

TC
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SU

Gülşen SEZEN

2502110097

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mucahit KAÇAR

İstanbul-2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Gülşen SEZEN Numarası : 2502110097
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Danışmanı : Prof. Dr. Mucahit KAÇAR
Tez Savunma Tarihi : 21.01.2020 Saati : 15:00
Tez Başlığı : "Klasik Türk Şiirinde Su"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların sorularına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABUL'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Mücahit KAÇAR		Kabul
2- Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN		Kabul
3- Prof. Dr. Ali Şükrü ÇORUK		Kabul
4- Prof. Dr. Ali GÜZELYÜZ		Kabul
5- Doç. Dr. Berat AÇIL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Sadık YAZAR		
2- Dr. Öğr. Üyesi Esra EGÜZ		

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenmiştir. Proje numarası:50103

ÖZ

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SU GÜLŞEN SEZEN

Su, yaşamın özüdür. Bu tezde amaç yaşam kaynağı suyun klasik Türk şiirinde nasıl ve ne yönde ele alındığını ortaya çıkarmaktır. Söz konusu amaç dahilinde Kutadgu Bilig’den (11. yüzyıl) başlanarak Fuzûlî’nin Türkçe Dîvân’ına (16. yüzyılın ilk yarısı) kadar on dört eser (Risaletü’n-nushiyye, Nesîmî’nin Türkçe Dîvânı, Mantıku’t-tayr, Süheyl ü Nevbahâr, İskendernâme, Kıssa-i Yûsuf, Ahmed-i Dâî Dîvânı, Cemşid ü Hurşid, Ahmed Paşa Dîvânı, Avnî Dîvânı, Vesîletü’n-necât, Hevesnâme) tarama yöntemiyle incelenmiştir. Tespit edilen suyla ilgili kavramlar yorumlanarak yakınlıklarına göre gruplandırılmış, suyun anlam çerçevesi bütün yönleriyle gösterilmek istenmiştir.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde medeniyet ve kültür bağlamında su konusuna değinilmiş, ikinci bölümde suyun dinlerdeki yerine dair bilgi verilmiş ve su temelli inanışlar ile uygulamalar ele alınmış, üçüncü ve son bölümde de su ile ilgili şiirler yorumlanarak suyun klasik Türk şiirindeki önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Tarafından Desteklenmiştir. Proje numarası: 50103’tür.

Anahtar Kelimeler: su, klasik Türk şiiri, şiir, kültür, Türk kültürü.

ABSTRACT

WATER IN CLASSICAL TURKISH POETRY

GULSEN SEZEN

Water is the essence of life. And aim in this thesis is to find out how water is handled in old Turkish poetry and what direction is used for this. Within the purpose of the subject matter has studied fourteen work from Kutadgu Bilig to Turkish Dîvân of Fuzûlî (Risaletü'n-nushiyye, Turkish Dîvân of Nesîmî, Mantıku't-tayr, Suheyl u Nevbahâr, Iskendernâme, Kissa-i Yûsuf, Dîvân of Ahmed-i Dâî, Cemshid ü Hurshid, Dîvân of Ahmed Pasha, Dîvân of Avnî, Vesîletü'n-necât, Hevesnâme). In the thesis scanning method is used. Water concepts that found in study are commented and grouped. In this way, meaning frame of water is wanted to be shown in all aspects.

The thesis have got three parts. First part of it concern with water within the context of civilization and culture. Second part about water's meaning and using in religions like Judaism, Christianity and Islam are called Abrahamic religions. Also this part of the thesis deal with believes and practices about water in Turkish and near surroundings cultures. Third part of the thesis which is the last one is put interpretation of poems and thus importance of water in Ottoman poetry is tried to be revealed.

This study was funded by Scientific Research Projects Coordination Unit of Istanbul University. Project number: 50103.

Keywords: water, classical Turkish poetry, poem, culture, Turkish culture.

ÖN SÖZ

Yaşamın özü olan su, insanların ona yüklediği türlü anlam ve çağrışımları üstlenerek çeşitli imgelerle dile getirilmiştir. Bu imgeler kimi zaman mitolojinin, dinin, gelenek ve göreneklerin kimi zaman da edebiyatın ve şiirin dünyasında yansımalar bulmuştur. Felsefe, sosyal yaşam, din, mitoloji, tıp, kültür, uygarlık, vb. alanlardan beslenerek klasik şiirde yeni boyutlar kazanan su ise taşıdığı anlam boyutları açısından oldukça geniş bir çağrışım dünyasını yansıtmaktadır.

Tezin amacı klasik Türk edebiyatı çerçevesindeki şiirlerde suyun nasıl ve ne ölçüde işlendiğini ortaya çıkarabilmektir. Bir durum saptaması yapmak, diğer deyişle mevcut durumu ortaya çıkarmak amacı taşıyan tezin araştırma konusu hayli zengin veri içermektedir. Yapılan incelemede Kutadgu Bilig'den (11. yüzyıl) başlanarak Fuzûlî Dîvânı'na (16. yüzyılın ilk yarısı) kadar on dört dîvân ve mesnevî; veri yoğunluğu ve çeşitliliği yahut suya ayrıcalıklı anlam atfedilmiş olması, müellifinin tanınırlığı ve devrini temsil etmesi kıstasları göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Çalışmanın kapsamca genişliği, veri miktarının bolluğu tezin hazırlanmasında birtakım güçlükler meydana çıkarsa da pek çok bilim alanıyla bağlantı kurulmasına imkân sağlayarak disiplinler arası bir öğrenim sürecinin gerçekleştirilmesine olanak sunmuştur. Suyun edebiyat çerçevesindeki rolünü ortaya çıkarma gayretindeki her çalışmanın hâlihazırdaki eksiklikleri gidereceği¹ ve bu alana yeni bir bakış açısı kazandıracağı inancındayız.

Teşekkür etmenin güzelliğini yaşatan ve bunun unutulmaması gereken bir borç olduğunu anlamayı sağlayan isimlerle karşılaşmak öğrenciler için şanstır. Bu manada; tezin konusunu belirleyen ve çalışmam için beni teşvik eden Prof. Dr. Kemal Yavuz'a, güler yüzlü hocam ve ilk danışmanım Doç. Dr. Cemal Aksu'ya, Cemal Hocamızın vefatından sonra danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. A. Azmi Bilgin'e ve onun emekliliğe ayrılmasını takiben tezimi yöneten Prof. Dr. Mucahit Kaçar'a, önerilerinden faydalandığım Prof. Dr. Ali Güzelyüz'e, Doç. Dr. Berat

¹ Büyük emek harcayarak İstanbul çeşmelerine dair mühim çalışmalar hazırlamış İbrahim Hilmi Tanışık'ı anarak bu tezde var olan eksiklikler adına onun sözleri üzerinden şu şekilde özürlerimi dile getirmek isterim: "Görülecek kalmış hatâ ve noksanların tamâmen benim bidâasızlığıma verilmesi lâzım geleceğini îtiraf ve ilâve etmeliyim. [...] yapılacak tenkit ve ihtarların beni bahtiyar ve minnettar kılaceğini ve Türk târihine hizmet bakımından bunun şükranlara lâyük bir himmet olacağını da ayrıca kayda lüzum görüyorum." Kurtoğlu, 2017/2: 213.

Açıl'a, Prof. Dr. Beyhan Kanter'e erişemediğim kaynakları özveriyle bana ulaştıran Dr. Bilal Alpaydın'a, tezin hazırlanabilmesi için teknik destek sağlayan İÜ Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne, ufkumu açan Prof. Dr. Ethem Derman ile gözlem ekibine, su kirliliği ve iklim krizi ile mücadele konusunda farkındalık sağlayıp yeni nesillere öncülük eden Boyan Slat'a, Greta Thunberg'e, son olarak da yardımını üzerimden esirgemeyen kıymetli aileme şükranlarımı sunuyorum.

İstanbul, 2020
Gülşen Sezen

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ	xviii
TEZDE KULLANILAN ESERLERLE İLGİLİ KISALTMALAR LİSTESİ	xix
DİĞER KISALTMA VE SEMBOLLER	xx
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM UYGARLIK (MEDENİYET) VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA SU

1.1. Şifa Taşı Kültürü	8
1.2. Su Saatleri	10
1.3. Hamam Kültürü Bağlamında Su	12
1.3.1. Anadolu Hamam Kültürü	12
1.4. Su Duaları, Deyimleri ve Atasözleri	20
1.4.1. Su Duaları	20
1.4.2. Su Bedduaları	21
1.4.3. Deyimler ve Atasözleri	22
1.5. Kanunî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi Örneği	29

İKİNCİ BÖLÜM DİNLERDE VE İNANÇLARDA SU

2.1. YAHUDİLİK, HRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET'TE SU	39
2.1.1. Yahudilikte Su	39
2.1.1.1. Tevrat'ta / Eski Ahit'te Yaratılış Bölümü	39
2.1.1.2. Tufan	43
2.1.1.3. Yahudilik Bağlamında Suya Dair Benzetmeler, İnançlar, Uygulamalar	46
2.1.1.4. Hz. Musa ve Su Mucizeleri	53
2.1.2. Hristiyanlıkta Su	55
2.1.2.1. Yeni Ahit'te Yaratılış Bahsi (Evren-Canlılar-İnsan)	56
2.1.2.2. Teslis ve Vaftiz	57
2.1.2.3. Hz. İsa ve Su Mucizeleri	63

2.1.2.4. Ayazmalar	65
2.1.2.5. Yortular ve Denizden Haç Çıkarma Töreni	66
2.1.3. İslamiyet'te Su	67
2.1.3.1. İslam Kozmogonisi ve İnsanın Yaratılışı	68
2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerim'de Su	70
2.1.3.2.1. Kur'ân'da Yağmur	70
2.1.3.2.2. Kur'ân'da Pınarlar	75
2.1.3.2.3. Kur'ân'da Irmaklar	77
2.1.3.2.4. Kur'ân'da Denizler	79
2.1.3.2.5. Kur'ân'da Yeraltı Suları	82
2.1.3.2.6. Kur'ân'da Sel	82
2.1.3.2.7. Kur'ân'da Nuh Tufanı	83
2.1.3.2.8. Kur'ân'da Azap Hükümündeki Su	85
2.1.3.3. Kur'ân'da Geçen Suyla İlgili Peygamber Kıssaları	86
2.1.3.3.1. Hz. Muhammed	86
2.1.3.3.2. Hz. Musa	87
2.1.3.3.3. Hz. Yusuf	90
2.2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE YAKIN COĞRAFYADA SU TEMELLİ İNANIŞLAR VE UYGULAMALAR	91
2.2.1. Suyu Dair İnançlar, Uygulamalar	91
2.2.1.1. Su	91
2.2.1.2. Irmak, Deniz, Göl	100
2.2.1.3. Pınar	105
2.2.1.4. Yağmur	107
2.2.1.4.1. Nisan Yağmuru	115
2.2.1.5. Gökkuşuğu	117
2.2.1.6. Türk Takvimi ve Su	119
2.2.1.7. Aya Dair İnançlar	120
2.2.2. Su Temelli Yaratılış İnançları	122
2.2.3. 'Anâsır-ı Erba'a	133
2.2.4. Kutsal Sular	142
2.2.5. Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik	149
2.2.6. Tufan ve Hz. Nuh	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SU

3.1. Akan Sular	180
3.1.1. Deniz (Derya, Bahr), Okyanus (Muhît, Ummân)	181
3.1.1.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	182
3.1.1.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye	188
3.1.1.3. Nesîmî, Dîvân	188
3.1.1.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	207
3.1.1.5. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	216
3.1.1.6. Ahmedî, İskendernâme	224
3.1.1.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	237
3.1.1.8. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	239
3.1.1.9. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	248
3.1.1.10. Ahmed Paşa, Dîvân	259
3.1.1.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	276
3.1.1.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	276
3.1.1.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	278
3.1.1.14. Fuzûlî, Dîvân	290
3.1.2. Mecmau'l-Bahreyn	320
3.1.2.1. Nesîmî, Dîvân	321
3.1.2.2. Fuzûlî, Dîvân	321
3.1.3. Denizle İlgili Unsurlar	322
3.1.3.1. Dalga	322
3.1.3.1.1. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	322
3.1.3.1.2. Ahmedî, İskendernâme	323
3.1.3.1.3. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	324
3.1.3.1.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	324
3.1.3.1.5. Ahmed Paşa, Dîvân	325
3.1.3.1.6. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	325
3.1.3.1.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	326
3.1.3.1.8. Fuzûlî, Dîvân	326
3.1.3.2. Damla	327
3.1.3.2.1. Ahmedî, İskendernâme	328
3.1.3.2.2. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	329
3.1.3.2.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	331
3.1.3.2.4. Fuzûlî, Dîvân	331
3.1.3.3. Girdap	333

3.1.3.3.1. Nesîmî, Dîvân	333
3.1.3.3.2. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	333
3.1.3.3.3. Fuzûlî, Dîvân	334
3.1.3.4. Dalgıçlık	335
3.1.3.4.1. Nesîmî, Dîvân	336
3.1.3.4.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	337
3.1.3.4.3. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	337
3.1.3.4.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	338
3.1.3.4.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	338
3.1.3.4.6. Ahmed Paşa, Dîvân	338
3.1.3.4.7. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	339
3.1.3.4.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	340
3.1.3.4.9. Fuzûlî, Dîvân	340
3.1.4. Irmak	342
3.1.4.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	343
3.1.4.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye	346
3.1.4.3. Nesîmî, Dîvân	348
3.1.4.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr	353
3.1.4.5. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	353
3.1.4.6. Ahmedî, İskendernâme	355
3.1.4.7. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	358
3.1.4.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	359
3.1.4.9. Ahmed Paşa, Dîvân	359
3.1.4.10. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	365
3.1.4.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	366
3.1.4.12. Fuzûlî, Dîvân	374
3.1.5. Çeşme, Havuz	383
3.1.5.1. Nesîmî, Dîvân	383
3.1.5.2. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	384
3.1.5.3. Ahmedî, İskendernâme	385
3.1.5.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	386
3.1.5.5. Ahmed Paşa, Dîvân	386
3.1.5.6. Fuzûlî, Dîvân	388
3.1.6. Pınar	389
3.1.6.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	390

3.1.6.2. Nesîmî, Dîvân	390
3.1.6.3. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	391
3.1.6.4. Fuzûlî, Dîvân	391
3.1.7. Yağmur	392
3.1.7.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	392
3.1.7.2. Nesîmî, Dîvân	394
3.1.7.3. Gülşehrî, Mantiku’t-Tayr	395
3.1.7.4. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	395
3.1.7.5. Ahmedî, İskendernâme	396
3.1.7.6. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	398
3.1.7.7. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân	399
3.1.7.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	401
3.1.7.9. Ahmed Paşa, Dîvân	402
3.1.7.10. Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-Necat (Mevlid)	414
3.1.7.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	414
3.1.7.12. Fuzûlî, Dîvân	417
3.1.8. Sel	426
3.1.8.1. Gülşehrî, Mantiku’t-Tayr	426
3.1.8.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	426
3.1.8.3. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	427
3.1.8.4. Ahmed Paşa, Dîvân	428
3.1.8.5. Fuzûlî, Dîvân	428
3.1.9. Tufan ve Hz. Nuh	433
3.1.9.1. Nesîmî, Dîvân	433
3.1.9.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	436
3.1.9.3. Ahmedî, İskendernâme	436
3.1.9.4. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân	437
3.1.9.5. Ahmed Paşa, Dîvân	438
3.1.9.6. Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-Necat (Mevlid)	439
3.1.9.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	439
3.1.9.8. Fuzûlî, Dîvân	440
3.1.10. Su	442
3.1.10.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	443
3.1.10.2. Yunus Emre, Risâletü’n-Nushiyye	453
3.1.10.3. Nesîmî, Dîvân	454

3.1.10.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr	462
3.1.10.5. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	468
3.1.10.6. Ahmedî, İskendernâme	481
3.1.10.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	499
3.1.10.8. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	502
3.1.10.9. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	510
3.1.10.10. Ahmed Paşa, Dîvân	516
3.1.10.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	573
3.1.10.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	575
3.1.10.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	576
3.1.10.14. Fuzûlî, Dîvân	591
3.1.11. Su Kabarcığı/ Baloncuk	641
3.1.11.1. Fuzûlî, Dîvân	641
3.1.12. Gözyaşı	642
3.1.12.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	643
3.1.12.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye	646
3.1.12.3. Nesîmî, Dîvân	647
3.1.12.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr	656
3.1.12.5. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	661
3.1.12.6. Ahmedî, İskendernâme	665
3.1.12.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	672
3.1.12.8. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	683
3.1.12.9. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	690
3.1.12.10. Ahmed Paşa, Dîvân	699
3.1.12.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	756
3.1.12.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	765
3.1.12.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	768
3.1.12.14. Fuzûlî, Dîvân	780
3.1.13. Abdest, Gusül, Vaftiz	849
3.1.13.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	849
3.1.13.2. Nesîmî, Dîvân	850
3.1.13.3. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	851
3.1.13.4. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	853
3.1.13.5. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	853
3.1.13.6. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	854

3.1.13.7. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	854
3.1.13.8. Ahmed Paşa, Dîvân	854
3.1.13.9. Fuzûlî, Dîvân	855
3.1.14. Hamam	856
3.1.14.1. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	857
3.1.14.2. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	857
3.1.14.3. Ahmed Paşa, Dîvân	858
3.1.14.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	859
3.1.14.5. Fuzûlî, Dîvân	859
3.1.15. Memba'	861
3.1.15.1. Ahmedî, İskendernâme	862
3.1.15.2. Ahmed Paşa, Dîvân	862
3.1.16. Zemzem	863
3.1.16.1. Nesîmî, Dîvân	863
3.1.16.2. Ahmedî, İskendernâme	865
3.1.16.3. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	865
3.1.16.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	866
3.1.16.5. Ahmed Paşa, Dîvân	867
3.1.16.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	867
3.1.17. Zülal Suyu	869
3.1.17.1. Nesîmî, Dîvân	869
3.1.17.2. Ahmedî, İskendernâme	871
3.1.17.3. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	871
3.1.17.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	871
3.1.17.5. Ahmed Paşa, Dîvân	872
3.1.17.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	873
3.1.17.7. Fuzûlî, Dîvân	874
3.1.18. Sebil Suyu	877
3.1.18.1. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	877
3.1.19. Mâ-i Maîn	878
3.1.19.1. Nesîmî, Dîvân	878
3.1.20. Feyiz	880
3.1.20.1. Fuzûlî, Dîvân	880
3.2. Durgun Sular	883
3.2.1. Çiy	883

3.2.1.1. Nesîmî, Dîvân	883
3.2.1.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	884
3.2.1.3. Ahmedî, İskendernâme	884
3.2.1.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	887
3.2.1.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	888
3.2.1.6. Ahmed Paşa, Dîvân	889
3.2.1.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	892
3.2.1.8. Fuzûlî, Dîvân	896
3.2.2. Serap	903
3.2.2.1. Nesîmî, Dîvân	904
3.2.2.2. Ahmedî, İskendernâme	904
3.2.2.3. Fuzûlî, Dîvân	905
3.2.3. Nem, Yaşlık	906
3.2.3.1. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	906
3.2.3.2. Ahmedî, İskendernâme	907
3.2.3.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	910
3.2.4. Zülal Suyu	911
3.2.4.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	911
3.2.4.2. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	912
3.2.5. Küpteki Su	912
3.2.5.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	913
3.2.6. Göl	914
3.2.6.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	914
3.2.6.2. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)	914
3.2.7. Havuz	915
3.2.7.1. Ahmed Paşa, Dîvân	915
3.3. Kutsal Sular	916
3.3.1. Cennet Suları	916
3.3.1.1. Nesîmî, Dîvân	917
3.3.1.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	917
3.3.2. Cennet Irmakları	918
3.3.2.1. Nesîmî, Dîvân	918
3.3.2.2. Ahmed Paşa, Dîvân	918
3.3.2.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	919
3.3.3. Cennet Zülali	920

3.3.3.1. Ahmed Paşa, Dîvân	920
3.3.4. Kevser, Havz	920
3.3.4.1. Nesîmî, Dîvân	921
3.3.4.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	926
3.3.4.3. Ahmedî, İskendernâme	926
3.3.4.4. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân	927
3.3.4.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	928
3.3.4.6. Ahmed Paşa, Dîvân	929
3.3.4.7. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	934
3.3.4.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	934
3.3.4.9. Fuzûlî, Dîvân	936
3.3.5. Selsebil	941
3.3.5.1. Nesîmî, Dîvân	941
3.3.6. Şarâben Tahûrâ (Sekahüm Rabbuhum)	945
3.3.6.1. Nesîmî, Dîvân	945
3.3.7. Maen/ Ma-i Tahûr	947
3.3.7.1. Nesîmî, Dîvân	947
3.4. Yaratılış	950
3.4.1. Yaratılış Bahsi	950
3.4.1.1. Ahmedî, İskendernâme	950
3.4.1.2. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	951
3.4.1.3. Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-Necat (Mevlid)	951
3.4.1.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	952
3.4.1.5. Fuzûlî, Dîvân	953
3.4.2. Evrenin-Dünyanın Yaratılışı	954
3.4.2.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	954
3.4.2.2. Nesîmî, Dîvân	955
3.4.2.3. Ahmedî, İskendernâme	956
3.4.2.4. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	960
3.4.2.5. Fuzûlî, Dîvân	960
3.4.3. İnsanın Yaratılışı	962
3.4.3.1. Nesîmî, Dîvân	962
3.4.3.2. Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme)	964
3.4.3.3. Ahmedî, İskendernâme	965
3.4.3.4. Ahmed Paşa, Dîvân	966

3.4.3.5. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	966
3.4.4. İnsanın Yaratılışına Dair Kavramlar	968
3.4.4.1. Mâ ü Tîn	968
3.4.4.1.1. Nesîmî, Dîvân	968
3.4.4.1.2. Fuzûlî, Dîvân	969
3.4.4.2. Ahsen-i Takvîm Üzere Yaratılmışlık	970
3.4.4.2.1. Nesîmî, Dîvân	970
3.4.4.3. Feyizle Yaratılış	971
3.4.4.3.1. Ahmedî, İskendernâme	971
3.4.4.3.2. Ahmed Paşa, Dîvân	972
3.4.4.3.3. Fuzûlî, Dîvân	973
3.4.4.4. Kil/ Gil	974
3.4.4.4.1. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	975
3.5. Diğer Sular	975
3.5.1. Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik	975
3.5.1.1. Âbıhayât	975
3.5.1.1.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	976
3.5.1.1.2. Nesîmî, Dîvân	976
3.5.1.1.3. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	994
3.5.1.1.4. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr	996
3.5.1.1.5. Ahmedî, İskendernâme	998
3.5.1.1.6. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	1003
3.5.1.1.7. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	1004
3.5.1.1.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	1013
3.5.1.1.9. Ahmed Paşa, Dîvân	1017
3.5.1.1.10. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	1027
3.5.1.1.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	1027
3.5.1.1.12. Fuzûlî, Dîvân	1029
3.5.1.2. Hızır-İlyas	1038
3.5.1.2.1. Nesîmî, Dîvân	1038
3.5.1.2.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)	1039
3.5.1.2.3. Ahmedî, İskendernâme	1040
3.5.1.2.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân	1040
3.5.1.2.5. Ahmed Paşa, Dîvân	1041
3.5.1.2.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	1043

3.5.1.2.7. Fuzûlî, Dîvân	1044
3.5.2. ‘Anâsır-ı Erba‘a	1046
3.5.2.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	1047
3.5.2.2. Yunus Emre, Risâletü’n-Nushiyye	1047
3.5.2.3. Nesîmî, Dîvân	1051
3.5.2.4. Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme)	1052
3.5.2.5. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	1052
3.5.2.6. Ahmedî, İskendernâme	1053
3.5.2.7. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân	1057
3.5.2.8. Ahmed Paşa, Dîvân	1058
3.5.2.9. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân	1058
3.5.2.10. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	1059
3.5.2.11. Fuzûlî, Dîvân	1061
3.5.3. Ahlat-ı Erba‘a, Dört Keyfiyet (Yaşlık/ Nem/ Rutubet)	1063
3.5.3.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	1063
3.5.3.2. Nesîmî, Dîvân	1065
3.5.3.3. Ahmedî, İskendernâme	1066
3.5.3.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	1067
3.5.4. Feyiz	1068
3.5.4.1. Ahmed Paşa, Dîvân	1068
3.5.5. Âb-ı Rû	1070
3.5.5.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	1070
3.5.5.2. Nesîmî, Dîvân	1070
3.5.5.3. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr	1071
3.5.5.4. Ahmedî, İskendernâme	1073
3.5.5.5. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân	1074
3.5.5.6. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd	1074
3.5.5.7. Ahmed Paşa, Dîvân	1074
3.5.5.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme	1075
SONUÇ	1078
KAYNAKÇA	1096
DİZİN	1148
ÖZGEÇMİŞ	1178

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 6.1.	119
Tablo 6.2.	140

TEZDE KULLANILAN ESERLERLE İLGİLİ KISALTMALAR LİSTESİ

ADD	: Ahmed-i Dâî, Dîvân, Mehmet Özmen
AD	: Avnî, Dîvân, Muhammet Nur Doğan
Aİ-İÜ	: Ahmedî, İskender-nâme, İsmail Ünver
Aİ-YA	: Ahmedî, İskender-nâme, Yaşar Akdoğan
APD	: Ahmed Paşa, Dîvân, Ali Nihad Tarlan
CSCH-Aİ	: Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd, Adnan İnce
FD-İP	: Fuzûlî, Dîvân, İsmail Parlatur
GMT	: Gülşehrî, Mantiku't-tayr, Kemal Yavuz
HMSN	: Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr, Cem Dilçin
YHHKB	: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, Reşid Rahmeti Arat
KDYZ	: Kadı Darîr, Yûsuf u Züleyhâ, Leyla Karahan
ND	: Nesîmî, Dîvân, Hüseyin Ayan
SÇM-KT	: Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-necât, Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı
TCÇH	: Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, Heves-nâme, Necati Sungur
YED-AG	: Yunus Emre, Dîvân, Abdûlbaki Gölpinarlı
YERN-MT	: Yunus Emre, Rîsâletü'n-nushiyye, Mustafa Tatçı
YERN-GH	: Yunus Emre, Rîsâletü'n-nushiyye, Umay Günay-Osman Horata

DİĞER KISALTMA VE SEMBOLLER

/	: ve, veya
%	: Yüzdelik birim
[...]	: Atlama
a.	: Arabiyyat
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Ar.	: Arapça
ayr.	: Ayrıca
bkz.	: Bakınız
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
d.	: Doğum tarihi
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dok.	: Doktora
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
ed.	: Editör
E.T.	: Erişim tarihi
et al.	: Ve diğerleri (vd.)
g.	: Gazel
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hakkında
Hz.	: Hazret-i
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
k.	: Kaside
kıt.	: Kıt'a
krş.	: Karşılaştır

ktp.	: Kütüphane
lgz.	: Lugaz
m.	: Miladi
m.ö.	: Millattan önce
mat.	: Matla‘
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mes.	: Mesnevî
ml.	: Mililitre
msn.	: Müsemmen
mua.	: Muamma
muh.	: Muhammes
muk.	: Mukatta‘(at)
mur.	: Murabba
müf.	: Müfred(at)
müs.	: Müseddes
müst.	: Müstezat
nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
nzm.	: Nazm
OSEDAM	: Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölüm tarihi/ yılı
p.	: Page (sayfa)
res.	: Resim
rub.	: Rubâî
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ş.	: Şiir
şar.	: Şarkı
tah.	: Tahmis
tar.	: Tarih
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi

TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
terc.	: Tercî‘-bend
terk.	: Terkîb-i bend
tes.	: Tesdis
tsb.	: Tesbî‘
tsmn	: Tesmîn
tsn.	: Tesmîn
TTK	: Türk Tarih Kurumu
tuy.	: Tuyuğ
t.y.	: Basım tarihi yok
vr.	: Varak
vb.	: ve benzeri, ve bu gibi
vd.	: ve devamı/ diğerleri
vs.	: vesaire
Vol.	: Volume
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
yl.	: Yüksek lisans
yy.	: Yüzyıl
I-II-III (...)	: Şiirdeki bentin numarası

GİRİŞ

“Varlığın ilk maddesi, özü neydi?” sorusu ilk çağdan itibaren insanlığın cevabını merak ettiği meselelerdendir. Taşıdığı nitelikler açısından su, bu soruya verilen cevaplardan biridir. Anadolu’da yaşamış antik dönem filozofu Thales’in “her şeyin arkhesi¹ sudur” söylemi ile Yunan şair filozof Pindar’ın “ariston men hydor” (su gibisi yok/ “greatest however [is] water”) deyişi suyun ilk ve temel olma özelliğini vurgular.² Bu yaklaşımı destekleyen ve yaklaşık 3000 yıllık bir Hawaii mitolojisine göre³ her şeyin ilk hali sudur ve tüm canlılar sudan çıkmıştır. Su, evrenin materia prima’sı⁴ kabul edilmiş, kozmolojide rahmi simgelemiştir. Su, dinlerin mana yüklediği safiyeti, temizlenmeyi, yaşamı ve yeniden doğuşu temsil eden öz olmuştur. Eski Ahit’te yeryüzü engin karanlıklarla kaplıyken Tanrı’nın ruhunun su üstünde gezindiğine değinilir (Yaratılış 1:1-3). Hristiyanlıkta su vaftizin temelini oluşturduğu için yeniden doğuşun sembolüdür. İslam dinine bakıldığında Kur’ân-ı Kerim’de su

¹ İlk Çağ felsefesinin işlediği temel konulardan biri, varlığın ilk ve ana maddesinin yani arkhenin ne olduğu idi. Arkhe (ἀρχή) Yunanca “başlangıç, ilk” manasındadır. Sokrates öncesi eski Yunan felsefesinin ve Batı felsefesinin -ki buna doğa felsefesi de denmiştir- ele aldığı temel ve önemli kavramlardan biridir. Doğa filozofları her türlü varlığı temel bir arkheye dayandırarak açıklamıştır. Arkhenin tüm şeylerin varlığına kaynaklık ettiği, her şeyin kendisinden var olduğu, değişimi yaratmakla birlikte kendi değişmeyen ilk töz/ ilke olduğu söylenmiştir. Arkhe daha sonraları “ilk, temel, ana madde, ilke” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Bkz. Cevizci, 1999: 45, 64, 77, 409, 596, 714, 823, 845.

² Antik dönem Yunan tarihçi Hesiodos “Tanrıların Doğuşu” (Thegonia) adlı eserinde her şeyin başlangıcını Khaos’a (Kaos) götürür. Hesiodos bunu belirtirken de yaygın kanının aksine “önce Khaos vardı” demez “önce Khaos oluştu” der. Bu ayrımın önemini dile getiren Gurur Sev, her şeyin başlangıcı olan şeyin ne olduğu sorusunun işte Hesiodos’un bu kritik hatasından kaynaklandığını belirtir: “Nitekim oluşan ve bozulan, yani başlangıcı ve sonu olan herhangi bir şeyin kendisi her şeyin başlangıcı olamaz. Her şeyin başlangıcı olmaya namzet olan, her şeyden önce, ezeli bir şey olmalıdır ki, kendisinin de bir başlangıcı olmasın. İşte bu ezeli başlangıcı (arkhê) arama etkinliğidir, felsefeyi ortaya çıkaran” Felsefenin başlangıcı kabul edilen “arkhe nedir” sorusuna ilk yanıt Thales’ten gelmiş ve Thales her şeyin başlangıcının (arkhe) su olduğu iddiasını öne sürmüştür. “Jager bu yaklaşımı Homeros’un tüm oluşların (genesis) arkasında Okeanos’u görmesiyle ilişkilendirir” Parmenides, 2015: 13-5. Konu hakkında tezin “Anâsır-ı Erba‘a” başlıklı kısmına bakılabilir.

³ Mitoloji konusunda bkz. Bonnefoy, 2018.

⁴ “İlk madde” demek olan materia prima Batı okültizminde, madde evreninin yaratılmış ilk hali şeklinde betimlenir. İlk madde özünde bütün biçimleri, tohumları, mineralleri içeren bir cevherdir. Maddi evreni teşkil eden dört temel unsur tezahür etmeden evvel bu ilk madde vardır. Her şeyin özü olan bu cevhere “felsefe taşı” da denilmiştir. Kimi kabullere göre ilk madde, dört temel unsur (arkhe) gibi beşinci bir unsurdur ve buna antik çağda aether/ ether (esir), sufizmde subha, Hinduizm’de prakriti, Osmanlılarda heyulâ-yı ulâ denilmiştir. Bkz. Sunar, 1967: 4; Cevizci, 1999: 77, 313, 460. Ayrıca “Atman” hakkında bkz. Hesse, 2002: 15-7. Buna ilaveten Türkân’ın aktardığına göre; “...su bütün evrenin materia prima’sını simgeler. Çünkü nasıl su kendi içinde saf olasılıklar olarak akışı ve köpürüşüyle alabileceği bütün biçimleri barındırıyorsa, materia prima da belirsiz halleriyle dünyanın bütün biçimlerini barındırır” Türkân, 2012: 136.

ile ilgili 63 ayetle karşılaşılmaktadır.⁵ Tasavvuf kültüründe ise su ‘anâsır-ı erba‘a⁶ denilen ve felsefede arkhe kavramına karşılık gösterilen kâinatın temelini oluşturan unsurun dörtlü sacayağının birini teşkil etmektedir.

Su, günümüze değin yaşamın ve yaratılışın temel unsurları arasında sayılagelmiştir. Yaratılışı anlatan destanların çoğunda su yer almaktadır. Örneğin Türk-Altay mitolojisinde yaratıcı Tanrı olarak anılan, Tanrıların en yükseği, her türlü varlığın başlangıcı, insan ırkının atası-anası sayılan Kayra Han (Kuday Han, Tengere Kaire Han) yalnızdır ve canı sıkılmaktadır. Sudan gelen bir ses ona “yarat” der ve Kayra Han yaratır (Roux, 2002: 112). Yine Gilgamiş Destanı -Nuh Tufanı ve diğer unsurlar açısından- su motifi ile doludur (Bottéro, 2013). Firdevsî’nin Şehnâme’sine göre âlemin yaratılışı sırasında Tanrı yokluktan bir varlık yaratarak gücünü göstermiştir. Bu varlıktan da âlemin yapısındaki dört unsur (toprak, su, hava, ateş) meydana gelmiştir (Firdevsî, 2009).

Burçlar konusunda da su unsuru ile karşılaşılrken on iki burçtan yengeç, akrep ve balık burçları su grubundan addedilip sırasıyla ay, Mars ve Jüpiter’e karşılık gösterilmiştir.

Dâvûd-ı Kayserî, beyaz atom dediği suyun metafizik ve fizik değerini sorgulamış, onun ilahi bilgi ve hayatla ilgisini, âb-ı hayâtın ebedilik ile bağıını, Hızır’ın nasıl ebedî olduğunu ve suyun buradaki rolünü ele alıp yorumlayarak onu farklı açıdan incelemiştir (Bolay, 2005: 95; Bayrakdar, 1994: 32-5).

Su hayatın oluşumundaki temel mekanizmalardandır. İnsan, hayatın içerisinde suyu arar. Su kenarında yeşeren, serpilken bir yaşam zamanla kendi kültürünü ve medeniyetini oluşturur. İlk yerleşim yerlerinin su yakınında kurulması tesadüf değildir. Tarih boyunca önemli medeniyetlerin su kıyısında gelişmesi suyun yaşamsal cazibesinden kabul edilebilir. Gelişen medeniyetler bu yaşamsal kaynağa zamanla şekil vermiş çeşitli mimari yapılarla şehirlere onu ulaştıran kemerler, ayazmalar, sarnıçlar, su terazileri, hazneler, bentler, maksemeler, çeşmeler⁷, sebiller inşa etmiş ve su, kültür olarak yansımaya başlamıştır.

⁵ İlgili ayetler ve konuya dair ayrıntılı bilgi için tezin “Kur’ân-ı Kerîm’de Su” başlıklı bölümüne bakılabilir.

⁶ İlk Çağ Yunan, Orta Çağ İslam ve Hristiyan felsefesinde varlığın özü ve ilkesi sayılan dört madde: toprak, su, hava, ateş. Bkz. Karlığa, 1991: 149.

⁷ Çeşmeler konusunda bir örnek için bkz. Aynur, 2016: 117-230.

Hangi kültür hangi göz suya dair bir anlam geliştirmişse onun sınırsızlık özelliğini vurgularcasına suya binlerce mana yüklemiştir. Tezin konusunu ilginç kılan da suyun bu anlamca çeşitliliği ve çokça işlenmiş hâlidir. Filolojiden, mitolojiden, dinlerden süzülen binlerce anlam, Türkçede yalnızca iki harfin yan yana gelmesiyle oluşan “su”ya yüklenmiştir.

Bu çalışmada; yaşamın, kültürün ve uygarlığın yansımalarından addedilebilecek suyun klasik Türk şiirindeki serüvenini (nasıllığını, niteliğini) ortaya çıkarabilmek amaçlanmaktadır. Amaç dâhilinde Kutadgu Bilig’den başlanarak Fuzûlî’nin Türkçe Dîvânı’na kadar seçilmiş birtakım eserler ele alınmıştır. Böylece suya verilen anlam katmanlarının nasıl bir serüven geçirdiği tespit edilmek istenmiştir. Konuyu netleştirmek için geniş kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Klasik şiir ile suyun ne gibi yönlerden birleştiğini ortaya çıkarmak için öncelikle suya dair metin okumaları yapmakla işe başlanmıştır.

Anadolu ve yakın coğrafyada kurulan pek çok medeniyetin en temel özelliğinden biri su medeniyeti olmasıdır. Dolayısıyla gelenek göreneklerden mitolojilere, dinlere, inançlara, tarihe sızan su kültürü şiirlerde de belirgin yer teşkil etmiştir. Bu sebeple “klasik Türk şiirinde suyun serüveni nasıl ve ne yönde gelişti?” sorusunu temel alan çalışmaların yapılması mühim bir gerekliliği açığa çıkarmıştır. Ancak su konusuna dair klasik Türk şiirinde henüz yeterli sayıda çalışma bulunmadığı fark edilmiştir. Halk şiiri bağlamında suya dair tezlerin, makalelerin hazırlandığı görülmesine karşın klasik şiirde boşluklar olduğu anlaşılmıştır.⁸ Zira su konusu âbıhayât, gözyaşı, Nuh Tufanı, ‘anâsır-ı erba’a, hamamlar, kutsal sular gibi oldukça çeşitli alanları içine aldığı için yapılan çalışmalarda dağınıklık söz konusudur. Dolayısıyla konu bütünlüğünü koruyarak klasik şiirde suyu ele alan çalışmalara ihtiyaç duyulduğu aşikârdır.⁹ Mevcut haldeki eksikliği bir nebze olsun gidermek amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır. Suyun mana çerçevesini (metafor

⁸ Konu hakkında YÖK’te yayınlanan tezler şu şekildedir: Abbasoğulları, 2017; Erdoğan, 2004; Ata, 2018; Özdemir, 2014; Kaya, 2013; Kardeş, 2012; Kılıçaslan, 2011; KılıçaslanKırpık, 2009; Mutlu, 2012. Ayrıca; Yardımcı, 2011: 75-85; Özerol, 2012: 2027-39; Selçuk, 2005: 233-47; Sungurhan, 2015: 245-55, Kahraman, 2000: 233-64; Açıkgöz, 2017: 894-924; Kablander, 2016: 351-82, Sürelli, 2009 gibi makaleler bu alanda zikredilmesi gerekenler arasındadır.

⁹ Su kültürünü bütüncül olarak en kapsamlı şekilde yansıtan eserler dergilerin suya dair özel sayıları yahut su konulu sempozyumların basılı bildirimlerinden oluşan yayınlardır. Örnek için bkz. Demir, 2013; Kolektif, 2000; Acar, 2013; Kuruçay, 2017/2.

alanını) bir bütün olarak yansıtabilmek, eski kültürde ne gibi görevler üstlendiğini keşfetmeye çalışmak, suyun klasik Türk şiirindeki önemini ve derinliğini ortaya çıkarmak, incelenen eserlerdeki örneklerden hareketle klasik şiirin geneline dair geçerli tespitler yapmak tezin temel hedefleri arasındadır.

Hedefler dahilinde yapılan literatür taramasından sonra Kutadgu Bilig'den (11. yy.) başlanarak Fuzûlî Dîvânı'na (16. yüzyılın ilk yarısı) kadarki süreçte üretilmiş bazı eserler tespit edilmiştir. Yapılan ön-okumalar sonucunda su unsuruna ayrıcalıklı anlam atfeden şair ve eserler belirlenmiştir. Takip edilen eleme-seçme süreci sonunda dîvân-mesnevî çerçevesinde kalmanın uygun olacağı kanaatine varılmıştır. Mesnevîlere serpiştirilmiş nesir bölümler de konuya dahil edilmiştir.

Tezde on dört eser incelenmiştir. Bunları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

➤ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig	➤ Ahmed-i Dâî, Dîvân
➤ Yunus Emre, Risaletü'n-nushiyye	➤ Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid
➤ Nesîmî, Türkçe Dîvân	➤ Ahmed Paşa, Dîvân
➤ Gülşehrî, Mantıku't-tayr	➤ Avnî, Dîvân
➤ Hoca Mes'ûd, Süheyl ü Nevbahâr	➤ Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât
➤ Ahmedî, İskendernâme	➤ Tacizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme
➤ Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf	➤ Fuzûlî, Dîvân

Teze mevzu olan su sözcükleri (ham veri), dîvân ve mesnevîlerden tarama yöntemiyle tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin kullanıldığı bağlamlar ve birimlerin birbiriyle ilişkisi, yorum yoluyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Ulaşılan çıkarımlarda ortaklık yahut aynı türden bir kalıplaşma söz konusu ise bunlar sembol olarak kabul edilmiştir. Sembolleşmenin yanı sıra benzerlik ilişkisi üzerinden yapılan bir sınıflama da söz konusudur. Ayrıca “suya dair özellikler”, “su deyimleri-atasözleri”, “su inanışları-adetleri”, “mukayeseli, tezatlı ifadeler”, “tevriyeli-cinashlı kullanımlar”, “tezyif-yüceltme hususu” ve “suyun birlikte kullanıldığı kavramlar/ unsurlar” yorumlar arasında belirtilmiştir. Özel olarak açıklanması gereken su ögesi için açıklama/ yorum yapılmıştır. Böylece suya yüklenen görevler olabildiğince çok yönlü şekilde gösterilmek istenmiştir.

Tezin hazırlanmasında üç aşamalı bir yöntem kullanılmıştır: 1) Ele alınan şairlerin eserindeki suya dair unsurların (veri) tespiti, 2) Tespit edilen unsurların sınıflandırılması, 3) Sınıflandırmalardan hareketle çıkarıma ulaşılması.

Tezin paradigmasını her şairin suya bakışı ve onu yorumlama tarzı oluşturur. Yani ele alınan on dört şair, tezdeki on dört paradigmayı oluşturmaktadır. Çalışma incelendiğinde çeşitli su unsurlarına -örneğin; deniz, ırmak, gözyaşı, çeşme, pınar, kevser suyu, âbihayât, vb.- her şairin farklı oranda yer verdiği görülecektir. Bu durum “şairin bizzat kendi tabiatı”yla ilgili olmakla beraber “eserde işlenen konunun içeriği” paradigmayı (algı-bakış açısı) etkileyen diğer yönü oluşturur. Mesela Fuzûlî “gözyaşı”na dîvânında ağırlıkla yer verirken Ahmedî’nin İskendernâme’sinde âbihayât oldukça teferruatlı işlenmiştir. Yani “şairin kişiliği” ile “konu çerçevesi” paradigmanın iki kanadı gibidir.

Tezde güdülen temel soruya bağlı olarak gelişen belli başlı araştırma varsayımları (hipotez) şunlardır: 1) Klasik Türk şiirinde su, sosyo-kültürel hayatın bir yansımasıdır. 2) Su, benzetme maksadı dışında da şiirlerde kullanılmıştır. 3) Şairler suyu hem maddi (somut-reel) hem de manevi (soyut-mana-inanç) yönden dengeli şekilde ele almıştır. 4) Şairlerce suya yüklenen mana, klasik Türk şiirinde birbirini tekrar etmez ve çoğunlukla orijinal ifadelere rastlanır.

Tez başlıca üç bölümden oluşmaktadır. Konuya giriş yapıldıktan sonra tezin birinci bölümünde su, uygarlık (medeniyet) ve kültür bağlamında değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. Şifa taşı kültürü, su saatleri, hamam kültürü, su duaları ile bedduaları, su deyimleri ve atasözleri, su vakfi kültürüne dair olmak üzere Kânunî Sultan Süleyman’ın su vakfiyesi örneği ele alınacaktır. Dinlerde ve inançlarda su konusunu ele alan ikinci bölüm iki ana başlığa ayrılmıştır. İlk başlık altında kutsal kitaplardaki veriler ışığında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’in suya yaklaşımı irdelenecektir. Tezin alt yapısını oluşturan ikinci başlık olarak “Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar” kısmında Türk kültüründeki su temelli inanışlara ve uygulamalara değinilerek; su, ırmak, deniz, göl, pınar, yağmur, gökkuşağı, Türk takvimi ve su, aya dair inançlar, yaratılış, arkhe, dört unsur, cemre, kutsal sular, Hızır-İlyas kültü, âbihayât ve ölmezlik, Nuh Tufanı ele alınacaktır. Ardından tezin üçüncü ve son bölümünde geçilerek şiirlerden hareketle on dört şairin su hakkındaki tasavvurları değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

UYGARLIK (MEDENİYET) VE KÜLTÜR BAĞLAMINDA SU

Su bir arketip olarak hemen her kültüre sirayet ederek yerleşmiştir. Zira kozmogoniyle ve eskatolojiyle yoğun alakalıdır. Bunun yanı sıra daha pek çok konuda karşıtlık barındıracak şekilde kullanılır ve çift uçluluk suyun sık kullanılan yönlerinden biridir. Tatlı ve tuzlu (acı) olmak üzere iki uçluluğu sebebiyle su, insanlık tarihinde kendine farklı yansımalar bulmuştur.¹

Tarımın esas ögesi olduğu için tatlı su, toplumların kaderini belirlemiş ve onu değiştirebilecek tarihi öneme sahip olmuştur. Bu sebeple insanlık tarihindeki “ilkel” ve “uygar” terimlerinin zihinde yer edinmesini sağlamanın yolu sudan geçmektedir.

Mustafa Gencer, eskiden ikellik ve uygarlığın birbirine hayli zıt ifadeler olduğuna değinir (Gencer, 2008: 8). Ancak günümüzde sınır çizgilerin daha yumuşak ve aradaki bendin daha geçirgen yapıda olduğunun altını çizer. Gencer’e göre ikelliğin geçmişteki kalın sınırları, modern zihnin tanımlamalarından nemalanır. Ayrıca “yazı”nın bir toplumu ikellikten öteye taşıyan kıstas olarak düşünüldüğünü aktarır. Fakat özellikle; “uygarlık nedir, nerede başlar” sorularına yanıt olabilecek mevcut tanımların çoğunun Orta Amerika uygarlıklarının keşfi ile değiştiğini söyler.² Dolayısıyla uygarlığı açıklamak için daha farklı kıstaslara ihtiyaç duyulmuştur. Buna göre en basit tanımı ile uygarlık; yerleşik hayatı koşul tutarak tarımı, bürokrasiyi, yazıyı, tapınakları ve kenti kapsamaktadır. Bu koşullar içinde en temel öge ise “tarım” kabul edilebilir (Gencer, 2008: 9-12). Tarım ise tatlı su kaynaklarına bağlıdır.³ Dolayısıyla uygarlığın başlangıcının –tıpkı Romalıların da ölçüt tuttuğu gibi– su ve suya bağlı tarım teknolojilerinin⁴ gelişiminde yattığı söylenebilir.⁵ İlk

¹ Suyun çift yönlü yapısına dair bkz. Bachelard, 2006.

² “Bugün uygarlığın tek ve en önemli kıstası gibi gözüken yazı bile uygarlığın ölçütü sayılamaz. Runik Yazı olarak adlandırılan ve çentiği andıran yazı biçimini yaygın olarak kullanan “Barbar” halklar, Orta Asya halkları, Germenler vb. vardı. Ki bu durum yani Runik alfabenin eskiliği uygarlık ve uygarlığın başlangıcına ilişkin yaygın kanılarımızı alt üst edecek cinstendir.” (Gencer, 2008: 9)

³ Uygarlığa temel oluşturan ve gıda üretimine dayanan tarım “tarla tipi”dir, bahçe tipi küçük tarım tipi uygarlık için yetersiz bir kriter kabul edilir. Konu hakkında bkz. Gencer, 2008: 11-2.

⁴ Uygarlık/ Medeniyetle bağlantılı her şey için Sümerlilerin *me*, eski Yunanların ise *tekhnai* (Pratik ihtiyaçlarımıza hizmet eden bilgi. Teknoloji, teknik terimleri bu kökten gelmekte) terimini kullanması bir tesadüf değildir. Bkz. McCants, 2012: 13.

⁵ Tarihçi Fernand Braudel uygarlığın iki boyutu olduğunu vurgular; maddi (ekonomi, teknik gibi) ve zihni boyut. Tarım ve sulama kültürü, uygarlığın maddi yönünü teşkil eder. (Gencer, 2008: 11)

medeniyetlerin nehir uygarlığı olması ve hemen hemen eş zamanlı şekilde tarih sahnesinde belirmesi bu manada dikkate değerdir.⁶

Uygarlık babında “su kullanımı” ölçüt tutulduğunda “hidrolik medeniyet”⁷ tabiri ile karşılaşılr. Hidrolik medeniyet denildiğinde akla Sümer (Mezopotamya), Mısır, Hint, Çin ve Aztek gibi nehir uygarlıkları ile Yunan, Roma, Fenike gibi deniz uygarlıkları gelir.⁸ Tüm bu uygarlıklara bakıldığında su teknolojisi kullanımının hayli gelişkin olduğu görülür. Adı geçen uygarlıklarda; gelişmiş sulama sistemleri, tarım arazisi sulama kanalları⁹, havuzlar, fiskiyeler, kapılı hendekler, drenaj kanalları, banyolar, hamamlar, sarnıçlar ve barajlar¹⁰ kurularak bir su kültürü meydana getirilmiştir.

“İlk tarım havzaları nehir yatakları olmuştur. Bunun nedeni nehirlerin mevsimsel taşkınları sonrası çekilen suyun bıraktığı alüvyonel çamurun besin bakımından bir hayli zengin olmasıydı. Bu sayede tarım için çok fazla zahmet gerekmiyordu. [...] zengin çamuru arklar yolu ile tarlalara akıtma[kla sulama alanı genişletiliyor, verim arttırılıyordu]...” (Gencer, 2008: 12).

Oluşturulan su teknolojilerinin yanı sıra; mitoloji, folklor ve din alanında da su, kültürel gelişimini sürdürür. Su simgeçiliği ise yine bu kültürün peşi sıra gelir. Âbıhayât, hayat ağacı ile su, deniz hamamları ile kaplıca kültürü, kuş sebilleri, sarnıçlar, ayazma kültürü, çeşmebaşı kültürü, sakalık ve sakalar, şifalı sular, suyla

⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Demirağ, 2017/2: 101.

⁷ Karl Witfogel’in adlandırması olan “hidrolik medeniyetler”, “mülkiyet sisteminin Yunan ve Roma’ya oranla tapınaklar aracılığıyla daha kamusal düzeyde olduğu, köylülerden aldığı vergi ile temel olarak sulama başta olmak üzere kamusal işler yapan devlet biçimiydi. Feodaliteye dönüşmeyen, büyük oranda köle emeğine dayanan ve Batılı toplumsal gelişim çizgisinin dışında kalan bir toplumsal yapıya sahipti.” (Gencer, 2008: 18). Günümüzde Karl Witfogel’in hidrolik medeniyetler tespiti bir yandan desteklenirken diğer taraftan yanlışlanmaktadır. Konuya dair tartışmalar için bkz. Gencer, 2008: 12-3.

⁸ Braudel uygarlıkları “nehir ve deniz uygarlıkları” diye de sınıflandırır. Bkz. Braudel, 1995: 27, 41.

⁹ “En ilkel sulama sistemlerine Mezopotamya’da rastlanmaktadır. [...] Mezopotamya sulama sistemi, dolgu toprakta boşluk oluşturacak biçimde bir su yolu kazarak açılan ve bu aralığa çamur yerleştirilerek kapanan havza tipindedir. Çok daha ileriki dönemlerde bu arklar, sertleştirilmiş kil borular döşenerek oluşturulacaktı. Nitekim Sümerlerin Nippur kentinde Fırat’ın suyu, sulama kanallarıyla kente taşınır ve pişmiş toprak künklerle çeşmelere ulaştırılırdı. Bir kil tablette Nippur kentinin haritası çizilmiştir ve haritada su kanallarına da yer verilmiştir. [...] Sümer tabletlerinde, Nippur’daki su künkleri ve kanalizasyon sistemleri anlatılır. Kentte yapılan kazılarda, bu bilgileri pekiştirir nitelikte kalıntılar, Nippurluların yapmış olduğu pişmiş toprak künkler bulunmuştur [...] Su teknolojisi, uzun yıllar Mezopotamya’daki kanalların gelişimi üzerinden sürdü. Ancak en büyük devrim, su kemerleriyle oldu.” Demirağ, 2017/2:101-2.

¹⁰ Sıcaklıkla beraber artan kuraklık zamanında su tedarik etmek ve yağmur mevsiminde gelişebilecek sel tehlikesini önlemek için kullanılmıştır.

terapi, nisan yağmuruna dair inanış ve uygulamalar, su kuyuları ve hamamlar (yıkama ve temizlik ritüelleri), ebru sanatı, mekanik su saatleri/ makineleri (bkz. Cezerî örneği), su falı, şifa taşları, hidrellez, kayık yarışları, arazide su arama adetleri, sebil kültürü ve kervansaraylar, içme suyu pulları ve mühürleri, su duaları ile bedduaları, suya dair deyimler ve atasözleri gibi oldukça geniş bir alanda suyun kültürel uzantılarını takip etmek mümkündür. Aşağıda bu uzantılardan bazılarına yer verilerek su kültürünün genel yapısına dair bir çerçeve oluşturulmaya çalışılacaktır.

1.1. Şifa Tası Kültürü

Mistik ve geleneksel tedavi usullerinden dikkat çeken birisi, şifa taşı kültürüdür. İnanca göre üzerinde çeşitli dualar yazılı taslardan su içmek (insan, hayvan) hastalıkları iyileştirmektedir. Şifa taşlarının farklı isimlerle anıldığı vakidir. Örneğin tihtap taşı,¹¹ çiçek taşı (çiçek hastalığını iyileştirdiği için), botca taşı (çiçek hastalığının bir ismi botca'dır), korku taşı (korku kaynaklı hastalıklarda kullanıldığı için) isimlendirmelerine rastlanır (Aksoy, 1974: 35).

Şifa tasına doldurulan suya (genellikle saf ve el değmemiş olmalıdır¹²) Ayetü'l-kürsi, Fatıha, İhlas duaları okunup üflendikten sonra su şifa niyetine içilir yahut hastanın (hayvan da olabilir) üzerine serpilir. Suyu bal, pekmez eklenebilmektedir.

Şifa taşları genellikle bakır, bronz ve pirinçten yapılmasına karşın nadiren bunların seramik, porselen ve ahşaptan olanlarına rastlanır. Üzerindeki yazı stilinden hareketle Mekke ve Medine'de yapıldığı anlaşılanlar dışında çoğunluğunun Anadolu imalatı olduğu görülür. Tasa yazılan ayetlere bakılarak bu kültürün İslamiyet'in kabulünden sonra asıl gelişimini sağladığı söylenebilir. Anadolu ve yakın coğrafyada kullanılan hamam taşları, Frig Dönemi taşlarına (palmiye yaprağı tezyinine rastlanır) şekilce epey benzer. Fakat şifa taşı göbekli yapısı ve üstündeki ayet yazılarıyla

¹¹ "Tihtap: Bir şeyin iyi yapıştığını, bir tedbirin hastalığa iyi geldiğini, tihtabı budur, ilacı budur, bu ilaç hastalığı tihtap gibi kesti manalarında kullanılmaktadır." Bkz. Aksoy, 1974: 35.

¹² Saf su ile şifa arasındaki bağlantıyı Eliade çeşitli kültürler üzerinden şu şekilde açıklar: "Kullanılmamış su, yâni günlük kullanımla kutsallığını yitirmemiş, yeni bir vazonun içindeki su, ilksel suyun hayâtı ortaya çıkaran ve besleyen bütün değerlerini içerir. Kullanılmamış suyla tedâvide, hastalığın ezeli suyla temâsı sağlanarak mucizevi bir yenilenmeyi gerçekleştirmenin yolu aranır: su, bütün biçimleri parçalama ve özümseme gücüyle kötülüğü emer." Eliade, 2017/2: 42.

kolayca ayırt edilebilir.¹³ Kakma sanatıyla tasın içine ve dışına işlenen ayetler genellikle yoğun ve sıkışık bir görüntü arz eder. Sayılar, vefkler, Süleyman mührü, çeşitli hayvan işlemleri yahut insan suretleri tasvirlerde sıkça kullanılan motiflerdir. Kimi taslara imal tarihi nakşedilir. Tası yapan usta adını-sanını-mesleğini bir şiir aracılığıyla tasa yazar. Bazı tasların içine minyatür versiyonda küçük bir tas konulur. Bu iç tasın yerinde kimi zaman balık-kuş gibi hayvan figürleri bulunur. Kenar deliklerine üzeri besmele yazılı, ufak boyutlu, kurşun/ pirinç levhalar küpe gibi asılır.¹⁴ Ayrıca bu taslara ip/ zincirle küçük bir taş bağlanır. Taştan sonra kırk kurşun/ pirinç levhacık (üstünde kırk besmele yazdığı için kırk anahtar denir) dizilir.¹⁵ Yeni doğan bebek ve annesi bebeğin kırkinci gününde şifa taşıyla yıkanarak “kırklama” işlemi gerçekleştirilir. Kırklama âdetinde suyun içine yüzük, para gibi değerli eşya konduğu vakidir. Eskiden kırklama hamamda -aile kadınlarının tümünün katıldığı bir merasimle ve eğlenceyle- yapılırken zamanla evde yapılmaya başlanmıştır.

Şifa tasının kullanımında dikkat edilmesi gereken bazı ayrıntılar mevcuttur. Tasa doldurulacak su temiz olmalı, kibleye karşı akan bir çeşme yahut akarsudan şayet mümkünse mübarek günlerde alınmalıdır. İçine yağmur suyu konulabilir. Suyun taşınması esnasında dökülmemesine ve etrafa damlatılmamasına dikkat edilmelidir. Ayetü'l-kürsi, Fatiha ve İhlas surelerinin okunup üflendiği suyu hasta içmeden evvel abdest almalıdır ve şifa niyetine yudum yudum içilmelidir. Hasta abdest alamayacak durumdaysa su hastanın ağzına damlatılır yahut sürülür, sonra üzerine serpilir. Hastalanan bir hayvansa su hayvanın üstüne sepelenir. Artan su ayak

¹³ Frigler'inin yanı sıra bir de Ârâmî tasları vardır: “İslâmiyet'ten önce şifâ taslarına benzeyen en yakın örnek Ârâmî taslarıdır. Geniş bir coğrafyada yaşayan Ârâmîler, ruhlarını kötü güçlerin etkisi altına aldığını düşündükleri hastaların tedâvi edilmesi için şifâ taslarını kullanmışlardır. Bu taslar genel hatlarıyla merkezde bulunan figürü çevreleyen yazı şeritlerinden oluşan basit bir şemaya sâhiptir. İslâm'ın, Suriye bölgesinde yayılması sonucu yerleşik kültürlerle güçlü bir etkileşim gözlenir. İslam dininin kendi kuralları doğrultusunda şifâ taslarının ilk örneklerini Ârâmî şifâ tasları oluşturur.” Gedük, 2017/2: 358.

¹⁴ Şifa tasının içindeki (ortasında) küçük tasın eğlence parklarındaki uçan sandalyeye/ salıncağa benzer bir görüntüye sahip olduğunu söylenebilir.

¹⁵ Şifa taşı yuvarlak bir uçurtmaya benzetilecek olsa tasa bağlı kırk anahtar, uçurtmanın kuyruğuna denk düşer.

basılmayan, temiz bir yere dökülebilir. Şifa tasından su içirme merasimi sırasında bir hoca yahut din âliminin töreni yönettiği olur.¹⁶

Şifa tasının şifa verdiği inanan hastalıklar arasında sarılık, korku kaynaklı hastalıklar, çiçek hastalığı, kısırlık, uğrama (cin çarpması, ağız çarpılması), karın ağrısı, burun kanaması, felç, zehirli hayvan sokması vb. bulunur. Doğum sancısını azalttığına, büyüleri bozduğuna inanılır. Ekine, darıya musallat olan çekirgelerden kurtulmak için yine ekinin üstüne şifa taşıyla su serpilmesi gelenektir.

1.2. Su Saatleri

Tarih boyunca su, “medeniyet”in yansıması olmuştur. Su saatleri suyun medeniyeti yansıtan incelikli dallarından biridir. Çünkü zamanı ölçmek insan için hep önem arz etmiş ve bu konuda ilkin imdada güneş saatleri yetişmiştir. Güneş saatleri daha yaygın bir kullanıma ulaşırsa da geceleri¹⁷ ve bulutlu vakitlerde zamanı ölçme hususunda yetersiz kalmıştır. Su saatleri böyle durumlarda elzem olmuş, yirmi dört saat kullanılabilmesiyle avantaj sağlayıp günümüz saatlerine öncülük etmiştir.

Anıt şeklinde inşa edilen kimi su saatleri, sosyal yaşamın merkezinde yer almış, şehir meydanındaki saat kulesinin görevini üstlenmiştir. O sebepten su saatlerine “devrin sosyo-kültürel ölçekte merkezi” denilebilir. *“Bu anıt saatler bugün birçok şehrimizde bulunan saat kulelerinin o günkü işlevini görmektedir. Bu saatlerin, sarayların veya köşkların salonlarında veya bahçelerinde, meydanlarda veya camilerin yakınlarında kuruldukları anlaşılmaktadır.”* (Çalışkan vd., 2015: 3)¹⁸

Günümüze ulaşan örneği olmasa da saatlere dair Babil kil tabletlerinden (m.ö. 1500’ler) malumat almak mümkündür. Saatin çalışma prensibi bir kaptaki suyun başka bir kaba akış sürecini temel alan bir sisteme dayanmaktadır. Bu saatlerin güneş-mum vb. saatlerine oranla sağladığı mühim bir avantaj geçen zamanın miktarını verebilmesidir. Dezavantajına gelince suyun; soğukta donması, sabit olmayışı ve gider deliğinin toz, yosun vb. nedeniyle tıkanması gibi aksaklıklar yaşanmasıdır. Su saatlerine onları çekici kılan özellikler eklenmiştir. Örneğin geçen

¹⁶ Şifa tasının kullanımı için ve sarayda kullanılmış şifa tasları hakkında bilgi için bkz. Gedük, 2017/2: 358-61.

¹⁷ Su saatlerine kış saati manasında “horologium hibernum” veya “gece saati” denildiği bilinmektedir.

¹⁸ Konuyla ilgili bir yayın için bkz. <http://medyascope.tv/2017/01/03/13-yyda-bir-makina-muhendisi-cezeri-konuk-mehmet-ali-caliskan/> (E.T. 16.02.2018).

saati bildirmek üzere zil üzerine top düşürülmüş, sesli saatler üretilmiştir. Düdük öttürülmesi, davul çalan davulcular, dans eden rakkaseler su saatlerinin zarafetini yansıtan diğer inceliklerdendir. Su saatlerinden ilham alınarak türlü otomatların yapımına başlanmış, bu alandaki çalışmalar hız kazanmıştır (Çalışkan, 2017/2: 375-85).

Konu su saatleri olunca 13. yy.'da Artuklular Devri'nde yaşamış ve mekanik icatlarıyla ün salmış İslam âlimi El Cezerî'nin (d.1136-ö.1206) çalışmalarına değinmek gerekir. Zira otomat biliminin Cezerî sayesinde zirveye ulaştığı bilinir. Şırnak doğumlu olduğu aktarılan Cezerî (Cizreli)¹⁹ dünyada bilinen ilk robotu yapan kişi olmasıyla anılır. Sibernetik alanında yine pek çok ilklere imza attığı ifade edilir. İsmi dünyaya duyuran icatlarının başında su ile çalışan saatler gelmektedir.²⁰ Makine yapımı hakkında yararlı bilgiler verdiği ve uygulamalarını gösterdiği kitabında; bardak su saati, tavus kuşlu su saati, fil şeklinde su saati (bilim tarihi adına önemli bir icat kabul edilir), kayıklı su saati, sıcak-soğuk-ılık su dökebilen ibrik, hükümdarın abdest alması için kendi kendine su dökebilen ve ülüğü ördek şeklinde olan ibrik, abdest almaya yarayan otomat, abdest almak için su döken tavus kuşu, el yıkamak için kullanılan tavus kuşlu leğen, el yıkama otomatı, iki kefeli fiskiye, iki kefesi ve dört adet çıkış delikli borusu olan iki fiskiye, iki şamandıralı fiskiye, belirli aralıklarla şekil değiştiren tarceharlı (tas) fiskiye, belirli aralıklarla şekilleri değişen iki kefeli fiskiye, sığ göllerden veya ırmaklardan suyu yukarı çıkaran araçlar başta olmak üzere Cezerî'nin kitapta 50 tasarımı anlattığı görülür.²¹

“Cezerî ve kitabı hakkında çeşitli yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak bunlardan önce kitabının mukaddimesinde yer alan Cezerî'nin şu görüşleri dikkate alınmalıdır: “Benden çok evvel gelen âlimlerin kitaplarını ve onları takip edenlerin çalışmalarını gözden geçirdim... Nihayet nakillerden kurtuldum, başkalarının yaptıklarından sıyrıldım ve problemlere kendi gözümlle bakabildim... Uygulamaya dönüştürülemeyen her teknik ilmin doğru ile yanlış arasında muallakta kaldığını gördüm” (Ökten, 1993: 505)

¹⁹ Asıl ismi Ebu'l İsmail ibn-i Rezzaz El Cezerî'dir.

²⁰ Cezerî'nin icadı olan, kendinden evvelki mekanik ustalarında görülmeyen yapım yöntemi ve buluşlarla ilgili olarak bkz. Çalışkan vd., 2015: 3-4. Cezerî'nin icadı otomatlara yer verilen eser Kitabü'l-Hiyel'de “anlatılan su saatlerinden biri 1976'da Dünya İslâm Festivali için Londra Bilim Müzesi'nde, diğeri de 1/2 ölçeğinde İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yeniden yapılmış ve çalıştırılmıştır.” Ökten, 1993: 505.

²¹ İcatların görseli için yahut nasıl çalıştığına dair teferruatlı bilgi için bkz. Çalışkan vd., 2015: 3-24; Kolektif, 2001; Cezerî, 1990; Çalışkan, 2019; Unat, 2002: 569-75.

Werner yazdığı seyahatnamede Türklerin su saati kullandığına değinir. Camilerde ve meydanlarda saatler bulunmadığı için zamanı göstermek adına suyla işleyen Clepsydris (bir çeşit su saati) tarzı gereç kullanıldığını söyler (Werner, 2011: 48). Hatta yurtdışından Osmanlı'ya getirdikleri küçük saatlerin Türklerin çok işine yaradığını, bu mekanik saatleri itibarlı kimselere yüksek fiyattan satmanın iyi bir gelir sağladığını aktarır.

1.3. Hamam Kültürü Bağlamında Su

Yaşam kaynağı suyun, mimari ile buluşup estetiğe dönüştüğü hamam suyun insanlık tarihine zerk ettiği en güzel yankılardandır. Hamam, fizyolojik ve psikolojik temizlenme mekânı olmak dışında diplomasi, siyaset, iş, kazanç, sohbet-sosyalleşme, ve tıp merkezidir.²² Ayrıca bir şehrin kurulmasında temel öğelerden birini teşkil eder. Dolayısıyla hamamlar, tarih boyunca Anadolu ve yakın çevredeki coğrafyada günlük hayatın vazgeçilmez öğelerinden olmuştur.

Tezin bu kısmında İslam tesirindeki Anadolu coğrafyasında gelişen hamam kültürüne dair açıklamalar verilecektir. Gelenekler, inanışlar, uygulamalar ve çeşitli bakış açılarıyla bir kültür ürünü teşkil eden hamamın ne olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.3.1. Anadolu Hamam Kültürü

Sözlüklere göre; Arapça ısınmak-ısıtmak anlamındaki حم (hmm, hamem) kökünden gelen hamam “çok ısıtan-ılıca-kaplıca” demektir. Ayrıca “yikanılacak yer” manasında kullanılır. Hmm-hamem kökü, Aramice/ Süryanice ܡܡܢ kökü ve Akkadça aynı anlama gelen “emēmu” sözcüğü ile kökteş gösterilir.²³ Farsça karşılığı “germâbe” olan hamamın Türkçedeki en eski karşılığı “munça-munçak” olarak

²² “Hamamlar, Antik Çağ mîmârisinde en sık rastlanan yapı tiplerindedir. Yıkanma kavramı, başta Romalılar olmak üzere, antik dünya insanları için temizlikle ilgili bir zorunluluk olmasının çok ötesinde bir anlam taşır. Kişisel bir yenilenme ve kökleri derinlere uzanan sosyal ve kültürel bir alışkanlık; kelimenin tam anlamıyla bir kurumdur. Hamam yapıları da, sâdece işlevsel bir etkinliğin çevresinde şekillenmiş binâlar değil, eski gelenekleri ve inançları anlamamız için bize çeşitli yollarla ışık tutan sosyal bir kurumun temsilcileridir.” Yegül, 2017/2: 163.

²³ <http://www.etimolojiturkce.com/kelime/hamam> (E.T. 27.09.2015).
<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/humma> (E.T. 27.09.2015).

bilinir (Uzun-Albayrak, 1997: 430). Türk kültürlü halklarda ise “ısı, ısıcak, ısı dam, ısıık, isik, issi, ılı su, yılı su, ılıca” gibi ifadelerin kullanımına rastlanır.²⁴

Anadolu; ılıca, hamam,²⁵ doğal kaynak suyu, yeraltı suları ve çeşmeler ülkesidir. Dolayısıyla ücra sayılabilecek yerleşim bölgelerinde bile hamam bulmak mümkündür.²⁶ Tunç Çağı’ndan kalma yerleşkelerden elde edilen keşif bilgisine göre daha o devirde bile her gün kullanılan hamamlara, gelişmiş su sistemlerine rastlanmıştır (Yegül, 2012: 21). Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan tapınak hamamları Hititlilerde dinen yıkanmanın önemini ifşa eder. Üstelik tapınak dışındaki birtakım yıkanma odaları dinin ötesinde hamamın sosyal işleve de sahip olduğunu gösterir (Yegül, 2012: 21).²⁷

Osmanlı topraklarında emperyal manada bir hamam modeli görülmez (Meier, 2012: 225). Zira alışkanlıklar ve gelenek mimariyi yoğun şekilde biçimlendirerek yapı tiplerini çeşitlendirir.²⁸ Mimari bakımdan Roma’yı andıran Osmanlı hamamlarında genel itibarıyla soyunmalık, soğukluk, ılıkılık, sıcaklık, cehennemlik (kazan dairesi)²⁹ ve külhan (küllük) bulunur. Roma mimarisinden farklı olarak İslam

²⁴ Evliya Çelebi hamam tabirinin yakın coğrafyada yerleşim yerine göre şu isimlerle anıldığını aktarır: “Anadolu’da ılıca derler, Arabistan’da (---) [humma] derler, Acem’de germâb derler, Rum’da kaynarca derler, Bursa’da kaplıca derler, Moğolcada kerense derler, Rumeli’nde bana derler.”, Kahraman, 2017/2: 177.

²⁵ İklim farkı, hamamda kullanılacak suyun ısısını ayarlamakta temel belirleyici unsurdur. Söz gelimi Hindistan’daki bunaltıcı sıcaklardan kurtulmak ve ferahlamak için halkın kullandığı hamamların suyu çoğunlukla serinlik sağlayacak şekilde soğuktur. Bkz. Blake, 2012: 317-26.

²⁶ Hamam kültürü günlük hayatın bir vazgeçilmezine dönüşünce sefer zamanı bile hamamsız kalınmadığı görülür. Mesela adına hammâm-ı seferî’ denilen çadır hamamıyla Alâeddin Keykûbâd’ın sefere çıktığı aktarılır. Bkz. Gök, 2017/2: 114. Proto-Bulgarlarda seferden önce yıkanma geleneğinin şamanist öğeler içeren uygulamasına dair örnek için ayrıca bkz. Beşevliyev, 1945: 249-50.

²⁷ Türkler göç etmeden önce Anadolu topraklarına bakıldığında (mö. 13. yüzyıl) akarsu tapınakları dolayısıyla yine kutsal su kültüne rastlamak mümkündür. Mesela Konya Beyşehir Eflatunpınar’daki akarsu tapınağı “*Dar teknik anlamda bir ‘hamam’ olmasa da adeta derenin can veren sularından çıkan su ve doğurganlık tanrılarının nezaret ettiği bir törensel yıkanma ortamı içermektedir.*” (Yegül, 2012: 21). Akarsu tapınaklarının büyük ihtimalle Anadolu kozmolojisinde hâkim olan toprak ve su temasını vurguladığı düşünülmektedir. Bkz. Yegül, 2017/2: 163.

²⁸ Örneğin bir kervansarayın (han) bünyesinde hamama rastlanabiliyordu. Bu ticarî kuruluşlarda hamam, bazen içeride bulunur ve özel kullanım içindir bazen de yapının dışında bağımsız halledir ve halka açık olarak kullanılır. Hatta kimilerinde iki hamama birden rastlamak mümkündür. “*İç hamamlar, handa kalmakta olan hükümdar ve devlet adamlarının rahatı için yapılmıştı. Handa hükümdar veya devlet adamları kalmıyorsa, toplumun en üst katmanlarından tüccarlar ve seyyahlar bu odalarda kalabilirlerdi. Plan ve düzenleri ne olursa olsun minik iç hamamların amacı hükümdar ve devlet adamlarına seyahatleri sırasında hizmet vermektir.*” (Yavuz, 2012: 175)

²⁹ Evliya Çelebi’nin aktardığına göre Harem-i Şerif’i temizleyip tımar etmekle yükümlü kimseler vardı. Bunlara “zebbalci” denilmekteydi. Zebbalci takımı süpürüp topladığı çer çöpü hamamda yakılması için götürürdü. Bu manada hamamın cehennemlik denen kısmı çevre temizliğinin önde gelen unsurlarından olmalıdır. Konunun bir örneği için bkz. Gemici, 2011: 207.

mimarisinde vurgunun soyunma odası (giriş) ile sıcaklık bölümüne verildiği görülür. Bu galeriler yüksek kubbeli olup diğer geçiş bölümleri boyut bakımından daha alçaktır. Sıcaklığın kubbesinde fil gözü denilen, çan biçiminde, ufak ve kapalı pencereler bulunur. Kurnalardan akan suyun tedarikinde sarnıçlardaki gibi durgun su kaynakları kullanılmaz (Meier, 2012: 226).

Anadolu hamam kültürü; Hitit, İyon kolonileri, Roma, Bizans, Selçuklu ve hatta denilebilir ki İslamiyet öncesi dönemde Arap yarımadasındaki yıkanma geleneklerinden perçinlenerek gelişmiştir.³⁰ Genel kanının aksine hamam, İslam coğrafyasında yalnızca dine bağlı bir unsur olarak inkişaf etmemiştir.³¹ Zira İslam öncesi yıkanma âdetinin yaygınlığı bize bu kanaatin eksikliğini ispatlamaktadır.³² Namazın koşulu olan abdest³³ ve Hz. Muhammed'in temizliğin imandan geldiğine dair söylemi vb. yaklaşımlar muhakkak ki suyun önemini İslam kültürü çerçevesinde artırmıştır (Yegül, 2017/2: 166).

Din eksenini dışında hamamın yaygınlaşmasına bir destek de kent mimarisinin vazgeçilmez ögesi olmasından gelir. Zira hükümet konağı (yahut kale), pazar ve hamam bir yerleşim yerinin gelişmişliğini gösteren üç temel sacayağı kabul edilir. Bunlara bir de ibadet merkezi eklenince kent olgusunun ana karakteristiği ortaya çıkmaktadır (Yegül, 2006). Genellikle cami, tıp merkezi, kervansaray, imarethane gibi kurumların bünyesinde bir de hamamın olduğu görülür. Doğan Kuban, İstanbul'un en fazla devamlılık gösteren kurumu olarak "cami-konak-hamam"

³⁰ Anadolu uygarlıklarında temizlik anlayışı için bkz. Sevimli, 2005; GürsoyNaskali-Arçın, 2009.

³¹ İslam dininin temizliği perçinleyen yönünün hamamların hızla yayılmasını sağlamaya yardımcı olduğu kabul edilmekle beraber Türk Hamamı'nın niçin böylesine benimsendiğini açıklamada yetersiz kaldığı söylenebilir: "Nitekim basit bir boy abdesti için ayrıntılı ısıtma ve su tedârik sistemlerine ve geniş kubbeli mermer mekânlara gerek yoktur. Abdest düz bir zeminde bir kova suyla da alınır. İnanca dayalı yıkanma ihtiyacı, sivil kuruluşlar vâsıtasıyla saygınlık ve meşrûiyet edinmeyi hedefleyen yeni kentli hânedanların birçok endişesinden sâdece biridir. Kamuya açık hamamlar (hanlar Anadolu'nun hamam kültürüne yaptığı en önemli katkı, Yunan gimnazyumundaki sıra sütunlu palaestra ile Roma hamamının büyük kemerli salonlarını birleştiren yeni bir mîmârî tarzıdır.ve hamamlar), Rumlar zamânından beri büyük şehirlerin, muntazam medeniyetlerin ve âdil hükümdarların sembolü hâline gelmiştir. [...] hamam, [...] medeniyetle eş anlamlı hâle gelmiştir. Yeni İslâmî düzende hamam inşâ ettirenler, inananların ve Tanrı'nın indinde mağfiret edinmektedir. İster hoş bir hâtıra ister can çekişmekte olsun, küçük, mahalli hamamların birincil güdü ve örneğinin Roma-Bizans geleneği olduğunu farz etmek makuldür." Yegül, 2017/2: 166-7.

³² Bilindiği kadarıyla peygamber zamanında Hicaz'da hiç hamam yoktu ve araştırmaların ortaya koyduğu kadarıyla yıkanmak İslamiyet öncesinden miras kalmış bir uygulamaydı. Bkz. Meier, 2012: 213.

³³ Hanefî mezhebi düsturunca durgun suda yıkanmak şer'î yönden temizlik sağlamamaktaydı. Bu nedenle akan su kullanma gereği duyulmaktaydı. Anadolu ayazmaları ile su sarnıçlarının Müslüman halklarca kullanılmayışına sebep olarak bu inancı göstermek mümkündür. Bkz.Ergin, 2012: 8.

üçlemesini gösterir (Yegül, 2012: 10).³⁴ İslam öncesinde bu üçleme “bir kilise/ manastır, soylu bir ailenin köşkü ve hamam” şeklindedir. Bir mahallenin oluşması için gerekli bu üç özün “din, yerel yetke ile kamusal bir tesis”in tümleşmesinden meydana geldiği aktarılır (Yegül, 2012: 48; Yegül, 2017/2: 168). Bahsi geçen dayanıklı sosyo-politik birimin yani mahallenin “[...] *Konstantinopolis’in yaşamında o kadar temel ve içkin bir yeri vardı[r] ki yüzyıllar sonra dahi yankılanmaya devam etmişti[r].*” (Yegül, 2012: 51).

Hamamlar pek çok işlevi bünyesinde bir arada bulunduran kurumlardır. “Yıkanıp arınmak” bir hamamın en temel ve akla ilk gelen özelliği olsa da özünde bu mekânların birer kültür,³⁵ diplomasi,³⁶ siyaset, iş, kazanç, sohbet-sosyalleşme ve tıp merkezi olduğu görülür.

1516-7’de Halep, Şam ve Kahire’yi fethedince III. Selim’in silahlı kuvvetleriyle birlikte “aleni gösteri” olsun diye hamama gittiği aktarılır (Meier, 2012: 214-5). Bu onun fetihten sonraki ilk icraatlarından biridir. Osmanlı öncesinde Avrupa krallarınca da uygulanan bu gelenek, kralın halka güç ve yetkelerini ifşa etmesini, fiziksel sağlığını sergilemesini sağlamıştır. Dolayısıyla hamam kültürü devlet olmanın bir unsuruna dönmüştür. Çünkü “yerel ile özel”, diğer deyişle “halk ile yönetim” hamam üzerinden kesişim noktası bulmuştur. Burada Michel Foucault’yu anmak gerekir. Çünkü onun görüşüne göre, bedenlere hükmetmek devlete hükmetmek anlamına gelmektedir (Meier, 2012: 214-5).

Hanedanın ihtişamını yansıtmaya, devlet büyüklerinin himmet ve cömertliğini sergilemeye imkân sunan hamamlar, bir çeşit gurur kaynağıdır. Ayrıca İslam ideolojisine göre, hamam yaptıran kişi yaratıcının ve inançlıların gözünde mağfiret kazanmaktadır (Yegül, 2012: 41). İşte bu özellikleriyle Türk hamamı

³⁴ “*Türk hamamlarına halk arasında ‘çarşı hamamı’ veya ‘halk hamamı’ denirdi, hamamın kullanım saatine göre ‘kuşluk hamamı’ dendiği de olurdu. Bâzı büyük konaklarda ve saraylarda ayrıca bahçe içerisinde ‘konak hamamları’*” mevcuttu. Bkz. Topçu, 2017/2: 180.

³⁵ Emevî hamamlarının giriş holü seçkin kimselerce düzenlenen eğlence törenlerinin, şiir ve müzik dinletilerinin, dans gösterilerinin mekânı olmuştur. O dönemden kalan şiir örneklerinden mütevellit ansiklopedik derlemeler, hamamın bir kültür merkezi olduğuna delalet eder (Tohme, 2012: 92).

³⁶ Hamamın diplomatik yönü için, Emevîler dönemi kasırlarına ve bu kasırlardaki hamama yakından bakmak lazımdır. Zira buraları devlet ileri gelenlerinin diplomatik ve siyasi kararları sıklıkla görüştüğü mekânlardır ve: “*Hamamlar, Emevi yönetici sınıfı için hem kabul salonu hem de kültür sembolü olarak hizmet ver*”miştir (Tohme, 2012: 93). Lara Tohme’ye göre Emevî hamamlarının safahat eğlence merkezi işlevi yanında belki de en önemli görevi siyasettir (Tohme, 2012: 94).

İstanbul'un fethinden bir nesil sonra ciddi gelişim kaydetmiştir. Dolayısıyla Selçuklular ile Osmanlılar zamanında inşa edilen hamam sayısı hayli fazladır.

Siyasî ve toplumsal görevler üstlenen hamamlar; “huzursuzluk yaratma potansiyeli” yüzünden “tehlikeli kamusal alan” sayılmıştır. Mesela Lale Devri'nin sonunu getiren Patrona Halil İsyanı akla gelen ilk örnektir. Zira 1730'da Sultan III. Ahmed'in tahttan indirilmesine sebep olan isyan, hamamcılık mesleğine bakışı da değiştirir. Halkın toplanarak günlük hadiseleri değerlendirip tartıştığı hamamlar yahut kahvehane benzeri mekânlar tehlike arz ettiği gerekçesiyle isyandan sonra devletin idari makamlarınca sıkı takibe alınır.³⁷ On sekizinci, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar nesiller boyu Arnavut kökenli kişilerden seçilen tellaklar Patrona Halil'in hemşerisi olması hasebiyle şüpheli görülür. Lonca kethüdalarınınca³⁸ kırmızı mürekkeple kayıt altına alınan Arnavut tellaklar sakıncalı görüldükleri için esnaf teşkilatından³⁹ çıkarılmak istenir. Ayrımcılık içeren çeşitli uygulamalar akabinde tellaklık⁴⁰ mesleğinde Arnavutların liderliği sonlandırılır ve genellikle Doğu Anadolu kökenli kişiler bu göreve seçilir. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın sonundan bugüne

³⁷ Hamamlardan yayılan dedikodular kimi zaman hamamın yıktırılmasına, dedikodusu yapılan kişinin kellesinin gitmesine sebep olacak kadar ciddiyet arz edebiliyordu. Bkz. Kaya, 2006: 229.

³⁸ “Hamamcı ve tellâkların çalışma usullerini bağlı oldukları esnaf loncası düzenledi. Buna göre; tellâkların kullandıkları hamam taslarının kalaylı olması, peştemallarının temiz ve sağlam olması, ustularının keskin olması, vücut tüyünü almak için kullandıkları ustura ile baş usturasının farklı olması, birden fazla tellâğın çalıştığı hamamda tellâkların müşterilerini yıkarken birbirlerine ve veya müşterilere bakmamaları ve fazla konuşmamaları istenirdi. Tellâklar, vücut ovma ve çiğneme hünerlerini yanlarındaki yamaklarına öğretmek zorundaydılar. Tellâkların, özel kapalı bölümler olan halvetlere girmesi ve buralarda hizmet vermesi yasaktı.” Topçu, 2017/2: 181.

³⁹ “Esnaf loncası” sistemiyle işletilen hamamcılık mesleği hakkında Evliya Çelebi şu bilgileri aktarır: “Evliya Çelebi, zengin ve salih kişiler zümresinden saydığı hamamcıların pirlilerinin Muhsin b. Osman, tellakların pirlilerinin Ubeyd-i Misri, naturların pirlilerinin Mansur b. Osman olduğunu ve peştemallarını da Hz. Ali'nin huzurunda Selman-ı Pak'in bağladığını kaydeder.” (Uzun-Albayrak, 1997: 430).

⁴⁰ Hamam görevlileri sadece tellaklar değildir. Tellak yamakları, yanaşmalar, meydancı, hamam berberleri külhancı, kahveci, âyinedar, peyke nöbetçisi, hamamdaki diğer hizmetli gruplarıdır.

Ercan Topçu makalesinde hamam görevlilerinden âyinedârlar ile hamam berberleri hakkında şu bilgileri aktarır:

Âyinedârlar “...müşteriye, ayna tutarlardı. Müşteri kendisini güzelce kontrol ettikten sonra âyinedar aynayı ters çevirir, bu yolla müşteriye ye aynanın üzerine bahşiş bırakması gerektiğini hatırlatmış olurdu.”

Hamam berberleri “Hacamat (vücutta baş, boyun bölgesi gibi bâzı noktalarda cildin kesilip kanın akıtılması), saç sakal tıraşı, istenmeyen vücut tüylerinin alınması, bâzı cilt lezyonları için merhemler hazırlaması gibi hizmetleri gerçekleştirirdi. Bununla ilgili esnaf loncasında; hacamat, sünnetçilik gibi cerrâhî ustalık öğrenmek isteyenlere beş yıldan önce, tıraş öğrenmek isteyenlere iki yıldan önce icâzet, yâni ustalık belgesi verilmemesi istenmekteydi... Berberler tıraştan sonra, müşterilerine üşümeği engelleyici karanfil yağı sürerlerdi.” Topçu, 2017/2: 181-2.

değin tellakların ağırlıklı olarak Sivas ve Tokat yöresinden seçildiği fark edilir (Ergin, 2012: 188-9; Topçu, 2017/2: 181).

Hamam işletmeciliği⁴¹ pek çok iş alanından farklı ve avantajlı bir meslektir. Yalnızca erkekler için değil kadınlar için de uygun bir iş alanı sağlamıştır. Kadınlar özellikle çeyiz, miras gibi yollarla edindiği birikimi hamam işletmeciliğine yatırarak ekonomik yönden statü kazanmıştır. Toplumsal kurallar ve cinsiyet gereği hamam idaresi bir vekile devredilerek bu vekiller üzerinden işletmeler yürütülmüştür (Ergin, 2012: 190-1).

Bilhassa kadınlar açısından Osmanlıda hamamın sosyo-kültürel fonksiyonu seyyahların yoğun ilgisini çekmiştir. Kadın kahvehanesi⁴² denilebilecek bu yıkanma yerleri; sağlık, cinselliği tanıma ve tanıtma, gelin bulma, yemek tarifi alıp verme, dedikodu yapıp sohbet etme, sosyalleşme ve eğlence merkezi olarak bilinir. Hamamlar; yaşlıların derdine deva bulduğu, abdest alınan, gelin kınasının yakıldığı, düğün töreninin vazgeçilmez parçasıdır.

Hamamda uygulanması gereken kurallar⁴³ kanunlarla belirlenmiştir. Örneğin Osmanlılar döneminde Kanuni Sultan Süleyman'ın Ceza Yasası, hamama dair uyulması icap eden kuralları içerir (Meier, 2012: 227-31). Adı geçen yasaya göre: Hamama giden kadın ve çocukların kaçırılmaması ve rahatsız edilmemesi için erkeklerin hamam önünde yahut hamama giden yollar üzerinde toplanması yasaklanmıştır.⁴⁴ Kadın ve erkeklerin hamamdan faydalanacağı gün ve saatler

⁴¹ “Çalışan personel sayısı hamamın büyüklüğüne göre değişmekteydi. Hamamcı esnafı defterlerinden bu sayının ortalama 5 ilâ 20 arası olduğunu göstermektedir.” Topçu, 2017/2: 181.

⁴² “Osmanlı’da özellikle de kadınlar hamamı tam bir kamusal eğlence yeri olarak erkeklerin kahvehânelerinin muâdili konumundaydı.” Demirağ, 2017/2: 107.

⁴³ Hamam kurallarına uymanın önemini vurgulayan inanışlar gelişmiştir. Örneğin “Slav mitolojisinde, “Bannik” adı verilen bir banyo rûhuna inanılmaktadır. Bu ruh, ziyâretçilerden birinin saygısız ya da yanlış işler yapması hâlinde ortaya çıkmak üzere hamam tezgâhlarında saklanıyordu. Geleneksel kabûle göre Bannik, hamamda saygısızlık ya da yanlış bir iş yapan kişiyi kaynar suya veya sıcak kayalara atmakla korkutuyordu.” Demirağ, 2017/2: 107.

⁴⁴ “Erkek çocukları, 5 ilâ 7 yaşlarına kadar anneleriyle berâber kadınlar hamamına giderdi. Çocuğun fiziksel görünümüne göre, kimi zaman 10 yaşına kadar bu durum devam edebilirdi. Tâ ki kadınlar hamamında bir gün hamam sorumlusu kadının veya hamamda yıkanmaya gelen diğer kadınların, kinâye yoluyla, “Bir dahaki sefere babasını da getir!” demesi, erkek çocuğuna takılıp kızdırmaları veya hamamcı kadının erkek çocuğunu son kez hamama alacağını söylemesiyle erkek çocuğunun kadınlar hamamındaki mâcerâsı sona ermiş olurdu. Bu vakitten sonra erkek çocukları, artık babalarıyla veya kendilerinden yaşça büyük erkek akrabaları ve komşularıyla, erkekler hamamının yolunu tutardı.” Topçu, 2017/2: 181.

çizelgeyle ayrılmış, cinsiyete göre farklı zaman dilimleri belirlenmiştir.⁴⁵ (Şayet kadınlar, erkekler çıkmadan hamama gelmişse bu hal, boşanmaya sebep kabul edilebilmekteydi.)⁴⁶ Farklı dinden kimseler için⁴⁷ ayrı havlu-ustura kullanılmıştır. Kurala uymadığı belirlenen hamamcıya ağır cezalar uygulanmıştır. Muhtesipler (Osmanlı'da çarşı-pazar ve kamu düzenini kontrol eden denetçi) hamam denetimi yapmakla yükümlüdür. Cüzzamlıların halka açık hamama girmesi yasaklanmıştır. Ramazan boyunca kapalı olan hamamın kira indirimi, kira sözleşmesine yansıtılmıştır.

Bunlar dışında uyulması gereken başka kurallar da mevcuttur: Hamamda vücudun mahrem yerlerini göstermeyecek şekilde giyinmeye dikkat edilmelidir. Aksi takdirde sopayla dövülerek hamamdan kovulmak söz konusudur (Bassano, 2015: 15). *“Hamama besmele ile girmek, suyu idâreli kullanmak, sıcaklıkta yemek yememek, (...) hamamda çok kalmamak, çok konuşmamak, yıkanma yerlerinin temiz kalmasına dikkat etmek hamam âdabından sayılırdı. Hamamdan çıkanlara, ‘Sihhatler olsun’ demek âdettendi. Hamamda peştemalsız yıkanmak, ayıp ve günah kabul edilirdi.”* (Topçu, 2017/2: 182-3). Kıyafetler, soyunmak için ayrılan özel bölümde bırakılmalıdır. Ancak bunu yapabilmek için bölmelerin boşalması beklenmelidir, çünkü başkasının giysilerinin olduğu yere çamaşır bırakılmamaktadır. Bölmede bırakılan çamaşırların (Bassano'nun aktardığına göre hamam görevlileri bunları çalmaktaydı) çalınma ihtimaline karşı bekçilik yapacak bir hizmetkâr

⁴⁵ *“Hamamlar çifte veya tekli hamam olarak inşâ edilirdi. Çifte hamam tasarımı, tamâmen toplumun dinî-kültürel yapısından kaynaklanan bir uygulamadır. Çifte hamamlarda kadın ve erkeklerin ayrı ayrı bölümlerde yıkanmalarına ve hamama birbirlerini göremeyecekleri farklı yerlerden giriş yapmalarına dikkat gösterilmiştir. Tam gün çalışan çifte hamamların kadınlar tarafının kapısı sokak içine, erkeklerinki ise caddeye bakacak şekilde konumlanmıştır.*

Tekli yapılan ‘ricâl’, ‘fert’, ‘erkek’ ve aynı zamanda ‘kuşluk hamamı’ da denin yerlerde cuma günleri tam gün erkeklere hizmet verilmekteydi. Diğer günlerde hamamlar sabah namâzından kuşluk vakti denin gündüz 10.30- 11.00 saatlerine kadar erkeklere açık olup bu saatten akşam ezânına kadar kadınlara, akşam ezânından gece yarısına kadar yine erkeklere açık olurdu. Sayıları az olan tekli hamamlarda, karışıklığa mahal verilmemesi için kapıya renkli bir havlu asılır, böylece kadın veya erkek saati olduğu anlaşılırdı.” Topçu, 2017/2: 180-1.

⁴⁶ 17. yüzyılda hamam, evlerin yan tarafında inşa edilirdi. Gece gündüz ısıtılan bu hamamlarda ev ahalisi yıkandıktan sonra dışarı kırmızı veya mavi renkte havlu asılıyor, havlu kırmızıysa mahalleliden evlerinde hamam olmayan kadınlar burada yıkanabiliyordu. Mavi havlu asıldığında bu hizmetten erkekler faydalanıyordu. Ev sahipleri gelenleri görmediğinden mahallelinin çekinmesini gerektirecek bir sebep bulunmuyordu. Bkz. Weber, 2008: 1-60.

⁴⁷ *“Gayrimüslimler, kendi geleneklerine uygun inşâ edilmiş hamamlarda yıkanılırdı. Ayrıca gayrimüslimlerin yıkanabileceği özel bölümlere sâhip Türk hamamları da mevcuttu.”* Topçu, 2017/2: 181.

bekletilmelidir (Bassano, 2015: 15). Genellikle herkes yanında havlusunu, peştemalini getirmektedir. Fakat talep halinde havlusu olmayanlara hamam görevlileri havlu verir. *“Hamamlar kışın gece yarısı ısıtılır [çünkü yazın hemen hemen herkes soğuk su ile yıkanır] ve odun kullanılır. Dört beş kol uzunluğunda ve insan bacağından kalın çam odunlarıyla birlikte sonsuz sayıda küçük boyutta meşe parçaları kullanılır.”* (Bassano, 2015: 15-6). Hamam sefası sonunda hizmetkârlar müşterinin ayağını yıkar. Alınan hizmete göre hamamcıya ödenen fiyat fark etse de genel olarak belli bir fiyat yoktur. Herkes imkânına göre bir ödeme yapmaktadır. Ancak hamamcı⁴⁸ sahte para ihtimaline karşı eskimiş veya eksiltilmiş parayı kabul etmeyebilir (Bassano, 2015: 17).

Selçuklular ve Osmanlılar zamanında büyük rağbet gören hamamlar, aynı ilgiyi on dokuzuncu yüzyıldan itibaren göremez. Bu yüzyıl artık hamam kültürü için kırılma noktasını oluşturur:

“Kuşkusuz, halkın çoğu aynen ataları gibi fazla bir değişiklik söz konusu olmaksızın hamamlarda yıkanmaya devam eder. Gelgelelim hamamlar yeni ideolojik anlamlar kazanır: Bir yandan geleneksel Osmanlı kültürünün sembolü haline gelirken; bu anlamda modernizasyoncuların ve kentsel ıslahatçıların, kentsel mekânları ve toplumu yeniden yapılandırarak Osmanlı’yı sözümona hususi banyolarda yıkanılan Batı medeniyetine daha yakınlaştırmak için memnuniyetle gözden çıkardığı mekânlar olurlar” (Ergin, 2012: 10)

Tanzimat ve sonrasında yerleşen genel kanı itibarıyla hamama gitmek ilkel ve geri bir gelenek addedilerek terk edilmiş, birçok tarihi yapı yıkılmaya bırakılmıştır.⁴⁹ Bu kanı 1980’li yıllara kadar sürmüştür. Daha sonra pozitif bir görüşün yerleşmesiyle hamama ilgi artmıştır. Günümüzde hamamlar turizm sektörünün hayli rağbet gösterdiği kıymetlere dönüşmüştür.

⁴⁸ Evliyâ Çelebi şahitlik ettiği bir geçit töreninde hamamcılarının halini şöyle tasvir eder: *“İstanbul’un dört mollalık (kadılık) yerinde 151 hamamın esnafı, esnaf alayında bütün silâhlı geçerler, zengin ve iyi kimselerdir. Pirleri Muhsin bin Osman’dır. Hz. Ali huzûrunda Selmân ı Pâk’in kemerini bağladığı sekizinci pirdir. Bu hamamcılarının hepsi küheylân atlara binip hizmetçileri arabalar üzere geçeden hamamlar edip aydınlık camlar ile süsleyip, “Gele Vefâ Hamamı’na canım, gire Hacı Kadın Hamamı’na hanım, göre Çinili Hamamı canım.” diye mısra söyleyip; çıplak dilber tellâklar, “Nilgün futaya sarmış beden-i uryânın” diye çağırarak hamamlarıyla birlikte geçerler.”* Kahraman, 2017/2: 179.

⁴⁹ Hamamların yerine köy evlerinde odaların bir köşesinde, dolap biçiminde adına “hamamlık” denilen gusülhaneler yapılmıştır. İmkânca daha varsıl evlerde bu ahşap gusülhanenin yerini mağsel denilen yıkanma odası alır.

1.4. Su Duaları, Deyimleri ve Atasözleri

Su ile dua arasında hem dini hem geleneksel uygulamalar bakımından türlü yakınlıklar bulunur. Su içerken dua okumak, büyü vs. amacıyla niyet yükleyerek suya dua üfleme gibi misaller böyledir. Bir de su duaları ve bedduaları denilen bir tür gelişmiştir. Atasözü hüviyeti kazanan bu tip dualara tezimizde yer vererek suyun halk hafızasına nasıl yerleştiğini göstermek istiyoruz.

Her ne kadar zaman içinde değişmeye meyletseler de atasözü ve deyimler ise klasik şiirin metaforlu, sanatlı yapısına uygunluğu hasebiyle sıkça kullanılan dil birimleri olmuştur. Dolayısıyla dîvân ve mesnevilerin zemini atasözü-deyim derleme çalışmaları için hayli uygundur. Alandaki çalışmaların çokluğu buna delil gösterilebilir.⁵⁰

1.4.1. Su Duaları

Dua denilince Allah ile kul arasındaki iletişim akla gelir. Nitekim dua; çağırma, seslenme, istemek, yardım talep etmek manasında kullanılmıştır (Cilacı, 1994: 529). Şekil ve ritüel olarak çeşitli tarzlarda dua mümkünse de işin özünde insanın Tanrı ile samimi şekilde iletişimi esastır. İnsanî ihtiyaçlardan nemalanan dualarda Tanrı'ya yakarılırken saflık sembolü varlıklar üzerinden hareket etmek yaygındır. Saflık sembolü su ise insan yakarılarının samimiyetini artıran aracı rolüyle karşımıza çıkar. Üstelik suyun bu görevi en eski yazılı metinlerde bile (bkz. Gılgamış Destanı) görülür. Hatta dini ritüellere başlamadan evvel su ile arınmanın pek çok dinde sürdürüldüğü bilinmektedir. Örneklere bakıldığında su ile yaratıcının sık sık birlikte anıldığı hemen fark edilir: Ağzı dualının uruğuna pak su çıksın, Allah suyunu bol eylesin, yağmur gibi bereketli ol, Allah akarsuyunu bulandırmasın, Allah seller suların gazasından/ belasından seni ırak eylesin, balan baht/ ikbal suyundan

⁵⁰ Alandaki belli başlı makaleler şu şekildedir: Beyzadeoğlu, 2002: 350-8; Erenoğlu, 2007: 1150-67; Kaplan, 2009: 599-635; Ulucan, 2005: 49-80; Poyraz-Tergip, 2010: 188-202; Mengi, 1986: 47-56; Özgür, 2009: 1744-54; Üstüner, 1991: 391-428; Yıldırım, 1998: 631-42; Kılıç, 1996: 24-30; Karahan, 1981: 165-174; Kurnaz, 1979-83: 195-207; Kaya, 2011: 11-54; İnce, 2018: 239-58; Öztürk, 2018: 460-99; Elçin, 1977: 137-50; Kuzubaş, 2005: 336-48. Deyimler ve atasözlerine dair kitaplar için bkz. Alzade, 1992; Eyüboğlu, 1973; Tülbentçi, 1977; Aksoy, 1996; Kavas, 1991; Turan, 2001; Tanyeri, 1999.

elini yüzünü yıkasın,⁵¹ suyun sulara karışsın,⁵² su ilahına kurban olum, su gibi aziz ol, su gibi aydınlık ol, su gibi ömrün uzun olsun, su verenin çok olsun, verdiği su ölmüşlerinin canına/ ruhuna değsin, su küçüğün söz büyüğün.⁵³

Örnekler incelendiğinde suyun birbirinden farklı kavramlarla ilişkilendirildiği anlaşılır. Buna göre su; talih, temizlik, bereket, yücelik, aydınlık, uzun ömürlülük, rahmet ile alakalandırılmış ve temel ihtiyaç oluşu, ceza ögesine dönebilirliği yönüyle ele alınmıştır.

1.4.2. Su Bedduaları

Kötü dua manasına gelen beddua, İslamiyetin belli şartlar dâhilinde caiz saydığı bir dua biçimidir (Çağrıcı, 1992: 297). Haksızlığa uğramak, bir zulme maruz kalmak beddua edilebilmesi için gösterilen sebeplerin başında gelir. Bir kişinin kötülüğe uğramasını istemek sosyo-kültürel bir davranış olarak edebiyata da yansımıştır. Örneklerdeki beddua ifadeleri incelendiğinde; kutsal addedilen, sevilip sayılan ve hayati öneme sahip şeylerin hedef alındığı görülür: Ağırlığını uğursuzluğunu yıkayıp dökmeye evinde su tapamayasın, ağzından karasu gelsin,⁵⁴ aklın kar suyuna dönsün,⁵⁵ Allah akarsuyunu kurutsun, Allah suyunu bulandırsın,⁵⁶ Allah uğuruna su çıkarmasın, Allah yurduna su bağlasın, babanın cenazesini yumağa su bulamayasın, balan bulak başında boynu bükük kalsın, bulaklardan yeni yılda su götürmeye kalmayasın, var olan devletin sellere sulara gark olsun, yılın ilk çarşambasında sellere fal açmaya pak su tapılsın, su ilahesi sene ganim olsun, suyun Ayşe Fatma'sı derdine deva etmesin.⁵⁷

Dede Korkud Oğuznamelerinde rastlanan bir beddua örneğinde ise Dirse Han'ın Hatunu, oğlu gelmeyince kaygılanır. Oğlunun Kazılık Dağı'nda ölmüş olabileceğini düşünerek su üzerinden şöyle beddua eder: "*Öz gövdede canın var ise*

⁵¹ Elgin yu- (Elini yıkamak): Umudunu kesmek.

⁵² "suyun sulara karışması, aydınlık geleceğin daha büyük aydınlıklara ulaşması ya da ölünce bir an evvel suya dönüş anlamında kullanılıyor olabilir." Polat, 2009: 224.

⁵³ "Bu özdeyiş yeni açıklamasıyla "Sus küçüğün söz büyüğün" şeklinde de kullanılmaktadır." Polat, 2009: 224.

⁵⁴ "karasu kara iyeye atıf yapmaktadır" Polat, 2009: 224.

⁵⁵ "kar suyunun berrak olmadığını ima etmektedir" Polat, 2009: 225.

⁵⁶ "bulanık su ak değil kara iyesi olan su olarak düşünülmektedir." Polat, 2009: 225.

⁵⁷ "Suyun pirüpaklığı Hz. Ayşe ve Hz. Fatma ile özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla dua ve kargışlar da onların adıyla kullanılmış ve onlardan hareketle ant içilmiştir." Polat, 2009: 225.

oğul, haber bana!// Kara başım kurban olsun, oğul sana!// Akara senin suların, Kazılık Dağı,/ Akar iken akmaz olsun!// Biter senin otların, Kazılık Dağı,/ Biter iken bitmez olsun!...” (Ögel, 2014/2: 447). Dolayısıyla su burada bedduanın gerçekleşmesini sağlayacak araç görevi üstlenir.

Örneklere bakıldığında suyun; arıtmama, fayda sağlamama, iyisi üzerinden tehdit oluşturma, dayanıksızlık sebebiyle yok olabilme, bulanma, erişilmezlik, yok etme tehlikesi barındırma, kolayca bulunamazlık, kifayetsizlik, bereketsizlik, talihi tersine çevirme, deva olmama özelliklerine değinildiği fark edilir.

1.4.3. Deyimler ve Atasözleri⁵⁸

Atasözü-deyimler vurucu, renkli ve canlı bir anlatım oluştururken müellifin duygu ve düşüncelerini daha güçlü ifade etmesini sağlar. Üstelik sosyolojik, psikolojik,⁵⁹ ahlakî ve felsefî açıdan kültürü az ve öz şekilde yansıtan deyim ve atasözlerinin klasik şiirdeki mazmunlu anlatımla uyduğu fark edilir. Klasik şiir her ne kadar Arap ve bilhassa Fars kültüründen etkilenmişse de atasözü-deyim çerçevesinde yerellik hâkimdir. Aşağıdaki derlemeye hem teze mevzu olan eserlerden örnekler eklenmiş hem de sözlüklerden, kılavuzlardan, makalelerden ve kitaplardan tespit edilenler dâhil edilmiştir.

acı acıyı keser/ alır/ bastırır, su sancıyı; acıkan doymam, susayan kanmam sanır; acıkanın yanağından, susayanın dudağından belli olur; aç ölmez, gözü kararır; susuz ölmez benzi sararır; aç susuz kalmak/ ölmek; adam değil hamam kubbesi, her ne desen o sesi çıkarır; adamın/ insanın yere bakanından, suyun yavaş akanından kork; ağlamayan bebeğe meme/ emzik verilmez; ağlaya ağlaya iki gözden çıkmak; ağlaya ağlaya kör olmak; ağzı sulanmak/ sulu;⁶⁰ ağzının suyu akmak; ağustosta oğul veren arıdan, yağmurdan sonra ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez; (hak deyince) akan sular durmak; akan su yosun tutmaz; akarsu çukurunu kendi bozar/ kazar; akarsuya inanma, el oğluna dayanma; akıllı, köprü arayınca dek deli suyu geçer; aklın hayat suyunu içmek; aksayanla aksak, suya gidenle susak;

⁵⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. AslanDemir, 2013: 155-8; Parlatur, 2008; Aksoy, 1984; Saraçbaşı, 2010; Aksan, 1998; Özön, 1956.

⁵⁹ Konuya dair bkz. Kurt, 1991; Kobya, 2014: 153-7.

⁶⁰ Ağzı yarlıg (ağzı salyalı): Ağlayan.

alçak yerde yatma sel alır, yüksek yerde yatma yel alır; Allah sevdiği kulu câmiye hâdim, sevmediği kulu hamama tellâk eder; Allah verirse el getirir, sel getirir, yel getirir; aralarından su sızmamak; aşk ağılatır dert söyletir; aşk denizi boydan aşar; at görür aksar, su görür susar; avare yatma da boşa çalış, akmazsa da damlar; ayağı (ayakları) suya ermek/ değmek; ayağına sıcak su mu, soğuk su mu dökelim?; ayaklarına (ayağına/ dizine/ topuğuna) kara su (sular) inmek; ayranım budur, yarısı sudur; az yağmurdan çamur olmaz, özsüz buğdaydan hamur olmaz; baharın yağışı artırır sağışı; balığın yaşamı göl ile, insanın yaşamı insan ile; balık çok konuşurum ama ağzım su dolu demiş; balık suda, gözü ise dışarıdadır; bereketin kökü fazla yağışla, israf etme yoksullara bağışla; baskısız tahtayı yel alır, yel almazsa sel alır; baskısız yongayı yel alır, sahipsiz tarlayı sel alır; başında bela tufanı kopmak; başından/ tepesinden aşağı kaynar sular dökülmek; başladı kış ikindi, çoban kepenek dikindi; beyler buyruğu yoksula kan ağılatır; beylik çeşmeden su içilmez; beyni sulanmak; bıçağı kestiren kendi suyu, insanı sevdiren kendi huyu; bıçak suyu kesiyor; bilgisi batık olmak;⁶¹ bilgisi koyulmak;⁶² bin (kırk/ her) dereden su getirmek; bir bardak suda fırtına/ kıyamet koparmak; bir damla suya hasret gitmek; birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur; bir içim su (gibi); bir içim suyun, yedi yolun hakkı var;⁶³ bir kar iki yağmur verirse olur hamur; (bir şey) su gibi gitmek; (bir şey) su sabun görmemek; (değirmenin/ bir şeyin) suyu nereden geliyor?; (bir şeyi veya planları) suya düşmek; (bir şeyin) üstüne bir bardak (soğuk) su içmek; (bir yerde) içecek suyu olmak; (bir yeri) sel götürmek; (bir yerin) suyu mu çıktı?; (birinden) gözü su içmemek; (birinin) düğününde kalburla (elek) su taşımak; (birinin) dümen suyundan gitmek; (birinin) eline su dökemez olmak; (birinin) huyuna suyuna/ suyunca gitmek/ olmak; (birinin) kanına susamak; (birinin) pirinci (çok) su kaldırmamak (götürmemek); (birinin veya bir şeyin) yüzü suyu hürmetine; bir tavuk su içse baş kaldırır göğe bakar; bir tepe yıkılırsa bir dere dolar; buğday yanında karamuk da sulanır; bu hamur daha çok su götürür; bulanık su balıkçının yarı kazancıdır; bulanık suda balık avlamak; bulanık suya girme; bulaşık suyu gibi

⁶¹ Bilgi batık (Bilgisi derinlere batmış): Akıllı, bilge.

⁶² Bilgi koyul- (Bilgisi derinleşmek): Bilgisi artmak.

⁶³ “Susuz su vermek, yol bilmeyene yol göstermek, ihtiyaç sahibinin ihtiyacını gidermek, toplum hayatında ferdleri birbirine yaklaştırır. Neticede zengin-fakir arasında bir köprü kurulur, toplum huzurlu olur. İşte bu yüzden, su sahiplerinin, yol bilenlerin, vazifelerini Hakk'a endeksli olarak yapmaları gerekir.” (Cebecioğlu, ty.: 39)

(çapanoğlunun abdest suyu gibi, imamın abdest suyu gibi); buluttan hayat suyu yağsa, ardiç ağacı meyve vermez; buluttan hayat suyu yağsa, söğüt dalından meyve yiyemezsin; buluttan nem kapmak; bunalan (kişi, karga) buz yutar; buzdan suw (su) tamar (damlar) (Nazlı, 2008: 71-89); büyük küçük demeden yaşına bakmamak; canına susamak; cefa suyu içmek;⁶⁴ cemre yağışlı ise yıl yağışlı, hasat bereketli; çakı suyu kesiyor; çapanoğlunun abdest suyu gibi; çaydan geç namerdin köprüsünden geçme; çaylar denize akar/ erer/ ulaşır; çeliğe su vermek; çeşme/ su akarken testiye doldurmak; çiftçi yağmur ister, tuğlacı kurak, ikisinin de muradını veren Hak; çocuk/ oğlan su döker, büyüğün (kayıp düşerek) bir yanı kırılır; çömlekçi suyu saksıdan içer; dağ başına harman yapma savurursun yel için; sel önüne değirmen yapma öğütürsün sel için; dağına göre kar yağar; dalgıç (gavvas) olmayan deryaya dalmaz; dalgıçlık bilmeyen suda boğulur; damlaya damlaya göl olur; değirmenin suyu nereden geliyor; deniz dalgasız kapı halkasız olmaz; denizdeki balığın pazarlığı olmaz; deniz destiye (testiye) sığmaz; denize düşen yılan/ yosuna sarılır; denize girse baldırı ıslanmaz; deniz kenarında dalga eksik olmaz; dereye tarla sel için, tepede harman yel için; dereyi/ ırmağı geçerken (akıntının orta yerinde) at değiştirilmez; dereyi/ ırmağı geçerken at, rüşvet yerken avrat değiştirilmez; dereyi tepeyi sel bilir; iyiyi kötüyü el bilir; derin su yavaş akar; derin suyun yufka çıkarsa ne hoş; deryaya/ denize duvar çekilmez; deve hacı olmaz gitmek ile Mekke'ye, eşek derviş olmaz su taşımak ile tekkeye; dibi görünmeyen sudan geçilmez; dibi görünmeyen deryaya dalınmaz; dibi görünmedik suya çemrenme; diz boyu suya girememek; dolu düştü düze, zararı değdi bize; dolu düştü dağa, muhtaç olduk yağa; dolu düştü ekine, çiftçi uğrar hekime; dökme/ taşıma su ile değirmen dönmez; dünyayı sel bassa ördeğe vız gelir; düşte/ rüyada su içmenin faydası yok; düşüyor iri dolu, içi zehirle dolu; edep, tanışıklığın hayat suyudur; eceline susamak; eğri gemi, doğru sefer; ekin yağıştan, mal doğuştan belli olur; ekmek elden su gölden; el eli yuyacak iki el yüzü yur; el için ağlayan gözünden olur; (elinden gelse, bıraksalar) bir kaşık suda boğmak; elini sıcak sudan soğuk suya sokmamak; eli sulu; erkek sel,

⁶⁴ “Eski ve Yeni Ahit'ten oluşan Hıristiyan kutsal kitabında, su kelimesinden türetilen deyimler ve içinde su kelimesi geçen atasözleri yer almaktadır. Meselâ “Cefâ Suyu”, İşaya kitabında kullanılmaktadır ve bu kavram, yaşamak için suyun ne kadar gerekli olduğunu ifade eder (İşaya, 30/20). Hayat suyunun iyileştirici, gençleştirici niteliğine ve ebedî hayâtı bahşettiğine de vurgu yapmaktadır. Eski Ahit'te yer alan “Çalıntı Su” ifâdesi ise yasaklanan şeylerin insan nefesine hoş görünmesi anlamında kullanılmaktadır (Süleymân'ın Meselleri, 9/17).” Taşpınar, 2017/2: 63.

kadın/ avrat göl; eser yele akar suya dayanma; eşek “başım esen olsa denizden su içerim” demiş; eşek sudan gelinceye kadar dövmek; eşeği düğüne çağırılmışlar, “ya su lazımdır ya odun” dermiş; eşek hoşaftan ne anlar, suyunu içer tortusu kalır; ez de suyunu iç;⁶⁵ fazla kar bereketin müjdecisidir; fazla yağar dolu, çiftçi olur deli; gece yağar gündüz açılırsa yıl düzgünlüğü, gündüz yağar gece açılırsa yıl bozgunluğu; geçidi (köprüyü?) su götürdü; geçme namert köprüsünden, ko aparsın su seni; geçmir yağmura kepenk olup çatma; (fırtınalı günde/ büyük denizde) gemisin(i) kurtaran kaptandır; gök ağlamayınca yer gülmez; gök gürlemeyince çiftçi Allah Allah demez; gökten yağar, yerde biter; göle/ arığa su gelinceye kadar kurbağanın gözü patlar; gözleri sulanmak; güneşe bakanın gözü sulanır; hamama giren terler; havadan sudan konuşmak; havanda su dövmek; hayat suyu acı ilaçtır; hayat suyu bile olsa boyu aşınca öldürür; hayat suyu için yüz suyu dökülmez; hayat suyu karanlığı gerektirir (karanlığın içindedir); hayat suyunu serapta aramak; hayat suyunu yılanın nefesinde arama; her çay için birer yol olur; herkesin bir derdi var, değirmencininki su; hiçkırık yemek;⁶⁶ hıyar akçesiyle/ parasıyla alınan eşeğin ölümü sudan olur; Hızır diye sarıldık, hınzır çıktı;⁶⁷ Hızır’ın asası değmiş gibi (olmak); Hızır’ın sonsuz ömrü acınacak bir ahtır; huyu huyuna suyu suyuna (uygun olmak); huyunu suyunu değiştirmek; ıslananın yağmurdan korkusu olmaz; ırmak kenarına/ kenarında çeşme yapılmaz; içi kan ağlamak; içine su serpilmek; içtikleri su ayrı gitmemek; iki ırmaktan bir sel olur; iki şeyden kork; yere bakandan ve yavaş akandan/ adamın yere bakanından suyun sessiz akanından kork; imamın abdest suyu gibi; Isig yaşı akmak/ tökülmek;⁶⁸ işin suyunu çıkarmak; iyilik yap suya sal (denize at), balık bilmezse Halık/ Yezdan bilir;⁶⁹ kana susamak; kanı kanla yumazlar, kanı suyla yurlar; kanı kaynar suya dönmek; kanı sulanmak; kanlı yaş/ yaşlar dökmek; kar çiftçinin yorganıdır; kar gibi ak, nur gibi pak; kar izi kapatır, toz gözü kapatır; karlı sene, nurlu sene; kar ne kadar çok yağarsa, yaza kalmaz; karpuz kesmekle yürek soğumaz;

⁶⁵ “Ez de suyunu iç: Muskaların bir kısmı, yazılanın üstünde, bir kısmı evin bir köşesinde muhafaza edilirken bir kısmının da ezilip suyu içilir. Bu atasözü, yapılan tavsiyenin, söylenen tedbirin hiçbir şeye yaramadığını belirtir.

Nüshan (muskan) maraz-ı aşka eylemedi hiç, /Ey şeyh-i keramet-fürûş ez de suyunu iç” (Cebecioğlu, ty.: 78)

⁶⁶ İçkık yemek (Hiçkırık yemek) Ağlamak. Bkz. Şen, 2017: 108.

⁶⁷ Hızır’ı görmek istedim, ayıya yakalandım. Bkz. Emirçüpani, 2008: 203.

⁶⁸ Gözyaşı akmak, ağlamak. Bkz. Dilçin, 2000: XXV.

⁶⁹ Edhgülkni suw adhakında kemiş, başında tile Bkz. Nazlı, 2008: 384.

(susamışa) kar susuzluk kandırmaz; kar susuzu kandıramaz, kavurga karın doyurmaz; kar toprağın mayasıdır; kar toprağın örtüsü, kurak çiftçinin törpüsü; karıncalar su içiyor (dalgasız deniz); kar yağar bereket artar; kaynayan büyük ırmak geçitsiz olmaz; kaz giderse ördek gölü benimser (yeğler); keçesini sudan çıkarmak; keçeyi suya bırakmak/ atmak/ salmak/ sokmak; keçinin uyuzu, çeşmenin gözünden su içer; kementle dağ eğilmez, kayıkla deniz (nehir) kapanmaz; kendi düşen ağlamaz; kestane suyu gibi; kılıca su vermek; kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan; kırk yıl yağmur yağsa mermere geçmez; kilimini suya salmak/ bırakmak; kimi köprü bulamaz geçmeye, kimi su bulamaz içmeye; kim yudu kim taradı sohbet kime yaradı; komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir; korkan evladın/ kaçanın anası ağlamamış; kork zağardan, çok zağardan; köküne kibrit suyu dökmek (kökünü kurutmak); körpe/ taze fidan sulanmayınca kurur; köpek bok yemekle deniz bulanmaz; köpek suya düşmeyince yüzmeyi öğrenmez; köprülerin altından çok (ne) su(lar) geçmek/ akmak; kulağına kar suyu kaç(ır)mak; kul sıkışmayınca (daralmayınca) kara su inmek; kurbağanın bile gözü yağmurdadır; kurunun yanında yaş da yanar; kuyuda su var fakat itin burnu (yetişip) değmez; lafi sulandırmak; malın/ tarlanın iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın; mart ile nisan ağlarsa rençber güler; mart ile mayıs arasında yağmur yağarsa öğ sabanı, yağmazsa sat sabanı; mart ile mayısta yağmur yağarsa öğ kileyi, yağmazsa başına gey kileyi; mart kuruluk, nisan yağmurluk; mart yağar, nisan övünür; martta sıçan siyemezse, nisanda yağmur dinmezse, çiftçiliğe paha biçilmez; martta sıçan siyemezse, nisanda yağmur dinmezse, ekinim saz, koyunum yüz, gelinim kız olur; martta tezek kuruya, nisanda seller yürüye; martta yağmasın, nisanda kurumasın; martta yağmaz, nisanda dinmezse sabanlar altun olur; muhabbet iki baştan, değirmen iki taştan; mürüvvetsiz adam, suyu çekilmiş değirmene benzer; namerdin çeşmesinden su içme; namertler ağlatır yiğit güldürür; nisan ayının yağmuru, kundura ununun hamuru; nisan yağar, insan övünür; nisan yağar, mayıs çiseler, o zaman dolar keseler; nisan yağmuru içtim, derdi ikiye biçtim; nisan yağmuru yere düşer ot, insana hayvana düşer et olur; od ile su, dilsiz yağıdır; ol keçişni suw ilettiler;⁷⁰ orospunun yüzüne tükürseler yağmur yağdı sanırmış; ölümüne susamak; ölüye/ ölüyü gününde ağlarlar; öz ağlarsa göz de

⁷⁰ O geçidi (köprüyü) su götürdü. Bkz. Nazlı, 2008: 384.

ağlar; pek yaş olma sıkılırsın, pek de kuru olma kırılırsın; (birisinin) pirinci çok su aldirmamak; pişmiş aşı (soğuk) su katmak; planı suya düşmek; rençberin anbarı yağmur dolar; sabah gülen kuşluk vakti ağlar; saman altından su yürütmek; sel / sular aka aka deresini bulur; sele gitmek; sele kapılmak; sele karşı durulmaz; selden gelen suya gider; sel gibi akmak; sel gider kum kalır, kişi ettiğini bulur; sel ile gelen yel ile gider; selin ağzı tutulur, elin ağzı tutulmaz; sel olup akmak; sel seli götürmek; sel yatağı dereye bina kurulmaz; seni hamamcı eden beni de külhancı eder; sinek kanadı nemle davlumbaz olur; serap(1) görmekle teşne/ susuz kanmaz; sevgilinin sokağının toprağı âşığıın hayat suyudur; sır lokmaysa yut, su ise iç, kimseye söyleme; su alçağa akar; su akar Türk bakar; su aktığı yere (yine) akar; su başından (bendinden) kesilir (bağlanır); su başından bulanır; su bile içirmeyene (su vermeyene) sen süt ver; su bulanmayınca durulmaz; su bulununca teyemmüm bozulur; su içene yılan bile dokunmaz; su gibi boşa akma; su gibi harcamak/ saçmak/ dökmek; su küçüğün, söz (sofra, yemek) büyüğün; sular seller gibi; sular tersine akıp çağlamaz; su testisi gibi eli belinde; su testisi/ bardağı su yolunda kırılır; susamışa serap, büsbütün su görünür; susuzluğu kar kandırmaz; su/ sü uyur, dost uyur, düşman uyumaz; su üstünde bina sağlam durmaz; suw birmeske süt bir;⁷¹ suya çizmek; su akar yatağını/ yolunu bulur; suyu getiren de bir, testiye kıran da; su getiren de senek/ testi sıyan/ kıran da birdir; suyu görmeden çizmeyi çıkarmak; suya girmeden paçayı sıvamak; suyu görünce teyemmüm⁷² bozulur; suyun duru akanından, insanın yere bakanından sakın; suyun sessizinden, insanın sözsüzünden kork; suyu seli kalmamak; suyu tasta gör gemiyi duvarda; sayım suyum yok; sıkıp suyunu çıkarmak; su alçağa meyil eder/ akar; su almak; su basmak; su başlarını devler tutmuş; su baştan aşmak; su çarpmak; su çekmek; sudan çıkmış balığa dönmek; sudan bahane uydurmak; sudan geçirmek; sudan taş bitirmek/ çıkarmak; su dökünmek; sudan korkmak; sudan ucuz olmak; su gibi; su gibi akmak; su gibi aziz ol; su gibi bilmek (okumak); su gibi devlet bul; su gibi ezberlemek; su gibi olmak; su gibi terlemek; su görmemiş; su götürmez/ götürür; su götürür yeri olmamak/olmak; su içinde; su içinde kalmak; su iktiza etmek; su kapmak; su katılmamış; su kesmek; su koyuvermek; sular kararmak; sular seller gibi

⁷¹ Sana su vermeyene sen süt ver. Bkz. Nazlı, 2008: 383.

⁷² Su ile toprak temizleyici unsur olarak kabul edilir. Fakat su temizleme yönünden topraktan üstün tutulur. Örneğin toprağın su ile temizlenmesi Asur ile Babil uygarlıklarında rastlanan bir uygulama olup suyun üstünlüğünü ortaya çıkarır. Konu hakkında bkz. Gök, 2017/2: 112.

bilmek/ okumak; sululuk etmek; su serpilmek; su sulamak; susuz bağ, ağaçsız dağ; susuz çaylarda boğulmak; susuzluktan dili dışarı düşmüş/ çıkmış; su üstüne sarı saman koyup vaizlik yapmak/ göstermek; su vermek; suya bakan (falcı); suya çizgi çizmek/ çekmek; suya gidenin susağı, köye gidenin köpeği; suya göstermek; suya götürüp susuz getirmek; suya kaçan; su yapmak; suya pala sallamak; suya sabuna dokunmamak/ dokunmak; suya salmak; suya varmadan çemrenmek; suya vermek; suya yazı yazmak; suya yunmak; suyu baştan (başından) kesmek; suylatmak; suyu başından içmek/ tutmak gerek; suyu baştan ulamalı, balığı baştan avlamalı; suyu bellemek; suyu bulandırmak; suyu çıkmak; suyu çekilmek; suyu çekilmiş/ kesilmiş değirmene dönmek; suyu düşük; suyu görmeden/ suya varmadan paçaları sıvamak; suyu gözesinden içmek; suyu havana koy, döv döv yine su; suyu ısınmak/ kaynamak; suyu mı çıktı; suyu nerden geliyor; suyu seli kalmamak; suyu toprağı çekmek; suyun akıntısına gitmek; suyun başı; suyun çağlamazı, insanın söylemezi; suyun yüzüne çıkmak; suyun akıntısına gitmek; suyuna pirinç haşlanmaz/ salınmaz; suyuna sabun dokunmaz; suyuna gitmek; suyuna tirit etmek; suyun başını tutmak; suyundan içmek; suyunu almak; suyunu buldu/ buldurmak; suyunu çekmek; suyunun suyu; suyu yokuşa sürmek/ akıtmak; suyu yumuşak, huyu yalpak; su yürümek (zamanı); su yüzü görmemiş; (zeytinyağı gibi) su yüzüne/ üstüne çıkmak; şekeri suya düşmek/ şeker suya düşmedi ya (ne acelen var); Şeytan insanın suyunu evvela azdırır sonra kızdırmaz; taşı sıkısa suyunu çıkarmak; tatsız aşı su neylesin, akılsız başa söz neylesin; taze bardağın suyu soğuk olur; tedariksiz abdesthaneye giren domalı domalı taş arar; uğradığın çayın köprüsünü ara, bilmediğin suya dalma; uğursuz (kişi) Ağustosta suya girse bıyığı don keser, çat ayaz olur; ülkerde yağarsa kuyu doldurur; üstüne bir bardak soğuk su içmek; vakitsiz yağın yağmur ihtiyarlıkta gelen servete benzer; yağar diğircik, ıslanmaz dağarcık; yağar yağar dinem bilmez, çiftçi artık gülme bilmez; yağar yağar sel olur, sel çoğalır göl olur; yağmurdan kaçarken doluya tutulmak; yağmur donar kar olur, o da bize kâr olur; yağmur gününde ağmalı, güneş gününde çavmalıdır; yağmur gününde bıçak kınında gerek; yağmurlu günde tavuklara su veren çok olur; yağmurlu havanın uykusu, yelli havanın kuytusı; yağmur serpeledi, kar tepeledi; yağmurun yavaşı öşürcü kızdırır; yağmuru yel, insanı el azdırır; yağmurun hayırlısı, bağın bayırlısı; yağmur yağarsa ineği sat öküzü al, yağmazsa öküzü sat deveyi al; yağmur yağarsa tarladakinden, yağmazsa

ambardakinden kazanılır; yağmur yağdı engine, çıkarın ağanın dengine; yağmur yağınca yarıklar biter; yağmur yağmadan sele gider, her hacet için ele gider; yağ yağışla, süt sağışla; ya huyundan ya suyundan; yalancının evi yansa kimse ona su getirmez;⁷³ yanar ateşe su serpmek; yaptığın o iyilik, yağın yağmur gibi bütün kirleri temizledi; yaz yağmuru bulut geçintisidir; yedi adım yolun, bir yudum suyun hakkı vardır; yel gibi gelen sel gibi gider; yelkenleri suya indirmek; yel üfürdü, sel (su) götürdü; yemekten içmekten kesilmek; yem istemez, su istemez; yere yüz sürüp aktığı için su Allah indinde oldu ulu; yerinde su çıkmak; yeteneğinden hayat/ Hızır suyunu fişkırtmak; yılımız yağmurlu, elimiz hamurlu; yılın eksikliğini nisan yetirir, nisanın eksikliğini yıl yetiremez; yiğidin hayat suyu bilgidir; yüreğine su serpmek; yüreği/ kalbi/ derûnu su olmak; yürekteki suyu kan eylemek; zemheride yağmur yağacağına yılan yağsın; zezem suyu ile yıkanmak.

1.5. Kanunî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi Örneği

Bir ülke için varlık, devlet ve itibar demek olan su, Osmanlı Devleti'ni medeniyet seviyesine yükselten unsurlardan olmuştur. Üstelik Anadolu coğrafi özellikleri yönünden tam bir su havzası olarak bilinir. Su mimarisi Osmanlı topraklarında birer birer yükselirken halkın dilinde su deyimleri-atasözleri ve duaları belirmeye başlar. Suyun bu dil yönünü İbrahim Ateş şöyle dile getirir:

“Atalarımızın takdir edip beğendikleri, iyi dilek ve duada bulunmak istedikleri kimselere ‘su gibi aziz ol’ sözleri, suya verdikleri değer in ifadesidir. Diğer taraftan kendilerine bir bardak su ikram eden kimseye ‘su gibi devlet bul’ sözleri suyun varlık, devlet ve itibar vesilesi olduğu yolundaki düşünce ve inançlarını ifade etmektedir. Geniş toprak ve birçok petrol kuyularına sahip olmakla beraber, yeteri kadar tatlı suya sahip olmayan birçok Arap ülkesindeki dost ve Müslüman Araplar, herhangi bir şeyin bolluğunu ifade ederken ‘erhas min turâb’ yani ‘toprakta daha ucuz’ deyimini kullanırlarken, yurdumuzda bir şeyin bolluk ve ucuzluğunu dile getirirken ‘sudan ucuz’ dememiz, böylesine değerli bir nimetin ülkemizdeki zenginliğini belirtmektedir.” (Ateş, 1987: 1-2).

Bilhassa çeşme kitabelerinde suya dair ayet ve hadislere yer vermek gelenek hâlini almıştır. Gerek devlet eliyle gerek halkın katkısıyla su eserleri inşa edilmiştir. Hatta bu inşalara ufak da olsa katkıda bulunma âdeti ısrarla sürdürülmüştür. Çünkü halk inancında su kutsal bir varlıktır, yaşamın kaynağıdır. İslam dininde de özel bir

⁷³ “Ateşe yansa beyt-i kezzab/ İnanıp kimse getirmez ana ab” (Sünbülzade Vehbi). Bkz. Dilçin, 2000: XXV.

yeri olan suya hürmet etmek, dini vecibe halini almıştır.⁷⁴ İmkânı ölçüsünde insanlar suyun yolunu, yönünü güzelleştiren bir eylemde bulunmaya çalışmıştır. Kuşlar susuz kalmasın diye mezar taşlarının üstüne yağmur suyunun toplanacağı küçük oyuklar yapılmıştır. Hayır için ücretsiz şekilde zülal suyu, şerbet, doğal kaynak suyu dağıtan sebiller inşa edilmiştir. Arklar ve kanallar sayesinde yerleşim merkezlerine taşınan su, maksemelerde şebekelere bölünüp su terazileri aracılığıyla basıncı dengelendikten sonra evlere, hanlara, ibadet mekânlarına bağlanmıştır.⁷⁵ Suya dair nice mimari yapı Osmanlı topraklarında yükselirken bir su kültürü oluşmuştur. Türlü inanç, gelenek ve adetlerin odak noktasında hep su bulunması bu kültürün zenginliğini artırmıştır.

Suya dair yapılan hizmetlerin bir tanesi de vakıflardır.⁷⁶ Bilindiği kadarıyla Osmanlı Devleti zamanında su için vakıf kuran ilk isim Kanuni Sultan Süleyman'dır⁷⁷ ve "su vakfiyesi"nin geliri için beş köy ile bir kasabanın tüm getirisinin vakfa hibe edilmesini ferman buyurmuştur. Şayet bu da yeterli gelmezse Süleymaniye külliyesinin gelirinden aktarılmasını şart koşturmuştur. Böylece tadilat ve tamiratlarına yetecek kadar bütçeye sahip olan vakfın ömrü uzatılmış, uzun yıllar boyunca işler halde ayakta kalması sağlanmıştır.

⁷⁴ "İslâmiyet'te en büyük sevapların başında, susuzlara içme suyu temini gelir; birçok âyet ve hadiste de suyun önemi vurgulanır. İstanbul'da pâdişahlar ve yakın çevresindekiler başta olmak üzere maddî gücü yeten herkes, su temini için gerekli çeşme ve sebil gibi hayrat yapıları yaptırmaya çalışmış ve bunların onarımlarını, bakımlarını üstlenmiştir." Sarıdikmen, 2017/2: 201.

⁷⁵ Eski zamanlardan beri yoğun yerleşim merkezlerinden birisi olduğu için İstanbul'un suya daima ihtiyaç duyduğu bilinmektedir ve ihtiyacı karşılamak için pek çok tesis inşa edilmiştir. Sarnıçlar, kemerler, maksemeler, su yolları, künkler ve mahalle çeşmeleri bu inşaların başta gelenleridir. Bu işleri yürütmekten sorumlu kurumlar ise kadıliklar ile onun altındaki vakıf ve loncalardır.

⁷⁶ Su vakıfları yalnızca padişahlar tarafından değil saray mensupları (hanım sultanlar), vezirler, şeyhülislâmlar yahut siviller tarafından da inşa edilmiştir. Bkz. Öztürk, 2017/2: 129.

⁷⁷ Sultan Süleyman'a ait vakfiyeler şunlardır: 1) Süleymaniye külliyesi vakfiyesi 2) Su vakfiyesi 3) Hz. İbrahim zaviyesi vakfiyesi 4) Şam hayrat-ı şerife vakfiyesi. Bkz. Ateş, 1987: 5-7.

Werner Seyahatnamesinde geçen ve Kanuni Sultan Süleyman'ın su inşalarına verdiği önemi gösteren bir alıntıyı buraya eklemek faydalı olacaktır: "...Sultan Süleyman'ın gerçekleştirmesini umduğu en önemli arzularını da burada belirtiyim: Sultan, ölmeden önce Tanrı'dan üç arzusunu gerçekleştirebilmesini nasip etmesini dilemiş: Birincisi, Aqua ductum adı verilen ve Konstantinopolis'e içme suyunu getiren su kemerlerini yenilemek ve inşa etmek, ikincisi oldukça geniş olan bu deniz uzantılarının üzerinden aşan köprüleri onarmak, üçüncüsü de Avusturya'ya sefer düzenleyip Viyana'yı almak... Sultan her iki dileğini gerçekleştirmeyi başarmıştır: Çok özel becerilerin ve şaşılacak yeniliklerin uygulanmasıyla, kente yetecek kadar tatlı suyun 5 mil uzunluğundaki yoldan, kurşun borulardan geçirilerek Konstantinopolis'e getirilmesi başarılmış ve bu su 2000 çeşmeye dağıtılmıştır. Sultan, bununla da gerçekten bir hükümdara yakışır önemli bir işi başarmıştır. Ayrıca Daha önce birkaç kez sözünü ettiğim diğer köprüleri de büyük harcamalarla yenilenmiştir. Ama üçüncü dileğinin yerine gelmesini, düzenlediği iki büyük sefere rağmen, Tanrı nasip etmemiştir." Bkz. Werner, 2011: 54.

Kanuni Sultan Süleyman'ın yukarıda bahsi geçen su vakfiyesi için bir metin yazılmıştır.⁷⁸ Söz konusu metindeki su öğelerine (tezimizin de konusunu teşkil eden kültür bağlamında) bakacak olursak su kültürünün yaşayan izlerine, bir toplumun hayal dünyasına ve kabullerine dair rahatlıkla bilgi toplayabilmekteyiz. Bir vakfiye metninin suya verilen değeri yansıtması bu sebeple oldukça dikkate değerdir.

Vakfiye yazıtından hareketle; makbul bir suyun ne gibi özellikler taşıması gerektiği veya şifa verdiği inandırılması gibi pek çok bilgiye ulaşmak mümkündür.⁷⁹ Örneğin su hamd ü senanın sınırsızlığını anlatmak için bir aracı, Allah'ın hikmetine ve yaratma gücüne bir delil, padişahların başarı-hayır-iyilik ve sevaplarını arttırmaya vesile, ledün-ilmî-kat'î gerçeklere ve şeriata temsil, hükümlerliliğin genişliğine semboldür. Rahmet temsili olup dillerde iyi dilek temennilerine, dualara dönüşür. Terbiyeye benzetilerek geliştirip büyüttüğü, arttırıp çoğalttığı vurgulanır. Yapılan iyiliğin çokluğunu anlatır. Uzun soluklu zamana temsil olup iyi dilek temennilerinde kullanılır. Padişahın halkına bahşettiği himmetin göstergesidir. Güzel ve yararlı düşüncelerin çıktığı yere temsildir. İnşa edilen projelerin çokluğunu anlatır. Cennet tasvirlerinin vazgeçilmez unsurudur. Kişiyi cennete ulaştırmaya vesile olur. Bulunduğu yeri cennete çevirir, medenileşmişliğin göstergesidir. Şehirleri eşi benzeri olmayan güzelliklere kavuşturur. Nimet temsildir, nimetin bolluğunu ve getirdiği bereketi anlatır. Bakanı büyülen sahneler oluşturur. Geldiği yeri cennet'e çevirir. Yaratılışın temelidir. Tazeler ve hayat bahşeder. Şükür duası edilmesine vesiledir. Ledünnî/ ilahî ilmi sembolize edip övülen kişilerin mizacına benzetme olur.

⁷⁸ Vakıflar genel müdürlüğü arşivinde özel kasada muhafaza edildiği aktarılan, kasa no.67, genel no.1388'de [1338?] kayıtlı orijinal vakfiye defteri "evail-i Cemaziye'l-âhir 973 H. (24-31 Aralık 1565 M.)" şeklinde tarihlendirilmiştir. Vakfiye 29 varaktır. Bkz. Ateş, 1987: 6-7.

⁷⁹ Metin, transkripsiyonlu yazı, çeviri (Türkçe-İngilizce) için bkz. Ateş, 1987.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNLERDE VE İNANÇLARDA SU

Dinler çerçevesinden su fenomenine bakıldığında “din ile su” arasında pek çok ortak yönle karşılaşılır. Bu ortak yönlerin başlıcaları, suyun; ilk unsur oluşu, yaratılışın temelini oluşturması, varlık âlemine başlangıç olması, kült oluşu, beslenmenin ve canlılığın devamını teşkil etmesi, dinlerin esasında hemen hemen mutlaka bulunuşu, mucizelere vasıta oluşu ve (dine) tebliğ oluşu şeklindedir.¹ İlk dört madde, tezin ilgili başlığında ele alınacağı için² araştırmanın bu kısmında diğer maddeler incelenmeye çalışılacaktır.

Suyun inançlarda vazgeçilmez unsurlardan biri oluşu din ile su arasındaki yoğun ve derin bağın göstergesidir. Çünkü ikisinin kesiştiği çok sayıda ortak yön mevcuttur. Örneğin din insanlara manevi, su ise maddi temizliği sunar. Ancak zamanla, beden temizliği ile ruh temizliği “su” sembolü altında birleşerek³ İslamiyet gibi kimi dinlere esas teşkil etmiştir. Günlük hayatta su, dine yardımcı unsur rolündedir. Bununla birlikte ona farklı farklı ilahi semboller yüklenmiştir. Taşındığı ilahi sembolik yön, yaşamı günlük akışı içinde değiştirecek güce ulaşmıştır. Böylece bir inanç mevzusundan bir uygulama vasıtasına evrilmiştir. Tebliğ vazifesini yerine getirirken peygamberlerin su mucizesi gösterdiği vakidir. Bu mucizeler dinlerin halka yayılmasında büyük rol oynamış, dini içerikli tebliğe vasıta olmuştur.

¹ Eliade dinlerdeki su simgeçiliğini yorumlarken şunları söyler: “Karşımıza hangi dinsel bütün içinde çıkarsa çıksın, Su her zaman aynı işlevleri korumaktadır: biçimleri çözmekte ve ortadan kaldırmakta, ‘günahları yıkamakta’, böylece hem saflaştırıcı hem de yeniden hayat verici olmaktadır. Suların kaderi Yaratılışı incelemek ve kendi tarzlarını aşma yeteneğine sahip olmadıklarından, yani biçim haline giremediklerinden, Yaratılışı yok etmektir. Su hayalî olanın, tohumların ve gizliliklerin koşulunu açamaz. Biçim olan her şey suların üzerinde ortaya çıkar ve Sulardan kopar. Buna karşılık her ‘biçim’, Sulardan koptuğu, hayalî olmaktan çıktığı andan itibaren Zaman’ın ve Hayat’ın yasasına tâbi hale gelir; sınırları olur, evrensel oluşuma katılır, tarihe maruz kalır, yozlaşır ve sonunda özü boşalır; ama Sulara devrevi olarak dalarak ve ‘kozmozonik’ karşılığıyla birlikte ‘tufan’ı tekrarlayarak kendini yenileyebilir. Su ile yapılan ayinsel parlatma ve saflaştırmaların amacı, yaratılışın meydana geldiği zamandışı anın geçici olarak (in illo tempore) güncelleştirilmesidir; bunlar dünyaların veya ‘yeni insan’ın doğumunun simgesel tekrarlarıdır.” Eliade, 2017: 171-2. Mitolojiyle iç içe geçen din konusunda bkz. Bayat, 2010: 79-87.

² Tezin “Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar” başlığına bkz.

³ Kimi dönemlerde bu durumun aksi yaşanmışsa da genel itibarıyla su, maddi-manevi arınmayla eş tutulmuştur. Dinlerde suyun olumsuz addedilmesine dair tezin “Hamam Kültürü Bağlamında Su” başlıklı bölümüne bakılabilir.

Su, toprağa kimi zaman kıtlık kimi zaman bolluk taşımış, tarihi bire bir değiştirmiştir. Özellikle kıtlık, insanları daima korkutan büyük felaketlerden sayılmıştır. Kıtlık hükümdarları tahtından edecek bir kâbus sebebi,⁴ büyük göçlerin nedeni⁵ olmuştur. İnsanlar en kıymetli gördüğü nesnelere bu olay yaşanmasın diye Tanrılara sunmuştur; birbirinden değerli meyveler, sebzeler yahut bakire kızlar sırf kıtlık baş göstermesin diye nehirlere atılmış yahut kurban edilmiştir.⁶ Bolluğun bereketin sembolü su uğruna bağışlar yapılmış, törenler düzenlenmiştir.

Susuzluk bir çeşit korku sebebi olmuştur. Korkulduğu için de suya büyük saygı gösterilmiş, hatta kutsallık atfedilmiştir. Üstelik su günlük yaşamın ötesinde ahiret inancına da yerleşmiştir. Öte-dünya ile su ilişkisi, pek çok dine ve mitolojiye sirayet etmiştir. Özellikle su kültürünün birbirinden zengin öte-dünya inançları ile dolu olduğu görülür.

Su kültürü, medeniyetten uzak yaşam süren kabilelerin pek bilinmeyen inançları dâhil olmak üzere hemen hemen tüm dinlerde mevcuttur. Kısaca bunların bazılarını aşağıdaki gibi değinmek, konuyu bir nebze olsun aydınlayacaktır.⁷

“Çin mitolojisinde su, beş elementten veya 'değişim'den biridir; Kuzey ve siyah renkle ve geceleri çiyin yağmasna yol açan ayla bağdaştırılır. Su, dişil ilke yin'i simgeler; zıttı yang ise eril ilke olarak ateş ve güney ile bağdaştırılır. Eski Çin kozmolojisinde, ateş ve su 'büyük Bir' den (Tai-fi) kaynaklanır: 'su nemlendirir ve aşağı inmeye meyillidir, ateş alevlenir ve yukarı çıkmaya meyillidir. İki ilkenin cinsel birleiminden beş element doğar ve bunlardan da on bin nesne oluşur. Ateşin gündüze ait olduğu gibi, su da geceye aittir; cinsel faaliyet gecenin ilk kısmına aittir ve cinsel ilişkiyi ifade eden birçok deyimde su sözcüğü geçer.” (Çağlar, 2008: 77)

Güney Sudan'da yaşayan Dinka kabilesinin “Nihailik” adında bir Tanrı'ya taptığı, bu Tanrı'nın yağmur yağdırdığına inanıldığı ve ona dua ettikleri aktarılır (Tümer-Küçük, 1988: 47).

Mezopotamya'da yaşamış ve kurdukları büyük uygarlıkla tarihe isim bırakmış Sümer halkı, çivi yazısıyla yazdığı kil tabletlerde “yaratılış” ve “Tufan”la ilgili bilgiler vermiştir. Sümer pantheonundaki⁸ üç büyük Tanrı; “An, Enlil ve Enki”

⁴ Bkz. Hz. Yusuf'un rüyası.

⁵ Bkz. Göç Destanı.

⁶ Akarsular bir tür geçit sayılıp öte-dünya ile iletişim kurmaya yaradığı için suya kurban verildiği bilgisi aktarılır. Bkz. Öksüz, 2004: 145.

⁷ Konuya dair bilgi için ayrıca bkz. Erbaş, 2004: 241-58.

⁸ Etimolojik olarak “bütün tanrılar” manasındaki pantheon bir toplumun inandığı tanrıların hepsini kastedecek şekilde kullanılır. https://www.etymonline.com/word/pantheon#etymonline_v_3087 (E.T. 08.10.2019)

sırasıyla gök, yer ve su Tanrı'sıdır. Bu Tanrılardan Enki suya hükmederek toprağa hayat vermektedir. Dipsiz deniz derinliğindeki sarayında yani "Abzu"da oturmaktadır. Abzu Sümerce deniz anlamına gelmektedir. Enki'nin annesi, bütün Tanrıları doğuran "İlksel Deniz"dir. Yeryüzünün Tufan'la sular altında kalacağını "Ziusudra"ya (Utnapiştim) haber vererek bir gemi yapmasını söylemiştir. Böylece insanlığın kurtuluşuna vesile olmuştur. Ayrıca öte-dünya inancına sahip Sümerlere göre ruh ölüm sonrasında bir nehri (cehennem ırmağı) geçerek ahirete gitmektedir (Kramer, 2016: 173-5; Kramer, 2002: 187-94; Sarıkçıoğlu, 1983: 26, 33; Tez, 2008: 80).

Yine Mezopotamya'ya damgasını vuran Babil ile Asur uygarlıklarında, Sümer pantheonundaki üç büyük Tanrı'ya rastlanır. Ancak bu seferki isimleri "Anu, Enlil ve Ea"dır. Üç Tanrı'nın dışında; yağmur, bereket ve zenginlik dağıttığına inanılan "Adad" isminde bir fırtına Tanrı'sı vardır. Bilindiği kadarıyla Babilliler ölülerinin yanlarına içecek, yiyecek gibi unsurlar koymayı adet edinmiştir. Zira aksi takdirde ölülerin ruhu ahirette bulanık su içecektir. Buradan da anlaşılacağı üzere bulanık su, menfi manada olup ahirette karşılaşılabilecek bir sıkıntının göstergesidir. Savaşta ölenlerin ahirette temiz su içeceğine inanılır. Doğal sebeplerden ve birdenbire ölen kişi Tanrıların yatağında yatıp temiz su içecektir şeklinde bir inanca sahiptirler. Soğuk-temiz su içmek ise "mutluluk ve talih göstergesi" kabul edilmiştir (Sezen, 2016: 143-57).

Eski Kuzey Arabistan dinlerine göre "Tanrı El", okyanus içindeki iki nehir kaynağında oturmaktadır (Sarıkçıoğlu, 1983: 35, 40). Fenikelilerin her yıl "Adonis merasimleri" düzenlediği bilinir. Bu merasimlerde Adonis Nehri (bugünkü ismi Nehr-i İbrahim'dir) kaynağındaki Afrodit mabedinde bulunan havuza kurbanlar sunulur. Nehrin kızıla boyanan renginin Tanrı Adonis'in ölümcül yaralanmasını simgelediğine inanılır (Sarıkçıoğlu, 1983: 35, 40). Orta Arabistan'daki bazı göçebe kavimler göğe Tanrılık atfederek ona tapınmıştır. Çünkü onun kâinatı yarattığına ve yağmuru yağdırdığına inanılır (Ün, 1994: 6).

Bir Anadolu medeniyeti olan Hititlerin fırtına Tanrısı "Teşup"a, pınar Tanrısı "Şuppilulia"ya, deniz Tanrısı "Aruna"ya taptığı bilinmektedir. Hititlerde bilindiği kadarıyla ibadetin ilk şartı su ile temizliktir. Dolayısıyla su büyük öneme sahiptir

(Ün, 1994: 6). Örneğin günahkâr olup olmadığını anlamak için kişiyi suya atmak gelenektir. Atılan kişi suya batarsa günahkâr batmazsa günahsız sayılır.⁹

İnsanların, Tanrıların ve ölümün henüz mevcut olmadığı bir zamanda ezeli kaos okyanusunda karalar ile suların meydana geldiği Mısır piramit metinlerinde anlatılır. Mısırlılara göre gökyüzü okyanus olarak nitelendirilmiştir. Bu gök okyanusunda gezegenler, gemilerle dolaşmaktadır. Güneş, battıktan sonra Dünya'nın altında var olduğuna inanılan karanlık bir nehirden geçerek doğuya yol almakta ve her sabah tekrar doğmaktadır. Mısır mitolojisinde Amon-Ra'nın gözyaşının toprağa düşmesiyle ilk insanın yaratıldığı aktarılır. Nil Nehri ise dini ritüellerin vazgeçilmezi olmuştur. Yaşam membaı Nil'in kıyısına timsah şeklindeki sfenksler dikilmesi nehrin dini önemini gösterir. Ancak genel kanının aksine Nil Nehri Tanrı sayılmamıştır. “Tanrı Osiris” öldükten sonra bedeni Nil'e bırakılmış ve vücudunun nehre (dolayısıyla ülkeye) yayılmasıyla onun tekrar dirildiğine inanılmıştır. Bu sebeple Nil Nehri ölümsüzlüğün başlangıcı addedilmiştir (Sarıkcıoğlu, 1983: 58-63).¹⁰

Yunan panteonunda deniz Tanrısı “Poseidon” okyanusların dibindeki sarayında otururken tasvir edilmiştir. Romalılar Poseidon'u Neptün adıyla benimsemiştir. Aşk ve güzellik Tanrıçası “Afrodit”in ise Kıbrıs'ta deniz köpüğünden yaratıldığına inanılmıştır. Tanrılardan ateşi çalmasıyla meşhur Prometheus'un ilk insanı kendi gözyaşıyla nemlendirip yoğurduğu çamurdan yarattığı ifade edilir (Ergüven, 2015: 128-9, 142-3, 166-7).

⁹ Bu davranış, Cadılar Bayramı kutlamasıyla alakalı bir geleneği hatıra getirmektedir. Geleneğe göre cadı olduğu iddia edilen kişi bağlanarak suya atılır. Kişi cadı değil de insansa boğularak ölmektedir, suda boğulmazsa cadıdır ve bu sefer yakılarak öldürülür. Yine Cermenlerin eski hukuk sistemine göre şüpheli kimsenin kolu kaynar suya sokulur, yanan kolun üç güne iyileşmesi beklenir. İyileşme gerçekleşmezse şüpheliye suçlu gözüyle bakılarak suya atılır. Suyun üstünde kalması kişinin suçunu ispatlarken aksi durumda (battığında) masumiyeti ortaya çıkmaktadır. Bkz. Hirst, 2011: 72.

¹⁰ Osiris hakkında ayrıca bkz. Ergüven 2015: 76-7. “Eski Mısır'da mâbede girmeden önce mânevî kirliliği gidermek için vücudu suya sokma âdetinin yanı sıra anne karnından gelen eksikliklerden arındırmak için yeni doğan bebekleri ve öteki dünyada ebedî yaşam bulmaları için ölüleri suya, bilhassa hayat verici, yenileyici güce sahip olduğuna inanılan Nil nehrine sokma âdeti bu ritüelin en eski örneklerindedir. Eski Yunanlılar'da ve Romalılar'da da büyük ölçüde Mısır geleneğinin etkisiyle mâbedelere, şifa ve kehanet ocaklarına girmeden önce yıkanma âdeti uygulanmıştır. Yıkanma kirlilikten / günahattan arındırıcı ve şifa verici özelliğe sahip görülmüş, bütün vücudu giyinik veya çıplak suya sokma, başa ve vücuda su ya da yağ dökme gibi şekillerde icra edilmiştir. Helenistik gizem dinlerinde ise vaftiz gruba katılm (inisiyasyon) için ön hazırlık olarak yapılmıştır. Kibebe ve daha sonra Mitra kültlerinde uygulandığı üzere gruba yeni katılanların üzerine akıtılan kurban (genellikle boğa) kanının geçmiş günahlardan arındırma, yeni bir hayat verme ve kurtuluşa ulaştırma özelliğine sahip bulunduğu inanılmıştır.” Bkz. Gürkan, 2012: 424.

Gök Tanrı inancına sahip Eski Türklerin “yer-su”¹¹ ile “atalar (ata ruhları)” dininden olduğu belirtilir. Yer-su inancı çerçevesinde toprak ve suyun birlikte ele alınmasına sıklıkla rastlanır fakat su önem bakımından ilk sırada değerlendirilir. Zira “Suyun kutsal olarak algılanmasının arka planında makro ve mikro-kozmosun su ile başlayıp, yine su ile sona ermesi yatmaktadır.” (Türkân, 2012: 135). Bunun bir örneği olarak Orhun Irmağı ve havzası, dağlarıyla beraber kutsal sayılmıştır.

İnanca göre yer-su Orta Dünya Tanrısıdır.¹² Çeşitli adlarla anılır.¹³ Altay dağlarının karla kaplı zirvesinde ve nehirlerin membaında yaşadığı söylenir (Radloff, 1976: 219). İnsan ya da balık şeklinde tasavvur edilmesiyle bilinir. Nitekim avcılarının ve balıkçıların koruyucusu olarak nam salmıştır.¹⁴ İnsanları yaratan ve kötü varlıklardan koruyan yer-su uğruna kızıl renkte (al donlu) atlar kurban edilmesi gelenektir (Akpınar, 1999: 67). Tehlikeli durumlarda halkı birleştirip galeyana getiren yer-su bunu Tanrı (Ülgen) ile birlikte yapar. Tanrı olmadan harekete geçmez.¹⁵

On yedi ruhtan (yüksek han) oluşan yer-su ruhları arasında Talay Han ile Yayık Han vardır. Güç bakımından dördüncü sırada gösterilen Talay Han denizlerle okyanusların hanıdır. Nitekim Talay/ Taluy Eski Türkçede okyanus demektir. Yayık Han ise Tufan ve sel ile ilişkilendirilir. Zira taşan ve kabaran suların ruhu olarak bilinir. Yeryüzünde akan on yedi denizin (ırmağın) hepsi ona ait olup bunların birleşip kaynaştığı yerde oturur (Ögel, 2014/2: 382, 491-2).

¹¹ Dede Korkut Destanları yer-su kültü (Şamanist öğeler) ile İslamiyetin bir aradalığını yansıtan ve bu çerçevede incelenmesi faydalı olabilecek bir eserdir. Bkz. Gökyay, 2007.

¹² Potapoff, Anohin gibi araştırmacılar Altay Sayan Türklerinin inanç sistemine dayanarak yer-su'nun tek başına bir Tanrı olduğu görüşündedir. Buna mukabil Ögel, İnal, Radloff gibi araştırmacılar ise yer-su'nun bir ruhlar topluluğu olduğu fikrini savunur ve bunların on yedi yüksek han olduğunu aktarırlar. Bkz. Radloff, 1956: 9; https://www.youtube.com/watch?v=bKfyoe_sH7I (E.T. 08.07.2018).

Yer-su'nun “vatan” algısının temelini oluşturan bir kült olduğu düşünülür. Uno Harva, yeryüzü tanrısını anlatmak için Moğollar'ın kullandığı Ötüken tabirinin aslında Moğollar'ın anavatanı olduğunu söyler. Harva'nın anlattığına göre Ötüken “ana” olarak kabul edildiği için eski Türk yazıtlarında geçen ve “ana” olarak bilinen “yer-su” da Türklerin anavatanını temsil eder, aralarında bir bağ vardır. Bkz. Harva, 2015: 201; Ögel, 2002: 315, 358.

¹³ “Su Issı, Su Eezi (izi), Su Anası, Uhun Ecen, Subaba, U İçite, Ukulaan Toyon bunların en bilinenleridir. Bkz. Türkân, 2012: 135.

¹⁴ Yer-su inancı ile balık arasındaki yakınlık konusunda bilgi için bkz. Radloff, 2009: 163-4.

¹⁵ Yer-su ruhlarına tapınma konusunda Türkler hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Fakat ortak kabule göre; “Türkler, ateşe, havaya ve suya büyük saygı gösterirler. Yere (yer ruhlarına, Yer-Su'ya) münacatlar okurlar, (fakat) onlar yalnız yer ve gökleri yaratmış olan Tanrıya ibadet ederler.” Arsal 1947: 54. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Roux, 2002: 100-20; Kalafat, 1995: 26; Güney-Güngör, 2007: 78.

Şamanlık eğitimini tamamlayan kişiler suyla yıkanıp ruhani arınma¹⁶ elde eder ve bunu zaman zaman tekrarlar. Bazı Türk boylarında kamların tefini (güç simgesi, ritüel aleti) Ülgen veya Gök Tanrı'dan aldığı, bazısında da yer-su'dan aldığı aktarılır (Türkân, 2012: 135).¹⁷ Dolayısıyla su şaman ve kamlar için bir meşruiyet kaynağı addedilebilir.

Su üzerine ant içmek yahut ant sonrası yıkanmak su ruhları olarak bilinen iyelerle ilişkilendirilir. Zira suyun canlı olduğuna inanılır (bkz. animizm).¹⁸ Geleneğe göre ırmak isimleri¹⁹ anılmadan yahut onlardan izin alınmadan üzerinden geçilmez. Suyun sahibi ruhun (iyenin) rahatsız edilmesinden çekinilir hatta ondan korkulur. Su almak isteyen kişi sessizce işini görmeye çalışır ve bu esnada çeşitli dualar okur.²⁰ Çocukların su kıyısına gitmesi tehlikeli görülür, zira su ruhu (iye) onu içine çekebilir.²¹

¹⁶ Roux'nun görüşüne göre Türklerin ve Moğolların suya dair üzerinde durdukları en önemli şey suyun saflık temsili olmasıdır. Bkz. Roux, 2002: 143.

¹⁷ Bkz. Bayat, 2007: 248. Ayrıca bkz. https://www.youtube.com/watch?v=bKfyoe_sH7I (E.T. 08.07.2018).

¹⁸ Konuyla ilgili olarak "Türk Söylence Sözlüğü" incelendiğinde göl ve ırmakların kutsallığı daha güzel anlaşılacaktır. Bkz. Karakurt, 2011. Ayrıca bkz. Çiftçi, 2013: 23-30; Türkân, 2012: 135-48.

¹⁹ Suyu isim verilmesi coğrafi bir imlemeden ibaret olmayıp suyun sahibi ruhun adını belirtir. Nitekim Türkler göç ettiği yerdeki sulara yine aynı isimleri vermiş, suyun ruhundan ayrılmamıştır. Göçlerin ise yer-su'nun emriyle yapıldığına inanılır. Konu hakkında bkz. Gökalp, 1989: 147-9.

²⁰ Suyun sahibi olarak anılan su iyeleri iyi yahut kötü ruhlardan oluşabilmektedir. Suyu gösterilen saygı aslında bu iyelere yapılmaktadır. İnsanlar su kıyısını mekân tutan ruhlar sayesinde tanrılarla yahut ata ruhlarıyla iletişim kurabileceğine inanır. Zira yeraltı suları, kuyular, içinden su çıkan mağaralar vs. birer geçit olarak algılanır ve bu geçitler sınır kabul edilir. Ruhlarla insanların yakınlaşması, inanca göre böyle sınır kabul edilen yerlerde gerçekleşir. Kutsanan tanrının ruhunun diriliş ritüellerinde bu geçitlerden geleceğine inanılır: "*Güney Sibiryaya Türkleri dağ ve su iyelerinin dışında boğazlara ve kutsal su kaynaklarına da saygı duyarlar. Yine de dağ ve orman iyeleriyle ilişkilerin daha güçlü olduğunu belirtmek gerekir. Bütün ekonomik bereketi onlara bağlarlar. Bu durum, ruhlarla insanlar arasındaki ilişkilerin daha "yakın" olduğunu gösterir. İnsanlar, yerleşilen dünyayı onlarla paylaşırlar. Üstte ya da altta bulunan yerler, yani dağlar, boğazlar, geniş ve uzun vadiler, dağ boğazları, dereler ve nehirler iyelerle doludur. Dağ tepesi, boğaz, nehir kıyısı, göller ve dereler vs. yerler sınır sayılır. İnsan bu yerleri geçtikten sonra kendini misafir olarak hisseder. Tabii ki insan bu çizgiyi geçebilir, fakat ancak ayınların ya da ruhlara sunulan basit kurbanlardan sonra geçebilir. Toplumsal kurban sunma, en çok dağ tepeleriyle nehir, dere ya da göl kıyılarında, yani sınır bölgelerinde yapılır. Ruhîyelerle görüşmelerin, sınır bölgelerinde daha kolay yapıldığına inanılır.*" Aça, 2018: 8. Frig ve Hitit kaya tapınaklarının suya yakın bölgelerde konumlanması suyun geçit kabul edilişiyile alakalandırılır. Konuya dair bkz. Ökse, 2006: 36. Su kültürü konusunda bkz. Çobanoğlu, 1993: 32-42.

²¹ Örnek için bkz. Katanov, 2000: 303. Benzer durum Antik Yunan mitolojisindeki Nympha'larda görülür. "*Nympha'lar saygı duyulan ama aynı zamanda korkulan varlıklardır. Nympha'lar sık sık çocuk çalar, hatta bazen kıskançlıktan onları öldürürler. Nympha'lar tehlikelidir de; gün ortasında, sıcaklık en üst seviyedeyken karşılaştıkları kişilerin zihnini bulandırırılar. Bu nedenle gün ortasında çeşmelere, kaynaklara, akarsulara ya da bazı ağaçların gölgelerine yaklaşmaz.*" Aça, 2018: 11.

“Güney Sibiryaya Türklerinin kültüründe su, Alt Dünya ile ilgilidir. Hakaslarda suyun sahibi, yani su iyisi uzun saçlarını altın tarakla tarayan çıplak bir kadın olarak belirtilir. Bu tarağı bulan kişi hayatı boyunca şanslı biri olarak kabul edilir. Hakas otonom bölgesindeki Taştinskiy İlçesinde yaygın olan bir anlatıya göre, su iyeleri kızıl derili çıplak erkek ve kadınlardır. Onlar, ilkbaharda nehrin üzerindeki buz, boynuz ve omuzlarıyla kırıp aşağı inerler, sonbaharda ise kışı nehrin üzerinde geçirmek için sırtların arkasındaki suyu buzla kaplayıp yukarı çıkarlar (Lvova ve diğerleri, 2013b: 31; 107). Alekseyev’in belirttiği kadarıyla Türk halklarının inanışları üzerine araştırmalar yapan Katanov, albusu su perisi olarak adlandırmıştır. Albusun eşi ve kızı vardır ve o keçi sesini taklit ederek bağıır. Yeraltına girebilir ancak gökyüzüne çıkamaz. Şulbus ise tek gözü ve küçük burnu olan bir yaratıktır. O, derin bir inde yaşar. Hem erkek hem de dişi şulbuslar vardır. Erkeklere kadın şulbuslar, kadınlara da erkek şulbuslar zarar verir (Alekseyev, 2013: 96)12. Su iyeleri, hemen her şekilde rahatça girebilirler ve Türk halklarının anlatılarında genelde uzun saçlı bir kız olarak tasavvur edilirler.” (Aça, 2018: 11)

İstedikleri şekle girebildiğine inanılan su iyeleri genellikle insanların karşısına saçları uzun bir kız şeklinde çıkar. İnsan davranışları sergilese de iyelerin bilinmezliklerle dolu güçleri daima korku uyandırır. Söylencelere göre su altındaki sarayında yaşayan iyeler hiç yaşlanmaz ve ölümsüzdür (Bayat, 2007: 254). Nitekim Dede Korkud’un “suya ecel gelmez” deyişi buna dair kabul edilir.

Sıcaklığına ve tadına bakılarak ırmak suyunun cehennemden yahut cennetten geldiğine hükmedilir (Uraz, 1994: 181). Diğer bir deyişle ırmaklar öte dünya kökenlidir ve dolayısıyla kutsal kabul edilir.

Su iyeleri kimi zaman insanlara yardımcı olup hastalıklara şifa bulur, kayıpları ayan eder, zorlukların aşılmasına olanak sağlar. Kimi zaman ise türlü engeller çıkarır, insanları cezalandırır veya hastalandırır, onların yolunu keser (Çoruhlu, 2006: 33-4; Bayat, 2002: 452; Pirverdioğlu, 2002: 48).

Dinler açısından suya dair bilgilerin aktarılacağı bu bölüm iki temel başlıktan oluşmaktadır. İlk bölümde İbrahimî dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’te su konusu ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Türk kültüründe ve yakın coğrafyada gözlemlenmiş su temelli inanışlara ve uygulamalara yer verilecektir.

2.1. YAHUDİLİK, HRİSTİYANLIK VE İSLAMİYET’TE SU

2.1.1. Yahudilikte Su

Eski Ahit'te (Tevrat)²² su denilince öncelikli olarak “yaratılış/ genesis” bölümü akıllara gelir. Zira suya dair en önemli ve çarpıcı bilgilere bu bölümden ulaşılır. Eski Ahit'te anlatılanlara göre gerek canlı hayatın yaratılışında gerekse de bu hayatın devam etmesi hususunda suyun öneminin vurgulandığı görülür.²³ Ayrıca insanın tabiata hâkimiyeti söz konusu olduğunda sahneye çıkan en güçlü aktörlerden birinin su olduğu anlaşılır. Aşağıda suyla ilgili temel bilgileri içermesi bakımından yaratılış bölümü ele alınacaktır. Buna ilaveten evrenin, canlıların, insanın yaratılışında su konusu işlenecek, daha sonra Nuh Tufanı konusu ile Eski Ahit'te adı geçen peygamberlerin suyla ilişkisi irdelenecektir. Son olarak Yahudilik bağlamında suya dair inanç ve uygulamalara kısaca yer verilecektir.

2.1.1.1. Tevrat'ta / Eski Ahit'te Yaratılış Bölümü

Tevrat, yaratılışın (genesis) anlatımıyla başlar.²⁴ Buna göre başlangıçta engin bir karanlık her yere hükümandır. Tanrının (Elohim-Elloh²⁵-Yehova²⁶) kutsal ruhu

²² Eski Ahit (Tevrat) ve Yeni Ahit (İncil) birlikte Kitab-ı Mukaddes adı altında anılır.

²³ Yaratılış ve suyun yakın ilişkisi olduğuna Talmut'tan şöyle örnekler getirilir: “*Sudan Yaratılış (aquatik kozmogoni, tarihsel yaşamı periyodik olarak yeniden doğuran tufan, yağmur), doğum ve diriliş düşünceleri arasındaki çok yakın bağlantı Talmud'daki şu deyişle de onaylanmaktadır: "Tanrı'nın üç anahtarı vardır, yağmur anahtarı, doğum anahtarı ve ölüleri ayağa kaldıran anahtar."*” Eliade, 1994: 71.

²⁴ Bkz. Yaratılış 1:1-31, 2:1-3; Batuk, 2006/2: 51-96;

<https://kutsalkitap.info/tr-gen1.html> (E.T. 25. 04. 2018); <https://incil.info/> (E.T. 01.01.2018).

²⁵ Elohim sözcüğünün “El”den türediği, “yanan ve hiç bitmeyen çalı ruhu” anlamına geldiği ifade edilir. Bu kelimenin Arapçası Allah'tır. Allah (Elohim) Musa'ya yanan bir çalı arkasından gözüktüğü için ona “yanan çalı ruhu” manasında “Elloh” denilmiştir. Başka bir kabule göre İbranice el: güç, eloh: güçlü olan (dişil kök), elohim: güçlü olan (saygı belirtmek için çoğul ek kullanılmış, eril ek mevcut) şeklinde açıklanmaktadır. Bkz. <https://www.etymonline.com/word/elohim> (E.T. 01.01.2018). <http://www.nisanyansozluk.com/?k=ilah> (E.T. 01.01.2018).

<http://www.dictionary.com/browse/elohim?s=t> (E.T. 01.01.2018).

<https://www.britannica.com/topic/Elohim> (E.T. 01.01.2018).

<https://www.britannica.com/topic/biblical-literature/Old-Testament-literature#ref597623>

(E.T. 01.01.2018); Doggett-Stevenson, 1857: 474.

<https://books.google.com.tr/books?id=yzMUAAAAYAAJ&dq=elohim%20etymology&pg=PA474#v=onepage&q=elohim%20etymology&f=false> (E.T. 01.01.2018).

²⁶ “*Peygamber Zakarya'nın kehânetine göre, âb-ı hayat Kudüs'ten çıkacaktır. Bu kutsal suyun yarısı Doğu Denizi'ne, yarısı ise Batı Denizi'ne yaz kış akacaktır. Ayrıca, Yahüdi kutsal kitabında Tanrı Yehova, “Âb-ı hayat” olarak da isimlendirilmektedir.*” Taşpınar, 2017/2: 59.

suların üzerinde dalgalanırken Tanrı ‐ışık olsun‐ diye buyurur ve ışığı karanlıktan ayırır, böylece gece ile gündüz yaratılmış olur. Yaratılışın ikinci günü suların birbirinden ayrılması için ortada bir kubbe yaratılır. Kubbenin altındaki ve üstündeki sular ayrılır. Üstteki kubbe, sema olarak adlandırılır. Üçüncü gün, semanın altındaki suların toplanması ve kuru toprağın görünmesi buyrulur. Kara ile denizden müteşekkil yerküre varlık sahnesine çıkmış olur. Yerküreden yükselen buğu ile toprak sulanır, böylece bitkiler, tohumlu otlar, meyveli ağaçlar Tanrının emriyle gövmeye başlar.

Tevrat'tan hareketle evrenin yaratılışında su unsuruna bakılınca üç temel manzarayla karşılaşılır: 1) Engin karanlık yeryüzünü kaplamışken ve henüz yeryüzü şekilleri yokken Tanrının ruhu suların üstünde hareket etmektedir. 2) Suyun içinden zemin (kara) çıkarılmıştır. 3) Yaratılış sırasına göre önce gök, sonra sular, ardından karalar yaratılmıştır. Peşinden göğün ve yerin suları birbirinden ayrılır. Yeryüzü suları bir yere toplanıp denizleri, gölleri oluşturur. Dolayısıyla su, yaratılışın başlangıç nüvesi ve temel ögesi addedilebilir.

Yukarıda bahsi geçen ilk maddeye göre karanlığın mutlakiyetine ara verdirecek hareketlilik su ile vaki olmuştur. Daha sonra Tanrı ‐ışık olsun‐ diye buyurarak gece ile gündüzü var etmiştir.²⁷ Bu nedenle hayatın var oluşuna giden yoldaki ilk kavşak, aydınlıkla ilişkilendirilen sudur denilebilir. ‐Su hem karanlıkların giderilmesi hem de toprağın ortaya çıkmasında gelecekteki hayat için çok önemliydi. Çünkü 'Allah'ın ruhu suların üstünde hareket ediyordu.' [...] Eski Ahid'e göre başlangıçta yaratılan cansızların içerisinde tek bir canlı yaratılmıştı o da su idi.‐ (Ün, 1994: 12)

Tevrat'a göre yaratılışın dördüncü gününde mevsimleri, günleri, yılları göstermek amacıyla gece ile gündüzü ayıran iki büyük ışık (güneş ile ay) ve yıldızlar yaratılır. Yaratılan ışık kaynakları semaya yerleştirilir. Beşinci gün büyük deniz canavarları, suda kaynaşan canlılar, uçan varlıklar yaratılır ve bunlar kutsanır.

²⁷ Bachelard karanlıktan sıyrılan ışığın suyla alakasına şöyle değinir: ‐Güçlü bir su damlası bir dünya yaratmaya ve karanlığı bozmaya yeter. Gücün hayalini kurmak için derinlemesine imgelemiş bir damladan başka bir şeye ihtiyaç yoktur. Böylesine devingenleşen su bir tohumdur; yaşama tükenmek bilmeyen bir ilerleme kazandırır.‐ Bachelard, 2006: 17.

Tevrat'ta canlıların yaratılış sırası vardır ve sıralamaya göre suda yaşayanlara öncelik verildiği görülür.²⁸

Tanrı'nın canlıların yaratılışındaki emirlerinden ilki su ile deniz canlılarının kaynaşmasına dairdir, diğeri canlıların çoğalıp denizleri doldurması hakkındadır. İkinci emir suyun 'bereket' ve 'bereket arttırıcılık' anlamı ile yakın ilişkilidir. Suyu öncelik, temel olmaklık, bereket, kaynaştırıp bir araya getirme özelliklerinin bahşedildiği söylenebilir.

Yaratılışın altıncı gününde sürüngenler, evcil-yabani hayvanlar ve çeşit çeşit canlılar hayat bulur. Sıra insana gelir. Tanrı, kendisine benzeyen insanı erkek ile kadın olarak yaratıp onları balıklara, kuşlara, sürüngenlere, evcil hayvanlara ve yerkürenin tümüne egemen kılar. Tanrı yarattığı insanı kutsar. İnsanlara verimli olmalarını, çoğalmalarını söyler.²⁹ Sema, yerküre yaratılış bakımından her unsuruyla tamamlanmıştır. Tanrı, yaratma işini bitirip istirahate çekildiği için yedinci güne kutsiyet atfedilir.³⁰

Tanrı yeri ve göğü yarattığında yerkürede bir tek ot yahut yabani bir fidan dahi bitmemiştir. Çünkü yerküreye henüz yağmur gönderilmemiştir. İlk yağmur toprağa düşüp insanın yaratılışına vesile olmadan evvel yerden yükselen bir buğudan bahsedilir. Demek ki toprak, içinde su barındıran bir yapıdadır. Ancak bu haldeyken topraktan insanın yaratılmadığını görürüz. Yaratımın gerçekleşmesi; toprağın barındırdığı suyun buğu olarak yükselmesini ve yağmur olup düşüşünü gerektirmektedir.³¹ Yerden yükselen buhar toprağı sular. Tanrı Âdem'i bu balçıklaşmış topraktan yaratıp yaşam soluğunu onun burnuna üfler³². Hayat nefesiyle dolan ilk insan "yaşayan can" olur (Yaratılış 2:1, 2:7).

²⁸ Yaşamın suda başlama teorisini felsefi sorgulamalarla ele alan bir çalışma için bkz. Benner, 2010: 1021–30. Deniz dibindeki hidrotermal bacaların hayatın başlangıcına kaynaklık etmesine ve dolayısıyla yaşamın ilk olarak denizden başladığına dair bilgi için bkz. Martin et al., 2008: 805–14.

²⁹ "Eski Ahit'te ilk insan çifti ya da diğeri bir ifadeyle yaratılış öyküleri Tekvin'de iki farklı versiyonla anlatılır." Konuyla ilgili karşılaştırmalı bir anlatım için bkz. Batuk, 2006/2: 52-5.

³⁰ <https://incil.info/> (E.T. 01.01.2018).

³¹ Bu döngü, Klasik dönem Türk şiirinde "Devriye" adlı şiir türünü akla getirmektedir. Konuyla ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir: Uzun, 1994: 251-3.

³² Tanrının yeryüzüne henüz yağmur yağdırmadığı ve toprağı işlemek için insanın yaratılmamış olduğu ifadesine yoğunlaşmakta fayda var. Zira buradan öyle anlaşılıyor ki insan, suyun toprakta işlenip berekete dönüşmesinde nirengi noktası görülmektedir. Yağmurun yağmasıyla hayat bulan toprak, insanın onu işlemesiyle bereketlenmiştir.

Tanrı ilk insanı; Âdem'i (İbranice "kızıl toprak" anlamındadır³³) doğu yönünde, iyi meyve veren türlü güzel ağaçlara sahip Aden (Eden)³⁴ adında bir bahçeye yerleştirir. Burası bir nevi cennettir. Bahçenin ortasında "yaşam ağacı" ile "iyiyi-kötüyü bilme ağacı"³⁵ bulunmaktadır. Ayrıca Aden'de dört kollu bir cennet ırmağı akmaktadır. Nehrin Pişon adlı kolu, altın kaynakları olan Havila sınırı boyunca akmaktadır. İkinci kol Gihon'dur ve Kûş sınırları boyunca akar. Asur'un doğusunda akan üçüncü kolun adı Dicle'dir. Dördüncü ve son kol ise Fırat'tır (Batuk, 2006/2: 54).³⁶

Tanrı "*Âdem'in yalnız kalması iyi değil [...] Ona uygun bir yardımcı yaratacağım*" (Yaratılış 2:18) der ve Âdem'e derin uyku verir. Onun kaburga kemiğinden birini³⁷ alıp etle kaplar ve Havva böyle yaratılır. Kendisine ad verme kabiliyeti bahşedilen Âdem uyanır ve Havva'nın ismini hemen bilir, ona şöyle der: "*İşte, bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden alınmış ettir, O'na 'Kadın' (İbranice işşah) denilecek, çünkü o 'Adam'dan (İbranicede iş) alındı*" (Yaratılış 2:23). Rengi esmere yakın manasına gelen "Havva"ya³⁸ ismi böyle verilir.

³³ Âdem'in kelime kökeni ve anlamına dair çeşitli söylemler mevcuttur. Kelimenin aslının Sümerce "adamu (babam), Asur-Babil dilinde "adamu" (yapılmış, meydana getirilmiş, ortaya konmuş; çocuk, genç), Sabii dilince "adam" (kul) kelimelerinden geldiği söylenmektedir. İslam âleminde ise "el-üdm(e)" (esmerlik) yahut "el-edeme" (tip, örnek), "el-edime" (bir şeyin dış yüzü – daha çok edimetü'l arz şeklinde yeryüzü anlamında-), "el-üdm(e)" (insicam, ülfet) kelimelerinden türediği görüşleri hâkimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bolay, 1988: 358-63.

³⁴ İbranice "eden", Asur-Babil dilinde "edinu", Sümercede "edin" şeklinde söylenen kelime, "ova-bozkır" anlamına gelir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bolay, 1988: 358-63.

³⁵ "İyiyle kötüyü bilme ağacı" ve "hayat ağacı" ayrımı/ beraberliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Bolay, 1988: 361.

³⁶ Fırat/ Euphrates "mahsulü bol" anlamına gelip dördüncü erdemi (adalet) temsil etmektedir. Diğer ırmakların temsil ettiği erdemler ise şunlardır: Pişon/ Phasis (Tufan'da kaybolmuştur) sağgörü, Gihon/ Araxes/ Aras ciddiyeti, Dicle/ Tigris metaneti simgelemektedir. Aden bahçesinin lokasyonu ile ilgili bilgi için bkz. Albright, 1922: 15–31. www.jstor.org/stable/528684 (E.T. 11.02.2018).

³⁷ Latince "sol" taraf anlamındaki "sinister" kelimesi, İngilizcede zaman içinde "uğursuz, meşum" manasını kazanır. Bu durum, Havva'nın Âdem'in sol taraftaki kaburga kemiğinden yaratılmasıyla ve Cennetten kovuluşuyla alakalandırılır.

³⁸ Havva isminin kökeninin; "hayah" (canlı, yaşayan, yaşatmak), "hayya" (hayat) olduğu şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Lexicon in Veteris Testamenti'de Havva isminin kökeniyle alakalı olarak öne sürülen görüşler şöyledir: Aramice "hewyah/ hiweya" (yılan); Kartaca dilinde "Hawwath" (tanrıça adı olarak özel isim); Sümerce "ama" (anne); İbranice "hawwoth" (çadırlar) ve "havvah" (anne); "Hayyah" (Talmud İbrancesinde ve Kitab-ı Mukaddes'te canlı-yaşayan demek); Akkadca "awa" (anne); "Hiwwah" (ilk anne). Ayrıntılı bilgi için bkz. Harman, 1997: 543.

İnsanın yaratılışından sonraki aşama üremesidir. Bu olay Eski Ahit'te nutfenin (sperma) içinde su barındırması özelliğiyle anlatılır. Üreme eylemi ise Âdem'in Havva'yı "bilmesi"³⁹ ile vuku bulmaktadır (Yaratılış 4:1).⁴⁰

Yaratılış bölümü 1:26-30'da insanın verimli olup çoğalması ve tüm canlılara egemen olması bahsi geçer. Tabiata (su-gök-yeryüzü canlıları) hâkimiyet söz konusu olduğunda insana hükümranlık rolünün biçildiği fark edilir ve bu durum yalnızca insanın Tanrıya benzer surette yaratılmasıyla ilgilidir (Sümer, 2007: 26). Üremek (sudan mamul nutfe) ise insan hâkimiyetinin devamını sağlamak için bir koşuldur (Batuk, 2006/2:53).

2.1.1.2. Tufan⁴¹

Nuh (İbranice Noah), Eski Ahit'te sadık ve saygılı kişiliğiyle, Tanrının emirlerini muntazam şekilde uygulayışıyla övülür. Bu özellikler sayesinde Nuh ve beraberindekiler büyük Tufan'dan kurtulacaktır.⁴² Diğer insanlar ve canlılara işlenen suçlar yüzünden Tufan azabıyla cezalandırılacaktır. Nitekim Tevrat'tan aktarılan bilgiye göre eski çağ kahramanı ünlü kişiler olarak bilinen Nefiller⁴³ Tufan'ın sebebi addedilir. İlahi varlıkların insan kızlarıyla evlendiği günlerde yeryüzünde Nefiller vardır.⁴⁴ Tanrı, akli fikri hep kötülükte olan bu canlıları yarattığına pişman olmuştur (Yaratılış 6:4-5).⁴⁵ Yeryüzü kötülükle bozulmuş, zorbalıkla dolmuştur. Doğru yoldan uzaklaşmıştır. İşlenen kötülükler Tanrının yüreğini sızlatmaktadır. Tüm bunların sonunda Tanrı "*Yarattığım insanları,*

³⁹ Üremek ve cinselliğin "bilmek/ tanımak" şeklinde ifadelendirilmesi hakkında açıklama için bkz. Sümer, 2007: 34.

⁴⁰ Konuyla ilgili olarak bkz. Topcan, 2010: 11-25.

⁴¹ Tevrat'taki Tufan anlatısının yanı sıra pek çok toplum ve kültürde Tufan anlatılarına rastlamak mümkündür. Bu anlatıların bazıları şu şekildedir: İbrani: Nuh'un gemisi; Mısır: Naunet; Hindu: Manu; Çin: Nuwa; Sümer: Ziusudra; Babil: Atra-Hasis, Utnapishtim, Xisuthrus; Yunan: Deucalion; Toltec: Toptlipetlocali. Konuyla ilgili olarak bkz. Bailey, 1989; Best, 1999; Brown, 2007; Dundes, 1988; Ryan-Pittman, 2000.

⁴² "Kurtarıcılık kimliği" Nuh'a isim verilmesi esnasında dahi etkin roldedir. Nitekim Tevrat'ta Nuh'a babası Lemek tarafından isim verilmesi şöyle anlatılır: "*Rabbin lanetlediği bu toprak yüzünden çektiğimiz eziyeti, harcadığımız emeği bu çocuk hafifletip bizi rahatlatacak*" Yaratılış 5:29.

⁴³ Nefiller konusunda bkz. Çölde Sayım 13:33; Yeşu 11:21-22; Yasanın Tekrarı 3:11; Samuel 17. Ayrıca Nefiller ile Neandertaller-Atlantisiler-Yecüc&Mecüc arasında bağ kuran teoriler mevcuttur.

⁴⁴ Hz. Nuh zamanında yaşayan Nefiller, insanlara kin ve kuruntu besleyen, kötülük yapan iri ve zorba adamlardır. (Ün, 1994: 16).

⁴⁵ "*Tanrı Nuh'a, 'İnsanlığa son vereceğim' dedi, 'Çünkü onlar yüzünden yeryüzü zorbalıkla doldu. Onlarla birlikte yeryüzünü de yok edeceğim'*" Yaratılış 6:13.

hayvanları, sürüngenleri, kuşları yeryüzünden silip atacağım” (Yaratılış 6:7) diyerek Tufan’ı başlatır.⁴⁶

İnsanlığa son verilecektir. Ancak Tanrının nezdinde lütuf sahibi olan Nuh bu cezanın dışında tutulacaktır. Çünkü Nuh hakikatin takipçisi ve akranları içinde kusursuz bir insandır. Tanrının yolunda yürümektedir (Yaratılış 6:9). Hayvanlara iyi davranır, faydalı icatlar (balta-orak-saban gibi) yapar. İnsanları tövbeye çağırır fakat onu dinleyen olmaz. Bunun üzerine Nuh’a gofer ağacından gemi yapması, geminin içini dışını ziftlemesi, içeriye de kamaralar yapması vahiy edilir. Geminin ebatları ve nasıl yapılacağı Nuh’a bildirilir (Yaratılış 6:14-21). Nuh gemiyi yapar ve kendisine vahyedildiği gibi gemiye karısını, çocuklarını, gelinlerini, eti yenmeyen canlılardan birer çiftini⁴⁷ ve gıda türünden çeşitli erzakı alır. Eti yenen hayvanlardan ve kuşlardan yedişer çift gemiye⁴⁸ yüklenir (Yaratılış 7:1-5).⁴⁹

Nuh altı yüz yaşındayken o yılın ikinci ayının on yedinci günü enginlerin bütün kaynağı fişkırrır, göklerin kapağı açılır. Kırk gün kırk gece yağmur yağar (Schimmel, 2004: 119). Yeryüzündeki yüksek dağlar su altında kalır. Su seviyesi öylesine yüksektir ki taşkın bütün yüksek dağların on beş arşın üzerindedir. Yeryüzündeki tüm canlılar (burunlarında hayat nefesi olanlar) boğularak ölür (Yaratılış 7:11-24).⁵⁰

⁴⁶ Tufan’ın dört unsurla bağdaştırılması konusunda Tez şunları aktarır: “Tanrı, [...] kavimlerin helâki için çeşitli afetler gönder[miştir]. Buna göre Tanrı, dört temel elementi simgeleyecek şekilde, örneğin Nuh’un kavmini ‘su’ (sel), Hûd’un kavmini ‘hava’ (kasırga), Sâlih’in kavmini ‘toprak’ (deprem) ve Lût’un kavmini ‘ateş’ (yanardağ lavı) ile cezalandırarak heşlâk etmiştir.” Tez, 2008: 75.

⁴⁷ Bir görüşe göre çift olma durumu su için de geçerlidir: “Ayrıca su, ilk çiftin, ikizlerin simgesidir. I. Illich suyun bu ikili tabiatı için “su, derin ya da sığdır, hayat veren ya da katledendir. Su, ikiz çiftler olarak kausun içinden çıkıverir. Sular ancak çift olabilir” [...] der.” Türkân, 2012: 136.

⁴⁸ Yapılan gemi suda yüzen ilk taşıt olmanın yanı sıra tarihte bilinen ilk gemi yolculuğunun da öznesidir.

⁴⁹ Gemideki hayvan türleri ve sayısı hakkında çeşitli yorumlar yapılır. Tufan süresince çok sayıda hayvanı bir gemide barındırmanın zorluğu üzerine türlü açıklamalar yapılmıştır. “Eski Ahit’te, bu hayvanları tanımlamak için kullanılmış olan iki İbranice sözcükten ‘nefeş’in, yalnızca kuşları ve memelileri, ‘basar’ın ise evcil hayvanları kapsamaması, sorunu çözümler görünebilmektedir; yani gemiye yeryüzündeki tüm canlı çiftleri değil, yalnızca belli türler alınmıştır” Tez, 2008: 82.

⁵⁰ “...burunlarında hayat nefesi olanların hepsi öldüler denilirken sulara yaşayanlar hariç tutulmuştur. Dolayısıyla bu helak, karada yaşayan veya karayla bağlantısı olan ve adamın bozgunculuğu ile kirlettiği toprakla alakası olan her canlının kirlenmesi anlamına gelmektedir. [...] Su ve Tufan vasıtasıyla yeryüzünün helak olması, Tanrının bir kudretinin ifadesi olarak kabullenilebilir. [...] Tevrat, Nuh tufanının sebebinin bir inançsızlıkla beraber, Tanrının adamları yaratmış olmasındaki pişmanlıktan kaynaklandığını, böyle bir pişmanlık kirinin de temizleyici özelliği bulunan su vasıtasıyla Tanrı tarafından gerçekleştirildiğini ileri sürmektedir.” (Ün, 1994: 18)

Sular yüz elli gün süresince yerküreyi kaplar.⁵¹ Daha sonra Tanrı bir rüzgâr estirir ve su seviyesi düşmeye başlar. Yağmur diner. Gemi yedinci ayın on yedinci günü Ararat dağlarına oturur (Yaratılış 8: 1-5). Su seviyesi onuncu aya kadar gün gün azalır. Onuncu ayın birinde dağların doruğu görünür. Suyun yeterince çekilip çekilmediğini anlamak için Nuh, önce kuzgunu gönderir. Konacak yer bulamayan kuzgun havada döner durur. Bunun üzerine Nuh, güvercini gönderir. Güvercin de geri döner. Yedi gün daha bekledikten sonra güvercini tekrar gönderir. Kuş, gagasında yeni kopmuş bir zeytin yaprağı ile akşamleyin geri döner. Böylece suların yeryüzünden çekildiği anlaşılır. Yedi gün daha beklenir ve güvercin tekrar gönderilir. Kuş, bu sefer geri dönmez.⁵² Nuh altı yüz bir yaşındayken birinci ayın birinde yeryüzündeki sular kurur. İkinci ayın yirmi yedinci günü ise toprak tamamen kurumuştur. Tanrının emriyle Nuh ve beraberindekiler gemiden çıkar (Yaratılış 8:6-14).

Nuh, Tanrıya bir sunak inşa eder ve şükür için hediyeler sunar. Sunulan hediye (adak) güzel kokusundan hoşnut olan Tanrı *“İnsanlar yüzünden yeryüzünü bir daha lanetlemeyeceğim. Çünkü insan yüreğindeki eğilimler çocukluğundan beri kötüdür. Şimdi yaptığım gibi bütün canlıları bir daha yok etmeyeceğim. Dünya durdukça ekin ekmek, biçmek, sıcak, soğuk, yaz, kış, gece, gündüz hep var olacaktır”* (Yaratılış 8:21) der. Tanrı Nuh’u ve üç oğlunu -Ham, Sam, Yafet- kutsar, onlara verimli olup çoğalmalarını, yeryüzünü doldurmalarını söyler (Yaratılış 8:17; 9:1; 9:7). Sonra canlılarla bir antlaşma yapar. Antlaşmaya göre bir daha Tufan olmayacaktır (Yaratılış 8:20-1). Tanrı, yayını bulutlara yerleştirecektir⁵³ ve bu, yeryüzüyle Tanrı arasındaki antlaşmanın belirtisi sayılacaktır (Yaratılış 9:12-7).⁵⁴

Yukarıda aktarılanlardan hareketle yeryüzündeki ilk insan topluluğuna verilen ilk “afet”in su vasıtasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle su, “ceza” görevi üstlenir. Ayrıca Tufan’a dönüşen suyun yalnızca “burunlarına hayat

⁵¹ Nuh Tufanı’nın tüm dünyayı kaplayıp kaplamadığına dair bir araştırma için bkz. Boardman, 1990.

⁵² Tufan suyunun çekilip çekilmediğini anlamak için Nuh’un kuş göndermesi Tevrat’tan önce Gılgamış Destanı’nda anlatılır. Destan’da Hz. Nuh’un temsili Ut(a)napiştım’dır: *“Denizde geçen birkaç haftadan sonra Utnapiştım üç kuşu azad eder. Kuşların üçüncüsü sahibine, karaya yaklaştıklarını ve artık güvende olduklarını müjdelir.”* Daniels, 2014: 47.

⁵³ Tanrı kendisine sunulan kurbanın hoş kokusunu duyunca memnun olur ve bir daha yarattıklarına böyle bir Tufan göndermeyeceğine dair söz verir. Sözü’nün işareti olarak da her yağmurdan sonra gökkuşağını gönderir. Tevrat’ta bahsi geçen yaydan kasıt işte bu gökkuşağıdır. Gökkuşağı, Tanrının verdiği sözün işareti olarak kabul edilir. Bkz. Gezgin, 2009: 85.

⁵⁴Bkz. Yaratılış 6:1-22; 7:1-24; 8:1-22; 9:1-17.

nefesi üfleneler”i etkilemesi dikkat çekicidir. Burada su ile nefes (hava) arasında bir karşıtlık kurulduğu sezinlenir. Su cezanın yani “ölüm”ün temsiliyken nefes (hava) yaşamın hatta mükâfatın temsili gibidir. Nitekim Tanrı tarafından estirilen bir rüzgâr (yaşam, mükâfat) sonrasında su seviyesinin düşmeye başladığı ve yağmurun (ölüm, ceza) dindiği aktarılır. Tufan’dan sonra Nuh ve oğullarına yapılan “verimli olup çoğalma” çağrısında yine su unsuruna rastlanır. Bereketli olmaya eş tutulan, üreme eyleminin esaslarından nutfe, sudan oluşmaktadır. Dolayısıyla bereket (su), “üreme” eylemine denk düşmektedir. Kısacası Âdem’den sonra Nuh ve yoldaşlarının üreyip çoğalması da “bereket” motifiyle aktarılmıştır.

2.1.1.3. Yahudilik Bağlamında Suya Dair Benzetmeler, İnançlar, Uygulamalar

Eski Ahit’e bakıldığında yağmurun; Tanrının hikmetini anlatan bir sembol (Eyüp 36: 26-9), onun azametine-kudretine-sevgisine gösterge (Eyüp 10:36:5,7-8,10,12, 37:13, 38:7) olduğu anlaşılır. Hz. Musa’nın (okuduğu ezgide) öğretilerinin yağmur gibi yayılmasına ve Tanrının adını duyurmasına vesile (Yasanın Tekrarı 32:1-3) olarak kullanıldığı söylenebilir.

Sel, dalga, derin su, ırmak, gözyaşı, susamak, su içirmek, dolu, deniz hakkındaki birtakım benzetmeler ise şöyledir: Kötü insan zengin olsa bile onun zenginliğinin sürmeyeceği, bir gün gözlerini açtığında hepsinin yok olacağı söylenir. İşte o anda kötü kimseyi basan dehşetin sel gibi olacağı aktarılır (Eyüp 27:16-20). Hz. Davut’un düşmanları ile Saul’ün yıkıcılığını temsilen sel imgesi kullanılır (2. Samuel 22:1-5). Sel Tanrının bilgeliği ile gücüne semboldür (Eyüp 12:15, 22:11). Ölüm dalgalara ve sele benzetilir (2. Samuel 22:5, Mezmurlar 18:4). Tanrının yardımı, derin sulardan Tanrı tarafından çıkarılmaya teşbih edilmiştir (2. Samuel 22:17-8, Mezmurlar 18:16). İnsan ölümlü olmak suretiyle; suyu akıp giden göl yahut kuruyan ırmak gibidir (Eyüp 14:11). Tanrının iyi kullarına tattıracağı zevkler ile ırmak arasında benzerlik kurulur (Mezmurlar 36:8). Canın Tanrıya duyduğu hasret, susamak motifi üzerinden aktarılır (Mezmurlar 42:1-2, 143:6). Su, Tanrıya sunulacak bir takdime kıymeti barındırır (2. Samuel 23:15-7). İnsanın umudunun yok edilmesi; suyun taşı aşındırması yahut selin toprağı sürükleyip götürmesi gibidir (Eyüp 14:19).

Sel, kötü kişilerin zenginliğini alıp götürecektir bir felaket bir ceza olarak Tanrının öfkesini yansıtır (Eyüp 20:28, 22:16). Gözyaşı kişinin ekmeği olur (Mezmurlar 42:3). Derde kedere sahip olmak, derin sulara batıp sele kapılmaya teşbih edilir (Mezmurlar 69:1-2). Nefret duygusu derin sular gibidir (Mezmurlar 69:14). Sel insanların öfkesine, yıkıcı gücüne temsil olur (Mezmurlar 124:2-5; Yeşaya 28:2). Gözyaşı çokluk bakımından sele benzetilir (Yeşaya 15:3; Ağıtlar 2:18; 3:48; Malaki 2:13). Yorgun insana su içirmek, ona yardım etmek demektir (Eyüp 22:7). Yapılan kötülüklerin korkusu sel gibi insanı altına alacaktır (Eyüp 22:11). Kötülük bir bina ise onun temellerini sel basacaktır (Eyüp 22:16). Tanrının yapıcı (hikmet) ve yok edici (gazap) gücü su üzerinden anlatılır (Mezmurlar 74:13-5,17; 74:13; 146:6; Nahum 1:4,8; Habakkuk 3:9-10; Mısır'dan Çıkış 15:10,19, 21; Yasanın Tekrarı 11:4; Yeşu 24:7; 2. Samuel 22:16; Nehemya 9:6-11; Eyüp 9:8; 26:8-12, 36:26-9, 37:13; Süleyman'ın Özdeyişleri 8:27-9; Yeşaya 50:2; 51:10,15; Yeremya 31:35; Hezekiel 26:3,5,12,19; 27:34; 28:8). Adalet doluya ve sele benzetilerek yalana dayanan kişilerin sığınağını yerle bir edecek güce temsil olur (Yeşaya 28:17). Ordunun sel gibi taşıyıp birçok ülkeden geçeceği ifadesinde sel ordunun büyüklüğüne, yıkıcılığına atıftır (Daniel 11:40). Deniz; genişlik, uçsuz bucaksızlık yahut üstünlük belirtmek için bir karşılaştırma nesnesidir (Eyüp 11:9; Mezmurlar 93:4; Vaiz 1:7; Yeşaya 40:12; Ağıtlar 2:13). “Bilgelik nerede bulunur, aklın yeri neresidir” sorusu karşısında “engin” ile “deniz”, bu özelliklerin kendilerinde olmadığını söyler. Bilindiği gibi bilgi, çokluk bakımından sık sık denize/ okyanusa(engin) benzetilir. Bilgelik, aklın nerede olduğu sorusuna cevap veren unsurların seçimi manidardır ve cümlenin anlamındaki vurguyu arttırmak içindir (Eyüp 28:14). Deniz karıştığında merhem çömleğine benzer (Eyüp 41:31). İyilik yap, denize at manasında; ekmeği suya atmak ifadesine yer verilir (Vaiz 11:1-3). Dünyanın Tanrının bilgisiyle dolması suyun denizi doldurmasına benzetilir (Yeşaya 11:9). Halk her ne kadar kabaran coşkun su gibi çağlayıp kükrese de Tanrının azabıyla hepsi yerle bir olur (Yeşaya 17:12-4). Deniz bir engeldir (Yeşaya 43:16-7). Kötü kimseler, çalkalanan ve suyu çamurla pislik savuran denizi andırır (Yeşaya 57:20). Deniz Tanrı gücü karşısında acizlik temsilidir (Yeremya 5:22). Deniz kaygıyla sarsılmaya temsil olur (Yeremya 49:23). Silahlanmış ordunun sesi kükreten deniz gibidir (Yeremya 50:42). Ağacın (insanın), ırmağa (Tanrıya) güveninin (iman) sembolüdür (Yeremya 17:7-8). Tanrı toprağı

sulayan yağmur misali kullarına gelecektir (Hoşea 6:3). Tanrıya ihanet eden kulun sevgisi, bağlılığı tıpkı sabah sisi (çiy) gibidir, erkenden uçup gider (Hoşea 6:4).

Eski Ahit'te Hz. Musa'nın sergilediği mucizelerin çoğunun suya dair olduğu görülür. Dolayısıyla su Yahudilikte maddi manevi öneme sahiptir. Fakat her ne kadar su kutsal sayılsa da Eski Ahit'te suya tapılamayacağı net olarak belirtilir: "*Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın*" (Mısır'dan Çıkış 20:4). Çünkü su insan hâkimiyeti altındaki bir unsurdur.⁵⁵

Pek çok inanışta rastlanacağı üzere Eski Ahit'te de suyun bereket⁵⁶ ile alakası vurgulanır. Örneğin Tufan'dan sonra Nuh ve oğullarına verimli olup çoğalmaları çağrısı yapılır. Bereketli olmaya eş tutulan üreme eylemi, esasen nutfeyle (sperma) alakalıdır. Nutfe ise büyük oranda sudan meydana gelir. Dolayısıyla bereket (su), "üreme" eylemiyle beraber düşünülebilir. Âdem'den sonra Nuh ve yoldaşlarının üreyip çoğalmasının "bereket" motifiyle aktarıldığı görülür. Konuya ek olarak Ün, bereketin⁵⁷ Eski Ahit'te "bolluk, çokluk, zürriyet, hâkimiyet" anlamlarında kullanıldığına dikkat çeker ve şöyle der: Yahudiler; "*sudaki bu bereketi devamlı surette üstünlük, hükümranlık ve hakimiyet olarak yorumlamışlar*"dır (Ün, 1994: 47).

Üzeyir peygamber sünneti olarak bilinen bir çeşit el yıkama töreninden bahsetmek gerekir.⁵⁸ "*Yahudilik'te takdis edilmiş suya el daldırmak veya bileğe kadar onları yıkamak abdest sayılmaktadır*" (Ün, 1994: 53). Önceleri bu tören

⁵⁵ Hz. Musa'nın sergilediği mucizelerin çoğu suya dair olsa bile Eski Ahit'te suya tapılmaması gerektiği özellikle vurgulanır. Bunun bir anlamı da Ün'ün dile getirdiği gibi, "*hakimiyet altına giren bir unsurun Tanrı olamayacağını göstermektir.*" (Ün, 1994: 40). Suyun görevi genel olarak, İsrailoğullarının Tanrıya inanmasını ve bu inancı pekiştirmesini sağlamaktır. Su, Tanrıyı anlamayı kolaylaştıran bir gereklilikten ibarettir.

⁵⁶ Bereket kelimesinin dinde-geleneklerde taşıdığı sembol anlamlar için bkz. Tümer, 1992: 487-9.

⁵⁷ Denizin bereketiyle alakalı olarak bkz. Yaratılış 49:25; Yasanın Tekrarı 33:19.

⁵⁸ Ayrıca bkz. Netilat yedayim (el yıkama): "*Yahudilikte, günlük hayatın içinde su kullanılarak yapılan ibâdetlerden biri de "netilat yedayim", yâni "ellerin yıkanması"dır. Yahûdi dininin emirlerine (Mitsvot) göre, gün içinde belirli işleri yapan bir Yahûdi, mutlaka ellerini yıkamalıdır. Uykudan uyanınca, tuvaletten çıkınca; turnak kesildikten, ayakkabılar çıkarıldıktan, saçlar tarandıktan, vücudun genelde örtülü olan yerlerine (avret mahalline) dokunulduktan, mezarlıktan çıktıktan, cenâze töreninden, cinsel ilişkiden, her türlü duâdan, Tevrat'ın önemli bir kısmı olan Şema'yi okuduktan sonra; ekmek yemeden, sofraya oturmadan, yemekten sonra şükür duâsı etmeden, Pesah sofrasında maydanoz veya kereviz yaprağı gibi acı otları yemeden, kohenlerin kohanim duâsını yapmadan önce Yahûdilerin ellerini su ile yıkaması dinî bir zorunluluktur.*" Taşpınar, 2017/2: 60.

Dua etmeden veya dilek dilemeden önce el yıkama geleneğine Gılgamış Destanı'nda rastlanıldığı gibi Homeros'un İlias Destanı'nda da tesadüf edilir (Bkz. İliad XVI, 225-50). Homeros, 2014.

yaklaşık bir saati bulurken zamanla uygulama kesifleşip süre-teferruat bakımından daraltılır. Sinagog ve havra girişine konan mermer dibek içindeki takdis edilmiş kutsal suya el daldırmak yeterli görülür (Taşpınar, 2017/2:59). Hem Musa'nın hem de Harun'un uyguladığı bu arınma âdetini Eski Ahit'ten öğrenmekteyiz.⁵⁹ Törende kullanılan suyun ırmak, göl, vb. doğal kaynaklardan elde edilmesine çalışılır. El yıkama töreni, suçsuzluğu gösterme amacı taşır: "Suçsuzluğumu göstermek için ellerimi yıkar, sunağının çevresinde dönerim, ya Rab" (Mezmurlar 26:6).

Yıkanma⁶⁰ geleneği (tevila) Yahudilikte tüm vücudu ıslatana kadar suya dalmak⁶¹ veya ırmak-yağmur suyu vb. ile yıkanmak şeklindedir.⁶² İnanişâ göre,

⁵⁹ Ellerle birlikte ayakların da yıkanması gerektiğine dair bkz. Mısır'dan Çıkış 30:17-21; 40:30-2.

⁶⁰ "İkinci mâbed (Kudüs Tapınağı/ Kutsal Tapınak/ Bek Ha Mikdash/ Süleyman Mabedi) döneminde Helenistik gizem dinlerinin etkisiyle suya girme âyinleri çoğalmış ve cemaate katılımın şartı olarak inisiyasyon vaftizi çeşitli yahudi grupları tarafından (Esseniler ve Kumran cemaati) uygulanmıştır. Ahd-i Cedîd'de Vaftizci Yahyâ olarak adlandırılan Zekeriyâ oğlu Yahyâ'nın vaftiz uygulaması da bu gelenekle ilişkilendirilmiştir." Gürkan, 2012: 424.

⁶¹ Suya dalma mitini Mircea Eliade şöyle açıklar: "Su ile arınma, hep aynı etkiye sahiptir: suyun içinde her şey "çözülür", her "form" bozulur, yaratılmış her şey varlığını kaybeder. Suya daldırdıktan sonra hiçbir şey, bir taslak, bir işaret, bir "olay", önceki halini devam ettiremez. Suya daldırma insan düzleminde ölüm, kozmik düzlemde ise periyodik olarak dünyayı ilksel okyanusta yok eden Tufan demektir. Bütün formu bozarak, öncesinden tamamen uzaklaştırarak su, arındırma, yeniden yaratma, yeniden doğurma gücünü kazanır; zira kendisine daldırılan şey "ölür", dolayısıyla o şey, günahsız veya geçmişi olmayan bir çocuk gibi, sudan tekrar dirilir ve yeni bir evrimle yeni ve gerçek hayata kavuşur. Aynı Hezekiel'de (sürgündeyken tanrı Yahve'nin adını unutup da sırf Rabbin adını unutmamak için Tanrı Yahve'nin Yahudi-İsrail halkına yaptığı vaadde) yazıldığı gibi: " ... sizi milletlerden alacağım ve sizi bütün memleketlerden toplayacağım ve sizi kendi toprağınıza getireceğim. Ve üzerinize temiz su serpeceğim ve temiz olacaksınız; bütün murdarlığınızdan ve bütün putlarınızdan sizi temizleyeceğim. Ve size yeni yürek vereceğim ve içinize yeni ruh koyacağım ve taş yüreği bedeninizden çıkaracağım. Ve size et yürek vereceğim. Ve ruhumu içinize koyacağım" Zekeriya peygamber gelecekle ilgili olarak şu öngöründe bulunur: "Suçu ve murdarlığı temizlemek için, o gün Davud evine ve Yerusâlim'de oturanlara bir pınar açılacak. Ve o gün vaki olacak ki, ordular Rabbinin sözü, putların adlarını memleketten kesip atacağım"

Su arındırır ve tekrar diriltir, çünkü geçmişi yok eder, dolayısıyla da, bir anlığına olsa bile, varlıkların ilk halindeki bütünlüğüne, eski haline getirip yeniler. İran su tanrısı Ardivisura Anahita'ya şöyle dua edilir: "Sürüleri, malları çoğaltan, ..ülkeleri zenginleştiren, bütün insanların kaynağım (döllerini) ... bütün kadınların rahimlerini arındıran, ... muhtaç olduklarında onlara süt veren Mübarek! ", vs. Yıkanma (abdest, gusül), insanları suçtan, ölünün uğursuzluğundan, delilikten (Clitor pınarı, Arkadia pınarı) arındırır, zihinsel ve fiziksel bozulma sürecini durdurduğu gibi, günahları da yok eder. Yıkanma (abdest, gusül), kişiyi kutsalın idaresi altına girmeye hazırlamak için bütün dini ana fiillerden önce yapılır. Mabetlere girmeden, kurban sunmadan önce yerine getirilen yıkanma, arınma ritüelleri bu türdendir.

Su ile tekrar dirilme ritüeli, antik dönem tanrı heykellerinin neden suya daldırıldığını açıklar. Kutsal banyo merasimi, genellikle Yüce verimlilik ve tarım Tanrıçaları ile ilgili kültlerde yerine getirilir. İyi bir hasat sağlayarak (büyüsel bir rit olarak) suya daldırma, yağmur yağdıracağı düşünülürdü) ve malları arttırarak, Tanrıçaların zayıflayan güçleri arttırıldı. Firigyalı ana, Kibele'nin "banyosu", 27 Mart (Hilaria)'ta vuku bulmuştur. Heykel ya bir nehre (Pessinus'ta, Kibele Gallos'ta banyo ettirilmiştir) ya da bir havuza (Ancyra, Magnesia -Manisa-ve başka yerlerde olduğu gibi) daldırılmıştır. Afrodite, Paphos'ta banyo yapmıştır ve Pausanias, Sicilyon'daki tanrıçanın loutrophoroisini tasvir eder. Milattan Sonra üçüncü yüzyılda, Callimachus tanrıça Atena'nın banyosu

ihtilam, cünüplük, regl dönemi, lohusalık gibi durumlar sonrasında yıkanmak gerekmektedir. Gelin adayı evlilik öncesi mikveye girip tevila yaparak arınmalıdır.⁶³ Hangi hallerde ve ne zamana kadar kişinin kirli sayılacağı, nasıl temizlenilmesi gerektiği Eski Ahit'te ayrıntısıyla belirtilmiştir.⁶⁴

Yahudi vaftizi olarak bilinen mikve tıpkı Hristiyanlıktaki gibi yeniden doğuşu temsil eder.⁶⁵

"I. yüzyılın başlarından itibaren Yahudiliğin ana akımı içinde de cemaate yeni katılanlar için sünnet ve vaftiz şartı aranmıştır (B. Talmud, Pesahim, 8/8; Yebamoth, 46a-b). Aday erkeğe önce sünnet edilmekte, iyileştikten sonra, suyu özel hazırlanmış havuzda (mikve) iki din adamının nezaretinde çıplak halde üç defa suya dalıp çıkarak vaftiz edilmektedir. Suya girme fiili putperestlikten temizlenmeyi ifade ettiğinden bu şekilde Yahudiliğe geçen kişi de yeni doğmuş kabul edilmektedir. Buna paralel şekilde yahudi geleneğinde mikve anne karnıyla, mikveye girip çıkma ise kişiyi putperest dünyadan ayıran bir nevi yeniden doğumla özdeşleştirilmiştir." (Gürkan, 2012: 425).

Yahudilikte ölünün murdar kabul edildiği görülür. Ölüm meleğinin can alırken kana bulanana kılıcını temizlemek için evdeki suyu kullandığına ve artık suyun kirlendiğine inanılır. Dolayısıyla cenaze evinin suyu tamamen boşaltılıp tekrar tazelenmelidir. Vefat eden kişi gömüldükten sonra gelenek olarak mezara su

hakkında bilgi verir. Bu ritüel, Girit ve Fenike tanrıçalarının kültlerinde ve bazı Cermen kabileleri arasında oldukça yaygındır. Kuraklığı durdurmak ve yağmur yağdırmak için haç üstündeki İsa resim veya heykelini ya da Meryem Ana heykelini suya daldırmak, Katolikler tarafından, bir takım kilise muhalefetine rağmen, on üçüncü yüzyıldan bu yana, günümüze kadar yapılan bir merasimdir." Eliade, 2005: 233-5.

⁶² *"Yahûdilikte, ibâdet için kullanılacak olan suyun doğrudan yağmur, akarsu, göl, nehir veya pınar gibi tabii bir kaynaktan elde edilmesi gerekmektedir. Eski Ahit'in Çıkış bölümünde, Hz. Musa'nın ibâdet etmeden önce abdest almak için kullanılacak olan içi su dolu kazanı, 'Toplanma Çadırı' diye adlandırılan mescit ile kurbanların Tanrı'ya sunulduğu mezbahın arasına koyduğu belirtilir. Buna göre, Hz. Musa, Hz. Harun ve kâhinler sınıfını teşkil eden Hz. Harun'un oğullarının bu kazandaki suyu kullanarak ellerini ve ayaklarını yıkadıkları nakledilmektedir. 'Kazanı, Buluşma Çadırı ile sunak arasına koydu, yıkanmak için içine su doldurdu. Musa, Harun ve Harun'un oğulları, el ve ayaklarını orada yıkadılar. Ne zaman Buluşma Çadırı'na girip sunağa yaklaşırsalar Rabb'in Musa'ya buyurduğu gibi orada yıkadılar (Çıkış, 40/30-31)." Taşpınar, 2017/2:59.*

⁶³ *"Yahudilikte gusül ile ilgili diğer bir adet te [de] evlenme töreninde, çiftin daha önce yaptıkları hatalardan temizlenmelerine yönelik bir günah itirafı şeklindedir. Gelinin oruç tutması dışında bir akşam öncesinden hamam'da suya dalması gerekir. Cemaatten evlenme izni alma ancak bu şarta bağlıdır." (Ün, 1994: 54). Tevila denen bu uygulama için ayrıca bkz. Taşpınar, 2017/2: 60.*

⁶⁴ *Bkz. Tesniye 23:9-14; 2.Tarihler 23:19; Taşpınar, 2017/2:59.*

Ayrıca bkz. "mikve" (suyu özel hazırlanmış havuz) ve "tevila" (İbrani geleneğindeki vaftiz).

Mikve havuzunun ebatı, şekli nasıl olmalıdır konusunda bilgi için bkz. Taşpınar, 2017/2: 59.

⁶⁵ *"Yahûdî yaşamında su, maddî temizliğin yanında mânevî temizliğin de en önemli unsurlarından biridir. Yahûdiler, aldıkları abdestle hem bedenlerini hem de ruhlarını temizlerler. Özel olarak hazırlanmış su ile tevila yapan kişi, "Tame" (kirli) durumundan "Tahor" (temiz) durumuna geçer. Boy abdestini alan kişi, tıpkı doğduğu günkü gibi tertemiz bir hâle döner." Taşpınar, 2017/2:59. Vaftiz hakkında ayrıntılı bilgi için tezin "Teslis ve Vaftiz" başlıklı bölümüne bakılabilir.*

dökülür.⁶⁶ Ölüye-mezara dokunan kişi/ kişiler yahut cenazenin bekletildiği “toplanma çadırı”na giren herkes yedi gün boyunca murdar sayılır. Arınmak için bir çeşit “kutsal saç” yapılması gerekir.⁶⁷

Geleneğe göre cüzzam, kellik gibi kimi durumlarda kişi kirli sayıldığı için tıraş olup yıkanmalı, kıyafetler iyice temizlenmelidir. Kirli kişiye temas eden yahut onun oturduğu yatağa-yere oturan herkes kirli sayıldığı gibi dokunulan kap kakak, kıyafet, eşya, vb. nevinden her şey kirlenmiş kabul edilir (Taşpınar, 2017/2: 60). Başka dinden Yahudiliğe geçen kişi de boy abdesti (tevila) almalıdır.

Su ve ekmek, üzerine yemin ettirilen iki kutsal nesne hükmündedir. (Ün, 1994: 63) Konuyla ilgili olarak “kıskançlık takdimesi” ile “acılık suyu”ndan bahsetmek gerekir.⁶⁸ İnanca göre bir adam eşinin kendisini aldattığını düşünürse ya da onu kıskanırsa kadına kâhinler tarafından hazırlanmış özel bir su içirilir. Bu suya “lanet getiren acılık suyu” denilmektedir. Kâhinin yaşadığı meskenden alınan bir parça toz, kutsal suya katılır. Kadına ithaf edilen suçlamalar bir kâğıda yazılıp acılık suyuna karıştırılır. Suçun gerçekliği halinde lanet getireceğine inanılan bu su, kadına içirilir. Kadın masumsa tadı değişmeyen suyun aksi durumda acılaşıp lanet getireceği düşünülür. Benzer bir başka uygulama “kıskançlık takdimesi”denilen bir tür ekmekle yapılır. Arpa unuyla yoğrulan ve içine yağ katılmayan ekmek günnüklenmeden (tütsü) pişirilir. Suçlu olup olmadığı anlaşılacak istenen kadına bu ekmekten verilir

⁶⁶ Bkz. Örs, 1996: 391-5; Sarıkcıoğlu, 1983: 200. “Cenâzenin toprağa gömüldükten sonra üzerine su dökülmesi uygulamasının arka planında, ölünün susuzluğunu giderme isteği ve onu acıya karşı daha dayanıklı kılma duygusu yatmaktadır. Araştırmacılara göre, ölünün susuzluktan acı çektiğine dâir inanışlar, özellikle sıcaktan ve kuraklıktan şikâyet eden toplumlar arasında yaygındır. Yine aynı şekilde, ölmek üzere olan bir kimseye su verilmesiyle onun acısının dindirilmesi arzulanır.” Taşpınar, 2017/2: 36. Eliade, tohum olarak nitelediği suyun cenaze törenlerinde kullanılmasını şöyle açıklar: “Suyun cenâze törenlerinde kullanılması, kozmogoniyle, büyüyle ve tedâviyle ilgili işleviyle açıklanabilir; su ‘ölünün susuzluğunu giderir’, onu eritir ve tohumuyla somutlaştırır, su ‘ölüyü öldürür’ ve onun insan olarak kaderine kesin olarak son verir; cehennem ruhu, larva düzeyinde tutar ve böylece acıya karşı dokunulmaz kılar. Çeşitli ölüm anlayışlarında ölü, kesin olarak ölmez, yalnızca ilk varlık biçimine bürünür; bu bir geri dönüştür, bir son değildir, kozmik devreye dönüş ya da kesin kurtuluş beklentisindeki ruh, acı çeker ve bu acı, genelde susuzlukla ifâde edilir.” Eliade, 2017/2: 43.

⁶⁷ Eski Ahit’te Sayılar 19:11-22’de anlatıldığına göre arınma şu şekilde olur: “Ve murdar adam için yanmış suç takdimesi külünden alacaklar ve onun üzerine bir kaba akarsu konulacak ve tahir bir adam zufa otunu alıp suya batıracak ve çadır üzerine ve bütün kaplar üzerine ve orada olan adamlar üzerine ve kemiğe ve yahut öldürülmüş adama yahut ölüye yahut kabre dokunanın üzerine serpecek ve tahir olan murdar adam üzerine üçüncü günde ve yedinci günde onu tahir edecek ve esvabını yıkayacak ve akşamlayın tahir olacaktır.” Bu sudan belirli günlerde kutsal mekânlara serpmeye geleneği vardır. (Alıntıda bahsi geçen “suç takdimesi”nden kasıt, kesilen bir hayvandır. Hayvanın bazı bölümleri yakılınca elde edilen küle “yanmış takdime” denir.)

⁶⁸ Bkz. Çölde Sayım 5: 11-31.

ve yemin ettirilir. Ekmeğin bir avuç kadarı koparılıp kâhine yakması için verilir. Gerek kıskançlık takdimesi gerekse acılık suyu uygulamasının aile bağlarını, sosyal yapıyı güçlendirdiği düşünülür.⁶⁹

“Elem ekmeği” ile “elem suyu” uygulamasına peygamber Mikaya örneğinde de rastlanır. Hadiseye göre İsrail kralı, Mikaya’yı zindana gönderir. Ona burada elem ekmeği ile elem suyu verilmesini emreder. Bunlarla kastedilen şey “zulüm”dür. (1. Krallar 22:27)

Bir başka uygulama “kuyulara isim verme geleneği”dir.⁷⁰ Böyle yapılarak geçmişte yaşanan hadiseler hatırlatılmak istenir. Tarih boyunca kuyular yüzünden çobanlar arasında büyük çekişme yaşanmıştır. Çünkü sıcak iklimde kuraklık baş gösterince yeraltı suyu ve kuyular susuzluğa tek çare görülmüştür. Hz. İshak babasının (Hz. İbrahim) bizzat açtırdığı fakat zamanla kapatılan kuyuları tekrar açtırmakla kalmamış yeni kuyular da kazdırmıştır. Her birine geçmişte yaşanan hadiseleri hatırlatacak isimler (çekişme, düşmanlık, genişlik vb.) vermiştir.⁷¹ İsim verme geleneğinin benzer bir örneği Hz. Hacer’in Hz. Sara’dan kaçtığı çölde karşılaştığı kuyuya isim verilmesi olayında görülür.⁷²

⁶⁹ “Tevrat’taki “tathir suyu, kıskançlık veya acılık suyu, elem suyu, en-Hakkore pınarı, diri su, takdime suyu” gibi ifadeler veya Hıristiyanlık sakramentlerindeki vaftiz suyu hep insanları temizlemek adına var olmuştur. Çünkü suyu ibadet amacıyla kullanan her kişi Rabb’e biraz daha yakınlaşmış, yaratıcısıyla görüşmeye hazır hale gelmiş, O’nun huzuruna temiz bir beden ve pak bir ruhla çıkma dileğini uygulamaya geçirmiş ve kendini O’na teslim etmiş olur.” Gürkan, 2009: 442.

⁷⁰ Anlatılarda kuyu sembolizmi için bkz. Yılmaz, 2011: 50; Turan, 2014: 141-53; Doğan, 2005: 180-9.

⁷¹ “...kuyulara bu şekilde isim vermeleri gelişigüzel değil, bilakis orada meydana gelen bir olayı canlandırmak veya hatırlatmak maksadıyla idi.” Ün, 1994: 27.

⁷² Rivayete göre Hz. İbrahim, eşi Sara’dan evlat sahibi olamamıştır. Duruma üzülen Hz. Sara hizmetkârlarından Hz. Hacer’i kocasına gönderir. Hacer hamile kalır. Hamilelik hadisesi Sara’yı kıskandırmıştır. Hacer artık Hanımı Sara’dan kötü muamele görür. Hacer duruma dayanamaz ve kaçar. Çölde, Sular Pınarı denilen mevkide bir melekle karşılaşır. Melek ona geri dönmesini, hanımı Sara’ya itaat etmesini ve doğacak bebeğinin adını İsmail koymasını söyler. Bebek doğar ve adı konur. Belli vakit sonra Sara’nın da bir oğlu olur, adını İshak koyarlar. Zaman içinde Sara, İsmail ile İshak kardeşlerin beraber mirasçı olamayacaklarını düşünür. Kocasının Hacer ile İsmail’i göndermesini ister. İbrahim onları bir miktar erzak ve suyla çöle gönderir. Bir süre sonra anne-oğulun içecek bir şeyleri kalmaz. İsmail susuzluktan ölmek üzeredir. O sırada telaşla koştururken Hacer dolu bir kuyu bulur ve anne-oğul kurtulur. Bir su kuyusunun başında ismi verilen İsmail yine bir su kuyusu (zemzem) sayesinde ölmekten kurtulmuştur (Yaratılış 16:1-15, 21:8-19). Çöl ile su tezatlığı üzerine kurulu olaylarda çölün düğümü, suyun ise çözümü temsil ettiği görülür. Mesela;

1. Hz. Hacer’in melekle karşılaştığı yerin ismi “sular pınarı”dır.
2. Meleğin Hacer’in doğacak bebeğine isim vereceği yerde bir kuyu vardır.
3. Hz. Hacer Beer-Şeva Çölü’nde oğlu İsmail’le susuz kalır ve zemzem fişkınca kurtulurlar.

2.1.1.4. Hz. Musa ve Su Mucizeleri

Hz. Musa'nın hikâyesi Eski Ahit'te Mısır Kralı'nın (Firavun) getirdiği bir yasakla bağlantılı olarak başlar. Buna göre Mısır Kralı İbrani ebelere emreder ve İbrani kadınlardan doğan her erkek bebeği öldürmelerini salık verir. Fakat ebeler Tanrıdan korkan kimseler olduğu için erkek çocukları sağ bırakırlar. Bunun üzerine Kral ebeleri sorguya çeker. Ebeler kendilerini savunur ve İbrani kadınların çok güçlü olduğunu, daha ebe gelmeden kendi başlarına doğum yaptıklarını söyler. Tanrı, ebe kadınları bu davranışlarından dolayı mükâfatlandırır, onları ev bark sahibi yapar (Mısır'dan Çıkış 1:15-20). Kral bu sefer bir emir daha verir, doğan erkek çocukların Nil Nehri'ne atılmasını söyler. Hz. Musa bu koşullar altında doğar ve üç ay gözlerden saklanır. Fakat daha fazla gizlemek mümkün olmayınca bebek Musa'yı içi zift ve katranla sıvalı bir sepete koyup Nil'e bırakırlar (Mısır'dan Çıkış 2:1-4). Musa'nın ablası sazlıklar içindeki sepette uyuyan Musa'yı uzaktan gözlemektedir. O esnada Firavunun kızı yüzmek için oraya gelir. Gödüğü sepeti getirmesi için hizmetçisini gönderir. Sepetin içinde ağlayan bebeği görünce onun bir İbrani olduğunu anlar ve ona acır. O sırada Musa'nın ablası gelerek bebeği emzirmesi için bir sütnine bulacağını söyler. Firavunun kızı bunu onaylar. Çağırılan sütnine Musa'nın annesidir. Ücret karşılığında bebeğe bakması söylenir. Kadın bebeği alıp emzirir ve büyütünce geri getirir, Firavun'un kızına verir. Firavun'un kızı Musa'yı evlat edinip ismini de "Sudan çıkarılan, sulardan gelen" manasında Musa (Moşe) koyar (Mısır'dan Çıkış 2:5-10).

Hz. Musa'nın evliliği de yine bir su kuyusuyla ilişkilidir. Kavga eden iki kişiyi ayırmak isterken birini yanlışlıkla öldüren Musa kendisini bu suç yüzünden Firavun'un öldüreceğini işitip korkar ve Midyan'a doğru kaçar. Bir kuyunun başında otururken yedi kız gelir, kuyudan su çekerek hayvanlarını sulamaya başlar. O esnada bazı çobanlar gelip kızları oradan kovmak ister. Musa kızların yanına koşup onlara yardım ederek hayvanları kendisi sular (Mısır'dan Çıkış 2:11-17). Kızlar bu olayı babaları Reuel'e anlatır. Reuel kendisine hizmet etmesi ve yanında kalması karşılığında Musa'ya kızlarından birini Sippora'yı eş olarak verir (Mısır'dan Çıkış 2:18-22).

Su mucizeleri ve Hz. Musa bahsinde “asa”nın rolü büyüktür. Zira Firavun’u imana getirme çabaları sırasında asa sayesinde pek çok su mucizesi meydana gelmiştir. Örneğin İbrani halkını salıvermeyen Firavun sabah vakti Nil’e inerken Musa da Nil kıyısına varır. Yılan dönüşen değneğini Rabb’in emri üzerine ırmağın sularına vurunca bütün sular daha önce vaat edildiği gibi kana dönüşür, balıklar ölür, su içilmez olur. Kan belası denilen bu olay yedi gün sürer (Mısır’dan Çıkış 7:14-25). Bir diğer su mucizesi, İsrailoğullarının Sin Çölü’nden Refidim’e geçtiklerinde susuzluk çekip Musa’ya çıkışmalarıyla gerçekleşir. Musa Horev Dağı’ndaki bir kayaya elindeki asa ile vurur. Rabb’in emriyle su çıkar. Oraya Massa (Deneme) ve Meriva adı verilir. Çünkü İsraililer orada Musa’ya karşı çıkmış ve “Acaba Rabb aramızda mı, değil mi?” diye şüpheye düşmüş, Rabb’i denemişlerdir⁷³ (Mısır’dan Çıkış 17:1-7; Çölde Sayım 20:1-13). Asa üzerinden gerçekleştirilen bir başka mucize olarak Musa’nın değneğini göğe uzatmasıyla Mısır’a dolu yağması anılabilir⁷⁴ (Mısır’dan Çıkış 9:22-27).

Hz. Musa ile bütünleşen bir diğer olay asa sayesinde Kızıl Deniz’in (Kamış Denizi) ikiye ayrılması hadisesidir. Mısır’dan çıkıp Firavun’dan kaçan İsrailoğulları Rabb’in emriyle Hz. Musa’nın önderliğinde kısa yoldan değil, daha uzun ve zorlu olan çöl yolundan gider. Zira halk savaş tehdidi karşısında düşüncesini değiştirip geri dönebilir. Nitekim halk çöl yolundan Kamış Denizi’ne giderken Firavun peşlerine düşer çünkü İsrailileri salıvermekle kölelerini kaybettiğini anlamıştır. Ordusuyla yola çıkıp kısa zamanda İsraililere yetişir. Rabb’in emriyle Musa esasını denizin üzerine kaldırınca deniz ikiye ayrılır. İsraililer kuru toprak⁷⁵ üzerinde yürüyerek karşıya geçer fakat artlarından gelen Firavun ve ordusunun üzerine sular kapanır, kurtulan tek kişi bile olmaz. İsraililer deniz kıyısında Mısırlıların ölümlerini görünce korkup Rabb’e ve Musa’ya güvenir⁷⁶ (Mısır’dan Çıkış 13:17-22; 14:1-31; Nehemya 9:9-12).

⁷³ Susuzluk bu anlatıda “sitemin ve inatçılığın” sembolü olarak yorumlanabilir. Ayrıca su bir “varlık-yokluk, ispat denemesi”ne gösterge olmuştur.

⁷⁴ Su türevi olan dolunun burada “ceza” işlevi üstlendiği görülür.

⁷⁵ Kuru toprak hazırlanan tuzağın inandırıcılığını artırmıştır.

⁷⁶ Denizin burada; ceza, aşılması gereken zorluk, ödül, kurtuluş, zafer, korku, güven sembolü olduğu ve mucize mekânı işlevi üstlendiği söylenebilir. Su inanç konusunda tereddüde düşen İsraililerin Rabb’e inanması için kullanılan bir sembol görevindedir.

2.1.2. Hristiyanlıkta Su

Tıpkı Yahudilikte ve pek çok dini inanışta olduğu gibi Hristiyanlıkta da suyun yaratılış bağlamında yer aldığı fark edilir ve doğumu, çözülmenin ardından gelen yenilenmeyi, hayatı, üretkenliği simgelediği görülür.

“Sular, mevcudiyetlerin evrensel toplamını simgelemektedirler; sular fons et origo, tüm varlık ihtimallerinin hazinesidirler. Her yaratılışın örnek imgesi[dir]. Bunun tersine, suya dalmak biçimlenme öncesine geri gitmeyi, varoluş öncesinin farklılaşmamış dünyasıyla yeniden bütünleşmeyi simgelemektedir. Sudan çıkma, biçimsel ortaya çıkışın kozmogonik hareketini tekrarlamaktadır; suya dalma ise biçimlerin yok olmasına eşdeğerdir. İşte bu nedenden ötürü Su simgeciliği Ölüm kadar, Yeniden doğumu da içermektedir. Suyla temas her zaman bir yeniden doğumu içermektedir: çünkü bir yandan çözülmenin arkasından bir ‘yeni doğum’ gelmekte, öte yandan da suya dalma üretken kılmakta ve hayat potansiyelini artırmaktadır.” (Eliade, 2017: 170-1)

Suyun dini ritüellerin gerçekleştirilmesinde önemli yeri vardır. Kitab-ı Mukades’te suya ve suyun kullanım şekillerine dair çeşitli uygulamalar bulunur. Bunlara türlü manalar yüklenir. Örneğin ekme-şarap komünyonünde (Evharistiya) şarap ve su birbirine karıştırılır. Burada şarap Hz. İsa’yı (İsa’nın kanı) su ise cemaati temsil ederek birlikteliği vurgular: *“şarapla suyun birbirine karışmasıyla ilâhî ve insânî olanın tek bir vücutta birleştirilmesi sembolik olarak gerçekleştirilir.”* (Taşpınar, 2017/2: 62). Ekme ise Hz. İsa’nın etinin sembolüdür. Şarapla ıslatılan ekmeği yemek bir Hristiyan için Hz. İsa ile bütünleşmek manasını taşır. İnanca göre bu sayede sonsuz yaşama kavuşulabilecektir.

“İlk dönem Hristiyanların büyük çoğunluğunun Yahûdi kökenli olması Tevrat referanslı bir inancı ön plana çıkarmaktaydı. Tevrat’ın Tekvin bölümünde, Tanrı tarafından kurulan kutsal “Gökler, yeryüzü ve ‘Öz Su’” üçlemesi bu bakımdan ilk Hristiyanlarca teslîse bir remiz olarak yorumlandı. Gökyüzü Tanrı’ya, her yeri kuşatıcı yeryüzü Kutsal Rûh’a ve dünyâya hayat veren öz su, dünyâya hayat veren Mesîh’e remz edildi. İsa Mesîh’in Vaftizci Yahya tarafından Şeria ırmağında vaftiz edilmesi, Mesîh olmanın en önemli vasfıydı; zîra ancak vaftiz sonrası göklerden gelen bir ses, “Bu benim hoşnutluğumu kazanan sevgili oğlumdur.” demiştir.” (Kutay, 2017/2: 81-2)

Hristiyanlıkta suyun şarap ve ekmele olan bağı gibi önemli bir başka bağlantı “su ve ışık/ güneş” imgeleri çerçevesinde görülür.

“III. ve IV. yüzyıllardaki imparatorluk ideolojisi ve ona eşlik eden inanç sistemleri güneş ve suyun, Bizans’ta doğa üstü şifâdaki egemen simgeler olarak rolünü anlamak için bir arka plan sunar. Bunların hayat veren gücü ve evrenin yaratılışına referans olmaları, onları şifâ ritüellerinin merkezine yerleştirir. Arınma ve doğurganlık simgesi olarak suyun ilâhî bir hassası vardır. Vücut bulmuş Söz’ü doğuran Meryem’den genellikle “Hayat pınarı” olarak söz edilirken İsa kendisini “sözün ışığı” olarak sunmuştur (Yuhanna, 8:12). O yüzden su ve güneş, kilisenin şifâ rolünün merkezindeydi. Ancak, aynı zamanda, suyun şeytanların mekânı

olduğuna ilişkin yaygın bir inanç da vardı. Akan suya karşı giderek artan ilgi III. ve IV. yüzyıllarda şehir hayatının belirleyici özelliklerinden biriydi ve hamam ve nymphaea'nın (anitsal çeşmelerin) mimâri çerçevesinde vurgulanırdı. Suyun üzerinde parlayan ışık, şiirin yaygın konularından biri hâline geldi. Geç Antik Çağ'da, hamamlar için yazılmış kısa manzûmelerin (epigramların) tipik özelliklerinden biri sağlık, letâfet ve ışık "saçan" akarsuların mecâzî tasvirlerini içermeliydi. IV. yüzyıldan önce nehirlerde veya özel hamamlarda gerçekleştirilen -aynı zamanda aydınlanma da denen- vaftiz törenlerinin yapılacağı mekânların standart mimâri biçimlerinin yaratılmasında etkili olan, bu genel bağlam oldu. Yıkınma, vaftiz ve suların takdîsi, VI. yüzyılda yapıldığı tespit edilen bir ritüeldi. Şifâ ve onu geliştirmekle ilgili biçim ve simgelerin şekillenmesine yardımcı olmuştu." (Pitarakis, 2017/2: 91)

Hız. Meryem'in "hayat veren kaynak" yahut diğer bir deyişle "hayat pınarı" olarak sıklıkla tasvir edildiği vakidir. Mesih İsa, hayat kaynağı Meryem'den doğan köpük olarak kabul görür. Bu kabullere dayanarak suyun Hristiyanlıkta temel unsurlardan sayıldığı söylenebilir. Gerek mabetlerde (bilhassa vaftizhanede) gerek hamamlarda gerekse de ayazmalarda (şifa verdiğine inanılır) kucağından su fıskıran Meryem Ana betimlemesine yer verilir (Ousterhout, 2017/2: 95-7).

2.1.2.1. Yeni Ahit'te Yaratılış Bahsi (Evren-Canlılar-İnsan)

Yeni Ahit'te verilen bilgiden hareketle "yaratılan ilk unsur"un "toprak ile su" olduğu söylenebilir.⁷⁷ Evrenin, canlıların ve insanın bu iki unsurdan meydana geldiği görüşü ileri sürülür. Dünyanın yaratılışı bahsinde ilk insanın yaratılışı "tarihin başlangıcı" kabul edilir. O sebeple insanın yaratılışı evveliyat içeren ve mühim bir konudur. Yeni Ahit'te,⁷⁸ yaratılanlar arasında en önemli varlığın insan olduğu vurgulanır. Zira Tanrı ona kendi nefesinden üflemiştir. Üstelik insana yeryüzüne hâkim olma lütfu da bahşedilmiştir.⁷⁹ Fakat böylesi kutsal bir yaratılışa sahip insan, Tanrıya karşı işlediği günah dolayısıyla temiz yaratılışına gölge düşürmüş addedilir.

⁷⁷ Yaratılış bahsinde "toprak ve su" gibi iki somut unsurun yanı sıra soyut bir kavram olan "logos" ifadesinin öne çıktığı görülür. "Logos" kavramı stoacı filozoflar ile Yahudi gnostik çevrelerde yaygınlık kazanıp sıklıkla irdelenmiştir: "... yaratılıştaki ilk ilke ya da 'Tanrı'nın kendisiyle dünyayı yarattığı kelimesi' anlamında 'logos' fikri İsa'nın tabiatı ve ilâhlık konusu üzerine yapılan yorumları etkilemiştir. Yuhanna İncili'nde ve Pavlus'un mektuplarında vurgulandığı üzere İsa Mesih, fiziki anlamda değilse bile mânevî anlamda babanın oğlu yani logosu kabul edilmiştir (Yuhanna, 1/1-3, 14, 18; 3/14-17; 8/28; 10/36-38; 14/8-11; Korintoslular'a Birinci Mektup, 8/5-6; Koloseliler'e Mektup 1/12-20; diğer İnciller'de yer alan "Tanrı'nın oğlu" ve "baba-oğul" ifadeleri için ayrıca bk. Matta, 3/16; 4/3; 11/27; Markos, 13/32; Luka, 10/22)" Waardenburg, 2011: 548.

⁷⁸ Yeni Ahit (Ahd-i Cedid) için "İkinci Ahit" tabirinin sıklıkla kullanıldığı görülür. Kimi Hristiyan çevrelerde "yeni-eski" tabiri çeşitli nedenlerden dolayı hoş görülmemektedir.

⁷⁹ Hristiyanlık evrim teorisini reddeder. En azından büyük oranda bu ret görüşünün hâkimiyeti söz konusudur. Konuyla ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir: Pikkert, 2008.

Bu karanlığı gidermek ise “teslis (triados, üçleme) inancı”⁸⁰ ve “vaftiz (Arapça ta‘mid) geleneği” ile sağlanmaktadır.

2.1.2.2. Teslis ve Vaftiz

Teslis (üçleme) anlayışı, baba-oğul-kutsal ruh’a inanmayı gerekli kılan dini akaid olarak bilinir. Bu kaideye göre⁸¹ baba-oğul-kutsal ruh sırasıyla, su-kan-ruh ile özdeşleştirilir.

“Burada su, babayı temsil etmektedir. Çünkü [çünkü] su her şeye hayat veren ve var etmesi bakımından her şeyi egemenliği altında bulundurandır. Kan Hz. İsa’yı temsil etmektedir. Çünkü tanrı insanları kurtarmak için en sevgili varlığı oğlu İsa’yı yer yüzüne (yeryüzüne) göndermiş ve İsa insanları kurtarmak için çarmıhta kanını akıtmıştır. Ruh ise bir hakikat ve hayatın kendisidir. [...] İnsan su ile vaftiz olarak Babayı, yani tanrının varlığını, çarmıhta kanını akıtulmasıyla İsa’nın O’nun oğlu olduğunu ve insanları kurtardığını, tecrübe ederek Kutsal ruhu içerisinde hissederek [hissederek de] Kutsal ruhun kutsamasını ve böylece bu üçlü tanrı anlayışının tamamını içerisinde hissetmiş olacaktır.” (Ün, 1994: 73)

İnanışa göre İsa Mesih, insanlığın kurtarıcısı ve Tanrı’nın oğludur.⁸² Kutsal ruh ile birlikte Tanrı’ya ve İsa Mesih’e inanan kimselerin kurtuluşa ereceğine inanılır. Bu üç öge haddizatında bir bütün olarak kabul edilir, dolayısıyla Hz. İsa ve kutsal ruh, Tanrı ile eşdeğer görülür.⁸³

Hakiki kurtuluşa ermek teslise mutlak inancın yanı sıra, günahkâr şekilde dünyaya geldiğine inanılan insan bedeninin vaftizle günahtan arındırılması ile sağlanır. Vaftizle yeniden doğmak gereklidir.⁸⁴ Çünkü ilk doğum yalnızca bedenin doğumu olarak kabul görür. Vaftiz edilip teslise mutlak inanç getirmek ise kişinin

⁸⁰ “Milâdî III-IV. yüzyıllar arasında şekillenen ve hristiyan akidesinin temelini oluşturan üçlü ilâhlık anlayışı” Waardenburg, 2011: 548.

⁸¹ Kutsal Kitap’ta “teslis” bir ifade bir doktrin olarak geçmemektedir. Ancak baba-oğul-kutsal ruh ifadelerinin iki yerde beraber anıldığı görülür. (Matta 28:19; 2.Korintliler 13:14).

⁸² İlk Latin kilise babası Tertullian’a (ö.225) göre babanın/ tanrının görevi yaratma, oğulun/ İsa Mesih’in görevi kurtarma, kutsal ruhun görevi kutsamadır. Waardenburg, 2011: 548.

⁸³ Konunun tarihçesine dair; İsa Mesih’e İlahlık atfedildiği İznik konsiline (325) ve kutsal ruhun tıpkı İsa Mesih gibi ilahî tabiata sahip olduğuna dair karara varıldığı İstanbul konsiline (381) bakılabilir. “Bu ilk iki konsilin kararları sonucunda teslisi meydana getiren baba, oğul ve kutsal ruhun aynı özden geldiği ve hepsinin birer ilâh olduğu tezi kabul edilmiştir.” Waardenburg, 2011: 548.

⁸⁴ Vaftiz: “Hıristiyanlık’ta cemaate katılımın göstergesi olarak kişinin suya daldırılması ya da üzerine su dökülmesi şeklinde icra edilen dinî merasim. Sözlükte ‘suya daldırma, yıkama’ anlamında Grekçe bapı kökünden gelen vaftiz, hem genel anlamıyla suya girme ya da sokma işlemini hem de bu şekilde icra edilen dinî merasimi ifade eder. Kelime isim (baptismos, baptisma) ve fiil (bapto, baptizo) halleriyle Ahd-i Cedid’de sıkça geçer (Matta, 3/7; Markos, 1/4; Luka, 3/3; Yuhanna, 1/25; Resullerin İşleri, 1/22; Pavlus’un İbrânîler’e Mektubu, 9/10)” Gürkan, 2012: 424.

ruhunun doğumu sayılır.⁸⁵ Yani vaftiz, İsa Mesih'e iman getirmek suretiyle beden değil ama ruhun yeniden doğması olarak kabul edilir.⁸⁶ Çünkü insanı “beden” ve “ruh” şeklinde -iki yönlü- ele alan vaftiz anlayışına göre, insanın yalnızca bir beden ve ruha sahip olarak dünyaya gelmesi kâfi değildir ve bir anlam taşımamaktadır. Esas olan şey, vaftiz edildikten sonra kişinin yaşamını Tanrı'nın tabiatına ve İsa Mesih'in yaşamına göre düzenlemesidir.

“Hıristiyanlıkta Vaftiz, ruhsal tekrar dirilişin temel bir aracı olur, zira Vaftiz suyuna daldırılmak, Mesih İsa ile gömülmeye eşittir. Aziz Pavlos şöyle der: “ ... bilmez misiniz ki, Mesih İsa'ya vaftiz olunanlarımızın hepsinin ölümüne vaftiz olduk?” Kişi, suya daldırılmakla simgesel olarak ölür ve dolayısıyla da tekrar doğar, arınır, yenilenir; aynı İsa Mesih'in mezardan dirildiği gibi” (Eliade, 2005: 235-6)

Hristiyanlıkta vaftiz yaşamın doğuşunu, hayatın başlangıcını temsil eden bir sakramenttir.⁸⁷ Vaftiz, su ve kutsal ruhla yapılmaktadır. Bu iki öge Hristiyan yaşantısının temel taşı addedilir. Dolayısıyla vaftiz olmaksızın gerçek bir Hristiyan olunamamaktadır. Vaftiz inancına göre Tanrı'nın melekleri arasına girmek için sudan ve ruhtan yeniden doğulması lazımdır (Bottéro, 2015: 120-4). Zira ancak bu kaide sayesinde Tanrı'nın egemenliğinin tecrübe edilebileceği düşünülür.

⁸⁵ Gilbert Cope vaftizin doğurganlık hususiyetiyle kadına benzetilerek sembolik özellik arz ettiğini aktarır. Özellikle vaftiz kurnası, ikinci bir döl yatağı gibidir. (Ün, 1994: 70)

⁸⁶ Yuhanna 3:3-8'de ifade edildiğine göre, yeniden doğuş hakkında soru soran Nikodim'e Hz. İsa'nın yanıtı şöyle olur: “İsa ona şu karşılığı verdi: ‘Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrının egemenliğini göremez.’ Nikodim, ‘Yaşlanmış bir adam nasıl doğabilir? Annesinin rahmine ikinci kez girip doğabilir mi?’ diye sordu. İsa şöyle yanıt verdi: ‘Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrının egemenliğine giremez. Bedenden doğan bedendir, Ruh'tan doğan ruhtur. Sana ‘Yeniden doğmalısınız’ dediğime şaşma. Yel dilediği yerde eser; sesini işitirsin, ama nereden gelip nereye gittiğini bilemezsin. Ruh'tan doğan herkes böyledir.”

⁸⁷ Sakrament: Hristiyanlık'ta kutsal ayinlere verilen addır. “Mukaddes bir şey, bir ayin. Hristiyanlıkta esas itibarıyla vaftiz ve evharistiya. Asırlar boyunca, katolik kilisesi yedi s.[sakrament] kabul etmiştir. İsa'nın mistik vücuduna iştirak ediş demek olan vaftiz; confirmatio (hrisam s.), yani Ruhulkudüs'e has olan inayet ve marifetlerin takviye edilişi; evharistiya, “kansız kurban”. Tövbe: kaybolan vaftiz inayetini tekrar elde etmek için, takdis edilen yağın hastalara sürülmesi (hem şifa, hem de günahların bağışlanması için); ordo: hierarkinin üç üst merhalesinde bulunan diakon, papaz ve episkoposun takdisi. Nikah: katolik telakkiye göre, İsa ile kilisesi arasındaki çözülmez ruhani münasebetin bir sembolü ve bundan ötürü mukaddes bir s.tır[sakramenttir]; (kilise, İncil'in emirlerine sadık kalarak boşanmağa izin vermiyor). Kiliseye göre, Ruhulkudüs maddi şekilleri tahvil etmektedir; s[sakrament], ilahi inayeti ihtiva etmektedir. O, yalnız papaz tarafından icra edilebilir. Vaftiz, crism s. ve ordo'nun “mührü” insandan silinemez. Yalnız vaftiz ve evharistiya'yı s.[sakrament] olarak kabul eden reformatörlerden Luther, s.'ın [sakramentin] her insana ilahi inayeti vadettiğini, halbuki bu inayetin yalnız dindarlar tarafından elde edildiğini söylemiştir. Calvin'e gelince, Allah bu s.'ler[sakramentler] vasıtasıyla bize vadettiği inayeti tesbit ediyor, biz- onları icra etmek suretiyle- kendisine takva, iman ve itimadımızı gösteriyoruz. Zwingli'ye göre, s.'ler[sakramentler] anna ayinleridir.” Schimmel, 1999: 315-6.

“Kutsal ruh’tan doğmak demek bir hristiyanın kendisinin içinde Kutsal ruh’u hissetmesi demektir. Sudan doğmak ise kişinin günahından tövbe ederek bundan arınmak için İsa Mesih’in kanının, bu günahlar için keffaret [kefare] olduğuna inanması, böylece esrarengiz bir şekilde yeniden doğmasıdır. Yoksa, meselâ Protestanlara göre sadece bedeni vaftiz bir anlam ifade etmez, tanrının egemenliğini tecrübe etmek gerekir. Diğer mezheplerde suyla vaftiz Kutsal Ruh temasından daha ön plandadır ve bu yeniden doğuşun ilk şartıdır.” (Ün, 1994: 75)

Vaftizin tarihsel sürecine bakılırsa Yeni Ahit’te öncelikle Hz. İsa’nın Vaftizci Yahya tarafından vaftiz edilmesi hadisesi ile karşılaşılır (Matta 3:13-7; Markos 1:9-11; Luka 3:21-2; Yuhanna 1:32-4). Bu aşamada İsa henüz İncil’i yaymaya başlamamıştır. Hz. İsa’nın teyzesinin oğlu olarak bilinen ve hakkında fazla bilgi bulunmayan Hz. Yahya, insanları tövbeye davet edişiyile ve Ürdün Nehrinde vaftiz olmaya çağırışıyla anılır. Hz. Yahya *“Ben sizi suyla vaftiz ettim, ama O sizi Kutsal Ruh’la vaftiz edecektir.”* (Markos 1:8) diyerek kendinden sonraki peygamberi -Hz. İsa’yı- müjdelerken vaftizi bir sembol olarak kullanır. Böylelikle vaftizin önemini dile getirmiş olur.⁸⁸

Yahya Hz. İsa’yı vaftiz ederken⁸⁹ gökten inen kutsal ruhun (güvercin şeklinde) *“İsa’nın Tanrı’nın oğlu olduğu”nu söylemesiyle İsa’nın tebliğ görevi başlar. Yine kutsal ruhun İsa’nın ölümünden sonra havarilere vaftizi bir görev olarak verdiği aktarılır (Gürkan, 2012:425):*

Yeruşalem (Kudüs) yolunda iken Hz. İsa yanındaki öğrencilere ölümünden bahsetmiş ve bunu vaftiz ile birleştirmiştir (Matta 20:23-4; Markos 10:35-40). Hz. İsa kendi ölümünden yani dirilişinden sonra dini sürdürme görevini üstlenecek havarilere vaftiz yapmayı emretmiştir. Bunun için havariler yeryüzünün kıyılarına gitmeli, her halktan öğrenci toplamalı ve onları Baba-oğul-Kutsal Ruh adına vaftiz etmelidir (Matta 28, 19).

İsa Mesih’in ölümlükten yeniden dirildiği gün *“pentekost günü”* (pentecost) kabul edilir. Pentekost gününde imanlı insanların üstüne *“Kutsal Ruh”* beyaz güvercin şeklinde iner. Ayrıca bugün kilisenin kurulduğu gün kabul edilir ve kilisenin doğuşu çeşitli şenliklerle kutlanır (Pessani, 2013).⁹⁰

⁸⁸ *“Hıristiyanlık’ta vaftiz en önemli ruhsal arınma aracıdır, çünkü vaftiz suyuna batma, İsa’nın gömülmesini temsil eder. Aziz Pavlus, şunları yazar: “Mesih İsa’ya vaftiz edildiğimizde, hepimizin O’nun ölümüne vaftiz edildiğimizi bilmez misiniz?”” Eliade, 2017/2: 43.*

⁸⁹ *“Yahyâ gerçekten İsa’yı vaftiz etmiş midir? Bu soruya Matta ve Markos’ta verilen cevap olumlu iken Luka’da olumsuzdur.” Aydın, 2013: 232.*

⁹⁰ Vaftize dair Yeni Ahit’te geçen diğer bölümler şöyledir:

Vaftizin tarihçesinde suyun nasıl kutsandığı ile ilgili çeşitli yorumlarla karşılaşılır. Lakin Hz. Musa ile Mara suyu hakkındaki rivayet, akla en yakın gelenlerdendir. Vaftiz suyunun kutsal kabul edilmesinin kökeni Mara'nın acı suyunun Hz. Musa tarafından İbrani halkı içebilsin diye tatlandırılması hadisesine dayandırılır. Tıpkı Musa'nın asasını suya atıp onu tatlandırması gibi İsa'nın da hayatın acılığını çarmıhta akıttığı kanıyla tatlandığına ve bunu Hristiyan halka vaftiz suyu olarak sunduğuna, böylece inananların inancını kutsadığına inanılır. “Burada su kutsanan, ağaç ise suyu kutsayan şey olarak düşünüldü.” (Ün, 1994: 71). Kutsallık atfedilen vaftiz suyu, günahın arınma ve kurtuluş vesilesi kabul edilir. Çünkü suyun tatlanması bir mucize kabilindedir. Dolayısıyla burada “su, kutsiyet, ağaç, arınma, kurtuluş” öğeleri arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir.

Haç sembolüne papazlarca kutsal su serpilmesi geleneğinde yine “su ve ağaç” ilişkisinin sürdürüldüğüne şahit olunur.

Hristiyanlığa kabul edilmek için kişinin uygulaması gereken yedi şarttan biri sayılan vaftiz, Ortodokslarda tamamen suya girmek şeklindeyken Katoliklerde kişinin üzerine su serpilmesi ile ifa edilir. Vaftiz edilen kişiye bir “vaftiz ismi” verilir. Bebek vaftizinde bebeğin yanında bulunan, törene yardım eden kadın ve erkek, bebeğin vaftiz annesi ile babası olur. Onların görevi ömrü boyunca bebeğe dini eğitim vermektir. Vaftiz için hazırlanan yıkanma kabına “vaftiz teknesi” denilir.⁹¹ Doğumu takip eden 8. günde vaftizin yapılmasına gayret edilir. Çünkü Hz. İsa'nın “her doğan çocuk doğumunun sekizinci gününde vaftiz edilmelidir, vaftizsiz cennet'e girmek mümkün değildir” dediği rivayet edilir (Polat, 2009: 205).

Vaftizin uygulanmasındaki temel neden Hz. Âdem ile Havva'nın işlediğine inanılan “ilk günah”tan arınmaktır. Buna göre her yeni doğan, bu ilk günahı taşıyarak dünyaya gelir ve ancak vaftiz işlemi ile arınmak mümkündür (Polat, 2009: 205).

1) Diyakon Filipus Yeruşalem'de (Kudüs) bir hadım ile karşılaşır. Hadım iman ederek vaftiz olmayı kabul eder ve Mesih İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu söyler. (Resullerin işleri 8:26-40)

2) Havarî Pavlus ile yardımcısı Silas, Filippi'de (doğu Makedonya'nın Edonis bölgesinde yer alan antik kent) hapisteyken deprem olur ve bu sayede hapisten kurtulmayı başarırlar. Onların kaçışını mucizevi bir olay olarak düşünen zindan görevlisi daha sonra Aziz Pavlus tarafından ailesi ile birlikte vaftiz edilir. (Resullerin İşleri 16:25-34)

⁹¹ Vaftiz suyu vaftiz teknesinin içinde hazırlanır: “Kiliselere, vaftiz havuzu veya vaftiz teknesinin içindeki su ise papaz tarafından takdis edilmiş, içerisine sıvı balmumu damlatılmış ve içine bir miktar kutsal krizma veya miron yağı akıtılmış sudur.” Taşpınar, 2017/2: 61.

Sudan doğmak,⁹² insanın Tanrı tarafından yaratılışının temsilidir. Kutsal Ruh'tan doğmak ise vaftiz ile gerçekleşir. Hristiyanlıkta vaftiz, yeni bir oluşum şekli olmakla beraber ilk yaratılışla karşılaştırıldığında tıpkı onun gibi tam bir oluşu/ yaratılışı ifade eder. Üstelik bu oluş/ yaratılış ani bir başlangıçtır. Dolayısıyla vaftiz tıpkı doğum hadisesi gibi hayli mühimsendir. Vaftiz havuzuna girmekle kişi Mesih'in yaşamına bürünür. Onun ölümünü ve dirilişini yaşar. Suyu batmak ölüm, sudan çıkmak ise dirilişini temsil eder.⁹³ Yani ölüm ve dirim aynı vaftizle birlikte kişinin hayatına dâhil olur. Vaftiz suyu kurtuluşun suyu⁹⁴ olarak görülür ve içinde yıkanan kişiyi arındırır. Ölümün köleliğinden kurtarır, kişiye gökleri açarak onun Kutsal Ruh'a ulaşmasını sağlar (Pessani, 2013).

Su, Tanrı'nın takdisinin ve barış antlaşmasının işaretidir. Günahlar su ile yok edilir⁹⁵ ve yeni hayata onunla başlangıç yapılır.⁹⁶ Yaratılışın maddesi olan su, vaftizle beraber İsa'nın Tanrı'lığına katılır. Vaftizle kilisenin bir üyesi olan kişi aynı zamanda Tanrı'nın evlatlarından biri olur. Üstelik vaftiz insanın Mesih'le bütünleştiği bir andır. İkisi arasında oluşan bağ koparılamaz türdendir. Zira varoluşsal bir nitelik taşır. Vaftiz, Mesih İsa sevgisinin bir mühür gibi insanda daimî

⁹² Sudan doğmak ile suda doğum farklı kavramlardır. Suda doğum konusu hakkında şu kaynağa bakılabilir: Çekin, 2017/2: 99.

⁹³ "Vaftiz ölüm ve defini, hayat ve tekrar dirilişini temsil eder. ... Başımızı bir mezara sokar gibi, suya soktuğumuz zaman, yaşlı kimse daldırılır, tamamen gömülür; sudan çıktığımız zaman, o anda yeni bir insan ortaya çıkar." (Eliade, 2005: 237). "Suya batma, ilk biçime geri dönüşü, yeniden yaratılışı, doğumu simgeler; çünkü suya batma, biçimlerin biçimlerini kaybediştir ve varoluş öncesindeki ayrılmamış olana yeniden bütünleşmektir; sudan çıkış biçimin ilk kez dışa vurulduğu yaratılış eyleminin tekrâridir. Suyu temas etmek her zaman yenilenmeyi temsil eder; çünkü eriyip giden daha sonra "yeniden doğacaktır"; çünkü suya batış, hayatın ve yaratıcılığın potansiyelini çoğaltır ve geliştirir." Eliade, 2017/2: 41.

⁹⁴ "Mesih, su ile bizzat su olarak hayat verir. Balık olarak suyun içinde bulunan Mesih, sudan ayrı değildir. Mesih kendisini su olarak ortaya koyduğu gibi, balık olarak da ortaya koyar. Su üzerinde kurtarıcı gemiyi taşır. Bu gemi ise Kutsal Roma Katolik Kilisesi'dir ve içine aldığı inananlar kurtuluşun yegâne namzedidir. Su-Balık-Gemi üçlemesi, bu bakımdan kurtuluşun ve sonsuzluğun formülünü ortaya koyar. Sonsuz yaşam, ancak sonsuzluk suyu ile mümkündür. Bu su ise Mesih'in bizzat kendisidir. Yuhanna İncili'nde bu duruş şu şekilde ortaya konmuştur: 'Benim vereceğim sudan içen sonsuza dek susamaz. Benim vereceğim su, içinde sonsuz yaşam için fışkıran bir pınar olacak (Yuhanna 4:14).'" Kutay, 2017/2: 83.

⁹⁵ Hristiyanlık'ta "günahın yok edilmesi"ni simgeleyen su ile "bilginin-dinin ışığı"ni getiren kutsal ruh arasında bir ortaklık kurulur. İkisi birlikte "karanlıktan- günahattan kurtuluş"un simgesi kabul edilir. Pınar veya akan suyun bir metafor olarak "bilgelik yahut bilgi" şeklinde simgeleştirilmesi, sözü edilen bu kabule dayandırılır. Konu hakkında bkz. Pitarakis, 2017/2: 93.

⁹⁶ Suyu Allah'ın takdisi ve barış antlaşmasının alameti olarak görmek Eski Ahitte geçen şu üç hadiseye isnat edilir: 1) Nuh Tufanı 2) Kızıl Deniz'in ikiye ayrılması ve Hz. Musa'nın İsrailoğullarıyla beraber Kızıldeniz'den çıkışı 3) Ürdün Nehrinin geçilmesi ve vaat edilen topraklara giriş.

kalacağıın göstergesidir. Ayrıca vaftiz sayesinde kişi kilisenin bir üyesi olup onunla bütünleşir. Artık birey kiliseye aittir, hatta vaftiz o kişiyi doğrudan kilise yapar. Vaftizli kişinin daha sonraki görevi mümkün olduğunca İsa Mesih'e benzemek ve azizliğe yönelmek olmalıdır (Pessani, 2013: 34-5).

Bebek vaftizi, yetişkin vaftizi, kan vaftizi (vaftiz olmadan inancı uğruna can verenler için), istek vaftizi (Kutsal Kitap'ı bilmeyen kimsenin Tanrı'nın iradesini yerine getirme arzusu göstermesi durumu) gibi çeşitli türleri⁹⁷ olmakla birlikte vaftiz temelde aynı içeriğe ve uygulamaya sahiptir.

Mühür, lütuf, armağan, aydınlanma, yeniden doğuma yıkama, ölümsüzlük giysisi şeklinde isimlerle anılan ve sembolleştirilen vaftizin belli aşamaları vardır: Vaftiz suyunun başa dökülmesi (ya da suya batıp sudan çıkma), kutsal krizma yağı ile yağlanma,⁹⁸ beyaz giysinin giyilmesi, yanan mumun paylaşılması, Effata ritüeli, "Göklerdeki Babamız" duasının okunması, son takdis.

"Küfürden imana, günahattan tövbeye, ölümden hayata ve dünyadan kiliseye geçişi ifade eden vaftiz ve ardından icra edilen kutsal Komünyon (Evharistiya) bütün hristiyan gruplarında (Quakerlar hariç) en önemli ritüeldir. Katolik, Ortodoks ve çoğu Anglikan hristiyan için kurtuluş hristiyan cemaatine katılmakla elde edilmekte, vaftiz de bunun işareti olmaktadır. Bu mânada vaftiz Tanrı'nın lutfunun kişiye geçmesini sağlamaktadır. Yine bu kiliselerde uygulama bebek vaftizi, genellikle de başa su dökme şeklindedir. Katolik inancında aslı günahın giderilmesi, günahların affı ve kiliseye girmeyi sağlayan vaftiz normalde piskopos, papaz veya papaz yardımcısı tarafından yapılmakta, gerektiğinde sıradan bir inanan da bunu icra edebilmekte; diğer kiliselerce gerçekleştirilen vaftiz işlemi de kabul görmektedir. Katolikler'de olduğu gibi bir aslı günah fikrine sahip bulunmayan Ortodoks Hristiyanlık'ta vaftiz, İsa'nın ilâhî tezahürünün işareti ve onun ölüm üzerindeki kurtarıcı gücünün hatırlanmasını ifade etmektedir ve bu sebeple suçtan arındırmaktan ziyade kiliseye mistik katılımı sağlayan bir âyin özelliğine sahiptir; bu şekilde gerçek kötülük sayılan ölümün aşılacağına inanılmaktadır. Ortodokslar'da ve diğer Doğu kiliselerinde vaftiz bebeklere - kırk veya seksen günlükken- üç defa bütün vücudu suya sokma şeklinde uygulanmaktadır. Protestanlık'ta kurtuluşun İsa ile kurulan kişisel tecrübe yoluyla elde edilebileceğine inanılmakta, vaftiz ise imanın bir işareti diye görülmektedir. Bu sebeple bazı Protestan kiliseleri (Baptist, Mennonit, Pentekostal, Mormon vb.) bebek vaftizini reddetmekte ve sadece iman ikrarında bulunabilecek yaştaki yetişkin vaftizine (inanan vaftizi) onay vermektedir; vaftiz yaşı da Baptistler'de görüldüğü gibi altı yaşa kadar inebilmektedir. Bu kiliselerde vaftiz, mânevî anlamda yeniden yaratılışı temsilen bütün vücudu suya sokma şeklinde icra edilmektedir." (Gürkan, 2012: 426)

⁹⁷ Kendilerine "anabaptist" denilen ve vaftiz edilmeyi kabullenmeyen bir Hristiyan mezhebi de vardır.

⁹⁸ Vaftiz suyu gibi akışkanlığı (mâyi) sebebiyle kutsal sayılan bir unsur da yağdır. "... kutsal su ve yağ, kişinin kutsanması maksadıyla kullanılabilir. Tanrı, İsa olarak dünyaya gelmiş ve emânetini havârîsi Petrus'a devretmiştir. Petrus, Kutsal Kilise'yi kurmuş, Kutsal Kilise'nin yetki sâhibi kıldığı ruhbanlar ise mâyi olana Mesih'ten müdevver kutsanma özelliğini suya ve yağa devreder olmuşlardır." Kutay, 2017/2:83.

Hristiyanlara göre ölmüş birisine dokunulduğunda yıkanmak gerekir. Doğum yapan bir kadın ise vaftizle bebeğini temizlemekle yükümlüdür.

Hristiyanlıkta mühim yeri olan kutsal su, özel hazırlanmış bir sudur. Bir miktar saf suya, sıvı bal mumu damla damla akıtılır ve yağ eklenerek belirli dualar eşliğinde kutsal su hazırlanır (Ün, 1994: 70). Yahut kutsal su, saf suya kutsanmış tuz katmak suretiyle ve bu esnada belirli dualar okunmasıyla elde edilir. Kutsal su bir teknenin içerisine konur ve gerek vaftizde gerekse de ayinlerde kullanılır. Kiliselerin girişinde bulundurulur.⁹⁹ Kiliseye giren kişi, rahipler tarafından takdis edilen bu suya parmaklarını batırır ve istavroz çıkarır. Bu uygulamada maksat kişinin ayinden önce kendisini kutsamasıdır.

Özetle Hristiyanlığa göre suyun vaftizde, temizlikte (madden-manen), kiliseye girmek için ve teslisin manasında mühim yeri olduğunu söylenebilir.

2.1.2.3. Hz. İsa ve Su Mucizeleri

Tezin bu bölümünde Hz. İsa'nın mucizlerine dair olmak üzere; gölde çıkan fırtına ve yaşam suyu mucizesi misalleri ele alınacaktır.

İlk mucizeye göre Hz. İsa akşam vakti öğrencileriyle beraber gölün karşı yakasına geçmek için kayığa biner. Yanı başında başka tekneler vardır. Bu sırada büyük bir fırtına kopar. Dalgalar tekneye dolmaya başlar. Hz. İsa ise teknenin kış tarafında bir yastığa yaslanmış uyumaktadır. Öğrenciler öğretmenlerini uyandırır ve ona yaşanan tehlikeli durumu anlatır. Öğretmenlerinin fırtınaya aldırılmayı gençleri şaşkına çevirmiştir. Uyandırılan Hz. İsa ayağa kalkar ve rüzgârı azarlar. Gölde susup sakinleşmesini söyler. Ortalık sültilman olur (Harman, 2003: 469). İsa öğrencilerine: “Neden korkuyorsunuz? Hala imanınız yok mu?” der. Gençler korku içinde

⁹⁹ Kilise ile Nuh Tufanı arasında Hristiyanlıkta şöyle bir bağ kurulur: “İsa Mesîh’in kurmuş olduğu kutsal kilise, Hristiyanları kurtaracak bir “Nûh’un Gemisi” olarak tasvir edilmiştir. Bu sembol, günümüze kadar kullanıla gelmiş, Ortaçağ’da yapılan kilise yapıları, gemi esas alınacak şekilde inşâ edilmiştir.” Kutay, 2017/2:81. Eliade de benzer bir yaklaşımla Tufan ile vaftiz arasındaki ilişkiyi ele alır: “Su kaynaklı kozmogoniye -antropolojik düzeyde olmak üzere-, insanlığın suların doğduğuna dair inançlar (hylogenie) tekabül etmektedir. Tufanlarda veya kıtaların dönemseller olarak sular altında kalmalarına ise (‘Atlantis’ tipi mitler), insani düzeyde ruhun ‘ikinci ölümü’ (Cehennem’in ‘nemliliği’ ve leimon’u vb) veya vaftiz yoluyla kabul ölümü tekabül etmektedir. [...] ‘Tufan’ yapısal açıdan ‘vaftiz’le ve ölü ile yeni doğanın yıkanmasıyla veya sağlık ve üretkenlik sağlayan ayinsel ilkbahar temizliğiyle karşılaştırılabilir niteliktedir.” Eliade, 2017: 171.

kalmıştır. Bu adamın kim olduğunu, bütün bunları nasıl yapabildiğini düşünür (Markos 4:35-41; Luka 8:22-5) (Twelftree, 1999: 112-4).

Hz. İsa'nın "diri su/ yaşam suyu" mucizesiyle alakalı olarak Yeni Ahit'te geçen diğer vaka şöyledir. Hz. İsa'nın yolu bir gün Samiriye'nin Sihar kentine düşer. Burası Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'a verdiği toprağın yakınında bir yerdedir. Hz. İsa yol yorgunluğu ile Hz. Yakup'un yaptırdığı kuyunun yanına oturur. Saat on iki sularında Samiriyeli bir kadın kuyudan su çekmeye gelir. İsa kadından içmek için kuyudan su çekmesini ister. Kadın şaşırır çünkü Samiriyeliler ile Yahudilerin alışverişi, muhabbeti yoktur. Yahudi bir adamın kendisinden su istemesine hayret eder. İsa da bunun üzerine kadına "Eğer sen Tanrı'nın armağanını ve sana 'Bana su ver, içeyim' diyenin kim olduğunu bilseydin, sen O'ndan dilerdin, O da sana yaşam suyunu verirdi" der (Yuhanna 4:10). Kadın, kuyunun derinliğinden yakınıdır. Su çekecek bir şeyi olmadığı halde İsa'nın yaşam suyunu nereden bulabileceğini sorar. İsa'ya "Yakup'tan daha büyük müsün?" der. İsa ise kendi vereceği suyu kuyudakinden üstün tutar. Çünkü kuyudan içen biri yine susayacaktır, hâlbuki İsa'nın vereceği sudan içen kişi sonsuza kadar susamayacaktır. Bu su, içene sonsuz yaşam veren bir pınar olacaktır. Kadın Hz. İsa'nın söylediklerinden sonra bahsi geçen sudan içmek ister. İsa, kadına kocasını da çağırmasını söyler. Lakin kadının bir kocası yoktur. Kadının doğru söylediğini belirtir İsa. Kadın onun Mesih peygamber olduğunu anlar. Elindeki testi bırakır ve kendisi hakkında her şeyi bilen İsa'yı halka anlatmak için kente gider (Yuhanna 4:5-29) (Botha, 1991: 96-186). İsa'nın kadına vaat ettiği yaşam suyu "iman"ın temsili görülür. Hz. İsa'nın davet ettiği dine ruhen ve bedenen iman edenlerin ihtiyaçsızlığa erişip sonsuz bir huzura kavuşacağına inanılır. Eğer bir kimse susamışsa gelip Hz. İsa'dan içmelidir. Böylece Tanrı'ya iman eden herkesin içinde yaşam suyu (diri su) ırmakları akacağı ifade edilir (Yuhanna 7:37-8; Hezekiel 47:9; Zekeriya 14:8).

"Bu anlatımda Hz. İsa iman eden kişiden iman suları aktığı ve onun diğer insanları İsa Mesih'in imanlısı yaparak onlara sonsuz hayat verdiğini ifade etmektedir. Hristiyan düşünürler buradaki diri suyun [yaşam suyu] bir tebliğ zinciri olduğunu düşünürler. İman eden bir sonrakine diri su içirmek suretiyle onu da iman sahibi yapacaktır. Ancak burada diri suyun başı Hz. İsa'dır." (Ün, 1994: 85)

2.1.2.4. Ayazmalar

Ayazma, Ortodoks Rumlarca kutsallaştırılıp kült haline getirilen su kaynakları (kuyu, pınar, kaynak, sarnıç, çeşme vb.) için kullanılan bir tabirdir. Grekçe “hagiasma” kelimesi Türkçeye ayazma şeklinde geçmiştir. “Hagia (kutsal)”, “ma (su)” kelimelerinin birleşiminden oluşan ifade “kutsal su” demektir (Hut, 2010: 150-1). Kitab-ı Mukaddes'te “mübarek kutsal yer” manasına gelen sözcük, sonraları genelleşerek “içinde kutsal su bulunan yerler”in tümü için kullanılmıştır (Eyice, 1991: 229; Yüter, 2014: 38).

İlk çağda paganizm etkisiyle su kaynaklarının çevresinde perilerin bulunduğu inancı yaygındır. Hatta denizlerle ırmakların canlı varlıklar olduğu düşünülerek bunlar tanrılaştırılmıştır. Hristiyanlık benimsendikten sonra özellikle Ortodokslar, kutsal kabul ettikleri su kaynaklarına koruyuculuk yapsın diye bir Aziz veya Azize'nin adını vermiştir.¹⁰⁰ Ayazmaya adı verilen Aziz veya Azize için yılın belli bir gününde yortu yapılmıştır. Yortu günü bu ayazmalar halk tarafından gelenekselleşen şekilde ziyaret edilir, ayinler yapılır (KılınçÇimen, 2010: 27-8).

Pek çok istisnası olmakla birlikte ayazmalar genellikle bir kilisenin yakınında bulunur. Ayazma sularının şifalı olduğuna inanılır.¹⁰¹ Dolayısıyla bu şifalı sudan içmek, onunla yıkanmak yahut suyu vücuda sürmek gelenektir (Hut, 2010: 13). Ayazmalardan yalnızca Hristiyanların değil Müslümanların da faydalandığı görülür. Dolayısıyla ayazmalar “ortak kültür unsuru” kabul edilebilir.

Ayazmalara yüklenen temel inanış “şifa vermesi”ne dairdir (Değer, 1992: 79-89).¹⁰² Fakat bunun yanında içeni zengin edeceği düşünülen ayazma suları da vardır (bkz. Aya Apostoli Ayazması örneği).¹⁰³

Yakındaki bir kiliseye suyu aktarılan ayazmalar günümüze ulaşmak açısından hamamlardan yahut suyu bir kiliseye aktarılmamış benzerlerinden daha şanslıdır. Zira kilise var olduğu sürece çevresindeki ayazmayı ve ayazma kültürünü korumuştur. Günümüze erişememiş ayazmaların varlığı, bulunduğu bölgeye ismini

¹⁰⁰ Konuyla ilgili olarak bkz. Göktürk, 1960: 1561-98; Karakaya, 2010: 154-8; Soydan, 2014: 640-5.

¹⁰¹ “Ayazma sularının bir kısmı kaynak bir kısmı ise kuyu suyudur. Bu sular kutsal kabul edildikleri için giderleri genellikle lağımaya değil, mümkün mertebe denize verilir.” Kaya, 2017/2: 86.

¹⁰² Suyun şifa vermesiyle birlikte bilgeliği de sembolize etmesine Hristiyanlığa ait kompozisyonlarda sıklıkla rastlanır. Konu hakkında bkz. Pitarakis, 2017/2: 93.

¹⁰³ Kutsal ayazma suyuyla takdis edilen bahçelerin, evlerin, asma bahçelerinin zararlı böceklerden korunacağı ve bereket yönünden hasatın iyi geçeceğine inanılır.

bırakmasıyla anlaşılabilir. Fiziken yok olan ayazmalar, “ayazma” yahut “soğuksu” adıyla geçmiş günleri yansıtmaya devam etmiştir. Ayrıca bir kiliseye ait birden fazla (her biri farklı isimde) ayazma olduğu vakidir ya da bir ayazmanın birden fazla azize/ azizeye adandığı görülebilir.

2.1.2.5. Yortular ve Denizden Haç Çıkarma Töreni

Rum Ortodoks geleneği olan Fota Yortusu (ışıklar bayramı) her yıl 6 Ocak'ta Hz. İsa'nın doğumunu ve vaftiz edilmesini temsilen kutlanır.¹⁰⁴ Yortu kutlanırken suların kutsanması anlamına gelen birtakım eylemler gerçekleştirilir. Sabah kilise ayininden sonra dualar eşliğinde sahile gidilir. Burada yine çeşitli dualar okunur. Suyu batmayan özellikte (tahta) bir haç, başrahip tarafından suyu kutsasın diye denize atılır. Gençler ise haçı sudan çıkarıp din görevlisine vermek için yarışır. Haçı sudan çıkarıp öpen genç ödüllendirilir. Törenden sonra yemek yenilerek kutlama sürdürülür (Şakiroğlu, 1996: 524).

Haçı denizden çıkaran kişinin o yıl hastalanmayacağına inanılır. Fota yortusunu Rumlar'ın yanı sıra Bulgarlar, Ruslar gibi Slav kökenli halklar da kutlamaktadır. Rum Ortodoksların Noeli olan bu yortu, yenilenme-tazelenme bayramıdır. Tüm kötü huylardan (kibir vb.) ve günahlardan kurtuluşu sembolize eder ve insana yeni bir başlangıcı vaat eder. Başrahip ve papazlar tarafından kutsanan suyla evler takdis edilir.

“Bizans'tan günümüze kadar süren bu geleneksel tören her yıl, Ocak ayının 6'ncı günü (İsa'nın vaftiz edilmesinin kutlandığı bayram günü: “Ta fota” düzenlenir. Ortodoks Rumlar o gün, İstanbul'un sahil semtlerindeki kiliselerde sabah ayinine katılırlar. Daha sonra piskopos önderliğinde hep birlikte sahile inilir ve o gün için özel olarak hazırlanan tahta haç sahilden ya da sandala binilip biraz açılarak, piskopos tarafından dualar eşliğinde denize atılır. Sahilde bekleyen gençler de denize atlayarak haçı yakalamaya çalışır. Bu kıyasıya mücadele sonucunda haçı ilk tutan genç onu sahile çıkarır, öperek piskoposa teslim eder. Bu gence çeşitli armağanlar verilir. Haçın denizde kaybolmaması, o yılın uğurlu geçeceğinin bir kanıtı olarak görülür. Sadece Rumlar değil, sahil kesiminde oturan ya da balıkçılık yapan İstanbullular da haç bulunduğu takdirde o yıl denizin bereketli olacağına ve fırtınalardan zarar görmeyeceklerine inanırlar.” (Polat, 2009: 207)

¹⁰⁴ Konu hakkında bilgi için bkz. Campbell, 1992: 308-10; Eliade, 2000: 32-3, 316. Su ile alakalı yortulardan Epifani ve Teofani için bkz. Aydın, 1998: 351; Gürkan, 2012: 426.

2.1.3. İslamiyet'te Su

Temizliğin imandan geldiğinin kabul edildiği İslamiyet'te dinin gereklerini yerine getirmenin başlıca unsurunu su teşkil eder. Dolayısıyla suyun temizliği ve niteliği dinde dikkat edilen özelliklerdendir.¹⁰⁵

İslamiyet'te suyun değerini arttıran iki husus; abdest¹⁰⁶ ve gusül uygulamalarıdır (Şener, 1988: 68-70; Şener, 1996: 213-4). "El suyu, el yıkama suyu" anlamına gelen Farsça "abdest" kelimesi "su (ab)" ve "el (dest)" kelimelerinin birleşiminden oluşur. Abdestin ıstılah anlamı ise; "Namaz kılmak, Kur'ân-ı Kerim okumak gibi ibâdetleri yerine getirebilmek için dînin şart koştuğu şekilde niyet ederek el, ağız, burun, yüz, kol ve ayakları yıkamak; baş, kulaklar ve boynun iki yanını meshetmek sûretiyle temizlenme ve bu şekilde yapılan temizlik"tir.¹⁰⁷ Kur'ân'da abdest konusu ele alınırken; yüzün, dirseklere kadar ellerin, topuklara kadar ayakların yıkanması ve başın meshi söz konusudur: "Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın." (Maide 5:6). Aynı ayetin devamında gusül/ boy abdesti şöyle geçer: "Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin." (Maide 5:6). İnanca göre boy abdesti

¹⁰⁵ "Temizlenmek için kullanılan su söz konusu olduğunda, bu suyun niteliği ve miktarı fakihlerce tam olarak belirlenmiştir; çünkü suya girmek demek, ezeli maddeye geri dönmek, arınmak, canlanmak, yeniden doğmaktır; dolayısıyla abdest almak, bazı Müslümanlara göre bütünüyle manevi bir tecrübe haline gelmiştir; suya girmek ve yalnızca suyun akışıyla hareket eden bir ceset haline gelme teması tasavvuf edebiyatında yaygındır." Schimmel, 2004:26.

¹⁰⁶ İslam kültüründe abdeste dair bazı deyim ve uygulamalar şu şekildedir: <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=abdest&mi=0> (E.T. 11.07.2016).

Abdest bozmak: Dışarı çıkma ihtiyâcını gidermek, ayak yoluna gitmek, def-i hâcet etmek; **Abdesthane/Abdesane/Aptesane:** 1.Abdest bozulacak yer, helâ, ayak yolu, tuvalet, yüznumara, kademhâne. 2.Abdest alınacak yer; **Abdest ibriği/Abdestan/Abdestdan:** Abdest alınırken kullanılan ibrik; **Abdest iktizâ etmek:** Dîni bakımdan temizlenmeyi, boy abdesti almayı gerektirecek duruma gelmek, ihtilâm olmak; **Abdest leğeni:** Dökme su ile abdest alınırken suların içine akıtıldığı leğen; **Abdestlik/Apteslik:** Eskiden abdest alınırken giyilen, kolları dirseğe kadar olan bir nevi kısa cüppe; **Abdest küpesi:** Eskiden hanımların, abdest alırken içine su girmesini sağlamak amacıyla kulaklarını deldirerek taktıkları küpe [Bu küpeler genellikle enseden dolaşan bir iple birbirine bağlanırdı]; **Abdestsiz/Aptessiz:** 1. Abdesti bulunmayan, abdest almamış veya abdesti bozulmuş olan. 2. halk ağzı. Sakınılması gereken günahlardan sakınmayan, haramdan çekinmeyen, lâubâli, pervâsız; **Abdestsiz yere basmamak:** Çok dindar olmak; **Abdest suyu gibi:** Tatsız, lezzetsiz sulu yiyecekler için kullanılır; **Abdest tazelemek:** Yeniden abdest almak; **Abdest (Abdestini) vermek: mec.** Azarlamak, paylamak; **Abdesti bozulmak (kaçmak):** Dîni bakımdan abdestli halden çıkmak; **Abdesti gelmek:** Dışarı çıkma ihtiyacını duymak; **Abdestinde namazında:** İbâdetini sürekli ve düzenli olarak yapan dindar (kimse) ; **Abdestinden şüphesi olmamak: mec.** Kendi dürüstlüğünden emin olmak, bir işte kusuru olmadığını bilmek.

¹⁰⁷ <http://www.kubbealtilugati.com/son-est&mi=0uclar.aspx?km=abd> (E.T. 11.07.2016).

almayı gerektiren temel sebep cünüplük halidir. Lakin manen temiz hissetmek¹⁰⁸ amacıyla da boy abdesti alınabilir. Boy abdestinin üç temel şartı; ağza ve burna üçer kere su vermek ve vücutta kuru yer kalmayınca kadar yıkanmaktır (Eyüboğlu, 2007: 158).

İslam'a göre cünüpken, sarhoşluk halinde namaza yaklaşılmaması gerekir. Tuvaletten gelme, vücutta akıntı olması veya kanama gibi durumlarda abdest almak kâfi iken regl ve lohusa dönemi, ihtilam hali yahut eşlerin beraberliği sonrasında gusül abdesti alınmalıdır (Nisa 4:43; Schimmel, 2004: 132).

Abdeste dair önemli bir gelenek de müslümanların cenazelerini mutlaka yıkaması (gusül aldırması) ve beyaz kefene sararak gömmesidir (Schimmel, 2004: 134). Bunun için öncelikle besmele çekilerek ölen kişinin elbisesi çıkarılır. Yüksekte bir yere yatırılan ölüye dualarla namaz abdesti aldırılır ancak ağza ve burna su verilmez. Şayet ölünün sakalı varsa saçıyla birlikte yıkanır. Beden tümüyle yıkanır ve kurulanır, kimi geleneğe göre güzel kokular sürülür, kadınların el ve ayağına kına yakılır.

2.1.3.1. İslam Kozmogonisi ve İnsanın Yaratılışı

İslam kozmogonisine göre başlangıçta evren gaz, toz ve buhar bulutu halindedir. Zamanla büyük bir patlama olmuş, sıkışık haldeki evren ayrıışmış, yeryüzü ile gökyüzü oluşmuştur.¹⁰⁹ Kur'âna göre yaratılışta su önemi rol oynamıştır. Çünkü su, canlıların yaşaması için uygun ortamı sağlayan faktördür.¹¹⁰ *“İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?”* (Enbiya 21:30).

Kur'ân'da geçen: *“Arşı su üstüneyken ve yeri altı gün içinde yaratandır”* ifadesi hakkında İslam âlimleri pek çok yorum yapmıştır. Sonuçta suyun varlığın ilk

¹⁰⁸ *“İslamiyet, gusül ve abdest adı verilen vücut temizliğini farz kılmış; ibadetin hem gönül hem vücut temizliği içinde makbul olacağını Müslümanlara ikinci bir rûh gibi üflemiş ve bu temizlik alışkanlığı, Müslüman dünyasının bir dünya medeniyeti kurmasında büyük vazife görmüştür.”* Banarlı, 1983: 100.

¹⁰⁹ *“Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, “İsteyerek veya istemeyerek gelin” dedi. İkisi de, “İsteyerek geldik” dediler. / Böylece onları, iki günde (iki evrede) yedi gök olarak yarattı ve her göğe kendi işini bildirdi. En yakın göğü kandillerle süsledik ve onu koruduk. İşte bu, mutlak güç sahibi ve hakkıyla bilen Allah'ın takdiridir.”* Fussilet 41:11.

¹¹⁰ Yaratılışa dair diğer ayetler için bkz. Araf 7:54, Enam 6:101, Furkan 25:59, Fussilet 41:11, Hadid 57:4, Hicr 15:85, İsrâ 17:12, Kaf 50:38, Nahl 16:3, Rad 13:2, Secde 32:4, Talak 65:12, Yunus 10:3.

şartından biri olduğu fakat ilk maddesi olmadığı hususunda fikir birliğine varılmıştır (Hadid 57:4; Hud 11:7; Naziat 79:27-33).

Yaratılıştta gökler ile yeryüzünün bitişik halde bulunduğu bahsi Kur'ân'dan şöyle geçer: *“İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”* (Enbiya 21: 30). Allah'ın hikmeti sonucu gök ve yer birbirinden ayrılmış ve diri olan her şey sudan yaratılmıştır. *“Allah bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.”* (Nur 24: 45). Su aynı su olmasına rağmen Allah şekli, rengi, hareket kabiliyeti vs. birbirinden farklı canlıları, bu tek sudan yaratmıştır.

Yeryüzünü canlandıran su, dünyanın her köşesine bucağına ulaşır. Fakat aynı su ile sulanan pek çok bitkiden farklı farklı ürünler, meyveler çıkmaktadır. Kur'ân'a göre suyun bu özelliği düşünen insanlar için Allah'ın varlığını gösteren delillerdendir (Ra'd 13:4; Enam 6:99). Tatlı su ile yağmur dünyaya düzen veren mühim unsurlardır ve Allah'ın yaratıcı gücünün simgesidir (Mürselât 77:25-7; Lokman 31:10).

Yaratılış hadisesi ve sonrasında yaşamın sürerliği Kur'ân'da ayrıca ele alınır. Allah canlıları yarattıktan sonra canlılık, ilk yaratılan türün/ prototipin tekrarı şeklinde devam etmiştir: *“Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız ona döndürüleceksiniz.”* (Rum 30:11).

İlk insanın yaratılışında rol oynayan toprak/ balçık/ çamur, ibret alınması gereken bir husus şeklinde Kur'ân'da vurgulanır. Yaratılış konusunda en ufak şüpheyeye düşen kişi, ilk insanın (Hz. Âdem) topraktan/ balçıktan, daha sonraki insan neslinin de sudan (sperma) var edildiğini düşünmeli, bundan ibret almalıdır. Üstelik yaratmak ve canlılığı sürdürmek Allah için çok kolaydır. Dolayısıyla ölmüş bir bedeni tekrar diriltmek onun için zor değildir (Hac 22:5; Fatır 35:11; Rum 30:20; Târik 86:5-7; Hicr 15:26; Enam 6:2; Mü'minun 23:12-6; Rahman 55:14; Saffat 37:11; Furkan 25:53-4;).

İnsan soyunun devamlılığını sağlayan temel madde sudur (sperma) fakat bu su saf değildir. Bayağı ve değersiz addedilir. Buna rağmen insana verilen kıyam sayesinde bu kıymetsiz sudan güzel suretler ortaya çıkmaktadır. İşte bu hal Allah'ın

gücünün göstergesidir (Secde, 32:7-8; Kıyâmet 75:37-8; İnsan 76:2; Mürselât 77:20-3).

2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerim'de Su

Kur'ân'da büyük önem verilen suyun belli başlı kullanım alanları vardır. Bunlardan bazıları temizlik¹¹¹ (Furkan 25:48-9; Enfal 8:11; Maide 5:6), gıda (Vakıa 56:68-70; Abese 80:17-32; Nahl 16:10-1; Yasin 36:33-5), ulaşımdır (Yunus 10:22; Nahl 16:14; İbrahim 14:32; Müminun 23:21-2; Mümin 40:79-81; Yasin 36:41-4).

Kur'ân'da anılan su, niteliklerine göre; yağmur, pınar, akarsu/ ırmaklar, deniz, yeraltı suları, sel ve Tufan şeklinde gruplandırılabilir. Bir de bunlara ek olarak cehennem ehline sunulan azap suyu şeklinde nitelendirilebilecek bir su vardır. Aşağıda başlıklar halinde bu konulara değinilecektir.

2.1.3.2.1. Kur'ân'da Yağmur

Yağmurun Arapçası “matar” olup türevleriyle birlikte Kur'ân'da on beş kez geçer. Genellikle faydalı yağmur için “matar”, zararlı ve yıkıcı yağmur için “emtar” kelimesi kullanılır.¹¹² Ayetlerde yağmurun kullanım şekli birbirinden farklıdır. Örneğin yağmurun; “Allah'ın insanlara bahşettiği rızık, nimet, bereket”e karşılık geldiği görülür (Baktır, 2001: 382).

“Taneler, bitkiler, sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye yağmur yüklü yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.” (Nebe 14:16).

“Ey insanlar! Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Allah'tan başka size göklerden ve yerden rızık veren bir yaratıcı var mı? O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O halde nasıl oluyor da haktan döndürülüyorsunuz?” (Fatır 35:3).¹¹³

Kur'ânda yağmur, gökten indirilmesi özelliği ile anılır:

“Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onun renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş

¹¹¹ İslamiyetin temel kabullerinden temizliğin önemi için “Ennezâfetü minel îmân = temizlik îmandan gelir” deyişi sıklıkla dile getirilir. İslam'da temizliğin yeri hakkında bilgi için bkz. Bozkurt, 1998: 317.

¹¹² Emtara: “Yağdırmak, bir kişinin alnının terlemesi, bir kişinin başını yere dikip susması, bir yeri yağmur yağmış bulmak’ gibi manalara gelmektedir.” Bkz. Düzenli, 2017: 2799.

¹¹³ Ayrıca bkz. Mümin 40:13, Araf 7:96; TaHa 20:53; Casiye 45:5.

görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.” (Zümer 39:21).¹¹⁴

Yağmur Allah’ın azabının, yerle bir ediciliğinin göstergesidir (Yavuz, 1991: 302-9).

“Yahut onların durumu, gökten yoğun karanlıklar içinde gök gürültüsü ve şimşekle sağanak halinde boşanan yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Ölüm korusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkırlar. Oysa Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.” (Bakara 2:19).¹¹⁵

Dünya hayatının hali gökten inen yağmurla ilişkilendirilir.

“Dünya hayatının hali, ancak gökten indirdiğimiz bir yağmurun hali gibidir ki, insanların ve hayvanların yedikleri yeryüzü bitkileri onunla yetişip birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü (o bitkilerle) bütün zinet ve güzelliklerini alıp süslendiği ve sahipleri de onun üzerine (her türlü tasarrufa) kadir olduklarını sandıkları bir sırada, geceleyin veya güpegündüz ansızın ona emrimiz (afetimiz) gelir de, bunları, sanki dün yerinde hiç yokmuş gibi, kökünden yolunmuş bir hale getiririz. İşte düşünen bir toplum için, ayetleri böyle ayrı ayrı açıklıyoruz.” (Yunus 10:24).

Yağmur, Allah’ın gücünü, yaşam vericiliğini ve failliğini gösterir. Yağmur düşünen mümin için delildir (Baktır, 2001: 383):

“Andolsun, eğer onlara, “Gökten yağmuru kim indirip de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti?” diye soracak olsan, mutlaka, “Allah” diyeceklerdir. De ki: “Hamd Allah’a mahsustur.” Fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar.” (Ankebut 29:63).

“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.” (Bakara 2:164).¹¹⁶

Allah'ın varlığının delillerinden bir tanesidir. *“Allah'ın varlığının delillerinden biri de şudur: Sen yeryüzünü boynu bükük (kupkuru) görürsün. Onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar kabarır. Şüphesiz ki, onu diriltten, elbette ölüleri de diriltir. Şüphesiz o, her şeye gücü hakkıyla yetendir.” (Fussilet 41:39).*

Ölümden sonra dirilişin nasıl olacağını anlatmak için misal teşkil eder (Yavuz, 1992: 98-100):

“Allah, rüzgârları gönderendir. Onlar da bulutları hareket ettirir. Biz de bulutları ölü bir toprağa sürer ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltiriz. İşte ölümden sonra diriliş de böyledir.” (Fatır 35:9).

¹¹⁴ Ayrıca bkz. İbrahim 14:32; Nahl 16:10; Bakara 2:22; En’âm 6:99; Fatır 35:27.

¹¹⁵ Ayrıca bkz. Ahkâf 46:24-5; Nur 24:43.

¹¹⁶ Ayrıca bkz. En’âm 6:6; Nahl 16:65; Ra’d 13:3; Vâkıa 56:68-70.

“Gökten de bereketli bir su indirip onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve biçilecek taneler (ekinler), birbirine girmiş kat kat tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik ve böylece onunla ölü bir beldeye hayat verdik. İşte (dirilip kabirlerden) çıkış da böyledir.” (Kaf 50:9-11).

“Onlara dünya hayatının örneğini ver: (Dünya hayatı), gökten indirdiğimiz yağmur gibidir ki, onun sebebiyle yeryüzünün bitkileri boy verip birbirine karışırlar. Fakat bütün bu canlılık sonunda rüzgarın savurduğu kuru bir çer çöpe döner. Allah, her şey üzerinde kudret sahibidir.” (Kehf 18:45).

Allah’ın rahmeti ile bağışlayıcılığının temsilidir (Bırışık, 2007: 419), olan biten her şey onun bilgisi dâhilindedir:

“Ey kavmim! Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra ona tövbe edin ki, üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkârlar olarak yüz çevirmeyin.” (Hud 11:52).

“O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeciler olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandırırım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik.” (Furkan 25:48).

“Allah, yere gireni, yerden çıkanı; gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O, çok merhamet edicidir, çok bağışlayıcıdır.” (Sebe 34:2).

Umudun göstergesi olup umulmadık zamanda ortaya çıkar. Çünkü yağmur Allah’ın her tarafa yayılan rahmetidir: *“O, insanlar umutlarını kestikten sonra yağmuru indiren, rahmetini her tarafa yayandır.”* (Şûrâ 42:28).

İnsanın nasıl tavır takınması gerektiğini hatırlatmak babında uyarı niteliğindedir.

“Rüzgârları, yağmurun müjdecileri olarak göndermesi, Allah’ın (varlık ve kudretinin) delillerindedir. O bunu, size rahmetinden tattırmak, emriyle gemilerin yol alması, onun lütfundan rızınızı aramanız ve şükretmeniz için yapar.” (Rum 30:46).¹¹⁷

İbret alınması gereken ve insanlara yol gösterici nitelikteki görüntülerden bahsedilirken yağmurdan bahsedilir: *“Görmediler mi ki, biz yağmuru kupkuru yere gönderip onunla hayvanlarının ve kendilerinin yiyeceği ekinler çıkarırız. Hala görmeyecekler mi?”* (Secde 32:27).

Kur’ân’da yağmurun çokluk manasından hareketle teşbih sanatı yapılarak Allah’ın Lut Kavmi’ni nasıl cezalandırdığı “yağmur gibi taş yağdırmak” ifadesi üzerinden şöyle anlatılır:

“Dediler ki: "Ey Lût! (İşimize karışmaktan) vazgeçmezsen mutlaka (şehirden) çıkarılanlardan olacaksın!" / Lût şöyle dedi: "Şüphesiz ben sizin yaptığınız bu çirkin işe kızılanlardanım." / "Ey Rabbim! Beni ve ailemi onların yaptıkları çirkin işten kurtar." / Bunun üzerine biz de onu ve geri kalanlar arasındaki yaşlı bir kadın hariç bütün ailesini kurtardık. /

¹¹⁷ Ayrıca bkz. Rum 30:24.

Sonra diğerlerini helâk ettik. / Onların üzerine bir yağmur (gibi taş) yağdırdık. (Başlarına gelecekler konusunda) uyarılanların yağmuru ne kadar da kötü idi!” (Şuarâ 26:173).¹¹⁸

Allah’a ve ahiret gününe inanmayıp malını gösteriş için harcayan kimsenin hali, üzerinde biraz toprak bulunan kayaya benzetilir. Bu toprağın/ mal varlığının sağanak bir yağmurla nasıl da akıp gideceği örneği verilir. Sağanak yağmur, Allah’ın gücünün ve kâfirleri doğru yola iletmediğinin temsilidir.

“Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde insanlara gösteriş olsun diye malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakmak ve gönül kırmak suretiyle boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan ve maruz kaldığı şiddetli yağmurun kendisini çıplak bıraktığı bir kayanın durumu gibidir. Onlar kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.” (Bakara 2:264).

Malını Allah yolunda harcayanların durumu yüksek bir yerdeki bahçenin durumu gibidir. Bu bahçe bol yağmur alıp iki kat ürün verir.

“Allah'ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” (Bakara 2:265).

Allah’ın yağmuru nasıl yağdırdığı ve kimlere niçin bahşettiği önemli ve üstünde düşünülmesi gereken bir konudur:

“Allah rüzgârı gönderendir. Onlar da bulutları harekete geçirir. Allah onları dilediği gibi, (bazen) yayar ve (bazen) yoğunlaştırır. Nihayet yağmurun onların arasından çıktığını görürsün. Onu kullarından dilediklerine uğrattığı zaman bir de bakarsın sevinirler.” (Rum 30:48).¹¹⁹

Yağmurun bereket verme, yaşamın devamlılığını sağlama gibi müspet yönlerinin yanında zahmet çektirme, hastalandırma gibi menfî özelliği vardır:

“(Ey Muhammed!) Cephede sen de onların (mü'minlerin) arasında bulunup da onlara namaz kıldırmanın vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (bir rekât kıldıklarında) arkanıza (düşman karşısına) geçsinler. Sonra o namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber kılınsınlar ve ihtiyatlı bulunsunlar, silahlarını yanlarına alsınlar. İnkâr edenler arzu ederler ki, silahlarınızdan ve eşyanızdan bir gafil olsanız da size ani bir baskın yapsalar. Yağmurdan zahmet çekerseniz, ya da hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanızda size bir beis yoktur. Bununla birlikte ihtiyatlı olun (tedbirinizi alın). Şüphesiz Allah inkârcılara alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.” (Nisâ 4:102).

¹¹⁸ Ayrıca bkz. Neml 27:56-8.

¹¹⁹ Ayrıca bkz. Nur 24:43; Abese 80:27-32.

Yağmurla şimşek Kur'ân'da birlikte anılarak "korku ve ümit" kavramlarına göndermede bulunulur (Kara, 1997, 529).

"O, korku ve ümit vermek için size şimşegi gösterendir, yağmur yüklü bulutları meydana getirendir. Gök gürlemesi O'na hamd ederek tespih eder. Melekler de onun korkusundan tespih ederler. O yıldırımlar gönderir de onlarla dilediğini çarpar. Onlar ise Allah hakkında mücadele ediyorlar. Hâlbuki O, azabı çok şiddetli olanıdır." (Ra'd 13:12-3).

Allah'ın ölçüsünün göstergesidir ve ölümden sonra dirilişin nasıl olacağına misal teşkil eder: *"O gökten bir ölçüye göre yağmur indirendir. Biz onunla ölü araziye canlandırdık. İşte siz de, böyle diriltileceksiniz."* (Zuhuf 43:11).¹²⁰

İbrettir ve ölümden sonra hayatın delilidir: *"Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır."* (Nahl 16:65).¹²¹

Yağmur yalnızca insanlar için değil cinler için de bir imtihan aracı addedilmek suretiyle Kur'ân'da ele alınır:

"Yine de ki: "Bana şöyle de vahyedildi: 'Eğer yolda dosdoğru olurlarsa mutlaka onlara bol yağmur yağdırırız ki bununla onları imtihan edelim. Kim Rabbinin zikrinden (Kur'ân'dan) yüz çevirirse, Rabbi onu güttükçe yükselen bir azaba sokar.'" (Cin 72:16-7).

Her şeyden haberdar olmak söz konusu olduğunda "yağmurun nasıl ve ne vakit yağacağı"nın bilinmezliği örneği verilir. Bu durum Allah'ın bilgisinde var olan bir bilgi şeklinde gösterilir.

"Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olanıdır." (Lokman 31:34).

Özetle yağmur; Allah'ın azabının, yerle bir ediciliğinin, gücünün, varlığının, yaşam vericiliğinin ve onu devam ettirmesinin, failliğinin, rahmetinin, bağışlayıcılığının, insanlara bahsettiği rızkın, nimetin, bereketin göstergesidir. Gökten indirilmiştir ve Dünya hayatının hali gökten inen yağmurla ilişkilendirilir. Düşünen mümin için delildir, umudun göstergesidir, her tarafa yayılır, çokluk temsilidir, ölümden sonra dirilişe misaldir, insanlara Allah'ın uyarısıdır, ibretlik olur. Müminin nasıl davranacağına misal gösterilir, kâfirlerin doğru yola nasıl

¹²⁰ Ayrıca bkz. Müminun 23:18.

¹²¹ Ayrıca bkz. Araf 7:57.

iletilmediğine örnek olur, kime nasıl bahşedildiği üzerinde düşünülmalıdır. Zahmet çektirir, hastalandırır, korku ve ümidi temsil eder, insanlar gibi cinler için de imtihan aracıdır, nasıl ve ne zaman yağacağı bilinemez (zamansızlık ve bilinemezlik temsili).

2.1.3.2.2. Kur'ân'da Pınarlar

Kur'ân'da adı geçen bir başka su kaynağı pınarlardır. “Pınar” Arapça'da “ayn” kelimesiyle karşılanır.¹²² Pınar anlamındaki kelimeler Kur'ân'da altmış beş kez geçer. “Göz, göze, çeşme, kaynak, kaynarca, memba” kelimeleri pınar anlamında kullanılır.¹²³

Cennet ehline sunulacak nimetlerden sayılan pınarlar Allah'ın iyi kullarına bahşedeceği ödüdür ve cennet pınarları dünyadakilerden üstün tutulur (Mürselât 77:41; Zariyat 51:15-6; Duhân 44:51-7; Rahman 55: 46-50, 62-6; Vâkıa 56:17-24; Hicr 15:45). Cennetteki bu pınarlardan birinin adı selsebil'dir (Cebeci, 2009: 447-8): *“Orada kendilerine, katkısı zencefil olan içeceklerle dolu bir kâseden içirilir. /Orada bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir.”* (İnsan 76:17-8)

Cehennemlikler cennet pınarları için cennetliklere yakaracak fakat bu pınarlar onlara haram sayılacaktır (Demirci, 1997: 97-100; Koca, 1997: 100-4): *“Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağırırlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler.”* (Araf 7:50).

Hz. Musa'nın adı pınar ile sık anılır. Örneğin Tih Vadisi'nde susuzluktan kırılan kavmi için Allah'ın lufu ve feyzi sayesinde mucizevi şekilde taştan su fişkırtarak insanların kurtulmasını sağlamıştır. Rızık manasındaki bu su ile bozgunculuk-fesat kavramları arasında tezat kurulmuştur (Gölcük, 2008: 73-4).

¹²² “XIII. ve XIV. yüzyıllarda çeşme kelimesi yerine, Arapça yine göz mânâsına gelen “ayn” tâbiri ile “sikâye” [kimi zanan “meska”] isimlerinin kullanıldığı, bu devrin kitâbelerinden anlaşılmaktadır. [...] Kaşgarlı Mahmud'un Divânü Lügâti't-Türk'ünden öğrendiğimiz “alış: su ağzı, suyun havuzdan veya suvattan döküldüğü ağızlar; mingar pınar, su gözü; muyanlık: yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat; yul/yolak: kaynak, pınar, su pınarı, kaynağı, gözü” gibi tâbirlerin çeşme yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır.” Önge, 2017/2: 196.

¹²³ Bkz. <http://lugatim.com/s/p%C4%B1nar> (E.T. 07.11.2019)

“Hani, Musa kavmi için su dilemişti. Biz de, “Asanı kayaya vur” demiştik, böylece kayadan on iki pınar fişkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. “Allah’ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın” demiştik.” (Bakara 2:60).¹²⁴

Hiz. Muhammed’in su ile imtihanı müşriklerin peygamberden kendilerine mucize göstermesini istemesiyle gerçekleşir. Kuraklığıyla bilinen bir yerin pınar fişkırtmasını, yeşillikle dolu bir bahçede şırl şırl akan ırmaklar peyda etmesini talep ederler. Su burada kuraklık karşısında gerçekleşmesi beklenen mucize konumundadır. Fakat haddizatında bu talepler gerçekleşse bile müşrikler şükredip iman getirmeyecektir. Çünkü bu olay, müşriklerin nankörlüğünü ve içine düştüğü taassubu göstermenin bir yoludur (Bulut, 2005: 350-2; Gürkan, 2005: 352-6).

“Dediler ki: “Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça, yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçeden olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça, yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe, yahut Allah’ı ve melekleri karşımıza getirmediğe, yahut altından bir evin olmadıkça, ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmediğe göğe çıktığına da inanacak değiliz.” De ki: “Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resul olarak gönderilen bir beşerim.” (İsra 17:90-3).

Pınarlar, yoldan çıkmış azgın kavimlerin uyarıldığı lakin uyarıdan ders almayıp kötülüğe devam ettiği hallerde ceza görevi üstlenir. Hiz. Salih’in peygamber olarak gönderildiği Semud Kavmi’nin başına gelenler¹²⁵ yahut Firavun buna örnektir (Kırca, 2009: 500-1).

“Semud kavmi de Peygamberleri yalanladı. / Hani kardeşleri Salih onlara şöyle demişti: “Allah’a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” / “Ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim.” / “Öyle ise Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin!” / “Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir.” / “Siz buradaki bahçelerde, pınar başlarında, ekinlerde, meyveleri olgunlaşmış hurmalıklarda güven içinde bırakılacak mısınız?” (Şuarâ 26:141-8).

“Biz de Firavun’un kavmini bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden ve iyi bir konumdan çıkardık.” (Şuarâ 26:54-5).¹²⁶

Özetle Kur’ân’da geçen ayetlere göre pınar; cennet nimetidir, ödündür, üstünlük sahibidir, cehennemliklere haramdır, mucizedir, rızıktır, Hiz. Musa ile sık

¹²⁴ Ayrıca bkz. Araf 7:160.

¹²⁵ Su taksimi sırasını bozan ve kendisine düşen miktarın dışına çıkan Semud Kavmi, Allah’ın onlara gönderdiği mucizevi deveyi kestikleri için cezalandırılır: *“Semud kavmi, azgınlığı sebebiyle yalanladı. / Hani onların en bedbaht olanı (fesat çıkarmak için) ileri atılmıştı. / Allah’ın Resulü de onlara şöyle demişti: “Allah’ın devesini ve onun su içme hakkını koruyun.” / Fakat onlar, onu yalanladılar ve deveyi boğazladılar. Bunun üzerine Rableri, suçlarından dolayı onları helak etti ve kendilerini yerle bir etti.” (Şems 91:11-4).* Ayrıca bkz. Araf 73-7; Hud 61-3; Kamer 54:27-30; Neml 45; Şuarâ 26:153-6.

¹²⁶ Ayrıca bkz. Duhan 44:25; Şuarâ 26:132-4.

sık anılır, imtihandır, bozgunculuk ve fesat karşıtıdır, nankörlüğü ortaya çıkarır, yokluğu ile ceza alametidir.

2.1.3.2.3. Kur'ân'da Irmaklar

Arapçada “taşıp coşarak akan su” anlamında kullanılan “neher” Kur'ânda üç kere geçerken neherin çoğulu “enhar” elli bir kere geçer. Cennet mükâfatı olarak sadık ve mümin kullara sunulacak armağanlar arasındadır. Bu da bize akan suyun dünya hayatındaki öneminin bir benzerini ahiret hayatında taşıdığını gösterir. Üstelik cennet ırmakları çeşit çeşittir (su, şarap, süt, bal).

“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır. Orada onlar için meyvelerin her çeşidi vardır. Rablerinden de bağışlama vardır. Bu cennetliklerin durumu, ateşte temelli kalacak olan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olur mu?” (Muhammed 47:15).¹²⁷

İçinden ırmak akan cennetler, günahı bağışlansın arzusuyla Allah'tan af¹²⁸ dileyen samimi kulun mükâfatı olacaktır (Âl-i İmrân 3:135-6; Beyyine 98:8).¹²⁹

Firavun Hz. Musa karşısında kibre kapılıp kendisini Musa'nın tanıttığı Rab'den ve diğer her şeyden üstün sayarken ırmakları misal gösterir. Hükümranlılığına delil maksadıyla civardaki nehirlerin kendisine aitliğini belirtir. Mısır gibi etrafı kuraklık tehdidiyle çevrili arazide suyun önemi hayatidir. Dolayısıyla su sahibi olmak önemli bir mevkide bulunmayı gerektirir. Nitekim Firavun'un Hz. Musa karşısında kendini üstün görmesi hadisesinin “ırmak sahipliği” olgusu üzerinden kurgulanması manidardır.

“Onlara gösterdiğimiz her bir mucize önceki benzerinden daha büyüktü. Doğru yola dönsünler diye, onları azaba uğrattık. / (Onlar azabı görünce) "Ey büyücü! Sana verdiği söze dayanarak, bizim için Rabbine dua et. Çünkü biz artık doğru yola gireceğiz" dediler. / Fakat biz onlardan azabı kaldırdınca bir de bakmışsın sözlerinden dönüyorlar. / Firavun kavmine seslenerek dedi ki: "Ey kavmim! Mısır hükümdarlığı benim değil mi? Şu nehirler de benim altımdan akıyor (değil mi?) Hâlâ görmüyor musunuz?" / "Yoksa ben, şu zavallı, nerede ise maksadını anlatamayacak durumda olan bu adamdan daha hayırlı değil miyim?" (Zuhruf 43:48-51).

¹²⁷ Ayrıca bkz. Vâkıa 56:27-34; TaHa 20:75; Âl-i İmrân 3:15; Bakara 2:25; İbrahim 14:23.

¹²⁸ Af konusunda bkz. Çağrı, 1988: 394-5; Atar, 1988: 395-6.

¹²⁹ Diğer örnekler için bkz. Buruc 85:11, Rad 13:35.

Irmaklar yeryüzünde insanın yolunu bulması için yaratılmış iz-işaret taşıyan vazifeli bir unsurdur. “[Allah] Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağlar, yolunuzu bulmanız için de nehirler, yollar ve nice işaretler meydana getirdi.” (Nahl 16:15).

Irmağın en önemli görevlerinden biri insanı imtihan¹³⁰ etmeye yaramasıdır:

“Tâlût ordu ile hareket edince, “Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan içerse benden değildir. Kim onu tatmazsa işte o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alan başka.” Dedi. İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler. Tâlût ve onunla beraber iman edenler ırmağı geçince, (geride kalanlar) “bugün bizim Câlût’a ve askerlerine karşı koyacak gücümüz yok.” Dediler. Allah’a kavuşacaklarını kesin olarak bilenler (ırmağı geçenler) ise şu cevabı verdiler: “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır. Allah sabredenlerle beraberdir.” (Bakara 2:249).

Kur’ân’da, korku uyandıran bir açıklamadan sonra ümit vaat eden başka açıklama geldiği görülür. Yine bunun tam tersinin de Kur’ân’da uygulandığı fark edilebilir. Böylece ümitsizliğe yer verilmediği gibi Allah’tan daima korkulması gerektiği anlaşılır. Su da tıpkı bunun gibi kimi halde azap dolu bir ceza iken hemen peşi sıra ümit¹³¹ vaat eden bir karaktere bürünür:

“İşte iki hasım taraf ki, Rableri hakkında tartışmaya girmişlerdir. Bunlardan inkâr edenler için ateşten giysiler biçilmiştir. Başlarının üstünden de kaynar su dökülür. / Onunla, karınlarının içindekiler ve derileri eritilir. / Onlar için bir de demirden topuzlar vardır./ Her ne zaman cehennemden, o ızdıraptan çıkmak isteseler, oraya geri döndürülürler ve onlara, "Tadın yangın azabını" denilir. / Şüphesiz, Allah iman edip salih ameller işleyenleri içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacak, orada altından bileziklerle, incilerle süsleneceklerdir. Oradaki giysileri ise ipektir.” (Hac 22:19-23).

Öte dünya inancında “gölge” ve “yiyecek nimetler” öğeleri “su” ile beraber anılırken bunun karşıtı olarak “ateş” gösterilir: “Allah’a karşı gelmekten sakınanlara va’d olunan cennetin durumu şudur: onun içinden ırmaklar akar, yemişleri ve gölgeleri devamlıdır. İşte bu Allah’a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.” (Ra’d 13:35).

Irmakların yeryüzünde akması, iki denizin birbirine karışmadan akması Allah’ın gücünün eşsizliğine delil addedilir: “Yahut yeryüzünü karar kılma yeri yapan, içinde nehirler akıtan, onun için oturaklı dağlar yapan ve iki denizin arasına bir engel koyan mı? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var!? Hayır onların çoğu bilmiyor!” (Neml 27:61).

¹³⁰ İmtihan konusu hakkında bkz. Uludağ, 1992: 380.

¹³¹ Ümit konusuna dair bkz. Uludağ, 2007: 502.

Allah'ın mucizesine rağmen insan nankör gelip kendisine sunulan imkâna yüz çevirebilir. Çünkü insan kalbi çeşit çeşittir. Kimisi Allah sevgisi ve korkusuyla doluyken kimisinde bu duygular yok denecek kadar azdır. Nankör kulların kalbinin katılmış taşla benzetildiği aşağıdaki ayette taştan sızan su, miktarı değişen sevginin ve korkunun göstergesidir. Allah, taş gibi sımsıkı bile olsa kalpten geçen özünü, hakikatini en iyi bilendir: *“Sonra bunun ardından kalpleriniz yine katılaştı, taş gibi; hatta daha katı oldu. Çünkü taş vardır ki, içinden ırmaklar fışkırır. Taş vardır ki yarılr da içinden sular çıkar. Taş da vardır ki, Allah korkusuyla (yerinden kopup) düşer. Allah yaptıklarınızdan hiçbir zaman habersiz değildir.”* (Bakara 2:74).

Batıl olanın hakikat karşısındaki durumu su üzerindeki köpük misalidir: *“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.”* (Rad 13:17)

Allah'ı inkâr edenler aldaniş içindedir. Hâlbuki rızıkları veren, insanı yaratıp onu çoğaltan, suyu akıtan yalnızca odur: *“De ki: “Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akarsu getirir?”* (Mülk 67:30).

Sonuç olarak Kur'ân'a göre ırmak; cennet ödülü, samimiyetle af dileyenlerin kavuşacağı mükâfat, ihtişam sahibi olmanın göstergesi, kibirlenme vesilesi, yeryüzünde yön bulmaya yarayan bir ulaşım kanalı, imtihan mecrası, Allah'tan havf/ korku ve reca/ ümit içinde bulunma sebebi, gölgelik ve nimet öğeleriyle beraber kullanılması açısından huzur temsili, ateş ile azap karşıtı, Allah'ın gücünün delili, kalplerdeki Allah sevgisi ve korkusunun aks ettiricisi ve sadece Allah'a özgü fiil gücünün göstergesi şeklinde anılır. Batıl olanın hakikat karşısındaki durumu nehir suyu üzerindeki köpüğe benzetilir.

2.1.3.2.4. Kur'ân'da Denizler

Denizin Arapçası “bahr” olup çoğulu “bihâr” ve “ebhur”dur. Kur ân'da bu kullanımlarının yanı sıra “mecmaü'l-bahreyn” ve “denizler” kelimesine rastlanır. Deniz Allah'ın mucizevi ve korkutucu gücünün yanı sıra ceza görevi taşır. Lakin aynı deniz İsrailoğulları ile Hz. Musa için bir kurtuluşu hazırlar. Kur'ân'da aktarıldığına göre Firavun Allah'ın Hz. Musa aracılığıyla gönderdiği emirlere uymaz

ve başına pek çok musibet gelir. Musa'ya felaketleri ortadan kaldırması karşılığında İsrailoğullarını salıvereceğini salık verir. Fakat bunu yapmaz, kibrine yenik düşer ve kendisine gelen uyarıları dikkate almaz. En sonunda Allah tarafından Kızıl Deniz'de boğularak can verir (Araf 7:135-6; Bakara 2:50; İsra 17:102-3; Kasas 28:38-40; Şuarâ 26:62-7; TaHa 20:77-8; Yunus 10:90; Zariyat 51:38-40).

Deniz gerek taşımacılıkta kullanılışı gerek tatlı veya tuzlu olması fark etmeksizin rızık sağlaması gerekse de süs eşyası temin edişiyile Allah'ın lütfunu gösterir. Bütün bunlar insanın şükretmesi için sebep kabul edilir (İsra 17:70 Fatır 35:12).¹³²

Mecma'ü-l bahreyn, iki denizin birleştiği yer manasına gelip Hz. Musa ile ilgili bir kıssada geçmektedir. Buranın tam olarak neresi olduğu bilinmemekle beraber en yakın ihtimalle Süveyş ve Akabe Körfezleri'nin birleştiği yer olabileceği düşünülmektedir (Kırca, 2003: 256). İki deniz arasında görünmez bir perde bulunduğu inanılır. Bu sayede denizlerin suyu karışmadan yan yana akmaktadır. İşte bu, Allah'ın insanlara ibret olarak sunduğu bir delil şeklinde kabul edilir (Furkan 25:53; Rahman 55:19-24).

Klasik edebiyatta denize dair en çok telmih yapılan ayetler arasında, bütün denizler mürekkebe dönse bile Allah'ın sözlerini yazmaya yetmeyeceği hakkındaki şu ayetler vardır: *“De ki: "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”* (Kehf 18:109).¹³³

Gemi yüzyıllardan bu yana taşımacılık, ulaşım ve iletişim ağının vazgeçilmez elemanı sayılır. Deniz ise karanlığı ve bilinmezliğiyle “tehlike” dolu bir olguyken Allah tarafından gönderilmiş bir “nimet” kabul edilir. Gemi ulaşımı ve denize dair nice unsurlar, Allah'ın rahmetinin ve insanlara biçtiği ömrün sürerliğinin ifadesidir:

“Yahut karanın ve denizin karanlıklarında size yolunuzu gösteren ve rahmetinin önünden rüzgârları bir müjdecî olarak gönderen mi? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var? Allah onların ortak koştuklarından yücedir.” (Neml 27:63).

“Onların soylarını dolu gemide taşımamız da onlar için bir delildir. / Biz onlar için o gemi gibi binecekleri nice şeyler yarattık. / Biz istesek onları suda boğarız da kendileri için ne imdat çağrısı yapan olur, ne de kurtarılırlar. / Ancak tarafımızdan bir rahmet olarak ve bir süreye kadar daha yaşasınlar diye kurtarılırlar.” (Yâsin 36:41-4).

¹³² Ayrıca bkz.

¹³³ Diğer ayet için bkz. Lokman 31:27.

Gemilerin denizde yüzmesi Allah'ın lütfu kabul edilir. Amaç Allah'ın ayetlerini insana göstermek ve bunlardan ibret alınmasını sağlamaktır. Aşağıdaki ayette deniz dalgasının gemileri, insanları nasıl kapladığından bahsedilir. Oluşan dalga, dehşetli korku uyandırmıştır. Bu yüzden dalga insanın Allah'a yalvarmasını sağlayan bir gölge şeklinde nitelenmiştir:

“Görmedin mi ki gemiler Allah'ın nimetiyle denizde akıp gitmektedir. Allah bunu ayetlerinden bir kısmını size göstermek için yapmaktadır. Şüphesiz ki bunda hakkıyla sabreden, hakkıyla şükreden herkes için ibretler vardır. Onları (denizde) bir dalga gölgelikler gibi kaplandığında, dini Allah'a has kılarak ona yalvarırlar. Allah onları kurtarıp karaya çıkarınca, onlardan bir kısmı orta yolu tutar. Bizim âyetlerimizi ise ancak son derece kaypak, son derece nankör olanlar inkâr eder. Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. Hiçbir babanın çocuğuna hiçbir yarar sağlayamayacağı, hiçbir çocuğun da babasına hiçbir yarar sağlayamayacağı gündün korkun! Şüphesiz Allah'ın vaadi gerçektir sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O aldatıcı şeytan da Allah hakkında sizi aldatmasın” (Lokman 31-3).

Allah'ı ve yaratılmışları inkâr eden kişinin ameli ıssız çöldeki seraba benzetilir. Nasıl ki serap susuzluğu gidermez ve kişiyi hayal kırıklığına uğrattırsa Allah'ı ve onun yarattığını inkâr eden kafirler, amelden yana benzer bir olayı yaşayacak, hesap günü paylarına düşen hiçbir şey bulamayacaktır (Nur 24:39-40). İnkârcıların halleri derin denizlerin karanlığı gibidir. Bu karanlığın üzerine kat kat dalgalar ve bulutların karanlığı eklenmektedir (Nur 24:39-40).

Denizlerdeki bozulma insanın yaptığı kötülükle bağlantılıdır: *“İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”* (Rum 30:41)

Mahşer günü geldiğinde denizler önemli bir rol üstlenerek kaynayacaktır: *“Denizler kaynatıldığı zaman, ... Gökyüzü (yerinden) stırılıp koparıldığı zaman, ... Herkes önceden hazırlayıp getirdiği şeyleri bilecektir.”* (Tekvir 81:6,11,14)

Özetle deniz; Allah'ın mucizevi ve korkutucu gücünün gösterenidir, cezadır, kurtuluşu hazırlar, taşımacılıkta kullanılır, rızık verir, süs eşyası temin etmeyi sağlar, Allah'ın lütfunu gösterir, şükür vesilesidir, çokluk temsilidir, kifayetsizliğin gösterenidir, dalgalarının karanlığıyla artan bir karanlığa sahiptir, bilinmezlik sembolüdür, tehlikeyle doludur, nimettir, Allah'ın rahmetinin ve insanlara biçilen ömrün sürerliğini ifade eder, Allah'ın lütfuyla gemileri yüzdürür, ibret almayı sağlar, korkutucudur, Allah'a yalvarıp yakarmayı sağlar, insanın işlediği kötülüklerden

etkilenerek bozular, mahşer gününde kaynayacaktır ve arasında görünmez perde bulunan denizler vardır.

2.1.3.2.5. Kur'ân'da Yeraltı Suları

Yeraltı/ kaynak suları, suyun (bilhassa kar ve yağmur) toprak tarafından emilerek kayaların çatlaklarında, boşluklarında toplanıp depolanması ile meydana gelir. Dünyadaki tatlı suyun çok ufak miktarını yeraltı suyu oluşturur¹³⁴. Yeraltı suyu ile birlikte sık sık anılan iki öge kuyular ile kaynak sularıdır. Kuyular “kazma kuyu” ve “yatay kuyu” olarak tarihte yaygın şekilde kullanılmıştır. Yatay kuyulara genellikle “kanat” denilmiştir.¹³⁵ Gerek içmek için gerekse de tarım ve hayvancılıkta kullanılması yönüyle yeraltı suları (kuyular ve kaynak suları) kıymetlidir.¹³⁶ Irmak, göl, vb. su kaynaklarına uzak kalan kırsalda yaşamın devamı için vazgeçilmez öğelerdendir.

Kur'ân'a bakıldığında ise suyun depolanması Allah'ın yapıcı gücünü gösterir. Depolanan suyun insanın faydalanımına sunulması yine Allah'ın izni ile (Hicr 15:22; Müminun 23:18).

2.1.3.2.6. Kur'ân'da Sel

Doğal afetlerden sel, Kur'ân'da ilginç bir benzetmeyle geçer. Yağmurla dolan ırmak yatağındaki köpük, ateşte eritilen madenden çıkan köpüğe benzetilir. Bu ikisi arasında “hak ile batıl” olma alakası kurulur. Irmak yatağının köpürmesi Allah'ın eylemlerinden biriyken diğeri insanın da yapabileceği bir eylem kabul edilir. Fakat benzerlik taşıyan bu iki olay birbirinden kimi yönlerden farklı gösterilir. Zira ırmağın köpüğü Allah tarafından gönderilen sel ile sönerken maden köpüğü kendiliğinden

¹³⁴ Dünyadaki toplam suyun % 97.32'si tuzlu su, %2.14'ü buzul, % 0.61'i yeraltı suyu, % 0.009'u yüzey suyu, %0.005'i toprak nemi, % 0.001'i atmosferdeki sudan oluşur. Bkz. Günay, 2011: 60. Ayrıca bkz. Özsoy, 2009: 13.

¹³⁵ “Kanat'ın baş konumunda da ana kuyu bulunur ve üretim bu kuyudan yapılır. [...] Kanatların uzunluğu 30 km'ye ulaşır. Ancak genellikle 5 km uzunlukta olur. Kanatlarda ana kuyunun derinliği 50 m'yi bulur. Kanatların debileri mevsimsel olarak değişiklik gösterir ve 100 m³ /saat'i nadiren aşar.” Günay, 2011: 59. Kanatın (Qanat) en eski örneklerine İran'da rastlanıldığı aktarılır. Bkz. Demirağ, 2017/2: 102.

¹³⁶ Hititçe bir ifadeden yola çıkarak Anadolu'da yeraltı sularına atfedilen kutsallık ve ilahi yönün tarihteki yerine dair bir kaynak için bkz. Gordon, 1967: 70-88.

söner. Irmak ile maden arasında eylemin büyüklüğü açısından da ciddi ayrım söz konusudur. Nitekim tasavvufta “yaratılmışlarda Hakk’ı değil yalnızca mahlûkatı görme hali” için “fark” tabiri kullanılır. Bunun tam tersi ise “cem” halidir. Aşağıdaki ayette Allah’ın gücünün büyüklüğü, insan yapımı bir eylem üzerinden misal getirilerek karşılaştırılmıştır:

“O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir. Köpüğe gelince sönüp gider. İnsanlara yararlı olan ise yerde kalır. İşte Allah böyle misaller verir.” (Ra’d 13:17).

Sele dair bir başka ayet Sebe halkı hakkındadır. Rabbinden yüz çeviren, kendilerine sunulan nimetlere nankör gelen Sebe halkı sel ile cezalandırılır. Böylece bereket fişkıran toprakları, faydasız ve nahoş ürün veren bitkilerle dolar:

“Andolsun, Sebe’ halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardı: Biri sağda biri solda iki bahçe bulunuyordu. Onlara şöyle denilmişti: “Rabbimizin rızkından yiye ve O’na şükredin. Beldeniz güzel bir belde, Rabbiniz de çok bağışlayıcı bir Rabdir.” / Fakat onlar yüz çevirdiler. Biz de üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların bahçelerini ekşi meyveli ağaçlar, acı ilgin ve biraz da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik. / Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.” (Sebe 34:15-7).

Kısacası Kur’ân’da sel; Allah tarafından gönderilerek ırmağın köpüğünü söndürmesi yönüyle anılır. Bu ancak Allah’ın yapabileceği bir şeydir. Ayrıca sel ceza rolü üstlenerek bereketli toprağı faydasızlaştırması bakımından ele alınır.

2.1.3.2.7. Kur’ân’da Nuh Tufanı

Sel getiren şiddetli yağmur manasındaki Tufan,¹³⁷ İslamiyet’e göre Nuh peygamber zamanında vuku bulmuş, yıkımı büyük bir afettir. Bilindiği kadarıyla; insanların azgınlığı ve kötülüğü sonucunda bir ceza olarak yeryüzünde gerçekleşmiş, günümüze kalıntıları ulaşmış, edebiyata ve tarihe mal olmuş bir hadisedir. İnanışa göre Tufan Hz. Nuh'un peygamberliğine inanmayan ve Allah'ın birliğini kabul

¹³⁷ “Tûfanın karşılığı İbrânîce’de mabul, Akkadca’da abubu, Latince’de diluvium olup hepsi de “yağmur fırtınası, sel, her şeyi kuşatan su baskını” mânâsındadır. Tûfan sadece su ile değil ateş, deprem, kan, kar gibi unsurlarla meydana gelen felâketlerin de adıdır; ancak genelde su ile gelen felâket anlamı ön planda olup bu yönüyle tarihte pek çok örneğine rastlanmakta, özellikle Hz. Nuh zamanında meydana gelen ve her şeyi su altında bırakan büyük felâketi ifade etmektedir.” Harman, 2012: 319.

etmeyen Nuh kavmine gelmiştir. Afet bu kavmi cezalandırmak için kopmuştur. Yani tüm dünyayı ve insanları kapsamamaktadır.

“Yağmur, bereket, rahmet gibi mânâlara geldiği gibi, fırtına ve tûfan şeklinde de tezâhür edip ilâhî bir âfete, belâya dönüşebilir. Tanrı'nın öfkesinin bir tecellisi olduğuna inanılan tûfan, her şeye, bütün tabiata zarar verir. Hz. Nûh'un Kur'an-ı Kerim'de geçen kıssasında da olduğu gibi tûfan, bir yönüyle her şeyin yok edilip hayâtın yeniden başlatılmasını ifâde eder. Bu nedenle, fırtına ve tûfanın görüldüğü yerde insanlar, âhir zamanda meydana geleceği haber verilen bir cezâ ile cezalandırıldıklarını düşünürler. Felâketin şiddeti ile insanların günâhının çokluğu arasında doğrudan bir bağlantı da kurulmaktadır, âfetler insanların, yâni toplumların günahlarını temizlemektedir. Tufân, bir anlamda eski insanların gidip yenilerinin geldiği, yenilenmiş bir dönemin başlangıcı olarak da kabul edilir.” (Taşpınar, 2017/2:38)

Kur'an'da belirtildiğine göre Nuh kavmi peygamberin çağrısına kulak asmayıp puta tapmaktan vazgeçmez. Davetine yanıt bulamayınca Hz. Nuh Allah'a yakarır, inanmayanların cezalandırılmasını diler. Duası kabul edilen Nuh'a bir gemi yapması ve inananları buraya toplaması vahyedilir. İnşa bitince Nuh canlıların her birinden birer çifti ve kendisine inanan kişileri alıp gemiye sığırır. Vicdanları kapalı, Allah'a kör kalmış kavim (vicdanları Hakk'a kapalı olduğu için kör addedilir) ise yapılan bu gemiyi alaya alır. Fakat Tufan gelip çatar, gök kapıları açılır, yerin kaynakları fişkirir.¹³⁸ Su toprağı kuşatır.¹³⁹ Kavminin zulmünden dolayı Nuh'un af dilememesi gerektiği söylenir (Müminun 23:27; Hud 11:36-7). Nuh'a inanmayanlar suda boğulur. Boğulanlar arasında Nuh'un eşi ve bir oğlu da vardır. Belli bir vakit sonra Allah'tan gelen emirle yeryüzü suyu yutar, gök ise suyunu tutar. Gemi¹⁴⁰ Cudi Dağı'na oturur.¹⁴¹ Gemidekiler Allah'ın selam ve bereketi ile gemiden iner (Harman, 2012: 321; Araf 7:59-64; Nuh 71:25).

¹³⁸ Tufan yalnızca gökten gelen bir yağmurla olmamış yeraltı sularının da aynı anda taşmasıyla vuku bulmuştur. Tufan'ın sonu yine aynı şekilde göğün ve yerin eşgüdümlü tutuculuğu ile sağlanmıştır (Kamer 54:11-5; Hud 11:40-4).

¹³⁹ Şiirlerde suyun kuşatıcı yönü vurgulanırken bunun aksine toprağın; darlığı ve kuşatılmışlığı sembolize edişi hakkında bir yaklaşım için bkz. Kanter, 2006: 32.

¹⁴⁰ Gemi Tufan zamanında insanları taşımak suretiyle ibret alınması gereken dehşetli manzaraların görülmesine olanak kılan bir araç vazifesi üstlenmiştir. Konu hakkında bkz: Hakkâ 69:11-12; Yâsin 36:41-4; Hakkâ 69:11-12.

¹⁴¹ “Kur'an'da geçen öyküde, Hz. Nuh'un Gemisi, Şırnak'taki Cûdî Dağı'na iner. Şırnak'ın asıl adının 'Şer Nok', onun da aslının 'Şehr-i Nuh' (Nuh kenti) olması ve Hz. Nuh'la birlikte kırkı erkek, kırkı dişi seksen kişinin gemiye bindiği ve kurtulduğu yolundaki söylentilere dayanılarak, Şırnak'a bağlı bir köyün 'Seksenler' ('Semânin' ya da 'Heştân') adını alması, gelenekten gelen tarihsel bir kanıt olarak kabul edilebilmektedir.” Tez, 2008: 81.

Nuh'un kavmine peygamberlik görevini icra etmesi ve onları imana davet etmesi uzun yıllar almıştır.¹⁴² Kur'ân'da Tufan kelimesinin geçtiği iki ayetten biri olan şu ayet, Nuh'un çabasını ortaya sermektedir.¹⁴³ *“Andolsun, biz Nûh'u kendi kavmine peygamber olarak gönderdik. O da dokuz yüz elli yıl onların arasında kaldı. Neticede onlar zulümlerini sürdürürlerken tûfan kendilerini yakalayiverdi.”* (Ankebut 29:14).

Sonuç olarak Tufan'ın zalimlere ceza olarak gönderildiği ve sonraki nesillerin bundan ibret alması gerektiği söylenebilir (Müminun 23:30, Hakka 69:11-2).

2.1.3.2.8. Kur'ân'da Azap Hükümündeki Su

Cehennemde günahkârların susuzluk nedeniyle feryat edeceği, onlara verilecek suyun yüzleri yakacak kadar sıcak ve maden eriyiği gibi kaynak olacağı, içen kişinin karnında kaynayacağı ifade edilir. Bahsi geçen içecek; “kaynar sudan karışık, faydasız, zifiri karanlık (gölge) içinde, boğazdan kolayca geçmeyen, irinli” olarak nitelenir. Cehennemde serinlikten yana hiçbir eser bulunmayacaktır (Duhân 44:43-6; Gâşiye 88:1-5, Kehf 18:29, Saffat 37:62-7; Vâkıa 56:41-4; Vâkıa 56:92-3; İbrahim 14:16-7; Sad 38:55-7).

Dünya yaşamı sırasında Allah'a karşı gelen kişiler öte dünyada suya koşan susuz develer gibi cehenneme gönderilecektir. Üstelik içecekleri kaynar sudur (Meryem 19:85-6; Vâkıa 56:51-6).

Azaba mahkûm olanlar boynunda demirden halka ve zincir varken kaynar suda sürüklenecek ateşte yakılacaktır (Mümin 40:69-72).

Kısacası suyun öte dünyaya da ait bir varlık olup ceza hükmü taşıdığı anlaşılır. Azap vereceği söylenen bu suyun en temel özelliği aşırı derecede sıcak olması ve içene ferahlıktan ziyade ıstırap vermesidir.

¹⁴² Hz. Nuh'un uzun yıllar süren çabasını anlatan ayetler için bkz. Şuara 26:105-17; Nuh 71:4-20.

¹⁴³ Tufan kelimesinin Kur'ân'da geçtiği diğer ayet Araf 7:133 Firavun ve Mısır halkı ile alakalıdır.

2.1.3.3. Kur'ân'da Geçen Suyla İlgili Peygamber Kıssaları

Tespit edildiği kadarıyla Kur'ân'da su; Hz. Nuh,¹⁴⁴ Hz. Lut,¹⁴⁵ Hz. Eyüp,¹⁴⁶ Hz. İbrahim,¹⁴⁷ Hz. İsmail,¹⁴⁸ Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. Salih,¹⁴⁹ Hz. Yunus¹⁵⁰ ve Hz. Yusuf ile beraber anılır. Bunlardan bazılarını kısaca aşağıda değinilecektir.

2.1.3.3.1. Hz. Muhammed

Kur'ân'da Hz. Muhammed'le dolaylı olarak alakalandırılan belli başlı su mucizeleri mevcuttur. Örneğin Bedir Savaşı'nda müminlere susuzluk çekmemeleri için yağmur yağdırılmıştır (Enfâl 8:11). Hendek ve Huneyn Savaşları'nda düşman tarafına Allah tarafından fırtına gönderilmiştir (Tevbe 9:25-6; Ahzâb 33:9). Hadis ve siyer literatürü ise peygambere dair su mucizelerine daha detaylı yer vermektedir. Hz. Muhammed'in "*Karanlık ve yağmurlu bir gecede yolculuk yapma durumunda olan bir sahâbîye verdiği asânın yolunu aydınlatması*" ve "*az miktarda su ve yiyeceklerle çok sayıda insanın doyurulması*" gibi mucizeler bu kabildendir (Çelebi, 2005: 446-8). Bunlar dışında müşriklerin peygamberden talep ettiği birtakım su mucizeleri vardır. Fakat "*Resûlullah'ın onlara mûcizelerin Allah katında bulunduğunu, kendisinin sadece bir uyarıcı olduğunu (el-Ankebût 29/50), yanında Allah'ın hazinelerinin bulunmadığını, gaybı bilmediğini ve melek olmadığını (el-En'âm 6/50) söylediği*" aktarılır (Çelebi, 2005: 446-8).

Hz. Muhammed'in su içme adabından, su hayratı (sebil)¹⁵¹ yapımını teşvikinden, suyu tasarruflu kullanmayı özendirmesinden hadislerde ve siyerler çerçevesinde bahsedilir. Örneğin su içilirken kabın içine nefes vermemek, ortak kullanım unsuru olan bir testinin veya tulumun ağzından değil de suyu bardağa koyarak içmek, su içmeden evvel besmele çekmek, suyu yavaş yavaş içmek, içtikten

¹⁴⁴ Konu hakkında tezin "Kur'ân'da Nuh Tûfanı" başlıklı bölümüne bakılabilir.

¹⁴⁵ İlgili ayetler için bkz. Enbiya 21:74; Araf 7:80-4; Hûd 11:77-83.

¹⁴⁶ İlgili ayetler için bkz. Enbiya 21:83; Sad 38:41-2, 44.

¹⁴⁷ İlgili ayetler için bkz. Saffat 97:9; Enbiya 21:68-70; Ankebut 29:24-5.

¹⁴⁸ Konu hakkında tezin "Kutsal Sular" başlıklı bölümüne bakılabilir.

¹⁴⁹ Konu hakkında bkz. Ün, 1994: 115. İlgili ayetler için bkz. Şuarâ 26:141-8; Şems 91:11-4; Kamer 54:23-31; Araf 7:73-7; Hud 11:61-3; Kamer 54:27-30; Neml 27:45; Şuarâ 26:153-6.

¹⁵⁰ Konuyla ilgili ayetler için bkz. Nisa 4:163; Enam 6:86; Kalem 68:50; Enbiya 21:87; Saffat 37:139-14.

¹⁵¹ "*Mecâzî anlamda Allah yolunda anlamına gelen "Fi-sebilillâh", Allah rızası için başka hiçbir karşılık beklemeden yapılan hayır anlamı taşır ve sebil, bu amaca hizmet eder.*" Sarıdikmen, 2017/2: 202.

sonra elhamdülillah demek peygamberin su içme adabı ile ilgili davranışlarından (Ün, 1994: 125). Peygamberin bazı ateşli hastalıkları suyla tedavi ettiği, ağzı kırık kaplardan su içilmemesi gerektiğini söylediği rivayet edilir (Ün, 1994: 125-8). Bir başka rivayete göre, abdest alırken çok az su kullandığı bilinen Hz. Muhammed bir gün abdest için fazlaca su harcayan bir mümini uyarmış ve ‘bir kişi akan ırmağın kıyısında olsa dahi suyu israf etmemesi gerekir’ demiştir. (Ün, 1994: 127). Zira peygamberin yaşadığı topraklar susuzluk ve kuraklık sebebiyle halka suyun önemini daha ciddiyetle göstermiştir. Örneğin varsıl kimselerin bir çeşme veya pınar vakfetmesi, sebil kılması,¹⁵² su yolu inşa etmesi özenle teşvik edilmiştir.

Buharî’nin aktardığı bir hadise göre ikindi namazına yakın bir vakitte müslümanlar abdest suyu arar fakat bulamaz. Peygambere bir miktar abdest suyu getirirler. O da elini suyun içine sokarak herkesin oradan abdest almasını söyler. Çünkü suya giren parmaklarının arasından herkese yetecek kadar abdest suyu çıkmaya başlar (Ün, 1994: 127).

2.1.3.3.2. Hz. Musa

Kur’ân’a göre Firavun kendi ülkesi Mısır’da büyüklük taslayıp halkını sınıflara ayırmıştır. Halktan bir kesime sürekli zulmedip bu cenahtan doğan çocukların öldürülmesini salık vermiştir. Böylesi zor ve olumsuz şartlar altında doğan Hz. Musa öldürülme tehlikesi yaşamış, Allah’ın emriyle annesi tarafından Nil Nehri’ne bırakılmıştır. Firavun ailesinin üyeleri bu bebekle nehirde karşılaşmış, ona sahip çıkmış, hatta onu “göz aydınlığı” şeklinde nitelendirip adeta bağrına basmıştır. Musa’nın bir şekilde faydasının dokunacağına inanılmıştır. Mucize eseri başka kadının sütünü içmeyen bebeğe kendi öz annesi süt anne seçilmiş fakat işin aslını Firavun ailesinden kimse fark etmemiştir. Musa olgunluk çağına ulaşip gelişimini tamamlayınca Allah tarafından ilim ve hikmet sahibi olmuştur.

Bir gün Musa şehre gelir ve kavga eden iki adam görür. Kavgaya müdahil olan Musa adamlardan birini vurduğu darbeye öldürür. Musa bunun Şeytanın işi olduğunu düşünür. Nefsine zulmetmiştir. Yaptığı işten ötürü Allah’tan af diler. Duası

¹⁵² Bilhassa yolcular için büyük önem arz eden sebil kültüründe suyun yahut diğer meşrubatın içilebilecek nitelikte olmasına dikkat edilir, bu işe ayrılmış özel taslarla sunumu yapılır. Bkz. Sarıdikmen, 2017/2: 202; Sarıdikmen, 2013: 16.

kabul olur. Ertesi gün kavgada yardım ettiği adamın yine feryat ettiğini ve yardım istediğini görür. Bu esnada oradaki adamlardan bir tanesi Musa'ya: *“Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, beni de öldürmek mi istiyorsun. Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arabuluculardan olmak istemiyorsun.”* der (Kassas 28:19). Şehrin öbür ucundan koşarak gelen bir adam Musa'ya, şehrin ileri gelenlerinin onu öldürmeye karar verdiğini haber verir. Şehirden hemen çıkmasını söyler (Kassas 28:20-1). Musa adamın dediğini yapar, Medyen'e gider. Orada su başında hayvanlarını sulayan insanlar görür. Bunların arasında iki kız da vardır. Fakat kızlar çobanlar yüzünden kendi koyunlarını sulayamamaktadır. Bunun üzerine Hz. Musa onların koyunlarını alır ve sular (Kassas 28: 23-4). Kızlarına gösterilen iyiliği karşılıksız bırakmak istemeyen yaşlı baba (Şuayb), Musa ile tanışmak ister. Musa'nın başından geçen talihsiz olayları dinler ve ona hak verir. Şuayb sekiz yıl kendisine çalışması karşılığında kızlarından birini Musa'ya nikâhlayacağını söyler (Kassas 28:26-8). Musa bu teklifi kabul eder. Kendisine verilen süre dolunca ailesiyle birlikte yola çıkar. Yolda Tur tarafında bir ateş görür. Ateşin olduğu tarafa giderek ailesine bir parça kor getirmek ister (Neml 27:7; Kassas 28:29). Musa ateşin yanına gelince o mübarek yerdeki vadinin tarafındaki ağaçtan ona seslenilir. *“Ey Musa! Şüphesiz ben, evet, ben âlemlerin Rabbi olan Allah'ım. Değneğini (yere) at”* (A'raf 7:107; Kassas 28:30-1). Musa değneğinin bir yılanmış gibi süratle hareket ettiğini görünce arkasına bakmadan kaçar. Musa'ya korkmaması gerektiği söylenir. Bu sefer de elini koynuna sokması emredilir, Musa'nın eli bembeyaz olur (A'raf 7:108). Bütün bu mucizeler Firavun ile şehrin ileri gelenlerine gösterilmek içindir. Amaç onları Allah'a inanmaya davet etmektir (Kassas 28:32). Musa'nın kardeşi Harun ise ona bu görevinde yardımcı olacaktır (Yunus 10:75; Meryem 19:53; Kassas 28:34). Musa onlara Allah'ın delillerini apaçık olarak getirir. Ancak bu delillerin uydurulmuş bir sihir olduğu cevabıyla karşılaşır. Musa-Harun kardeşlerin daveti reddedilmiştir (Kassas 28:1-36). Bu olaydan sonra Firavun ile Musa arasında pek çok mücadele geçer. Yıllarca süren kıtlık Firavun'a ve beraberindekilere musallat olur. Tufan, çekirge, ürün güvesi (haşerat), kurbağa ve kan felaketleri yaşanır. Fakat bu felaketlerden en ufak ders alınmaz. Bela geldiği vakit Musa'ya yalvarırlar, kurtulmayı dilerler, üzerlerindeki azabın kaldırılması halinde ona inanacaklarını

söylerler. Ancak azap kaldırılınca verilen sözde durmayıp büyüklük taslarlar (Araf 7:130-6).

Musa kendisine gelen vahiy ile inananları bir araya toplar. Geceleyin yola çıkar. Firavunun zulmünden kurtulmak için hep beraber Mısır'ı terk ederler. Fakat ordusunu toplayan Firavun Musa'nın peşine düşer. Böylece Firavun'un kavmi, içinde yaşadığı güvenli bahçelerden, pınar başlarından, servetlerden uzaklaşmış olur (Şuara 26:52-8). Kızıl Deniz'e varılınca Allah'ın izniyle Hz. Musa asasını denize vurur ve deniz her parçası koca bir dağ misali ikiye yarılr. Musa ve İsrailoğulları denizin içinden ayakları toprağa basarak geçer. Firavun ve ordusu denizin ortasına varmışken sular kapanır, hepsi helak olur (Şuara 26:59-66). Firavun boğulmak üzereyken *“İsrailoğulları'nın iman ettiğinden başka hiçbir ilah olmadığına inandım. Ben de müslümanlardım”* der, Kur'ân'a göre bu olaydan sonra Firavun'un bedeni sonraki nesillere ibretlik bırakılmıştır (Yunus 10:90-2; Zariyat 51:40).

İsrailoğulları denizden geçtikten sonra puta tapan bir kavme rastlar. İsrailoğulları Hz. Musa'ya tıpkı onlar gibi kendilerine ait putları/ ilahları olması gerektiğini söyler. Musa buna çok kızar. Önce otuz gece, sonra on gece olmak üzere toplamda kırk gece süren Mikatı tamamlar (Bakara 2:51).¹⁵³ Bu süreçte Harun'a kendi yerine geçmesini söyleyip Tur Dağı'na gider. Musa orada Allah'la konuşur, onu görmeyi dilediğini söyler. Allah da ona *“Beni (dünyada) katiyen göremezsin. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin”* der (Araf 7:143). Allah dağa tecelli edince onu darmadağın eder, Musa da gördüğü karşısında bayılıp düşer. Ayıldıktan sonra Musa'ya Tevrat levhalarından her şeye dair bir öğüdün bulunduğu, her şeyin açıklamasının yazılı olduğu emirler verilir. Musa'nın yokluğu esnasında İsrailoğulları ise ziynet eşyalarından bir buzağı heykeli yaparak onu kendilerine ilah edinmiştir (Bakara 2:51). Bunu öğrenen Musa kavmine çok kızar ve üzülüp geri döner. Kendisine verilen levhaları halkına duyurur. Musa kavminden yetmiş adam seçip yola çıkacakken şiddetli bir yer sarsıntısı onları yakalar ve adamlar korkudan bayılır (Araf 7:144-54, Ta Ha 20:83-94).

Allah on iki kabile olan İsrailoğullarını kırk yıl Sina Çölü'nde gezdirir. Kabileler Tih Vadisi'ne ulaştığında susuzluktan kırılmak üzeredir. Musa Allah'ın

¹⁵³ Mikat: Bir iş için önceden belirtilen süre, tespit edilen vakit.
<http://lugatim.com/s/M%C3%8EKAT> (E.T. 08.01.2018).

emriyle esasını taşa vurur ve taştan on iki pınar fişkirir. Her kavim kendi içeceği suyu bilir. Üzerlerine Allah tarafından gölgelik olsun diye bir bulut gönderilir, gökten kudret helvası ile bıldırcın indirilir (Araf 7:160, Bakara 2:60).

2.1.3.3.3. Hz. Yusuf

Kıssaların en güzeli şeklinde anılan, Kur'ân'da başlı başına bir surenin adı olan Yusuf, babası Hz. Yakub'un kendisine düşkünlüğü yüzünden kardeşlerinin onu kıskanmasıyla anılır. Kıssaya göre Hz. Yusuf babasının yoğun sevgisine, ilgisine mazhar olur. Bir gün rüyasında ayın, güneşin ve on bir yıldızın kendisine boyun eğdiğini görür. Sonra babasına gidip gördüklerini anlatır. Babası duydukları karşısında endişelenir ve Yusuf'a bu rüyadan kimseye bahsetmemesini tembihler. Bilhassa kardeşleri bundan haberdar olmamalıdır (Yusuf 12:5). Ancak Yusuf'un kardeşlerinden biri rüyanın bahsini işitir, gidip diğerlerine anlatır. Kardeşler arasında hemen bir kıskançlık baş gösterir. Hale çare bulmak için plan hazırlayıp Yusuf'u ortadan yok etmeye karar verirler (Yusuf 12:9). Gezdirmek bahanesiyle babalarından izin aldıkları Yusuf'u evden uzaklaştırırlar. Asıl amaçları onu öldürmekse de bundan vazgeçerler. Kardeşlerini bir kuyuya bırakıp giderler. Babalarına da kana buladıkları bir gömleği Yusuf'unmuş gibi gösterirler¹⁵⁴ (Yusuf 12:18). Hz. Yakup duruma öylesine üzülür ki ağlamaktan kör olur (Yusuf 12:84). Yusuf'un bulunduğu kuyunun başına gelen bir kervan onu kuyudan çıkarır.¹⁵⁵ Mısırlı bir hanıma epey düşük bir fiyata satar¹⁵⁶ (Yusuf 12:19-21).

¹⁵⁴ Minyatürlerde Hz. Yusuf'un kuyuya atıldıktan sonraki tasvirlerine bakıldığında beyaz bir giysi ile çizildiği görülür. Hâlbuki kardeşleri tarafından gömleği alınan Yusuf'un çıplak olması gerekmektedir. İnanışa göre Hz. Yusuf'a Allah tarafından ihtiyaçları karşılanması için gönderilen melek Cebrail, Hz. İbrahim'e ait ipek elbiseyi giydirmiştir. Bu elbise İbrahim'i içine atıldığı ateşten koruyan kıyafettir. Beyaz giysinin "yeniden doğuş"u simgelediği düşünülür. Konu hakkında bkz. Brosh-Milstein, 1991: 3; konuyu Brosh ve Milstein'den aktaran Turan, 2014:148.

¹⁵⁵ "...Hz.Yusuf'un hayatında, su kuyusu [...] dönüm noktası olarak gözükmektedir. Hz. Yusuf bu kuyuya atılmak suretiyle, bir sonun başlangıcına da gelmiş bulunmaktadır. Hz Yusuf için yokluk gibi gözükene bu kuyu, onun rahmetine sebep olmuştur. Kuyu mecazi manadan hakiki manaya olan yolculuğun gerçekleşmesini sağlamış"tır (Ün, 1994: 118-9).

¹⁵⁶ Köleliğin meşru sayıldığı dönemlerde sahibinden kaçan veya ondan izinsiz dışarı çıkan esir (abd-i âbık), genel kabul gereği kötü sayılır. Çünkü kölelerin böyle yapması yasaktır, en iyi köle en çok itaat edendir. Bu sebeple abd-i âbıklar değeri en düşük sınıf kölelerden addedilir. Hz. Yusuf, kardeşleri tarafından kuyunun yakınından geçen kervana satılırken kardeşleri, onun kaçak bir köle olduğunu söyleyerek yok pahasına satılmasını sağlarlar. Bkz. Şener, 1988: 306-7.

2.2. TÜRK KÜLTÜRÜNDE VE YAKIN COĞRAFYADA SU TEMELLİ İNANIŞLAR VE UYGULAMALAR

Suyun kültürel yönlerinin ele alınacağı bu bölümde, öncelikle su ve su türevi olan; ırmak, deniz, göl, pınar, yağmur (nisan yağmuru) hakkında bilgiler aktarılarak Türk kültürlü halklardaki inançlara, uygulamalara yer verilecektir. Gökkuşacağı, takvim kültürü ve aya dair inançlar da yine su ile bağlantısı sebebiyle anlatılacaktır. Su temelli yaratılış inançlarının ardından suyun felsefeyle yoğun alakasını ortaya koyan “arkhe” ve “dört unsur (‘anâsır-ı erba‘a)” hakkında bilgi verilecektir. Cemre de yine dört unsurla alakası sebebiyle irdelenecektir. Kutsal sular bahsinde İslamiyetin bir kültür olarak su ile ne kadar özdeşleştiği gösterilmeye çalışılacaktır. Hızır-İlyas kültü, âbıhayât ve ölmezlik bahsinden sonra Tufan’la ilgili anlatılara yer verilecek ve hadisenin yakın coğrafyadaki mitolojik yansımaları gösterilecektir. Böylece kültür olarak suyun toplum inançlarına ve yaşayışına nasıl işlediği ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.2.1. Suya Dair İnançlar, Uygulamalar

2.2.1.1. Su

Suyun dillerdeki yerine bakıldığında ilk dillerde “A” sesi ile dile getirildiği görülür. Eski Germence suya “AA” denmiştir. Farsçada “canlılık” anlamına gelen “âb” sözcüğü su hakkında kullanılmıştır (Hançerlioğlu, 1975: 9; Çağlar, 2008: 76). Su kelimesinin Eski Türkçede ilk kullanımına suv/ sub (Altay kültür çevresinde “sug”) şeklinde rastlanır. Zamanla kelime sonundaki v/ b düşmüş ve kelime “sū>su” şeklini alarak günümüze ulaşmıştır.¹⁵⁷ Çince su “suei” diye okunmaktadır. Bu Çince söyleyiş ile Eski Türkçedeki sub/ suv arasında bir yakınlık bulunmaktadır. Bilindiği kadarıyla su kelimesinin Türklerce kullanımının ilk örneği Göktürk Yazıtları’ndadır (Kaup-Arat, 1936: 4; Ögel, 2014/2:412-3). Ayrıca suv/ süv kelimeleri su anlamının dışında “dar geçit, köprü, delik” manalarına gelecek şekilde metinlerde geçer:

¹⁵⁷ Kelimenin etimolojisi için bkz. <https://www.nisanyansozluk.com/?k=su> (E.T. 01.11.2019)

“Moğol dilinde *suv* ve *süv* kelimeleri 'dar geçit, dar köprü' anlamı ifade etmektedir. Bu kelimeye bir çok Tunguz-Mancur dillerinde *suve* 'delik, dar köprü', moğol yazı dilinde *sübe*, *buryat* dilinde *hübe* şeklinde rastlanmaktadır. *Su* 'dar geçit, dar köprü' kelimesi de çağdaş Türk lehçelerindeki *su* kelimesi gibi *sub>suv>su* şeklinde fonetik değişime maruz kalmıştır. *Kitab-ı Dede Korkut*'ta moğol asıllı bu kelimenin Türkçe karşılığına *keçit* 'geçit' şeklinde sık sık rastlamak mümkündür: Kanlu kanlu sular dan keçü! versün (*Basat boyu, D-234*) Kanlu kanlu sular keçer olsa keçü! versün (*Beyrek boyu V-25*); Kara ölüm geldiğinde keçü! versün (*Boğaç boyu, D-35*).” (Zahidoğlu, 2000: 90)

Uygur Türkleri Merkür yıldızına “suv yıldız” der (Ögel, 2014/2: 410). Suyun parlaklık, nur, ışıltı ile yoğun alakası söz konusudur. Örneğin “âbdâr = âb: su + -dâr: malik olmak tutmak” sulak, suyu bol, parlak, parlayan anlamındadır (Tietze, 2002: 74). *Abdest/ avdest*, *çirkef*, *girdâb*, *gülâb* gibi kelimelerin içinde “âb” geçer. Kelimenin kökü Farsçadır. Eski Suriye'nin şemsî takviminde âb “ağustos ayı”dır (Tietze, 2002: 69-70).

Dede Korkut, şamanları yardıma çağırırken “*Su ayağı Er-Korkut, baksıların piri, [...] dar yolda sana sığındım*” derken baksılar da Dede Korkut'a şöyle hitap eder: “*Su başında Süleyman, su ayağında Er-Korkut, çağırınca gel, kaygu ve hastalığı bul*” (Ögel, 2014/2: 409). *Su ayağı*, suyun içinde aktığı yatak yahut su kavşak için kullanılan bir tabirdir. İnsanların birbirine saygıyla hitap edişindeki bu deyişler özünde suya verilen ehemmiyeti yansıtmaktadır (Ögel, 2014/2: 409, 425).

Su; yağmur olarak bulutlardan yağın, yeryüzünde deniz, göl, ırmak, vb.'ni meydana getiren, sıvı durumda bulunan (katı ve gaz formlara evirilebilen), içilebilen, akışkan, hidrojen ve oksijenden hasıl, kokusuz, belirgin bir tadı bulunmayan, şeffaf bir maddedir. Bolluk, bereket, mükemmellik (su gibi ezberlemek), berraklık/ saflık, temizlik, hızla geçip gitmek (zaman su gibi geçti), yaratılış-huy (bu adamın suyuna git), sırlıklam olmak, kolayca ilerlemek (su gibi gittik geldik), tartışmalı mevzu (bu konu daha çok su götürür), ucuzluk (su gibi bedava), terlemek (suyu çıkmak), sözünde durmamak (su koyuvermek), civıtmak (işin suyu çıktı), güzellik temsili (su gibi güzel), tadı kaçmak (işin suyu çıktı), izinde-peşi sıra gitmek (suyunca gittim), mağlup etmek (düşmanı su gibi ezmek), dövmek, alakaca epey uzakta kalmak (suyunun suyu) gibi pek çok manaya gelen bir kelimedir.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Bkz. <http://lugatim.com/s/su> (E.T. 01.11.2019)

Sü (asker, ordu) ile su/ suy (yön, cihet) kelimeleri sanatlı olarak oldukça sık kullanılır. Su demek olan âb kelimesi mecazen; letafet, itibar, ırz, namus, parlaklık, güzellik anlamlarına gelir.¹⁵⁹

Su ile alakası bulunan bir fiil kökü “yu-”dur. Eski Türkçede ve halk ağzında “yumak” yıkamak demektir. “Yulamak” ise rüya görmek manasında kullanılan bir tabirdir ve “yula-”nın su kaynağı, meşale anlamları vardır (Karakurt, 2011: 245).

Suyun en genel manası “yaşam kaynağı” olması ve “bereket”tir. Örneğin ölümsüzlük suyu manasındaki âbihayvân sözcüğündeki “hayvan”; hayat/ dirlik, canlı/ insan/ hayvan anlamına gelir. Ayrıca Havva, hayye (yılan), hayvan (canlı), haya (yumurta)¹⁶⁰ kelimelerinin aynı kökten türediğini, tıbbın sembolünün yılan olduğunu bu bağlam dahilinde hatırlatmak gerekir.¹⁶¹ Bereket kelimesi ise Arapça bürük’tan türemiştir. Bürük; “devenin bir yere diz çöküp orada beklemesi” olarak tarif edilir (Tümer, 1992: 487). Arapçaya da İbraniceden geçen kelime esas olarak “diz” anlamındaki “bereke”den gelir ve “diz çökülerek yapılan dua ile gelen bereket” anlamını taşır. Gerek İbrani kültüründe rastlanan diz çöküp dua etme, gerek Arap kültüründeki devenin diz çökmesi bize zengin bir çağrışımı olan “bereket” kelimesini bahşeder. Zaman içinde hemen pek çok kültürde uğrunda diz çökülen yağmur/ su, berekete ad olur.

Su denilince akla gelen çağrışım genellikle “temizlik”tir. Ateş ve toprak gibi su da temizleyici özelliğiyle Türk kültürünün vazgeçilmezlerinden olmuştur. Türklerde temizliğin yüceltilmesi yaygın bir gelenek olup bu işlev “Karşıt/ Karzıt Han” söylencesinde alenen görülebilir. Zira Ülgen’in oğlu Karşıt Han temizlik Tanrı’sıdır ve insanlara temizliği öğretmiştir (Karakurt, 2011: 122).

Kutsal (ruh) addedilmesi, suyun temiz tutulması inancını doğurmuştur. Her türden kirlilik, kutsallığı zedeleyeceği için suyun temizken olduğu gibi arındırmayacağı, şifa vermeyeceği düşünülür. Kutsallık sebebiyle sudaki balıklar¹⁶² da kutsal kabul edilir ve avlanması hoş görülmez (Ulutürk, 2009: 11).

¹⁵⁹ Bkz. <http://lugatim.com/s/su> (E.T. 01.11.2019)

¹⁶⁰ Yumurtanın veya inci ya da istiridye gibi deniz varlıklarının cinsellikle bağdaştırılması konusunda bkz. Eliade, 1992:143-69.

¹⁶¹ Hristiyanlık’ta yılan ve aslan, su ile alakalandırılır. Hatta yılan ve su ilişkisi tıbbî, tarihî, astrolojik ve mitolojik değer taşır. Konuyla ilgili olarak bkz. Pitarakis, 2017/2: 92-3.

¹⁶² Konu hakkında bkz. Kayalı, 2016: 252-65.

Oğuzların ve Moğolların su kültürüne inancı sebebiyle (su ruhtur) suya girmedeği ve yıkanmadığı söylenir.¹⁶³ Hatta 13. yüzyılda Cengiz Han'ın bu uygulamayı yasalaştırdığı bilinmektedir. Cengiz Han yasalarına göre yıkanırken su kirletilmemeli, taharet için su yerine taş kullanılmalıdır.¹⁶⁴ Suya yahut küpe idrarını yapan kişinin cezası ölümdür. Elleri suya daldırmak yasaktır. Bu iş için kap kullanılmalıdır. Su ağza alınıp ellere püskürtülmek suretiyle el ve baş yıkanmalıdır. Elbise yıkanmadan eskiyene kadar giyilmeli, yıpranınca atılmalıdır. Yıkanırken de su dökünmemek esastır (Emiroğlu, 2012: 181, 192; Arsal, 1947: 168, 171, 365). Benzer şekilde akarsuda kap kacak yahut elbise yıkamak da hoş görülmemiş, kimi zaman yasaklanmıştır (Taşpınar, 2017/2:34). Cengiz Han yasaları dışında bu uygulamalara benzeyen başka yasalar da olduğu bilinmektedir. Örneğin;

“Tıva Türklerinde “Aarcın” denilen su pınarlarının yanına, suya karşı nasıl davranılması gerektiğini belirten kuralların yazılı olduğu levhalar asılmıştır. Levhalarda, suyun temiz tutulması, yanında yüksek sesle ve rahatsız edici bir tonda konuşulmaması, suya tükürülmemesi, suyun başında sarhoş edici içkiler içilmemesine dikkat edilmesi gibi uyarılar yer almaktadır.” (Taşpınar, 2017/2:35)

Yıkanma alışkanlığının göçebe toplumlarda az gelişmesine temel sebep, suyun ata ruhlarıyla iletişim kurulabilecek sınır kabul edilmesidir. Zira iyeleri (su ruhları) dolayısıyla kutsal görülen sudan çekinilmelidir (Emiroğlu, 2012: 204).¹⁶⁵ Dört element içinde suyun kirletilmesi konusunda Burckhardt şöyle der:

“Her türlü maddenin duyularımızca algılanmasının en temel dışı vurum biçimleri olan dört öge –hava, ateş, su ve toprak- kutsal halesiyle donatılmış- hemen her yerde görülmektedir; bu açıdan bakıldığında, toprak sınırsızdır, hava kavranamaz bir şeydir, ateş doğası gereği dokunulamazdır ve yalnızca su kirletmeye açık, dolayısıyla özel olarak korunması tavsiye edilen bir şeydir.” (Burckhardt, 1997: 138)

¹⁶³ Kutsallaştırılan şeylerin tabu kabul edilmesi gibi eski Türklerde su tabu hükmünde algılanmış, suya belli kaideler ve merasimlerle yaklaşılması gerekmiştir. Suyun tabulaştırılmasına dair bu görüş için bkz. Akpınar, 1999: 66.

¹⁶⁴ Anadolu'da “tedariksiz abdesthaneye giren domalı domalı taş arar” atasözünden tahmin yürütüleceği üzere taharet için su bulunmayan yerde taş kullanmak tarihten kalma bir usuldür. Cengiz Han'ın suya dair yasaları için bkz. Arsal, 1947: 167-77.

¹⁶⁵ Ayrıca bkz. Aça, 2018: 8. Jean-Paul Roux suyun niçin temizlenme amacıyla kullanılmadığına şu açıklamayı getirir: “suyun saflığı tamamen olumsuz niteliktedir; ortadan kaldırılabilir, ayrıca arıtma gücü de yoktur; buna karşın onun kadar önemli olan ateşin arıtıcı gücü temelde etkindir; yani kirletilebileceğinden fazla arıttıcıdır. Kutsallıkla ilgili çok yönlülük dolayısıyla ritüel olarak banyolar ve yıkanmalar emredilebilir; bu durumda su daha büyük bir anlam kazanmaktadır.” Roux, 2002: 144.

Su kutsal olmanın¹⁶⁶ yanı sıra ebedi bir varlık kabul edilir. Bu ebedilik özelliği Türk mitolojisindeki Korkut Ata'nın, 'Suya ecel gelmez' sözüne dayandırılır (Öztabak, 2017/2: 25).

Eski Türklerde hangi sulardan içileceği belli kurallara bağlıydı. Hayvanlar yahut halktan biri "yurdun içiti" olarak belirlenen sulardan içebilirdi. Yabancı sulara gidilmezdi. Su kutsal olduğu için susuz kalan kişiye (bilhassa yabancıya) su vermek büyük bir hayır kabul edilirdi. Yerleşim birimleri suya yakın olacak şekilde kurulmaktaydı. Nitekim 'On Uygur' oymağı, yerleşimin on ırmak yatağı çevresinde kurulmasıyla bağdaştırılır (Ögel, 2014/2: 450; Ögel 2014/1: 92, 319, 326).

Suyun piri olduğuna inanma kültürü Azerbaycan'da yaygındır. Yemin edileceği, ant içileceği vakit onun adı söylenir (Ögel, 2014/2: 410, 447). Yahut müşkül duruma düşüldüğünde kendisinden yardım beklenir. Güçlüklerle karşılaşılınca ona sığınılır.¹⁶⁷ Ant içmek yine ırmak kıyısında yapılmasıyla değer taşır.¹⁶⁸

Proto-Bulgarların yemin etmeden evvel bir bardak suyu yere dökmesi, yer-su ruhlarına kurban sunma motifini temsil ederken¹⁶⁹ rembetiko¹⁷⁰ kültüründe yer-su'nun hakkı olarak içmeden evvel bardaktakinin bir parçası yere dökülür.¹⁷¹

Yudum yudum içmek, içerken eli başa koymak, içine el sokmamak, suya yemin etmek, mezara su dökmek¹⁷² gelenekleri Anadolu'da hala uygulanan saygı içerikli adetlerdir. Çünkü; "...su insanlığın ortak malıdır ve bu sebeple azizdir." (Öztabak, 2017/2:25, Ögel, 2014/2: 423).

¹⁶⁶ Suyun kutsal kabul edilmesinin bir örneğine Gılgamış Destanı'nda rastlanır. Gılgamış ile Enkidu sedir dağına yola çıkmadan evvel Mala (Fırat) ırmağının kıyısında Güneş Tanrısı Şamaş'a adak sunar. Yani ırmak kıyısının Tanrılara adak sunmak için kullanılan bir mekân olarak benimsendiği görülür (Sezen, 2016: 152).

¹⁶⁷ "Suyun iyesinin hayır, bereket ve sağlık getireceğine, buna karşılık bulanık suyun da uğursuzluk ve zarar getirebileceğine inanılmaktadır. Suyun berraklığı ak iye, sele dönüşmüş hali ise kara iye ile özdeşleştirilmiştir." (Polat, 2009: 224). Gılgamış Destanı'nda berrak ve bulanık suya benzer manalar yüklendiğini görürüz. Konuyla ilgili olarak bkz. Sezen, 2016: 143-57.

¹⁶⁸ Irmak kıyısında ant içmeye dair şöyle bir örnek mevcuttur: "Çingiz Han, Ong-Han'a yenilince 'arkadaşları ile birlikte Balcuna adlı ırmağa sığınmıştı. Irmakta su içerek arkadaşları ile birlikte and içmişlerdi.'" Ögel, 2014/2: 490.

¹⁶⁹ Yer-su için yere su dökmek hakkında bkz. Beşevliyev, 1945: 253.

¹⁷⁰ Rembetiko; Nüfus mübadelesi sonrasında Anadolu'dan Yunanistan'a göçen Rumlar tarafından icra edilen müzik türü. <https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 6.10.2019).

¹⁷¹ Konuyla bağlantılı olarak "libation" ve "Cem hakkı" tabirlerine bakılabilir.

¹⁷² Mezara yahut cesede üç kere su dökerek kutsama geleneğine dair Yunan tragedyalarından bir örnek için bkz. Sophokles, 1993.

Ekmekle su yaygın şekilde beraber anılır, ikisine birden kutsallık atfedilir. Nitekim 11.yy.'da en temel ve basit düzeyde gıdadan bahsedileceği zaman “aş-su” tabiri kullanılmıştır (Ögel, 2014/2: 411).

Su ile yılanın yakın ilişkisine özellikle mesnevîlerde ve halk hikâyelerinde rastlanır.¹⁷³ İkisinin yakınlığı “abra” adındaki devasa yeraltı yılanında adeta cisimleşir. Abra, yeraltındaki Büyük Deniz (Tengiz)'de yaşar. Erlik Han'ın sarayına bekçilik eder. Ayrıca; “*Abra: (Ab/Ap/Av). Abramak fîli, deniz taşıtlarını yönetmek demektir. Sözcüğün denizle olan bağlantısı açıktır. Aparmak kelimesi kapmak, alıp götürmek anlamlarını içerir. Ayrıca ağırlık içeriği kelime kökünde mevcuttur.*” (Karakurt, 2011: 9)

Suyun kutsiyet arz etmesiyle alakalı olarak Köroğlu'nun atının sudan çıkması¹⁷⁴ (doğması) örneği verilebilir. Nitekim Türk söylencelerinde kahramanın yahut atasının sudan çıktığı/ doğduğu motifiyle sık sık karşılaşılır. Sudan çıkan canlı, olağanüstü nitelikleriyle betimlenir (Karakurt, 2011: 85).

Saçı, genellikle düğün ve şenlikte gelinin başından ortaya saçılması adet olan para, inci, şeker, hububat nev'inden hediyelere denir.¹⁷⁵ Bu uygulama kimi yöneticilerin halka karşı cömertliğini sergilemesini sağlar. “Kansız kurban” adıyla halk arasında bilinir. Saçı, kıymetli bir yiyeceğin veya içeceğin kurbanlık niyetine doğaya dökülmesi/ bırakılması şeklinde de uygulanmıştır. Yine bu gelenekte suya kutsallık yüklendiği görülür (Karakurt, 2011: 176). Saçı malzemesi su olabileceği

¹⁷³ Yılan ve su ilişkisi çeşitli mitoslarda kendine yer bulur. Yılanın cinle ilişkilendirilmesi yine su kıyılarında cinlerin perilerin bulunduğu inancıyla özdeşleşmektedir. Örneğin: “*Güney Sibiry'a'nın Türk dilli halklarından Kaçınlar, bütün dünyaların kötü ruhlarının yeryüzünde dolaştıklarına ve bunların sıradan insanların gözlerine görünmez olduklarına; ruhların Orta Dünya'ya akşam karanlığında veya geceleri geldiğine; sabah ilk horoz ötüşüyle birlikte ruhların burayı terk ettiğine; olağanüstü varlıkların insanlara hayvan veya yılan şeklinde görünebildiğine inanırlar. [...] Hint mitolojilerinde yılan-cinler denizlerin ve okyanusların dışında göllerde, kuyularda, pınarlarda yaşarlar*” Aça, 2018: 8, 11.

¹⁷⁴ “*Su, evrenin bütün potansiyelinin ve bütün tohumlarının içinde barındığı rahim olduğu için, insan türünün ya da özel bir ırkın sudan çıktığını anlatan mitleri ve efsâneleri rahatlıkla açıklayabiliyoruz. Su tohumdur, yağmur er suyu. Cinsellikle ilgili kozmogoni simgelerinde; gök, yeri yağmur aracılığıyla kucaklar ve döller. Bu türden pek çok inanış 'yeryüzü ana' kavramıyla ve çeşmenin cinsel simgeselliğiyle karışmıştır. Ama topraktan, bitkilerden ve taştan doğum mitleri gibi mitlerin ve inanışların ardında aynı [t]emel düşünce yatmaktadır: Hayat, yâni gerçeklik, kozmik bir özde bulunmaktadır ve bu özden doğrudan ya da simgesel araçlarla bütün canlılar türemiştir.*” Eliade, 2017/2:41.

¹⁷⁵ Saçı: Eskiden muhtelif olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara ve onlar adına, onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere/ yiyecek, içecek, bez gibi verilen addır. Saçı giderek “sadaka” ile aynilemiştir. Bkz. Kalafat 1995: 111.

gibi, saçının yapıldığı mekân da pınar, ırmak vb. bir su kaynağı olabilmektedir (Ögel, 2014/2: 410, 426, 482-3).

Türk söylencelerinde ilginç bir motif “sudan hamile kalmak”tır.¹⁷⁶ Anlatıya göre Sagan Han adlı kurgusal kahramanın kızı, otuz dokuz hizmetçisiyle birlikte bir suyun kenarına gider. Kızların hepsi orada sudan hamile kalır. Doğan çocuklardan Kırgız nesli türer (Karakurt, 2011: 176). Tarihte Kırgızlar Yenisey Irmağı'nın¹⁷⁷ yukarı boylarında tarih sahnesine çıkmış bir Türk boyu olarak kabul edilir.

Dağdan veya sudan bir oğul uçurtmak/ akıtmak, Dede Korkut'ta bir evladın ölümü hakkında kullanılır. “*Kanın akan yügrük sudan,/ Bir oğul uçurdun ise, değil bana!*” ve “*Kanın akan yügrük sudan, bir oğul akıttın ise, değil bana!*” (Ögel, 2014/2: 444-5)

Ölüyü suda gömmenin günahlardan arındırıldığına inanılır.¹⁷⁸ Suda ölmenin şerefli sayıldığı görülür. Buna örnek olarak Korkut Ata'nın Sirderya üzerinde elinde kopuzuyla bir seccade üstünde ölmeyi beklediği rivayet edilir (Akman, 2002: 5).

Eliade'nin deyişiyle su; günahları yıkayıp insanı saflaştıran biçimleri çözen, ilga eden, sonra yeniden hayat veren özelliklere sahiptir. Ayinlerde kişiyi manen parlatıp saflaştıran ve dolayısıyla yaratılışın gerçekleştiği zaman dışı anı geçici suretle güncelleştiren su, aslında dünyanın yahut daha özeldede insanın yeniden doğumunun simgesel tekrarını sağlar (Eliade, 1992: 182-3).

¹⁷⁶ Sudan hamile kalma motifine Arap folklorunda da rastlanır: “...özelikle de Suriye ve Ürdün'de su pınarları genellikle dişil kabul edilir. Öte yandan suyu tuzlu pınarlar eril kabul edilir; kısır kadınların buralarda yıkanmasının nedeni budur.” Schimmel, 2004: 26.

¹⁷⁷ Bkz. Erkoç, 2018: 60.

¹⁷⁸ “Defin anlamında insan cesedinin doğal sulara gömülmesi ya da daha önceden yapılmış mezarların sular altında kalması çok nadir görülmektedir. Zorunluluktan ortaya çıkan, ölen bir gemi mürettebatının açık denizlerde suların derinliklerine verilmesi geleneğini anımsatmaktadır. Diğer taraftan ölenin kayıklara yerleştirilmesi geleneğinin Ön Sibiryaya halkları tarafından uygulandığı bilinmekteydi. Bu gelenek, bu halklara komşu olan Yakutlara mal edilmiştir.[...] Hazarlarda bulunmuş ve 10. Yüzyılda İBN-İ FADLAN tarafından aktarılmış olan kanıtlar su elementine ilişkili bir diğer defin yöntemini gösterir. Halkı tarafından özel anlamlarla donatılmış bir iktidar sahibi olarak değerlendirilen, Hazar Kağanının, her odasında onun için mezar (çukuru) kazılmış olan yirmi odalı bir yapıya defnedildiği ortaya çıkmaktadır. Definden sonra bu yapıya aşağısında akmakta olan nehir (Volga) yatağı yönlendirilmiş ve her yer sular altında kalmıştır. Bu yöntemin amacı, ölü kağanın ve onunla birlikte gömülmüş olan eşleri ve cariyelerinin ve hizmetçilerinin ebedi istirahatını temin etmektir. Bu mezar yerinin sırrını korumak için de daha uç bir yöntem uygulanmıştır: Bu mezar saray ‘cennet’ olarak adlandırılmakta ve ‘Kuğun cennete gitti’ denilmektedir. Mezar yerlerinin sular altında bırakılması uygulamasıyla ilgili bilgiler eksiktir. Buna karşılık AL-BIRUNI'in aktarımlarına göre Eski Oğuzlar ölülerini Amu Derya'ya yani Ceyhun Irmağı'na atmışlardır. Bazı araştırmacılar, tanınmış şahsiyetlerin cesetlerinin suya batırılmasının çok eski bir Hun geleneği olduğu görüşündedirler. Hatta onlar Atilla'nın Lisa ya da Adiga Irmağına gömüldüğünü kabul etmektedirler.” Tryjarski, 2012: 270-1.

Suyun dirilik/ hayat/ yaşam manası “helva” kültüründe sürdürülür. Ölen kişi adına cenaze evinde helva pişirilmesi, ateş-su-un (tarımı ve toprağı simgeler) gibi temel unsurların bir araya gelmesi, ölümden sonra yeniden dirilişi (yemek canlılık demektir) ifade eder. Helva bir başka açıdan bakıldığında ortak hareket etmek manası taşır, hep birlikte yenmesi ortak bilinci ifade eder. (Karakurt, 2011: 72).

Yakutlara göre ölüyü yıkamak tekinsiz addedilir. Bu tekinsiz işi yapması ve ölüyü gömmesi için bir grup görevli (Yakutça kiibäs) çağrılır. Ölen kişiden duyulan korku aslında bedeni henüz terk etmemiş kötü bir ruhu istemeden rahatsız etmekten kaynaklanır. Özellikle kemikleri sertleşmemiş genç insanların bedenini yıkamak tehlikeli sayılır. Bedenin uzun süre soğumaması da tehlike addedilir. Ölüyü yıkarken genellikle kayın/ ıhlamur ağacından tahtalar üzerine yatırmak adettir. Bu tahtalar bir daha kullanılmamak üzere yakılır. Çuvaşlarda yıkama suyunun ırmaktan (veya çeşmeden) alınmasına gayret edilir. Su alırken ırmağa madeni para, bıçak, balta, ip gibi nesnelere atılır. Alınan suyun temiz olmasına dair sözler dile getirilir. Paranın anlamı alınan suyun bedelinin ödendiğine dairdir. İpler ölünün ağzına su damlatıp susuzluğunu gidermeye yarar. Balta veya bıçak ise kötü su ruhlarını kaçırmak içindir. Su kepçe veya kovayla akıntının tersine olacak şekilde alınır. Alınan su ısıtılıp ölü bununla ve sabun eşliğinde ve yıkayıcının elinde eldiven varken yıkanır. Yıkama işi çıplak elle yapılmaz. Su bir örtünün üzerinden dökülür (Tryjarski, 2012: 173-5).

Cinlerin dişisi peri adıyla anılır. Doğaüstü bu yaratıkların en iyi bilinen hususiyeti çok güzel olup genelde kuyu başı, su kenarı, ırmak yatakları, göl kenarı, denizin kirli bölgeleri, bataklıklar¹⁷⁹, çeşme önü, terk edilmiş değirmenler, hamamlar, vb.’ni mekân tutmasıdır. Özellikle durgun suyun ve aynanın cinleri topladığı düşünülür. Metamorfoz geçirip istediği kılığa girebilen perileri kızdıracak davranışlardan kaçınılmalıdır. Örneğin onların yaşadığı yeri kirletmekten sakınmak gerekir. Özellikle bir yere kirli su dökmek gerektiğinde “destur ya ahd-i Süleyman” demek lazımdır. Çünkü inanca göre cinler Hz. Süleyman’a “senin adını anan kişiye dokunmayacağız” deyip söz vermiştir (Boratav, 1984: 87).

¹⁷⁹ Mesela Romalılar bataklıktan yükseldiğine ve hastalandırıldığına inanılan “zararlı ruhlar”dan korunmak için bataklık ıslahı meselesine ayrı bir hassasiyetle eğilmiştir. Çünkü bu ruhların hava yoluyla yayıldığı inancı yaygındır. Bkz. Demirağ, 2017/2:103.

Cin ve perilerin hastalığa sebep olduğu düşünülür.¹⁸⁰ Dolayısıyla halk arasında cin ve perilerin musallat ettiği hastalığı gidermek için şerbet dökmek geleneği türemiştir. Dua eşliğinde hazırlanan şerbet bir gece dört yol ağzında yere dökülür. Dökerken; “*al derdimi, ver sağlığımı, biz sizin ağzınızın tadını veriyoruz, siz de bizim ağzımızın tadını verin*” denir (Bayrı, 1972: 103). Buna mukabil yeni taşınan evi cinlerden perilerden temizlemek için evde cin-perilerin çok bulunduğu düşünülen bölgelere yine şerbet dökülür (Kalafat, 1995: 49). Eski Türklerde cin çarpmış hastanın yüzüne soğuk su atılır ve cin-periler uzaklaşsın diye “kovoç kovoç” (qovuç) yani “kaç kaç” denilir. Sonra hasta öd ağacı ve sedef otuyla tütsülenir (Kaşgarlı Mahmud, 2007: 444).¹⁸¹ Kimi zaman da su, bir muskanın tesiri işlesin diye gereklidir. Niyetle hazırlanan muskanın suyu içilir.

Kaşgarlı Mahmud’un deyişiyle “kaş” yani değerli taşlardan taşıyan kişiye yıldırım çarpmayacağı inancı vardır.¹⁸² Aynı zamanda susayan kimse bu kaşlardan birini ağzına alınca susuzluğunun geçeceği rivayet edilir (Ögel, 2014/2: 366).

Suyun bir başka görevi fal bakmada kullanılmasıdır. Suyu bakarak geleceğe dair tahminler yapıldığı vakidir. Bu âdet Yunanlar arasında “katoptromania” adıyla bilinmektedir:

“İÖ 6. yüzyılda Yunanlar arasında su dolu kaplardan geleceği okumak, kâhinlik (katoptromania) başladı. Romalıların miratorium adını verdikleri bu uygulamaya göre, suda aksi görünen kişinin geleceğini okumak mümkündü ama bu kap bir şekilde döküldüğü veya kırıldığında bunun anlamı da o kişinin kısa süre içinde felakete uğrayacağı, daha doğrusu öleceğiydi.” (Emiroğlu, 2012: 20-1)

Tavernier Seyahatnamesi ’ne göre Nahcivan civarında yılan sokan kişiye şifa veren kimi su kaynakları bulunmaktadır (Tavernier, 2010: 82). Verilen bilgiye göre Ermenistan’da bulunan Surp Stepanos köyü yakınında, ulaşılması güç bir yerde inşa edilen manastırda, bir zamanlar Surp Tateus ile Aziz Bartholomeus yaşamıştır. Sudan eser olmayan manastır çevresinde Surp Tateus esasını yere vurmuş ve topraktan su fışkırmaya başlamıştır. Ermeniler için kutsal kabul edilen bu pınarın

¹⁸⁰ “Türkçe’de hafif rüzgâr anlamında kullanılan yel sözü aynı zamanda cin veya kötü ruh manasında da kullanılmıştır. Anadoluda vücudun çeşitli yerlerindeki ağrı ve sızılara ‘yel’ denir. Inanca göre vücudumuza giren kötü ruhlar bu ağrıları yapmaktaydı” Bkz. Duvarcı, 2005: 136.

¹⁸¹ Konuyla ilgili teferruatlı bilgi için bkz. Duvarcı, 2005: 131-44.

¹⁸² “qāş: Beyaz ya da siyah renkte olan saydamımsı bir taş [yada taşı (?)]. Bunun beyaz olanı yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır.” Kaşgarlı Mahmud, 2007: 410.

halk tarafından sık sık ziyaret edilmesi gelenektir (Tavernier, 2010: 82-3). Revan-Tebriz arasında Karabağlar kervansarayının yarım mil aşağısında bulunduğu söylenen bir suyun ise donup taşlaştığı rivayet edilir. Nitekim kervansaray da bu sudan oluşan taşlarla yapılmıştır denir. Bu hafif taşlara ne zaman ihtiyaç duyulsa, kıyıda çukur açıp içine su doldurulur. Sekiz on ay sonra su taşa dönüşüp taş kullanıma hazır hale gelir. Ermeni inanışına göre Hz. Nuh'un oğlu Sam bu suyun doğduğu kayanın altını kazmış ve su kayanın altından çıkmıştır (Tavernier, 2010: 79).

Tebriz yakınındaki Urmiye Gölü'nün güneyinde Tokoriam adlı kentin çevresinde birçok pınar kaynamaktadır. Bu sular, üstünde aktığı toprağı kireçleştirme özelliğine sahiptir. Oluşan kireç tabakasının altındaki süngerimsi toprak tabakası bir işe yaramasa da onun altındaki tabaka cam gibi saydamsı, beyaza çalan güzel bir taştır. Oyulup şekillendirilerek evlerde süs olarak kullanılır. İnanca göre bu taş kaynak suyunun donmasıyla oluşmaktadır. Hatta taşın içinde kimi zaman su süngerlerine rastlamak mümkündür.¹⁸³

Tavernier'in Türk hayırseverliğinden bahsettiği satırlara göre, sudan uzak kalmış büyük kervan yollarında susuzluk tehlikesinin önüne geçmek için yol kenarına pek çok sarnıç yapılmıştır.¹⁸⁴ Şayet yıl kurak geçer de sarnıçlar kurursa halkın yakın köylerden buraya su taşıyıp getirdiği anlatılır (Tavernier, 2010: 126).

2.2.1.2. Irmak, Deniz, Göl

Eski Türk söyleyişinde tengiz (deniz) sözü küçük ırmak ve göllerden okyanuslara kadar verilen umumi bir isimdir.¹⁸⁵ Çok büyük ırmakların adı “yadig su/ yayıksu” şeklindedir.¹⁸⁶ Okyanus'un karşılığı ise “taluy”dur (Ögel, 2014/1: 503-4).

¹⁸³ “Eyaletin valisi, içinde bir ayak uzunluğunda bir kertenkele bulunan bir taşı Şah Abbas'a armağan göndermiş” Tavernier, 2010: 95.

¹⁸⁴ Sarnıçlar hem kamusal hem de özel mülkiyette kullanılmıştır. “Evlerin kuyuları ve sarnıçları olmasına karşılık, çeşmeler kamusalı. Aynı zamanda pınar ve çeşmeler dinen saygı duyulan su kaynaklarıydılar.” Demirağ, 2017/2: 103. Sarnıçlar hakkında bkz. Albayrak, 2017/2: 248-9.

¹⁸⁵ Farsça Derya kelimesi Sanskritçe “dharma” ile kökteştir ve dharma “yasa, sağlam şey” anlamına gelir. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/derya> (E.T. 13.07.2018).

¹⁸⁶ “Yatık su” ile alakalı olarak eski Türklerin Nuh peygambere Tufan'dan dolayı “Yayık Han” dediği aktarılır. Karakurt, 2011.

Türk kültürlü halklarda ırmak ile denize¹⁸⁷ dair tespit edilen inanış ve uygulamalarda ağırlıklı olarak Şamanizm'in etkisine rastlanır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Bir Başkurt gölde veya ırmakta ilk defa yıkanmaya niyetlenmişse elbisesinden, kuşağından iplik¹⁸⁸ koparıp suya atarak ırmak iyesinden izin alır. Aksi takdirde ırmak iyesinin musibetine uğrayacağını düşünür.¹⁸⁹ Ayrıca gelinler için düzenlenen ve Anadolu'da günümüzde sürdürülen "su gösterme merasimi" vardır. Köye yeni katılan geline "hu köründür" (su gösterme) denilen uygulama gereğince köy civarındaki tüm ırmaklar (su kaynakları) gösterilir.¹⁹⁰ Şayet gelin bir dilek dilemek isterse bu suların kenarına gidip dileğini söyler ve saçını saçar (Bayat, 2002: 452, Ögel, 2014/2: 410, 426, 459).¹⁹¹ Destanlarda sıklıkla karşılaşılan "sudan geçme" (izinli olma) motifi ise ayrı bir öneme sahiptir.¹⁹² Büyük ırmakları geçmiş kimselerin manevi gücünün artarak çeşitli hastalıkları iyileştirme kabiliyetine sahip olduğu düşünülür. Bu sebeple bir şaman için geçtiği ırmak (deniz) sayısı önemli bir göstergedir. Deniz ve ırmak insanların varlık mücadelesini sürdürdüğü mekân olarak hafızalara yerleşmiştir. Kazakistan'da İrtiş Nehri ilk kez geçileceği zaman geçen mendilini suya atması gelenektir. Suya girmeden evvel ve sudan geçerken su iyesine selam verilir. Kâbusları alıp gitsin, iyi rüyayı da aydınlatsın diye rüyalar ırmağa (akan suya) anlatılır (Beydili, 2005: 504). Anadolu'da Hıdrellez günü dilek kâğıtları ırmağa atılır. Büyü yapılan kişinin deniz üstünden geçtiği takdirde büyüün bozulacağına inanılır (Ögel, 2014/2: 409-502). Irmakların Tanrı'nın yüzünü gördüğü için, insanın merak ettiği tüm bilgileri bildiğine inanılır ve ondan haber sorulur. Dede Korkut'un aşağıdaki şiirinde Salur Kazan, kaybolan ordusunu (yani aile ve çevresini) ırmaktan sormaktadır:

¹⁸⁷ Eski Türklerde deniz ve okyanus kavramıyla kastedilen şey çoğu defa büyük ırmaklar yahut göllerdir. Irmak kelimesi yerine Ögüz (büyük nehirleri kastederek) ve müren kullanıldığı görülür. Konu hakkında bkz. Ögel, 2014/2: 471-517.

¹⁸⁸ Yer-su ruhları için kırmızı, gök ruhları için beyaz, yeraltı ruhları için siyah-beyaz renkte ip (bez parçası vs.) kullanılırdı. Bu şekilde tanrılarla (ruhlar) iletişim kurularak dilek ve istekler iletilirdi. Bkz. Erdoğan, 2007: 14.

¹⁸⁹ Konu hakkında bkz. Ocak, 1983: 28; Akpınar, 1999: 61; Kalafat, 1995: 53.

¹⁹⁰ Benzer bir gelenek; sünnet çocuğuyla arkadaşlarını düğün sırasında gezintiye çıkarıp bir çeşme, akarsu vb. kıyısında davul zurna eşliğinde eğlendirmek şeklindedir.

¹⁹¹ Çocuksuz kadınlar gebe kalabilmek için kurumuş ırmaklara şarap çalarak o ırmağın iyesini memnun etmeye çalışır. Bkz. Akman, 2002: 5. Şarap yerine tatlı şeyler saçmak da benzer bir uygulamadır. Ögel, 2014/2: 482. "Kuru çaylara su çalma" ifadesine yer verilen Dede Korkut Oğuznameleri'nde gelinlerin yeni evlerinin çevresindeki sulara saç yapması söz konusudur. Saçıdan sonra gelin bir bebek sahibi olmayı diler. Bkz. Ögel, 2014/2: 482-3.

¹⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Alptürker, 2019: 672-89; Ögel, 2014/2: 494.

“...Kazan'ın önüne bir su geldi. Kazan aydur (şöyle dedi):
-Su, Hak didârın görmüştür, ben su ile haberleşeyim, dedi
Görelim hanım nice haberleşdi:
Çağnam çağnam kayalardan çıkan su!...
Ordumun haberin bilir misin? değil bana,
Kara başı, kurban olsun suyum sana!
-Dedi. Su kaçan haber verse gerek. Sudan geçti. (DK, 451)” (Ögel, 2014/2: 448-9)

“Akan duru sudan haber geçmesi dileği” ile az evvel bahsi geçen; “*Akan duru sular dan haber geçe!*” ifadesinde suyun haber taşıyıcı özelliği üzerinde durulur. (Ögel, 2014/2: 448-50)

Oğuzların dua ederken “akıntılı ve görklü suyun karımasın” dediği aktarılır. Karımak, Eski Türkçe bir tabir olup halk ağzında ihtiyarlamak, yaşlanmak anlamında kullanılan bir kelimedir. Dede Korkut'un aktardığına göre Oğuzlarda ırmak kurumuş yerine “yaşlanmış” denilir.¹⁹³ Suyun kuruması aynı zamanda Tanrı kutunun (su Hak yüzünü gördüğü için kutlu sayılır¹⁹⁴) ve dolayısıyla bereketin, canlılığın yok olması demektir. Buradan yola çıkılarak Türklerin suyu canlı ve yaşayan bir varlık saydığı ve ona kişilik verdiği anlaşılır: “*Akıntılı görklü sular karısa, kara taşmaz! / Kay tabanlar (deve) karışa, torum vermez!... / Er yiğitler karışa, oğul doğmaz!..*”. (Ögel, 2014/2: 451, 453).

Irmaklar, boyutuna göre bir kavmin/ boyun kendi suyu sayılmış ve o kavmin ismiyle yan yana zikredilmiştir. Buna “ilin/ yurdun ırmağı” anlayışı oluşmuştur. Nitekim eskiden ırmağın düzenine göre yerleşim yerlerinin kurulduğu görülür. Üstelik tarım toplumu için mühim olan su, göçer toplumların hayvanlarını sulaması için daha mühimdir ve bu sebeple kutsallaştırılır. Mukaddes tutulan ve yöre halkına ait sayılan sudan içmek yöre insanlarına ve onların baktığı hayvanlara serbesttir. Yabancılar ise izin almalıdır. Su bulamayanlara, su sahipleri tarafından su içirilmesi (sebil¹⁹⁵ anlayışı gibi) ise hayır sayılmıştır (Ögel, 2014/2:414).

¹⁹³ Ögel kurumak sözcüğünün büyük ırmaklar hakkında kullanılmadığını, onun yerine karımak yahut soğulmak deyişlerine yer verildiğini aktarır: “*Kuruma sözü, Dede Korkut'ta sular için kullanılmıyordu. Daha çok ağaçlar için söyleniyordu: 'Kaba ağacın kurumuş idi, yeşerdi ahır' gibi sözlerde, daha çok görülüyordu. Ancak 'kuru çay' deyişine, çok rastlanıyordu. [...] 'Soğulma', suyun toprak veya kuma sızarak, kaybolması veya azalması, demektir. Sütün kaynayarak azalması da, soğulma veya sugulma demektir.*” Ögel, 2014/2: 483.

¹⁹⁴ Suyun Hak yüzünü görmüşlüğü konusunda Dede Korkut dışında Tahir ile Zühre hikâyesine bakılabilir. Bkz. Türkmen, 1983: 250. Suyun cennetten gelip cennete dönen bir kut olarak görülmesi hususunda bkz. Ergun, 2013: 314.

¹⁹⁵ “*Sebil, Arapça yol demek olup Kur'an'da kullanılmıştır. Bunun için mimar Sedad Çetintaş "Türklerde su, çeşme, sebil" adı makâlesinde, "Sebil kelimesi, Arapça maddî ve mecâzî mânâlarda*

Cengiz'in ilk atası "gök kurt ile alageyik"ın denizi geçerek geldiği söylenir. Oğuz Destanı'nda Oğuz Han'ın ikinci eşi "iki ırmak arasındaki adada yetişmiş bir ağaç kovuğunda" bulunmaktadır. Oğuz Han onu görüp âşık olmuş ve onunla evlenmiştir. Oğuz Destanı'nda ve Dede Korkut'ta "büyük ırmakları geçmek" başarı addedildiği gibi bunun sihirli bir güç olduğuna inanılır (Beydili, 2005: 504). Yeni doğan bebeğe isim verilirken iyi dilek temennisi babında böyle suları geçebilmesi dilenir. Dede Korkut bir bebeğe ad koyarken şöyle dua eder: "Allah Ta'alâ senin oğluna aşut [geçit] versin! / Kanlı kanlı sulardan geçer olsa, geçit versin!" (Ögel, 2014/2: 449-50). Hatta Oğuz savaşçıları savaşıp galip geldikleri yerdeki suyun adıyla tanıtılır.¹⁹⁶ (Ögel, 2014/2: 24-5, 492-3). Gilgamiş Destanı'nda belirsiz sayıda ırmak aşmak ifadesi "avarelik" temsili olarak kullanılırken Oğuz Destanı'nda durum

yol demektir. Bizde hayır ve iyilik yolu mânâsına alınmış, bu itibarla su tevzî yerlerine 'sebilhâne' ve ihtisar için yalnızca 'sebil' denmiştir. Şehirlerde halkın, gelip geçerken parasız ve kolaylıkla soğuk ve temiz bir su içebilmesini temin için düşünülmüş ve yapılmışlardır." denilmektedir.

M. Zeki Pakalın'ın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğünde "Sebil: Hayır için parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıkl ve ekseriya kubbe ile örtülü binâlar hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bunun yerine 'Sebilhâne' de kullanılır." denilmekte ve "Yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binâlar ki pencerelerinde dâimî sûrette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi." suretinde tarif olunan sebil için Sanat Ansiklopedisi'nin "Sebil" maddesine atıf yapılmaktadır.

C. Esad Arseven'in Sanat Ansiklopedisi'nde ise; "Sebil (Yol mânâsına sebl'den) yollar üzerinde, gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan binâlar ki pencerelerinde dâimî surette su ile dolu maşrapalar bulundurulup gelen geçen parasız olarak bu suları içerlerdi. Sebiller umûmiyetle yuvarlak ve üstü kubbe ile örtülmüş küçük bir odacık şeklinde olup cepheleri büyük pencere şeklinde açıktır. Pencerelerin iki taraflarındaki sütunlar arasına gâyet müzeyyen şebekeli tunç parmaklıklar konulmuştur; bu parmaklıkların altında ve yerden bel irtifâna kadar olan duvarın üstünde parmaklığın alt kısmına maşrapa geçecek kadar aralıklar bırakılmıştır. Bu gözler adedince küçük bakır veya pirinç taslar, saplarından uzun birer zincirle mezkûr parmaklığın bağlanmış olup bunlar boşaldıkça içeride dâimî sûrette oturan sebilci tarafından doldurularak isteyenlerin içmesine hazır bulundurulurdu. Sebiller, gelip geçenlere parasız su vermek üzere hayrat olarak yapılan müesseselerdi ki hemen hemen her câminin yanında bir sebil inşâ olunurdu. Bu sebillerin Ayasofya'daki Sultan Ahmed Sebili gibi çeşmesi olanları da vardır. Türk mimârisinde mühim bir şûbe teşkil eden ve üslûbları zamânin üslûbuna uyan mimârî eserlerdir. Bunlara sebilhâne denirdi. İhtiras edilerek sebil edilmiştir." şeklinde bir tarif ve malumat bulunmaktadır.

İslâm Ansiklopedisi sebil hakkında şu açıklamayı verir: "Sebil, yol demek olup Kur'ân'da da kullanılmıştır. Kelime bugün hayrat çeşmeler için kullanılır. Şark dinlerinin çoğu gibi, İslâm da tabiatıyla çorak bölgelerde ve iklimi kurak yerlerde, susuz kalmış yolcular için kuyular, sarnıçlar, çeşmeler tanzimine büyük bir değer ve ehemmiyet vermiştir; sebilin bu son mânâda kullanılışının, Allah rızası için yapılan eserler hakkında kullanılan sebil Allah tâbirinden çıkmış olması mümkündür." şeklinde bilgi vermektedir.

Yukarıdaki muhtelif izâhattan anlaşılacağı üzere, Türkler Arapça "sebil" tâbirini, Allah rızası için yapılmış çeşme, şadırvan, kuyu gibi çeşitli su mimârîsi için ve hemen hemen her devirde kullanmışlardır." Önge, 2017/2: 197-8.

¹⁹⁶ Dede Korkut'ta geçen: "Amut suyunun aslanı, Karaçuk'un kaplanı, Aygır Gözler suyundan at yüzdüren" deyişleri bu tip örneklerdir. Bkz. Ögel, 2014/2:485

tersinedir ve tecrübeli olmayı simgeler.¹⁹⁷ Dolayısıyla Oğuz Destanı'nda ırmakların yeri (kutsiyet içerir nitelikte) hayli mühimdir.

Su kutlu sayıldığı için deniz, ırmak kıyısında nikâh kıyılır (Ögel, 2014/2: 496). Sandığa konup ırmağa salınan bebek yahut kişi motifi, ırmakta sürüklenme motifi ve akabinde kurtuluşa erme Türk mitolojisi ile masallarında çok sık rastlanan kültürel motiflerdir (Ögel, 2014/2: 493, 943-4).

Nahçıvan, Tebriz, Salmast, Kars, Ağrı, Taşlıçay, Muş gibi yerlerdeki inanışa göre yeni yılın iyilik, huzur, şans, sağlık getirmesi için ilkbaharda ırmakta yıkanmak adettir. Bunun için suya girip üç defa; *“Ağırlığım uğruluğum, kelliğim keçeliğim bu suya”* denilir (Polat, 2009: 223).

Gelenek olarak “suya ant içmek”, “su kıyısında ant içmek” Anadolu'da ve Dede Korkut anlatılarında örneğine rastlanan bir davranıştır. İrmaktan su içme yolu ile ant töreninin yapıldığı aktarılır. Bir de “yemin/ ant içmek” deyişi vardır. Eski kültürde ant kâsesi ile içki-kımız içilmesine atfen bu deyiş günümüze değin süregelmiştir. Ayı kültü bulunan Türk devletlerinde ayı kafatası ile su içip ant edildiği bilinmektedir (İnan, 1948: 281, 289).

İrmak kıyılarının tekinsiz mekânlar olarak edebiyata yansıdığı görülür. Cinler, periler, türlü uğursuz yaratıklar yahut çeşitli su iyeleri ırmakları mekân tutunmuştur.

“Nuri Taner, Türk halk inanışlarında doğüstü varlıkların etkinlikleri sebebiyle tehlikeli/sakıncalı görülen mekânları şöyle sıralamıştır (1983:12): a. Keneşler, b. Değirmenler, c. Samanlıklar ve merakler, ç. Çöplükler, d. Eski ahırlar, e. İssiz yerler (çöller, dağ başları, vb.), f. Hamamlar, g. Her türlü yıkıntı ve terkedilmiş yerler (örenler), h. Ormanlıklar, ı. Kuytuluk yerler, i. Bataklıklar, j. Tandırlıklar, k. Tüm pis yerler. Bu listeye şu mekânların da eklenmesinde yarar vardır: a. Mezarlıklar, b. Şehitlikler -savaş alanları, c. Boğazlar ve dört yol ağızları, ç. İrmak kenarları.” (Aça, 2018: 7)

İrmak kavşaklarındaki adacıklar mitlerde sıkça rastlanan bir motife kaynaklık eder. Oğuz Destanı kahramanlarından Kıpçak, annesi tarafından böyle bir adacıkta ağaç kovuğunda dünyaya getirilir. Uygurların atası beş prens ırmak kavuştağındaki adacıkta kayın ağacında doğar. Macarların ataları ise bir geyiği takip ederken ulaştıkları denizin ortasında bataklığı andıran bir yerde türer (Ögel, 2014/1: 84-5, 100; 2014/2: 425, 496-7, 535).

¹⁹⁷ *“Hangi dağları aştı / Ve hangi ırmakları geçti hiç kimse bilmiyor!”* Bkz. Bottéro, 2013: 293.

Anadolu’da evliya türbelerinin yakın çevresinde yahut halkın kutsal saydığı adaklıkların etrafında şifalı olduğu söylenen sular bulunur. Hatta bu sular ırmak kadar büyükse yanında kurban kesilir (Akpınar, 1999: 67).

Göllere kutsallık atfedildiğinin pek çok misaline destanlarda rastlamak mümkündür. Örneğin Türkler pek çok yer gezip dolaşmış ve “Isıg Gölü”nün kenarına gelerek burayı yurt edinmiştir. Çevre yöresi ormanla, otlaklarla ve tepelerle kaplı gölün suyu sıcak olduğundan Türkler ona “Isıg/ Isık (sıcak) Göl” demiştir. Isıg Göl’de her yıl törenler düzenlenir, gölün vatan edilmesi kutlanır (Ögel/1: 406-8).¹⁹⁸

Altay inancında cennet tasavvuru “Süt-Ak-Göl” yani süt gibi ak göl şeklindedir. Doğan her bebeğin ruhunun gökteki bu süt gölünden geldiğine inanılır (Ögel, 2014/1: 647; Ögel, 2014/2: 466-7).¹⁹⁹

2.2.1.3. Pınar

Pınar kelimesi için Anadolu’da; “akar, buğlek, çerme, çıkak, çaykara, göz, göze, gözen, kaynarca, kınık, obuz, taşkan, teşnek, teşme” gibi isimler verildiği görülür. Mınğar ise 11. yüzyılda pınar manasında kullanılan bir sözcük olarak tespit edilmiştir (Ögel, 2014/2: 460). Anadolu yaylalarının isimlerine bakıldığında hemen hemen hepsinin yayladan geçen pınarın adıyla anıldığı görülür (Ögel/2014: 462-3).

Manas Destanı örneğinde görülen ve pek çok Türk kültürlü halkta rastlanan geleneklerden birisi, çocuk sahibi olmayan kadınların kutlu bir pınarın yanında gecelemesidir. Abdülkadir İnan’ın Destandan aktardığı örneğe göre, karısından bir çocuk sahibi olamayan Yakup Han’ın yakınması şu şekildedir: “*Bu Çırıçı’yı ondört yıl oldu. Bir çocuk koklayamadım, öpemedim. Bu hatun mezarlı yerleri ziyaret etmiyor, Elmalı yerlerde yuvarlanmıyor, Kutlu Pınarlar yanında gecelemiyor*” (İnan, 2015: 168). Dede Korkut hikâyelerinde geçen bir başka örneğe göre, kadının biri

¹⁹⁸ Volkanik dağ gölleri “Gök Gölü” olarak adlandırılmış ve kutsal sayılmıştır. Adaklık atlar, develer bu göllere atılarak kurban edilmiştir. Zamanla canlı hayvan yerine bu hayvanların kâğıttan heykelleri göle atılmıştır. Bkz. Erdoğan 2007: 171-2.

¹⁹⁹ Altay panteonuna göre “Dünya/ Hayat Ağacı”nın altında bulunan denizin/ kaynağın barındırdığı özel sıvıya Orta Asya halkları ve Yakutlar “Süt Gölü” adını verir. Bu göl dünya/ hayat ağacını çevreleyip kuşatmıştır. Suyun mistik tesiriyle hayat bulmak mümkündür. “*İnanışa göre ne zaman bir çocuk doğsa, ‘Doğum ruhu, Yayıçı’ cenneteki ‘Süt Gölünden’ çocuk için bir parça hayat gücü almaktadır.*” Harva, 2015: 66-7.

erkek evlat ister ve bu amaçla kuru kuru çaylara (dere) şarap döküp kara giyimli dervişlere nezir (adak) verir (İnan, 2015: 168).

Pınarın koruyucusu olduğuna inanılan ve bulak iyesi denilen ruhlar (periler)²⁰⁰ köy içindeki çeşmelerin ve köyün dışındaki pınarların sahibidir. Her pınarın kendine ait iyesi olduğuna inanılır. Hastalıktan kurtulmak isteyen kişi tan yeri²⁰¹ ağarmadan pınar başına gelip buradan aldığı suyu evine götürür ve onunla yıkanır. Sadece bedensel değil ruhsal hastalıklara da pınar suyunun şifa olduğu düşünülür. Gebe kalmak isteyen kadınlar kutsal sayılan böyle pınarlardan alınan su ile yıkanır.²⁰² Yeni doğan bebeği de “tan suyu” ile yıkamak gelenektir. Bulak iyesine mecazen “aşk iyesi” denildiği vakidir. Çünkü pınarlar aynı zamanda su almaya gelen gençlerin tanışıp buluştuğu mekândır. Başka köye gelin giden kızlar yine gelenek olarak suya para atıp dilek diler (Karakurt, 2011: 83).

Pınarlar içme suyu temini için temel kaynaktır. Pınar denilince evlere su taşıyan “saka”lar akla gelir. Osmanlı döneminde ayrı bir sınıf esnaf sayılan sakalar hakkında şu bilgiler aktarılır:

“Ayr yaya veya atlı olarak çeşmelerden, su kaynaklarından su temîniyle görevli, saka tâbir edilen bir esnaf teşkilâtı vardı. Yaya (arka) sakalar, kendilerine ayrılan çeşmelerden kırba denen deri su taşıma tulumlarıyla, atlı sakalar da eşek veya at üzerindeki su tulumlarıyla çalışırdı. Kırbaların yaklaşık 23-25 litre su taşıma kapasitesi vardı. Sakalar, dışarıdan evin bahçesindeki gömülü toprak su küplerine bir hortum vâsıtasıyla suyu boşaltırdı. Su getirdikçe evin kapısına çentik atılır ve belli sürelerde bunun için bir ücret alınırdı.” (Topçu, 2017/2: 229)

Genel bir tespit yapılırsa; hastalık, doğum ve perilerle bağdaştırıldığı görülen pınarların buluşma mekânı olduğu, dileklerin sunulduğu yer işlevi üstlendiği anlaşılır.

²⁰⁰ Efsaneye göre Tepegöz çoban bir baba ile peri bir anneden dünyaya gelmiştir. Çobanın peri kızını yakaladığı yer pınar başıdır. Perinin hamile kalıp doğan bebeği (Tepegöz) getirip bıraktığı yer yine aynı pınardır. Bkz. Ögel, 2014/2: 457-8. Hatta pınarlar Dede Korkut Oğuznameleri’nde “periler durağı” olarak isimlendirilir. Bkz. Ögel, 2014/2: 461.

²⁰¹ Tan yeri ağarmadan alınan ve şifa vereceğine inanılan suya “tan suyu” da denilmektedir. Bkz. Karakurt, 2011: 83.

²⁰² Gebelik amacıyla pınar vb. su kaynaklarından dilek dileme, su içme geleneği yaratılış mitoslarıyla ilişkilendirilir: “Mitolojik birikimdeki “önce su vardı söylemi” biraz da ana rahminin suyla dolu oluşuna gönderme yapar. Bilindiği gibi bebek ana rahminde su içinde gelişip hayat bulur. Buradan yola çıkarak eski Türk töresinde hayatın suda başladığına inanılır ve bu yüzden kısır kadınlar çocukları olsun diye tılsımlı sulardan (mağaraların tavanındaki damlalardan, nisan damlalarından vb) içerek hamile kalmaya çalışırlar (Pala 2010: 73).” Türkyılmaz, 2013: 174. Ayrıca Kareyalılar, Estonyalılar, Mordovlar ve bazı Fin-Uğur halklarında kadınların çocuk sahibi olmak için “Su Ana”ya dua ettiği bilinmektedir. Bkz. Eliade, 2000: 199.

2.2.1.4. Yağmur

Eski Türklerde yağmur gökten gelmesi hasebiyle ilahi/ kutsal bir yön taşır.²⁰³ Başlı başına bereketin simgesi olup dokunduğu her yere can verir. Dolayısıyla doğurganlık ile sık sık bağdaştırılır.²⁰⁴ Kimi Türk topluluklarında gökyüzüne analık görevi yüklendiği görülür.²⁰⁵ Altay Türklerinde ise yağmur taşıyan buluta dişi bulut denilir.²⁰⁶ Dişi bulutun gelmesi o yıl otun güzel gövereceğine, dolayısıyla hayvanların sütünün bollaşacağına yorumlanır. Erkek yani yağmursuz bulutun varlığı ise o senenin az yağmurlu (kurak) geçeceğine fakat av hayvanlarının bol olacağına işaret kabul edilir (Ögel, 2014/2: 351).

Eski Türklerin yıldırım ile şimşek sesi için “bulut kükredi” dediği aktarılır.²⁰⁷ Bu söylemin arka planında bulutun kükreyen vahşi hayvana benzetilmesi yüksek ihtimaldir. Göz alıcı bu tabiat olayı, “devlet” sembolü olarak şiirlerde benzetmelere sahne olur. Söz gelimi nevbet davulları gök gürlemesi gibidir yahut bayrak şimşek sesi (yıldırım) çıkararak heybetle, ihtişamla dalgalanır. Savaş deyimi olarak “yaşnat kılıç başı üze” yani “kılıcı (düşmanın) başı üzerinde parlat/ çaktır” ifadesi kullanılır. Yaşnat Eski Türkçede “yıldırım, şimşek çaktırmak” demektir. Sel gürültüsü öküz böğürmesine benzetilir. Yılbaşının başlangıcı olarak bahar otunun yeşerip yıldırım

²⁰³ “Suyun çıktığı yerler aynı zamanda kutsalın tezâhür ettiği (hiyerofani) yerler olarak kabul edilmektedir. Buna göre, su evrenin merkezinde ve onun yapı taşlarını oluşturan unsurlardan biri olarak özünde yer almaktadır.” Taşpınar, 2017/2: 35. Suyun “göksel” olma özelliğinin “ilahi/ kutsal” bir tema ile bağdaştırılması fikri yalnızca Türklere özgü değildir. Konuyla ilgili olarak Eliade, 2017/2:42’ye bakılabilir.

²⁰⁴ Ana rahmindeki bebeğin suyla çevrenmesi suyun hayat verici yönünü vurgular. Dolayısıyla mitolojide su ana rahmini sembolize eder. Halk arasında su içmekle hamile kalınacağına inanılması bu mitolojik kökene dayandırılır. Örneğin Anadolu Yörükleri arasında ve Azerbaycan gibi Türk illerinde kadınların nisan yağmurundan hamile kalmaya çalışması böyledir: “*bâzı Anadolu Yörüklerinde kısır kadınların nisan yağmurlarından içerek çocuk sâhibi olabileceklerine inanılır. Kutsal özelliklere sâhip suyun doğurganlığa vesile olacağı inancı, Azerbaycan Türkleri arasında da yakın zamana kadar yaşamaktaydı. Buna göre, su içerek çocuk sâhibi olacağına inanan kadınlar, hâmile kalmak için belli mağaralara giderler ve mağaraların duvarlarından damlayan suları biriktirip içerlerdi. Ayrıca, zemin ile duvar arasında akan suları alıp vücutlarına, özellikle de karınlarına sürerlerdi.*” Taşpınar, 2017/2:35. Ayrıca bkz. Çağlar, 2008: 79.

²⁰⁵ “Yağmur, bütün suların anası ve ilk maddesi idi. Bu sebeple eski Türklere göre yağmur subı, yani yağmur suyu, hayatın devamı için, toplanması gereken, en önemli şey idi.” Ögel, 2014/2: 357-8.

²⁰⁶ Bulut iyesi bulutun koruyucu ruhudur. Yağmurun koruyucusu yağmur iyesi ise bulutlara bağlıdır. Bulut kızları adı verilen ruhlar yedi kardeştir. Çok eski zamanlarda yaşayıp öldüklerine inanılır. Saçları dağınık, gözleri şaşı, uzun tırnaklı bu ruhlar, parçalanmış elbiseleriyle gökte gezinir. Bkz. Karakurt, 2011: 84.

²⁰⁷ Eski Türklerde şimşek, yıldırım ve gök gürültüsü iyeleri (ruhu) bulunur. Konu hakkında bkz. Karakurt, 2011: 84.

dolu bulutların gürlemesi kıstas alınır. Doğduğu evin üstünde yahut cenkte iken kişinin kendi üstünde “tek ve kara (gölgelikli) bulut dolaşması” her Türk kahramanı için iyiye işaret kabul edilir. Bulutun koruyucu gücünün olduğuna inanılır. Lakin kara bulut küme halindeyse bu uğursuzluktur, Tanrı'nın öfkesinin ve gazabının pek yakın olduğunun işaretidir (Ögel, 2014/2: 349-55).

Altay şamanlarının yay ile fala bakarak yağmur²⁰⁸ yağdırdığı rivayet edilir. Bu geleneğin devamı “ilm-i yay” ifadesiyle karşılanan, eski Çağatay edebiyatında fala bakmak ve yağmur yağdırmak anlamında kullanılan deyimdir (Ögel, 2014/1: 353). Mitolojik anlatılarda Türklerin bulutu konuşurduğu, yağmuru doluyu insan gibi yarıştırdığı görülür.²⁰⁹ Moğolların Erlik benzeri tanrısının (her kavim ona farklı isim vermiştir) mahiyetindeki “Dokuz Kana Susamış Tanrılar” insanlara kötülük getiren fırtınalar ile kan yağmurları verirdi. Hastalıklar ile felaketlerin bu fırtınalar neticesinde meydana geldiğine inanılmaktaydı. Demircilerin patronu “Demirci Tanrı” ise “Siyah Yağmur Tanrısı” olarak adlandırılmaktaydı (Ögel, 2014/1: 484).

Türk mitolojisinde²¹⁰ yağmur denilince akla öncelikle “yada taşı”²¹¹ gelir. Bir tür simya yahut büyü taşı denilebilecek bu taş Tanrı tarafından büyük şamanlara armağan edilmiş, yağmur yağdırmaya yarayan bir taş olarak bilinir. Ayrıca yada taşının yağmur dışında kar, dolu, fırtına gibi pek çok hava olayına tesiri bulunduğu

²⁰⁸ “Türkçede sulu yağış türlerini adlandıran yağmur kelimesi esasen herhangi bir niteliği belirtilmeyen, vurgulanmayan en genel adlandırmadır. Eski Uygur metinlerinden beri tespit edilen bu kelime modern Türk dillerinin çoğunda küçük fonetik farklarla da olsa yaşamaktadır. Türkiye Türkçesinin tarihi metinlerinde matar, bârân gibi ödünçleme kelimeler kullanılsa da yağmur kelimesi canlılığını ve kullanım sıklığını hiç kaybetmemiştir. Anadolu ağızlarında ve edebî dilde yağış kelimesi de ‘yağmur’ anlamında kullanılmaktadır.” Bkz. Develi, 2017: 87-8.

²⁰⁹ Yağmuru bir atıcıya benzetmek konusunda Ögel şunları aktarır: “Yağmur yağdığı zaman, ondan ıslanmadan kurtulmuş bir kimse yoktur. Bu sebeple, yağmur en iyi bir atıcı gibi görülmüş ve zaman zaman şiirlerde de: ‘Yağmurun atışı şaşmaz, bilgin kişi de yanılmaz’ denmiştir.” Ögel, 2014/2: 357.

²¹⁰ Fuzuli Bayat mitin/ mitolojinin tanımını şöyle yapar: “‘Mit’ eski Yunanca bir kelime olup lügatlerde söz, rivayet, masal vs. anlamlarına gelmektedir.” Bayat, ayrıca mitolojinin işlevlerini şu şekilde gruplandırır: “a) Doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur, b) Bu öykü kesinlikle gerçek (çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir; c) Mit her zaman için bir ‘yaratılış’la ilgilidir, bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; d) İnsan miti bilmekle nesnelere ‘köken’ini de bilir, bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir; e) Şu ya da bu biçimde, insan, miti yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında ‘yaşar’.” Bayat, 2010: 30-1.

²¹¹ Yada taşı Türk şivelerinde cada (Altayca), cata, sata (Yakutça), caya, cay (Kıpçakça), yağmur/matar taşı olarak da bilinir. Bkz. Karakurt, 2011: 227. Hacer-i matar, hakerü'l-matar, hakerü'l-berd, seng-i yede, seng-i matar, büzürg mühre, bezoar isimleri yada taşı hakkında kullanılan diğer adlandırmalardır. Konuyla ilgili olarak bkz. Aynakulova, 2003: 73-84. Yağmur taşı olan yada hakkında veya nefrit ve yeşim taşına dair tarihi bilgi için bkz. Tanyu, 1968: 44-72.

aktarılır.²¹² Yumruk büyüklüğünde, koyu renkli,²¹³ üstü damar damar çizgili, soğuk, sallandığında içinden ses geldiği söylenen fakat içi dolu olan, kullanıldıkça gücü azalan,²¹⁴ canlı sayılan, kimileri doğal şekliyle kutlu hayvanlara benzediği için tesiri daha yüksek olan, gücü azalınca ölebilen “yada taşı”nın özel bir yerde muhafaza edilerek sadece gerekli durumda kullanıldığı söylenir. Bu taşların kullanılmadığı zaman su içine konup muhafazası geleneği yaygındır.²¹⁵ Daha çok geyiklerin başında, su kuşlarının kursağında, yılanlarda, atlarda, ineklerde, aylarda, koyunlarda, öküzlerin yahut kurdun karnında bulunduğu inanılır.²¹⁶ En kuvvetli taş ise kurdun karnından çıkarılır.

“Yada: (Yad). Dışsallık, uzaklık, erişilmezlik, gizem anlamlarını içerir. Moğolca ve Mançuca Yadah, Tuvaca Yadı sözcükleri ihtiyaç halinde olmayı ve gerek duymayı ifade eder. Ayrıca Yad/Yat/Yay/Zay köküyle bağlantılı olarak yaratmak ve yaymak anlamlarını barındırır.” (Karakurt, 2011: 227).

Bir de Altay dağlarının buzul bölgesinde bulunan “yada taşı” vardır. Bu taş, kuru ve sıcak yerde saklanır. Kullanılmadan evvel soğuk su içinde birkaç gün bekletilir. Taş işi bitince tekrar yerine konmalıdır. İnanışa göre yada taşına kadın (veya bir yabancı) eli değerse yahut bakarsa taş kuvvetini kaybeder. Gücü tükenen taş tekrar canlansın diye hayvan ciğerine sarılmalıdır. Canlı olduğu düşünülen taş kimi zaman insan kafasına benzer. Hatta taşın yüzü, gözü, kulağı, ağzı net bir şekilde görülebilir.

²¹² Yada taşıyla yağmur yağdırma yönteminin Türk kökenli olup Moğolların bunu Türklerden öğrendiği konusunda bkz. Roux, 2002: 99.

²¹³ “Kazvini’ye göre, aynı renkte olmayan değişik türlerin bulunması söz konusudur. Bu salgı ‘ceviz büyüklüğünde kemikli bir madde’, ‘küil renginde, beyaz ve kırmızı benekleri bulunan yumurta iriliğinde bir taş’ veya ‘kalınlığı ve rengi değişen: bunların sarı, kırmızı, mavi, yeşil, kahverengi olanları mevcuttur’ [...] Ayrıca çoğu kez bir meteorit olarak kabul edilmektedir” Bkz. Roux, 2002: 100-1.

²¹⁴ Yada taşını barışçıl amaçlar dışında kullanmak yahut sık sık kullanmak hoş görülmemektedir. Zira doğanın hassas dengesini bozmamaya dikkat edilmelidir. Konu hakkında şunlar aktarılır: “Bunu (yat törenini) kışın yapmamak gerekir, çünkü bu işlem bitki ve hayvanlara zarar verir ve yazın da ona sık sık başvurmamak gerekir, yoksa bir sürü kurt ve böceğin ortaya çıkmasına neden olur.” Roux, 2002: 101.

²¹⁵ Suya batırmak için yada taşı söğüt dalına bağlanır. Bkz. Roux, 2002: 101. Söğüt dalı ile su arama (radyastezi) örneğinde rastlanıldığı gibi “söğüt ile su” ilişkisi halk tarafından çeşitli inançlarla bağdaştırılır.

²¹⁶ Benzer bir taş olarak bkz. “Bezoar”: İnsan ya da hayvanların midesinde, bağırsaklarında oluşan taş olarak bilinen bezoarın her türlü zehrin panzehri olduğuna inanılır. Bu sebeple bezoar biriktirmek halk arasında oldukça yaygındır. Viyana Doğa Tarihi Müzesi’nde taşın örneklerine rastlanır. Bezoarın tıpta vb. alanlarda kullanımına dair bilgi için bkz. Tez, 2010: 123-4, 157, 172, 175, 202, 280.

“Yada taşı”nın koruyucu özelliği olduğu rivayet edilir. Çin kaynaklarında savaşta “yada taşı”nı kullanan Türk şamanların kar ve yağmur yağdırarak zafer kazandığı söylenir. Tang sülalesi Tarihine göre Türklerin ataları So sülalesindedir. Bu sülale yetmiş kardeşten oluşmaktadır. Kardeşlerin ilki dişi kurttan türemiştir ve adı İçjini-nişibu’dur. Diğer kardeşlerinin aksine Nişibu doğuştan budala değildir ve doğaüstü güçlere sahiptir. Yağmur yağdırıp fırtına çıkabilmektedir (Ögel, 2014/1: 32).²¹⁷ Bir de Kuzey Hunlarının idaresindeki Yüeban ahalisine mensup kâhinlerin Cücen saldırısı karşısında (449 yılı civarı) oldukça şiddetli yağmur yağdırıp fırtına çıkardığı rivayet edilir. “Yada taşı”nın bu büyüğü özelliğini kullanan kişiye yadaçı, yatçı, cadacı, yayçı denilir. İnanışa göre yadacı, taşı eline alıp yukarı kaldırırsa derhal soğuk rüzgâr eser, yağmur veya kar yağar, bulutlar dağılır, kasırga kopar, kar ve soğuk fırtınası meydana gelir.²¹⁸ Uzun yola çıkılacağı zaman atın yelesine, kuyruğuna “yada taşı” bağlanır. Bu sayede esen serin rüzgâr atı hiç terletmez, rahat rahat seyahat edilir (Ögel, 2014/2: 358; Karakurt, 2011: 227; İnan, 2015: 160-3).

“Yatlamak: Simyacılık Yapmak. Eşdeğer: Yadalamak: Yada Taşı ile sihir yapmak. Maddenin niteliklerine hükmetmek, meteorolojik olayları yönetmek. Avrupadaki sıradan madenleri altına çevirme (veya daha genel bir tabirle maddeyi başka bir maddeye dönüştürme) girişimleri Simyanın asıl konusunu oluştururken, Türklerde Yada işlemi doğal olaylara müdahale etme çabasıdır. Yağmur veya kar yağdırmak bu çabanın en çok denenen kısmını oluşturur. İslam sonrası Yağmur Duası bu uygulamanın kısmen yerini almıştır. Marco Polo, Türkler’le karışan Keşmir halklarında da Yada Taşı ve yağmur yağdırma sanatının bulunduğunu yazar. Moğol döneminde Farsçaya geçen Yadamışı/Cadamışı deyimleri sihirli güçlerle yağmur yağdırmak anlamına gelmektedir. Türkler’in Yada Taşı’nı kullanmaları üzerine kaynaklarda ayrıntılı kayıtlar vardır. Örneğin bir eserde şöyle denilmektedir: “Türkler arasında, türlü renk ve cinsleri olan Yat Taşı (Yada Taşı) vardır ki onun madeni Hitay ve Tavgaç Dağları’ndan çıkar. Bu taş aracılığı ile yağmur, kar, dolu çekilir. Türkler, bu sanatı bilip uygulayanlara “Yatçı” derler. Bu işte yetenekli olanlar, köyün bir yanına yağmur ve kar getirdiklerinde, köyün öbür yanında Güneş açar. Türkler bu taşı yanlarında taşırlar ve bu taş sayesinde düşmanlarına üstünlük sağlarlar. Türkistan’da bir tepeden çıkan bu taşları kentlere götürürler, suya asar ve yağmur yağdırırlar.” (Karakurt, 2011: 232-3)

²¹⁷ “Türklerin ataları, *Saka Ülkesi’nden (Suoguo 索國) çıkmışlardır ve Hunların kuzeyindelerdir. Bölük beyinin (buluo daren 部落大人) adı Abangbu’dur 阿謗步, on yedi kardeşin en büyüğüdür. Kardeşlerden birisinin adı Yizhi Nishidu’dur 伊質泥師都 ve kurttan doğmadır. Abangbu’nun kişiliği aptalca (yuchi 愚癡) olduğu için, devleti sonradan yıkılır. Nishidu farklıdır ve olağanüstü güçlerden etkilenmiştir, yetenek olarak rüzgâr ve yağmur getirebiliyordur.” Erkoç, 2018: 58-9.

²¹⁸ “Ne var ki bu yöntem her zaman başarılı değildir. Bazen de kötü hava onu harekete geçirene karşı yönelmekte veya kötü havanın devam etmesine engel olunamamaktadır.” Roux, 2002:101.

Türk kavimlerinde yaygın şekilde kullanılan “yada taşı”, inanca göre ilk olarak büyük Türk Tanrısı tarafından hediye edilmiştir.²¹⁹ Şamanlar ve yatçılar dışında büyük Türk komutanlarının elinde de “yada taşı”ndan bulunur.²²⁰ Bu taş genellikle rüzgârlı dağlardan tedarik edilir.²²¹ Onu elde etmek kolay değildir. Çünkü taşa sahip olmak isteyen herkes bütün mal ve mülkünü bu uğurda feda etmelidir. Dolayısıyla yadacılar çoğunlukla yoksul kimselerdir. Hatta Yakut yadacıları arasında bu duruma atıfla şöyle bir deyiş mevcuttur: “Çocuğum yaşamasın, kadının yaşamasın, mal ve mülküm feda olsun” (İnan, 2015: 163).

İslam tarihçilerinden İbnü'l-Fakih 10. yüzyılda yazdığı eserinde “yada taşı” hakkında oldukça ayrıntılı bilgi verir.²²² Verdiği bilgiye göre Horasan sınırlarında bulunan Türkler arasında bu mucizevi olayı gerçekleştiren adamlar bulunur. Dîvân-ı Lügati't-Türk'te Kaşgarlı Mahmud yağmur taşını “yat” adıyla anarak şöyle söyler: “Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır; rüzgâr estirilir. Bu, Türkler arasında tanınmış bir şeydir. Ben bunu Yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu; mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdırıldı. Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü.” (İnan, 2015: 162; Kaşgarlı Mahmud, 2007: 673)

Yağmur taşı efsanesine Çağatay edebiyatında da rastlanır. Örneğin Ali Şîr Nevâî'nin Fevâidü'l-Kiber Dîvânı'nda; “katık könlüñdin aktı halk yaş/ ki yamgur

²¹⁹ İbn el-Mukaffa'nın anlatımından günümüze ulaştığı düşünülen hikâyeye göre Hz. Nuh'un üç oğlundan (Ham, Sam, Yafes) biri olan ve Türklerin soyunun dayandırıldığı Yafes, yada taşını tanrıdan almıştır. Bkz. Roux, 2002: 100.

²²⁰ “...bu taş, çoğu durumda savaşlar sırasında kullanılmaktadır; belki de bu görünüm, kaynakların genelde barıştan çok askeri olaylardan söz etmesinden dolayıdır.” Roux, 2002: 101.

²²¹ Türk Söylence Sözlüğünde bahsi geçen ve konuyla ilgisi bulunan Zada Han inanişinden bahsetmek yerinde olacaktır: “Zada Han: Rüzgâr Tanrısı. Eşdeğer: Yada Han. Moğolca: Zasa Han Rüzgarlar ve fırtınalar onun emrindedir. 13 rüzgârın kesiştiği yerde yaşar. Yağmur yağdırır, fırtınalar estirir. Yada Taşı'nın sahibi ve hakimidir. Rüzgarların üzerine bir ata biner gibi binip yolculuklar yapar. İsteddiği yere böylece bir anda ulaşır. Kahverengi bir atı vardır ver bu atın şahin kanatları bulunur. Onunla birlikte rüzgarları sürer. Moğollara göre bu Tanrı Boğa kılığına girer. Yada taşı doğa olaylarını kontrol edebilen, özellikle de yağmur yağdırabilen büyüü bir taştır ve kamların kullanabilmesi için yeryüzüne Zada Han tarafından gönderilir.

Yada: (Yad). Dışarı anlamı vardır. İnsanın gücünün dışındaki olayları ifade eder. Moğolca Zad mızrak demektir. Zavar ise esinti anlamı taşır. Zasa/Dasa ise eski Moğolcada cezalandırmak demektir. Mançuca Dasa kelimesi de düzeltmek manası taşır.” Karakurt, 2011:247.

²²² Yada taşıyla ilgili anlatılar İslamiyet öncesi dönemde başlayıp İslamiyet'ten sonra da halk arasında barınmaya devam etmiştir: “Bu yağmur taşı ile yağmur yağdırma hareketinin Türkler de sihri, mistik ve önemli, etki alanı çok yaygın bir gelenek olduğu görülmektedir. İslâmiyetten önce Türkler arasında varlığı aşikâr derecede benimsenmiştir. İslâmiyetle beraber bu sihir, mistik davranış, İslami bir kılık ve tarihçe içinde süregelmiştir. Altay Şamanları ise, yat taşını benimsemekte devam etmişlerdir.” Tanyu, 1968: 55.

bâ'isidür cada taşî"²²³ ve Garâibu's-Sıgâr Dîvânı'nda; "*yada taşıga kan yetkeç yagın yagkan dek ey sâkî / yagar yamgur dek eşküm çün bolur la'liñ şerâb-alûd*"²²⁴ şeklinde birer beyit bulunur. Türkistan'da Timurlular ve Özbekler devrinde yazılan bazı eserlerde bu taşın adı "yad taşı" şeklinde geçmektedir. (İnan, 2015: 162).

Türk mitolojisine göre Kara Kuş (Züzülö) Dünya Ağacının tepesinde yuva yapmıştır. Bu kuş geldiğinde şiddetli yağmurların ve kasırgaların başladığına inanılır. Kuşun yavruları ağlayınca da hafif yağmur ve rüzgâr çıktığı aktarılır (Ögel, 2014/2: 361).

Anadolu kültüründe yağmura dair en iyi bilinen geleneklerden biri "istiska" yani yağmur duasıdır.²²⁵ Kuraklık bitsin, bereket artsın diye çeşitli uygulamalar gerçekleştirilir. Bu gelenekler arasında; kırk bir taş a dua okuyup taşı suya atmak, insanların birbirini suya atması yahut birbirlerine su serpmesi, yağmur duası namazı kılındıktan sonra imamın yakalanıp suya atılması,²²⁶ dua için sahraya çıkan imam ile ihtiyarların elbiselerini ters giymesi (matem göstergesi), sadaka vermek, çocukları annesinden uzak tutmak, ihtiyarlara ve çocuklara dua ettirmek, yağmur duasıyla birlikte çocukların ev ev gezerek yiyecek toplayarak "adine pilavı" pişirilmesi gibi adetler vardır. Yağmur yağdıktan sonra hayır hasenat yapıp şükretmek gelenektir (Kobyay, 2014: 288-353).²²⁷

²²³ Yada taşının yağmura sebep olması gibi (senin taş benzeyen) merhametsiz gönlünden (dolayı) halk ağladı. Bkz. Nevâyî, 1996: 725.

²²⁴ Ey saki yada taşına kan değdiğinde yağmur yağması gibi dudağın şarabın rengini aldığında benim gözlerimden yağmur gibi gözyaşları dökülür. Bkz. Nevâyî, 2003: 112.

²²⁵ "istiska, yağmur duası âdeti İslam'ın ilk günlerinden beri vardır; bu gibi durumlarda cemaat eski püskü elbiseler giyerek İlahi yardım niyaz etmek için yerleşim yerinin dışına çıkar. Şu ya da bu biçimde (hatta bazen Allah'ı tehdit ederek) göksel suyu indirme yeteneğine sahip mübarek kişilerle ilgili pek çok hikâye istiska'nın önemini yansıtır." Schimmel, 2004: 29. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Demren, 2016/12: 76-92.

²²⁶ Yağmur yağması için birini yahut bir şeyi suya daldırma âdeti Hristiyanlık'ta olduğu gibi bereket tanrıçalarına inanılan pagan uygulamalarda da bulunur: "Suyun içine batarak yenilenme inancı, eski dönemde, tanrı heykellerinin neden suya batırıldığını da açıklamaktadır. Kutsal banyo töreni, büyük bereket ve tarım tanrıçaları tapımında da sık sık uygulanırdı. Tanrıçanın güçleri böylece yeniden bir araya gelmektedir ve iyi bir hasat ve bereketli bir ürün sağlanmaktadır (suya batma büyüü yağmur yağdırmaktadır). Kuraklıktan kurtulmak ve yağmur yağdırmak için, üzerinde İsa imgesi bulunan bir haçın ya da bir Meryem Ana heykelinin suya batırılması ritüeli, XIII. yüzyıldan beri Katolikler tarafından uygulanmaktadır ve ruhbanın direnişine rağmen XIX. ve XX. yüzyıla kadar devam etmiştir." Eliade, 2017/2: 42.

²²⁷ Yağmur dualarının sosyo-kültürel etkisi ve tören sırasında söylenen kalıp ifadeler için bkz. Kobyay, 2014:384-438.

Yağmur yağması için Anadolu'da çocuklar arasında çeşitli oyunların oynandığı vakidir.²²⁸ “Çömçe gelin, kepçe kadın, gelin gogk” bunlardandır. Çömçe gelin oyununun Suriye Araplarındaki ismi ümmü'l-gays(yağmur anası)'tır.²²⁹

Yağmur türleri için Türkçede ilginç adlandırmalar mevcuttur. Dilin zenginliğini ve doğanın dile tesirini yansıtan bu tabir ve deyişlerin bazısı şu şekildedir: Ahmak ıslatan yağmur (hafif yağmur), çakal yağmuru (hafif yağmur), boyanarak/ doburcuk/ sapsurdum/ siğircik yağmur (iri taneli yağmur), bozanti/ çisenti/ çise/ kara çilenti/ püsenek/ siygin/ siyim (ince ince yağın yağmur), güldürümlü/ boğanak (şiddetli yağmur), gün yağmuru / tavşan tüyü (güneşli havada yağın yağmur), çavgun/ çığsık/ yağdar/ yagaş/ yağışlık (sürekli yağın yağmur), kurt yağmuru/ tilki yağmuru (güneşli havada yağın yağmur).²³⁰ (Ögel, 2014/2: 361)

Türkçede yağmur adları üzerine Hayati Develi'nin çalışmasına burada yer vermek faydalı olacaktır.²³¹ Develi'nin tespitine göre Türkçede 150 ayrı yağmur adlandırması mevcuttur:

“Standart Türkiye Türkçesinde ve ağızlarında yağmurla ilgili adlandırmalar üzerine yapılan bu çalışma zengin bir dil varlığını ortaya koymuştur. Yağmurun niteliğine, süresine, hızına ve başka ölçütlere göre yapılan sınıflandırma neticesinde yaklaşık 150 ayrı yağmur adlandırması tespit edilmiştir. Bunun dışında yağmurla ilgili fiiller, ikilemeler ve bir takım sıfatlar da tespit edilmiş olup bu yapıda 30'dan fazla kelime saptanmıştır. Böylece Türkiye Türkçesinde yağmur ile ilgili 180 civarında kelime tespit edilmiş olmaktadır. Bu kelimelerin önemli bir kısmı Türkçe köklerden türetilmiş kelimelerdir; bunun yanında alıntı kelimeler de vardır.” (Develi, 2017: 99-100)

Develi'nin makalesine göre karla karışık yağmur için kullanılan çeşitli tabirler şöyledir: Sulu kar, sulusepken (sulusepen, sulusepgin, suluzıpkın, sepkin,

²²⁸ Adine pilavı, baran bük, bibilik, bişek gelin, bodi, bolbadik, buka barane (yağmur gelini), bukılber, çandır baba, çömçe gelin, çiçi mamo, çiğdem eğlencesi, çullu kadın, dedule, dodi, dodo dodo, , dodu gezdirme, ebegöde/ bettam, gelin gok, gode gode, godgodu bezemek, guşgugura, halla potik, hodu, hucrik, juvara, kelis, kemçik gelin, kepçecik, , kepçe hatun/ kadın/ gelin/ kodu, kıtkıdı, milla potik, kodu, mirmındık, modu, molla patik, mörmüncek, parduç, pelebuk, potuganamu, pötücek, su pubilik, su gelini, süpürge bezeme, tomas oyunu, tumbuduk püsücük, udu, yağmur gelini, yelli gelemeç vb. yağmur yağmasıyla ilgili pek çok çocuk oyunu ve uygulama mevcuttur. Bkz. Kobyas, 2014:204- 87

²²⁹ Çömçe gelin oyunu Abdülkadir İnan'ın 1929-30 yılları arasında Anadolu'da yaptığı tespitlere göre şu şekildedir: “Kuraklık zamanında çocuklar toplanıp bu oyun için bir büyük tahta kepçeyi çocuk gibi giyindirirler ve bir ağacın ortasına bağlayıp iki ucundan iki çocuk tutar. Böylece çocuklar ev ev gezerek: Çömçe gelin ne ister çömçe gelin su ister/ Ver, Allah'im, ver! yağmur ile sel!/ Koç koyun kurban, göbekli harman,/ Yaz yağmuru yalancı gavur kızı dilenci/ Ver, Allah'im, ver! yağmur ile sel!/ Koç koyun kurban, göbekli harman!” (İnan, 2015: 165). Çöme Gelin tekerlemeleri için bkz. Kobyas, 2014: 219-26.

²³⁰ İnanca göre güneşli havada yağın yağmurda kurtlar doğar. (Ögel, 2014/2: 361)

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Develi, 2017: 81-106.

serpken, sepen, sepeyeyen), kar yağmuru, karımsı, alaçarpak (alaçaparak, alaçarpah), beşor (bişor), çelepe, düğ, ergün, huşur, kargın, pürsün, siğircik, şapa, şapalama, şılğın, şifen, şilopa (şilopa, şılıppo, şulupa), büzem (büzen), karagiren, kardöşeği, çelpeşik, çımık, şubara, çarpraz.

Doluyla karışık yağmur için “burşak, zerzemik, tıklıcık” ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Rüzgârla karışık yağmur için kullanılan belli başlı ifadeler şu şekildedir: sulusepen, sepkin, serpken, sepen, serpene, kırç, kırıcı, kırçan, borağan (buragan, boran, buran, boron) civarna, şıpkın, şıvgın, çıvgın, şifen, fışağ, zığırdım, sizinti, fırişka.

İlkbahar yağmurları; karyeyen (karyegen, karyiyen), Nisan yağmuru, cigit selemesi şeklinde adlandırılır. Sonbahar yağmurları; güzlek, darus olarak bilinir. Yaz yağmurları; sağanak, kay isimleriyle anılır. Kışın lodos yeliyle ince ince yağın yağmur ise kökçegiren adıyla zikredilir.

Geceden yağın yağmur için “yağmur ilgindesi (yağmur ilgintisi)” tabiri kullanıldığı görülür.

Sis manasındaki kelimelerden “pusağ, pusuk, purs”a rastlanır.

Hafif yağmurlar için; ahmak ıslatan (ahmağıslatan, ahmak yaşartan, ahmak hölüden, aptal ıslatan, avanak ıslatan), kökçegiren deyişleri kullanılır.

“Yavaş yavaş yağın yağmur” hakkında kullanılan ikilemeler; cisen cisen, çısan çısan, cisil cisil, çiyen çiyen, tisen tisen, gırcı gırcı, imez imez, pesen pesen, ziğim ziğim şeklindedir.

Yağışın yavaş yavaş yağmasıyla ilgili ifadelere bakıldığında; çiseleme, çiğse, çise (çisen, çısan, çisenti, tisen, çiğsinti, çiskin, çize, tise, dise, tisen cisen, çileme, çilenti, çilek, çintilemek), çipilti, epelemek, siyenlemek, tipsimek, gıdakmak, sıyır sıyır yağmak, sine sine yağmak, gırcılanmak, siygin (siğgin, siyim, siyen), alataras, sepelemek (sepen, sepinti, sepken, sebelep, serpinti, serpinti, serpüntü), bulut geçeği (bulut geçiği, bulut geçintisi, bulut geçişi, bulut geçkini, bulut geçti, bulut geçeni, geçinti), zapur, zopur, karaçilen (karaçilenti), püsen (püsen, pisenti, püsenek, püsenk), püsenlemek (pisenlemek), piseğ piseğ yağmak, tozak (tozah), tozuntu, tozaklamak (tozalamak), göğdünoğlu yağmuru (gövdünloğlu yağmuru), koyunayağı, öküztüyü, tavşantüyü, çoban çökerten (çoban çökere, çoban ıslatan), ahmak ıslatan

(ahmağıslatan, ahmak yaşartan, avanah ıslatan, ahmak hölüden), keçedelen, keçeçürüten ve keçegeçiren, çalgın, çolgun, zamzum, tumlu, saçanak örnekleriyle karşılaşılır.

Saçanak şeklindeki yahut uzun süren şiddetli yağışlar için oldukça zengin sayılabilecek dil dağarcığı mevcuttur. Bunlar arasında: selli yağmur, selinti, selöğün yağmuru, boran, börkenekli yağmur, cigit sellemesi, çıpgın, davi, gongaylı yağmur, guydu, güldürümlü, şırayan, şakırdamak, sırtmak, gıcıtmac, at kuyruğu yağmac, güünekli, şarşar, kavüş kavüş, boran, çıvgın yağmac (çıpgın çıvgın, şıvgın, şıpkın), boğanak (boğunak, buğunak, buğanak, boyanak), börkenekli yağmur, gongaylı yağmur, guydu, güldürümlü, şırayan, şişli yağmur, takkalı yağmur, zopgun (zopkun), oklağı yağmur, caranak, akyamır, şapırdaklı yağmur, şapırdım, şıkırdım, şiğşırım, şidirgi, şifan, şifi, sazan, zeyzan, sağanak (şıganak, şıganek), bozamık, bozantı, çakal yağmuru, çakaldüğünü, tilkidüğünü, çığsık, fişka, fişgın, fişırgın, gargın (karkın), kırkikindi yağmurları, kadıkaçıran tabirleri bulunur.

Küçük damlalı yağmur için “sazan” kelimesine rastlanırken iri damlalı yağmur hakkında kullanılan ifadeler şu şekildedir: Akyamır, kabarcıklı, şapırdım, şapırdaklı yağmur, börkenekli yağmur, boyanak (boğanak, buğunak, buğanak), doburcuk, kavuklu yağmur (kavıklı), mercimekli yağmur, şılapona, siğircik, gün yağmuru, otyağmuru, otyaran.

Birdenbire yağmaya başlayan yağmur için “çavurgun, çoban kurtaran” kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.1.4.1. Nisan Yağmuru

“Nisan” bir ay adı olarak Süryaniceden Arapçaya geçmiştir. Ay adı olarak nisana III. Ur dönemi Sümer metinleri ile eski Babil dönemi kaynaklarından itibaren rastlamak mümkündür. Akadça “nisannu” senenin ilk ayı kabul edilmiştir. Nisannu “taze mahsul” ve “turfanda” anlamıyla da kullanılmıştır.²³² Rumi takvimde nisan yağmurlarının yağdığı ay, miladi takvime göre 13 Nisan’da başlayıp 12 Mayıs’ta biter. Halk arasında nisan “yağmur ayı, yağar ay” olarak anılır. Kırkikindi yağmurları da bu aya rastlar (Tan, 1982: 470-1).

²³² <https://www.nisanyansozluk.com/?k=nisan> (E.T. 29.10.2019)

Nisan yağmuruyla ilgili ve hepsi de uğura bağlanan nice inançlar mevcuttur.²³³ Anadolu'da yaşı uzun olsun ve mutlu bir ömür sürsün diye çocuğu kapta biriktirilmiş nisan yağmuruyla yıkama geleneği vardır. Çünkü nisan yağmurunun uğur, bereket, saadet ve sağlık getirdiğine inanılır. Kız çocuklarının saçını nisanın ilk yağmuruyla yıkamak suretiyle saçın gürleşeceği düşünülür. Yağmur suyundan içmek, onu ocağa yahut ambara giren eşyanın üzerine serpmek bereket verir. Para keseleri bereketlensin diye yağmurla yıkanır. Nisan yağmurundan yoğurt mayalanır. Nisan bulutu kimin üstüne düşer de ona gölge yaparsa uğur getirir. Hasta ve kötü koyunları yağmurun altında birkaç saat bekletmek adettir. Yağmur suyuyla yıkanan elbiseye güve, bit, pire nev'inden haşeratın yaklaşmayacağı düşünülür. Tıpkı doğada ağaçlara su yürümesi gibi nisan ayında da insan vücudunda kanın yürüdüğüne inanılır. "Yaz başı" yahut "kırçan" (kırları açtıran, çiçeklendiren) şeklinde adlandırılan bu ayın temsilcisi guguk kuşudur. Ne zaman ki guguk kuşu ötmeye başlarsa o vakit yaz başının geldiği anlaşılır (Eyüboğlu, 2007: 116-8; Kobyay, 2014: 379-83)

Nisan yağmuru yılanın ağzına düşerse zehir, midyenin (balığın) ağzına düşerse inci olur şeklinde yaygın bir kanaat vardır (Kobyay, 2014: 380-4). Klasik şiir anlayışına göre, istiridyeler ilk yağmurda deniz yüzeyine çıkar, ağızlarını açıp içini nisan yağmuruyla doldurur. Düşen her damlacık zaman içinde istiridyenin ağzında birer inciye dönüşür.

Nisan yağmurunun her derde deva olduğuna inanıldığı için ne zaman yağarsa onu kap kap biriktirmek gelenek halini almıştır. Zemzem niyetiyle hastalara dağıtılır, yemeklere ekmek hamuruna şifa olsun diye katılır yahut nisan yağmurunun altında ıslanmak suretiyle şifaya kavuşulacağına inanılır. (Taşpınar, 2017/2: 38; Bayat, 2002: 452, Kobyay, 2014: 379-80).

²³³ Örneğin; "Mardin'de Nisan ayında yağın yağmur suyunun şifalı olduğuna inanılır. Benzer bir inanç Van'da da hâkimdir. Hatta bu suyun kutsallığını ileri süren hadislerin olduğu da ifade edilir; buna göre Hz. Muhammed bu yağmurdan başına su damlaları gelince başını açar ve "Sen benden sonra geldin ya mübarek" mealinde sözler söylemiş." Polat, 2009: 223.

Mevlevîlerin “nisan tası” geleneği bu geleneğin yansıması olarak gösterilir.²³⁴ Özel işlemeli taslarda (şifa tası²³⁵) biriktirilen yağmur, ayet ve dualar okunarak şifa olsun diye gelen misafire dağıtılır. Bereket getirsin diye tarlalara da serpilir.

2.2.1.5. Gökkuşağı

Gökkuşağı, ebe(m)kuşağı, eleğimsağma/ ineğim sağma (alâim-i semâ), alkım, alakuşak, hacıarkuşağı, peygamber kuşağı, meryemanakuşağı, havva ana (havana), kavs-i kuzah, kavs-i kudret, ipek kuşağı, yeşilkuşak, yıl köken (yelü köken),²³⁶ yay,

²³⁴ “Bu tasları şifâ kaplarından ayıran en önemli özellik, bereketli ve şifâlı olduğuna inanılan nisan yağmurlarının toplandığı kaplar olmasıdır. Şifâ kaplarının üzerinde görüldüğü gibi, nisan taslarının yüzeyinde de âyet ve duâlar görülebilir. Bu kaplar da genellikle pirinç, bronz ve tunçtan yapılmıştır. Nisan tasları, Topkapı sarayında da kullanılmıştır. Enderun hastânesinde kalan hastalar için ilaçlar da hazırlayan Kilerci koğuşu içoğlanları, Nisan ayında şifâlı olduğuna inanılan “Nisan yağmuru” suyunu toplayarak pâdişâha sunarlardı.” Gedük, 2017/2:358.

²³⁵ Şifa tasları ve İstanbul’da su kültürüne dair nesnelere, uygulamaları görmek için Adell Armatür’ün Âb-ı Hayât sergisi gezilebilir. Şifa tası: “Pişmiş toprak, hattâ ağaçtan imal edilmiş örnekleri varsa da, büyük çoğunluğu madenden yapılmışlardır. Kullanılan madenler; halk inançlarında kutsal kabul edilen bakır ya da bronz ve pirinç gibi bakır alaşımlarıdır. Bu durum, ilk bakışta, günlük yaşamda oldukça basit işlevleri olan kapların bile değerli metallerden yapılıyor olması durumuyla bir tezat oluşturmakla birlikte, doğrudan doğruya amaçla araç arasındaki ilişkinin kavranması açısından anlamlıdır. Çünkü, inançlı biri tarafından yardım istenirken, mümkün olduğu kadar alçakgönüllü bir tavır içinde görünmek, şüphesiz daha doğru olacaktır. İslâm kültürünün açıkça ayırt edildiği başka özellikler de görülür. En önemlisi, şifa taslarının üzerinde, çoğu zaman boş yer kalmamacasına bütün yüzeyi kaplayan, Kur’ân sureleri ve dualardır. Diğer bir özellik, resim ya da daha geniş anlamda figürlerin –İran kökenli olanlar hariç-, kullanılmamış olmasıdır. Halk hekimliğinin bu önemli objeleri, sıradan insanlar tarafından değil, ancak belli özelliği ve yetkinliği olanlar tarafından kullanılabilir. Şifa tasları, her yerde seyyid[ler tarafından], İstanbul’da ise, muhtemelen halk hekimliğinin diğer örneklerinde olduğu gibi, bazı hastalıkların tedavisinde uzmanlaşmış ve “ocaklı” denilen, bu işle uğraşan bir aileye mensup kişi, “el almış” yani bu işle uğraşan aileden/kişiden izin almış kişi ya da bu konularda bilgisi olan kişiler tarafından kullanılırdı. [...] şifa bekleyene, su içirildiğinde veya yıkanıldığında duaların kabul olacağına ve iyileşeceğine inanılması yolunda telkinlerde bulunulurdu. [...] Şifa taslarına okunup dua edilirken de kibleye dönülür, şifa aranan derde bağlı olarak, uygun görülen Kur’ân sureleri belirli sayılarda okunurdu. En sonunda su uygun bir yere dökülürdü. [...] şifa tasları için, çeşitli bölgelerde; tihtap tası, çiçek tası, botça tası, korku tası gibi adlar kullanılmıştır. Söz konusu adlandırmalar, herhalde belli rahatsızlıklara atf yapmaktadır. Örneğin, korku tası, halk arasında genellikle “karabasan” denen gece korku basmasının tedavi edilmesinde kullanılıyordu. Şifa tasların İstanbul’da bilinen çok çeşitli uygulamaları vardır. Sarı tase doldurulan suyun içine atılan bir iğne, içindeki okunmuş su ile birlikte sararınca kadar bekletildiğinde ya da Süleymaniye’de Dökmeciler Hamamı’ndaki şifa tasından su içildiğinde sarılığın kesileceğine inanılırdı. Dökmeciler Hamamı örneği oldukça aydınlatıcıdır. Çünkü, şifa için gelen insanların içtikleri su; ‘hamama giden adı sudan ibarettir’ ve gerçekte şifa verici olanın su değil, şifa tasının kendisi olduğu biliniyordu.”

<http://abihayatsergisi.com/?portfolio=sifa-taslari> (E.T. 18.09.2016).

²³⁶ “Yelü (yeli/ yili) Köken” ifadesi metaforlu bir deyim olarak Divanu Lügati’t-Türk’te geçer ve Ahmet B. Ercilasun’un hazırladığı çeviride “gökkuşağı” karşılığı olarak kullanılır. Ayrıca, “Yelü: Tayları bağlamak için kullanılan ip. Kısraklar kıımız için sağılacağı zaman taylar tek bir ipe bağlanır, böylece kısraklar sağılmak için onların etrafına toplanır.”

Tanrı'nın kamçısı, al kuşak, ala kuşak, al yeşil kuşak, dede kuşağı, keman-ı Şeytan (Şeytan yayı), yılan salıncağı, gök yele (gök yeveli kurt), kuşlu kadeh (dilek kâsesi), ebizemzem (âb-ı zemm, zemm suyu), güneşin (ışıklarının) kulağı, ak yol, cennet köprüsü, salavat/ selamet köprüsü, azamet keberri, saramat keberri,²³⁷ Fatma kadın kuşağı, gurşah (kuşak) gibi birçok isme sahip bu gök olayı, insanların daima ilgisini çekmiştir. Gökkuşağı etrafında türlü türlü inançlar oluşturulmuş, gelenekler meydana getirilmiştir. Kimi zaman bir yay, kimi zaman bir yol, kimi zaman bir köprü olarak yorumlanmıştır. Mesela bir inanca göre gökkuşağının altından geçmek bir kadını erkeğe, erkeği ise kadına dönüştürebilir. Bu sebeple gökkuşağının altından geçmek yahut geçmemek arasında kalındığı olur. Büyük tanrı Ülgen tarafından yaratıldığına inanılır. Bu kuşağın sayısı üç veya altmış sekizdir. Soyot boylarında gökkuşağı bir yiğidin yayı olur. Hint mitolojisinde Tanrı İndra'nın silahıdır. Altay Türklerinde gökkuşağı yerden göğe uzanan bir su hortumudur. Gökte yaşayan ruhlar bu hortumla yukarıya su çeker. Yakut Türklerinin bir kısmı gökkuşağını dişi tilki idrarı olarak görür. Yağmurun akabinde açan güneşle birlikte “tilkiler düğün yapıyor” denmesi bu inançla bağdaştırılır. Altay Türklerine göre gökkuşağı Tanrı Yayık Han'ın dizginidir (Ögel, 2014/2: 291-5).

Pek çok kültürde gökkuşağının yeryüzü ile cennet arasında geçit olduğuna inanılır. Bakana uğur getirdiği düşünülür. Kutlu sayılan bu kuşağı görünce çeşitli saygı gösterileri yapılır, dualar okunur. Türk kültürü halk inanışına göre Umay Ana gökkuşağını kullanarak yeryüzüne iner.²³⁸ Sibiry'a da yaşayanlar onu güneşin dili olarak yorumlar. Amerika'nın Güney yerlileri ise deniz üzerindeki gökkuşağının şans getireceğine inanır. Kuşağın bir ucu denizde/ gölde diğer ucu bir dağın arkasındaysa

“Kök: Eyer bağı. Şu atasözünde geçer, er sözi bir, eder köki üç: Erkeğin sözü (içinde yozlaşmış hiçbir şey olmayacak biçimde) birdir, tıpkı eyerde üç bağ olması gibi; çünkü eğer eyere bir bağ daha eklenirse delik sayısı artacak ve eyer kırılacaktır, aynı zamanda eğer eyerde üç bağdan daha az bağ olursa eyer zayıflayacak ve bir adamı taşımayacaktır; demek ki eyer de taamu tamına üç bağ olması bir zorunluluktur (işte erkeğin sözü de tam olarak böyle bir kesinlik içinde olmalıdır). Bu atasözü kişiye arkasında durabileceği sözler söylemesini öğütlemek için kullanılır.” Kaşgarlı Mahmud, 2007: 682, 319. Semih Tezcan ise yelü köken deyimindeki köken kelimesinin manaca karşılığının “yıldızların bağlı olduğu ip” şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler (Tezcan, 2010: 825). Köken kelimesinin etimolojisine dair güzel ve yararlı bilgi için bkz. Tezcan, 2010: 823-5.

²³⁷ Gökkuşağı için; “ak yol, cennet köprüsü, salavat/ selamet köprüsü, azamet keberri, saramat keberri” denmesi bu kuşağın dünyadan ahirete giden bir köprü olarak düşünülmesiyle ilgilidir. Bu inanç Avrupa'da da vardır. Bkz. Ögel, 2014/2: 292-3.

²³⁸ Şamanlar göğe çıkarken gökkuşağını kullanırdı. Fakat gökkuşağı kutsal gökte değil, yeryüzünde oluşan bir olay şeklinde görüldüğü için kutsal kabul edilmezdi. Bkz. Ögel, 2014/2: 292.

dağın denizden/ gölden su çektiğine ve yakın vakitte tekrar yağmur yağacağına inanılır (Eyüboğlu, 2007: 119-20).

Mitolojik kahramanlardan Hera yahut Zeus, yeryüzüyle haberleşebilmek için İris'i (gökkuşağı) ulak olarak gönderir. İris uğur getiren rengârenk elbiselerini giyerek yola çıkar, ışık yahut rüzgâr misali hızlı bir şekilde haberleri iletir. İnanışa göre mutlu haberler hep İris tarafından getirilmektedir (Kolancı, 2019: 140-1).

2.2.1.6. Türk Takvimi ve Su

“Türk Takviminin başlangıç tarihi olarak M.Ö. 209 yılı, yani Mete Han'ın tahta çıkışı kabul edilir” (Karakurt, 2011: 188). Deniz Karakurt'un hazırladığı çizelgeye göre Türk takvimindeki haftanın günleri aşağıdaki gibi anılmaktadır:

GÜNEĞİ (YEDEĞİ)						
No	Gün	Yöresel-1	Yöresel-2	Yöresel-3	Balkarca	Moğolca
1.	Cumartesi	GİREĞİ	BAŞGÜN	GİREGÜN	KIYAVGÜN	NAR (NARA): Güneş
2.	Pazar	DİREĞİ	DERGÜN	DİREGÜN	IYIKGÜN	SAR (SARA): Ay
3.	Pazartesi	GEÇEĞİ	ODGÜN	GÜRGEĞÜN	BAŞGÜN	GAL (GULUVUN): Ateş
4.	Salı	ORTAĞI	ORGÜN	İNEGÜN	KÜRGEĞÜN	(UHA) USUN: Su
5.	Çarşamba	UĞRAĞI	YEYGÜN	BARASGÜN	BARASGÜN	(MOD) MODUN: Odun
6.	Perşembe	GİDEĞİ	ARAGÜN	TOZAGÜN	ORTAGÜN	(ALT) ALTAN: Altın
7.	Cuma	TOPLAĞI	ELGÜN	BAYRIGÜN	BAYRIMGÜN	(ŞOR) ŞORON: Toprak

Tablo 6.1: Deniz Karakurt, **Türk Söylence Sözlüğü: Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü**, e-Kitap, 2011, s.188.

“Not: Yalnızca halk kültüründeki mantığın anlaşılabilmesi için günler bu sırayla dizilmiştir. İslami geleneğe göre hafta tatili Çarşamba öğleden sonra başlar, Cuma öğleden sonra biter (Toplamda yine 2 gün eder). Zannedildiğinin aksine İslam geleneğinde Cuma tam gün tatil değildir. Ancak tam gün tatil yalnızca Perşembe'dir. Bu nedenle Perşembe için geçmişte halk

ağzında Aragün veya Gideği denilmiştir. Yine aynı şekilde Cumartesi için Gireği veya Başgün denilmesi de bu nedendir.” (Karakurt, 2011: 189)

Çizelgeye göre salı günü Moğolca “su”ya karşılık gelmektedir. Ayrıca ‘anâsır-ı erba‘a unsuru olan ateş Pazartesiye, toprak Cumaya denk düşmektedir. Moğolların haftanın günlerini ateş, su, toprak ile simgelemesi doğaya verilen değerlerin göstergesi olup Moğol halkının gündelik yaşamına doğanın ne kadar derinden nüfuz ettiğini ispatlar.

2.2.1.7. Aya Dair İnançlar

Ay ile su, inanç bakımından aralarında yoğun bağların kurulduğu motifler ağının iki kahramanı gibidir:

“Akışkanlık, içinde bütün imkânı barındırma ve yaratıcı enerjiyi, dolayısıyla gelişimi sağlama özelliklerine sahip olup topraktan önce var olduğu ve kaynağını (âb-ı hayât) gökten aldığı kabul edilen su hem insanın hem kâinatın hayat ve bereket kaynağı olarak görülmüş [...] tarih öncesi dönemden itibaren su, ay ve kadın arasında özdeşlik kurulmuştur. Hareketleri ayın hareketleriyle paralellik gösteren su, tıpkı ay gibi her şeyin dönemselsel olarak aldığı görünümü ve gelişimi kontrol etmektedir (Eliade, Patterns, s. 188-189).” (İnalçık, 2009: 440)

İsmet Zeki Eyüboğlu ay ışığında gölde yıkanmaya dair olmak üzere temelde iki tip anlayıştan söz eder (Eyüboğlu, 2007: 51-4). Bunların biri uğurlu diğeri uğursuzdur. Uğurlu inanca göre gece ay ışığında gizlice gölde yıkanmak, kişiyi ay gibi parlak kılar. Uğursuz olan diğers inanca göre ise gece vakti,²³⁹ cinlerle peri kızlarının gölde yıkandığı vakittir. O sebeple geceleri gölde yıkanmak iyi sayılmaz. Yıkanılırsa bu peri kızları ile cinler insanı çarpar yahut kaçıtır. Bir başka uğursuz inanca göre periler ay ışığında düğün dernek yapmak için göl kıyısında eğlence düzenler. Suyun şırıltısı onların sesidir, sudaki gölgeler de yüzlerinin yansımasıdır. Şayet göl, dibi görünmeyecek kadar derinse orada kötü niyetli devler bulunur ve bu devler insanı suyun dibine çekip yerin altına götürür. Ay böyle korkulu göllere nüfuz edemez, orayı aydınlatamaz (Eyüboğlu, 2007: 51-4). Ay ışığı ile su arasındaki bu perili devli ilişkiye dayanarak denilebilir ki su geceleri tehlikelidir ve ay ışığı suyu daha cazip kılarak insanı tehlikeye daha fazla yaklaştırır.

²³⁹ Gece vakti ve su ilişkisi ele alındığında eski Türk inanışlarının (yer-su kültürü) izini taşıyan şu inanış dikkate değerdir: “Anadolu’daki inanışlarımıza göre, gece ile birlikte, ‘yerler mühürlenir’dir. Ancak yer ile birlikte ‘sular da kararır’”. Ögel, 2014/2: 418.

Diğer bir inanca göre cemali ve ışıltısıyla güzelliğin temsili olan ay, suya düşen aksinden utanır ve hoşlanmaz. Eğer biri suya bakıp da yer seviyesine “düşmüş yansıma”yı görürse ona çok öfkelenir ve hemen onu çarparak cezalandırır. Ay ışığının aksettiği su içilirse içenin başına eninde sonunda bir musibet geleceğine inanılır. Suya girip de ayın aksini bozan yahut bu akse değen kişiye bir vakit mutlaka yıkım geleceği rivayet edilir. Yüzündeki lekelerden utanan ayın sudaki yansımasına bakan kişinin gözü kamaşır. Çünkü lekesini her kim görmüşse onun gözüne iğnelerini batırır. Gözdeki kamaşmanın sebebi bu batan iğnelerdir (Eyüboğlu, 2007: 51-4).

Ayın yüzündeki lekelerin hikâyesi de onun anne sözü dinlememesiyle alakalandırılır. Anlatıya göre bütün yıldızlar Dünyayı sıra sıra aydınlatmaktadır. Gündüzleri bu işi güneş yapar. Bir gece, aydınlatma sırası ayın annesine gelir. Ancak ayın annesi o gece çok meşguldür. Hamur yoğurup ekmeğe hazırlamaya çalışırken evladına yani aya o gece Dünyayı aydınlatmasını rica eder. Fakat ay, sıranın annesinde olduğunu söyler ve Dünyayı aydınlatmaz. Kızına sinirlenen anne, unlu ve hamurlu eliyle evladına bir tokat aşk eder, kızının yüzünü hamura bular. Geceleri göğe bakılınca ayda görülen lekelerin bu hamur bulaşığı olduğu rivayet edilir. Olaydan sonra ay, suyla yüzünü yıkar ama su, ayın annesinden çekindiği için hamur bulaşığını temizlemeye yanaşmaz. İşte o gün bugündür ay ile su dargındır (Eyüboğlu, 1987: 57-72; Taner, 1982/I: 11).²⁴⁰

Buraya kadar aktarılan hikâyelerde ortak yönelim olarak suyun yansıtma özelliği yüzünden ayın öfkesine nail olduğu görülür. Suretin “aslını, hakikatini” değil de “yansımasını” insanlara sergilediği için suyun ay tarafından adeta lanetlendiği söylenebilir.

Ayla ilgili masal efsane türünden pek çok anlatı mevcuttur. Bu anlatılarda ay genelde dişil özelliktedir. Söz gelimi bir anlatıya göre karanlık göğün aydınlatıcısı ay kendine bir eş aramak için gökte durmaksızın gezip dolaşmaktadır. Ancak kendisiyle evlenmek isteyenleri beğenmemektedir. Sularda dolaşmak suretiyle kismetini aramaya devam eder. Kim yakalarsa onunla evleneceğini vaat eder. Yakalanması

²⁴⁰ Anne ay ile kızına dair bir illüstrasyon için bkz. Arthur Rackham ‘moon and her mother’ Hikâyeye dair bir şarkı için bkz. Can Kazaz - Aydan Gelen Fil.

mümkün olmadığı için de hep yalnız gezer. Bu hikâyede suyun işlevi, ayın kendisine eş bulmasına yarayacak bir mekân olmasıdır. (Eyüboğlu, 2007: 50).²⁴¹

Ay ile suyun yan yana gelmesiyle genellikle olumsuz imajların oluşturulduğu fark edilir. Buna sebep, elektriğin henüz evlere girmediği, sokağa nüfuz etmediği zamanlarda özellikle karanlık gecelerde, insan imgeleminde korkutucu hikâyelere dönüşmesi olmalıdır. Karanlığa ışığıyla nur saçan ay, o korkuları giderememiş olacak ki günümüzde romantik ve müspet sayılan “suya yansıyan ay ışığı” daha çok menfi imgelere bahis konusu olmuştur.

Aynanın deniz olması motifine Türk masallarında yaygın şekilde rastlanır. Masallarda bir tehlikeden kaçan kahraman arkasına bir ayna atar ve ayna denize dönerek kahramanı peşinden gelen tehlikeden uzaklaştırır. Kimi masalarda aynanın yerine az miktarda su atıldığı görülür (Ögel, 2014/2: 513)

Mircea Eliade Tufan miti ile ay-su arasında bir bağlantı olduğunu vurgular:

“Hemen hemen bütün tufan rivayetleri, insanlığın, gelmiş olduğu suya tekrar dönüş ve yeni bir çağ ve yeni bir insanlığın oluşturulması fikri ile ilgilidir. Bunlar bir evren ve "devri" bir şey olarak onun tarihi kavramını ortaya koyarlar: bir felaket ile bir çağ kapatılır, "yeni bir insan" tarafından yönetilen yeni bir çağ açılır. Bu devirler kavramı aynı zamanda ay ile ilgili mitlerin sel baskını ve tufan temaları ile birleşmesiyle ortaya çıkar. Zira Ay, büyük bir farkla ritmik gelişmenin, ölüm ve tekrar dirilmenin en önemli simgesidir. Aynı zamanda Ay'ın görünüşleri, adayın yeni bir hayata başlamak için öldüğü giriş/geçiş törenlerini ayarlar. Öyle ki, Ay'ın görünüşleri çok samimi bir şekilde, eski insanlığı yok eden ve yeninin ortaya çıkması için bir safha oluşturan tufanlarla ilişkilidir. Pasifik bölgesindeki mitolojilerde kabileler genellikle, su felaketinden kurtulmuş olan bazı mitolojik Ay hayvanından ortaya çıktıklarına inanılır. Kabileler ya bir deniz kazasından hayatı kurtulmuş olan bir adamın da tufana neden olan Ay ile ilgili bir hayvanın soyundan gelmiştir.” (Eliade, 2005: 253-4)

2.2.2. Su Temelli Yaratılış İnançları

Her toplumun kendine ait bir kozmogonisi bulunduğu gibi²⁴² Türklerin de kendine has yaratılış efsaneleri vardır.²⁴³ Dikkatli gözle incelendiğinde dinin

²⁴¹ Su ile ay arasındaki bağlantı Hurrilerde de mevcuttur: “Hurrilerin kaşuh dedikleri ay tanrısı, yıldızların başkanı, yöneticisi durumundaydı. Geceleri göklerde, sularda, yeryüzünde olup bitenler ondan sorulurdu.” (Eyüboğlu, 2007: 45)

²⁴² Mircea Eliade kozmogonik bir varlık olarak suyun bütün potansiyel ve üretken güçleri temsil ettiğini, varoluşun kaynağı olduğunu, fons ve origo (köken ve kaynak) olduğunu söyler (Eliade, 2017/2: 41). Bu çıkarım hiç de haksız sayılmaz. Zira pek çok yaratılış anlatısı bu ortak temaları işlemek suretiyle birbirine benzer. Örneğin Deniz Karakurt Sümerler ile Türk söylencelerindeki yaratılış bahsinin birbirine yakınlığına dair şöyle bir açıklama yapar: “Sümer inanışına göre başlangıçta gök ile yer birdi. Daha sonra gök ile yer tanrılar tarafından ayrılmıştır. Sümerlerde evrenin kökeni şu şekilde açıklanır ve Türk yaratılış anlayışına paraleldir: 1-Başlangıçta sadece deniz

getirdiği yabancı kozmogonilerin bu efsanelere tesir edip onların özünün kaybolmasına neden olduğu fark edilir.²⁴⁴

Abdülkadir İnan, Türk kozmogonisinden bahse Göktürk Yazıtlarından ve Manas Destanı'ndan başlar. Her ikisindeki yaratılış tasviri eski Türk kozmogonisinden kalan izleri ve hatıraları ifşa eder. “*Gök-Türk yazıtlarındaki ‘yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer kılındığı zaman ikisinin arasında kişiöğlü yaratılmış’ cümleleri, ‘Manas’ destanındaki ‘yer yer olduğu zaman, su su olduğu zaman’ mısraları eski Türk Kozmogisinden kalmış izler ve hatıralardır.*” (İnan, 2015: 13). İnan’ın aktardığına göre 19. yy. ortalarında Verbitskiy ile Radloff, Altaylı ve Yeniseyli Türk boylarından tespit ettiği yaratılış efsanelerinde Hint, İran ve Yahudi efsanelerinin izini bulmuştur (İnan, 2015: 13).

Yakutlar kâinatın ezeli ve ebedi olduğuna inanmıştır. Onlara göre yaratıcı Tanrılar gökte hazır olan nesnelere yeryüzüne indirmekle görevlendirilmiştir (İnan, 2015: 13). Genellikle Şamanist Türklerin kozmogonisinde “yaratıcı Tanrılar” bir kavram olarak bulunsa da düşünce boyutunda, “yaratmak” eylemi “yoktan var etme” şeklinde değildir. Bir nesne yaratmak için Tanrılar ezelden beri el altında tuttuğu maddeleri kullanmıştır. Yakut rivayetine göre ilk insan gökten inen bir yaratıktan türemiştir. Bu yaratık yarı insan yarı atır (İnan, 2015: 13).

Radloff’un tespitinde Altaylara göre yeryüzü yaratılmadan önce su vardır.²⁴⁵ Gök, ay ve güneş yoktur. Kuday (Kayra, Keire, Ülgen) Han hiçbir şey düşünmemektedir. Tanrı’nın yanındaki Kişi suları kaynatarak rüzgâr çıkarınca yüzüne su sıçrayan Tanrı Kişiye kızar. Sonra Kişi kendisine verilen emir gereği suyun içine dalıp oradan bir taş çıkarır. Tanrı ile birlikte bu taşın üzerine oturur. Kişi, Tanrı’nın emriyle ikinci kez dalar, denizin dibinden toprak çıkartır. Tanrı bu toprağı

vardı. Kökeni veya doğuşu konusunda bir şey söylenmemektedir. Sümerliler onu her zaman varmış gibi düşünmüşlerdir. Altay ve Yakut yaratılış destanları da benzer ifadeler kullanır. 2-Bu denizden bir dağ oluştu. Bu dağ yeryüzü demektir. Aynı zamanda gök ve yer de henüz ayrılmamıştı. Yine Türk yaratılış destanları yeryüzünün suyun içinde çıkarılan topraktan oluştuğunu söylerler. 3-Tanrılar insan biçimli olarak kişilik kazandıklarında, An (Gök) eril, Ki (Yer) dişildi. Onların birleşmesinden hava tanrısı Enlil doğmuştur. Enki ise Su Tanrısıdır. Türklerde de Gök Ata, Toprak Ana algısı vardır.” (Karakurt, 2011: 233-4).

²⁴³ İlk insanın yaratılışı konusunu ele alan mitlerin karşılaştırması için bkz. Gaster, 1969: 8; Yaratılış Mitleri için bkz. Sproul, 2018.

²⁴⁴ Jean-Paul Roux Altay kozmogonisinin yer yer yabancı dinlerden nasıl etkilendiğine dair örnekler vererek konuyu açıklar. Bkz. Roux, 2002: 111-2.

²⁴⁵ Tanrısal ruhun ilk makamı olarak görülen su yaşam olan ilk şeyin üretildiği mekândır hatta bizzat üretilen şeyi su var etmiştir. Bkz. Eliade, 2017: 108-90.

suyun üzerine atarak “yer olsun” der. Yer, böylece yaratılmış olur. Tanrı’nın emriyle Kişi üçüncü kez suya dalar. Yine toprak çıkarırken bir miktar da kendi için toprak almayı düşünür, ağzını toprakla doldurur. Amacı Tanrı’dan gizlice bir şeyler yaratmaktır. Kişinin elindeki toprağı Tanrı alır ve etrafa saçar, katı yer meydana gelir. O zaman Kişi’nin ağzındaki toprak da büyümeye başlar. Kişi neredeyse boğulacak hale gelmiştir. Tanrı’dan derdine yardım dileyince Tanrı ona ağzındaki toprağı atmasını söyler. Atılan topraktan küçük tepeler meydana gelir. Kişi artık günahlı olmuştur. Dolayısıyla ona itaat eden halk da onun gibi kötü düşünceli olacaktır. Hâlbuki Tanrı’ya itaat eden halkın düşüncesi hep arı olacaktır. Tanrı Kişiye Erlik adını verir. Sonra dalsız budaksız bir ağaç bitişir. Tanrı buna dokuz dal ekler. Dalların kökünden tıpkı meyve gibi dokuz insan türer ve bunlar da dokuz ulus olur. İnsanların gürültüsünü duyan Erlik, kalabalığa doğru yürür; insanları, yabani hayvanları, kuşları ve başka birçok canlıyı görür. Yaratılmışların hepsi orada bulunan bir ağacın meyvesi ile beslenmektedir. Fakat ağacın bir tarafındaki meyveler bu canlılar tarafından yenirken diğer taraftaki meyveleri kimse ağzına sürmemektedir. Erlik bu durumun Tanrı’nın koyduğu bir yasaktan kaynaklandığını öğrenir. Üstelik Tanrı, yılan ile köpeğı ağacın başına bekçi dikmiştir. Yasaklı dallarda büyüyen meyveden yemek isteyen olursa onu engellemelerini öğütlemiştir. Tanrı bu emri söyledikten sonra göğe çıkmıştır. Bekçi yılanın uyuduğı bir sırada Erlik onun ağzına girer. Yılan ağaca tırmanmasını ve yasak meyveden yemesini söyler. Yılan denileni yapar. O sırada Törüngey ile karısı Eje orada gezinmektedir. Yılan onlara yasak meyveden yemesini söyler. Eje yasak meyveden yer ve tadımı çok beğenir. Törüngey meyveden almayı istemez. Fakat Eje elindeki meyveyi kocasının ağzına sürer. O anda ikisinin de tüyleri dökülür, utanç içinde kalırlar. Ağaçların altına saklanırlar. Tanrı onları aramaya çıktığında olaydan haberdar olur. Yılan: “*şimdi sen Körmös (şeytan) oldun. İnsanlar sana düşman olsun, vurup seni öldürsün*” der. Eje’nin cezası gebe kalıp çocuk doğurmak ve doğum sancısı çekmektir, ayrıca artık ölümlü kılınmıştır. Törüngey’in cezası da Tanrı’nın nurundan mahrum kalmak, karanlık dünyada bulunmak ve Tanrı’ya düşmanlık eden şeytana düşmanlık etmektir. Şeytan ise üç kat yerin altında, ayı ve güneşi olmayan karanlık bir dünyada yaşamaya mahkûm edilmiştir. Tanrı o günden sonra insana yemek vermez. Herkes kendi gücüyle kazanarak beslenmek zorunda kalır (İnan, 2015: 14-6).

Verbitskiy'in tespitlerinde Altay yaratılış söylencesi daha farklıdır. Başlangıçta yer ve gök yoktur. Uçsuz bucaksız deniz vardır. “Tanrı Ülgen” (Aakay, Kurbustan) bu denizin üstünde uçmaktadır fakat konacak yer bulamamaktadır. O zaman gönlüne gelen bir ilhamla Ülgen ellerini öne uzatır “önündeki nesneyi yakala” diye seslenerek denizin içinden su yüzeyine bir taşın çıkmasını sağlar. Taşı yakalayarak üzerine oturur. Sonra dünyayı yaratmak ister. Ne yaratacağını ve nasıl yaratacağını düşünürken birdenbire “Ak Ana” su içinden karşısına çıkarır. Ona, bir nesne yaratmak isterse “yaptım oldu” demesini, “yaptım olmadı” dememesini söyler ve ortadan kaybolur. Ülgen “varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur” dedikten sonra “yer yaratılsın” der, yaratılır. “Gökler yaratılsın” der, yaratılır. Üç büyük balık yaratıp yeryüzünü bunların üstüne koyar. İki yerin kenarında, diğeri orta hizasındadır. Ortadaki balığın başı kuzeye bakar. Bu balık başını ne zaman eğse yeryüzünde Tufan olur. Nitekim büyük bir zincirle büyük bir direğe bağlı olan bu balığın başını ondan sorumlu olan “Mangdaşire” fazlaca aşağı indirdiği bir vakit cihan Tufan’ı olmuştur. Tanrı Ülgen altı günde dünyayı yaratır, yedinci gün yatıp uyur ve sekizinci gün kalkar. Bir gün Ülgen denize bakarken su üzerinde yüzen bir toprak parçası görür. Ona Kişi olmasını emreder. Kişinin adını Erlik koyar. Ülgenin kendisine kardeş bellediği Erlik, tıpkı Ülgen gibi yaratıcı olmayı ister, onu kıskanır. Sonra Ülgen, Mangdaşire’yi yaratır. Ayrıca kemikleri kamıştan, elleri topraktan yedi kişi daha yaratır. Onların kulaklarına üfler ve yarattıklarına can verir. Burunlarına üfleyince akıl verir. Yine bir kişi yaratır. Sorumluluk olarak insanların idaresi verilen bu kişinin adını “Maytere” koyar (İnan, 2015: 19-21).

Hem Yakut hem de Altay yaratılış söylencelerinden anlaşıldığına göre Türk kozmogonisinde yaratıcılık mevcut maddelere şekil vermektense ibarettir. Yoktan var etme diğerdinlerin tesiriyle Türk kozmogonisine girmiş olmalıdır (İnan, 2015: 14).²⁴⁶

Bir de Ebubekir b. Abdullah b. Aybek ed-Devadari adlı Mısırlı bir Türk tarihçisi tarafından aktarılan Türklerin ilk babasının yaratılışına dair efsane vardır.

²⁴⁶ Jean-Paul Roux, Tu-kiu çağlarındayken Türklerde Tanrı kavramının hiçbir zaman sonsuz olarak tanımlanmadığını ancak Moğol çağlarına gelindiğinde Tanrının daima sonsuz olarak düşünüldüğünü söyler. “Başlangıcı ve sonu olmayan” bağlamında kullanılan “sonsuzluk” kavramının 8. yüzyılda Türkler tarafından bilindiğini ve “bengü taş” kavramından hareketle sadece taşta değil Tanrı’da da bengülük/ sonsuzluk bulunduğunu ifade eder. Bkz. Roux, 2002: 111.

Efsaneye göre İlk Çağ'da yağmurdan hâsıl olan seller Karadağcı denilen bir mağaraya çamur sürükler. Bu çamur mağaradaki insan kalıbına benzeyen yarıkları doldurur. Çamur bir müddet bu şekilde bekler. güneş, Saratan (yengeç) burcundayken sıcaklığıyla çamuru kızdırıp pişirir. Mağara tıpkı bir kadının rahmi vazifesini görür. Su, toprak ve güneşin harareti (ateş) sayesinde hazırlanan bedeninden dokuz ay boyunca sürekli rüzgâr eser. Böylece dört unsurun birleşiminden insan şeklinde bir mahlûk çıkar. Bu insana Türk dilinde “Ay Atam/ Ay Baba” denilir. Ay Atam, sağlam havalı ve tatlı sulu yere iner. Kuvveti neşesi günden güne artar ve kırk yıl yaşar. Seller mağarayı bir kez daha çamurla doldurur. Güneş bu kez Sünbüle (başak) burcundadır. Dolayısıyla toprağın pişmesi güneşin aşağı indiği devreye tesadüf eder ve bu topraktan kadın yaratılır. Kadının adı “Ay-va” yani “ay yüzlü”dür. Ay Atam ile Ay-va evlenip kırk çocuk sahibi olur. Yarıları erkek yarıları kadın olan bu çocuklar birbiriyle evlenir. Ay Atam ile Ay-va ölünce çocukları tarafından tekrar mağaraya götürülür. Cesetler gömülüp mağaranın ağzı altın bir kapıyla kapatılır. Çocuklar kapının yanına çiçek bırakır (İnan, 2015: 21; Bayat, 2010: 63-4).

Türk söylencelerinde yaratılış vakti için “yayguçî çağ” denir. Yaratıcı Tanrılar için yine “yayguçî” tabiri kullanılır²⁴⁷. Henüz hiçbir şey yokken uçsuz bucaksız bir su vardır. Bu durum kaosu²⁴⁸ ve karmaşık tekdüzeliği simgeler. Ancak bu, hiçlik ve yokluk değildir. Daha sonra suyun içinden Erlik tarafından toprak çıkarılır. Fakat Erlik kendisi için bir miktar çamuru alıp gizler. Ülgen durumu anlayınca onu cezalandırır. Yaratılışa dair bazı varyantlarda Ak Ana suyun dibinden çamur çıkarması için balıkçıl ile ördeği gönderir. Balıkçıl, topraktan kendisi için

²⁴⁷ Yay: Kutlu Silah. Eşdeğer: Yey, Yeye, Ca, Ceye, Sa, Se. (Karakurt, 2011: 233-4)

“Türklerde büyük önemi vardır. Gökyüzünü sembolize eder. Oğuz Kağan Bozoklar denen oğullarına Altın Yay'ı üçe bölerek vermiştir. (Diğer oğullarına da Üçokları üçe bölmüştür.) ise Alkım (Gökkuşağı) Altı Yay veya Altı İpli Yay olarak düşünülür. (Kaynak: Türk Söylence Sözlüğü, Deniz Karakurt) Yay: (Yay/Yaz). Ok atmaya yarayan, iki ucu arasına kırılgan, eğri araç. Genişlik anlamı vardır. Yaz sözcüğü ile aynı kökten gelir. Yay/Cay aynı zamanda ilkbahar demektir. YAYAK: Yaratıcı Ruhlar. “Yayaklar” olarak çoğul şekilde kullanılır. Yayguçîya bağlıdır. Türk kültüründe Yay'ın kutlu kabul edilmesi bu yaratıcı ruhlarla bağlantılı olabilir. Yayın kıvrık iki ucu tıpkı hilal gibi boğanın boynuzlarını simgeler. Bunlar da güç demektir. Bu varlıkların taşıdıkları yayları bulunur.” (Karakurt, 2011: 233)

²⁴⁸ “Türk halklarının mitolojik anlatılarında kaosun simgesi olan su, evrenin simgesi olan ejder ile eşitlenmiştir. Divanü Lugati't-Türk'te yilbuke olarak geçen ejdere Türkler yilbegen, jilbegen, celbegen demişlerdir. Ejder ile özdeşleşen evren kavramı ve öküz / boğa motifi su paradigması ile ilgilidir. Biçimsiz şekliyle kaos olarak algılanan su, ejder şeklinde düşünülmüş; ejderhanın ağaçla, bitkiyle ilişkilendirilmesi de onun dolaylı olarak su kültürüne bağlandığını ve kaostan kozmosun doğuşunu simgelediğini gösterir.” Esin, 2008: 78.

saklar. Ak Ana bunu anlayınca onu cezalandırır. Sudan çıkarılan balçıktan dünya yaratılır. Ördeğin çıkardığı küçük çakıl taşlarından kıyıdaki dağlar oluşturulur. Her şeyin sonsuz bir su olduğu bu çağda gök de dâhil olmak üzere henüz hiçbir şey yokken her şey sağır ve dilsizdir. Yani hiçbir şeyin anlamı ve adı yoktur (Ögel, 2014/1: 483, 485-99). Sayan söylencelerine göre yaratılış bu sonsuzlukta önce ad vermekle başlamıştır. Ad ise anlam demektir. Önce maddenin değil tasavvurun varlığı söz konusudur. Türk inancına göre dağ, ırmak, ağaç gibi doğal varlıkların ve nesnelerin hepsi ilk yaratılışta insandır. Bu tasavvura göre güneş eskiden bir erkek, ay bir kız çocuğu, kış mevsimi ise kocakarı şeklinde düşünülmüştür. Dağlar yenilmez yiğitlerdir. Bunlar daha sonra dönüşüm geçirmiş fakat ruhları yine içlerinde kalmıştır (Karakurt, 2011: 233-4).

Yakut Türklerinin yaşadığı bölgelerde yapılan saha araştırmasına göre yaratılan ilk insan Er-Sogotoh'tur. Destana göre Er-Sogotoh gökte yaşamaktadır. Ne bir millete aittir ne de bir işe sahiptir. Çok zahmet çekmiş, dertli biridir. Ereeydeh-Buruydahçı onun lakabıdır. Er-Sogotoh'un oba ortasında büyük bir evi vardır. Bu evin dört yanı gümüş köşeyle sarılmıştır. Evin elli kapısı kırk penceresi, otuz kirişli çatısı vardır. Eve girenler doğuya yönelince orada Ağaç Hakan'a rastlamaktadır. Ağaç bir çayırılığın ortasında durur. Çayırın ortasında çok eski bir esinti durmaksızın esmektedir. Ağaç Hakan her şeyin anasıdır. Varlık ona bağlıdır. Kökleri yeraltı dünyasını kaplarken tepesi de göğün dokuz katını delmektedir. Büyüklüğü sebebiyle ağacın ortadaki dalları gökte mavi duman gibi görünür. Bu ağacın yaprakları tam yedi ayak uzunluğundadır. Ağacın kökünde insana ölümsüzlüğün sırrını veren hayat suyu bulunmaktadır. Bu apak sudan her kim içerse hemen yeni can bulur. Nitekim ihtiyarlamış ak ve kara inekler bu sudan içip yeniden can bulmuştur. Uçmaktan yorulan kuşlar gelip ondan içince yeniden kuvvet kazanmıştır. Kutsal ağacın sahibi, saç kar gibi beyaz ihtiyar bir Tanrıça'dır. Aslında küçücük olan ağaç Ana-Tanrıça gelince ona göre büyümektedir. Büyürken ses çıkarıp gürültüyle esnemektedir. Yakut Türklerinin Hz. Âdem'i olan Er-Sogotoh düşünüp kendisini kim doğurmuş, canını ona kim vermiş, merak eder. Ağaca gidip sorar. Ağaç da dile gelip onun soyunu sopunu sayıp döker. Er-Sogotoh özünü, atasını öğrenince hislenerek saygıyla diz çöker. Aslında insan soyu ilkin gökte doğmuştur ve vücudu bütün kutsallıklarla dolu haldedir. Bir gün anne ve babası Er-Sogotoh'u kendi iline göndermeye karar verir.

Gönderirken de eline bir tulum hayat suyu sıkıştırır. Aradan zaman geçer. Er-Sogotoh asker olur. Harpteyken kalbine bir ok saplanır ve oracıkta son nefesini verir. Tanrı o esnada hayat suyundan Er-Sogotoh'un üzerine bir kabarcık sıçratır. O da hemen dirilip güçlenerek tekrar hayatla dolar. Eskisinden dokuz kat kuvvetlenmiştir (Ögel, 2014/2: 554, 613-4; Ögel, 2014/1: 109-20).

Anadolu'da Türk kozmogonisi bağlamında yine çeşitli rivayetlerin türeyişine tanık olunur. Çoğunlukla İslamiyetin etkisi gözlenirse de birtakım anlatılarda eski simgelere rastlamak mümkündür. Örneğin insanı yaratmak için Allah'ın Cebrail'i dünyaya toprak almaya göndermesi, insanın günah işleyip cehennemde yanacak bir varlık olması dolayısıyla dünyanın Cebrail'i yaptığı işten vazgeçirmeye çalışması, ona yalvarması, Cebrail'in akabinde İsrail'in ve Mikail'in kara toprağı almayı reddetmesi, son olarak ölüm meleği Azrail'in dünyanın gözyaşına aldırmaaksızın toprağı getirmesi, insanın bu topraktan yaratılması misal verilebilir (Roux, 2002: 112).

Alevi-Bektaşî geleneğine göre yaratılış ilkin yeşil bir okyanusun Allah tarafından var edilişiyle başlar. Allah bu okyanustan yeşil bir taş çıkarır ve onu ikiye böler. Parçanın bir yarısı Hz. Muhammed'in yeşil ışığına dönüşürken diğer yarısı Hz. Ali'nin beyaz ışığı olur (Roux, 2002: 112).

Tasavvuf bağlamında yaratılış ve su ilişkisi hem edebiyatta hem de inançlarda yerini alan, dolayısıyla incelenmesi gereken konulardandır. Tasavvufa göre kâinatta tek vücut bulunur. O da Allah'ın kendisidir. Varlık âlemindeki vücut (eşya, şey) ise Allah'ın tecellilerinden ibarettir (Levend, 1984: 15).²⁴⁹

Yaratılış mertebelerinden ilki olan ve "ahadiyet" denilen aşamada varlık bütüncül ve tektir. Bu tek varlığa "vücûd-ı mutlak" (mutlak vücut) denir. Kemâl-i mutlak (mutlak olgunluk) yahut cemâl-i mutlak (mutlak güzellik) ifadeleri bu mutlak vücut kavramına verilen diğer isimlerdir. Diğer bir deyişle yaratılışın ahadiyet mertebesinde celal ve cemel ayrımı henüz yoktur. İsim ve sıfatlar henüz ayrışmamıştır. Yaratan ve yaratılan tek boyutludur ve bütünlük haldedir. Yaratılışın

²⁴⁹ İslam inancı yaratılış bahsinde tasavvuf görüşünden ayrılır. Çünkü İslamiyet'e göre Allah birdir, ezeli ve ebedîdir. Allah eşya ve mevcudatı yoktan var ettiği için yaratıklarının hiçbirine benzemez. Dolayısıyla tasavvuf inancında Allah ve mevcudat arasında birlik bütünlük mevcut iken İslam inancında Allah her şeyden önce gelir ve eşyanın ondan ayrı olup onun emriyle var olduğu kabul edilir Bkz. Cebecioğlu, ty., 11, 153; Ceyhan, 2011: 245.

ikinci mertebesi “vahdaniyet”tir. Yaratılışın vaki olduğu bu aşamada Allah, aşk-ı zâti sebebiyle kendini görmek ve göstermek ister. Bilinmeyi arzu ederek yaratılışı başlatır. Kendisini bilecek olanı yaratır. İnsan kendini görmek için nasıl aynaya bakarsa Allah da kendi güzelliğini temaşa için ayna hükmündeki kâinatı ve insanı böyle vücuda getirir (Levend, 1984: 15; Doğan, 2018: 56-7). Allah niçin âlemi ve eşyayı yaratmıştır, sorusuna tasavvufun cevabı şöyledir: Henüz zaman yaratılmamış iken Allah âlem-i kitmanda (gizli âlem) “gizli bir hazine”dir ve bilinmeyi ister²⁵⁰. Bu sebeple “kün” (ol!)²⁵¹ emrini vererek yaratılışı başlatır. Allah bir şeyin vücuda gelmesini dileyince ona ol der ve o da derhal vücuda gelir. Allah’ın gizli hazine (küntü kenzen) olma mertebesi yani “mertebe-i ahadiyet” (birlik mertebesi) “âmâ mertebesi” (körlük mertebesi) olarak da bilinir. “Âmâ” denmesi, Allah’tan başka hiç kimsenin idrak gözünün ona değemeyeceğini ima içindir (Levend, 1984: 17). Yaratılışın üçüncü mertebesinde isim ve sıfatlar artık “berzah âlemi”ndedir (insan-ı kâmil mertebesi). Burada isim ve sıfatların hakikatleri biraz daha açılır: “*Zamansız, mekânsız ve cisimsiz olan hakikatlerin; zaman, mekân ve cisim çerçevesinde zuhur edişi, berzah makamı ile sağlanmaktadır.*” (Doğan, 2018: 57). Dördüncü ve son mertebeye şehâdet (mülk, dünya) âlemidir. Artık bu aşamada isim ve sıfatlar bir akla ve beş duyuya sahip olarak etrafını algılar hale gelir (Doğan, 2018: 57).

Tasavvuf anlayışında insan âlemin özüdür. Görüntüde âlem-i asgâr (en küçük âlem) kabul edilen insan özünde âlem-i ekberdir (en büyük âlem). İnsan Allah’ın ahadiyet/ birlik/ âmâ mertebesinden ayrıldığından beri geçtiği her mertebeden birer emanet almıştır. Bu sebeple insana evvelce en küçük âlem dendiği halde sonradan en büyük âlem denmiştir. İnsan ilâhî sırrın bir nüshasıdır. Allah’ın isim ve sıfatları eşyada bir ayrıntı olarak ve dağınık surette bulunurken insanda hülâsa ve tam olarak mevcuttur (Levend, 1984: 13-21).

“(Allah’tan başka) her şey zıddıyla kaimdir”. Mutlak vücudun zıddı ise mutlak yokluk olarak kabul edilir. Mutlak vücut ile mutlak yokluk’un karşılaşmasından hadiseler ve eşya tecelli eder. Ancak mutlak yokluk bağımsız bir varlık değildir. Yalnızca bir ayna hükmündedir. Yaratılışa, yani Allah’ın yansımalarının vücuda gelmesine vasıta olmak için bir anlığına görünen hayalden

²⁵⁰ “Küntü kenzen mahfiyen”

²⁵¹ “Kün feyekûn”

ibarettir. Mutlak yokluk aynasında yansıyan her şey bir gölgeden yansımadan ibarettir. Dolayısıyla hakiki bir mevcudiyete sahip değildir. Yaratılmışlara “mevcut” denmesi bu yüzden tamamen mecazîdir. Onlar, sadece tecellinin görüldüğü bir mekân/ kişi/ eşya/ şeydir. Bu sebeple eşya hem Allah’ın varlığı ile mevcutken hem de onun zâtı ile mevcut değildir. Varlık ve yokluk böyle iç içedir (Levend, 1984: 14-9).

“Yaratılmadan evvel eşya nerede bulunuyordu” sorusu tasavvufun ele aldığı bir başka husustur. Tasavvufî inanca göre eşya henüz yaratılmadan evvel Allah’ın ilminde (ilm-i ilâhî) sabit şekilde bulunur. Sabit suretlere “a’yân-ı sâbite” (sabit eşyalar) denilir.²⁵² Sabit eşyalar yaratılış anında Allah’ın isim ve sıfatlarına olan yakınlığına göre görüntü dünyasına aksetmektedir. Özünde bir olan mevcudatın türlü türlü ve sayısız çeşitlilikte görünmesinin nedeni Allah’ın isim ve sıfatlarına olan yakınlığıyla açıklanır. Bu tıpkı tek bir bütünün çok kere katlanmış yüzlerine sahip kâğıda benzetilebilir. Pek çok kat olmasına rağmen sonuçta kâğıt bir bütündür, mevcudat da çeşit çeşit olmasına rağmen Allah’ın yansımasıdır. Sabit eşyalar görüntü âleminde zuhur ettiklerinde değişir ve varlığa dönüşür. Dolayısıyla bu ikisi aynı şey değildir (Levend, 1984: 17-9).

Allah’ın eşyayı nasıl yarattığı ve yaratım sürecinin ayrıntıları net değildir. Fakat bu sürecin son derece seri ve daimî olduğu, yaratılan eşyalar arasında fasıla bulunmadığı söylenir. Feyiz kelimesinin ehemmiyeti bu aşamada ortaya çıkar. Feyiz sözlükte bolluk, bereket, verimlilik; nimet, kerem, ihsan, bağış; ilim, irfan, marifet; ilham yoluyla kalbe doğan varidat; ruha huzur veren mübarek uğurlu tesir anlamlarına gelir. Kelimenin Arapçadaki asıl anlamı suyun taşıp akmasıdır. Tasavvufta ise feyiz; âlemin, tek kaynak olan Allah’tan sürekli ve derece derece meydana gelişini ifade eder (Levend, 1984: 20). Dolayısıyla tasavvuftaki feyiz, yaratılışın bir nehir gibi durmadan coşup akması tasavvurundan doğmuştur.²⁵³

²⁵² Sabit eşya Allah’ın ilminde bulunurken adı “feyz-i akdes”dir (en kutsal feyz). Fakat bulunduğu yerden görüntü dünyasına (varlık âlemine) indiğinde adı “feyz-i mukaddes” (kutsal feyz) olur. Bkz. Levend, 1984.

²⁵³ Feyiz “Arapça, taşmayı ifade eder. İlâhî tecelli, bu kelime ile anlatılır. Zira bu tecelli heyulam özelliğindedir. Tecelli, tecelli edene göre belirir veya kayıtlanır. Zira tecelli; onun için, vücudu olmayan sabit bir ayndır. Bu tecelli, ona nisbetle vücûdî tecelli olur ve bu, vücûdu ifade eder. Kendisine tecelli gelen de, hâriçte mevcut olur. Bir başka tanıma göre, âlemin Allah’tan, derece derece fakat devamlı bir surette iniş tarzı ile ve başka bir mevcudu meydana getirmek özelliğine sahip olarak tekamülüne ve bunun İlâhî nazar altında devamı, manasında kullanılan bir terimdir. Feyz her an tecelli etmekte

Yukarıdan yani Allah'tan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen bu oluş-yaratılış süreklilik arz eder, durmadan yenilenir.

Eskiler, arz (yeryüzü) merkez olmak üzere sırasıyla birbirinin üstünde dokuz feleğin²⁵⁴ mevcut olduğunu kabul eder. Dokuzuncu felek Atlas'tır. Atlas bütün feleklerin üstünde olup diğerlerini kuşattığı için ona "muhaddid-i cihat" (sınır feleği) da denilir. Felek; "*Ortaçağ İslâm kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gökküre; gezegenlerin yörüngesi.*" olarak tanımlanır (Kutluer, 1995: 303).

Tasavvuf ve dahi felsefeyle ilgili bir konu ise cevher ve araz kavramlarının su ile olan ilişkisidir. Cevher, müstakil bir varlığa sahip olup gerçekleşmek için başka bir şeye muhtaç olmayan varlık demektir.²⁵⁵ Araz ise gerçekleşmek için başka şeye muhtaç olan varlıktır.²⁵⁶ Örneğin taş başlı başına bir varlık ve cevherdir. Fakat taşın rengi mutlaka başka bir cevhere muhtaç olduğu için değişkendir ve buna araz denir.²⁵⁷ O halde kırmızı taş dediğimiz zaman taşın kendisi cevher, rengi ise araz olmuş olur (Levend,1984: 86). Su da başlı başına bir varlık olduğu için cevher hükmündedir. Suyun nitelikleri ve ona yüklenen nicelikler ise suyun arazi olur.

Suya "beyaz atom" diyen Dâvûd-ı Kayserî (ö.1350) ise tabiatta her şeyin atom ve moleküllerden (cüz, mürekkep) oluştuğunu ileri sürmüştür. Ona göre suyun fizik ve metafizik yönden ayrıcalıklı bir yeri vardır. Su; Rahmânî nefes (en-nefesü'r-rahmânî), küllî madde (el-heyûle'l-küllîyye) ve asıl cevher (el-cevherü'l-aslî)'den

(ortaya çıkmakta) dır. Varlıklar, bu feyz vasıtasıyla meydana gelir. Ancak bu varlık, zâtlarındaki imkan sebebiyle yok olmakta, fakat Hakk'ın feziyle aynı zamanda var olmaktadır." (Cebecioğlu, ty.: 84)

²⁵⁴ Feleğin etimolojisi ilginçtir: "*Arapça'da 'kirmen ağırşığı (yün iği başı); kadın göğsü; düz arazi üzerindeki kubbe şeklinde tepe, höyük; mehter takımının çalgı aletlerinden yarım küre şeklindeki zil' gibi yuvarlak ve bombeli nesnelere verilen felek, felke ve filke adlarının aslı, Sumerce bala(g) (yuvarlak olmak; kendi etrafında dönmek) kökünden türetilen Akkadca pilakku (kirmen, iğ) kelimesidir (v. Soden, II, 863; El2 [İng.], II, 761). Felek (çoğulu eflâk) bir astronomi terimi olarak "yıldızların döndüğü yer" anlamını taşımakta, aynı zamanda denizde oluşan girdap da bu adla anılmaktadır. İslâm astronomları güneşle ay dahil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah'ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir. Sistem, burçlar feleği ve nihayet yıldızsız Atlas feleğiyle tamamlanmaktadır"* Bkz. Kutluer, 1995: 303-4.

²⁵⁵ "Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimi." Kutluer, 1993: 450.

²⁵⁶ "Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimi [...] İslâm filozofları genellikle cevherin zıddı saydıkları arazi kısaca, "bir konuda bulunan durum" şeklinde tarif etmişlerdir." Yavuz, 1991: 337.

²⁵⁷ Cevher-araz konusu için bkz. Kutluer, 2000: 120-1.

oluşmaktadır. Su, hayatın/ canlıların²⁵⁸ sırrını barındıran temel unsurdur. Dâvûd-ı Kayserî, “Canlı olan her şeyi sudan yarattık” (Enbiya, 21:30) mealindeki ayetten yola çıkarak “Su, varlıkları teşkil eden bütün unsurları içinde barındırır” anlayışını gündeme getirmiştir:

“Su bir yandan ilâhî bilgiyi ve hayatı temsil ederken aynı zamanda bunların yansımaları olan tabiat hayatının kendisi, onun sırrının temelidir. Bu mânada su yaratıcı ve üretici bir unsurdur. Allah’ın hayat sıfatı, celâl sıfatıyla yarattığı maddî suda ve heybet sıfatıyla yarattığı maddî ateşte iki yönlü olarak yansımış, su ve ateş Allah’ın arzusuna boyun eğerek birleşmiş, bu birleşmeden enerji bulutu olan duhân meydana gelmiştir. Bulutun hafif ve latif kısmından gökler ve gök cisimleri, kaba ve ağır kısmından toprak oluşmuş, böylece hayat denen olay başlamıştır.” (Bayrakdar, 1994: 33)

Varlığı ve bütün tabiat olaylarının esasını Dâvûd-ı Kayserî’nin enerji ve enerji değişimiyle açıkladığı görülür. Fizik ve felsefe doktrininde enerjetizm denilen bu görüşü Kayserî, Batı’da bu görüşün kurucusu olan Wilhelm Ostwald’dan (ö.1932) altı yüzyıl önce temellendirmiştir. Böylelikle Kayserî bilindiği kadarıyla atomların enerji yüklü olduğunu söyleyen ilk kişi olmuştur (Bayrakdar, 1994: 33). Kayserî’nin aktardığına göre tabiat, enerjiden başka şey değildir. Enerjinin temel özellikleri ise ısı, ışık ve yakıcılık barındırmasıdır. Kayserî’yi bu görüşü savunmaya iten dayanak Fussilet suresi 11. ayetteki “duhan” ibaresidir. Duhan, enerjinin şekil bulmamış hali şeklinde tasavvur edilir. İşte bu şekli şemali bulunmayan enerjiden varlığın biçimlerini belirleyen su-toprak-hava-ateş husule gelmiştir. Kayserî bu dört unsur arasında suyu “hayatın sırrı” şeklinde niteleyerek ona “beyaz atom” demiştir:

“Tabiat kendi özünde enerjiden ibarettir. Enerjinin özelliği ve tezahürü ışık ve ateş olmasıdır. Dâvûd-i Kayserî bu fikrini, “Sonra O, özü duhân olan gökyüzüne yöneldi” (Fussilet 41/11) âyetinde geçen “duhân” kelimesine dayandırır. Ona göre tabiatdaki her şeyin kendisinden oluştuğu duhân enerjinin şekil almamış durumudur. İlk enerji olan duhân zaman içinde çok çeşitli formlar almış ve varlıkların şeklini belirleyen dört unsura (su, hava, ateş ve toprak) dönüşmüştür. Öte yandan Demokritos gibi varlıkların atomlardan ve moleküllerden teşekkül ettiğini, ancak kendisinden önceki Yunan filozofları ve onların takipçisi olan müslüman atomist filozoflardan farklı olarak atomların enerji yüklü olduğunu söyler. Dâvûd-i Kayserî bu konudaki görüşünü, “Tabiat ışık veren ve yakıcı özelliğe sahip olan genel toplam enerjidir” cümlesiyle özetler. Aynı fikirler, XIX. yüzyılın sonlarında enerjinin sakınımı, termodinamik ve antropi kanunlarından esinlenerek W. Ostwald tarafından ortaya konulmuştur.” (Bayrakdar, 1994: 32-5)

Osmanlı Devleti’nin ilk müderrisi ve ilk düşünürlerinden biri olan Dâvûd-ı Kayserî varlık konusu üzerine düşünüp arkheyi, hayatı, tabiatı ele alır ve bunları

²⁵⁸ Kayserî, tabiatta canlı ve cansız ayrımı olmadığı fikrinden yola çıkarak her şeyin canlı olduğunu savunur. Bkz. Enerjetizm, Monizm ve Panteizm.

tekrar yorumlar. Tabiat nedir, diye sorar. Tabiat atom ve moleküller var mıdır, merak eder. Tabiata enerji deposu gözüyle bakan Dâvûd-ı Kayserî, tabiatın enerji ile bağının nasıl olduğunu öğrenme telaşındadır. “Beyaz atom” dediği suyun metafizik ve fizik değeri neydi, suyun ilahi bilgi ve yaşama bağı var mıydı, insan nasıl ölümsüzlüğe kavuşabilirdi, Hızır peygamber nasıl ölümsüzlüğe kavuşmuştu,²⁵⁹ evrende hayat nasıl başlamıştı, su-toprak nasıl hâsıl olmuştu, gibi sorular sorar (Bolay, 2005: 95). Yaratılışı, vahdet-i vücûd düşüncesi etrafında ele alır.

2.2.3. ‘Anâsır-ı Erba‘a

Düşünce ve fikir tarihinde evrenin ve insanın yaratılması gibi yaratılışın ilk maddesinin ne olduğu konusu üzerinde çok durulmuştur. Düşünürler bu konuyla alakalı muhtelif disiplinler ve kuramlar geliştirmiştir. Edebiyatın da nüfuz ettiği bu konuyu Batı düşün dünyası “arkhe”, Doğu ise “anâsır-ı erba‘a” çerçevesinde ele almıştır.²⁶⁰

İlk Çağ felsefesinin işlediği temel konulardan bir tanesi varlığın ilk ve ana maddesinin, yani “arkhe”nin ne olduğudur. Arkhe (ἀρχή) Yunanca başlangıç, ilk manasındadır. Sokrates öncesi eski Yunan felsefesi ile Batı felsefesinin (doğa felsefesi) ele aldığı temel ve önemli kavramlardan biridir. Her türlü varlığı temel bir arkheye dayandırarak açıklamak, doğa filozoflarının en esaslı uğraşlarından birini teşkil etmiştir. Arkhenin tüm şeylerin varlığına kaynaklık ettiği, her şeyin kendisinden var olduğu, değişimi yaratmakla birlikte kendi değişmeyen ilk töz/ ilke olduğu söylenmiştir. Arkhe daha sonraları “ilk, temel, ana madde, ilke” anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır (BayarBravo, 2007: 43-57). “Doğa filozofları” olarak adlandırılan Sokrates öncesi düşünürlerin en çok ilgilendiği konu bu ilk maddenin

²⁵⁹ Bu konuya dair bkz: “Dâvûd-i Kayserî'nin Tahkîku mâ'i'l-hayât ve keşfü esrâri'z-zulümât adlı bir eseri bulunmaktadır. Dâvûd-ı Kayserî, Hızır'ın yaşayıp yaşamadığını, velî mi peygamber mi olduğunu tartıştığı eserde Hızır'ın şeriat getirmemiş bir nebî olduğunu ve artık cismanî bedenle bu dünyada yaşamadığını ileri sürer. Bazı kaynaklarda ve kütüphane kataloglarında adı Risâle fî beyâni ahvâli'l-Hızr olarak geçen eserin bir nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde (nr. 2687/2), diğer bir nüshası Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Garrett Collection'u içinde (nr. 731) bulunmaktadır. Sekiz varaktan ibaret olan risâle Mehmet Bayraktar tarafından Hayat Suyunu İncelemek ve Karanlıkların Gizliliklerini Açığa Çıkarmak başlığıyla tercüme edilmiştir (Kayserili Dâvûd içinde, s. 45-63).” Bayraktar, 1994: 35.

²⁶⁰ Arkheden yola çıkarak dört unsur nazariyesinin ortaya çıkması, konunun gelişim süreci ve dört unsur simgeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Çağlar, 2008.

(arkhe) ne olduğudur. Kelimeyi ilk defa kullanan kişinin Thales olduğu aktarılır. Thales “her şeyin arkhesi sudur” düşüncesiyle alanda adeta çığır açmıştır (Aristoteles, 2015: 20). Aristoteles’e göre bu ifade Yunan felsefenin doğuşunu simgeler (Watson, 2014: 190):

“Su her şeyin hayat bulduğu bir tin gibidir. Nasıl bir insan nefes almadan yaşayamazsa, tüm varlıklar için su aynı derece önemlidir. Yeryüzünün suyun üzerinde tıpkı bir tahta parçası gibi yüzdüğünü iddia eder Thales. Maddenin karşısına sudan başka konabilecek bir şey yoktur. Madde canlıdır ve nasıl bir canlı hareket edip yer değiştirebilirse, canlı olan arkhe de hareket edip yer değiştirebilir. Su canlı ise, her canlı diğer canlıları kendinden yarattığı gibi su da diğer varlıkların yaratıcısıdır.”²⁶¹

Düşünürlerin henüz algıdan başka bir gerçeklik olabileceğini fark etmediği eski çağlarda tespitlerin yapılmasında, algılanan doğadaki nesnelere hareket edilmiştir (Aristoteles, 2015: 28). Arkhenin su (Thales)²⁶² yahut ateş (Herakleitos) olabileceği öne sürülmüştür. Mesela; Anaksimenes’e göre arkhenin karşılığı hava olmalıdır. Anaksimenes bu görüşünü evrenin meydana gelmesi için havanın sıkışıp genişlemesi gerektiği tasavvuruna dayandırır. Arkhe’nin ‘tek unsur’ olduğuna dair bu görüşler içerisinde dikkat edilirse toprağı savunan yoktur. Aristoteles *Metafizik* eserinde bu ilginç dışlamayı şöyle dile getirir: “*Yine de tek bir öğeden söz edenlerin hiçbiri -apaçık ki iri taneli yapısından ötürü- onun toprak olduğunu düşünmez, [...] nitekim kimileri bunun ateş olduğunu söyler, kimileri su, kimileriye hava (halbuki neden pek çok insan gibi “toprak” demezler? Nitekim her şeyin ‘toprak’ olduğu söylenir, [...]*” (Aristoteles, 2015: 33-4). Zamanla arkheyi anlatmak için somut unsurlardansa soyut ifadeler (*apeiron*)²⁶³ kullanılmıştır. Anaksimenes’in görüşüne kaynaklık eden isim Anaksimandros’tur. Anaksimandros, Thales’in “su arkhesi”ni kâfi görmemiş ve dört elementin (toprak-su-hava-ateş) birbiriyle bağında “süreklilik ve adalet” bulunması gerektiğini savunmuştur. Ona göre arkhenin dört elementten yalnızca biri olması durumunda denge bozulacaktır.²⁶⁴ Dolayısıyla Anaksimandros arkhenin “belirlenemez olan”la tarif edilmesi gerektiğine inanır. Belirlenemez olana da “*apeiron*” der

²⁶¹ <http://arkhedergisi.blogcu.com/thales-ve-arkhe/4426772> (E.T. 09.09.2015).

²⁶² Japonya’daki inanç sistemlerinden biri olan “Şinto”da (Tanrıların Yolu) da arkhe denilebilecek varlık sudur (sui). Bkz. Aydın, 2017/2: 403.

²⁶³ Apeiron; sınırlı olmayan, belirlenemez olan, sonsuz anlamalarına gelmesiyle bilinen bir ifadedir. Anaksimandros arkhenin tükenmeyen ve sınırlandırılmayan bir şey olması gerektiğini savunur. Bkz. Finkelberg, 1993: 229-56, <http://www.jstor.org/stable/4182446?origin=JSTOR-pdf> (E.T. 30.06.2018); Cevizci, 1999: 64.

²⁶⁴ “Anaksimandros, çağdaşı ünlü filozof Thales’in maddi töz olarak ‘su’ anlayışına, suyun nicelik bakımından sınırlı, nitelik bakımından belirli olduğu gerekçesiyle karşı çıkmıştır.” Cevizci, 1999: 45.

(Külcü, 2016: 3). Anaximandros'un bir diğer kuramı ise canlı varlıkların ilkin "dikenli bir kabukla kaplı olarak" suda ortaya çıktığı öngörüsüdür. Kuraklık nedeniyle denizin bazı bölümleri kuruyunca sucul canlıların karaya çıktığı ve kabuklarının çatlamasıyla da yeni canlı türlerinin belirdiği kanaatindedir (Şengör, 2015: 91). Empedokles ise dört unsurun içinden birini seçmez ve bu dördünün birlikteliğiyle kâinatın oluştuğunu söyler. Dört unsur anlayışını sistemleştiren Aristoteles ve Platon bu fikri savunan diğer isimlerdir. Unsurların tabiat bilimlerine hâkimiyeti Aristoteles'in onları sistemleştirmesiyle sağlanır. Sonuç olarak arkhe kavramından hareketle 'anâsır-ı erba'a düşüncesine bu yolla ulaşılır. Yani varlık, dört unsurun çeşitli şekilde ve miktarda 'bir aradalığı'ndan türemiştir (Karlığa, 1991: 149-50).²⁶⁵

Asıl, kök, soy, şeref ve haslet gibi anlamlara sahip 'anâsır kelimesi, unsurun çoğuludur. 'Anâsır-ı erba'a (dört unsur) ise bütün tabii varlıkların temeli olan dört ilkeyi temsil eder.²⁶⁶ Bu unsurlar; toprak, su, hava ve ateştir. Dört unsurun kökenine dair ilk tartışmalar Grekler tarafından başlatılmış ve konu "arkhe" terimi ile dile getirilmiştir. Çünkü:

"Antik Yunan'da antropomorfik tanrı inancı hâkim olduğu için yaratma veya yoktan var olma (ex-nihilo) fikri mevcut değildir. Bu sebeple Grekler'e göre tanrı (veya tanrılar) kâinatı yoktan var etmiş değildir; aksine o, kendisi gibi ezeli olan kâinatın ilk maddesine sadece şekil verip onu düzene sokmuştur. İşte tanrı gibi ezeli olan bu ilk maddenin ne olduğu Grek düşüncesinin kuruluş döneminde çok tartışılmıştır." (Karlığa, 1991: 149)

²⁶⁵ Aristoteles kâinatı ay-altı âlem, ay-üstü âlem ve sabit yıldızlar şeklinde üçe ayırmıştır. Ay-altı âlem yeryüzüdür. Yeryüzü, dört unsur (su-toprak-ateş-hava) ile bunların birbiriyle olan ilişkisinden meydana gelir. Aristoteles ay-üstü âlemde oluş-bozulmuş bulunmadığını dolayısıyla da burada tek unsurun var olduğunu söyler. Bu unsura ise "esîr" adını verir. Dört unsurdan (hava-su-toprak-ateş) farklı bu beşinci unsur yani *esîr* (*aithera*); zıddı olmayan, değişime uğramayan, nicelik ve nitelik bakımından dönüşüm geçirmeyen, son derece hafif bir maddedir. Dolayısıyla dört unsurdan oluşan ay-altı âlem ile esîrdan oluşan ay-üstü âlemin mekânı birbirinden farklıdır. Bkz. Kutluer, 1995: 304.

"İslam felsefesine göre ise kâinat Allah'tan hâsıl olmuştur. Ayrıca ay-altı ve ay-üstü âlem olmak üzere iki yönlüdür. Ay-altı âlem yeryüzüdür ve yeryüzündeki tüm varlıklar anâsır-ı erbaa'nın çeşitlenip üremesinden müteşekkildir. Felekler ve on akıl ay-üstü âlemdeki (ulvî) varlıklarken, anâsır-ı erba'a ay-altı âleme ait (süflî) cisimlerdir." Bkz. Karataş, 2014: 104.

²⁶⁶ *"İslâm kaynaklarında anâsır-ı erbaa yerine ustukussât-ı erbaa, erkân-ı erbaa, tabâi'-i erbaa, mevâdd-i erbaa, ümmehât-i erbaa, ümmehât-i süfliyye, usûl, mebâdî ve kavâbis gibi daha başka terimler de kullanılmıştır. Bu terimler pek çok âlim ve düşünür tarafından eş anlamlı sayılmışsa da aralarında bazı küçük farklar bulunmaktadır. Şöyle ki, bir birleşimin içinde onun bir parçası olarak yer alan şeye rûkn (çoğulu erkân), birleşimin çözülmesi sonucunda ortaya çıkan şeye ustukus (çoğulu ustukussât), birleşimi meydana getiren maddeye asil (çoğulu usûl), yeni bir madde teşkil etmek üzere eski şeklini bırakıp bozulan şeye de unsur (çoğulu anâsır) denir."* Karlığa, 1991: 149.

Telakkiye göre unsurlar sürekli devinim halindedir. Hem etkileyen hem de etkilenendir. Birbirine tesir ederken yok olmaz, dönüşüm geçirir. Her unsurun izleği olan bir yön vardır: *“Bunlardan mutlak ağır olan unsur (toprak) aşağıya doğru, mutlak hafif olan (ateş) yukarıya doğru, izâfî ağırlık ve hafifliğe sahip bulunan diğer ikisi ise bunların arasında hareket ederler”* (Karlığa, 1991: 149). Dört unsur konusunu derinlemesine ele alan ilk İslam Filozofu Kindî'ye göre: *“Ay altı âlemin en üst kısmında ateş küresi, onun altında hava, onun altında su, onun altında toprak küresi yer al[maktadır]... Düz çizgi doğrultusunda hareket eden unsurlardan ateş ve havanın hareket yönü merkezden çevreye toprak ve suyunki ise çevreden merkeze doğru”*dur (Karlığa, 1991: 150). Aristoteles ise bir nesnenin devinimi yukarıya doğruysa onun ateş yahut hava olması gerektiğini savunur. Devinimi aşağıya doğru olan nesnelerin de su ya da toprak olacağı görüşündedir (Aristoteles, 2013: 13).

Platon vakt ü zamanında doğanın matematikselliği üzerine kafa yorar ve Empedokles'in dört kök (toprak-su-hava-ateş) düşüncesini temel alarak Pythagoras'ın da etkisiyle her şeyi üçgene indirger.²⁶⁷ Eşkenar üçgenlerin dünyanın temel varlığı olduğu tasarısını böylelikle ortaya koyar:

“Bu ‘geometrik atomlaştırma’ hem durağanlığı hem değişimi açıklıyordu. Platon’un zamanında yalnızca beş düzgün geometrik cismin olduğu zaten biliniyordu: dört yüzlü, sekiz yüzlü, yirmi yüzlü (yirmi eşkenar üçgen), küp ve on iki yüzlü (on iki beşgen). Platon bunların her birini köklerle bağlantılandırdı: ateş=dört yüzlü; hava=sekiz yüzlü; su=yirmi yüzlü; toprak(en durağanı)=küp. On iki yüzlünün genel olarak evrenle özdeş olduğunu söyledi.” (Watson, 2014: 197-8)

Dört unsurun antik Yunan felsefesinden İslam felsefesine geçişi Helenistik dönem sonrası Süryaniler vasıtasıyla olur. Süryaniler dört unsur nazariyesini Arap kültürüne aktarmıştır (Karlığa, 1991: 149).

Kur‘ân-ı Kerîm’de anâsır-ı erba‘a terim babında anılmasa da ayetler içinde unsurların dördünün birlikte zikredildiği görülür. Örneğin Vâkıa sûresinde dört unsur şöyle geçer:

“Andolsun, birinci yaratılışı(nızı) biliyorsunuz. O halde düşünseniz ya! Ektiğiniz tohuma ne dersiniz?! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşkınlık içinde şöyle geveleyip dururdunuz: “Muhakkak biz çok ziyandayız!” “Daha doğrusu büsbütün mahrumuz!” İçtiğiniz suya ne dersiniz?! Siz mi onu buluttan indirdiniz, yoksa indiren biz miyiz? Dileseydik onu acı bir su yapardık. O halde

²⁶⁷ Aristoteles cisimsel öğeleri üç grupta toplar: 1) Toprak ve su (yere doğru) 2) Hava ve ateş (yukarıya doğru) 3) İlk cisim (dairesel). Bkz. Aristoteles, 2013: 32, 110.

şükretseydiniz ya!.. Tutuşturduğunuz ateşe ne dersiniz?! Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz? Biz onu bir ibret ve ıssız yerlerde yaşayanlara bir yarar kaynağı kıldık. O halde, O yüce Rabbinin adını tesbih et (yücelt). Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilerseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir-” (Neml 27:63-76)

İlk madde, tasavvuf disiplinde “unsuru’l-a‘zâm” şeklinde dile getirilir. Unsuru’l-a‘zâm maddece tektir ve dört unsur bu maddenin hakikatının birleşip ayrışmasından husule gelmiştir. Bu madde gökler ile yer yaratılmadan önce dürülmüş, gökler ile yer ortaya çıkınca da parçalanmıştır. Dolayısıyla göklerin dört unsurdan yaratılmadığı görüşü yaygın kanaat olarak benimsenmiştir (Kâşânî, 2004: 405).²⁶⁸

Tasavvuf inancında “anâsır-ı çehârgâne” tabiriyle dile getirilen nefsin dört mertebesi vardır ve mertebeler; toprak, su, hava ve ateşle temsil edilir. Buna göre nefs-i emmâre ateşle, nefs-i levvâme havayla, nefs-i mülhime suyla, nefs-i mutmaîne toprakla simgelenir (Uludağ, 2005: 40-1).

“Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat’ında, Allah’ın insanları dört unsurdan yarattığını ve bunların özelliklerini taşıdığını belirtmektedir. Bunlardan Abidler denilen şeriat ehli yelden; Zahidler olarak nitelendirilen tarikat ehli ateşten yaratılmıştır. Marifet ehli olan arifler sudan yaratılmıştır. Suyun aslı ise Allah’ın kudretinden olduğu için, aslı su olan Arif içinde murdar bir şey barındırmaz. Muhabbet ehli olan muhipler ise topraktan yaratılmıştır. (Hacı Bektaş-ı Veli, 2007: 44-52).” (Oymak, 2010: 36)

Dört unsur, sadece fizik ve metafizik tartışmaların konusu olmamıştır. Tıptan ahlaka kadar pek çok alana sirayet etmiş ve gündelik yaşamın uygulama sahalarında kendine yer bulmuştur. Örneğin insan tabiatı eski fizyoloji ilmine göre dört tür vücut sıvısına sahiptir; kan (sanguin), sarı safra (colerique), kara safra (melancolique, sevda) ve balgam (flegmatique). İnsan fizyolojisindeki sıvılara; “suyuk”, “ahlat-ı erba‘a” ya da “hılt” denmiştir.²⁶⁹ Beden sağlığı için ahlat-ı erba‘anın belli oranda ve dengede bulunması gerektiği aktarılır. Denge bozulduğunda hastalıklar meydana gelmektedir. Vücut sıvılarındaki dengenin kişinin mizacını dahi belirlediği düşünülür.²⁷⁰ Akıl hastalıklarının ve ahlak bozukluğunun vücut sıvılarındaki

²⁶⁸ Unsuru’l-a‘zâm anlayışı Sümer mitolojisini anımsatmaktadır. Zira Sümer mitolojisinde evvela gök ile yer birleşik halde tasvir edilir. Bunların daha sonra birbirinden ayrılarak ürettiği anlayışı mevcuttur. Nitekim unsuru’l-a‘zâmın da böyle olduğu düşünülmüş ve maddesinin göklerle yerden teşekkül ettiğine inanılmıştır.

²⁶⁹ Ahlat-ı erba‘a kuramı (mizaçlar teorisi), muhtemelen Empedokles’in tesiriyle Hippokrates okulunda benimsenmiş bir kuramdı. Ayrıntılı bilgi için bkz. DemirhanErdemir, 1989: 24.

²⁷⁰ “Hippokrates’in öğretilerine göre, hastalığın dört bedensel sıvı (sarı safra, kara safra, balgam ve kan) arasındaki dengesizlik yüzünden ortaya çıkmasına neden olan doğal sebepler vardır. Bu

orantısızlıktan ileri geldiğine inanılır. Dolayısıyla gerek fiziksel gerekse ruh hastalıklarının tedavi aşamasında bozulan sıvı dengesini tekrardan kazandırmak esastır.²⁷¹ Bilhassa bu sıvıların dengelemesinde kullanılan su vücudun temel yapı taşı olmasıyla tıbbın araştırma konularından olagelmıştır.²⁷²

Meşhur filozof ve tıp doktoru Galen (Calinus) ile Cabir b. Hayyan'ın eserlerinde mizaçlar teorisine rastlamak mümkündür. Ahlat-ı erba'a kuramının tıbbi tesirinin iki bin yıldan fazla sürdüğü ve gözleme dayalı araştırmaya dayanan gerçek tıbbi uzun süre engellediği söylenir (Watson, 2014: 194).

Ahlat-ı erba'a, 'anâsır-ı erba'anın bedendeki yansıması şeklinde kabul edilerek öğelerinin her biri; sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilik ile ilişkilendirilir:

"Ahlat-ı erbaa olarak adlandırılan, insan vücudunun yapıcı temel öğeleri olan kan, balgam, safra ve sevdanın nem, kuruluk, sıcak, soğukluk oranındaki değişim ve bozulmanın hastalık nedeni olduğu bilgisi eski çağlardan modern tıbbın gelişmesine kadar, Doğu ve Batı'da geçerli olmuş ve tedavi bu temel üstüne kurulmuştur." (Emiroğlu, 2012:298)

Avrupa ve Hint-İran kültüründe unsurlar dört tane iken Türk kültüründe bu sayı beş olarak karşımıza çıkar: su, od (ateş), gök (hava), toprak, gün (ışık).²⁷³ (Karakurt, 2011: 218). Bu son madde şiirlerde genellikle can olarak karşılık

salgıların, dört asal unsura denk gelen (ateş, toprak, su ve hava) birbirinin zıddı iki çift niteliği vardır (soğuk-sıcak, kuru-nemli). Tedâvi, dengesizliği düzeltmeyi içerir. İlâç ve tedâviler, bireyin kozmosla olan uyumunu (sağlığını) onarma amacıyla, yıldızların konumuna göre yapılırdı." Pitarakis, 2017/2: 91.

²⁷¹ Tarih boyunca suyun (bkz. şifa taşı, nisan yağmuru) ve suya dalmanın (bkz. vaftiz) ruh hastalıklarına iyi geldiğine, deliliği geçirdiğine dair yoğun bir inanış mevcuttur. Bkz. Eliade, 2017/2: 42.

²⁷² "Normal koşullarda, yetişkinlerin günlük toplam su kaybı 2.000-2.750 ml. civarındadır. Bu miktar normalden fazla terleme, kusma, sürgün (ishal), emzıklilik ve hastalık gibi durumlarda çoğalır. Vücuttaki su oranı %5 kadar düştüğünde sorunlar belirmeye başlar. Yetişkin bir bireyde bu durum bitkinlik ve huzursuzluk olarak fark edilir. Bebeklerde de aynı belirtiler su kaybının işareti olabilir. Yaşlı bir insan için %5 su kaybı, özellikle sodyumla birlikte vücuttaki elektrolit oranı düşeceğinden, vücut kimyasının bozulmasına neden olur. Vücuttaki su kaybı uzun süre devam ederse, yaşlanma etkisi ve hastalık riski hızlanarak büyür. Yeterli miktarda sıvı alınmadığında, hücreler dolaşım sisteminden yani kandan sıvı çekerler. Bu durum da kalbin zorlanmasına ve böbreklerin suyu iyi süzemesine neden olur. Böyle bir durumda böbreğin görevini karaciğer ve diğer organlar üstlenir ve bu durum bahsedilen organlarda şiddetli tahribata yol açar. Ayrıca kabızlık, deride kuruluk ve kaşıntı, sivilce, burun kanaması, idrar yolları enfeksiyonu, öksürük, nezle, sinüzit ve baş ağrısı gibi sağlık sorunları da görülebilir." (Polat, 2009: 22)

²⁷³ Türk kültürü halklarda insanın yaratılışında rol oynayan 'anâsır-ı erba'aya dair anlatı için bkz. Ögel, 2014/1: 150.

bulmaktadır. Gerek Anadolu'daki gerek Asya'daki Türk kültürlerinde canın (ruh) ışık ve parlaklıkla karşılanması gelenektir.²⁷⁴

Emel Esin'in "Türk Kozmolojisine Giriş" eserinde, Çin kaynaklarından faydalanarak aktardığı unsurlar tablosu aşağıdaki gibidir (Esin, 2001: 25):

1. Merkez = Yönü toprak, gezegeni Türkçe Sarıg orungulug (Sarı bayraklı) veya Sekentir denen Zühal (Satürn) gezegeni, rengi Türkçede yağız.
2. Gündoğusu (Doğu) = Ağaç, göksel cisimleri Kök luu (Gök ejder) denen yıldız takımı, Igaç yıldız (Ağaç yıldızı) veya Ongay denen Müşteri (Jüpiter) gezegeni, mevsimi bahar, saati sabah, rengi gök.
3. Güney = Ateş, göksel resimleri kızıl sagırgan (Kızıl saksagan) denen yıldız takımı ve Oot yultuz denen Merih (Mars) ile yazın gökyüzünde görülen kök luu yıldızı, mevsimi yaz, saati öğle, rengi kızıl.
4. Batı = Maden, göksel cisimleri Ak bars denen yıldız takımı ve Erlig veya Erklig denilen Zühre (Venüs) gezegeniyle gökte görülen Kara alp yıldızı, mevsimi sonbahar, saati akşam, rengi ak.
5. Kuzey = Su, göksel cisimleri Kara Yılan denen yıldız takımı, Suv yıldız adı verilen Utarit (Merkür) gezegeni ve kışta gözükken Ülker yıldız kümesi, mevsimi kış, saati gece yarısı, rengi kara.²⁷⁵

Unsurlar bağlamında merkez hariç diğer cihetlerin elementleri şöyledir: Doğunun unsuru ağaç, güneyin unsuru ateş, batının unsuru demir, kuzeyin unsuru sudur (Bayat, 2011: 45-6).

²⁷⁴ "Batı Göktürkler, dört unsur olan ateş, su ve havayı takdis edip toprağa büyük önem ermişlerdir. Bu bazen Toprak, su, ateş, ağaç şeklinde dörtlü, bazen de toprak, su, ağaç, ateş ve demir veya toprak, su, ateş, ağaç ve rüzgâr şeklinde beşli unsur olarak telakki edilmiştir (Ocak, 1983: 183)." Oymak, 2010: 36.

²⁷⁵ "Çin kozmogonisinde unsurların kâinattaki yerini temsil eden yönlü pusula düzenlenmiştir. Bu pusulada kararig ilkesi ve yer-su simgesi olarak toprak merkezde yer alırken dört unsurdan su[yun] ve ateşin kuzey[de] ve güneyde; ağaç ve madenin doğu[da] ve batıda olduğu düşünülmekteydi. Türklerin de kabul ettiği bu kozmik yasalara göre[;] unsurlar, yönler, dört büyük yıldız takımı ve onlara atfedilen[;] renkler, gezegenler, mevsimler, günün evreleri birbirleriyle ilgili kabul edilmekteydiler.

Çin'de su unsurunun yönü, yer altında olduğu düşünülen su uçurumu ve alt yön iken mevsimi kış, saati gece-yarısı, rengi kararıgıdır.

Türkler "Kuzeyli" diye adlandırılmaları nedeniyle Göktanrı'nın makamı sayılan Kutup yıldızına ve kuzey yönüne saygı göstermekteydiler. Türklerde kuzeye saygı nedeniyle su rengi (göksel sular) "yörüng" (ak) idi. Yeraltı sularına ise kara-su denmekteydi. Hem Çin[lilere] hem de Türklere [göre] su unsurunun göksel cisimleri [...]; Çince "yılan ve Kaplumbağa" [...] Türkçe "Kara-yılan" denen yıldız takımı[dır]; suv-yultuz (su yıldız) adı verilen Utarit (Merkür) gezegeni[dir] ve kışın zirvede gözükken Ülker (Çince Mao) yıldızı[dır]." Çağlar, 2008: 78.

Altay ile Sibiryaya Türk mitolojisinde dört unsur anlayışı pek yaygın değildir. İlk defa Uygurlar döneminde görülür. Ögel'e göre bu da doğrudan doğruya İran yoluyla gelmiş bir tesir olmalıdır. Kutadgu Bilig'de dört unsur tıpkı burçlar gibi üçerden on iki bölüğe ayrılmıştır.²⁷⁶ Uygurlarda unsurların adedi yine dört tanedir. Unsurlar içinde toprağın yeri ayrı ve diğerlerinden daha önemlidir (Ögel, 2014/1: 524-5).

Dört dans, dört temel maddesel öge, dört mevsim ve insan ömrünün dört dönemi arasındaki bağlantı, aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tez, 2009: 179).

DÖRT DANS	DÖRT TEMEL ÖĞE	DÖRT MEVSİM	DÖRT YAŞ DÖNEMİ
Çarh	Su	İlkbahar	İlk yirmi yıl
Raks	Ateş	Yaz	İkinci yirmi yıl
Mu'allak	Hava	Sonbahar	Üçüncü yirmi yıl
Pertav	Toprak	Kış	Dördüncü yirmi yıl

Tablo 6.2: Zeki Tez, **Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi**, Doruk Yayınları, İstanbul, 2009, s.179.

Cemrenin düşmesi de 'anâsır-ı erba'a ile ilişkilendirilir. Cemre, şubat sonundan başlayarak mart başına kadar birer hafta arayla sırasıyla; havaya, suya, toprağa düşerek ısının yükselmesini sağlayan ve böylelikle ilkbaharın gelişini hazırladığına inanılan ısıtıcı kuvvet/ kor,²⁷⁷ şeklinde tarif edilir. Yani cemrenin kendisi dört unsurdaki ateşe temsildir. Düştüğü diğer unsurlara da hayat ısıısı verdiği

²⁷⁶ "Üçü ot üçü suv üçü boldı yıl / Üçü boldı toprak ajun boldı il (Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; Bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.)" Bkz. YHHKB 142-3.

²⁷⁷ "KOR: Cemre. Eşdeğer: GOR Eşanlam: ÇOĞ, ŞOĞ, ŞOK, ÇOK Havaya, suya ve toprağa düştüğüne inanılan soyut ateş parçası. Böylece bu unsurlar sırasıyla bahara hazır hale gelirler. Koroğlu adının Koroğlu veya Goroğlu olarak söylendiği bazı şivelerde ismin Kor kökünden kaynaklanması ve kahramanın gökten ışık şeklinde (veya gün ışığında) düşmesi önemlidir. Bir başka rivayette Koroğlu'nun annesi gökten düşen bir ışıktan hamile kalır. Bir başka rivayette ise diri diri gömüldüğü mezarda doğum yapan bir kadının oğludur. Cemre birer hafta arayla düşer. Sümer mitolojisinde yer altı dünyasının bir adı Kur olarak geçer. Bu mitolojilerdeki ilk anlamı da dağ demektir. Korkut adının bu sözle bağlantısı dikkate alınmalıdır. Koru (Koruğ) kelimesi hem Tabu hem de Orman demektir. Kor kavramının ateşle olduğu kadar yerle ve yer unsurlarıyla da bağlantısı vardır. Kor kahramanın anası veya ona güç veren koruyucu olarak görünür. Kor: (Kor/Gor). Ateş Parçası demektir. Korumak, korkutmak, koramak (yanmak) gibi anlamları vardır." Karakurt, 2011: 135.

düşünülür. Buna göre yaşam, kış mevsiminin getirdiği ölümün soğuktan ve karanlığından silkinip tekrar canlanır.²⁷⁸ Türk söylencelerine göre “imre (imere, emire, z/emre)” isminde bir cemre cini vardır. Baharın müjdecisi bu cin, titrek ışıklar saçarak göğe yükselir ve sonra buzların üstüne düşerek onları eritir. Oradan yere girer, ısıttığı topraktan buhar/ emir (emir; sis, duman, bulut, nem) çıkar (Karakurt, 2011: 110-1).²⁷⁹ Cemreler halk arasında üç kevâkib-zâdeler şeklinde anılır. Onlara yıldız-soyly (yıldızların çocuğu) denilmesi ise cemrenin “kor parçası, çakıl taşı” anlamlarıyla ilintilidir. Ayrıca hac görevinde hacıların Şeytan taşlamasına cemre denir.²⁸⁰ Aslında cemre, Şeytan taşlanırken kullanılan çakıl taşının ismidir, zamanla metonimi (mecaz-ı mürsel/ ad aktarması) yoluyla eylemin adına dönüşmüştür. Cemre düşmesiyle “ilahır (son) çerşembeleri/ üskü” birbiriyle alakalandırılır.²⁸¹ Buna göre Azerbaycan Türklerinin Nevruzdan önceki son Çarşamba günlerinde yaptığı “cemle” (boz ay, bayram ayı) ile “cemre” aynı sözcüktür (Beydili, 2005: 263). İlahır

²⁷⁸ “Delphoi Tapınağı'nın dört sütünü dört kozmik gücü(enerji) temsil eder: Ruh (ateş), zaman (hava), fizik (toprak), hayat (su) enerjisi. İnsan da anâsır-ı erbaa gibi: Toprak ve su nedeniyle arza, hava ve ateş nedeniyle semâya meyyâl. İnsana cemre ezelde düşmüş. Toprak ve su nedeniyle soğuk ve ölümlü, hava (nefes, ruh) ve ateş (aşk) nedeniyle sıcak ve ölümsüz.” Ömer Osmanoglu, <https://twitter.com/omerosmanoglu/status/701370144333946880> (E.T. 21.02.2016).

²⁷⁹ “İMRE: Cemre Cini. Eşdeğer: İMERE, EMRE İlkbaharda görünüp titrek ışıklar saçarak göğe yükselir. Sonra buzların üzerine düşerek onları eritir. Oradan da yere girer. Bundan sonra ısınmış topraktan buhar yükselir. Emire baharın gelişini temsil eder. Bulgarlarda Zemire olarak yer alır. Anadolu Türkçesindeki Arapçadan gelme Cemre sözcüğünün aslında bu adın benzetme yoluyla değişmiş hali olduğu söylenebilir. İlk cemre 20 Şubatta havaya ve yedişer gün arayla da suya ve toprağa düşer. Zemre ise Kumuk Türkçesinde nem, buhar gibi anlamlara gelir. Emir ise sis, duman, bulut anlamlarını taşır. Ünlü tasavvuf ozanı Yunus Emre ve şeyhi Taptuk Emre'nin adları da bu konuda ilgi çekici bir özellik taşır. Tasavvuftaki kor ve ateş kavramlarının mecazi anlamları vardır. Temizlenmeyi ve yeniden doğuşu temsil eden ateş aşk kavramının yakıcılığıyla da yakından ilgilidir. Amramak / Emremek / İmremek (Aşık Olmak) ve Amra / Emre / İmre (Aşık) sözcükleri de bu konuyla bağlantılı olarak değerlendirilebilir.” Karakurt, 2011: 110-1.

²⁸⁰ Mina'da Şeytan taşlama ve cemre konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Aras, 1993: 340-1.

²⁸¹ İlahır çerşembesi; Azerbaycan Türklerinin Nevruzdan önceki dört Çarşamba gününü kutsal kabul etmesi ve bu günlerde dört unsurla (toprak, su, hava, ateş) ilişkili türlü kutlamalar yapmasını anlatan bir ifadedir: “Azerbaycan Türklerinin inancına göre, bu çarşambaların her birinde tabiatın dört unsurundan her biri canlandırılmış ve insan şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu çarşambalardan her biri büyük bir törenle kutlanmış, bunlarla ilgili inanış, mit, efsane ve rivayetler meydana gelmiştir.” (Şimşek, 2002: 164). İlahır çerşembelerinin ilki “su çerşembesi”dir. Diğer isimleri ezal çerşembesi, evvel çerşembe, gözel çerşembe ve gül çerşembe olan bu günde suyun yenilendiği düşünülür. İnsanlar gün doğumundan evvel su kenarına gider, elini yüzünü yıkayıp birbirinin üstüne su atar. Suyun üstünden atlamak, sudan atlarken “ağırlığım uğurluğum suya, azarım bezarım suya” demek, hastaların yarasına su serpmek, çocuksuz kadınların başına kırk tas su dökmek, korkusu geçsin diye başa üç defa sağdan üç defa soldan su serpmek, bayılan kişinin yüzüne su serpmek, su falı bakarak kısmet tayin etmeye çalışmak, su tanrısı Aban'a şiirler okumak, “sel çarpar su çarpar/ bir günah işlettim/ gel onu tut apar/ sel çarpar su çarpar/ gel apar gel apar” şeklinde bir nağme okuyarak töreni sonlandırmak yine uygulanan diğer adetlerdir. Su çerşembesinden sonra sırasıyla ateş, hava ve toprak çerşembeleri kutlanır. Konu hakkında bkz. Nebiyev, 1992: 7-17.

çerşenbelerinde şubat ayından sonra sırasıyla havaya suya ve toprağa düşerek onları ısıtan cemre (ateşin temsili) bu manada cemle ile benzerdir.

Özetle yaratılışın ilk maddesi Batı dünyasında arkhe, Doğu dünyasında ‘anâsır-ı erba‘a şeklinde ele alınmıştır. İslam anlayışına göre her şeyi yaratan bir nesne değil, Allah'tır. Allah “ol” der ve nesne yaratılır. Nesnenin temel maddesinin ne olduğu sorusuna gelindiğinde ‘anâsır-ı erba‘a ile karşılaşılır. Unsurlar sürekli bir devinim halinde tasavvur edilir. Hem etkileyen hem de etkilenendir. Birbirine tesir ederek dönüşüm geçirirler. Onlara ezeli olmaklık ve ebedîlik atfedilir. Unsurların oranca farklı şekilde birleşmesiyle varlık meydana gelir. Unsurlar arasındaki uyumun, eş güdümün bozulması yahut bunların birbirinden düzensizce ayrılmasıyla varlık bozulur (ölür) ama yok olmaz. Çünkü ebedîdir. Bozuluş, asla dönüş manasına da gelir. Vücut sıvıları, tasavvuf mertebeleri, geometrik şekiller, aklın mertebeleri, nefsin mertebeleri, cemre gibi pek çok alanda dörtleme şeklinde bir gruplandırmayla karşılaşılmaktadır. Klasik Türk şiirinde bu dörtlü gruplamalarla ‘anâsır-ı erba‘a arasında sık sık münasebet kurularak anlam dünyasına zenginlik katılır.

2.2.4. Kutsal Sular²⁸²

Kutsal sular denilince klasik Türk şiirinde; Kevser suyu, havz, selsebil, şarâben tahûrâ, tesnîm, mâ-i maîn, zezem tabirleriyle sık sık karşılaşılır. Şiirlerde rastlanan feyz kavramı ise doğrudan bir su türevi olmasa da şiirlerde kullanım yönü hasebiyle kutsal sular başlığı altında işlenecektir.

Kevser sıfat olarak “çok, pek çok”, isim olarak “iyilik, hayır” demektir. Ayrıca “kalabalık nesil, maddi-manevi çokluk (kesret), şarap” manalarına gelir. Cennette bulunduğu inanılan bir nehir veya havuz olan Kevser mecazen “cana can katan, hayat veren, saf, temiz, tatlı su” vb. anlamlar taşır (Kantar, 2011: 723; Ahterî, 2009: 511).

Kur’ân’ın en kısa suresi olarak bilinen Kevser üç ayetten müteşekkildir. Surenin adı ilk ayette geçen Kevser kelimesinden gelmektedir: “*Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğz eden*

²⁸² Bu başlık altında tezde daha önce bahsi geçen ve “Kur’ân-ı Kerîm’de Su” başlığı altında verilen bilgilerden farklı olarak; Kevser, havz, selsebil, şarâben tahûrâ, tesnîm, mâ-i maîn, zezem ve feyze yer verilecektir.

[düşmanlık eden], *soyu kesik olanın ta kendisidir.*” (Kevser 108:1-3). Ayette geçen “soyu kesik” tabiri, oğlunun ölümünden sonra Hz. Muhammed’e soyunun devam etmeyeceği iddiasıyla, peygamberi üzme maksatlı söylenen sözlere göndermedir. Çünkü Hz. Muhammed’e “ebter (soyu kesik)” şeklinde lakap takılmıştır. Bu vaka üzerine peygamberi teselli etmek için Kevser suresinin indirildiği aktarılır (Üzüm, 2002: 345-6).

Hz. Muhammed’e vaat edilen Kevser’in ne olduğu konusunda pek çok açıklama yapılmıştır. Kütübü’s-sitte’de Hz. Enes’in rivayetine göre ayetin nüzul edilişi şöyledir: Bir gün Hz. Muhammed mescitte iken kısa süreliğine uyuyakalır ve ardından gülümseyerek uyanır. Niçin tebessüm ettiği sorulduğunda: “*Bana az önce şu sure nazil oldu*” diyerek Kevser Suresini okuduktan sonra: “*Kevser’in ne olduğunu biliyor musunuz?*” diye sorar. “*Bu bir nehirdir. Rabb'im Onu bana vaat etmiştir. O nehir üzerinde pek çok hayırlar var. Bu bir havuzdur da. Kıyamet günü ümmetim onun başında su içmek üzere toplanacak. Bu havuzun başındaki maşrapalar gökteki yıldızlar kadar çoktur*” der.²⁸³

Ahirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı havuz veya nehir manasına gelen havz, hadis kaynaklarında Kevser suyunun bir uzantısı olarak görülmüş ve çok defa da Kevser şeklinde ifade edilmiştir.²⁸⁴ Diğer açıdan Kevser suyunun Allah’ın Hz. Muhammed’e verdiği bir hayır, manevi bir lütf, nübüvvet, hikmet, ilim, tevhit, çok sayıda ümmet, vb. şeklinde yorumlandığı olmuştur (Üzüm, 2002: 345-6; Ertürk, 1997: 546-9). Havz’ın yalnız Hz. Muhammed’e tahsis edildiği genel kabulünün yanı sıra ahiret günü başta Hz. Ali olmak üzere diğer peygamberlerin de birer havzının olacağı söylenir (Ertürk, 1997: 546).

Tasavvufta, tarikatlarda Kevser suyuna türlü manalar yüklenir. “Kırklar şerbeti” geleneği buna örnektir:

“Bektaşilikte, "Nasib Gecesi" içilen şerbete "Kırklar Şerbeti" denir. Beyaz bir kase içinde hazırlanan şerbetten önce, baba bir yudum içer, ardından diğer canlar kıdem sırasına göre bu işi devam ettirirlerdi. Bu şerbet, cennetteki Kevser'in timsali olarak görülürdü.” (Cebecioğlu, ty., 157)

Kevser suyu imanlı kimselerin kurtuluş umudunun temsili görülür. Bu sebeple Hz. Muhammed Kevser’i dağıtan sâki olarak betimlenir. Kevser bolluğun,

²⁸³ Bkz. Kütübü’s-sitte 882. <http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/890.html> (E.T. 12.06.2016).

²⁸⁴ Buna en iyi örnek, “havz-ı kevser” tabiridir.

bereketin, varsılığın ve çokluğun da simgesi olup mükâfat manasıyla şiirlerde kullanılır. Tefsirlerde ise Kevser'in özellikleri betimlenirken onun kaymaktan yumuşak, kardan soğuk, süttten beyaz ve baldan tatlı olduğu söylenir. Şairler de bilhassa telmih yoluyla bu anlam katmanlarını işleyerek şiir dünyasını zenginleştirir.

Selsebil,²⁸⁵ içimi ve yutulması boğaza dokunmayacak kadar tatlı su anlamında kullanılan ve cennette aktığına inanılan bir pınar/ çeşme şeklinde tasvir edilir.²⁸⁶ Kur'ân'da: *“Onlara orada zencefil karışımı bir kadehten içirilir; -içindeki-orada selsebil diye isimlendirilen bir pınardandır.”* (İnsân 76:17-8) şeklinde geçer ve İlk defa Kur'ân'da kullanılmış bir kelime olduğu kaydedilir:

“İbnü'l-A'râbi'ye göre selsebil Kur'an'dan önce bilinen bir kelime değildir; dolayısıyla kelimenin türemiş olduğu bir kök yoksa da genellikle dil âlimleri selsebilin “selise”, “selle” veya “selsele” köklerinden geldiğini kabul eder. Zemahşeri'ye göre buradaki “bâ” harfi zâit olup akıcılık anlamını pekiştirmek için ilâve edilmiştir (el-Keşşâf, IV, 198).” (Cebeci, 2009: 447)

İslam mimarisinde adına selsebil denilen ve serinlik yayması, estetik görünüm oluşturması amacıyla inşa edilen; çeşme, fiskiye, yapay çağlayan, vb. su yapıları yaygın şekilde kullanılmıştır. İnsanlar dışında hayvanların da susuz kalmaması için özellikle selatin camilerde mimari estetiği tamamlayan pek çok su sebili yapılmıştır. Su sesinin insan ruhuna iyi geldiği ve şifa dağıttığı düşüncesiyle sağlık amaçlı kullanıldığı vakidir (Tanman, 2009: 448). Klasik şiirde adı sık sık anılan öğelerdendir:

“Selsebil kelimesi, klasik şiirde âb-ı hayât gibi sevgilinin dudağındaki lezzet ve ölümsüzlük özelliğinden kinaye olarak sıkça kullanılır. Cennette olması, devamlı akması, herkesin ona ulaşamaması gibi sebeplerle de edebiyatta selsebil âşıkın arzuladığı bir mekân olarak geçer (Çalâp seni nice şîrin dudaklı halk etmiş / Ki selsebil utanır leblerin zülâlinden [Nesîmî]). Bazan şarabın mest edici tesiri selsebil ile ölçülür (Selsebilin aynıdır sûfî mey-i gül-fâmumuz

²⁸⁵ “Cennette, cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı âyetlerden birinden alınmadır.” Bkz. Yılmaz, 1992: 141.

²⁸⁶ ““Sebil”e kelime olarak benzeyen, fakat ondan ayrı bir mânâ ve fonksiyona göre yapılmış bir çeşit su mîmârîsine verilen, diğer bir Arapça isim de “selsebil”dir. Bunun için Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde “Selsebil: Şakûlî vaziyette büyük çeşme aynası olup üzerinde muhtelif yalıklar bulunan ve su birbirinden geçerek aşağıya kadar gelen çeşmelerle suyu birbirine akan teknelerden müteşekkil çeşmelere verilen addır. Selsebil, Arapça tatlı ve hafif su demek olduğu gibi, cennette bir pınara bu ad verilir.” Rahmetli Elmalılı Hamdi Yazır, Dehr sûresini izah ederken selsebil için şunları yazıyor: “Selsebil, ilk evvel Kur'ân'da işitilmiş bir kelime olduğu söylenmiş, bunun selsel ve selsal gibi selâset ve teselsül mânâlarıyla alâkadar olarak akımı müteselsil ve içimi ve yudumu boğaza dokunmayacak surette gâyet kolay ve tatlı meşhûmunu ifâde ettiği de söylenmiştir. Mücâhid, cereyânı kuvvetli, içimi kolay demiş, Mukâtil de suyu istedikleri meclise diledikleri gibi teselsül eder bir ayn (menba) demiştir. Katade'den rivâyet olunduğuna göre arşın tahtında Adn cennetinden neben edip bütün cennetlere teselsül eden bir aynadır.” İzâhâtını buluyoruz.” Önge, 2017/2: 198.

[Zâtî]). Yine güzel şiirin mest edicilik özelliği de selsebîl ile ölçülür (İşidenler kelâm-ı fâhirim fart-ı letâfetten / Sanırlar selsebîl-i feyz olur cârî zebânımdan [Leskoççalı Galib]).” (Cebeci, 2009: 447-8)

İnsan suresi 21. ayete göre, dünyadaki iyiliğe yönelik gayretlerin öte dünyadaki mükâfatı olarak gösterilen “şarâben tahûra”,²⁸⁷ Rabbin sunacağı “tertemiz bir içecek” demektir. Dünya hayatındaki güzel çalışma ve çabaların karşılığı gösterilen bu içecek hakkında şöyle denir: Vakit geldiğinde cennet ehlinin; “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara **tertemiz bir içecek** içirecektir. Onlara şöyle denecektir: “Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür.” (İnsan 76:21-2). Klasik şiirde şarap manasına gelecek şekilde kullanımı oldukça yaygındır. İçen kişinin kalbini temizlediği vurgulanır. Hamidiye Çeşmesi gibi pek çok çeşme kitabesine hat sanatıyla yazılması gelenekleşmiştir.²⁸⁸

Bir de “mâen tahûr” ifadesi vardır ki “tertemiz bir su” manasına gelip Kur’ân’da şöyle geçmektedir: “O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandırırım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten **tertemiz bir su** indirdik.” (Furkan 25:48-9). Gerek “şarâben tahûra/ sekâhum rabbuhum” gerekse “mâen tahûr” söyleyişleri şiirlerde benzer manaya gelecek şekilde ve yaygın olarak beraber kullanılır.

Mutaffifîn suresinin ikinci kısmında geçen “tesnîm”, peygamberin ve Allah’ın şeriatına uyan sevaplı kulların cennetteki ödülü olarak anılır:

“Sûrenin ikinci bölümü, Allah’a ve resulüne itaat edenlerin amel defterlerinin Allah’a yakın kulların müşahede edebileceği mütene bir yerde (illiyyîn) bulunacağını haber veren âyetlerle başlar (âyet 18-21). Ardından bunlar için cennette hazırlanan mutlu hayatın tasvirine yer verilir (âyet 22-28) ve özellikle cennet ehline sunulacak misk kokulu bir nevi meşrubattan söz edilirken Allah’a yakın kullara (mukarrebîn) tesnîm katkılı bir içecek verileceği belirtilir. Tesnîm, bazı müfessirlerce “mahiyeti bilinmeyen bir içecek” diye nitelendirilirken bazıları bunu “yukarıdan akıp gelen en değerli kaynak” diye yorumlamıştır (Taberî, XXX, 134-136; Fahreddin er-Râzî, XXXI, 101).” (Yaşaroğlu, 2006: 371-2)

Tesnîm, misk kokan bir içecek/ pınardır. Kur’ân’da; “Allah’a yakın kullara (mukarrebîn) tesnîm katkılı bir içecek verileceği belirtilir” (Yaşaroğlu, 2006: 372).

²⁸⁷ Klasik şiirde bu ayet ifadesinin “ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûra” şeklinde kullanımının yanı sıra yalnızca “sekâhum rabbuhum” olarak kullanımı da mevcuttur.

²⁸⁸ “şarâben tahûra” ifadesine yer veren kitabelere dair bkz. Suver, 2016: 273, 305.

“Şüphesiz iyi kimseler, Naîm cennetindedirler./ Koltuklar üzerinde, (etrafi) seyrederek./Onların yüzlerinde, nimetlerin sevincini görürsün. /Onlara, mühürlü (el değmemiş) saf bir içecekten içirilir. /Onun (içiminin) sonu bir misktir (ağızda misk gibi koku bırakır) İşte yarışanlar, bunun için yarışsınlar./ O içeceğin katkısı tesnimdir. /Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler.” (Mutaffin 83:22-8).

Maen/ Mâ-i Maîn ise “akarsu/ pınar” demektir. İyi amellere karşılık olarak cennette müminlere verileceği söylenen hediyelerdendir. Kur’ân’da aşağıdaki gibi geçer:

*“Ebediyen genç aklan uşaklar, onların etrafında; içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları, **cennet pınarından** doldurulmuş sürahileri, ibrikleri ve kadehleri, beğendikleri meyveleri ve arzu ettikleri kuş etlerini dolaştırırlar. [...] (Bütün bunlar) işledikleri amellere karşılık bir mükâfat olarak (verilir.)” (Vâkıa 56:17-24).*
*“Allah (...) insanların yapamayacağı, aciz oldukları şeyi onlara teklif ediyor, onları inanmaya zorlayarak şöyle buyuruyor: ‘De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir **akar su** getirebilir?’ (Mülk 67/30)” (Yılmaz, 1992: 118).*

Feyz; verimlilik, bolluk, bereket; ruha huzur verici mübarek ve uğurlu tesir; irfan, ilim ve marifet; şan şöret; bir haberi faş etmek ve Allah’ın kullarına sunduğu nimet, bağış, ihsan, kerem anlamlarına gelir. Feyzin su manasına gelecek şekilde kullanımı oldukça yaygındır. Çünkü feyz; *“fazla suyun yatağından taşması, bir haberin şâyi olması, bir sırrın işa edilmesi” gibi anlamlara da gelir (Kâmus Tercümesi, II, 1290).* Feyz kelimesi mecazi olarak *“bağış ve lütfkârlık” mânasında kullanılmıştır. Bu kökten türeyen fiiller “akmak, taşmak, dalmak” anlamında Kur’ân ve hadislerde de geçmektedir.”* (Eraydın, 1995: 513-4). Taşmak, yayılmak, saçılmak özellikleri ve daimilik bildirmesi sebebiyle feyz ilme veya memduhun ardı arkası kesilmeyen lütuflarına benzetilir. Tasavvufta ise; Allah tarafından lutfedilip ilham yoluyla kalbe gelen şey, varidat olarak tanımlanır:

“Âlemin, tek kaynak olan Allah’tan sürekli, derece derece ve başka bir varlığı meydana getirme hassasını taşıyacak biçimde zuhur ve sudûru, zât-ı ilâhîden her seviyedeki varlığa kadar yukarıdan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen sürekli oluş, yaratılış ve yenilenme [Kelimenin Arapça’daki asıl anlamı suyun taşıp akmasıdır. Yukarıdaki mânâ, yaratılışın bir nehir gibi durmadan coşup akması tasavvurundan doğmuştur].”²⁸⁹

Kutsal sular başlığı altında işleyeceğimiz son unsur zemzemdır. Daha evvel bahsi geçen sular soyut kavramlar olup zemzem dünyevî yönü nedeniyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Zemzem kelimesi Kur’ân’da geçmese de²⁹⁰ hadislerde

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://lugatim.com/s/feyiz> (E.T. 02.11.2019)

²⁹⁰ Zemzemin kelimece ne manaya geldiği hakkında çeşitli yorumlar mevcuttur: *“...“bol ve akıcı olma, Cebrâil’in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” anlamlarındaki zemzem ile (zemzeme, zemmezem, zümmezim, zemmizem) arasında bir ilişki kurularak*

anılır. Hadislerde rivayet edilen zemzem hadisesine göre Hz. İbrahim Ka'be yakınlarında ekin bitmeyen kurak bir vadiye oğlu İsmail ile eşi Hacer'i bırakır. *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim."* (İbrahim 14:37). Fakat Hz. Hacer'in yanına aldığı su bir zaman sonra tükenir ve bebek İsmail susuzluktan ölme tehlikesi yaşar. Hz. Hacer, İsmail'e su temin etmek umuduyla Merve ve Safa tepeleri arasında yedi kez gider gelir (bkz. sa'y yapmak) lakin su bulamaz.²⁹¹ Oğlunun bulunduğu taraftan bir ses geldiğini işitir ve hemen bebeğin yanına gider. İsmail'in o civarda fişkırın suyla oynadığını görür. Hz. Hacer suyun önünü kapatarak birikmesini sağlar. Zemzem sayesinde her ikisi de ölüm tehlikesinden böylelikle kurtulur.²⁹² Zamanla zemzem kuyuya çevrilir. Mescid-i Haram'da Hacerü'l-esved'in karşı hizasında Kâbe'ye 19 km mesafede bulunan kuyu yaklaşık bir buçuk metre genişliğindedir (Küçükaşçı, 2013, 242). Civarında pek çok başka kuyu bulunmakla beraber suları tat bakımından fazla mineralli yahut tuzludur. Zemzem suyunda ise bu oranlar diğerlerinin aksine dengede durur.²⁹³

Abdurrahmân Gubârî'nin Misâhat-nâme isimli eserinde zemzem hakkında şöyle bir rivayet aktarılır:

"Gubârî, eserinde Zemzem kuyusu hakkında bilgi verirken, hem kendisinin gördüğü hem de başkalarından duyduğu ilginç hususlar da aktarmaktadır. Buna göre, Zemzem kuyusuna bir

verilmiştir. Hz. İsmâil'in annesi Hâcer'in, uzun arayışlardan sonra İsmâil'i bıraktığı yerde suyun kaynağından fişkırarak aktığını görünce, "Yavaş yavaş ak, dur!" demesi veya etrafa yayılmaması için çevresini kumla çevirmesinden dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür. İbn Abbas zemzeme "su sesi" mânasını verir. Kelimenin Farsça'da "atların su içerken çıkardıkları ses" anlamındaki "zemzeme"den türetildiği de söylenmiştir (Mes'ûdî, I, 242; Yâkût, III, 148); ancak zemzemin Arapça asıllı bir kelime olması ihtimali daha kuvvetlidir (Kâmus Tercümesi, IV, 329; Takıyyüddin el-Fâsî, I, 405). Hz. İsmâil'in adıyla da anılan (Bi'ru İsmâil) kuyuya Mekke için önemine işaret eden, fiziksel ve kimyasal özelliklerine gönderme yapan, sayısı altmışa kadar ulaşan isimler verilmiştir: Şebbâa, Mürviye, Nâfi'a, Âfiye, Meymûne, Berre, Maznûne, Kâfiye, Mu'zibe, Şifâu Sukm, Taâmu Tu'm, Hezmetü Cibril bunlardan bazılarıdır (Şâmî, I, 214-224; Ahmed b. Ali eş-Şâfiî, s. 14-17). Kur'an-ı Kerim'de yer almayan zemzem kelimesi hadislerde sıkça geçer." Bkz. Küçükaşçı, 2013: 242.

²⁹¹ Onun bu koşturması anne sevgisini simgeler.

²⁹² Hz. İsmail ile annesi Hacer'in başından geçenler, çöl ile su tezatlığı üzerine kurulu bir olay örgüsüne sahiptir. Zemzem hadisesi Yahudilik ve Hristiyanlık inancında da mevcuttur. Yahudilik ve Hristiyanlık bağlamında zemzem suyuna dair bilgi için tezin "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te Su" başlığına bakılabilir.

²⁹³ *"Prof. Dr. Zekai Şen'e göre, birbirine bu kadar yakın olan kuyuların hiçbirinin suyunun zemzemin normal değerlerine yaklaşmaması bile bir mucizedir. Şen, zemzem suyunun son yıllarda artan hacı sayısı sebebiyle bitme tehlikesi geçirdiğine dair söylentiler konusunda ise, 'Uzun süreyi kapsayan bilimsel öngörülerimize göre bitme ihtimali yoktur. Daha kaynağını bile tam olarak bilemiyoruz; ama çok iyi miktarda su gelmeye devam ediyor. Ne kadar çekiyorsak kuyu o kadar su veriyor.' demektedir."* Polat, 2009: 221.

adam düştüğünde, Zemzem suyunu çekerek temizlemek gereği duyulmuş. Sekiz güçlü adam, kovalarla üç gün üç gece suyu çekerek ancak kurutmuşlar. Yine de dibinde iki parmak yüksekliğinde su kalmış. Bu işlem esnasında orada bulunan ve yüz yaşını geçmiş olan Bennâ Mahmûd isimli birisi bir tecrübesini aktarmaktadır. Buna göre, Sultân Kayıtbay zamanında 11 yıl boyunca çok az yağmur yağmış ve Mekke'deki su kuyuları kurumuş. O zaman da kuyuya bir kişi düşmüş. Zemzem kuyusunda o zaman dört adam boyunda su kalmış. Bennâ Mahmud, ustası Bennâ Ahmed'le birlikte sekiz kova kullanarak suyu çekip kuyunun dibine inmişler. Ka'be'nin altından akan iki Zemzem suyu görmüşler. Bunların her biri bir insan bileği kalınlığında akıyormuş. Bir su da Kubey's Dağı altından geliyormuş. Böylece üç çeşmenin aktığını görmüşler. O üç çeşmeyi yağlı pamuklar ve bezlerle tıkayarak kuyunun dibindeki suyu ve balçığı da çıkarmışlar. Bu balçığın içinden[içinde] çok değerli taslar, çanaklar ve mücevherler görmüşler. Böylece kuyuyu tertemiz hale getirince Bennâ Mahmûd burada iki rekât da namaz kılmıştır. Namazdan sonra çeşmelerin ağızlarına koydukları bezleri çıkarınca kuyu yeniden suyla dolmuş. Bennâ Mahmûd'un bu sözünün doğruluğuna oradaki genç yaşlı herkes şahitlik yapmış. Gubârî bunları da Ka'be-nâme'sinde anlattığını belirtmektedir.”²⁹⁴(Kaçar- İpek, 2020: 719-20)

²⁹⁴ “Eyyüp Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn'inde bu olayı 'Mesâha-i Beytullâhi'l-ekrem nâmiyla be-nâm olan risâlenin mü'ellifi merhûm Gubârî Efendi merhûm, ehıbbâsından birine demişdir ki' dedikten sonra şöyle aktarmaktadır: 'Sultân Süleymân b. Sultân Selîm Hân zamânında, zemzem-i şerîf kuyusuna bir âdem düştü idi. Şer'-i şerîfe tevfik-ı mu'âmele için kuyunun suyunu boşaltıp tathîr etmek istediler ve sekiz kova ile beş on günler ale'd-devâm su çektiler. Hâlbuki mevcûd suyun iki parmak kadar bile tenkîsine muvaffak olamadılar. Ol vakit bi'r-i mezkûrda dokuz kulaç kadar mevcûd su var idi. Bu su ne tezâyüd ve ne tenâkus etdi. Ben bu hâlden fevka'l-gâye müte'accib olup 'Bu kadar müddet gece-gündüz su çekilsin de yine mikdâr-ı sâbıkandan azalmasın! Acabâ bunda hikmet nedir!' diyerek hüsn-i zannım olanlardan keyfiyeti pey-der-pey su'âl etmeğe başladım idi. Birgün yüz yaşını mütecâviz ve yalan söylememek sıfat-ı makbûlesini hâ'iz [984] olan Dîvârcı Mahmûd'a, yanında birkaç ihtiyâr âdem olduğu hâlde rast gelip bi'r-i mezkûr hakkında olan merâkâmın gıdıkçe artdığını beyânla şu cevâbı aldım: Dîvârcı Mahmûd'un Gubârî Efendi'ye verdiği cevâb 'Gubârî Efendi Sultân Kayıtbay-ı Mısırî arısında on bir sene kadar seyl zuhûr etdirecek mertebe yağmur yağmadı ve Mekke-i mu'azzama kuyularının suları bütün bütün kuruyup halk karîb u ba'idden gelip âb-ı şerîf-i zemzem almak husûsuna mecbûr oldu. Ben ol vakit delikanlı genç irisi bir yiğit olduğumdan, dîvârcı çıraklığı ederdim. Bu kerre vukû' bulduğu gibi ol vakit dahî bi'r-i şerîfe bir âdem düştü ve suyun mikdârı dört âdem boyu kadar azaldı idi. Karâr-ı eşrâf üzerine hem düşen âdemi çıkarmak, hem de zemzem-i şerîf kuyusunu temizlemek için üstâdım Dîvârcı Ahmed'in re'y ü tedbîriyle bi'rin çıkırığına sekiz aded büyücek kova takıp suyu boşaltmağa başladılar. Ben de üstâdım Dîvârcı Ahmed'in yanında bulunup birlikde çalışırdım. Biraz vakit mürûrunda suyu azıcık tenkîse muvaffak olduğumuzdan, dâhilini tathîr için üstâdımla berâber dâhil-i bi're indik. Meğer kuyunun hazînesi fevkinde ikisi Beyt-i a'zam'a ve biri Cebel-i Ebû Kubey's'e muhâzî olarak üç yerden bilek kalınlığında birer su gözü var imiş, ya'nî zemzem-i şerîfe karıştığı rivâyet olunan miyâh-ı câriye bu gözlerden zuhûr eder imiş.' Dîvârcı Mahmûd'un şu sözleri, Abdullâh b. Mübârek'in 'Hacerü'l-esved rüknü cihetinden Bi'r-i Zemzem'e cereyân eden mâ'-i mübârek uyûn-ı [985] cinândan bir ayn-ı müteberrekdir' ve İbn Şa'bân'ın, 'Zemzem-i şerîf kuyusuna Hacerü'l-esved tarafından mansab olan su, uyûn-ı safâ-nümün-ı cennetdendir' dediklerini tasdik eder. 'Kuyudaki su, zikr olunan gözlerden aşağı kalmış olduğundan, biraz yağlı üstüpi tedârikiyle sâbıkuz-zikr gözleri muhkemce sedd ü bend ederek, mâ-i mevcûdu ba'de'l-itmâm ol âna kadar birikip kalmış olan çamurları kovalara doldurup hazîne-i bi'ri tathîr etdik. Çıkarılan çamurun içinde iki billûr ve bir tûtiyâ ve üç nuhâs kâse ile dört aded fâğfûri ve iki kit'a murassa' sine-bend zuhûr etdi. Bunlardan başka âbnûs [abanoz] kesilmiş ağaç parçalarıyla hırdavât-ı mütenevvi'a-i mütekâsire dahî var idi. Çamurun arkası alındıktan ve hazîne-i bi'r, bir katre su kalmayacak râddelerde silinip süpürüldükden sonra, sath-ı bi'rde teberriken işker rek'at namâz edâsıyla sâlifü'z-zikr gözleri açıp hâric-i bi're çıkdık. Biz çıkdıktan sonra gözlerden cereyân eden sular ol derece kuvvet ile akdı ki hazîne-i bi'ri hemen o gün içinde doldurup mikdâr-ı sâbıkını bir karış kadar geçdi.' Bk. Eyyüp Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Haremeyn - Haremeyn Tarihi, s. 1158-1160.” Kaçar-İpek, 2020: 720-1.

Hac zamanı hacılara zemzem dağıtmak Araplarca kutsal kabul edilir. Zemzemin şifa dağıttığına, nifaktan uzaklaştırdığına, hataları döktüğüne, belalardan koruduğuna, maddi ve manevî yönden temizlediğine inanılır. Bu kutsal suyun hangi niyetle içilirse ona göre faydalı olduğu düşünülür. Doğan bebeklerin ağzına ilk gıda olarak zemzem verilir. Ölüm döşeğindeki kişilere zemzem içirilip kelime-i şahadet getirtilir. Ölen kimsenin kefeni üzerine saçılır. İnsanlar hacca giderken kefenlerini (kefen yerine ihram da kullanılabilir) yanlarında götürüp zemzemle yıkar. Veda tavafından ve namazından sonra içilir. İftar vakti orucu zemzemle açmaya gayret edilir. Ancak yemeklerle birlikte içmekten ziyade sadece su niyetiyle yalın olarak içilmesi âdettir. Benzerlik taşıyan bir gelenek de pişirilen yemeklere zemzem suyu konulmamasıdır. Zemzem suyu kişi ayakta ve besmele çekilmek suretiyle Kâbe'ye dönülerek içilir. İçilirken okunan bir duası vardır.²⁹⁵

Zemzem ile zevrak kelimesi arasında şöyle bir münasebet bulunur: *“Mekke’de, zemzem koymaya mahsus sırça kap veya şişeye “zevrak” denir, Osmanlı döneminde hacılara zemzem dağıtan görevlilere yollanan hediyeleri bildiren mektuba da zevrak adı verilirdi.”* (Küçükaşcı, 2013: 244). Zevrak aynı zamanda kayık demektir.

2.2.5. Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik

Ölmezlik suyu, âb-ı hayât, âb-ı Hızır, âb-ı İskender, âb-ı cavidânî, âb-ı zindegî, ‘aynü’l-hayât, nehrü’l-hayât, hayat kaynağı, bengi su, hayat suyu, hayat çeşmesi, gençlik çeşmesi,²⁹⁶ dirilik suyu gibi isimlerle anılan²⁹⁷ ölümsüzlük verdiği inanan su, dünya mitolojilerinin çoğunda bulunur.²⁹⁸ Âbıhayât kısaca, *“Dînî, mitolojik hikâyelerin, efsânelerin birçoğunda, insanı yaşlılık hastalığından kurtarıp iyileştiren, gençleştiren veya bir yudum alındığında müreffeh ve sonsuz bir yaşamın*

²⁹⁵ “Bilindiği üzere Peygamberimiz bir hadislerinde ayakta su içmeyi yasaklamıştır. Bu itibarla, hadis âlimleri bu farklı rivayetleri birleştirmişlerdir. Sahîh-i Müslim şarihi Nevevî, bu iki farklı hadis hakkında şöyle der: “Bu hadislerdeki yasaklama tenzihen mekruh şeklindedir. Ayakta su içmenin caiz olduğunu beyan içindir.” İmam Suyuti Hazretleri de Peygamberimizin (a.s.m.), Zemzemi ayakta içmesini şöyle izah eder: “Resul-i Ekrem’in (a.s.m.) Zemzemi ayakta içmesi, ayakta su içmenin caizliğini açıklama manasındadır.” Polat, 2009: 219.

²⁹⁶ Âbıhayâtın gençlikle ilişkilendirilmesi konusunda bkz. Şimşek, 2007: 949-64.

²⁹⁷ Türk Söylencelerinde “altın göl, gümüş göl, aksu” kavramlarının âbıhayât yerine kullanıldığına dair bkz. Öksüz, 2014:145-7. Kutadgu Bilig’de Türkler âb-ı hayât için “idilig su” (kadehlik su) ile “tiriglig subı” (dirilik suyu) tabirini kullanmaktadır (Ögel, 2014/2: 424).

²⁹⁸ Suyun hayati önemi sebebiyle toplumlarda çeşitli su kültürleri meydana gelmiştir. Bu durumun “ölümsüzlük suyu” ifadesinin doğmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

kapılarının ardına kadar açıldığına inanılan ölümsüzlük suyunun ismidir.” (Öztabak, 2017/2: 27).

Âbıhayât insanlığın arzu nesnesi olan fakat ulaşılması pek zor bir su (kimi zaman gıda) olarak kültürlerde, dinlerde ve edebî metinlerde yansıtılır. Zira âbıhayât suyun gerçek kaynağındadır ve onun özünü teşkil eder (Taşpınar, 2017/2: 36). Yaratılış aşamasında kaostan (su, ejderha) kozmosun doğuşu anlatılır. Âbıhayât işte bu kaostan kimi özellikler (ebedî yaşam, ölmezlik) alıp bünyesine dâhil etmiştir.²⁹⁹ Dolayısıyla ölmezlik suyu sembolünde yaratılıştaki bu ilk suyun izleri bulunur (Beydili, 2005: 176). Âbıhayâta “hayat, güç ve sonsuzluk” vardır (Eliade, 2017/2: 42). Zifiri karanlık, ölüm tehlikesi, bilinmezlik, tanınmazlık, aşılması gereken zorlu engeller, ulaşılmazlık, türlü tehlikeler gibi hususiyetler âbıhayâtı çerçeveleyen örüntüler şeklinde anlatılara yerleştirilir. Anlatı kahramanının bu büyük zorlukları aşması ve ölmezliğe kavuşması beklenir.³⁰⁰ Süreç boyunca başından geçen hadiseler ise kahramanın vereceği “sınav” kabilindedir.

Ölümsüzlüğü elde etmek düşüncesi yazının tarihiyle paralellik gösterir. Ölmezliğe ulaşma macerasının tarihte bilinen ilk örneğine Gılgamış Destanı’nda rastlanır.³⁰¹ Uruk Kralı Gılgamış’ın, can dostu Enkidu’yu kaybettikten sonraki üzüntüsü ve ölümü kabullenemeyişi, onun ölmezlik sırrını aramasına sebep olur. Gılgamış Destanı’nda “derin suların dibinde olan, yiyene uzun yaşam ve gençlik veren ot”³⁰² daha sonra başka kültürlerde âbıhayât denilen “ölmezlik suyu” ile

²⁹⁹ Su ve ölümsüzlük ilişkisi pek çok anlatıda işlenir: “[...] mitolojik inanişe göre sulara yaşayan varlıklar yeryüzündekilerden farklı olarak yaşlanmaz, hastalanmaz ve çirkinleşmezler. Suda yaşadıkları için ölüm de onlardan uzaktır. Örneğin; Başkurt halkı arasında anlatılan bir efsaneye göre, sular saltanatının padişahı olan Şülgen’in kızı Nerkez Ural’ın oğlu Yayak, ne kadar yaşarsa yaşasın hiç yaşlanmıyor ve yakışıklılığında bir şey kaybetmiyordu. Işıktan yaratılan bu varlık, sudan çıktı[ğında] bir parça ete dönüşeceğini ve öleceğini bilirdi.” Çağlar, 2008: 84.

³⁰⁰ Anlatılarda “[...] dirilme sıradan insanlara değil, başkahraman konumundaki yiğit kişilere verilmiş bir özelliktir. [...] Toplumun çıkarlarını gözeten bu kahramanların kaybı, üzüntüye ve sıkıntıya neden olacağından onların ölümsüzlük kazanması ve iyileştirilmesi gerekmektedir. [...] Dolayısıyla [...] olumlu kahramanlara bahşedilmiş böylece hafızalarda yer etmiş olan bu sihirli güç, kahramanı zor durumlardan ve mutlak ölümden kurtarmıştır.” Öksüz, 2014: 145.

³⁰¹ Gılgamış Destanı’ndaki su sembolizmi için Sezen, 2016: 143-57’ye bakılabilir.

³⁰² Yaşam Otu olarak bilinen “semeni” Gılgamış’ın kaybettiği otun günümüze uzanan kolu gibidir. Bir kapta yeşertilen semenilerin (buğday da olur) etrafına kırmızı kurdele bağlanır. İran kültüründe devam ettirilen bir geleneğin simgesidir. Ayrıca bu ottan Nevruz gecesi kadınlar şarkılar eşliğinde helva pişirip helvanın bir kısmını suya bırakır. Helva gerek ölen kimse için yapılsın ister başka amaçla, yaşamı/ dirliği, yeniden dirilişi simgeler. Yine benzer bir amaçla Doğu Anadolu’da cenaze töreninin üçüncü günü semeni adında özel bir ekmeğin pişirilir. Bkz. Karakurt, 2011.

karşılır.³⁰³ Otun yerini bilen tek kişi nehirlerin birleştiği yerde oturduğu söylenen³⁰⁴ ve ebedi hayat süren Utnapiştim'dir. Çeşitli maceralardan sonra Gılgamış Utnapiştim'e ulaşır ve otun yerini öğrenip onu elde eder. Fakat otu bir yılan kapıp kaçar. Kimi şarkiyatçılar tarafından Utnapiştim hikmet tanrısı Ea'nın yansıması olarak görülür. Ea sonsuz hayatın sırrını bildiğine inanılan, zorda kalan insanlara yardım eden ve sulara yaşadığı söylenen bir tanrıdır ve bu yönleriyle Hızır'la ortaklık barındırır (Çelebi, 1998: 406-9).

Sümer krallar listesine göre Sümerlerin ilk kralı olan Adapa Han (Hz. Âdem'e karşılık gelir) Tanrılar kadar güçlü olmasına rağmen ölümlüdür. Efsaneye göre Adapa bir gün gezintiye çıktığı sırada kayığı alabora olunca güney rüzgârının (Ninlil) kanatlarını kırar.³⁰⁵ Bu davranışından dolayı cezalandırılması gerekmektedir. Adapa'nın koruyucu tanrısı Enki ona tevazu ile özür dilemesi gerektiğini, fakat cennette diğer Tanrılar tarafından kendisine sunulacak hiçbir yiyeceği ve içeceği kabul etmemesini söyler. Bu yiyecek ve içekte ölüm tehlikesi bulunabileceği konusunda onu uyarır. Tanrıların, gökyüzünün, cennetin, yıldızların Tanrısı olarak bilinen An (Anu), Adapa'nın özür dilemesindeki içtenlikten çok etkilenir ve ona ölümsüzlük bahşeden yiyecekten sunar. Fakat Adapa Enki'nin sözlerine bağlı kalıp ölümsüzlük yiyeceğini reddeder (Dalley, 2008: 182).

Altay ve Anadolu söylenceleri mucizevi şekilde tekrar hayata kavuşanların anlatılarıyla doludur. Örneğin:

³⁰³ "Gılgamış Destanı'nda bahsedilen hayat suyu efsânesi, Yunan mitolojisinde de birçok anlatıya konu olmuştur. Bunlardan en önemlisi, Homeros'un MÖ 720 yılında yazmış olduğu İlyada Destanı adlı mitolojik eserinin baş karakterlerinden olan Akhilleus'tur (Aşil). Buradaki anlatıya göre, yeryüzündeki sulara hükmeden güzellerin en güzeli tanrıça Thetis ile Zeus birlikte olmak isterler; ancak kehânete göre Thetis'ten doğacak çocuk, babasından daha güçlü olacaktır. Zeus da bu kehânetten dolayı Thetis ile evlenmekten vazgeçmiş, diğer tanrılar da aynı şekilde Thetis ile sırf bu kehânet yüzünden evlenmek istememişlerdir. Sonrasında tanrıça Thetis, Phatya kralı Peleus ile evlenmiş ve bu evlilikten Akhilleus dünyâya gelmiştir. Akhilleus'un annesi tanrıça Thetis, oğlunun ölümsüz olması için, kendisinin elini bile sokmasının yasak olduğu ölümsüzlük nehri Stx Irmağı'nda Akhilleus'u yıkamıştır. Kendisinin bu su ile temas etmesi yasaktır, bu yüzden oğlu Akhilleus'u topuklarından tutarak yıkamak zorunda kalmıştır. Bu âyin sonrası Akhilleus ölümsüzlük kazanır, ancak Thetis oğlunu topuklarından tutarak yıkadığı için, Akhilleus'un topukları yıkanmamış, ölümsüzlüğü tek bir şarta bağlanmıştır, topuklarından vurulmaması gerekmektedir. Akhilleus büyük bir savaşçı olur, Truva Savaşı'nda çok önemli başarılar kazanır. Ancak yine aynı savaşta tek zayıf noktası olan topuğundan zehirli bir okla vurularak öldürülür." Öztabak, 2017/2: 27-8.

³⁰⁴ Konu hakkında bkz. Halman, 2018.

³⁰⁵ Kadriye Tansuğ ile Özel İnanlı'nın aktardığına göre Adapa, Enki'ye sunmak için balık avına çıkmıştır. Lakin kuzey rüzgârı onun ağını hep başka tarafa atar. Adapa duruma öfkelenip kuzey rüzgârının kanatlarını kırar. Bkz. Tansuğ-İnanlı, 1949: 555.

“Ural Batır destanında Ural Batır, ölümsüzlük suyu olan Tirihıw’ı aramaya gider ve bu suya ulaşmak için çok çeşitli engellerle karşılaşır. Engelleri aşmasına rağmen bu suya kavuşamaz. Destanın sonuna doğru Ural Batır, susuzluktan kırılmakta olan halkın susuzluğunu gidermek için atasından yadigâr kalan elmas kılıcını başının üstünde üç defa sallayıp ayakaltındaki yere saplar orayı suyun başı olarak gösterir. Hemen sonra oğlu İdil’i çağırarak, ona “Git oğlum, ayağının çektiği yere git de halk arasında yürü; yalnız büyük bir nehre ulaşmadan arkana dönüp bakma” diye tembihler. Durup dinlenmeden giden İdil, sonunda ardına dönüp bakmış görse ki onun izinden geniş bir ırmak oluşmuş geliyor. Böylelikle Akidil nehri meydana gelmiş. Yine Ural Batır’ın oğullarından Hakmar ve Yayık, kendi isimlerinin nehirlerle verilmesine sebep olmuşlardır. Ural Batır’ın ölümü yaklaştığı zaman ona içmesi için getirilen ebedilik suyunu Ural içmez ve etrafına döker, böylelikle Yer-Su ölümsüz olur.” (Türkyılmaz, 2013: 178; Akman, 2002: 5)

Türk kültürlü halk inanışlarında dirlik suyu/ bengi su, göğün on ikinci katında yükselen Dünya Dağı’ndaki ulu bir kayın ağacının kökünden çıkmaktadır. *“Bilgeliği, iyi niyeti, şifâyı temsil eder. İçenlere ölümsüzlük verir, ölü birini diriltebilir. Bu şifâli su, bilinmeyen bir yurtta gizlidir”* (Öztabak, 2017/2: 30) Çoğunlukla bir ırmak şeklinde tasvir edilse de Koroğlu Destanı’nda olduğu gibi köpük şeklinde geldiği de söylenir.³⁰⁶ Koroğlu’nun ölmezlik suyunu içerek ölümsüzleşen atı (Kır At)³⁰⁷ gibi Hz. Hamza’nın atının da hayat suyunu içtiği aktarılır (Öksüz, 2014: 147-8).

Kimi rivayete göre adı Tata olan bekçi bir ruh, suyun başında bulunur ve onu gizler. Minusinks dolaylarında derlenen Altay efsanesinin hayat suyuna dair bölümü şöyledir:

*“Büyük bir dağ yükselir, on iki gök katından
Dağda bir kayın vardı, yaprakları altından,
Kayının altındaysa, küçük bir çukur vardı,
Bir karış bile değil, o kadar yüzlek dardı.
Bu çukur hep doluydu, kutsal hayat suyuyla,
İçen ölmez olurdu, ebedi bir duyuyla,
Altın bir kase vardı, bu suyun tam başında,
Bir de bekçi konmuştu, kimbilir kaç yaşında,
Ak-sakal Tata denir, bu bekçinin adına,
Tanrıca konmuş idi, bu kayının altına.”* (Ögel, 2014/1: 121-2)

Kuzeydeki Başkurt Türkleri “Semrük” adlı çift başlı bir kartalın “mengülük/ ebedilik suyu”nu içtiğine ve efsanevi Kaf Dağı’nda yaşadığına inanır. (Ögel, 2014/2: 423). Yine Başkurtların ünlü destanlarından Ural Batır’da birbiriyle mücadele eden iki kardeşin öyküsü üzerinden ölümsüzlük suyunun yeryüzüne serpilmesi anlatılır.

³⁰⁶ Alıp Manaş adlı bir Altay Destanında hayat suyu yerine köpükle diriltme motifi bulunur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öksüz, 2014: 146-7.

³⁰⁷ Efsaneye göre Koroğlu bir gün atını göl kenarında sular ve akşam olunca rüyasında atını suladığı suyun âbıhayât olduğunu görür. Babasına rüyasını yorumlatan Koroğlu âbıhayâtı aramaya gitse de onu bulamaz. Göl artık bin parçaya bölünmüştür. Kırat ise gölün suyundan içtiği için ölmezliğe kavuşmuştur. Bkz. Alptekin, 1993: 75.

Yeryüzündeki canlılığın devamının bu sayede oluştuğu dile getirilir (Öksüz, 2014: 147-8).

Dede Korkut; ozanların atası, kopuzun kâşifi, evliya kabul edilen bir bilge, kuşdilini bilen bir şaman, çok uzun yıllar yaşamış bir eren olarak bilinir. Gelecekte haber verdiği, kordan çıkmış bir kadının oğlu olduğu,³⁰⁸ hikmet sahibi bir kişi olarak kendi ölümünü uykuda haber aldığı söylenir. Evrensel düzenin başlayıp bittiği yer olan dünyanın merkezinde suların üzerinde huzur bulan Dede Korkut, ölmezliğin peşine düşmesiyle anlatılır. Ölümden kaçmaya çalışıp dünyanın dört bir yanını dolaşsa da nihayetinde bunun imkânsızlığını anlar. Dede Korkut'un başından geçen maceralar ile Gilgamiş'in ölmezliği ararken yaşadığı maceralar hayli benzeşir. Ayrıca insanlara ad vermesi ile Hz. Âdem'e nesnelere isimlerinin öğretilmiş olması arasında "yaratılış" babında yakınlık bulunur (Karakurt, 2011: 136).

Rivayete göre ölmezlik arayışına düşmüş bir başka isim Lokman'dır (Arapça Lukman). Doğunun Ezop'u olarak bilinir. Gerek cahiliye devrinde gerek İslamiyet'in kabulünden sonra adından sıkça bahsedilen Lokman; kendisine hikmet verildiği söylenen, uzun ömürlü, darbimeselleri meşhur bir kişilik olarak halk kültüründe yansıma bulmuştur. Ölümsüzlüğü ararken bilinmedik diyarları gezmiş oralardaki otlardan ilaç yapmıştır.³⁰⁹ Hekimlerin piri olarak kendisinden bahsedilir (Karakurt, 2011: 231; Harman, 2003: 205-6).

Türk ve İslam kültüründeki Hızır karakterinden bahsetmeden evvel şu üç söyleneceye değinmek gerekir: İskender efsanesi, Yahudi efsanesi, Grek mitolojisinde bahsi geçen Glaukos hikâyesi.³¹⁰

³⁰⁸ "Korkut: (Kor/Gor). Çok büyük, ulu, heybetli, korku veren demektir. Ayrıca korkutucu düş anlamında da kullanılır. Kelime kökünde kor, korumak, korkutmak, koramak (yanmak) gibi anlamları vardır." Karakurt: 2011: 136.

³⁰⁹ "Lokman Hekim'in, ölümsüzlüğün iksirini bulduğu yönünde birçok rivâyet bulunmaktadır. Özellikle Çukurova yöresinde bu anlatılara çokça rastlamak mümkündür. Lokman Hekim'in yedi kartal ömrü yaşadığı, beslediği son kartal ölünce kendisinin de öldüğü söylenir. Çukurova'da birbirleriyle konuşan çiçeklerden ölümsüzlük iksirini öğrenip bir kâğıda yazdığı, Ceyhan üzerindeki Misis Köprüsü'nden geçerken kâğıdı suya düşürerek ölümsüzlüğün formülünü kaybettiği söylenir. Bir başka rivâyete göre de Asi Nehri'nden geçerken ölümsüzlük iksirinin yazılı olduğu kitaba, Cebrâil'in kanadı ile vurup kitabı nehre düşürdüğü ve nehrin taşıp arpa tarlalarını bastığı, o yıl da ürünlerin çok bereketli olduğudur." Öztabak, 2017/2: 30.

³¹⁰ Şarkiyatçılardan A.J. Wensinck'e göre Kur'an'ın (Hızır'la ilgili olduğu düşünülen) Kehf Suresi'ndeki kıssanın başlıca üç kaynağı vardır: 1) Gilgamiş Destanı 2) İskender efsanesi 3) Yahudi efsanesi. Bir diğer şarkiyatçı Israel Friedlaender Gilgamiş Destanı'na dayandırma teorisine katılmasa da diğer ikisi konusunda Wensinck'in görüşünü paylaşır. Louis Massignon Gilgamiş Destanı

İskender efsanesine göre³¹¹ İskender, söylentisini işittiği ölmezlik suyunu ordusuyla aramaya çıkarak bu süreç boyunca çeşitli maceralar yaşar. Yeni iklimler, insanlar, hayvanlar ve bitkiler tanır. Kılavuzlarının bildiği son diyara kadar gelir. Buradan sonra karanlıklar ülkesi başlar. An gelir ve İskender, ordusundan ayrı düştüğü bir zamanda, yanında aşçısı Andreas ile yola devam eder. Şimşek gibi parlak bir çeşmeye varırlar. İskender acıkmıştır. Aşçı yanında getirdiği kurutulmuş balığı pişirmek için hazırlanır. Çeşmedeki suda balığı yıkamaya davranır. Su değince balık canlanıp suya dalar. Aşçı bunun ölmezlik suyu olduğunu anlar ve sudan içer. İskender ise pişirilmesini beklediği balığı sorduğu vakit durumdan haberdar olur ve hemen suyu aramaya başlar fakat bulamaz. Aşçıya öfkelenip kendisine haber vermediği için onu cezalandırır. Ancak aşçı içtiği suyun tesiriyle bu cezalardan etkilenmez. Son çare olarak aşçının başına (yahut ayağına) bir değirmen taşı bağlanır ve bu halde denize atılır.³¹² Aşçı, deniz cini olur.³¹³ Andreas'ın adına nispetle bu denize Adriyatik derler (Ritter, 2011: 119). Anlatıya göre İskender ölümsüzlükten çok “bilmek”i istemektedir. Onu harekete geçiren güç daima bu bilme arzusu olmuştur.

İskender efsanesinin İslami kaynaklardaki rivayeti ise şu şekildedir. İskender-i Zülkarneyn ebedi hayat veren ve doğa ötesi güçler kazandıran hayat suyundan haberdar olur. Rivayete göre Allah bunu Sam'ın soyundan birine nasip edecektir. Bu rivayetin peşine düşer. Yanına askerlerini, bir de halasının oğlu olan “Hızır lakaplı Elyasa”yı alarak zorlu bir yolculuğa çıkar. Yolda şiddetli fırtınaya tutulurlar. Herkes bir yöne ayrılır. Hızır sol tarafa giderek yolunu bulmaya çalışır fakat etraf öylesine karanlıktır ki göz gözü görmez haldedir. Karanlıklar ülkesinde uzun süre yol aldıktan

temellendirmesine katılır ve özellikle İskender efsanesi ile Kur'an'daki kıssa arasında alaka kurar. Diğer şarkiyatçıların da bu üç temel kanının izinde görüş belirttiği görülür. Bkz. Ocak, 2012: 52.

³¹¹ İskender Efsanesinin çeşitli varyantları bulunmakla beraber anlatının genelinde şu tema işlenir: “... efsâneye göre İskender, büyük Doğu Seferi'nde İran'ın Soğd ve Harezm bölgelerini ele geçirdikten sonra bu bölgedeki bilginleri toplar ve ebedî hayâtın sırlarını sorar. Bilginlerden yaşlıca biri, ona şöyle der: 'Kuzeyde içinde güneşin battığı bir göl vardır ve dünyânın o gölün ötesinde bulunan kısmı zifri karanlıktır. O karanlık yerde hayat suyu dedikleri bir çeşme vardır. Kim o çeşmeden yıkanırsa, günahları dökülür ve kim o sudan içerse ölümsüz hayâta kavuşur.' Bu sözleri duyan İskender hemen yola koyulur ve bahsedilen bu hayat suyunu aramaya başlar.” Öztabak, 2017/2: 29.

³¹² Denize atarak cezalandırma motifi Hal Mahmut Hikâyesinde de geçer. Hikâyede saf ve masum bir âşğın suçsuz yere suya atılmasına suyun tepki verdiği ve inlediği görülür. “Hikâyede suyla cezalandırılma motifi içerisinde suyun inlemesi, kendisi gibi saf ve temiz bir insanın, kendilik bilincindeki suyun kutsal varlığı içerisinde yok edilmesine karşı gösterdiği tepkidir.” Özdemir, 2014: 78.

³¹³ Deniz cinine dönüşüp ölmezlik kazanan Andreas Hızır'a benzetilmektedir. Bkz. Ocak, 2012: 52-6.

sonra Hızır karanlıkta ilahi bir ses işitir ve bir ışık/ nur görür. Ses ile ışığın geldiği yöne ilerler. Orada hayat çeşmesini bulur. Çeşmenin suyundan içer, yıkanır. Suyun bahsettiği ölümsüzlüğe, doğa ötesi güçlere, kabiliyetlere sahip olur. Yolun devamında Hızır Zülkarneyn ile karşılaşır, başından geçeni anlatır. Bunu duyan Zülkarneyn hayat suyunun yerini arasa da bir türlü bulamaz. Kaderine razı olup kaçınılmaz son olan ölümle bir gün karşılaşır (Akman, 2002: 6).

Yahudi efsanesinde adı geçen İlya (Elijah, İlyas), Eski Ahit'te anılan bir peygamberdir fakat efsanenin kendisi Eski Ahit'te geçmez. Ancak söyleneceye göre; *“İlya, haham Yeşua ben Levi ile bir müddet arkadaşlık eder. Yolculukları esnasında İlya bazı tuhaf işler yapar, Yeşua'nın bunlara canı sıkılır. Olup bitenlerin mahiyetini anlamayan Yeşua İlya'dan sebeplerini sorar; İlya da bunları ilâhî takdirle yaptığını söyler ve sebeplerini anlatır.”* (Ocak, 2012: 56).³¹⁴

Homeros'un İlyada'sında adı geçen Glaukos (yeşil),³¹⁵ Grek mitolojisinde ölmezliğe kavuşan bir balıkçı olarak tasvir edilir. Bu yoksul balıkçı Anthedon şehrinde yeşil bir çayırılığın kıyısından suya saldıgı ağ ile balık avlamaktadır. Çektiği ağa takılan balıkları yanı başındaki otların üzerine atar. Fakat bu balıklar ölmesi gerekirken bir türlü ölmez, kıpırdayıp zıplamaya devam eder ve bu hal üzere tekrar suya ulaşır. Glaukos hayretler içinde durumu izler, gördüğüne inanamaz. Balıkları canlandıran özelliğın otlardan kaynaklandığı düşüncesiyle biraz ot koparıp yer. Kronos'un³¹⁶ ektiği bu otlar ona ölmezlik verir. Glaukos kendini denize bırakır ve artık bir deniz Tanrısı olur (Ritter, 2011: 120).

Gılgamış Destanı'nda Utanapiştim, İskender efsanesinde Andreas, Yahudi efsanesinde İlya, Grek mitolojisinde Glaukos Hızır'a karşılık gelir. Aralarında büyük farklar bulunsa da temel olarak ölmezlik hakkındaki hikâyelerde;

“Mûsâ kısmen Gılgamış'ı ve İskender'i, kısmen de Yeşua ben Levi'yi; Hızır ise Utanapiştim'i, Andreas'ı veya İlya'yı temsil etmektedir. Kur'ân'daki kıssa ile aralarında bazı benzerlikler bulunan bu üç efsaneden Kur'ân'da yer alan kıssaya en az benzeyen Gılgamış destanıdır. Utanapiştim'in şahsiyeti İslâmî kaynaklardaki Hızır'ı andırabilir, ancak ne âyetlerde ne de sahih hadislerde Hızır'ın ebedî hayata mazhar olduğuna dair en küçük bir ima bile yoktur; yani halk inançlarındaki Hızır'la Kur'ân'daki kıssada anılan “sâlih kul” arasında bir münasebet mevcut değildir.” (Çelebi, 1998: 408)

³¹⁴ Bkz. Çelebi, 1998: 408. *“Kıssadaki Hz. Musa kısmen Gılgamış, İskender ve Yeşua Ben Levi'yi; Hızır ise sırasıyla Utanapiştim, Andreas ve İlya'yı temsil etmektedir.”* Ocak, 2012: 56.

³¹⁵ Sisiphos'un kurduğu Ephyra'nın kralı Glaukos ile sık sık karıştırılır.

³¹⁶ Kronos Roma mitolojisindeki Satürn'dür. Gaia ile Uranüs'ün en küçük oğlu olan titan olarak bilinir. Zamanın yaratıcısıdır ve zamanda seyahat eder. Bkz. Ergüven, 2015: 115-21.

Konuya genel çerçeveden bakıldığında Hızır efsanesinin kökeni İslam öncesi dönemde, önce Gılgamış'ta sonra Glaukos anlatısında ve İskender efsanesinde bulunur. Klasik Türk şiirinin ele aldığı Hızır ve âbıhayât konusu ise daha çok İslam çerçevesi ve halk inançları kaynağından beslenip gelişen bir yayılım izler.³¹⁷

Ahmet Yaşar Ocak, Gılgamış ile İskender efsanelerinin Kur'ân'ın Kehf suresinde anlatılan "Musa ile Hızır" (Kur'ân'da kendisinden sadece kul olarak bahsedilir, isim verilmez) kıssasına kaynaklık etmediği görüşündedir. *"Her iki efsanenin çok eski tarihlerde oluştuğu söylemekle beraber tarihleri kesin bir biçimde saptanamamıştır. Üstelik İskender efsanesinin ilk olarak MS 300 dolaylarında, Yahudi efsanesininse ancak XI. yüzyılda yazılı hale geldiği biliniyor. Böyle olunca Kuran-ı Kerim ve hadislerdeki kıssanın bunların bir terkibi olduğu sonucuna varmak bir hayli güçleşir."* (Ocak, 2012: 57)

Bu üç temel anlatıdan başka Yunan mitolojisinde ölümsüzlük verdiği inanan "ambrosia (nektar)" adında bir gıdadan bahsedilir. Kelime Yunanca yokluk/ olmamaklık bildiren "a-" eki ile zorunluluk anlamına gelen "-mbrotos"tan türemiştir. Tadı balımsı ve nektarî olan,³¹⁸ hayli güzel koktuğu söylenen bu gıdayı sadece Tanrılar yiyip içebilmektedir. Verdiği tokluk hissiyle başka gıdayı gereksindirmez. Mitolojiye göre, Styx (cehennem ırmağı) üstüne yemin ettikten sonra yemininden dönen Tanrılara³¹⁹ bir yıl süreyle ceza niyetine ambrosia verilmemektedir. Hint mitolojisindeki "amrita" ise yine ambrosiaya benzeyen ve ebedi hayat verdiği inanan bir içkidir (Erdem, 1991: 7-8).

Semavi dinler çerçevesinde âbıhayat hakkında mühim verilerle karşılaşılır. Öztabak, âbıhayâtın Kitab-ı Mukaddes'teki yerine şu şekilde değinir:

"Birçok efsâne yer alan âb-ı hayat arayışı, Yeremya ve İşaya metinlerinde de geçmektedir. Zekeriya'nın kehânetine göre âb-ı hayat Kudüs'ten çıkacak, yarısı Doğu denizine, yarısı Batı denizine yaz ve kış olarak akacaktır. Ayrıca Eski Ahit'te Yahova'dan "Âb-ı hayat kaynağı" olarak söz edilmektedir. Hıristiyanlıkta da bu efsânenin önemli bir yeri vardır. Hz. İsa'nın, havârileriyle son akşam yemeğinde ekmek ve şarâbı kendi bedeni ve kanı olarak sunuşunun

³¹⁷ Hızır kültünü şekillendiren kaynaklar için bkz: Ocak, 2012: 19-39.

³¹⁸ "...balın sulandırılıp mayalanması ile elde edilen bu sıvı, Olimpos dağındaki Yunan ilâhlarının içkisidir. Eski İran tradisyonunda ise "Haoma" ya da "Homa" olarak adlandırılır ölümsüzlük iksiri. Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan Avesta'da bahsedilir bu içkiden, Hinduizm'deki soma içkisi ile aynı muhtevâyâ sâhiptir". Öztabak, 2017/2:26.

³¹⁹ Olimpos Tanrılarının Styx'in üstüne yemin ettiği bilinir. İnanışa göre sadece bu nehri geçenler sonsuzluğa ulaşabilmektedir. Styx, suyunda yıkanan kişiye ölümden korunma avantajı sağlamakla birlikte bu suyun vaftiz suyuna benzetildiği vakidir. Konu hakkında bkz. https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=-Rt2fwO_FZg (E.T. 21.08.2018).

anılması amacıyla Evkaristiya olarak bilinen bir âyin düzenlenmektedir. Bu akşam yemeğinde Hz. İsa'nın kendi bedeninden sunduğu ekmek ve şaraptan tadanların yine kendiyile birlik içerisinde olacağına ve sonsuz bir yaşama erişeceğine inanılmaktadır.” (Öztabak, 2017/2: 27-8)

İslamiyet'e bakıldığında daha çok kültürel çerçevede kütleleşmiş bir Hızır-İlyas tasviriyle karşılaşılır. Din ve kültürle harmanlanan Hızır karakterinin âbıhayâtta içtiğine, ölümsüzlüğe kavuştuğuna inanılır.³²⁰ Hızır'ın Hz. Musa³²¹ zamanında yaşadığı söylenir. Âbıhayât ise tasavvufta; aşk ve muhabbet pınarı şeklinde anılan, ilahi bilgeliğe kavuşturan, zulmette bulunduğu inanılan, ilm-i ledünnün simgesi³²² bir sudur. Söylencelere göre dirilik suyu içene; şifa, ölmezlik, gençlik bağışlar. Mecazen bilgeliği, iyilik yapmayı, kalıcı eser bırakmayı simgeler. (Karakurt, 2011: 53). Hızır ise; zor durumda kalanların imdadına koşan, üstüne seccadesini serdiği suya batmadan yürüyen,³²³ göz açıp kapayıncaya uzun mesafeleri aşabilen, havada yürüyebilen, yaya olduğu gibi çoğunlukla boz/ kır atıyla gezinen,³²⁴

³²⁰ Âbıhayâtı içmek dışında Hızır'ın dünyanın sonuna kadar yaşaması Hz. Âdem'in bir vasiyetine ve duasına bağlanmaktadır. Bkz. Çelebi, 1998:407. Hızır'ın ölümlü olduğunu kabul eden görüşe göre (bu görüştekiler ağırlıklı olarak hadisçiler ve fıkıhçılardır) Hızır'ın öldüğüne dair en kuvvetli deliller Kur'ân-ı Kerim'dedir. “Biz senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik” (Enbiya 21:34) ve peygamberin “Şu sırada hayatta olanlardan yüz yıl sonra hiç kimsenin sağ kalamayacağı” mealindeki hadisi kaynak gösterilir. Bkz. Ocak, 2012: 68.

³²¹ “Kıssa da anılan Musa'nın bilinen Hz. Musa mı, yoksa başka bir Musa mı olduğu konusunda tefsirlerde bir tartışma yer almış, ancak bilinen Hz. Musa üzerinde karar kılınmıştır. [...]” Ocak, 2012: 50.

³²² “Ledün ilmi, aynı zamanda, marifet yani marifetullâh anlamın[d]a da kullanılmaktadır. Âb-ı hayât ise ledün ilminin, marifetullâhın bulunduğu yeri belirleyen bir işaret olarak yorumlanabilir. Nitekim Gölpinarlı da âb-ı hayât için ‘tasavvufta “irfân”dan kinayedir’ demektedir. Dükâkinzâde'nin şu beyti de âb-ı hayât ve marifet ilişkisini ortaya koyması bakımından önemlidir:

İster iseñ zinde-i Hızır olasın

Ma'rifetden içegör âb-ı hayât” Açıl, 2010: 77.

³²³ Kimi rivayetlere göre Hızır'ın namaz kılmak için seccadesini serdiği yer hemen yeşerir (Ocak, 2012: 59). Suya seccade serip suyun üstünden geçme motifi Saltuknâme'de sıkça yer alır: “Sarı Saltuk denizlerin dışında okyanuslarda, adalarda ve yarımadalarda gaza yapar. Sirderya Irmağı'nın üzerine seccade serilerek namaz kılınırken artık Karadeniz'in, Çanakkale Boğazı'nın, Tuna Nehri'nin, hatta Akdeniz'in sularına velâyet gücüyle ulaşılmaktadır. Sarı Saltuk, İlyas Peygamberin duasını okuyarak deniz üzerinde yürür batmaz. Sarı Saltuk, elindeki Hz. Ebu Bekir'e ait asa ile Çanakkale boğazını ikiye ayırarak geçer. Sarı Saltuk'un, Ankabil adlı atı da denizde suya batmadan yürümekte, düşman gemilerini takip etmektedir. Sarı Saltuk seccadesini denize sererek yanındaki dervişlerle Karadeniz'i geçer; denizde karşılaştığı kâfir gemilerini bir işareti ile çark gibi döndürür; elini denizden çıkarıp ileriye uzatarak Ata Baba adlı dervişi, yedi gün uzaklıktaki kıyıya velayet gücü ile bırakır. Saltuknâme'de Sarı Saltuk'un kumdan bir köprü yaparak denizin ortasından geçmesi şöyle anlatılmaktadır: ‘Şerif tiz turup mübarek eliyle eteğine kum koydu, bir yirden ol kumu denize saçardı, su içinde köpri gibikuru olurdu, su gider kara çıkardı.’” Uçkun, 2014: 131-44.

³²⁴ Hızır'ın sadık dostu bu atın adı, onun denizden geldiğini/ doğduğunu belirtir. Atın adı “deniz kulumu boz aygır”dır. Ölümsüz at imgesinin temsilidir. “Kır atın uğurlu olduğu inancına Anadolu'da günümüzde de rastlıyoruz. Örneğin güneş doğmadan kır ata binip bir dereden yedi defa geçen kesinlikle büyüden etkilenmez. Genel olarak atın uğruna inanıldığı için başka inançlar da doğmuştur.

elinde mızrak/³²⁵ yeşil kamçı taşıyan, kimi zaman yüzü peçeli,³²⁶ nur yüzlü, kılık değiştirebilen, sonsuz değişik kalıplara girip görünen, yeşil yahut beyaz elbise giyen, denizcileri koruyan, ölüleri diriltten, doğadaki varlıkları kendi emrine alabilen ve onları hizmetinde kullanabilen, aniden ortadan kayboluveren, ledün ilmi sahibi olduğu için kendini mürşit edinenlere velayet elini veren, olağanüstü güçlere sahip kutlu bir kişi yahut veli olarak anlatılmaktadır. Onun bilgeliği ve hikmeti sayesinde hastalar derdine şifa bulur. Halk içinde kendini tanıtmadan, çoğu zaman fakir bir derviş kılığında gezer. İnsanları test eder, yaptığı iyiliklerden ötürü onları ödüllendirir. Kötüleri cezalandırır. Aç yahut susuz olduğunu söyleyerek evlerin kapısını çalar. Onu tanıyabilen çok azdır. Yeşil renk onun simgesidir.³²⁷ Zira Hızır (Hızır, Hadır ve bir rivayete göre Hazar) yeşil demek olup denizi, doğayı, gençliği, tazeliği, yaşamı ve doğumu temsil eder.³²⁸ Ahdar'ın Arapça “yeşil, yeşillik yer” manasına geldiği bilinir. Hızır isminin kökeni buraya bağlanır.³²⁹ Cennet tasavvurlarında sıklıkla yeşil rengi geçer. Tüm bu manaları ile yeşilin ölümsüzlüğü ve dirilişi simgelediği aktarılır. Hızır'ın bastığı yahut oturduğu yerden yeşil otların filizlendiğine inanılır (Ocak, 2012).

Kur'ân'da adı geçmese de Kehf suresindeki “Musa - genç adam - ilâhî ilme mazhar olan kişi”ye dair anlatıda bahsi geçen bu üçüncü kişinin Hızır olduğu görüşü yaygındır. Sureye göre Hz. Musa genç bir adamla (fetâ) “iki denizin birleştiği yere”

Örneğin at evin önünde başı eve doğru bağlanırsa oraya bereket getirir. Atın nefesi hastalıkları iyi eder. At bulunan eve şeytan girmez vs. Aynı inançtan hareketle, nazardan korunmak için bazı evlerin çatısına at kafası iskeleti asıldığı da sık rastlanan manzaralardandır. [...] Hızır'ın boz atını su motifleriyle ilişkilendiren efsanelere de rastlanır. Örneğin bir efsaneye göre Hızır ab-ı hayatı ararken yolu Kafdağı'na düşer. Buradaki süt gölünde hem uçan hem yüzen atlar vardır. Hızır birini yakalamak ister, ama başaramaz. Ancak göle şarap döküp atları sarhoş ederek iki tanesini ele geçirmeyi başarır. Onları çiftleştirir. İşte Hızır'ın boz atı bu çiftleşmeden doğmuştur ve uçar gibi gitmesi bu yüzdendir.” Ocak, 2012: 122; Uraz, 1967: 107.

³²⁵ Hızır'ın elindeki bu mızrak, onun cengâverliğini ve savaşlarda Müslümanlara yardıma gelişini temsil eder. Bkz. Ocak, 2012: 123.

³²⁶ Dede Korkut Oğuznameleri'nde; Kanturalı, Bamsı Beyrek gibi bazı yiğitlerin yüzünü peçeyle örttüğü anlatılır. Erkeklerde peçe takma âdeti güzelliği gizlemekle ilişkilendirilir. Bkz. Ercilasun, 2004: 65; Can, 2011: 273.

³²⁷ Gök kelimesi mavi rengi simgelese de yeşil renk için de kullanılır. Örneğin yeşermek, yeşillenmek manasında “gövmek” kelimesi gök kökünden türemedir. Tıpkı yeşil renk gibi gök ve gök rengi; yaşam, yenilenme, gençleşme manalarını içinde barındırır. Hızır için gök sakallı denir. Bkz. Karakurt, 2011.

³²⁸ Ahmet Yaşar Ocak'ın aktardığına göre Hızır figürünün yazılı olarak yer aldığı ilk kaynak “Tezkire-i Satuk Buğra Han”dır (XI. yy. Karahanlılar Dönemi). Ocak, 2012: 171.

³²⁹ Tasavvuf tarihinde Hızır'dan bahseden ilk kişi Mâruf-ı Kerhî'dir. (Ocak, 2012: 103)

(mecmaü'l-bahreyn)³³⁰ gideceğini, varıncaya kadar da durmayacağını söyler. Adı geçen bölgeye varırlar. Bir kayanın yanında dinlenirken³³¹ erzak niyetine yanlarına aldıkları kurutulmuş balığı unuturlar ve yola devam ederler. O esnada balık canlanır, yakın civardaki suya dalıp gözden kaybolur. Musa gence öğle yemeği için balığı pişirmesini söyler. Ancak genç adam, balığın canlandığını Musa'ya söylemeyi unutmuştur. Tanık olduğu hadiseyi anlatır ve zamanında haber vermeyi unuttuğu için üzüntüsünü dile getirir. Bunun üzerine Musa aradıkları yerin orası olduğunu dile getirir. Hemen geri dönerler. Orada kendisine Allah katında rahmet bağışlanmış ve ilim öğretilmiş bir adamla (kul) karşılaşırlar. Musa, adamın sahip olduğu “*ilimden istifade etmeyi iste*”diğini söyleyerek ona arkadaşlık teklif eder.³³² Adam Musa'ya “*sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin*” der. Musa'nın ısrarı üzerine teklifi bir şartla kabul eder. Bu şarta göre kendisi açıklamadıkça yolda başlarına geleceklere dair soru sormamasını tembihler. Kur'ân'da adı verilmeyen bu kişi yoldayken önce bir gemiyi deler, sonra küçük bir oğlanı öldürür ve ardından uğradıkları yerleşimin yakınındaki yıkıntılı bir duvarı düzeltir. Her üç olayda da Musa sabredemeyip yapılanların nedenini sorar. Dolayısıyla önceden anlaştıkları üzere arkadaşlıkları sona erecektir. Adam yaptığı her şeyin nedenini Musa'ya tek tek açıklar (Çelebi, 1998: 407-8). Yapılanların hepsi Allah'ın emriyle ve bir sebep gerekçesindedir:

“O gemi, denizde çalışan bir takım yo[k]sul kimselere ait idi. Onu yaralamak istedim, çünkü onların ilerisinde, her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı./ Çocuğa gelince, anası babası mümin insanlardı. Onları azgınlığa ve küfre sürüklemesinden korktuk./ Böylece, rablerinin onlara, bu çocuğun yerine daha hayırlı ve daha merhametli bir çocuk vermesini diledik./Duvar ise şehirdeki iki yetim çocuğa ait idi. Altında onlara ait bir define vardı.

³³⁰ Mecmau'l-Bahreyn'in neresi olduğu tartışmalı konulardandır. Bkz. Kırca, 2003: 256; Kırca, 1991: 491.

³³¹ Hz. Musa ile yol arkadaşının yanına azık niyetine aldığı kurutulmuş tuzlu balığın nasıl dirildiğine dair yalnızca bir hadis kaynağı (Buhârî) açıklama yapar. “*Hızır'la buluşacaklara o kayanın dibinde bir kaynak (ayn) vardı ki, buna 'hayat kaynağı' (aynu'l-hayat) deniyordu; hiçbir şey yoktu ki, suyundan isabet etsin de dirilmesin. Balığa da bu sudan isabet etmişti. [...] meşhur mitolojik 'hayat suyu' kavramına İslam ilahiyatı kaynaklarında muhtemelen ilk defa burada rastlamaktayız. Ancak şunu hemen belirtmelidir ki, Buhârî bunu öteki rivayetlerin ardından, isnat zinciri vermeksizin ve şüpheli bir rivayet tarzında aktarmıştır.*” (Ocak, 2012: 48). Balığın nasıl dirildiğine dair Buhârî'nin rivayeti halk arasında öylesine benimsenmiştir ki balığı canlandırmanın hayat suyu olduğu görüşü zengin bir folklor malzemesine dönüşmüştür. Hâlbuki Kur'ân'da balığın nasıl canlandığına dair ayrıntı verilmemiştir.

³³² İlkın Horatius tarafından kullanılan, daha sonra 18. yy.'da Kant'ın da ifade ettiği aydınlanma sloganı; “sapere aude” (bilmeye cesaret et) ifadesi ile Hz. Musa'nın “bilmeyi istemesi” arasında bağ kurulabilir. Âbıhayât bağlamında hem Hz. Musa hem İskender karakterinin “bilmeye cesaret et”tiği görülür. Kahramanların namını günümüze kadar ulaştırın şeyin de bu ortak değer olduğu düşünülebilir.

Babaları da iyi bir insandı. Rabbin, onların olgunluk çağına ulaşmalarını ve rabbinden bir rahmet olarak defilelerini çıkarmalarını istedi. Bunları ben kendi görüşüme göre yapmadım. İşte senin, sabredemediğim şeylerin içyüzü budur.” (Kehf 18:60-82).

Alıntılanan surede, manevi kılavuz durumundaki esrarengiz kişi (Hızır) vasıtasıyla dahi ilâhî takdirin sırrının çözülmemeyeceği mesajı verilir (Ocak, 2012: 43).

Hızır'ın Deccâl'i yalanlaması için ömrünün uzatıldığı, kıyamete kadar yaşayacağı rivayet edilir. Hızır'ın denizlerde (mükellef fi'l-bahr), kardeşi İlyas'ın karada yaşadığına (mükellef fi'l-berr) ve darda kalanlara yardım ettiğine inanılır. İki kardeşin sık sık bir araya geldiği; Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ile her yıl Arefe günü Arafat'ta buluştuğu haber verilir (Çelebi, 1998: 407).

Halk kültüründeki Hızır anlayışına dair bazı inançlar ve uygulamalar aşağıdaki gibidir (Ocak, 2012: 89-215; Ercebeci, 2001; Oğuz, 2004):

- Hızır Ellez/ Hızır İlyas, Hızır zinde veya Hızır Nebi bayramı benzer şekilde Ortodokslarda Aya Yorgi, Katoliklerde ise St. George olarak bilinir ve kutlanır.³³³
- Bir rivayete göre Hızır kelimesi “hız” (sıcaklık, hararet) ve “ır/ ar, er” (ilah) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir ve anlamı “sıcaklık ilahı”dır.³³⁴
- Hızır'ın en önemli niteliği ilahi rahmet ve sırların bilgisine sahip olmasıdır.
- Kehf suresinde Hz. Musa'nın yanında bahsi geçen zatın Hızır olduğu kanaati mevcuttur.³³⁵

³³³ Aya Yorgi (St. Georges/ Circis, Curcis, Cersis aleyhisselam) Hızır'la özdeşleştirilir. Bu özdeşleştirme Ocak'ın görüşüne göre Müslüman halk ile Hristiyan ahali arasındaki kültür alışverişine dayanmakla birlikte, köken olarak bu iki dinden öncesine, Orta Anadolu medeniyetlerinden Hititlere kadar götürülebilir. Aya Yorgi Hz. İsa'nın bazı havarileriyle görüşme şansına ulaşmış Filistinli bir tüccardır. Tıpkı Hızır gibi daima beyaz bir at üzerinde tasvir edilen azizin; ölüleri diriltme, hastaları iyileştirme mucizesi vardır. Uğradığı eve bolluk bereket getirir, kuru tahtaları/ ağaçları yeşertir. Puta tapan Musul hükümdarını Allah'a inanmaya davet eden aziz, bu hükümdar tarafından defalarca öldürülse de Aya Yorgi her defasında yeniden dirilir. Azizin çağrılarını kulak asmayan hükümdar büyük bir azapla cezalandırılır fakat imana gelmeyen Musul hükümdarı ve taraftarları Aya Yorgi'yi yine öldürür. Bunun üzerine hükümdar Allah tarafından helak edilir. Bkz. Ocak, 2012: 138-9.

³³⁴ Konuyla ilgili rivayeti Mirali Seyidov'un Azerbaycan Mifik Tefekkürünün Gaynagları (Bakü, 1983, s.102-14, 127-8) adlı kitabından aktaran; Ocak, 2012: 148-9.

³³⁵ Kur'an ayetlerinde Hızır veya onu kastedecek bir isme rastlanmamaktadır. Hızır yerine “kullardan bir kul” ifadesi geçer. Dolayısıyla Hızır sanılan kişinin Hızır olması şüpheyle karşılaşılır. Bu ismin zikredilmesine temel kaynak olarak hadis kitapları gösterilir (Ocak, 2012: 46-7).

- Musa Hızır'la karşılaştığında onu yeşil yaygı üzerinde gördüğü için ona el-Hadır denilmektedir. Başka bir rivayete göre Hızır, otları sararıp kurumuş yere oturduğunda orası hemen yeşillendiği için ona el-Hadır denir.³³⁶
- Isıyı-yeşili temsil eden Hızır ile suyu temsil eden İlyas'ın (Hızır'ın kardeşi ya da kendisi olduğuna inanılır) buluşma gününe³³⁷ Hıdrellez denir ve halk arasında bahar bayramı olarak eski bir gelenek şeklinde kutlanır.³³⁸
- İnsanların arasına karıştığında kimliğini belli etmez. Yeşil elbise giyer, kır (boz) renkli ata biner.
- Hızır, eski doğu-İslam-Türk-Anadolu-Rumeli inançlarını yansıtan karma bir portre, bağdaştırmacı (senkretik) bir imge olarak görülür.
- Tasavvuftaki Hızır karma bir sima olarak; normal bir insan, peygamber, veli ve kendine özgü doğaüstü güçlere sahip semavi bir kişiliğin birleşimidir.
- Genellikle Hızır mutasavvıflarca Hz. Musa'dan üstün tutulur. Çünkü onlara göre Hz. Musa şeriatı, Hızır ise hakikati temsil eder. (Tasavvufta dört makam vardır: şeriat, tarikat, marifet, hakikat. Hakikat bunların en üst mertebesidir) Hızır ilm-i ledün sahibidir; Hz. Musa bu ilmi ondan öğrenmek için Hızır'ın takipçisi olmuştur. Yani Hz. Musa'nın ilahi sırları ve hakikati anlamasını Hızır sağlamıştır.
- Hızır'ın hırkası sembolik olup bu hırkayı giymek, Hızır'ın; sohbetini, terbiyesini, güzel ahlakını ve talimatını almak manası taşır.
- Hızır kimi zaman insanları velayet mertebesine erdirir. Tasavvufî sırları ve gerçekleri öğretir. Bilinmeyen bir gerçeğin ortaya çıkmasını sağlar.
- Hızır zor zamanlarda toplumu kurtaran bir “mehdî” bir “kahraman” görevi üstlenir. Onun bu özelliği tasavvuf camiasında Hızır'ın gayb erenlerinden biri addedilmesine mâni olur.

³³⁶ A.J. Wensinck “[...] Hızır'ın oturduğu yerin yeşermesini Kitabı Mukaddes'e bağlar. Kitabı Mukaddes'te gerçekten şöyle bir cümle bulunmaktadır; işte adı Filiz (Yeşil) olan adam; ve oturduğu yerden filizlenecek ve Rabb'in mabedini yapturacaktır. [Zekarya VI:12]” Ocak, 2012: 59.

³³⁷ Friglerin bahar bayramı olan “hilaria” mitolojik kahramanlar Attis ile Kibele'nin buluştuğu gündür. Bu olay Hızır ile İlyas'ın buluştuğu Hıdrellezle alakalıdır. (Ergün, 2012: 12; Eriş, 2003: 32-3)

³³⁸ Bahar bayramı kabul edilen Hıdrellezin teşekkülünde genel olarak üç ana etken söz konusudur:

- 1) Türklerin Orta Asya'dan gelmeden evvelki kültürü
- 2) Zerdüşçülük vb. yabancı dinlerin kabulüyle bu dinlerdeki Hıdrellez benzeri öğelerin benimsenmesi
- 3) Anadolu'nun eski yerli halklarının inançları ve St. Georges (Aya Yorgi) kültü. Bkz. Ocak, 2012: 148-9.

- Kuşun gagasıyla denizden su alması motifi Hızır ile Musa anlatısında işlenir:

“Hadis metinlerindeki [...] bir ayrıntı olarak Hz. Musa ve Hızır'ın gemiye bindiklerinde meydana gelen bir olay dikkat çeker. Buna göre, bir kuş geminin yan tarafına tutunmuş, gagasıyla deniz suyundan yudumlar almaktadır. Hızır, kendinden ilim öğrenecek olan Hazreti Musa'ya bunu göstererek der ki: ‘Şu kuşun ne demek istediğini akıl edebiliyor musun? O, senin ve benim ilmimizin Allah'ın ilmi yanında denizden gagasıyla aldığı su oranında olduğunu söylüyor.’” (Ocak, 2012: 47)

- Hızır'ın sonsuz hayata sahip olduğuna inanılır. Rivayete göre Hızır, Hz. Âdem devrinde yaşamıştır. Ölümsüz olduğu için Nuh Tufanı'ndan sağ çıkmıştır. O vakte kadar muhafaza edilen Hz. Âdem'in na'sı gömülürken cenaze merasiminde bulunmuştur. Cenazeyi kaldırmaya yardım etmesine mükâfaten Allah tarafından kendisine kıyamete kadar sürecek bir ömür verilmiştir.
- Şiilikte Hızır'ın yeri ayrıdır ve büyük önem taşır. Rivayete göre Hızır, Hz. Ali'nin cenaze merasimine katılmıştır. Hz. Hüseyin şehit edildikten sonra arkasından mersiye okumuştur. *“Bütün bu inançlar, Hızır'ın üzüntülü ve felaketli günlerde Peygamber sülalesinin tesellisci olduğuna inanıldığını gösterir.”* (Ocak, 2012: 69)
- Aleviler deniz kıyısına götürdüğü hayvan sürüsünü gün boyu (14 Temmuz'da) adeta vaftiz eder, Hızır'a dualar okur. Daha sonra kendileri de deniz suyunda yıkanır.
- Bilmecelerde Hızır geçer.³³⁹
- Hızır bolluk bereket simgesi, yolda kalmışların yardımcısıdır. Türk inançlarındaki “yol iyisi” ile Hızır pek çok bakımdan birbirine benzetilmektedir. İkisinin de boz atı olduğuna inanılır.
- Türk söylencelerine göre Nevruzun bir adı “yılgayak/ cılgayak”tır.³⁴⁰ Yılgayak;

“Yılın ilk günüdür. Bahar bayramı olarak kutlanır. 21 Mart'ı 22 Mart'a bağlayan gece gündönümüdür. Gece ve Gündüz eşitlenmiştir. Dünyanın yeniden doğumu olarak algılanabilir. O gece tam o anda bütün doğa ve tüm kainat bir anlık bir uykuya dalar. İrmaklar bir an için durur sonra yeniden akmaya başlar. “Evrenin Uyuduğu Bille” (Alemin Yattığı Zaman) adı verilen bu anda canlı cansız tüm varlıklar bir anlık bir uykuya dalarlar.

³³⁹ “Hızır çaldı kılıcı / Mağrîbe vardı bir ucu (Yıldırım)

Bir değneğin ucunda Hz. Hızır / Koca bir dağı oynatır (Kaldıraç)” Ocak, 2012: 215.

³⁴⁰ “Yılgayak: (Yıl). Yıl sözcüğünden gelmektedir. Yılın geçişi demektir. Yıl ve kaymak sözcüklerinin bileşimi de olabilir.” Karakurt, 2011: 242.

Başka bir deyişle bir an için ölüp geri dirilirler. O bir anlık vakit aslında yaradılıştan bu yana o anda geçen tüm zamanları içinde barındıran bir andır. Dünya sanki yeni baştan yaratılır. Yaratılıştaki kaosun bitip düzenin başladığı için bir anlamda mutluluk duyulur. Dünyanın soluğu ısınır, yeryüzüne yemyeşil ipek bir halı serilir. Nevruz sözcüğü Farsçada Yenigün demektir. Uluğ Bey takviminde de yılın ilk günüdür. Diğer adı Uluğgün (Ulu Gün)'dür. Gündüz ve Gece eşitlenir. O gece evdeki tüm kapacak taze su ile yıkanır. Gün doğarken insanlar gidip akarsuda veya pınarlarda ellerini yüzlerini yıkarlar veya İslam inancıyla bağlantılandırarak yunup kırlarlar (abdest alırlar). İnanışa göre Tanrı insanı bu günde yaratmıştır. Adem ile Havva bugünde yeryüzünde kavuşmuştur. Hazreti Ali'nin bugün doğduğu varsayılır. Ergenekondan Bozkurtun önderliğinde bugün çıkmıştır. Yeni yılın ilk ayına Oşlak Ay adı verilir. Daha başka pek çok isim kullanılır: Ekin Bayramı, Gollu, Gutan, Tagrutoy, Ulus Günü, Yazbaş, Yılsırtı, Yışak, İhyah, Isıyah, Bozkurt Bayramı, Ölüler Bayramı gibi... Türk tarihinde ve kültüründe köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Türklerin Ergenekon'dan çıkış gününün yirmi bir marta rastladığı kabul edilmektedir. On İki Hayvanlı Türk Takviminde yılbaşı da aynı güne rastlamaktadır. Oğuz Kağan'ın bu günü kutsal saydığını ve bayram gibi törenlerle karşıladığı bilinmektedir. Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah, devrin uzay bilimcilerini başkenti İsfahan'da toplamış, kendi adıyla anılan Celali Takvimi'ni yaptırmıştır. Bu takvime göre yılbaşı yirmi bir marttır. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Nevruz gününü yılbaşı kabul etmiş, vergileri buna göre düzenlemiştir. İskitlerin İlk İnsan olarak kabul ettikleri Targutay'ın oğlu olan Kolaksay'ın düğün gününün yani yeryüzünün ilk toyunun (şenliğinin) nevrızda yapıldığına inandıkları ve bu yüzden bugünü kutladıkları bilinmektedir. Türkler göre Navruz gününde şu olaylar gerçekleşmiştir. 1. Dünya bugünde yaratılmıştır. 2. İlk insan bugün yaratılmıştır. 3. Hz. Nuh'un gemisi bugün karaya oturmuştur. 4. Hz. Muhammed'e bugün peygamberlik verilmiştir. 5. Şii ve Alevi inancına göre Hz. Ali bugün doğmuştur." (Karakurt, 2011:241-2).

- Mayısın 5'ini 6'sına bağlayan gece³⁴¹ Hızır uğrar da bereket getirir diye; ambarların kapısı, erzak kaplarının ağzı, para keselerinin-cüzdanların ağzı açık bırakılır. Gece vakti etrafta Hızır'ın ayak yahut baston izi aranır. Bu iz tutiya diye bilinir. İz bulunursa kurban kesilip paylar dağıtılır.
- Hıdrellezde dilekler bir kâğıda çizilir. Dilek kâğıtları denize atılarak dileklerin gerçekleşeceğine inanılır.³⁴²
- Hıdrellezde Hızır'a gönderilecek mesaj bazen bir gül dalına asılır ve ertesi gün güneş doğmadan toplanır. Gül dalına kese içinde para asılarak yahut gül

³⁴¹ Hıdrellez Gregoryen takvime göre 6 Mayıs'ta kutlanırken eskiden bu takvim yerine kullanılan Jülyen takviminde kutlama günü 23 Nisan'a rastlar. Ayrıca 6 Mayıs-8 Kasım arasındaki yaz mevsimine "Hızır günleri, yeşil/yeşeren gün" denilirken 8 Kasım-6 Mayıs arasındaki kış mevsimine "Kasım günleri, bölen gün" denilmek suretiyle yıl iki ana bölüme ayrılır. Ayrıca Mayıs'ın 5'ini 6'sına bağlayan gece güneş, Ülker burcuna girer ve Ülker Burcu (Süreyya, Pervin) artık güneşin batımından sonra görülmez. Bu durum Kasım'ın 8'ine kadar sürer ve gün batımından sonra Ülker Burcu görünmeye başlar (Ocak, 2012: 145, 150; And, 1962: 6). Bahar bayramı yahut yılbaşı olarak bilinen Hıdrellezin kökeni Sümerlerdeki Tammuz/ Dumuzi (Adonis) kültürüne kadar gitmektedir. Bkz. Ocak, 2012: 146.

³⁴² Dilek yazılan kâğıtların suya bırakılması, hatta sahil bölgelerinde dileklerin daha hızlı ulaşması için kayıkla açılıp dilek kâğıtlarının topluca denize boşaltılması, suyun mesaj ileten bir aracı, bir iletişim kanalı olduğunu göstermektedir.

köküne gömülerek o yılın bereketli geçmesi, para sıkıntısı yaşanılmaması beklenir.³⁴³

- “Akşamdan küplerin içine dilek salınır, taze soğanın yaprağı ikiye ayrılır, birine sefa diğerine cefa denir, sabahına heyecanla bakılır: Sefa mı uzadı, cefa mı diye...” (Keskin, 2017: 71)³⁴⁴
- “Yaşlılar sarmaşığa benzeyen bir bitkiyi özellikle arayıp bulur, kemer gibi bellerine dolarlar ki yıl boyunca belleri ağrımazın.” (Keskin, 2017: 71)
- “Seher vaktinde yine çıkılan kaya ya da çayırıklarda Kur’ân okunur.” (Keskin, 2017: 71)
- Hidrellezde yenen kuzu etinin; şifa, sağlık ve canlılık vereceği düşünülür. O sebeple özel bir yeri vardır.³⁴⁵
- Hidrellezde konu komşu, akraba ziyaretine çıkmak Kazak geleneğidir. Yaşlılar gençlere Nevruz duası eder.³⁴⁶
- Kazak Türklerince Nevruz’da yedi malzemeden yapılan (koyun kellesi, tuzlama et, süt, peynir, buğday, havuç, soğan) ve bereketin sembolü olan “köpköje” (Nawrızköje) yemeği pişirilir.³⁴⁷

³⁴³ İlginçtir ki Hidrellezde dilenen dileklerde daima bir sembol dili kullanılır. İnsanlar “ev, araba, vs. istekleri”ni bir kâğıda “resim” olarak çizer yahut keseye bir miktar para koyup gül dalına asar, paranın bereketlenmesi umulur. Bereket olsun diye, akarsu kenarına gidilip bir miktar su, çakıl taşlarıyla çevrilir ve içine buğday konur. Aynı boyda kesilen soğanlardan biri baht açıklığına diğeri bahtsızlığa temsil olur ve ertesi sabah hangi soğanın boyunun daha uzun olduğuna bakılarak o yılın uğuruna dair çıkarımda bulunulur. Bunun gibi pek çok uygulamada sembol dilinin bariz şekilde üstünlüğü görülür (Ocak, 2012: 159).

³⁴⁴ Ayrıca bkz. İsmail Keskin “Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Gelenek: Hidrellez”

<http://www.agos.com.tr/tr/yazi/4933/unutulmaya-yuz-tutmus-bir-gelenek-hidirellez> (E.T. 07.01.2018).

³⁴⁵ Bazı araştırmacılar Hidrellezde kuzu kesme geleneğinin kökenini Göktürkler zamanında Gök Tanrı’ya kuzu kurban etmeye dayandırmakta ya da Hiugnulara bahar törenlerindeki kuzu kurbanı âdetiyle ilişkilendirmektedir. Ayrıca Osmanlılar döneminde et sıkıntısı yaşandığı vakitte bile kuzu kesilmesine yalnızca Hidrellezde müsaade edildiğini bildiren arşivler mevcuttur. (Ocak, 2012: 155-6).

³⁴⁶ “Yaşın kutlu olsun / Ömrün uzun olsun / Halk bahtlı olsun / Dört türlü bereket olsun / Halk mutlu olsun / Bela, kötülük yere insin.” ve “Yelinin o kenarına bu kenarına / Ok çarpısa gitmesin / Tanrının verdiği nasibi / Tepsen bile gitmesin / Kımızın dökülmesin, / Ayranın yayılmasın / Suyun yanından eksilmesin / Koyunun ağıldan gitmesin / Kısrağın ağıldan gitmesin / Avın kısrağın olsun / Sofranızda zenginlik olsun / Tuttuğın altın olsun / Ömrün uzun olsun / Nasibini taşla versin / Düşmanın kaçırırsın / Tanrım uzun ömür versin” Akar, 2001: 296-7. Nevruz duasında geçen; “Suyun yanından eksilmesin” ifadesi, suyun önemini ve kutsiyetini vurgulamaktadır. Su, iyi dilek temennisi olarak dualarda yer almaktadır.

³⁴⁷ Yemek bittikten sonra “törağası” denilen köyün önde gelen kişisi şöyle bir duada bulunur: “Bahtlı aş versin / Ulusun ulu gününde / Oğlun sağ tarafa konsun / Kızın kır tarafa konsun / Bolca malın ağıla dolsun / Bahtını açık etsin / Düşmanın basılsın / Benim ettiğim bu duam / Kıyamete kadar sürüp gitsin” Akar, 2001: 297.

- Nevruz’da yağan kara “akşa kar” (akça kar) denir ve nur yağdığı kabul edilir. Kazaklarda akşa/ akça sözcüğü beyazlıktan ziyade bolluk, bereket ve saflığın sembolüdür (Akar, 2001: 297).
- Aleviler seccade salıp cem yapar, Hızır lokması dağıtır. Mart ayının dört çarşambasının dördünde de alevi dedeleri dua eder.
- “Her vakti hazır bil, her gördüğünü Hızır bil” sözü insanlara daima ölüme hazır olmalarını hatırlattığı gibi, insan ilişkilerinde de herkese Hızır’mış gibi daima iyilikle davranmaları gerektiğini öğütlemek için halk arasında sıklıkla kullanılmaktadır.
- Hızır ile İlyas’ın her yıl hacca giderek zezem içtiğine inanılır.
- Yağmur yağmadığında Hızır-İlyas türbesi ziyaret edilerek kurban kesilir, dua edilir. Yağmur duasına çıkılan ve adı “Hıdırlık yeri” olan mekânlar köy ve kasabaların yakınında bulunur. Hıdırlık yerleri genellikle su kenarlarında yahut bir türbenin etrafında olur.³⁴⁸
- Hıdrelleze kırk gün kala gök gürlemişse o yıl yağışın³⁴⁹ bol olacağı, altmış gün kala gürlermişse o yıl kuraklık yaşanacağı söylenir.³⁵⁰
- Hıdrellez vakti ile “gül ve su” arasında türlü alakalar kurulur.³⁵¹ Mesela gül dibine konan su testisine alyans (toka, küpe vs. de olabilir) atanların kısmetinin açılacağına inanılır. Uygulamaya göre Hıdrellez sabahı alyanslar testiden birer birer çıkarılır. Bu işlem sırasında okunan maniden denk gelen sözcük, alyans sahibinin kısmetini belirler. Bu geleneğe mantıfar (martıfar, mantıfar, martaval) denir.³⁵²
- Ölmediğine inanılan Dede Korkut, bu manada Hızır’a benzetilir.³⁵³

³⁴⁸ Benzer şekilde su kıyısı Gılgamış Destanı’nda da adak adama ve dua ritüellerini gerçekleştirme mekânıdır. Bkz. Sezen, 2016. Türklerde su kıyısında dini ritüel gerçekleştirme (adak adama, kurban, aş pişirip dağıtma, vb.) konusu için bkz. Taşpınar, 2017/2: 38-9; Roux, 2002: 145.

³⁴⁹ Yağış kelimesi için Türk illerinde kullanılan çeşitli kelimeler şu şekildedir: yağaş, yağuş, yavış, yayış, yağılık, yağantı, hülü. Bkz. Develi, 2017: 81-106.

³⁵⁰ Gökyüzü olaylarından hareketle kehanette bulunmak konusuyla ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir. Adalı, 2016: 14-31.

³⁵¹ İnanca göre Hızır ile İlyas, Hıdrellez gecesi bir gülün dibinde bulaşacaktır. Ocak, 2012: 161.

³⁵² Mantıfar yerine; baht açma, bahtiyar, dağara yüzük atma, martaval çömleği, küpten kader çekme gibi ifadeler de kullanılır. Aslı esas olmayan sözler söyleyip boş vaatlerde bulunmak anlamında kullanılan “martaval okumak” deyimini bu Hıdrellez âdetinden çıkmıştır. Ocak, 2012: 161.

³⁵³ “Evvel sağlığa çalalım / Sağlık gelsin / Esenliğe çalalım / Esenlik gelsin /Hızır peygamber silisin versin / Korkut Ata bilisin versin.” Kalafat, 2011: 47.

- Ümit ve imkânın tükendiği zor zamanlarda Hızır'ın imdada yetişip yardım ettiğine inanıldığı için “kul sıkışmayınca/ bunalmayınca/ daralmayınca Hızır yetişmezmiş” sözü halk arasında yayılmıştır. “Hızır gibi yetişmek” deyiimi ile “Yetiş ya Hızır!” niyazı yine benzer mana ile sıkça kullanılan ifadelerdendir. Hızır'ın yalnızca şahsıyla değil bizzat öğrettiği dualarla da insanı zorluktan, beladan kurtardığı söylenir.
- Hızır karada, havada, suda seyahat edebilir.³⁵⁴ Yola çıkan herkes ömründe bir defa olsun yolda Hızır'la karşılaştığını, ondan yardım gördüğünü dile getirir. Çünkü Hızır yolcuların yardımına yetişmesiyle meşhurdur. Onlara kılavuzluk eder, herkesin sağ salim menziline varmasını sağlar. Dolayısıyla seyyahlar ve Hızır arasında güçlü bir bağ mevcuttur. “Hızır yoldaşın ola!” duası bu geleneğin mahsulüdür.
- Hızır savaş zamanlarında ortaya çıkarak büyük yardımlarda bulunur. Hızır'ın hükümdarlara kılavuzluk etmesi İskender efsanesinden gelen bir motiftir.
- Menakıpnamelerde Hızır rolünün Hz. Ali'ye yahut Hacı Bektaş'a, Hacım Sultan'a verildiği görülür. Hatta Hristiyan inancındaki “İlya” ile “Hz. Ali'nin ve Hızır'ın” özdeşliği söz konusudur (İlya=Hz.Ali=Hızır).³⁵⁵
- “Hızır/ Hıdır (Nebi) Bayramı” adında kutlanan bir bayram vardır. Bu bayram 6 Mayıs'tan daha erken bir tarihte kutlanır ve Alevi-Bektaşilerin en önemli üç bayramından birisidir. Nebi Bayramı özellikle İran'da büyük etkinliklerle kutlanır. Bayram, Şubat ortalarında; salı, çarşamba ve perşembe günlerinde tutulan üç günlük oruçtan sonra perşembeyi cumaya bağlayan gece başlar ve ertesi gün devam eder. Doğu Anadolu'da bu üç günlük oruçtan önceki kış aylarına “çile” denir ve Nebi Bayramı çile bitimini müjdeler.
- İran Şiileri arasında Hızır İlyas'a adak adanmak istendiğinde o gün pirinç, zerde ve sütle pişirilen bir yemek hazırlanır. Bütün ev temizlenir, odalara halı

³⁵⁴ “Eski bir metne göre Hızır, ab-ı hayatı bulup içtikten sonra hem ölümsüzlüğe kavuşmuş hem de normal insan kimliğinden sıyrılarak bütün yeryüzünü emrine amade kılmıştır; kara, deniz ve havada Allah'ın vekili ve emini olmuştur. Bu sebeple bu üç alanda dilediği anda dilediği yere ulaşır.” Ocak, 2012: 118-9.

³⁵⁵ “... Erzincan yöresinde Kızılbaş Zazalarda, sabah güneşinin ilk ışıklarının yansıdığı taş ve kayalara, ‘Ya Hızır!’ diyerek dualarla niyaz olunduğu gözlenmiştir; çünkü onların arasında yaygın bir inanca göre, Hz. Ali şehit edildiği zaman güneşe dönüşüp göklere yükselmiştir. Dolayısıyla bu şekilde Hızır adına niyaz edilmekle aslında Hz. Ali'ye niyaz edilmektedir.” Ocak, 2012: 111-2.

döşenir, evde günnük/ günlük (bir çeşit tütsü) yakılır, yere seccade serilir, masaya; tespih, Kur'ân-ı Kerim, ayna ve kına dolu bir kap konur, yanına yemekler yerleştirilir. İnanca göre Hızır-İlyas bu odaya girecek, namaz kılıp Kur'ân-ı Kerim okuyacak, aynaya bakıp sakalına kına sürecektir ve yemeklere eliyle dokunarak onları takdis edecektir. Hızır uğrasın diye hazırlanan odaya iki üç saat boyunca kimse girmez. Süre bitiminde odaya girildiğinde yemekte Hızır-İlyas'ın parmak izi bulduysa büyük sevinç yaşanır. Yemekler konu komşuya dağıtılır.

- Tilki ve kurt, bereket-uğur timsali sayılır. Çünkü bu hayvanların Hızır olduğu düşünülür.
- Orta Asya anlatılarındaki aksakallı ihtiyar motifi ile Hızır motifi kaynaştırılır.
- Tanrı Dionysos ile Kral Midas efsanesindeki Dionysos rolüne Hızır'ın yerleştirildiği, Hızır'ın krala “dokunduğunu altına dönüştürme” yeteneği bahsettiği görülür.

Hızır ile Hz. Musa kıssası tasavvufi iki özelliği temsil etmesiyle ayrı bir yere sahiptir. Bunların biri; Hızır'ın Hz. Musa'ya rehberlik edişidir. Tasavvufta bu rehberlik “mistik yola kılavuzluk”a örnektir. İkincisi “çalışarak elde edilemeyen, Allah tarafından verilen ilim” yani “ilm-i ledün/ vebî ilim” özelliği barındırmasıdır.³⁵⁶

Ölmezlik/ Dirilik suyu ile kılıç arasındaki bağ Türk söylencelerindeki Ural Han anlatısında birleşir. Ural Han ölmezlik suyunu aramaktadır. Babası ise ona kıvılcımlar saçan elmadan bir kılıç hediye eder. Bu kılıçla yere vurulduğunda yerden su çıkmaktadır. Kılıç suya vurulursa su yarılıp geçilecek yol açılır. Bu motif akla Hz. Musa'nın asasını vurup Kızıl Denizi ikiye ayırmasını getirir (Karakurt, 2011: 129, 220). Ayrıca klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan bir motif “kılıca/ kılıçla su vermek”tir. Kılıç yapım aşamasında kızgın demire ara ara su verilir ve iyice sertleşip çelik kıvamı bulsun diye çekiçle dövülür. Suyu içinde hapsettiği ve mayasında

³⁵⁶ Tasavvufta kişinin Allah'a ulaşması için kendi benliğini yok etmesi (Allah'ta fani olmak) gerektiği dile getirilir. Fenaya erişmek için kişi Allah'ın bilgisine ve marifetine ihtiyaç duyar (bkz. marifetullah). Berat Açıl'ın tespitine göre âbıhayât marifet, bilgi ve varlık anlamına gelmektedir. Dolayısıyla “*Âb-ı hayâta ulaşmak benlikten vaz geçmeyi gerektirirken benlikten vazgeçebilmek de âb-ı hayâtı yani Allah bilgisini gerektirir. Dolayısıyla insan marifete ulaştığı zaman ölümsüzlüğe de ulaşır.*” Açıl, 2010: 203-4.

barındırdığı için kılıcın suyla yakın bağı söz konusudur. Şairler bu bilgiden hareketle zengin hayal dünyalarından çıkan türlü benzetmeler kurar.

Tavernier Seyahatnamesine göre gelenek olarak Ermenistan topraklarındaki Surp Stepanos manastırındaki misafirperver piskopos ve keşişler ağırladığı konuklara yemekten evvel büyük bir kupa “hayat suyu” ikram eder. (Tavernier, 2010: 83). Bahsi geçen bu hayat suyunun şarap olma ihtimali yüksektir. Zira Tavernier bu bahsi açmadan evvel kendisine ikram edilen şarabın lezzetini över. Nitekim benzer şekilde klasik Türk şiirinde hayat suyu ile şarabın birbiri yerine yahut birlikte sıklıkla kullanıldığı görülür. Dolayısıyla hayat-suyu ile şarap müteradifliği/ yakınlığı halk inanışlarından davranışlara sıçrayıp gelenekleştiği görülür.³⁵⁷

İnsanlığın ölmezlik aşkını körükleyen âbıhayât, akli yüzyıllarca meşgul edecek bir kavrama evrilirken edebiyat-sanat dünyası buna tepkisiz kalmamış, eserler onu anlatan yahut âbıhayâtın yerini, özelliklerini, efsanesini, sırlarını işaret eden anlatılarla dolmuştur. Lakin böylesine önemli bir kavramı ulu-orta yaymamak gerektiği düşüncesi nedeniyle daima bir sembol ve şifre dili kullanılmasına gayret edilmiştir. Örneğin 240 sayfalık Voynick el-yazmasının âbıhayâtın sırrını anlattığı fakat yazmanın şifreli dilinin çözülemediği gibi insanı mütemadiyen tutkulu bir merak içinde bırakan durumlar, âbıhayât anlatısını günümüze değin taşımaya yaramıştır (Ekici, 2016: 65).

2.2.6. Tufan ve Hz. Nuh

Tufan hadisesi genellikle insanların doğruluktan uzaklaşıp zalimleşmesi sonucu Tanrı tarafından gönderilen büyük bir afetle cezalandırılması şeklinde anlatılarda yer alır.³⁵⁸ Afetin temel misyonunun yeryüzünde daha asil ve itaatkâr bir ırk için yer açmak olduğu görülür.³⁵⁹ Tufan dünyadaki pek çok kültürde, dinde yer

³⁵⁷ Seyahatnamenin ilerleyen bölümlerinde pazar yerindeki erzakın ucuzluğu bahsinde şarap ile hayat suyu yine birlikte anılır: “Şarap, hayat suyu ve genelde her çeşit erzak hiç pahalı değil.” Tavernier, 2010: 90.

³⁵⁸ Tufan efsaneleri üstüne temel kaynakça için bkz. Thompson, 1955: 184. İslam peygamberlerinin tanıklık ettiği afetler ile dört unsur arasında ilgi kurulduğu vakidir: “Buna göre Tanrı, dört temel elementi simgeleyecek şekilde, örneğin Nuh’un kavmini “su” (sel), Hûd’un kavmini “hava” (kasırga), Salih’in kavmini “toprak” (deprem) ve Lût’un kavmini “ateş” (yanardağ lavı) ile cezalandırarak helak etmiştir.” Bkz. Tez, 2008: 75.

³⁵⁹ Pek çok mitte Tufan, Yüce Varlık’ın öfkelenmesine yol açan, ritle [ritüel] ilgili bir yanlışa bağlanır; kimi zaman da yalnızca tanrısal bir Varlık’ın insanlığa son verme isteğinden doğar. Ancak gelecek

alır.³⁶⁰ ³⁶¹ Konu hakkında bilinen ilk örnek Sümerlere aittir. Tahminlere göre Tufan mö. 2.900'lerde Basra Körfezi'nin güneyinde gerçekleşmiştir (Caymaz, 1996: 8-19).

Tufan'ı haber veren mitler incelenirse, başlıca nedenlerden birinin, insanların işlediği günahlarda ve bir de Dünyanın çok yaşlanmış olmasında yattığı görülür. Tufan, hem Dünyanın yeniden yaratılmasına hem de insanlığın yeniden canlanmasına yol açmıştır. Bir başka deyişle, geçmişteki Dünyanın Sonu ve gelecekte gerçekleşecek olan Dünyanın Sonu, makrokozmetik ölçekte ve eşsiz bir dramatik yoğunlukla, Yeni Yıl bayramına özgü mit ve rit nitelikli sistemin, dev boyuttaki yansımaları canlandırır. Ancak bu kez, söz konusu olan Dünya'nın "doğal sonu" -doğal çünkü Yıl'ın sonuyla çakışır, dolayısıyla da kozmik çevrimin bir parçasını oluşturur- olarak adlandırılabilir şey değildir, ama tanrısal Varlıkların yol açtığı gerçek bir felaket söz konusudur. Tufan ile Dünyanın yıllık yenilenmesi arasındaki bakışım, çok seyrek birkaç durumda (Mezopotamya, Yahudilik, Mandan) hissedilmiştir. Ancak genellikle Tufanla ilgili mitler Yeni Yıl'a özgü mit ve rit nitelikli senaryolardan bağımsızdır. Bu da kolayca açıklanabilir, çünkü belli sürelerde kutlanan yeniden canlanma bayramları, eski dünyanın yok olmasını değil de tanrıların yaratıcı yapısı olan kozmogoniye, simgesel olarak yeniden gerçekleşme aşamasına getirirler: Eski dünya, kendisini "başlangıçlar"dan ayıran uzaklığın en son sınıra ulaşmış olması gibi basit bir olgudan ötürü "doğal olarak" ortadan kalkar." Eliade, 2001: 77-8.

[...] Kısacası, yeni bir Evren'in yeniden yaratılışını az çok açık bir biçimde içeren, Dünyanın Sonuyla ilgili bu mitler, aynı arkaik ve son derece yaygın fikri de açıklar: bu da Kozmos'un giderek "bozulması" fikridir; Kozmos'un, belli sürelerle ortadan kalkmasını ve yeniden yaratılmasını gerektirir. İşte günümüzde, ilkel toplumlardaki kehanete ve binyılcılığa dayanan hareketler, aynı zamanda Dünya'nın pek yakında yeniden yaratılacağına da habercisi olan Sonuncu felaket mitlerinden doğmuş ve gelişmiştir." (Eliade, 2001: 82). Afetlerin günahları-suçları temizleyerek yepyeni bir dönemi başlatması konusunda ayrıca bkz. Taşpınar, 2017/2: 38.

³⁶⁰ "R. Andree, H. Usener ve G. Frazer'in derlemelerinden beri bilindiği gibi, tufan izleri neredeyse bütün dünyaya yayılmıştır; (Afrika'da çok nadir olsa da) bütün kıtalarda ve farklı kültür düzeylerinde varlığı doğrulanmıştır. Bazı çeşitlemelerin önce Mezopotamya, sonra da Hindistan'dan başlayan yayılma sürecinin sonucu olduğu anlaşılıyor. Bir ya da birçok tufan felaketinin masalsi anlatılara yol açmış olması da mümkündür. Ama bu kadar yaygın bir miti, jeolojik izleri bulunamamış görüngülerle açıklamaya kalkışmak tedbirsizlik olur." Eliade, 2003: 84. Tufan'ın gerçekliği konusuna Halil Berktaş şöyle bir açıklama getirir: "Bu konuda iki tahmin var. Biri, Fırat ve/ya Dicle nehirlerinin çok büyük bir taşkını. Diğeri ve daha ilginç, son Buzul Çağı'nın bazı yerlerde 16-15 bin yıl, birçok yerde ise en geç 11,700 yıl önce sona ermesiyle birlikte, bir zamanlar kuzey yarıkürenin çok geniş alanlarını kapsayan kalın buz tabakası incelenerek şimdiki Kuzey kutup dairesine çekilirken, eriyen buzların bütün deniz ve okyanusların seviyesinde 72,5 m'lik bir yükselişe yol açması. O zamana kadar Akdeniz ile Karadeniz bağlantılı değil; Bosporus (İstanbul Boğazı) kapalı; Karadeniz ise ayrı ve deniz seviyesinden düşük bir tatlı su gölü niteliğinde. Fakat Akdeniz üzerinden gelen muazzam bir taşkın iki denizi birleştiriyor, Karadeniz'in su hacmini en az yüzde 50 oranında arttırıyor ve bütün çevresini basmasına yol açıyor. 1997'de Columbia Üniversitesi'nden Bill Ryan ve Walter Pitman adında iki okyanusbilimci tarafından ortaya atılan bu çözümleme, (a) ünlü su altı arkeologu Robert Ballard'ın taşkından önceki kıyı şeridi boyunca keşfettiği, sonradan sulara gömülmüş eski yerleşimler ve (b) 2010'da Leeds Üniversitesi araştırmacılarının Boğazın derinliklerinde keşfettiği "su altı nehri"nin içerdiği sedimentasyondaki, akış yönündeki ve girdaplarındaki olağandışıların, ancak böyle bir taşkının açtığı kanallar ve yarattığı katmanlarla açıklanabilir görülmesi tarafından da doğrulanıyor. Bu felâketin târihi için Ryan ve Pitman MÖ 5600 dolayları diyor; başka bazı araştırmacılar, Karadeniz'in tatlı su - tuzlu su mikroflorasındaki değişimlere bakarak, İÖ 7500 kadar gerilere götürüyor. Yâni günümüzden 9500-7500 yıl öncesi konuşuluyor. Bütün dünyâda aynı anda tek ve muazzam bir taşkın meydana geldiğine dair hiçbir belirti yok. Bu varsayım günümüzde tamâmen reddedilmiş bulunuyor. Buzların erimesiyle deniz seviyesindeki genel yükseliş birdenbire olmuyor. Açık ve uçsuz bucaksız okyanus sâhillerinde, çok geniş alanlara yayıldığından azar azar hissediliyor. Ancak sular Ege-Marmara-Karadeniz bağlantısında olduğu gibi çok dar bir alana sıkışıp devâsâ bir duvar veya dalgaya dönüştüğünde, zihinlerde tufan diye yer eden boyutlara ulaşıyor. Karadeniz çevresinde oturanlar kaçıp Ortadoğu boyunca dağılıyor. Yaşadıkları felâketin öyküsü adım adım efsâneleşiyor." Berktaş, 2017/2: 46-7.

Tufan bir ceza anlamı taşımanın yanı sıra yeryüzünün yeniden başlangıçtaki haline dönmesinin de sembolüdür.³⁶² Dolayısıyla Tufan'ın yenile(n)me misyonu başlangıca yani öze dönüşü simgeler. Yaşamın döngüsel sürecinin en güzel vurgulandığı anlatıların başında o sebeple Tufan anlatıları gelmektedir. Bu döngü; kötülükle iyiliğin, ölümle yaşamın, umutsuzlukla umudun, ceza ile mükâfatın, afet ile dinginliğin sırayla çark ettiği bir döngüdür.

Tufan hadisesindeki önemli bir başka döngü, sanat ve bilimlerin devamlılığı mevzusunda gerçekleşir. Tufan'ın yok edici gücü, yeryüzündeki bilimi yok edecek niteliktedir fakat bilim ve sanat Tufan'dan kurtulabilmiştir?³⁶³ Sorunun cevabını veren gök-bilimci Ebu Ma'şer, Tufan'dan önceki bir zamanda Âdem ile torunu Hermes'in sanatla bilimleri icat ettiğini yazar. Tufan'ın bütün sanatları yok edeceği vehmiyle Hermes, Mısır'da inşa ettirdiği bir tapınağa sanata dair tüm bilgileri kazımıştır. Böyle yapılarak korumaya alınan bilgiler büyük afetin bitiminden sonra

³⁶¹ Üç semâvî din; Hristiyanlık, Yahudilik ve İslam, Tufan hadisesine yer vermektedir. Dini inanışlarda Nuh Tufanı ile bilgi için tezin "Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te Su" başlıklı kısmına bakılabilir.

³⁶² Tufan'ın niçin gerçekleştiği konusunda Mircea Eliade mitlerden hareketle şu açıklamayı yapar: "Mitin birçok çeşitlenmesinde, tufan insanların işlediği "günahların" (veya ritüel hatalarının) sonucudur; kimi zaman da yalnızca tanrısal bir varlığın insanlığa son verme isteğinden kaynaklanır. Mezopotamya anlatısında tufanın nedenini saptamak kolay değildir. Bazı imalar, tanrıların bu kararı "günahkarlar" nedeniyle aldığını düşündürmektedir. Bir başka anlatıma göre, insanların dayanılmaz "gürültüsü" Enlil'i öfkelenmiştir. Bununla birlikte başka kültürlerde gelecekteki tufanı haber veren mitler incelenirse, başlıca nedenlerin hem insanların günahlarında hem de ihtiyarlayan dünyanın düşkünlüğünde yattığı görülür. Evren yalnızca var olduğu, yani canlı olduğu ve ürettiği için yavaş yavaş bozulur ve sonunda yıkılmaya yüz tutar. Bu nedenle de yeniden yaratılması gerekir. Bir başka deyişle, Yeni Yıl bayramında simgesel olarak gerçekleştirilen şeyi; tufan makrokozmik ölçekte hayata geçirir: Yeni bir yaratımı mümkün kılmak için günahkar bir insanlığın ve "dünyanın sonu" gelir." Eliade, 2003: 84-5.

³⁶³ Bu sorunun nasıl üstesinden gelineceğine dair Havva'nın bulduğu çözüm şu şekildedir: "(1) Doğrusu, Âdem'in ölümünden altı gün sonra, öleceğinden haberdar olan Havva, bütün oğullarını ve kızlarını yani otuz erkek ve otuz kız kardeşiyle birlikte Şit'i etrafında topladı (2) ve onlara: "Beni dinleyin çocuklarım ve size ben ve babanızın Tanrı'nın emrini çiğnememizi anlatacağım. (3) Melek Mikail bize dedi ki, 'sizin (Tanrı'nın emrine karşı olan) gizli anlaşmanız nedeniyle Rabbimiz, neslinize yargınızın sonucu olarak gazabı/helakı verecek. İlk olarak suyla daha sonra ateşle; bu ikisiyle Rab, bütün insanları yargılayacak/cezalandırarak.'" [...]. (1) "Fakat, beni dinleyin çocuklarım! Şimdi taştan tabletler ve başka da topraktan tabletler yapın ve onlara benim hayatımı ve babanızdan işittiklerinizi ve bizden gördüklerinizi yazın. (2) Şayet neslimiz suyla yargılanacaksa yerin tabletleri erir ve taş tabletler kalır; fakat neslimiz ateşle yargılanırsa taş tabletler parçalanır, kırılır ve kil tabletler tam olarak kızarır, pişmiş olur." (3) Ve Havva bunları bütün çocuklarına söyledi, dua ederek ellerini göğe kaldırdı ve yere diz çöktü ve şükranlarını sunarak Rabbe ibadet etti ve ruhunu teslim etti. [...] Sonra Şit, taş ve kilden tabletler yaptı ve babası Âdem ve annesi Havva'nın hayatlarını, onlardan duyduklarını ve gözleriyle gördüklerini yazdı ve babasının Rabbe dua etmek için kullandığı tapındaki (oratory) evinin ortasına koydu. (4) Ve Tufan'dan sonra bu yazılı tabletler birçok insan tarafından görüldü [...]" Batuk, 2006/2: 94-5.

Babilli ikinci bir Hermes tarafından Pythagoras'a nakledilir. Sanatın ve bilimlerin Yunanlara geçişi, Ebu Ma'şer tarafından bu şekilde anlatılır (McCants, 2012: 11).

Mitolojilere, söylencelere işlenen “Tufan gerçekten yaşanmış mıdır” sorusunun cevabını arkeoloji şöyle vermektedir:

“Tufanın, hem 'göğün kapılarının açılması', yani kesintisiz bir şekilde yağan sağnak yağmur sularıyla ve hem de 'topraktan gözelerin/kaynakların fişkırması' yani tektonik hareketler sonucu karanın yarılarak yerden fişkırarak suların birleşmesiyle meydana geldiği bildirilmektedir. Bu arada o çevrede bulunan nehirlerin (Fırat, Dicle vb.) de taşıdığı, Hint okyanusu yüksek basınç merkezinden Basra körfezi alçak basınç merkezine doğru şiddetli hava akımlarının (antisiklon) tesiriyle denizin kabardığı da ileri sürülmektedir.

Konuyla ilgili İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley ve ekibi, 1922-1934 yılları arasında Mezopotamya'nın târihî şehirlerinden Ur'da uzun süre kazılar yapmış; MÖ IV bin yıldan kalma kral mezarlarını ortaya çıkarmış; tufandan önceki kral listesini içeren kil tabletleri bulmuştur.

Woolley'in Ur şehrinde yaptığı bu kazılarda:

Birinci tabakada kral mezarlarına tesadüf edilmiş;

İkinci tabakada modern usullerle döndürülerek imâl edilmiş çanak ve çömlek kalıntıları bulunmuş;

Üçüncü tabakada 3 ile 3.70 m. arasında değişen kalınlıkta tufandan geriye kalan kurumuş çamur tabakası görülmüştür. Daha sonra, bu çamur tabakasından alınan örneklerle Fırat nehir suyundan alınan çamur örnekleri laboratuvarında incelenmiş ve yapılan analizler sonucu numunelerin aynı elementleri ihtiva ettiği görülmüştür. İşte söz konusu tesbit, mil tabakasının tufan esnasında oluştuğunu gösterdiğine ve ayrıca tufan sırasında, Kur'ân'ın "yeryüzünde kaynaklar fişkirttik" ifadesinden, 'Fırat nehrinin de taşmış' olduğuna dair kuvvetli bir işaret olarak kabul edilebilecek niteliktedir.

Çamur katmanının altındaki Dördüncü tabakada ise tekrar basit bir şekilde elle yapılmış çanak-çömlek kalıntılarına rastlanmıştır.

Böylece Kur'ân'da anlatılan tarihî bir olay, arkeoloji disiplini tarafından da aynen doğrulanmış olmaktadır.” (Dartman, 2003: 164-5)³⁶⁴

Tufan hadisesine Sümer mitolojisinde rastlanır. Babillilerin Gılgamış Destanı'na Tufan mitiyle³⁶⁵ sirayet eden Sümer mitolojisine göre cennet yalnızca ölümsüzler içindir. Bu kuralın tek istisnası vardır: Ziusudra/ Utnapiştî(m). Gılgamış Destanı'na göre Tufan'dan evvel insanlar, denizi (dünyanın temsili) dolduran balıklar gibi sayısızdır. Ancak aşırı gürültü, nüfus fazlalığı, saygısızlık gibi nedenlerden ötürü Tanrılar dehşetli bir Tufan ile insan soyunu yok etmeye karar verir.³⁶⁶ Fakat bilgelik ve su Tanrısı Enki, saygıda kusur etmeyen Utanapiştî'ye kıyamaz. Onun kurtulmasını ister. Diğer Tanrılara verdiği sözü tutmak maksadıyla

³⁶⁴ Joseph Campbell Tufan anlatısının gerçekliği konusunda arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilerin birbirini tutmadığı görüşündedir. Bkz. Campbell, 2015: 131-2.

³⁶⁵ Tufan mitleri konusunda temel kaynakça olarak bkz. Gaster, 1969: 353.

³⁶⁶ Gerek Tevrat'ta gerekse Gılgamış Destanı'nda Tufan'a ve insanların helak olmasına gösterilen sebeplerde ortaklık söz konusudur. Bu sebepler, “insanoğlunun tabiat ve tabiat olayları karşısındaki duruşunu ve bu olayları yorumlayışındaki algı tarzını şekillendiren inanç kültürünün ne denli etkin olduğunu sergilemesi adına dikkate değerdir” Bkz. Sümbüllü, 2008: 784.

Tufan sırrını Utanapişti'ye doğrudan söyleyemez ama sırrı kamıştan bir çite anlatır. Utanapişti o sırada kamıştan çitin arkasındaki evindedir ve Enki'nin söylediklerini duyar, Tufan'dan böylece haberdar olur. Bir gemi inşa eder. Halka ve kentlin yaşlılarına, gemi inşa etmesinin nedeni olarak Tanrı Enlil'in kendisine öfkelenmesini gösterir. Güya Utanapişti, koruyucu Tanrısı Enki'nin bölgesine (deniz, su) gitmek için gemiyi yapıyordur ve bu gemiyle rüzgâr- yer Tanrısı Enlil'in bölgesinden ayrılacaktır. Utanapişti diğer insanlara benzemez ve kızdırdığını düşündüğü Tanrı'nın bölgesinden çekilmek yoluyla, saygısını göstermeyi yeğler. Geminin inşası bitince Utanapişti yıkanır. Hazırlıklar tamamlanınca fırtına Tanrısı Adad, kara bulutların içinden gürlür. Yeraltı Tanrısı Nergal, güney rüzgârları Tanrısı Ninurta, Annunakiler birleşip Tufan'ı başlatır. İlk gün fırtına kudurmuş gibi eser. Oluk oluk su akar. Altı gün yedi gecenin sonunda Tufan sona erer. Sonunda, güneş Tanrısı Utu'nun ışığı görülür. Deniz, doğuran bir kadın gibi durulur. Denizin üstü sıcak ülkelerdeki geniş damlar gibi dümdüzdür. Geminin kapağını açtığında Utanapişti'nin ilk tepkisi dizlerinin üstüne çöküp sessizce ve usulca ağlamaktır. Bu ağlayış "eslimiyetin, biçâreliğin yansıması"dır ve Utanapişti'ye "kefarete" olur. Enlil, Utanapiştin ile eşine ölümsüzlük armağan eder. Enlil, Tanrıları gibi ebedi soluğu Utanapiştin için yere indirir. Bitkilerin adının ve insanlığın tohumunun koruyucusu bu dindar kral, üç kutsal dinin kitabında bahsi geçen Nuh'a karşılık gösterilir (Kramer, 2002: 190-3).

Sümer efsanesine göre daha Tufan gerçekleşmemişken denizden geldiği söylenen yedi bilgin³⁶⁷ şehirlere dağılarak bildiklerini öğretmiştir. Hz. Nuh'un temsili olan Ziusudra bu yedi bilgini gemisine alarak onları felaketten kurtarmıştır. Daha sonra bu bilginler öğrendiklerini tazeleyerek ilmi tekrar yaymıştır (Bottéro, 2013: 64).

Bir başka efsaneye göre bütün bilgileri içinde barındıran belgeler zarar görmesin diye Tufan'dan önce toprağın derinliklerine gömülür. Tufan bittikten sonra bunlar tekrar yeryüzüne çıkarılır ve kullanılmaya devam edilir (Çığ, 2010: 59). Nitekim bu efsaneyi doğrular nitelikte arkeolojik keşiflerin yapıldığı şayidir: "*Tufan*

³⁶⁷ "*Yedi Bilge Babil geleneğine göre yedi apkullü ('akıllı adamlar' ya da 'bilgeler') Tufan'dan önce yaşamışlardı. Biri diğeri ile tamamen birleştirilemeyen çeşitli gelenekler olmasına rağmen, Neo-Babil ve Neo-Asur ayin metinlerinde Yedi Bilge'nin adları ve gelmiş oldukları düşünülen yedi şehir belirtilmektedir.*" Black-Green, 2003: 228. Yedi Bilgin konusunda bkz. Kılıç-Eser, 2016: 92-3.

esnasında zarar görmemesi ve zayi olmaması için o zamana kadar yazılmış olan belgelerin toprağa gömülerek korunduğu bildirilmektedir” (Dartman, 2009: 8)

Grek mitolojisinde Tufan hadisesi birden fazla sayıda anlatıyla yer alır. Bunların ilki Deukalion ve Pyrra anlatısıdır. Bu mite göre Hermes’in kendisine emanet ettiği ve açmamasını öğütlediği küpü/ kutuyu açan Pandora, dünyaya bütün yıkıcı kötülüklerin yayılmasına neden olur. Pandora’nın açtığı bu kutunun içinde geriye yalnızca “umut” kalır. Yaşanan hadiseden sonra kötülükler insan nesli arttıkça artmaya devam eder ve işlenen her kötülük insanları Tanrılardan biraz daha uzaklaştırır. Tüm bunların sonucunda Zeus saygısız ve günahkâr yapıları sebebiyle insanları bir Tufan’la yeryüzünden yok etmeye karar verir. Sadece Deukalion ile eşi Pyrra bu felaketten kurtarılacaktır. Çünkü bu ikisi Tanrılara karşı saygıda hiç kusur etmemiştir. Efsaneye göre Deukalion’un babası Prometheus, Deukalion’a bir gemi yapmasını söyler: *“İnsanlığı yarattığı için Kafkas Dağları’na çivilenmiş olan Titan Prometheus, hasmı Zeus’un insanlığı yok etmek üzere olduğunu gördü. Hemen oğluna seslendi. ‘Deukalion!’ diye haykırdı ‘Deukalion, hemen kendine bir gemi inşa et! Acele et! Karını da yanına al, aksi takdirde sen de insan ırkıyla beraber yok olacaksın!’”* (Köhlmeier, 1998: 34). Deukalion gemiyi yaptıktan sonra Zeus ıslak kanatlı yelleri ortaya salar, pınarlar ve ırmaklar önüne kattığı her şeyi sürükler. Denizler birbirine eklenir. Dokuz gün dokuz gece süren Tufan’dan bu gemi sayesinde kurtulan çift, Tufan’ın bitiminde Teselya dağlarında karaya çıkar. Zeus dileklerini sormak için karı kocaya Hermes’i gönderir. Çift, Hermes’e yeni arkadaşlara sahip olmayı dilediklerini söyler. Zeus, Deukalion ile Pyrra’ya annelerinin kemiklerini, omuzlarının üzerinden atmasını buyurur. Pyrra tereddütte kalır, zira bu davranışın ölümlere saygısızlık olabileceğini düşünür. Fakat Deukalion, Zeus’un neyi kastettiğini anlar. Anneden kasıt topraktır, kemik ise taşlardır. Deukalion topladığı taşları omuzunun üstünden arkaya atar, yere düşen taşların her biri erkeğe dönüşür. Aynısını Pyrra da yapar ve onun attığı taşlar da kadına dönüşür (Gezgin, 2009: 53-4; Rosenberg, 2003: 58-61; Estin-Laporte, 2008: 130-1)

Grek mitolojisinde Tufan’a dair ikinci anlatı Nannakos’tur. Daha yaygın olarak “Nannakos’un gözyaşları” deyişiyle bilinen Phrygia kralı Nannakos’un Deukalion Tufan’ından evvel yaşadığı bildirilir. Tufan’ın geleceğini önceden sezip Tanrılara yalvarıp yakaran Nannakos, durmadan ağlamış ve ağlayışıyla dillere mesel

olmuştur. Nannakos mitinin bir başka varyantına göre, Nannakos üç yüz yıl ömür sürmüş bir kraldır. Kâhinin biri Nannakos'un vefatından sonra ülke halkının haddinden fazla bu ölüme isyan ve feryat edeceğini kehanet eder. Bu feryatlar yüzünden Tufan olacak ve halk tamamıyla yok olacaktır (Gezgin, 2009: 54).

Grek mitolojisindeki üçüncü Tufan anlatısı Philemon ile Baukis'tir. Efsaneye göre bir gün Zeus ile Hermes ihtiyar kılığında Frigya'ya gelip halkın arasına karışır, dinlenmek için tek tek kapıları çalar. Ancak Philemon ile Baukis dışında kimse onları içeri buyur etmez. Zeus bu yoksul ve samimi çiftin misafirperverlikle kendilerini ağırlamasından hayli memnun kalır. Diğer insanları zenginliklerine rağmen bencil ve saygısız bulur ve onları Tufan'la yok etmeye karar verir. İki Tanrı, yaşlı çifti yanlarına alarak bir ormana götürür. Yaşlı çift arkalarını döndüğünde kendi kulübeleri dışında kalan her yerin Tufan'la yok olduğunu görünce misafirlerinin kim olduğunu anlar ve bu iki Tanrı'nın önünde diz çöker. Zeus ile Hermes, yaşlı çiftin kulübesini mermer bir tapınağa, evin eşyalarını da altına dönüştürür. Yaşlı çiftin dileklerini öğrenip onları bu tapınağa bekçi yapar. *"Philemon ile Baukis'in tek dilekleri birlikte ölebilmektir."* (Köhlmeier, 1998: 33). Tapınakta uzun zaman kutsal hizmetler gören çift bir zaman sonra ölür ve Philemon meşeye, Baukis ise ıhlamura dönüşür. Böylece birbirinden ölüme bile ayrılmazlar (Gezgin, 2009: 54; Estin-Laporte, 2002: 232; Erhat, 2006: 245-6).

Tufan'ın izine Mısır mitolojisinde de rastlanır. Mısır mitolojisinde iki Nil Nehri motifi bulunur. Bunların bir tanesi yeraltında yaratılmış ve Mısır'ı bereketlendirmesi için yeryüzüne çıkarılmıştır. Diğer Nil gökyüzünde yaratılmıştır. Gökyüzünde yaratılan bu nehir yağmurların kaynağıdır. Güneş Tanrısı Ra'nın kızı (yahut karısı) Hathor Mısır mitolojisinde; aşk, müzik, neşe, sarhoşluk, doğum, cinsellik Tanrıçası olarak bilinir ve Hathor gökyüzündeki Nil'dir. Ayrıca Samanyolu'nun kişileştirilmiş halidir. Samanyolu gökyüzündeki su yolu olarak görülmüştür (Ergüven, 2015: 92; Basson, 2012: 69, 123). Hathor'un pek çok ismi olmakla birlikte bir adı da "büyük Tufan/ sel baskını" anlamına gelen "Mehturt"tur (Meheh-Weret). Nil'de meydana gelen tüm sel baskınlarından Mehturt sorumlu tutulur. Fakat ilginçtir ki Tufan hadisesi hemen hemen tüm dünya mitolojilerinde geçerken Mısır mitolojisinde (Nil ve Mehturt'a rağmen) belirgin şekilde

geçmemektedir. Mehturt'un sebep olduğu sel/ Tufan tamamen Nil ve yağış kaynaklı gösterilmektedir (Pinch, 2002: 59, 163, 170, 173).

Şamanist Türk boylarında söz edilen “Dünya Tufanı Efsanesi” rivayetleri temelde Müslüman ve Hristiyan dini kaynaklara dayandırılır. Nuh Tufanı Türklerde “taşkın” adıyla bilinir.³⁶⁸ Mitolojide ise Nama,³⁶⁹ Nuh Peygamber yahut ona benzer özellikler taşıyan bir karakter olarak tarif edilir. Nama Tufan’ın haberini “demir boynuzlu kök teke”den öğrenmiştir. Altay söylencelerinde demir boynuzlu kök tekenin davranışları şöyle anlatılır: “Gök teke yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı. Yedi gün zelzele oldu. Yedi gün dağlar ateş püskürdü. Yedi gün yağmur yağdı Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı. Yedi gün kar yağdı.” (Karakurt, 2011: 204; Eyüboğlu, 1987: 205). Tufan’dan böylelikle haberdar olan Nama, Tanrı Ülgen’in tavsiyesiyle üç oğlunu yanına alarak bir gemi inşa eder. Yiyecek içecek türünden erzakı, bitkileri, her hayvandan birer çifti ve aile üyelerini bu gemiye toplar. Tufan başladığında gemi onların hayatta kalmasını sağlar. Yedi gün sonra Nama geminin penceresinden baktığında yeryüzünün sular altında kaldığını görür. Gemi aradan geçen vaktin sonunda sekiz dağın birbirine yaklaştığı yerde durur. Nama; suların çekilip çekilmediğini anlamak için sırayla kuzgunu, kargayı, ekin kargasını ve en sonunda güvercini yollar. Diğer kuşlar geri gelmezken güvercin ağzında huş/ zeytin ağacı dalıyla döner.³⁷⁰ Bu, kurtuluşun işareti kabul edilir. Tufan’dan sonra Nama “Yayucu” (yaratıcı) ve “Yayık” (Tufan) Han adıyla Tanrılar arasına geçer (Karakurt, 2011: 154; Uraz, 1994: 141). Anlatının Nama ile kuşlar arasında geçen kısmı konu bakımından özgün kabul edilir.³⁷¹ İnsan güvenini kazanan güvercinler bu olaydan sonra evcil hayvan olarak beslenmeye ve ulak yapılmaya başlanır (Aça, 1999: 55).

³⁶⁸ Ulu Taluy şeklinde bir adlandırma ile de karşılaşılar. Bkz. Ögel, 2014/2: 517. Taşkın kelimesi ile taşımak fiili aynı kökten gelir ve Tufan’dan kurtulanlar gemi ile taşınmışlardır (Karakurt, 2011: 204).

³⁶⁹ “*Nama: (Nam/Yam). Yapmak ve yaymak fiili ile bağlantılı görünmektedir. Eski Altay dilinde Nemeh, Moğolca Nımayan, Mançu ve Tunguz dillerinde Namı, Buryatça Nama, Eski Türkçe Yıma/Cıma/İmya/İma/İme sözcükleri Geyik anlamına gelir ve Türk kültüründe Geyik kutsal sayılıp, su ve deniz ile ilişkilendirilir. Eski Moğolcada Nam/Namug (günümüzde Namag), Tibet dilinde Nem sözcükleri de dalga ve bataklık anlamlarını da içerirler.*” (Karakurt, 2011: 154)

³⁷⁰ “*Nuh’un gemisinden suların çekilip çekilmediğini anlamak için salınıp, ağzında zeytin dalıyla dönen güvercin, barışın simgesi sayılmıştır. Allah’ın insanlara gazabının sona erdiği, Allah’la insanların arasında barış olduğu müjdesini getiren odur.*” Emiroğlu, 2012: 19.

³⁷¹ Güvercin’in uğur getirdiğine dair günümüzde sürdürülen inancın kökeni bu anlatıda aranabilir. Tufan’ın Kuşları hakkında bir kaynak için bkz. Aça, 1999: 53-7.

Rivayete göre Tufan bitiminde Hz. Nuh'un Gemisi Şırnak'taki Cûdî Dağı'na oturmuştur. Şırnak kelimesinin önceleri “Şer Nok” şeklinde anıldığı, onun da aslının “Şehr-i Nuh” (Nuh'un şehri) olduğu söylenir (Tez, 2008: 81). Söylenceye göre Nuh'un gemisindeki erzak tükenmeye yüz tutmuşken kalan tüm hububat ve meyveler beraberce pişirilerek aşure hazırlanmıştır. Hz. Nuh ve eşlikçilerinin Tufan'dan kurtuluşunu simgeleyen aşure Arapça onuncu demek olan aşır'den gelmektedir. Muharrem ayının onuncu gününden itibaren aşure pişirip konu komşuya dağıtmak gelenekleşmiştir (Yavuz, 1991: 24; Baş, 2004:167).

Nuh'un oğulları Ham, Sam ve Yafes'ten dünya nüfusunun tekrar türediği anlatılır. Bir söylenceye göre Nuh'un çocuklarından Kil-Şah ile Kil-Han dünyayı iki eşit parçaya bölerek yönetir. İki ülke arasında sınır olan Amu-Derya Nehri'nin kuzeyi Kil-Han yönetimindeki Turan, güneyi Kil-Şah yönetimindeki İran'dır. Turan ile İran'ı yöneten bu hükümdarlara atfen, İran padişahlarına “şah” Turan hükümdarlarına “han” denmiştir (Ögel, 2014/1: 413).

Verbitski'nin tespitine göre Yaratılış efsanesinde Tufan'ın adı “yayık”tır. Ülgen yeryüzünden sonra göklerin dönmesini sağlayıp bütün dünyayı yaratır. Ayrıca üç büyük balık yaratıp üstlerine yeryüzünü koyar. Balıkların ikisini arzın kenarına ve birini tam ortasına koyar. Ortadaki balığın başı kuzey yönündedir. Bu balık başını aşağı eğerse kuzeyden Tufan (yayık) olur. Balık şayet başını fazlaca aşağı eğerse bütün dünyayı su basar. Balık, zincirle büyük bir direğe bağlanmış haldedir ve “Mangdaşire”nin idaresi altındadır. Mangdaşire bir gün bu balığın başını fazlaca aşağı indirdiği için Dünyada Tufan kopmuştur (İnan, 2015: 20; Ögel, 2014/1: 472-7).³⁷²

Verbitskiy tarafından 19. yüzyılda tespit edilen Öz Altaylıların Tufan efsanesine göre Tufan'dan önce yeryüzünün hâkimi Tengiz/ Deniz Han'dır. O vakitler Nama (veya Yayık Han) adlı meşhur bir adam vardır. Bu adama Tufan haberi Tanrı Ülgen tarafından verilir ve sandal ağacından gemi yapması söylenir. Nama'nın Soozunuul, Saruul ve Balıska adlarında üç oğlu vardır. Nama, oğullarına

³⁷² Yunan mitologyasında Büyük Tufan'da tüm suları yutan balık olarak bilinen Fomalhaut yıldızı kelime olarak Arapça "balık ağzı" demektir: “*Fomalhaut, meaning “mouth of the fish,” marks the mouth of the Southern Fish which is opened wide to catch the torrent of water pouring down from the upturned urn of Aquarius, the Water Carrier, located above Pisces Australis.*” <https://starlab.com/wp-content/uploads/2017/04/D.-2.-Constellations-v616.pdf> (E.T. 23.08.2018).

yüksekte bir yerde gemi yapmaları emrini vermiştir. Gemi yapıldıktan sonra Nama insanları ve hayvanları gemiye toplar. Gözleri iyi görmeyen Nama gemidekilere bir şey görüp görmediklerini sorar. Gemidekilerin anlattığına göre yeryüzünü sis kaplamış ve müthiş bir karanlık basmıştır. Tufan başladığında yerin altındaki kaynaklardan, ırmaklardan ve denizlerden karaya doğru sular fıskırmaya başlamıştır. Bir yandan da yağmur olağanca şiddetiyle yağmaktadır. Gemi bu hal üzere dalgaların üzerinde yüzmeye başlar. Sular çekilmezden evvel gökyüzü ile Tufan suyundan başka hiçbir şey görünmez olur. Su seviyesi düştükçe ilkin dağ tepeleri görülür. Gemi, Çomgoday ile Tuluttu Dağlarında karaya oturmuştur. Kimi rivayetlerde geminin oturduğu dağ, Altay dağlarından biridir. Suyun derinliğini öğrenmek için Nama sırasıyla kuzgunu, kargayı, saksaganı ve güvercini gönderir. Güvercin, gagasında bir dal ile geri döner fakat onun haricindeki kuşlar dönmez. Nama güvercine, diğer kuşları görüp görmediğini sorar. Güvercin onları gördüğünü, hepsinin de üstüne konduğu leşi gagaladığını anlatır. Nama duruma kızıp bu kuşların kıyamete kadar leş ile geçinmesini söyleyerek lanet okur. Güvercin ise sadık hizmetçilik göreviyle şerefendirilir, kıyamete kadar Nama'nın evlatlarıyla beraber yaşama hakkı ile müjdelendir (İnan, 2015: 22).

G. Potanın tarafından tespit edilen Tuba rivayetine göre yeryüzü bir kurbağanın üzerinde durur. Şayet kurbağa kımıldarsa Tufan olur. Nitekim eski bir zamanda bu kurbağa kımıldayınca yeryüzünün büyük denizi (ulu talay) dalgalanmış ve Tufan gerçekleşmiştir³⁷³. Bu felaketin olacağını sezinleyen bir ihtiyar demir çivili sal yapmış ve bu sal ile insan neslini kurtarmıştır (İnan, 2015: 23).

Tavernier Seyahatnamesi'ne göre Ağrı Dağı'na Ermeniler Mesesusar yani "Gemi Dağı" adını verirler. Çünkü Tufan suları çekilince Nuh'un Gemisi, Ağrı Dağı'nda karaya oturmuştur: "*Ermeniler bu dağı görür görmez toprağı öper, sonra gözlerini göğe kaldırarak haç çıkarır, birkaç dua okurlar.*" (Tavernier, 2010: 78). Ermeni inancında Nahcivan yeryüzünün en eski şehridir. Şehrin ismi yine Nuh Tufanı ile bağlantılıdır. Çünkü Ermenice "nak" gemi, "sivan" konmuş, oturmuş demektir (Tavernier, 2010: 78).

³⁷³ Aborijin (Avustralya) efsanesine göre Tiddalik adındaki dev kurbağa dünyadaki bütün suyu içmiştir. Yaşanan kuraklık bitsin diye Tiddalik'i gıdıkladıklarında etrafı sel basmış, Tufan olmuştur. Tiddalik konusunda bkz. Morton, 2006: 139-58.

İnanişaya göre Beytü'l-mamur'un inşası Hz. Âdem'in yaratılışından yaklaşık iki bin yıl öncesine dayanır. Tufan sırasında zarar görmesin diye yapının meleklerce göğe kaldırıldığı,³⁷⁴ günümüzde ise gökyüzünde, Kâbe'nin üstünde durduğu aktarılır (Şimşek, 2003: 9-10).

Tezimizin dinler ve inançlar çerçevesinde suyun ele alındığı bu bölümünün ilk kısmında suyun dinlerde yaratılışa temel oluşu açısından ortak olduğu görülmüştür. Ayrıca beslenmenin ve canlılığın devamını teşkil ettiği, dinlerin esasında bulunduğu, mucizelere vasıta olduğu, dine tebliğ işlevi üstlendiği tespit edilmiştir. Bu özelliklerin yanı sıra Tevrat'ta insanın tabiata hâkimiyeti su üzerinden vurgulanmıştır. Ayrıca suya; öncelik, temel olma, bereket, kaynaştırıp bir araya getirme, bolluk, çokluk, zürriyet, hâkimiyet özellikleri atfedilmiştir.

Hristiyanlıkta ise suyun bir sembol dil ile işlendiği görülmüştür. Suyun; doğumu, çözümlenmenin ardından gelen yenilenmeyi, ölümün köleliğinden kurtuluşu, hayatı, üretkenliği simgelediği fark edilmiştir. Ayrıca su tesliste Tanrı'nın simgesidir. Zira kişinin İsa Mesih (Tanrı) ile bütünleşmesi su sayesinde mümkündür.

İslamiyet'in abdest, gusül gibi temizlenme işlemlerini yerine getirmenin başlıca unsuru olan su, yaygın kanaate göre İslam kozmogonisinde varlığın ilk şartlarından biridir ancak ilk maddesi değildir. Tüm canlıların özünde vardır. Kur'an'da suyun temizlikte, gıdalarda ve ulaşımda kullanıldığından bahsedilir. Üstelik farklı isimler ve türler altında birçok yerde geçer ve bunların farklı farklı imgeleri temsil edecek şekilde kullanıldığı görülür.

Tufan her üç dinde ceza işleviyle, yeniden dirilişi temsil etmesiyle ve zamana dairliğiyle ele alınmıştır. Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed peygamberler arasında hayatıyla Hz. Musa'nın suya en fazla nüfuz eden kişi olduğu anlaşılmıştır. Yahudilikteki tevila, netilat yedayim ve mikve; Hristiyanlıktaki teslis ve vaftiz; İslamiyet'teki abdest ve gusül uygulamaları ortak şekilde suyun "temizlik ve arınma sembolü" olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yortular, Ayazma ve şifa taşı kültürleri ise suyun şifa veren kutsal bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır.

Tezimizin Türk kültüründe suya dair inanışlara yer veren ikinci kısmında suya temel olma hüviyetinin yüklendiği görülmüştür. Çok çeşitli manalara gelecek

³⁷⁴ "Tufan'da Mekke'deki Kabe, Nuh'un gemisinin yedi kez etrafını dolaştığı göğe kaldırılmıştır." Schimmel, 2004: 86.

şekilde inanç diline yerleşen su kutsaldır ve bir ruha sahiptir. Bir kişi gibi ona seslenilir. Hürmet odağı olan suya yaklaşmak, onu kullanmak belli kurallara bağlanmıştır. Bu durum onun algıdaki yerini kalıcı hale getirmiştir. İnsana dair akla gelebilecek pek çok yaşantı su ile ilişkilendirilerek icra edilmiş, suya türlü semboller yüklenmiştir. Bir Tanrı hüviyeti taşımasa da su Türk kültürlü halkların inanç dünyasında birincil önemdedir. Yağmur yağdırma gelenekleri, nisan yağmuru uygulamaları, gökkuşağı inanışları, arkhe ve dört unsur telakkileri, suyun ışık-ay-ayna-yılan-ekmek ile anılması, kozmogonide suyun ilkselliği ve ezelden beri var olduğuna dair inanışlar, tasavvuf doktrininde suya yüklenen türlü manalar, kutsallık atfedilen (ilahî) sulara dair söylemler, ölmezlik veya dirilik veren âbıhayât anlatıları, Tufan'ın semboller içeren dili gibi alanlar bizlere suyun Türk kültüründe hâkim konumda bir yer teşkil ettiğini göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE SU

Çalışmamızın esasını teşkil eden bu bölümde, ele alınan 14 şairin şiirlerinde su unsurunun mana alanları tespit edilmeye çalışılacaktır. Şiirlerden tespit edilen su unsurları, altı ana başlık altında incelenecektir: Akan sular, durgun sular, kutsal sular, yaratılış, diğer sular. Bu ana başlıkların altında da yan başlıklar sıralanmıştır. Örneğin “Akan Sular” başlığı altında yer alan başlıklar şu şekildedir: Deniz-okyanus, mecmau'l-bahreyn, denizle ilgili unsurlar (dalga, damla, girdap, dalgıçlık), ırmak, çeşme-havuz, pınar, yağmur, sel, Tufan ve Hz. Nuh, su, su kabarcığı-baloncuk, gözyaşı, abdest, gusül, vaftiz, hamam, memba, zemzem, zülal suyu, sebil suyu, ma-i main, feyiz.

Çalışmamızın bu bölümünde bazen bir yan başlık birden fazla ana başlık altında incelenmiştir. Örneğin; “damla” başlığı şiirde kullanıldığı anlama göre; “akan sular”, “denizle ilgili unsurlar” yahut her ikisinde birden ele alınmıştır. Buradaki kıstas unsurun “anlam çerçevesi”dir.

Ele alınan şiirler, çalışmamızdaki başlıkla ilgisine göre şairin adı altında değerlendirilmiş, su unsuruna dair özellik kalın (bold) olarak belirtildikten sonra beyit yazılmış, beyitlerin hemen altında günümüz Türkçesiyle nesre çevirileri (italik) verilmiştir. Beyitlerle ilgili yorum ve değerlendirmelerimizde beytin anlamı genel olarak verilmişse, beytin günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi ayrıca verilmemiştir. Benzer motiflerin tekraren işlendiği beyitler dipnotlarda yalnızca beyit numarası gösterilerek verilmiştir. Su ile ilgili her başlığın bitiminde elde edilen çıkarımlar topluca gösterilmiştir. Şiirlerin çevirisinde başvurulan sözlükler tezin “Kaynakça”sında belirtilmiştir.

3.1. Akan Sular

Tezde incelemeye alınan şiirlerden tarama yöntemiyle tespit edilen ve su hakkındaki dizelerden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmaya göre ilk olarak “akan sular”a yer verilecektir. Bu ana temanın altında bulunan diğer başlıklar ise şu

şekildedir: Deniz, okyanus, mecma'ul-bahreyn, denizle ilgili unsurlar (dalga, damla, girdap, dalgıçlık), ırmak, çeşme, havuz, pınar, yağmur, sel, Tufan ve Hz. Nuh, su, su kabarcığı (köpük balonu), gözyaşı, abdest, gusül, vaftiz, hamam, memba, zezem, zülal, sebil, ma-i main, feyiz.

Bahsi geçen alt başlıklardan deniz teması etrafında toplanan veriler ve bu verilerin değerlendirmesi aşağıdaki gibidir.

3.1.1. Deniz (Derya, Bahr), Okyanus (Muhît, Ummân)

Klasik şiirde denizin yanı sıra sözcüğün müteradifleri olan; “bahr, derya, umman, muhit, yemm, kulzüm, ebhâr, ebhur, bihâr, buhûr” kelimelerinin kullanımına rastlanır. Denizin kökünün Eski Türkçe teng> tengiz yani “göl, bataklık” olduğu ve Moğolca’daki Cengiz sözcüğüyle bağlantısı bulunduğu aktarılır. Cengiz’in ise okyanus manasında kullanıldığı ifade edilir (Kararkurt, 2011: 76).¹ Okyanus (umman, bahr-i muhit) sözcüğüyle benzer anlamda ve hatta sıklıkla birbiri yerine kullanılır. Kâmus ise Arapça “deniz, denizin ortası, deniz suyu” anlamlarına gelir. Batırmak, daldırmak manasındaki قمس fiilinden türemiştir. Kâmusun kökenine dair farklı görüşler ortaya sürülür. Bunlardan birine göre kâmus kelimesi Yunanca kökenlidir. Batlamyus’a göre Grekçe “ökeanus”, bu kelimenin kökenidir. “*Arap coğrafyacıları kelimeyi ûkiyânûs biçiminde almışlar ve mânasını tam karşılamak üzere “Bahru’l-ûkiyânûsi’l-muhît” (arız kuşatan deniz, Atlas Okyanusu) şeklinde kullanmışlardır. Bu terkip zamanla “el-kâmûsu’l-muhît” olmuştur.*” (Durmuş, 2009: 398). Zaman içinde Arap müellifler sözlüklerine “kamus” adını vermeye başlar. El-Fîrûzâbâdî, yazdığı sözlüğü el-Kâmûsu’l-Muhît diye isimlendirir ve sözlüğün rağbet görmesiyle kâmus kelimesinin “sözlük” anlamında kullanılması gelenek halini alır. (Durmuş, 2009: 398).

¹ Söylence sözlüğüne göre Taluy/ Daluy okyanus anlamındadır ve “*Talmak, Dalmak fiilinden gelir. Enginlik, derinlik, sonsuzluk anlamları vardır. Talaz kelimesi dalga demektir.*” Kararkurt, 2011: 195. Türkçeden Moğolcaya geçen sözcüklerde kelime başında t->ç- sesinde görülen değişimin sadece “t-” sesinden sonra “-i-” ünlüsünün geldiği sözcüklerde geçerli olduğu görüşü de mevcuttur. Bu bilgiye dayanarak Teñgis>Ciñgis değişiminin geçersizliği vurgulanır. Ayrıca Moğolların Gizli Tarihçesi’nde Baykal Gölü için Teñgis sözcüğünün kullanıldığı görülür. Ciñgis adı Teñgis’den gelseydi Baykal Gölü’nün o dönemdeki adının Çiñgis olması gerektiği savunularak Teñgis>Ciñgis değişimi iddiası çürütülür, her iki kelimenin birbirinden farklı olduğu kanaati öne sürülür. Konu hakkında bkz. Anonim, 2011; Tulum, 2014: 91-3; Ağaldağ, 2002: 439.

Deniz ve türevi olan sular hakkında kullanılan tüm kavramlar, taşıdıkları enginlik, büyüklük, sınırsızlık, bilgelik, bereket ve çokluk/bolluk gibi en temel manaların yanı sıra şairlerin orijinal benzetmeleriyle daha ince anlamlara kavuşmuştur. Hatta çeşitli göl ve ırmakların deniz kabilinden sayılarak şiirlerde işlenmesi denizin imge çerçevesini daha da genişletmiştir. Bu manada aşağıda şairlerin denizi hangi imgelerle ele aldığı ve hangi yönlerden incelediği gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.1.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig²

Bilgiye ve Kutadgu Bilig'e temsildir, manasını bilgeler anlar

yime bu kitab ol idi ök 'aziz

biligligke bolgay biligidin teñgiz (YHHKB-B³ 9)

"Yine bu kitap çok aziz bir kitaptır; bilen için bir bilgi denizidir."

Aziz bir kitap olarak belirtilen Kutadgu Bilig manadan anlayan insanlar için bir bilgi denizi olarak gösterilir. Beyit "ilim ve deniz" arasında benzerlik kurma geleneğine örnek teşkil eder. Kutadgu Bilig ile bilgi, denize benzetilir.

Allah tarafından yaratılmıştır, enginlik sembolüdür

törüttüñ tümen miñ bu sansız tirig

yazı tag teñgiz kötki oprı yirig (YHHKB 21)

"Sen (Allah) yarattın bu sayısız, yüz binlerce canlıyı, ovaları, dağları denizleri, tepe ve çukurları."

Allah'ın yaratma gücüne misal verilirken sayılamayacak kadar çok olan unsurlar sıralamasında denize de yer verilir. Bu durum onun sınırsızlığına vurgudur. Deniz burada enginlik sembolüdür.

Gönlü simgeler, dipsizdir, inciler barındırır

kişi köñli tüpsüz teñiz teg durur

² Ele alınan kaynak: Yusuf Has Hacib, 2008'dir. Eserin tezde kullanılan kısaltması YHHKB şeklindedir. Beyitlerin günümüz Türkçesine çeviri kısımlarında Reşit Rahmeti Arat'ın çevirisi çift turnak ("") içinde gösterilerek kullanılmıştır.

³ Manzum Mukaddime B bölümü. Bu beyit dışında Kutadgu Bilig'den alınan tüm beyitler D bölümüne aittir.

bilig yinçü sanı tüpinde yatur (YHHKB 211)

“Kişinin gönlü dipsiz bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.”

teñizdin çıkarmasa yinçü kişi

kerek yinçü bolsun kerek say taşı (YHHKB 212)

“Kişi inciye denizden çıkarmadıkça, o, inci olsun ister çakıl taşı, fark etmez.”

Bilgi nasıl ki gönüldeki en kıymetli unursa ve derinliklerde bulunursa denizdeki inci de böyledir. Kişi gönlün derinliklerindeki bu bilgi incisini ortaya çıkarmalıdır. Aksi takdirde bilgi bir inciymiş çakılmış hiç fark etmeyecektir. Bilginin inciye benzetilmesi onun kıymetli ve yararlı oluşu sebebiyledir. Çakıl ise tam tersine yararsız, değersiz bir nesnedir.

Gönül denize benzetilirken denizin; dipsizlik, derinlik,⁴ inciler yahut çakıl barındırması, kıymete ulaşmanın yolu olması özelliklerine değinilmiştir. Ayrıca bilgi ile deniz arasında anlamca korelasyon sağlanmıştır.

Derinliğiyle bilgiye temsil olur

negü tir eşit emdi bilgi teñiz

sözün yañzatur körse kızgu meñiz (YHHKB 480)

“Dinle, şimdi bilgisi derya gibi derin olanlar ne der; dikkat edersen, hayatından memnun insan bu sözü buna benzetir.”

Bilgi; çokluk, derinlik yönüyle denize benzetilir. Âlim ise bu derya genişliğindeki bilgiye sahip kişi olduğu için sözü dinlenmesi gereken insan tipini temsil eder.

Ucu bucağı yoktur, dipsiz bir çukurdur, ölüm denize benzetilir

ölüm bir teñiz ol uçı yok tüpi

baka körse yetrü tüpi yok batıg (YHHKB 1140)

“Ölüm uçsuz bucaksız bir denizdir; iyice bakıp görürsen, dipsiz bir çukurdur.”

⁴ Denizin derinlik yönüyle anıldığı başka bir beyit için bkz: YHHKB 5199.

Ölüm; uçsuz bucaksızlık, dipsizlik, çukurluk, dibini görmek (anlamak) için iyice bakmak gerektiği gibi yönlerden denize benzetilir.

Çoluk çocuk derdi çekmeye temsildir, endişenin büyüklüğünü vurgular

ogul kız sakınçı bu tüpsüz teñiz

ogul kız sarıg kıldı kızgu meñiz (YHHKB 1164)

“Oğul ve kız derdi dipsiz bir denizdir; oğul ve kız al yanağı soldurur.”

Ay-Toldı’ya göre evlat ister kız olsun ister oğul, insana dert olur, onlar yüzünden kişi rahatla uyuyamaz. Verdiği sonsuz endişe ve kaygı yüzünden evlat derdi dipsiz denize benzetilir.

Kaygı ile alakalandırılır

kayu yügrü tınmaz ajun tezginür

kayu can yuluglar teñizke kirür (YHHKB 1733)

“Kimi durmadan koşar, dünyayı dolaşır; kimi canını feda eder, denize dalar.”

Kişi kısmetinde ne varsa onu yaşar ve onunla yetinmelidir. Bu kısmet kimi zaman denize dalmak ve ölmektir.

Beyitte denizin tehlike arz etme yönüne vurgu yapılmıştır. Ölüm ve kısmet kavramlarıyla deniz birlikte anılarak aralarında ilgi kurulmuştur.

Bilginin çokluğunu simgeler, âlim ve yetenekli olmakla ilişkilendirilir

ukuşu öküş bolsa bilgi teñiz

kamuğ iş bütürse kızartsa meniz (YHHKB 2185)

“(Vezir) Aklı çok, bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı; elinden her iş gelmeli ve beyin yüzünü güldürmelidir.”

Denizin genişlik, enginlik⁵ ve derinlik⁶ sembolü olması özelliğinden faydalanılan beyitte bilgi⁷ denize benzetilir. Deniz kelimesinin bu beyitte vezir ve yetenek kelimeleriyle bağdaştırıldığı görülür.

⁵ Denizin genişlik sembolü olduğu diğer beyitler: (YHHKB 4813, 4868, 4998)

⁶ Denizin derinlik sembolü olduğu diğer beyitler: (YHHKB 2243, 6243)

⁷ Bilginin denize benzetildiği diğer beyitler: (YHHKB 2243, 4813, 4868, 4998, 5199, 6135, 6243)

Ne kadar engin ve bereketli olsa da kuruyabilir

hıyanet kişi kayda sunsa elig
teñiz erse suglur kuritur yirig (YHHKB 2866)

“Hıyanet eden kişi bir yere el attı mı, deniz bile olsa (orayı) kurutur.”

Ay-Toldı iyi bir aşçının özelliklerini sıralarken sadakatin önemine değinir. Sadık bir aşçıbaşı beyini mutlaka çok sevmeli, nefesine hâkim olmalı ve hayâli davranmalıdır. Yoksa sadakatsizlik, hıyanet demek olup hıyanet eden kişinin elini attığı her yer deniz bile olsa kurur denilmektedir. Beyitte deniz ile “el” arasında ilgi kurulduğu, denizin bolluk bereket sembolü olması özelliğinden faydalandığı, kuruyabilmesi yönünün vurgulandığı görülür.

Akıl ve bilgiye temsildir, vezirin övgüsünde sıfat olarak kullanılır

seniñdin eşitgü kerek barça söz
biligke teñiz sen ukuşka ögüz (YHHKB 2949)

“Senden her sözü dinlemek gerekir; sen bilgi denizi ve akıl deryasıdır.”

Hükümdar vezirini yani Ögdülmiş'i (istiare) bilgi (benzeyen) ve akıl (benzeyen) denizi (benzetilen) olarak niteler. Deniz çokluk ve bolluk sembolüdür.

Hayatın zorluklarına temsildir, evlilikle alakalandırılır

kime mindi sakın kişi alguçı
teñiz otra girdi kime mingüçi (YHHKB 3386)

“Evlenen kişiyi bir gemiye binmiş farz et, gemiye binen kişi denize açılır.”

ogul kız törüse kimesi sınır
kime sınsa suvda tirig kim kalur (YHHKB 3387)

“Oğul kız dünyaya gelirse gemisi parçalanır, gemi parçalanınca su içinde kim diri kalır.”

Evlilik gemisi, zahmet ve emekle dolu hayat denizinde yol alırken hayırsız evlat bu gemiyi parçalar ve geride diri kimse kalmaz.

Beyitte denizle ilgi ele alınan iki unsur; evlilik ve gemidir. Hayat ve hayatın zorlukları istiare yoluyla denize benzetilir. Deniz; boğup zarar verebilmek, aşılması gereken engel olmak, ölüm kalım meselesi yaratmak yönleriyle beyte konu olur.

Faydasız kalır, dünya malına temsildir

kurug kumka okşar bu yalñuk özi

ögüz kirse todmaz bu sukluk közi (YHHKB 3626)

“Bu insan kuru kuma benzer, onun tamahkâr gözü derya girse doymaz.”

Dünya malına düşkün kişi yani nefsinin arzularınca yönetilen insan kuru bir kuma benzer. Bu kum karakterli kişinin tamahkâr gözüne deniz girse dahi yatışmaz. Deniz kumu bir toprak türü olup verimsizlik sembolüdür. Hâlbuki suyun, yani yaşam kaynağının dibindedir.

Çokluk sembolü deniz, faydasızlık özelliğiyle beyitte ele alınırken istiare yapılarak “dünya malı” ile benzeştirilir. Ayrıca deniz ile “açgözlülük, kum, kumsal” terimleri arasında ilgi bulunmaktadır.

İçinde kıymetler barındıran söze temsildir

teñizke kirür körse köñlün tükel

güher yinçü yakut çıkarur mesel (YHHKB 4395)

“İyice dikkat edersen onlar (şairler) denize dalarak güher, inci ve yakut çıkaranlara benzerler.”

Söz denizine dalan şair (dalgıç) oradan sözün en güzellerini en kıymetlilerini çıkararak şiirini yazar.

İstiareyle “söz ve deniz” benzeştirilir. Deniz burada içinde; yakut, inci ve güher (cevher) gibi kıymetler barındırması yönüyle anılır.

Ceza mekâmıdır

kanı ol bayat men tigüçi otun

teñizde kodı ıdtı teñri töbün (YHHKB 4712)

“‘Ben Tanrırım’ diyen ve sonunda tanrının denizin dibine gönderdiği küstah nerede?”

Deniz, klasik Türk şiirinde sık sık “Hz. Musa, firavun ve ölüm” üçlüsüyle beraber anılır. Kur’ân’da ve Eski Ahit’te Hz. Musa ve beraberindekilerin Kızıl Deniz’i aşması lakin peşi sıra gelen firavun ve ordusunun sulara gömülmesi bahsi

geçer. Bu olaya atıf yapılan yukarıdaki beyitte denizin üstlendiği işlevler arasında ceza mekânı olması ve tehlike arz etmesi gösterilebilir.

Mucize nesnesidir

kanı ol tayakı yılan bolguçı

teñiz yarlıp ötrü yorıp keçgüçi (YHHKB 4715)

“Asası yılana çevrilen ve deniz yarılarak oradan yürüyüp geçen nerede?”

Deniz burada yarılmak, içinden geçilmek, mucize nesnesi olmak işlevleriyle ele alınır. Suyun Hz. Musa ve firavunla bağlantısının kurulduğu görülür.

Geçit vermez, rehavete dalmaya ve içki içmeye temsildir

erejke avınma sen içme süçig

teñiz ol bu iki añar yok keçig (YHHKB 5208)

“Rahata dalıp oyalanma, içki içme; bu ikisi öyle bir denizdir ki insana geçit vermez.”

Geçit vermemek, tehlikeli olmak özellikleriyle deniz bir “engel” sembolüne dönüşür. Rahata dalıp oyalanmak ve içki içmek denize benzetilir.

Beylerin benzetilene olur, yakınındakini varsıl kılar

bu begler teñiz ol tüpi yinçülüg

teñizke yaguklı bayugu kerek (YHHKB 5356)

“Beyler⁸ dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir.”

Beylerin denize benzetildiği beyitte suyun; içi inci dolu olması,⁹ yakınında duran kişiyi zengin etmesi ve dolayısıyla zenginlik kaynağı addedilmesi özelliklerine değinilir.

Derinliğiyle kaygıların miktarını anlatır

negü bar ajunda firkata katıg

firak kadguları teñizde batıg (YHHKB 6203)

⁸ Beylerin istiare yoluyla denize benzetildiği beyit örneği için bkz. (YHHKB 5362)

⁹ Denizlerin inciyle/ kıymetli nesnelere dolu oluşuna dair örnek için bkz. (YHHKB 5362)

“Dünyada firaktan daha güç ne var, firakın kaygıları denizden daha derindir.”

Ayrılık (firak) acısının ve kaygının denizin derinlik özelliği üzerinden mukayese tutulduğu beyitte deniz tezyif edilir.

Bilgi denize benzetilir, deniz serçe gagasıyla mukayese edilir

bilig bir teñiz ol uçı yok tüpi

neçe suv kötürgey semürgük sora (YHHKB 6609)

“Bilgi bir denizdir onun ucu bucağı yoktur, serçe emse emse bundan ağzına ne kadar su alabilir.”

Bilgi; büyüklük ve enginlik sembolü olan denize teşbih edilirken serçe gagasının alabileceği su miktarının ehemmiyetsizliği vurgulanır. Ufaklık alameti olan serçenin denizle mukayese edildiği ve denizin yüceltildiği görülür. Ayrıca enginliği sebebiyle denizin bir tür umut kırıcı olma yönüne atıf yapıldığı söylenebilir.

3.1.1.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye¹⁰

Ateşle birlikte anılır, sabır denize benzetilir

Benüm ileyüme kim katlanısar

Kim hışmumdan deñiz oda yanısar (YRN-MT 188)

Yunus Emre gazaptan (öfke kızgınlık) bahis açtığı beytinde gazabı deniz imgesi tasviriyle ortaya koyar. Beyitte gazap dile gelerek şöyle der: *Hışmımdan deniz alev alıp (alaz alaz) yanacakken benim huzurumda bulunmaya kim katlanabilir?* Gazap ateşinin yakacağı deniz imgesi mesnevîde sabra karşılık gelir (YRN-MT 186-318). Ateş ile zıt anlamda kullanılan, onunla mukayese edilen ve bu ateş karşısında istihfaf edilen deniz sabırla benzeştirilir (istiare).

3.1.1.3. Nesîmî, Dîvân¹¹

Gönlü simgeler, etkiler

Deryâ-yı muhît cûşa geldi

¹⁰ Ele alınan kaynak: Tatçı, 2015'tir. Eserin tezde kullanılan kısaltması YRN-MT şeklindedir.

¹¹ Ele alınan kaynak: Ayan, 2002'dir. Eserin tezde kullanılan kısaltması ND şeklindedir.

Kevn ile mekân hurûşa geldi (ND mes.1/1)

Âlem-i kübra olan gönül engin deniz gibi coşunca kâinat (âlem-i suğra) çağıldar. Beyitte gönül denize istiare edilir. Denizin coşma ve etkileme nitelikleri üzerinde durulur.

Vahdetin deryası gönüldür

İy Nesîmî çünkü gönülün vahdetün deryâsıdır

Yeddi deñiz kubbesine mevc uran deryâ imiş (ND g.207/7)

Ey Nesîmî, senin gönlün vahdetin deryası olduğundan yedi denizin kubbesi sayılan göğe vuran dalgaları vardır.

Vahdet kesrette bulunur. Gönül ise vahdetin deryası olmakla vahdeti ne denli coşkun yaşadığını yansıtır. Zira vahdet kesretin karşıtıdır. Gönüldeki bu derya öylesine coşku doludur ki yedi denizin¹² kubbesine yani göğe vuran dalgaları vardır.

Hadsizdir, Allah'ın evi olan gönle temsildir

İy gönül anuñ evisen sende zuhûr eyledi Hak

Bahr-ı muhît oldu aduñ hadd ü kenârâuñ yohımış (ND g.208/3)

Gönül Allah'ın evi olduğu için ve hiçbir yere sığmayanı kendi içine sığdırdığı için hadsiz bir okyanus gibidir. Gönülün okyanusa benzetildiği beyitte okyanus sınırsızlık sembolüdür ve enginlik özelliğine değinilir.

Damlada deryalık kabiliyeti vardır

Her katre muhît-i a‘zam oldu

Her zerre Mesîh-i Meryem oldu (ND mes.1/9)

Sende var ol genc-i pinhân sende var

Katre sen kim bahr-ı ‘ummân sende var (ND mes.3/34)

¹² Yedi deniz olarak bilinen denizler şunlardır: Bahr-i Muhît (Atlas Okyanusu), Bahr-i Sîn (Hint Okyanusu), Bahr-i Lut (Lut Gölü), Bahr-i Rûm (Akdeniz), Bahr-i Nitaş (Karadeniz) Bahr-i Kulzüm (Kızıldeniz, Şap Denizi). Bkz. Mutlu, 2012: 22.

(Gönül coşunca) Zıtlıklar bir araya gelir, eşitlenir. Tıpkı damla tanesinin (içinde) engin deniz olması gibi. Damla özünde deryadır, onun sıfatlarıyla mündemiçtir. Azam¹³ oluşu vurgulanan deniz hakikati/ Allah'ı temsil ederken damla da insanı temsil eder. Damlanın engin denizde yok olup denizleşmesi ise vuslattır.

Arındırır, yok olup hakikate erme sembolüdür

Gayr oldı helāk ü vech kaldı

Bahr oldı şu kim bu bahre taldı (ND mes.1/18)

Kur'ân'da “*Onun [Allah'ın] zatından başka her şey yok olacaktır.*” (Kasas 28: 88) şeklinde geçen ayete telmih yapılarak denize dalan kişinin deniz olması ve orada kendi benliğinden geriye bir şey kalmaması gibi Allah'ın zatından başka her şeyin yok olacağı vurgulanır. Deniz burada “yok olup hakikate erme” sembolüdür.

Şairin sözüne temsildir

Elfâz-ı Nesîmî göre ne cāndur

Deryā-yı muhîr ü dürr ü kāndur (ND mes.1/45)

Şairler kendilerini överken sözlerini sık sık çeşitli yönlerden (kıymet barındırması gibi) denize benzetir. Nesîmî'nin sözleri bu manada engin deniz olarak anılır. Beyitte denizle inci ve maden arasında tenasüp ilgisi kurulmuştur.

İçine dalınır, hakikat timsalidir

Tal bu bahre v'al bu gevheri sen

Ta kim bileler ki cevherîsen (ND mes.1/48)

Bu bahre talalıdan Nesîmî

Terk eyledi ol zer ile sîmi (ND mes.1/51)

Bir katre bahr-ı hakikat sözünü derc idicek

Ki bir dakıkada miñ dürlü gösterür harekât (ND g.20/18)

¹³ Denizin veya okyanusun azam oluşuna vurgu yapan diğer beyit için bkz. (ND g.145/1)

Kişi ancak hakikat (ND mes.46-7) denizine dalarsa Allah'ı bulabilir diyen Nesîmî verdiği bu öğüdü inciye benzetir ve gerçek bir kuyumcunun hakiki inciyi sahtesinden ayırt edebileceğini söyler (ND mes. 1/48). Hakikati bulan kişinin ise masivayı artık terk edeceğini dile getirir (ND mes.1/51). Nesîmî'ye göre kişi hakikat denizinin bir damlasını anlasa dakikada binlerce şekilde bunu yansıtacak davranışta bulunur (ND g.20/18).

Hakikat denize teşbih edilirken deniz “içine dalınma”sı özelliğiyle ele alınır.

Dünyaya aitliği simgeler, genişlik sembolüdür

Uş bu bahr ü berr içinde kendüdür

Ya'ni esdâf oldu her şey kendü dür (ND mes.3/7)

Allah her sıfatı ile eşyada görünmektedir. İşte bu denizlerde ve karada ne varsa yine hepsi odur. Ber “kıta, toprak, kara parçası” demek olup bahr (deniz) ile beraber kullanılır. İkisi birlikte bu dünyaya aitliği ve genişliği simgeler.¹⁴

Allah'ın tecellilerini ve ilâhî açılımları simgeler

Vasfını işit bu şehruñ şehrine

Gark olasan mutlak anün bahrine (ND mes.3/78)

Vücut-ı mutlak, varlığın aslıdır ve asl'olana dönmüş olmayı ifade eder. Kişi ancak vücut şehri ni iyice tanıdığı zaman varlığının özüne gark olup aslına dönebilir. Beyitte geçen gark olmak ifadesi, Allah'tan gelen feyzin etkisiyle kişinin kendinden habersiz hale gelmesi manasındadır. Bahr ise Allah'ın tecellilerinin, ilâhî açılımlarının temsilidir.¹⁵ Deniz burada gark etme özelliğine değinilmiştir.

Hız. Muhammed ile Allah'ın zatı denize benzetilir

İy sıfātuñ bahr-ı zātuñ gevher-i zât-ı Hudā

Ma'deni fazl-ı vücūduñ iy resül-i kibriyā (ND g.1/1)

Şebr ü Şebbîri ki ya'nî şāh Hasanla şāh Hüseyin

¹⁴ “Bahr u berr”in (deniz ile kara) tenasüp içinde kullanıldığı beyit için ayrıca bkz. (ND g.53/7)

¹⁵ Vücut-ı mutlak hususunda tezin “Su Temelli Yaratılış İnançları” başlıklı bölümüne bakılarak ayrıntılı bilgiye ulaşılabilir.

Ol iki dürreyn-i bahr-ı zât-ı hem-tâ-yı Hudâ (ND g.6/16)

Ya resûl-i fahr-ı âlem seyyid ü zât-ı sıfât

Bahr-ı zâtuñ gevherisen hem sıfâtuñ ‘ayn-ı zât (ND g.19/1)

Sıfatları ve zatının deryası ile Hz. Muhammed, Allah’ın zâtının incisi olarak algılanır. Derya olmaklık hem Allah’a hem Hz. Muhammed’e aittir. Fakat Allah’ınkinin yanında peygamberinki bir inci tanesi olmak boyutunda kalır.¹⁶ Dolayısıyla bir mukayese söz konusudur.

Hayretin benzetilene olur

Gel bu bahr-i hayret içre tala görgil kim nedür

‘İşk elinden agu içdi ol Hasan hulk-ı rızâ (ND g.1/10)

Hayret etmek, hayran olmak Arapça bir kelime olup şaşkınlığı, ne yapacağını bilmez hale gelmeyi ifade eder. Tasavvuf öğretisindeki hayret ise iki şey arasında olmayı temsil eder; korku ve rıza, tevekkül ve recâ gibi. Hayret makamı Allah’ın hikmetlerine duyulan aşırı bir iştiyakın halidir. Ayrıca hayret, tasavvuf yoluna girenlerin takip ettiği yedi yoldan -sekr, vecd, berk, hayret, şuhûd, kurb, nûr-ı kurb, velâyet-i vücûd- biri sayılır. Kişinin hayret denizine dalmak kaidesiyle onun ne olduğunu anlayabileceği söylenirken hayret denize benzetilir. Bunu yaparken de denizin içine dalınması ve görülmesi gereken bir varlık olması özelliklerinden faydalanılır.

Bolluk ve cömertlik sembolüdür

Ca‘fer-i Sâdık kim oldur pişvâ-yı ehl-i dîn

Ol emîn-i sırr-ı esmâ dürr-i deryâ-yı ‘atâ (ND g.6/21)

Sınırsız denecek kadar bolluğu anlatmak için cömertlik denize teşbih edilir. İçinde inciler barındırması niteliğine değinilir.

Sevgiliye temsildir

Çün lebûñ cām-ı Cem oldı nefha-i Rûhu’l-Kudüs

¹⁶ Hz. Muhammed’in zatının denize benzetildiği beyitler: (ND g.68/1, g.219/9). Sevgilinin/ Allah’ın zatının denize benzetildiği diğer beyitler: (ND g.141/9, g.183/6)

İy cemîlüm iy cemâlüm bahr u kânüm merhabâ (ND g.7/2)

Bir şeyin bolca bulunduğu yere yahut kimseye o şeyin “kaynağı, membaı, yatağı” denir. Deniz çok defa “kaynak” ve “dudak” ile birlikte anılarak bitimsiz olmayı, bolluğu, tazeliği çağrıştıracak şekilde kullanılır. Yukarıdaki ifadede sevgili ile deniz istiareyle benzeştirilir. Kân yani maden/ kaynak ile deniz tenasüp içinde kullanılır.

Dudak denize benzetilir, yıkıcı güce sahiptir

‘İyân oldı lebüñ ‘aynında şol su

Ki gark oldı cihân bahrında yek-ser (ND g.72/4)

Dudağın¹⁷ denize teşbih edildiği klasik Türk şiirine ait beyitlerde, dudak bir kaynak olarak kabul edilir. Genel itibarıyla bu dudağın en temel özelliği girdap veya dalga misali yıkıcı güçle bir şeyleri gark edip yok etmesidir. Dolayısıyla su kenarları gibi denizin de tehlikeli ve korkutucu bir yer olduğu çıkarımına ulaşmak mümkündür. Sevgilinin dudağında suyun ayan olması ifadesinde suyun ışıkla ilişkisine gönderme yapıldığı düşünülebilir.

İlahî aşk denize benzetilir, Hz. Muhammed ilâhî aşk denizinden hâsıl olmuştur

Gevheri deryâ-yı ‘ışkıñ katresindendür yakîn

İsm ü resm ü fevk u taht u dört tabâyi‘ şeş cihât (ND g.19/8)

‘Akluñ gemisin gark ide gör ‘ışk deñizinde

Kim bu deñizüñ ka‘rını ‘ummân dahı bilmez (ND g.195/3)

İlk beyte göre Hz. Muhammed’in zatının incisi ilâhî aşk denizinin damlasından üremiştir ve özünde bu aşk denizinin¹⁸ tüm unsurlarını barındırır. İkinci beyte göre ise aşk denizinin derinliğini okyanus dahi bilmez, denir. Çünkü cihanı, akli vb. yutacak kabiliyettir.

¹⁷ Denizle dudağın/ ağzın ilişkilendirildiği beyit örneği için bkz. (ND g.117/11)

¹⁸ Denizin aşkla (muhabbet) birlikte anıldığı beyit için bkz. (ND g.79/1), aşkın/ muhabbetin denize benzetildiği beyitler: (ND g.96/7, g.113/10, g.132/10, g.200/2, g.214/5, g.218/7)

Beyitlerde aşk mefhumu denize benzetilirken ayrıca gark etmesi, derin olması, inci barındırması özellikleri vurgulanır. Damla ve gemi kelimeleri ise denizle tenasüp içinde kullanılır.

İnci ile anılır, Nesîmî'nin şahsını belirtir

Şem‘ ile pervaneem bahr ile dürdaneem

Mescid ü mey haneem ma‘bed ile sumenât (ND g.25/12)

İnci denizin ayrılmaz parçasıdır. Nisan yağmurunun denize düşmesi ve düşen damlanın ağzı açık haldeki istiridyeye ulaşmasıyla oluştuğuna inanılır. İstiridyeye nisan yağmurunun damlasını kıymetli bir inciye dönüştürür. Klasik şiir anlayışında inci Hz. Muhammed'in, gözyaşının, sözün, itaatın, ruhun ve insan-ı kâmilin¹⁹ temsilidir.

Beyitte Nesîmî kendi şahsını “deniz ile inci”nin ayrılmaz bütünlüğü ile özdeşleştirir.

Tahkik denize benzetilir, peygambere sıfat olur

Kudve-i erbâb-ı ma‘nî Ka‘be-i ehl-i kemâl

Bahr-ı tahkîk u dahî müşkil-küşâ vü müşkilât (ND g.28/4)

Tahkikin sözlük anlamı kulun hakikati elde etmek için bütün gücüyle araştırıp soruşturmasıdır. Hakikat arayışının peşinde geçen süreç sınırsızlığı yönüyle denize benzetilir. Bu tahkik denizini en iyi temsil eden kişi olduğu için Hz. Muhammed'in müşkülleri çözdüğü söylenir.

İlim irfan timsalidir, övgü sıfatı olarak kullanılır

Mefhar-ı dünyâ vü dîn hem kâdî-i yevmü'l-hisâb

Bahr-ı ‘ilm ü hilm ü dâniş sâhib-i savm u salât (ND g.28/6)

Bilgin ve allâme kişiler için derya benzetmesi yapılır. Eski devirlerden beri bilgiyi denize benzetmek yaygın gelenektir. Kutadgu Bilig'den yana süren bu

¹⁹ İnsan-ı kâmil olmak ve su arasındaki ilişki şu şekilde açıklanır: “Suyun yatay yönlü fiziki hareketi, insan düşüncesinde onun olgun karakterli bir öge olarak kabul edilmesine zemin hazırlamıştır. Sonsuz akışı ve dolaşımı içerisinde su, mutlak varlığa ulaşmış olan İnsan-ı Kâmil'i sembolize eder. Guénon'un aktardığına göre ‘Mutlak varlığa ulaşmış olan insan, saflığıyla tüm varlıkları yumuşatır. O kadar ki, göğün altı bölgesinde de hiçbir şey ona düşman değildir, ateş ve su ona zarar vermez.’ (Guénon, 2001: 52). İnsan-ı Kâmil'e erişmek, ateşle sembolize edilen zorlu yollardan geçerek, suyun sonsuz dolaşımına ulaşmaktır.” Özdemir, 2014: 87.

geleneğin klasik Türk şiiri ekseninde sürdürüldüğü ve denize dair çeşitli mazmunlarla zenginleştirildiği görülür. Beyitte ilim denize benzetilirken ilim denizi de şiirde övülen kişiye sıfat olur. Yumuşak huyluluk (hilm), irfan (dâniş) yine denize benzetilir.

Sevgiliye benzetmelik olur

Felek hüsnünde hayrândur melek mât

Ne deryâsan ne ma‘densen ne gevher (ND g.72/7)

(Ey sevgili!) Felek senin güzelliğin karşısında hayrandır, melek ise mat olmuştur (yenilmiştir); sen nasıl bir deryasın madensin ve incisin (akıl sır erecek gibi değildir).

Âşık için sevgili, karakter özellikleriyle denize benzer (istiare). Beyitte madenin, incinin deniz ile tenasüp içinde kullanıldığı görülür.

Kifayetsizdir, mürekkep olur

Fikr iderem ki yazayum zerrece ‘ışk sırrını

Bahr midâd ağaç kalem tās-ı felek devât olur (ND g.96/9)

Beyitte Lokman suresi 27. Ayete: “Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Lokman 31:27) ve Kehf Suresi 109. ayete: “De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.” (Kehf 18:109) telmih bulunur. Aşk sırrını yazma işinin müşküllüğü de bu ayetler üzerinden anlatılır. Buna göre denizler mürekkep olsa aşkın sırrını yazmaya yetmeyecektir.

Kifayetsizlik özelliğiyle anılan deniz ayrıca çokluk sembolüdür. Mürekkep denize benzetilir.

Âşğın gözyaşının çokluğunu anlatır

Neçe nevmîd olayum çün gözümüñ ebrinden

Katre katre yüzüme her yaña deryâ tökilür (ND g.99/7)

Âşığın gözünün bulutu, yüzünün her yanına damla damla derya dökerken ümitsizliğe yer yoktur. Çünkü inanca göre İslamiyet'te ümitsizlik yoktur ve Allah'ın rahmetinden hiçbir zaman ümit kesilmemelidir. “*De ki: "Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (Zümer 39:53). Denizin ümide sembol olması, onun rahmet diye anılan “yağmur”la hâsıl olduğuna inanılmasından ileri gelir. Damla, bulut ve ümidin tenasüple kullanıldığı beyitte âşığın gözyaşı denize benzetilir. Deniz ise çokluk sembolüdür.

Canı simgeler

İy gevher-i deryâ-yı cân sen mazhar-ı sâhib-kırân

Oldı yüzüñ dârü'l-emân iy Türk-i mazaga 'l-basâr²⁰ (ND g.150/4)

Can, içerisinde inci gibi türlü kıymetler barındıran deryaya benzetilir.

Islatır, içine düşen nesneyle dalgalanır, gözyaşını temsil eder

‘Aksi dişinüñ gözime düşdi

Emvâc kimi belâl olur mı (ND ter.II-1/6)

(*Ey sevgili!*) *Dişinin aksi gözüme düştü, acaba o da dalga gibi ıslatır mı?*

Âşığın gözü daima nemlidir. Sevgilinin dişini görünce âşığın gözünde dişin yansıması belirir. İçine bir nesne düşen suyun dalgalanması ve bu dalganın etrafını ıslatması gibi yârin dişinin sadece aksi bile göze düşünce göz suyu dalgalanıp etrafını ıslatacak mı, diye âşık soru sorar. Denize benzetilen âşığın gözyaşı (istiare); içine düşülen, dalgalanan, ıslatan özelliğe sahiptir.

Mana denize teşbih edilir

Görün ki bahr-ı ma‘ânî ne kasd-ı cân eyler

Sıfât u sûret-i vahdeti hoş beyân eyler (ND g.159/1)

Bir şeyin hakikati, özü, aslı, ruhu, batını demek olan manayı denize benzetmek yaygın bir kullanımdır.²¹ Zira her ikisinin de geniş sınırları vardır ve

²⁰ “*Andolsun ki, o, [Hz. Muhammed] Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. / Sidretü'l Müntehâ'nın yanında. / Me'va cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır./ O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. / Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü.*” (Necm 53:17)

içinde barındırdıkları çeşitlilik onları kolayca anlamayı, bilmeyi zorlaştırır. İçinde daima gizem barındırırlar ve tehlikelidirler.

Yedi tanedir, Allah'ın iziyle doludur

Hakı bil Hakı bul Hakı tanı kim

Ki Hakdan toludur yidi bahr u ber (ND g.151/11)

Türklerde 7, 70, 9 ve 90 sayıları önemlidir. Ögel'in verdiği bilgiye göre esasen 7 ve 70 sayıları yalnızca Batı Türklerinde kullanılan uğurlu sayılardır. Mezopotamya kültürlerinin mühim unsuru olan bu rakam²² Göktürklerden beri kozmolojik bir mana kazanmıştır. Dünyanın yedi iklim olduğuna inanılmıştır (Ögel, 2014/1: 71, 326). Yedi iklim, yedi deniz ve kara “yeryüzünün tamamı” manasında kullanılan bir deyim olarak kabul edilir. Yedi sayısı ile deniz belli bir anlam bağıyla anılır. Beyitte denizlerin Allah'ın iziyle dolu olduğu ifade edilmektedir.

Feyiz ile anılır

Cevherleri zuhūra getürdi çü nutk-ı Hak

Gör kim ne feyza geldi yine bahr-ı kânumuz (ND g.181/4)

Feyiz; bereket, bolluk, verimlilik, fazlalık, gürlük, nimet, bağış, kerem, ruha huzur verici mübarek ve uğurlu tesir, ilerleme, çoğalma, bilim, irfan, tazelenme, yeşerme, suyun kabarması ve taşıp akması manalarına gelerek pek çok çağrışımı topluca yansıtan, yatağında derin akan kelimelerdendir. Tasavvufta âlemin yaratılışı tasvirlerinde kullanılan özel bir kelimedir. Çünkü yaratılışın nehir misali durmaksızın coşup akması tahayyülü mevcuttur. Feyiz kelimesinin geçtiği beyitlerde su motiflerinin işlenmesine buna binaen tesadüf değildir.

Deniz, feyiz ile tenasüp içinde kullanılırken kıymetli şeyler barındırması özelliği dile getirilir.

Âşığın gözü denize teşbih edilir

Gözümden incü dişlerüñ hayâlün

²¹ Mananın denize benzetildiği diğer beyit: (ND g.150/8)

²² Gilgamiş Destanı'nda yedi sayısının özel yeri vardır. Bkz. Bottero, 2013. Yedi deniz ifadesinin kullanıldığı diğer beyit örneği için bkz. (ND g.207/7)

Gören aydur güher deryāya düşmiş (ND g.204/3)

Âşığın gözü kulağı hep sevgilidedir. Dolayısıyla gözünde yansıyan şey yalnızca sevgiliye ait unsurlar olur. Âşığa bakanlar, aşk ile ağlamaktan deryaya dönmüş gözde²³ (teşbih) yârin inci dişlerini görürse şaşırmmamalıdır. Çünkü inci ancak denizde (âşığın gözü) bulunur. Şıklığın temel unsurlarından gözyaşı olmazsa o gözde sevgilinin bulunması hayli zordur, iması vardır. İncinin denizde bulunuşu; onun taze ve henüz paha biçilmemişliğini, bakirliğini vurgular.

Bakmasını bilene güzelliklerini gösterir, bedene temsil olur

Eger gözlüsen iy gözlü vücūduñ şehrine gir gör

Ne deryāsan ne gevheresen ne ma‘densen ne hoş sâhil (ND g.226/11)

Ey gözlü kişi, eğer bakmasını bilenlerdensen vücut şehrine gir; nasıl bir denizmişsin, nasıl bir inciymişsin, nasıl bir madenmişsin yahut ne hoş sahilmemişsin gör.

Bakmasını bilen kişi için vücut nice kıymetleri barındıran bir kaynaktır. Kimi zaman deniz (teşbih), kimi zaman inci (tenasüp),²⁴ bazen maden yahut hoş bir sahil oluverir. Beyitte denizin ancak bakmasını bilene güzelliklerini göstereceği söylenir.²⁵

Çokluk sembolüdür, âşığın gözyaşı denize benzer

Bahr-ı bî-pâyāna şevkuñ cānumı gark eyledi

Gör ne bî-dād eyledü hecrūñ ne tūfān oldı gel (ND g.236/9)

Aşk şevki canımı engin denize gark etti, gel de ayrılığının nasıl bir adaletsizlik edip tufana neden oluşunu gör.

Ayrılık âşığın denizler kadar çok gözyaşı akıtmasına sebeptir. Öyle ki bu adeta bir Tufan’dır. Nasıl ki Tufan bir adaletsizlik sonucu vuku bulduysa²⁶ gözyaşının böylesine çok akmasında da bir adaletsizlik bulunmaktadır.

²³ Gözle/ gözyaşıyla denizin beraber anıldığı beyit örneği için bkz. (ND g.210/8). Gözyaşının denize benzetildiği beyit örneği için bkz. (ND g.15/7)

²⁴ Denizle incinin tenasüp alakasıyla birlikte anıldığı beyitler: (ND g.244/23, g.260/7, g.275/5, g.281/7, g.330/3, g.336/8, g.407/5). Denizin inci barındırması hakkındaki bkz. (ND g.393/4)

²⁵ Denizden anlayan kişinin denizdekilerin kıymetini bilmesine dair bkz. (ND tuy.72)

²⁶ Tufanın vuku bulmasında adaletsizlik ögesinin büyük yeri vardır. Çünkü insanların iyice çığırardan çıktığı söylenen azgınlıkları ve saygısız davranışları Tufan ile cezalandırılır. Böylece bozulan adalet düzeni tekrar sağlanır. Konu hakkında tezin Tufanla ilgili başlıklarına bakılabilir.

Beyitte uçsuz bucaksız olma, gark etme yönlerine değinilen deniz, Tufan²⁷ ve ayrılık kavramıyla birlikte anılmış, gözyaşıyla benzeştirilmiştir (istiare).

Kudretin benzetilenidir

Sarrāf-ı bahr-ı kudretem yākūt-ı kân-ı vahdetem

Şimdi gelüp Nesîmîyem hak ile yeksân olmuşam (ND g.253/9)

Kudret denizinin sarrafiyum, vahdet madeninin yakutuyum, şimdi gelip Nesîmî olurum, yer ile yeksân olurum.

Kudret denize benzetilmiş, denizin içinde kıymetler barındırma²⁸ hususiyeti vurgulanmış, sarraf kelimesiyle deniz alakalandırılmıştır.

Çokluk sembolüdür, âşığın gözü ve gözyaşı denize benzetilir

Dişlerüñ ‘aksi nigārā göñlüme nakş olalı

Gözlerüm bahrında her dem dürr ü mercân bulmuşam (ND g.254/5)

Ey put gibi güzel sevgili, dişlerinin aksi gönlüme nakışlandığından beri gözlerimin denizinde daima inciyle mercan bulunur.

Sevgilinin dişleri âşığı derin tesir altında bırakır ve âşık buna binaen sürekli ağlar. Dökülen yaş mercan gibi kanlı olmakla beraber inci²⁹ ve mercan³⁰ misali kıymetli görülür.³¹

Beyitte âşığın gözü (teşbih) ve gözyaşı (istiare) denizle benzeştirilir. İnci ve mercanla³² tenasüp sağlanırken denizin içinde kıymetler barındırması özelliği dile getirilir. Deniz çokluk özelliğiyle sembolize edilir.

Engindir, etkilenir, âşığın gönlüne temsildir

Mevc urur ‘ışkıyla göñlüm dürlü dürlü dür saçar

Bu kerānsız ‘ışk-ile deryā-yı ‘ummān gelmişem (ND g.256/5)

²⁷ Ayrılık derdinin kişinin başına Tufan getirmesine dair beyit örneği için ayrıca bkz. (ND g.313/8)

²⁸ Denizin kıymetler barındırması ve kıymetli olması özelliğine değinen beyitler: (ND g.275/5, g.281/7, g.301/3, g.306/15, g.330/3, g.336/8, g.423/1)

²⁹ Gözyaşının inciye benzetildiği diğer örnek: (ND g.281/7), gözyaşının istiare yoluyla inciyle benzeştirildiği beyitler: (ND g.260/7, g.269/3, g.297/3, g.381/6)

³⁰ Gözyaşının lal, akik, mercan gibi kırmızı renkteki değerli madenlere istiareyle benzetilmesine dair beyitler: (ND g.269/3, g.297/3)

³¹ Gözyaşının kıymetli olması hususuna değinen beyit örneği için ayrıca bkz. (ND g.269/3)

³² Denizin mercan barındırmasına dair bkz. (ND g.336/8)

(Yârin) Aşk ile gönlüm dalgalanıp türlü türlü inciler saçar, bu engin aşk ile adeta okyanusa döndüm.

Aşk ağlatır.³³ Ağlarken gönül deniz misali dalgalanmaktadır (istiare) ve bu dalgalanmanın sonucunda gözden inci gibi yaş saçılır.³⁴ Burada deniz enginlik özelliğiyle beyte konu olmuştur.

Nesîmî'nin zatıdır, kıyısı vardır

Hem muhîtam hem kenârem hem sadef dür-dâneym

Hem bu bahruñ gevheri hem gevher-i 'ummân menem (ND g.266/4)

Hem muhîtam hem kenârem hem sadef dür-dâneym

Hem bu bahruñ gevheri hem gevher-i 'ummân menem (ND g.266/4)

Nesîmî'ye³⁵ göre; okyanus da onun kıyısı da içindeki sadef ile inci de kendisinden başkası değildir. İnci ve sadefle tenasüp sağlanan beyitte deniz, kıyısı olmasıyla ve kıymetler barındırmasıyla belirtilir.

Kifayetsizdir, sınırlandırır

Genc-i nihân menem men uş 'ayn-ı 'ıyân menem men uş

Gevher-i kân menem men uş bahr ile kâna sıgmazam (ND g.270/6)

Nesîmî kendisinin kıymetli bir cevher/ inci olduğunu söyleyip içinde bulunduğu denize sığmadığını ifade eder. Enginlik sembolü olan denizin burada tam tersi bir manayla kullanıldığı, kifayetsizlikle nitelendiği görülür. Tezattan faydalanılarak mübalağa sanatına başvurulur. Deniz; sınırlayıcılık, kıymetler barındırmak yönlerinden ele alınır.

Çokluk sembolüdür

İy incüyi medh eyleyen yâkütını cevher bilen

Men buldugum dür-dâneyi miñ bahr ü kâna virmezem (ND g.271/8)

³³ Aşkın ya da aşk şevkinin ağlatmasına dair beyitler: (ND g.251/6, g.281/1, g.281/7, g.283/5, g.291/7, g.406/1, g.446/8, tuy.173, tuy.304)

³⁴ Gözyaşının saçılması (saçı gibi) hakkında bkz. (ND g.269/3)

³⁵ Nesîmî'nin kendisini deniz, okyanus vb. su unsuruna teşbihle benzettiği beyit için bkz. (ND g.306/15), istiareyle benzettiği beyitler için bkz. (ND g.241/26, g.244/23)

Ey inciye övüp yakutunu mücevherattan sayan kişi, bulduğum inciye (yâri) binlerce deniz ve maden karşılığında vermem.

Sevgili³⁶ ile deniz, aralarında mukayese yapılan iki unsurdur. Mukayesede tezyif edilen taraf denizdir, zira yetersiz kaldığı ima edilir. Enginlik, çokluk³⁷ sembolü deniz; maden, inci, yakutla tenasüp edilir.

Tasavvuf makamı olan hakikat denize teşbih edilir

Hakikat bahrına taldum tarikat keştisin sordum

Men ol keştîye mellâh ‘Aliyyü’l-Mürtazâ gördüm (ND g.294/2)

Hakikat denizine daldım, orada tarikat gemisini sordum soruşturdum; ben o gemiye kaptan olarak Hz. Ali’yi (layık) gördüm.

Tasavvuftaki dört makamdan (şeriat, tarikat, hakikat, marifet) ikisine değinilen beyitte Nesîmî hakikat makamına kişiyi ulaştıracak yolun (tarikatın) lideri olarak Hz. Ali’yi gördüğünü söyler.

Gemi, kaptan kelimeleri denize tenasüp edilirken hakikat denize benzetilir. İçine dalınması³⁸ yönüyle deniz nitelenir.

Aşk derdine temsildir, kıyısında sevgili gezer

Garîk-i bahr-ı gam itdi meni bu şîve ile

Gelür teferrüc ider her zemân kırığından (ND g.323/5)

Ettiği naz ile (sevgili) beni dert denizine gark etti, çünkü her zaman bu denizin kıyısında dolaşmaya gelir.

Deniz kıyısında dolaşmak yaygın adettir. Sevgili de böyle yapar. Fakat yârin kıyısında gezdiği deniz aslında âşğın dert denizidir (teşbih) ve yârin nazı ile oluşur. Çokluk, enginlik sembolü denizin gark etme tehlikesine beyitte yer verilmiştir.

Vuslat zamanı her heri kaplar, tesir eder, aklın yetmeyeceği enginliktedir

Muhît oldı visâlûñ çün ser-â-ser yâbis ü ratba

³⁶ Denizin istiare yoluyla sevgili ile alakalandırıldığı beyitler: (ND g.301/3, g.305/2, g.306/15, g.318/1, g.366/8), teşbih yoluyla sevgilinin denize benzetildiği örnek için bkz. (ND müst.4/4), sevgilinin denizle anıldığı örnek için bkz. (ND tuy.299).

³⁷ Denizin enginlik/ çokluk/ sınırsızlık sembolü oluşuna dair bkz. (ND g.301/3, g.337/13, tuy.24)

³⁸ Denizin içine dalınması/ düşülmesi ile ilgili bkz. (ND g.368/13, tuy.177)

Kimüñ ‘aklı haber virsün bu deryānuñ kenārından (ND g.324/5)

(Ey sevgili!) Vuslatınla kuruluk yahut yaşlık neresi varsa hepsi baştan başa okyanusa döndü, hal böyleyken kimin akli bu okyanusun kıyısından haber verebilir, onu tarif edebilir ki?

Beyte göre okyanus; her yeri kaplar, sevgiliye vuslatla oluşur, tarif edilmesi güçtür, enginlik sembolüdür, kuruluk ve yaşlıkla beraber anılır.

Hayran eder, akli baştan alır

‘Ālemüñ bahrında hayrān oldı cümle ehl-i fen

Dürr-i meknün bulmuşam çün ka‘r-ı deryāsında men (ND g.346/4)

Fen ehli âlemin denizine hayran oldu, çünkü ben denizin dibinde çok kıymetli bir inci buldum.

Beyitte denizin özelliklerinden; kendine hayran etmesi, kıymetler (inci gibi) barındırması, derinliği ele alınmıştır.

Mana denize benzetilir, Hz. İsa ve Meryem ile anılır, yüceliklere ulaştırır

Eger ‘İsî-i Meryem teg dilerseñ menzil-i a‘lā

Sen ol gavvās-ı ma‘nî vü düş uş deryā-yı ‘ummāna (ND g.361/2)

(Ey Nesîmî!) Eğer Hz. Meryem’in oğlu İsa gibi yüce menzile çıkmayı dilersem okyanusa dalmalı, mana denizine dalgıç olmalısın.

Mananın³⁹ denize benzetildiği mısralarda deniz sembolleşen enginliği/genişliği yönünden ele alınır, Hz. İsa ile birlikte dile getirilir. Yüceliklere ulaşmak için içine dalınması gerektiği söylenir.

Engindir, aşka temsildir, vuslatla alakalandırılır

Visālün kıymetî dürdür nihāyetsüz deñiz ‘ışkuñ

Bu dürrüñ kânın ol buldı ki gark oldı bu deryāya (ND g.385/7)

(Ey sevgili!) Sana kavuşmanın kıymeti inciye benzer, engin deniz ise aşkın ta kendisidir; vuslat incisinin madenini her kim bulursa bu aşk denizine gark olmuştur.

³⁹ Mananın denize benzetildiği örnek için bkz. (ND müst.4/4)

Nihayetsizliği, gark ediciliği, inciler barındırmasıyla bahsedilen denize aşkın⁴⁰ teşbih edildiği görülür.

İçindeki dalgalar denizin etkisini hisseder, Allah'ın tesirine ve tecellilerine temsil olur

Zerre-i mihrüz egerçi matla'-ı mihr olmuşuz

Katre-i bahruz ve lîkin mevc urur deryâ bize (ND g.400/2)

Nesîmî kendisini denizdeki damla gibi görür (teşbih). Ancak ne kadar ufak olursa olsun denizin dalgası ona değip tesir eder. Yani denize benzetilen Allah'ın (istiare) tesirini, tecellilerini damla suretindeki her kul hisseder.

İncelikli sözün mekânıdır

İy Nesîmî sözüni tuhfe için bahra ilet

Kim anuñ dikkatine dürr ile mercân susadı (ND g.402/11)

Ey Nesîmî, sözünü hediye olarak denize at, çünkü sözünün inceliğine inci ile mercan susadı.

Denize bilhassa şişe içinde şiir, öykü, özlü söz vb. bırakmak eskiden beri süregelen bir gelenektir. Nesîmî de şiirinin sözlerini denize atmayı ister. Çünkü onun tasavvuruna göre inci ile mercan Nesîmî'nin ince sözlerine susamıştır.

Denize bir şey atmak, özellikle de şiir bırakmak geleneğine değinilen dizelerde denizin inciyle mercan barındırması özelliği vurgulanır.

Mahveder, içine düşülür, Nesîmî'ye benzetmelik olur

Mahv oldu Nesîmî 'ışk içinde

Deryâ-yı muhîta düşdi mâhî (ND g.421/11)

Nesîmî aşkın içinde mahvoldu, (sanki) balık okyanusa düştü.

Nesîmî kendisini engin aşk okyanusa düşmüş bir balık gibi görür. İçindeki görünmez kılmasıyla ve kaplayıcılık yönüyle okyanusun ele alındığı görülür.

Suyu selsebil özelliği taşır

⁴⁰ Aşkın denize istiareyle benzetilmesine dair bkz. (ND g.281/7, tuy.24, tuy.129), teşbihle benzetildiği örnekler için bkz. (ND g.330/3, g.337/13, tuy.63)

Bahr-ı muhît imiş gönül yohdur anuñ kenâresi

La‘l ile selsebîl imiş âb ile seng-hâresi (ND g.422/1)

Gönül, kıyısız bir okyanus imiş; bu okyanusun suyu ve taşı ise selsebil ile lal imiş.

Gönül okyanusa benzetilirken bu okyanusun kıyısı, ucu bucağı bulunmağı söylenir. Üstelik kayası lal taşındandır ve suyu selsebildir.

Yârin dilinden ve gönlünden taşar, azamdır, güzeldir

Dilüñden cüş ider deryâ-yı a‘zam

Ne hûb bahr-ı revân bi’llâh degül mi (ND g.447/27)

(Ey sevgili!) Senin dilinden/ gönlünden azametli bir deniz taşar, Allah için bu akıntılı deniz ne güzel değil mi?

Yârin dilinden/ gönlünden taşıdığı söylenen deniz; azamdır, güzeldir, akıcıdır.

Âşığın gönlündedir, aşka temsildir, arzu nesnelere içinde gizler

Sendedür şol genc-i pinhân gezme her vîrâne-yi

Deñize tal andan iste iy gönül dür-dâne-yi (ND g.453/1)

(Ey gönül!) Gizli hazine sendedir, onu arayayım diye her viraneyi gezme; denize dal ve inciye denizden iste.

Aşk denizinin incisi olan sevgili, âşığın gönlünde yer edinmiştir. Gönül bu inciye ulaşmayı istiyorsa aşk denizine (istiare) dalmalıdır. Bahsi geçen deniz zaten âşığın kendi gönlündedir.

İnci, hazine kelimeleriyle tenasüp yapılırken denizin gizleme, saklama, kıymetler barındırma, içine dalınması hususiyetleri dile getirilir. Denizden dilek dilemek yer-su kültüyle alakalandırılarak düşünülebilir.⁴¹

Etkiler, kendine uyum sağlar

Mevcidür kâ’inât bu deryânuñ

Bes anuñla tutar karâr u sebât (ND terc.I-2/2)

Kâinat deryanın dalgası gibidir; onunla karar ve sebat tutar.

⁴¹ Konu hakkında tezin “Suya Dair İnançlar, Uygulamalar: Irmak, Deniz, Göl; Pınar” başlıklarına bkz.

Kâinat burada denizin bir dalgası şeklinde nitelenmiştir. Deniz etkileyip kendine uyum sağlatmasıyla ele alınmış, uçsuz bucaksızlığıyla tavsif edilmiştir.

Damlalardan oluşur, damlada deniz olma kabiliyeti vardır, Nesîmî'ye temsil olur

Ma'nî yakûtın iste iy gavvās

Katre bahrında gör ne 'ummānam (ND terc.I-4/3)

Ey dalgıç, mana yakutunu iste ve damla denizinde nasıl bir okyanusum, gör.

Mana yakutunu isteyen dalgıcın Nesîmî'yi damlanın içindeki okyanus olarak göreceğini söyleyerek şair sergilediği mana üstatlığının nasılengin ve sınırsız bir kabiliyet olduğunu ima ediyor. Damlada deniz kabiliyeti bulunduğu söylenmiştir.⁴²

Âşığın hâtırı denize benzetilir, dalgaları

Mevcine hayālūñūñ düşelden

Sözüm dür ü hâtırum yem oldı (ND terc.II-5/4)

(Ey sevgili!) Hayalinin dalgasına düştüğümden beri sözüm inci gönlüm ise deniz oldu.

Sevgilinin hayali dalgaya benzetilirken âşığın/ şairin sözü inciye dönmüş (teşbih), gönlü ise deniz olmuştur (teşbih). Denizin dalgalanması, içine düşülmesi özelliklerine değinilmiştir.

Vahdetin bezetileni olur

Cānumuñ cānānesiseñ iy habîb

Hüblaruñ ferzānesiseñ ey habîb

Küntü kenż⁴³'ün hānesisen iy habîb

⁴² Damladan deniz çıkmasına dair bkz. (ND g.260/7)

⁴³ “Kenż-i mahfî tabiri hadis olarak da rivayet edilen, “Bilinmeyen gizli bir hazine idim, bilinmek istedim, bilineyim diye halkı (kâinat) yarattım” (Aclûnî, II, 132) ifadesinden alınmıştır. Burada geçen “istedim” (ahbebtü) muhabbet, “bilinmek” (u'refû) mârifet kökünden geldiği için mutasavvıflar kâinatın yaratılışını muhabbet ve mârifetle açıklamışlardır (İbnü'l-Arabî, s. 203). Buna göre Hak'tan başka hiçbir şeyin bulunmadığı zamanda Hak bilinmeyi istemiş, böylece ilk olarak sevgiyle tecelli etmiştir (taayyün-i hubbî). Bu sevginin amacı ise bilinmektir (mârifet). Âlemi yaratınca artık O mâruf (bilinen ve tanınan) olmuştur. Fakat bu bilinme sıfat ve isimlerinin zuhur etmesi şeklindedir ve O sadece bu yönden bilinir hale gelmiş, mutlak gayb olan hüviyeti ve zâtı itibarıyla yine gizli bir hazine olarak kalmıştır. Allah, kâinat var olmadan evvel ne kadar gizli ise var olduktan sonra da o kadar gizlidir. Bu sebeple mutasavvıflar hadiste geçen, “Gizli bir hazine idim” ifadesini, “Gizli bir

Vahdetüñ dür-dānesisen iy habīb (tuy.9)

Nesîmî'ye göre vahdet bir denizdir⁴⁴ (istiare) ve bu denizin incisi sevgilinin kendisidir.

Kuşatıcıdır

Ger Hak olduñ Hak sıfātuñ handadur

Hak sıfāt ol gör ki zātuñ handadur

Ger muhît olduñ cihānuñ handadur

İy kemāh āhır Fıratuñ handadur (tuy.54)

Kişi eğer deniz olduğunu (kuşatıcı) iddia ediyorsa bununla birlikte cihanının hatta Fırat nehrinin de böyle olması (kuşatabilmesi) gerektiğini ifade eder. Şair böyle söyleyerek insanın daima eksik yanının olduğunu vurgular. Bir deniz ne kadar kuşatıcı olursa olsun tüm dünyayı, dünyadaki nehirleri içine alamaz.

Daimilik ve bakilik sembolüdür, fena denize teşbih edilir

Geç ikilikden elif tek vāhid ol

Hakkı gör Ādemde Hakka sācid ol

Gel fenānuñ bahrına düş hālid ol

Ka'beyi tanı vü Lāta 'ābid ol (tuy.187)

Deniz sınırsızlık sembolü olduğu gibi burada geçtiği üzere daimiliğin, bakiliğin de sembolüdür. Fena yani yokluğun denize benzetildiği görülür.

Okyanuslar içinde deniz barındırır, ilme temsildir

'Işk içinde gör ne hayrān olmuşam

hazineyim" şeklinde anlamak gerektiğini, buradaki "idim" kelimesinin zamanı ifade etmediğini önemle belirtmişlerdir. Bu söz, Hakk'ın isim ve sıfatlarıyla ezelden beri zuhur ve tecelli ettiği, böylece zātu itibarıyla bilinemezken zuhur ve tecellileriyle bilinmekte olduğu, yani bilinirliğinin zât mertebesinde değil isim ve sıfat mertebesinde olduğu anlamına gelir.

İlâhî zâtın sonsuz tecellilerin kaynağı olduğu halde kendisinde herhangi bir eksilmenin söz konusu olmaması O'nun bitmez tükenmez bir hazineye benzetilmesine sebep olmuştur. Mutasavvıfların âlemin yaratılışını ve varlığını muhabbet ve mârifetle açıklamaları da buna dayanır. Âlem muhabbetle var olmuş, ahadın zâtî sevgisinden vücuda gelmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî, "Benim dinim muhabbet dinidir" derken bu zâtî sevgiye işaret etmiştir (el-Mu'cemü's-süfî, s. 302, 480)." Aydın, 2002: 258.

⁴⁴ Vahdetin deniz ya da başka bir su unsuruna benzetilmesi hakkında bkz. (ND g.423/3, g.368/13, tuy.176, tuy.177, tuy.218)

Cism içinde ser-be-ser cān olmuşam
‘İlm içinde bahr-ı ‘ummān olmuşam
Lā-mekān gencine vîrān olmuşam (tuy.211)

Nesîmî ilim yönüyle kendini okyanusun içindeki deniz gibi görmektedir (teşbih). İlim bir okyanustur, Nesîmî ise onun içindeki denizdir. Dizelere göre okyanusların deniz barındırdığı ve Nesîmî’nin bu bilgiyi şiirinde kullandığı görülür.

Hız. Ali’ye benzetmelik olur

Gül-sitān-ı melekūtdur şāh ‘Alî
Şîr-i küh-ı ceberūtdur şāh ‘Alî
Yūnus u deryā vü hūtdur şāh ‘Alî
Hem ‘asā Mūsî düddur şāh ‘Alî (tuy.297)

Nesîmî’nin tabirine göre Hız. Ali hem Hız. Yunus’tur hem denizdir hem de Yunus’u yutan balıktır. Bunların beraberliğiyle tenasüp sağlanmıştır.

3.1.1.4. Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme)⁴⁵

Çokluk bildirir, aşılması gereken engelin sembolüdür, şarap tortusuna benzetilir

Yüz tağı bir günde ol yolda geçe
Yüz deñizi cür‘a sanuban içe (GMT 249)

Denizin en sık anılan iki özelliği; aşılması gereken bir engel olması⁴⁶ ve enginliği/ çokluğu sembolize etmesidir. Yukarıdaki dizelerde hüdhüd, kuşlara

⁴⁵ Ele alınan kaynak: Yavuz, 2007. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78427/gulsehri---mantikut-tayr.html> (E.T. 14.02.2018). Eserin tezde kullanılan kısaltması GMT şeklindedir.

⁴⁶ Anlatı kahramanının sembolik yolculuğu ve su bahsinde Campbell kahramanının macerasının en temelde “ayrılma-erginlenme-dönüş” aşamalarından oluştuğunu belirtir: “*Kahramanın mitolojik macerasının standart yolu geçiş ayinlerinde sunulan formülün büyütülmüş halidir: ayrılma-erginleme-dönüş: buna monomitin çekirdek birimi denebilir. Bir kahraman olağan dünyadan çıkıp doğaüstü tuhaflıklar bölgesine doğru ilerler: burada masalsı güçlerle karşılaşılır ve kesin bir zafer kazanılır: kahraman bu gizemli maceradan benzerleri üzerinde üstünlük sağlayan bir güçle geri döner.*” (Campbell, 2010: 42). Anlatı kahramanı ve su ilişkisinde “ayrılma ve erginlenme” kısımlarının sıklıkla ele alındığı görülürken kahramanın “dönüş” aşamasında su unsurunun sembolik rol üstlenmesi az rastlanır türdendir. Nitekim Mantıku’t-tayr’dan alıntılanan yukarıdaki beyitte deniz “ayrılma-erginlenme” aşamasındaki sembolizme dâhildir. Konu hakkında bir araştırma için bkz. Işık, 2009.

rehberlik⁴⁷ vazifesini yerine getirmeden önce yolda karşılaştıkları türlü belalardan dem vurur. Bu belaların hepsi padişahın yüzünü görebilmek içindir. Onun yüzünü her kim görürse yoldaki yüz dağı bir günde geçer, yüz denizi bir yudumda içer. Deniz burada olduğu gibi çoğu zaman çokluktan, aşılmazlıktan kinayedir. Lakin onun bu çokluğuna rağmen kolayca aşılabileceği söylenerek (cür'aya yani şarap tortusuna benzetilir) adeta hafifsenir. Bir yudum kabilinden addedilerek içilip bitirileceği iddia edilir.

Enginlik sembolüdür

Anda kim ben cem' idem cevherleri

Deñize beñzer yigam gevherleri (GMT 1440)

Deniz öylesine uçsuz bucaksızdır ki içinde sayısız inci vs. ihtiva eder. Bu onun enginliği sayesinde. Yukarıdaki beyitte keklik kendini överken inci madenleri bulup inci biriktirmedeki ustalığını anlatır. “Ustalık göstermek ve marifet sergilemek” ile “denizin enginliği” arasında alaka kurulur.

Coşkundur

Rüstemem diyü huruş eyleyeyim

Deñize beñzeyü cüş eyleyeyim (GMT 1223)

Klasik Türk şiirinde denizle ilgili yaygın benzetmelerden biri coşkunluktur. Bir olay durum karşısında yaşanan coşkunluğu anlatmak için “deniz gibi coşmak” ifadesi kullanılır.

Kavgacı birine benzetilir

Deñiz olduñ-ısa gavgā kılmagıl

Gemide ol nahvî gibi olmagıl (GMT 2073)

⁴⁷ Anlatılarda aşılması imkânsız görünen engelleri (eşikler) aşmak bilge bir kişi/ rehber sayesinde gerçekleşir. Bu bilge rehber: “[...] büyücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyük baba ya da otorite sahibi herhangi bir kişi olarak görünür. İnsanın gulyabani ya da hayvan görünümündeki ruh arketipi, insanın idrak, anlayış, iyi bir tavsiye, karar, plan gibi şeylere ihtiyaç duyduğu, ama kendi imkânlarıyla bunlara ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkar. Arketip bu ruhsal yetersizliği, boşluğu dolduran içeriklerle telafi eder.” Bkz. Jung, 2009: 86. Mantıku't-tayr'da hüdhüd diğer kuşlara yaptığı rehberlik sebebiyle Jung'ın “yüce birey arketipi”ne karşılık gelir.

Denizin dalgalı, sürekli sarsan ve hırpalayan hali onun kavgacı birine benzetilmesine dayanak sunar.

Kurutması zordur, tehlikelerle doludur

Ol deñizde yutdı şeyhi çün neheng

Korkudan sizi kaçurdu nām u neng (GMT 608)

Deniz kurtulması zor, tehlikelerle dolu olma özellikleriyle ele alınır. Aşk, bir denizdir (âşığı yutar), suyun içindeki timsah ise sevgilinin ta kendisidir.

Dört sayısı ile ilişkilendirilir, çaresizliğe ve umutsuzluğa neden olur

Mü‘min ol kaz yavrusı gibi yüzer

Deñizin dört yanını şeytān gezer (GMT 1093)

“Dört yanı deniz kesilmek” (çaresiz ve umutsuz halde kalmak) deyiminde olduğu gibi “deniz” ile “dört yan” ifadeleri yan yana anılır. Dört sayısı maddi düzenin sayısıdır, bütünlük/ heplik belirtir. Sağlamlık manası taşır. ‘Anâsır-ı erba‘ayı çağrıştırır. Tamamlanmışlık ve düzen ifade eder. Gülşehrî’nin beytinde olduğu gibi her taraf/ yön/ yan anlamı taşır.⁴⁸

⁴⁸ “Bayram Durbilmez de Türk kültüründe dört sayısının yeri ve önemini bir makalesinde işlemiştir. Pek çok kaynağa atıf yaparak o makalede şunları belirtmiştir: “Yeryüzünün bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde olduğu”, “dört gök öküzün üzerinde durduğu” gibi inanışlar; “dört unsur”, “dört ana yön”, “dört mevsim”, “dört zaman”, “dört renk”, “dört yıldız / yıldız kümesi”, “bir ağacın dört dalındaki yasak meyveler” vb. gibi hususlar mitolojik kökenlidir.

Türk mitolojisine göre, Türkler yeryüzünü bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde tasavvur etmişlerdir. Yeryüzü dört yöne bölünmüştü. Altaylı Türkler, “dünyanın önce daire, sonra kare şeklinde” olduğuna inanırlar (Çoruhlu, 2002: 89). “Dört yan” bir Türk devlet düşüncesidir (Ögel, 1995: 304). Köktürk yazıtlarında geçen “tört bulung” [=dört yan, dört yön] sözü de bu düşüncenin bir yansımasıdır (Ögel, 1995: 244). Yakut Türkleri, Dünyanın hem yuvarlak hem de dört köşeli olduğuna inanıyorlardı (Ögel, 1995: 243). Dört cihet [=yön] vardır: Doğu, batı, güney, kuzey.

Ögel’in tespitlerine göre; “Türk devletlerinde, güney ve kuzey ikinci derecede yönlerdi. Çünkü devlet, ancak doğu- batı yönlerinden genişleyebiliyor ve mana kazanıyordu. Sibirya kavimlerine göre ise, “Dünya, güneyden kuzeye doğru uzanmakta idi”. Çünkü büyük ve kutlu ırmaklar da, bu yönde akmakta idiler. Yakut Türkleri, “güneyi, dünyanın yüksek ve cennet yanı olarak düşünüyorlardı. Kuzey ise, dünyanın aşağı bölümü idi”. Sibirya’nın coğrafya konumu da, böyle idi. Aslında Yakut Türkleri güneyden gelmişlerdi. Onlara göre, “Rüzgârlar da, dört köşeden esiyorlardı.” (Ögel, 1995: 243-244). Yakut Türkleri rüzgârları da dört yöne ayırmışlardı. Çünkü; “Dünyanın dört köşesinde “büyük rüzgâr hazineleri” olduğuna inanırlardı (Ögel, 1995:304).” (DURBİLMEZ 209, 72-73)

Metin Arıkan “beş” sayısının Türk kültüründeki yerini anlatan bildirisinde, esas olan “dört” yön (doğu, batı, kuzey, güney) dışında, “merkez”in bulunduğunu ve bunun da “beş” olarak temsil edildiğini vurgulamıştır:

“Çin kültüründe beş kozmolojik sayı; yani dört yön ve merkez evrensel bir tasnifin ve benzeştirmenin (mikrokozmos ile makrokosmos arasında) kusursuz bir örneğini oluşturur. Dünyanın

Adi şeyler barındırabilir

Deñizün dibinde gevher pāk ola

Deñiz üstinde yüzen hāşāk ola (GMT 1106)

Yüziçidür gevher isteyü gezen

Çerçöp olur deñiz üstinde yüzen (GMT 1107)

Deniz iki yönlü bir varlıktır. Değerli kıymetli şeyleri (inci) içinde barındırabildiği gibi adi şeyleri (çer çöp) de yüzeyinde bulundurur. Denizdeki arzu nesnesini elde etmek için dalgıç olunmalıdır, alelâde yüzücüler ise ancak yüzeydeki çer çöpe ulaşabilir, denilir. Deniz burada arzu nesnesine ulaşmak için mücadele edilmesi gereken, aşılması icap eden engel rolündedir.⁴⁹

Dede Korkut Oğuzname'lerinde de rastlandığı üzere anlatı karakterinin kahramanlığa ulaşması için en az kendisi kadar güçlü bir rakiple/ engelle karşılaşması beklenir. Böylece karakterin gücü dinleyici/ okur tarafından anlaşılın istenir. Burada denizin aşılması gereken engel olarak ele alınışı bahsi geçen dalgıcın ustalığını öne süren bir işlevdedir.

düzenlenmesi ve insanî kurumların oluşturulması kozmogoniyle eş değerdir. Hükümdar kötülük güçlerini dört ufka sürüp bir merkeze yerleştiğinde ve toplumun örgütlenmesi tamamlandığında dünya yaratılmış olur."

Buna benzer bir örneğe Buda'nın doğumu olarak anlatılan efsanelerin birinde de rastlıyoruz: "...Doğduğu yerde mucize eseri oluşan büyük nilüfer çiçeği üzerinde otururken, iki Naga kralı bir kez daha onu yıkayıp temizlerler. Sonra o kalkar, dört yöne ayrı ayrı yedi adım atarak hastalık ve ölümü yeneceğini korkusuz bir aslan gibi kükreyerek açıklar."

Çin kültürü ve Budist kültürden örnekler verdikten sonra bizim için asıl önemli olan Türk kültüründe de buna benzer bir durumla karşılaşılıyor mu diye düşündüğümüzde; Türklerin ilk yazılı şaheseri olarak kabul edilen "Orhun Abideleri" aklımıza gelir ve orada pek çok örnek karşımıza çıkar:

"Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim, denize ulaşmama az kaldı. Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim, Tibete ulaşmama az kaldı. Batıda İnci nehrini geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettim. Bunca yere kadar yürüttüm. Ötüken ormanından daha iyisi yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş."(Kül Tigin Abidesi-Güney Yüzü) "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar, onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum. O şimdi kötü değildir. Türk Kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur" (Kül Tigin Abidesi-Güney Yüzü)" (ARIKAN 2006, 149)

Türkiye Türkçesinde bir işin, bir şeyin veya bir kimsenin "tam", "eksiksiz" ya da "mükemmel" olduğunu ifade etmek için "dört dörtlük ..." tabiri kullanılmaktadır [dört dörtlük: Tam, kusursuz, mükemmel (Türkçe Sözlük, 2009, 569)]. Yine Türkiye Türkçesinde "eksiksizlik" ifadesi için "dört başı mamur" vardır [dört başı mamur: Her bakımdan istenildiği gibi olan, eksiksiz, kusursuz (Türkçe Sözlük, 2009, 569)]." Bkz. Kosıbayev, 2013: 1056-7.

⁴⁹ Deniz ve çer çöp ifadelerinin beraber geçtiği beyit örneği için bkz. (GMT 1630)

Zıtlıkları birlikte barındırır

Ola deñizde delim hāşāk ü hār
Beñzemeye aña dürr-i şāhvār (GMT 3467)

Mār-ıla māhî deñizde yüzeler
İlla her biri bir işde gezeler (GMT 3468)

Deniz içinde türlü zıtlıkları barındırır. Kıymetli, güzel unsurları (inci, balık) da değersiz ve sakıncalı şeyleri (çer çöp, süprüntü, yılan) bir araya getirir.

Temizler

İt derisin biñ deñizde yuyıçak
Dahı murdarırak ola koyıçak (GMT 3445)

Denizin bir diğeri özelliği temizleyiciliğidir. Yukarıdaki mısralara göre köpek derisi bin denizde yıkansa beyhudedir. Zira bir şey özü ne ise onu terk etmez. Beyitteki köpek şeytana, köpeğin derisi de günaha/ kötülüğe tekabül etmektedir. Denizin temizleyici özelliğinin burada yetersizliği vurgulanır.

Âlimin gönlünü simgeler

Var-ıdı San‘an şārında bir ulu
Göñli deryā vü içi dürler tolu (GMT 321)

Deniz, derya, okyanus sık sık âlimlikle benzeştirilir. Yukarıdaki beyitte Şeyh San‘an’ın (Abdürrezzak) gönlünün ilimle dolu olduğu deniz benzetmesi üzerinden söylenir. Burada bilgi-ilim inciyle temsil edilir.

Şairin dîvânı okyanusa benzetilir

Ol kişi kim dürri ‘ummāndan bula
On iki ‘ilmi bu dîvāndan bula (GMT 3483)

Okyanus şairin Dîvân’ına, inci ise Dîvân’daki sözlere/ ilme benzetilir. Gülşehrî, okyanusta inci bulmayı isteyen kişinin onun Dîvân’ına bakması gerektiğini söyler. Zira “on iki türlü ilim incisi” bu Dîvân’da mevcuttur.

Nefis cehennemi tarafından yutulur

Nefs duzahdur kaçan kim cüş ide

Deñizi bir cür'a gibi nüş ide (GMT 3174)

Nefis adeta bir cehennemdir ve bu cehennemin coştuğu vakit denizi bir yudumda cür'a misali içebildiği söylenir.

Padişahlığı simgeler

Sen deñiz olmaduñ-ısa bir göl ol

Şāhlığı saña koduk dek bir kul ol (GMT 946)

Deniz kimi hallerde padişahlıktan (en yüksek konumda bulunmak) kinayedir. Hal böyleyken denize, yani padişaha kul olmak göl olmaya eş tutulur.

Herkes içinde yüzemeyiz, can ile denizin özü birdir

Cānumuz ma'nî deñizin çün görür

Deñize kaz yavrısı gibi girür (GMT 1080)

Ten ki can-ıla tavuk gibi gezer

Ol deñizde girüben kaçan yüzer (GMT 1081)

Çün ölüm gele vü ma'nî deñizin

Cāna eyle 'arz ideler añsuzın (GMT 1082)

Can çün ol deñize kaz gibi tala

Ten tavuk gibi kırañında kala (GMT 1083)

Denize benzetilen bir tasavvur ise manadır. Mana denizinin içinde herkesin yüzemeyeceği söylenir. Can, mana denizini görür görmez özünün onunla bir olduğunu anlayarak hemen o denize girer, bir kaz gibi yüzer. Beden ise bir tavuk gibidir ve mana denizinde yüzmesi mümkün değildir. Ölüm kapıyı çaldığında can bu mana denizine kaz misali dalarken beden tavuk misali kıyıda öylece kalakalır.

Din denize teşbih edilir

Din deñizinüñ içinde cān yüzer

Deñizüñ şeytân kırañında gezer (GMT 1090)

Ol suya kim bu yüzüçilik kılur
Giriçek iblîs anda bogılır (GMT 1091)

Mü‘min ol deñize kim sîne ura
Zehre yok kim iblis ola bahra gire (GMT 1092)

Mü‘min ol kaz yavrusı gibi yüzer
Deñizin dört yanını şeytân gezer (GMT 1093)

Ol tavuk gibi yörede kim girü
Çagıra ol mü‘mine kim gel berü (GMT 1094)

Mü‘min eydür gerçi kim uymış ıdum
Saña illâ aslumı duymış-ıdum (GMT 1095)

Çün ben asluma kavuşdum iy denî
Sen kaçan yoldan iledesin beni (GMT 1096)

Herkesin içinde yüzemeyeceği söylenen başka bir deniz ise dindir. Din bir deniz gibidir, içinde canlar yüzer. Bu denizin kıyısında gezinen şeytan suya girip yüzmeye çabalarsa boğulur. Fakat mümin kimse denize girdiğinde ona hiçbir şey olmaz, kaz yavrusu gibi kolayca yüzüverir. Canı din deniziyle özdeş olan mümin (kaz yavrularına benzer) dinin tadını bir kez aldığında bir daha o denizden çıkmak istemez. Çünkü aslına kavuşmuştur. Kendisini o denizden çıkmaya davet edeni (tavuk) dinlemez.

Dünyayı tutar

Enbiyâ yüzici gibi dürleri
Din deñizinden çıkardılar arı (GMT 4018)

Şer‘ şehrinde dükânlar kurdılar

Ev basanları cihândan sürdiler (GMT 4019)

İsteyene inçüleri satdılar

Dünyâyı dinleri-y-ile dutdılar (GMT 4020)

Peygamberler din denizinden çıkardıkları incileri şeriat şehrinde kurdukları dükkânda satar ve dünyayı dinleri ile tutar.

Tılsım bozar

Bes hakikat bir denîzdür bî-kerân

Şer' keştî vü tarîkat bâdbân (GMT 4012)

Şer' ehli hod gemiden çıkmaya

Deñize düşüp tılsımın yıkmaya (GMT 4015)

Hakikat uçsuz bucaksız bir denizdir. Şeriat bu denizdeki gemi, tarikat ise yelkendir. Şeriat ehli buldukları gemiyi asla terk etmeyerek hakikat denizine düşüp de tılsımlarını bozmaz, denilir.⁵⁰ Beyitte suyun tılsım bozma özelliğine değinilirken onun zarar verici yönü vurgulanır.

İçinde herkes yüzemez, zarar verebilecek güçtedir

Yüzemez-iseñ gemiden çıkmagıl

Su-y-ıla toprak evini yıkmagıl (GMT 4029)

Hakikat denizinde yüzemeyecek kişi şeriat gemisinden hiç çıkmamalıdır. Aksi takdirde toprak evinin (vücudu) bu pek güçlü su yüzünden (hakikat) yıkılması işten değildir. Şeriatla uyum içinde olsa dahi kişinin hakikate dayanabileceği muammadır.

Hakikatin denize benzetildiği dizelerde herkesin böyle bir denizin içinde yüzemeyeceği belirtilir. Toprağın güven veren yönüne karşın suyun yıkıcılığı vurgulanır.

Hakiki olanı ayırt eder

⁵⁰ Tılsım yazılı kâğıtların suda eriyince tılsımın bozulacağına inanılır.

Degme deñiz ‘âşıkı gark eylemez

Anı benden kimsene fark eylemez (GMT 3555)

Aşk ancak hakiki âşığı gark eden bir deniz olarak nitelenir. Bu, aşkın hakikiliğini gösterir. Fakat aşkı hakiki olmayan sözde âşığın aynı şekilde gark olması mümkün değildir. Beyitte aşk denizi hakiki olanı hakikatsizden ayırt edebilme yetisiyle ele alınmıştır.

Fena vadisine temsildir

Bir deñiz kim sâhili peydâ degül

Turfa yol kim menzili peydâ degül (GMT 4159)

Simurg’u bulmaya gidilen yolda aşılacak yedi vadi vardır. Bunlardan “fena vadisi” sahilsiz ve dolayısıyla tehlikeli bir denize benzetilir.

Bid‘at denize benzetilir

Şeyh olınçak kim riyâ vü zerk ider

Halkı bid‘at deñizinde gark ider (GMT 4385)

Bazı insanlar şeyh olunca ikiyüzlülük ve hileye başvurur ve halkı bid‘at denizine gark eder. Denizın gark etme, tehlikeli olma, zarar verme özelliklerine değinilirken bid‘atın denize benzetildiğı görülür.

Gökyüzünün benzetilene olur

Yarsı geçdi gicenüñ uyku-y-ıla

Toldı gök bahrı girü incü-y-ile (GMT 2168)

Gökyüzü içinde çiy/ yağmur/ yıldız incileri barındıran bir denize benzetilir.

Âleme benzetmelik olur

Altı sultân ‘âlemüñ serverleri

Dünya deñizlerinüñ gevherleri (GMT 2588)

Âlem bir denizdir. Bu denizin içindeki seçkin inciler ise sultanlardır.

Allah’ın rahmetini simgeler

Rahmeti bir pür güher deryâ-durur

Lüccesi pür lü‘lü‘ -yi lālā-durur (GMT 3108)

Allah’ın rahmeti incilerden yana zengin bir denizdir. Çünkü bu denizin dalgaları inci gibidir (dalga⁵¹ inciye benzetilmiştir).

Allah’ın hükmünü temsil eder

Hükmümüz pür güher ü deryā-durur

Her birinün kısmeti dāne-durur (GMT 3155)

Allah’ın hükmü incilerle dolu deniz gibidir. Her kulun kısmetine düşen ise bu incilerden biridir.

3.1.1.5. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr⁵²

Titrer, Allah’ın heybetini gösterir

Be-cid heybetinden çü ditrer deñiz

Acı agzı vü uçnupdur beñiz (HMSN 6)

Deniz titremek suretiyle Allah’ın heybetini göstermeye yarayan bir nesne görevi üstlenebilir.

Allah’ın mucizesinin gösterenidir

Hem andan yaña kaçana virdi ol

Deriñ su içinden yazı bigi yol (HMSN 78)

Allah’ın mucizelerinden biri Kızıl Deniz’i yararak İsrailoğullarına ve Hz. Musa’ya geçit vermesidir. Bu sayede tüm müminler kurtulurken iman getirmeyen Firavun ve beraberindekiler suda helak olur. Beyitte Kızıl Deniz’in yarılması hadisesine telmih yapılırken suyun işlevi Allah’ın mucizesini göstermek, ödül ve ceza görevini birlikte sergilemektir. Deniz, derinliği ve Allah’ın mümine denizde yol açması özellikleriyle ele alınmıştır.

Babalık konumuna temsil olur

Dürişdügi olmadı hergiz telef

Meger incü kapdı bilinden sade (HMSN 400)

⁵¹ Dalganın çokluk sembolü halinde kullanıldığı beyit örneği için bkz. (GMT 3108)

⁵² Ele alınan kaynak: Mes‘ud bin Ahmed, 1991. Eserin tezde kullanılan kısaltması HMSN şeklindedir.

Adı Bahr idi tañ degüldür hele

Eger bahrden incü hâsıl ola (HMSN 401)

Şiirde anlatıldığına göre Yemen ülkesinin Bahr adlı padişahı her emeline ulaşmasına rağmen tahtını bırakacak bir erkek evlat edinememiştir. Oğlu olsun diye iyiliklerde bulunur, malını mülkünü bu uğurda hayır yoluna harcar. Halkın duasıyla nihayetinde Bahr'ın (deniz) eşlerinden biri (sade) spermalar (inci) sayesinde erkek bebeğe hamile kalır (sade fin inci kapması). Beyitlerde padişahın adı olan Bahr ile deniz manasındaki bahr kelimesinin tevriyeli kullanıldığı görülür. Cinsiyet olarak bahr erkek hüviyetindedir, bereketlidir, inciler ve sedefler barındırır.

Sevgiliye giden yoldaki engeldir

Atasından ayrıldı diler ki ol

Ki geçe deñizleri vü döge yol (HMSN 821)

Sevgiliye giden yoldaki engel olarak denizle karşılaşılır. Süheyl babasından ayrılıp sevdiğine ulaşmak için Çin'e yolculuk ederken denizler aşmalı ve yol dövmelidir.⁵³ Yolun zorluğu Süheyl'in aşkının büyüklüğüne delildir, zira onun bu uğurdaki azmini, şevkini gösterir.

Şiddete maruz kalınca çökebilir, kanla dolar

Deñiz çökdi su sanmagıl kan idi

Süñü yir yirin dikilü cān idi (HMSN 2595)

⁵³ Campbell'e göre bir kahramanın yolculuğundaki ilk aşama ayrılıktır. Ayrılış sayesinde kahraman artık "birey olma"nın lüzumunu anlar: "*Ayrılış, kahramanın ruhsal yaşam gücünün ortam değiştirmesidir. İçinde bulunduğu yaşamın durgun ve kısır bir hale gelişi, artık ona bir şeyler vermemesi, kahramanı buna iter ve yeni bir serüvene atılmaya zorlar.*" Bkz. Gökeri, 1979: 63. Anlatı kahramanı serüven yaşamaya hazır olduğunda aslında ruhsal varlığını olgunlaştırmaya hazırlandığını belirtir. Yola çıkmak ve ayrılışı gerçekleştirmek için kahramana bir çağrı ulaşır. Bu çağrıları Campbell'den yola çıkarak Gökeri üç temel başlığa indirger: 1) Bir gereksinimden dolayı kahraman kendiliğinden yola çıkabilir 2) Otorite konumundaki bir kişinin emriyle bir hedef uğrunda maceraya gönderilebilir 3) Yanlışlıkla yahut rastlantısal olarak kahraman yola çıkabilir. Bkz. Gökeri, 1979: 66. Yukarıda alıntılanan beyitte su (deniz) bir araç rolündedir. Diğer bir deyişle ayrılış su unsuruna bağlı olarak gerçekleşmez, dolayısıyla amaç konumunda değildir. Ayrılış aşamasından sonra kahramanın karşılaştığı ikinci aşama erginleşmedir. Bu aşamada kahraman benliğini etkileyecek çeşitli engellerle karşı karşıya gelir. Aşılacak engeller (diğer adıyla eşikler) sayesinde anlatı kahramanı evrensel kaynağın kutsal alanına ilk adımı atar ve sonra erginleşme aşamasını tamamlar (Campbell, 2010: 98; Jung, 2009: 277-8). Yukarıdaki beyitte geçen deniz imgesi Süheyl'i erginleştiren araç konumundadır.

Şiddetli bir savaş sahnesinde adeta denizin çöküp suyunun kalmadığı ve onun yerine kanla dolduğu söylenerek savaşın dehşet veren atmosferi yansıtılır.

Çöle döner, güzel ve iyi olanın timsalidir

Ne var olsa ni‘met ü nāz yazısı

Ana bu deñiz ola Tîh yazısı (HMSN 3185)

Prens kılığındaki Nevbahâr'ın kimliği gemisinde seyahat ettiği Yahudi tüccara ifşa olunca Nevbahâr bir plan kurar. Tüccara oynayacağı hileli oyun sayesinde yol aldıkları denizi adeta çöle çevirecek, dünyayı o tüccara dar edecektir.

Deniz ile çöl karşıtlığından faydalanılarak ele alınan beyitte bir güzelliğin (deniz) nasıl bir olumsuzluğa (çöl) dönüşeceği anlatılır. Denizin çöle dönmesi gerçekleşebilecek en kötü durum konumundadır.

Canavarlar mekânıdır, korkutur

Didi cânavarlar deñizden çıha

Ne var cânımı kodum ise yoha (HMSN 2937)

Nite kim kuruda olur cânavar

Deñizde dahı hem anuñ bigi var (HMSN 2945)

Henüz denizin ve barındırdığı canlıların yeterince tanınmadığı devirlerde deniz, insanlık için korku uyandıran bir mekân olmuştur. Bu hususiyeti sebebiyle mitolojilerin vazgeçilmez ögesidir. Yukarıdaki beyitlerde Nevbahâr'ın karanlık bastırıldığı için kıyısında konaklamak zorunda kaldığı denizden türlü canavar çıkacak diye yaşadığı korkudan bahsedilir.⁵⁴ Canavar kelimesinin kurt, domuz, yılan gibi vahşi hayvanların tümü için kullanıldığını hatırlatmak gerekir.

⁵⁴ Denizin canavar barındırdığı ve korku yaratması ile ilgili bkz. (HMSN 3425)

Su kıyıları tekensiz mekânlar olarak anlatı kahramanlarında korku yaratır. Çünkü: “*Su iyelerinin yaşadığına inanılan bu mekânlar, [...] kahramanların[...] içsel korkularının açığa çıkma potansiyelinin en fazla olduğu ve bu korkularıyla yüzleşerek, erginleşme yolunda büyük bir imtihana tabi tutulacakları yerlerdir. Kahraman gölge arketipiyle karşılaşacağı bu mekânlara ulaştığında; kendilik arketipi adı verilen, bilinç ve bilinçaltının uyumundan aldığı güçle başarıya ulaşabilir.*” Özdemir, 2014: 92. Nitekim 3427.- 3700. beyitlerde de görüldüğü gibi su kıyısı içsel korkunun açığa çıktığı mekânlardır. Anlatı kahramanı bu mekânın getirdiği zorlukları (eşik) aşıp erginlenince başarıya ulaşabilir.

Güvenilmezdir, tabiatı değişkendir

Anuñ yüregi nite yağlu olur

İşi suda bir yile bağlu olur (HMSN 3207)

Gemi sahibi Yahudi tüccar Çin şahının kızıyla evlenip güveyi olacağını hayal eder. Biraz malı olduğu için bu işe yüreklenir. Fakat yüreği ne kadar yağlı (malca zengin) olsa da onun işi denizde bir yele bağlıdır, o yel ile işleri alt üst olabilir denilir. İşi pamuk ipliğine bağli olmak deyimine benzeyen bu deyişte denizin sağlam ve güvenilir bir yapı arz etmediği, tabiatının değişkenliği vurgulanır.

Cinlerin ve canavarların mekânıdır

Elinde tutup bir güher çıhdıdı

Gözetdi vü bir yaña vardı girü (HMSN 3427)

İnanca göre denizdeki inciye sahile çıkaranlar deniz canavarlarıdır. Dolayısıyla denizler hakkında “cinlerin ve canavarların barındığı mekân” tabiri kullanılabilir. Bu yönüyle deniz tehlikeli sayılırken diğer taraftan da incilerin mekânı olması hasebiyle ele alınarak kıymetlendirilir.

Yol alırken içine endişe bırakılır

Yüce taglar agmışam u mîşeler

Deñize bırahmışam endişeler (HMSN 3700)

Nevbahâr, Çin'den yola çıkıp çok yol kat ettiğini, denize endişeler bıraktığını söyler. Deniz, zorluk ve engel (eşik) sembolü işlevi üstlenir. Endişe ve kaygı ise tenasüp yoluyla denizle bütünleştirilir.

Değişkendir, tehlikelidir

Ki ol kuruda fikr içindeydi gark

Gemisi selâmet suda idi fark (HMSN 4057)

Yahudi tüccar gemi yolculuğunda boraya yakalanır. Yüklerin hepsi denize boşaltılır. Gemi selamet içinde (güvenli, sağlam) olsa da fark (değişkenlik, tehlike) suda yani denizedir.⁵⁵

⁵⁵ Kuru ile yaş tezatlığını içeren beyitler: (HMSN 5659)

Deniz değişkenliğiyle tehlikeli görölür. Zira gark edebilme gücüne sahiptir. Kuruluk ise “kara” (kıta, toprak, sahil) çağrışımı yapacak şekilde kullanılarak güven çağrışımı yapılır. Deniz ise tüm bunların aksine yaşlığı ile tehlike alameti görölür.

Saçın yapısını bozup saçı döker

Bunuñ bigi saçı revâ olmaya
Ki kimse deñiz suyu ile yuya (HMSN 3280)

Acı su dokuncagaz dökile
Gül-âb su-y-ile ısladuban gile (HMSN 3281)

Az az saçuban tatlucak suyu hoş
Taramah gerek zülf ü gîsûyu hoş (HMSN 3282)

Deniz suyunun ve acı suyun saçı bozup döktüğü, suyu tatlı pınarların saç yıkamak için elverişli olduğu ifade edilir.

Aşılması gereken zorluk sembolüdür

Deñizüñ dibindeyse gevher bigi
Çıkaram sen işüñde ol er bigi (HMSN 1277)

Süheyl içki sofrasında derdini soran Calus’a başından geçen macerayı anlatır. Calus da ona yardım edeceğini söyler ve Süheyl için inciye denizin dibinde olsa çıkaracağını bildirir. İnci ulaşılmaq istenen hedeftir, denizin dibi ise aşılması gereken zorluğun sembolüdür.

Çevre yörenin hepsini kastedecek şekilde kullanılır

Deñizi vü kuruyı tağı taşı
Aratduram u başa iltem işi (HMSN 4402)

Calus Süheyl’e ağlamamasını, ona sevdiği kadını bulacağını söyler. Bunun için dağ, taş, kara ile deniz demeden her yeri arayacağını söyler. “Kara ile deniz” ikilisi gibi “kuruluk ve yaşlık” da yine denizle ilgili olup “her yer, enginlik” manasını çağrıştıracak şekilde anlatıma katılır. Ayrıca kara ile deniz ifadeleri yanyana geldiğinde oluşan anlamda dünyaya ait sınırların hepsinin kalktığı görölür.

İsyana benzetmelik olur

Ki ‘isyān deñizinde ger gark ola

Gāvurdan Müsülmān ne fark ola (HMSN 159)

Deniz çeşitli yönlerden türlü benzetmelere sahne olur. Örneğin; eğer çehar yâr⁵⁶ olmasaydı gāvur ile Müslüman arasında fark kalmazdı, halk isyan denizinde gark olurdu manasındaki beyitte isyan, yıkıcılık yönüyle denize benzetilir.

Zümrüttendir, geceye benzetilir, kaçırılmayacak fırsatla ilişkilendirilir

Yavu varısardur gözet ol demi

Zümürüd deñizde bu altun gemi (HMSN 1717)

Nevbahar gece karanlık bastığında kimsecikler ortada kalmadığında Süheyl’in köşke gelmesini ısmarlar. İşte kimsenin olmadığı bu karanlık vakit Hoca Mes‘ūd’un beytinde “zümrüt denizdeki altın gemi” benzetmesiyle karşılanır ve kaçırılmaması gereken bir fırsatı ifade eder. Zümrüt deniz geceye (istiare), altın gemi ise kimsenin olmadığı ana temsildir. Issızlık ve tekinlik kavramları denizin tenasüp alakası üzerinden bir araya getirilir.

Aşka temsildir

Çü ‘ışkuñ deñizinde sen üşte gark

Neye olur ise yapış itme fark (HMSN 1757)

Beyitte Nevbahâr’ın köşk damından aşağı uzattığı saçına Süheyl’in tutunarak tırmanması gerektiği söylenir. Nevbahâr’ın saçını incitmek istemeyen Süheyl merdiven bulup getirmeyi ister fakat Nevbahâr ona çekişir, “duvarın ardında kulak olur, sen elini çabuk tut, oyalanma ve saçıma yapış yukarı tırman” der. Aşk denizinde (teşbih) gark olan Süheyl’in önüne ne çıkarsa ona (Nevbahâr’ın saçı) yapışması bu alaka ile söylenir. Denize düşen yılanı sarılır, deyiminin bir varyantının bu şekilde kullanıldığı görülür.

Çin ordusuna benzetmelik olur

⁵⁶ Çehâr yâr (çar yâr-ı güzîn): Dört halife, Hz. Muhammed’den sonra halife olan Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali’ye verilen ortak isim, hulefâ-i râşidin.

Yüridi çeri her kim aña bahar
Diyeydi demürden deñizdür ahar (HMSN 2536)

İşitmemiş ola kişi bu sözi
Ki deñiz aha vü kopara tozu (HMSN 2537)

Çin şahının ordusunu kim görse; 'Bu demirden mamul ve akan bir denizdir' der, şeklinde açıklanabilecek beyitte şahın zırlı ordusu demirden ve akışkan bir denize benzetilmiştir.

Askerin coşkusu anlatırken kullanılır

Buyırdı eren yir yirin bindi uş
Sanasın deñiz nā-geh eyledi cūş (HMSN 2744)

Savaş sahnelerini betimlerken şairlerin en sık kullandığı benzetme unsurlarının başında gelen deniz; çalkalanması, coşması, köpürmesi, kabarması, yıkıcılığı gibi yönlerle savaşın hareketliliğini yansıtır. Yukarıdaki dizelerde erlerin savaştaki coşkusu tarif edilir.

Endişe denize benzetilir, içine batılır

İrişdi yine bir kalıñ mîşeye
Batupdı deñiz bigi endişeye (HMSN 2951)

Tıpkı deniz gibi meşe ormanı da mesnevilerde tehlikeleriyle anılan atmosferlerdendir.⁵⁷ Nevbahâr tek başına yolculuk ettiği bir esnada yolu meşeliğe düşer. Elinde yay ve okuyla endişe ile etrafına bakınır. Nevbahâr'ın duyumsadığı endişe orijinal bir benzetmeyle denize teşbih edilir. Deniz gibi korkunun da içine batıldığı ifade edilir.

Akıcıdır, gözyaşını simgeler

Gözinden yaş eyle revân oldıdı

⁵⁷ Doğanın insanda uyandırdığı temel duygulardan biri ormanlık arazide dikkatli olmak gerektiğine ilişkindir. Zira Eski Tür inançlarına göre: "Ormanlarda da çok sayıda serbest dolaşan ruhlar vardır. Bu ruhlar genelde insanlara tanrılardan daha yakındırlar. İnsanlarla yakından ilgilenirler, insanlara karşı iyi kalpli, kötü kalpli ya da tarafsız davranabilirler.[...] İnsanların davranışlarından memnun ya da rahatsız olabilecekleri için insanlar onlara karşı nasıl davranacaklarına dikkat etmelidir" Aça, 2018: 8.

Ki içi geminüñ deñiz toldıdı (HMSN 3102)
Gözyaşı akıcılık ve uçsuz bucaksızlık (mübalağa) yönüyle denize benzetilir.

Hikmet ve marifet denize benzetilir, sıfat olur

Anuñ bigi güher kimesne bula
Ki vara deñizüñ dibine tala (HMSN 3977)

Nedür ol deñiz hikmet ü ma‘rifet
Ki güher durur tolu ‘ummān-sıfat (HMSN 3978)

Kaytas için Nevbahâr bir incidir ve onun gibisini bulmak gayesiyle hikmet ve marifet denizine dalmak lazımsa dalmalıdır. İnci için umman-sıfat denildiği, hikmet-marifetin denize teşbih edildiği görülürken deniz, inciler barındırmasıyla kıymetlendirilir, dibine dalınan bir unsur şeklinde nitelenir.

Fesahate temsil olur

Fesāhat deñizine talubanın
Çıka geldi gevherler alubanın (HMSN 4857)

Fesahat denize benzetilip bu denizden çıkarılacak inci ise söz addedilir. İnci, bulunduğu denizin özelliğiyle harmanlanacağı için alelade olmayacaktır, denilmek istenir.

Allah’ın fazlı denize teşbih edilir

Deñizine talmışvanın fazluñuñ
Ümîdine kalmışvanın fazluñuñ (HMSN 5493)

Ölüm döşeğindeki şah (Süheyl’in babası Bahr), yüzünü Allah’a dönüp onun merhamet ve ihsan denizine daldığını söyler. Ümidi Allah’ın merhametine nail olmaktadır.

Ümit ile deniz tenasübî alaka içerir. İçine dalınan, sınırsız bir mekân olan deniz Allah’ın fazlı için benzetme hedefi olur.

Matem üzüntüsü Karadeniz’e benzetilir

Çeri bir kezin eyle idi huruş

Ki mevc ura Karadeñiz ide cüş (HMSN 5509)

Yemen Şahı Bahr öldükten sonra ordu yas tutar. Matem üzüntüsü öylesine coşkundur ki büyük dalgalarıyla meşhur Karadeniz'e benzetilir.

3.1.1.6. Ahmedî, İskendernâme⁵⁸

Allah'ın yaratıcı gücüne temsildir

Sahrâdan kimdür düzedden la'l-i nâb

Katreyi kimdür iden dürr-i hôş-âb (Aİ-YA 82)

Allah'ın yaratıcılığı babında söylenen yukarıdaki beyitte istiridyenin denize düşen nisan yağmurlarını içine alarak onu inciye çevirdiği (metamorfoz) inancına göndermede bulunulur.

Kılıçta bulunur, cengâverliği ispatlama nesnesidir, yakıcıdır

Sürme olur gürzi ursam kûh-ı Kâf

Kılıcum bahrı yahar itsem musâf (Aİ-YA 1359)

Zabilistan'da Zereb isimli bir cengâver vardır. Bu cengâver “*Kaf Dağı'na gürz vursam sürme⁵⁹ olur, harp etsem kılıcımın deryası (ortalığı) yakar*” diyerek kendiyile övünmektedir. “Kılıcın deryası” ifadesinde kılıç yapımı sırasında demire su verilmesi hadisesine atıf yapıldığı anlaşılır. Sertliği, keskinliği, parlaklığı gibi yönlerden kılıç suyla ilişkilendirilir ve kılıç suyu (âb-dâr, âb-ı tîg) tabiri kullanılır.

Kılıç, bıçak gibi kesici aletlerin yarası yakıcı olur. Beyitte bu durum kastedilerek kılıcın suyunun yani keskinliğinin cenk zamanında can yakacağı söylenir. Birbirine zıt “yakmak” ile “su” ifadelerinin bilhassa çatışmayı belirginleştirmek için kullanıldığı düşünülebilir. Yani kılıcın suyu bile yakıcıdır denilmekle, hiçbir düşmanın kılıcın suyundan medet umamayacağı, onunla kendini teskin edemeyeceği sonucuna ulaşılabilir.

⁵⁸ Eserin tezde kullanılan kısaltması Aİ-YA şeklindedir. Ele alınan kaynak: Ahmedî, 1983. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (E.T. 14.02.2018).

⁵⁹ Sözlüklere bakıldığında sürme kelimesi için şu karşılıklar verilir: İshal; arpa suyu veya buğdaydan yapılan içki; gemi yapımında kullanılan bir tür kereste; göze çekilen boya; sürmek eylemi; kapı kilidinin içeriden el ele sürülen demiri; masa dolap ve yazıhanenin çekilerek açılır gözü, çekmece. <http://lugatim.com/s/s%C3%BCrme> (E.T. 19.11.2018).

Hercaidir, sabit kalamaz, hudutsuzdur, rüzgâr onu sürekli değiştirir

Kim bilür kim nice döndi döne devr
Ne kerân vardur bu deryâya ne gavr (Aİ-YA 3070)

Her nefes bir levne döner rûzigâr
Her nefes bir nakş kılur âşikâr (Aİ-YA 3071)

Devr, dönmek demektir.⁶⁰ İlk beyitte devr ile kastedilen, sabit kalamayan (dönek) mizacı sebebiyle felektir. Sabit kalamama hali onun denize benzetilmesini sağlar. “Sınırları belirsiz deniz” imgesiyle feleğin bilinemezliği ve dolayısıyla güvenilmezliği vurgulanır. Zira şüphe, korku, endişe gibi menfî duygular uyandırır. Üstelik bu deniz, rüzgârın her nefesinde başka renge bürünür ve başka bir nakış gösterir.

Genişlik ve hükümrânlık timsalidir, acayıplikler mekânıdır

Diledi anda nekim bahr u ber
Yürüyüp kıla temâşâ ser-te-ser (Aİ-YA 3244)

Çoh gemiler düzdi kim bahra gire
Ol deñizde ne acâyib var göre (Aİ-YA 3245)

İskender’in dünyayı etraflıca tanımak için seferlere çıkması bahsinde olduğu gibi “deniz ve kara”⁶¹ genellikle birlikte anılır. Çünkü ebat-sınır bakımından genişlik vurgulanmak istenir. Böylece İskender’in yalnızca karaya değil denizlere de hükmettiği dolayısıyla da büyük bir padişah olduğu aşikâr edilmek istenir.

Denizin genişlik ve hükümrânlık temsili olduğu, temaşa edilmesi yönüyle ele alındığı ve içinde acayıplikler (bilinmedik canlılar) barındırdığı, dolayısıyla da macera çağrışımı yaptığı söylenebilir.

⁶⁰ “DEVİR: Arapça dönmek demektir. Maddi olarak görülen şu âleme düşen bir mevcut, önce cemad (cansız), sonra bitki, sonra hayvan, sonra insan şekillerinde tecelli eder, ve sonunda da "insan-ı kâmil" şekline dönüşür, Hakk'a vasil olur. insan-ı Kâmil'e kadar olan çizgiye kavs-i nüzul (iniş yarım dairesi), insan-ı Kâmil ile başlayan Allah'a dönüş çizgisine (ulaşma) de kavs-i urûc (çıkış yarım dairesi) denir. Kavs-i urûc ile, varlık vücud-ı mutlaka yani aslına döner. Mebde ve meâdden bahseden bu harekete devir denir. Buna Bir'den gelen Çok'un tekrar Bir'e dönmesi denir. Kavs-i nüzul ile kavs-i urûc için, "Devre-i Ferşiyeye" ve "Devre-i Arşiyeye" tabirleri de kullanılır.” (Cebecioğlu, ty.:62)

⁶¹ Kara ile denizin beraber kullanılarak hükümrânlık manasına geldiği örnek için bkz. (Aİ-YA 5310)

Kan rengine döner, savaşın dehşetini yansıtır

Bir neberd itdi anuñl'Efrâsiyâb

K'oldı gül-gûn kan-ıla deryâ-yı âb (Aİ-YA 5406)

Savaşın dehşetini yansıtmaya yollarından biri dökülen kanın çokluğu yüzünden civardaki su birikintisinin kan rengini aldığını söylemektir. Beyitte denizin suyu savaşta dökülen kan yüzünden gül rengi almıştır.

Çokluk sembolüdür

Kim dedesi-y-di anuñ Efrâsiyâb

Bir sipeh cem' itdi kim deryâ-yı âb (Aİ-YA 5621)

Denizdeki su miktarınca asker sahibi olmak mübalağa yollu bir övünç vesilesidir. “Deryâ-yı âb” tamlaması beyitte çokluk alametidir.

Aşılması gereken engel sembolüdür, kavuşma vesilesidir, sınavdır

Şeh gözi müşg-içün itdi kasd-ı Çîn

Yolı-y-ıdı girdi gördi bahr için (Aİ-YA 1511)

Gözü misk (gibi kara/ ahuya benzeyen) sevgili (Gülşah) için İskender'in yola çıkması lazımdır. Çin'e gitmeye karar verir (Gülşah'a ulaşmak için mücadele etmelidir). Fakat yolunun üstünde deniz vardır. Deniz burada “mücadele gerektiren, aşılması lazım gelen engel” ve olay kahramanını “erginleştiren sınav” sembolüdür.⁶² Deniz engeli motifi İskender'in kahramanlığını, aşkının uğruna neler yapabileceğini gösteren bir “kavuşma vesilesi” olarak düşünülebilir.

Batıdadır, uçsuz bucaksızdır, yeryüzünü kuşatır, zulmet ve buharla doludur

Toludur garbîsi zulmetle buhâr

Dahı bir deryâ k'aña yohdur kenâr (Aİ-YA 3660)

⁶² “Erginleştiren sınav” konusunda bkz. Campbell, 2010: 98; Jung, 2009: 277-8. Klasik şiirde de su unsuruna bağlı imtihan motifi erginleşme aşamasını anlatmak için sıkça işlenir. “... su unsuruna bağlı imtihan oldukça zengin bir görünümüdür. Özellikle imtihan motifiyle bağlantılı olan su unsurunun çeşitli görüntüleri, suyun, kahramanın erginleşme aşamasında belirleyici bir rol üstlenmesine imkân verir.” Bkz. Özdemir, 2014: 90-1.

Bahr-ı Okyânûs ol-durur be-nâm
Kim Muhit olmuş-durur yire temâm (Aİ-YA 3661)

Andan oldılar deñizler munfasıl
Hem girü aña olurlar muttasıl (Aİ-YA 3662)

Bu deñizler aslı bî-şekk ol-durur
Bahrı berr ü berri bahr ol oldurur (Aİ-YA 3663)

Biş deñizüñ herbiri andan çıhar
Girü andan yaña meyl idüp ahar (Aİ-YA 3664)

Yeryüzünü kuşatan ve batıda olduğuna inanılan bir okyanus tahayyülünden bahsedilen dizelere göre yeryüzünün kuzey-güney-doğu-batı olmak üzere dört yönü vardır. Batıda uçsuz bucaksız bir deniz bulunur (okyanus). Bu okyanus zulmet ve buharla dolu olup yeryüzünü kuşatmıştır. Diğer denizler bu büyük okyanustan ayrılarak hâsıl olmuştur. Ayrıca yine onunla tekrar bitişmektedir. Bütün denizlerin aslı bu okyanustur. Denizleri kara yapan ve karayı deniz yapan odur. Beş denizin her biri ondan çıkar. Sonra yine ondan yana meyl edip akar.

Dünyada yedi deniz vardır

Bu yidi iklîmde kim ber-durur
Yidi dahı ulu deryâ var-durur (Aİ-YA 4847)

Bahr-ı Hind ü Fâris ü deryâ-yı Rûm
Bahr-ı Cürcân Kulzüm iy dâna-yı Rûm (Aİ-YA 4848)

Bahr-ı Okyânûs ki olupdur muhîr
Merkez bahr u hem girü aña ahar (Aİ-YA 4849)

Bahr-ı Magrib ol-durur andan çıhar
Kamu bahr u hem girü aña ahar (Aİ-YA 4851)

İnanışa göre dünyada yedi deniz vardır. İskender-nâme'ye göre dünya üzerindeki denizlerin adları şöyledir: Hint Denizi, Faris (sipahi, atlı) Denizi, Rum Denizi, Cürcân Denizi, Kızıl Deniz, Okyanus Denizi ve Batı Denizi.

Berekete ve sayısızlığa temsildir, refah seviyesini anlatmada kullanılır

Ser-te-ser ma'mûr kim vîrânı yoh

Halkınuñ deryâ-sıfat pâyânı yoh (Aİ-YA 3842)

Keşmir'in refah içindeki halkı tarif edilirken şehrin her yerinin mamur olduğu ve halkının deniz gibi sınırsız görüldüğü söylenir (teşbih, ululama). Buradan anlaşıldığına göre "bir mevkinin refah seviyesine ölçü ve örnek göstermek bakımından halkın nüfusu mühimdir" gibi bir çıkarıma ulaşılabilir. Deniz berekete temsildir.

Dağ ile beraber anılır, ululuk ve azamet göstergelerindedir

Ulu sultân-ı dum u sâhib-şükûh

Tolu-y-ıdı leşkerüm deryâ vü kûh (Aİ-YA 7461)

Ad isimli şah İskender'e kendini anlatır ve şöyle der: "*Ulu ve azamet sahibi bir sultandım, dağdır denizdir her yer askerimle doluydu*". Beyitlerde dağ ve deniz birlikte anılarak coğrafi açıdan her yeri kapsamak manasında kullanılır. Böylece genişlik, enginlik manasında bir ölçü birimi olur.

Şairin söz söyleme kabiliyetine temsildir, dünyayı inciyle doldurur

Lâ-cirem kim oldı pür deryâ-yı dür

Kim cihânı gevher-ile kıldı pür (Aİ-YA 54)

Ahmedî'nin deniz konulu benzetmeleri hayli zengindir. Örneğin kendi söz söyleme kabiliyetini (denize benzetilir) övdüğü beyitte sözünü inciye teşbih eder.⁶³ Ahmedî dünyayı bu söz incileriyle adeta doldurmuştur.

İlme temsildir

Girü İskenderden idelüm haber

⁶³ İnci denizin derininde olur, çer çöp ise suyun yukarısında olur konusunu ele alan beyit için bkz. (Aİ-YA 6899)

Çıharalum ilm bahrından göher (Aİ-YA 2786)

Ahmedî İskender'den bahsetmek için söze başlarken ilim denizinden inci çıkarmak ifadesine yer verir. Dolayısıyla ilim denize, söz ise bu denizdeki inciye istiareyle benzetilerek söze kıymet atfedilir.

Hız. Ömer'in âlimliğine temsil olur

Bir halife kopdı ol sâhib-şükûh

‘İlmde bahr-ıdı vü hilm içre kûh (Aİ-YA 5992)

İslam halifelerinden Hız. Ömer âlimliği ile adeta ilim denizi olarak anılmaktadır.

Misklidir, mürekkebe benzetmelik olur

Müşğ bahrına girüp çıhardı dür

Dürr-ile dîbâ-yı Çîni kıldı pür (Aİ-YA 2825)

Debîr yani kâtip gelir ve İskender'in fermanını yazmak için kalemîni mürekkebe daldırır. Bu sahne Ahmedî'nin beytinde latîf bir şekilde bürünür. Zira siyah mürekkep misk denizine benzetilir (istiare). Bu denizden alınan mürekkepten dökülen sözler birer incidir.

İlim denize benzetilir, Hız. Muhammed'e sıfat olur

‘İlm bahri vü fezâyil mecma‘ı

Luţfı kânı vü fevâzıl menba‘ı (Aİ-YA 242)

Mecma‘ iki denizin birleştiği yer, kavuşak demektir. Tasavvufta ise Hız. Muhammed'in mîraçta Allah'a olan yakınlığını bildiren ve Necm sûresinin 9. âyetinde “iki yay mesâfesi kadar, hatta daha da yakın” şeklinde ifâde edilen “kâbe kavseyn” makamı, yaratılmışlarla yaratanın bir görüldüğü “cem’-i vücud mertebesi” için kullanılan bir tabirdir. Beyitte memduh Hız. Muhammed'tir. Bahr, mecma, kân, feyiz, memba kelimeleri suyla alakalı olup tenasüp içerisinde kullanılmıştır. Hız. Muhammed kastedilerek fazilet, ilim bir membaya benzetilmiştir.

Sefere çıkan ordunun coşkusunu imgeler

Rûma yürüdi çeriler fevc fevc

Bahr sana-y-duñ ki gider mevc mevc (Aİ-YA 329)

Fevc sözlükte “dalga; bölük, insan kalabalığı, cemaat, takım; koşmak, sür‘at etmek” gibi anlamlara gelir. Mevc ise “titreşim, dalga” demek olup “mevc mevc” süreklilik bildirecek manada durmadan dalgalanmayı ifade eder. Beyitte Ahmedî, İran Şahı Dârâ’nın Anadolu’yu kuşatmaya yola çıkışını anlatır. Dârâ’nın ordusunu⁶⁴ betimlerken ordunun yürüyüşünü denizdeki dalgaya benzeterek seferin coşkusu fevc-mevc tabirleri üzerinden yansıtır.

Ra’d bigi kûs çün kıldı hurûş

Leşker itdi Bahr-ı Ahdar bigi cûş (Aİ-YA 1973)

İskender Hint ve Sind ülkesini zapt etmeye karar vermiştir, kendi ülkesini genişletmek niyetindedir. Ordusuyla sefere çıkar. Savaş kösleri yıldırım gibi gürlerken asker ise Yeşil Deniz gibi coşmaktadır (teşbih). Ahmedî’nin beytinde savaş hevesi ile coşkuya kapılan askerlerin coşkusu Yeşil Deniz’in coşmasına benzetilmiştir.

Sayızsız askere sahip olmayı ve gururun çokluğunu temsil eder

Leşkeri var-ısa anuñ bî-şümâr

Biz dahı bahr-ı muhîtüz bî-kenâr (Aİ-YA 4679)

Kaydafa, “sözde elçi”ye (İskender elçi kılığına bürünmüştür) şöyle der: *“Padişahının (İskender’in) sayısız askeri varsa biz de (asker bakımından) engin ve hadsiz deniz gibiyiz.”* Ordudaki asker sayısı hadsizlik, enginlik bakımından denize benzetilir.

Korkutucudur, içinde bilinmeyen/ ürküten yaratıklar barındırır

Yüridi leşkerle vü kopdı gırîv

Sanasın oldı cihân deryâ-yı dîv (Aİ-YA 2996)

⁶⁴ Askerin/ ordunun denize teşbih edildiği beyitler: (Aİ-YA 2988, 5384, 6585). Askerin/ ordunun denize istiareyle benzetildiği beyitler (Aİ-YA 3004, 4130, 4159). Askerin döktüğü kanın dalgalı denize istiareyle benzetildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 4130)

İskender askeriyle yürüyünce (etrafta öyle) bir feryat figan koptu ki dünyanın devler-şeytanlar denizine döndüğünü sanırdın, manasındaki beyitte “deryâ-yı dîv”⁶⁵ tamlamasının derin bir geçmişi vardır. Zira gerek İskendernâme’de gerek Acaibü’l-mahlûkât ve garâibü’l-mevcûdât gibi eserler olsun özellikle mitolojilerde deniz, içinde “bilinmeyen yaratıklar” barındırması sebebiyle korku uyandırmasıyla ele alınır. Bu yaratıkların resmedilen tasvirleri her devirde yoğun ilgi toplamıştır. Ahmedî’nin beytinde denizin bilinmezliğinin ürettiği korku literatürünü “deryâ-yı dîv” tamlaması üzerinden izlemek mümkündür. Dev, şeytan, cin, ifrit kelimeleri ile deniz arasında bu çerçevede tenasübî bağ mevcuttur. Ayrıca denizin çokluk sembolü oluşundan faydalandığı görülür.

Dökülen kanın çokluğundan kinayedir

Bahr-ı hûn-ıdı sanasın rezmigâh

Tozdan olmuşdı belürsüz mihr ü mâh (Aİ-YA 3021)

Savaş meydanında dökülen kanın çokluğuna isnaden “kan denizi” tabiri kullanılır.

Kılıcın ateşiyle yanabilir

Kûh-ı Kâfi gürzümüñ darbı yıhar

Kulzümi kılıcumuñ odı yahar (Aİ-YA 4553)

İskender Kaydafa’ye göz dağı vermek ve onu emrine ram etmek için kendini övmektedir. Bu esnada “*Gürzümün darbesi Kaf Dağı’nı yıkar, kılıcımın ateşi Kızıl Deniz’i yakar*” der.

Kılıç imalatında kızgın demire su verilir. Su hararet dolayısıyla buharlaşırken demiri sağlamlaştırıp çeliğe çevirir. İşte bu hadiseye atıfla İskender kılıcımın yakıcılığını mübalağa yoluyla aktarırken kılıca verilen su ile Kızıl Deniz arasında benzetme yapılır.

Fikre temsil olur, canı boğar

Fikr deryâsında kılma cânı gark

⁶⁵ Sulak alanlar anlatılarda devlerin zorla sahip olduğu mekânlar olarak bilinir. Bkz. Özdemir, 2014: 93.

Bil ki assı_ itmez saña bî-hûde zerk (Aİ-YA 1107)

Ahmedî'nin "dertlenme" manasında kullandığı "canını fikir deryasına gark etme" ifadesinde fikir denize benzetilerek mekânsallaştırma, somutlaştırma yapıldığı görülür. Üstelik fikir denizine dalacak olan şey akıl değil candır. Nitekim insan denize canı pahasına dalar ve orada aklından çok canıyla baş başadır. Burada "can" kavramıyla alakalandırılan denizin gark ediciliği üzerinde durulur.

Ateşendir, cadılar ve büyü ile alakalandırılır, engel sembolüdür

Bulmasun diyü şeh ol suya tarîk

Sihr-ile böyl'itdiler mekr iy refik (Aİ-YA 7806)

Kim yolını tutdı ucdan uca nâr

Bahr bigi k'ana bulunmaz kenâr (Aİ-YA 7807)

Âbıhayâtı bulamasın diye İskender'i büyüleyen cadılar⁶⁶ ayrıca onun yoluna deniz misali uçtan uca ateş döşer. Ateş bir deniz addedilirken (teşbih), cadılar ve büyü ile alakalandırılan deniz uçsuz bucaksızlık sembolü görevi üstlenir.

Göge benzetilir

Aşagıdan görinen deryâ-y-ıdı

Yuharudan günbed-i hadrâ-y-ıdı (Aİ-YA 5501)

Keykâvus bir gün göge çıkıp oraya hükmeden kimmiş merak eder. Kerkeslere (bir çeşit kuş) bağladığı sandıkta uçarken aşağıda denizi görür ve onu göge benzetir.

Zamanın uçsuz bucaksızlığına ve tekrarlı yapısına temsil edilir

Yâ niçe kez girü ide dahı devr

Ne kerân vardır bu deryâya ne gavr (Aİ-YA 2439)

Hesap ehlinin yazdığına göre dört türlü devir vardır: azam, ekber, evsat ve asgar. Azam devirde üç yüz bin altmış yılda döngü tamamlanır. Devir sayısız kere gerçekleşmiştir ve tekrarlayarak devam edecektir. Bu hal (tekrarlı oluş) Ahmedî'nin beytinde ucuz bucaksız ve dipsiz bir deryaya benzetilir.

⁶⁶ Cadılar Jung'ın betimlemesinden yola çıkarak "gölge arketipi"ne denk düşer. Konu hakkında bkz. Gökeri, 1979: 18-20; Fordham, 2011: 65.

Övgü sıfatı olur, ulu olmakla ilişkilendirilir

Didi Bîdagros ki iy deryâ-şükûh

Kim çeriñ tolı-y-ıdı sahrâ vü kûh (Aİ-YA 8001)

Ulu bir kişiye hitap edilirken kullanılan seslenme sözcüklerinden bir tanesi “deryâ-şükûh”tur. Azamet, haşmet, ululuk manasındaki “şükûh”un, sınırsızlık yönüyle deryaya benzetildiği görülür.

Miraçtaki meleklerin sayısızlığını imgeler

Gördi arşuñ iki yanında ayân

İki_ulu deryâ melâikden revân (Aİ-YA 2471)

Mevc urup yürürdi su bigi kamu

Didi Cibrîle bu nedür iy ulu (Aİ-YA 2472)

Didi bini yaradalı Zü'l-Celâl

Bunlar işböyle geçerler mâh u sâl (Aİ-YA 2473)

Ne biri döndi ne dükendi gelen

Böyle bilgil üşbu hâli bellü sen (Aİ-YA 2474)

Hz. Muhammed’in Mirac esnasında gördüğü melekler sayılamayacak kadar çokluğu yönüyle dalgalanan “derya”ya teşbih edilir.

Allah’ın tevhid makamı denize benzetilir, ulaşması zordur, gark eder

Ol makâma her kişi bulmaz vusûl

Gark olur ol bahrda cümle ukûl (Aİ-YA 649)

Allah’a kavuşma, onun tevhidine nail olma makamına her akıl eremez. Çünkü akıl o makamın denizinde gark olur. Yukarıdaki mısralarda Allah’ın tevhit makamı denize teşbih edilir ve denize ulaşmanın kolay olmadığına vurgu yapılır. Deniz gark etme özelliğiyle ele alınarak akıl kavramıyla arasında ilgi kurulur.

Allah’ın cömertliğine ve yaratıcılığına semboldür, sayılamazlık belirtir

Çünkü zâtıdır anuñ deryâ-yı cûd
Mevci deryânuñ bu kamusı vücûd (Aİ-YA 5112)

Sun' deryâsı niçe kim ura mevc
Dürlü mevcûdât irişür fevc fevc (Aİ-YA 5113)

Ne bu bahruñ sâhiline var nişân
Ne görinü mevcine hergiz kerân (Aİ-YA 5114)

Allah'ın sonsuz cömertliğinden ve yaratıcılığından bahsedilirken deniz benzetmesi kullanılır. Cömertlik denizinin her dalgası bir varlıktır (istiare) ve bu varlıklar sayısızcadır.

Allah'ın nuru denize benzetilir, içine gireni bezer (kendine benzetir)

Nefsümize nûrı ilm-ile beze
Rahmetüñ âsârını feyz it bize (Aİ-YA 3226)

Eyle it fazluñ-ıla iy ehl-i kerem
Bini kim ol nûr bahrına girem (Aİ-YA 3227)

Ahmedî Allah'a yakarır. Nefsinin Allah'ın nurunun ilmiyle bezenmesini diler ve onun rahmet eserlerini kendisine feyiz etmesini arzular. Keremi⁶⁷ bol Allah'ın Ahmedî'yi bahsi geçen nur denizine (teşbih) girenlerden eylemesini diler. İlim-nur-rahmet-feyiz kelimelerinin çizdiği atmosfer, suyu ve dolayısıyla yaratılışı çağrıştırır. Bu manada Ahmedî'nin yaratılıştaki özüne dönerek öylelikle yakardığı düşünülebilir.

Marifet okyanusa benzetilir, marifet okyanusundan çıkan denizler tekrar ona döner, bulutları oluşturur, ırmak ve çeşmenin aslıdır, içinde türlü yaratıklar gezer, enginliğiyle şaşkına çevirir, Hz. Muhammed marifet okyanusundaki bir gemicidir, insan tarafından iyice bilinmesi gerekir

Bahr-ı A'zamdan ki deryâlar çıkar

⁶⁷ Cömertliğin teşbih yoluyla denize benzetildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 3621)

Girü dönüp hem aña girü ahar (Aİ-YA 4980)

Hem bulıtlar mâtdeyi andan alur

Rûd u çeşme hem vücûd andan bulur (Aİ-YA 4981)

Hem dönüben ol girü bahra gider

Kendüzini varup anda mahv ider (Aİ-YA 4982)

Bil k'îşâretdür ki bu kevn ü mekân

Kamu Hakdandur Hak'a varur ayân (Aİ-YA 4983)

Pes gerek varduğuñ aña bilesin

Hem aña lâyıq yaraguñ kılasın (Aİ-YA 4984)

Bahr ki aña şeh gemi saldı ayân

Ma'rifet deryâsı-durur bî-gümân (Aİ-YA 4985)

Anuñ içinde acâib çoh-durur

Lîk'anuñ hergiz kerânı yoh-durur (Aİ-YA 4986)

Üşbu deryâya Resûlullâh yakîn

Bir gemicidür be-gâyet dûr-bîn (Aİ-YA 4987)

Kamu dilleri bilen üç tercümân

'Akl u ilm ü fikrdür bilgil ayân (Aİ-YA 4988)

Bu kerânsuz bahr keştîsi hemîn

Mustafânun şer'idür bilgil yakîn (Aİ-YA 4989)

Ma'rifet deryâsı bî-pâyân olur

Anda fikr ü akl ser-gerdân olur (Aİ-YA 4990)

Yidi deryâ anda müstagra-k-durur
'Akl-ı Kül dah'anda bir zevrak-durur (Aİ-YA 4991)

Dileseñ bu bahr nedür bilesin
Evvel ol keştîyi hâsıl kılasın (Aİ-YA 4992)

Çünkü hâsıl ola ol keştî saña
İrişesin maksad u maksûduña (Aİ-YA 4993)

Mevc-ile girdâba gark olmayasın
Hem dahı hayrân olup kalmayasın (Aİ-YA 4994)

Olmasun diseñ bu deryâda hatar
Lengerin cîmüñ ara yirden gider (Aİ-YA 4995)

Kim inâyetden esüp bâd-ı nesîm
İrmesün maksûda bî-teşvîş ü bîm (Aİ-YA 4996)

Şöyle cehd eyle ki tâ kable'l-memât
Bulasın kayd-ı Heyûliden necât (Aİ-YA 4997)

Tab' dâmından kalıbanuñ halâs
Olasın Kuds ehlinüñ katında hâs (Aİ-YA 4998)

Marifet, içinden denizler çıkan ve çıkan denizlerin tekrar geri dönüp aktığı yüce bir okyanustur (teşbih). Bulutlar maddesini (buharı) okyanustan alır. Irmak da çeşme de onunla var olur ve yine ona dönüp kendilerini onda yok eder. İşte bu geri dönüşlü yaratılış hareketi kâinatın Allah tarafından yaratılıp yine ona döneceğinin işaretidir. Allah'a tekrar varılacağını bilerek bu dünyada ona layık işler kılmak gerekir.

Uçsuz bucaksız marifet okyanusunda türlü yaratıklar gezer. Marifet okyanusuna Allah bir gemi salmıştır. Hz. Muhammed bu okyanusta yol alan keskin görüşlü bir gemicidir. Gemide her dili bilen üç tercüman vardır: akıl, ilim ve fikir.

Peygamberin gemisi şeriata temsildir. Marifet okyanusunun enginliği karşısında gemideki iki tercüman -akıl ve fikir- şaşakalıp serseme döner.

Yedi deniz, marifet okyanusuna katılır. Küllî akıl⁶⁸ bu okyanusta ilerleyen bir kayıktır. İnsan marifet okyanusu nedir bilmeli, içindeki şeriat gemisini ortaya çıkarmalı, maksat ile maksuda (Allah) ulaşmalıdır. Marifet okyanusunun dalgaları yüzünden girdaba gark olmamak, akıl baştan gidip hayran kalmamak lazımdır. Böylece Allah'ın lütuf rüzgârı esip maksuda dair zihindeki karışıklık, korku hepsi gidecektir. İnsan bunun için çabalamalı, asılsız tüm hayallerden ölmeden evvel kurtulabilmelidir. Endişe, sıkıntı tuzağından kurtularak mukaddes kimselerin katındaki haslardan olabilmek kişiye ancak böyle mümkündür.

3.1.1.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf⁶⁹

Söz denize benzetilir

Söz deñizine dalup gavvâs-vâr

Ol deñizde gevher-istân şâh-vâr (KDYZ 14)

Hassa-i dürr kim zi-deryâ-yı kelâm

Her biri kim dünyâ gencinden kelâm (KDYZ 1605)

⁶⁸ “Fîlozoflara göre Mutlak Varlık’tan ilk zuhur eden aktif kudrete tüm akıl anlamında ‘Akl-i küll’ denir. ‘Bir’den ancak bir zuhur edebileceği görüşünden hareketle geliştirilen bu düşünceye göre ‘Akl-i Evvel’ ve ‘Cevher-i Evvel’ de denen bu aktif kudret kendisinin Mutlak Varlık’tan zuhur ettiğinin ve ona bağlı olduğunun bilincindedir. Bu kabiliyet özünü bilen pasif bir kudret olan Nefs-i Küll’ü meydana getirmiştir. Daha sonra her ikisinden içinde hiçbir şey bulunmayan Atlas göğü, ardından sabitler ve yedi gezegenin ilavesiyle toplam dokuz kat gök meydana gelmiştir. Göklerin dönüşüyle hava, su, toprak ve ateşten ibaret ‘anâsır-ı erbaa’ [=dört unsur] ile soğukluk, yaşlık, kuruluk ve harâretten oluşan dört tabiat meydana gelmiştir. Dokuz gökle dört unsurun birleşmesinden ‘Mevâlid-i Selâse’ denen cansızlar, bitkiler ve hayvanlar vücuda gelmiştir. Üç çocuk denen bu üç varlığa istinaden göklere ‘Âbâ-i Ulviyye’ [=yüce babalar], dört unsura ise ‘Ümmehât-ı Süfliyye’ [=aşağı analar] denir. Mutasavvıflara göre ise Allah’tan ilk zuhur eden varlık ‘Akl-i Evvel’dir. Yokluğun karanlığı ile varlığın aydınlığı arasında ilk çizgi ve yaratılanlar âleminin ufunda öncelikle beliren bu ilk akıldır. Bu sebeple bazen yokluk ‘amâ’ ve ‘zulmet’ ile varlık ise ‘nûr’ ve ‘beyzâ’ ile ifade edilir. Aklın dereceleri açısından da ‘Akl-ı Küll’ kavramını farklı şekilde değerlendirenler olmuştur. Buna göre sadece görülebilen âlemi kavrayabilen sıradan insanların aklı ‘akl-i ma’âş’ [=cüz’î akıl], irfana dayanan ve bu âlemin ötesini görülebilen filozof ve bilginlerin aklı ‘akl-i me’âd’ [=uzağı gören akıl], misâl ve ruhlar âlemini görebilen peygamber ve velilerin aklı ise ‘akl-i küll’ olarak nitelendirilir. Bazıları ise ‘Akl-i küll’ kavramını Cebrâil veya ‘Hakikat-i Muhammediyye’ olarak da yorumlamışlardır.” (Şentürk, 2016: 227).

⁶⁹ Ele alınan kaynak: Erzurumlu Darîr, 1994. Eserin tezde kullanılan kısaltması KDYZ şeklindedir.

Dinleyenlerin murat bulması, anlayanların yüreğinin şad olması amacıyla yazdığı mesnevîde Kadı Darîr, söz denizinden çıkardığı kelimeleri inciye benzetir. Kendisi ise söz denizindeki bir dalgıçtır.

İkinci beyitte söz (kelam) denizindeki has incilerden dem vurulur ve böyle incilerden müteşekkil sözleri can kulağıyla dinlemek gerektiği söylenir.

Yol bulanları kılavuz eylegil

Ol deñizde işüñi uz eylegil (KDYZ 16)

Söz denizinde yol bulanları (kendine) kılavuz et, o denizde işini hünerle yap, şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir beyitte söz denizinden inci çıkarmayı ustaca başaran kişinin/ dalgıcın kılavuz edinilmesi gerektiği söylenir. Söz söylemede usta şairler, denizden inci çıkaran dalgıca benzetilmiştir.

Korku uyandırır, çokluk sembolüdür

Bir kuyu var idi anda iy ‘azîz

Ortası sudur sanasın kim deñiz (KDYZ 152)

Kardeşlerinin Yusuf’u içine atacağı kuyunun tasviri⁷⁰ verilirken kuyudaki suyun deniz kadar (çok) olduğu benzetmesi yapılır.

Güzelliği simgeler

Söyleyicek dürr (ü) mercân saçılır

La’l içinde gevher-i kân açılır (KDYZ 310)

Züleyha yahut güzel bir kadın tasvir edilirken o güzelin sözü inci ile mercana benzetilir, dudağı ise lal taşıdır. Buradan hareketle güzellik bir deniz, güzelin dudağı lal taşı, ağzın içi maden ocağı (istiridyeye), ağızdan çıkan sözler ise inci mercandır denilebilir. İnci, mercan vb. üzerinden güzellik ile deniz alakalandırılır.

⁷⁰ “Hz. Yusuf’un kuyuya atılması tesadüfî olmayıp daha ziyade tıpkı Hz. İbrahim’in ateşle imtihanında olduğu üzere Hz. Yusuf’un sadakatini test etmek anlamına gelmektedir. Kuyu; boşluğu, ölümü, özsaygı ve bağımsızlık kaybını temsil etmektedir. Söz konusu snamanın ardından Hz. Yusuf öncekinden çok daha temiz ve saf bir varlığa, ‘İnsan-ı Kâmil’e yükselmiştir (Brosh, Milstein 1991: 33).” Turan, 2014: 145. Ayrıca bkz. Doğan, 2005: 183-4.

3.1.1.8. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân⁷¹

Cömertlik sembolüdür, kifayetsiz kalır

Şâhâ keremûñ sabb ile ‘âlemde tolupdur

Aduñ gibi meşhûr

Cûduñ eli çün kıldı tehî bahr ile kânı

İfrât-ı ‘atâdan (ADD 3/20)

Ey padişah, âlem senin akıttığın cömertlikle dolar. (Yaptığın bağışlar) Adın gibi meşhurdur. Cömertliğinin elinden gelen ölçüsüz ihsan karşısında deniz ile madenin cömertliği sönük kaldı, manasındaki müstezatta “ihsanın akıcılığı/ sabb” ve “deniz/ bahr” kelimeleri tenasüple alakalandırılır. Padişahın cömertliği yüceltilirken okyanus tezyif edilir.

Eski kabule göre maden ocakları ile deniz dünyadaki tüm cevherlerin kaynağıdır. Dolayısıyla cömertlikten bahsedilirken şairlere mukayese imkânı sunar. Hatta deniz cömertlik membaı oluşunun yanı sıra bereketin doğrudan simgesi görülür.

Barındırdığı kıymetleri herkese bildirmez

Sen bu deryâ gevherin sanma ki her zâhid bulur

İy niçe gavvâs olan gâfildür ol dür-dânedden (ADD 164/5)

Kıymetli şeyleri ancak değerini bilenler anlar ve bulur. Kıymetten anlamayan kişiler için değerli şeyler ha vardır ha yoktur, onlar için bir şey değişmez. Beyitte deniz, incilerle dolu zengin bir kaynak olmasına rağmen bu kıymetleri herkese sunmayışı ile anılır.

Yedi tanedir, bir damla şarapla gülsuyuna ve Kevsere döner

Şâgaruñdan cür‘a tamsa yidi deryâ ka‘rına

Hem suyun cüllâb ider hem çeşmesin kevser kılur (ADD 15/11)

Dile yerleşmiş şekliyle derya yedi tanedir ve bununla dünyadaki bütün denizler kastedilir.⁷² Ahmed-i Dâî’nin dediğine göre Emir Süleyman’ın (Yıldırım

⁷¹ Ele alınan kaynak: Özmen, 2001. Eserin tezde kullanılan kısaltması ADD şeklindedir.

⁷² “Yedi Derya” gibi deyimler İran edebiyatının tabirleri olmakla beraber Türkçenin çok eski özelliklerini de taşır. “Bu tabirler Osmanlı çağında olduğu gibi, İran edebiyatının adı bir taklidi

Bayezid'in oğlu) kadehindeki şarap tortusu yedi deryanın dibine damlasa onu gülsuyuna ve Kevser'e çevirir. Yedi deryanın dibi "ulaşılmazlık"ın temsilidir. Dolayısıyla da buraya ulaşmak peşinde bir mucizeyi, başarıyı getirecektir. Nitekim beyitte denizin dibine ulaşacak şarap tortusunun onu mucizevî şekilde iki makbul nesneye; Kevser'e ve gülsuyuna dönüştüreceği söylenir.⁷³ Deniz burada etkilenen nesne konumundadır.

Utandır, cömertlik temsilidir

Hacîl oldı sehâñı gördi sehâb

Şermesâr oldı cûduñ ile bihâr (ADD 23/2)

Memduhun cömertliği karşısında bulutların ve denizin utandığı belirtilir (teşhis).

Yası anlatır, ölü bedenın soğumasıyla alakalandırılır

Deryâ soguldı kân kurudı kandadur güher

Ol gevher-i sa'âdet ü kân-ı kerem kanı (ADD 24/5)

Orijinal bir deyiş olarak düşünölebilecek "deryâ soguldı" ifadesi beyitte matemle söylenen hüznölü bir deyiştir. Bu tabirle yas ifadesi olarak denizin soğuması anlatılır. Ölen bedende kaybolan ısı, insanı ürperten o soğukluk denizin soğumasına benzetilerek yaşanan acının doğadaki karşılığı gözler önüne serilir. Tesiri arttırmak amaçlı söylenen bu ifadeyle, soyut bir hal somutlaştırılmış olur.

Beddualarda geçer

Her kim dilemez gark ola girdâb-ı muhîte

Tîz ele getürsün deñiz ol zevrak-ı Nûhı (ADD 51/2)

Gark etme özelliğiyle beddualarda geçen deniz Hz. Nuh ile ilişkilendirilir.

Çokluk sembolüdür, gözyaşı karşısında kifayetsizliğiyle betimlenir

Tamu âhum odından bir düdüdür

değil; asırlarca Türk dili ve ruhu ile yoğrulmuş ve Türklüğün malı olmuş gibidirler." Ögel, 2014/1: 150.

⁷³ Kevserin şaraba istiare edildiği beyitler: (ADD 15/11, 16/4) Şarabın Kevsere benzetildiği beyitler: (ADD 17/46, 47/7, 95/3). Şarap ya da kadehin Kevserle birlikte geçtiği beyit için bkz. (ADD 24/34)

Deñiz gözüm yaşından nem degüldür (ADD 84/3)

Gözyaşına nispeten deniz bir çiy tanesi bile değildir, denilen mısralarda mukayese yolu ile deniz tezyife uğrar. Burada deniz çokluktan kinayedir.

Aşılması gereken engel sembolüdür

Deryâ geçübün taglar aşan ‘âşıkı sanma

Fürkat deresi yokuşunuñ yarın unıda (ADD 135/3)

Su unsurları çoğu zaman “aşılması lazım gelen engel” motifine karşılık gelir. Kişinin doğru yolda ve hedefi yolunda oluşunu gösteren bu engel, hedefe ulaşma arzusunun büyüklüğünü ortaya koyar. Çünkü engel ile arzu arasında doğru orantı mevcuttur. Âşık dağlar aşıp “denizler geçse” de ayrılık deresinin yokuşunu yarın gün gelir de unuttur suizannına düşülmemelidir. Zira ayrılık deresinin zorluğunu ancak çeken bilir. Beyitte ayrılık, yokuşlu bir dereye benzetilir. Derya geçmek tabiri zorluğun üstesinden gelmek manasındadır.

Gözyaşı silinmeyince denize döner

Dâ‘î gözün yaşını eger yâr silmese

Aglamag ile bahr ola bî-çâre gözlerün (ADD 149/7)

Bu gözüm yaşını ger lutf idüben silmez iseñ

Agladup cevruñ odı çeşme-i deryâ kılısar (ADD 309/4)

Sevgili âşığın yaşını silmese deniz peyda olur, denilen beyitlerden yola çıkarak âşığın zaman zaman da olsa sevgilinin ilgisine nail olduğu sonucuna ulaşılabilir. Gözyaşının birike birike deniz olmasını sevgili önlemektedir.

Âşığın gözyaşına gark olur

Cihân oda yakar âhum dütüni

Deñizler gark olur gözüm nemine (ADD 202/2)

Âşığın gözyaşı öylesine çoktur ki denizler dahi bu yaşın içine gark olur denilerek gulüvv yapılır. Su özellikli denizin yine su özellikli gözyaşına gark olması ise anlatıma çarpıcılık katmak için kullanılmış görünmektedir.

Denizin türlü özelliklerinin belirtildiği yukarıdaki örneklerden sonra Ahmed-i Dâî'nin denizi benzetme sanatıyla ele aldığı beyitler ele alınacaktır.

Enginliğiyle Allah okyanusa benzetilir, alabora eder, yeterince bilinmez

Çünkü Hakdur muhît ü ben zevrak
Olmışam ol muhîte müstagra (ADD 2/1)

Gerçi zevrak muhîti bilmez lîk
Hod muhît añlaya nedür zevrak (ADD 2/2)

Kim diye kim muhît olan bilmez
Zevrakı kim muhîtedür mugrak (ADD 2/3)

Allah enginlik bakımından okyanus gibidir, insan ise okyanustaki kayıktır (teşbih). Dolayısıyla kayığın okyanusla mücadele edemeyip alabora olması işten bile değildir. Gerçi kayık (insan, kul) okyanusu (Allah) künhüyle bilmez. Okyanus bilinmezliklerle doludur. Fakat okyanus kayığı iyiden iyiye bilir.

Allah'a temsil olan okyanusun beyitte “bilinç” ve “hafıza” (gelmiş geçmiş ve denizle münasebette bulunmuş tüm insanları/ kayıkları bilir) gibi dikkati çeken iki hususiyeti bulunur. Ayrıca çok eski zamanlara tanıklık etmesi sebebiyle okyanusa “kadimlik” atfedilebilir.

İyi dilek içeren dualarda geçer, Allah'ın rahmetine temsildir, taşar

İlâhi rahmetüñ deryâsı taşdı
Anı gark eyleye ol deryâda yek-bâr (ADD 26/33)

Emir Süleyman mersiyesinde Ahmed-i Dâî ilahî rahmeti bir deniz tasavvuruyla ortaya koyar ve vefat eden Emir Süleyman'ın (Yıldırım Bayezid'in oğlu) bu deryaya bir seferde gark olmasını diler. Genellikle menfî manada kullanımına alıştığımız “gark olma” söyleminin burada müspet manada kullanıldığı, iyi dilek temennisi ile dile getirildiği görülür. Allah'ın rahmetinin bolluğundan kinayeye denizin taşıdığı söylenir. Bu da insanın umudunu daima perçinleyen bir inanış şeklinde şiirlerde sık sık işlenen temalardandır.

Utanç için benzetmelik olur

Nîlûfer anuñ reşki-y-ile gark-ı ‘arakdur
Haclet deñizinde (ADD 3/7)

Her lahza sunar sâgar-ı zerrîn içi pür mey
Zî la‘l-i mürevvak
Yâkûte-i seyyâle kim anuñ seyelânı
Sebkat ide mâdan (ADD 3/8)

Beñzer ki çemen meclis-i sultân-ı cihândur
Bu bâg-ı iremde
Her çeşme bulur lezzet-i âb-ı hayevânı
Ol Hızır-likâdan (ADD 3/9)

(Gül yanaklı sakiye duyduğu) Kıskançlık yüzünden nilüfer çiçeğini ter basar. Bu hal üzere çiçek utanç denizine batar.⁷⁴ (Saki) Durmadan şarapla dolu altın kadehler sunar. Sunulan süzölmüş şarap pek güzeldir ve boğazdan akışı akışkan yakut gibidir. (Bu yönüyle) Sudan üstündür. Çimenlik, dünya sultanının meclisine benzer. İşte bu İrem bahçesinde akan her çeşme o Hızır yüzlü sevgili sayesinde âbıhayât lezzetindedir.

İçine batılan bir varlık şeklinde betimlenen deniz, utanç kavramıyla alakalandırılır ve utanç denize teşbih edilir. Ayrıca müstezatta su ile şarap karşılaştırılarak su tezyife uğrar. Çimenlik tasviri içinde betimlenen sevgili/ saki⁷⁵ ise Hızır’a, orada akan çeşme suyu da âbıhayâta benzetilir.

Himmeti simgeler

Himmetüñ ger bir nazar kılsa muhîte mevc urup
Taşını yâkût u la‘l ü toprağın iksîr ider (ADD 5/25)

Zehî deryâ ki himmetde sehâ vü cûd anuñ mevcî

⁷⁴ Lotus ismiyle bilinegelen nilüfer çiçeğinin kimi türleri (mavi nilüfer) gündüz açıp gün kararmaya başlayınca suya batar. Mavi lotusun bu davranışı müstezatta hüsn-i talil yoluyla kıskançlık duygusu üzerinden aktarılmıştır.

⁷⁵ Müstezatta medh edilen kişi Sultan Murad’tır.

Alur hod ma'din ü deryâ cevâhir müste'âr andan (ADD 9/22)

Çelebi Mehmed'in⁷⁶ himmeti tesiriyle coşan deniz vurduğu dalgalarla taşı yakuta ve lal taşına, toprağı ise iksire çevirir, denilmektedir. İnanişâ göre lal ve yakut gibi değerli taşlar suyun, güneşin ve toprağın belli oranlarda birbirine karışması, yoğunlaşması ve kimyevî etkileşimler geçirmesi sonucu meydana gelmektedir. Fakat beyitte suyun ve toprağın bu tesiri göstermesi Çelebi Mehmed'in himmetine bağlanır. Lütuf, himmet ve cömertlik kelimeleri ile su arasında yaygın şekilde kurulan alakaya bu beyit güzel bir örnek teşkil eder.⁷⁷

İkinci beyitte yine dalga, himmet, maden ve cevher kelimeleri benzer atmosfer içinde verilir. Himmet denize, dalga ise himmetten kaynak bulan cömertliğe benzetilir.

Keremde himmetüñ deryâ-sıfattur

Aña gark olmayan zevrak bulunmaz (ADD 323/3)

Memduhun cömertlik bakımından himmeti denize benzetilirken zevrak yani kayak kelimesiyle şairler/ âlimler (bahşiş bekleyenler) kastedilmiş olmalıdır.

Himmetüñ bir bahr-dur[ur] reşk ider andan muhît

Kim anuñ mevci katında katredür Nîl ü Furât (ADD 12/11)

Emir Süleyman'ın himmeti öyle (uçsuz bucaksız) bir denizdir ki okyanus onu kısıkanır; onun dalgasının yanında Nil ile Fırat damla kalır.

Ahmed-i Dâî'nin beytinde okyanus ile Nil ve Fırat nehirleri bir mukayeseye tutulur, Emir Süleyman'ın himmet denizi (teşbih) yanında derece bakımından sönük kaldıkları ifade edilir. Himmet denizinin okyanus tarafından kısıkanıldığı belirtilirken denizin uçsuz bucaksızlık özelliği vurgulanır. Nil, Fırat nehirlerinin Ahmed-i Dâî'nin yaşadığı devirde büyüklük simgesi şeklinde kabul edildiği anlaşılır.

Sıradanlık, aleladelik ve ufaklık yönlerinden damlaya benzetilir

Bil anuñ rûşen zamîrinden güneş bir zerredür

⁷⁶ Bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988: 284-91.

⁷⁷ Lütuf, himmet, cömertlik vb. kelimelerle suyun benzeştirildiği beyitler: (ADD 19/22, 21/24, 21/25) Bahsi geçen kavramların suya benzetildiği beyitler: (ADD 24/44, 96/7) Bahsedilen kavramların su ile mukayese edildiği örnek için bkz. (ADD 27/18)

Belki kemter katredür biñ bahr ile yüz kân aña (ADD 27/19)

Binlerce deniz ve maden yatağı Emir Süleyman'ın cömertliği karşısında sıradan ve alelade bir damla gibi kalır. Beyitte deniz cömertlik sembolü olup Emir Süleyman'ın cömertliği karşısında tezyif edilerek sıradanlık, aleladelik, ufaklık yönünden damlaya benzetilir.

Memduha benzetmelik olur

Yahod deryâdur ol hazret ne kıymet gevhere andan

Sadef ahmez gibi taşra çekerse intizâr andan (ADD 9/35)

Övülen kişi denize benzetilir. Denizdeki sayısız inci ise memduhun bağışlayacağı sayısız kıymetli unsura temsil edilir. İnci nasıl ki denizde sıradan bir ürünse ve onun için pek de kıymetli değilse memduh için de öyledir. Dolayısıyla memduhun sıradan bir unsur misali bu kıymetli unsurları dağıtmakta beis görmediği ifade edilir. Zira onlar memduha alelade görünür. Beyitte cömertlik, kerem, lütuf kavramlarıyla deniz tenasübî alaka içinde kullanılır.

Şarap denize benzetilir

Ne mey kim yemmdür ol hakkâ kim anda garkadur 'âlem

Kimisi mest ü lâ-ya'kıl kimisi hûşyâr andan (ADD 9/2)

Dünyanın dörtte üçünün su olduğu bilinir. Yeryüzünü çevreleyen bu su kütlesi sanki dünyayı kendine gark etmişçesine bir izlenim bırakır. Yukarıdaki dizelerde bu görüşten yola çıkılarak; “*İlahî aşkın şarabı da böyledir, âlem ona gark olmuştur*” düşüncesi ortaya konur ve şarap denize benzetilir. O yüzden dünyadaki insanların kimisi mest (suya batmış) kimisi ayık (karada kalmış) olarak betimlenir.

Sevda denize teşbih edilir

Sevdâ içinde fikr ile bir bahra talmışam

Bir bahr-ı bî-kerân ki ne uç var u ne yaka (ADD 13/25)

Sevdanın uçsuz bucaksız bir denize benzetildiği beyitte ayrılık (ölüm sebebiyle olan ayrılık) derdinin fikri ile bu denize dalındığı belirtilir. Dalmak kelimesi tevriyeli kullanımla hem denize hem düşünceye gömülmek yönüyle ele

alınır. İçine dalınan sevdanın byklgn barizleştirmek için denizin uçsuz bucaksızlık özelliğinden hareket edilir.⁷⁸

‘Akluñ gemisin gark idelüm ol deñiz içre

Bahr kim anuñ vasfını ‘ummn dahi bilmez (ADD 109/6)

Akılın gemisini batırma vasfına sahip sevda denizi (teşbih) nedir ne değildir onu okyanus dahi bilmez. Dolayısıyla nihayetsiz ve engin dahi olsa okyanustan daha tesirlidir. Sevda denizi burada okyanus tarafından bilinmeyişiyle ele alınır.

D’ı bugün yakada gerçi selmet yürür

Ve aña ger bir gün ol mevc ura dery-yı ‘ışk (ADD 78/7)

Ahmed-i Di aşk denizinin sahilinde bugün selamete yrdgn lakin bir gün o denizin dalgaları çarparsa selamete yürüyüşünün nihayete ereceğini söyler. Dolayısıyla bu beyte bakılarak “aşk denizinin dalgası selameti bitirir” sonucuna ulaşılabilir. Aşk burada dalgalı denize benzetilir.

Yaşam denize benzetilir

Dery içinde niçe yüze sa’y idüp kişi

‘mrn gemisi bir yakaya ‘kbet yaka (ADD 13/26)

İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın ömrü gemisi elbet kıyıya yanaşacak (akbete yakalanacak) ve yaşam son bulacaktır. Çünkü mr gemisini yüzdüren Allah’ın takdiri böyledir. Beyitte insanın ömrü gemisinin ölüm kıyasına çıkacağı belirtilir. Bu düşünceden hareketle yaşam kavramının denize istiare edildiğiy söylenebilir.

şiir defterine/ dvna temsil olur

Gavvs olan bu bahra bilür kandadur gher

Görmeyen ol muhti ne ağlar seffineden (ADD 55/5)

şairin şiirindeki sözler gönül hazinesinden derilmiştir. O hazine ise yrin inci dişinin hayali ile hsl olmuştur (ADD 55/4). Hal böyleyken usta dalgıçların söz

⁷⁸ Paşa namıyla kendisinden bahsedilen Hamza Bey için yazılmış bir mersiyedir.

incisini denizin neresinde bulacağı aşikârdır. Daha denizi görmemiş kişinin gemiden pek bir şey anlamayacağı ortadadır.

Beyitte geçen deniz şiir dîvânına/ yazılmış eserlere (istiare), inci ise kıymetli sözlere, dalgıç okura temsildir.

Söz ehlinin temsilidir

Dâ'iyâ sözlerüni ehline 'arz eyle bugün

Dürri deryâyâ ilet gevherüni kâna bırak (ADD 224/7)

Sözlerini inciye ve mücevhere benzeten Ahmed-i Dâî, bunları ancak kıymetbilir kişilere vermek gerektiğini savunur. Sözün iyisini anlayan bu usta kimseleri (söz ehli) ise denize ve maden ocağına benzetir.

Ağlayan birine benzetilir

Gözlerüm ka'r-ı sadefdür dür döker bagrum kanı

Kahr ile yâkut olup her bahr u her kân ağladı (ADD 246/4)

Kim anuñ zârılığından tag u deryâ cûş idüp

Çeşmeler Ceyhûna döndi bahr-ı 'ummân ağladı (ADD 246/7)

Âşığın gözü sedefin çukur şekilli içine, gözyaşı sedeften çıkan inciye benzetilir. Deniz bu sahneyi görünce üzüntüyle kahrolur, içindeki madenler kan ağlayarak kan kırmızı yakut üretir (hüsn-i talil). Kahır ile ağlamak ve ağlayanı görmenin ağlatması motiflerine böylelikle yer verildiği görülür.

İkinci beyitte âşığın ağlayışıyla dağ ile denizin içlenip coştığı, çeşmelerin Ceyhun ırmağına döndüğü, okyanusun ağladığı örneği verilir (mübalağa).

Kalbin temsili olur

Ger gönül bir katre kandur mu'teber deryâdur ol

Bunça gevher kim gelür ol mu'teber kandan gelür (ADD 276/3)

Dâî'nin "*Kalp bir damla kandan ibaretse de kıymetçe derya gibidir (çünkü) bunca inciye husule getiren şey o kıymetli kandır/ madendir*" manasındaki beytinde "kan" sözcüğü tevriyeli kullanılmış, aynı anda ciğer kanı ile maden ocağı çağrışımı yapılmıştır. İstiridyenin canlı olan kısmı tıpkı kalbe benzer, renkleri ve doku yapısı

yakındır. Kalbin kan üretip bunun aşk derdiyle gözden yaş olarak çıkması sahnesi ile kalbe benzeyen istiridyeden inci çıkması sahnesi benzeştirilmiştir. Ayrıca gönül realitede bir damla kan olarak anılsa da içerdiği zenginliklerden ötürü kıymetçe denize benzetilmiştir.

Mana denize benzetilir

Ma'âni bahrına talmak dilerven

Baňa ol bahr için zevrak buyursun (ADD 315/2)

Ma'âni bahrıdur mevc ursa gönülün

Olur 'akl anda müstagra bulunmaz (ADD 323/2)

Ahmed-i Dâî şiirler yazmak ve mana denizine dalabilmek için memduhtan “kayık” yani bahşiş beklemekte ve kendi hakkının gözetilmesini arzu etmektedir. İlk beyitteki “mana denizine dalmak”tan kasıt “mana dolu şiirler yazmak”tır. İkinci beyitte ise yine benzer bir konu ele alınmış, memduhun gönlü dalgalar vuran mana denizine benzetilmiştir ve bu denizde akıl namına ne varsa her şeyin gark olmaktan başka seçeneği yoktur denilmiştir.

3.1.1.9. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd⁷⁹

Allah'ın kudreti ile aşikâr olmuştur, devredip döner

Zihî Kâdir ki bu deryâ-yı dâyer

Kemâl-i kudertinden oldı zâhir (CSCH-Aİ 76)

Cem Sultan'ın evrenin yaratılış bahsinde dile getirdiği beyitte devredip dönen denizin Allah'ın kudreti ile aşikâr olduğu söylenir.

Amberin hâsıl olduğu mekândır

Dem-i âhūyı geh müşk-i ter eyler

Sevirden geh deñizde 'anber eyler (CSCH-Aİ 104)

Kadim zamanlardan beri amber insanlar için büyük değer taşıyan bir madde kabul edilir. İşte bu maddeyi hâsıl eden ortam denizdir. Sözlüklerde karşılığını

⁷⁹ Ele alınan kaynak: Cem Sultan, 2000. Eserin tezde kullanılan kısaltması CSCH-Aİ şeklindedir.

bulamadığımız “sevir” kelimesinin amber üreten balina ile alakalı olması muhtemeldir.⁸⁰

Her yerdelik belirtir

Bu sahrâda ‘atâñı hem-demüm kıl

Bu deryâda safâñı mahremüm kıl (CSCH-Aİ 451)

Cem Sultan Allah’a yakarırken onun sunacağı cömertlik ve sefadan mahrum kalmak istemeyişini sahra-deryâ örneği üzerinden anlatır. Kara ile deniz şeklinde yorumlanabilecek bu ikilinin “her yerdelik” (sembolleştirme) çağrışımı yaptığı söylenebilir.

Cömertlik ve çokluk sembolüdür, yedi tanedir

‘Atâsı ‘âlemün pîrâyesidür

⁸⁰ İspermeçet/ Sperm Balinası (Physeter catodon macrocephalus): Deniz memelisi bu balina sindirim sistemindeki sert ve keskin nesnelere zarar vermesini önlemek amacıyla bal-mumunu andıran bir salgı üretir. Salgı sayesinde sindirim sistemi sorunsuzca çalışıp görevini yerine getirir. Görevini tamamladığında salgı balinanın vücudundan atılır. Deniz suyu ile başkalaşım geçiren sindirim artığı, kokusu ile meşhur amberin ham maddesi olarak bilinir. Önceleri siyah ve oldukça kötü kokuludur. Tuzlu suyun etkisiyle ve zamanla rengi kreme döner ve kokusu güzelleşir. Deniz dalgaları ile sahile vuran amber parçaları toplanarak koku ve yemek başta olmak üzere çeşitli alanlarda (tespih, kuyumculuk, kadınlar tarafından yüze sahte ben yapmakta vb.) kullanılır. “Tütsü olarak yakıldığı ve güzel kokması için mum yağına, mühür mumuna, kâğıt hamuruna ve mürekkebe amber tozu karıştırıldığı bilinmektedir. [...] Genellikle gri siyah, kirli sarı yahut bunların karışımından oluşan damarlı renklerde, bal mumu reçine kıvamında küçük topraklar veya nâdiren birkaç yüz kilograma varan birikmiş kütleler halinde bulunur. Denizde durdukça sertleşir, rengi açılır ve önceleri çok keskin oluşundan dolayı insanlara fena gelen kokusu hafifleyerek güzelleşir. Isıtıldığında ve alkole konulduğunda kolaylıkla erir. Ender maddelerden olduğu için ticarî değeri çok yüksek tutulan amber, eski devirlerden beri bazı önemli ihtiyarlık hastalıklarına iyi geldiği, kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hâfızayı ve sinirleri güçlendirdiği, özellikle felç rahatsızlıklarını iyileştirdiği görülerek ilaç yapımında kullanılmış ve afrodizyak özelliğinden dolayı da kuvvet macunlarıyla aristokratların bazı yiyecek ve içeceklerine konulmuştur. En yaygın kullanım alanı kokuculuk olan amberden yine eski devirlerden beri daha çok parfüm, krem ve merhem yapımında faydalanılmıştır. [...] Homeros’tan (m.ö. IX. yüzyıl) itibaren pek çok Grek ve Latin yazarının açıkladığına göre ambrosia mitolojide, tanrıların ölümsüz olmalarını temin eden ve yiyen fânileri de ölümsüzleştiren özel yiyeceğin adıdır ve güzel kokan bu yiyecek aynı zamanda tanrılar tarafından vücutlarına ve saçlarına da sürülebilmektedir. Bu durumda, İskender’den sonra Hindistan’da başlayan Doğu Helenizmi sırasında hakîmlerin (filozof-hekim), ihtiyarlık rahatsızlıklarına iyi geldiği için onları gençleştirdiğine inanılan ve mahiyeti de esrarlı olan bu güzel kokulu okyanus ürünü, ölümsüzlerin yiyeceği efsanevi ambrosiaya benzetmiş oldukları anlaşılmaktadır. Mevcut bilgilere göre amber Avrupa’ya XIII. yüzyılda Endülüs Arapları tarafından tanıtılmış ve ambra/amber kelimesi de o devirden itibaren Orta Latince’ye girmiştir. Avrupa dillerinde reçine fosili olan kehribara da, amberin içinde hazmedilememiş hayvan parçacıklarının bulunması gibi içinde sinek, böcek vb. bulunması ve ısıtılınca güzel kokması sebepleriyle ambere benzetilerek aynı isim verilmekte ve birbirlerine karıştırılmaları için de amber ambre gris, ambergris “gri amber”, kehribar da amber jaune, yellow amber “sarı amber” şeklinde söylenmektedir.” Erdem, 1991: 7-8.

Yidi deryā sehāsi māyesidür (CSCH-Aİ 952)

‘Atāsında deñiz bir katreden kem

Sehāsında güneş bir zerreden kem (CSCH-Aİ 954)

Fatih Sultan Mehmet övülerek padişah *hakkında* “*yedi deniz onun cömertliğinin özü/ cevheridir*” denir. Böylelikle padişahın cömertliğinin deniz kadar çokluğu (sembolleştirme) ima edilir. İkinci beyitte ise Fatih Sultan Mehmet’in cömertliği yanında denizin damladan bile az ve değersiz kaldığı söylenir (tezyif).

Muhabbetle coşar

Mahabbet getirür deryāyı cūşa

Mahabbetle gelür cānlar hurūşa (CSCH-Aİ 1123)

Aşk, sevgi, dostluk, sohbet manaları içeren muhabbet kelimesi denizleri coşturacak güçteki yapısı ile beyitte zikredilir. Ayrıca üstü kapalı şekilde yaratılmış bahsinde “Allah’ın kendi nurundan yarattığı cevhere aşk ile bakması ve utanan cevherin su gibi akarak coşması” söylemine telmih yapıldığı düşünülebilir.

Tutsak eder

Çü deryādan şehenşāh oldı āzād

Dil ü cāndan hemān dem oldı ol şād (CSCH-Aİ 1931)

Gemisi parçalanan Cemşid üç gün boyunca bir tahta parçasına tutunarak sürüklenir ve sonunda karaya çıkar. Bu hadise nakledilirken Cemşid’in “denizden azat olma”sı ifadesine yer verilir. Burada denizin tutsak etme özelliği, dolaylı yoldan “azat” kelimesi üzerinden ifade edilir.

İnci yatağıdır

İki la‘1 aldı kim kānda bulunmaz

İki dür hem ki ‘ummānda bulunmaz (CSCH-Aİ 2145)

Cemşid ilk randevuda Hurşid’e armağan etmek için türlü hediyeler bulur. Hediyeler arasında inciler de vardır ve denizde bulunan pek çoğundan üstünlüğüyle tasvir edilir. Beyitten hareketle denizin inci yatağı olduğu söylenebilir.

Aşılması gereken engel sembolüdür

Varınca Çîn'den bil Rûm'a şāhā

Geçilür ara yirde bunca deryā (CSCH-Aİ 1480)

Cemşid Hurşid'le tanışabilmek için Çin'den Rum'a yola çıkacaktır fakat yol üstünde aşılması güç bir deniz vardır. Vuslata götürecek araç olan deniz aynı zamanda "aşılması gereken engel"⁸¹ motifinin sembolü olur.

Tehlikelidir, sıkıntı veren bir yoldur

Hemîşe_ol kimse kim bahri kılur yol

Soñ ucu mihnet ile gark olur ol (CSCH-Aİ 1854)

Her kim denizi kendine yol edinmişse, sonunda mihnete tutulur ve gark olur" denilerek deniz; gark etme, sıkıntı verme ve tehlikeli⁸² oluşuyla ele alınır.

Aden Denizi inci yatağı olmasıyla meşhurdur

Güher seng içredür Bahr-i 'Aden'de

Olur şekker ney içre gül dikende (CSCH-Aİ 1697)

Aşk ve dert, tıpkı istiridyeye ile incinin iç içeliği gibi ayrılmaz bütün addedilir. Beyitte Aden Denizi inci yatağı olması yönüyle anılır.

İrfana benzetmelik olur

Sipihri-i ma'delet deryā-yı 'irfān

Şeh-i dîn ya'ni 'Osmānū'bnü 'Affān (CSCH-Aİ 847)

Hz. Ömer övgüsünde dile getirilen dizelerde "irfan deryası" (teşbih) şeklinde bir nitelemeyle karşılaşılır.

Denize dair özelliklerden sonra Cem Sultan'ın denize dair kurduğu benzetmeler aşağıdaki gibidir:

Marifete temsildir, Hz. Hüseyin'e övgü sıfatı olur

Çerāg-ı āsmān-ı mekrümetdür

Cihān-ı 'ilm ü bahr-i ma'rifetdür (CSCH-Aİ 902)

⁸¹ Denizin aşılması gereken engel olarak tasvir edildiği bir başka beyit için bkz. (CSCH-Aİ 2974)

⁸² Tehlikeli olması yönüyle ele alınan deniz kavramına dair diğer örnek için bkz. (CSCH-Aİ 2974)

Hz. Hüseyin'in betimlendiği dizelerde “marifet denizi” nitelemesi kullanılarak Hz. Hüseyin övülür.

Allah’ın rahmeti denize benzetilir, içinde has cevherler barındırır

O bulmuşdı cihānda gevher-i hās

Ki rahmet bahrine olmuşdı gavnās (CSCH-Aİ 911)

Eriştiği şehitlik mertebesi ve Hz. Muhammed’in duasını almışlığı yönünden “has cevheri bulmuş” olarak tasvir edilen Hz. Hüseyin Allah’ın rahmet denizinde yüzen bir dalgıca benzetilir.

Allah’ın rahmetini simgeler

Cem rahmeti tapuñdan umar iy Kerîm ü Hay

Deryā-yı rahmetüne çü yokdur senüñ kenār (CSCH-Aİ 151)

Rahmetüñ bahrine yok durur senüñ hadd ü kerān

Kim Rahîm-i pür-keremsin hem Hudā-yı bî-zevāl (CSCH-Aİ 222)

Çü rahmet bahrı bî-payān oldı

Kamu giryān olan handān oldı (CSCH-Aİ 419)

Allah’ın rahmeti enginlik, sınırsızlık⁸³ (sembolizm) yönüyle denize benzetilir.⁸⁴

Ahad (birlik, teklik) makamı denize benzetilir, Hz. Muhammed içine girmiştir, temizleyip saflaştırarak öze döndürür

Ahad bahrine girüp mîm-i Ahmed

Ahad kaldı gidüp Ahmed Muhammed (CSCH-Aİ 714)

Rivayete göre Hz. Muhammed Miraçta Allah’la yakınlaştığı esnada onun nuru karşısında kendini yitirir. Ahmed Muhammed iken Ahmed adının içindeki mim harfi gider (menlik/ benlik yok olur) ve geriye sadece “ahad/ birlik” kalır. Hz.

⁸³ Denizin uçsuz bucaksızlık sembolü olmasına değinen beyitler: (CSCH-Aİ 740, 741)

⁸⁴ Rahmetin denize benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 740)

Muhammed'in ahadiyet kazanmasının, içine girdiği ahad denizi (teşbih) sayesinde gerçekleştiği söylenir.

Denizin burada yok edip temizleme ve birlik sağlama yönlerine değinildiği görülür.

Vahdete temsildir, fazla olanı yok eder

Egerçi aña hâsıl oldı vuslat

Velî gark itdi anı bahr-i vahdet (CSCH-Aİ 716)

Hiz. Muhammed Miraçta Allah'la kavuştuğu esnada vahdet denizine (teşbih) gark olur. Aradaki ikilik (fazlalık) gider.

Hiz. Muhammed'in lütfunu simgeler, enginlik sembolüdür

Çü lutfuñ bahrine yok hadd ü pâyân

Şefî'üm olup it derdime dermân (CSCH-Aİ 767)

(Ey peygamber!) *Lütfunun denizi uçsuz bucaksızdır, şefaatchim olarak derdime derman bul*, manasındaki beyitte Hiz. Muhammed'in lütfunun denize benzetildiği ve enginlik sembolü görevi üstlendiği anlaşılır.

Sınırsızdır, Hiz. Muhammed'in şefaatine benzetmelik olur, eksilmez

Cümle cihânı gark ider iseñ şefâ'ate

Ol bahr-i bî-kerândan olmaya katre kem (CSCH-Aİ 639)

Enginlik sembolü olan deniz Hiz. Muhammed'in bitmeyen ve hiç eksilmeyen şefaatinin somutlaştırarak bir benzetme üzerinden ele alınır.

İlmi simgeler, uçsuz bucaksızlık sembolüdür

Yem-i 'ilmüñ muhît-i bî-kerândur

Tapuñ hem pâdişâh-ı ins ü cândur (CSCH-Aİ 2916)

Senüñ 'ilmüñ katında 'ilm-i 'âlem

Ger ola cem' cümle katreden kem (CSCH-Aİ 2917)

Allah'ın ilmi kıyısı kenarı bulunmayan uçsuz bucaksız (sembolleştirme) bir denize benzetilir. Âlemin ilmi ise Allah'ın ilmi yanında damladan bile değersiz ve küçük kalışıyla tezyif edilir (mukayese).

Cömertlik sembolüdür, eksilmez

Kerem bahrine ger gark ola 'âlem

O bahrüñ olmaya bir katresi kem (CSCH-Aİ 421)

Allah'ın cömertliği ile deniz arasında “eksilmemek” bakımından alaka kurulur (teşbih). Nasıl ki denizden bir damla azalsa bile bu hal denizin eksilmesine neden olmazsa ve deniz kendini yenileyip üretirse Allah'ın cömertliği de böyle sonsuz ve sınırsızdır, eksilmek nedir bilmez,⁸⁵ denir. Bu manada yukarıdaki beyitte; “*âlem eğer Allah'ın cömertliğine gark olsa o denizden tek damla eksilmez*” ifadesi kullanılır.

Lâ ilāhe illa'llāh deyişine temsil olur, eşsizdir, yedi tanedir

Yidi deryā içinde bulunmaz

Çü yem-i lâ ilāhe illa'llāh (CSCH-Aİ 291)

İmanın şartlarından biri olan kelime-i tevhîd'in ilk cümlesi olan “Allah'tan başka ilah yoktur” manasındaki “*lâ ilāhe illa'llāh*” beyitte bir denize benzetilmiş fakat dünyada onun benzerinin bulunmadığı vurgulanmıştır. Yedi deniz ise dünyadaki bütün denizlerden kinaye bir tabirdir.

Günahı simgeler

Olup sahrā-yı hayr içinde güm-rāh

Güneh deryāsına gark olmuşam āh (CSCH-Aİ 435)

Hayırdan uzaklaşmanın insanı günaha sürüklemesini konu edinen dizelerde Cem Sultan; “*hayırın kırsalında yolunu kaybedince insanın günah denizine batması kaçınılmazdır*” der (teşbih).

⁸⁵ Denizin eksilmeme özelliğinden bahseden beyitler: (CSCH-Aİ 740, 741)

Nil nehri Kızıl Deniz’e benzetilir, sınav temsilidir, Allah’ın kudretinin göstergesidir

Sırât eyler gehî Mūsā’ya Nîl’i

Zebûn-ı murg ider *ashâb-ı filî* (CSCH-Aİ 88)

Kızıldeniz’in Nil olarak anılması (istiare)⁸⁶ ve bu su kütlesi ile Hz. Musa’nın verdiği mücadele Cem Sultan tarafından “Sırat Köprüsü’nü geçmek” şeklinde ifade edilir.⁸⁷ Beyitte Allah’ın kudretinin göstergesi (sembolü) olarak Nil ırmağının Hz. Musa için bir sınava dönüştüğü anlatılır.⁸⁸

Fatih Sultan Mehmed’in saadeti/ devleti okyanusla simgelenir

‘Ummân-ı devletüñde bir katre yidi deryâ

Çarh-ı sa‘âdetüñden bir zerre mihr-i a‘zam (CSCH-Aİ 1004)

Yedi deryanın Fatih Sultan Mehmed’in saadetinin/ devletinin okyanusunun (teşbih) yanında damla ölçüsünde kaldığı ifade edilir.

Fesahate temsil olur

Gel iy seyyâh-ı sahrâ-yı belâgat

Gel iy sebbâh-ı deryâ-yı fesâhat (CSCH-Aİ 1101)

⁸⁶ Manzum metinlerde Marmara Denizi’ne ve Boğazlara Akdeniz dendiği gibi (bkz. Şentürk, 2016: 210) Kızıldeniz’e de Nil denilmesine bu beyit örnek kabul edilebilir.

⁸⁷ Sırat: “*Cehennem üzerine kurulacak köprü anlamında bir terim. Sözlükte ‘yutmak’ mânasındaki sert (seretân) masdarından türeyen sırât ‘yol, cadde’ demektir. Bu anlam, yolda yürüyen kimsenin ağızda lokmanın kaybolması gibi gözden uzaklaşması ilişkisiyle oluşmuştur. Kelimenin aslı sîn ile ‘sırât’ olup kalın ses özelliği taşıyan sondaki tâ harfi ‘sîn’i ‘sâd’a çevirmiştir (Lisânü’l-‘Arab, “srt” md.; Kâmus Tercümesi, II, 478-479). Kelimenin Latince strata kökünden geldiği ve Arapça’ya Arâmice’den geçtiği ileri sürülmüşse de (EP [İng.], IX, 670) sıratın naslarda kazandığı mâna açısından bu iddianın herhangi bir önemi yoktur. Akaid ve kelâm kitaplarında sırat ‘cehennem üzerine kurulmuş olup müminlerin rahatlıkla geçebileceği, kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceği köprü’ diye açıklanır (Sâbûnî, s. 92). Kur’ân-ı Kerim’de sırat kırk altı âyette yer almakta ve genellikle ‘Allah’a ulaştıran doğru yol’ anlamında kullanılmaktadır.*” Akçay, 2009: 118-9.

⁸⁸ Olay kahramanının sembolik yolculuğunun üç aşaması vardır: ayrılma, erginleşme ve dönüş. Dönüş aşaması kahramanın başarıyla atlattığı sınavlardan sonra gerçekleşir. “*Ruhsal bütünlüğe erişebilmek adına halk anlatılarında yolculuğa çıkan kahraman, erginleşme aşamasında çeşitli sınavlara tabi tutulur. Bu sınavları başarıyla tamamlayan kahraman, artık geriye dönmelidir. “Geri dönen kahraman, macerasını tamamlamak üzere dünyanın etkisini atlatılabilmelidir.” (Campbell, 2010: 253). Kendi iç dünyasını düzene koyan kahraman, geçirdiği büyük değişimi tamamlayabilmek için merkeze doğru yol alır. Bu merkez, kahramanın olgunluğa ulaşmış olan ruhunun ifadesidir.*” Özdemir, 2014: 99. Beyit bu manada değerlendirilecek olursa Hz. Musa’nın ikinci aşamada yani erginleşme aşamasında olduğu, büyük bir sınav verdiği anlaşılır. Sınavın zorluk derecesinin “sırat” kavramı dolayısıyla en yüksek seviyede olduğu ortadadır. Ancak sınavın başarıyla geçilmesi kısmı klasik Türk şiirinde Hz. Musa’nın (olay kahramanı) büyüklüğünü ortaya koymaktan daha çok Allah’ın gücünün göstermeye yarar.

Güzel, kusuruz ve ahenkli söz söyleme sanatı olarak bilinen fesahat denize benzetilerek⁸⁹ usta bir yüzücü olan okur bu denizde yüzmesi için davet edilir.

Söze ve bülbülün ötüşüne temsildir

Oluban söz deñizi içre gavvās

Taluban eyle hāsıl gevher-i hās (CSCH-Aİ 3005)

Cem Sultan bülbüle seslenip yine hoş nağmeler dökmesini, söz denizinin (teşbih) içine dalgıç misali dalarak oradan halis inciler çıkarmasını söyler. Bülbülün ötüşü ile deniz arasında istiare yolluyla bağlantı sağlanır.

Şaraba benzetmelik olur

Kadehler bahr-i meyde zevrak oldu

Sürāhiler meye müstagrak oldu (CSCH-Aİ 1197)

Bir işret atmosferinde kadehlerin kayık gibi kaldığı ve şarabın miktarca denize benzetildiği görülür.⁹⁰

Aşkî simgeler

İrmez ise keşti-i vasl-ı habîb

Gark ider bir gün beni deryā-yı ‘aşk (CSCH-Aİ 1238)

Deniz tehlikelidir. Aşkın tehlikeleri⁹¹ de böyledir. Nitekim her ikisi de içine düşeni boğabilme özelliğine sahiptir.⁹² Beyitte aşkın denize teşbih edilmesi örneği mevcuttur.⁹³

Dünyaya benzetmelik olur, sefası azdır, derdi çoktur, kurtuluşla alakalandırılır

Cihān bir bahre beñzer ki ucu yok

Safāsı azdur illā kim gamı çok (CSCH-Aİ 1820)

⁸⁹ Fesahat denizi teşbihini işleyen diğer örnek için bkz. (CSCH-Aİ 5068)

⁹⁰ Şarabın denize benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 3619, 4617) şarap ile deniz arasında istiare ilgisi bulunan beyit örneği için bkz. (CSCH-Aİ 2811)

⁹¹ Denizin tehlikeli oluşundan bahseden beyitler: (CSCH-Aİ 1827, 1828)

⁹² Aşk denizinin âşığı boğabildiğine dair bir başka örnek için bkz. (CSCH-Aİ 3091)

⁹³ Aşkın denize benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 3092)

Bu deryādan halās olmak dilerseñ
Hudā katında hās olmak dilerseñ (CSCH-Aİ 1823)

Tevazzu‘ birle lutfi koma elden
Hudā zikrin giderme hîç dilden (CSCH-Aİ 1824)

Uçsuz bucaksız denize (sembolleştirme) benzetilen dünyanın tıpkı deniz gibi sefası azdır fakat gamı çoktur denir. Şayet kişi cihan denizinin gamından kurtulmak isterse tevazu (alçakgönüllülük) ile cömertliği boşlamamalı, Allah’ın adını dilinden düşürmemelidir. Böylece Allah katında has bir kul olabilir.

Düşmana benzetilir, aşılması gereken engel sembolüdür

Cihānuñ yüzi olmadı çü rüşen
Olur şeh-zādeyle bahr düşmen (CSCH-Aİ 1849)

Cemşid, Hurşid’e kavuşmak için yaptığı deniz yolculuğunda fırtınaya yakalanır ve bir an evvel yârine kavuşmasını engellediği için denizle düşman olur. Dolayısıyla düşmana benzetilen denizin aşılması gereken engel sembolü işlevi üstlendiği anlaşılır.

Belaya temsildir

Gider deryāda üç gün şāh Cemşid
Sanasın Burc-ı Āb’a geldi hurşid (CSCH-Aİ 1861)

Cemşid’in gemisi kayaya çarparak parçalanınca Cemşid bir tahtaya tutunup üç gün sürüklenir. Onun bu hali beyitte güneşin su burçlarına (balık, yengeç, akrep) gelmesine benzetilir. Deniz burada belaya, bahsi geçmeyen kara ise kurtuluşa temsildir.

Aşk sırrının ifşa edildiği Efser isimli karakteri simgeler, korkutur, endişelendirir

Gemi bir bahre saldum sa‘b u hūn-h‘ār
Bilemezem nice_olur āhir-i kār (CSCH-Aİ 3437)

Mihrab, Cemşid’le Hurşid’in muhabbetini Efser’e (Hurşid’in annesi) anlatmıştır fakat Efser sus pus olup ne düşündüğünü belli etmez. Bu hal Mihrab’ı

korkutur ve sırrı ifşa ettiğini Cemşid'e haber verir, “*gemiye çetin ve zalim bir denize saldım (fakat) sonunda hali ne olur bilmiyorum*” der. Buradaki gemi sırra, deniz ise sırrın ifşa edildiği kişiye (Efser'e) (istiare), salmak eylemi de sırrı söylemeye denk düşer. Sırrı öğrenince Efser'in tepki vermeyişi tıpkı denizin korkutucu özelliklerini andırır, zira Mihrab'ı korkuya salar.

Zırhlı orduya benzetmelik olur, dalgaları demir sertliğindedir

Şu deñlü leşkeri devşürdi Mihrâc

Sanayduñ bahr-i pülâd urdı emvâc (CSCH-Aİ 3837)

Ser-â-ser leşker idi tag u sahrâ

Ne leşker san demür mevc urdı deryâ (CSCH-Aİ 3841)

Oğlu Şâdî'ye sevdiği kızı (Hurşid) vermediklerini öğrenen baba (Mihrâc), askerlerini öyle hızlı ve sağlam toplar ki demirden bir deniz dalga vurmuş gibi olur. Mihrâc'ın zırhlı askerlerini bir araya toplaması ile deniz suyunun toplaşıp dalga hâsıl etmesi sahneleri arasında temsilî teşbih bulunur. İkinci beyitte ise yine Mihrâc'ın zırhlı ordusu ile denizin dalgalanışı alakalandırılır.⁹⁴

Anlatı kahramanının gücüne temsil olur

Nedür katuñda Şâdî yâ ho Mihrâc

Dere deryâ katında_ ura mı emvâc (CSCH-Aİ 3910)

Hurşid'i vermedikleri için öfkelenen Şâdî babasıyla birlikte hazırladığı güçlü bir orduyla Rum ülkesini feth etmeye sefere çıkar. Efser (Hurşid'in annesi) eşine (Rum Kayseri) endişelenmemesini, Cemşid'in onları Şâdî'ye karşı savunabileceğini söyler. Şâdî ile babası Mihrâc'ı dereye, Cemşid'i denize benzetir ve ikisi arasında mukayese yapar.

Savaş hengâmesine temsildir

Çü itdi ol çeri deryâ bigi cüş

Hurüşından melekler oldı bî-hüş (CSCH-Aİ 4400)

⁹⁴ Ordunun deniz dalgalanmasına benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 3849, 3974, 3975)

İki ordu savaşırken çıkan hengâme denizin coşmasına benzetilir.

3.1.1.10. Ahmed Paşa, Dîvân⁹⁵

Allah'ın kuşatıcı cömertliğine temsildir, enginlik sembolüdür

‘Atañ ol deñizdür muhît-ül-çihât

Ki bir katresidür anuñ kâ‘inât (APD k.3/3)

Senin (Allah) lütfun öyle bir denizdir ki tüm denizleri kuşatır ve onun bir damlası kâinata eştir, denilen dizelerde Allah'ın lütfu genişlik ve sınırsızlık sembolü denize teşbih edilir ve bu lütuf denizi kuşatıcılık yönüyle tüm denizlerden üstün tutulur. Kâinat onun bir damlası addedilir.⁹⁶

Lütuf denize benzetilir, eksiklidir

Lutf bahrında ne sözüñ gibi gevher bulına

Hüsn kânunda ne hattunñ gibi pîrûze gele (APD g.288/7)

(Ey sevgili!) Lütuf denizinde (teşbih) ne senin sözün gibi bir inci⁹⁷ bulunur ne de güzellik madeninde senin sakalına benzer bir firuze gelir.

Deniz lütuf kaynağıdır. Ancak ne kadar cömert olsa ne kadar çok kıymet barındırsa da sevgilinin sözü gibi değerli bir inciye sahip değildir. Dolayısıyla lütuftan yana eksiklidir.

Allah'ın lütfu tüm varlığı kuşatan denize benzetilir, yaratılışa dairdir

Ne mikdâr olam ben de ol katreden

Ki medh-i Hudâvende açam dehen (APD k.3/4)

Ahmed Paşa'nın söze başlayıp; *her ne kadar ben de Allah'ın o lütuf damlasından yaratılmışsam da O'nun övgüsünde ağız açamam, bu hiç kolay değildir*, dediği beyitte insanın kendini Allah'ın lütfuyla husule gelen kâinatın yanında aciz görmesi dile getirilir (sembolleştirme). Damla ve denizin boyutları üzerinden karşılaştırma yapılarak⁹⁸ Allah'ın lütfu tüm varlığı kuşatan denize,⁹⁹ kâinat

⁹⁵ Ele alınan kaynak: Ahmed Paşa, 2005. Eserin tezde kullanılan kısaltması APD şeklindedir.

⁹⁶ Damlanın denizle mukayese edilip tezyife uğramasına dair örnek için ayrıca bkz. (APD g.23/2, g.218/8)

⁹⁷ Denizin inci barındırması hakkında bkz. (APD muk.30/2)

⁹⁸ Denizin damla ile mukayese edildiği örnek için bkz. (APD ş.23/16)

damlaya, insan ise damlanın minicik bir cüz'üne teşbih edilir. Dolayısıyla deniz insanın özü şeklinde düşünülebilir. Diri olan her şeyin bir damla sudan yaratıldığına dair ayete üstü örtülü atıfta bulunulur.¹⁰⁰

Münacata benzetmelik olur, arındırır

Münācāt bahrında gavvāsuñ it

Talep-gār-ı lülū-yı ihlāsuñ it (APD k.3/45)

(Allah'ım! Bizlere senin) Münacat denizindeki bir dalgıç olmayı ve ihlasının incilerini arzulamayı nasip eyle, denilen beyitte münacatın denize benzetildiği görülür. Münacat sözlükte fısıldamak, sözü gizlice söylemek, itiraf etmek manasından doğmasıyla ele alınır ve Allah'a yakarmak, dua etmek, niyaz; dua, ilahi; neşelenmek anlamlarına karşılık gösterilir. Nitekim Allah'a dua edip yakarırken çoğunlukla bu eylemin gizli surette ve itiraf dolayısıyla gerçekleştirildiği vakidir.

Dini kaideye göre münacatın samimiyeti için Allah ile kul arasında başka bir unsur bulunmamalı, varsa günahlar itiraf edilerek bu fazla unsur aradan çıkarılmalı, arınmalı ve Allah'a bu suretle yakınlaşmaya çalışılmalıdır.

Münacatın gūnahtan arındırma hususiyeti ile denizin temizleyici¹⁰¹ yönünün (sembolleştirme) bağdaştırıldığı görülür. Beytin ilk dizesindeki arınma aşamasından sonraki kısım dalgıcın yani kulun Allah'ın ihlas incilerini bulmaya gayret etmesi gerektiğinden bahseder. İhlas kelimesinin içindeki halislik, beytin anlamını "temiz ve katışıksız olma" yönüyle bütünlemektedir.

Gönle temsildir, alelâde değildir, paha biçilmez inciler barındırır

Çıkar bahr-ı dilden yine bir güher

Deger müjdegāñsi biñ kān-ı zer (APD k.3/84)

Gönül denizinden yine bir inci çıkar ki onun müjde bahşişi bin altın madenine eş-değerdir.

⁹⁹ Lütuf/ cömertlik/ ihsan vb.nin su öğelerine benzetildiği diğer bir beyit için bkz. (APD k.4/17)

¹⁰⁰ "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?" Enbiya 21:30.

¹⁰¹ Deniz vb. bir su türünün temizleyicilik hususiyetinin vurgulandığı beyit örneği için ayrıca bkz. (APD ş.42/7)

Gönül alelâde bir deniz değildir ve incisi de tıpkı bu deniz gibi özeldir. Gönül denizinden (teşbih) çıkarılacak yalnız bir inciye bile getirene müjdelik niyetine verilecek bahşış bin altın madenine denktir.

Dökülen düşman kanının çokluğuna timsaldir, kuşatır

Sipâh-ı ‘adūdan kırılan gürūh

Yata bahr-ı hūn içre mānend-i kūh (APD k.3/104)

Düşman ordusunun kırılan güruhu kan denizi içinde yatan dağ misalidir.

Deniz; enginliği ve her şeyi kaplayıcı olması yönünden genişlik ve çokluk sembolüdür. Hal böyleyken dökülen düşman kanının miktarı mübalağa yoluyla denize benzetilir. Ayrıca düşman askerinin ölü bedenlerinden oluşan yığın, bahsi geçen kan denizinin çevrelediği bir dağ şeklinde tasvir edilerek yine mübalağa yapılır. Deniz dağ ile beraberce anıldığında yukarıdaki beyitteki gibi “aşırılık” ifade edecek şekilde kullanılabilir.

Sultan Bayezid’in ihtişamlı vasıfları denizlere benzetilir

İnsānda dest ü pāy-i belāgat kasîrdür

Olmaz bihār-ı vasf-ı celālūnde āşinā (APD k.4/5)

İnsanın belagat eli ve ayağı kısadır; (dolayısıyla kimse) senin (Sultan Bayezid) azametli vasıflarının denizlerine aşına olamaz.

Deniz azamet, ihtişam, yücelik, büyüklük ve ululuk sembolüdür. Onun bu yönü tıpkı bir padişahın ihtişamlı vasıflarını andırır (teşbih).

Memduhun akıncılıktaki başarısını temsilen kullanılır, uludur, akıcıdır

Ne akdı Ruma bir ulu deryā senūñ gibi

Ne ‘āleme getürdi Buhārā senūñ gibi (APD terc.1-IV/1)

Anadolu’ya ne senin (Emir Seyyid Sultan) gibi ulu bir derya aktı ne de Buhara kenti bir daha senin gibisini doğurdu.

Beyitte Emir Seyyid Sultan'ın Rumeli'ye bir deniz gibi aktığı söylenerek Emir'in devlet adamlığı ve savaşçılık (akıncı) bakımından nasıl başarılı olduğu anlatılır. Başarılı olmak denize istiare edilir.

Allah'ın rahmetine benzetmelik olur, memduhun şahsıyla özdeşleştirilir, cömertlik sembolüdür

Yā bahr-ı rahmet-i Hakdur ki lūtfi mevci'le

Nisār-ı gevher-i şeh-vār Şeyh Tâcüddîn (APD k.11/9)

Lütfunun dalgasıyla Şeyh Tâcüddîn şahlar misali inci saçar çünkü o Allah'ın rahmet denizidir.

Şeyh Tâcüddîn'in lütfu bir dalgaya benzetilir ve bu dalga sayesinde Allah'ın rahmet denizi (teşbih) olan şahsından (teşbih) kıymetli inciler saçtığı söylenir. Cömert padişahların saçısı herkesten üstün olup inci, altın gibi pahaca yüksek kıymetleri barındırır. Beyitte Şeyh Tâcüddîn'in tıpkı padişahlar gibi kıymetli saçılar saçtığı dile getirilir. Çünkü onun şahsında Allah'ın rahmet denizi dalgalanmaktadır. Bu dalgalardan saçılan inciler ise Şeyh'in cömertliğinin yansıması kabul edilir.

Gökyüzü bir denize benzetilir

Hem bahr-i siphir anda habâb-ı güzerândur

Hem hüt-ı felekdür aña dil-teşne vü zam'â (APD k.12/33)

Fatih S. Mehmed'in kasrından geçen suya hem felek balığı gönülden susamıştır hem de gök-denizi o sudaki geçici bir kabarcıktır.

Mitolojik inanca göre dünya öküz ile balığın üstünde durmaktadır. Diğer bir rivayete göre ise dünyayı taşıyan iki melek vardır ve bunların ismi öküz (sevr) ile balıktır (hut). Ahmed Paşa'nın felek balığından kastı bu balık olmalıdır. Balık nasıl ki suya muhtaçsa (muhtaçlık burada susamak kelimesiyle karşılanır) Fatih S. Mehmed'in kasrından geçen suya da feleği taşıyan balığın muhtaç olduğu tasavvuru dile getirilir. Buradan hareketle mitolojik balığın dünyayı o ırmağın hatırına üzerinde taşıdığı söylenebilir. Gök-denizi o ırmakta hâsıl olan bir kabarcığa benzetilip, kabarcığın geçip gitmekte olduğu betimlenir. Göğü denizle karşılamak güzel ve sık kullanılan benzetmelerdendir.¹⁰² Gök küre ile su küre birlikte düşünüldüğünde bütüncül tek bir küre olan dünya, yani mavi bir küre meydana gelir. Dolayısıyla bir kabarcığın şeklini, rengini, hareket kabiliyetini, narinliğini taşıması yönüyle gök-

¹⁰² İngilizcede bunu karşılayan "sea of air" tabiri mevcuttur. Gökyüzü nehri tabiri yine benzer anlayışla oluşturulmuştur.

deniz küresi bir kabarcığa benzetilir. Kabarcığın içinde süzüldüğü ırmak (kasırda akan) ise uzaydır (istiare).

Yedi tanedir, cömertlik sembolüdür, kifayetsizdir

Bir habbe-durur himmeti mi‘yârına nüh-çarh

Bir katre-durur cûdı yeminde yedi derya (APD k.12/52)

Dokuz felek onun (Fatih S. Mehmed) himmetinin ölçüsüne oranla tohum kadardır; yedi derya onun cömertlik denizinde bir damladır.

Cömertliğin denize benzetilmesinde¹⁰³ onun uçsuz bucaksızlığı, eksilmezliği, verici ve besleyici yönü ölçü alınmış gibidir. Dünyadaki bütün denizleri kasten kullanılan “yedi deniz”¹⁰⁴ tabiri ise Fatih S. Mehmed’in cömertliği yanında damla miktarınca kalır denilerek oranlama yapılır.

Cömertlik sembolüdür, feyizlendirir

Menba‘-ı bahr-ı ‘atâ oldum ki benden feyz alur

Hem ‘ulûm u hem ‘ibâdet hem sehâ vü hem şifâ (APD tar.26/3)

Cömertlik denizinin menbaı oldum hem ilimler hem ibadet hem cömertlik hem de şifa benden feyiz alır.

Sultan Bayezid’in yaptırdığı hayır kurumu (Darü’l-hayr) ve bu kurumun halka sergilediği cömertlik denize benzetilir. Burası ilim, ibadet ve şifa merkezi olup tüm hizmetleri cömertçe dağıtır. Beyitte ilim-ibadet-şifa-feyiz kelimeleriyle su arasında tenasübî bağlantı bulunduğu söylenebilir.

Gümüşi beyaz rengiyle sakinin bileğini andırır

Dest-i sîmîninde sâkînüñ kadeh gören didi

Zevrak-ı zerrînle zeyn olmuş kerem ‘ummânıdur (APD g.90/8)

Sakinin gümüş gibi bembeyaz elindeki (altın) kadehi gören kişi (bu sahneyi) altın kayıkla bezenip süslenmiş cömertlik okyanusuna benzettiğini söyledi.

¹⁰³ Cömertliğin denize benzetilmesi hakkında başka örnek için bkz. (APD k.13/24, k.13/30, k.13/42, k.20/49, ş.21/1, ş.21/7, ş.21/14, ş.24/34, ş.36/19, ş.37/35, ş.42/7)

¹⁰⁴ Yedi deniz ifadesine yer verilen beyit örneği için ayrıca bkz. (APD g.215/4)

Cömertliğin denize benzetildiği beyitte denizin gümüşî beyaz rengi ve kayıklarla süslenişi belirtilir. Altın kadehlerle içki sunan sakinin bileği yine açık renkli oluşu ve cömertliği açısından denize teşbih edilir.

Memduhu yüceltme işlevi üstlenir

Bahr ile kâna da‘vî-i fazl itse himmeti

Sıdk-ı makâline dil ü desti güvâh idi (APD §.30-III/7)

Deniz ve maden ile (Şehzade Mustafa'nın) himmeti cömertlik bahsinde davaya tutuşsaydı, (şehzadenin) sözüne (nasıl da) sadık kaldığına dili ve eli şahit olurdu.

Deniz ile maden¹⁰⁵ yatakları cömertliği temsil etmenin yanı sıra şiirlerde memduhu övmek için karşılaştırma malzemesi olur. Nitekim yukarıdaki beyitte Şehzade Mustafa'nın cömert elinin ve dilinin yanında deniz ile madeninkisinin yetersiz kaldığı söylenir. Ayrıca cömertlik söz konusuken deniz ile insan eli/ dili arasında benzerlik sağlandığı söylenebilir.

Enginlik ve egemenlik sembolüdür, toprak tarafından alt edilir

Ey kabir nite gizledün ol bahr-ı cüdî kim

Mevciyle tolmış idi zemin ü zamân dahı (APD §.30-II/7)

Ey kabir! (Şehzade Mustafa) Zemin ile zamanı enginliğiyle doldurmuştu, o cömertlik denizini nasıl saklayabildin?

Deniz enginliğin sembolüdür.¹⁰⁶ O sebeple memduhun egemenliği, cömertliği övülürken deniz benzetmesi sık sık kullanılır. Fakat bu enginliğine rağmen denizi içine alıp onu saklayan bir unsur vardır: toprak. Cömertlik denizi addedilen Şehzade'yi (istiare)¹⁰⁷ toprak yani kabir içine alıp gizlemiştir.

Bir yudumluktur

Kâse sundukda sâkî-i keremi

Bahr-ı ‘ummânı cür‘adân bulduñ (APD §.25/17)

¹⁰⁵ Deniz ile madenin birlikte anıldığı beyit için bkz. (APD §.34/36)

¹⁰⁶ Denizin enginlik, sınırsızlık, çokluk sembolü olduğu beyit için bkz. (APD §.23/21)

¹⁰⁷ Deniz ile Şehzade Mustafa'nın cömertlik üzerinden beraber anıldığı diğer örnek için bkz. (APD §.30-IV/9)

(Sultan Bayezid'in) Kereminin sakisi (içmesi için birine) kâse sunduğunda (o kişi) okyanusları artık bir yudumcuk görür.

Bayezid'in cömertliği karşısında okyanusların bir yudumcuk kaldığı söylenen dizelerde okyanus tezyif edilmiştir.

Kâsesi vardır, doluluk bakımından yetersizdir

Ebr-i ihsānuñdan olup kâse-i deryā tehî

Sofra-yı dünyâyı tutdı kâse-i ihsān-ı 'îd (APD ş.35/25)

Deryanın kâsesi senin ihsan bulutundan (dökülene kıyasla) bomboştur, (dağıttığın) bayram ihsanının kâsesi dünya sofrasını kuşatmıştır.

Bayramda saçı yapıp ihsanda bulunmak, hediye vermek adettir. Bayram vakti, memduhun kerem yağmuruyla yüklü bulutunun ihsanları karşısında deryanın kâsesinin (teşbih) cömertlik bakımından aciz kaldığı belirtilir. Üstelik bayramda yapılan ihsanı kâseyle anlatmak icap etse yeryüzündeki bütün sofralar bu kâselerle kaplanırdı, denilir.

Padişahın cömert eli sayesinde inci üretir

Deryāya düşdi cūduñ elinden dür-i hoş-âb

Ol korkudan idindi kayadan hisâr la'l (APD k.13/36)

Tatlı su incisi senin (Fatih S. Mehmed) cömertliğinin elinden deryaya düştü diye lal korkuyla kayayı kendine hisar edindi.

Denizde hâsıl olan inci için beyitte Fatih S. Mehmed'in cömertlik elinden denize düşmek suretiyle var olduğu söylenir. Dolayısıyla memduhun eli denizin "inci yataklığı" görevini üstlenmektedir. Padişahın böyle bir tesire sahip olduğunu gören lal taşı ise vaziyetten korkuya kapılıp kendini korumak için kayayı kendine hisar edinmiş olarak tasvir edilir. Burada lal taşının kayaçlar içinde bulunmasına atıf vardır. Hüsn-i talil yoluyla şair bu durumu padişahın korkup da hisara sığınan bir kişiyi betimler gibi yorumlamıştır.

Özetle Ahmed Paşa deryayı kıymetlendiren incinin padişahın elinden bereketlenip hâsıl olduğunu ifade eder. Dolayısıyla derya barındırdığı kıymetli incileri padişaha borçludur.

Şairin gönlü/ dili bereketli bir denize dönmek için padişahın cömertliğine ihtiyaç duyar

Cân âyine-i hüsnüñ ile tûtî-i nâtık

Dil ebr-i ‘âtâyân ile deryâ-yi güher-zâ (APD k.12/59)

Can, senin güzelliğinin aynası karşısında konuşan bir papağana dönerken gönül ise (senin) cömertlik bulutundan dökülenlerle inci hâsıl eden denize döner.

Fatih S. Mehmed’in cömertlik bulutundan yağın yağmur sayesinde (cömertlik yağmurla alakalandırılmış) şairin gönlü denize döner (teşbih).

İnciye parlaklığını ve tazeliğini veren mekândır, ruha/ gönle temsildir

Şol gevher-i ter-nazm k’aña irmediği için

Deryâya düşer gayret ile lûlû-yi lâlâ (APD k.12/91)

Parlak inci, şu taze nazım incisine ermeye gayret ederken deryaya düşüverir.

Söz incisi, bilinen en parlak inciden kıymetli addedilir. Çünkü orijinal bir söz (nazım, şiir) tazeliğini ve parlaklığını yitirmeksizin yıllarca kıymetini koruyabilir. İncinin ise bu tazeliğe özenirken hâsıl olduğu yere yani denize tekrar döndüğü, orada söz incisindeki tazeliği, parlaklığı yakalamaya çalıştığı söylenir. Taze ve parlak sözün inciye benzetildiği beyitte denizin gönle/ ruha denk düştüğü söylenebilir (istiare), zira sözün hâsıl olduğu ve ona kalıcı parlaklığını veren mekân burasıdır.

Şarap küpleri lal taşından denize benzetilir, çokluk sembolüdür

Deryâ-yi la‘le zevrak-ı zer sal bu demde kim

Gevher saçır hevâ bitürür hâk-sâr la‘l (APD k.13/10)

(Saki!) Lal denizine bu vakitlerde altın kayak sal; zira semadan inciler saçılır, toprak lal bitirir.

Beyitteki lal denizinden (teşbih) kasıt şarap iken (istiare) altın kayak ise sakinin şaraba daldırıp sunacağı altın kadehtir. Semadan saçılacak inciyle kastedilenin çiy tanesi olduğu söylenebilir. Şairin “bu dem” dediği vakit, gece çiy düştüğü vakit olmalıdır. Çünkü şarap içmek için en uygun saatler ortalıktan el etek çekildiği gece vaktidir. Toprağın lal bitirmesi ise içilen kadehin dibinde kalan tortunun bir gelenek olarak toprağa dökülmesiyle ilişkilendirilebilir. Açık havada

şarap içmeye dair bir atmosferin çizildiği beyitte lal deniziyle ima edilen şarap küpleridir ve deniz benzetmesiyle şarabın çokluğu (sembolleştirme) ifade edilir.

Şair kendi tabiatını/ şairlik yeteneğini denize benzetir, can verilen mekândır

Bir senâ dürrin çıkardı bahr-i tab‘um mevci kim

Cân virür gavvās olan ol dürr-i nā-yāb üstine (APD k.17/37)

Yaratılışının (Ahmed Paşa) denizi, dalgaları aracılığıyla sana (Fatih S. Mehmed) öyle bir övgü incisi düzdü ki dalgıçlar bu eşsiz inci uğruna can verir.

Şair Ahmed Paşa kendi tabiatını denize benzetmekte ve duygulanımlarının dalgalarıyla (teşbih) husule getirdiğini söylediği övgüleri inci şeklinde tanımlamaktadır. Fatih S. Mehmed için hâsıl edilen bu benzersiz övgü incileri uğruna nice dalgıcın (okur) can verdiği söylenir (şiiri anlamak için can atmak).

Karanlığı sebebiyle gece Hint Denzine benzetilir

Kulzüm-i Hindüñ baturmaga gümüş zevrakların

Bâdbân-ı nûr ile tonatdı fülk-i zer güneş (APD k.20/4)

Hint Denizi'nin gümüş kayıklarını batırmak için güneş altın gemisini nurdan yelkenle donattı.

Gecenin bitip gün doğmasıyla etrafın aydınlanması anlatılan beyitte Hint Denizi geceye temsildir (istiare). Bu denizin gümüş kayıkları ise hilal, gezegenler, yıldızlar olmalıdır. Güneşin nurdan yelkenle donanmış altın gemisi ise gün doğumunu anlatan bir tasvirdir. Hint kelimesi klasik şiirde geceyi, karanlığı, siyah rengi çağrıştıracak şekilde sıklıkla kullanılır. Nitekim burada da gece manasına gelecek şekilde deniz benzetmesi üzerinden dile getirildiği görülür.

Egemenlik ve kuşatıcılık sembolüdür, kara ile birlikte anılır

Sensin ol kim hıl‘at-i fermân-ı hükümün geymeden

Olmadı zer tîg ile sultân-ı bahr ü ber güneş (APD k.20/23)

(Ey sevgili!) Sen (Fatih S. Mehmed) öylesindir ki güneş senin hüküm fermanının hilatini giymeden altın kılıç kuşanıp denizle karanın sultanı olamaz.

Denizle karanın sultanı olmak padişahların kuşatıcılığı ve egemenliği (sembolleştirme) hakkında söylenen özel unvanlardandır. Padişah olmak için kılıç kuşanıp hilat giyme merasimine atıf yapılan beyitten güneşin Fatih S. Mehmed'in hükmünde ilerlediği anlaşılır.

Âşığın gözyaşı denize benzetilir, içinde kıymetler/ umutlar barındırır

Buldı gönülüm bahr-ı eşkümde hayâl-i la'lüni

Hoş müyesser oldı ol gavvâsa bu engüşterîn (APD ş.24/15)

(Ey sevgili!) Bir dalgıca benzeyen gönülüm gözyaşımın denizinde lal taşı kıymetindeki dudağının hayalini buldu, o dalgıca bu (lal taşlı) yüzük ne de hoş nasip oldu.

Gözyaşının denize benzetildiği beyitte âşığın gönlü dalgıç olur. Dalgıcın daldığı deniz aynı zamanda onun sevgiliye dair emellerine, hayallerine, umutlarına temsildir. Nitekim gözyaşı denizine daldığında dalgıcın bulduğu (bulmayı umduğu) şey sevdiğinin dudağından kinaye olan lal taşıdır. Dolayısıyla âşığın kanlı yaşı içinde yârin al dudağının hayalini barındırdığı düşünülebilir. Gönül dalgıcı, kanlı gözyaşının denizinden bulduğu bu kıymetli taşı yüzüğe çevirecektir.

Beyitten hareketle sevgilinin hayalinin ağılattığı, dökülen yaşın gönülden geldiği için kanlı olduğu, kanlı yaş ile kızıl renkli lal taşı arasında yakın alaka bulunduğu çıkarımlarına ulaşılabilir.

Üzerinde zincirle bağlı köprüler bulunur, âşığın gözyaşına temsildir

Çeşm-i Ahmed'de hayâl-i zülf ü ebruñ eye nigâr

Baglıdur zencîr ile deryâ yüzinde pül gibi (APD g.304/6)

Ey resim gibi güzel sevgili, Ahmed Paşa'nın gözünde senin zülfün ile kaşının hayali tıpkı derya üstünde zincirle bağlı köprü gibidir.

Ahmed Paşa'nın gözünden sevgilinin hayali hiç gitmez. Bu tıpkı deniz üstünde zincirle bağlı ve başka yere gitmeyen bir köprüye benzer. Beyitte geçen

deniz âşğın gözyaşını (istiare), sevgilinin kaşı köprüyü, zülûf ise zinciri temsil eder. Deniz üzerinde köprüler kurulan mekân görevindedir.¹⁰⁸

Sevgilinin güzelliği denize benzetilir, yârin sakalı denizin dalgasına temsildir, içerdği amber sayesinde hoş kokular yayar, misk üreten mekândır

Hatt-ı 'izâr mı bu yâ hod hüsn mevc urup

Düşürdi mi kenâreye müşg-i tâtâr âb (APD ş.37/2)

Yanaktaki sakal mıdır bu, yoksa güzelliğin vuran dalgası mı (bilemiyorum); o dalgalar Tatar miskini sahile çıkardı mı?

Beyitte bahsi geçen ve dalgayla sahile vuran amber, ispermeçet/ sperm balinalarının ürettiği bir salgıdan hâsıl olur.¹⁰⁹ En makbul kokuların başında gelen

¹⁰⁸ Girişine zincir çekilmesi, her kayığın/ geminin girişine müsaade edilmemesi, kıyısına yalnızca dost gemilerin yanaşabilmesi özellikleriyle denizin ele alındığı beyit örneği için bkz. (APD g.111/4). Denizin yalnızca aşınasına kendisini göstermesine değinen beyit örneği için ayrıca bkz. (APD g.226/6)

¹⁰⁹ İspemeçet/ Sperm Balinası (Physeter catodon macrocephalus): Deniz memelisi bu balina sindirim sistemindeki sert ve keskin nesnelere zarar vermesini önlemek amacıyla bal-mumunu andıran bir salgı üretir. Salgı sayesinde sindirim sistemi sorunsuzca çalışıp görevini yerine getirir. Görevini tamamladığında salgı balinanın vücudundan atılır. Deniz suyu ile başkalaşım geçiren sindirim artığı, kokusu ile meşhur amberin ham maddesi olarak bilinir. Önceleri siyah ve oldukça kötü kokuludur. Tuzlu suyun etkisiyle ve zamanla rengi kreme döner ve kokusu güzelleşir. Deniz dalgaları ile sahile vuran amber parçaları toplanarak koku ve yemek başta olmak üzere çeşitli alanlarda (tespih, kuyumculuk, kadınlar tarafından yüze sahte ben yapmakta vb.) kullanılır. "Tütsü olarak yakıldığı ve güzel kokması için mum yağına, mühür mumuna, kâğıt hamuruna ve mürekkebe amber tozu karıştırıldığı bilinmektedir. [...] Genellikle gri siyah, kirli sarı yahut bunların karışımından oluşan damarlı renklerde, bal mumu reçine kıvamında küçük topaklar veya nâdiren birkaç yüz kilograma varan birikmiş kütleler halinde bulunur. Denizde durdukça sertleşir, rengi açılır ve önceleri çok keskin oluşundan dolayı insanlara fena gelen kokusu hafifleyerek güzelleşir. Isıtıldığında ve alkole konulduğunda kolaylıkla erir. Ender maddelerden olduğu için ticarî değeri çok yüksek tutulan amber, eski devirlerden beri bazı önemli ihtiyarlık hastalıklarına iyi geldiği, kan yapıcı ve hararet verici olduğu, hâfizayı ve sinirleri güçlendirdiği, özellikle felç rahatsızlıklarını iyileştirdiği görülerek ilaç yapımında kullanılmış ve afrodizyak özelliğinden dolayı da kuvvet macunlarıyla aristokratların bazı yiyecek ve içeceklerine konulmuştur. En yaygın kullanım alanı kokuculuk olan amberden yine eski devirlerden beri daha çok parfüm, krem ve merhem yapımında faydalanılmıştır. [...] Homeros'tan (m.ö. IX. yüzyıl) itibaren pek çok Grek ve Latin yazarının açıkladığına göre ambrosia mitolojide, tanrıların ölümsüz olmalarını temin eden ve yiyen fânileri de ölümsüzleştiren özel yiyeceğin adıdır ve güzel kokan bu yiyecek aynı zamanda tanrılar tarafından vücutlarına ve saçlarına da sürülebilmektedir. Bu durumda, İskender'den sonra Hindistan'da başlayan Doğu Helenizmi sırasında hakîmlerin (filozof-hekim), ihtiyarlık rahatsızlıklarına iyi geldiği için onları gençleştirdiğine inanılan ve mahiyeti de esrarlı olan bu güzel kokulu okyanus ürünü, ölümsüzlerin yiyeceği efsanevi ambrosiaya benzetilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Mevcut bilgilere göre amber Avrupa'ya XIII. yüzyılda Endülüis Arapları tarafından tanıtılmış ve ambra/amber kelimesi de o devirden itibaren Orta Latince'ye girmiştir. Avrupa dillerinde reçine fosili olan kehribara da, amberin içinde hazmedilememiş hayvan parçacıklarının bulunması gibi içinde sinek, böcek vb. bulunması ve ısıtılınca güzel kokması sebepleriyle ambere benzetilerek aynı isim verilmekte ve birbirlerine karıştırılmamaları

amber, sakala güzel koksun diye sürülürdü. Dalgalı yapısı sebebiyle sakala benzeten suyun içinden güzel kokulu amberler çıkması şairin doğal bir beklentisidir. Diğer bir deyişle sevgilinin güzel kokulu sakalı beyitte dalgalarla sahile vuran amberler üzerinden teşbihla anlatılmıştır. Suyun güzellikle yakın alakası bulunduğu beyitten hareketle söylenebilir.

Düşmanın kaçtığı yerdir, padişahın hâkimiyetine temsildir

Bahra dahi düşerse lü‘lü‘-vār

Hasm boynında rismān bulduñ (APD ş.25/28)

(Ey hükümdar!) Düşman inci misali denize düşse bile boyunlarına ip bulursun. [?]

İncinin (Nisan yağmuru sayesinde) denize düşmesi gibi Sultan Bayezid’in düşmanlarının kaçtığı dile getirilir. Denize düşen (deniz yoluyla kaçan) bu incileri (düşman) yakalayıp ipe dizmek (asmak, boyunduruk altına almak) Sultan için kolayca yapılacak iş mahiyetinde gösterilir. Bayezid’in deniz hâkimiyetine bu şekilde vurgu yapılır. Deniz burada “kaçılıp sığınılacak mekân” görevindedir.

Taklit eder, şekil değiştirir, padişahın sözünü dinler

İrse deñiz kulagına sözüñ cevāhiri

Olur sadef içinde dür-i şāh-var āb (APD ş.37/46)

(Ey padişah!) Sözüñün incisi denizin kulağına erse su hemen sedefteki şahlara layık inciye dönerdi.

Deniz dalgası insan kulağına benzerliği ile şiirlere benzetme konusu olur (teşhis). Beyitte denizin kulağına (dalga) II. Bayezid’in söz incisinin küpe olması betimlenir. Hal böyle olunca da sedefin hemen faaliyete geçip içindeki nisan yağmurunu inciye dönüştürdüğü dile getirilir. Sedefin yaptığı iş aslında bir tür öykünmedir yani II. Bayezid’in inci gibi değerli sözlerini taklit etmektir. Beyitte suyun şekil değiştirme ve taklit özelliği vurgulanmıştır.

Daimî inci üretim merkezidir, memduhu temsil eder, telafi eder

için de amber ambre gris, ambergris “gri amber”, kehribar da amber jaune, yellow amber “sarı amber” şeklinde söylenmektedir.” Erdem, 1991: 7-8.

Ve ger seng-i havâdisden şikest oldıysa bir lü'lü

Pür asdâf-ı le'âldür bu deryâ ber-karâr olsun (APD ş.47/9)

Bir inci eğer hadise taşıyla parçalandıysa (sorun olmaz çünkü) bu derya inci üreten sedefle doludur ve mütemadiyen de öyle olsun.

Ahmed Paşa yaşanan olumsuz bir hadiseyi taşla benzeterek bu taşla çok kıymetli bir incinin parçalandığını söylemek suretiyle üzüntüsünü ortaya koyar. Fakat onun tesellisi, parçalanıp heba olan incinin yerine nice kıymetli inciler üretebilecek kabiliyette bir deryayı (memduhu) tanıyor olmasıdır. Taşın yaptığını telafi eden bir derya imgesi canlandırılmıştır.

Güzelliğe temsildir, av mekânıdır, bolluk bereket timsalidir, hayatı tehlikeler barındırır

Hüsn deryâsında cânlar mevc urur mâhî gibi

Her taraftan ağ atar bu kâkül-i pîçân aña (APD g.4/5)

Güzellik denizinde canlar balık misali dalgalanır; (hal böyleyken sevgilinin) büküm büküm kâkülü onlara her taraftan ağ atar.

Yârin güzellik denizinin¹¹⁰ (teşbih) barındırdığı ve kendine hayati yönden bağımlı kıldığı balıklar âşıklardan (can) başkası değildir. Tasavvura göre balık-âşıklar dalgalanırcasına güzellik denizinde yüzmekte, deniz çalkalandıkça da dalga değil balık-âşıklar harekete gelmektedir. Balık-âşıklar ile dopdolu (bereket sembolü) bu denize her nereden ağ (sevgilinin büküm büküm kâkülü) atılırsa atılsın kolayca avlanılabilmektedir.

Klasik şiirde can ve deniz kelimelerinin beraber kullanımına ne zaman rastlansa orada hayatî bir tehlike aranmalıdır. Bu kabule göre güzellik de tıpkı deniz gibi hayatî tehlikeleri beraberinde getiren bir mefhumdur. Dolayısıyla temkinli ve dikkatli olunmalıdır.

Dalgalıdır, yârin güzelliği denize benzetilir, çaresiz bırakır

Baglanup zülfüne diller düşdi hüsnüñ mevcine

K'ideler zencîr ü zevrakla deñiz yüzinde pül (APD g.182/4)

¹¹⁰ Güzellik kavramının denize teşbih edildiği diğer örnek için bkz. (APD g.23/2). Yârin güzelliğinin denize benzetildiği başka örnekler için bkz. (APD g.218/8, 111/4).

(Ey sevgili!) Zincir ve kayıkla denizin yüzünde köprü kurmak için gönüller senin güzelliğinin dalgaları arasına düştü ve zülfün ile birbirine bağlandı.

Sevgilinin güzelliği dalgalı¹¹¹ bir denizdir. Bu denizin dalgasına kapılıp çaresiz kalan gönül kayıkları yalnız kalıp¹¹² alabora olmamak için yârin zülfüyle birbirine bağlanır. Oluşan manzara, deniz üstünde kurulmuş köprüyü andırır. Dalgalar yüzünden alabora olmasın diye kayıklar açığa çekilir ve birbirine bağlanır. Ahmed Paşa bu görüntü ile âşıkların çaresizlik içindeki halini birbirine benzeştirir.

Derindir, aşk denize benzetilir

Fülk-i dilden hayâl-i peykānuñ

Ka‘r-ı deryāya saldı lengerler (APD g.47/5)

(Ey sevgili!) Ok gibi sivri ve keskin kirpiklerinin hayali gönül gemisinden denizin dibine çapa saldı.

Âşık sevgilinin keskin uçlu kirpiğini hayal eder ve hayalinin keskinliği bile çapa gibi işlev gören kirpik âşığın gönül gemisinden salınır, derin denizlerin (aşk) dibinde tutunabilir.

Âşığın gözyaşıyla oluşur, gark eder

Göz düşürdi gönlümü deryā-yı ‘ışkuñ ka‘rına

Bu ne hikmetdür k’olur ihyā gönül gark-âb göz (APD g.124/2)

(Ey sevgili!) Senin aşkının deryasının dibine gönlümü düşüren gözdür; bu nasıl bir hikmettir ki (bir yandan) gönül ihya olurken (bir yandan) göz gark olur.

Denizin dibinde olmak kurtulunması en zor durum temsilidir. Nitekim aşk denizine¹¹³ dalınca¹¹⁴ en dibe inmek ancak âşığa yakışır ve bu onun aşkıdaki hakikati yansıtır. Sevgiliyi gören göz ise saçtığı yaşla en derin denizleri husule getirir. Sevileni görmek gönlü ihya ederken göz yaş döke döke helak olur.

Tehlikelidir, kayıkları batırır, çaresiz ve muhtaç bırakır, yardımlaşma mekânıdır

¹¹¹ Denizin dalgalanma özelliğinin vurgulandığı diğer beyit örneği için bkz. (APD g.218/8)

¹¹² Denizin yalnız bırakma hususiyetine değinen örnek için ayrıca bkz. (APD g.198/5)

¹¹³ Aşkın denize benzetildiği örnek için bkz. (APD g.198/5, g.226/6)

¹¹⁴ Vuslata ermek için aşk denizine dalınması temasını işleyen beyit örneği için bkz. (APD g.226/6)

Bahr-ı ‘ışkuında çeküp almaga gönlüm zevrakın

Dest-i cevrüñle ham-ı zülfüñi çengâl eyledüñ (APD g.149/2)

(Ey sevgili!) Gönül kayığımı aşkının denizinden çekip almak için zülfünün kıvrımını çengel yaptın ve cefanın elini uzattın.

Gönül kayığını batıracak kadar tehlikeli olan aşk denizi âşığı çaresiz ve muhtaç bırakır. Şayet bahsi geçen muhtaçlık oluşmasaydı sevgiliden yardım alınamayacağı aşıkârdır. Âşık adına bu durumun sevindirici olması gerekir. Fakat dest-i cevr tamlamasına bakıldığında sevgilinin âşığa uzattığı yardım elinin dostane olmadığı, zulme eş değer sayılabileceği, yürekten gelmediği ve iyi niyetle uzatılmadığı söylenebilir. Denize düşen kişiyi/ nesneyi/ şeyi çengel ve ip yardımıyla çekip almak uygulamasına yer verilen beyitte sevgilinin zülfü hem ip hem de kıvrımlı yapısıyla çengel işlevindedir.

Bir mekân olarak denizin “yardımlaşma” yeri olduğu söylenebilir. Çünkü deniz kişiyi/ nesneyi/ şeyi zor durumda bırakıp tehlikeye¹¹⁵ sokar. Bundan kurtulmak ancak yardımlaşma sayesinde mümkündür.

Derde temsil olur, zorda bıraktığı kişiyi yılana sarılmaya muhtaç hale getirir

Gam deñizinde kalup zülfüñi sevdâ kıluram

Gark olurken sunaram mâra elümden ne gelür (APD g.59/3)

Dert denizinde kalup (sevgilinin) zülfüne (sarılmaya) heveslenirim, (denizde) gark olurken yılana sarılırım, elimden başkaca ne gelir ki?

Gark edecek kadar tehlikeli olan aşk derdinin denizine¹¹⁶ (teşbih) düşen âşık yılana sarılır gibi¹¹⁷ sevgilinin zülfüne tutunarak hayatta kalmaya çalışır. Zira deniz âşığa bundan başka çare bırakmaz.

Etkilenir ve değişir, büyüklük simgesidir, mucizelerin gerçekleştiği mekândır, âşığı temsil eder

¹¹⁵ Alabora etmek vb. yönlerden denizin tehlikeli oluşuna dair beyitler için ayrıca bkz. (APD g.198/5, g.301/7)

¹¹⁶ Gam/dert/tasa vb.’nin denize benzetildiği diğer beyit örneği için bkz. (APD k.20/59, g.301/7)

¹¹⁷ Aşk yüzünden düşülen dert denizinde kurtuluş için yılana sarılır gibi sevgilinin zülfüne sarılmaya dair bir başka örnek için bkz. (APD g.301/7)

Deryāya düşse katresi yār agzı yarınuñ

Tuz yirine hemîşe deñizden şeker çıkar (APD g.68/3)

Ey sevgili, ağzının suyunun bir damlası deryaya düşse denizden tuz yerine şeker çıkar.

Yar sözcüğü “sevgili ve salya” manasına gelecek şekilde cinas içerir. “Yar”ın iki kere kullanılmasıyla oluşan yansıma ses suyun ağızda çoğalıp yayılmasını, inceldikten sonra uzunca bir damla şekline gelişini ve damlayışını hissettirir.

Tuz ile şekerin tatça zıtlığı üzerinden tasvir edilen beyitte ayrıca damla ve derya karşıtlığından faydalanılır. Deniz büyüklük simgesi olmasına rağmen damla boyutundaki ufacık bir değişimden etkilenmekte, dolayısıyla edilgen konuma geçmektedir. Sevgiliden gelecek damla boyutundaki bir tesirin oldukça derin etkisinin olduğu “deniz” imgesiyle verilir. Sevgilinin salyası (tatlı söz) mucizevi şekilde denizin özünde tuzlu olan tadını tatlıya çevirir.¹¹⁸ Dolayısıyla deniz mucizelerin gerçekleşebileceği ortam rolündedir.¹¹⁹

Döktüğü yaş sebebiyle derya âşığın temsili olarak algılanabilir (istiare). Damla ise sevgilinin tatlı sözleridir. Bu bakış açısından beyit incelenirse âşığın tuzlu gözyaşının tatlı sözler nedeniyle sevinç yaşlarına dönmesi muhtemeldir.

Söz denize benzetilir, Selman-ı Farisi ilim okyanusudur

Şi‘r Ahmedüñ şehā nemekiñ oldugı bu kim

Bahr-ı suhande dāmen-i Selmān tutup-durur (APD g.94/5)

Ey padişah, Ahmed Paşa'nın yazdığı şiirin tadı tuzu ve lezzeti öylesine ayarlanmıştır ki; söz denizinde (adeta) Selman'ın eteğine tutunmuştur.

Beyitte adı geçen Selman-ı Farisi, Müslümanlığı kabul etmiş İran kökenli ilk sahabelidir. Pek çok dil öğrenen biri olarak nam salmış Selman-ı Farisi Kur’ân’ın yanında Kitab-ı Mukaddes’i de (eski ve yeni ahit) okuyup öğrendiği için kendisine “sahibü’l-kitabeyn” yani “Kur’ân’ı ve Kitâb-ı Mukaddes’i iyice bilen kişi” anlamında bir yakıştırmada bulunulur. Geçmiş ile geleceğin ilmini öğrendiği söylenir. Bitip tükenmek bilmeyen bir okyanusa benzetilir.

¹¹⁸ Tuzlu denizin yârin salyasından bir damla ile tatlanacağından bahseden diğer örnek için bkz. (APD g.215/4)

¹¹⁹ Denizin mucizelerin gerçekleştiği mekân konumunda olması hakkındaki diğer örnek için bkz. (APD ş.37/35)

İlmi denize yahut okyanusa benzetmek gelenektir. Sözlüklere bile “kamus” denilmesinde kelimenin “okyanus” kökünden türemesinin payı vardır. Selman-ı Farisi ise “geçmiş ile geleceği bilen bir okyanus” şeklinde nitelendiği için Ahmed Paşa tarafından bu özelliğiyle hatırlatılır. Şair, söz denizinde¹²⁰ yüzen kendi şiirinin tuz kadar önemli olduğunu savunur ve ona tat kattığını iddia eder. Bu iddiasına dayanak olarak söz denizindeyken Selman-ı Farisi’nin eteğini tutmuşluğunu gösterir. Ahmed Paşa şiirinin ilimden beslendiğini ima eder.

Beyitte söz denize, Ahmed Paşa’nın şiiri denizdeki tuza benzetilirken, ilim ise Selman-ı Farisi ile temsil edilir. Ayrıca Selman-ı Farisi ilim okyanusu olarak sembolleştirilir.

İşitir, etkilenir, üzülp ağlar, çokluk sembolüdür

İreli deryā kulagina gözümüñ yaşları

Acıyup yaşlar dökerler cümle deryālar bize (APD g.274/4)

Gözümün yaşı deryanın kulağına erişeli bütün deryalar bize acıyıp ağlar.

Âşğın aşk acısıyla hüngür hüngür ağladığını ve acı yaşlar döktüğünü duyan deniz (teşhis) bundan esef eder ve ağlar. Çokluk sembolü denizin kulağıyla kastedilen şey dalgadır (istiare). Ayrıca burada “ağlayanı görmek ağlatır”¹²¹ motifine yer verildiği görülür.

Şair (Ahmed Paşa) şiirlerini denize teşbih eder, taşıma ve iletme işlevi vardır

‘Ale’l-husūs beni[m] kim buhūr-ı nazmumla

Yürür memālik içinde güher sefineleri (APD muk. 26/2)

Her şeyden evvel (ey cömert vezir) memleketlerde gezinen inci gemileri benim nazım denizlerim sayesinde yürür.

Şair kendi yazdığı şiirleri denize benzetir. Bu deniz sayesinde memleketler arasında gidiş gelişlerin sağlandığını ve bu denizde yüzen gemilerin inci gibi değerli olduğunu vurgular. Sosyal yaşam unsuru olarak farklı devletlerin bakanlarınca

¹²⁰ Sözüñ gözyaşı/ deniz vb. bir su unsuruna teşbih edildiği diğer beyit örneği için bkz. (APD g.205/4)

¹²¹ Ağlayanın halinin başkasını ağlatması hakkındaki beyitler: (APD g.262/1, g.285/1, g.304/2, g.306/11, g.312/2)

karşılıklı gönderilen şiirler vasıtasıyla devletler-arası iletişimin sağlandığı vakidir. Şair bu olaya atıfta bulunarak kendi şiirlerinin yaptığı katkıyı dile getirir. Deniz burada taşıma, iletme, ulaştırma¹²² görevlerini üstlenir.

3.1.1.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân¹²³

Hakikate temsildir, gark eder, bilinci yok eder

Bu meste keyfiyet-i bâdeden su'âl itmen

Belî hakîkat-i deryâyı kande bile garîk (AD g.35/3)

Mest olup kendinden geçen kimseye şarabın keyfinden söz etmeyin, evet hakikatin denizine gark olan kişi onu ne bilsin?

Hakikat bir denizdir (teşbih) ve içinde gark olan kişiye başkaca bir lezzet/ zevk aratmaz, bildirmez.

3.1.1.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)¹²⁴

Dalgalıdır, kıymetler barındırır, gönle temsildir, peygamber sevgisiyle coşar

Bu gönül deryâsı girü kıldı cüş

Cevherin cüş ile taşra saldı uş (SÇM-KT 334)

Çün nesîm-i 'ışk irdi urdı mevc

Ol ma'ânî dürrî çıkdı fevc fevc (SÇM-KT 335)

Gönlün cevherler barındıran dalgalı bir denize benzetildiği mısralarda gönül denizinin¹²⁵ coşup cevher/ inci¹²⁶ çıkarmasına sebep olarak Hz. Muhammed'e duyulan sevgi gösterilir.

Barındırdığı kıymetler sebebiyle Hz. Muhammed'e temsildir

Yâ'ni dürr-i mu'cizât-ı Mustafâ

¹²² Denizin iletme-ulaştırma-taşıma görevini konu edinen örnek için ayrıca bkz. (APD müf.30)

¹²³ Ele alınan kaynak: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78360/avni-fatih-divani.html> (E.T. 15.02.2018). Eserin tezde kullanılan kısaltması AD şeklindedir.

¹²⁴ Ele alınan kaynak: Hüseyin Vassaf, 1999. Eserin tezde kullanılan kısaltması SÇM-KT şeklindedir.

¹²⁵ Gönül denizi benzetmesiyle ilgili örnek için ayrıca bkz. (SÇM-KT 387)

¹²⁶ Denizin kıymetli inciler barındırmasından bahseden örnek için bkz. (SÇM-KT 387)

Kim virür cān ü dile zevk u safā (SÇM-KT 337)

Hız. Muhammed türlü mucize incileri barındıran bir deniz hükmündedir (istiare). Üstelik bu mucize incileri gönle sefa katar.

Peygamberin ilmini ve yumuşak tabiatını simgeler

Bahr-i ‘ilm ü hilm ü kân-ı cūd idi

Her sa‘adet anda hem mevcūd idi (SÇM-KT 460)

Hız. Muhammed’in vasıfları bahsinde onun ilminin ve huyca yumuşaklığının/serinkanlılığının denize benzetildiği görülür.

İslamiyete temsildir, içine girilir

Tā urur oldı bu şer‘ün bahrine mevc

Dîne girür oldı bu halk fevc fevc (SÇM-KT 553)

Hız. Muhammed insanları İslam şeriatının denizine (teşbih) dalmaya davet edince halk da bölük bölük (tıpkı dalga gibi) bu din denizine girmeye başlar.

Duyar, haber alır, etkilenir, dumandan yanar

Ger bu söz ire bihārün sem‘ine

Bu sözün odı dütüninden yana (SÇM-KT 570)

Hız. Muhammed’in vefatının acı haberi denizin kulağına erişse, bu yakıcı haberin dumanı bile o denizi yakmaya yeterdi, denilen beyitte deniz teşhis yoluyla kişileştirilir ve çektiği acıyla yanıp yakılan birine benzetilir. Deniz burada işitmesi,¹²⁷ yanması dolayısıyla “etkilenen” konumundadır.

Edebe ve Hız. Osman’a temsil olur

Derd ile ‘Osmān-ı ‘ummān-ı hayā

Dirdi kanı şāh-ı cümle enbiyā (SÇM-KT 687)

Hız. Osman edep okyanusu olarak nitelenir (teşbih).

Günahı simgeler, içine dalnır

¹²⁷ Sudan haber sorulması konusunda tezin “Suya Dair İnançlar, Uygulamalar: Irmak, Deniz, Göl” başlıklı bölümüne bkz.

Bu hacālet içre hayrān kalmışuz

Bu günāh bahrine böyle talmışuz (SÇM-KT 766)

Süleyman Çelebi'ye göre insan yaptıklarının utancıyla kendinden geçmiş ve günah denizine (teşbih) dalmıştır.

3.1.1.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme¹²⁸

Karalar ile anılır, sınırsızlık ve egemenlik sembolüdür

Çü şāh-ı bahr u ber sultān Muhammed

K'anuñ olsun şefi'i yarın Ahmed (TCÇH 235)

Karanın ve denizin sultanı Fatih Sultan Mehmed'in yarın (ahiret gününde) Hz. Muhammed yardımcısı ve yol göstereni olsun.

Hükümünün ve egemenliğinin sınırsızlığını belirtmek için bir padişah hakkında "karaların ve denizlerin sultanı" unvanı kullanılır.

Yedi tanedir; sayılmazlık, enginlik, sınırsızlık sembolüdür

K'anuñ bir gün pişen h'ānına hakkā

Nemek olsa yitişmez heft deryā (TCÇH 319)

(II. Bayezid'in yaptırdığı imarete) Her gün pişen yemek tuz olsa yedi derya ona yetmezdi.

Denizde sayısız tuz tanesi eriyik halde bulunur ve tıpkı deniz gibi tuz da sayısızlık, enginlik, sınırsızlık sembolüdür. Yedi derya tabiri çokluktan kinaye olup denizdeki tuza oranla azımsanır, tezyif edilir.

Kıyısında kurulmuş imaretlerle kıymetlenir

Leb-i deryāda mi'ber yanlarında

Dekākîninde vü kabbānlarında (TCÇH 414)

(İstanbul'a devlet ayanları tarafından yaptırılan) Denize nazır köprüünün yanında büyük ölçekli tartılar ve dükkânlar vardır.

İstanbul'un gelişmişliğine gösterge olarak beyitte deniz kenarına kurulmuş

¹²⁸ Ele alınan kaynak: Tâcî-zâde Cafer Çelebi, 2006. Eserin tezde kullanılan kısaltması TCÇH şeklindedir.

köprülerin, dükkânların, işletmelerin, ticaret mallarını ölçmeye yarayan büyük tartıların tasviri yapılır.

Denize girip baldırı ıslanmamak

Çü gördüm ol ‘acūzı pür-suhanver

Ki girse bahre sâkı olmaya ter (TCÇH 1178)

O yaşlı kadını söz söylemede pek bir usta buldum ki denize girse baldırı ıslanmayacak biridir.

Cafer Çelebi karşılaştığı ve konuşma fırsatı bulduğu yaşlı kadının sözlerine hayran kalır ve onu “suhan-ver” olarak tanımlar. Peşinden de yaşlı kadın için “denize girse baldırı ıslanmaz” der. Böylece kadının akıcı ve etkileyici konuşma babında ne kadar maharetli olduğu konusu pekiştirilir.

Şarap tortusu kadardır, âşığa engel olamaz

Gözüme cür‘a gelmez idi deryā

Zemîn bir dâne-i hardaldan ednā (TCÇH 2701)

Deniz, gözüme şarap tortusu kadar görünmezdi, yeryüzü ise hardal tanesinden aşağıydı.

Rüyasında yârini gören âşığın gözüne denizler ufacık gelir ve şarap tortusu kadar görünür. Dolayısıyla deniz ona engel (sembolleştirme) teşkil edemez. Âşık kendini şanslı görmektedir (TCÇH 2697-9). Bunu ifade ederken deniz imajına yer verir (denizleri aşacak kadar şanslı/ devletli/ falı müsait olmak).

Çaresiz bırakır

Deñizde çâresüz olana çâre

İdüp alur çıkarsın bir kenāra (TCÇH 3694)

(Ey rüzgâr!) Denizde çaresiz kalana çare olup onu bir kenara çıkarırsın.

Denizin bir özelliği de insanı çaresiz bırakmasıdır. Kenar/ kıyı/ sahil ise denizin sunduğu çaresizliğin sona erişini simgeler. Rüzgârla suyun birlikteliği ise müspet işlerin yapılmasına olanak sağlar.

Susuzluğu dindirmez, girdaplar tarafından içilir

İçersem bahri ger m nend-i gird b

Degül mümkin k'olam bir lahza s r- b (TC H 3734)

Girdap misali denizi iiversem de susuzluğumun dinmesine bir an olsun imk n yoktur.

Girdaplarca yutulması, içilmesi, derde derman olmayışı, kifayetsizliğiyle betimlenen deniz, aşk yüzünden için için yanan  Őıęın derdine çare olamaya yetmeyişiyle ve aşk hararetini teskin etmeyişiyle ele alınır.

Cafer elebi'nin yazdığı mesnevide denize ait türlü özellikler yukarıdaki gibi sıralandıktan sonra Şairin kullandığı benzetmelere yer verilecektir:

Güvenlik görevlisine benzetilir, kapı kapı dolanır, İstanbul'u kuşatmıştır

V c d-ı Ő h ile olmuş tuv n 

Tolanmış kapu kapu anı dery  (TC H 106)

Kostantınıyye Şah Bayezid'in varlığı ile güçlenmiş, deniz de (bu Şehri) kapı kapı dolanmış.

Boğazın suyu İstanbul'u çepeçevre sarmış ve adeta her kapıya uğramıştır. Şehrin etrafının suyla çevrili olması güvenlik açısından önemli bir unsurdur ve Şehrin korunması açısından avantaj sağlar.

Yukarıdaki beyitte kuşatması, koruyup güvenlik saęlaması¹²⁹ özellikleriyle bir asker edası taşıyan denizin ele alındığı görülür.

Dilenciye benzetilir

Ged -veş yüz sürer kapularına

Aga kek l elinde her sefine (TC H 107)

Elinde ağaç keŐk liyle gezinen dilenci misali (boğazdaki) her gemi İstanbul'un (sur) kapılarına yüz sürer.

İstanbul surları kapı kapıdır. Bu kapıların her biri boğazın suyu ile çevrilidir. Cafer elebi bu manzarayı "elinde ahşap keŐk l ile kapı kapı gezen dilenciler"le benzeştirir. İstanbul Boğazı bir dilenciye (istiare), boğazda kıyıya bir yanaŐıp bir uzaklaşan gemiler ise dilencinin elinde taşıdığı ahşap keŐk le benzetilir.

¹²⁹ Denizin saklayıp/ gizleyip koruduğuna dair bkz. (TC H 1660)

Eşkiyaya benzetilir, Galata'nın yolunu keser, engeldir, had bildirir, cezalandırır

Aña sen karşı düşmek böyle her gâh

Ne haddüñdür diyü kesmiş deñiz rāh (TCÇH 135)

İstanbul'un hendekle çevrili surlarına karşı durmak senin ne haddinedir, diyerek deniz Galata'nın yolunu kesivermiştir.

Deniz/ su şiirlerde sık sık “engel” görevi üstlenir. Burada ise Galata, İstanbul'un güzelim surlarına meydan okurcasına karşı durduğu için deniz tarafından cezalandırılırken tasvir edilir ve Haliç aracılığıyla yolu yer yer kesilmek suretiyle haddinin bildirildiği söylenir.

Beyitte yol kesen şakilere de atıf yapıldığı söylenebilir (istiare). Zira haydutlar eskiden yolların ve yolcuların korkulu rüyasıdır. Beytin sonundaki “rah” (yol) kelimesinin yazımı incelendiğinde re (ر) harfinin haydutların taşıdığı bir hançere benzediği fark edilir. Ayrıca bu re (ر) harfi Galata kıyılarını kuşatan Haliç'e benzeyen bir yapı arz eder.

Topuğu ıslanmamış olmak

Cihān-dîde kühen-sāli zamānuñ

Ki deryā gelmemiş sākına anuñ (TCÇH 137)

Güngörmüş, zamanın evveliyatını görmüş geçirmiş (bir şehir olan İstanbul'un) topuğu/ ayağı ıslanmamıştır (bakiredir).”

İstanbul hem kadim bir şehirdir hem de bakire bir kız gibi körpeciktir. Topuğu/ ayağı/ eteği ıslanmamış olmak bakir(e)lik manasında kullanılan bir deyiştir. Denizin İstanbul'un ayağını ıslatmamış olması,¹³⁰ şehri körpe bir kıza benzetmek amacıyla söylenir. Böylece İstanbul'un bakire bir kız kadar kıymetli olduğu vurgulanır.¹³¹

Gılgamış Destanı'ndan bu yana pek çok metinde su ile bakir(e)liğin

¹³⁰ Suyun, denizin, ırmağın, gözyaşının, vb.nin ıslatmasıyla ilgili olarak bkz. (TCÇH 3010)

¹³¹ Gebe kalmak için kadınların su kıyısında gecelemesi veya gelin kızların geldikleri köyün çevresindeki akarsularla tanıştırılması gelenekleri ile bu beyit birlikte düşünülebilir. Dolayısıyla suyun bakireliği bozan, gebeliğe neden olan yönü olduğu çıkarımına ulaşılır. Konu hakkında tezin “Suya Dair İnançlar: Irmak Deniz, Göl; Pınar” başlıklı bölümlerine bkz. Ayrıca yine aynı bağlamda olmak üzere sudan hamile kalmak konusunda tezin “Suya Dair İnançlar: Su” başlıklı kısmına bakılabilir. Heves-nâme'de aşk oyunlarına dair bkz. Atay, 2003.

alakalandırıldığını görmek mümkündür.¹³²

İrfana ve âlimliğe benzetmelik olur

Egerçi her biridür bahr-i ‘irfân

Velîkin dördidür deryâ-yı ‘ummân (TCÇH 301)

(Fatih S. Mehmed’in kurduğu medresede okuyan) Her öğrenci bir irfan denizidir fakat bunların dördü okyanus gibidir.¹³³

İlim ve âlimlik bahsinde çokluktan kinayeye deniz-okyanus benzeştirmesinin kullanımı hayli yaygındır.¹³⁴ Beyitte ilim irfan sahipliği denize, âlimlik okyanusa benzetilir.¹³⁵

Hünere temsildir, çokluk sembolüdür

Ki ol fazl âftâbı zerreyüz biz

Hüner deryâsı oldur katreyüz biz (TCÇH 1343)

(Kendimize rehber edindiğimiz Cafer Çelebi) Fazilet güneşidir, biz ise zerre kadarız; o hüner deryasıdır biz ise damlayız.

Cafer Çelebi ilim irfan sahibi gençler içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olarak tasvir edilir ve hüner bakımından derya gibi olduğu söylenir. Gençlerin hüneri Cafer Çelebininkinin yanında damla hükmündedir.¹³⁶

Kuşlar ondan su alır, mürekkebe benzetmelik olur

Batur minkâruñı deryâ-yı müşge

Tagıt ol müşgden kâfûr-ı huşke (TCÇH 3403)

(Ey kalem!) Gaganı misk deryasına daldır da o miskten (bir miktar kokuyu) kuru kâfura dağıt.

Misk kokulu denizle beyitte kastedilen şey mürekkeptir (istiare). Mürekkebe daldırılan kalem bir kuş olarak betimlenir. Bu kuş ağzına aldığı deniz suyunu kuru yere saçar ve oraya bir nebze olsun can ve letafet getirir.

¹³² Bir örnek için bkz. Sezen, 2016: 143-57.

¹³³ Bahsi geçen dört isim şunlardır: Hatîboğlu, ‘Arab, Kastalânî, Hâcı Hasan-zâde Vahîdî. Bkz. beyit no: 302-6.

¹³⁴ Âlimliğin denize, okyanusa istiare edilmesi konusunda bkz. (TCÇH 3031)

¹³⁵ Kastalânî ilim denizine benzetilir (TCÇH 305)

¹³⁶ Deniz ile damlanın mukayese edilmesine dair bkz. (TCÇ 2618)

Gaga (minkâr) sözcüğü bir kuşun suya dalışını canlandıracak etki bırakır. Kalem kuşu, gagasına doldurduğu misk kokulu mürekkebi, kuru bir yapıya sahip olan güzel kokulu kâfurdan kâğıda saçar. Böylece hem onu ıslatıp kâğıdın kuruluşunu, kaba ve ruhsuz görünüşünü giderir hem de onun misk kokmasını sağlar.

Düşünceye temsildir

Tefekkür bahrine oldukça gavvās

Bulurdum bişden ondan gevher-i hās (TCÇH 441)

Düşünce denizine dalıp dalgıç olunca beş on tane olsun has inci bulurdum.

Düşünce denizine¹³⁷ (teşbih) daldığından dem vuran Cafer Çelebi yaşadığı devirde ihtimam gördüğünden bahsederken karşılaştığı rağbeti kendi düşünce dünyasının zenginliğine bağlar. Denizden eşsiz ve saf düşünce incileri¹³⁸ çıkarma motifiyle halini ifade eder.

Manaya benzetmelik olur, ilmi âlimliği temsil eder, övgü sıfatıdır

Bu esnada banā bir yār-ı cānî

Didi ey bahr-i ‘ummān-ı me‘ānî (TCÇH 487)

(Bir mecliste oturmuş arkadaşlarda şiir sohbeti ederken) Bu esnada samimi bir dost bana (Cafer Çelebi) ‘ey mana okyanusu’ diye seslendi (ve Hevesnâme adlı mesneviyi yazmam için beni teşvik etti).

Mesnevisini hangi sebeple yazdığı sorusunu pek çok şair benzer motifle açıklar. Geleneğe göre ya rüyada ya bir mecliste önemli addedilen biri şaire eser yazmasını tembih eder. Böylece şairin şiir mecrasındaki yeteneğini sergilemesi istenir. Şair ise verilen tavsiyeyi kıramaz ve eserini böyle bir vesileyle yazmaya başladığını beyan eder.

Heves-nâme’yi yazma hususunda onu teşvik ve ikna eden kişiler Cafer Çelebi’nin şiir meclisinden dostlarıdır. Onlara göre Hüsrev ile Şîrîn konusu artık köhnemiştir ve yepyeni bir konuda şiir yazmak gereği doğmuştur. İşte Cafer Çelebi mesnevisini yazmaya bu ihtiyaç dâhilinde başlamıştır.

¹³⁷ Tefekkür denizi benzetmesi için bkz. (TCÇ 767)

¹³⁸ Denizde inciler bulunduğu dair beyitler için bkz. (TCÇH 1659, TCÇH 1660)

Tavsiyeler sırasında şaire “mana okyanusu”¹³⁹ diye hitap edildiğinde (teşbih) aslında okyanusların türce barındırdığı sonsuz çeşitliliğe atıf yapılmış olur. Nitekim Cafer Çelebi mesnevide asıl amacının sayısız manayla dolu söz oyunları sergileyerek güzel bir mesnevi yazmak olduğunu söyler (bkz. TCÇH 559).

İlmin, âlimliğin teşbih edildiği, enginlik sembolü okyanus aynı zamanda zenginlik ve bereket timsalidir.

Gözyaşının çokluğuna temsildir

Kalup gözde kefi gül-gün-ı cānān

Leb-i deryāda bitdi nice mercān (TCÇH 904)

(Âşıklık hali gereğince) Sevgilinin gül renkli eli(nin hayali) âşığın gözünde kalmış ve deniz kıyısın(a benzeyen göz)da nice mercan bitmiştir.

Âşık sevgiliyi daima hatırında tutar ve onunla yaşar. Örneğin yârin gül renkli ellerini görmüşse âşığın deniz misali yaşla dolu gözünde (istiare) kızıl mercan¹⁴⁰ gibi kanlı yaşlar¹⁴¹ birikmesi olağandır. Çünkü bu mercanlar sevgilinin gül renkli (kıvalı) ellerine ithaftır.

Belaya benzetmelik olur, haddi aşar, dalgalanıp taşar

Çün iş hadden geçüp su başdan aşdı

Belā deryāsı mevc-urdu vü taşdı (TCÇH 960)

Bela deryası dalgalanıp taşınca iş çığırından çıkmış, su baştan aşmıştır.

Sevgilinin etrafı rakiplerle çevrili diye dertlenen âşığın başındaki dertler denize dönüp (teşbih) haddi aşmıştır. Çığırından çıkmış işler ve belalar hakkında beyitte “su baştan aşmak” deyimine yer verilir, böylece anlatım pekiştirilerek güçlendirilir. Suyun baştan aşma ifadesinde suyun zorluk, güçlük belirttiği ve engel vazifesi¹⁴² gördüğü söylenebilir.

Sonsuzdur, aşkın benzetmeliğidir, girdaplıdır

¹³⁹ Mananın okyanusa/ denize benzetilmesine dair bkz. (TCÇH 3031)

¹⁴⁰ Gözyaşının mercan, yakut, lal taşı gibi kızıl renkli ve değerli nesnelere benzeştirilmesine dair bkz. (TCÇH 3526, 3619)

¹⁴¹ Gözyaşının deniz gibi çokluğuna dair bkz. (TCÇH 1949)

¹⁴² Suyun, denizin vs. engel teşkil ettiği ve bir işi zorlaştırmasıyla ilgili olarak bkz. (TCÇH 1660)

Düşdi girdâb-ı zenahtânına yâruñ fülk-i dil

Başlayup mevc urdı çün deryâ-yı bî-pâyân-ı ‘ışk (TCÇH 982)

Aşkın sonsuz deryası dalgalanmaya başladığında gönül kayığı yârin çene çukurundaki girdaba düştü.

Aşk; kurtulması güç, sonsuz ve dalgalı bir denizdir (teşbih). Bu deniz dalgalanınca âşığın seyrüsefer halindeki güçsüz ve cılız bir kayığı andıran gönlü için tehlikeli bir durum oluşur. Üstelik gönül kayığı bir girdaba yakalanmıştır. Denizin yüceltilen yönlerinin karşısında kayık son derece aciz yönleriyle tasvir edilir, aradaki orantı uçurumu bu sayede belirginleştirilir.

Aşkın temsilidir, gark eder, arzu nesnesidir, bağımlılık yapar

Deryâya garîk ü bahre tâlib

Hâlüm ‘aceb oldı bü’l-‘acebden (TCÇH 2645)

Deryaya (aşka) gark olmuşken denize (aşk) talibim, bu halimle epey acayip olmaktan daha da acayıpleştim.

Aşk denizine (istiare) gark olmuş âşık düştüğü halin daha da artmasını diler ki fenafillaha giden yola ulaşabilsin. Deniz sıfatlı aşk burada arzu nesnesidir ve bağımlılık yapmasıyla betimlenir.

Aşka benzetmeliktir, içine batılır, karanlıkla ilgilidir, kayıp eder

Gehî ‘uşşâka sevdâ gâlib olur

Batar deryâ-yı ‘ışka gâyib olur (TCÇH 3199)

(Sevgilinin aya benzeyen yüzü ne vakit örtülse) Âşıklara sevda galip olur, karanlıkta kalırlar ve aşk denizine batıp kaybolurlar.

Sevgilinin yüzünü görememek âşığın aşk denizine batıp orada kaybolmasına neden olur. Beyitte karanlık (sevda) kelimesi ile denizin alakası bulunduğu söylenebilir.¹⁴³ Zira karanlıkta deniz daha tehlikeli hale gelir.¹⁴⁴

Kadimdir, aşka temsildir

¹⁴³ İnsan vücudundaki dört temel sıvıdan biri olan “sevda” konusunda tezin “Anâsır-ı Erba‘a” başlıklı kısmına bakılabilir.

¹⁴⁴ Ay ile su ilişkisine dair tezin “Aya Dair İnançlar” başlıklı kısmına bakılabilir.

Temevvüc eyleyüp şevk-i kadîmi

Safâ bezminüñ olu dil nedîmi (TCÇH 1333)

Kadim şevk (aşk) dalgalanınca gönül sefa meclisinin nedimi olur.

Aşk bilinen en eski şevktir. Ne zamanki bu aşk denizi (istiare)¹⁴⁵ dalgalanmaya başlasa, o anda gönül sefa meclisinin vazgeçilmez bir nedimi oluverir. Aşk denizini dalgalandıran şey ise beşerî güzelliştir. Bu beşerî güzellik ilâhî güzelliğin emarelerini taşıdığı ölçütte Allah'a ve Allah aşkına delalet eder (bkz. TCÇH 1331-2).

Şevke benzetmeliktir, girdaphdır, tehlikelidir

Ne sāgar şevk deryāsına girdāb

Ki olur çok zevrāk-ı 'akl anda gark-āb (TCÇH 2727)

Ne kadehler şevk denizine girdap olmuşken bir sürü akıl kayığı o girdapta gark olur.

Kadehin ve şarabın sıfatları bahsinde geçen beyte göre şevk bir denizdir (teşbih) ve kadeh bu denizin girdabıdır. Tehlike arz eden kadehin içinde sayısız akıl kayığı alabora olmuştur. Kadeh yani şarap akli baştan alır ve kişiyi arzuların tehlikesine salar.

Güzelliğin benzetilenidir; enginlik, büyüklük, sınırsızlık sembolüdür

Nedür deryā-yı hüsni bahr-ı 'ummān

Belā girdābı ol çāh-ı zenahdān (TCÇH 1248)

(Sevgilinin) Güzellik deryası ne ölçüdedir (diye sorulsaydı) onun bir okyanus olduğunu ve çenesindeki çukurun da bela girdabı olduğunu söyledim.

Sevgilinin güzellik denizi (teşbih)¹⁴⁶ öylesine engindir ki ancak bir okyanus (teşbih) olabilir.¹⁴⁷ Buradan hareketle okyanusun enginlik, büyüklük, sınırsızlık vb.ne temsil olduğu söylenebilir. Sevgilinin güzellik unsurlarından çene çukuru ise bu güzellik okyanusundaki bir girdaptır ve bela olarak adlandırılarak tehlikesi ima edilir.

¹⁴⁵ Aşk/ şevk denizi benzetmesi için ayrıca bkz. (TCÇ 2618)

¹⁴⁶ Güzellik denizi benzetmesine dair ayrıca bkz. (TCÇ 3488)

¹⁴⁷ Denizle okyanusun mukayese edilip denizin üstün tutulması konusunda bkz. (TCÇ 2618)

Yârin güzelliğine temsildir, zarıflığın ve iyiliğin benzetilenidir, belalıdır

Cemâlûñ kulzüm-i hüsn ü bahâdur

Bu anda sanki gird-âb-ı belâdur (TCÇH 3550)

(Ey sevgili!) Yüzünün güzelliği, zarıflık ve iyilik denizidir de çenesindeki çukur o denizdeki bela girdabıdır.

Sevgilinin birbirinden güzel niteliklerini barındıran yüzünde hayli tehlikeli bir bölge vardır; çenesindeki çukur. Zira bu çukur Kızıl Deniz'deki bir anafor bir girdap kadar tehlikelidir. Çünkü türlü belalar içerir.

Beyitte sevgilinin güzelliğinin denize benzetilmesinin yanı sıra zarıflığın, iyiliğin ve kıymetin girdaplı, tehlikeli, belalı bir denize (Kızıl Deniz) teşbih edilmesi betimlenir.

Yârin güzelliğini temsil eder, balıkları vardır

Ki oldur hüsn deryâsına mâhî

Gamından çarha irişdümdüm âhı (TCÇH 3628)

(Ayak) Güzellik denizinin balığıdır, (ben de onun) derdiyle ahımı feleğe ulaştırdım.

Yârin güzelliği denize, ayakları da bu denizdeki balıklara teşbih edilir.

Felek ve balık kelimeleri 'semekten (balıktan) simaka (yıldıza) kadar' deyişini hatıra getirir. Yerden göğe kadar manasında kullanılan bu deyişe yer verilerek âşığın ahının her yeri kapladığı ima edilir.

Hayretin benzetilenidir, çaresiz kılar

Saña sıdkuñ kılur elbette çâre

Çıkarur bahr-i hayretten kenâra (TCÇH 1956)

(Ey âşık!) Sıdkın sana elbette çare olacak, (seni) hayret denizinden kıyıya çıkaracaktır.

Âşık hayret denizinde (teşbih) çaresizce kalakalmıştır. Aracı kadın, âşığın göstereceği kalp temizliğinin ve sadakatin onu elbet bir gün kurtaracağını söyler.

Âşığı zapt eden ve tehlikelerle dolu hayret¹⁴⁸ denizinden kurtuluş ancak sıdk¹⁴⁹ ile mümkündür.

Âşığın gözüne ve gönlüne temsildir

Mey-i şevk ile mest ü lā-übālî

Gözi ve gönli deryā-yı le‘ālî (TCÇH 2145)

(Ey sevgili! Âşığın) Seni arzulananın verdiği şevkin şarabıyla mest ve laubalidir; gözü ve gönlü inci deryasıdır.

Aracı kadın âşığı maşuka över. Âşığın (Cafer Çelebi) gözünü ve gönlünü incilerle dolu bir denize benzeter. Bu teşbih âşığın meziyetlerinin değerini, itibarını ve güzelliğini belirtir.

Dert temsilidir, sıkıntı verir

Anuñ gibi bir ehl-i ma‘rifet yâr

Degüldür mihnet-i bahre sezā-vâr (TCÇH 2247)

Onun gibi marifet ehlinden bir âşık dert denizinde kalmaya uygun değildir.

¹⁴⁸ Hayret: “Hayret, Allah hakkında hırslı olmakla, ümitsiz olmak arasında bir duraktır. Aynı şekilde, korku ve rıza, tevekkül ve recâ arasında bir duraktır. Hayret, derin düşünce ve Allah huzurunda, hakikat ehlinin ve ariflerin kalplerine gelen bir hâldir. Ariflerin bazıları, hayreti, kavuşma, onu iftikâr, onu da tekrar hayretin izlediği kanaatindedirler. Bunun manası: Tahayyürü recâ takip eder, onun peşinden arzulanana kavuşma gelir. Bundan sonra sufi Allah'a olan ihtiyâcı sebebiyle tekrar hayrete düşer. Zira Rabbi, Ganîdir, Samed (her şey O'na muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değil) dir. Kul ise noksanlı ve muhtaç durumdadır. Allah'a kavuşma isteğinin devamlı oluşu sebebiyle, daha önce düştüğü hayrete tekrar düşer. Arif, bu durumda, hayret ve kavuşma ile sürekli iftikâr (muhtaçlılık) halindedir. Marifet, hayret ve sıkıntıyı gerektirir. Arifin üzerinde hüznünler zuhur eder. Allah'a kavuşması arttıkça, bu yakınlıktaki uzaklığı da artar. Özetle ifade etmek gerekirse, hayret, Allah'ın gücüne, sun'una, hikmetine, karşı duyulan aşırı bir arzudur. Yaşanmadıkça bilinmez” (Cebecioğlu, ty.:109)

¹⁴⁹ Sıdk: “Arapça, doğruluk demektir. Sır ve aleniyyenin (içte olanla, dışta olanın) eşit olması. “Olduğun gibi görün, veya görüldüğün gibi ol” vecizesinde anlatılmak istenen husus, Mü'minin imanında sıdkı kadar, kâfirin de küfürde sıdkı, şahsiyetteki dengenin göstergesidir. Sâlikin söz ve işinde sıdkı ön planda tutmayı alışkanlık hâline getirmesi ve bu hâlini devam ettirmesi, onu sıddıklar zümresine dahil eder. Sıdk halinin devamlı, olmasını, Nakşî Meşayihinden Hâce Yakub Çerhî Hazretleri, “bir iğneyi yere dikmek ve ayağın başparmağıyla o'nun üzerinde durmak” diye tanımlar. Sıdk, iç ve dışta, Allah ile beraberliği, istikamet (Şeriata bağlı olmak) üzere muhafaza etmekle olur. Bu istikametın sağlanması, Allah'ı, sürekli kalpde muhafaza etmek, O'ndan başka şeyleri hatıra getirmemekle mümkün olur. Cürcânî'ye göre, yalanın kurtarabileceği durumdaki kişi, o halde bile doğruyu söyler. Kuşeyrî de, sıdkı, “hallerinden leke, inancında şüphe, amelinde ayıp olmamasıdır” şeklinde tanımlar. Konuyla ilgili olarak, “Sıdkını bütün tut” şeklinde tasavvufî bir öğüt vardır. Bu öğüt, “gördüğü şeyleri iyiye yormak, kalbi bulanmamak, tarikatta doğru olmak” şeklinde açıklanır. Sıdk sahibi olmanın yollarından biri de, “Sıdk sahipleriyle beraber olmanızdır” (Tevbe/119). Hakim Tirmîzî, sıdkı, ikiye ayırır. Birincisi, marifetin dallarından sayılan adi özelliğine girmiş ahlakî ve akli sıdk olup, ikincisi de içtimâidir.” (Cebecioğlu, ty.:238)

Marifetli kimselerin sıkıntı çekmemesi gerektiği, dert denizine (teşbih) uygun olmadığı hususunda dil döken dadı, genç kıza âşığının marifetini över. Kıymetinin bilinmesi gerektiğini ifade eder.

Yârin karnına benzetilen olur, gümüşî renktedir, zeybek oynarcasına dalgalanır

Ya oldur mevc-zen bir bahr-i zeybek

Olupdur nâf-ı sîmîn aña zevrak (TCÇH 3597)

(Sevgilinin karnı) Dalgalı ve adeta zeybek oynayan bir denizdir, gümüşî renkteki göbeğinin ortası ise o denize kayak olur.

Karn (göbek) ve deniz birbirine pek çok yönden benzer; ikisi de dalgalanır, oynar, ortası vardır, gümüşî renktedir.

Yârin övgülerine temsil olur, çokluk bildirir

Ya bahr-i midhatüñde fülk-i efkâr

Karâr itmek için lengerdür ey yâr (TCÇH 3630)

Ey yâr, senin övgü denizinde karar edip durmak için fikir kayığı çapa atmıştır.

Sevgilinin ayaklarının methedildiği beyitte âşığın fikirleri bir kayak olur ve sevgilinin övgülerinin bulunduğu denizde (teşbih) yüzer. Övgü denizinden alelacele geçip gitmek olmayacağı için, şairin/ âşığın bu denizde karar edip durması gerekir. O yüzden fikir kayığı sevgiliyi (ayaklarını) övmek için denize çapa salıp orada karar etmelidir.

Menzil menzildir, ayrılığa ve hasrete temsilidir

Gönül fülkin hevâsı sâhiline

Sürüp anı irişdür menziline (TCÇH 3696)

(Ey rüzgâr!) Gönül kayığı sevgilinin arzusunun sahiline sür ve onu (istediği o) menzile ulaştır.

Gönül kayığı sevgilinin aşkının temsili olan kıyıya varmayı diler. Ancak ayrılığın denizinde seyretmektedir, hasret içindedir. Gönül kayığı rüzgârla dostluk kurarak istediği menzile sürüklenmek suretiyle ulaşabilir. Bu manada deniz

dileklerin, ümidin en yoğun yaşandığı ve işin şansa dayandığı mekânların başında gelir.

Rüzgârla suyun birlikteliğinin müspet işlerin yapılmasına yol açacağı ima edilen beyitte denizin sürüklemesi, eriştirme, ayırması/ uzaklaştırması, hasreti ve ümidi körüklemesi özelliklerine yer verilir.

Coşar, âşığın arzuları denize benzetilir

Sabādan çün peyām-ı yârı aldum

Deñiz gibi hevādan cūşa geldüm (TCÇH 3758)

Sabah rüzgârının getirdiği sevgiliye ait haberi aldığım için deniz misali arzu ile coştum.

Rüzgârla dalgalanan deniz bu beyitte sevgiliden haber alarak coşan âşığın arzularına benzetilir.

3.1.1.14. Fuzûlî, Dîvân¹⁵⁰

Allah'ın yaratıcı gücünü simgeler, dalgalarıyla kendini gösterir, barındırdığı kıymetleri gizler

Zihî zātuñ nihān u ol nihāndan māsivā peydā

Bihār-ı sun'uña emvāc peydā ka'r nā-peydā (FD-İP g.23/1)

(Ey sevgili!) Ne güzel ki senin zatın gizli olup o gizlilikten masiva peyda olmuştur; (nitekim) senin yaratıcı gücünün denizindeki dalgalar görünürken bu denizin dibi görünmez.¹⁵¹

Allah'ın yaratıcı gücü deniz imgesiyle ele alınır. Bu denizdeki dalgaların¹⁵² gözle görünebilmesine karşın içinde barındırdığı kıymetlerin¹⁵³ kolayca

¹⁵⁰ Ele alınan kaynak: Fuzûlî, 2012'dir. Eserin tezde kullanılan kısaltması FD-İP şeklindedir.

¹⁵¹ “Ya Rabbi, sen ne büyüksün ki zatın, yani kendin gizli olduğun halde o gizliden bütün varlık âlemi meydana çıkıyor. Yaratıcılığın ve vücuda getiriciliğın denizler gibidir ki dalgaları meydana fakat dibi görünmüyor.” “Tasavvufa göre bütün masiva, yaratılış âlemi bir tek olan Zat-ı İlâhînin, Vacibü'l vücudun eseridir. Yaratılış, masiva Zat-ı İlâhînin sıfatıdır. Görünüş bütün sıfattır. Zat ise gizlidir. Onun hakkında düşünülemez.’ Tasavvufta deniz vahdeti dalga ise kesreti temsil eder. Ancak dalga denizdendir, dalga denizden ayrı değildir. [...]” Bkz. İspir, 2007: 104.

¹⁵² Denizin dalgalanma özelliğinin dile getirildiği beyitler: (FD-İP k.14/7, g.108/2, g.296/8)

¹⁵³ Denizin kıymetler barındırması özelliği için bkz. (FD-İP g.139/1, g.150/4, g.301/4)

görünmemesi Allah'ın zatının gizliliği ve bundan peyda olup da görünür âlemde temaşa edilen masivaya temsil edilir.

Sevgiliye kavuşmak için el açar, âşığa/ kula/ dilenciye temsil edilir

Türâb-ı dergehine ittisâl şevki ile

Kef-i tazarru'-ı deryâda dâmen-i sahrâ (FD-İP k.1/65)

(Ey sevgili!) Dergâhının toprağına kavuşma arzusuyla denizin yalvarırcasına el açmış dalgası sahranın eteğine yapışmıştır.¹⁵⁴

Yalvarırken birinin eteğine yapışmak adettir. Deniz (âşık, kul) sevgilinin (Allah) dergâhının (Kâbe) toprağına iştihak halinde ulaşmayı ister ve sahranın eteğine (sahil) yapışıp yalvarır.

Denizdeki dalga, yalvarmak ve birinin eteğine tutunmak için açılan ele istiare edilir. Deniz âşığın/ aciz kulun/ dilencinin temsiliyken sahil/ toprak ulak görevindedir. Sevgili ise Allah'tır.

Yazı yazar, Hz. Muhammed'in mucizesini anlatır, kefil görevindedir

Ne şek ki ahdı bevâdîde parmagından su

Bu şerhadur mutazzammın hutût-ı mevc-i buhûr (FD-İP k.3/16)

(Hz. Muhammed'in) Çölde parmağından su akıtığına şüphe yoktur, deniz dalgasındaki hatlar bunu açıklamaya kefildir.

Deniz dalgasında oluşan hat yazıya benzetilir. Üstelik bu yazının anlattığı şey Hz. Muhammed'in parmağından su akıtması mucizesidir. Dolayısıyla denizin burada mucize nesnesi olduğu ve yazı yazması, anlatması, olaya kefil olması açısından betimlendiği görülür. Beyitte çöl ile su karşıtlığından faydalanıldığı görülür.

Hz. Muhammed denizle simgelenir, kapsayıcıdır

Müfti-i şer' ki edyân-ı temâmî-yi rûsul

Bahrsin sâ'ir-i erbâb-ı risâlet emvâc (FD-İP g.48/2)

(Ey Muhammed!) Sen bütün peygamberlerin dinine şeriat müftüsüsün; sen denizsin, diğer peygamberler ise dalgadır.

¹⁵⁴ “Sevgilinin dergâhının toprağına kavuşma aşkı ile okyanusun yalvaran köpüğü sahranın eteğine vurmaya çalışmakta.” İspir, 2007: 112.

Peygamberler denizdeki dalgalara benzetilirken bu dalgaların vücut bulduğu deniz ise Hz. Muhammed'e istiare edilir. Denizin kapsayıcılık özelliği dalga üzerinden dile getirilir.

Hz. Muhammed'i öven na't denize benzetilir

Olup-durur sözümlüñ nazm ü nesri na'tüñde

Hemîşe gevher-i manzûm u lü'lü-i mensûr (FD-İP k.3/30)

(Ey peygamber!) Senin natını dile getirirken sarf ettiğim sözün nazmı ve nesri daima inci olur.

Kıymetler (inci¹⁵⁵ vb.) barındırması yönüyle ele alınan deniz beyitte Hz. Muhammed'in övgüsünde dile getirilen na'ta¹⁵⁶ istiare edilir. Bu na't denizinde söz incileri bulunur.

Marifete temsildir, ancak ârifler içine dalabilir

Olmayan gavvâs-ı bahr-ı ma'rifet 'ârif degül

Kim sadef terkîb-i tendür lü'lü'-i şehvâr söz (FD-İP g.116/5)

Vücudun bütünlüğü bir istiridye iken ve söz bir inci mahiyetindeyken marifet denizinde dalgıçlık yapmayan kişi arif değildir.

Marifet denizi herkesin dalgıçlık yapamayacağı türden bir denizdir. Ariflerin bilip anlayacağı bu denizde vücut istiridyesi içinde söz incisi bulunur.

Enginlik sembolüdür, Hz. Muhammed'in doğumuyla gerçekleşen mucizeye delildir, ateşi söndürür

Mu'cizi bir bahr-i bî-pâyân imiş 'âlemde kim

Yetmiş andan bîn biñ âteş-hâne-i küffâre su (FD-İP k.4/19)

(Hz. peygamberin) Mucizesi âlemde öylesine engin bir denizdir ki bu denizin suyu binlerce kâfirin (Mecusi) mabedine yetmiştir.

Peygamberin doğduğu gece Mecusilerin hiç sönmeyen ateşinin söndüğü anlatılır. Dizelerde Hz. Muhammed'in bu mucizesi uçsuz bucaksız¹⁵⁷ denize teşbih

¹⁵⁵ Denizin inciyle birlikte anılması örneği için bkz. (FD-İP k.12/41, g.150/4)

¹⁵⁶ Sözün denize teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP k.35/28)

edilir. Mucize denizinin alt ettiği (söndürdüğü) ve karşıtı sayılabilecek unsur beyte göre “küfür ateşi”dir.

Sınırsızdır, ebedîliğe ve himmete benzetmelik olur

Ey safâ-yı meşrebüñ mülk-i ezel tek bî-kerân

V’ey muhît-i himmetüñ bahr-i ebed tek bî-kenâr (FD-İP k.41/14)

(Ey sevgili!) Meşrebinin sefası başlangıçsız ve nihayetsizdir; himmetinin okyanusu ebedî bir deniz gibi sınırsızdır.

Sınırsızlığına temas edilen deniz hakkında bu beyitte ebedilik ve himmet sözcükleri üzerinden teşbih yapılır.

Rahmet denize benzetilir, binlercedir, kıymetlenir, dalgalarla coşar, damlada deniz olma kabiliyet vardır

Eylemiş her katreden biñ bahr-ı rahmet mevc-hîz

El sunup urgaç vuzū‘ için gül-i ruhsâre su (FD-İP k.4/22)

(Hz. Muhammed) Abdest almak için elini uzatıp gül yüzüne su vurunca o suyun her bir damlasından bin tane rahmet denizi dalgalanır.

Peygamberin abdest almasıyla etrafa saçılan rahmet çokluk ve canlılık bakımından dalgalı denize benzetilir.¹⁵⁷ Abdest Allah’ın rahmetini coşturmakta ve aktif hale getirmektedir. Üstelik bu rahmet, alınan abdestteki her damlaya karşılık bin deniz mertebesindedir.

Peygamberin abdest için elini suya uzatıp suyu gül yüzüne vurması ile rahmet denizinin çalkalanması (dalga) arasında benzerlik ve sebep-sonuç alakası bulunur.

Güle temas eden suyun gülsuyuna dönüşmesi ve değerlendirilmesi gibi abdest suyunun damlası da rahmet denizine dönüşerek kıymetlenir.

Su gülü canlandırır, dalga da denizi coşturur.

Beyitte rahmet denize teşbih edilirken damlada deniz olma kabiliyeti bulunduğu ima yapılmış, çokluk sembolü denizin dalgalı oluşu betimlenmiştir.

¹⁵⁷ Deniznin enginlik sembolü oluşuna dair bkz. (FD-İP k.12/27, k.12/37, k.14/8, k.19/26-7). Deniznin enginliğinin tezyif edilmesi örneği için bkz. (FD-İP k.12/37)

¹⁵⁸ Rahmet denizi teşbihi için ayrıca bkz. (FD-İP g.139/1)

Peygambere temsildir, keramet denize benzetilir, feyiz ve çiy kaynağıdır

Sensin ol bahr-i kerāmet kim şeb-i mi‘rācda

Şebnem-i feyzüñ yetürmiş sābit ü seyyāre su (FD-İP k.4/27)

(Ey peygamber!) Sen öyle bir keramet denizisin ki miraç gecesi senin feyzinin çiyi sabit yıldızlara ve gezegenlere su vermiştir.

Miraç gecesi göğün katlarına birer birer çıkan peygamberin kerameti öylesine çoktur ki (sembolleştirme) var olan tüm sabit yıldızlara, gezegenlere bu keramet denizinin (teşbih) feyzinden saçılan çiy damlası yeterli gelmiştir. Miracın feyzinden nasiplenmeyen hiçbir şey kalmamıştır.

“Fuzûli’ye göre, sabiteler ve gezegenler miraç gecesinde bazı hasretler, bazı kudretler kazanmışlardır. Resulullah gök katlarını geçerken, her göğe hakim olan gezegen veya sabit yıldız onun huzuruna gelerek lütfuna mazhar olmuşlar, feyzinin şebnemi, yaratıldıkları zamandan beri Hz. Muhammed’i merak eden, özleyen ona susayan gökler ve gök ehillerine bir su gibi ulaşmıştır.” (Akar, 2011: 86)

Miraç kelimesinde “yukarı doğruluk” bulunurken feyiz kelimesinde “aşağı doğru oluş” söz konusudur. Tıpkı Mevlevi dervişinin bir elini göğe diğerini yere uzatmasındaki mana gibi bir anlam beyitten (miraç-feyiz üzerinden) çıkarılabilir.

Deniz suyunun buharlaşıp göğe yükselmesi ve sonra yoğunlaşarak yeryüzüne yağması süreci yine “miraç-feyiz” kelimeleri üzerinden düşünülebilir. Fakat burada deniz yerine aktifleşen unsur “keramet”tir.

Üstünde rüzgâr gezer, gezinti mekânıdır, yârin eşiğinden değersizdir

Āsitānuñda mukîm olmaga bulsaydı kabûl

Hak bilür olmazdı ser-gerdān-ı bahr ü ber sabā (FD-İP k.6/10)

(Ey sevgili!) Rüzgâr senin eşiğinde ikamet etmek için kabul edilseydi Allah bilir denizleri ve karayı böyle şaşkın şakin gezinmezdi.

Kara¹⁵⁹ ile deniz birlikteliğine rastlanan mısralarda üstünde rüzgâr gezinen deniz betimlenir. Rüzgâr bir eşiğe bağlanmamışlıkla tarif edilirken “deniz ile kara” böyle bir karakterin gezinti mekânı işlevindedir. Sevgilinin eşiğine bağlılık, “deniz ile kara”nın üzerinde sersem ve perişan şekilde gezmekten evla görülür. Dolayısıyla yârin eşiği karşısında deniz tezyif edilir.

¹⁵⁹ Deniz in kara ile beraber anıldığı ve engin bir hükümlerlik ifade ettiği örnek için bkz. (FD-İP k.11/19, k.12/39, k.12/45, k.25/13, muk.36/5)

Sevgilinin hükmüyle canlanır, yârin hükmünü yansıtır

Oldı hükminden revân-perver fezâ-yı berr ü bahr

Kad ifâde‘r-rûh cismen kâne min mâin ve tîn¹⁶⁰ (FD-İP k.11/16)

Sevgilinin hükmüyle karanın ve denizin enginliği süratle beslendi; bu tıpkı ruhun bedene faydalı olması gibidir.

Su ile topraktan mamul beden dünyadaki karalara ve denizlere benzer. Ancak bunların beslenip hayat kazanması için ihtiyaç duyduğu güçler vardır. Bedenin canlılığı ruh ile sağlanır. Kara ile denizlerin canlılığı ise sevgilinin hükmüyle olur.

Beyte göre deniz; yârin hükmünü yansıtır, hâkimiyet¹⁶¹ ve enginlik sembolüdür, insanın ham-maddesi sudur sonuçlarına ulaşılır.

İlyas denizin üstünde gezer, seyrangâhtır

Âb-ı deryâ üzre geh İlyâs-veş seyrân ider

Gâh eyler mesken İbrâhîm tek âzer sabâ¹⁶² (FD-İP k.6/13)

Sabah yeli, kimi zaman İlyas gibi deniz üstünde gezer kimi zaman da Hz. İbrahim gibi ateşi kendine mesken tutar.

İnanışa göre Hızır karada gezerken kardeşi İlyas denizde gezerek zor durumda kalmış kişilere yardım eder.¹⁶³ İlyas’ın üstünde gezdiği mekân görevindeki deniz diğer deyişle bir seyrangâhtır. Ayrıca Hz. İbrahim’in Nemrut tarafından ateşe atılması hadisesinde ateşin serin bir suya döndüğü yahut gül bahçesi olduğu rivayetlerine telmihte bulunulduğu görülür.

İlme benzetmelik olur, noksansızlığı yansıtır, hayran ve aciz bırakır, arazdır

‘Akl kim gavvâs-ı deryâ-yı kemâl-i ‘ilmdür

Cevher-i zâtın tasavvur eylese hayrân olur (FD-İP k.8/27)

¹⁶⁰ “Su ve topraktan yaratılmış bedene ruh faydalı oldu.” Parlatır, 2012: 75.

¹⁶¹ Denizin hâkimiyeti temsil etmesi hakkında bkz. (FD-İP k.19/26-7)

¹⁶² Rıza Tevfik’in Fuzûlî Divanı üzerine notlar başlıklı çalışmasında şöyle bir uyarı mevcuttur: “âzer, âzeri diyecekti; çünkü eyler fiilinin mef’ûlün-bihidir. “Âteş mesken eyler sabâ” olmaz.” Bkz. Zülfe, 2011: 104.

¹⁶³ Hızır-İlyas konusunda Tezin “Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar: Hızır-İlyas Kültü, âbihayât ve Ölmezlik” başlıklı kısmına bakılabilir.

(Ey sevgili!) İlimin noksansız denizindeki dalgıç olan akıl senin zatının cevherini/ özünü tasavvur etse akli fikri başından gider.

Dalgıçlığı meslek edinen kişiler denizden inci, mercan, sünger gibi değerli materyalleri toplar. Bu esnada denizdeki canlı yaşamı görme şansına erişir. Su dünyası insanı büyüleyen bir atmosferdir. Akla hayale sığmayacak renkte, şekilde, sayıda canlı denizlerde yaşamını sürdürür. Bir dalgıcın görevini icra ettiği sırada gördükleriyle büyülenmesi olağandır. Zira akıl sağlıklı kalmak için kanıksadığını görmek istemeye meyillidir. Deniz ile korku ögesi nasıl sık sık birlikte anılıyorsa deniz ile hayranlık (aklı başından gitmişlik) de öyle ayrılmaz bir birlikteliğe sahiptir.

Beyitte akıl dalgıcı ilmin noksansız denizine (teşbih) dalar ve oradan nasiplenir şekilde betimlenir. İlim denizinin noksansızlığı ve enginliği zaten akli hayran bırakmaya yetecektir. Fakat aklın baştan gitmesi için Fuzûlî ilim denizinin yetersizliğini ortaya koyar. Çünkü ondan daha üstün olan şey “sevgilinin cevherini/ özünü tasavvur etmek”tir.

Sevgilinin zâtı cevherdir,¹⁶⁴ ilim denizi ise arazdır.¹⁶⁵ Nasıl ki elma yahut taş cevherdir ve bunların özellikleri olan elmanın rengi ile taşın sertliği/ yumuşaklığı araz ise “sevgilinin zâtı (cevher) ile ilim denizi (araz)” ilişkisi de böyle görülmelidir. İlim denizinin değişkenlik özelliği karşısında yârin zâtı sabittir, değişmez.

İlimin noksansız bir denize teşbih edildiği mısralarda deniz ürkütmesi, alışılmamış olanları barındırması dolayısıyla akli baştan alıp hayranlık uyandırması, insanı aciz bırakması yönleriyle ele alınır.

Kanuni Sultan Süleyman denize benzetilir

Ol kerem deryâsı ihsân ü mürüvvet kânı kim

Yok aña benzer felek dürcinde bir durr-i semîn (FD-İP k.11/4)

Cömertlik denizi ve mertlik madeni olan sevgiliye (Kanunî Sultan Süleyman) benzer yasemin renkli (beyaz) bir inci, feleğin kutusunda yoktur.

¹⁶⁴ Cevher: “Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimi.” Kutluer, 1993: 450.

¹⁶⁵ Araz: “Cevher ve cismin gelip geçici niteliği anlamına gelen, cevher ve zâtın zıddı olarak kullanılan felsefe, mantık ve kelâm terimi.” Yavuz, 1991: 337.

Cömertlik¹⁶⁶ klasik şiirde sıklıkla denize teşbih edilir. Nitekim yukarıdaki mısralarda Kanunî Sultan Süleyman'ın cömertliğinin¹⁶⁷ denize benzetilmesi örneğiyle karşılaşılır. Burada ayrıca denizin kıymetler barındırması özelliğine değinilir.

İbrahim Paşa'nın emrindeki bir köledir

Hisāb-ı sahāvetde emriyle mecrā

Gedā adına hāsıl-ı ma' den ü yem (FD-İP k.16/13)

İbrahim Paşa'nın cömertlik babında akıttığı miktara bakılırsa madenlerle denizlerin onun emrine uyan köleye döndüğü (teşbih) ifade edilir. Böylece yapılan cömertliğin enginliği vurgulanır.¹⁶⁸

Talebedir, cömertliği Cafer Bey'den öğrenir

Çeşme-i lutfından itmiş bahr tahsîl-i sehā

Nā'ib-i kudretten almış çarh ref'-i iktidār (FD-İP k.21/21)

(Ey Cafer Bey!) Deniz senin lütfunun çeşmesinden cömertlik nasıl olur öğrenmiştir, felek senin kudret vekilliğinden (örnek alarak) iktidarını yüceltmiştir.

Lütuf bir çeşmeden akan sudur (istiare) ve deniz ondan cömertlik nedir öğrenir, dolayısıyla deniz bir talebedir (istiare). Cömertlik bakımından deniz Cafer Beyle mukayese edilir ve tezyife uğrar.

Rüstem Paşa'nın ihsan dolu eline temsil edilir, büyüklük sembolüdür

Tā'at-i Hālikadur hüsn-i rızāsı dā'î

Rızk-ı mahlūka kef-i bahr-ı nevāli maksem (FD-İP k.31/32)

¹⁶⁶ Cömertliğin denize teşbih edilmesi örneği için bkz. (FD-İP k.9/24, k.14/8). Denizin cömertlik sembolü oluşuna dair bkz. (FD-İP k.42/25, g.139/1)

¹⁶⁷ Deniz ile Sultan Süleyman'ın haşmetinin/ hükümrancılığının mukayese edilip denizin tezyif edilmesi hakkında bkz. (FD-İP k.12/37). Sultan Süleyman'ın haşmetinin/ hükümrancılığının denize teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP k.12/45). Sultan Süleyman'ın gönlünün denize benzetilmesine dair bkz. (FD-İP terk.I-3/10). Ayas Paşa'nın gönlünün denize benzetilmesine dair bkz. (FD-İP k.28/14). Mehmed Bey'in gönlünün denize benzetilmesine dair bkz. (FD-İP k.35/17). Sultan Süleyman'ın insafının denize benzetilmesine dair bkz. (FD-İP terk.I-4/5). Sultan Süleyman'ın lütfunun denize benzetilmesine dair bkz. (FD-İP k.14/7)

¹⁶⁸ Cömertlik üzerinden deniz imgesinin kullanılmasına dair başka örnek için bkz. (FD-İP k.15/27)

Rüstem Paşa, yaratılmışlara nasibini dağıtırken ihsan denizi olan eliyle adeta bir maksem olur. Maksem “toplanan suların belirli ölçülere göre şehre taksim edildiği yer, su taksim yeri, maslak” manasıyla sözlüklerde geçer. Su dağıtımını yapmak için lüzumlu bu yapı Rüstem Paşa’ya benzetilerek onun cömertliği¹⁶⁹ belirtilmeye çalışılır. Üstelik maksem deniz boyutundadır (sembolleştirme) ve kolayca tükenecek türden değildir.

Sultan Süleyman’ın ordusuna benzetmelik olur, dalgalarıyla güç ve çokluk sembolüdür

Semendi sekridende lāmi‘ olmuş ahter-i sākıb

Sipāhı deprenende mevce gelmiş bahr-ı ‘ummāndur (FD-İP k.14/11)

Beytin ikinci dizesinde Sultan Süleyman’ın ordusu harekete geçtiğinde dalgalanan bir denize benzetilir.

Korkutucudur, düşmana temsildir, çokluk sembolüdür, süreklilik bildirir

Kılmaduñ emvāc-ı deryā-yı adāvetden hazer

Çekmeduñ ahvāl-i āsar-ı havādisden melāl (FD-İP k.25/14)

(Ey Ayas Paşa!) Düşman denizinin dalgalarından korkmadın, olup biten hadiselerin sonuçlarından bıkmıp usanmadın.

Düşman kuvvetlerinin dalgalı, korkutucu ve tehlikeli denizine (teşbih) çekinmeden karşı koyan Ayas Paşa cesaretiyle övülür. Beyitte düşmanın ardı arkası kesilmeyen yapısı dalgalı deniz imajı üzerinden verilir.

Nil rengidir (mavi), binlerce dalgaya sahiptir, kesreti simgeler, sırlar barındırır, basiret sahiplerine sırlarını açar, bakılan nesnedir

Bu bahr-i nîl-gün biñ mevc her sâ‘at ayān eyler

Ulū’l-eb sāra bir bir keşf-i esrār-ı nihān eyler (FD-İP k.17/1)

Bu mavi deniz her saat binlerce dalga peyda eder ve basiret sahiplerine içindeki gizli sırları bir bir keşfettirir.

¹⁶⁹ Rüstem Paşa’nın ihsanının ve cömertliğinin denize benzetildiği, ayrıca denizin tezyif edildiği beyitler: (FD-İP k.31/33, k.31/34, k.31/35)

Binlerce dalga barındırmasıyla çokluğun ve dolayısıyla kesretin temsili Nil renkli deniz içinde sırlar barındırır. İçindekileri ifşa edebilmesi ancak basiret sahibi kimseler sayesinde olur. Ayrıca deniz burada “bakılan” nesnedir.

Rüzgârdan haber alır, Ayas Paşa'nın heybetinden titrer, korkudan rengi kararır

Yel bıraktı Hind deryâsına ‘azmünden haber

Ditredi deryâ mehâbet Hind subhın kıldı şâm (FD-İP k.24/31)

Hint Denizine rüzgâr (Ayas Paşa'nın fetih) azminden bahsetti; heybetinden deniz titredi, (korkusundan deryanın) gündüzü geceye döndü.

Fırtınalı yağmur vakti denizin dalgalanıp kararması, onun korkması şeklinde betimlenir. Çünkü Ayas Paşa fetih için tüm heybeti ve azametiyle gelmiş, etrafa korku salmıştır. Gündüz vakti renginin kararması ve tir tir titremesiyle deniz korkmuş¹⁷⁰ birine benzetilir.

Gül bahçesi denizin azığı ile neşvünema bulur

Sehâb ü seyl ile irsâl olundu gülzâre

Kamu zahîre-i bahr ü kamu defîne-i kân (FD-İP k.20/6)

Denizin azığı ile madenin definesinin hepsi bulut ve sel aracılığıyla gül bahçesine gönderildi.

Deniz suyu buharlaşıp bu buharın soğuk havayla teması sonucu yoğunlaşmasıyla yağmur oluşur. Yağmurun yağdığı gül bahçesi böylece neşvünema bulur. Beyitte bulut ile sel ifadeleriyle kastedilen şey yağmurdur.

İhtiyacı karşılar, bereket sembolüdür, Cafer Bey'i simgeler, eteğine yapışılır, ümit kaynağıdır

Adâlet sende konmuşdur saña muhtâcdur kişver

Güher ümmîdi birle dâmen-i deryâ tutar sâhil (FD-İP k.22/22)

(Cafer Bey!) Adalet seninle yerleşmiştir, memleket sana muhtaçtır; (nitekim) inci elde etmek ümidiyle sahil denizin eteğini tutar.

¹⁷⁰ Denizin korkmasına dair bir başka örnek için bkz. (FD-İP g.150/4)

Saygın, itibarlı birinin eteğine yapışmak ona tutunmak bir yardım beklentisi manasına gelir. Beyitte sahilin denizin (Cafer Bey) eteğine yapışmış bir kula benzetilmesi, sahilin -yani kulun- denizden inci¹⁷¹ gibi kıymetli bir şey beklentisi içinde olduğunu göstermek içindir.

Ayrıca denizin ümit kaynağı olduğu belirtilmelidir. Ava çıkan denizciler bereketli avla geri dönmeyi umarken, onların dönüşünü bekleyen kişiler de ayrı bir ümit içindedir. Denizden kurtulmak¹⁷² bir ümittir, denizdeyken hayatta kalmak da öyledir. Denizden geçip istenilen yere/ kişiye ulaşmak yine bir ümittir. Bu ve benzeri pek çok nedenden ve yaşanmış hadiselerden dolayı “deniz ile ümit” ifadeleri sıklıkla yan yana kullanılır.

Buluttan (Ayas Paşa) inci toplar

Ebr-i nisānsın degül bî-hüde tahrîkuñ senüñ

Her gün eyler kesb senden bahr dürr-i şāh-vār (FD-İP k.44/8)

(Ey Paşa!) Sen nisan bulutusun ve oradan oraya gezinmen boşuna değildir; zira deniz her gün senden şahlara layık inciler toplar.

Deniz buluttan inci toplamakla nitelenerek nisan yağmurunun istiridyenin ağzına düşmesiyle denizde inci hâsıl olması inancına telmih yapılır.

Dünyevi bağları simgeler, kurtuluşla alakalıdır

Bî-tereddüd tutmuşam bahr-ı ta'allükdan kenār

Bî-tekellüf bulmuşam bî-hüde gavgādan emān (FD-İP k.23/11)

Dünyevî bağlar denizinden tereddütsüzce kenara çekildim, gösterişe kapılmadan bu beyhude kavgadan kurtuldum.

Dünyevî alakalar/ bağlar denize teşbih edilir. Deniz ve kurtuluş kavramı tenasüp içinde kullanılır.

Deniz kıyısında asker toplanır, göze temsildir

Cilve-gāh itmiş gubār-ı der-gehüñ müjgānumı

¹⁷¹ Suyun inciye dönmesine dair beyitler: (FD-İP k.15/27, k.32/15)

¹⁷² Denizden kurtuluşla alakalandırılması hakkında bkz. (FD-İP k.14/8). Denizden kurtulmanın güçlüğü hakkında bkz. (FD-İP g.296/8)

Sâhil-i deryâyı dutmuş asker-i Dârü's-selâm (FD-İP k.24/2)

Dergâhının tozu kirpiğimi kendine cilve-gâh edindir; (nitekim) Darüsselam'ın askeri deniz kıyısını tutar.

Darüsselam sözlükte; selam yeri, esenlik yurdu, barış limanı, cennet anlamına gelir ve Tanzania'da bir sahil kentidir. Beyitte İstanbul kastedilmektedir. Sevgilinin huzur ve selamet mekânı olan ülkesinin askerleri, sahil boyunu tutmuşçasına yârin dergâhının tozu da âşığın kirpiğini tutar. Kıyısı olmak bakımından “sahil boyu ile kirpik” benzeştirilirken asker beyitte geçen toz görevini üstlenir, deniz ise göze istiare edilir. Ayrıca sahilde (muhtemelen bir deniz seferi için) asker toplama geleneğine telmih yapıldığı düşünülebilir.

Medücezir halindedir, gönlü simgeler

Gönlümü gör dîdeden geh kan döker geh kan içer

Medd ü cezrini temâşâ kıl bu deryânuñ müdâm (FD-İP k.24/7)

(Ayas Paşa!) Gönlümü bir gör, (zira) kimi zaman kan döker kimi zaman kan içer; bu denizin durmayan meddücezrini temaşa et.

Gönlün teşbih edildiği deniz süreklilik arz eden yapısıyla meddücezir halindedir ve tehlikeler barındırır.

Denize ulaşmak galibiyetle ilişkilendirilir, Kuzey rüzgârından etkilenir

Ey hoş ol kim hırmen-i a'dâyı ber-bâd itmege

Cânib-i deryâya kılduñ seyr mânend-i şimâl (FD-İP k.25/11)

Ey (Ayas Paşa) düşmanı harap etmek için (daima sen) esenlik içinde bulun; deniz tarafına kuzey rüzgârı gibi seyrüsefer et.

Karayel (kuzey-batı), yıldız (kuzey), poyraz (kuzey-doğu) kuzey rüzgârları olarak bilinir. Şiddetlendiklerinde epey hasar oluşur. Beyte göre Bağdat'ın kuzeyinden esip denize (Basra Körfezi) yönelecek rüzgâr “yıldız” olmalıdır. Ayas Paşa yıldız rüzgârına benzetilerek bir komutanın ne kadar hasar verebileceğine dair bir tahayyül oluşturulur. Deniz ise Kuzey rüzgârından şiddetli şekilde etkilenmesiyle ele alınır. Ayrıca denize ulaşmak galibiyet sembolü olarak algılanabilir.

Kuşatır, yıkıcıdır, çürütür, nemlidir, Şeytan hilesine benzetmelik olur

Ki bahr-ı hîle-i iblîs aña ger olsa muhît

Tasavvur eylemek olmaz kim ol binâ çeke nem (FD-İP k.26/25)

(Ayas Paşa'nın gittiği yolun sağlam binası) Şeytan'ın hile deniziyle kuşatılsaydı bile o binanın su çekmesi düşünülmezdi.

Kuşatıcı, yıkıcı, çürütücü ve nemli olması hasebiyle beyte söz konusu edilen deniz burada Şeytanın hilesinin benzetildiği nesnedir. Hile denizi binaları, duvarları¹⁷³ çürütecek güçtedir. Fakat Ayas Paşa'nın izlediği yolun sağlam binası bundan etkilenmeyecek güçtedir (tezyif).

Girdaplarıyla süprüntüleri bir araya toplar, cinnete timsaldir

Kuş yuvası sanma kim dîvâne Mecnûn başına

Hâr u has cem' eylemiş girdâb-ı deryâ-yı cünûn (FD-İP g.234/5)

Deli divane Mecnun'un başındakini kuş yuvası sanma, (çünkü o) cinnet denizinin girdabıyla bir araya toplanmış süprüntüdür.

Cinnet denizinin (teşbih) girdapları etraftaki süprüntüleri bir araya toplayınca oluşan kuş yuvası görüntüsünün Mecnun'un¹⁷⁴ başındakini kuş yuvası olduğu zannına kapılmamak gerektiği konusunda uyarıda bulunulur. Beyitte deniz (su) ile delilik arasında ilgi kurulmuştur.

Memduhun mizacı denize benzetilir, mucize nesnesidir, Hz. Musa ile anılır, kılıçla alakalandırılır

Kahrı ol reng ile kim deryâ mizâcuñ huşk ider

Çalsa ger Mûsî-sıfat deryâya tîg-i âb-dâr (FD-İP k.41/11)

(Ey sevgili!) Hz. Musa gibi denize keskin kılıcını çalsan senin derya mizacın her türlü kahrı bir şekilde kurutuverir.

Bağdat Kazaskeri medhindeki beyitte kazaskerin mizacı denize benzetilir. Üstelik bu tehlikeli deniz tüm kötülükleri kurutarak yok etmek¹⁷⁵ suretiyle adeta mucize gerçekleştirir. Tıpkı Hz. Musa'nın asasıyla yarılan deniz mucizesi gibi Kazaskerin “ab-dar” kılıcı deniz üstünden mucizeler gerçekleştirir. Denize kılıç

¹⁷³ Duvar, kale vb. sağlamlık sembolü yapılarla bir su unsurunun birlikte anılmasına dair bkz. (FD-İP terc.30/VII-52)

¹⁷⁴ Deniz, ırmak vb. bir su ögesinin Mecnun'la beraber anıldığı beyit örneği için bkz. (FD-İP g.242/1)

¹⁷⁵ Denizin yok edici yönüne dair ayrıca bkz. (FD-İP k.14/7)

çalmak ifadesinden kazaskerin “fetih” için harekete geçtiği çıkarımı yapılabilir. Deniz burada mucize nesnesi/ mekânıdır.

Kavuşmayı ister, susar, dudağı kurur, derdinin dermanı sevgilidir

Beste-i zencîr-i şevkuñdur nesîm-i ter-mizâc

Teşne-i cām-ı visālūñdur muhît-i huşk-leb (FD-İP g.30/6)

(Ey sevgili!) Taze mizaçlı rüzgâr senin şevkinin zinciriyle bağlanmıştır; dudağı kurumuş okyanus vuslat kadehinin susuzluğunu çekiyor.

Vuslata susayan¹⁷⁶ ve dudağı kurumuş okyanus imajı “kadeh” etrafında şekillendirilir ve çözüm yolu sevgiliye bağlanır. “Teşnelik ve huşk-leb” ifadeleri ile okyanusun nemli olması beklenen tabiatı arasındaki tezattan faydalanılmıştır.

Zevk ve arzuya temsil edilir, yoldan çıkarır, gark eder

Oldum tamâm garka-i deryâ-yı şevk u zevk

Tutdum tarîk-i rābîta-i ‘akldan kenâr (FD-İP k.39/14)

Zevk ve arzu denizine bütünüyle gark oldum, akıl rabitasının yolundan çıktım.

Zevk ve arzu denizinin (teşbih) kişiyi yoldan çıkarması ve gark etmesi özelliğine değinilir.

Aşk denize benzetilir, içine düşülür, unutturur (bilinci yok eder)

Bahr-i ‘ışka düştüñ ey dil la‘l-i cānānı unut

Bâlig olduñ gel rahimden içdigün kanı unut (FD-İP g.39/1)

Ey gönül! Aşk denizine düştün, sen artık sevgilinin lal dudağını unut; döl verme çağına geldin, gel (ceninken) rahimden içtiğin kanı unut.”

Aşk;¹⁷⁷ içine düşülen, kurtulması hayli meşakkatli bir deniz şeklinde tasavvur edilirken onun geçmişe ait birtakım hususları uzaklaştırmak hatta engellemek¹⁷⁸ (temizleyip izini silmek, unutturmak) vasfı beyitte dile getirilir.

¹⁷⁶ Feyiz, deniz, âbıhayât vb. bir su unsurunun vuslatla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP g.30/7, g.124/1)

¹⁷⁷ Aşkın denize benzetildiği diğer örnek için bkz. (FD-İP g.117/5)

¹⁷⁸ Denizin engelleri olmasına dair bkz. (FD-İP g.289/10)

Taşkına döner, çepeçevre sarar, korkutup kaçırır, aşka temsildir, âşığın meskenidir

Görüp muhlik benüm çevremde bahr-i 'ışk tıgyânın

Kaçup bir daga çıkmış Kūhken kurtarmaga cānın (FD-İP g.225/1)

Aşkı uğrunda dağı delmesiyle meşhur Ferhat, çevremdeki aşk denizinin taşkına dönüp helak ettiğini görünce canını kurtarmak için bir dağa kaçmış.

Âşığı çepeçevre saran, taşkına döndüğü için helak etme tehlikesi barındıran, korkutup kaçırıcı bir denize benzetilen aşk âşığın Ferhat'tan üstün yönlerini de ortaya koyar. Zira aşk denizini mesken tutan âşık Ferhat'ın pek ürktüğü ve korkup kaçtığı mekândır.

Çalkalar, kıyısızdır, kurtulması zordur

Çıkmak diler sefine-i ten cünbişiyle cān

Deryā-yı 'ışkdan ki 'ademdür kenāresi (FD-İP g.290/3)

Vücut gemisi çalkalandıkça can, kıyısı yokluk olan aşk denizinden çıkmak ister.

Beyitte kıyısı bulunmayan, gemileri çalkalayan ve kurtuluşu pek güç olan deniz hüviyetiyle aşk temi işlenir (teşbih).

Mecnun tarafından bilinmez, âşık tarafından bilinir, sahilin vaat ettiği güvenliği sunmaz

Beyābān-gerd Mecnūndan gam u derdüm su'āl itme

Ne bilsün bahr hālin ol ki menzil-gāhı sāhildür (FD-İP g.69/2)

(Ey sevgili!) Çölde dolanan Mecnun'a benim çektiğim derdi sorma; (zira) o kumsalı kendine mekân edinmiştir, denizi ne bilsin.

Aşk derdi çoğala çoğala denize dönmüş (istiare) âşık için bu tehlikeli¹⁷⁹ mecra bilindik addedilir. Mecnun ise denize oranla çok daha güvenli sayılabilecek çölün yani kumsalın erbabıdır. Âşığın mekânı olan denizi tanıyıp bilmez.

Arzu rüzgârıyla çalkalanır, etkilenir, hareketi daimidir

¹⁷⁹ Deniz tehlikeli oluşunu ima eden beyit örneği için ayrıca bkz. (FD-İP g.108/2)

Sînemi çāk eyle gör dil ıztırābın ‘ışkdan

Revzen aç her dem hevādan mevc uran deryāya bah (FD-İP g.61/5)

(Ey sevgili!) Sinemi parçala ve aşk yüzünden ne ıstırap çektiğimi orada gör; (sinemde) bir pencere aç ve daima arzu rüzgârıyla çalkalanan¹⁸⁰ o denize bak.

Çevresindeki atmosferden etkilenen deniz burada “ıstıraba dönmüş aşk”ın benzetilene olur. “Pencereden bakıp dalgalı denizi seyretme” hali beyitte “âşığın sinesinin yarığında bakıp aşk ıstırabının denizini izleme” imgesiyle anlatılır.

Derde temsildir, şahitlik eder

Havādan mevce gelmiş bahr-ı derdüm şāhid-i hālüm

Dil-i pür ıztırāb u nāle-i bî-i‘tidālümdür (FD-İP g.103/6)

Ölçüsüzce ağlıyorum, gönlüm ıstırap içindedir; hava/ heves ile coşup dalgalanan dert denizim halime şahittir.

Aşk derdiyle¹⁸¹ denize dönen (teşbih) yaşın ölçüsü yoktur, gönlün ıstırap çekmesi gözyaşının miktarını artıran bir etkendir. Âşığın bu müşkül haline dalgalı deniz şahit gösterilir. Çünkü heva (rüzgâr)/ heves ile coşup dalgalanınca tıpkı âşiğa benzemektedir.

Âşığın bağında çalkalanır, kandan mamuldür, etkilenir, çalkalanır

Her tarāf pür-hün eliflerdür çekilmiş göğsüme

Ya hevādan mevc urur bagrumdaki deryā-yı hün (FD-İP g.215/2)

Her taraf göğsüme çekilmiş kanlı elifle doludur yahut havadan (arzu yüzünden) bağındaki kan denizi çalkalanmaktadır.

Elif çekmek;¹⁸² göğse kılıç gibi kesici aletlerle uzunlamasına yaralar açmak demek olup âşığın ne denli yürek acısı çektiğini ifade eden bir tabir/ uygulamadır. Göğüsteki elifler hafifçe dalgalıdır ve âşık bu sebeple rüzgârdan dalgalanan deniz benzetmesinde bulunur. Rüzgâr yani heva kelimesi heves/ arzu manasına gelecek şekilde tevriyelidir. Yani âşığın göğsündeki yaralarda oluşan kan denizi hem heves/ arzu yüzünden hem de rüzgâr/ hava sebebiyle dalgalanmaktadır.

¹⁸⁰ Mevc kelimesinin bir manası da ıstıraptır. Beyit bu şekilde de yorumlanmaya uygundur.

¹⁸¹ Dert denizi teşbihi için ayrıca bkz. (FD-İP g.296/8)

¹⁸² Konuya ilgili bir makale için şu kaynağa bakılabilir: Karaköse, 2013: 199-228. Elif çekmekle gözyaşının alakalandırılması hakkında bkz. (FD-İP g.247/1)

Her bulduğu inciye beğenmez, kumsala inciler bırakır, arayış halindedir, seçicidir

Ne güher balsa beğenmez bırakur yazıya deryā

Gālibā kim aña maksūd dişüñ gibi güherdür (FD-İP g.107/3)

Deniz ne zaman bir inci balsa onu beğenmez ve kumsala bırakır; (ey sevgili) galiba onun istediği şey senin dişin gibi bir incidir.

İnciler barındıran deniz hâlihazırdaki incileri bir türlü beğenmeyip onları sahile sürükleyip atar halde tasvir edilir.¹⁸³ Zira elindekilerin hiçbiri ona kâfi görünmez. İstediği inci ancak sevgilinin dişinin kıymetinde ve güzelliğinde olan bir tanesi olmalıdır, denilerek hüsn-i talil sanatına başvurulur.

Çer çöp gezdirebilir, ikiyüzlülüğe temsil olur

Zerk deryāsında bir hāşākdür kim çizginür

Su'fi-i şeyyād kim devrān dutup eyler semā' (FD-İP g.144/3)

Riyakār sofı, ikiyüzlülük denizinde gezinip dolanan bir süprüntü gibi davranarak döne döne semah yapar.

İkiyüzlülük, çer çöp gezdiren denize teşbih edilir.

Hercai tabiatlıdır, etkilenir

Güher tek kılma tagyîr-i tabî'at delseleler bagruñ

Karār it her hevādan olma şür-engîz deryā tek (FD-İP g.155/5)

(Ey gönül!) İnci gibi bağrını delseleler bile tabiatını değiştirme; sebat et ve her heves/ hava ile değişen tuzlu ve karmakarışık deniz gibi olma.

Denizin tabiatı değişkendir, kararsızdır,¹⁸⁴ suyu tuzludur, karmakarışıktır, havaya göre değişir, etkilenir.

Hız. Süleyman'ın kaybolan yüzüğünün mekândır, şairdir, adaleti sağlar

Süleymān mesnedinden dîv-i güm-reh ragbetin kesdüñ

¹⁸³ Sevgilinin güzellikçe eşsiz dişini gördükten sonra incileri beğenmeyip sahile çıkaran/ atan deniz tasavvuruna dair bkz. (FD-İP g.301/4)

¹⁸⁴ Gözyaşı, su, deniz, vb.'nin kararsız yapıda oluşuna değinen beyitler: (FD-İP g.236/1, g.236/4, 275/2)

Deñizde hâtem-i hükmi Süleymândan haber virdüñ (FD-İP g.170/5)

(Ey peygamber!) Yoldan çıkmış şeytanın meylini Süleyman makamından kestir; denizde (kaybolan) Süleyman'ın yüzüğünden haber verdin.

“Mühr-i Süleyman İslâm inancında, “Kıyametten önce yer altından elinde Süleyman'ın mührü ve Mûsâ'nın asâsı olduğu halde bir dâbbe çıkacak ve asâsıyla müslümanların yüzünü aydınlatacak, mührüyle kâfirlerin yüzünü mühürleyecektir” meâlindeki hadis dolayısıyla girmiş (Müsned, II, 259; İbn Mâce, “Fiten”, 31), İsrâiliyat'tan beslenerek ayrıntılı biçimde işlenmiştir. Bu rivayetlerde Hz. Süleyman'ın ateşe, suya, rüzgâra, kuşlara ve hayvanlara hükmetmesini sağlayan yüzük şeklinde tılsımlı bir mührün sahibi olduğu, cennette Hz. Âdem'e ait iken Cebrâil tarafından Hz. Süleyman'a getirilmiş olan bu yüzüğün üzerindeki altıgen motifte ism-i a'zamin remzedildiği, Hz. Süleyman'ın ism-i a'zama hücrmeten bu yüzüğü yalnızca abdesthaneye giderken çıkarıp Âsaf adlı vezirine veya hanımı Âmine'ye teslim ettiği, mühür parmağında olmayınca hayvanlara hükmedemediği kaydedilmektedir. Bir gün abdesthaneye gittiğinde hilkat garibesi bir sahra cini (ifrit veya dev) Süleyman'ın kılığına girip hanımından mührü almış, Hz. Süleyman mührü istediğinde sahtekârlıkla suçlanmış ve kendi kılığına giren devin emriyle saraydan çıkarılmış, dev onun yerine sarayda hüküm sürmeye başlamıştır. Hz. Süleyman bir sahil kasabasında balıkçıların yüklerini taşıyarak hayatını sürdürmüş, aradan kırk yıl geçtikten sonra dev bir daha başkalarının eline geçmesin diye mührü denize atmış, ardından kendisine karşı ayaklanan hayvanlar ve cinler tarafından parçalanarak öldürülmüştür. Aynı günlerde yanında çalıştığı balıkçı Hz. Süleyman'a hizmetine karşılık para yerine bir balık vermiş, Hz. Süleyman akşam balığı pişirmek için karnını yardığında kendi yüzüğünü görmüş ve onu parmağına takıp saraya gitmiş, orada eski hayatına kavuşarak peygamberlik dönemini tamamlamıştır. Halk arasındaki, “Mühür kimdeyse Süleyman odur” atasözü bu kıssaya dayanır. [...] Bir sembol olması bakımından mühr-i Süleyman, [...] Osmanlılar'da ise başta hamam kubbe delikleri olmak üzere mezar taşları, cami tezyinatları, anıtlar ve kemer kilit taşlarıyla çini, seramik gibi mimariyi ilgilendiren hususlarda şeytani uzaklaştırmak amacıyla; mutfak eşyalarında, çeşmelerde, sebillerde, tas, tepsi ve tabaklarda zehirlenmeye karşı tılsım niyetine; serpuş, tolga başlıklarda güç sembolü; giyim eşyaları ve takılarda hürz ve vefk olarak yüzyıllarca kullanılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın rüzgâra hükmedebilmek için sancağına mühr-i Süleyman motifi naksettirmesi bu gelenekten kaynaklanır. Devlet fikri ve hükümet etme yetkisi ilk defa Hz. Süleyman'da kemale erdiği için ona bunu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil eder. Bu sebeple mühr-i Süleyman her şeyden evvel devlet olmanın ve hükmetmenin sembolüdür.” (Pala, 2006: 525-6)

Beyitte Hz. Süleyman'ın yüzüğünün bir ifrit tarafından çalınması, ifritin Süleyman'ın yerini alması ve ardından yüzüğün denize atıldıktan sonra bir balığın karnında tekrar sahibine yani Hz. Süleyman'a dönmesi hadisesine telmih yapılır. Denizin buradaki rolü, adaleti sağlayan aracı olması ve şaşırma özelliği taşımasıdır.

Yansıtır, sevgilinin yanağına temsildir, aşılın nesne konumundadır

Nedür didüm ruh-ı sāfuñda 'aks-i merdüm-i çeşmüm

Didi gelmiş gemiyle Rûma deryâ kat' idüp Hindü (FD-İP g.242/5)

(Sevgiliye) *Saf yanağına aksetmiş göz bebeğimin ne olduğunu sordum; (cevaben bana onun) gemiyle deniz aşır Anadolu'ya gelmiş bir Hintli olduğunu söyledi.*

Beyitte sevgilisinden gözünü ayıramayan âşık imajı işlenir. Âşığın göz bebeği yârin su özellikli yanağında yansır ve benek/ ben gibi görünür. Sevgili ise bu manzarayı Anadolu'ya (güzellik) deniz yoluyla (yanak) gelmiş bir Hintli (göz bebeği, ben) benzetmesiyle yorumlar. Saflığı vurgulanan deniz yanak için benzetilen konumunu alır. Çünkü aksettirip yansıtma özelliğine sahiptir. Ayrıca denizin aşılâgelen bir nesne olduğu belirtir.¹⁸⁵

Bakire değildir, eteği ıslaktır/ iffetsizdir

Dâmenüñ doldursa gerdün dürr ile tök ebr tek

Dürr için telh itme kâmuñ bahr-ı ter-dâmen gibi (FD-İP g.289/6)

Eğer olur da felek senin eteğini inciyle doldurursa sen onları bulut gibi dök; eteği ıslak deniz misali inci için niyetini kötüleştirme.

Eteği ıslak ifadesi, bakir/ bakire olmama durumu için kullanılan bir deyimdir. Deniz bu sıfatla nitelenerek kötülenmekte, iffetsizleştirilmekte ve sevgilinin onun gibi olmaması istenmektedir (tevriyeli anlatım).¹⁸⁶ Deniz, inci uğruna eteğini ıslatmış ve değerini yitirmiştir. Sevgili bulut gibi olmalı, eteği incilerle doldurulsa bile onları saçmalıdır. Buluttan saçılan inciyle kastedilen şey (sperma özellikli) yağmurdur (istiare).¹⁸⁷

Sevgilinin sözlerini duymaya çalışır, durmadan sahile yanaşır

Dür tek dişüñ sözünü her dem işitmek ister

Bahrüñ müdâm anuñçün sâhildedür kulağı (FD-İP g.295/4)

(Ey sevgili!) Senin inciye benzeyen dışından çıkan sözü her an duymak istediği için denizin kulağı daima sahildedir.

Deniz kulağı (tevriye) aracılığıyla dinleyen ve durmadan sahile bu sebeple yanaşan bir kişiye benzetilir (teşhis).

¹⁸⁵ Deniz aşılâgemesine dair bkz. (FD-İP g.289/10)

¹⁸⁶ “Denizler aşılâsı dahi eteği ıslanmamak” deyişi hakkında örnek için bkz. (FD-İP g.289/10)

¹⁸⁷ İncinin spermi temsil etmesi ve klasik Türk şiirinde cinsellik konusunda bkz. Atay, 2003; Sürelli, 2007; Sürelli, 2009: 83-107. Osmanlı toplumunda cinsellik için bkz. Yılmaz: 2000.

Yokluk denizle simgelenir, içine seller katılır, yok eder

Dehr bir seyl-âbdur mülhak adem deryâsına

Biz ki ser-gerdânuz ol seyl-âba baksa düşmüş hâr u has

(FD-İP muk.5/1)

Dünya yokluk denizine akıp ona katılan sel gibidir; bizse o sele bakarken suya düşmüş çalı çırpı parçaları gibiyiz ve avare avare dönenmekteyiz.

Yokluk denizine hızla akıp katılan bir sel suyu tarifi yapılan dizelerde sel dünyaya temsildir. Dünyadaki insanlar ise bu sel suyuna düşmüş ve sürüklenen çalı çırpı parçasından ibarettir.

Bahtsızdır, dalgadan elleri vardır, hırs ile sahilin eteğini tutmaya çalışır

Kef-i hırs ile dâ'im dâmen-i dünyâ-yı dūn dutsañ

Zamâne şūr-baht eyler seni peyveste deryâ tek (FD-İP muk.27/1)

Hırs eliyle daima bu adi dünyanın eteğini tutsan bile zamane (felek) daima seni deniz gibi bahtsız eyleyecektir.

Daimilik ve felek ile alakalandırılan deniz burada bahtsızlıkla nitelenir. Açtığı dalga avuçlarıyla sahilin eteğini ne kadar tutmaya çalışırsa çalışsın denizin eli daima boş kalır. Dolayısıyla deniz bahtsız bir kişi şeklinde betimlenir.

Buraya kadar şairlerin deniz hakkındaki görüşlerini şiirler üzerinden açıklamalı olarak göstermeye çalıştık. Şimdi ise bu görüşleri bir özet halinde aşağıda sunarak denize dair çıkarımları bütün halinde ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken denize (okyanus) benzetilen öğelere, denizin benzetildiği öğelere, denizin sembolize ettiği unsurlara, denizin hangi özelliklerinin ele alındığına, denizle alakalandırılan ve tenasübî ilişkisi bulunan unsurların neler olduğuna yer veren bir sıralama takip edeceğiz.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Yusuf Has Hacib'de deniz (okyanus) denildiğinde; denize benzetilen/ istiare edilen öğeler arasında tespit edilenler: "Bilgi, Kutadgu Bilig, gönül, ölüm, ölmek (yaşamaktan vazgeçmek), evlat sahibi olma derdi, akıl, hayat ve hayatın zorlukları, dünya malı, söz, rahata dalıp oyalanmak ve içki içmek ve beyler" şeklindedir.

Denizin Yusuf Has Hacib tarafından üzerinde durulan özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Dipsizdir, derindir, dibinde inciler yatar, kıymetler (inci, mercan, yakut, cevher vs.) barındırır, çakıl taşları barındırır, uçsuz bucaksızdır, çukurdur, tehlikelidir, içine girilir/ dalınır, kuruyabilir, kurutulabilir, kurur, boğar/ boğabilir, zarar verebilir, ölüm kalım meselesi yaratır, öldürür, fayda sağlamaz (kifayetsizdir), doyurmaz, yaşam kaynağıdır, ceza mekânıdır, mucize nesnesidir/ aracıdır, yarılır, içinden geçilir, geçit vermez, yakınında duran kişiyi zengin eder, zenginlik kaynağıdır, umut kırar. Allah'ın yaratma gücüne delil teşkil eder, kıymete ulaşmanın yolu denizden geçer, içine iyice bakıldığında onun ne olduğu anlaşılır.

Denizin sembolize ettiği öğelere bakıldığında; sayısızlık, sınırsızlık, enginlik, çokluk, genişlik, büyüklük, bolluk bereket, aşılması gereken engel, hayat/ yaşam, zorluk/ güçlük, derinlik ile karşılaşılır.

Ayrıca şairin denizi; kısmet, vezir, yetenek, el, gemi, evlilik, evlat, kum, kumsal/ sahil, açgözlülük, şair, şiir, Hz. Musa ve Firavun, ayrılık acısı, kaygı, serçe ile ilişkilendirdiği görülmüştür.

Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye: Yunus Emre'nin mesnevisinde deniz imgesi ele alınırken sabrın denize benzetildiği, denizin ateşle birlikte ele alınıp onunla zıt anlama gelecek şekilde kullanıldığı, alev alıp yanabilme özelliğinin vurgulandığı görülür.

Nesîmî, Dîvân: Nesîmî'de denize benzetilen öğeler; âlem-i kübra olan gönül, vahdet, hakikat, Allah, şairin sözü, Allah'ın tecellileri ve ilâhî açılımları, Hz. Muhammed ile Allah'ın zatı, hayret, cömertlik, sevgili, dudak, ilahi aşk, aşk, Nesîmî, tahkîk, bilgi/ ilim, yumuşak huyluluk (hilm), irfan (dâniş), mürekkep, âşığın gözyaşı, can, mana, âşığın gözü, vücut, kudret, âşığın gönlü, dert, âlem, Allah'ın tesiri, gönül, kişi, fenâ ve Hz. Ali şeklindedir.

Dîvân'da denize (okyanus) dair türlü özellikler sıralanır. Örneğin deniz; coşar, tesir eder, göğe vuran dalgaları vardır, yedi tanedir, hadsizdir/ engindir, kıyısı kenarı yoktur, sahilsizdir, uçsuz bucaksızdır, nihayetsizdir, damlada deryalık kabiliyeti vardır, azamdır, kendine kattığını yok eder/ kendine benzetir, arındırır, kıymetler barındırır (inci, maden, mercan, sedef, vb.), içine dalınır, Allah'ın sıfatlarını yansıtır, kâinat onun dalgasıdır, gark eder, içindekilerin görülmesi gerekir, bitimsizdir, tehlikelidir, derindir, akli yutacak kabiliyettedir, bilinmezliklere doludur,

nisan yağmurlarını inciye çevirir, çözer, övgü sıfatı olur, kifayetsizdir, içine düşülür, içine düşen nesneyle dalgalanarak etrafı ıslatır, anlaşılması için görülmelidir, Allah'ın iziyle doludur, bakmasını bilene güzelliklerini gösterir, etkilenir, dalgalanır, inciler saçar, kıymetlidir, kıyısı vardır, kıyısında dolaşmak adettir, her yeri kaplar, yâre vuslatla oluşur, aklın yetmeyeceği enginliktedir, gökyüzü yedi denizin kubbesi olarak anılır, peygambere sıfat olur, tarif edilmesi güçtür, kendine hayran eder, akli baştan alır, yüceliklere ulaşmak amacıyla içine dalınmalıdır, içindeki dalgalar denizin etkisini hisseder, içine incelikli sözün mekânıdır, şiir/ söz armağan olarak denize atılır, mahveder, kaplayıcıdır, balıkları (içine dalanı) görünmez kılar, suyu selsebil niteliklidir, yârin dilinden ve gönlünden taşar, güzeldir, akıntılıdır/ akıcıdır, arzu nesnelerini içinde gizler, âşığın gönlündedir, denizden (deniz kenarında) dilek dilenir, kendine uyum sağlar, damlalardan oluşur, damlada deniz olma kabiliyeti vardır, damladan deniz çıkar, kuşatıcılık yönünden noksandır ve okyanuslar içinde deniz barındırır.

Her şair gibi Nesîmî de denize dair sembollere şiirlerinde yer verir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: enginlik, sınırsızlık, genişlik, yok olup hakikate erme, dünyaya ait olma bolluk, çokluk, daimilik ve bakilik.

Deniz (okyanus) ile alakalı olup şiirlerde deniz; vahdet, damla, vuslat, inci, maden, mercan, sedef, yakut, hazine, berr (kıta, kara parçası, yeryüzü), dudak, kaynak, ışık, gemi, kaptan, bulut, ümit, feyiz, sahil, Tufan, ayrılık, sarraf, kuruluk ve yaşlık, fen ehli, Hz. İsa ile Meryem, dalgıç, Fırat nehri, cihan, Hz. Ali, Hz. Yunus, Hz. Yunus'u yutan balık ile beraber anılır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Gülşehrî'de denize (okyanusa) teşbih yahut istiare edilenler arasında; aşk, âlimin gönlü, mana, din, hakikat, fena vadisi, bid'at, gökyüzü, âlem, Allah'ın rahmeti, Allah'ın hükmü bulunur. Deniz ise; şarap tortusuna (cür'a), sarsan ve hırpalayan yapısı sebebiyle kavgacı bir kişiye, Gülşehrî'nin Dîvânı'na (eserine, mesnevisine) benzetilir.

Deniz ayrıca; çokluk, enginlik, uçsuz bucaksızlık, aşılmazlık, aşılması gereken engel, padişahlık (en yüksek konumda bulunma) sembolüdür.

Mesnevîde denize (okyanus) dair türlü özellikler sıralanır. Örneğin Gülşehrî'de deniz; âşığı yutar, yüzlercesi bir yudumda içilir, içinde sayısız kıymetler (inci, balık) barındırır, coşkundur, ondan kurtulmak zordur, tehlikelerle doludur,

âşığı yutar, gark eder, çaresizliğe ve ümitsizliğe neden olur, adi şeyler (çer çöp, süprüntü, yılan) barındırabilir, zıtlıkları bir arada bulundurabilir, iki yönlüdür, arzu nesnelere barındırır, mücadele mekânıdır, temizler, temizlemekte yetersiz kalır, bin tanedir, nefis cehennemi tarafından bir yudumda içilir, göl onun kuludur, içinde herkes yüzemez, can ile özü birdir, içinde can yüzer, kıyısında gezilir, dünyayı tutar, tılsım bozar, uçsuz bucaksızdır (kıyısı yoktur, sahilsizdir), zarar verir, zarar verebilecek güçtedir, yıkıcıdır, toprağın verdiği güveni vermez, hakiki olanı ayırt eder.

Deniz (okyanus) ile alakalı olup şiirlerde deniz; ustalık ve marifet göstermek, timsah, dört sayısı, dalgıç/ yüzücü, it derisi, on iki ilim, dîvân, nefis, cehennem, göl, kulluk, can, tavuk, kaz, ölüm, şeytan, mümin kimse, kaz yavrusu, şeriat, tarikat, hakikat, gemi, yelken, toprak ve ev ile birlikte anılır.

Hoca Mes'ûd, Süheyl ü Nevbahâr: Denize (okyanus) benzetilen öğeler incelendiğinde: İsyân, aşk, zırhlı Çin ordusu, askerî coşkusu, endişe, gözyaşı, hikmet ve marifet, fesahat, Allah'ın fazlı (merhamet, ihsan) ile karşılaşılırken matem üzüntüsünün Karadeniz'e benzetildiği görülür. Deniz; babalık konumuna karşılık gösterilir ve geceye benzetilir.

Sembolleştirme özelliğinin deniz (okyanus) üzerinden ele alındığı unsurlar şunlardır: Sevgiliye giden yoldaki engel, aşılması gereken zorluk (eşik), güzel ve iyi olan, çokluk, sınırsızlık/ enginlik.

Mesnevîde pek çok özelliği dile getirilen deniz (okyanus); titrer, Allah'ın heybetini gösterir, Allah'ın mucizesinin gösterenidir, yarılır, içinde açılan yol geçit olur, derindir, inci hasıl eder, cinsiyet olarak erkek hüviyetindedir, bereketlidir, kıymetler (inci, sedef) barındırır, geçilir, şiddete maruz kalınca çökebilir, kanla dolar, çöle döner, cinler ve canavarlar mekânıdır, içindeki inciyi deniz canavarları sahile çıkarır, korkutur, içsel korkunun açığa çıktığı tekinsiz bir mekândır, güvenilmezdir, tabiatı değişkendir, rüzgârdan etkilenir, yol alırken içine endişe bırakılır, tehlikelidir, saçın yapısını bozup saçı döker, dibine ulaşmak zordur, arzu nesnelere barındırır, çevre yöreyi bütünüyle kastedecek şekilde kullanılır, gark eder, yıkıcıdır, zümrüttendir, içine düşen kişi önüne ne çıkarsa ona yapışır, akar, akıcıdır, coşar, içine yahut batılır/ dalınır, sıfat olur, içinden çıkılır, dalgalanır.

Ayrıca deniz (okyanus); sedef, inci, yol, ayrılık, savaş, yel, endişe ve kaygı, selamet, kuruluk, saç, kara (toprak, kıta, yeryüzü), zümrüt, altın, gemi, fırsat, demir, asker (çeri), meşe ormanı, ümit ile alakalandırılmıştır.

Ahmedî, İskender-nâme: Ahmedî’de deniz imgesi incelendiğinde denize benzetilen/ istiare edilen öğeler olarak şunlarla karşılaşılır: felek, askerler, Keşmir halkı, Ahmedî’nin söz söyleme kabiliyeti, ilim, Hz. Ömer’in alimliği, mürekkep, ordunun sefer coşkusu, askerin döktüğü kan, kılıç, fikir, zamanın uçsuz bucaksızlığı ve tekrarlı yapısı, Miraçta H. Muhammed’in gördüğü ve sayılamayacak çokluktaki melekler, Allah’ın tevhid makamı, Allah’ın cömertliği ve yaratıcılığı, Allah’ın nuru, Hz. Muhammed ile Allah’ın rahmet feyzi, marifet. Ayrıca denizin göğe benzetildiği görülür.

Denizin sembol olduğu unsurlar ise şu şekilde sıralanabilir: Allah’ın yaratıcı gücü, padişahın egemenliği, genişlik, enginlik (uçsuz bucaksızlık), çokluk, aşılması gereken engel, bereket, sayısızlık, sınırsızlık/ hadsizlik, ululuk ve azamet.

Özelliklerine göre mesnevi incelendiğinde Ahmedî’de deniz; damlayı inciye çevirir, kılıçta bulunur, cengâverliği ispatlama nesnesidir, yakıcıdır, teskin etmez, hercaidir, sabit kalamaz, hudutsuzdur (sınırları belirsizdir), uçsuz bucaksızdır, rüzgâr onu sürekli değiştirir, rengi değişir, yüzeyi çeşitli nakış şekilleri alır, güvenilir bir tabiatı vardır, korku ve endişe uyandırır, acayıplıklar mekanıdır, temaşa edilir, macera çağrışımı yapar, kan rengine döner, savaşın dehşetini yansıtır, sevgililerin arasındaki engel olup vuslat vesilesidir, batıdadır, yeryüzünü kuşatır, zulmet ve buharla doludur, dünyadaki denizler beş tanedir ve hepsi batıdaki büyük okyanustan hasıl olur, yedi tanedir (Hint denizi, Faris denizi, Rum denizi, Cürcan denizi, Kulzüm denizi, Okyanus denizi ve Batı denizi), refah seviyesini anlatırken kullanılır, dünyayı inciyle doldurur, misklidir, inciye derinliklerinde barındırır, çer çöp onun üstünde yüzer, Hz. Muhammed’e sıfat olur, içinde bilinmeyen/ ürküten yaratıklar barındırır, dökülen kanın çokluğunu anlatır, kılıcın ateşiyle yanabilir, gark eder, canı boğar, can pahasına içine dalınır, ateştedir, cadılar ve büyü ile alakalandırılır, dipsizdir, övgü sıfatı olur, ulu olmakla ilişkilendirilir, ulaşması zordur, sayılmazlık belirtir, içine gireni bezer (kendine benzetir), yaratılışı çağrıştırır, bulutları oluşturur, ırmak ve çeşmenin aslıdır, içinde türlü yaratıklar gezer, enginliğiyle şaşkına çevirir, Hz. Muhammed marifet okyanusundaki bir gemicidir,

insan tarafından iyice bilinmesi gerekir, marifet okyanusundan çıkan denizler tekrar ona döner.

Ayrıca Ahmedî'nin denizi; nisan yağmuru, inci, kılıç, kara, gül rengi, kan, asker, dağ, ilim, Hz. Ömer, mürekkep, mecma, kân, feyiz, memba, dev, sihir, hile, yol, ateş, akıl, nur, cömertlik, fazilet, fikir, şeriat, gemi, külli akıl, kayık, rüzgâr ile alakalandırarak kullandığı görülmüştür.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Kıssa-i Yûsuf mesnevisine göre denize benzetilen/ istiare edilen öğeler arasında; söz ve sevgilinin güzelliği sıralanabilir. Deniz çokluk sembolü olarak anılır. İçine dalınması, içinde kıymetler barındırması (inci, hazine, mercan, lal taşı), korku uyandırması özellikleriyle ele alınır. Dalgıç, inci, hazine, kılavuz, yol, güzellik, maden, istiridye ile ilişkilendirilir.

Ahmed-i Dâ'î' Dîvân: Dîvân'da denize benzetilen öğeler arasında; gözyaşı, Allah, Allah'ın rahmeti, utanç, himmet, memduh (övülen kişi), şarap, sevda, yaşam, şiir defteri (dîvân), söz ehli, kalp, mana bulunur. Deniz ise; ölü bedene, ağlayan birine ve sıradanlık-aleladelik ile ufaklık yönlerinden damlaya benzetilir. Denizin sembolize ettiği öğelere bakıldığında; cömertlik, çokluk, aşılması gereken engel, enginlik (uçsuz bucaksızlık), bilinmezlik, akıl ile karşılaşılır.

Denizin üzerinde durulan özellikleri ise şu şekildedir: Kifayetsiz kalır, cevherlerin (inci, sedef, yakut) kaynağıdır, akıcıdır ve süreklilik bildirir, barındırdığı kıymetleri herkese bildirmez, yedi tanedir, bir damla şarapla gülsuyuna ve Kevsere döner, dibi ulaşılmazdır, mucizeler mekânıdır, etkilenir, utanır, yası anlatır, ölü bedeninin soğumasıyla alakalandırılır, soğur (ıssız düşer), gark eder, beddualarda geçer, gözyaşı karşısında kifayetsizliğiyle betimlenir, çiy tanesi (nem) kadar etmez, geçilir, âşkın gözyaşına gark olur, alabora eder, yeterince bilinmez, kadimdir, bilinci ve hafızası vardır, iyi dilek içeren dualarda geçer, taşar, içine batılır veya dalınır, Çelebi Mehmed'in himmetiyle coşar, taşı yakuta ve lal taşına çevirir, toprağı iksire çevirir, kıskanır, uçsuz bucaksızdır, binlercedir, ufak ve aleladedir (sıradandır), dünyayı (kıtaları) gark etmiştir (kuşatmıştır), içine dalanı mest eder, bilinmezdir, dalgalıdır, sahilde yürüyenlere engel olabilir, gemileri er geç kıyıya çıkartır, âşkın ağlamasından etkilenerek coşar, ağlar.

Denizle ilişkilendirilen ögeler arasında; maden, akıcılık, bulut, inci, Hz. Nuh, Nuh'un gemisi, dağlar, ateş, çeşme, kayık, lütuf, himmet, cömertlik, Nil ve Fırat, akıl, dalgıç, hazine, gemi, yakut ve sedef bulunur.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Cem Sultan'ın Cemşîd u Hurşîd mesnevisinde kullandığı tasavvurlara bakıldığında denize benzetilen ögeler arasında: irfan, Hz. Ömer, marifet, Hz. Hüseyin, Allah'ın rahmeti, Ahad (birlik, teklik) makamı, vahdet, Hz. Muhammed'in lütfu ve şefaati, ilim, lâ ilâhe illa'llâh, günah, Fatih Sultan Mehmed'in saadeti/ devleti, fesahat, söz, bülbülün ötüşü, şarap, aşk, cihan, düşman, Efser isimli anne, zırhlı ordu, Cemşîd, anlatı kahramanının gücü ve savaş hengamesi bulunur. Ayrıca deniz belaya benzetilirken Kızıl Deniz ise Nil'e benzetilir.

Denizle sembolleştirilen kavramlar; cömertlik, çokluk, aşılması gereken engel ve enginlik (sınırsızlık) şeklindedir.

Denize ait özellikler ise oldukça çeşitlidir. Cem Sultan'a göre deniz; Allah'ın kudreti ile aşikâr olmuştur, devredip döner, amberin hâsıl olduğu mekândır, her yerdelik belirtir, yedi tanedir, damladan değersizdir, muhabbetle coşar, tutsak eder, ondan kurtulmak sevindirir, inci yatağıdır, vuslata giden yoldur/ aracıdır, tehlikelidir, sıkıntı veren bir yoldur, Aden Denizi inci yatağı olmasıyla meşhurdur, gark eder, Hz. Muhammed içine girmiştir, temizleyip saflaştırmak suretiyle öze döndürür, yok eder, birlik sağlar, ikilikleri giderir/ fazla olanı yok eder, eksilmez, cihanı gark edecek güçtedir, kıyasızdır, eşsizdir, Allah'ın kudretini gösterir, sınavdır, Hz. Musa için sınav mekânıdır, yedi tane olsa bile kifayetsiz kalır, içinde usta kişiler yüzebilir, içinde kıymetler barındırır (inci, cevher, vb.), içine dalınır, boğar, sefası azdır, derdi çoktur, korkutur, endişelendirir, bilinmezliklerle doludur, çetin ve zalimdir (kan döker), dalgalıdır, dalgaları demir sertliğindedir, dereden üstündür.

Denizle birlikte anılan ve onunla ilişkilendirilen unsurlar ise; sahra, sefa, damla, azat olmak, inci, sedef (taş), ilim, vuslat, birlik, cihan, ah, sahra, Hz. Musa, Nil, sırat, yüzücü (dalgıç), okur, kayık, kadeh, gemi, kurtuluş, tevazu, cömertlik, zikir, kara, su burçları (balık, yengeç, akrep), demir, dere ve dağdır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Ahmed Paşa Dîvânı'nda tespit ettiğimize göre denize (okyanus) benzetilen ögeler: Allah'ın kuşatıcı cömertliği, lütuf (cömertlik, ihsan), münacat, gönül, düşman kanı, Sultan Bayezid'in ihtişamlı vasıfları, memduhun akıcılıktaki ve devlet adamı olmadaki başarısı, Allah'ın rahmeti, gökyüzü (felek),

memduhun cömertliği ve şahsı, şairin gönlü, ruh/ gönül, lal taşı, şarap, şairin (Ahmed Paşa) tabiatı/ şairlik yeteneği ve şiirleri, âşığın gözyaşı, sevgilinin güzelliği, güzellik, memduh, aşk, dert (gam, tasa), âşık, Selman-ı Farisi, söz ve ilim şeklindedir. Ayrıca gece vaktinin Hint Denzine benzetildiğine dair bir örnek mevcuttur. Denzin benzetildiği öğelere bakıldığında kabarcık ve sakinin beyaz bileği ile karşılaşmıştır.

Denzin sembolize ettiği kavramlar: enginlik (sınırsızlık, uçsuz bucaksızlık), genişlik, temizlik ve arındırma, çokluk, azamet, ihtişam, yücelik, büyüklük ve ululuk, cömertlik, egemenlik, kuşatıcılık, bolluk berekettir.

Hususiyetleri bakımından Ahmed Paşa'da deniz (okyanus) şu şekilde ele alınmıştır: Kuşatır, eksiklidir, kıymetler (inci, sedef vb.) barındırır, insanın özüdür, alelâde değildir, temizleyip arındırır, aşına olunamaz (yeterince bilinemez), uludur, akıcıdır, dalgalanır, gelip geçicidir, yedi tanedir, kifayetsizdir, damla kadardır, feyizlendirir, gümüşi beyaz renktedir, kayıklarla süslenir, toprak tarafından alt edilir, zemini ve zamanı doldurur, bir yudumluktur, kasesi vardır, doluluk bakımından yetersizdir, barındırdığı kıymetli incileri padişaha (Fatih S. Mehmed) borçludur, şairin gönlü/ dili bereketli bir denize dönmek için padişahın cömertliğine ihtiyaç duyar, buluttan inci hasil eder, can verilen mekandır, karanlıktır, içinde kıymetler/ umutlar barındırır, üzerinde zincirle bağlı köprüler bulunur, girişine zincir çekilir, kıyısına yalnızca dost gemiler yanaşabilir, her geminin/ kayığın girişine müsaade edilmediği mekândır, yalnızca aşinasına kendini gösterir, içerdiği amber sayesinde hoş kokular yayar, misk üreten mekândır, düşmanın kaçtığı/ sığındığı yerdir, hükümdarın hakimiyetine göstergedir, taklit eder, şekil değiştirir, padişahın sözünü dinler, kulağı vardır, daimî inci üretim merkezidir, telafi eder, av mekânıdır, hayatî tehlikeler barındırır, denizdeyken dikkatli ve temkinli olunmalıdır, derindir, dibine çapa salınır, âşığın gözyaşıyla oluşur, gark eder, yalnız bırakır, kayıkları batırır, çaresiz ve muhtaç bırakır, yardımlaşma mekânıdır, içine düşen kişi/ nesne/ şey çengel ve ip yardımıyla çekip alınır, zorda bıraktığı kişiyi yılana sarılmaya muhtaç hale getirir, etkilenir ve değişir, tuzluyken tatlanır, mucizelerin gerçekleştiği mekândır, alabora eder, damla ile zıtlık oluşturur, inciye parlaklığını ve tazeliğini veren mekândır, barındırdığı tuz ona tat katar, işitir, etkilenir, üzülp ağlar, taşıma ve iletme (ulaştırma) işlevi vardır.

Denizle alakalandırılan öğeler: damla, kâinat, inci, maden, firuze, söz, dalgıç, ihlas, altın, müjde bahşişi, dağ, lütuf, kabarcık, felek, ilim, ibadet, şifa, feyiz, gümüş renk (beyaz), insan eli/ dili, toprak, ihsan, bulut, cömertlik, lal taşı, kayık, gece, kara (kita, toprak, yeryüzü), köprü, zincir, tatar miski, sakal, sedef, cevher, taş, balık, ağ, can, çapa, çengel, kurtuluş, tuz ve şeker olarak tespit edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Dîvân'da hakikat denize benzetilir ve denizin gark edip bilinci yok etme, içinde gark olan kişiye başkaca bir lezzet/ zevk aratmama hususiyetlerine değinilir.

Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid): Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde denize benzetilen unsurlar şunlardır; ömür Hz. Muhammed, gönül, Hz. Muhammed'in ilmi ve yumuşak tabiatı (serinkanlılığı), İslamiyet, vefat haberi alan ve acı çeken biri, edep, Hz. Osman ve günah.

Çokluk sembolü denizin mesnevîde değinilen özellikleri ise şu şekildedir: Dalgalıdır, kıymetler (cevher, inci vb.) barındırır, peygamber sevgisiyle coşar, içindeki incileri kıyıya çıkarır, rüzgârdan etkilenir, mucizeler barındırır, içine girilir (dalınır), duyar, kulağı vardır, haber alır, etkilenir, dumandan yanar. Denizle birlikte kullanılan ve aralarında yoğun alaka olduğu görülenlere bakıldığında inci ve maden ile karşılaşılır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Tâcizâde Cafer Çelebi'nin Hevesnâme mesnevisinde denize (okyanusa) benzetilen öğeler arasında; irfan, âlimlik, Fatih S. Mehmed'in kurduğu medresede okuyan her öğrenci, hüner, ilim, Hatîboğlu, 'Arab, Kastalânî, Hâcî Hasan-zâde Vahîdî, mürekkep, düşünce (tefekür), mana, şair (Cafer Çelebi), gözyaşı, bela, aşk, şevk, güzellik, sevgilinin güzelliği, zariflik, iyilik ve kıymet, hayret, âşığın gözü ve gönlü, dert, yârin karnı (göbeği), yârin övgüsü, ayrılık ve hasret, âşığın arzuları bulunmaktadır. Deniz benzetilen konumunda olduğunda benzeyen öğeler olarak "güvenlik görevlisi (asker), dilenci, eşkıya" ile karşılaşmıştır.

Denizin sembolize ettiği unsurlardan tespit edilenler: Sınırsızlık, egemenlik, enginlik (sınırsızlık), sayılmazlık, aşılması gereken engel, çokluk, zenginlik ve bereket, büyüklük şeklinde sıralanabilir.

Denizin özelliklerine bakıldığında karşılaşılanlar ise şu şekildedir: Sultanlık unvanı olur, yedi tanedir, kifayetsizdir, kıyısında kurulmuş imaretlerle kıymetlenir,

şarap tortusu kadardır, âşığa engel olamaz, ufacık görünür, çaresiz bırakır, kıyısı vardır, susuzluğu dindirmez, girdaplar tarafından içilir, kapı kapı dolanır, İstanbul’u kuşatmıştır, şehrin güvenliğini sağlar, Galata’nın yolunu keser, engeldir, had bildirir, cezalandırır, ıslatır, damla ile zıtlık oluşturur, kuşların su aldığı mekândır, misk kokuludur, içine dalınır (batılır), içinde kıymetler (inci vb.) barındırır, övgü sıfatıdır, kıyısında mercanlar biter, haddi aşar, dalgalanıp taşar, sonsuzdur, girdaplıdır, gark eder, arzu nesnesidir, bağımlılık yapar, kayıp eder, kadimdir, etkilenir, dalgalıdır (dalgalanır), tehlikelidir, belalıdır, balıkları vardır, sıkıntı verir, gümüşi renktedir, zeybek oynarcasına dalgalanır, ortası vardır, denizde sabit kalabilmek için çapa atılır, menzil menzildir, rüzgârdan etkilenir, dileklerin ile ümidin en yoğun yaşandığı ve işin şansa dayandığı mekânlar arasındadır, sürükler, eriştirir, ayırır/ uzaklaştırır, hasreti ve ümidi körükler, rüzgârla birlikte müspet işler yapar, coşar.

Deniz ile arasında bağ kurulanlar şunlardır: kara (kıta, yeryüzü), tuz, sofrâ (yemek), köprü, şarap tortusu, rüzgâr, gemi, yol, bakir(e)lik, damla, kuruluk, dalgıç, mercan, kayık, karanlık, ay, kadeh, balık, felek, sıdk, göz, gönül, inci, şarap, fikir, sahil ve menzil.

Cafer Çelebi’nin mesnevide kullandığı deyimlere örnek babında şu ikisi gösterilebilir; “denize girip baldırı ıslanmamak (söz söylemede usta olmak), topuğu (deniz tarafından) ıslatılmamış olmak (bakire olmak)”.

Fuzûlî, Dîvân: Dîvân’da denize benzetilen öğelere bakıldığında tespit edilenler şunlardır: Allah’ın yaratıcı gücü, âşık/ kul/ dilenci, Hz. Muhammed, na’t, marifet, Hz. Muhammed’in doğumuyla gerçekleşen mucize, söz, himmet, ebedilik, rahmet, keramet, ilim, memduh (Kanuni Sultan Süleyman), cömertlik, Rüstem Paşa’nın ihsan dolu eli, Sultan Süleyman’ın haşmeti/ hükümranlığı, Sultan Süleyman’ın Ayas Paşa’nın ve Mehmed Beyin gönlü, Sultan Süleyman’ın insafı ve lütfü (cömertliği), maksemden akan su, Sultan Süleyman’ın ordusu, düşman kuvvetleri, kesret, Rüstem Paşa’nın ihsanı ve cömertliği, Cafer Bey, dünyevi bağlar, göz, gönül, Şeytanın hilesi, cinnet, memduhun mizacı, zevk ve arzu, aşk, aşk ıstırabı, dert, ikiyüzlülük, sevgilinin yanağı ve yokluk.

Denizin (okyanus); korkudan rengi kararıp tir tir titreyen, dudağı susuzluktan kuruyan, sevgilinin sözlerini duymak için kulağını yanaştıran, hırslı ama bahtsız ve her gördüğünü beğenmeyen seçici birilerine benzetilmiştir.

Denizin (okyanus) sembol olduğu ögeler arasında; enginlik (sınırsızlık), çokluk, hakimiyet, cömertlik, büyüklük, hükümlanlık (egemenlik, haşmet), güç, bolluk ve bereket bulunur.

Deniz (okyanus) hakkında pek çok hususiyete değinilir. Bunlar şu şekildedir: Dalgalarıyla kendini gösterir, barındırdığı kıymetleri gizler, kıymetler (inci vb.) barındırır, dibi görünmez, dalgalanır, sevgiliye kavuşmak için el açar (yalvarır), sahranın (sahil, toprak) eteğine yapışır, dalgalarıyla yazı yazar, Hz. Muhammed'in mucizesini (parmağından su akıtma) anlatır, kefil olur, mucize nesnesidir, açıklar (şerh eder), çöl ile karşıtlık içerir, kapsayıcıdır, ancak ârifler içine dalabilir, ateşi söndürür, yok eder, zarar verir, ateşin karşıtıdır, sınırsızdır, binlerce, kıymetlendirir, dalgalarla coşar, damlada deniz olma kabiliyet vardır, kifayetsizdir, feyiz ve çiy kaynağıdır, (buharlaşıp) göğe yükselir, üstünde rüzgâr gezer, gezinti mekânıdır, yârin eşliğinden değersizdir, sevgilinin hükmüyle canlanır, yârin hükmünü yansıtır, İlyas denizin üstünde gezer, seyrangâhtır, noksansızlığı yansıtır, hayran ve aciz bırakır, arazdır, ürkütür/ korkutur, alışılmamış olanları barındırır, talebedir, cömertliği Cafer Bey'den öğrenir, kolayca tükenmez, süreklilik bildirir (ardı arkası kesilmez), tehlikelidir, Nil rengidir (mavi), binlerce dalgaya sahiptir, sırlar barındırır, basiret sahiplerine sırlarını açar, bakılan nesnedir, rüzgârdan haber alır, Ayas Paşa'nın heybetinden titrer, korkudan rengi kararır, korkar, gül bahçesi denizin azığı ile canlanır, eteğine yapışılır, ümit kaynağıdır, ihtiyacı karşılar, buluttan inci toplar, kıyısında asker toplanır, kurtulması güçtür, kıyısı/ sahili vardır, medücezir halindedir, denize ulaşmak galibiyetle ilişkilendirilir, Kuzey rüzgârından etkilenir, kuşatır, yıkıcıdır, çürütür, nemlidir, girdaplarıyla süprüntüleri bir araya toplar, mucize nesnesidir, kavuşmayı ister, susar, dudağı kurur, derdinin dermanı sevgilidir, yoldan çıkarır, gark/ helâk eder, içine düşülür, unutturur (bilinci yok eder), engeller, taşkına döner, çepeçevre sarar, korkutup kaçırır, âşığın meskenidir, çalkalar, kıyısızdır, kıyısı yokluktur, Mecnun tarafından bilinmez, âşık tarafından bilinir, sahilin vaat ettiği güvenliği sunmaz, arzu rüzgârıyla çalkalanır, etkilenir, hareketi daimidir, seyredilir, şahitlik eder, rüzgârla/ hevesle coşar, âşığın bağrında çalkalanır, kandan mamuldür, her bulduğu inciyi beğenmez, kumsala inciler bırakır, arayış halindedir, seçicidir, çer çöp gezdirir, hercai (kararsız, değışken) tabiatlıdır, karmakarışıktır, havaya göre değışir, tuzludur, Hz. Süleyman'ın kaybolan yüzüğünün

mekândır, şaşkırtır, adaleti sağlar, denizden haber alınır, yansıtır, aşılın nesne konumundadır, saftır, bakire değildir, eteği ıslaktır/ iffetsizdir, sevgilinin sözlerini duymaya çalışır, durmadan sahile yanaşır, kulağı vardır, dinler, bahtsızdır, dalgadan elleri vardır, hırs ile sahilin eteğini tutmaya çalışır.

Deniz (okyanus) Fuzûlî'nin şiirlerinde; dalga, gizlilik, masiva, sahra, avuç/ el, toprak, çöl (sahra), sınır/ hat, peygamberlik, nazım, nesir, inci, söz, vücut, sedef (istiridyel), marifet, ariflik, ilim, bilmek, küfür, mucize, abdest, damla, keramet, mirac, çiy, feyiz, gece, kara (kıta, yeryüzü), beden (vücut), İlyas, rüzgâr (sabah yeli), akıl, dalgıç, cevher-araz, made<n, cömertlik, çeşme, felek, el, maksem, rızık, esrar (sır), azim, haber, heybet, gece, azık, define, bulut, sel, yağmur, sahil, ümit, adalet, kurtuluş, düşman, bina (duvar, kale), nem, çer çöp, girdap, delilik/ Mecnun, Hz. Musa, kılıç, kadeh, vuslat, lal taşı, Ferhat, gemi, kumsal (sahil), pencere, kan, tuz, Hz. Süleyman ve yüzüğü, şeytan, haber, yanak, sel, çalı çırpı ve daimilik ile alakalandırılır.

3.1.2. Mecmau'l-Bahreyn

Mecmau'l-bahreyn, iki denizin birleştiği yer demektir. Kehf suresinde Hz. Musa hakkında bir kıssanın içinde geçer. Buna göre “*Mûsâ yardımcı olan gençle birlikte Allah katından kendisine rahmet ve ilim verilmiş, hadislerde adının Hızır olduğu belirtilen sâlih kişi ile görüşmek için iki denizin birleştiği yere gider ve o kişiden bilmediği bazı şeyleri öğrenmek ister; ancak mahiyetini anlayamadığı olaylar karşısında sabredemeyip söz verdiği halde soru sormaya devam edince beraberlikleri sona erer (el-Kehf 18/60-82)*” (Kırca, 2003: 256). Tasavvuf doktrinine göre mecmau'l-bahreyn miraçta Hz. Muhammed'in Allah'a olan yakınlığını bildiren “kâbe kavseyn” makâmıdır. Kâbe Kavseyn Necm sûresinin 9. âyetinde geçen ve Hz. Muhammed'in Allah'ın huzurundayken aralarındaki mesafenin “*iki yay mesâfesi kadar, hatta daha da yakın*” şeklinde ifade edilmesini belirtir. Ayrıca mecmau'l-bahreyn tasavvufta, yaratılmışlarla yaratanın bir görüldüğü cem'-i vücûd mertebesidir. Mecmau'l-bahreyn'in aşağıdaki örneklerde Allah, Hz. Muhammed, muhabbet (sevgi), gözyaşı ile bağdaştırıldığı ve tehlikeler barındırmak, dipsiz olmak gibi özelliklerine yer verildiği görülür.

3.1.2.1. Nesîmî, Dîvân

Hız. Muhammed'in Allah'la olan muhabbetine temsildir

Zehî sirâce-i terkîb-i mecma' u'l-bahreyn

Senün bu şânuña geldi çü âyet-i *levlâk*¹⁸⁸ (ND g.219/7)

Beyitte Hz. Muhammed'in mecmau'l-bahreyn'le özdeşleştirildiği görülür.

Tehlikeler barındırır, dipsizdir

Neheng-i Mecma' u'l-Bahreyn hurûc itdi mekânından

Sadef agzındaki dürri birahtı ka' r-ı deryâya (ND g.385/13)

Bahreynin timsahı yerinden çıkınca sedef (korkudan) ağzındaki inciye denizin dibine bıraktı, denilen beyitte bahreynin; timsah barındırması, tehlike arz etmesi, kıymetler içermesi, derin ve dipsiz oluşu¹⁸⁹ nitelikleri vurgulanır. Denizin inci ve sedefle tenasüp içerisinde kullanıldığı anlaşılır.

3.1.2.2. Fuzûlî, Dîvân

Bahreyn Fuzûlî'nin gözündedir

Çehre vü hattun hayâli çeşümü kılmış makâm

Açmaga Bahreyni cem' olmuş sipâh-ı Rûm ü Şâm (FD-İP k.24/1)

(Ayas Paşa! Senin) Çehren ile sakalının hayali gözümü makam edinmiş;
(sanki) Anadolu ile Şam askeri bahreyni fethetmek için toplanmış.

Düzensiz lef ü neşr sanatı bulunan mısralarda çehre-Rum (beyaz renk ilgisi), hat-Şam (siyah renk ilgisi), hayal-sipah (hayl-hayal çağrışım ilgisi), çeşm-bahreyn

¹⁸⁸ Lev-lâke lev-lâk le-mâ-halaktü'l-eflâk: Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.

Hadis bilginleri, (Sagâni başta olmak üzere) bu sözü uydurma hadisler arasında gösterirler, lafız itibarıyla böyle bir kutsî hadis olmadığını savunurlar. Bu bilginlerden bir kısmı, bu söz, hadis olmasa bile Deylemî'nin İbn-i Abbas'tan merfû (senesinde atlama olsun olmasın doğrudan Hz. Peygamber'e nispet edilen hadis) olarak rivayet ettiği şu hadise, "Cebraîl bana geldi ve dedi: Alahu Taâlâ buyuruyor: Yâ Muhammed, sen olmasaydın cenneti yaratmazdım, sen olmasaydın cehennemi yaratmazdım." Başka bir rivayette, "Sen olmasaydın dünyayı yaratmazdım." uyduğu için meal bakımından hadis sayılır derler. [...] Hz. Peygamber'i övüş olarak yazılan na' tların çoğunda bu söz geçer." (Yılmaz, 1992: 113)

¹⁸⁹ Denizin derin, dipsiz olması özelliğine değinen beyitler: (ND g.407/5)

(su ilgisi), makam kılmak-fetih için toplanmak (yer ilgisi) ifadeleri alakalandırılarak kullanılır.

Siyah ile beyaz renklerine karşılık kullanılan ifadeler aynı zamanda gözün akı ile karasını çağrıştırır. Nitekim çeşm(e) kelimesi bu göz betimlemesini tamamlamaktadır.

Özet olarak mecma‘u‘l bahreyn denildiğinde Nesîmî ve Fuzûlî Dîvân’larından yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Nesîmî, Dîvân: Nesîmî Dîvânı’nda Hz. Muhammed mecma‘u‘l-bahreyne benzetilir ve niteliklerine göre mecma‘u‘l-bahreynin tehlikeler (timsah) ve kıymetler (inci) barındırdığı, derin ve dipsiz olduğu bilgisine ulaşılır. Mecma‘u‘l-bahreynle aralarında ilgi kurulan kelimelerden; ışık (kandil), timsah, sedef ve inci ile karşılaşılır.

Fuzûlî, Dîvân: Dîvân’a göre bahreyn Fuzûlî’nin gözündedir ve bahreynin göz/ çeşme ile ilgisi kurulmuştur.

3.1.3. Denizle İlgili Unsurlar

Denize dair unsurlara yer verilecek bu bölümde; dalga, damla, girdap ve dalgıçlık öğeleri üzerinde durulacaktır.

3.1.3.1. Dalga

Dalga klasik Türk şiirinde en temel anlamda çokluğu ve art arda gelmesi dolayısıyla sürekliliği sembolize eder. Yapılan bir eylemin (dua, şükür, düşman kanı dökmek, cömertlik sergilemek, vb.) gücünü ve sayısızlığını ortaya koymak için dalga simgeleştirilerek kullanılır. Gelip geçiciliği temsil etmesi, şekil bakımından kulağa benzemesi, mermer dalgasını yahut kılıç izini andırması gibi yönlerden de dalganın ele alındığı görülür.

3.1.3.1.1. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Allah’ı tespih eder

Okur dün ü gün aña tesbîh mevc

Deñiz üzre oynayacak fevc fevc (HMSN 7)

Deniz çalkalandıkça hâsıl olan dalgalar, Hoca Mes‘ûd’un tabiriyle Allah’ı tespih etmektedir.

3.1.3.1.2. Ahmedî, İskendernâme

Kan dalgaya benzetilir, çoktur, sayısızdır

Birbirine irdi leşker fevc fevc

Kan revân oldı arada mevc mevc (Aİ-YA 3020)

Savaş sırasında akan kanın pıhtılı ve akıntılı görünümü bu manzaranın deniz dalgasına benzetilmesini sağlar (teşbih). Fakat asıl vurgulanmak istenen kanın çokluğu ve denizdeki dalganın sayısızlığıdır.

Bölük bölüktür, aşağı düşer

Çün hevâdan katı âvâz üre mevc

Dîvler yire düşerler fevc fevc (Aİ-YA 4154)

İskender-nâme’ye göre ifritler/ devler fil görünce kaçarmış. Beyitte filin ses dalgasıyla devlerin bölük bölük (dalga dalga) yere düşerek öldüğü anlatılır. Ayrıca hevâ sözcüğü, “hevâ” fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiilin Arapça sözlüklerde (Mevlüt Sarı, El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat, s.1618) “bir şey yukarıdan aşağıya düşmek, yükselmek, alıcı kuş vb.nin avın üzerine yıldırım gibi inmesi, ölmek” gibi karşılıkları vardır (Doğan, 2005: 185). Ahmedî’nin beytinde “filin hevâdan gelen sesi” çift manalıdır.

Allah’ın rahmet feyzinin inişini temsil eder

Feyz-i rahmet indi Hak’dan mevc mevc

Dîne girdiler halâyık fevc fevc (Aİ-YA 5977)

Mevc (dalga) ile fevc (dalga, bölük, cemaat, takım) ifadelerinin geçtiği beyitlerde feyiz ile rahmet kelimelerinin sık sık beraber kullanımına rastlanır. Hz. Muhammed ile Allah’ın rahmet feyzinin dalga dalga indiği anlatılan beyitte bu rahmet feyzinin kapalı istiareyle denize benzetildiği söylenebilir.

3.1.3.1.3. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân

Cömertlikle alakalıdır

‘Atâñi işidüp deryâ sehâdan mevc urur her dem

Çü hilmüñ işidüp taglar olupdur bu diyâr andan (ADD 9/21)

Deniz ile Emir Süleyman’ın (Yıldırım Bayezid’in oğlu)¹⁹⁰ cömertliğinin dolaylı yoldan karşılaştırıldığı beyitte dalga sayısı ile cömertlik miktarı arasında oranlama yapılır ve dalga sayısı tezyife uğratılır. Denizin dalgalanmasına sebep olarak Emir Süleyman’ın cömertliği gösterilir (hüsn-i talil). Aralarında sanki yarış varmış da deniz cömertlik bakımından Emir Süleyman’a ulaşmak derdinde gibidir.

3.1.3.1.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Ordunun yürüyüşünü andırır

Yürür sahrâya leşker fevc-ber-fevc

Sanayduñ Bahr-i Ahdar’dur urur mevc (CSCH-Aİ 3716)

Rum kayseri (Hurşîd’in babası), Cemşîd ve Şâhî (rakit) ava giderken peşleri sıra gelen ordu yürüyüşleri yönüyle Hint Okyanusu’nun dalgalarına benzetilir.¹⁹¹

Hiddetten doğan öfkeyle benzeştirilir

İşitdi çün bu sözi şâh Mihrâc

Kakıncından deñiz bigi_urdı emvâc (CSCH-Aİ 3827)

Şâdî (Cemşîd’in rakibi) Şam’a döner ve sevdiği kızı (Hurşîd) ona vermediklerini babası Mihrâc’a anlatır. Mihrâc olaya epey öfkelenir ve hiddetiyle tıpkı bir deniz gibi dalgalar vurur. Dolayısıyla öfke dalgaya benzetilir.

¹⁹⁰ Yıldırım Bayezid’in büyük oğlu Çelebi Süleyman’ın Fetret Devri’nde yedi yıl hükümdarlık yaptığı bilinir. Kardeşi Musa Çelebi’yle mücadelesinde yenik düşünce öldürüldüğü aktarılır (1410). Bkz. Öztürk, 2002: 408-66; <http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/> (E.T. 24.08.2018).

¹⁹¹ Ordunun yürüyüşünün Hint Okyanusu’nun dalgalarına benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 3839, 4314). Askerin yürüyüşünün deniz dalgasına benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 4391, 4396)

3.1.3.1.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Dalgalar padişahın kulağına benzetilir

Nazm itmeyem dahi söz eger gûş-ı şâhda

Gevher çıkarsa lü‘lü‘-i şehvârum üstine (APD k.18/15)

Padişahın kulağında, benim şahlara layık kıymetli incimin (söz/ şiir) üstüne başka bir inci (şiir) bulunursa (yazılırsa) bir daha tek söz olsun şiir yazmam.

Ahmed Paşa şiiri bir inciye benzetir ve kendininkini herkesten üstün addeder. Şayet kendi şiirinden (inci) üstün bir şiir (inci) padişahın kulağında (deniz dalgası) yer ederse (çıkarılırsa), bir daha şiir yazmayacağını iddia eder. Yazdığı şiirlerin üstüne daha kaliteli bir şiir yazılamayacağını savunur. Bu savunma sırasında padişahın (II. Bayezid) iyiyi kötüden ayırt etme yeteneğince gelişmiş kulağı, kapalı istiare yoluyla deniz dalgasına benzetilir.

Aşka temsil edilir

Kara zülfüññ ağına dutıldum mevc-i ‘ışkuñdan

Ne müşkil hâl olur düşmek deñizden kâfiristâna (APD g.264/5)

(Ey sevgili!) Aşkının dalgasıyla mücadeleyken kara zülfünün ağına yakalandım; denizden kâfiristana düşmek ne zor bir durumdur.

Beyitte kara ile ag/ ışk, kâfiristan ile deniz arasında renk bakımından karşıtlığa dayanan bir alaka kurulduğu görülür. İnsanı olmadık yere sürüklemesi, zor durumda bırakması, tehlike arz etmesi hususiyetleri belirtilen dalgalı aşk denizinde olmak âşik için her ne kadar iyi olsa da yârin kara zülfüyle avlanıp kâfiristana götürülmesi âşığın sonunun iyi olmadığına işarettir.

3.1.3.1.6. Süleyman Çelebi, Vesiletü’n-Necat (Mevlid)

Gençlik çağına temsildir, ömrü kısadır, gelip geçicidir

Bu ‘ömr-i nâzenîni uş geçürdüm

Yigitlik mevcini başdan aşurdum (SÇM-KT 530)

İnsan ömrünün bir evresi olan gençlik çağı tıpkı denizdeki dalga gibi (teşbih) kısacık süreyle var olur. Onun gibi gelip geçicidir. Ömür kapalı istiare yoluyla denize

benzetilir.

3.1.3.1.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Ayasofya'nın mermer sathındaki dalgalar deniz dalgasına benzetilir

Bu ferşüñ mermerinde olan emvâc

Kılıpdur sahnını deryâ-yı mevvâc (TCÇH 219)

Döşeme mermerinde görünen dalga (adeta Ayasofya'nın) ortasını dalgalı denize döndürür.

Beyitte Cafer Çelebi Ayasofya'nın mermer sathında görülen dalgalarla deniz dalgası arasında benzerlik ilgisi kurar.

3.1.3.1.8. Fuzûlî, Dîvân

Kılıç izi dalgaya benzetilir, hareketlidir, denizin yüzünü kaplar

Perde-i çeşmümde nakş-ı cevher-i tîguñ senüñ

Mevce beñzer kim dutar tahrîk ile deryâ yüzün (FD-İP g.224/3)

(Ey sevgili!) Kılıca benzeyen yan bakışın ile göz perdeme çizdiğin nakış, hareketlendikçe denizi kaplayan dalgaya benzer.

Kılıç izinin dalgaya teşbih edildiği mısralarda dalga hareketli olması ve denizin yüzeyini kaplaması yönüyle işlenir.

Dalgaya dair yukarıda verilen örneklerin bir özeti çıkarılacak olursa şu sonuçlara ulaşılır:

Süheyl ü Nevbahâr: Hoca Mes'ud'un anlatımına göre dalgalar Allah'ı tespih eder ve denizin üstünde oynar.

Ahmedî, İskendernâme: İskendernâme'de; savaşta akan kan, fil sesi, Allah ile Hz. Muhammed'in rahmetinin feyzi (inişi yönüyle) dalgaya benzetilir. Özellikleri bakımından dalga; çoktur, sayısızdır, bölük bölüktür ve aşağı düşer. Mesnevîde dalga; feyiz ve rahmetle alakalandırılarak kullanılır.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Dalga; cömertlik yarışına girmiş ve dinleyen/ işiten birine benzetilir. Sayılmazlık ve çokluk sembolü olan dalganın nitelikleri ise şu

şekilde sıralanabilir: Kifayetsizdir, sayısızdır, memduhun cömertliği karşısında hareketlenir, yarış halindedir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Mesnevîde ordunun yürüyüşü (ordu) ve hiddetten doğan öfke dalgaya benzetilirken dalganın vuran/ vurucu olma ve demir sertliğinde olması özellikleri üzerinde durulur.

Ahmed Paşa, Dîvân: Dîvân'da dalgalar padişahın/ bir insanın kulağına benzetilirken aşk, yârin sakalı, Ahmed Paşa'nın duygulanımları, Şeyh Tâcüddîn'in lütfu ise dalgaya benzetilir. Dalgalar; insanı olmadık yere sürüklemesi, zor durumda bırakması, tehlike arz etmesi hususiyetleri ile ele alınır. Ayrıca dalga; söz, kulak, şiir, inci,¹⁹² ağ, kara/ karanlık ile beraber anılarak aralarında ilgi kurulur.

Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid): Gençlik çağıının kısacık süreyle var olması yönünden dalgaya benzetildiği mesnevîde özellikleri bakımından dalganın; ömrünün kısalığı ve gelip geçici olduğu belirtilir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Ayasofya'nın mermer sathındaki dalgalar deniz dalgasına benzetilir.

Fuzûlî, Dîvân: Dîvân'da dalga; yalvarmak ve birinin eteğine tutunmak için açılan ele, Hz. Muhammed'in parmağından su akıtması mucizesini anlatan bir hat yazısına, kefile teşbih edilir. Kılıç izi, yârin kelle uçuran kılıcı ile Hz. Muhammed dışındaki peygamberler dalgaya benzetilirken dalganın; hareketli oluşu, denizin yüzünü kaplaması, rüzgarla hareketlenmesi/ belirginleşmesi özelliklerine değinilir. Nakış kelimesiyle dalga alakalandırılır.

3.1.3.2. Damla

Damla çok çeşitli benzetmelerin öznesi olarak klasik Türk şiirinde ele alınır. Taşıdığı özellikler (ufaklık, yuvarlaklık, dönüşüp değişmesi vb.) üzerinden beyitlere konu olur. Tasavvufta damla kulun Allah'a dönmesini temsil eder. İnsanın acizliği ve küçüklüğü anlatırken yine damladan istifade edilir. Bunun aksine olacak şekilde kıymet bildirmek üzere yine damladan faydalanılır ve onun inciye dönüşmesinden bahsedilir. Aşağıda damlaya dair birtakım örnekler verilerek konu açıklanmaya çalışılacaktır.

¹⁹² Yunus Emre'nin mesnevisinde dalga türlü madenlere ulaştıran bir aracı rolündedir. (YRN-MT 164)

3.1.3.2.1. Ahmedî, İskendernâme

İnsana temsildir, kirlenmemesi gerekir

Her n'ireye katre giderse gider
Âkıbet kılur girü bahre güzer (Aİ-YA 201)

Düriş olma katre-y-iken seng ü hâk
Kim kabûl eyleye sini bahr-i pâk (Aİ-YA 202)

Ne küdüret varsa nefsünden gider
K'idesin sâfi olup bahra güzer (Aİ-YA 203)

Ger küdüretden olursañ hâk-vâr
Taş-ıla toprakda bulduñ hâr u zâr (Aİ-YA 204)

İnsan tasavvufta Allah'ın isimlerinin ve zatının yansıması addedilir. Dolayısıyla tıpkı katre (damla) nereye giderse gitsin sonunda denize dönecekse insan da bir katre gibi Allah'a (teşbih) dönecektir. Ahmedî, insanın özündeki bu kabiliyeti kaybedip nefsine yenik düşmemesi gerektiğinden dem vurur. Beyitlerde suyun halis olma özelliği belirtilir. Suyun/ saflığın/ özün karşıtı olarak da taş, toprak, kudret, nefis sıralanır.

Katre ider cehd kim bahra vara
Tâ ki varlığın girü bahra vire (Aİ-YA 1857)

İnsanın bir damla, onu yaratan Allah'ın ise deniz şeklinde simgelenmesi (teşbih) tasavvuftaki vahdet-i vücud ilkesine binaendir. Telakkiye göre âlem Allah'ın suretidir. Bu sebeple “âlem” ile “içinde küçük bir âlem barındıran insan” temelde saf ve iyidir. Şayet bu temel mizaç lekelenmeden korunursa eninde sonunda mutlak öze kavuşulacak, vahdet gerçekleşecektir. Varlık fenaya erip mutlak beka söz konusu olacaktır.¹⁹³

¹⁹³ Ahmedî İskendernâme'de bir yandan “vahdet-i vücud” ilkesini ele alırken diğer yandan “ruhani cevher” (cevher-i ruhânî) ile “ilk akıl”ın (akl-ı evvel) yaratılışından bahseder. Hâlbuki vahdet-i

Mutedildir, denizde inci olmakla şereflendirilmiştir

Katre çün urtâdalıh kıld' ihtiyâr

İtdi deryâ anı dürr-i şâhvâr (Aİ-YA 3989)

İnsanı Allah alçak-gönüllü olsun diye topraktan yaratır. Dolayısıyla insandan daima tevazu ile davranması beklenir. Ateşten yaratılan dev (Şeytan) asilik yaptığı için kül olup gitmiştir, denir. O yüzden Şeytanın örnek alınmaması dile getirilir. Damla ise mutedilliğinden ödün vermediği için Allah tarafından denizde inci olmakla şereflendirilir (yüceltme). Damla burada itidallik sembolüdür.

Damlada deniz olma kabiliyeti vardır

Bir güneşden sır k'aña gün zerredür

Bir denizden k'aña ummân katredür (Aİ-YA 220)

Damladaki deniz olmak kabiliyeti¹⁹⁴ tasavvuf inancında bir "sır" şeklinde nitelenir. Çünkü insan bu sırrın bilincinde olması sebebiyle her mahlûktan üstün yaratılmış sayılır.

Çokluk sembolüdür, kadir kıymete temsil edilir

Katra neyse bahr katında yakîn

Ol kadardur kadr'anuñ anda hemîn (Aİ-YA 2391)

Sabit yıldızlar feleğinin arş katındaki kadri, denizdeki damla hesabı kadar çoktur. Çünkü kürsî bu feleğin içinde gizlidir.

3.1.3.2.2. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Damlada deniz olma kabiliyeti vardır, birikerek denize döner

Ki zîrâ katreye kılsañ 'inâyet

Olur ol katre bahr-i bî-nihâyet (CSCH-Aİ 446)

vücutta yaratma değil feyiz ile zuhur (belirme) vardır. Hal böyleyken Ahmedî'nin neden hem "yaratma"dan hem de birlik demek olan "vücûd zuhuru"ndan bahsettiği bir miktar akıl karıştırmaktadır. Süleyman Hayri Bolay'ın konuya dair yorumu şu şekildedir: "*Bize öyle geliyor ki Ahmedî, Kur'an'daki 'yaratma' fikri ile vahdet-i vücûd'un zuhurla izahını imtizaç ettiriyor (kaynaştırıyor).*" Bolay, 2011: 106.

¹⁹⁴ Damlada deniz olma kabiliyeti bulunduğu dair bkz. (Aİ-YA 4952)

Allah damlaya dikkat/ lütuf etse o damla nihayetsiz bir denize döner.

Beyitte yaratılışa dair telmihte bulunulmuş görünmektedir. İnanişâ göre Allah gizli bir hazinedir (kenzi mahfi)¹⁹⁵ ve kendi ilmi, muhabbeti, hikmeti bilinsin diye evreni yaratmıştır. Yaratmaya başlamadan önce kendi nurundan bir cevher vücuda getirir (Nûr-ı Muhammedî, cevher-i mahfuz, akl-ı küll, izâfî ruh) ve ona aşk ile bir kez bakınca cevher utancından eriyip suya döner, kâinatın tümü derece derece husule gelir. Külli nefsin yaratılışı bu şekilde anlatılır. Küllî nefisten de meleklerin, bitkilerin, tabiatın ruhunun sırayla yaratıldığı söylenir. Yaratılan her ruh kendisine tayin edilen makama yerleştirilir. Sonra Allah ona ikinci kez aşk ile bakınca utançla harekete geçen cevher eriyiğinden dalgalar yükselir ve arş-ı azam vücuda gelir.¹⁹⁶ Atlas göğünün, sabitelerin, yedi gezegenin yaratılmasıyla meydana gelen dokuz kat gök devredince ‘anâsır-ı erba’ (dört unsur), dört tabiat (yaşlık, kuruluk, soğukluk, hararet) husule gelir. Dokuz gök ile dört unsurun birlikteliğinden de mevâlid-i selâse (cansızlar/ maden, bitkiler, hayvanlar) vücuda gelir.¹⁹⁷ Beyitte kâinatın Allah tarafından cevherden yaratılışına telmihte bulunulmuş ve damlada deniz olma kabiliyetine vurgu yapılmıştır.

Değersizlik bildirir

Vücûdum hod benüm bir katreden kem

Nicesi katre-durur zerreden kem (CSCH-Aİ 447)

İnsan vücudu bir damladan değersizdir; pek çok damla da zerreden kıymetsizdir.

İnsanın ne kadar ufak, aciz ve kıymetsiz olduğunun anlatıldığı beyitte önce damla üzerinden (sembolleştirme) bir mukayese yapılır. Daha sonra da damla ile toz

¹⁹⁵ Kenz-i Mahfi Allah’ın zatının mutlak bilinmezliği hakkında kullanılan tasavvufî bir terim olarak bilinir. Âlemin yaratılışı “Küntü kenzen mahfiyyen fe-ahbebtü en ‘urefü fe halaktü’l-halka li ‘urefü” yani “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım” şeklinde rivayet edilen bir hadise dayandırılır. Buradaki “ahbebtü/ bilinmek” ifadesi ile “hubb/ sevgi” kelimesinin kökü aynı olunca şairler hadisi “sevginin ve aşkın bilinmekliğe yönelişi”yle alakalandırıp şiirler yazmıştır. Ayrıca hadisteki “‘istedim’ (ahbebtü) muhabbet, ‘bilinmek’ (u’refü) mârifet kökünden geldiği için mutasavvıflar kâinatın yaratılışını muhabbet ve mârifetle açıklamışlardır” Aydın, 2002: 258.

¹⁹⁶ Konuyla alakalı olarak feyiz kelimesinin tasavvufî manasına bakılabilir.

¹⁹⁷ Bkz. Levend, 1984. Yaratılış bahsi ve su ilişkisi için ayrıca tezin “İslam Kozmogonisi İnsanın Yaratılışı; Su Temelli Yaratılış İnançları” başlıklı bölümlerine bakılabilir.

zerresi arasında bir karşılaştırma icra edilir. Sonuç olarak insanın kıymetçe ne kadar eksik ve değersiz olduğu vurgulanır (tezyif).

Allah'ın kudretinin göstergesidir

Neyden şeker yaradur u hem katreden güher

Gül bitürür agacda gehî gül yirine hâr (CSCH-Aİ 127)

Allah'ın kudretiyle yağmur damlasından inci oluşur. Dolayısıyla damla Allah'ın kudretinin sembolüne döner.

3.1.3.2.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Yârin tırnağı damlaya benzetilir

Veyâhod damlamış ey serv-i şâd-âb

Dürilmiş nâme üzre katre-i âb (TCÇH 3591)

Ey suya kanmış taze bir serviye benzeyen sevgili, (senin tırnağın) defter üzerine damlamış da orada dürülmüş su damlasıdır.

Sevgilinin eli deftere, defter üstüne damlamış su zerresi ise tırnağa istiare edilir.

3.1.3.2.4. Fuzûlî, Dîvân

Allah'ın yardımıyla var olur, suyu meydana getiren parçalardır, inciye döner

Hâkden her zerre te'yîdüñle bir cism-i latîf

Âbdan her katre tevfiķuñla bir dürr-i semîn (FD-İP k.2/8)

(Ey Allah'ım!) Topraktan gelen her zerre senin teyidinle latîf bir cisim olur, sudaki her damla senin yardımınla pahaca değerli bir inciye döner.

Suyu meydana getiren¹⁹⁸ sayısızca damla (sembolleştirme) Allah'ın yardımıyla var olur.

¹⁹⁸ Damlanın bir süre sonra denizle birleşmesine ve denizleşmesine dair bkz. (FD-İP k.32/16). Denizin damlaya benzetildiği beyit örneği için bkz. (FD-İP k.12/37)

Okyanus tarafından kuşatılır, inciye döner, memduhun teveccühü ile kıymetlenir

Muhît-i havsalai kim ger itse katreye meyl

Teveccüh ile kılur katreyi dür-i şeh-vâr (FD-İP k.27/17)

Şayet Ayas Paşa'nın anlayış kabiliyetinin okyanusu damlayı kuşatsaydı, bu teveccühle onu şahlara layık bir inciye çevirirdi.

Damla burada Ayas Paşa'nın teveccühü ile kıymetli bir inciye dönüşmesi bakımından ele alınır.

Sonuç olarak bakıldığında şairlerin kurguladığı dünyada damlaya dair şu bilgilere (çıkartım) ulaşılmaktadır:

Ahmedî, İskendernâme: Mesnevî incelendiğinde insanın damlaya benzetildiği ve özellikleri bakımından; “kirlenmemesi gerektiği, nereye giderse gitsin sonunda denize döneceği, mutedil olduğu, denizde inci olmakla şerefendirildiği, damlada deniz olma kabiliyeti bulunduğu” üzerinde durulmuştur. Ayrıca damla itidallik ve çokluk sembolü gösterilip şu öğelerle arasında alaka kurulmuştur: taş, toprak, deniz, kudret (bulanıklık, kesiflik, keder), nefis, tasavvufta Allah'a dönüş (vahdet-i vücut), varlık, inci, sır ve kadir kıymet.

Ahmed Paşa, Dîvân: Kâinatın damlaya benzetildiği Dîvân'da insan Allah'ın lütuf damlasından yaratılmış olarak gösterilmiştir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Küçüklük, acizlik ve değersizlik sembolü olarak gösterilen damlada deniz olma kabiliyeti vardır, birikerek denize döner, değersizlik bildirir, Allah'ın kudretinin göstergesidir, damladan inci oluşur. Damla ile ilişkili kelimeler ise; deniz, inayet, yaratılış, insan vücudu, toz zerresidir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Sevgilinin tırnağı damlaya benzetilirken damlanın dürülüp bir araya gelme yönüne değinilir. Defter ve tırnak kelimeleri ile damla arasında alaka kurulduğu görülür.

Fuzûlî, Dîvân: Fuzûlî'de damla sayısızlık sembolüdür; Allah'ın yardımıyla var olur, suyu meydana getiren parçalardır, inciye döner, okyanus tarafından kuşatılır, inciye döner, memduhun teveccühü ile kıymetlenir.

3.1.3.3. Girdap

Yıkıp yok etme, ayırma, uzaklaştırma, tehlike arz etme, vb. olumsuz anlamlara gelecek şekilde kullanılan girdap arıtması, kötülükleri yok etmesi gibi olumlu manalarda da kullanılarak çift yönlü bir unsur görünümü sergiler. Dolayısıyla klasik dönem Türk şairlerinin oldukça rağbet gösterdiği bir öge olur. Aşağıda bunlara dair birtakım örnekler verilecektir.

3.1.3.3.1. Nesîmî, Dîvân

Denizi tehlikeli hale getirir, mâsivâyı artır

Gözleri pür h'āba virdüm gönülümü

Lebleri cüllāba virdüm gönülümü

Ol yüzi mehtāba virdüm gönülümü

Öz özüm gark-āba virdüm gönülümü (tuy.293)

Aşk, girdaplarıyla tehlikeli bir denizdir. Âşık gönlünü ne zamanki sevgiliye verir işte o anda aşkın girdapla dolu denizine düşer. Böylece özüne varıncaya dek mâsivâyâ ait her şeyden kurtulur.

Tuyuğda mehtap ile suyun bir araya getirildiği ve bu sayede tehlikeli bir atmosfer oluşturulduğu görülür. Gark etmesi ve tehlikeli olmasıyla anılan girdap aşk ile özdeşleştirilir.

3.1.3.3.2. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

İçine düşen kişiyi acınacak hale sokar, belaya temsil edilir

Belâ girdābına olmuş fütāde

Terahhum eyledüm bu nā-murāda (TCÇH 1863)

Bela girdabına düşmüş bu bahtsız (âşık) acıdım.

Aracı kadın âşığın halini tarif eder ve onun aşk denizindeki (teşbih) bela girdabına düştüğünü söyler. Vaziyete dayanamaz, bahttan yana şansı olmayan âşiğâ merhamet eder.

İçine düşülmesiyle, insanı acınacak duruma sokmasıyla ele alınan girdap aşk

belasının denizinde bulunur.

Derde temsil olur, kurtulması zordur

Beni girdāb-ı gamdan kurtarıvir

Murād itmeme kenārın gösterivir (TCÇH 3697)

(Ey rüzgâr!) Beni dert girdabından kurtar kâfidir, bana sahili göstermeni dilemiyorum.

Sevgili sahildeyken âşık dert girdabına tutulmuştur. Bu girdap onu tutsak etmesinin yanı sıra salıvermez. Dolayısıyla yâre kavuşmak imkânsıza yakındır. Âşığın rüzgârdan dileği en azından dert girdabından (teşbih) kurtulabilmektir.

3.1.3.3.3. Fuzûlî, Dîvân

Göz girdaba benzetilir, girdap kanlı gözyaşından mamuldür

Saldı göz girdābına nezzāre-i gül mevc-i hūn

Kıldı dil āyînesin pür-jeng zevk-i sebzezār (FD-İP k.21/3)

Gülün (sevgilinin) bakışı göz girdabına kan dalgası saldı; çimenlikte seyrat yapmak gönül aynasını paslandırdı.

Güzelliğiyle güle benzeyen sevgiliyi görmek için çayıra çıkan âşık yârin bakışı ile çarpılır, gözü kızıl kanlı yaş dolar. Beyitte göz girdaba teşbih edilirken gözyaşı girdabın suyunun temsilidir (istiare).

Cinneti simgeler, içine kattığı şeyi döndürerek gark eder

Ey Fuzûlî oluban garka-i girdāb-ı cünūn

Gör ne kahrın çekerem döne döne devrānuñ (FD-İP g.161/7)

Ey Fuzûlî, cinnet girdabına gark olup döne döne feleğın kahrını ne kadar çekiyorum, bak gör.

Cinnet, döndüre döndüre gark eden girdaba teşbih edilir.

Belaya temsildir, âşığın etrafında dolanır, dostluk eder

Yetdi bî-keslügüm ol gāyete kim çevremde

Kimse yok çizgine girdāb-ı belādan gayrı (FD-İP g.286/4)

Kimsesizliğim o haddedir ki çevremde bela girdabından başkaca dolanan kimse yoktur.

Âşığın tek dostu addedilen bela girdabı (teşbih) âşığın etrafında dolanmasıyla beyte konu olur. Ayrıca beyitte âşığın yalnızlığı dolayısıyla çaresizliğinin, ümitsizliğin vurgulandığı düşünülebilir. Nitekim girdaba düşen kişi verdiği hayat mücadelesinde tek başına kalır. Fakat bu beyitte yalnızlık durumu bela girdabının “dost” addedilmesiyle değişmektedir.

Girdap bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamamız gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Nesîmî'nin tahayyülüne göre girdap; denizi tehlikeli hale getirir, mâsivâdan arındırır ve gark eder. Aşk ve gönül ise girdapla ilişkilendirilerek kullanılır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Hevesnâme'de bela (aşk) ve dert girdaba benzetilirken üzerinde durulan özelliklerine bakıldığında; “içine düşen kişiyi acınacak hale sokar, kurtulması zordur, tutsak eder” çıkarımlarına ulaşılır. Ayrıca girdap; rahmet, bahtsızlık (muratsızlık), murat, kıyı kenar, rüzgâr ve kurtuluş ile alakalandırılır.

Fuzûlî, Dîvân: Gözün, cinnetin ve belanın girdaba benzetildiği Dîvân'da özellikleri bakımından girdap; “kanlı gözyaşından mamuldür, içine kattığı şeyi döndürerek gark eder, âşığın etrafında dolanır, dostluk eder” şeklinde ele alınmıştır. Felek, kahr, yalnızlık, çaresizlik ve kurtuluş ümidi/ ümitsizliği ise yine girdapla alakalandırılan ifadeler arasındadır.

3.1.3.4. Dalgıçlık

Toplumsal hayattan izler taşıyan bir alan olarak dalgıçlığın¹⁹⁹ başlıca bir meslek olmanın yanı sıra başka manalara gelecek şekilde şairler tarafından ele alındığı görülür. En yaygın kullanım ise dalgıcın bizzat şairin kendini temsil etmesi ve dolayısıyla poetikasına dair ipuçları yansıtmasıdır. Ayrıca şairin arzuladığı ideal okur tipinin özellikleri dalgıç teması üzerinden verilir.

¹⁹⁹ Klasik Türk şiirinde dalgıçlık konusunda bir kaynak için bkz. Açıkgöz, 2017: 894- 924.

Dalgıçlık motifi ayrıca tekke edebiyatı ve tasavvuf doktrini açısından önem taşır. Zira aşk ve tasavvuf yolunda aşılması gereken menzillerin ve merhalelerin dalgıçlık ve dalış ifadeleri üzerinden verilmesi oldukça yaygın bir gelenektir (Açıkgöz, 2017: 895).

3.1.3.4.1. Nesîmî, Dîvân

Canımı terk edecek cesaret gerektirir, âşık dalgıca benzetilir

Men ol gavvās tek cān terkin itdüm

Senüñ yüzüñdeki hatt ile hāle (ND g.396/6)

(Ey sevgili!) Ben, senin yüzündeki ayva tüyleri ve benler için bir dalgıç gibi cânımı terk ettim.

Sevgilinin güzellik unsurlarının denize ve deniz içindeki kıymetlere benzetildiği beyitte âşık bir dalgıç şeklinde tasavvur edilir. Dalgıcın bahsi geçen güzelliklere ulaşması için canını ortaya koyması ve tehlikeyi göze alması gerekir. Dalgıçlık burada can terkinini gerektirmesi, tehlikeli oluşuyla ele alınır.

Nesîmî kendini dalgıca benzetir, dalgıç mana denizine dalar

Eger ‘İsî-i Meryem teg dilerseñ menzil-i a‘lā

Sen ol gavvās-ı ma‘nî vü düş uş deryā-yı ‘ummāna (ND g.361/2)

(Ey Nesîmî!) Eğer Hz. Meryem’in oğlu İsa gibi yüce menzile çıkmayı dilersem okyanusa dalmalı, mana denizine dalgıç olmalısın.

Nesîmî kendini bir dalgıç olarak tanımlar. Mananın²⁰⁰ denize benzetildiği mısralarda denizin enginliği/ genişliği dalgıcın aşması gereken zorluğun temsilidir. Eğer bu mana enginliğindeki zorluklar aşılsa Nesîmî Hz. İsa ile benzeşecek ve natıka konusunda ismi sembolleşecek, yüceliklere ulaşabilecektir.

Mana yakutunu istemelidir, okuru temsil eder, kıymetli olanı küçük bile olsa ayırt edebilmelidir

Ma‘nî yakūtın iste iy gavvās

Katre bahrında gör ne ‘ummānam (ND terc.I-4/3)

²⁰⁰ Mananın denize benzetildiği örnek için bkz. (ND müst.4/4)

Ey dalgıç, mana yakutunu iste ve damla denizinde nasıl bir okyanusum, gör.

Mana yakutunu isteyen (manayı anlamak istemek) dalgıcın (okur) Nesîmî'yi damlanın içindeki okyanus olarak göreceğini söyleyerek şair sergilediği mana üstatlığının nasıl engin ve sınırsız bir kabiliyet olduğunu ima ediyor. Damlada deniz kabiliyeti bulunduğu söylenerek, dalgıcın damla boyutundaki kıymetli şeyi ayırt etme yetisine sahip olması gerektiği ima edilir. Dalgıç burada okuru temsil etmektedir.

3.1.3.4.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Usta olmalıdır, nerede gezeceğini bilmelidir

Yüziçidür gevher isteyü gezen

Çerçöp olur deñiz üstinde yüzen (GMT 1107)

Beyitte dalgıç manasında yüzücü tabirine yer verilen dizelerde dalgıç “inci isteyen kişi” olarak belirtilir. Ne istediğini bilen bu yüzücü nerede (deniz dibinde) gezmesi gerektiğini iyi bilir. Fakat alelâde yüzen kişiler ise denizin üstünde yüzerek ancak çer çöp edinebilir, denir. Dolayısıyla hakiki dalgıç “iyiyi kötü ve adi olandan ayırt edebilen” ve “nerede aranması/ gezmesi gerektiğini bilen” kişidir. Dolayısıyla dalgıç idrâki yüksek (usta) ve bilgili (âlim) biri olmak zorundadır.

3.1.3.4.3. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Söz denizine dalar, şairin kendine temsildir

Söz deñizine dalup gavvâs-vâr

Ol deñizde gevher-istân şâh-vâr (KDYZ 14)

Kadı Darîr dinleyenlerin murat bulması, anlayanların yüreğinin şad olması için yazdığını söylediği mesnevîde söz denizinden çıkardığı kelimeleri inciye benzettir. Kendisi ise söz denizindeki bir dalgıçtır.

Söz söylemede usta şairin temsilidir, kılavuz edinilmelidir, hünlerlidir

Yol bulanları kılavuz eylegil

Ol deñizde işüñi uz eylegil (KDYZ 16)

Söz denizinde yol bulanları (kendine) kılavuz et, o denizde işini hünerle yap, şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir beyitte söz denizinden inci çıkarmayı ustaca başaran kişinin/ dalgıcın kılavuz edinilmesi gerektiği söylenir. Söz söylemede usta şairler, denizden inci çıkaran dalgıca benzetilmiştir.

3.1.3.4.4. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân

İnciyi nerede bulacağını ve denizi çok iyi bilir, okura temsildir

Gavvâs olan bu bahra bilür kandadır güher

Görmeyen ol muhîti ne añlar seffineden (ADD 55/5)

Şairin şiirindeki sözler gönül hazinesinden derilmiştir. O hazine ise yârin inci dişinin hayali ile hâsıl olmuştur (ADD 55/4). Hal böyleyken usta dalgıçların söz incisini denizin neresinde bulacağı aşikârdır. Daha denizi görmemiş kişinin gemiden pek bir şey anlamayacağı ortadadır.

Beyitte geçen deniz şiir dîvânına/ yazılmış eserlere (istiare), inci ise kıymetli sözlere, dalgıç okura temsildir.

3.1.3.4.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Hız. Hüseyin’e temsil olur

O bulmuşdı cihânda gevher-i hâs

Ki rahmet bahrine olmuşdı gavvâs (CSCH-Aİ 911)

Eriştiği şehitlik mertebesi ve Hz. Muhammed’in duasını almışlığı yönünden “has cevheri bulmuş” olarak tasvir edilen Hz. Hüseyin Allah’ın rahmet denizinde yüzen bir dalgıca benzetilir.

3.1.3.4.6. Ahmed Paşa, Dîvân

Kulu temsil eder, münacat denizine dalmalıdır, talepkâr olmalıdır

Münâcât bahrında gavvâsuñ it

Talep-gâr-ı lülû-yı ihlâsuñ it (APD k.3/45)

(Allah'ım! Bizlere senin) Münacat denizindeki bir dalgıç olmayı ve ihlasının incilerini arzulamayı nasip eyle, denilen beyitte münacatın denize benzetildiği görülür. Dalgıcın yani kulun (istiare) Allah'ın ihlas incilerini bulmaya gayret etmesi gerektiğinden bahsedilir.

Okura temsildir, can verir

Bir senā dürrin çıkardı bahr-i tab'um mevci kim

Cān virür gavvās olan ol dürr-i nā-yāb üstine (APD k.17/37)

Yaratılışının (Ahmed Paşa) denizi, dalgaları aracılığıyla sana (Fatih S. Mehmed) öyle bir övgü incisi düzdü ki dalgıçlar bu eşsiz inci uğruna can verir.

Şair Ahmed Paşa kendi tabiatını denize benzetmekte ve duygulanımlarının dalgalarıyla (teşbih) husule getirdiğini söylediği övgüleri inci şeklinde tanımlamaktadır. Fatih S. Mehmed için hâsıl edilen bu benzersiz övgü incileri uğruna nice dalgıcın (okur) can verdiği söylenir (şiiri anlamak için can atmak).

Âşığın gönlüne temsildir, aradığını bulur, nasiplenir

Buldı gönlüm bahr-ı eşkümde hayāl-i la'lüñi

Hoş müyesser oldı ol gavvāsa bu engüşterîn (APD ş.24/15)

(Ey sevgili!) Bir dalgıca benzeyen gönlüm gözyaşımın denizinde lal taşı kıymetindeki dudağının hayalini buldu, o dalgıca bu (lal taşlı) yüzük ne de hoş nasip oldu.

Gözyaşımın denize benzetildiği beyitte âşığın gönlü dalgıç olur. Dalgıcın daldığı deniz aynı zamanda onun sevgiliye dair emellerine, hayallerine, umutlarına temsildir. Nitekim gözyaşı denizine daldığında dalgıcın bulduğu (bulmayı umduğu) şey sevdiğinin dudağından kinaye olan lal taşıdır. Dolayısıyla âşığın kanlı yaşı içinde yârin al dudağının hayalini barındırdığı düşünülebilir. Gönül dalgıcı, kanlı gözyaşımın denizinden bulduğu bu kıymetli taşı yüzüğe çevirecektir.

3.1.3.4.7. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Denizden inci bulmayı ümit eder, âşığı temsil eder

Aglamakla dürr-i vasla tâlib oldum ta'n degül

Eylese gavvās olanlar bahr-i ‘ummāndan ümîd (AD g.9/2)

Ağlamakla vuslat incisine talip olmam ayıplanmamalı, (bu tıpkı inci için) okyanusa dalan dalgıcın beslediği ümit gibidir.

Avnî bu beyitte “dalgıcın denizden inci bulma ümidi” olgusu ile “ağlaya ağlaya vuslata erme” düşüncesini benzeştirir. Kıymetli vuslat incisine ulaşmak isteyen dalgıç (âşık) tasvirinde vuslata erişmenin inci gibi kıymetli yaşlar dökmekten geçtiği iması bulunur. Dalgıç burada ümitli olması yönüyle nitelenir.

3.1.3.4.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Cafer Çelebi kendini dalgıca benzetir

Tefekkür bahrine oldukça gavvās

Bulurdum bişden ondan gevher-i hās (TCCÇH 441)

Düşünce denizine dalıp dalgıç olunca beş on tane olsun has inci bulurdum.

Düşünce denizine (teşbih) daldığından dem vuran Cafer Çelebi (dalgıç) yaşadığı devirde ihtimam gördüğünden bahsederken karşılaştığı rağbeti kendi düşünce dünyasının zenginliğine bağlar. Denizden eşsiz ve saf düşünce incileri çıkarma motifiyle halini ifade eder.

3.1.3.4.9. Fuzûlî, Dîvân

Marifetli olmalıdır, âriflere temsildir

Olmayan gavvās-ı bahr-ı ma‘rifet ‘ârif degül

Kim sade terkîb-i tendür lü‘lü‘-i şehvâr söz (FD-İP g.116/5)

Vücudun bütünlüğü bir istiridyeye iken ve söz bir inci mahiyetindeyken marifet denizinde dalgıçlık yapmayan kişi arif değildir.

Marifet denizi herkesin dalgıçlık yapamayacağı türden bir denizdir. Ariflerin bilip anlayacağı bu denizde vücut istiridyesi içinde söz incisi bulunur. Dalgıç burada arifleri temsil eder ve marifetli oldukları söylenir.

Akla temsil olur, denizi iyi bilir, hayran olur

‘Akl kim gavvās-ı deryâ-yı kemâl-i ‘ilmdür

Cevher-i zâtın tasavvur eylese hayrân olur (FD-İP k.8/27)

(Ey sevgili!) İlmin noksansız denizindeki dalgıç olan akıl senin zatının cevherini/ özünü tasavvur etse akli fikri başından gider.

Dalgıçlığı meslek edinen kişiler denizden inci, mercan, sünger gibi değerli materyalleri toplar. Bu esnada denizdeki canlı yaşamı görme şansına erişir. Su dünyası insanı büyüleyen bir atmosferdir. Akla hayale sığmayacak renkte, şekilde, sayıda canlı denizlerde yaşamını sürdürür. Bir dalgıcın görevini icra ettiği sırada gördükleriyle büyülenmesi olağandır. Zira akıl sağlıklı kalmak için kanıksadığını görmek istemeye meyillidir. Deniz ile korku ögesi nasıl sık sık birlikte anılıyorsa deniz ile hayranlık (aklı başından gitmişlik) de öyle ayrılmaz bir birlikteliğe sahiptir.

Beyitte akıl dalgıcı ilmin noksansız denizine (teşbih) dalar ve oradan nasiplenir şekilde betimlenir. İlim denizinin noksansızlığı ve enginliği zaten akli hayran bırakmaya yetecektir. Fakat aklın baştan gitmesi için Fuzûlî ilim denizinin yetersizliğini ortaya koyar. Çünkü ondan daha üstün olan şey “sevgilinin cevherini/ özünü tasavvur etmek”tir.

Konuyu toparlamak ve elde edilen çıkarımlara topluca bakış sağlayabilmek için aşağıda bir özet verilecektir.

Nesîmî, Dîvân: Âşık, şair (Nesîmî) ve okur dalgıca benzetilir. Dalgıçlık; canını terk edecek cesaret gerektiren, tehlikeli bir meslek olarak anılır. Dalgıç ise canını ortaya koyan, tehlikeyi göze alan, mana denizine dalan, mana yakutunu istemesi gereken, enginlikleri aşabilecek, kıymetli olanı küçük bile olsa ayırt edebilecek biri olmalıdır. Dalgıç/ dalgıçlıkla alakalandırılan ifadeler bakıldığında; arzu nesnesi (sevgilinin güzellik unsurları, inci, vb.), can, terk, damla, deniz, yakut, mana ile karşılaşılır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşehrî-Nâme): Gülşehrî'ye göre bir dalgıç, usta olmalıdır, nerede gezeceğini iyi bilmelidir, idrâki yüksek (usta) ve bilgili (âlim) biri olmalıdır. Dalgıcın diğer özellikleri ise şu şekildedir: inci ister, gezer, iyi olanı kötü ve adi olandan ayırt eder.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Şairin kendisinin (Kadı Darîr) ve söz söylemede usta şairlerin dalgıca benzetildiği mesnevide dalgıca ait özellikler şunlardır; söz denizine dalar, değerli olanı (inci, söz) bulup çıkarır, yol bulur, kılavuz edinilmelidir, hünerlidir.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Dîvân'da okur dalgıca benzetilir. Şairin tasavvuruna göre ideal bir dalgıç; inciyi nerede bulacağını ve denizi çok iyi bilmelidir/ anlamalıdır. Gemi ve inci kelimeleriyle dalgıç/ dalgıçlık beraber kullanılır.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Mesnevî'de Hz. Hüseyin dalgıca benzetilir ve has cevheri bulmakla yüceltilir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Ahmed Paşa'nın hayal dünyasında; kul, okur ve âşığın gönlü dalgıca teşbih edilir. Dalgıç; münacat denizine dalmalıdır, talepkâr olmalıdır, değerli bir inci uğruna can verebilmelidir, aradığını bulmalı ve bundan, nasiplenmelidir. Dîvân'da; münacat, ihlas, inci, talep, lal taşı kelimelerinin dalgıç/ dalgıçlıkla ilişkilendirildiği görülür.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Dîvân'da âşık dalgıca teşbih edilir ve dalgıç, denizden inci bulmayı ümit etmesi yönüyle ele alınır. Vuslat, talep/ talip, ümit kelimelerinin dalgıç/ dalgıçlıkla alakalandırıldığı görülür.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Cafer Çelebi kendini dalgıca benzetir. Tefekkür ile dalgıç arasında ilgi kurulur.

Fuzûlî, Dîvân: Dîvân'da akıl ve ârifler dalgıca teşbih edilir. Bir dalgıç ise Fuzûlî'ye göre; marifetli olmalıdır, denizi iyi bilir, hayran olur. Dalgıç ayrıca sedef, inci, marifet, ilim, akıl, cevher, tasavvur ve hayranlıkla ilişkilendirilir.

3.1.4. Irmak

Su, gözyaşı ve denizden sonra “akan sular” başlığı altında en çok örneğe sahip unsur ırmaktır. Irmağın diğer su unsurlarından (dalgıçlık, Tufan, vb.) daha fazla ele alınmasında; ırmakların hayat kaynağı addedilmesi, bire bir insan yaşamının içinde bulunması, tarım ve hayvancılığın temel taşı olması, mitolojik yönü, çevresinin yurt tutulması, ırmağa dair inançlar, denize dökülmesi ve nitelik bakımından zenginliği gibi özellikler sıralanabilir. Üstelik daimilik ve sürerlik arz eden yapısı, yıkıcılığı, temizlik sembolü olması, gittiği yeri güzelleştirmesi, mükâfat özelliği taşıması, bereketlendirmesi, engel teşkil etmesi, yapı bakımından uzunluğu, açık tonlardaki rengi (mavi, beyaz, gri), bahar tasvirlerinin vazgeçilmez ögesi olması, sesi ve hareketli yapısı, güçlü olması, ayna kabiliyeti taşıması gibi özellikler sayesinde ırmak işlenecek pek çok malzeme sunar. Aşağıda ırmağın bu ve benzeri

kullanımlarına dair şiir örnekleri verilerek şairlerin konuyu nasıl ele aldığı gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.4.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Durmadan akar, yorulup dinlenmez, dünyayı dolaşır

akar suv yorık til bu kut turmadı

ajun tezgünürler yorıp tınmadı (YHHKB 669)

“Akarsu, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan, yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar.”

Güzel sözle, devletle/ saadette paydaş olarak anılan ırmak durmaksızın dünyayı dolaşmasıyla bahis konusu edilir.

Hükümdarın hâkimiyet arzusunun ırmak gibi olması istenir, asla kurumaması dilenir, iyi dilek temennilerinde geçer, sürerlik sembolüdür

aka kelsü arzu kurımaz bolup

kapug tutsu devlet karımaz bolup (YHHKB 943)

“Arzun, kurumayan bir ırmak gibi akıp gelsin; devletin, yaşlanmayan hizmetkâr gibi hep kapında dursun.”

Vezir Ay-Toldı hükümdarına iyi dilek ve temennilerde bulunur. Hükümdara kudret ve azamete pek çok ile hâkim olması için güçlü bir arzuya sahip olmasını diler. Hükümdarın arzusunun asla kurumayan bir ırmak gibi akmasını ister.

Kurumaması, durmadan akması özellikleriyle hükümdarın arzusu ırmağa benzetilir.

Kumsala faydası dokunmaz, akıcıdır

bilgisiz kişi köñli kum teg turur

ögüz kirse tolmaş ap ot yem önür (YHHKB 975)

“Bilgisiz kişinin gönlü kumsal gibidir; nehir aksa dolmaz, orada ot ve yem bitmez.”

Bilgisiz kişi için ilmin hiçbir değeri yoktur. Bu tıpkı kumsalda akan ırmağın geçtiği yerde en ufak faydalı bitki büyütmemesine benzetilir.

Akıcılık, verimsiz araziyi (kumsal) yeşertip canlandırmamak nitelikleri açısından ırmak ile ilim arasında istiare yoluyla bağ sağlanır. Irmak ile kum arasında tezatlık mevcuttur. Tezat öğelerinden kumun/ kumsalın ırmaktan daha güçlü tutulduğu görülür.

Ağızdan çıkar, yapıcı söze temsildir, aktığı yeri canlandırır

agızdın ara ot ara suv çıkar
birisi itigli birisi yıkar (YHHKB 2686)

akar suv teg ol bu tilin edgü söz
kayuka bu aksa çiçek öndi tüz (YHHKB 2688)

“(Söz yerine) Ağızdan bazen ateş bazen de su çıkar; bunların biri yapar biri de yıkar. Dilin söylediği iyi söz ise akarsu gibidir; nereye akarsa orada çiçek açar.”

Hükümdara kâtiplik yapacak kimsenin sözleri su gibi yapıcı, akıcı, iyi olmalıdır. Bu yönden iyi söz akan suya benzetilmiştir (istiare).

İyi söz; yapıcılık, bir ağızdan çıkmak (tevriye), aktığı yere neşvünema götürmek (çiçekler açtırmak) yönleriyle akarsuyla alakalandırılırken bunların karşıtı olarak ateşin, yıkıcılığın verildiği görülür.

Kıyısında yerleşim kurulmamalıdır

begig koşnı kılma ya yadgun ögüz
hisarka yakın turma ay köñli tüz (YHHKB 4546)

“Beye ve taşan nehre komşu olma, hisara yakın durma ey dürüst kalpli.”

Akarsu kıyısına yerleşim kurmak insanlık tarihi boyunca gözlemlenen bir adettir. Nitekim ilk medeniyetlerin daima su kıyısında kurulduğu, bunlara hidrolik medeniyetler adı verildiği vakidir. Fakat suyun taşmak, tehlike yaratmak, yıkıp zarar vermek gibi menfi yönleri mevcuttur. Beyitte bu hususlara değinilir.

Hükümdarın bilgisine temsildir, akıcılık ve çokluk sembolüdür

ne edgü bilig birdi bilgi ögüz
eşitgil munı sen aya köñli tüz (YHHKB 4691)

bayat kullarında meniñde yavuz

adın bilmegil sen ay bilgi ögüz (YHHKB 5119)

“Bilgisi ırmak gibi gür akan bilge ne iyi söylemiş, ey temiz kalpli insan, sen bunu dinle.”

“Ey bilgisi nehir gibi akan, bil ki Tanrı kulları arasında benden kötü başka biri yoktur.”

Bilginin (hükümdarın bilgisi) ırmağa benzetilmesi ırmağın bolluk ve enginlik/genişlik sembolü olması yönüyle sağlanmıştır.²⁰¹ Irmak suyunun akıcılığı, gürlüğü özelliklerine üstü kapalı göndermede bulunulur.

Helal lokma yiyen kişiye bahşedilecek mükâfatlar ırmağa benzetilir

arıklık tilese arıtgıl boguz

arıtsa boguz boldı asgıñ ögüz (YHHKB 5352)

“Temizlik istersen boğazından geçen helal lokma olsun, böyle yapanın ulaşacağı nimetler nehir gibi bol ve devamlı olur.”

Bolluk, devamlılık sembolü ırmak, beyitteki benzetmenin güçlü tarafını oluşturur. Iрмаğa benzetilen şey ise helal lokma yiyen kişiye bahşedilecek nimetler yani mükâfatlardır. Iрмаğın arılık, temizlik yönü vurgulanır.

Vefalı dost bulamayan kişiye temsil olur, bir yere bağlı kalmadan akar, terk sembolüdür

takı bolmaz erse ajun barça kodtum

ögüz teg akayı tüpi teg togayı (YHHKB 6573)

“Daha da olmazsa (Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam) bütün dünyayı bırakarak nehir gibi akayım, Kasırğa gibi göklere yükseleyim.”

Vefalı dost bulamayan kişi istiareyle nehre teşbih edilir. Nehir suyu bir yere bağlı kalmadan nasıl akıp giderse dünya nimetlerini terk etmek de öyle olmalıdır, denilir. Burada nehir “terk” sembolüdür. Nehir akıp gitme özelliği üzerinden değerlendirilmiş ve “kasırğa” ile aralarında anlam bağı sağlanmıştır.

²⁰¹ Hükümdarın (Kün Toldı) bilgisinin bolluk ve genişlik/ enginlik bakımından ırmağa benzetildiği diğer beyit için bkz. (YHHKB 5468). Bilginin genişlik/ enginlik bakımından denize benzetildiği örnek için bkz. (YHHKB 6002).

3.1.4.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye

Tama'ya (açgözlülük) benzetmelik olur, duraksızdır

Sever dünyâyı çün oldur imānı

Susuzdur dünyeye konmaz²⁰² revanı (YRN-MT 33)

Risâletü'n-nushiyye'nin "Dâsitân-ı rûh u 'akl ve mâ-yata'allaku bihimâ mine'l ahval" başlıklı bölümünde Yunus, nefisten dem vurur. Bölümde rahmânî ve şeytânî huyların insan vücudundaki (mülkünde) durumuna, sayısına, özelliğine, ... vs. değinilir. Ardından nefsin dokuz oğlundan en büyüğü tama' (açgözlülük) anlatılır. Tama', dünya arzusuyla doludur. Öyle ki dünya onun imanı gibidir. Dünyaya susuzluğu yüzünden bir yerde eğlenemez, süratle akar. (YRN-MT 30-3) Tama', kapalı istiareyle akar haldeki su kütesine benzetilerek olumsuzlanmıştır. Bir başka yoruma göre tama' dünyâyı (dünyevî olanları) sever, çünkü imanı odur; susuzdur dünyâyı içse ruhu/ canı kanmaz.²⁰³

Tevazuya temsil olur, denize (ütopya) ulaşmaya çalışır, tek başına iken hedefine ulaşamaz, denize katıldığında yitip giderken türlü güzelliklerle karşılaşır

Bu alçaklık akuban ırmagı oldı

Ki bellüdür deñize varmagı oldı (YRN-MT 158)

Ne deñlü kuvveti olursa bıñar

İremez deñize ol yire siner (YRN-MT 159)

Akup su alçaga suya katılır

Su suya irdi deñize yitilir (YRN-MT 160)

Deñize degin ırmagıdı adun

Ko andan ötesin deñize taldun (YRN-MT 161)

²⁰² Konmaz: kanmaz (YRNU 33)

²⁰³ "Sever dünyâyı çün oldur imanı/ Susuzdur dünyeye kanmaz revanı" (YRNU 33)

Deñiz olanlara gevher ne muhāl
Dür ü sâdef aña ya zer ne muhal (YRN-MT 162)

Ol deñizde nice ‘acāib ola
Sana eşkere halka gāib ola (YRN-MT 163)

Ki her bir mevcden bir kân bulasın
Dür ü yākūtıla mercân bulasın (YRN-MT 164)

Budur sermāye ol bahre talana
Arı dirlik gerek gevher bulana (YRN-MT 165)

Çü yüz biñ çāpūki alçaklık utdı
Muhālsüz berr ü bahr ‘ālemi tutdı (YRN-MT 166)

Ger alçak varasın meydān senüñdür
Cevāhir sende biter kân senüñdür (YRN-MT 168)

Kibir karşısında tevazu akıp giden bir ırmak olur (teşbih). Tevazu ırmağının hedefi denize ulaşmaktır (deniz ululanır). Fakat ırmak ne kadar coşkun olursa olsun denize ermesi kolay değildir. Hedefe giden yolda toprağa sinip kaybolur. Suyun hedefe ulaşması için alçalara (ova) erişip oradaki diğer sularla katışması gerekir. Irmak başka sularla güçlenerek denize kavuşur. Denizde de ne adı kalır ne de sanı, artık denizle bir olur. İşte tevazudan (ırmak) yola çıkıp onun ütopyasına (deniz) ulaşan kişi muhakkak ki vardığı yerde türlü güzelliklerle, birbirinden kıymetli değerlerle karşılaşacaktır. Tüm bunlar alçakgönüllülükten ödün vermeyen kişiye armağandır. Nitekim tez davranan yüz bin (kibirli) kişiyi, tevazu tek başına yenmiş, imkân el verdiği kara ve denizler dâhil bütün âlemi zapt etmiştir. Şayet tevazuda kusur edilmezse aranan her cevher kişinin özünde bitişmiş görülecektir.²⁰⁴

²⁰⁴ “Deniz (bahr), Hakk’ın sonsuz olan, sıfat ve zat makamı yani vahdettir. Tasavvufta bütün varlıklar bu sonsuz ummanın dalgaları olarak kabul edilirler. Bunlara da kesret denir. Yunus burada kesretten vahdete ulaşmayı dağ, ırmak ve deniz sembolleri ile anlatmaktadır.” YERN-GH 158.

3.1.4.3. Nesîmî, Dîvân

Mükâfat sembolüdür, cennet tasvirlerinde yer alır

Sekiz oldı kapusı uçmaguñ

Neye dört oldı suyu ırmaguñ (ND mes.2/5)

Kişi eğer ebedî saadeti isterse neden cehennemden yedi cennetin ise sekiz kapısı olduğunu yahut (cennetteki) ırmakların neden dört türlü olduğunu bilmelidir, bunu iyice düşünmelidir. Yukarıdaki beyitte; *“Allah'a karşı gelmekten sakınanlara söz verilen cennetin durumu şöyledir: Orada bozulmayan su ırmakları, tadı değişmeyen süt ırmakları, içenlere zevk veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmakları vardır.”* (Muhammed 47:15) suresine telmih yapıldığı düşünülebilir. Bu ırmaklar cennetteki mükâfatın türlü türlü ve ne kadar bol oluşunu gösterir.²⁰⁵

Cennetle alakalandırıldığı anlaşılan beyitte ırmağın mükâfat olma özelliği ele alınır. Ayrıca cennette dört ırmak bulunduğu inancına yer verilmesine tanık olunur.

Âşığın sözlerinin manası akıcılık yönüyle Fırat'a benzetilir

Zî zülâli şerh iderken 'âleme şîrîn lebûñ

Rî revân oldı bu lutfuñ ma'nisi hem çü Fırât (ND g.27/10)

Yârin tatlı dudağı, içimi güzel saf bir su olan zülâl suyu gibidir. Âşık bu nitelikleri açıklayıp anlatmak isterken lütuf dolu sözlerinin manasının Fırat nehri gibi akıcı olduğunu belirtir. Mananın Fırat'a benzetilmesiyle oluşturulan beyitte nehrin akıcılığı, tatlılığı vurgulanır. Zülâl suyu ile Fırat tenasüple bir arada verilir.

Kurtuluşa dairdir, kıyısında yenir içilir, ferahlatır, marifet makamını simgeler

Mey ü ma'şük u bāg u āb-ı revān

²⁰⁵ “Nesîmî, bu mesnevîde nefsinin bilmenin öneminden, yedi cehennem ile cennetin sekiz kapısının hikmetinden ve cennetteki dört ırmağın aslının ne olduğunu bilinmesinden bahseder. Zira bu bilgilere ulaşan kişi özü itibarıyla fâni olup Hakk'a erecek ve her şeyin Hak olduğunu bilecektir, yani vahdet-i vücudla ulaşacaktır. [...] İşte Nesîmî'nin mesnevisinde geçen dört ırmak, cennette aktığı söylenen şarap, su, bal ve süt ırmaklarıdır. Bu dört ırmak, Hz. Peygamber'in miraçta gördüğü, Sidretül Müntehâ'nın altından akan dört ırmak gibi, istivâ hattı geçtikten sonra zahir olan hatlardan kinayedir. Bu hat da dört unsurdan oluştuğu için, Fazlullah'ın nutkunda açıktan, ancak Hz. Peygamber'in nutkunda ise gizli bir şekilde gelmiş olan 4 mu'cem harfe (Farsça'daki pe, çe, je, ge harfleri) mukabildir.” Bkz. Usluer, 2009: 1074-5.

Bend-i gamdan bu dördi virđi necat (ND g.31/9)

Irmak kıyısında yemek içmek, eğlenmek adettir. Böyle bir atmosfer ruha ferahlık verip insanı neşelendirir, kederden uzaklaştırır. Şarap ise hayatın tadına varmanın kilit içeceğiğir. Beyitte geçen mey – maşuk – bağ – âbirevân tasavvuftaki “şeriat, tarikat, hakikat, marifet” aşamalarının temsili olarak görülebilir. Dünya ile ahirette kurtuluşun yolu, bahsi geçen dört hali hakikatiyle yaşamaya bağlanır. Bu tarzda düşünöldüğünde âbirevân marifete ulaşmaya denk düşer.

Can ırmağa benzetilir, ırmağın aşk suyu ile dolması istenir

Târî-i çeşm-i şakâ‘ik-gîr ü taraf-cüy cüy

Cüy-ı cân pür-âb-ı ‘ışk it çün mecâlûñ bar bar (ND g.104/6)

Beyitte can ırmağının fırsat varken aşk suyu ile doldurulması gerekliliği anlatılır. Canın ırmak oluşu (teşbih) onun hareket kabiliyeti, aşkınlığı, hercailliği, başlangıcı ve sonu olması/ denize dökölmesi (vuslat) ile alakalıdır. Aşkın su ile beraber anılması klasik edebiyatta yaygındır. Can ile ırmak arasındaki bağın bir benzeri aşk ile su arasında kurulabilir.

Gözyaşının çokluğuna sembol olur, rengi değışkendir, devamlılık bildirir

Gözümüñ Şattı hasretinde müdām

Nîl-gün eylemiş donımı Fırât (ND g.31/24)

Şatt, büyük nehir demek olup gözyaşı için kullanılan zengin benzetmelerden birini teşkil eder (istiare). Gözden akan yaşın büyüklüğü ile yâre duyulan hasret arasındaki doğru orantılı ilişkiyi anlatmak için kullanıldığı olur. Hatta Fırat nehri âşığın yaşlarının çokluğu yüzünden rengini Nil’e²⁰⁶ döndürmüştür.

Mavi Nil, Beyaz Nil ile birlikte Nil nehrini oluşturan en büyük iki koldan birisidir. Mavi Nil’in, İncil’in Yaratılış bölümünde cennet bahçesinden dışarı akan Gihon olduğuna inanılır (Ullendorff, 1968: 2). Beyitte Şatt kelimesiyle Şattü’l-Arap

²⁰⁶ Nilgün: Çivit rengi, lacivert, koyu ve parlak mavi demektir. Yatağı Sudan’dan geçen Mavi Nil, zaman zaman sel sularıyla yükselerek taşkınlara neden olur ve bu esnada siyaha yakın bir renk alır. Sudan halk dilinde Nil’in siyaha yakın rengini tarif etmek için “mavi” denilmiştir. Mavi ile siyah arasındaki bu bağ yeşil ile siyah arasında da mevcuttur. Örneğın: “Araplar’ın, İslâm fetihleri sırasında çölün sarı kumlarından çıkıp Fırat-Dicle havzasındaki ekili, ağaçlık ve koyu yeşil alanı uzaktan gördüklerinde buraya “siyah” anlamında sevâd dedikleri kaydedilmektedir. Nitekim sulanabilen verimli, alüvyonlu tarımsal diğeri bazı bölgeler için de sevâd kelimesi kullanılmıştır (Sevâd-ı Ürdün, Sevâd-ı Buhara vb.)” Bkz. Demirci, 2009: 576.

(Araplar buraya sevâd/ siyah der) yani Dicle ile Fırat'ın birleşmesinden meydana gelen büyük nehir hatırlatılır. Eski Ahit'e göre Tanrı Âdem'i yaratıp onu cennetteki Aden bahçesine koymuştur. Bahçeyi sulamak için Aden'den dört kollu bir nehir çıkar. Bu kolların isimleri ise Pişon,²⁰⁷ Gihon, Dicle ve Fırat'tır. Beyitte Aden'deki nehrin üç koluna telmih yapıldığı söylenebilir.

Gözün şattı hem gözyaşının Şattü'l-Arab'a/ nehre benzerliğini hem de (göz bebeği kast edilerek) gözün sevad oluşunu ortaya koyar. Nilgûn ifadesinin içinde de siyah anlamı mevcuttur. Müdam kelimesi devamlılık belirtmekle birlikte (âşığın yaşları durmadan akar) şarap anlamında kullanılır (gözyaşı kanlıdır). Gözyaşı ile Fırat, Şat, Nil vb. nehirler birbirine benzeştirilir.

Yârin hayaline temsil edilir, sarayların içinden akıp geçer

Yâr hayâli dem-be-dem gözlerümüñ sarâyına

Âb kimi revân gelür yaş kimi devân gider (ND g.80/3)

Sevgilinin hayali âşığın göz sarayına gelirken ırmak gibidir, giderken seğirterek akan gözyaşı gibidir (teşbih). Aşk sebebiyle sürekli ağlayan âşığın hali saraya girip oradan çıkan sulara benzetilir. Irmak kenarları yerleşim bakımından en çok tercih edilen mekânlardandır. Saray kurulacağı zaman yine mekândaki hava ile su kalitesine dikkat edilir. Sevgilinin hayali âşığın gözüne su gibi akıcı ve sürekli şekilde gelir. Daha sonra bu hayal âşığın ağlamasına neden olur ve durmadan gelip giden bir ırmak manzarasıyla benzeşir.

Saraya giren su tıpkı yârin hayali gibi saf ve temizdir. Bu su, saraydan çıkarken kirlenip acılaştır. Ayrılık acısıyla dolu tuzlu gözyaşı işte bu atık suyu andırır.

Aşılması gereken engeli sembolize eder, kavuşma vesilesidir

Gel ey Şîrîn-dehân 'ışkuñ yolında

Menem ol kühken bî-çâre Ferhâd (ND g.37/5)

Kaderin aşka galip geldiği bir sevda hikâyesi olan Ferhat ile Şirin'de, Ferhat'ın dağları delip nehir akıtma çabası motifi klasik şiirin en sık işlenen konularındandır. Su akıtmak, aşk yolundaki engeli (kuh, dağ) yok etmeye çalışan

²⁰⁷ Pişon'un tahminen İndüs Nehri olabileceği söylenir. Bkz. Gnuse, 2014: 64.

Ferhat'ın hedefine (Şirin) ulaşmasının yoludur. Nitekim ırmak vb. su kütlelerinin iyi bilinen bir özelliği âşığı sevgiliden ayıran engel olmasıdır. Ancak hakikatte bu su engeli, aşkın gücünün ve neleri aşabilirliğinin nişanesidir. Engelin zorluk derecesi aşkın büyüklüğü ve kıymetiyle doğru orantılıdır. Hikâye ve destanlarda baş karakterin kahramanlık mertebesine yükselmesi “aşılması gereken engel” motifıyla sağlanır. Bu engellerin arasında su nev'inden bir unsur bulunur. Deniz, ırmak, göl veya kuyu çoğu defa tehlikenin karşılığıdır. Ulaşılmak istenen hedef ile kahraman arasındaki bu su engelinin zorluk derecesi, kahramanın yüceltilmesine adeta bir vesiledir. Engel ne kadar zorlu ve aşılmaz olursa kahraman da o kadar cesur addedilir. Suyun “engel” teşkil edişini bir adım öteye taşıyıp yorumlamak gerekirse her engel haddizatında kişiyi hedefine ulaştıran, onun doğru yolda olduğunu gösteren bir tür “kavuşma vesilesi”dir.

Özetle suyun burada “aşılması gereken engel” ve “kavuşma vesilesi” işlevi üstlendiği anlaşılır.

Sevinçle dökülen gözyaşını simgeler, ağacın güzelliğini perçinler

‘Aynum içinde kâmetüñ sidresi mesken eyledi

Sidre hem anda yaraşur k‘âb-ı revân içindedür (ND g.143/4)

(Ey sevgili!) Sidre ağacına benzeyen boyun gözümün içini kendine mesken eyledi; (nitekim) sidre ırmak içine yaraşır.

Suyun kıpır kıpır akışı neşeye benzer. Yârin Sidre'ye benzeyen boyunun âşığın gözünde mesken tutması müthiş bir sevinç kaynağıdır. Sevinçten gözün yaşarması, âşığın sevgiliye layık olacak şekilde hazırladığı akıcı bir su kaynağına benzetilmiştir.

Ayrılık acısı çeken âşık kendini akan suya benzetir

Gel iy dilber meni gör kim neçe hoş yanaram sensüz

Odından acı hicrânım su oldum aharam sensüz (ND g.197/1)

Ateşin su ile meydana getirdiği tezattan faydalanan şairler bunları özellikle bir araya getirmeye çalışır. Zira bir arada bulunması hemen hemen imkânsız öğeler yan yana getirilerek doğaüstü bir atmosfer meydana getirilir. Anlatılmak istenen ifadeye mübalağa katılması sağlanarak söz, hayal dünyasının içine çekilir.

Tatlı su ile tuzlu suyun birleştiği yerde doğal olarak oluşan acı su, aslında deniz suyundan tuzca daha yoksun suların tadı için kullanılan bir tabirdir. Haliçler acı sudan oluşur. Acı su, bitkilerin büyümesine engeldir. Durum böyleyken âşığın kendini yanar ateşe ve akan acı suya benzetmesi, onun çektiği ayrılığın acısına delalettir.

Nesîmî kendini ve aşkını Dicle'ye Fırat'a, Ceyhun'a, Aras'a ve Şatt'a benzetir

Gör ki meni ne bahrem katre-i 'ışk içinde

Dicle vü Şatt u Ceyhūn Aras u hem Fıratem (ND g.261/11)

Nesîmî aşkı bir damlaya benzetir. Üstelik bu damla (Nesîmî'nin aşkı) deniz kabiliyetindedir²⁰⁸ (teşbih). Hatta onun aşkı akıcılık ve uzunluk yönüyle meşhur ırmaklara (Dicle, Şatt, Ceyhun, Aras, Fırat) benzer.

Kıyısında yüz yıkanır, erguvanla anılır, aydınlatır, beyazlatır

Çalınmış ergavān beñzi kenār-ı cūdan tañsuk

Sanasan Mekke sultānı yüzün yur āb-ı zemzemden (ND g.347/6)

Erguvanın ırmak kıyısında benzine su çarpması şaşılacak şeydir, sanki Mekke sultanı zemzem suyu ile yüzünü yıkamaktadır.

Bilindiği üzere erguvan mora çalan rengiyle meşhurdur. İstanbul'a ve Bizans hükümdar ailesine sembol olan bu renk dışında bir de beyaz renkli erguvan bulunur. Şair erguvan çiçeklerinin ırmak kıyısında yüzünü yıkadığı için beyazladığı tasavvurunu ortaya koymuş ve bunu Mekke Sultanının (koyu renk simgesi) zemzem suyu ile yüzünü yıkayıp ağartmasına benzetmiştir.

İrmak burada; kıyısında yüz yıkanan, suyuyla beyazlatıp ağartan özellikleri yönüyle ele alınır.

Denize ulaşınca denizleşir

Çünkü deryāyā irişe bu Fırāt

Lā-cerem dirler aña bahr ile zāt (ND terc.I-2/1)

²⁰⁸ Bu beyitte Mevlânâ'nın: "Kendini okyanusta bir damla sanma, bir damlanın içinde kocaman bir okyanussun", deyişine telmih yapılmış gibidir.

Bu Fırat nehri denize ulaştınca şüphesiz ona 'denizle aynı oldu' denir.

Irmakların denize ulaşması özelliği vurgulanan beyitte ırmağın denizleşmesine, denizle özünün bir olmasına değinilir.

3.1.4.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr

Aşılması gereken engel sembolüdür, bir yudum kabilindedir, şarap tortusuna benzetilir

Eydür on yıldur ki Şatt'ı geçerem

Dicle'yi bir cür'a gibi içerem (GMT 300)

Beyitte bir âşığın aşkı uğruna ne kadar büyük engelleri (nehir) aşabileceği anlatılmaktadır.²⁰⁹ Dolayısıyla deniz, nehir vb. zorluklar bir yudum kabilinden addedilerek istihfaf edilir. Aşılması gereken engel sembolü olan ırmak cür'a yani şarap tortusuna benzetilir.

Değirmeni döndürür, derde temsildir

Gamda anı garka eylemiş Çalâb

Pîr olmuş illâ pîr-i âsiyâb (GMT 3399)

Allah Şeytani derde gark eylemiştir. Şeytan, yaşlı bir değirmenci gibi derdi öğüte öğüte yaşanmıştır. Beyitte kapalı istiareyle gam (dert), değirmen döndüren bir akarsuya benzetilir.

Çokluk sembolüdür, gözyaşı ırmağa benzetilir, süreklilik belirtir

Yüzi cennet yalını duzâh gibi

Gözlerinden yaş akar ırmah gibi (GMT 4181)

Gözyaşı çokluğu ve sürekli akmasıyla ırmağa benzetilir.

3.1.4.5. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr

Gözyaşına temsildir, çağlayarak akar

Çü havz üzre ahsuzda kıldı nazar

²⁰⁹ Abdülkadir İnan: "eski Türklerde büyük olan ırmakları geçmiş olan kimsede sihri bir kuvvetin bulunduğu inanıldığı" aktarır. Bkz. İnan, 1998: 491-5.

Su içinde sret görür ol meger (HMSN 514)

Ki bu kubbede sreti bagladı

Gören gözler ırmahlayın agladı (HMSN 547)

Süheyl gizlice girdiği odadaki havuza bakarken birden suda bir suretin yansımısını görür (su burada ayna özelliği göstererek yansıtma işlevi üstlenir). Başını kaldırıp kubbeye nakşedilmiş resme bakar. Resmi görür görmez de aşk ateşi yüreğini dağlar. Sureti görünce gözünden gözyaşı ırmak gibi çağlayıp akar (teşbih). Burada klasik edebiyatta ve halk edebiyatında sık sık işlenen “suda yansıyan surete aşık olma” motifi mevcuttur.

Geçtiği yerin kıymetini artırır

şeh eydür sarāyumda bir bāg var

İçinden geçer bir ulu_ırmag var (HMSN 1320)

Süheyl için Çin şahı bir bağda saray yaptıracaktır. Sarayın inşa edileceği mevkiinin seçiminde iki önemli etken bulunur: Nevbahār’ın sarayına yakın olması ve mevkiinin içinden ırmak geçmesi. Irmak unsuru mesnevide bilhassa vurgulanır. Irmak bir yerin kıymetini arttıran güzellik öğesi görevindedir.

Bereket sembolüdür, şehrin değerini artırır

řār adını Tfān komışlar imiş

Yöresi su akar u dürlü yimiş (HMSN 3581)

Bir şehrin bereketi anlatılırken yörede akan sudan ve yetişen türlü yemişten bahsedilir. Hatta bu sebeple şehrin adının Tfān konulduğu söylenir.²¹⁰ Irmak bereket sembolü olup geçtiği yeri güzelleştiren, ona kıymet katan özelliğiyle ele alınır.

Engel sembolüdür

Ara yirde suları nice geem

Ggercin deglem ki göge uam (HMSN 4347)

²¹⁰ Bir mevki çevresindeki ırmakların orayı bereketli kılmasına dair bkz. (HMSN 3709)

Calus'un emriyle zenci casus Çin'e gidip oradan bilgi getirecektir fakat yoluna çıkan ırmakların ona engel olmasından yakınıdır.²¹¹ Dolayısıyla ırmak burada aşılması gereken engel sembolü olur. Ayrıca beyitte geçen güvercin kelimesi ile Nuh Tufanı'na uzak bir telmih yapıldığı düşünülebilir.

3.1.4.6. Ahmedî, İskendernâme

İyi dilek temennilerinde kullanılır, cennetle birlikte anılır, vaat edilen mükâfattır

Turduğun yir cennet ü eşcâr ola

Şâst “*tecrî tahtihel'l-enhâr*” ola (Aİ-YA 49)

“*Tecrî tahtihel'l-enhâr*”²¹² Kur'ân'da pek çok ayette geçen ve salih kullara mükâfat olarak vaat edilen “içinden/ altından ırmaklar akan cennet” demektir. Klasik şiirde önemli telmihler arasındadır. Sevilen, sayılan kişi için iyi dilek temennisinde bulunurken dile getirilir.

Bir yerin güzelliğini artıran varlıktır

Topragı anber suyu azb ü Furât²¹³

Lâle vü nesrîn-idi anda nebât (Aİ-YA 2102)

Her yaña bir cûy-bâr-ıdı revân

Tâze olurdu hevâsından revân (Aİ-YA 2104)

Bir yerin güzelliğinden dem vurulurken içinde su unsurunun bulunması bir tasvir geleneğidir. Yukarıda suyun tazelik verme özelliğine değinilir, toprak ve havayla tenasübî bağı ortaya konur.

Çelikten zırh giyer (donar), etkilenir

²¹¹ Su öğelerinin aşılması gereken engel şeklinde anılması hakkında bkz. (HMSN 5007)

²¹² “*İman edip salih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedi kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız.*” Nisa 4:57. Ayrıca bkz: Al-i İmran 3:15, 136, 195, 198; Nisa 4:13, 122; Maide 5:12, 85, 119; Araf 7:43; Tevbe 9:72, 89, 100; Yunus 10:9; Rad 13:35; İbrahim 14:23, Kehf 18:31; TaHa 20:75-6; Hac 22:3,14, 23; Furkan 25:10; Ankebut 29:58; Zümer 39:20; Muhammed 47:12; Fetih 48:5, 17; Hadid 57:12; Mücadele 58:22; Saf 61:12; Tegabun 64:9; Talak 65:11; Tahrim 66:8; Büroc 85:11; Beyyine 98:8.

²¹³ “Az b ü Furat” ifadesinin “azb-i Furat” olması muhtemeldir.

Cevşen-i pûlâd geydi cûyibâr

Hem havâsıl-pûş oldu kûhısâr (Aİ-YA 4248)

Betimlemeye göre kış mevsimiyle beraber ırmak çelikten zırh giyer, denilerek ırmağın kışın donmasına gönderme yapılır.

Nil rengi yas rengidir, gark eder

Geydi anuñ-çun benefşe nîl-gûn

Oldı gül derdinden anuñ gark-ı hûn (Aİ-YA 7951)

İskender ölünce herkes yasa boğulur. Beyitte menekşenin mavi renkli oluşu hüsni-talil yoluyla İskender'in vefatına tuttuğu yasa bağlanmıştır. Zira mavi İran kültüründe yas rengidir,²¹⁴ Mısır kültüründe ölümün rengidir. Gılgamış Destanı'nda ise yas rengi kırmızıdır.²¹⁵ Beyitte doğrudan bir ırmak imajı bulunmasa da Nil rengi

²¹⁴ Gökyüzünün Nil rengi oluşunu anlatan örnek için ayrıca bkz. (Aİ-YA 5440). Yas renginin temsil etmesi bakımından Nil rengine yer veren bir başka örnek için bkz. (TCÇH 2695)

²¹⁵ “Mısır tarihine bakıldığında kullanılan renklerin oldukça basit olduğu; erkek için kırmızı, kadın için sarı, yer için mor, güneş için sarı, doğanın sonsuzluğu için yeşil, kutsal doğruluk ve cennet için mavi kullanıldığı görülmektedir. Genellikle mabetlerin tavanları, kutsal doğruluğu simgeleyen maviye boyanmış ve takımyıldız resimleriyle süslenmiştir. Yerlerde ise Nil çayırları gibi yeşil ve mavi kullanılmıştır (Muradoğlu, 1992: 18). [...] Gökyüzü, su ve denizlerin, aynı zamanda sonsuzluk ve huzurun rengidir. Bir Hint tanrısı olan Vishnu mavi tenli olarak resmedilmiş, cennete ait bir tanrı olarak tanımlanmıştır. Lapis Lazuli [Lapus Lazuli: Lacivert Taşı] taşı Mezopotamya’da yoğun şekilde kullanılmış, aynı zamanda koyu mavi lacivert renk elde edilen pigmenti de tapınak süslemelerinde dekorasyon rengi olarak kullanılmıştır. Mavi, bu coğrafyada tanrısal lütfu ve bağışlamayı ifade etmektedir (Uçar, 2004: 53). Mavi renk, inancı artıran bir renktir. Bu nedenle cami ve kiliselerin vitraylarında da mavi kullanılmıştır (Halse, 1978: 27-34). Mavi Yahudiler için de kutsal renk olarak kabul edilmektedir. Derin etkisinden dolayı, Eski Roma’da felsefecilerin akademik kübbelerinin rengi olarak mavi kullanılmıştır. Hristiyanlıkta ise mavi, umut ve dindarlığın rengidir. İbraniler için mavi tanrısal bir renktir. Mavi Çin kültüründe cenneti ve ölümsüzlüğü sembolize eder (Mankhe, 1996: 64). Mavi dünyanın her tarafında güveni temsil eden bir renk olarak bilinmektedir. Eski Mısır’da kral lahitlerinde zemin rengi olarak kullanılan mavi renk, gökyüzünü, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu ifade etmenin yanı sıra ölümün ve dolayısıyla mutlak gerçeğin rengidir. Mavi insanoğlunu kendinden, gelecek ve kaderden ayırır (Chevailier ve Gherbrant, 1996: 103). Doğu’da Mısır, İran, Hindistan, Arap Yarımadası ve Anadolu’da kötülükleri uzaklaştıran bir renk olduğuna inanılır. Nazar boncuğundaki etkin ve temel bir renk olan kobalt mavisinin nazara karşı bir anlam ve etkisi olduğuna inanılır. Mavi Arapça’da “ma-i” su rengi demektir (Ersoy, 1990: 59). Gök Tanrı dinine inanan Türkler için gök mavidir. Şamanlar ululuğu temsil eden mavi rengi gök kelimesiyle adlandırmışlardır. Ancak gök rengi aynı zamanda yeşili de karşılar (Kafalı, 1996: 50). Asya kültürlerinde, Moğol ve Türk boylarındaki efsanelerde mavi kurt ve mavi aslan önemli bir yer tutar. Moğol- Türk mitolojisinde mavi aslan ve kaplanlar, Altay boyunun atası sayılan Tangri’nin gücünü sembolize eder. Tangri Altaylar’da dağların üzerindeki mavi göklerin, mutlak hakimiyetin sembolüydü (Chevailier ve Gherbrant, 1996: 103). Gök ve su insanlık tarihinde kutsal sayılmıştır. Mavi renk sonsuzluğu, türeyişi, emniyet ve huzuru telkin eder ve sinirler için kırmızının aksine huzur verir. Aynı zamanda mavi renk dostluk, sadakat, vefa, aydınlık, temizlik ve ruhanilik sembolüdür. Mavi rengin stresi azalttığı ve tansiyonu düşürdüğü bilinmektedir. Mavi renk mekanda kullanıldığında soğukluk hissi vermektedir. Titreşimi zayıf bir renk olan mavi, açık tonlarıyla huzurlu bir ortam yaratırken, koyu tonlarının

(nîl-gûn) ve kana gark olmak (gark-ı hûn) ifadelerinde ırmak çağrışımı yapıldığı söylenebilir. Ayrıca menekşeler sulak alanlarda göveren bitkiler olarak bilinir. Tüm bu bağlamlar dâhilinde beyit değerlendirilirse Nil'in rengi dolayısıyla yası temsil ettiği çıkarımına ulaşılabilir.

Savaşta dökülen kan Ceyhun ile Fırat'a benzetilir, dalgalıdır, çokluk temsilidir

Nireye kılsañ nazar Ceyhûn-ıdı
Nicesi Ceyhûn ki mevc-i hûn-ıdı (Aİ-YA 363)

Toldı kan mevc-i-y-ile rûd-ı Fırât
Lâle-rengin tutdı sahrâda nebât (Aİ-YA 1192)

Ma'reke kandan revân Ceyhûn-ıdı
Hem hevâ tolu buhar-ı hûn-ıdı (Aİ-YA 1194)

Dalgalanarak akması²¹⁶ sebebiyle savaşta dökülen kan Ceyhun ve Fırat nehirlerine benzetilir. Hatta kan öylesinde çok akar ki Fırat gibi nehirleri kanla doldurur.

Yârin dudağı Fırat'a benzetilir, ölmezlik suyu tarafından arzulanır

Dudagın gördi didi ki_Âb-ı Hayât
Teşne_olup didi ki bu azb-i Fırât (Aİ-YA 1496)

İskender bahçede güller arasında gezinen Gülşah'ı tasvir eder. Tasvire göre hayat suyu onun dudağını görünce susar. Âbıhayâta göre Gülşah "suyu tatlı Fırat nehri"dir. Fırat çok eski devirlerden beri bereketi sebebiyle kutsal addedilir. O nedenle, şiirlerde adı en çok geçen ırmaklardandır. Ahmedî'nin beytinin ilk dizesinde

kötülüklerden koruyucu bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Mavi renk, suyu, gökyüzünü ve erkeklığı simgeleyen renktir." Bkz. Mazlum, 2011: 128, 132-3.

²¹⁶ Su (ırmak) yatay ve dikey boyutlarıyla çift yönlü bir sembol olup çeşitli temsilleri sembolize eder. Ancak su taşıdığı özellikler sebebiyle genellikle "yatay boyutlu" bir unsur olarak görülür. Dişilğin, doğurganlığın, anne olmanın sembolü olarak yatay yönlü su, eril karakterdeki rüzgârın onu dalgalandırmasıyla dikey yönde bir hareket kazanarak eril karaktere bürünür. Masal motiflerinde suyun yatay boyuttan dikey boyuta geçmesi "ölüm"e neden olur. Eril karakterdeki rüzgâr uyguladığı baskıyla dişil suyu kendisine benzetir. Anlatıda bir yönden diğer yöne geçiş söz konusuysa hikâye "ölüm" içeren bir mahiyet kazanır. Konu hakkında bkz. Guénon: 2001: 42; Özdemir, 2014: 86-8.

Gülşah'ın dudağı susuzluk giderme yönüyle âbıhayâtta üstün tutulur. İkinci dizesinde ise Fırat'ın âbıhayâtta üstünlüğü söz konusudur.

3.1.4.7. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân

Şarap tortusuyla oluşur, sarayın içinden geçer, çokluk sembolüdür

Her bir kadeh ki nûş idesin cür'a dök yire

Sahn-ı sarâyı cür'a-y-ıla cûyibâr kıl (ADD 6/18)

Özellikle mesnevilerde bir sarayın içinden, çevresinden ırmak geçmesi tasvirine sık rastlanır. Saraydan geçen ırmak atmosferi yukarıdaki beyitte “yaşanan eğlencenin çokluğuna nişane” olarak “şarap tortusu”ndan oluşur. İçilen kadehlerin dibinde kalan tortuyu toprağa dökme dökme sarayın ortasından şarap tortusu ırmağı akacağı söylenir.

Dökülen düşman kanını simgeler, her yerde olabilirlik belirtir

Kılıcuñ düşmenüñ kanın şu deñlü dökdi her yire

Ki tag u taş ile sahrâ akıtdı cûyibâr andan (ADD 9/28)

(Ey sevgili!) Kılıcın düşmanın kanını her yere öylesine döktü ki dağ, taş, ova kandan ırmak akıttı. Dökülen düşman kanı ırmağa benzetilerek ırmağın çokluk özelliğine gönderme yapılır. Dağdan, taştan yahut ovadan çıkıp akabilmesi özelliğine değinilir.

Büyüklik sembolüdür, kurusa bile âşığın gözyaşlarıyla tekrar dolar

Deryâ kurıyup çeşme-i Ceyhûn sogulursa

Biz sag olalım gözdeki kan yaş esen olsun (ADD 233/6)

Ceyhun ırmağı ile deniz en meşhur ve akla ilk gelen su unsurları olarak bilindiğinden Anadolu ve yakın coğrafya insanları için büyüklik simgesi haline gelmiş, misaller hep bunlar üzerinden getirilmiştir. Yaşanılan coğrafyanın şiir diline, anlatıma ne çok yansıdığını yukarıdaki beyit ve benzeri örneklerden anlamak mümkündür. Deniz ile Ceyhun ırmağı kurusaydı bile âşığın yaşlarıyla herhangi bir noksanlık hissedilmeyeceği, gözyaşının denizle Ceyhun'un yerini dolduracağı, yeter ki âşığın sağ ve esen kalması gerektiği dile getirilmiştir.

3.1.4.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Gözyaşının çokça aktığına timsaldir

Gehî gamla dilin pür-hûn iderdi

Gehî gözi yaşın Ceyhûn iderdi (CSCH-Aİ 1306)

*Bazen dert ile gönlünü kanatır bazen de gözyaşını Ceyhun nehri gibi akıttırđı, denilen beyitte gözyaşı ırmağa benzetilir.*²¹⁷

Baharın simgelerindendir

Sünbül benefşe yâsemen açıldı her yaña

Dîbâ-yı sebze oldu her etrâf-ı cûybâr (CSCH-Aİ 4505)

Bahar; bolluk, bereket anlamıyla tasvir edilirken bu tasvirlerin vazgeçilmezi ırmak ise baharın simgesine dönüşür. Çünkü güzellikten yana bir doğa betimlemesi içerisinde olmazsa olmaz denilebilecek bir unsur olarak ırmak betimlemesi ile sık sık karşılaşılır.

3.1.4.9. Ahmed Paşa, Dîvân

Eğlence ortamının aranan unsurudur

Sebze vü âb-ı revân ü câm-ı sâfi tab‘-ı pāk

Cümle ‘ayş esbâbı var illâ münâsib yâr yok (APD g.145/2)

Çayır çimen, ırmak, saf şarap, temiz bir yaratılış... Eğlence mekânının her unsuru burada var ancak münasip bir sevgili yok.

Su kıyısı insanların dertten uzaklaştığı, neşelenip eğlendiği, sevgililerin buluştuğu mekân olarak bilinir. Dizelerde bu anlayışın bir yansıması bulunur.

Büyüyle ilişkilendirilir, âşıkların gözyaşı Ceyhun’a benzetilir

Saçından ‘ukde vü efsûnlar itdi

Yaşın ‘âşıklarun Ceyhûnlar itdi (APD k.5/17)

²¹⁷ Gözyaşının ırmağa dönmesini konu alan diğer beyitler için bkz. (CSCH-Aİ 1897, 3174) Gözyaşının ırmağa istiare edildiği beyit için bkz. (CSCH-Aİ 3491). Gözyaşının ırmağa benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 1589, 4011)

(Sevgili) Saçına düğümler atıp büyüler tutturduğu için âşıklarının gözyaşını Ceyhun'a çevirdi.

Hala sürdürülen geleneklerden biri aşk büyüü yapmaktır. İnanişâ göre gönül koyulan kişi büyü sayesinde rahatlıkla meftun edilebilmekteydi. En güçlü büyüün, tılsımın saç üzerinden yapılanı olduğuna inanılırdı. Saça yahut ipe büyü amacıyla atılan her düğüm âşığın meftunluğunu arttırmak içindi.

Beyitte anlatılan aşk büyüünün tuttuğunu âşığın döktüğü yaş dolayısıyla anlamak mümkündür. Zira âşıklık hallerinden en belirginini (sembolleştirme), bitmek bilmeyen ve adeta Ceyhun Irmağı'na dönen (teşbih) gözyaşındır. Ayrıca beyitte su ile büyü ilişkisine rastlanır.

Samanyolu ve ay halesi ırmağa benzetilir

Geh kâh-keşân gâh iledüp hırmen-i mehden

Dolâb-ı felek delv ile dökerdi aña mâ (APD k.12/19)

Felek değirmeni bazen Samanyolu'ndan bazen de ay halesinden aktara aktara Fatih S. Mehmed'in kasrının inşaatına kovayla su dökerdi.

Ahmed Paşa'nın geniş hayal dünyasının yansıması olan yukarıdaki beyitte Samanyolu ve ay halesi geceleri beyaza bakan şeffaf tonlardaki rengi dolayısıyla akan bir suya benzetilir. Felek değirmeninin bu akıntıdan su çekip Fatih Sultan Mehmed'in kasrının inşaatına kova kova su döktüğü söylenir. İnşaat malzemesi henüz yeni dökülmüşken onu sık sık sulamak gerekir. Aksi takdirde gerek iklim koşulları gerekse de fizikî etmenler dolayısıyla çatlama meydana gelir. Malzeme yerleşene kadar suyun onu daha uzun süre nemli tutabilmesi için en uygun sulama saatleri gün batımında ve sonrasında yapılanıdır. Böylece gece serinliği boyunca nem korunacak ve malzeme çatlama yapmaksızın yerleşebilecektir. Hatta özellikle sıcaklığın olumsuz etkisine maruz kalmamak için inşaatın serin ve yağışlı geçen ılıman ilkbahar-sonbahar mevsiminde yapılması uygun görülür. Gece düşen çiyin de olumlu tesiri vardır. Tüm bu durumlar düşünüldüğünde şairin felek dolabı benzetmesi ile Samanyolu'ndan ve ay halesinden kova kova su çekilmesi tasavvuru son derece orijinal ve zarif bir beyit olarak görülebilir.

Serviye âşıktır, ayağa düşer

Ol serv-i dil-ārāya heva-dār-durur āb

Kim düşdi bu kasr ayagina bî-ser ü pā (APD k.12/30)

Su, Fatih S. Mehmed'e yaptırılan kasrın duvarına nakşedilen o gönül süsleyen serviye heveslendiği için yalın ayak başı kabak halde bu kasrın ayağına düştü.

Servi ağacı su kenarını sevmesiyle meşhurdur. Bu hadise şairlerin hayal dünyasında türlü şekle girerek benzetmelere sahne olur. Âşığın sevgili uğruna perişan halde yola düşüp ona kavuşmaya çalışması motifi “servi-ırmak” tasviri üzerinden dile getirilir. Ahmed Paşa'nın beytinde suyun servi ağacı uğruna ayağa düştüğü söylenir. Çünkü su, serviye âşık halde tasvir edilmiştir. Servinin gönül süsleyen güzelliğini seyredabilmek için suyun ayağa düştüğü (alçaktan akmasına atfen) ve yalın ayak başı kabak bir âşığa döndüğü anlatılır (istiare). Ayrıca suyun servi ağacını (yahut kasırdaki servi nakşını) seyretmesi, onun yansıtma özelliği ile alakalıdır. Bir de beyitten anlaşıldığı kadarıyla inşa ettirilen kasrın civarından ırmak geçtiği söylenebilir.

Ömre temsildir, geçip gider, bakan kişiyi ömre ve ölüme dair düşündürür

Şâdiyle geçer ‘ömr gibi taze vü hurrem

Şol su ki sarāyuñda hemîşe olur icra (APD k.12/31)

Fatih S. Mehmet'in kasrında durmaksızın akan şu su, taze ve mütebessim bir ömür gibi sevinçle geçip gider.

Ömrün geçip gidici oluşu ile ırmağın akışı arasında benzerlik ilgisi kurulur. Tabiatı gereği suya bakan insan ömre, ölüme dair düşüncelere dalma davranışı sergiler. Beyitte bu davranışın izi sürülebilir.²¹⁸ Şair, kasırdaki akan ırmak için taze-mütebessim-sevinçli kelimelerini kullanır. Suyun akışındaki hareketliliğin ömre güzellikler katan bu müspet kavramları çağrıştırdığı söylenebilir.

²¹⁸ Engin denize, suya veya yıldızlı göğe baktığımızda hissettiğimiz duyguyu Eugen Fink “okyanusal duygu” olarak ifade eder. Ona göre bu okyanusal duygu bir “duygusallık” ya da coşku” değil bir düşünme havasıdır. Bkz. Fink, 2015, s.46. Yukarıda alıntılanan beyitte de benzer bir durum söz konusudur.

Kasrın içinden geçer, geçtiği yeri kıymetlendirir, lezzetlidir, cennetle ilişkilendirilir, içene ruh bahşeder

Kevser mi bu yā şerbet-i cüllāb-ı revān-bahş

Yā nehr-i leben k'itdi cinān bāgını iskā (APD k.12/32)

(Ey sevgili!) Sarayında akan bu ırmak ruh bahşeden gülsuyu şerbeti mi yoksa Kevser mi yahut cennet bahçesini sulayan süt ırmağı mı?

Fatih S. Mehmed'in kasrı övgüsünde yazılan beyitte kasırdan geçen ırmağın lezzetçe gülsuyuna, Kevser'e ve cennette mümin kullara bahşedilecek süt ırmağına benzetildiği görülür.

Güneşin çeşmesi olur; havuza, kadehe ve yeryüzüne benzetilir, parlaktır

Bu havz mı yā çeşme-i horşid-i cihān-tāb

Bu ferş mi yā cām-ı cihan-bîn-i mücellā (APD k.12/34)

Fatih S. Mehmed'in kasrından geçen ırmak dünyayı aydınlatan güneşin çeşmesi midir yoksa bir havuz mudur; cihani gösteren parlak bir kadeh midir ya da yeryüzü döşeği midir?

Beyitte Fatih S. Mehmed'in kasrından geçen ırmak övülerek sırayla havuza (Hz. Muhammed'e vaat edilen Havz manasına gelecek şekilde tevriyeli), güneşin çeşmesine, yeryüzüne ve parlak bir kadehe benzetilir. Güneş ve yaydığı ışınlar klasik edebiyat tasavvurunda çeşmeden dökülürken parlayan suya teşbih edilir. Cam kâse (kadeh) ise hem renk hem yansıtıcılık yönünden su ile alakalandırılır. Yeryüzü ise bir döşeğe benzemek yönü ile su yatağını çağırıştırır.

Fatih Sultan Mehmed'in cömertliği Nil'e benzetilir, besler, havuzları dolduran kaynaktır, temizleyip güzelleştirir

Nîl-i nevāli zihnümi Mısr-ı fezā' il ideli

Mezre'at'ül-hıyāzdur cümle fenāsı gönümün (APD k.15/10)

Onun (Fatih S. Mehmed) lütuf Nil'i, zihnimi faziletlerin Mısır'ına çevirdiğinden beri gönümün boş ve âtil görünen her yeri Mısır'ın ölçü ve nizamıyla meşhur havuzlarına dönmüştür.

İlk dizede Fatih S. Mehmed'in cömertliği Nil nehrine benzetilir. Nil nasıl ki Mısır'ı beslerse Fatih S. Mehmed'in cömertliği de şairin (Ahmed Paşa) zihnini

besleyip onu faziletle doldurmaktadır. İkinci dizede Mısır bahçelerinin havuzları ile gönlün bağdaştırıldığı fark edilir.

Beyitten anlaşıldığına göre suyu Nil nehrinden sağlanan Mısır havuzları ölçüsü ve nizamıyla meşhurdur.²¹⁹ Bu bilgidен hareketle (ikinci dizede) şairin gönlü Fatih S. Mehmed'in cömertlik Nil'i ile beslenen havuzlarla donatılı şekilde hayal edilebilir. Bu havuzlar sayesinde gönüldeki tüm “fena”lar yani yokluklar, âtıllıklar, kötülükler/ kötü görüntüler yok olacaktır. Dolayısıyla lütfun (Nil nehri) gönlü (havuz) temizleyip güzelleştirdiği sonucuna ulaşılır.

Akarken taşlara vurması matemle dövünen insanlara benzetilir, yönü belirsizdir, alıp başını gider

Tolâb yaşlar akıdup inler bu derd ile

Taşlarla döginüp yürür âb-ı revân dahı (APD §.30-II/2)

(Şehzade Mustafa'nın ölümünden mütevellit) Bu dert yüzünden değirmen yaş akıtıp inler, ırmak taşlarla dövünüp yürür.

Beyitte Şehzade Mustafa'nın ardından yaşanan derin matem ifade edilirken değirmenden akan su gözyaşına (istiare), ırmağın akarken taşlara vurması matemli kişinin göğsünü taşla dövmesine, ırmağın yönü belirsizce akışı matem-zedenin çektiği acı yüzünden alıp başını gidişine teşbih edilir.

Kaybetme hissinin verdiği üzüntüyle “alıp başını gitme” eylemi burada “ırmak gibi yola düşüp durmadan gezmek” haliyle anlatılır.

Âşığın gözündeki yaşa temsildir, kıyısında yapraklar birikir

Hattuñ hayâli kim gözümü tutdı güyiyâ

Âb-ı revân kenârını berg-i çemen tutar (APD g.63/2)

(Ey sevgili!) Sakalının hayali gözümü tuttu, güya akarsu kenarını çayır çimenin yaprağı tutmuştur.

²¹⁹ Antik dönem duvar resimlerine göre Mısır bahçelerinin temel öğelerinden biri havuzlardır. Formal ve simetrik biçimde dört köşe planlı yapılan bahçelerin ortasında ya da iki ucunda dikdörtgen veya T harfi şeklinde havuzlar oluşturulmuştur. “Bu büyük havuzların sulama ve cenaze töreni gibi fonksiyonel yönleri yanında rekreasyonel işlevleri de bulunur.” Bkz. DinarlıBolat, 2013/4: 3. https://www.academia.edu/11176609/Bah%C3%A7e_Ve_Sanat_Tarihi (E.T. 30.10.2016).

Yârin sakalı çayır çimen yaprağı gibidir ve âşîğın ırmak misali sulanan gözü bu görüntüyle dolar. Irmağa düşen yaprakların kıyıda birikmesi misali âşîğın yaşlı gözüne yansıyan sevgilinin sakalı da birike birike göze kirpik olur.

Beyitte gözyaşıyla dolu kirpikli göz, kıyısının yaprak tutması özelliğiyle anılan ırmağa benzetilir.

Serviler bitıştırır, âşîğa temsildir

Âb-ı revânı gör ki kenârında her nefes

Kaddüñe beñzedem diyu serv-i çemen tutar (APD g.63/5)

(Ey sevgili!) Irmağı bir gör, zira senin endamına benzesin diye kıyısında her nefeste (hiç durmadan) çimenlik servisi yetiştiriyor.

Sevgilinin endamına benzediği ve onu hatırlattığı için servi ağacı²²⁰ bitiştirdiği söylenen ırmak imajına yer verilen beyitte servi sevgiliyi, ırmak ise âşîğ temsil eder (istiare). Su ve servinin yakın münasebeti hüsn-i talil sanatı üzerinden işlenir.

Âşîğın gözyaşı Nil'e benzetilir, timsahlar barındırır, tehlikelidir

Hayâl-i turrâsı çeşmümde raks urur sanasın

Ki baş götürüben oynaya Nîl içinde neheng (APD g.151/2)

(Ey sevgili!) Alnına düşen saçının hayali gözümde raks edince timsah Nil nehrinde başını sudan çıkarıp oynar sanırsın.

Âşîğın gözünden eksilmeyen yaş ışığı kırınca görüntünün dalgalanmasına, bulanmasına neden olur. Sevgilinin alnına düşmüş zülfü işte bu yaşlı gözüyle gören âşîk Nil nehrinde oynayan, sudan başını çıkarıp sonra kaybolan timsah gördüğünü söyler.

Beyitte gözyaşı Nil'e (istiare), sevgilinin zülfü timsaha benzetilerek ırmakların tehlike barındıran yerler oluşuna atıf yapılır.

Yârin saçına temsil olur

Lâle haddüñde saçun dâmen-keşîde seyr ider

²²⁰ Gözyaşı/ dere/ ırmak vb. su unsurunun serviyle beraber geçtiği beyitler: (APD g.173/7, g.222/3, g.263/4, g.263/9, g.325/3, g.342/2)

Çün revân olan bu gülzâr içre sudur n'eyesün (APD g.244/3)
(Ey sevgili!) Laleyi andıran endamın üstündeki saçın nazlanarak dolandır; (bu haliyle saç) gül bahçesi içinde akan suya benzer, ne yapsın.

Sevgilinin saçı gül bahçesinde akan²²¹ ırmağa benzetilir.²²²

İçindeki balıklar oltayla yakalanır

Ruhuñ mihriyle germ oldukça şevkum

Girüp âb-ı revâna şeste düşdi (APD g.338/2)

Tutıldı zülfüne gönülüm ruhuñda

San âb içinde mâhî şeste düşdi (APD g.338/5)

(Ey sevgili!) Yanağının güneşiyle/ sevgisiyle arzum hararetlene hararetlene (adeta) ırmağa (gözyaşı) girip oltaya takılıyorum.

Gönlüm yanağındaki zülfüne tutulunca sudaki balık oltaya yakalandı zannedersin.

Gözyaşını çokluk, acıcılık²²³ vb. yönlerden ırmağa benzetmek klasik şiirin yaygın motiflerindedir. İrmakta balık yakalama sahnesi de âşığın sevgiliye tutulup av olmasıyla benzeştirilir. Ayrıca beyitlerde sevgilinin yanağı ırmağa istiare edilmiştir.

İl il gezer, yârin güzelliği akan çaya benzetilir

Çıkaldan hüsnüñüñ illerde çayı

Yüreklerde yaktı 'ışk odı alavı (APD muk.6/1)

Sevgilinin güzelliği acıcılık ve yönüyle çaya benzetilir. Üstelik bu çay il il gezer ve gezdiği illerdeki birçok yüreği aşk ateşiyle tutuşturur, yakar.

3.1.4.10. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Görüntüyü ters yansıtır

²²¹ İrmağın gül bahçesinde akması hakkındaki bir başka beyit için bkz. (APD g.282/5)

²²² Saçın ırmağa benzetilmesine dair beyit örneği için bkz. (APD g.282/5)

²²³ İrmağın acıcılık yönüne değinilen beyit örnekleri için bkz. (APD 173/7, g.282/5). Acıcılık yönüyle gönlün ırmağa benzetildiği beyit için bkz. (APD 173/7)

Cūy-bār etrafını seyr eyledükce serv eger

Başı aşığa olurdı görse reftāruñ senüñ (AD g.42/3)

Servi ağacı ırmağın çevresini seyretseydi sevgilinin salına salına yürüyüşünü görüp utançından baş aşığı dönerdi.

Irmak kıyısındaki servi ağacı motifinin işlendiği beyitte şair ırmağın bir ayna görevi görüp sevgilinin yürüyüşünün güzelliğini yansıttığını ve bu yansıyı gören servinin utançtan baş aşığı görüldüğünü/ başı aşığında (eğik) görüldüğünü söyler (tevriye). Suyun bir görüntüyü tersten yansıtması özelliği, utanç hissi üzerinden vurgulanır.

Üstünde gül yaprakları yüzer

Gül yüzün şevkiyle kim dolmuş-durur hünîn gönül

Bir akarsudur kim üstünde revāndur berg-i gül (AD g.45/1)

Sevgilinin gül renkli yüzünün şevki ile gönül kanar. Âşığın şevki bir ırmak gibidir (teşbih) ve sevgilinin yüzünü bir gül yaprağı misali daima üstünde taşır. Kanlı (gönül kanı) gözyaşı burada üstünde kan rengi gül yaprakları yüzen ırmağa benzetilir

3.1.4.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Kıyısında hoş kokulu otlar biter, cami süslemeleri ırmağa benzetilir

Satırlarda hurûf-ı dil-güşâlar

Kenâr-ı cūyda müşğîn giyâlar (TCÇH 275)

Fatih Camisinin süslemelerinin satırlarında gönül açan harfler vardır, (süslemelerde tasvir edilen) ırmak kenarında da miskli otlar bulunur.

Su kenarında biten birbirinden hoş kokulu otlarla Fatih Camisinin süslemeleri benzeştirilir.

Âşığın rakibidir, yansıtır, sevgilinin yansımaya sarılabilir, kıyısında dolanmak tehlikelidir

Kenâr-ı cūya varma ey semen-bū

Misâlüñle hem-âgüş olmasun su (TCÇH 2275)

Ey yasemin kokulu (sevgili)! Irmak kenarına varma ki su senin benzerin olan aksinle kucaklaşmasın.

Sevgi ile kıskançlık beraber bulunur. Seven sevdiğini her şeyden kıskanır. Dadı kadın genç kızı uyarır. Irmak kenarına giderse genç kızın suya yansıyan aksini ırmak kucaklayacaktır²²⁴ tasavvuru ile dadı endişeye kapılır. Su bu manada âşık için rakip görevi üstlenecektir.

Mısrarlarda ırmak yansıtması, üstüne yansıyan aksi kucaklama ihtimali taşınması yönleriyle işlenir.

Sevgilinin yanağına temsildir, yaseminle doludur, Firdevs cennetinde süt şeklinde akar

Ki ol bir cüy-bār-ı pür-semendür

Yahod Firdevs’de nehr-i lebedür (TCÇH 3490)

(Sevgilinin yanağı) Yaseminle dolu bir ırmaktır yahut Firdevs’te akan süt nehridir.

Sevgilinin yanağının saf beyazlığını tarif için yasemin çiçeğiyle süslü bir ırmak ve Firdevs cennetindeki süt ırmağı benzetmesi yapılır.

Yasemin, sarmaşık türü çalı formunda gövdeye sahip bir bitki olup beyaz, ufak ve pek çok sayıda çiçeğe sahip bir bitkidir. Suyu çok sever. Saflık, duruluk ve masumiyet temsildir. Firdevs cennetinde aktığına inanılan süt ırmağı ise müminlere Allah tarafından bahşedileceği müjdelenen bir armağandır. Süt de tıpkı yasemin çiçeği gibi beyaz renkte olup çoğunluğu sudan mamuldür. Saflığı ve masumiyeti temsil eder. Şiirde Cafer Çelebi “süt, ırmak, yasemin” kelimelerini tenasüp içerisinde kullanır ve masumiyet bağlamında hepsini birleştirir. Ayrıca masum olan ve günah bakımından saf kalmış müminlerin gideceğine inanılan Firdevs cenneti de bu masumiyet vurgusunu perçinlemektedir.

Gül bahçelerinin vazgeçilmez unsurudur, olduğu mekânı güzelleştirir

Havâlîsi ser-â-ser gül sitândur

Gülistân cā-be-cā āb-ı revândur (TCÇH 379)

²²⁴ İffetini kaybetmek manasında “eteği ıslak” deyiimi kullanılır. Beyitte ırmak kıyısına giden iffetli bir kişinin eteğinin ıslanabileceğine yani bekâretini kaybedebileceğine atıf yapıldığı düşünülebilir.

(Eyüp el-Ensari Camisinin) Etrafı baştan başa gül bahçesidir ve o gülistanda yer yer ırmak akar.

Irmak ve cennet bir motif olarak birlikte tasvir edilir.²²⁵ Bu motifin Kur’ân’daki “altından ırmaklar akan cennet bahçesi” tabiriyle telmih içerecek şekilde kullanımını hayli yaygındır.

Saki süt ırmağına benzetilir, kabarcıkların

Süd ırmagıdur ol ser-çeşme-i cān

Habābı gūy-ı gabgab nār-ı pistān (TCÇH 2546)

Can çeşmesinin kaynağı (olan saki) süt ırmağı gibidir ve o ırmağın hava kabarcığı sakinin çenesindeki yuvarlaklıktır ya da memesinin narıdır.

Saki dağıttığı şarap ile müptelalara can dağıtan bir çeşme gibidir. Bu manda çeşmenin suyu ile şarap arasında istiare vardır. Müminler için Kur’ân’da müjdelenen cennet tasavvurunda süt ırmaklarının aktığı ifade edilir. Beyitte geçen süt ırmağı tabiri bu tasavvura atıftır. Sakinin süt ırmağı ile alakalandırılması (teşbih) cennet-vari bir atmosfer yaratmaktadır. Irmak burada kabarcıklanmasıyla ele alınır.

Rengiyle Nil (mavi veya beyaz) buz rengini ve soğuğu temsil eder

Olan bir dem cüdā âteşden ey yār

Duhānāsā olurdu nîl-ruhsār (TCÇH 459)

Ey yār, (kışın) her kim (şey/ nesne) bir an olsun ateşten uzaklaşırsa duman misali Nil rengine döner, buz olurdu.

Rengiyle meşhur olduğu anlaşılan Nil nehrinin (bkz. Nil mavisini) soğuğu ve buz rengini temsil ettiği görülür. Ayrıca Nil renginin yas rengi olarak anıldığını ve ölümlle olan bağlantısını burada hatırlatmak gerekir.

Mavi rengin ve mavi sürmenin temsili Nil olur

Kimi çekdi gözine cā-be-cā nîl

Ki esmeye bu gülzāra yavız yil (TCÇH 1394)

²²⁵ Su ve gül bahçesinin birlikte anılması hakkında bkz. (TCÇH 1409)

Bu gül bahçesine kötü rüzgâr esmesin diye (genç ve güzel kızların) kimi gözüne yer yer Nil renginde sürme çekti.

Mavi renginin nazardan koruduğuna olan inanç gibi ayrıca yılan girmesin diye evin kapısını, pencerelerini maviye boyama geleneğine atıf bulunan beyitte bahsi geçen ve gül bahçesine benzetilen güzel kızlar gözlerine Nil rengi yani mavi sürme çekmesi yönüyle ele alınır. Amaç, nazarlanmaktan kaçınmak ve kem gözle bakılmaktan kurtulmaktır. Mavi renk, mavi sürme Nil'e istiare edilir.

Nil rengi mavidir, rengiyle sevinç verir

Çarh ile hem-reng olup çün câme geydi nîl-reng

Çarh idüp andan tefâhur çarha girdi bî-direng (TCÇH 2801)

(Yâr) Nil rengi kıyafet giyinip felek ile bir örnek oldu, felek bununla övünüp durmaksızın dönmeye başladı.

Feleğin devredip dönmeye başlaması hüsn-i talil yoluyla sevgiliyle aynı renk giyinmesine bağlanır. Feleğin buradaki dönüşü, sevinç göstergesidir.

Beyitte belirtildiğine göre Nil'in rengi olan "mavi" ile "mutluluk, sevinç" arasında bir bağ kurulduğu söylenebilir. Nil burada hem yârin giydiği kıyafetin rengidir²²⁶ hem de feleğin rengidir.

Yıldızları ve Samanyolunu yansıtır, ırmağın bir kıyası (ucu) Samanyoluyla birleşir

Benâtü'n-na'ş sahn-ı âsmânda

Kenâr-ı cüybâr keh-keşânda (TCÇH 1082)

(Gece vakti) Büyükayı ve Küçükayı takımyıldızları göğün ortasında, ırmak kıyası ise Samanyolu ile birleşmiş görünmektedir.

Gece vaktinin çeşitli yönleriyle tasvir edildiği mesnevinin bu beytinde ırmak kıyasının Samanyolunda olduğu söylenir. Gece yıldız gözlemi yapmanın bir yolu da yıldızların sudaki yansımalarına bakmaktır.²²⁷ Ayın henüz doğmadığı gece vaktinde Samanyolu tüm ihtişamıyla gökte seyredilebilir. Irmak ise uzun yapısıyla Samanyolunu bütünüyle yansıtacak bir ayna görünümündedir. Hatta Samanyolu tam

²²⁶ Sevgilinin giydiği kıyafetin Nil rengi oluşuyla ilgili bkz. (TCÇH 2803)

²²⁷ Suyun gökyüzü gözleminde kullanılmasına dair bkz. (TCÇH 1087)

tepedeyken ırmağın en uzaktaki ucu ile Samanyolu birleşmiş gibi görünecektir. Dolayısıyla ırmağın ucu Samanyoluna bağlanmışçasına bir manzara oluşacaktır.²²⁸

Bahçeyi kemer gibi dolanır, ikizler takım yıldızına benzetilir

Tolanmış sanma bāğı su kemer-vār

Çemende şekl-i cevzādur bedîdār (TCÇH 659)

Çimenlikte görünen şekil ikizler takımı yıldızdır, sen onu bahçeyi kemer gibi dolanmış ırmak zannetmeyesin.

Bağ bahçe tasvirlerinin vazgeçilmezi ırmak yeryüzüne inmiş ikizler takımı yıldızına benzetilirken onun bağ bahçeyi kemer misali dolanması özelliğinden hareket edilir. Gökyüzü gözleminde suyun yansıtma özelliğinden faydalanılması eski astronomi çalışmalarının parçasıdır.

Yârin belindeki kemere benzetilir, gül bahçesini dolanır, gümüş renktir

Devr itdi çün kenâr-ı gülistâni cüy-bār

Sîmîn kemer kuşandı sanasın ki bir nigâr (TCÇH 705)

ırmak gül bahçesinin sınırlarını dolanmış, zannedersin ki resim gibi güzel sevgili gümüş kemer kuşanmıştır.

Sevgilinin gül bahçesine benzetildiği dizelerde, bahçeyi dolanan ırmak rengiyle, uzun ince yapısıyla, çevreleyip sarmasıyla sevgilinin beline kuşandığı gümüş kemere benzetilir. Gümüş kemer giymek ihtişam göstergesi olup bilhassa düğünde gelin kızların beline gümüş ya da altın kemer takılması adettir.

Güzel bahçe²²⁹ tasvirlerinde su unsuruna yer verilmesi motifinin işlendiği beyitte suyun girdiği ortamı güzelleştirdiği sonucuna ulaşılır.

Güllerle macera yaşar, aşk meşk mekânıdır

Gülüşür gonceler idüp nezâre

Gül ile mâcerâ-yı cüy-bâra (TCÇH 695)

²²⁸ Samanyolu ve ırmağın birleşmesiyle oluşan sarmal görüntü yaratılış mitolojisinde dünyayı sardığı düşünülen dev yılan (ejderha) telakkisini akla getirmektedir.

²²⁹ Çayır çimenle birlikte ırmak motifinin anıldığı beyitler: (TCÇH 814, 817, 2240). Su/ ırmak vb.nin bahçe ile birlikte anıldığı beyit için bkz. (TCÇH 2862)

(Kâğıthane’de) Gül ile ırmağın (Kâğıthane Deresi) arasında geçen macerayı gören goncalar gülüşür.

Kâğıthane Deresi’nin etrafının güllük olduğunu söyleyen Cafer Çelebi seyrettiği dereyi “güllerle macera yaşıyor” diyerek tasvir eder. Dere-ırmak vb. su kıyılarının seyirlik seyranlık²³⁰ yerler olup bilhassa aşk bahsi başta olmak üzere türlü maceraların yaşandığı mekân olduğu sonuçlarına ulaşılır.²³¹

Güllerin ayağına su döker, hürmet eder, ev sahibi/ hizmetkâr olur

Ki yılda bir görünürsüz diyu cū

Döker verdūn ayağına soguk su (TCÇH 696)

(Güller) Yılda bir kez görünüyor diye ırmak onların ayağına hürmeten soğuk su döker.

Gülün ayağına yani köklerine dökülen su onun neşvünema bulmasını, daha güzel görünmesini sağlayacaktır. Beyitte yılda bir kez görünmeleri dolayısıyla güller misafire benzetilir. Irmak ise kadir kıymet bilir ev sahibi olarak yılda bir gelen misafirinini yani güllerin ayağına su döker.

Rivayet edilen bir hadise göre hamamdan çıkmadan ayakları soğuk suyla yıkamak baş ağrısını gidermektedir. Tıbbı göre sıcak suyla yıkanıldığında damarlar genişleyip kan akışı hızlanır ve dikilerek durulduğu için kan ayak bölgesinde toplanır. Bu durumda hem beyne daha az kan ve oksijen gitmesi yüzünden baş ağrısı oluşur hem de ayak bölgesinde varis meydana gelir. Bunu önlemek için ayak bölgesine soğuk su dökülmesi tavsiye edilir.²³²

Bir başka geleneksel uygulamaya göre eve gelen kişiye hürmeten misafirin ayaklarını yıkamak yahut ayağına su dökmek iltifata tabiidir. Beyitteki ayak sözcüğünün “kadeh” manasında tevriyeli kullanıldığını söylemek gerekir. Ayrıca bu dizeler bir kulun (ırmak) efendisinin (gül) ayaklarına kapanması (su dökmek) sahnesini de akla getirmektedir.

²³⁰ Irmak kıyısının seyirlik olması konusu hakkında bkz. (TCÇH 1901)

²³¹ Irmak kıyısının macera mekânı olması hakkında bkz. (TCÇH 1901)

²³² Konuyla ilgili olarak tezin “Hamam Kültürü Bağlamında Su” ve “İslamiyet’te Su” başlıklı bölümlerine bakılabilir

Ağaç tarafından sopayla (dal) dövülür, utanmazdır, gül bahçesine karşı uzanıp yatar

Çüb urdı ‘aks-i şâh aña te’ dîb kâsd idüp

Gülzârâ karşı çün uzanup yatdı cüy-bâr (TCÇH 710)

Gül bahçesine karşı (utanmadan) uzanıp yattı diye ırmağı sopayla döven ağaç dalının sudaki aksi ırmağa böylece edep yolunu gösterdi.

Gül bahçesi sevgilinin mekânı olduğu için kutsaldır. Bu bahçeyi boylu boyunca kuşatan ırmak ise o kutsal mekânda uzun uzadıya yatarak akması sebebiyle adeta edep dışı davranmakta, kutsallığa hakaret etmektedir. Böyle bir durumda ona cezasını verecek olan şey sopa yani ağaç dalıdır. Sopa/ ağaç dalı ırmağı dövmek için suya yansımış ve ona edebi öğretmiştir.

Beyitte kutsal bir mekânda yahut saygıdeğer bir kimseye karşı uzanıp yatmanın cezasının sopayla dayak yemek olduğu geleneğine atıf vardır. Tasvir edilen ırmak ise yansıtan, gül bahçesinde uzun uzun akan,²³³ edepsizce davranabilen ve bu sebeple sopayla dayak yemek suretiyle cezalandırılan bir unsurdur.

Güzelliği ortaya çıkarır, yârin yanağına temsildir

Salupdur bûstân-ı hüsnüñe âb

Cemâlûñ gülşenin kılmaga sîr-âb (TCÇH 3491)

(Yanağı ile sevgili kendi) Güzelliğinin bahçesine su salar ve güzelliğinin güllüğünü sular.

Yanak nasıl ki sevgilinin güzelliğini/ gençliğini en fazla belirginleştiren kısım bir bahçenin güzelliğinin en bariz şekilde ortaya çıktığı kısım da ırmak kıyısıdır denilir. Irmak güzelliği perçinlemesi, tazeleştirmesi, körpeltmesiyle ele alınır.

Kıyısında söğütler biter, söğüt altında kuytulukta rüzgârdan etkilenmez

Anuñcündür ki bād oldukça cünbân

Olur âb üstine her bîd lerzan (TCÇH 699)

²³³ Gül bahçesinde akan ırmak motifini içeren beyit örneği için bkz. (TCÇH 718)

(Söğüt ağacı ırmağı öylesine sever ki) Rüzgâr esip ırmakta kıpırtı yapınca (ırmağa rüzgârdan en ufak kötülük gelmesin diye) her söğüt (yaprağı) suyun üstüne titrer.

Söğüt ağacı suyu seven yapısıyla anılır. Hatta ağacın dalları çoğu zaman ırmağın üstüne sarkarak uzar. Onun bu görüntüsü, zarar gelmesin diye sevdiğinin üstüne ihtimamla kapanmış birinin haline benzetilir. Nitekim beyitte hırçın rüzgârın esip suya/ ırmağa zarar vereceği endişesi belirtilir ve söğüdün koruma içgüdüleriyle ırmağın üstüne titrediği söylenir.

Sonbahar yapraklarından oluşan balıklar yüzer

Söğüt yapraklarından kıl nezâre

Salar altun balıklar cūy-bāra (TCÇH 3648)

Söğüt yapraklarını seyret, (zira) ırmağa altın balıklar salıyor.

Sonbaharı betimleyen Cafer Çelebi söğüt yapraklarının nasıl da sararıp ırmağa düştüğünü ve bu haliyle ırmaktaki balıkları andırdığını betimler.

Her dereden su akıtmak

Sühan-perdâzlıkda sihr itdüm

Aña her bir dereden su akıtdum (TCÇH 1376)

Söz tertip etmede sihirler sergiledim, sevgiliye her bir dereden su akıttım.

Cafer Çelebi şiir söylemedeki marifetlerini över ve sevgiliyi etkilemeyi umar. “Her dereden su akıtmak”, birini ikna etmek ya da kandırmak için çeşitli diller dökmek manasında kullanılan bir deyimdir. Günümüzde “bin dereden su getirmek” şeklindeki kullanımı yaygındır.

Akıcı söz söylemek ırmakla simgelenir

Didügi şi‘rler hep hırz-ı cāndur

Selâsetde sözi āb-ı revāndur (TCÇH 2236)

(Ey dilber, senin âşığının) Söylediği şiirler can sığınağıdır; akıcı ifade söyleme yönünden sözleri ırmak gibidir.

Dadı kadın âşığı övüp onun meziyetlerini dilbere sıralar. Bu kişi öylesine akıcı sözler sarf etmektedir ki ancak ırmak böyle akıcılığa sahiptir der (teşbih).

3.1.4.12. Fuzûlî, Dîvân

Akarken çıkardığı ses baharın gelişini müjdeler

Sarîr-i âb-ı revân ü safîr-i murg-ı çemen

Nikât-ı tehniye-i makdem itdiler inşâ (FD-İP k.1/4)

Akan ırmağın sesi ile çimenlikteki bülbülünün ötüşü baharın gelişinin tebrik nüktelelerini birlikte hazırladı.

İrmak sesi baharın müjdecisi olarak ifade edilirken “kutlama/ tebrik nidaları” ile “ırmak çağılması” arasında benzeştirme yapılır. Bülbül sesi ve çimenlik yine ırmakla alakalı olarak kullanılır.

Yansıtır, gökle benzeştirilir, kabarcıkları vardır

Göründi hey’et-i âb-ı revânda şekl-i habâb

Sübûta yetdi sebât-ı nücûm ü seyr-i semâ (FD-İP k.1/22)

İrmağın üstünde kabarcık şekli görüldü, göğü seyretmek ve yıldızların kararlı duruşu bunu ispata yetti.

Beyitte “gökyüzü ile ırmak” ve “yıldızlar ile su kabarcıkları” arasında benzerlik ilgisi oluşturulduğu görülür (karşılıklı benzeşiklik). İrmağa ve içindeki su kabarcıklarına bakınca göğü ve yıldızları görmek mümkündür. Zira ırmağın yansıtma gücü bulunur.²³⁴ Üstü kapalı şekilde burada yıldız falı yahut su falı bakma geleneğine telmih yapıldığı düşünülebilir.

Düzgün ve çeşit çeşit yollara sahiptir, her yere ulaşır

Hutût-ı muhtelif ü müstakîmi enhâruñ

Çemende saldı zevâyâ-yı gûne-gûne biñâ (FD-İP k.1/23)

İrmağın düzgün ve çeşit çeşit yolu çimende türlü türlü köşelere salındı.

Yol yol yapısı sayesinde ırmak çimenliğin çeşitli köşelerine uzanır.

Kılıcı vardır, sabah rüzgârından etkilenip rengi değişir

Âb-gün tîguñca olmaz bunca kim dâ‘im virür

²³⁴ Suyun yansıtma özelliğini vurgulayan beyit için bkz. (FD-İP g.32/5)

Tîg-i âb-ı cuy-bâra mevcden cevher sabâ (FD-İP k.6/7)

(Ey sevgili!) Sabah yeli ırmağın kılıcına durmadan dalgadan menevişler verse bile senin kılıcına benzetemez.

Sabah rüzgârıyla hem fiziksel olarak hem de renkçe dalgalanan (menevişlenen)²³⁵ ırmak kılıca benzetilir. Renk dalgalanması (meneviş) verebilmek için kılıç ateşe tutulur. Beyitte bu işlevi rüzgâr üstlenir. Fakat ne kadar maharet sergilerse sergilesin onun kılıcının sevgilinin parlak kılıcına benzemeyeceği iddiası öne sürülür (tezyif).

Aydınlıkla ilişkilidir, gittiği yeri imâr eder, feyiz kaynağıdır, çokluk sembolüdür

Ruşen itdi adlden her güşesinde biñ çerâğ

Câri itdi feyzden her mülkine biñ cüy-bâr (FD-İP k.12/26)

(Bağdat'ın) Her köşesine Sultan Süleyman'ın adaleti bin tane kandil yaktı ve şehri aydınlattı; Bağdat'ın her toprağına feyizden bin tane ırmak akıttı.

Adaletin kandille karşılanması, Bağdat'ın ise bu kandille aydınlatılmış bir bahçeye benzetilmesinde eskiden düzenlenen çerağ gecesi geleneğinin izleri bulunur. Karanlığından sıyrılmış ve aydınlığa kavuşmuş (düzene kavuşmuş) bahçeyi tamamlayan ikinci unsur ırmak olur. Dolayısıyla ışık ile ırmağın beyitte müspet kavramlara karşılık geldiği söylenebilir. Bu manada feyiz kaynağı olarak nitelenen ırmak gittiği her yeri bayındırlaştırmasıyla beyte konu olur.

İbrahim Paşa Fırat'a benzetilir, temizlik sembolüdür

Fırât-ı pāk tek Bābil diyārına kadem basduñ

Burūc-ı zühresinde oldı ol Hārūt zindānı (FD-İP k.15/16)

İbrahim Paşa'nın tertemiz Fırat nehri misali Babil'e ayak bastığı söylenerek Paşa ırmağa teşbih edilir.

²³⁵ Meneviş: Metal yahut camın yüzeyinde renk dalgalanması biçiminde görülen parlaklık. Toprak altında kalmakla cam ve metallerin menevişlenebileceği gibi, yapay yoldan da meneviş elde edilebilmektedir. Bkz. <http://lugatim.com/s/menevi%C5%9F> (E.T. 1.11.2018). Meneviş kelimesiyle ilgili araştırma yapılırken genellikle bıçak, tabanca, tüfek türünden aletlerle karşılaşılır. Yüksek ihtimalle silahları menevişlemek eskiden kalma bir gelenek olup makbul görülen bir tekniktir. Beyitte meneviş yani cevher kelimesiyle kılıcın birlikte kullanılmasını bu açıdan bağlantılı görmek gerekir.

Bekçiye/ Gardiyana benzetilir, gül bahçesini zincirler, korur, engel olur

Jāle taşından gögermezdi teni gül-bünlerüñ

Gülşeni zencîre itmezdi mukayyed cüy-bār (FD-İP k.21/9)

(Eğer gül mevsimi emniyetli ve sevinçli bir vakit olsaydı) Güllerin gövdesi çiğ taşından gövermezdi; gül bahçesini ırmak zincire vurmazdı.

Çiğın taşa benzetilmesi ve ırmağın gül bahçesini zincire vurması imajları olumsuz imgelerdir. Irmak gül bahçesinin etrafını çevirerek hem onu tutsak eder hem de başkalarının oraya girmesine engel olur, gül bahçesini böylece koruma altına alır. Bu manada ırmak bir gardiyan, bir bekçi görevi üstlenmiş gibidir (istiare). Çiy taşlarıyla çevrili (hapishane, engel) gülün buradan gövermesi hapisten kaçmaya çalışmasına benzetilebilir. Ancak gülün bu gayreti beyhudedir. Zira ırmak gardiyanı gülün önüne dikilmiş ikinci bir engeldir.

Depreşir, sel olur, akına giden Osmanlı askeri Dicle'ye benzetilir

Deprenen asker midür ya Dicedür Bâgdâddan

Eyleyüp tугyān Cezâyirden yaña kılmış hırām (FD-İP k.24/29)

(Ey Ayas Paşa!) Bu deprenen şey asker midir yoksa Bağdat'ta akan Dicle midir; coşup taşarak Cezayir tarafına salınmıştır.

Bağdat'tan geçip Cezayir'e yöneldiği söylenen Dicle taşıp²³⁶ sele dönerek tehlike oluşturması açısından Osmanlı ordusuyla benzeştirilir. Zira her ikisi de depreşen nesnelere hükümdedir.

Hilali yansıtır, cismi yansıtırken sayıca çok gösterir, üstünde fetih kayıkları gezer, göğe benzetilir

Māh-ı nevden Dicle'de gösterdi zevrāklar misāl

Kim görüpdür kim ola bir āsmānda biñ hilāl (FD-İP terc.30²³⁷/III-17)

(Bağdat'ın fethi sırasında Ayas Paşa'nın) Hilal benzeri kayıkları Dicle'de göründü, bunu gören kişi gökyüzünde bin hilal belirmiş sandı.

²³⁶ Bir su unsurunun (ırmak, gözyaşı, vb.) taşkın şekilde akması hakkında bkz. (FD -İP g.70/3)

²³⁷ Kasideler arasında 30 sayısı ile numaralandırılan bu şiir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: 132.

Gökyüzüne teşbih edilen Dicle, üstünde hilal şeklinde kayıklar gezmesi, yansıtması, cismi yansıtırken sayıca çok göstermesi yönleriyle beyte konu olur.

Askerini ırmaktan geçirmek komutan için övünçtür

Nehr-i A'şârı ubür-ı leşker için doldurup

Mâr-ı Dahhâke Ferîdün-ı zamân buldı zafer (FD-İP terc.30²³⁸/IX-68)

(Ayas Paşa) Askerinin karşı kıyıya geçmesi için Aşar nehrini doldurmuş ve Feridun'un Dahhak'i yenmesi gibi Şeyh Al-i Kaşam'ı yenmiş, zafere ulaşmıştır.

Irmak aşılması gereken engel işlevi üstlenir.

Mustafa Çelebi'nin kalemine (mürekkep ve ilim) temsildir, neşvünema verir

Nihâl-i devlete kadrüñ riyâz-ı hikmetdür

Riyâz-ı kadrüñe bir turfa cüy-bâr kalem (FD-İP k.33/24)

(Ey Mustafa Çelebi!) Senin payen devlet fidanına (onun serpilmesine katkıda bulunacak) bir hikmet bahçesi olur, kalem ise senin payenin bahçesi için taze bir ırmak olur.

Kalem²³⁹ imgesiyle betimlenen ırmak neşvünema vermesi (burada devletin ilimle yönetilmesi kastedilmiş) dolayısıyla beyitte işlenir.

Donar, mevsimden etkilenir, akamaz olur, şirazeye benzetilir

Kat' idüp fasl-ı hazân âb-ı revân şîrâzesin

Nüşa-i gülzârüñ evrâkın perîşân eylemiş (FD-İP g.138/3)

Sonbahar, ırmak şirazesini kesince (dondurup akışına son verince) gül bahçesinin nüshasındaki evraklar dağılıverdi.

Şirazeye teşbih edilen ırmak kış soğuğu ile donup akamayışıyla ele alınır. Irmak şirazesini kesince/ kopunca gül bağı²⁴⁰ evrakının dağıldığı söylenir.

²³⁸ Kasideler arasında 30 sayısıyla numaralandırılan bu şiir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: 132.

²³⁹ Kalemle bir su unsurunun beraber geçtiği beyit örneği için bkz. (FD-İP k.33/37)

²⁴⁰ Irmağın gül bahçesiyle birlikte anıldığı beyitler: (FD-İPg.295/3)

Zindan zinciri olur, feleğin zalimliğine uğrar

Devr cevrin gör ki nüzhet-bahş-ı ehl-i zevk iken

Cüy-bâr-ı gülşeni zencîr-i zindân eylemiş (FD-İP g.138/4)

Feleğin ettiği zalimliğe bir bak hele, zevk ehline neşe verirken gül bahçesindeki ırmağı zindan zinciri yapmış.

Gül bahçesinde akan ırmak motifinde feleğin zalimliğinden dem vurulurken ırmak zindan zincirine²⁴¹ teşbih edilir. Ayrıca ırmağın adaletle dolaylı yoldan alakalandırıldığı söylenebilir.

Bahçedeki güllerin rengini artırır, yansıtıp çoğaltır

Aldı gülzâr içre su ‘aks-i ‘izâr-ı âlûni

Çekdi güller her taraf manzûr idüp timsâlûni (FD-İP g.262/1)

(Ey sevgili!) Gül bahçesinde akan su senin yanağının kızılını aksettirince güller beğeniyle baktı ve her tarafa senin bir suretini çekti (sana benzer suretler oluşturdu).

Gül bağına dolanarak akan ırmak aksettirdiği şeyi güzel göstermesi hasebiyle anılır. Güzelliği görmek için suya bakmak gerektiği düşünülürse suyun “bakılan nesne” konumunda olduğu ortaya çıkar. Klasik şiirde suya bakma motifi gibi suda suret/ resim²⁴² görme motifi sık sık işlenen konulardır. Beyitte ırmak sevgilinin yanağının rengini yansıtarak bahçedeki gülleri olağandan daha kızıl göstermesiyle ele alınır.

Bahçe tasvirinin ayrılmaz parçasıdır

Kamârî tahtihe ‘l-enhâr²⁴³ okur gülzâr vafında

Anâdil hâzihi cennât²⁴⁴ okur gülzâr şânında (FD-İP terc.1-IV/2)

Dişi kumrular gül bahçesini vasıflandırırken tahtihe ‘l enhar’ı okur; bülbüller gül bahçesinin şânında hazihi cennat’ı okur.

Kumru, gül bahçesi ve cennet unsurları ile ırmak tenasübî alakayla anılır.

²⁴¹ Irmak, su, vb.nin ayağa vurulan zincire benzetildiği diğer örnek için bkz. (FD-İP g.242/1)

²⁴² Su, ırmak, gözyaşı vb.nin resim sanatıyla alakalandırıldığı beyit örneği için bkz. (FD-İP g.282/4)

²⁴³ “nehirlerin kıyılarında (çevresinde)” Bakara:25; Parlatır, 2001:402.

²⁴⁴ “Bunlar cennetler” Parlatır, 2001:402.

Irmak bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamamız gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Kutadgu Bilig’de hükümdarın hâkimiyet arzusunun devamlılık bakımından ırmak gibi olması istenir ve ırmak; yapıcı söze, bilgiye, helal lokma yiyen kişiye bahşedilecek mükâfatlara, vefalı dost bulamayan kişiye temsil olur. Irmak bu eserde; sürerlik, akıcılık ve çokluk, enginlik/ genişlik, bolluk ve terk sembolüdür. Üstelik özellikleri bakımından ırmak; durmadan akar, yorulup dinlenmez, dünyayı dolaşır, asla kurumaması dilenir, iyi dilek temennilerinde geçer, kumsala faydası dokunmaz, akıcıdır, girdiği yeri doldurur/ dolduramaz, ağızdan çıkar, aktığı yeri canlandırır, yapıcıdır, kıyısında yerleşim kurulmamalıdır, tehlikelidir, bir yere bağlı kalmadan akıp gider. Irmak ile arasında bağlantı sağlanan öğelere bakıldığında “güzel ve iyi söz, devlet/ saadet, arzu, kum/ kumsal, ilim, ateş, söz, çiçek, bey, komşu, hisar, bilgi, arılık/ temizlik, kasırğa” ile karşılaşılır.

Yunus Emre, Risâletü’n-nushiyye: Irmak, tama‘ya (açgözlülük) benzetmelik olup olumsuzlanırken tevazu da ırmağa benzetilir. Kuvvetli/ güçlü olma sembolü gösterilen ırmak hususiyetleri bakımından; duraksızdır, alçaktan akar, denize (ütopya) ulaşmaya çalışır, tek başına iken hedefine ulaşamaz, toprak tarafından yutulur (yere siner), diğer sularla birleşir, varır, erer/ ermez, siner, akar, katılır, yiter, dalar, denize katıldığında yitip giderken türlü güzelliklerle karşılaşır. Irmakla alakalandırılan sözcükler ise; deniz, deniz yaratıkları, inci, sedef, mercan, altın, cevher, dalga, hazine, yakut, sermaye, arı dirlik şeklindedir.

Nesîmî, Dîvân: Âşığın sözlerinin manası akıcılık yönüyle Fırat’a; gözyaşı Şatt’a (Fırat ve Dicle), Nil’e ve Aras’a benzetiliken Nesîmî kendini ve aşkını Dicle’ye Fırat’a, Ceyhun’a, Aras’a ve Şatt’a benzetir. Ayrıca şiirlerde; can, yârin hayali, sevinçle dökülen gözyaşı, ayrılık acısı çeken âşık ırmağa teşbih/ istiare edilir. Irmak şiirlerde mükâfat, çokluk, aşılması gereken engel sembolüdür ve marifet makamını simgeler. Özellikleri bakımından ırmak; cennet tasvirlerinde yer alır ve dört tanedir (su, süt, bal, şarap ırmakları), akıcıdır, tatlıdır, kurtuluşa dairdir (ferahlatır), kıyısında yenir içilir, ırmağın aşk suyu ile dolması istenir, rengi değişkendir, Nil rengidir, devamlılık bildirir, sarayların içinden akıp geçer, kıyısı/ yakını mesken edinilir, kavuşma vesilesidir, Ferhat tarafından dağ delinmesi suretiyle

akıtılmıştır, ağacın güzelliğini perçinler, suyu acıdır, kıyısında yüz yıkanır, aydınlatır, beyazlatır, kıyısında erguvan bulunur, denize ulaşınca denizleşir. Ayrıca ırmak ile “mükafat, cennet, zülal suyu, şarap, maşuk, bağ bahçe, gam (dert), kurtuluş (ferahlık), tasavvuftaki marifet makamı, aşk, can, daimilik/ sürerlik, saray, gözyaşı, yol, sidre, ateş, damla, deniz, erguvan” sözcükleri arasında ilgi kurulur.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Irmak şarap tortusuna benzetilir. Dert ve gözyaşı ise ırmağa benzetilir/ istiare edilir. Aşılması gereken engel ve çokluk sembolü ırmak özelliklerine göre; bir yudum kabilindedir, değirmeni döndürür, süreklilik belirtir. Irmağın ayrıca gözyaşı, cennet, cehennem, değirmen/ değirmenci ile birlikte anıldığı görülür.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Mesnevî’de gözyaşı ırmağa benzetilirken ırmak bereket ve engel sembolü olarak anılır. Özellikleri yönüyle de “çağlayarak aktığı, ulu olduğu, geçtiği yerin kıymetini ve güzelliğini artırdığı ve bir şehrin değerini yükselttiği” görülür. Göz, bağ bahçe, saray, güvercin kelimeleri ırmakla alakalandırılır.

Ahmedî, İskendernâme: Mesneviye bakıldığında savaşta dökülen kanın Ceyhun ile Fırat’a benzetildiği, yârin dudağının da Fırat’a teşbih dildiği görülür. Çokluk sembolü ırmak; iyi dilek temennilerinde kullanılır, vaat edilen mükâfattır, cennette akar, bir yerin güzelliğini artıran varlıktır, tazelik verir, çelikten zırh giyer (donar), etkilenir, Nil rengi (mavi) yas rengidir, gark eder, dalgalıdır, kanla dolar, ölmezlik suyu tarafından arzulanır, susuzluğu giderir. Irmak ile “cennet, ağaç, toprak, hava, dağlık arazi, menekşe, savaş, kan, âbıhayât, dudak” kelimeleri arasında ilgi kurulur.

Ahmed-i Dâ’î, Dîvân: Dökülen düşman kanının ırmağa benzetildiği Dîvân’da ırmak; çokluk ve büyüklük sembolüdür, şarap tortusuyla oluşur, sarayın içinden geçer, her yerde olabilirlik belirtir, dağ taş yahut oviden çıkıp akabilir, kurusa bile âşığın gözyaşlarıyla tekrar dolar. Gözyaşı, dağ, taş, ova, deniz, çeşme, kan, kılıç, şarap, kadeh, saray sözcükleri ırmakla alakalandırılır.

Cem Sultan, Cemşid u Hurşid: Mesnevî’de çokluk sembolü ırmak baharın simgesi (bahar tasvirlerinde yer alır) olarak nitelenir. Gam (dert), kan ve gözyaşı ile ırmağın ilişkilendirildiği görülür.

Ahmed Paşa, Dîvân: Ahmed Paşa'nın tasavvurlarına göre; âşıkların gözyaşı, samanyolu, ay halesi, âşık, Fatih Sultan Mehmed'in cömertliği, yaşla dolu göz, gönül, sevgilinin saç/ yanağı ve güzelliği ırmağa benzer. Irmak ise ömre, yalın ayak başı kabak gezen bir âşiğa, ruh bahşeden gülsuyu şerbetine, Kevsere, cennet bahçesini sulayan süt ırmağına, havuza (havz), parlak bir kadehe, güneşin çeşmesine, yeryüzüne, akarken taşlara vurması dolayısıyla matemle dövünen insanlara benzetilir. Irmak; çokluk, akıcılık ve alçaklık/ aşağıdalık sembolüdür. Özellikler bakımından ırmak; eğlence ortamının aranan unsurudur, serviye âşıktır, ayağa düşer, geçip gider, bakan kişiyi ömre ve ölüme dair düşündürür, kasrın içinden geçer, geçtiği yeri kıymetlendirir, etrafı sular, lezzetlidir, içene ruh bahşeder, güneşin çeşmesi olur, parlaktır, besler, havuzları dolduran kaynaktır, temizleyip güzelleştirir, akarken taşlara vurur, yönü belirsizdir, alıp başını gider, kıyısında yapraklar birikir, serviler bitişirir, timsahlar barındırır, tehlikelidir, içindeki balıklar oltayla yakalanır, il il gezer, gül bahçesinde akar. Ayrıca ırmak ile “çayır çimen, saf şarap, temiz yaratılış, sevgili, büyü, değirmen, kova, kasır, cennet, servi, süt, şerbet, gülsuyu, Kevser, güneş, havuz, kadeh, yeryüzü, gönül, lütuf, dert, gözyaşı, taş, yaprak, timsah, lale, gül bahçesi, olta, balık, alev/ ateş” kelimeleri arasında bağlantı kurulur.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Âşığın şevki ırmağa teşbih edilirken kanlı gözyaşı ise üstünde kırmızı gül yaprakları yüzen ırmağa benzetilir. Akıcılık sembolü ırmak nitelikleri bakımından; görüntüyü ters ve dalgalı/ titreşimli/ hareketli yansıtması, ayna görevi görmesi, etrafının seyirlik olması, üstünde gül yaprakları yüzmesi gibi yönlerden ele alınır. Servi, gül, kan, gönül ve şevk kelimeleri ırmak ile bağdaştırılarak kullanılır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Cami süslemeleri, sevgilinin yanağı, kul, misafirperver ev sahibi/ hizmetkâr ve akıcı söz ırmağa benzetilir. Saki süt ırmağına, mavi renk sürme Nil'e benzetilir/ istiare edilir. Irmak ise ikizler takım yıldızına, sevgilinin belindeki kemere, uzanıp yatan bir kişiye, zarar görmesin diye üzerine titrenen birine teşbih edilir. Özelliklerine dikkat edildiğinde ise ırmak; kıyısında hoş kokulu otlar biter, âşığın rakibidir, yansıtır, sevgilinin yansımaya sarılabilir, kıyısında dolanmak tehlikelidir, kıyısı buluşma mekânıdır, rengi beyaz tonlardadır, yaseminle doludur, Firdevs cennetinde süt şeklinde akar, gül bahçelerinin vazgeçilmez unsurudur, bulunduğu mekânı güzelleştirir, kabarcıklanır, can verir,

rengiyle Nil (mavi veya beyaz) buz rengini ve soğuğu temsil eder, rengiyle (Nil mavisi) sevinç verir, sevgilinin giydiği kıyafet Nil rengindedir, felekle aynı renktedir, yıldızları ve Samanyolunu yansıtır, ırmağın bir kıyısı (ucu) Samanyoluyla birleşir, bahçeyi dolanır, gümüş renktedir, güllerle macera yaşar, aşk meşk mekânıdır, güllerin ayağına su döker, hürmet eder, ev sahibi/ hizmetkâr olur, suyu soğuktur, ırmak kıyısı seyirliktir, macera mekânıdır, ağaç tarafından sopayla (dal) dövülür, utanmazdır, gül bahçesine karşı uzanıp yatar, güzelliği ortaya çıkarıp perçinler ve tazeler, kıyısında söğütler biter, söğüt altında kuytulukta rüzgârdan etkilenmez, rüzgâr ona zarar verebilir, söğüt tarafından korunur, üstünde sonbahar yapraklarından oluşan balıklar yüzer. Hevesnâme’de ırmak ile “miskli ot, yasemin, Firdevs cenneti, süt, masumiyet/ saflık, gül bahçesi, gül, gonca, cennet, can, kabarcık (baloncuk), şarap, renk, duman, nil mavisi/ beyazı, rüzgâr, nazar, yıldızlar (Büyükayı, Küçükayı takımyıldızları), Samanyolu, gümüş kemer, çayır çimen, bahçe, dal, söğüt, yaprak, balık, sihir” kelimeleri arasında yakınlık kurulur. Ayrıca “her dereden su akıtmak” deyimine yer verilir.

Fuzûlî, Dîvân: Kutlama/ tebrik nidalarının ırmak çağılıtısına, İbrahim Paşa’nın Fırat’a, akına giden Osmanlı askerinin Dicle’ye, Mustafa Çelebi’nin kaleminin (ilim ve mürekkep) ırmağa benzetildiği Dîvân’da ırmak ise bir bekçiye/ gardiyana, zincirlenmiş bir tutsağa istiare edilir; ayrıca ırmak göğe, şirazeye benzetilir veya gök ile benzeştirilir. Irmak; her yerdelik (her yere ulaşma), çokluk, temizlik, aşılması gereken engel sembolüdür. Hususiyetleri bakımından ise; akarken çıkardığı sesle baharın gelişini müjdelere, yansıtır, kabarcıkları vardır, düzgün ve çeşit çeşit yollara sahiptir, her yere ulaşır, kılıcı vardır, sabah rüzgârından etkilenip rengi değişir (menevişlenir), aydınlıkla ilişkilidir, gittiği yeri imâr eder, feyiz kaynağıdır, bin tanedir, gül bahçesini tutsak eder, yabancıların gül bahçesine girmesini engeler, depresir, sel olur (taşkına döner), tehlikelidir, hilali yansıtır, cismi yansıtırken sayıca çok gösterir, üstünde fetih kayıkları gezer, askerini ırmaktan geçirmek komutan için övünçtür, donar, mevsimden etkilenir, akamaz olur, zindan zinciri olur, feleğin zalimliğine uğrar, gül bahçesinde akar, bahçedeki güllerin rengini artırır, bakılan nesnedir, bahçe tasvirinin ayrılmaz parçasıdır. Üstelik ırmak Dîvân’da; “çimenlik, bülbül sesi/ bülbül, bahar, gökyüzü, yıldız, kabarcık (baloncuk), kılıç, rüzgâr, feyiz, zincir/ pranga, gül bahçesi, hilal, kayık, asker, kalem, sonbahar, şiraze, zindan, felek,

zevk, nüzhet (ferahlık, sevinç, neşe), adalet, yanak, kumru, cennet, resim” ile ilişkilendirilir.

3.1.5. Çeşme, Havuz

Çeşme; “Bir kaynaktan gelip bir haznede toplanan veya borularla getirilen suların, kullanılmak amacıyla üzerindeki musluklar vâsıtasıyla akıtılması için yapılmış küçük tesis”,²⁴⁵ “Genellikle yol kenarlarında herkesin yararlanması için yapılan, borularla gelen suyun bir oluktan veya musluktan aktığı, yalıklı su hazinesi veya yapısı, pınar”²⁴⁶ olarak tanımlanır. Havuz ise çeşmeyle beraber anılan ve “Bahçeleri süslemek, sulamak, içinde yüzmek veya belli maddeleri ıslatmak, boyamak, süzmek gibi maksatlar için kullanılan, etrâfı beton, tuğla, mermer vb. şeylerle çevrilmiş su biriktirme yeri”²⁴⁷ şeklinde tarif edilen yapılardır. Şiirlerde çeşme ve havuzların delilikle (cinle, periyle) ilişkilendirildiği, cennet ve ütopya söylemlerinde bu unsurlara yer verildiği, arzu nesnesi oldukları, aydınlık ve ululuk gibi kavramlarla bağdaştırıldığı vb. örneklere rastlanır. Aşağıda çeşme ve havuzu şairlerin hangi yönlerden ele aldığına dair örnekler verilecektir.

3.1.5.1. Nesîmî, Dîvân

Âşığın ciğeri çeşmedir, ciğerden akan kan çeşme suyudur, kuruyabilir

Neşf itdi ciger kanı bu çeşme

Gamzeñ ohı çün nişâna geldi (ND terc.II-2/8)

(Ey sevgili!) Yan bakışının oku nişana isabet ettiği için ciğer kanı çeşme gibi suyunu çekti ve kurudu.

Yârin gamzesi âşığın ciğerine isabet edince ciğerden kan akar. Kan akıp bitince suyunu çekip kurumuş bir çeşme misali ciğer de kuruyuverir (teşbih).

Köylerde yahut kırsal kesimde hala sürdürülen bir geleneğe göre çeşmeleri nişangâh olarak kullanmaya ve dolayısıyla zarar ziyana sebep olmaya beyitte sosyal

²⁴⁵ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/%C3%A7e%C5%9Fme> (E.T. 05.06.2019).

²⁴⁶ Konu hakkında bkz. <http://sozluk.gov.tr/?q=%C3%A7e%C5%9Fme&aranan=> (E.T. 05.06.2019).

²⁴⁷ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/havuz> (E.T. 05.06.2019).

unsur olarak yer verildiği düşünülebilir. Beyitteki motifi, delinen isâle hattının sızıntı yapa yapa kuruması şeklinde algılamak da mümkündür.

Çokluk sembolüdür, gözyaşı çeşmeye benzetilir, Aras misali akar

Gün cemâlûñ hasretinden anca ey feryâd eylerem

Merdüm-i çeşmüm akıdur çeşmeler misl-i Aras (ND g.198/4)

(Ey sevgili!) Güneşi andıran güzel yüzünün hasretiyle öylesine feryat ediyorum ki gözümün bebeği Aras misali çeşmeler akıtır.

Beyitte âşğın gözyaşları çokluk ve sürekli akması yönleriyle çeşmeye benzetilir. Üstelik bu çeşme alelade değildir, Aras'a benzemektedir.

3.1.5.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Cennet tasviri çağrışımıyla birlikte kullanılır

Ara yirdeki havzı yâkût idi

Sever idi kim câna ol kût idi (HMSN 501)

Çeşme, havuz nev'inden su türevleri cennet tasvirinin olmazsa olmaz ögesi sayılabilir. Örneğin Süheyl'e anahtarı verilmeyen kilitli odanın içi cennet bahçesi gibidir ve bu cennet manzarasını tamamlayan öge havuzdur.

Akıldan uzaklaşma temsildir, delilik çağrışımı yapar

Süciden içüben nukuldan yidi

Sunup havz içinde elini yudı (HMSN 508)

Hakîkatde yudı elin ‘akldan

Yidi gussa yok kim yidi nukldan (HMSN 509)

Süheyl gizlice girdiği odadaki şaraptan içer, yiyeceklerden yer, elini oradaki havuzda yıkar. Hakikatte ise elini yıkaması akıldan uzaklaşmasına (istiare), yedikleri ise kedere temsildir (istiare). Bir şeyden “el yumak” deyimimin manası “ilgisini kesmek, el çekmek” şeklindedir. Akıldan yana ilgiyi (bağlantıyı) kesmesi Süheyl'in aşk yoluna girmek suretiyle delilik aşamasına geçmesini temsil eder. Zira aşk ile

delilik birbirine mündemiçtir. Buradan yola çıkarak havuzdaki su ile delilik arasında bağlantı bulunduğu dolaylı yoldan düşünülebilir.

3.1.5.3. Ahmedî, İskendernâme

Kalbe temsildir, ırmaklar oluşturur

Ortasında kıldı bir çeşme ayân

Üçyüz altmış cûy itd'andan revân (Aİ-YA 2584)

Çeşme didigüm ciger-durur ki kan

Çıhuban ol çeşmeden olur revân (Aİ-YA 2611)

Üçyüzaltmış ark tamarlar-durur

Kim cigerden çihup a'zâya varur (Aİ-YA 2612)

Ahmedî insan bedeninin terkiğini anlatırken onun dört zıtlıktan meydana geldiğini söyler ve bedeni bir şehre benzetir. Kemik sisteminin orta yerinde Allah bir çeşme yaratmıştır. Bu çeşmeden üç yüz altmış ırmak çıkmaktadır. Tasviri verilen bu çeşme ciğer/ kalptir (istiare). Çeşmeden çıkan ırmaklar (bolluğu temsil eder) ise kan yani kan damarlarıdır (istiare). Damarlar sayesinde kan, ciğerden/ kalpten çıkıp azalara ulaşır.

Gören kişiye aydınlık ferahlık verir, akıcıdır, uludur

Buldı anda bir ulu çeşme revân

K'anı görs'olur-ıdı rûşen-revân (Aİ-YA 3462)

Yukarıdaki beyitte suyun aydınlık ve parlaklıkla ilişkisi ve ululuğu vurgulanır. Su çok kıymetli olduğu için eskiden beri hayır maksatlı su yolları, çeşmeler, sebiller inşa edildiği bilinmektedir. Bazen de geriye bir eser bırakarak ölmezliğe kavuşmak için çeşmeler yaptırıldığı vakidir. Bu çeşmelerin eskiiyip efsanelere, masallara, şiirlere nakşedilecek bir hüviyet kazandığı görülür.

Osmanlı, Selçuklu ve yakın tarihteki Türk milletli devletlerde “çeşme yaptırıp hayır hasenat kazanma” hevesi mevcuttur. Fakat var olan çeşmelerin bakımını yaptırmak onun kadar yaygın değildir. Bu durum yabancı seyyahların gözünden

kaçmamıştır. Özellikle Osmanlı devrinde rastlanan viran tarihi eserlerden, çeşmelerden yeri geldikçe bahsedilir. Türklerin tarihi eserlere önem vermediği şeklinde yorumlara yol açan bu âdete iki temel sebep sunulabilir. Bunun ilki, Anadolu milattan öncesinden beri bereketli toprakları ile onlarca medeniyete kucak açması ve doğal olarak pek çok tarihi esere ev sahipliği yapmasıdır. Var olan tarihi eserleri korumak, restore etmek yönünden yoğun iş gücü gereksinimi duyulur ve bu durum karşılanamayınca da yıkık dökük kalmış eser sayısı göze batar. İkinci neden ise yukarıda bahsi geçtiği gibi özellikle de dar imkânlar söz konusuysen başkasının adına yapılmış eski çeşmeyi onartmak yerine yenisini yaptırıp hayır hasenat kazanmanın yaygın bir geleneğe dönüşmesi gösterilebilir.

3.1.5.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Sevgiliye temsildir, can akıtır, âbıhayât özelliklidir, aranır, arzu nesnesidir, dermandır

Giderdi çeşme-i cân bulmag için

Arardı derde dermân bulmag için (CSCH-Aİ 4452)

Cemşîd sevdiği kadına (Hurşîd) bir an evvel ulaşabilmek için menzilden menzile yol almasıyla tasvir edilir ve Hurşîd'in aşkının Cemşîd için âbıhayât hükmünde olduğu dile getirilir (istiare). Hurşîd can veren bir çeşmedir (istiare). Ona (emeline) kavuştuğunda Cemşîd'in derdine derman bulacağı söylenir.

3.1.5.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Yârin dudağında akar, üzerinde Kevser suresi yazılıdır

Okıdum hattın lebinde kim gubâr-ı müşğ ile

Çeşme-i cân üzre yazmış sûre-i kevser güneş (APD k.20/57)

Güneşin can çeşmesi üzerine miskli gubarî hatla yazdığı Kevser suresini (ey sevgili senin) sakalının kenarından okudum.

Hat sanatı tabirlerinin (hat, hat lebi, gubar) tenasüple bir arada kullanıldığı beyitte sevgilinin (Fatih S. Mehmed) sakalının kıyısındaki dudağında can çeşmesi (teşbih) bulunduğu söylenerek âbıhayât çağrışımı yapılır. Nitekim dudağın siyah

renkli sakal arasında bulunması gibi âbıhayât da zülumat (karanlık) içindedir. Bu can çeşmesinin üzerinde Kevser suresinin yazılmış olması oraya ayrıca bir kutsiyet kazandırmaktadır. Ayrıca beyitte gün ışınlarının çayırlıktaki çeşmeye düşen alaca pırlıtısının Kevser suresi şeklinde görüldüğüne değinilir. Dolayısıyla ahiret gününe göndermede bulunularak Hz. Muhammed'e ayrılan ve müminlerin etrafında toplanacağına inanılan havz mefhumuna çağrışım yapılır. Okumak kelimesi çağırarak manasında tevriyeyle kullanılır. Kevser havuzu çevresinde toplanacak müminlere yapılan bir çağrı/ davet olarak burası yorumlanmaya müsait görünür.

Peri uğrağıdır, çekicidir, buluşma/ kavuşma mekânıdır

Çün çeşme vü pınar periler turagıdur

Çeşmümden ey nigâr-ı perî-vâr kaçma gel (APD g.174/3)

Ey put gibi güzel sevgili, çeşme ve pınarlar perilere duraktır; gözümden peri gibi kaçmayasın.

Çeşm (göz) ve çeşme kelimeleri arasında söz oyunu yapılır. Yaşla dolu göz çeşmeye ve bir pınarın kaynağına istiare edilir. Nasıl ki pınar kaynağında periler olursa gözdeki yaşın peri gibi güzel sevgiliyi kendisine çekmesi gerekir. Burada çeşmelerin, pınarların peri durağı oluşuna, buluşma mekânı olduğuna ve çekicilik özelliğine değinilir.

Yârin dudağına benzetmelik olur, can vermekten daha üstün özellikleri vardır

Yüz mi döyer yüzüne bâg-ı cinândur dimege

Dil mi varur lebüne çeşme-i cândur dimege (APD g.281/1)

(Ey sevgili!) Senin yüzüne cennet bahçesidir demeye yüz tahammül edebilir mi, dudağına can çeşmesi demeye dil varır mı?

Çeşme sevgilinin dudağında bulunuşuyla ve can verme özelliğiyle yaygın şekilde anılır. Fakat bu beyte göre yârin dudağı da yüzü de benzetildiği öğelerden üstün görülür. Bahsi geçen öğelere benzetilmesi yetersizlik babında ele alınır.

3.1.5.6. Fuzûlî, Dîvân

Peygamberin mezarını ihya etmek için feyiz dolu zülal suyu akıtır

Çeşme-i hurşîdden her dem zülâl-i feyz iner

Hâcet olsa merkadûñ tecdîd iden mi‘mâre su (FD-İP k.4/28)

(Ey peygamber!) Mezarını onarmak icap ettiğinde mimara su lazım olsa güneş çeşmesinden hiç durmadan feyiz zülali inerdi.

Peygamberin eskiyen mezarını yenilemek gerektiğinde inşaat için gereken su peygambere yakışır olmalıdır. Onun için güneş ışınları bir pınar gibi (teşbih) yeryüzüne sirayet eder ve feyzinin zülali ile peygamberin türbesine gereken suyu sağlar. Beyitte çeşmenin feyizle ilişkilendirilip zülal suyu akıttığı söylenir. Ayrıca “çeşm(e)” kelimesi aydınlıkla alakalandırılır.

Tekindir, periler mekânıdır

Sen tek perînüñ menzili vîrâne gerekdir

Yâ çeşmeler üstü (FD-İP müst.1/7)

(Ey sevgili!) Senin gibi bir perinin yeri ya virane olsa gerek ya da çeşme üstü.

Çeşme başında periler bulunması inancına mısralarda yer verilmiştir. Geleneğe göre âşıklar sevgilisini su kıyılarında, çeşme başlarında bekler. Beyitte bu uygulama yer alır.

Çeşme-havuz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Âşığın ciğeri ile yârin dudağı çeşmeye, gözyaşı ve ciğerden akan kan çeşme suyuna benzetilir. Çeşme ise akışı yönüyle Aras’a benzetilir. Çokluk sembolüdür. Özellikleri açısından çeşme; kuruyabilmesi, nişangâh olması, oktan zarar görmesi dolayısıyla ele alınır. Dîvân’da “ok, güneş, feryat, Aras, gözyaşı ve göz bebeği” çeşme ile ilişkilendirilerek kullanılır.

Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr: Havuz Hoca Mes‘ud’da akıldan uzaklaşma (delilik) temsilidir. Cennet tasviri çağrışımıyla birlikte kullanılır, içinde el yıkanır ve temizler/ arındırır. Havuz ile “yakut, akıl, delilik, aşk” arasında ilgi kurulmuştur.

Ahmedî, İskendernâme: Kalp/ ciğer, kemik sisteminin orta yerinde bulunan ve içinden üç yüz altmış ırmak çıkan bir çeşmeye benzetilir. Çeşme bolluk sembolüdür. Gören kişiye aydınlık ferahlık verir, akıcıdır, uludur. Kalp/ ciğer, ırmak, aydınlık/ parlaklık ile ilişkilendirilir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Mesnevîde sevgili çeşmeye benzetilir; özellikleri bakımındansa can akıtır, âbıhayât özelliklidir, aranır, arzu nesnesidir ve derman olur.

Ahmed Paşa, Dîvân: Yârin dudağı, can ve yaşla dolu göz çeşmeye, çeşme suyunun üzerindeki dalgalar ise Kevser suresine benzetilir. Özellikleri bakımından çeşme; yârin dudağında akması, üzerinde Kevser suresi yazması, peri uğrağı olması, çekiciliği, buluşma/ kavuşma mekânı olması, can vermekten daha üstün özelliklerinin bulunmasıyla ele alınır. Ayrıca çeşme; Kevser, can, güneş, havz-Hz. Muhammed, peri, gözyaşı, çeşm (göz) ve cennet ile ilintilendirilir.

Fuzûlî, Dîvân: Işık saçan güneş su akıtan çeşmeye benzetilir. Hususiyetleri bakımından çeşme; peygamberin mezarını ihya etmek için feyiz dolu zülal suyu akıtması, tekinliği, periler mekânı olması yönüyle işlenir. Çeşme; “mezar, güneş, çeşm (göz), zülal, feyiz, mimar, aydınlık, peri” ile alakalandırılır.

3.1.6. Pınar

Pınar “suyun çıktığı yer” olarak bilinir ve buraya memba, bulak, kaynak yahut göze denilmesi yaygındır.²⁴⁸ Yeryüzünden kaynarak yüzeye çıkması dolayısıyla kaynarca olarak bilinen pınarlar, folklorda önemli yere sahiptir. Eski Türk kültüründe Şamanist gelenekte pınarların kutsallığı belirgin şekilde görülür. Günümüze kadar yaşanan süreçte pınarlara atfedilen kutsiyet devam etmektedir. Suyun şifa veren yönüne²⁴⁹ ve arındırıcı gücüne olan inancın sürdürüldüğüne dair pek çok örnekte pınarla karşılaşılır. Ayrıca pınar suyunun serinliğine, ferahlatmasına, akıcılık yönüne değinmek şiirlerde yaygındır. Temizlik sembolü pınarların beyaz renkle ilişkilendirilmesi, içinden alınacak suyla eksilmeyeceği, akışının daimiliği

²⁴⁸ Konu hakkında bkz. Kılıçlıoğlu, Araz, Devrim, 1992: 69; <http://lugatim.com/s/p%C4%B1nar> (E.T. 03.06.2019). Kimi zaman pınarın çeşme manasında kullanıldığı görülür.

²⁴⁹ Pınar ve delilik arasında bir bağ bulunduğu söylenebilir. Klasik şiirde âşğın deli addedilmesi hasebiyle pınarlara dair türlü göndermeler yapılır. Pınar ve delilik konusunda bkz. Artun, 2013: 12.

vurgulanır. Pınar başının dinlenme, eğlenme ve buluşma mekânı olması onun bir diğer özelliğidir (Kardaş, 2012). Genellikle olumlu imgelerle birlikte kullanılan pınarların aynı zamanda tehlikeli mekânlar olduğu, tedirginlik yarattığı, güvenilmezliği bahis konusu edilir.²⁵⁰ Burasının cinlerin yahut perilerin mekânı olmasına dair inanç bu türde bir anlayıştır.²⁵¹ Şairlerin pınarı hangi yönlerden ele adığı aşağıda örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.6.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Akan pınarın suyu kesilmez

biliglig kişiniñ savı eksümez

akıgılı süzük yul suvı eksümez (YHHKB 973)

“Bilgili kişinin sözü eksilmez; akan duru pınarın suyu kesilmez.”

Bilgili kişinin sözü duruluk, akıcılık, eksilmezlik, süreklilik yönüyle pınar suyuna benzetilmiştir. Beyitten hareketle bilgili olmanın bir kaidesinin süreklilik içermesi gerektiği anlaşılır.

Söze temsildir

sözüg kim tüketür neçe sözlese

aka tınmaz erter bulaklar ara (YHHKB 6626)

“Ne kadar söylense bile sözü kim tüketir; o pınarlar arasından durmadan akar gider.”

Tükenmeyişi, akıp gidişiyle söz pınara benzetilir.

3.1.6.2. Nesîmî, Dîvân

Akla temsildir, beyaz renkle ilişkilendirilir

Vücûduñ mülkini oda dilersen yanmaya ‘âkil

Akıt ‘akluñ pñârınuñ suyn dññ bu ağına (ND g.394/5)

²⁵⁰ Pınarların tekinsiz mekânlardan oluşuna dair şu çalışmaya bakılabilir: Aça, 2018: 5-20.

²⁵¹ “Türk halklarının geleneksel ve aynı zamanda demonolojik dünya görüşlerinin ayrılmaz parçası olan; “eezi, iye, sahip” gibi adlarla ve belli doğa parçaları ile özdeşleştirilerek anılan, gözle görülmeyen koruyucu ruhların varlığı, tabiat külllerinin de temelini oluşturmaktadır. Arkaik düşünceye göre; gözle görülen her şeyin bir perisi, ruhu ya da ‘iye’si vardır.” Türkân, 2012: 136. Eezi/ İzi hakkında bkz. Tanyu, 1986: 42-3.

Ey akıllı kişi, vücut mülkünü ateşe yakmayı istiyorsan dinin aklığına (beyazlığına) akıl pınarının suyunu akıt.

Akıl pınarı (teşbih) dinin pir ü pak olmasını sağlar.²⁵² Ondan sonra vücut mülkünü (mâsivâ) ateşe yakmak mümkün olacaktır. Tam bir temizliğin elde edilmesi önce suyla sonra ateşle sağlanmaktadır.

3.1.6.3. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Dinlenme mekânıdır

Sekizinci gün irdi bir bıñara

Ki yiterdi içerse on biñ ere (HMSN 2929)

Yorucu ve uzun süren yolculuklarda konaklama, dinlenip yemek yeme mekânlarının başında pınar başları gelir. Beyitte Nevbahâr'ın sekiz günlük yolculuktan sonra bir pınara vardığı ve pınarın suyunun on bin ere yetecek kadar bol olduğu söylenir.

Pınar başlarında periler bulunur, tehlikelidir

Bıñarlarda olıcı olur perî

Bu sözi sen işitmegil serseri (HMSN 3331)

Pınarlarda/ su çevrelerinde peri olur inancına kimi zaman beyitlerde rastlanır. Örneğin Nevbahâr yıkanmak için gittiği pınarda periler olabileceğini düşünür.²⁵³ Onlardan korunmak için pınarda yıkanacağı yere bir çadır kurdurur.

3.1.6.4. Fuzûlî, Dîvân

Perilerin mekânıdır, âşığın gözyaşı panara benzetilir

Göñlüm kimi vîrâne vü gözüm dü bulaga

Koñ ey peri-peyker (FD-İP müst.1/8)

Ey peri yüzlü sevgili, göñlüm gibi bir viraneye ya da gözüm gibi bir su bulağına kon.

²⁵² Bir su unsurunun temizleyip arındırma özelliğine değinen beyitler: (ND g.413/4)

²⁵³ Perilerin, cinlerin sulak yerlerde yaşadığına dair inançla ilgili bkz. (HMSN 3431-8)

Beyitten hareketle pınarı perilerin mekân tuttuğuna inanıldığı anlaşılır.²⁵⁴

Pınar bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Eserde söz pınara benzetilir. Yusuf Has Hacib'in ifadesiyle akan pınarın suyu kesilmez ve bir pınar özellikleri bakımından; akıp giden, duru, eksilmeyen, tükenmeyen, süreklilik bildiren dinamiklere sahiptir. Pınarın; "söz, bilgi ve âlim" ile ilgisi kurulur.

Nesîmî, Dîvân: Akıl pınara benzetilirken pınarın temizleme özelliği üzerinde durulur. Ayrıca pınar; beyaz renk, akıl ve ateş ile ilişkilendirilir.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Mesneviye göre pınar çokluk/ bolluk semboldür. Hususiyetleri yönüyle ise; dinlenme mekânıdır, tehlikelidir ve pınar başlarında peri bulunur.

Fuzûlî, Dîvân: Gözyaşı Dîvân'da pınara (bulak) benzetilirken pınarlar; perilerin mekânı olarak anılır.

3.1.7. Yağmur

Akan sular içerisinde şairlerin sıklıkla ele aldığı unsurlardan bir tanesi yağmurdur. Yer gök ikiliğini yansıtmaması, sayısızlığı, gürültüsü, bereketi temsil etmesi, deniz suyuna göre yağmur suyunun saf olması ve yine denize katılarak onda yok olması veya inciye dönüşmesi, yıkayıp temizlemesi, tazelik ve güzellik vermesi, beslemesi, yeşertip filizlendirmesi, hayata başlangıç olması dolayısıyla yaratılışa dairliği, Allah'ın rahmetine temsil olması, sele dönüşmesi, ceza hükmü taşınması, rahmeti temsil etmesi gibi pek çok yön yağmurun şiirlerde ele alınması için müsait bir zemin oluşturmuştur. Bu ve başka yönler açısından yağmurun nasıl ele alındığı aşağıdaki örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.7.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Gözyaşı olur

²⁵⁴ Eski Ön Asya inançlarına göre pınar tanrıçaları ile bitki tanrıları sevgili olarak betimlenir. Bkz. Oymak, 2010: 39.

kalık kaşı tügdi közi yaş saçar

çiçek yazdı yüz kör küler katgurar (YHHKB 80)

“Gök kaşını çattı, gözünden yaş saçıyor; çiçek yüzünü açtı, bak, gülmekten katılıyor.”

Teşhis sanatıyla ilkbahar tasviri yapılan dizelerde bulutlanan gök, kaşını çatmış olarak betimlenir. Yağmur ise kaşları çatılan göğün saçtığı yaşlardır. Yağmur yağınca çiçeklerin sevinmesi, gülmesi²⁵⁵ onun hayat kaynağı olması yönüne vurgudur.

Mavi gökten iner, söze benzetmelik olur, değer katar

yaşıl köktin indi yağız yirke söz

sözi birle yalñuk ağır kıldı öz (YHHKB 210)

“Söz yağız yere mavi gökten indi; kişi kendine sözüyle değer verdirdi.”

Sözün gökten inen bir şey addedilmesi ona kutsallık katmaktadır. Kişi, yağız yeryüzünü temsil ederken söz mavi gökten inerek ona değer katmaktadır. Söz istiareyle yağmura benzetilmiş, değdiği yere değer katmasıyla ele alınmıştır.

Dünyayı simgeler, gelip geçicilik sembolüdür

tüpi yıl turur dünya yagmur sanı

kelir çoğlayur az öçer terk üni (YHHKB 5314)

“Dünyayı fırtına ve yağmur bil, gelir ve gürler fakat çabuk sükûn bulur.”

Dünya, fırtınalı yağmura benzetilerek şiddetine, tehlikesine, sakinleşebileceğine göndermede bulunulur. Yağmurun da dünyanın da özünde gelip geçici olduğu söylenir, hatta fanilikle sembolleştirildiği müşahede edilir.

Âlimin gıdasıdır, asgari gıda ölçütüdür

kayu tagda yügrür üñürde evi

yimi ot köki içgü yagmur suvı (YHHKB 6155)

“Biri dağda koşar, evi mağaradır, onun yediği ot kökü, içtiği yağmur suyudur.”

²⁵⁵ Gülmek ile ağlamanın zıt anlam oluşturacak şekilde kullanıldığı diğer örnek için bkz. (YHHKB 4096), birlikte kullanıldığı beyit için bkz. (YHHKB 6343)

Yağmur, zahitçe yaşam süren âlimin gıdası şeklinde nitelenir.

Asgari gıdadır

yigüm ot köki bolsu yağmur suvı tap

ediz kum tüneyi tagar ton kedeyi (YHHKB 6571)

“(Eğer ben bir vefalı insan bulamazsam) Yiyeceğim ot kökü olsun, yağmur suyu bana yeter, kumdan döşek yapıp geceleyeyim, çuldan elbise giyeyim.”

Ot köküyle beraber anılarak anlamca aralarında ilgi kurulan yağmur, vefalı dost bulamayan kişinin gıdasıdır, denir. Nitekim su, asgari gıda olarak bilinir. Âlim- ilim kavramlarıyla bir su türevinin bu beyitte birlikte anıldığı, bağdaştırıldığı görülür.

3.1.7.2. Nesîmî, Dîvân

Çokluk sembolüdür

Tutdı gülzâr-ı cinânı ebr-i gevher-bâr bâr

Bâr dâred ebr-i nîsân yüz şekâ‘ik-vâr var (ND g.104/1)

İnci nitelikli yağmur bulutu cennetin gül bahçesini yağmura tuttu; Nisan bulutunun yükü yüz şakayık çiçeği kadar vardır.

Nisan bulutundan yağması, çokluğu, inciye benzemesi, gül bahçesine yağmasıyla ele alınan yağmurun cennet ile alakalandırılması yaygın gelenektir. Zira cennet tasvirlerine bakılırsa orada mutlaka bir su ögesinin betimlendiği görülür. Cennet ve su bütünleşmiş bir tasvirdir.²⁵⁶

İlkbahar onun sıfatıdır

Yirüñ yağmur hayâtıdur nebât uçmak nebâtıdur

Bahâr anuñ sıfâtıdur ki göstermiş bu ‘âlemden (ND g.347/9)

²⁵⁶ Cennet ve su ilişkisi bir bakıma cennet kelimesinin “bahçe” manasına gelmesine ve bahçe kültürünün de suyla alakasına dayandırılabilir. “Ahâmenişler (Persler) gösterişli ve güzel bahçelere pairi daeza ‘etrafı çevrilmiş yer, ağaçlı bahçe’ demişlerdir. Bu sözcük Yunancaya ‘paradeisos’, İngilizceye ‘paradise’, Fransızca ‘paradis’ olarak girmiştir. Farsça ‘predis’ hali Arapçada cennet bahçesi ‘firdevs’e dönüşmüştür.” <https://twitter.com/KelimeKoken/status/1031119425305489409> (E.T. 19.08.2018).

Yağmur yeryüzünün hayatıdır, (onunla yetişen) bitkiler ise cennet filizidir; bahar mevsimi yağmurun bu âlemde kendini gösterdiği sıfatıdır.

Yeryüzüne hayat vermesi, bahar mevsiminin onun sıfatı olması, yeryüzünü cennete çevirmesi özellikleriyle yağmurun beyitte ele alındığı söylenebilir.

3.1.7.3. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr

İnci olur saçılır

Bād-ı nevrûzî güle ‘anber saça

Ebr āzârı yire gevher saça (GMT 3635)

Mart bulutunun saçtığı yağmur inciye benzetilir.

Bulutun gözünden saçılır

Yıl çemen içinde ‘anber-bîz-idi

Bulduñ gözi cevâhir-rîz-idi (GMT 4397)

Gülşehrî beytinde bulutu kişiselleştirir ve onu ağlayan birine benzetir. Bulutun gözünden saçılan yaş, yani yağmur ise kıymeti dolayısıyla inciye benzetilir.

3.1.7.4. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

İslanınca yavuz ite benzemek

Niçeme ki ehl ola vü uslana

Yavuz ite beñzer ki key ıslana (HMSN 3180)

Yahudi tüccar betimlenirken onun ehlileşmez ve akıllanmaz tabiatından bahsedilip hakkında “ne vakit ıslansa yavuz ite benzer” denir. Bu deyiş, günümüzde “ıslanmışın yağmurdan korkusu olmaz” şeklinde kullanılan atasözünün manaca dengi sayılabilir.

Kanlı yağması yas göstergesidir

Su yirine kan aglar idi bulıt

Bulaşdı aña uçar iken añıt (HMSN 5508)

Yemen Şahı Bahr öldükten sonra tutulan yasin büyüklüğü ve edilen feryatların sesi ile gökten kanlı yağmur yağar. Ağlayan bulut tasvirinde gözyaşı yağmurdur (istiare), yasin kanlı oluşu da tutulan yasa temsildir.

Çokluk sembolüdür, okların topluca fırlatılmasına temsildir

Niçeme ki yagı olur ise çoh

Yagar ise yagmurlayın baña oh (HMSN 2734)

Yağmur damlası gibi sayısız ok yağması çokluktan kinaye niyetiyle kullanılır.

3.1.7.5. Ahmedî, İskendernâme

Tatlı sudan hâsıl olmuştur, misklidir

Hem hevâdan saçılurdu müşg-nâb

Hem dökerdi ebr lü'lü-yi hoş-âb (Aİ-YA 473)

Tatlı sudan mamul yağmur damlası şiirlerde sık sık inciye istiare edilir. Buna göre yağmur; misklidir, güzel kokar, tatlı sudan oluşur, havadan saçılır.

Ceza işlevi görür

Ebr ider âyet-i Mûsî beyân

Bâd kılur mu'ciz-i 'İsî ayân (Aİ-YA 920)

Firavun'un söz dinlemeyen mizacını ehlileştirmek için Hz. Musa aracılığıyla Tanrı tarafından pek çok musibet gönderilir. Bunlardan biri eşi benzeri görülmemiş bir dolu yağışının Mısır'ı harabeye çevirmesidir. Ahmedî'nin beytinde bu hadiseye telmih vardır. Yağış uyarıcı nitelikli ceza görevi üstlenir ve harabeye çevirme gücüyle anılır.

Ok ile yaylın ateşine tutmaya temsildir

Dilediler târi bârân ideler

Şöyle k'ohı şehre bârân ideler (Aİ-YA 1746)

İskender Sistan şehrini kuşatır. Ordusuyla şehrin hisarını almak için oklarını yağmur gibi yağdırır.²⁵⁷ Bir yeri ok ile yaylım ateşine tutmayı yağmur teşbihi üzerinden dile getirmek klasik Türk şiirinde kullanılan yaygın benzetmelerdendir.

Kara kış tarafından yağdırılır

Rûzigâr oldu abûsen kamtarîr

Tîr bârân itdi yire zemherîr (Aİ-YA 4249)

Rüzgâr (kış mevsiminde) yüzünü ekşitip kaşlarını çatar ve kara kış yeryüzüne oklarını yağmur (kara çisen) gibi yağdırır denilerek ok ile yağmur ilişkisi vurgulanır.

Elmasa ve kılıca temsil olur

Diyedüñ elmâs yagdurur sehâb

Yâ hevâdan dökülür berr-i ukâb (Aİ-YA 3024)

Savaş meydanının dehşetli manzarasını birisi görse 'ya bulut elmas yağdırıyor ya da havadan toz toprak dökülüyor' derdi, şeklinde yorumlanabilecek beyitteki tasvire göre savaş sırasında havaya²⁵⁸ kalkan toz toprak ile elmas (yağmur) renkli kılıçların aşağı inişi teşbih edilir. Yağmur elmasa ve kılıca (istiare) benzetilir.

Zulmün işlendiği yere yağmaz

Zulm-ıla yapılmış-ıd'ol ulu şehir

Lâ-cirem yapan oturmad'oldı kahr (Aİ-YA 5591)

Her neye kim zulm-ıla bünyâd ola

Ger Süleymân tahtıs'anı yil ala (Aİ-YA 5592)

Pâdişeh çünkim ide cevr ü sitem

İnmeye gökden yire bârân u nem (Aİ-YA 5593)

²⁵⁷ Fırlatılan okların çokluktan kinaye ile yağmura benzetildiği beyitler: (Aİ-YA 3007, 3856, 6786, 7800)

²⁵⁸ Hevâ sözcüğü, "hevâ" fiilinden türemiş bir isimdir. Bu fiilin Arapça sözlüklerde (Mevlüt Sarı, El-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat, s. 1618) "bir şey yukarıdan aşağıya düşmek, yükselmek, alıcı kuş vb.nin avın üzerine yıldırım gibi inmesi, ölmek" gibi karşılıkları vardır. Bkz. Doğan, 2005: 185.

Pâdişâhuñ zulmudur mülki yıhan

Kendüyi vü âlemi oda yahan (Aİ-YA 5594)

İran'a almış yıl padişahlık eden Luhrasb halka zulüm ede ede Belh şehrini yaptırır. Fakat kendi inşa ettirdiği şehirde oturmak nasip olmaz. Nitekim her kim zulüm ile bir yere yapı inşa etse o kişi isterse Süleyman olsun onun tahtını eninde sonunda yel alıp götürecektir, denir. İnanışa göre zulmün olduğu yere yağmur yağmayacaktır. Beyitlerde geçen yel-yer-bârân-od 'anâsır-ı erba'anın öğeleridir.

Nisan yağmurunun damlası inci olur

Katre sulıhdan çıhıcah dür olur

Tohm sûret terk idicek bür olur (Aİ-YA 7483)

Denize düşüp midyenin ağzına giren nisan yağmuru bir müddet sonra yağmur damlası olmaktan çıkmak suretiyle fenâfillâhı anlatırcasına inciye dönüşür. Beyit İskender'in hacca gidip orada Allah'tan başka her şeyi gönlünden silmesini ve beşerliğinden sıyrılmasını temsilen anlatılır.

3.1.7.6. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Ah dumanı yağışı tetikler, şiddetlidir, cezadır

Göge tutdı yüzini âh eyledi

Âh-ı Yûsuf dergâha râh eyledi (KDYZ 290)

Bir bulut çıkdı hemân ol sa'at kara

Eyle yagdı toldı yazu (vü) dere (KDYZ 291)

Tolu yagdı taşıla yagmur ile

Kârbâna tañrıdan geldi belâ (KDYZ 292)

Çok deve kırıldı (vü) âdem dahı

Seyl içinde kaldılar dir iy ahı (KDYZ 293)

Yüreği yakıp kavuran dert yüzünden edilen ah, kapkara bir duman gibi göğe yükselir. Bu dumanın tesiriyle gökte yağış hâsıl olur. Ahın şiddeti ile yağışın şiddeti eş orantılıdır. Yağış, türü ve şiddeti ile kimi zaman bir cezaya, belaya dönüşür.

Zarara uğratar, ah edilince şiddetle yağar

Ol halayık cümle zârî kıldılar
Durdılar yûsuf katına geldiler (KDYZ 294)

Eytdiler bu ‘ibrî oğlu agladı
Bu kazâdur üstümüze sağladı (KDYZ 295)

Yusuf’un ahı tutar ve yağın yağış sebebiyle ziyanlık olur. Malına zarar gelen herkes ağlaşır. İnsanlar Yusuf’un ağlaması yüzünden bu ziyana uğradığını söylerler.

3.1.7.7. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân

Cömertlik sembolüdür

Dest-i û çün ebr-i neysân dür-fişân-gâh-ı kerem
Cûd-ı û çün bahr-ı ‘ummân mevc-zengâh-ı ‘atâ (ADD 8/22)

“Onun eli inci saçan nisan bulutları gibi cömertlik kaynağıdır; cömertliği ise Umman denizinin dalgaları gibi bağışta bulunmaktadır.” (Özmen, 2001: 274). Cömertliğe²⁵⁹ sembol olan yağmur nisan bulutunca saçılması, sayısızlığıyla ele alınarak inciye istiare edilir.

Demir temren olup yağar

Çün hevâ her katre sudan bir demür demren düzer
Yir dahı yüz berkidüp yüz çîni kalkan eyledi (ADD 17/15)

Kışın yaklaşmasıyla soğuyan havanın doğa üzerindeki tesiri sık sık beyitlere konu olur. Havadaki su buharının demirden peykana döndüğü söylenir (benzeştirme).²⁶⁰ Kışın yağın yağmurun buz yahut kar kıvamına girip şiddetle

²⁵⁹ Yağmur, dalga gibi sayıca sınırsız su unsurlarının cömertlik sembolü oluşuyla ilgili beyitler (ADD 21/24, 21/25). Cömertliğin bahsi geçen su unsurlarına benzetildiği beyit için bkz. (ADD 15/15)

²⁶⁰ Yeryüzündeki sıvıların temel özelliği alttan donmaya başlamasıdır, fakat su bunun istisnası olarak üstten donmaya başlar ve yaşamın devamlılığını sağlar.

yeryüzüne inmesi hadisesi demir temrenlerin tertip edildiği bir savaş hazırlığı sahnesine benzetilir.

Damlanın inciye dönüşmesi himmete cömertliğe ihtiyaç duyar

Himmeti ‘âli gönülünden her kaçan kıldı nazar

Katreyi dür zerreyi hurşîd-i tâbân eyledi (ADD 17/41)

Gerçi kış faslında neysân yağmuru yagmaz velîk

Ol senüñ cûmerd elüñ cûd ile neysân [eyledi] (ADD 17/51)

Emir Süleyman’ın himmet (lütuf) bakışıyla/ eliyle damlanın inciye döndüğü anlatılır. Böylelikle Emir Süleyman’ın (Yıldırım Bayezid’in oğlu) yüce gönlünden kıldığı nazar bir istiridyenin görevini üstlenerek sıradan bir nesneyi (nisan yağmurunun damlası) kıymetlendirir. Ayrıca yağmur damlasının sayısızlığı gibi Emir Süleyman’ın da sayısız lütuf sahibi olduğu çıkarımına ulaşılabilir. İkinci beyitte benzer şekilde cömertlikle/ himmetle nisan yağmurunun inciye dönüşme mevzusu işlenir.²⁶¹

Ziynetlendirir

Tâ ki ferrâş-ı ebr-i neysânî

Zînet andan bula gül ü gülzâr (ADD 23/56)

Nisan yağmuru güllere, gül bahçelerine döşedikleriyle etrafı ziynetlendirir.

Allah’ın rahmetinin çokluğunu anlatır

Ol selâmî kim virür âsâr-ı rahmetden aña

Biñ etek incü saçar her subhıdem neysân aña (ADD 27/3)

Allah’ın sayısız rahmetine kinaye olarak yağmur damlaları binlerce eteğin alacağı kadar çok sayıda inciye benzetilir. Burada geçmiş zaman geleneklerinden saçı kültürüne ve eteğe doldurulan saçıyı etrafa dağıtma âdetine rastlanır.

²⁶¹ Nisan bulutunun saçtığı inci tasviri ile ilgili beyitler: (ADD 15/15, 21/24). Yağmur damlasının inciye dönüşmesine atıfta bulunan örnek için bkz. (ADD 15/1). Yağmur damlasının inciye benzetildiği beyit örneği için bkz. (ADD 15/15). Yağmur damlası incinin özüdür, temini işleyen beyit örneği için bkz. (ADD 15/9)

3.1.7.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Göğün gözyaşıdır, Allah'ın kudretine semboldür

Semâyı gâh kılup zâr u giryân

Zemîni güldürüp eyler gülistân (CSCH-Aİ 86)

Bulutların yağmur saçması, göğün ağlaması şeklinde tasvir edilerek (istiare) kişileştirilir. Allah'ın kudretine sembol gösterilen yağmurun yeryüzünde güllerin açılmasına (gülmesine) vesile oluşu dile getirilir.

Lütufla alakalandırılır, refaha erdirir

Kahr-ı 'ikâli-y-ile bağlandı cümle bâğı

Bārân-ı lutfi-y-ile bâğ-ı zemâne hurrem (CSCH-Aİ 1002)

Fatih S. Mehmed'in lütuf yağmuru (teşbih) ile devrin bağının bahçesinin (halk) gülmeye başladığı (refaha kavuştu) tasvir edilen mısralarda "bu lütuf sayesinde halkın ulaştığı refah" ve "yağmurun sulayıp yeşerttiği bahçe" manzarası temsili istiare yoluyla benzeştirilir.

Kifayetsiz kalır

Bārân yirine dürr ü gevher yagar elinden

Ol gussadan kararup kapladı ebri bu gam (CSCH-Aİ 1022)

(Ey sevgili!) Yağmur yerine senin elinden inci ile cevher yağar, (bunu gören) bulut kararıp dert ile kaplandı.

İnciyle tenasüp içerisinde kullanılan yağmur burada cömertlik sembolü görevindedir.

Denize yağması inci hâsıl etmek içindir

Anuñ için döker bahre bulut mâ

Ki hâsıl eyleye lu'lû-yı lâlâ (CSCH-Aİ 2377)

Kimse bir işi amaçsız yapmaz, her işin bir bedeli vardır, mealindeki dizelerde konuya misal getirilirken bulutun denize yağmur yağdırmasına sebep olarak inci hâsıl etmek istemesi gösterilir.

Yağmurdan kaçarken doluyu bulmak

Koyup bir derdi bir gam dahı aldık

Kaçup yağmurdan toluyu bulduk (CSCH-Aİ 1767)

Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak/ yakalanmak, güç bir durumdan kurtulayım derken daha kötüsüyle karşılaşmak durumu için kullanılan bir deyimdir. Mısralarda dert yağmura, gam doluya karşılık gelirken gamın dertten şiddetli oluşu belirtilir.

Ok atışının yoğunluğuna temsildir

Şu denlü eylediler tîg bārān

Ki ol deñlü akıtmaz mîg bārān (CSCH-Aİ 4404)

Savaş sırasında okçuların yayını gerip aynı anda ok fırlatmaları ile oluşan görüntü sağanak yağışı andırdığı için klasik Türk şiirinde kullanılan “ok yağmuru” benzetmesine sık sık yer verilir.²⁶² Hatta yukarıdaki beyitte olduğu gibi yoğunluk ve sıklık bakımından buluttan dökülen yağmura oranla okların daha kesif olduğu vurgulanır.

Savaşta kan olup yağar

O gün korhudan ebr-i bād-reftār

Yire su yirine kan dökdi sad bār (CSCH-Aİ 4405)

Savaş hengâmesinin şiddetinin bulutları dahi korkuttuğu, o sebeple yeryüzüne su yerine bin parça kan döküldüğü dile getirilen dizelerde korkudan altına kaçırma manzarası üstü kapalı şekilde betimlenir. Savaşta dökülen kanın çokluğu yağmurun kan yağdırması şeklinde ifade edilir.²⁶³

3.1.7.9. Ahmed Paşa, Dîvân

Dert bulutundan nemalanır, kasideye temsil edilir

Ebr-i gam var yohsa medhûnde redîf itmek degül

²⁶² Ok yağmuru benzetmesi örneğine yer veren bir başka beyit için bkz. (CSCH-Aİ 1776)

²⁶³ Savaşta çokça kan döküldüğünü anlatmak için yeryüzüne yağmur kadar kan döküldüğü söylenen beyit örneği için bkz. (CSCH-Aİ 4408)

Pertev-i zihnümden olurdu yedi kişver güneş (APD k.20/62)

Gayem seni (Fatih S. Mehmed) arka arkaya (söylediğim şiirlerle) övmek değildir, gamla bulutlandım yoksa zihnimdeki ışık yedi diyara güneştir.

Ahmed Paşa'nın kendini güneşe benzettiği beyitte bu güneşin önünü kapayan bulut gamdan/ dertten başkası değildir. Dert şaire şiir yazması için yaratıcı bir güç verir. Gam bulutunun taşıdığı yağmurun "kaside" olduğu söylenebilir.

Savaşta lale şeklinde yağar, ölümün şiddetini simgeler

Havâdan zemîne yaga lâleler

Zemînden havâyâya çıka nâleler (APD k.3/103)

(Savaşta) Gökten zemine yağmur yerine lale yağarken zeminden göğe intiler yükselir.

Laleler ile kastedilen şey düşmandan dökülen kandır (istiare). Özellikle kılıç darbesi kanın fişkirmasına, sağanak yağmur gibi bol bol yağmasına (sembolleştirme) neden olur. Bu görüntüden hareketle beyitte gökten yağmur yerine kızıl renkli lale (istiare) yağdığı tasavvuru canlandırılır. Lalenin burada kanı, ölümü simgeleyen bir çiçeğe dönüştüğü söylenebilir.

Şiiri oluşturan söze temsil olur, saç geleneğiyle ilişkilendirilir

Ki nazmum sehâbın dür-efşân idem

Nisâr-ı ser-i bezm-i sultân idem (APD k.3/67)

Şiir bulutundan inci saçayım, sultanın meclisinin başına (bu incileri) dağıtayım, manasındaki beyitte saç geleneğinden söz edilir. Şair, şiir bulutundan yağmur (teşbih) gibi sayısızca²⁶⁴ (sembolleştirme) yağdıracağı söz incisini Sultan'ın (Sultan Bayezid) meclisine saçacağını söyler. Geleneğe göre saç ya ortaya saçılır yahut da kişinin başından geçirilmek suretiyle dağıtıldı. Ayrıca kıymet verilen kişinin başından tuz, ekmek, su geçirmek (malzeme dolu tası başın üstünde dairesel hareketlerle dolandırmak) bu sırada dualar okumak benzer bir gelenektir.

Saçı incisine temsildir

²⁶⁴ Yağmur damlalarının sayısızlık, sınırsızlık ve çokluk sembolü oluşuna dair bkz. (APD ş.25/16, ş.28/3, ş.36/14)

Gevher-fişānılg ideli cūduñ bulutları

Bāg içre dāmenin pūr ider her enār la‘1 (APD k.13/29)

(Ey padişah!) Cömertlik bulutların inciler saçalı bahçedeki her nar eteğini lal ile doldurur.

Padişahın balkon vs. yüksek bir yerden halka, yeniçerilere, cariyelere vs. saçı saçması ve halkın etek açarak bunları yakalamaya çalışması geleneğine telmih yapılan beyitte padişahın (Fatih S. Mehmed) cömertliği bir bulut şeklinde betimlenir. Cömertlik bulutundan yağın inciler (istiare), padişahın dağıttığı saçıya²⁶⁵ temsildir. Lal taşına benzeyen tanelerle dolu nar bitiren ağaçların bu zenginliği padişahın/ sevgilinin cömert saçlarına bağlanır. Ağaçlar, eteğini açan saçı toplayıcılarına benzetilir. Halk arasında lal taşına “nar taşı” denildiği bilgisini de buraya ekleyerek narın lal ile tenasüp içerisinde kullanıldığı düşünülebilir.

Kifayetsizdir, değeri azdır, taklitle alakalandırılır

Ey kân-ı lūtf elūñe neden öykünürmiş ebr

K‘ebrüñ sehāsi āb elūñüñ bî-şümār la‘1 (APD k.13/40)

Ey lūtf membaı (Fatih S. Mehmed), bulut niçin senin eline benzemek istiyor dersen bulutun cömertliği sudan ibarettir, senin elininki ise laldir.

Klasik edebiyattaki inanişā göre lal taşı eskiden beyazdır fakat onu ciğer kanına yatırıp güneşte kuruttukları için rengi kıızıla dönmüştür. Sırf bu yüzden lal taşı aşkın, sevginin, samimiyetin, yürekten gelen duyguların/ davranışların sembolü olmuştur. Beyitte yağmur bulutu yalnızca su yağdırmak suretiyle yetersiz addedilerek (tezyif) Fatih S. Mehmed’in samimiyetle lal yağdıran elini taklide çalıştığı söylenir.

Şaire lūtfedilmiş söze temsildir

Bārān-ı lūtfdur dilūme feyz olan kelām

Dünyā içinde gevher olursa ne var āb (APD §.36/32)

²⁶⁵ Yağmurun inci vb. değerli taşlara benzetilip/ istiare edilip cömertçe saçılması ile ilgili beyitler (APD k.13/39, k.17/23, §.25/16, §.28/3, §.28/27, g.68/1). Cömertliğin yağmura benzetildiği beyitler: (APD k.17/23, §.21/1). Bahşışın yağmura teşbih edildiği beyit örneği için bkz. (APD §.42/7). Yağmurun inciye dönüşmesini konu edinen beyit örneği için bkz. (APD §.24/33)

Dilime feyiz olan söz lütuf yağmurudur, (bu yağmur) dünyada (yağdığında) su inci olursa bunda şaşılacak ne var?

Dilden dökülen ve o dilin kaynağı olan gönle feyizle doğan sözcükler, şaire lütfedilmiş bir yağmura benzetilir. İşte şair Ahmed Paşa'nın böylesine değerli sözleri karşısında incinin utançla yerin dibine girmesi, eriyip suya dönmesi olağan kabul edilir.

Faziletlendirir, besler, ihsandır

Müstedām olsun cihān bāğında cūduñ ebrî kim

Fazl gül-zārı anuñ perverde-i ihsānidur (APD k.16/43)

(Ey padişah!) Cömertliğinin bulutu cihan bağında daim olsun, (zira) fazilet güllüğü onun bağışlarıyla gıdalanır.

Fazilet vermesi, beslemesi,²⁶⁶ gıda olması yönleri vurgulanan yağmur burada “lütuf”²⁶⁷ şeklinde anılarak (istiare) daimî olması istemiyle ele alınır.

Toprağı terbiye eder, sevgilinin ihsanıdır, revnaklandırır

‘Āleme revnak virelden ebr-i ihsānuñ senüñ

Terbiyetle eyledüñ ben hāki bostānuñ senüñ (APD g.168/1)

(Ey sevgili!) İhsanının bulutuyla âlemi tazeleyip göz alıcı letafete erdirdikten sonra toprağı yani beni terbiye edip bostan eyledin.

Sevgilinin ihsan bulutundan yağın yağmur âşığına toprağına dönmüş benliğini filizlendirir, ona neşvünema verir ve canlandırarak onu yeniden ihya eder.²⁶⁸

Sevgilinin ihsanı yağmura²⁶⁹ istiare edilirken yağmurun tazeleme, revnak verme, toprağı terbiye etme,²⁷⁰ bahçeler ihya etmesine değinilir.

²⁶⁶ Yağmurun nemlendirmesi özelliğine değinen beyit örneğı için bkz. (APD k.20/64, ş.36/14)

²⁶⁷ Yağmurun lütuf olarak anılması hakkında ayrıca bkz. (APD k.20/64). Lütuf bakımından yağmurun tezyif edilmesi hakkında bkz. (APD ş.28/3)

²⁶⁸ Yağmurun besleyip filizlendirmesi, büyütmesi, nimetlendirmesi, bereket olması temasını işleyen beyit örneğı için bkz. (APD k.13/44, ş.23/5, ş.36/14, ş.43/8). Yağmurun tazeleme, tazelik katma yönüne değinen örnek için bkz. (APD g.266/7)

²⁶⁹ Yağmurun cömertlik sembolü olmasına dair bkz. (APD k.17/23). Cömertliğin yağmura benzetilmesi için bkz. (APD ş.23/5). Cömertliğin yağmura istiare edilmesine dair bkz. (APD k.13/44, ş.24/33, ş.36/14). Yağmurun memduhun cömertliğine gösterge olmasına dair bkz. (APD ş.25/16, ş.36/14)

²⁷⁰ Yağmurun terbiye etmesi temasının ele alındığı örnek için bkz. (APD k.13/44)

Şamî gülsuyu olur

Der mi bu yâ dür midür kim zülf-i cānāndan tamar

Yā meger Şamî gül-āb ebr-i dür-efşāndan tamar (APD ş.44/1)

(II. Bayezid'i gören kişi:) Zülfünden damlayan bu şey inci midir yoksa inci saçan buluttan Şam'ın meşhur gülsuyu mu damlıyor, der.

Sosyal kültür unsurlarından birine yer verilen mısralarda, taranırken kolay açılsın ve güzel koksun diye saçı gülsuyu ile ıslatma geleneğine rastlanır. Sevgilinin yani II. Bayezid'in saçını gören kişi bu geleneğe binaen şüpheye düşer. Çünkü ona göre II. Bayezid ya saçına gülsuyu sürmüştür ve bu gülsuyu onun saçından damlayarak etrafa saçılmaktadır ya da yağmur yerine inci saçan bulut, Şam'ın meşhur gülsuyunu etrafa saçmaktadır.

Şamî gülsuyuna ve inciye istiare edilen yağmur güzel kokular yaymasıyla, kıymetli olmasıyla ele alınır.

Felek tarafından saçılır

Pāyuña saçmag için ey māh sarraf-ı felek

Gāh elinde dürr ü geh la'l-i Bedahşān oynadur (APD g.39/3)

Ey ay gibi güzel sevgili, felek sarrafi ayağına saçmak için elinde gah inci gah Bedahşan lali gezdiriyor.

Kıymet göstermek için itibarlı kimsenin ayağına; inci, yakut, zümrüt türünden değerli cevher saçılır. Beyitte bu görevi yapan kişi felek sarrafıdır. Sevgilinin ayağına felek sarrafının inci gibi yağmur (istiare) ve Bedahşan lali gibi güneş ışığı saçtığı tasvir edilir.

Baharda çayırlara kurulan meclise yağar

Gül yüzüñ yādına çeşmüm güher-efşān yaraşur

Çü bahār irse çemen bezmine bārān yaraşur (APD. g.46/1)

(Ey sevgili!) Gül yüzünü anarken gözümün inci saçması munasıptır, çünkü bahar gelince çayır çimende kurulan meclise yağmur yaraşır.

Sevgilinin gül yüzünü yad etmek âşığı ağlatınca inciye benzeyen gözyaşı (istiare) etrafa saçılır. Temsili teşbih yoluyla bu sahne ile çayır çimende bahar vakti kurulan meclisi yağmur tutması sahnesi arasında benzerlik kurulur.

Bahar vaktinde insanlar çayır çimene çıkıp bir araya gelir, eğlenir. Uzun zamandır görüşemeyen insanlar görüşme fırsatı bulur. Âşığın sevgilisinin gül yüzünü anması ve hatta onu görebilmesi için bahar mevsimi büyük fırsat sunar. Bu fırsatı yakalayan âşık tıpkı bahar yağmuru gibi inci yaşlarını çayır çimene saçmaya başlar. Üstelik bu inci yaşlarının yağmurun çayır çimene yakıştığı gibi yakıştığı söylenir.

Bayramda yağması hoş karşılanmaz

Beni ağlatma kim zeyn oldı hüsnüñ

Bu rûz-ı ‘idde bārān yaraşmaz (APD g.113/3)

(Ey sevgili!) Süslenedikçe güzelliğın perçinleniyorken beni ağlatma, çünkü bayram günü yağmur yağması yakışık almaz.

Sevgilinin arttıkça artan güzelliğini temaşa şansına erişmiş âşığın gülüp neşelenmesi gerekir. Ancak sevgili buna müsaade göstermeyip tam tersine onu ağlatabilir. Bayram günü yağmur yağmasının hoş olmayacağını²⁷¹ söyleyen âşık yâre kavuşma sevincine,²⁷² onu seyretme neşesine gözyaşının yakışmayacağını söyler.

Süslenen sevgilinin güzelliği ağlama sebebi addedilirken gözyaşı yağmura teşbih edilir.

Lütuftan nemalanır, gül-sümbül-reyhan olur

Ma‘nide sümbül ü gül ü reyhān nisār ider

Süretde gerçi akıdur ebr-i bahār āb (APD ş.37/51)

Bahar bulutu görünürde yağmur saçıyorsa da manada saçtığı şey; sümbül, gül ve reyhandır.

Bir önceki beyitle bağlantılı olan dizelerde geçen “ilkbahar” aslında padişahın lütfuna karşılık gelir. Padişahın lütuf yağmuru şairlerin zihin bahçesini suladıkça etrafa gül, sümbül, reyhan saçılır.²⁷³ Dolayısıyla lütuf yağmurunun damlalarının sudan değil gülden, sümbülden, reyhandan oluştuğu (istiare) tasavvuruyla karşılaşılır. Beyitte yağmurun filizlendirip neşvünema vermesi yönüne değinilir.

²⁷¹ Yağmur bayram namazına gitmeyi engeller: (APD muk.47/3)

²⁷² Vuslatın ağlatması hakkında bkz. (APD g.317/8)

²⁷³ Yağmurun çiçekleri açtırması yönüne değinen beyit örneği için ayrıca bkz. (APD ş.43/8)

Sihirle yağar, filizlendirir

Nergisün sihr-ile bir bārān yagar yüzümde kim

Lāle vü nesrîn biter bu za‘ferānumdur benüm (APD g.190/9)

(Ey sevgili!) Nergis gözünün sihri ile yüzümde bir yağmurdur yağar ve safran sarısına çalan bu yüzümde laleler, güller biter.

İlkbahar çiçeklerinin göverdiği yağmurlu bir manzaranın tasviri şaire ilham olur. Yârin nergis gözü âşığı âdeta büyüler. Aşkla safran²⁷⁴ sarısı kesmiş âşığın yüzünde o büyüünün tesiriyle gözyaşı yağmuru (istiare) atıştırır ve kanlı yaş renginde laleler, güller açar. Dolayısıyla bu sihirli bir olay şeklinde değerlendirilir.

Süt olur besler

Tıfl-ı çemenün bitdi ‘izarında hat-ı sebz

Süd virür iken dāye-i ebr-i çemen-ārā (APD ş.38/6)

Çimenliği şenlendiren bulut dadısı süt verirken çimenlik bebeğinin yanağında yeşil tüyler çıktı.

Bahar tasvirinin bulunduğu dizelerde yağışla birlikte uzayan çimenler tasvir edilir. Anlatıldığına göre çimenlik/ bahçe bir bebektir. Bulut dadısı ona süt (yağmur) verdikçe büyüyen bu bebeğin yanaklarında yeşil sakallar biter (ot uzar).

Şefkatten nemalanır

Sen²⁷⁵ ol hākem ki ebr-i şefkatüñle

Vücūdum mülkini bostān idersin (APD ş.41/2)

(Ey sevgili!) Sen öyle bir hakemsin ki şefkatinin bulutu vücudumun ülkesini bağ bahçeye çevirir.

Hakem sözlükte “bir anlaşmazlığı halletmek üzere ilgili taraflarca seçilen kimse; haklıyı haksızı ayıran, cezayı, mükâfatı hakkıyla uygulayan kişi” anlamlarına gelir. Memduha atfedilen bu özellik aynı zamanda “şefkat” kavramı üzerinden yağmura da atfedilir (istiare). Şefkat bulutundan hâsıl olan yağmurun adaletle

²⁷⁴ Yağmur/ gözyaşı vb. su unsurunun safranla birlikte anılmasına dair bkz. (APD g.276/1)

²⁷⁵ “Sen” kelimesi Tarlan Hoca’nın kitabında “ben” şeklinde geçmektedir. Divan’ın yazmasına bakılarak kelimenin “sen” olduğu görülmüştür.

yağması imajı işlenir. Memduhun göstereceği şefkatin şairi yağmur gibi besleyeceği dile getirilir.

Ölü diriltme kabiliyetine sahiptir

Bir kara topragam ihyā-yı memāt itmek için

Yagsa cūduñ bulıdından n'ola nîsân-ı kerem (APD ş.21/29)

(Ey sevgili!) Kara bir toprağım, (hal böyleyken) ölü diriltmek için cömertliğinin bulutundan kerem yağmuru yağsa ne çıkar.

Fatih S. Mehmed'in cömertlik bulutu kerem (cömertlik) yağmuru yağdırır ve şairin kara bir toprağa dönen ölü bedenini diriltmek için bu yağmur kâfi görülür.

Can verir, membaı yârin güzelliğidir

Mürde-diller mahşer-i hüsnünde bulmaga hayât

Bir bulıtdur zülfi kim bārân yirine cān yagar (APD g.36/6)

(Ey sevgili!) Ölü gönüller senin güzellik mahşerinde hayat bulmak ister, (çünkü sevgilinin) zülfü yağmur yerine can yağdıran bir buluttur.

Su yaşam demektir. Ölü gönüllerin tekrar canlanması için su nev'inden bir unsur gerekir. Bu da sevgilinin bulut benzeri zülfünden kaynaklanan can-suyundan başkası değildir. Sevgilinin mahşere benzeyen güzelliğiyle karşı karşıya gelindiğinde tüm âşıklara bu can-suyu yaşamdan dağıtılacaktır.

Beyitte, İslam inancına göre mahşer gününde müminleri kavurucu sıcaktan kurtar

acağı söylenen ve Hz. Muhammed'e ait olduğuna inanılan Kevser havuzuna telmih vardır. Bu su Hz. Muhammed'in bayrağı altında toplananlara dağıtılacaktır.

Ölüme benzetmelik olur, padişahın kılıcından yağar

Tîg-i kahruñ kanda kim oynada berk-i sūz-nāk

Bir 'azāb ebrin sürer ki anuñ ecel bārānidur (APD k.16/31)

Senin (Fatih S. Mehmed) kahr kılıcın her nerede yakıp kavuran şimşeğini oynatsa oraya ölüm yağdıran azap bulutunu sürmüş olur.

Fatih'in şimşeğe benzetilen kahır kılıcı, azabı bir bulut gibi düşmanın üstüne sürer.²⁷⁶ O buluttan yağan yağmur ise eceldir (teşbih).

Yağmasına cadılar mâni olur

Süzümü eşkümlle teskîn itmege gamzen komaz

Yagmuru yağdurmaz ol cādū cihān fettānidur (APD k.16/3)

(Gönül) Ateşimi gözyaşımla teskin etmeye (yârin) gamzesi müsaade etmez, cihanı birbirine katıp karıştıran o cadı, yağmuru da yağdırmaz.

Sevgilinin cadı gamzesi fettandır ve adeta bir büyücü gibi davranarak yağmurun yağmasına müsaade etmez. Dolayısıyla da âşığın gönlündeki yangın sönmek bilmez.

Gelenek olarak yağmurun yağması için dualar edilir, adaklar adanır.²⁷⁷ Âşığın gönlünü kendisine hayran bırakan sevgilinin fettan tabiatı ise edilen tüm duaları boşa çıkaran bir cadı hükmündedir. Âşığın gözyaşına da yağmura da tesir eder, onları istediği gibi yönetir.

Sihir yüzünden yağmaz olur

Hüsni Keşmirinde aglatmaz gözi sihri beni

Yagmuru yağdurmayan cādū-yı fettān andadur (APD g.43/5)

Güzelliğinin şehri içindeyken sevgilinin gözünün yaptığı sihirle ağlayamaz olurum; (zira) yağmuru dahi yağdırmayan fettanlıkla dolu cadılık onun işidir.

Şamanların yada taşıyla²⁷⁸ yağmur yağdırması mucizesinin aksi bir durumdan bahsedilen beyitte, yağmuru yağdırmama gücüne sahip sevgiliden bahsedilir. Bu özelliği sebebiyle sevgili “cadı” olarak anılır. Kendine has güzelliğiyle herkesi büyüleyen yâri karşısında görünce ağlaması duran (gözyaşı yağmurunun dinmesi) ve bunu kendisine yapılmış bir sihir olarak algılayan âşık imajı çizilir. Zira âşığın ağlayamaması olmayacak türden bir şey addedilerek bu durum sihir/ büyü olarak kabul edilir.

²⁷⁶ Yağmurun ateş ve gazap kavramlarıyla tezat içerecek şekilde kullanımı için bkz. (APD k.17/23)

²⁷⁷ Yağmur yağdırma gelenekleriyle ilgili bkz. Koz, 2007; Begüm Kurt, 2016: 134-46; Kobyay, 2014; Ökse, 2006: 47-68.

²⁷⁸ Konuyla ilgili açıklama için tezin “Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar” başlıklı bölümüne bakılabilir.

Gözyaşının yağmura benzetildiği mısralarda yağmur sihirle yağmaz olması özelliğiyle işlenir.

Yârin teridir, gülsuyu kokusundadır

Yüzine zülf-i ‘arak-rîzi ne hoş düşmüşdür

K’ebr-i miski ile gülzâra gül-âb efşândur (APD g.62/4)

(Sevgilinin) Yüzüne terli zülüfler ne de hoş düşmüştür; mis kokular saçan bir bulutu andıran zülfüyle o sevgili, gül bahçesine benzeyen yüzüne gülsuyu saçar.

Zülüften yağan, misk kokulu yağmur gülsuyuna ve sevgilinin terine istiare edilir.

Dünyayı tutar, tehlikeli bir ortam oluşturur

Giryе vü âhumdan ey dil bād ü bārândur cihân

Oynama cân-bâz-vâr ol zülf-i pür-tâb üstine (APD k.17/17)

Ey gönül, ettiğim ah ve döktüğüm yaş yüzünden dünya rüzgâra, yağmura tutulmuştur, (yârin) parlak zülfü üzerinde cambaz gibi oynama (bu çok tehlikelidir).

Rüzgârlı ve yağmurlu havada cambazlık yapmak tehlikelidir. Şair bu bilgi üzerinden işlediği beyitte havadaki rüzgârı, ettiği ahlara bağlarken yağmuru ise döktüğü yaşa bağlar. Dolayısıyla gönül cambazının bu koşullar altında çok tehlikeli bir işe kalkıştığını söyler.

Rüzgâr eşlikçisidir, gece gündüz yağar

Şādū gününü gam buladı kapladı dirîg

Yıllerle yir ü gök dün ü gün agladı dirîg (APD ş.30-I/12)

Sevinç gününü gam bulutu kapladı; yer ve gök gece gündüz demeden rüzgârlarla ağladı, heyhat.

Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinin verdiği hüzn/ gam, durmadan yağmurdan gözyaşı (istiare) döken buluta benzetilir. Bu buluttan yağacak yağmur gamdan başkası değildir (istiare). Yağmurdan önce çıkan rüzgâr,²⁷⁹ bulutun ağlamasının habercisidir. Zira rüzgârın en bilindik özelliği habercilik (yağmurun

²⁷⁹ Yağmur öncesi çıkan rüzgârın habercilik işlevine dair bkz. (APD ş.36/14)

habercisi) yapmasıdır. Şairler bu imgeyi beyitlerinde işlerken rüzgârı acı haber getiren bir ulak gibi gösterebilmektedir. Yağmurun (gözyaşı) sürekliliğini anlatmak için “gece-gündüz”, kapsayıcılığını anlatmak için “yer-gök” ifadelerine bilhassa yer verildiği görülür. Böylece çokluk ifade edilerek yaşanan acının büyüklüğü vurgulanır. Beyitte ölen kişinin ardından ağlama temi işlenmiştir.

Değirmenden dökülen suya temsildir

Dolâb ol hevâdan olup zâr u bî-karâr

İder döne döne dün ü gün nâle vü bükâ (APD ş.43/7)

Değirmen (felek) o heves yüzünden inleye inleye mustarip olup gece gündüz demeden döne döne ağlar.

Gökyüzü değirmeni gece gündüz ıstırap içinde inildeye inildeye ağlar. Çünkü başında bir sevda, bir heves vardır. Sevgiliye (memduh) duyulan hasret söz konusudur ve onunla bir olma hevesi çekilmektedir. “Değirmenden geçen su”, “gökyüzünden yağın yağmur” ve “aşk ıstırabının yaşattığı ağlamaklı hal” arasında benzerlik kurulur. Mısralarda yağmur gözyaşına istiare edilmiştir.²⁸⁰

Otlardan hoş koku çıkmasını sağlar, çiçeklerin boynunu bükür

Ebr-i güher-efşân yine saçdukca gül-âbın

Cârüb kılır saçlarını sümbül-i şeydâ (APD ş.38/8)

İnci saçın bulut yine gülsuyu saçınca divane sümbül saçını süpürge eyler.

İlkbahar yağmuru çiçeklerin üstüne yağınca güzel ve ıtırly kokuların²⁸¹ etrafa yayılmasını sağlarken üzerine düştüğü çiçeğe ağırlık yaptığı için onun boynunu bükmesine sebep olabilir. Yukarıdaki beyitte yağmur sebebiyle boynu eğilmiş sümbül tasviri mevcuttur. Sümbül bu haliyle yere eğilmiş ve etrafı süpüren bir hizmetkâra benzetilir. Hizmetkâr saçıyla etrafı süpürdüğü sırada, bulut onun önüne gülsuyu kokulu inci (istiare) kıymetinde yağmur saçar.

Çalı süpürgesiyle etrafı süpürürken toz çıkmasını diye yere su serpmeye geleneğine atıf yapılan beyitte ayrıca misafir vb. geleceği durumlarda etrafa temizlik

²⁸⁰ Yağmurun gözyaşına istiare edildiği başka örnek için bkz. (APD ş.43/8)

²⁸¹ Yağmurun güzel kokulu (misk, reyhan, gül) olması hakkında bkz. (APD g.204/1)

çekilirken su yerine gülsuyu kullanılmasının gelen misafire ihtimam göstergesi olmasına işarette bulunulur.

Gelinciğin yüreğine serpilir

Nebât-ı sühte ki yakmış idi mihr dilin

Yüregine su sepe geldi subh-dem bārān (APD ş.40/2)

Gönlünü sevgi yakıp kavurmuş bitkinin (gelincik) yüreğine sabah vakti yağmur su serperek geldi.

Klasik edebiyatta bahsi geçen lale aslında gelincik çiçeğidir. Bu narin çiçek rivayete göre evvelde beyazken çiçeğin tam ortasına düşen yıldırım yüzünden çiçeğin taç yaprakları alev rengine döner, gönlü ise yanıp kararır. İnceliği, hassaslığı, hemen kırılıverecek olması, boynunun büküklüğü, ortasının yanıklığı ve kızıl taç yaprakları ile gelincik (lale) bağıri yanık âşığın temsili olur. Aşağıda bahsi geçen bağıri yanık bitki bu gelincik çiçeğinden başkası değildir. Onun yanık bağırina su serpen yağmur damlası ise merhametin sembolüdür.

Sabah vakti yağın yağmurun beyitte özel bir anlamı bulunur. Zira aşk derdinin/ hastalığının gece karanlığında çoğaldığına insanı daha çok yaktığına inanılır. O sebeple âşık şafağın sökmesini, gün ışığının dünyaya erişeceği anı ıstırap içinde bekler. Sabahın gelişinin verdiği rahatlama hissine bir de yağmurun ferahlığı (söndürücü etkisi) eklenince âşığın umudu tazelenir. Dolayısıyla sabah vakti yağın yağmur betimlemesinde su-ışık-ferahlama-umut ilişkisi söz konusudur.

Salyaya benzetilir

Ne hikmet ola ‘acep mevsim-i zemistānî

Ki pîr gibi lū‘āb akıdur yire devrān (APD ş.40/11)

Felek kış mevsiminde bir ihtiyar gibi ağzının suyunu tutamayıp yere akıtırsa buna şaşırılmamalı.

Kış mevsiminde gerçekleşen yağış, bir ihtiyarın ağzının suyunu yani salyasını tutamayışına teşbih edilerek kış aylarındaki yağışın çokluğu vurgulanır.

Aynayı paslandırır

Rakîb çihresi gam virse gönlüme n’ola kim

Her-āyine alur ebr-i siyehden āyîne jeng (APD g.151/3)

Rakibin yüzü gönlüme dert oluyorsa bunda şaşılacak bir şey yok zira kararmış yağmur bulutundan dolayı her ayna küflenebilir.

Âşığın gönlü tertemiz ve berrak bir ayna gibidir. Rakibin yüzü ise kararmış bir yağmur bulutudur. Rakibin insanın üstüne karanlık getiren ve gönlü paslandıracak nitelikteki yüzünü görmekten dolayı âşığın ayna misali gönlünün kararması, paslanması büyük bir kaygıyı yansıtır.

Yağmur; aynayı küflendirmesi, karanlık bulutların onun habercisi olması, kaygılandırması, insan gönlünü karartması hususiyetleriyle ele alınır. Rakibin özellikleri ile yağmur arasında istiare yollu benzerlik oluşturulur.

3.1.7.10. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

Spermaya benzetmelik olur

Āmine Hātun Muhammed anası

Ol sadeften oldı ol dūr dānesi (SÇM-KT 163)

Spermanın nisan yağmuruna benzetildiği (kapalı istiare) beyitte, sedefin (kadın yumurtası) inci (fetüs) üretmesi inancına atıf yapılır.²⁸²

3.1.7.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Billur boncuğa döner

Ne katre kim bulutdan dūr olurdı

İnince mühre-i billūr olurdı (TCÇH 447)

(Kışın) Buluttan ayrılıp uzaklaşan her damla (yere) inince billur boncuğa dönerdi.

Beyitte billur boncukla kastedilen şey kar/ buz tanesidir. Buluttan²⁸³ yeryüzüne düşen her damla kış soğğunun tesiriyle kara/ buza dönüşüp billur boncuk gibi görünmeye başlar, denilen mısralarda yağmur buluttan düşmesi, şekilce

²⁸² Deniz kabukları ve istiridye ile kadın üreme organları arasında benzerlik kurma simgeçiliğinin örneklerine farklı toplumlarda sıklıkla rastlanır. İstiridye ve inci simgeçiliği konusunda bkz. Eliade, 2017:142- 50.

²⁸³ Bulutla yağmurun birlikte anıldığı beyit örneği için bkz. (TCÇH 3029)

yuvarlaklığı sebebiyle billur boncuk şeklinde anılması (teşbih) açısından konu edilir.

Sultanın elinden saçılan gümüştür

Sanasın kim kefi sultân idi ebr

Ki heft iklime sîm-efşân idi ebr (TCÇH 456)

Zannedersin bulut sultanın eli olmuş da yedi düvele gümüş saçmaktadır.

Kışın bol bol yağan yağmur; rengi, şekli gibi özellikleri dolayısıyla gümüş akçeye²⁸⁴ istiareyle benzetilir. Etrafa saçılan böylesine bol miktarda yağmur ise padişahın cömertçe saçtığı gümüşleri akla getirmesiyle beyte konu olur.

Gülsuyu olup toprağı diriltir, yağdığı yeri cennet eyler

Bulut m̄a-verd ile h̄akî sirişte

İdüp sahrâyı döndermiş bihişte (TCÇH 663)

Bulut, gülsuyuyla toprağı yoğurur ve bozkır halindeki bir ovayı cennet eyler.

Baharda yağan yağmur toprağı besler, çiçeklere can verir, tomurcukları açtırır, açmış çiçekleri daha parlak ve taze hale getirir. Dolayısıyla yağmurla birlikte etrafa çiçeklerin kokusunun yayılması olağandır. İlbahar yağmuru bu sebeple çiçek kokuludur. Gülsuyuna istiareyle benzetilen bahar yağmuru²⁸⁵ sahrayı/ ovayı cennet bahçesine çevirir.

Toprağın karanlığından bitki örtüsünü çıkarır

Sebze ber-â-ber idi kara yire lutf idüp

Kaldurdu h̄akden anı b̄arân-ı nev-bâhâr (TCÇH 706)

Çayır çimen, kara toprağın içinde onunla beraberdi, ilkbahar yağmuru kara toprağı lütuf edip yeşilliğı topraktan çıkardı/ bitıştirdi.

Toprağın karanlığındaki yeşilliğı ortaya çıkarmak, onu filizlendirip beslemek, büyütme ilkbahar yağmurunun lütfuyudur.

Şarap tortusudur, gizleri açtırır

²⁸⁴ Yağmurun inciye yahut gümüş vb. değerli unsurlara istiare edilmesine dair bkz. (TCÇH 3186)

²⁸⁵ Yağmurun gülsuyuna benzetilmesi hakkında bkz. (TCÇH 2064). Gülsuyunun su/ ırmak vb.ne benzetilmesine dair bkz. (TCÇH 2863)

Şol cür'adan ki hāke bulutlar döker zemîn

Mest olup eyledi kamu pinhânın āşkâr (TCÇH 707)

Bulutlar toprağa şarap tortusu dökünce yeryüzü kendinden geçip tüm sakladıklarını âşikâr etti.

Yağmurun şaraba ve şarap tortusuna istiareyle benzetildiği mısralarda bir geleneğe atıfta bulunulur. Uygulamaya göre kadehin dibinde şaraptan kalan tortu şarabın mucidi Cem'in şerefine toprağa dökülür. İşte bu geleneğe telmihle Cafer Çelebi toprağa dökülen yağmuru şarap tortusuna benzetir.²⁸⁶ Üstelik şarapla mest²⁸⁷ olup kendinden geçen kişi nasıl tüm sırlarını ifşa ederse toprağın da şarap özellikli yağmur sayesinde içindekileri (börtü böcek, tohum, çiçek vs.) ortaya çıkardığı söylenir.

Güneşin arzusuna göre yağar

Kolayına degüldür bād pūyān

Hevā-yı mihr iledür ebr giryān (TCÇH 1560)

Rüzgârın seğirtmesi kolayına değildir, güneşin arzusu ile bulut ağlar.

Arzu (heves) yahut aşk (sevgi) ağlama sebebidir. Beyitte ağlamasıyla konu edilen bulut arzu içindeki âşığa benzetilir. Buluttan dökülen yağmur ise gözyaşının yerini tutar (teşbih).

Kimsesizlerin mezarını sular

Bulutdan gayrı yok ey māh-peyker

Geyüp nîl gelüp üstüme aglar (TCÇH 2695)

Ey ay gibi güzel yüzlü sevgili, buluttan başka Nil rengi giyinip mezarımın üstünde ağlayan kimse yoktur.

İran kültüründe mavi bir dönem yas rengi idi. Bulutun Nil rengi yani mavi renk giyinip bir mezarın üstünde ağlamasıyla kastedilen şey mezara su dökme geleneği olmalıdır. Gözyaşına istiare edilen yağmurun kimsesizlerin mezarını sulaması bakımından beyte işlendiği görülür.

²⁸⁶ Yağmurun cür'aya/ şarap tortusuna istiare edilmesine dair ayrıca bkz. (TCÇH 1418)

²⁸⁷ Yağmurun bitkileri şarap gibi mest etmesi örneği için bkz. (TCÇH 1418). Yağmurun bitkileri eğmesine dair bkz. (TCÇH 1418)

3.1.7.12. Fuzûlî, Dîvân

Bulutun hükmüdür

Çemen eyâletine nasb olındı husrev gül

Hevâya ebr-sıfât hükmüñ itmege icrâ (FD-İP k.1/2)

Bulut misali havaya hükmünü icra etsin (kokusunu salsın) diye gül çiçeğine çimen eyaletinde yöneticilik nasip olundu.

Beyte göre bulutun hükmü yağmurdur (istiare), gülün hükmü kokusudur. Gülün yöneticilik yaparken bulut²⁸⁸ misali havaya hükmünü icra etmesiyle kastedilen şey kokusunu yağmur misali çimenliğin her yerine salmasıdır. Burada yağmur etrafa yayılması özelliğiyle gül kokusuna istiare edilir.

Rüzgâr sayesinde işini icra eder

İlâhî tâ nesîm-i sun‘ tahrîkiyle ‘âlemde

Olur dâmân-ı gülşen pür-güher ebr-i dür-efşândan (FD-İP k.38/27)

Allah’ın yarattığı rüzgârın hareketiyle âlemde gül bahçesinin eteği bulutun saçtığı inciyle dolar.

Beyte göre yağmur; saçılır, rüzgârla hâsıl olur, Allah tarafından yaratılmıştır, neşvünema verir, güzelleştirir, etkilenir. Tüm bu özelliklerinin yanı sıra yağmur inciye istiare edilir.

Rahmettir

Ey semûm-ı satvetüñ te’sîri nîrân-ı cahîm

V’ey sehâb-ı rahmetüñ sır-âbı Firdevs-i berîn (FD-İP k.2/3)

Ey boyun eğdiren gücünün zehriyle Cahim cehennemine tesir eden Allah ve ey rahmetinin bulutu Yüce Firdevs cennetini suvarıp tazeleyen Allah!

Yağmur, cenneti tazelemesi ve kandırmasıyla ele alınırken Allah’ın rahmeti yağmura istiare edilir.

Korku ateşini teskin etmesi beklenir

Bîm-i düzah nâr-ı gam salmış dil-i sūzânuma

²⁸⁸ Yağmurun bulutla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP k.12/27, k.16/9, k.23/21)

Var ümîdüm ebr-i ihsanuñ sepe ol nâre su (FD-İP k.4/29)

(Ey peygamber!) Cehennem korkusu alev alev yanan gönlüme dert ateşi saldı; senin ihsanının bulutu o ateşe su serpecektir diye ümit ediyorum.

Öte dünya korkusu insanı cehenneme gitmeden cehennem ateşine sokar ve yakar. Bu noktadan yola çıkılarak beyitte tasavvufun “korku ve ümit” (havf ü recâ) kavramlarına atıfta bulunulur. Korkunun giderilmesi ancak ümitle mümkündür. Hz. Muhammed’in ihsanı bulut gibi müminlerin üzerine yağmur yağdırırsa gönüldeki dert ateşi sönebilecektir.

“Beyitte bir müminin ruh hali var. Müslümanın hayatı ‘korku ile ümit arasında’ geçer. Günahlarından dolayı korkar. Ama Allah’ın rahmeti, Hz. Peygamber’in şefaati onu ümitlendirir. Fuzûlî de böyledir. Cehennem korkusu, aşık olduğu için zaten yanık olan yüreğini daha da yakmakta, şairi korkutmaktadır. Fakat kıyamet gününün şefaatchi olan Hz. Muhammed’in ihsan bulutu, yani İlahi huzurda yapacağı af talebine verilen müsbet cevap bir rahmet gibi, bir yağmur bulutu gibi müminlerin yanan gönüllerine su serpecek, onları sıkıntıdan, ateşten kurtaracaktır. Şairimiz de bu affı, bu şefaati umup teselli olanlardandır.

Kısacası bu beyitte zımnen Hz. Muhammed(s.a.s)’in büyük ceza gününde müminlere şefaatchi olacağı, açık olarak da cehennem ateşinden korkan şairin Hz. Peygamber’in şefaatinde mahrum kalmayacağına dair ümidi dile getirmiştir.” (Akar, 2011: 90).

Cehennem, ihsan, dert kavramlarıyla ilişkilendirilen yağmur “ateş” ile zıt manada kullanılır. Peygamberin ihsan bulutundan yağdığı söylenen yağmurun teskin etme, söndürme yönüne değinilir.

İnciye döner, söze temsildir

Yümn-i na‘tünden güher olmuş Fuzûlî sözleri

Ebr-i nisândan dönen tek lü‘lü-i şeh-vâre su (FD-İP k.4/30)

(Ey peygamber!) Nisan yağmuruyla şahlara layık değerli inciye dönüşen su gibi Fuzûlî’nin de sözleri seni övmenin bereketiyle inci olmuştur.

“İnci, sert, beyaz veya krem renginde yuvarlak sedef tanecikleridir. Kabuklu bir deniz hayvanı olan istiridyeye tarafından yapılır. İstiridyenin içine giren çok küçük yabancı maddelerin, mesela bir kumun etrafı hayvanın salgıladığı bir madde ile sarılır ve salgı ortalama altı ay gibi bir zamanda inci haline gelir. Dünyanın en büyük, en verimli tabii inci tarlaları Bahreyn’de, Aden’de, Basra Körfezi’nde, Hindistan kıyılarında ve Kızıldeniz’de bulunur.

Eski Hintlilere göre inciler, denize düşmüş ve istiridyeler tarafından toplanmış çiy tanecikleridir. Eski Türk ve İranlıların inancına göre, Nisan ayında istiridyeler (eski dilimizde sedef) denizden su yüzüne, yılanlar da yer altından yeryüzüne çıkarlar, kabuklarını, ağızlarını açarlar, birer yağmur tanesi yutarlarmış. Yılanların yuttuğu Nisan yağmuru damlası zehire, istiridyelerinki inciye dönüşürmüş. Eğer istiridyeye birden çok su damlası yuttuysa incileri küçük olmuştur. Sedef içindeki inci eğer tek ise ‘seh-vâr, yek-dâne, dürr-i yetîm’ adlarını alır. Bunların hepsi iri ve kıymetli inci anlamındadır. Siyah inci de makbuldür. ‘Dürr-i Yetîm’ terimi daha çok Hz. Muhammed için kullanılır.

Eski Mısır medeniyetinde incinin insanlara zenginlik ve şans getirdiğine inanılır, saflık ve servet sembolü olarak takılırdı.” (Akar, 2011: 92).

Hız. Muhammed’i övmek kişinin sözlerine değer katar. Normalde yalnızca “söz”den müteşekkil olan ifadeler, konu Hız. Muhammed olunca inci değeri kazanır. Bu tıpkı nisan yağmurunun istiridyenin ağzında inciye dönüşmesi gibidir.²⁸⁹

Beyitte şair, sözlerini inci olacak nisan yağmuru damlasına benzetir. Sözlerinin zaman içinde kıymetleneneğini ima eder. Çünkü peygamberi övmek, kelimeleri istiridyeye imalathanesine sokmaya benzer. En kıymetsiz ifade dahi bu imalathanede paha biçilmez inciye dönüşür.

İstiridyede tutsak kalır

Katre-i bārān ki bir müddet sade f habsin çeker

Yog-iken kadri tapup kıymet dür-i galtān olur (FD-İP k.8/2)

Bir müddet istiridyede tutsak kalan yağmur damlası (evvelde) kıymetsizken değer bulup yerde yuvarlanan inciye döner.

Yağmurun kıymetsiz bulunduğu, inciyle mukayese edilerek tezyife uğradığı dizelerde yağmur “tutsak kalmak” özelliğiyle tasvir edilir.

Ahlaklı olmakla ilişkilendirilir

Bahār eyyāmına ger feyz-i ahlākuñ eser kılsa

Hevāsını kılar cān-bahş ebrin dür-feşān eyler (FD-İP k.17/22)

(Veys Bey!) Eğer bahar günlerine senin ahlakının feyzi tesir etseydi mevsimin havası can bahşeder ve bulutu inci saçardı.

Ahlak kavramı hem iyi hem de kötü davranışlara temsil olsa da ahlaklılık kelimesi iyi tabiatlı olmayı, dürüstlüğü temsilen kullanılır. “Ahlak feyzi” ise bolluk bereket bağlamında derecelendirilmiş bir dürüstlük çağrışımı yapar. Veys Bey’in mübarek zatını işaret eden “feyz-i ahlak” tamlaması feyzin tasavvuftaki suya dair manasıyla bütünleşir. İlbahar günlerinde yağın yağmur işte bu feyizden nemalanır. Kısacası yağmur iyilikten, dürüstlükten beslenmesi, ondan etkilenmesiyle ele alınır.

²⁸⁹ Yağmurun istiridyeye kabuğunda/ denizde inciye dönüşmesi hakkında bkz. (FD-İP k.22/20, k.35/28, k.42/17)

İnciye²⁹⁰ istiare edilen yağmur can veren bir unsur olarak beyte konu olur. Yağmurun “bahar, feyiz, bulut” kelimeleriyle ilişkilendirildiği görülür.

Onarır, âbıhayâta benzetilir

Virür ta‘mîr-i mülki bayıra bārān-ı ihsānuñ

Nicün kim āb-ı Hızır emvâtı hayy ü cāvidān eyler (FD-İP k.17/26)

Hızır ölüleri diriltip onlara niçin ebedi hayat vermişse (aynı sebepten Veys Bey) ihsanının yağmurunu ülkeyi tamir için kıraç tarlaya yağdırır.

Veys Beyin ihsanı²⁹¹ yağmura teşbih edilerek can verdiği²⁹² (ihya ettiği, tamir ettiği²⁹³) söylenir. Can vermesi dolayısıyla bu ihsan yağmurunun âbıhayâtle benzeştirildiği görülür. Bayır/ kıraç tarla²⁹⁴ kelimeleriyle yağmur alakalandırılır.

İhya eder, baştan başa her yeri kaplayacak kudrettedir, ölüyü diriltir

Ser-ā-ser kıldı eczā-yı zemîn emvâtını ihyā

Meger her katre āb-ı Hızır idi bir katre bārāndan (FD-İP k.38/13)

(İlkbahar yağmuru) Yeryüzünün her parçasındaki ölmüşleri (bitki, börtü böcek) baştan başa ihya etti, meğer bahar yağmurunun her damlası Hızır'ın âbıhayâtından bir damla imiş.

Yeryüzünün her yerine ulaştığı söylenen âbıhayât nitelikli yağmur (teşbih) ihya etmesi ve diriltmesiyle beyitte ele alınır.

Rahmettir, kandırır, solmuşu tazeler

Geh nüzül-i katre-i bārānı ebr-i rahmeti

Yir yüzinde sebze-i pejmürdeyi sîrāb ider (FD-İP muk.22/3)

Onun rahmetinin bulutu damla damla yağmur yağdırınca yeryüzünde perişan haldeki bitkileri suya kandırır.

Lütuf, rahmet yağmura teşbih edilir. Tazeleyip kandırması özelliğiyle beyte konu olur.

²⁹⁰ Yağmurun inciyeye istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP k.23/21, k.27/11)

²⁹¹ Memduhın tabiatının letafetinin yağmura teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP k.23/21)

²⁹² Yağmurun can vermesine/ canlandırmasına dair ayrıca bkz. (FD-İP k.23/21)

²⁹³ Yağmurun imar etmesine dair bkz. (FD-İP k.23/21)

²⁹⁴ Yağmurun tarla, bahçe, toprak vb. kelimelerle birlikte anılmasına dair bkz. (FD-İP k.23/21)

Başını yağmura açmak

Baş açup yagmurlara suya baturmuş kisvetin

Yaş uşakdur levhi sâde hîç bilmez hayr ü şer (FD-İP k.19/12)

(Veys Bey) Yağmura karşı başını açmış ve kıyafetini suya batırmıştır; körpe bir çocuktur, levhası sadedir, hayır ile şer nedir hiç bilmez.

Veys Beyin yaşlı bir zat olduğu öğrenilen kasidede elbiselerini suya batırmış ve başını yağmura açmış şekilde tarif edilen Veys Beyin bu hali onun dünyadan vazgeçmişliğine ve manen arınmışlığına atıf olmalıdır. “Arınmış bir zihin” ve “Dünya malından mülkünden uzaklaşmışlık” anlatılmış gibidir. Zira ikinci mısradaki körpecik bir çocuğa benzetilmesi (öze dönmüşlük) ve hayır ile şerden yana berî olmasına atfen sade (arı) bir levhe sahipliği bu görüşü destekler görünmektedir. Beyitte yağmurun arındırma, öze döndürme, özü ortaya çıkarma yönü ele alınır.

Gök gürültüsüne eşlik eder, çifter damlalar halinde yağar

Nefiresiyle hem-âvâzdur nekâre-i ra‘d

Kılur nisâr-ı mükerrer cevâhirin bārân (FD-İP k.20/10)

Gök gürültüsünün²⁹⁵ gücü ses bakımından boruyla aynı şiddettedir, yağmur incilerini çift çift yağdırır.

Bahar yağmurunun bereketi, etrafa inci saçılmasına benzetilir. Kıymetli yağmur incisinin etrafa saçılması “saçı geleneği”ni hatırlatır.

Geceli gündüzlü yağar, küflendirir

Sebzedden jeng ayân eyledi âyîne-i bâğ

Bes ki geçdi dün ü gün şebnem ü bārândan nem (FD-İP k.31/12)

Gece gündüz kâfi derecede çığ ile yağmur nemlendirince bostan aynasını çimenlik küfü kapladı.

Yağmur burada bir aynayı²⁹⁶ nemlendirip paslandırmasıyla ele alınır. Ayrıca çimenliği, bostanı filizlendirmesine yer verilir.

Nisan yağmuru gülsuyu özelliklidir, temizler, sefa verir

²⁹⁵ Yağmurun yıldırımla alakalandırılmasına dair bkz. (FD-İP k.23/21)

²⁹⁶ Bir su unsurunun ayna görevi üstlenmesi hakkında bkz. (FD-İP g.32/5)

Bahār eyyāmıdır kurtuldı ‘ālem her kuduretden

Kılup kesb-i safā cüllāb-ı feyz-i ebr-i nisāndan (FD-İP k.38/5)

Bahar vaktidir, nisan bulutunun feyziyle saçılan gülsuyu nitelikli yağmurdan sefa bulunca dünya tüm kirinden pasından kurtulmuştur.

Nisan ayı yağmur ayıdır. Nisan bulutunun feyziyle dünyaya sefa veren gülsuyu hasletli yağmur (istiare) kiri pası götürüp etrafı temizler.

Yoğun ok atışına temsildir, gülün dikenini besler

Eger kavş-i kuzahdan tır-i bārān itmedi gerdün

Nedür āyā sebep kim doldı gül-bün cismi peykāndan (FD-İP k.38/3)

(Ey İbrahim Bey!) Şayet felek gökkuşağından ok yağdırmadıysa gül gövdesinin temrenle dolmasına sebep ne idi?

Okların birlikte hareket edişinin yağmura teşbih edildiği dizelerde yağmur damlası ile ok temrenleri arasında karşılıklı benzerlik bulunur. Yine diken ile yağmur arasında benzerlik ilgisi kurulurken yağmurun gülü dikeniyile birlikte beslemesinden bahsedilir. Gökkuşağı ve gül kelimelerinin yağmurla alakalı olarak kullanıldığı görülür.

Sevgiliye duyulan arzuya temsildir

Dökmüş riyāz-ı tab‘uma bārān-ı şevkuñı

Men enzele’l-miyāhi ve ahyā bihe‘n-nebāt FD-İP g.44/4)

(Sevgili) Arzusunun yağmurunu tabiatımın bahçesine dökmüş; *gökten suyu indiren ve onunla bitkileri canlandıran Allah’tır.*” (Parlatır, 2012:209).

Tabiatı değiştiren, onu canlandıran yağmur gökten iner fakat özünde Allah tarafından yağdırılır. Mısralarda arzu yağmura teşbih edilir.

Yağmur bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Yağmurun gözyaşına benzetildiği eserde söz ve dünya yağmura benzetilirken yağmur gelip geçicilik sembolü işlevindedir. Özellikleri yönünden yağmur; saçılır, çiçekleri sevindirir, hayat kaynağıdır, mavi gökten iner, değer katar, âlimin gıdasıdır, asgari gıda ölçütüdür. Yağmur ile “gök, ağlamak, gülmek, söz, fırtına, ot kökü, âlim/ ilim” arasında ilgi kurulur.

Nesîmî, Dîvân: İnciye benzetilir ve çokluk sembolüdür. Ele alınan hususiyetleri bakımından yağmur; nisan bulutundan yağar, ilkbahar onun sıfatıdır, gül bahçesine yağar, yeryüzüne hayat verip onu cennete çevirir, bitkileri yetiştirir. Yağmur ayrıca “cennet, inci, gül bahçesi, şakayık, bulut, bitki, yeryüzü, bahar” ile alakalandırılarak kullanılır.

Gülşehrî, Mantuku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Yağmur inciye ve gözyaşına benzetilir, yere saçılır, bulutun gözünden akar.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Gözyaşı yağmura benzetilir, okların topluca fırlatılması yağmur yağışına benzetilir. Yağmur; çokluk sembolüdür ve kanlı yağması yas göstergesidir. Mesnevî'de “ıslanınca yavuz ite benzemek” atasözüne yer verilir.

Ahmedî, İskendernâme: Yağmur inciye, elmasa, kılıca, kara çisen şeklindeki kış yağışı oka benzetilir. Yayılm şeklindeki ot atışı yağmura benzetilir. Çokluk (sayılamazlık) sembolüdür. Hususiyetleri bakımından yağmur; tatlı sudan hâsıl olmuştur, misklidir/ güzel kokar, havadan saçılır, yağış uyarıcı nitelikli ceza işlevi görür (harabeye çevirir), ayetlerde geçer, kara kış tarafından yağdırılır, havadan dökülür, zulmün işlendiği yere yağmaz, nisan yağmurunun damlası inci olur. İskendernâme'de yağmur/ yağış “mucize, Hz. Musa, misk, inci, beyan, ok, kış, rüzgâr, toprak/ yer, ateş” ile ilişkilendirilerek kullanılır.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Ah dumanı yağışı tetikler, şiddetlidir, dereleri ovaları doldurur, cezadır, taş olup yağar, zarara uğratar, edilen ahın şiddetiyle eş oranda şiddetle yağar (sel oluşturur), beladır, Allah'tan gelir, ağlayan kişiden etkilenerak yağar. Mesnevî'de yağmur; “duman, ah, kara renk, taş, ova, dere, deve, kervan, sel, gözyaşı” ile birlikte anılır.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Yağmur inciye benzetilir, cömertlik ve çokluk sembolüdür. Hususiyetlerine göre yağmur; demir temren olup yağar, nisan bulutunca saçılır, sayısızdır, yağmur damlası inciye dönüşür, yağmurun inciye dönmesi belli bir himmete cömertliğe ihtiyaç duyar, incinin özüdür, ziynetlendirir, Allah'ın rahmetinin çokluğunu anlatır. Yağmur ayrıca; “inci, cömertlik, bulut, el, etek, saç” ile ilişkilendirilir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Yağmur göğün gözyaşına, inciye, cevhere benzetilir. Dert ve ok atışının yoğunluğu ise yağmura benzetilir. Allah'ın kudretine,

cömertliğe ve çokluğa semboldür. Yağmur özellikleri açısından; yeryüzünde güllerin açılmasına (gülmesine) vesile olması, refaha erdirmesi, kifayetsiz kalması, bir amaç dahilinde (inci hâsıl etmek için) denize yağması, kendisinden kaçılması, savaşta kan olup yağması, binlerce damladan/ parçadan oluşması ile ele alınır. Yağmurun; “sema, gözyaşı, yeryüzü, gül bahçesi, lütuf, gülmek, bağ bahçe, el, bulut, inci, deniz, dolu, dert/ gam, ok, korku” ile alakalandırıldığı ve şiirlerde yağmurdan kaçarken doluyu bulmak atasözüne yer verildiği görülür.

Ahmed Paşa, Dîvân: Yağmur/ yağış; kasideye kızıl renk laleye, düşman kanına, değirmenden dökülen suya, salyaya, inciye, lütfâ, gülsuyuna, gül-sümbül-reyhana, dadının bebeğe verdiği süte, Kevser Havzına, ölüme/ ecele, sevgilinin terine, gözyaşına, salyaya benzetilir. Şiirin sözleri, saç malzemesi (inci), lütuf, bahşiş, sevgilinin ihsanı, cömertlik, saçtan damlayan ter/ damla, âşığın gözyaşı, şefkat, gam/ dert, değirmenden dökülen su, sevgilinin gamze okları yağmura benzetilir. Çokluk/ sayısızlık, cömertlik, süreklilik, rahmet sembolüdür. Dert bulutundan nemalanır, savaşta lale şeklinde yağar, ölümün şiddetine göstergedir, kifayetsizdir, değeri azdır, taklit olmakla itham edilir, cömertçe saçılır, inciye dönüşür, faziletlendirir, besler, gıdadır, ihsandır, toprağı terbiye eder, revnaklandırır, ihya eder (canlandırır), nemlendirir, bereketlendirir, büyütür/ geliştirir, tazeler, terbiye eder, Şamî gülsuyu olur, güzel (misk, reyhan, gül vb.) kokuludur, felek tarafından saçılır, baharda çayırlara kurulan meclise yağar, çayırlara yakışır, bayramda yağması hoş karşılanmaz, süsü/ süslemeleri bozar, lütuftan nemalanır, gül-sümbül-reyhan olur, bayram namazına gitmeyi engeller, çiçekleri açtırır, sihirle yağar, filizlendirir, şefkatten nemalanır, adaletle yağar, ölü diriltme kabiliyetine sahiptir, can verir, membaı yârin güzelliğidir, padişahın kılıcından yağar, yağmasına cadılar mâni olur, ateşi teskin eder, sihir yüzünden yağmaz olur, gülsuyu kokusundadır, dünyayı tutar, tehlikeli bir ortam oluşturur, cambazlık yaptırmaz, rüzgâr eşlikçisidir, gece gündüz yağar, yeri göğü kaplar, otlardan hoş koku çıkmasını sağlar, çiçeklerin boynunu büker, gelinciğin yüreğine serpilir, sabah vakti yağar, aynayı paslandırır, karanlık bulutların onun habercisidir, kaygılandırır, insanın gönlünü karartır, hilal görünüşe yağmur yağar.

Yağmur; “güneş, bulut, dert/ gam, lale, saç, etek, nar, lal, inci, lütuf/ cömertlik/ ihsan, maden, el, feyiz, söz, bağ bahçe, gül bahçesi, gül, sümbül, reyhan,

nergis, gelincik, fazilet, daimilik, benden, toprak, gülsuyu, bahar, çayır çimen, meclis, sihir, kızıl renk, yeşil renk, ot, şefkat, adalet, safran, zülûf, can, mahşer, ateş, gazap, cadı, rüzgâr, felek, değirmen, sabah, yürek, su-ışık-ferahlama-umut, ayna, küf, rakip” ile ilişkilendirilir.

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât: Sperma nisan yağmuruna benzetilir. Yağmurun inci ve sedef ile alakası kurulur.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Yağmur; billur boncuğa sultanın elinden saçılan gümüşe/ paraya, gülsuyuna, inciye, şaraba/ şarap tortusuna, gözyaşına benzetilir. Cömertlik, çokluk sembolüdür. Özellikleri bakımından yağmur; buluttan düşer, toprağı diriltir, besler büyütür, yağdığı yeri cennet eyler, toprağın karanlığından bitki örtüsünü çıkarır, gizleri açtırır, bitkileri/ yeryüzünü mest eder, bitkileri eğer, güneşin arzusuna göre yağar, kimsesizlerin mezarını sular. Ayrıca yağmur ile “bulut, boncuk, gümüş, toprak, gülsuyu, sahra, cennet, yeşillik/ aydınlık, çayır çimen, lütuf, şarap, toprak/ yeryüzü, rüzgâr, güneş” ilişkilendirilerek şiirlerde kullanılır.

Fuzûlî, Dîvân: Yağmur; bulutun hükmüdür ve gül kokusuna, inciye, âbıhayâta, gülsuyuna, peykana benzetilir. Allah'ın rahmeti, söz/ şiir, ihsan/ lütuf, memduhun tabiatının letafeti, ok atışı, sevgiliye duyulan arzu yağmura benzetilir. Rahmet ve çokluk/ sayısızlık sembolüdür. Hususiyetleri bakımından yağmur; rüzgâr sayesinde işini icra eder, saçılır, Allah tarafından yaratılmıştır, neşvünema verir, güzelleştirir, etkilenir, rahmettir, cenneti tazeler ve kandırır, korku ateşini teskin etmesi beklenir, söndürür, inciye döner, istiridyede tutsak kalır, kıymetsizdir, ahlaklı olmakla ilişkilendirilir, can verir, onarır, ihya/ tamir/ imar eder, baştan başa her yeri kaplayacak kudrettedir, ölüyü diriltir, kandırır, solmuşu tazeler, arındırır, öze döndürür, özü ortaya çıkarır, gök gürültüsüne eşlik eder, çiftler damlalar halinde yağar, geceli gündüzlü yağar, küflendirir, filizlendirir, nisan yağmuru gülsuyu özelliklidir, kiri pası götürüp etrafı temizler, sefa verir, gülün dikenini besler, Allah tarafından gökten indirilir, Allah sayesinde bitkileri canlandırır. Yağmur; “çayır çimen, gül, gül bahçesi, bulut, etek, cennet, rahmet, ihsan, ümit, cehennem, dert/ gam, ateş, sedef/ istiridye, bahar, feyiz, bayır/ kıraç/ tarla, bağ bahçe, âbıhayât, Hızır, ölü, can, yeryüzü/ zemin, saç, çiğ, çimenlik, ayna, küf, yıldırım, ok, gökkuşağı

(kavs-i kuzah), diken, temren” ile ilişkilendirilir. Başını yağmura açmak (dünyadan vazgeçmişlik ve manen arınmışlık) deyimine yer verilir.

3.1.8. Sel

Sel ilk başta olumsuz çağrışımlar yapsa da (tehlikelidir, şiddetlidir, ölümle alakalıdır vs.) şairler onu mutlak surette olumsuz yönleriyle ele almamıştır. Aşağıda menfi (olumsuz) ve müspet (olumlu) yönleriyle sel hakkında şiir örnekleri verilerek duruma dair genel bir çerçeve oluşturmaya çalışılacaktır.

3.1.8.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr

Sele karşı yürünmez

Düşmeninden sakınan gâfil degül

Seyle karşı yöriyen ‘âkil degül (GMT 2199)

Olmayacak işler koşturmak akıl kârı değildir, manasına gelecek şekilde yukarıdaki dizelerde “sele karşı yürünmez” deyimini kullanılır. Sel bir engeldir ve aşılmazlık, yıkıcılık temsilidir.

Sel gibi kan akıtmak

Yügürü var yügürü gel yel gibi

Yohsa kanuñ akıduram seyl gibi (GMT 3525)

Günümüze kadar keşfedilen en eski yazılı kültüre sahip medeniyetlerden Sümerler “kanı sel gibi akıtmak” ifadesini ilk defa kullanan millet olarak bilinir. Yüzyıllar sonra dahi bu dehşet uyandıran benzetme popülerliğini kaybetmeden kullanılır. Gülşehrî'nin bu deyime yer vererek anlatımına akıcılık kattığı görülür.

3.1.8.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Sel baştan aşmak

İşit kim ne dir Nev-bahâr’a Süheyl

Ki ‘ışk ile başından aşdıdı seyl (HMSN 1944)

Soñ ucı ki başumdan aşdıydı su
Belālar harāmîsi açdı busu (HMSN 2045)

Çü iş hadden aşdı vü su başdan
İki çeri top kaldı savaşdan (HMSN 2599)

Sel/ su baştan aşmak deyimini Hoca Mes‘ud sıklıkla kullanır. İlk beyitte Süheyl’in aşkı sınır tanımayan ve önü alınması pek zor bir sele benzetilir. İkinci beyitte Süheyl’in anne babasına hasreti dolayısıyla “su baştan aşmak” deyimine yer verilir. Üçüncü beyitte çetrefilli ve şiddetli bir savaş sahnesi anlatılır. Su/ Sel baştan aşmak deyimi bir işin haddini geçmesi manasında kullanılır.

Denizin üstünde hızla yol almayı anlatır

Yörendiler üç dün ü gün yıl gibi
Deñiz yüzine ahdılar sil gibi (HMSN 3814)

Talis adamlarıyla birlikte üç gün ve gece boyunca etrafta yel gibi dolanırken denizin yüzüne sel gibi aktı, şeklinde çevrilebilecek beyitte denizin üstünde süratle gemi yolculuğu yapmak manasında “deniz yüzüne sel gibi akmak” deyimi kullanılır. Yol almak, gitmek eylemi sele benzetilir.

Sel gibi yol almak

Nite kim yazı yirde kasurga yıl
Ya yokuşda tavşan u inişde sil (HMSN 4187)

Bir şeyin süratini belirginleştirmek için “sel gibi yol almak” deyiminin geçtiği bir başka beyit yukarıdakidir. Buna göre Süheyl’in ardına bakmadan durmaksızın yürüdüğüünün anlatılırken yoldaki yokuşları tavşan gibi aştığı, inişleri de sel gibi “hızlıca” indiği söylenir.

3.1.8.3. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Çokluk sembolüdür, şiddetin derecesini artırır

Şu deñlü âdem anda oldı bî-cân

Ki seyl olup götürdi gövdeyi kan (CSCH-Aİ 4414)

Kan gövdeyi götürmek deyimine yer verilen mısralarda kanın sel gibi akıtıldığı söylenerek şiddet seviyesinin artırıldığı görülür.

3.1.8.4. Ahmed Paşa, Dîvân

Yokluğu anlatır, süreklilik bildirir, ölüme benzetmelik olur

Tolāb-ı çarh dökdüğü seyl-i fenā imiş

Bāg-ı zemāne toptolu hār-ı cefā imiş (APD ş.30/1)

Felek değirmeninin döktüğü, fena (yokluk) seli imiş; devrin bahçesi (dünya) cefa dikeniyile dopdoluymuş.

Ahmed Paşa'nın felekten ve dünyanın cefasından dert yandığı dizelerde fena yani yokluk/ ölüm sele benzetilir. Önüne kattığını yok eden bu selinin hırpalayıcı menfi yönü süreklilik (selin akması) arz eder. Çünkü felek değirmeni onu durmaksızın devretmektedir.

Feleğin kötülüğü/ yok ediciliği selin akış şiddeti üzerinden tasvir edilir. Beyit Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi dolayısıyla yazılmış bir mersiye'nin parçasıdır.

3.1.8.5. Fuzûlî, Dîvân²⁹⁷

Hançer olur denize savrulur, halice benzetmelik olur

Ziyāret-i haremî kılmamak cezāsı-y-çün

Havāle hançer-i seyl-āba sîne-i deryā (FD-İP k.1/66)

(Ey sevgili!) Senin haremîni ziyaret etmeyişi'ne ceza olarak denizin sinesine sel hançeri savruldu.

Kâbe hakiki sevgilinin haremîdir. Ancak buranın denize kıyısı yoktur. Fuzûlî bunu denizin bir kusuru görür ve denize akan sel suyunu şekil itibarıyla hançere benzetip onun denize savrulduğunu söyler. Sel suyu denizi hançerlemektedir. Selin hançere benzetilmesi, Haliç'in altın boynuz olarak anılmasına benzer mantıktadır.

²⁹⁷ "Selden zarar görmesin diye evdeki levazımat dışarı taşınır" konusunu ele alan beyit örneği için bkz. (FD-İP g.236/4)

Sel suyu çamurlu akar ve suyun denize kavuştuğu yerden (kavuştak) denizin içine doğru bu çamur karışır. Tıpkı denize hançer saplanmış görüntüsü oluşur.

Kılıç olur, yarıklar açar, bahar vakti şiddetlidir

Sîne-i sahrâya tîg-i seylden düşmezdi çāk

Nev-‘arūs-ı goncenüñ dāmânını tutmazdı hār (FD-İP k.21/8)

(Eğer gül mevsimi emniyetli ve sevinçli bir vakit olsaydı) Sahranın göğsünde sel kılıcıyla yarık açılmazdı, körpecik gonca gelininin eteğini dikenler tutmazdı.

Kılıca teşbih edilen selin baharda çok olması, düz ovada yarıklar açması vurgulanır.

Vuslat özlemiyle çağıldar

Tavâf-i Ka’be-i vaslın tahassüriyle müdâm

Sürüd-i seyle safir ü hurûş-i ra’de sadâ (FD-İP k.1/79)

[Ey sevgili!] “Sana kavuşma Kabe’sinin tavafinın sürekli özlemiyle sel sesine çağıldı [verirken], gök gürlemesinin coşkunluğuna sadâ verir.” (İspir, 2007:110)

Vuslat özlemi yüzünden çağıldayan sel suyu imajı beyitte işlenir.

Orduya temsildir

Tutmak olmaz böyle seyl-ābuñ öñin hāşāk ile

Kılmasunlar men‘ine ehl-i Cezāyir ihtimām (FD-İP k.24/30)

Böyle (coşkun) bir selin (Ayas Paşa’nın ordusu) önünü alelâde şeylerle almak mümkün değildir; Cezayir halkı itina gösterecek, onu durdurmaya kalkışmasın.

Ayas Paşa’nın ordusu sele istiare edilirken önünün alınamayışından, durdurulamayışından bahsedilir.

Ümitsizliğe ve mahrumluğa temsil olur

Riyāz-ı kadrüñe gün günden efzün ola cem‘iyyet

Ümîdüñ gülşeni mahrûs ola seyl-āb-ı hirmāndan (FD-İP k.38/28)

(İbrahim Bey!) Senin kadrinin bahçesinde her gün artan sayıda cemiyet toplaşır; zira senin verdiğin ümit bir gül bahçesidir ve bu bahçe ümitsizlik/mahrumluk selinden korunmaktadır.

Ümitsizlik/ mahrumluk selinden (teşbih) korunmanın mümkünlüğü dile getirilen beyitte selin yıkıcılığı, bağı bahçeyi talan etmesi özellikleri üzerinden bir tasvir yapılır.

Cefaya temsildir, harap eder

Diyâr-ı hicrde seyl-i sitemden oldı harâb

Fezâ-yı ‘ışkda âbâd gördüğün gönlüm (FD-İP g.188/2)

(Ey sevgili!) Aşk göğünde abat halde gördüğün gönlüm, ayrılık diyarında cefa seliyle harap oldu.

Cefanın²⁹⁸ sele benzetildiği bu örnekte selin harap etmesi²⁹⁹ bahis konusudur. Ayrılığın yıkıcı yönü sel benzetmesi için çıkış noktasıdır. Yıkıcılığın tesirini ortaya koyan asıl unsur “abat haldeki nesne”dir. Abatlığın mükemmeliyeti selin harap etme seviyesini yükseltir. Üstelik beyte göre âşığın bayındır haldeki gönlü aşk göğünde bulunmaktayken ayrılık diyarına gelir (düşer)³⁰⁰ ve orada sitem seliyle karşılaşır.

Çer çöpü sürükler

Çizginür hâr u has ol seyl-âb oldukça revân

Yetmeden deryâya râhat mümkün olmaz bir nefes (FD-İP muk.5/2)

Sel aktıkça çer çöp dönenip durur; sel suyu denize ulaşmadan o çer çöpe bir nefeslik rahat yoktur.

Denize ulaşmaya çalışmasıyla beyte konu olan sel ona ulaşana kadar sakinleşmez ve önüne kattığı çer çöpü sürükler.

Yârin boyunun âşıkta uyandırdığı tesiri anlatır

Her sehî kad cilvesi bir seyl-i tufân-ı belâ

Her hilâl-ebru kaşı bir ser-hat-ı meşk-ı cünun (FD-İP g.219/5)

Her düzgün boylu yârin görünüşü, bir bela tufanının selidir; her hilal kaşlı sevgilinin kaşı, delilik meşkinin baş yazısıdır.

Beyitte Tufan “sel” olarak anılır ve sevgilinin boyu ile alakalandırılır.

²⁹⁸ Cefanın sele benzetildiği bir başka örnek için bkz. (FD-İP mur.1-I/3)

²⁹⁹ Selin yıkıp harap etme özelliği hakkında bkz. (FD-İP mur.1-I/3)

³⁰⁰ Hz. Âdem’in cennetten kovulması sahnesini beyit bağlamında değerlendirmek olasıdır.

“Her düzgün uzun boylu güzelin görünüşü bir bela tufanının selidir, yani o güzelin nazla salınarak ortaya çıkıp görünmesi, bela tufanından meydana gelen ve sağa sola taşarak coşkun akan bir sele benzer. Her hilal kaşlı güzelin kaş, delilik öğrenilen meşkin sayfasının başına yazılan bir yazıdır.

Sevgilinin uzun boyunun nazla salınarak görünmesi, âşığı etkilemekte, onun içindeki aşkın coşkun ve taşkın bir duruma gelmesine yol açmaktadır. Seyl, tasavvufta ‘âşığın kalp ahvalinin artıp şiddetlenmesi’ demektir. Bu seyl, aşk belasının selidir. Sel suyunun kıvrılarak ve uzak yerlere akışı ile şair, sevgilinin salınarak yürüyüşü ve boyunun uzunluğu arasında bir ilgi kuruyor.

Meşk, eskiden hüsn-i hat çalışanların, yani güzel yazı yazma sanatını öğrenmek isteyenlerin yaptıkları alıştırma denirdi. Sahifinin başına hoca tarafından bir satırlık güzel bir yazı yazılır, öğrenci de yazısını o yazıya benzetmeye çalışarak sürekli yazardı. Sevgilinin yüzü düz bir sayfaya (levh) benzetildiği için, kaşlar bu sayfanın başına, üst kısmına yazılmış bir satırlık bir yazı gibidir. Cünûn, tasavvufta ‘aşkın üstün gelmesiyle âşığın dış dünya ile ilişkisinin kesilmesi’ anlamındadır. Bu durumdaki âşık sevgiliye yönelerek aşk çılgınlığının meşkinde onun kaşlarını yazmaktadır. Burada şair, meşke yazılan satırın pek çok kez yazılması, düzgün ve uzun olmasıyla, sevgilinin boyunun uzunluğu, aşk belasının selinin coşkun ve sürekli akışı arasında ilgi kurmaktadır. Kaş gibi eğri olarak yazılan ر re ve ن nün harflerinin eğriliğiyle de, hem sevgilinin nazla salınışı, hem de seyl'in döne dolaşa, kıvrıla kıvrıla akışı anlatılmak istenmiştir.

Hilâl, yani yeni ay, ay başında görünür. Ay başlarında cinnetin arttığı inancı vardır. Âşık, sevgilinin ay gibi parlak yüzündeki hilâli gördükçe cünûnu, aşk çılgınlığı artar. Buna göre, cünûn ile seyl ve tufan arasında ‘coşkunluk, taşkınlık ve engel tanımazlık’ kavramları açısından ilgi vardır.

Bu beytin ikinci dizesindeki mazmun, Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnun adlı mesnevisinde buna benzer bir biçimde geçmektedir:

Meşk itmeğe Kâys itse her hat
Leylî kaşu idi aña ser-hat (LM, s.63)

‘Kays her hangi bir yazı meşk etmek istese,
Leyla'nın kaşu ona baş yazı olurdu.’

Yani, Kays'in meşke başlarken ilk yazacağı şey Leyla'nın kaşlarıdır.

Yukarıdaki açıklamalara göre bu beytin mazmunu Leylâ ve Mecnun adlarıdır. Leylâ vü Mecnun'daki beyitte, Leylî ve Kays (Mecnûn'un adı) adıyla birlikte meşk / kaş / ser-hat sözcükleri de geçer. Gazelin bu beytinin ikinci dizesinde meşk / ser-hat / kaş (hilal-ebrû) sözcükleri geçtiği halde, Leylâ ve Mecnun adları açıkça söylenmemiştir. Beyitte bu adlara ilişkin bir muamma vardır. Muammanın çözümü şöyledir:

Cilve, ‘görünme’ demektir. Görmek muamma terimidir, muamma çözümünde ipucu olan sözlerdendir. Bu sözle, ‘iki harfin ya da iki ayrı sözcükte bulunan harflerin bitişirilip bir sözcükte kullanılacağı’ (te’lif-i ittisalî) belirtilir. Cilve sözüyle سيل seyl ve بلا belâ sözcüklerine işaret edilmiştir. Muammanın çözümünde bu sözcükler kullanılacaktır. Bunlardan hangi harflerin düşürüleceğini ‘ser-hat’ sözcüğündeki ‘ser’ yani ‘baş’ sözcüğü vermektedir. Ser sözü, سيل ve بلا sözcüklerinin ‘ilk harflerinin düşürüleceğini’ (intikad) belirtmektedir. سيل ve بلا sözcüklerinden bu yolla س sin ve ب be harfleri kaldırılırsa geriye يل ve لا heceleri kalır. ‘Bir harf ya da bir hecenin başka bir sözcük ya da hece içerisine girmesi’ demek olan te’lif-i imtizâcî yoluyla da لا hecesinin ل lam ve ا elif harfleri arasında يل girerse لا Leylâ’ adı bulunur.

Beytin ikinci dizesindeki Mecnûn adı da daha kolay bir yolla şöyle bulunmaktadır: Ser-hat'taki ser ‘baş’ sözcüğü intikad yoluyla, meşk-i cünûn tamlamasındaki meşk مشق ve cünûn جنون sözcüklerinin baş harfleri olan م mim ve ج cim'e işaret etmektedir. ‘Kaş’ sözünden teşbih ve istiare yoluyla anlaşılan ن nün'dur. ‘Her’ sıfatı iki kaş belirtmektedir, yani iki ن alınacaktır. Beyitteki ‘bir’ sözcüğü ‘birleşik’ anlamını da taşıdığından, eldeki ن , ج , ن , ن harflerinin ‘terkîb’ yoluyla birleştirileceğine işarettir. Böylece ortaya çıkan مجنن sözü teşdîd yapılarak mücennnen (tecennün etmiş, delirmiş, çıldırmış, deli) biçiminde okunur. Bu da ‘Mecnûn’ demektir.

Ayrıca, meşk-i cünûn tamlamasındaki meşk مشق sözcüğünün başındaki م mim harfi, cünûn جنون sözcüğünün başına getirilirse yine مجنن Mecnûn sözcüğü bulunur.

Beyitte bu muammadan başka şu sanatlar da bulunmaktadır. 'Sehî-kad cilvesi' ile 'seyl-i tûfân-ı belâ' ve 'hilâl-ebürü kaşı' ile 'ser-hat-ı meşk-i cünûn' arasında benzetme (teşbih-i müekked) yapılmıştır. 'Sehî-kad' ve 'hilâl-ebürü' sözlerinde istiare vardır, 'her... bir' sözcükleri beyitte anlamı belirlemek ve pekiştirmek amacıyla iki kez kullanılarak tekrar yapılmıştır. Kad, ebrü, kaş, ser sözcükleri ile 'vücut organlarına', seyl, tufan ile 'yağmur' kavramına ve hat, meşk, kad (ل elif), hilâl (ر re), ebru, kaş (ر re, ن nûn) sözcükleri ile 'yazı' kavramına ilişkin tenasüpler yapılmıştır. Sehî-kad, düzgün boy ile hilâl-ebürü, yani mecazen 'eğri kaş' tamlamaları arasında doğruluk / eğrilik kavramları açısından tezat vardır." (Dilçin, 2010: 25-7)

Aşk derdine temsildir, tehlikelidir

Aldukça ele sâgar-ı sahbâ-yı sabûh

Artar eseri zevk-ı dil ü râhat-ı rûh

Tugyân-ı gama müfiddür sâgar-ı mey

Tûfân hatarında öyle kim keştî-i Nûh (FD-İP rub.1)

Tufan tehlikesi söz konusuysen Nuh'un Gemi'si nasıldıysa şarap kadehi de dert taşkınına öyle iyi gelir, denilen rubaide temsili teşbih bulunduğu anlaşılır. Dert su taşkınına, su taşkını Tufan'a, şarap kadehi Nuh'un Gemisi'ne benzetilmiştir. Tufan ve su taşkını "tehlike"yi çağrıştırırken gemi ve kadeh "rahatı, güveni" simgelemektedir.

Sel bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Aşılmazlık, yıkıcılık ve çokluk sembolü sel, engel teşkil etmesi özelliği yönünden ele alınır. Sel; "akıl, kan, rüzgâr" ile ilişkilendirilir. Şiirlerde sele karşı yürünmez (olmayacak işler koşturmak akıl kârı değildir) ve sel gibi kan akıtmak atasözü/ deyimine yer verilir.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Denizin üstünde hızla yol almayı anlatır. Sel baştan aşmak, sel gibi yol almak deyimlerine yer verilir.

Cem Sultan, Cemşid u Hurşid: Savaşta dökülen kanın akışı sele benzetilir. Çokluk sembolüdür. Şiddetin derecesini artırır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Ölüm ve yokluk (fena) sele benzetilir. Sel; zarar verir, süreklilik bildirir. Değirmen, değirmen suyu, bağ bahçe, felek ve ölüm ile ilişkilendirilerek kullanılır.

Fuzûlî, Dîvân: Sel; hançere, kılıca, vuslat şevki çeken birisine, Nuh Tufanı'na benzetilir. Haliç, ordu, ümitsizlik/ mahrumluk, cefa, bela tufanı, yârin boyunun uyandırdığı tesir ve dert sele benzetilir. Şiirlerde ele alınan özellikleri bakımından sel; savrulur, ceza verme aracıdır, yarıklar açar, bahar vakti şiddetlidir, vuslat özlemiyle çağıldar, önü çer çöp ile tutulamaz/ alınamaz, daimilik bildirir, ondan korunmalıdır (korunmak mümkündür), yıkıcıdır/ harap eder, bağı bahçeyi talan eder, denize ulaşmaya çalışır, denize ulaşana kadar sakinleşmez ve önüne kattığı çer çöpü sürükler, selden zarar görmesin diye evdeki levazımat dışarı taşınır. Selin ayrıca; “hançer, sine/ yürek/ göğüs, deniz, sahra, sevinç, gök gürlemesi, ümitsizlik/ mahrumluk, gül bahçesi, bağ bahçe, çer çöp, ayrılık, diyar, sitem, gam/ dert, şarap, Nuh, gemi, sevgilinin boyu, tehlike” ile ilişkilendirildiği görülür.

3.1.9. Tufan ve Hz. Nuh

Tufan hem bir yok oluş hem de tekrar dirilişin sembolüdür. Şairler tarafından çok çeşitli yönlerden ele alınan bir unsurdur. Aşağıda bu çeşitliliği gösteren örneklere yer verilecektir.

3.1.9.1. Nesîmî, Dîvân

Fırından çıkmıştır, kurtuluş kavramıyla ele alınır

Bag ile bustân menem tâze gülistân menem

Kâfire Tufan menem mü'mine Nüh u necât (ND g.25/6)

Çıhdı Tufan tenürden gark idiser cihâni gel

Keştiye gir ki cānuña ol sebab-i necât olur (ND g.96/4)

Yok etmesi, gark etmesi yönüyle ele alınan Tufan'ın bir fırından çıkarak başladığına inanılır. Tufan insanlığın yok oluşunun sembolüdür. Nuh ise inancın, sadakatin, bağlılığın sembolüdür. Tufan sırasında Nuh ve beraberindekilerin bindiği gemi kurtuluşu simgeler. Bu amaçla klasik şiirde “Nuh-ı (u) necat” terimi yaygın şekilde kullanılır. Tufan bahsi geçen beyitlerde “kurtuluş” kavramının kullanıldığı görülür.

Karanlık ve aydınlık çağrışımlarıyla kullanılır

‘Āşık ol ‘ışk ile bil mantık-ı ‘ışkuñ dilini

Mü‘mine Nüh-ı necât kâfire Tufan didiler (ND g.86/11)

Küfr kökünden gelen kâfir, zifiri karanlık da demektir. Tufan tasvirlerinde göğün dehşet uyandıran karanlığı şair ve yazarların özellikle değindiği konulardandır. Tufan karanlığa (küfr, kâfir), Nuh aşk/ ışığa (nur, iman) karşılık gelir (teşbih). Birbirine zıt betimlemelerle anlatıma çarpıcılık katılırken iki unsur arasındaki gerilim şiirlere konu olur. Tufan ve kurtuluşa beyitte birlikte yer verilmiştir.

Elest meclisinde verilen “bela” cevabının vücut bulmuş halidir

Yandurdu şevkuñ cânımı deldi firâkuñ bagrumı

‘İşkuñ belâsı başuma gör kim ne Tufan ahıdur (ND g.111/2)

Aşkın bela oluşu (teşbih), Elest bezminde kulların Allah’a verdikleri cevabın yansımasıdır. “Bela” yani “evet” kelimesi, Elest meclisinde aşkla kendinden geçmiş tüm âşıkların başına gelebilecek “tüm belalara evet” demesinin sembolüdür. Dolayısıyla bir afet ve bela sayılabilecek Tufan hadisesi, Elest meclisinde dile getirilen “bela” imgesinin gerçekleşmesinden başka şey değildir. Yukarıdaki beyitte âşığın başına gelen/ akan belaların Tufan gücünde olması manası da sezinlenir.

Çokluk sembolüdür, gark eder

Ahan yaşum firâkuñdan meni gark eyledi suya

Gözümüñ yaşını gör kim ne seyl ahar ne tûfândur (ND g.58/10)

Ayrılık vaki olunca sevgili uğruna akıtılan gözyaşı; çokluk, enginlik, önu alınamazlık, yıkıcılık, helak edicilik gibi yönlerden sele yahut Tufana benzetilir (teşbih).

Gözyaşının aşkınlığını belirtir

Nühuñ gemisin iste kim yahlaşdı tûfân kopmaga

Seyl-âb-ı şevkuñ şöyle kim bu çeşm-i giryân ahıdur (ND g.111/7)

Âşığın sevdiği uğruna döktüğü yaşlar sel gibi aktığı için Nuh Tufanına benzetilir.

Nesîmî Tufanın ve Hz. Nuh'un kendidir

Nūh ile tūfān menem men hem necātem hem helāk

Hem yemem hem gevherem hem ol yemūñ mescūriyam (ND g.241/6)

Şair Nesîmî kendisini Hz. Nuh'a benzetir ve bizzat Tufan olduğunu söyler (istiare). Nuh Tufanıyla birlikte anılan "helak" ile "kurtuluş"³⁰¹ kavramları yine şairin kendisine yakıştırdığı iki özelliştir. Üstelik Tufanı oluşturan deniz de bu denizdeki inci de denizin taşkın dalgası da yine şairin kendisidir (teşbih).

Ölüm kalım mücadelesine misal verilir, kurtuluş ve ceza hüviyetindedir

Zulmet-i mevt ü memātem hem hayātem hem memāt

Mü'mine Nūh-ı necātem kâfire tūfān menem (ND g.266/6)

Nesîmî kendisini ölüm ile kalım arasında kalmaklığa benzetir ve konu buraya gelince Tufan hadisesine bağlanır. Zira Tufan ölüm ile kalım arasında kalmanın en çarpıcı örneklerindedir. Nesîmî daha sonra kendisini Tufan'a benzetir (istiare) ve müminlere kurtuluş, kâfirlere ise ceza olduğunu söyler. Tufan bu manada zıtlıkları bir araya getiren, onları temsil eden bir oluşumdur.

Âlemi gark eder, aşk Tufan olur

Kaynadı 'ıškuñ tenürı 'âlemi gark eyledi

Gör bu tūfānı didüm 'ıškuñ budur tūfān didi (ND g.401/3)

Aşkın tandırı kaynadı ve âlemi gark etti; (sevgiliye) 'bu Tufanı gör' dedim, (o da bana) 'Aşkın Tufanı budur' dedi.

Aşk Tufanı (teşbih) burada; gark etmesi, kaynayarak çıkması yönleriyle ele alınır.

Nuh'un gemisi kurtuluş sembolüdür

Keştî-i Nūha her ān kim girmedi oldı helāk

³⁰¹ Tufan ile kurtuluş kavramının birlikte geçtiği beyitler: (ND g.261/3, g.313/8)

Bulasan ister olasan sen bizüm deryâmuzı (ND g.438/12)

Nesîmî yaptığı işleri, girdiği yolu vs. Nuh'un gemisine benzetir. Onun izlediği öğretiyi takip eden kişinin kurtuluşa ereceğini ima eder. Nuh'un gemisine³⁰² binenin kurtulduğuna dair inanca atıfta bulunulan beyitte Tufan helak edicilik yönüyle ele alınır.

3.1.9.2. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr

Musibetlere ve maceraya temsil edilir

Diyem ugradum dürlü tûfâna ben

Soñ ucı_olmuşam şâh Tûfân'a ben (HMSN 3706)

Nevbahâr başına gelen musibetleri Tufan'a benzetir ve bu haldeyken Tufan isimli şehre gelip şah olduğunu söyler (tevriye). Tufan'ın bela, musibet, macera karşılığı kullanıldığı görülür.

3.1.9.3. Ahmedî, İskendernâme

Âdem neslinin tükenmeye ramak kalışını anlatır

insanın insana zulmü sebebiyle kopmuştur

Halk birbirini idiben helâk

Toptolu Tûfân u âteş oldu hâk (Aİ-YA 5127)

Yahın oldu k'Âdemüñ nesli temâm

Dükeniben kala ıssuz bu makâm (Aİ-YA 5128)

Tufan denilince akla ilk gelen düşüncelerden biri insan soyunun tükenecek raddeye gelmesidir. Nitekim İskender-nâme'ye göre Huşeng'in ölümünden üç yüz yıl sonra Tufan gerçekleşir ve Hz. Âdem'in nesli neredeyse tükenme noktasına gelir. İnsanların birbirine yaptığı zulüm Tufana gerekçe gösterilir ve "helak" sözcüğü konuyla ilişkilendirilir.

³⁰² Tufanın gemiyle anıldığı örnek için bkz. (ND tuy.282)

Beyitlerden yola çıkarak Tufan'ın Huşeng'in ölümünden sonra gerçekleştiği bilgisine ulaşılır.

Yaşanan savaşın dehşetini anlatmak için benzetmelik olur

Yiryüzi tolu ser-â-ser kan-ıdı

N'ireye kılsañ nazar Tûfân-ıdı (Aİ-YA 6229)

Mehdi'nin oğlu Harun Rum ülkesini fethetmeye gider ve öyle büyük bir savaş olur ki her yer Tufan'a tutulmuşçasına kan revan olur. Tufan savaşın büyüklüğünü, yıkıcılığını, yok ediciliğini, şiddetini betimleyen bir benzetme görevindedir.

3.1.9.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân

Beddualarda anılır

Düşmenüñ tûfâna gark olsun 'azâb-ı nez' ile

Sen süvâr ol devlet ile merkebüñ ve 'l- 'âdiyât³⁰³ (ADD 12/41)

Düşman ordusuna beddua edilirken Tufan'a gark olması istenerek Hz. Nuh ve beraberindekilerin yaşadığı büyük sel hadisesine telmih yapılır. Tufan burada beddua işleviyle ele alınır ve gark etmesi yönüyle vurgulanır.

Kaderden kaçılmayacağına temsildir

Her ki Nûhuñ zevrâkıdur merkebi buldı necât

Gerçi anı seyl alursa n'eylesin tûfân aña (ADD 27/23)

Rivayete göre Nuh'un Gemisi'ne en son binen hayvan eşektir. Çünkü iblis onun kuyruğuna yapışmış, Gemi'ye girmesini engellemiştir. Fakat en sonunda iblis eşeğin kuyruğunda Gemi'ye binmeyi başarmıştır. Bu söylenceye telmih yapılan beyitte eşeğin de tıpkı diğer hayvanlar gibi kurtuluşa erdiği anlatılır. Çünkü Nuh'un Gemi'si herkese eşit şartlarda kurtuluş imkânı sunmaktadır. Bu olay, Nuh'un adaletli yönünün yansıması şeklinde değerlendirilebilir. Fakat kişinin kaderinde ölmek varsa bu gerçekleşecek, hiçbir şey ona engel olamayacaktır. İşte beyitte bahsi geçen Hz. Nuh ile Emir Süleyman arasında "kurtarıcılık, adillik" yönleriyle benzerlik alakası

³⁰³ "*Suluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki, insan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür.*" Âdiyât: 100:1-6.

sağlanır. Emir'in yardım eli Hz. Nuh'un gemisine temsildir. Beyitteki sel ve Tufan kelimeleri ise "kaderden kaçışın imkânsızlığı"na temsildir (istiare).

3.1.9.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Bir neden dâhilinde gerçekleşmiştir

'Aşk vâkıfdur ki n' için yiryüzün gark eyler eşk

Nüh 'âlimdür ki n' için 'âleme tûfân olur (APD g.93/9)

Aşk, gözyaşının niçin yeryüzünü gark eylediğine vakıftır; Hz. Nuh âlemde niçin Tufan olduğunu bilir.

Sümer kil tabletlerine, Eski Ahit'e ve Kur'ân'a göre Tufan'a sebep insanların azgınlığı, kötülüğü ve Tanrı'ya/ Tanrı'lara olan saygısızlığıdır. Yukarıdaki beyte bakıldığında Tufan'a sebep olan şeyi Nuh'un bildiği söylenip aşkın bilgisindeki³⁰⁴ bir hadise hatırlatılır: yeryüzünü gark eyleyen gözyaşı. Dolayısıyla aşka, âşıklığa, ıstıraba, hasrete, kavuşamayışa dair bir olgu Tufan ile ilişkilendirilir. Gözyaşı Tufan'ın yerini tutar (istiare).³⁰⁵ Onun gibi çoktur, yok edicidir, tehlikelidir, adalete dairdir, sona dairdir, yeni bir başlangıca dairdir ve gark eder. Beyitte geçen âlim kelimesi, Tufan zamanı ilimlerin korunması için saklanması olayına telmih olarak düşünülebilir.³⁰⁶

Yardım umudu içerir, bela olduğu için aşka temsildir

Batmadan Nüh-ı vücūd al elüm ey Cudî-yi cūd

Taşdı tûfân-ı belâ kaynadı gird-âb gibi (APD g.335/7)

Ey Cudî Dağı'na benzeyen cömert sevgili, vücudumun Nuh'u batmadan elimi tut, (zira) bela Tufanı taşı, girdap gibi kaynadı.

³⁰⁴ Tufan hadisesindeki önemli bir döngü sanat ve bilimlerin devamlılığı mevzusunda gerçekleşir. Tufan'ın yok edici gücü yeryüzündeki bilimi yok edecek nitelikte olsa da Tufan'dan kurtulmayı başarmıştır. Konu hakkında tezin "Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar: Tufan ve Hz. Nuh" başlıklı bölümüne bakılabilir.

³⁰⁵ Gözyaşının Tufana dönmesine dair bkz. (APD g.344/1)

³⁰⁶ Konu hakkında tezin "Türk Kültüründe ve Yakın Coğrafyada Su Temelli İnanışlar ve Uygulamalar: Tufan ve Hz. Nuh" başlıklı bölümüne bakılabilir.

Cûdî Dağı, Hz. Nuh'un gemisinin Tufan'dan sonra üzerine oturduğu dağ olarak bilinir. Beyitteki tasvire göre âşğın vücudu Nuh'un gemisidir, sevgili Cûdî Dağı'dır, aşk (istiare) belası ise Tufan (teşbih) ve girdaplarıdır.

Deniz tehlikeli bir ortam olup insanların birbirinin elini en çok tutma ihtiyacı hissettiği yerlerdendir. Bu çerçevede âşğın sevgiliden elini tutmasını istemesi olağandır. Aksi takdirde batırma, boğma, taşma, kaynama gibi menfî özelliklere sahip Tufan âşğın başına büyük belalar açacaktır.

H. Nuh II. Bayezid'e benzetmelik olur

Ol kim ide sefine-i te'yûdüni penâh

Ne gam aña olursa cemî'-i diyâr âb (APD ş.37/43)

O padişah (II. Bayezid) sağlam ve güven veren gemisini sığınak ettiği müddetçe, her yer su olsa bile (oraya sığınan) kişiye dert gelmez.

Engin suların tehlikeler barındırması özelliği insanda korku, güvensizlik, ölüm endişesi gibi menfî duygular uyandırır. Diyarları kaplayan ve güven vermekten uzak olan böyle bir denizde kurtarıcı olarak II. Bayezid gösterilir ve Hz. Nuh yerine konulur. Onun gemisi güvenli bir sığınak gösterilir.

3.1.9.6. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

H. Nuh'un kurtuluşa ermesi Hz. Muhammed'e bağlanır

Nüh garkdan buldı anuñçün necât

Dahı togmadın göründi mu'cizât (SÇM-KT 87)

Mevlitte Hz. Muhammed Nuh Peygamberin Tufan'dan kurtuluşuna sebep gösterilir. Zira o Hz. Nuh'un ve diğer peygamberlerin türlü belalardan kurtuluşuna vesile olmuştur. Allah tüm bunları Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yapmıştır. Beyitteki manasına göre Tufan gark edici bir musibet görünümündedir ve Tufan'dan kurtulmak mucize kabul edilir.

3.1.9.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Ayrılık derdine temsildir

Delürdüm taglara düşdüm elemden
Yine kurtulmadum tūfān-ı gamdan (TCÇH 3332)
Ayrılık derdi âşık için Tufan mahiyetindedir (teşbih).

Rüzgâr Tufan'ın etkisini katlamıştır

Çog itdüñ Nūh'a hıdmetkârlıklar
İdüp tūfān deminde yarlıklar (TCÇH 3692)
(Ey rüzgâr!) Tufan zamanı yaptığın yardımlarla Nuh'a çok hizmetkârlık ettin.
Tufan zamanı selin coşup taşmasında rüzgârın büyük hizmeti olduğu söylenir. Genel itibarıyla Tufan denildiğinde sel suyunun birinci planda rol üstlendiği görülür. Rüzgâr ise suyun tesirini Tufan mertebesine çıkararak mühim unsurdur. Kısacası su ile rüzgâr Nuh'un yardımcısı olmuştur. Bu bilgidir hareketle rüzgârın ve suyun birlikteliğinin menfî sayılabilecek işlerin yapılmasına yol açtığı yargısına ulaşılabilir.

3.1.9.8. Fuzûlî, Dîvân³⁰⁷

Korkusu çabucak atlatılmaz, tedbir aldırır, tekrarlanabilir

Nūh sandugına keştî tek aparmışdur penāh
İhtiyād eyler ki nā geh bir dahi tūfān olur (FD-İP k.8/21)
Hz. Nuh kayığını gemi gibi sığınağa götürmüştür, apansızın yine Tufan kopar endişesiyle tedbir almaktadır.

Hz. Nuh'un gemisi inanışa göre Ağrı/ Cûdî Dağı'nın üzerindedir. Gemi dağda sığınağa çekilmiş ve yeni bir sel dalgasını bekliyor gibidir. Tufandan kurtuluşu sağlayan bu gemi misali Hz. Nuh kayığını bir sığınağa kaldırmıştır. Bunu yapmasındaki amaç tekrar Tufan olur endişesiyle tedbir almaktır.

Hz. Nuh Tufan'dan öyle korkmuştur ki Gemi'yi terk ettikten sonra bir kayık edinmiş, tekrar Tufan olur endişesiyle bu kayığı sığınağa kaldırmıştır. Fuzûlî'nin bunu anlatmasına sebep Tufan'ın dehşetini göz önüne sermek, yüreğe işleyen korkusunun kolayla geçmeyeceği vurgusunu yapmak olmalıdır.

³⁰⁷ Tufan ile denizin yok etme özelliği yönünden birlikte kullanıldığı beyit örneği için bkz. (FD-İP k.14/7)

Beyte göre Tufan; tekrarlanabilir, tedbir aldırır, tehlikelidir, endişelendirir, tesiri kolaylıkla atlatılamaz.

Aşk derdine temsildir

Hücüm-ı gamda baña anı itdi zevrak-ı mey

Ki itmedi anı tûfân olanda keştî-i Nûh (FD-İP g.54/3)

Dert (sel misali üstüme) hücum ettiğinde şarap kayığının bana yaptığını Tufan zamanında Nuh'un Gemisi yapmamıştır.

Nuh'un gemisi Tufan zamanında büyük felaketten kurtulmayı sağlamıştır.³⁰⁸

Âşık, Nuh'un gemisinin bu marifeti ile kayık rolündeki şarap kadehinin marifetini karşılaştırır. Dert, âşığın üstüne sel/ Tufan misali (istiare) hücum ettiğinde şarap kayığı (kadeh) onu tıpkı Nuh'un gemisi gibi bu felaketten kurtarmıştır. Hatta beyte bakıldığında sağladığı yararlılık bakımından kadehin Nuh'un gemisinden üstün tutulduğu görülür.

Tufan bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Elest meclisinde verilen “bela” cevabı, âşığın gözyaşı, Nesîmî, aşk Tufan'a benzetilir. Nesîmî kendini Hz. Nuh'a benzetir. Tufan; çokluk, enginlik, önü alınamazlık, yıkıcılık, helak edicilik ve ceza sembolü iken Nuh'un gemisi kurtuluş sembolüdür. Yok eder, (âlemi) gark eder, fırından çıkmıştır, cihanşümüllük ifade eder, kapsayıcıdır, bela olup âşığın başından akar, kopar, ölüm kalım mücadelesine misal verilir, zıtlıkları bir araya getirir, kaynayarak çıkmıştır. Ayrıca Tufan; “kurtuluş, kâfir, mümin, gül bahçesi, bağ bahçe, cihan, can, gemi, Nuh, karanlık ve aydınlık, şevk, gözyaşı, helak, deniz, inci, dalga, tandır” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Başa gelen musibetler Tufan'a benzetilir. Tufan; bela, musibet, macera karşılığında kullanılır.

Ahmedî, İskendernâme: Yaşanan savaşın dehşeti ve şiddeti Tufan'a benzetilir. Huşeng'in ölümünden üç yüz yıl sonra gerçekleşmiştir, Âdem neslinin tükenmeye ramak kalışını anlatır, insanın insana zulmü sebebiyle kopmuştur, etrafi

³⁰⁸ Tufanın “felaket” manasıyla kullanımına dair bkz. (FD-İP rub.10)

doldurmuştur. Tufan ayrıca; “halk, helak, insanlığın tükenmesi, yeryüzünde ıssızlık, yeryüzü, kan, savaş” ile ilişkilendirilir.

Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân: Kaderden kaçışın imkânsızlığı Tufan örneği üzerinden anlatılır. Tufan; beddualarda anılır, gark eder, eşek Tufan’dan kurtulmuştur, Tufan’ın; “düşman, azap, eşek, kurtuluş, adalet, kader” ile alakalandırılır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Gözyaşı ve aşk belası Tufan’a; vücut ve II. Bayezid Hz. Nuh’a benzetilir. Tufan; ceza, yok oluş sembolüdür. Hususiyetleri bakımından Tufan incelendiğinde şu çıkarımlara ulaşılır: Bir neden dâhilinde gerçekleşmiştir, gerçekleşme sebebini Nuh iyi bilir, yok edicidir, tehlikelidir, yardım umudu içerir, beladır, girdaplıdır, kaynarak çıkmıştır, taşar, her yeri kaplar. Ayrıca Tufan; “gözyaşı, aşk, ilim/ âlim, âlem, adalet, son, yeni bir başlangıç, Cudi dağı, cömertlik, aşk, el tutma, sağlamlık, güven/ güvensizlik/ korku, sığınak, dert/ gam, diyar” ile bağdaştırılarak kullanılır.

Süleyman Çelebi, Vesîletü’n-necât: Hz. Nuh’un kurtuluşa ermesi Hz. Muhammed’e bağlanır ve Tufan; gark etmesi, ondan kurtulmanın mucize olması özellikleriyle ele alınır. Tufan’ın; “kurtuluş, mucize” ile ilişkilendirildiği görülür.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Ayrılık derdi Mesnevî’de Tufan’a benzetilir. Rüzgâr Tufan’ın etkisini katlamıştır. Tufan; “dağ, elem, delilik, dert/ gam, kurtuluş, âşık, rüzgâr, dostluk/ hizmetkârlık” ile bağlantılı şekilde kullanılmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Dîvân’da aşk derdi Tufan’a benzetilir. Özellikleri bakımından Tufan’a dair şu sonuçlara ulaşılır: “Korkusu/ tesiri çabuk atlatılmaz, tedbir aldırır, tekrarlanabilir, ansızın gerçekleşebilir, tehlikelidir, endişelendirir, canlıların üstüne hücum etmiştir, yok eder, felakettir. Tufan’ın; “sığınak, ihtiyat, kayık, ansızınlık, şarap kadehi, dert/ gam, deniz” ile alakalı olacak şekilde kullanıldığı görülmüştür.

3.1.10. Su

Anadolu ve yakın çevredeki coğrafya için su daima önem arz etmiştir. Doğumu, yaşamı ve ölümü temsil eden su; “*yaşar’ hareketlidir; esin kaynağı olur, iyileştirir, rehberlik eder. Dolayısıyla su [...] güç, yaşam ve süreklilik ifadesi olarak ‘vardır’ ve ‘canlıdır.’*” (Çağlar, 2008: 83). Suya dair pek çok kültürel yansımanın

bulunması şairler için suyun büyük bir ilham kaynağı olmasına yaramıştır.³⁰⁹ Aşağıda şairlerin suya dair imgelerine ve suyun hangi özelliklerinden faydalanarak şiir yazdığına dair bulgular gösterilmeye çalışılacaktır.

3.1.10.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Aynı yerden su içmek barış göstergesidir

ilin itti tüzdi bayudı budun

böri koy bile suvladı ol ödin (YHHKB 449)

“Böylece hükümdar memleketini düzenledi; halkı zenginleştirdi, o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.”

Kurt ile kuzunun aynı yerden beraber su içmesi motifi, o devirde sağlanan barışın, sükûn ortamının mükemmeliyetini göstermeye yarayan bir örnektir. Normal şartlar dâhilinde yaratılışça birbirine ters bu iki hayvanın beraber ve barış içinde yaşaması olmayacak hadise addedilir.

Âlimin sözüne temsildir, nimetlendirir

biliglig sözi yirke suv teg turur

akıtsa suvug yirde ni‘met önür (YHHKB 972)

“Bilginin sözü toprak için su gibidir; su akıtılınca yerden nimet çıkar.”

İlimle dolu söz suya, sözden anlayan kişi toprağa, üretilen şey ise nimete benzetilmiştir. Su toprakla beraber olunca nasıl ki nimet fişkirirsa âlimin sözü de anlayan insana tesir edince nice ürünlerin çıkmasını sağlar.

Su; toprak için kıymetlidir, besleyicidir, akıtılınca yerden nimet çıkarır, etkiler (tesir eder). Tüm bu özellikleri üzerinden suyun ilimle (istiare) benzeştirildiği görülür.

Âlim kimselerin ayağının bastığı yerden çıkar

üyük çim osuglug bolur bilgeler

çıkır suv kayuda adak tepseler (YHHKB 974)

³⁰⁹ Tahir Üzgör’ün tespitlerine göre klasik Türk şiirinde su redifini kullanan ilk şair Ali Şîr Nevâyî’dir. Bkz. Üzgör, 2000: 242.

“Bilgeler sulak yerlere benzer; nereye ayak vururlarsa oradan su çıkar.”

Bilgelerin ayağını bastığı yerden su çıkması, onun gittiği her yere ilim götürmesi ve orayı sulak bir arazinin verimliliğine çevirmesi demektir.

Eski bir uygulamaya göre bilhassa kurak mevsimlerde ayağın çamur olduğu yer, orada bir su kaynağı olduğuna delalettir. Suyu bulmak ise ancak bu işten anlayan kişilerce çeşitli yöntemlerle (söğüt, ayva vb. ağaçlardan alınan çatal çubuk)³¹⁰ kullanılarak yapılır.

Beyitte ilim ile su istiare ile benzeştirilmiştir. Suyun; bilgelik/ bilge, ayak ile ilgisi kurulmuştur.

Acıdır, dünya malına temsil olur, kandırmaz

açığ suv teg ol kör bu dünya neñi

neçe içse kanmaz ölimez tili (YHHKB 1408)

“Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz.”

Dünya malı dil ıslatmaz, yetersizdir, acıdır ve acı su susuzluğu gidermez. Suyun bu özelliklerine değinilerek “dünya malı”³¹¹ suya benzetilmiştir.

Nefsin arzularına temsildir

açığ suv teg ol kör bu dünya neñi

neçe içse kanmaz ölimez eñi (YHHKB 3625)

“Gör ki bu dünya malı acı su gibidir, insan ne kadar içse kanmaz, damağı bile nemlenmez.”

Nefsin arzularını temsil eden dünya malı insanı kandırıp doyurmadığı gibi damağı dahi nemlendirmez. Üstelik tadı acı olarak nitelenir. Beyitte dünya malı suya teşbih edilirken nefsin arzuları istiare yoluyla suyla benzeştirilir.

Aşılması gereken güçlük temsildir, arzu nesnesidir, kismetle ilişkilendirilir

kayu art aşar kör ögüzler keçer

³¹⁰ Bkz. Radyestezi

³¹¹ Dünya malının, nimetinin ağlatmasına dair beyitler: (YHHKB 1234-5)

kayu yir kazar suv kudugda içer (YHHKB 1735)

“Kimi de bak, tepeler aşar dereler geçer; kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer.”

Kişi kismetinde ne varsa onu yaşar ve onunla yetinmelidir. Bu kismet kimi zaman yeri kazıp su çıkarmak ve içilecek suya kavuşmaktır kimi zaman da dereler aşıp geçmekle kişi kismetini yaşar. Burada suyun aşılması gereken bir güçlük, içmek için uğruna mücadele verilmesi gereken bir emel işlevinde kullanıldığı sonucuna ulaşılabilir. Kismet kavramıyla suyun bağdaştırıldığı görülür.

Beylerin sözüne ve nasihatlerine temsil olur

kişi knli bağ ol yaşargu suvu

bu begler sözi birle edę savı (YHHKB 1807)

kayu bağka tegse suv eksmedin

iek yazlur anda tümen t yıdın (YHHKB 1808)

begi yarlığı bolsa edę söze

kulu knli ykser yazar kaş kze (YHHKB 1809)

kalı bolmasa edę yarlığ tilin

yaşarmış çiçekler kurır terk bilin (YHHKB 1810)

“İnsanın gönlü bir bahçedir; onu yetiştiren su, beylerin sözleri ve nasihatleridir.”

“Hangi bahçe devamlı sulanırsa orada binlerce renkli ve kokulu iek açılır.”

“Bey onun hakkında iyi sözler sarf ederse kulun gönlü açılır, yüzü güler.”

“Eğer Bey ona karşı ltufkr davranmazsa yeşeren iek çabuk kurur, bunu böyle bil.”

Nasihat ve söz insan gönlünü filizlendirip ieklendiren tesirde olup gönlün yetişmesini sağlayan temel/ yaşamsal kaynak diye nitelenir. Bu yönüyle nasihat ile söz, suya benzetilir. Devamlılık, bahçe, gönül ile alakalandırılan su; filizlendirip

yeşillendirmek, çiçeklendirmek, yüzü güldürmek, yokluğunun kurutması yönleriyle ele alınır.

Su içmek aceleye getirilmemelidir

ive kılmış işler neçe yig bolur

ive yise aş suv neçe ig bolur (YHHKB 1998)

“Acele yapılan işler acı olur; acele yemek ve içmek yüzünden hastalık gelir.”

Su içmek ile yemek yemek beyitlerde sıklıkla beraber anılan ifadelerdir ve aralarında ilgi kurulur.³¹² Su içmenin aceleye getirilmemesi gerektiği, aksi takdirde hasta edebileceği özellikleri üzerinde durulur.

Kanun sudur

köyer ot turur küç yagusa küyer

törü suv durur aksa ni‘met öner (YHHKB 2032)

köñül tüzse begler yoritsa törü

bu beglik buzulmaz turur kiç örü (YHHKB 2036)

“Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, akarsa nimet yetişir.”

“Beyler gönüllerini temiz tutup kanunu yürütürlerse beylik bozulmaz, uzun süre ayakta durur.”

Zulüm ile kanun karşıtlığı, ateş ile su üzerinden kurularak teşbih yapılır. Adalet su misali akmalıdır ki geçtiği yerlere nimet dağıtabilsin, denir. Buna binaen kanun suyunun doğru yürümesine gayret edilmelidir. Zira dünya ancak böyle düzene girecektir (YHHKB 2033-4) Suyun süreklilik ve daimî olma görevi üstlendiğini ikinci beyte dayanarak söylemek mümkündür. Beyitlere göre suyun diğer işlevleri; aktığı yeri nimetlendirmesi, düzene sokması, doğru akması gerektiğidir. Temizlik yani gönlü düz (saf) olmak ile su birbiriyle alakalandırılmıştır.

Kanun suya benzetilir, berrak olması makbuldür

³¹² Yemenin ve içmenin birlikte geçtiği beyitler: (YHHKB 2053, 2318, 2322, 2439, 2833, 2958, 3404, 3574, 3577, 3947, 4330, 4444, 4527, 4580, 4587, 4615, 4645, 4646, 4652, 4654, 4655, 4656, 4658, 4660, 4769, 4801, 4962, 5033, 5277, 5359, 5440-1, 5553, 5704, 6005, 6210, 6341, 6421, 6535)

törü suv teg ol küç kör ot teg yodug
süzük su akittin udıttı otug (YHHKB 3107)

“Kanun su gibidir, zulümse ateş gibi her şeyi mahveder; sen (Kün Togdı) berrak su akittin ve ateş söndü.”

Kanunu doğru uygulayan hükümdar dünyayı düzene sokar, zorbalık denilen şeyden eser kalmaz. Beyitte kanun; düzenlemek, yapıcılık, berraklık, akıcılık, söndürücü özellik taşıma yönlerinden suya benzetilir. Ateş ve zulüm su ile karşıt manada kullanılır.

Temizler, kirlenirse arındıramaz

arığ ol bu kut kıv arıglık tiler
süzük ol bu devlet süzükni yöler (YHHKB 2105)

kara teñsizin barça begler iter
begi kılsa teñsiz anı kim yeter (YHHKB 2107)

arıgsızını yalñuk suvun yup arır
kalı artasa suv negün yup arır (YHHKB 2108)

“Mutluluk ve ikbal temizdir, her yerde temizlik arar, bu devlet durudur ve ancak saf olanı destekler.”

“Halkın bütün uygunsuzluklarını beyler düzeltir, bey uygunsuzluk ederse onu kim yola getirir.”

“İnsan temiz olmayan şeyleri suyla yıkayıp temizler, eğer su kirlenirse o neyle ve nasıl temizlenir.”

Su; mutluluk-ikbal-temizlikle ilişkilendirilmiş, saflık ve duruluk sembolü gösterilmiş, kirlenemebilme ve kirlendikten sonra temizlenmeme özellikleri söz konusu edilmiştir. Devlet başkanı/ bey suyla benzeştirilmiştir (istiare).

Yeşil rengiyle iyiliği temsil eder, ateşle zıt yaratılıştadır

kara tün yaruk künke yakmaz yağuk
yaşıl suv kızıl otka bolmaz konuk (YHHKB 2250)

“Karanlık gece aydınlık güne yaklaşmaz, yeşil su kırmızı ateşe konuk olmaz.”

Kötü ile iyi anlaşamaz. Dolayısıyla yeşil renkli su ile kırmızı renkteki ateşin birbirini konuk etmesi mümkün görünmez. Doğanın kanunu gereği her şey kendi türünden olana katılır.

Beyitte kırmızı renk ve ateş, suyla karşıt gösterilmiş, suyun yeşil renkte olduğu söylenmiştir.

Karargâh kurulacak yerin seçimini etkiler

yagıka yagusa yezekin alu

tüşürse toyug körse ot suv talu (YHHKB 2349)

“(Kumandan) Öncü kuvveti ile düşmanın yakınlarına sokulmalı, otuna ve suyuna iyice dikkat ederek karargâh kurmalı.”

Ot ile anılan suyun burada değinilen özellikleri; kumandan tarafından gözetilmesi gerektiği, karargâh kurulacak yerin seçimine etkileyen faktör olduğudur.

Kumandanın ordusuna benzetilir

yagıg bir saçıtsa yana tirlümez

otug suv udıtsa yana tirlümez (YHHKB 2396)

“Su ateşi söndürür ateş nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toplanamaz.”

Kumandanın ordusuyla benzeştirilen suyun; ateşi söndürmesi, söndürdüğü ateşin alevlenmemesi özelliklerine değinilir.

Mavidir, toprakla uyum içindedir, kaynaşır

negü tir eşitgil bu şi‘r ayguçı

ikigü yaraşsa asıg yir tuçı (YHHKB 3211)

yagız yir yaşıl suv yaraştı bile

ara miñ çiçekler yazıldı küle (YHHKB 3212)

“Şair ne der, dinle; iki insan birbirine uygun düşerse bu daima onların faydalarına olur.”

“Kara toprak, mavi su birbirine yaraştı; ortada binlerce çiçek gülerek açıldı.”

Akraba, dostla kaynaşmak, kardeşle barışmak, yani insanların birlikteliği faydalı ve uygun görülür. Bu ifadeden hareketle kara toprak ile mavi suyun bir araya gelmesinden binlerce çiçeğin ortaya çıkması örneği verilir. Dolayısıyla su “uyum, birliktelik” sembolü gösterilir. Mavi olmasına, kaynaşmasına, çiçekler açtırmasına değinilir. Kara toprak ile aralarında bağ kurulur.

Göğün altındadır, mavidir

kodısı yağız yir yaşıl suv bile

örüsü süzük yil öze ot ula (YHHKB 3725)

“Altı kara toprak ile mavi sudur, üstü süzölmüş yel ile ateştir.”

Göğün altında yeryüzü ile su bulunurken göğün üstünde rüzgâr ile ateş vardır, denilen beyitte ‘anâsır-ı erba‘aya yer verilir. Toprak/ yeryüzü ve ‘anâsırla ilgi kurulurken suyun göğün altında olması hususiyetine değinilir.

Beylerin hercai davranışlarının bir yönünü temsil eder

ara ot bolur kör ara suv bolur

ara küldürür kör ara yıglatur (YHHKB 4096)

“Onlar (beyler) bazen ateş olur, bak, bazen de su olurlar, bazen güldürürler fakat bazen de insanı ağlatırlar.”

Hizmetkâr asla beyiyle rekabet etmemelidir. Zira onlar insanı güldürüp iyi mevkilere ulaştırdığı gibi tam tersini de yapabilecek imkân ve güçtedir. Dolayısıyla beyler hizmetkârlarına kimi zaman ateş olur, kimi zaman su olur, onları bazen güldürür bazen ağlatır. Gülmek ve ağlamakla ilişkilendirilen suyun ateşle arasında zıtlık kurulduğu görülür. Beylerin karakteri suya benzetilir.

Tehlikelidir

bu üç neñke bolma yakın koşnısı

küyer ot akar suv bu begler küsi (YHHKB 4097)

“Şu üç şeye yakın komşu olma; yanar ateş, akarsu ve bu beylerin şan ve şöhreti.”

Yakınlaşmaya gelmemesi, zararlılığı, tehlikeliliği nitelikleri verilen suyun ateş, bey/efendiler, şan şöhretle bağdaştırıldığı fark edilir. Ayrıca akarsu kıyısına yerleşim kurmama geleneğine yer verilmiştir.

Yerleşim kurma sebebidir

ev almak tilese ayıt koşnısın

yir almak tilese ayıtıl suvın (YHHKB 4548)

“Ev almak istersen komşusunu sor, yer almak istersen suyunu sor.”

Su, kalitesiyle yerleşim kurma sebebidir. Yerleşilecek yeri belirlemeden (almadan) evvel o yörenin suyunu sormanın Kutadgu Bilig’in yazıldığı dönemde uygulanan bir adet olduğu anlaşılır.

Yemeğe eşlik eden içeceklerdendir

tilese fuka‘ bir tilese mizab

tilese cülengbin tilese cülab (YHHKB 4656)

“İster fuka (arpa suyu), ister mizab (sofra suyu), istersen cülengbin (bal suyu) ve cülab (gülsuyu) şerbetlerini ver.”

Yemeğin yanında verilebilecek içecekler arasında suya yer verilir.

Fetih mekânıdır, hâkimiyet vasıtasıdır

uçuglı yorıglı suv içre balık

kutulmaz seniñdin aya sarp kılık (YHHKB 5366)

“Uçan, yürüyen ve suda yüzen mahlûkların hiçbiri senin elinden kurtulamaz, ey çetin huylu.”

Beyin hükmü altında olması ve içinde mahlûkların yüzmesi özelliklerinden bahsedilen beyitte su çokluk, çeşitlilik sembolüdür.

Hırsızlığa benzetmelik olur, afete dönüşebilir

ana ogrılık suv alınsa yaşut

ogul togsa andın bolur ilke yut (YHHKB 5768)

“Eğer ana hırsızlık suyunu gizlice alır ve bundan bir oğul doğarsa o memleket için bir afet olur.”

Soy temizliğini ana ve babanın erdemlerine bağlayan Yusuf Has Hacib, bir annenin kötü nitelikli iş yapmasını çocuğunun da kötü olacağına yorar. Su nasıl ki sel olup felakete dönüşebilme imkânına sahipse buna benzer şekilde bir annenin hırsızlık yapmasıyla onun soyundan gelen kişinin felaketler getireceği ima edilir ve oğul yani çocuk, sel felaketine benzetilir (istiare). Gizlice alınması, afet olması hususiyetleriyle anlatılan suyun annelikle bağı kurulur. Beyitte hırsızlık suya benzetilir.

Hükümdar tarafından bahşedilen değerli hediyelerdendir

bu kul küñ at adgır bu yir suv kamug

iligdin tegip açtı devlet kapug (YHHKB 5781)

“Bu kul cariye, at aygır ve bütün bu yer su hükümdardan geldi ve sana devlet kapısı açıldı.”

Kün-Toldı'nın veziri Ögdülmiş işi gücü bırakıp halvete çekilmeyi, ibadetle meşgul olmayı ister. Bu kararını kardeşi Odgurmış'a danışır. Odgurmış ise Ögdülmiş'in sahip olduğu her şeyi kendisine hükümdarın bahşettiğini, onu yüzüstü bırakmaması gerektiğini söyler.

Beyitte geçen yer-su unsurlarının “her şeye sahip olmaklık” kavramını oluşturan öğeler addedildiği anlaşılır. Bunlar hükümdarın vezirine verebileceği en kıymetli armağan hükmündedir. Hükümdar tarafından bahşedilmesi, kıymetliliği, armağan olması özellikleriyle tebarüz ettirilen su, çokluk ve enginlik sembolüdür. Yerin suyla ilgisi kurulur.

Rüyada hayatın süresine temsildir

başında bir atçı maña suv birür

alır men tüketü içip öz kanur (YHHKB 6035)

anında basa köke uçtum teñip

özüm belgüsüz boldı örlep siñip (YHHKB 6036)

ıdışlıg suvug sen alıp içtüküñ

tiriglik uzun bolga yıldız köküñ (YHHKB 6045)

başıña ağıp men ol atçı kelip
maña birdüki suvnu içtim alıp (YHHKB 6054)

ıdışlıg suvug men tükel içmişim
tırıglikke yördüñ uzattıñ yaşım (YHHKB 6057)

tiriglik bolur suv sen aymış teg ök
yarım içse kalsa yarımı ülüg (YHHKB 6058)

yarım suv içip koddum erse yarım
yarım kalgay erdi tirigliklerim (YHHKB 6059)

ıdışlıg suvug içtim emdi tükel
tükettim tiriglik esen edgü kal (YHHKB 6060)

ıdışlıg suvug tüşte içse yarım
tükeci tiriglik yarımı birim (YHHKB 6062)

kalı içse suvnu tüketü tükel
tükeci tiriglik kazıldı kırım (YHHKB 6063)

“Son basamakta bir atlı bana su uzattı, ben de alıp sonuna kadar içtim ve suya kandım. Ondan sonra havaya yükselerek göğe uçtum ve yükselip gözden kayboldum. [...] Kaptaki suyu alıp içmek kendinin ve neslinin uzun hayata ulaşacağına delalettir. [...] Merdivenin başına kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp içtim. [...] Benim kaptaki suyu alıp içmemi sen hayata yordun ve ömrümü uzattın. Su eğer yarısı içilir yarısı bırakılırsa senin dediğin gibi hayata delalet eder. Ben de suyun yarısını içip yarısını bırakmış olsaydım ömrümün yarısı kalmış olurdu. Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve esen kal. [...] Düşte bir kaptaki suyun yarısı içilirse hayatın yarısı tükendi ve yarısı kaldı. Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse hayat sonuna erdi ve mezar kazıldı demektir.”

Öleceğine işaret olarak algıladığı rüyaya göre Odgurmuş bir merdiven çıkar ve basamakların sonunda duran atlı ona su içirir. Suyu kana kana sonuna kadar içip bitiren Odgurmuş daha sonra göğe uçup gözden kaybolur.

Ögdülmüş'in yorumuna göre içilen bu su Odgurmuş ile neslinin uzun hayat yaşayacağına delalettir. Dolayısıyla kaptaki su hayata temsil olur.

Ancak Odgurmuş'in yorumuna göre, içilen su hayatı temsil etmekle birlikte (teşbih) suyun yarısı içilip diğer yarısı bırakılsaydı bu uzun ömre delalet edecektir. Hâlbuki Odgurmuş suyun hepsini içip bitirmiştir. Yani hayatı su gibi bitip tükenmiştir. Rüyada suyu içip bitirmek ömrün sonuna gelindiği anlamındadır.

Âlimin ve bilginin sembolüdür, herkese yararlıdır

biligsiz yürek til negüke yarar

bilig birle suv teg kamugka yara (YHHKB 6606)

“Bilgisiz yürek ve dil neye yarar, bilgi ile su gibi herkese yarar.”

Âlim istiareyle, bilgi teşbih sanatıyla su ile ilişkilendirilir. Suyun herkese yararlı olma özelliğine değinilir.

3.1.10.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye

Kıymete ve faydaya karşılık gelir

Gözi yok kişi neye kıymet ide

Sogulmuş kuyudan kim su ilede (YRN-MT 529)

Kin ve gıybet, gözü olmayan kimseye benzer ve böyle birisi hiçbir şeye kıymet vermez. Çünkü can gözü kapalıdır, önündekini göremez. Hal böyleyken suyu çekilip kurumuş kuyudan kim su alabilir, denilen beyitte su, kıymet/ fayda karşılığı olarak kullanılmıştır (istiare). Gözden kasıt can gözüdür.

Çokluğuyla değersizlik simgesidir

‘Ömür geçdi dahı uyanmagun yok

Kin ü gıybet suyına kanmagun yok (YED-AG 513) (Gölpınarlı, 2017)

Kinle gıybet yüzünden ömür geçip gider ama gözsüz kişinin (kindar ve dedikoducu kişi) uyanacağına işaret bulunmadığı gibi³¹³ kinle gıybet suyuna kanacağı da yoktur, denilen beyitte kindar, dedikoducu kimsenin gözünün kapalı olduğu aktarılır. Gözden kasıt can gözüdür. Can gözü aklın ve kişinin özünün temsilidir (YRN-MT 521). Su bu beyitte dünyada en sık bulunan unsurlardan olması sebebiyle değersizliğin sembolüdür.

3.1.10.3. Nesîmî, Dîvân

Kıyısında yiyip içilir

‘Arş ile mā’i bulan içer müdām

*Ale’l-arş cām-ı mey-i istevā*³¹⁴ (ND g.2/4)

Yaz günü derdümüzüñ mā’in ma’in³¹⁵dür meyümüz

Sen ne bilürsen bu meyi çünkü hamāruñ yohımış (ND g.208/8)

Açık ve güzel havada su kenarında yiyip içmek gelenektir. Nitekim Nesîmî bu geleneği hatırlatır üslupta “arş ile suyu bulan kişi devamlı/ şarap içer, çünkü dokuzuncu kat gök olan arş Allah’ın hüküm şarabını sunduğu kâse gibidir.” der. Diğer beyitte ise yaz günü su kıyısında aşk derdiyle şarap içip mest olma motifi vardır.

İman mücadelesinin kıstasıdır

Ger bugün munda susuzlığdan olur iseñ şehîd

³¹³ Yunus “gözü yok kişi”yi ve uyur halini şöyle tarif eder: “Gözi yok yir içer dünyâyı görmez/ Togar ay u güneş ol ayı görmez” “Anuñçün gözleri hicâb içinde/ Kalur zulmât-ıla ol hâb içinde” (YRN-MT 513-4)

³¹⁴ ‘Ale’l-arşi’stevâ: (Emri) arş üzerine egemendir.

“Arş, dokuzuncu kat gök, istivâ, yükselme, tahta çıkma ve kurulma, hüküm ve idare etme gibi anlamlara gelir. ‘Ale’l-arşi’stevâ sözünde Yüce Allah’ın sınırsız hakimiyeti, bütün yaratıkları emir ve iradesi altına aldığı, kainatın O’nun tarafından yönetildiği ifade edilir. “İstevâ ‘ale’l-arş veya ‘ale’l-arşi’stevâ” şekillerinde geçen bu ayet bölümleri (Araf 7/54; Yunus 10/13; Rad 13/2; Taha 20/5; Secde 32/4; Hadid 57/4) edebiyatımıza, Yüce Allah’ın sonsuz kudret ve hakimiyetinin arşı kuşattığını, arşın gerçek sahibi olduğunu, tüm yaratıkların onun denetiminde bulunduğunu anlatmak için aktarılmıştır.” (Yılmaz, 1992: 17)

³¹⁵ Main maîn: “Akarsu” demektir.

“Ulu Allah, bu sözün alındığı ayette gücünü gösteriyor; insanların yapamayacağı, aciz oldukları şeyi onlara teklif ediyor, onları inanmaya zorlayarak şöyle buyuruyor: ‘De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akarsu getirebilir?’ (Mülk 67/ 30). Yılmaz, 1992: 118.

Yarın anda haşır olasan bā-Hüseyn-i Kerbelā (ND g.5/5)

Ölmek üzere olan kişiye su vermek gelenektir. Zira inanışa göre ölüm anında, şeytan imanı karşılığında kişiye susuzluğunu gidermeyi teklif edecektir. Kişinin o an imanına sahip çıkması beklenir, aksi takdirde cennete gidip sevdikleriyle beraberliği mümkün olmayacaktır. Bu zorlu ana hazırlık için, ruhunu teslim etmeden evvel kişiye su içirilir ki vereceği iman mücadelesinden galip çıkabilsin.

Hakikatin/ özün temsilidir

Gel maña gel ki menümle bu cihān ihyādur

Bu ‘acepdür ki su ister suya gark oldı hüt (ND g.21/2)

Kāf ile ‘ankā menem āb ile sakkā menem

Cümlede Hakkā menem uşta tanuk şeş cihāt (ND g.25/10)

Su isteyen balığın suya gark olması, insanın âlemi ararken onu kendinde bulması gibidir. Ancak balık gibi insanın bu hakikatten yani kendinden haberi yoktur. Beyitte su hakikatin, özün temsilidir (istiare). Diğer beyitte ise yine benzer bir mana görülür. Âlemde ne görüyor ve biliyorsak bunların hepsi insanın kendi içinde, özündedir.

Letafetçe yetersizdir

Suda yohdur letāfetüñ cānı

Odda var mı mehābetüñ heyhāt (ND g.31/28)

Su ve şairin methettiği kişi “letafet” üzerinden kıyaslanarak su tezyif edilir. Zira ondaki letafetin canı/ özü kâfi değildir.

Hayati önem taşır, vuslata vasıtaadır, arzu nesnesidir, sevgilinin dudağındadır

‘İşkuñ beriyyesinde susuz aç ölenlerüñ

Mahşer gününde vasluñdan özge gıdāsı yoh (ND g.34/5)

Cemālūñ vaslına cānum susadı yüregim yandı

Göñül hicrūñden usandı meni gel vasla usandur (ND g.58/9)

Yandurdu şevkuñ bagrumı gör tâbişindin kim neçe

Cānum susamışdur lebün āb-ı zülālin arzular (ND g.93/2)

Susuzluk ve açlık hayati önem taşıyan en zorlu sınavlardandır. Aşk çölünde susuz aç ölenlerin mahşer gününde Allah’a kavuşmaktan başka gıdasının olmayacağı söylenen ilk beyitte, susuzluk vuslatın vesilesi şeklinde değerlendirilebilir. İkinci beyitte âşğın canının vuslata susadığını görürüz. Üçüncü beyitte vuslat arzu şeklindedir ve yârin dudağındaki içimi tatlı suya yöneliktir. Öyle anlaşılıyor ki vuslat, susuzluk gideren bir mana taşımaktadır.

Aşk sudur, ırmakları doldurmalıdır

Tārî-i çeşm-i şakā‘ik-gîr ü taraf-cüy cüy

Cüy-ı cān pür-āb-ı ‘ışk it çün mecālün bar bar (ND g.104/6)

Canın ırmak oluşu onun hareket kabiliyeti, aşkınlığı, hercailiği, başlangıcı ve sonu olması/ denize dökülmesi (vuslat) ile alakalıdır. Yukarıdaki beyitte can ırmağının fırsat varken aşk suyu (teşbih) ile doldurulması gerekliliği anlatılır. Aşkın su ile beraber anılması edebiyatımızda yaygındır. Can ile ırmak arasındaki bağın bir benzeri aşk ile su arasında kurulabilir.

Dert suya benzetilir, yemeğin temel malzemesindedir

Şerbet ü āb u şerābı āh u derd ü hün-ı dil

İy Nesîmî bil hakikat ‘aşkuñ aşındadır (ND g.119/5)

Hakikat denilen şey âşğın aşında bulunur; bu aş ise āh şerbeti, dert suyu (teşbih) ile yürek kanından mamûl şaraptan müteşekkildir. Hakikat, aşk ve sıvı unsurlar arasında yakın bir münasebet olduğu beyitten hareketle söylenebilir.

Sır latifesi suyla ilgili olup Hz. Musa’nın ayağı altındadır

*Men arefe*³¹⁶ bu nefsi için geldi hitāb sürete

³¹⁶ Men arefe nefsehû fekad arefe Rabbhû: “Kendini bilen Rabbini bilir”

“Ünlü hadis bilginleri İbn-i Teymiye, Nevevî, Ebu’l-Muzaffar bin Sem’ânî ve İbn-i Garas bu sözü uydurma hadisler arasında gösteriyorlar. Bunlardan Ebu’l-Muzaffar bin Sem’ânî bu sözün, Yahya b. Mu’âz- ı Râzî’nin sözü olduğunu söylüyor. Nevevî, ‘Lafzı hadis değil, fakat manası sabittir.’ dedikten sonra şöyle bir açıklama yapıyor: ‘Kendi cehaletini bilen, Allah’ın ilmini, kendisinin fani olduğunu

Sırr ile seyr itmege ortada su haber nedür (ND g.124/5)

Sâlik, tasavvuf yolunda ilerlerken ruhunu arındırmak için bir seyrüsülûk yolu takip eder. Bu metoda göre sâlik “kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ” (letaif-i hamse = beş latife) aşamalarını geçmelidir. Letaif-i hamsede;

“... ruhun beş tavrı vardır: Kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ. Bunlar, emr âlemine aittir. Bir de halk âlemine ait "nefs" latifesi vardır. Bu latifeler birbirinin içinde gizlenmiştir. Bir sonraki bir öncekinden daha latiftir. Her latife, bir Peygamber'in ulaştığı manevî hakikati temsil eder ve bu sebeple kalp latifesi, Hz. Âdem'in kademi altında, ruh Hz. İbrahim'in, sır Hz. Musa'nın, hafî Hz. İsa'nın, ahfâ ise Hz. Muhammed (s)'in kademi (ayağı) altındadır, denir.” (Cebecioğlu, ty.: 166)

Yukarıdaki beyitte nefis, sır, seyr, orta yer ve su ifadeleri Hz. Musa'nın ayağı altında olduğuna inanılan sır³¹⁷ latifesini çağrıştırır.³¹⁸

Gül ile kadim sırdaştır

Âb u gül bâ-câm u dil dem-sâzı kim kıldı kadîm

Sen neden kıldıñ tama‘ ol dağı kandandur digil (ND g.240/2)

Su ile gül, kadeh ile gönül derin bir dostluğa dayanan sırdaştır.

Muteber bir ismi anmadan evvel ağız suyla yıkanır

Eger gül-âb ile miñ yunsa agzum

Diyübilmen ki şāhuñ Kanberiyem (ND g.289/3)

Eğer ağzımı bin kere gülsuyu ile yıkasaydım da ben o şahın Kanber'iyimdir diyemezdim.

bilen Allah'ın baki olduğunu, kendisinin aciz ve zaif olduğunu bilen, Rabb'inin kuvvet ve kudretini anlamış olur.' İbn-i Garas, bu sözün tasavvuf kitaplarında hadis olarak yer aldığını, Şeyh Muhyiddin b. Arabi tarafından, rivayet yoluyla sahih olması bile, keşif yoluyla hadis kabul edildiğini aktarıyor. Hafız Suyuti, 'el-Havî li'l-Fetâvâ li's-Suyûtî' adlı eserde bu söze benzer güzel sözler te'lif ediyor. Mâverdî, 'Rabbini en iyi bilen kimdir?' sorusuna, Hz. Peygamber tarafından: 'Kendini en iyi bilendir.' şeklinde cevap verildiğini Hz. Aişe'den naklederek, bu sözün mana yönünden doğruluğunu kabul ediyor." Yılmaz, 1992: 122- 3.

³¹⁷ Sır (Ar.): (çoğulu esrar, sirar) Gizli şey, kök, kıymetli, vadinin orta yeri, asıl, nikâh, bir şeyin halisi, en faydalısı. Sır olmadan nefis, iş yapmaktan aciz kalır. Nefsin beraberinde sırrın himmeti olursa fayda sağlanır. (Cebecioğlu, ty.: 238)

³¹⁸ “Kalp latifesinin zikrini tamamlayan sâlikin Hz. Âdem'in kademi üzere olduğu, ruh latifesinde Hz. Nûh ve İbrâhîm'in, sır latifesinde Hz. Mûsâ'nın, hafî latifesinde Hz. İsa'nın, latifelerin en latifi olan ahfâda ise Hz. Peygamber'in kademi üzere bulunduğu, yani onların velâyet makamına ulaştığı kabul edilir.” Türer, 2003: 143.

Bir kimsenin adı ağza alınacağı zaman ona duyulan saygıyı, edilen itibarı perçinlemek manasında ağzı suyla yıkamak gelenektir. Eğer su yerine gülsuyu vb. kokulu, güzel sular kullanılırsa bu daha büyük bir saygıyı göstermek anlamındadır.

Ayrılık derdi yüzünden âşık susuz kalır

Susuz aç uyhusuz dilber meni yahar gam-ı hicrûñ

Girem Beytü'l-Harâm içre kılam tâ secde bâbından (ND g.333/6)

*Ey sevgili, ayrılığının derdi beni yakar, açım, susuzum, uykusuzum; Beytü'l Haram'a gireyim de kapına secde edeyim.*³¹⁹

Ayrılık âşığı öyle bir hale sokmuştur ki aç, susuz, uykusuz yani perişan halde bırakmıştır. Âşık, bu dert ile yanmaktadır. Ayrılığın yakıcı derdi âşiğa susuzluk çektirirken hiçbir su onu teskin etmeye yetmez.

Yârin dudağından damlar,³²⁰ etkiler

Şîrîn tudaguñ çeşmesinüñ katrelerinden

Topraga degür cümle nebâti şeker eyle (ND g.357/9)

(Ey sevgili!) Tatlı dudağının çeşmesinin damlalarını toprağa değdir de tüm bitkiler şeker olsun.

Yârin dudağından aktığı için tatlı olduğu söylenen su çeşme³²¹ misali gür akmakta ve değdiği her şeyi (nebatat) etkileyip kendisine benzetmektedir.

Su vermeyen müşrike beddua okunur

Ohıgıl la'net hemîşe ol la'in ü müşrike

Bir içim su virmedi âhır Hudānuñ 'ışkına (ND g.388/8)

Allah'ın aşkına bir içim su vermeyen müşrike ve lanetlenmiş durmadan beddua oku.

Bir içim su deyimine yer verilen beyitte su vermeyene beddua etme geleneğine yer verilir. Su verme eylemi ise Allah rızası için yapılması yönüyle dini hususiyet taşır.

³¹⁹ Sevgiliye secde etmeye dair kısımlar: (ND terc.II-6/13, tuy.31, tuy.236)

³²⁰ Sevgilinin dudağında su bulunmasına dair ayrıca bkz. (ND g.439/7)

³²¹ Sevgilinin dudağının çeşmeye benzetildiği beyitler: (ND g.373/8)

Arındırır

Ko geç bu dünyenüñ varın bu murdardan yunup arın

Ki dîdâr göresin yarın binüp cennet Burâgına (ND g.394/6)

Dünyanın varlığından (mâsivâ) yıkanmak suretiyle arınmak gerekir. Ancak bu koşulla cennete giden Burak'a binilerek sevgiliye gitmek, onun yüzünü görmek mümkün olabilir.

Yârin sözü tatlılığıyla susatan bir sudur, arzu nesnesidir

Sözinüñ dadına şîrîn-şeker oldu teşne

Ne şekerdür bu kim aña şekeristân susadı (ND g.402/4)

(Ey sevgili!) Tatlılığıyla nam salmış şeker bile senin sözünün tadına susadı, o nasıl bir şekerdir ki ona şekeristan susadı.

Yârin sözü kapalı istiareyle suya benzetilir. Üstelik bu su şeker özelliğindedir ve şekeristan dahi ona susamaktadır. Beyitte şekerli gıda tüketmenin insanı susatması gerçeğine atıf yapılır. Bahsi geçen ve arzu nesnesi olan su öyle can çektiren bir yapıya sahiptir ki yalnız şekeri değil, tüm şekeristanı susatan çekiciliktir.

Yârin merhametine benzetmelik olur

Neçe kahr eylesen 'âşıkuna rahm eyle

Ki senüñ rahmetüne 'âşık-ı hayrân susadı (ND g.402/6)

(Ey sevgili!) Ne kadar kahretsen de âşığına merhamet et, çünkü şaşkın âşık senin rahmetine susadı.

Merhamete susamak deyiimi kullanılan beyitte sevgilinin merhameti istiareyle suya benzetilir ve âşığın buna şiddetle susadığı anlatılır.

Sevgiliye vuslatta bulunur, vuslat suyu şifadır

Sayru oldum kerem it 'âşıkunu sormaga gel

Ki gönül vasluña iy derdüme dermân susadı (ND g.402/7)

Hastalandım, ey derdimin dermanı sevgili, cömertlik göster de âşığına sormaya gel, çünkü gönül senin vasluña susadı.

Soru sormak ve bir şeyi emmek (öpmek) manalarına gelecek şekilde tevriyeyle kullanılan “sormak” kelimesi su ile tenasüp içindedir. Âşığın gönlünü susatan bir hastalıktan bahsedilir, hastalığın şifası ise vuslat suyudur (istiare).

Hastanın ağzına pamukla damlatılır

Suyı agzuma panbuglan koyarlar

Na-gāh geldi maña ‘aklum revānı (ND g.440/9)

Aktardığı mesneviye göre Nesîmî bir gün sıtma hastalığına tutulur. Durumu epey ağırdır. Akli bir gelip bir gider. Kendi içemeyecek halde olduğundan suyu ağzına pamuk ile koyarlar. Yukarıdaki dizelerde pamukla hastanın ağzına su damlatma uygulamasına yer verilmiştir.³²²

Kana susanır

Susamış kanuma la‘lün işitdüm

Bu devlet ‘âşık-ı miskîne hanı (ND g.455/4)

(Ey sevgili!) İşittiğime göre lal taşını andıran dudağın benim kanıma susamıştır, böylesine bir saadete ulaşmak bu miskin âşığa nasip midir?

Beyitte kana susamak deyimine yer verilir.³²³

Özü aynı olan şeylerin birbirinden başka formlarda görünmesine örnektir

Su ve gül-âb u gül kohusu-y-ıla

Su nedür gül nedür gül-âb nedür (ND terc.I-5/4)

Nesîmî sorar: “Su, gül ve gülsuyu kokusu” ile “su, gül ve gülsuyu nedir, der. Sorusundaki amaç bu üç nesnenin farklı şeyler olup üçünün de kokusunun başkalığını söylemektir. Ancak hepsi öz itibarıyla aynıdır.³²⁴ Allah tarafından yaratılmıştır. Geldikleri yer yani kök birdir. Yaratılış işte bunun gibidir. Yaratılmışların birbirinden farklı olup özdeşlik bakımından bir oluşu vurgulanmıştır.

³²² Suyun deva olması ve hastaya/ yaralıya verilmesine dair ayrıca bkz. (ND g.439/7)

³²³ Kana susamak deyiminin anıldığı beyitler: (ND g.404/2)

³²⁴ Varlık görünüşte türlü türlü olsa da özünde birdir, hepsi ‘anâsırdan oluşmuştur, konusuna dair bkz. (ND tuy.134, tuy.206)

Şaraba ve gözyaşına temsildir

Bilsem bu māyi harām iden kim

Fetvā bulıcak helāl olur mı (ND terc.I-2/8)

Bu suyu (şarabı) haram eden kim, bilsem keşke, (ona) fetvası olunca helal olur mu (diye sorsam).

Şaraba su demek yahut tam tersini söylemek klasik şiirde yaygındır. Şarap İslam dinine göre haram sayılır. Bir şeyin haramlıktan çıkarılmasının tek yolu fetvadır. Şair kanlı gözyaşını şaraba benzeter (istiare) ve onun da şarap gibi haram sayılmaması için helalliğine dair fetva almak ister.

İhya eder, teskin eder, zekât olur

Mısırı oda yahdı ‘aşkuñ odı

Kāsîd lebüñ eyledi zekâtı (ND terc.II-7/8)

(Ey sevgili!) Aşkın ateşi Mısır’ı ateşe yaktı, (normalde cömertlikten yana) verimsiz olan dudağın ona zekât verdi.

Mısırın çokanı (sapı) ateşte hararetle yanmasıyla meşhurdur. Şair bu sosyal olaya atıfta bulunmuş görünmektedir. Ayrıca Mısır ülkesinde yangın çıkınca oranın ihyası için Osmanlı’nın zekât göndermesine değinilmiştir.

Beyte göre su; sevgilinin dudağındadır ve gittiği en kurak yeri bile ihya eder; susuzluğu teskin eder. Bu işi tıpkı zekât verir gibi yapar. Burada yakmak/ ateş ile su karşıtlığına yer verilmiştir.

Sevgilinin çene çukurunda bulunur, muallakta durur

Oldı çün āb-ı muallak gabgabun

Gūy-ı sîmîn-durur el-hak gabgabun

Sîb-i cennetdür muhakkak gabgabun

Bāde-i pāk ü mürevvak gabgabun (ND tuy.165)

Nesîmî’ye göre yârin çenesindeki çukur muallakta duran bir sudur, yani zeminsizdir.

3.1.10.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr

Zehirden acı tatta olsa dahi içilir, aşılması gereken zorluk sembolüdür

Agudan acı sular içmek gerek

Çok ilanlar öldürüp geçmek gerek (GMT 253)

Çok deñizler cûş idüp geçmek gerek

Çok agular nûş idüp içmek gerek (GMT 1617)

Sular tat bakımından çeşitlilik arz eder. Özellikle bazı sular halk arasında türlü dertlere deva kabul edilir. Lakin hangi suyun hangi derde deva olduğunu bilmek hakiki bir tecrübe ve ustalık gerektirir. Zaman içinde suyun şifa olduğu dert tespit edilerek bu su hastalar tarafından ziyaret edilmeye başlanır. Kimi zaman sırf şifa niyetine tadı zehirden acı suları içmek gerekir. Burada kişinin hedefine ulaşması için güçlükleri aşması gerektiği mesajı verilir.³²⁵ Nitekim yukarıdaki beyitlerde hüthüt kuşu beraber yola çıkacağı kuşlara yollarının üstündeki engellerden bahsederken “acı su içmek” gerektiğini söyler. Tıpkı “deniz geçmek” imgesinde olduğu gibi “acı su içmek” imgesi simurga yani kuşların padişahına ulaşabilmeleri için üstesinden gelmeleri gereken zorlukların sembolüdür.

Bunça biñ od taglarını geçdiler

Agu gibi bunça sular içdiler (GMT 4290)

Kan deñizleri içinde yüzdiler

Ejdehâlar-ıla yolda durdılar (GMT 4291)

³²⁵ Suyun “engel” manası kazandığına dair güzel örneklerden biri, birbirine âşık bir kadınla adamın hikâyesinin anlatıldığı beyitlerdir (GMT 289-316). Hikâyeye göre Şatt (Dicle ve Fırat) nehrinin böldüğü topraklarda yaşayan âşıklar bu nehir tarafından birbirinden ayrılmıştır. Onların aşkına engel olan bu nehir, âşığın azmini ortaya koyar. Çünkü yüzmeye bilmese dahi sevdiği kadına ulaşmak için âşık, her gün bu nehri yüzerek geçer, sevdiğiyle beraber olduktan sonra da nehri bir kez daha aşarak evine döner. Bu hal on yıl sürer. Bir gün âşık sevdiği kadının yüzündeki beni fark eder. Kadın işte o zaman anlar ki artık adamın aşkı sona ermiştir. Çünkü yıllardan beri var olan bu beni, bu kusuru şimdi fark ettiğine göre âşığın aşkında değişen bir şeyler olmalıdır. Kadın sevdiği adamın artık nehri geçemeyeceğini, çünkü onun yüzebilmesini sağlayan şeyin aşkıdaki mutlakîyetin ve inancın gücü olduğunu söyler fakat sevdiğini buna inandıramaz. Adam nehre girer ve orada boğulur. Aşk evine akılla girilemediği gibi, aşkla her gün kolayca aşılabilen büyük engeller, akıl devreye girdiğinde aşılamaz olur.

Mantıkut-tayr'da simurgu aramaya giden kuşlar hedefleri uğruna nice zorlukları aşmıştı, manasına gelecek şekilde “zehir gibi sayısız sudan içtiler” denilmektedir. İkinci beyitte yine zorluk timsali olacak şekilde “kan denizi” tamlamasına yer verilir ve kuşlar bu kan denizi içinde yüzerken tasvir edilir.

Temiz olanı arındırmaz

Su yüzi yunmaduga ola eyü

Sen yüzi yunmaduk-ısan işte su (GMT 1101)

Kim cünüp olmaz-ısa guslı n'ider

Arısuzlar suda her gün gusl ider (GMT 1105)

Suyun arındırma hususiyeti kirli olana (cünüp kişiye) yarar, ona iyi gelir. Kişi/ nesne/ şey temiz ise suyla yıkanmasının manası yoktur.

Su baştan aşar

Şimdi su anuñ başından aşdı diñ

Ejdehâlar kursağına düşdi diñ (GMT 580)

Su deyimleri açısından Mantıku't-tayr'da zengin bir kullanımla karşılaşılır. Örneğin, su baştan aşmak deyiminin “bir işin haddini geçmesi” manasında beyitte kullanıldığı görülür. Şeyh San'an âşıklık halini “ejderhanın kursağına düşmek”e benzetir ve kendisini sual eden olursa “su onun başından aşmıştır” denilmesini ister.

Bardakla verilir

Kim bardakdan bize su virmege

Yigrenürdi yüzümüzi görmege (GMT 896)

Bardakla su vermeye tiksirmek; kıymet verilmeyen ve toplumun büyük kesiminin ilgisiz kaldığı itibarsız kimseler için kullanılan bir deyiş olmalıdır. Zira yukarıdaki beyitte bu tabir dünyada yaşarken kimsenin bakıp ilgilenmediği ihlas sahibi, cennetlik kimseler hakkında kullanılmıştır. Ayrıca birine su vermek sevap mukabili sayılır. Dini itikat gereği su verme yükümlülüğünü yerine getiren ancak bunu istemeden yapan kişi imajı beyte yerleştirilmiştir.

Suya yazı yazılmaz

Su yüzine yazar-ısan yüz hisāb

Bir sa'atda kamusı ola harāb (GMT 1003)

Yazmaya su üstine nakşı kişi

Suya tekye uranuñ yildür işi (GMT 1108)

Suya yazı yazmak, imkânsız durumlar için kullanılan bir deyimdir ve beyhude yere uğraşmak manası içerir.

Seccade suya serilir

Zāhid ol durur ki tapu üstine

Bırağa seccādesin su üstine (GMT 1113)

Seccadeyi suya sermek/ salmak, mübarek kişiler hakkında kullanılan bir deyimdir. Keramet göstermek manası taşır.

Çokluk göstergesidir

Yavlak ol hādım iver ol kapudan

Kim revān-ter yöriye yolda sudan (GMT 3526)

Su gibi terlemek, acele ile yapılan bir işte yahut zor, sıkıntılı bir durumda insanın çokça terlemesini ifade eden bir deyimdir.

Kolaylık bildirir

Aslanuñ çün cevri haddan geçecek

Su yirine kanlarımı içecek (GMT 3644)

Su yerine/ gibi kan içmek deyiminin kullanımına Gülşehrî'nin eserinde de rastlanır. Su içir gibi kolaylıkla, bir çırpıda öldürmek manasını taşır.

Sevinç gözyaşına temsil olur

Su saçar ussı girü başa gelür

'Avratı ol hāle çün hayrān kalur (GMT 2978)

Hayrete³²⁶ düşüren talihli bir durum karşısında sevinç³²⁷ ve çılgınlıkla gözyaşı dökülür. Su saçmak deyiimi, sevinç ve çılgınlık veren bir durum karşısında ağlamanın temsilidir. Suyun baygınlığı gidermek, insanın üstündeki rehaveti açma özelliği vardır.

Suya bünyad vurulur, harap eder

Her kim ol su üstine bünyād ura

Gör kim ol bünyādı ne muhkem dura (GMT 1118)

Gülşehrî'nin beytinde zahidin hırslarını bırakıp dünya dertlerini terk etmesinden kinayeye “suya inşa yapmak/ bünyād urmak” imgesine yer verilir. Nitekim böyle bir yapının sağlamlık derecesinin nasıl olacağı ortadadır. Bu imgenin “dünya hırsı ile beyhude uğraşlar peşinde koşmanın ne denli yersiz olduğu”nu vurguladığı söylenebilir.

Yavanlık belirtir, kifayetsiz kalır

Su gerek olsa cülāb içer-idi

Söyledüğünden şeker saçar-ıdı (GMT 1339)

Aktarılan hikâyeye göre bir hoca papağanına içmesi için gülsuyu vermektedir. Şayet gülsuyu yerine sadece su verilseydi kuşun şeker saçarcasına güzel konuşamayacağı söylenilir. Papağanın güzel konuşması için verilecek su, gülsuyunun yanında yavan bir görünüştedir (tezyif).

Tövbeye benzetmelik olur, söndürür

Tevbe suyu hışm odın söyündürür

Rahtını yazuklaruñ köyündürür (GMT 682)

Hışım sözlükte “öfke, kızgınlık; sel; buz, don, dolu; çok sıcak su; pek çok; birden, hızla”³²⁸ manalarıyla geçer. Hışım ateşini söndürmek için tövbe suyu (teşbih) lazımdır. Gülşehrî'nin beytinde hışım ateşinin zıddı gösterilen tövbe suyunun

³²⁶ Hayret ağlatır (GMT 2978)

³²⁷ Şansın yaver gitmesi, sevinç ağlatır (GMT 2978)

³²⁸ Konu hakkında bkz.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd9890bea9385.76195594 (E.T. 13.05.2019).

“sakinlik, sükûnet; vakar; mutedil olmak; serinlik; ölçülü olmak” gibi manalar içerdiğine dair çıkarıma ulaşılabilir.

Aşkın karakterini yansıtır

‘İşk-ıla şehvet kaçan barışısar

Yā su-y-ıla od nite karışısar (GMT 1688)

Aşk ile şehvetin zıtlığı, su ile ateşin zıtlığına benzetilir. Aşkın karakteri su gibiyken şehvet ateş karakterli addedilir.

Aklın, ustalığın, maharetin ve bilginin temsilidir; gözü açar

Eydür iy gözsüz gözün gel açayım

Oduñ üstine sovak su saçayım (GMT 1938)

Gözsüz eydür gözümü açsa-y-ıduñ

Odumuñ üstine su saçsa-y-ıduñ (GMT 1940)

Soğuk su aklın, ustalığın, maharetin ve bilginin temsilidir.³²⁹ Cahillik ise körlüğe benzer. Kişiyi körlükten/ cehaletten kurtarmak akıllı ve maharetli bir hekimin/ aklın eliyle olur. Cehalet körlüğü Gülşehrî'nin beytinde ateşe benzetilirken ilim ve âlimlik onu söndürecek soğuk suya benzetilerek gözü açacağı söylenir.

Serinkanlılığa benzetmelik gösterilir

‘Akl rahtın hışm odı köyindürür

Hışm odın hilmüñ suyu söyindürür (GMT 3304)

Öfkeyle gazap ateş gibidir ve onları ancak “serinkanlılığın, yumuşak başlılığın suyu” söndürür. Burada hilm (serinkanlılık) suya benzetilir ve hışm ateşiyle aralarında karşıtlık kurulup ondan üstün görülür.

Barışa misaldir

³²⁹ Gilgamiş Destanında işlenen motiflerden soğuk su, “tanrılara sunulacak kıymetli bir armağan” şeklinde betimlenir: “Örneğin Gilgamiş Humbaba’yı öldürmeye gitmeden evvel, güneş ve adalet tanrısı Şamaş’ın himayesini edinmek uğruna ona soğuk su ikram eder. [...] Gerek hayattayken gerekse de öldükten sonra soğuk-temiz su içmek mutluluk ve talih göstergesi olarak karşımıza çıkar.” Sezen, 2016: 152, 154.

‘Älemi çün ‘ilm-ile karışduram

Od-ıla suyu bile barışduram (GMT 2110)

Su, beyitlerde “barış”a delalet olarak ateşle bir arada barınırken gösterilir. Memduhun sağladığı adaleti ve barışı övmek için bu tarz söylemler klasik şiirde sık kullanılır.

Güneşten saçılır, gözyaşı olur

Ol karañu gice hayli çün geçer

Girü güneş su yerine od saçar (GMT 444)

Beyitte müritlerin Şeyh San‘an’ı içine düştüğü aşk belasından döndüremediği anlatılmaktadır. Güneş burada Şeyh San‘an’dır ve güneşin su saçmasıyla kast edilen şey, şeyhin ağlamasıdır. Müritlerin umudu şeyhlerinin tekrar güneş misali ışık saçmaya başlayacağı günlere kavuşmaktır. Zira şeyh karanlık gece gibi bir aşk derdine düşmüştür ve hiç ışık saçmamaktadır.

Bir içimlidir, paha/ pahasızlık temsilidir

Niçe kim bāzārumuz ayrılmadı

Bir içim suya bahā virilmedi (GMT 3068)

Can, sağlık, ömür, vb. insanlar için paha biçilmez değerler kabul edilir. Fakat insanlar bunlara bedava sahip olur. Yukarıdaki beyitte Gülşehrî ömür, can, sağlık gibi, bir içimlik suyun (deyim) da pahasızlığından dem vurur. Su burada paha biçilemeyecek kadar değerli olup da ücretsiz elde edilebilmesi açısından ele alınmış görünmektedir.

Kendi yolunu açarak akar, aslana temsil olur

Su yolını açmayınca akmaya

Tañrı āhir bacadan bırakmaya (GMT 3669)

Gülşehrî bir aslanın avlanmayınca doymayacağını anlatırken aslanı suya, avlanmayı yol açmaya, doymayı da akmaya benzetir. Nasıl ki su kendi yolunu açmadan akamazsa aslan da kendi avlanmadan karnını doyuramaz. Gideceği yolu açması yönüyle ele alınan suyun aksi takdirde akamayacağı vurgulanır.

3.1.10.5. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Doğru yola girmeyi temsil eder

Ol egri çeker sen ko togruya sap

Ol od yandurur üstine sen su sep (HMSN 314)

Heves ve arzular insanın üstünde ateş yandırır (tezat) ama o ateşe insan su serpmeyi bilmelidir. Su serpmek teskin edici özelliği üzerinden işlenerek doğru yola sapmakla eş tutulur (istiare).

Düşünmeyi simgeler, av mekânıdır

Söz işiden endîşe eyler olur

Aña lâyük iş pîşe eyler olur (HMSN 325)

Pes işler düzen kamu endîşeden

Balık sudan aslan kaluñ mîşeden (HMSN 326)

Öğüt dinleyen kişi düşünür ve ona layık iş işler, o fikirlerden nice iş halleder. Sudan balık, sık meşelikten aslan çıkarır. Sudan balık çıkarmak, onu avlamaktır. Dolayısıyla hayırlı ve kazançlı bir iş yapılmış olur. Su; fikre, düşünmeye temsildir (istiare). Balık avlamak, düşünüp taşınarak iş yapmayı temsil eder. Balık ise işin sonucunda elde edilen yarara temsildir. Av mekânı olma işleviyle beyte yerleştirilen su ögesi, içinden kıymet verilen bir nesneyi yani balığı çıkarması yönüyle ele alınır.

Kıyısı tekinsizdir, hırsız mekânıdır, insanı savunmasız kılar

Meger bir gün ılı suya varıcak

Tonunu ol arada çıkarıcak (HMSN 472)

Tonında ol anıhtarı gizledi

Süheyl anı ugurlayın gözledi (HMSN 473)

Su kıyıları tekinsizdir, uğru/ hırsız mekânıdır, insanı savunmasız kılar.³³⁰ Nitekim Süheyl babasındaki (padişah) anahtarı elde etmenin (aşırmanın) yolunu

³³⁰ Su kıyısı tekinsiz addedilir. Mekânın tekinsizliği bahsinde Mustafa Aça önce mekânı iki tür olarak ele alır ve tekinsizliğin dış mekânla ilişkisini şöyle dile getirir: “*Mekân algısını oluşturan*

aradığı bir sırada padişah bir ulu su kıyısına yüzmeye gitmiştir. Orada üstünü başını çıkarmıştır. Suyu bu vesileyle insanı savunmasız kılan bir yapı arz ettiği görülür. Süheyl'in anahtarı alıp amacına ulaşması babasının su kıyısındaki savunmasız halinden yararlanmasyla gerçekleşir.

Nakış üslubunun yeniliğini ifade ederken kullanılır

Benüm düşdi nakşum kamudan sulu

Beni eylediler kamudan ulu (HMSN 609)

Çin sultanının suretini resmeden nakkaş (ressam), yaptığı resmin diğer nakkaşlarınkinden taze ve güzel olduğunu anlatırken “sulu nakış” ifadesini kullanır. Sözlükte sulu; taze, solmamış demektir. Beyitteki kullanımına bakıldığında bu anlamlara ek olarak iyi, üstün, güzel manaları eklenebilir.

Yansıtır, ecel susar

Ol ümîdi virmesedi cânuma

Ecel bellü susadıdı kanuma (HMSN 661)

Nakkaş, Süheyl'in suda yansımaları görüp (suyun yansıtma özelliği) âşık olduğu suretin kim olduğu ve nerede yaşadığı haberini muştulayınca Süheyl canına ümit bulur. Zira bu ümit yokken ecel adeta onun canına susamıştır. Ecelin bir kimsenin canına susaması (deyim), onu öldürmeyi istemesi demektir. Süheyl'in aşk çılgınlığı yüzünden ölecek raddeye vardığını anlaşılar.

Şaraba su katılarak tesiri azaltılır

Suci içen kişi nite bekleye rāz

Meger suluca ola ol dahı az (HMSN 1189)

Su katılmış şarap, şiirlerde ele alınan başka bir motiftir. Nakkaş Süheyl'e şarabına su katmasını ve içkinin tesirini azaltmasını salık verir. Çünkü şarabın etkisi

paradigmaların başında, iç ve dış ikiliği gelmektedir. Güvenli alanı işaret eden içe (örneğin ev) ve güvensiz alanı işaret eden dışa (eşikten ötesi) yüklenen fenomenolojik anlamlar, şüphesiz geleneksel anlatılarda da yer alır. Ancak bu anlamlandırma da bireysel bir tasarruftan çok çoğunluğu mitlerle beslenen inanışların belirleyiciliği hâkimdir. Mekâna dönük tekinsizlik algısı içinde muhkem meskenin dışındaki alanların yer alması sınırsızlık ve belirsizlik ikilisi ile açıklanabilirken daha özelde terk edilmişliğin izlerini taşıyan eski meskenler veya alanlar, insanlar âleminin kontrolünden çıkmış, metafizik varlıklarca devralınmış mekânlar şeklinde değerlendirilebilir.” Aça, 2018: 7.

azalırsa Süheyl daha az konuşacak ve sırrını açığa çıkarmamış olacaktır. Suyun buradaki görevi istenmeyen bir tesiri azaltmaktır.

Sarayın güzelliğini vurgulayan elemanlardandır, çevresini güzelleştirir, gönle hoş gelir

Ulu havz u taht öfine bağlamış
Anuñ bigi endāze düzmiş imiş (HMSN 1346)

Ki ger bir kişi tama agar ise
Gözikürdi suda ne kim var ise (HMSN 1347)

Gelüben çü ol tahtı havzı görür
Gelüp gönline hoş geçüp oturur (HMSN 1356)

Çin şahının Süheyl ve beraberindekiler için yaptırdığı sarayın mimarisinde su büyük önem arz eder. Sarayın güzelliği ve meziyeti methedilirken ulu bir havuzu bulunduğu, havuzdaki yansılardan faydalanılarak çevrede ne var ise hepsinin görülebildiği söylenir. Süheyl'in gezdiği sarayın en gösterişli yeri havuzdur. Nitekim orası gönlüne hoş gelir ve havuz başına geçip oturur. Beyitteki su havuzu yansıtma özelliği sayesinde bulunduğu mekânın kıymetini arttıran ve onu güzelleştiren, etrafı gönle hoş getiren bir öğedir.

İletişim aracıdır, ayna işlevi üstlenir

Görürseñ suda gölgesin bakmagıl
Yüzün görmege su bigi akmagıl (HMSN 1363)

Su, sevgiliyi yansıtan bir ayna, onu göstermeye yarayan bir iletişim aracıdır. Yukarıdaki beyitte nakkaş (ressam) Süheyl'e suyun yansıtıklarına bakmaması konusunda ikazda bulunmaktadır. Zira ola ki Nevbahâr sarayın damında gezinir de yansımaları suya düşerse bunu gören Süheyl'in aklının başından gideceğinden endişelenmektedir. Hoca Mes'ûd'un beytine göre su ayna görevi gören bir iletişim

aracıdır³³¹. Ayrıca “su gibi akmak” deyimini kullanılarak Süheyl’in iradesini hemen kaybetmemesi gerektiği söylenir.

Yansıtır, uydu işlevi görür

Sudan gitmemiş irteye dek gözi

Görüne diyüp Nev-bahâr’uñ yüzi (HMSN 1372)

Su, yâri (Nevbahâr) âşığa (Süheyl) yansıması özelliği ile bir uydu gibidir.

Kilimi suya bırakmak

‘Aceblemeñüz her ki ‘ışka uya

Meseldür kilimin bıragur suya (HMSN 1445)

Aşka uyan kişinin hali betimlenirken “işi oluruna bırakmak, kötü bir durumu düzeltme gayretinden vazgeçmek” anlamına gelen “kilimi suya bırakmak”³³² deyimine yer verilir.

Su gibi akmak

Ve ger ivüben olasın bî-karâr

Su bigi ger ahdıysa girü karar (HMSN 1464)

Zamanın vs. hızla geçmesi manasındaki “su gibi akmak” deyimini beyitte Nevbahâr’ın silüetinin Süheyl’e bir an görünüp sonra yok oluvarmesine isnat edilerek söylenir.

İletişim sağlar

Hemân gölgesi düşdi girü suya

Süheyl’e ne zahm urdı su yâ soya (HMSN 1491)

Nevbahâr’ın suda yansıyan aksiyle Süheyl’in gönlü aşkla yaranılır. Suyun burada bir çeşit iletişim cihazı işlevi üstlendiği, âşıklar arasındaki iletişimin öncüllüğünü yaptığı söylenebilir.

Su baştan aşmak

³³¹ Suyun ayna görevi üstlendiği beyitler: (HMSN 1441, 1443)

³³² Kilimi suya bırakmak/ salmak/ sermek ile ilgili bkz. (HMSN 1917, 3235)

Ecel çün iriſe su baſdan aſa
Bulinmaz amān gölgeden güneſe (HMSN 1493)

Ki bir gün ola kim su baſdan aſa
Dokınur olursa ayaguñ taſa (HMSN 5462)

Bir iſin haddini geçmesi demek olan “su baſtan aſmak” deyimi beyitte ecele isnat edilir. Aſk yüzünden ölecek raddeye varan Süheyl, sevdiğine (güneſe) ecel (gölge) yüzünden ulaşamayacağı endiſesi içindedir. İkinci beyitte yine aynı anlamda olmak üzere büyük sıkıntılarla uğraſmak zorunda kalmak durumu için deyimin kullanımına rastlanır.

Ol ayak depindügi gelmez iſe
Çü su vara baſdan yukaru aſa (HMSN 3041)

Tepinmekle iſ olmaz, su varır yukarı aſar, denilen beyitte su baſtan aſmak deyimi “bir iſin haddini geçmesi” manasıyla dile getirilir.

Keçeyi suya bırakmak

Günüm intizār ile niſe geçe
Demidür ki suya bıragam keçe (HMSN 1495)

Ar ve namusu hiçe saymak manasındaki “keçeyi suya bırakmak/ atmak/ salmak” deyimi Süheyl’in aſk ve intizar derdiyle canından vazgeçme düşüncesine temsildir.

Ayna işlevi görür, güzelliği yansıtır

Tama agdı vü bāga kıldı nazar
Girü gölgesi suya düşdi meger (HMSN 1555)

Nevbahār hava almaya dama çıkıp sarayın penceresinden bahçeye bakar. Kızın bahçedeki suya düşen gölgesini Süheyl hayran hayran seyreder. Suyun burada ayna görevi gören bir iletişim aracı işlevi üstlendiği anlaşılır. Genç kız ve su, Sümer anlatılarından bu yana kullanılan bir motiftir (Sezen, 2016).

Genç kız ve ay ile birlikte anılır, yansıtır

Bu resm ile gölge bıraktı suya

Sanasın ki girmişdi ay busıya (HMSN 1634)

Parçalı bulutlu havada önüne bulut gelmesiyle sudaki aksi kararan ay tasviri temsili teşbih yoluyla ay gibi parlak sevgilinin gölgesinin suya karanlık bir siluet şeklinde düşmesine benzetilir. Su, yansıtıcı unsur işlevindedir. Burada genç kız ve su motifi yanında ay ile su motifine yer verildiği söylenebilir.³³³

Akar, beklemez, vakitli olmayı temsil eder

Su kim akar ola vü od kim yanar

Anı itmeye kim ide intizâr (HMSN 1731)

Su beklemez, akar. Tıpkı suyun akması ya da ateşin yanması gibi vakti gelen şey bekletilmeden yapılmalıdır. Beyitte ressam Süheyl'e acele edip gece karanlığının verdiği fırsatı kaçırmadan Nevbahar'ın köşküne gitmesini, kızı bekletmemesini öğüt verir. Süheyl suyun akması, ateşin yanması gibi hareket etmeli, olması gerekeni anında yapmalı, geciktirmemelidir. Suyun "akma eylemini vakti gelince gerçekleştirme" ile Süheyl'in "Nevbahar'ın köşküne gitmesi" arasında alaka kurulur.

Teskin eder, vuslatla alakalandırılır

Biri birini koçdılar öpdiler

Sanasın yanar oda su sepdiler (HMSN 1875)

Süheyl ile Nevbahâr'ın birbirine kavuşup muradına ermesi ile yanar ateşe su serperek (deyim) onu yatıştırmak arasında temsili teşbih yoluyla benzerlik ilgisi sağlandığı görülür.

Su içmemek âşıklık hallerindedir

Ne su içdüm ü ne yiyesi yidüm

Ne bir lahza diñlendüm ü uyudum (HMSN 1888)

Kanıhmış idi aglamakdan gözüm

³³³ Ay ile su motifi hakkında tezin "Aya Dair İnançlar" başlığına bakılabilir.

Bulaşmış idi kan yaşına yüzüm (HMSN 1889)

Yemek yememek su içmemek, kan ağlamak âşıklık hali olarak değerlendirilir. Nitekim Süheyl’le ilk kavuşmasından ikinci kavuşmasına kadar geçen zaman aralığı Nevbahâr’a epey zor gelince Nevbahâr’ın yemeden içmeden kesildiği³³⁴, ağlaya ağlaya gözünün başka tepki göstermez olduğu, kanlı yaş döktüğü aktarılır.³³⁵

Kalburla su taşımak

Kimesneyle eylerse hışm u küsü

Be-cid şöyle turur ki kalburda su (HMSN 1983)

Verimsiz, sonuçsuz bir işle uğraşmak manasındaki “kalburla su tutmak/ taşımak” deyimini, mesnevide aşkın insanın başına açtığı zorluklara isnaden kullanılır. Örneğin aşk her kime küser ve öfkelenirse o kişi artık ne yaparsa yapsın kalburda su tutmaya çabalamış biri gibi addedilir.

Yaratılışın mayasıdır, değersizlik çağrışımla kullanılır

Bir avuç çü topragdur asluñ ahı

Ya bir katre su añlagıl sen dahı (HMSN 1996)

Yaratılışın mayası bir avuç toprak ile bir damla sudur, denilerek yaratılış mayası tezyif edilir.

Ateşle mukayese edilir

Tekebbürlige virmeyügör boyun

Anuñ odı virür yile yüz suym (HMSN 1998)

İnsan kibrine boyun eğmemelidir. Çünkü onun ateşi insanın yüz suyunu (haysiyetini, onurunu) yele verir (heba eder). Beyitte ‘anâsır-ı erba’anın üç unsuru ateş, yel, suya yer verilirken su ateşle karşılaştırılarak yüceltilir.³³⁶ Kibir ateşi yüz suyundan aşağı tutulur.

Bahadır su yerine kan içmelidir, kana kana içilir

³³⁴ Benzer beyit için ayrıca bkz. (HMSN 4188)

³³⁵ Gözyaşının kanlı oluşuna dair bkz. (HMSN 4888)

³³⁶ Ateş ile suyun karşıtlık içererek birlikte geçtiği beyitler: (HMSN 3493)

Bahâdur su yirine kana kana

Gelin yaraşur kim yakına kına (HMSN 2567)

Herkese yakışan bir iş vardır. Bahadıra yakışan şey su yerine düşmanın kanını kana kana içmektir (bertaraf etmek), denilerek suyun kana kana içilme yönü³³⁷ ve kan yerine içilişi vurgulanır.³³⁸ Düşman ve bahadır kelimeleriyle suyun tarihe ve kültüre dayanan bir tenasübî bağ içerisinde kullanıldığı düşünülebilir.

Kana susamak

Seni sandug âdem ola dîvdüñ

Kanuña susaduñ u key ivdüñ (HMSN 2623)

Öldürme hırsı duymak manasındaki kana susamak deyimini mesnevide yer almaktadır.

Susuz ölmek zulmün temsilidir

Kimüñ başı üzerine urdı tâc

Ki öldürmemişdür ya susuz ya aç (HMSN 2684)

Feleğin zalimliğinin hakkında “aç susuz ölmek/ kalmak” deyimine yer verilir.

Bir içim su gibi olmak

Sözi hoş yüzi hûb aslı aru

Bir içim su bigiyidi tupturu (HMSN 2804)

“Bir içim su gibi” deyimini mesnevideki erkek kahraman Süheyl’in güzelliğine binaen söylenir (istiare). Çin şahı “bir içim su gibiydi dupduru” diyerek Süheyl’i över ve beğenisini aşikâr eder. Şah şayet Süheyl’in aşkını bilseydi kızını ona vereceğini söyler.

Suyu görmeden çizmeyi çıkarmak

Su görmeyüben tîzcek edügin çıkaran ben

³³⁷ Su gibi kan dökmek manasındaki beyitler: (HMSN 4472)

³³⁸ “Kan içme: Atılgan ve güçlü insanlarla hayvanların kanlarını içerek onlara özgü özelliklerin edinileceğine ilişkin gelenek, bk. kurban, krş. kurban taşı.”

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=180024
E.T. 23.01.2016).

Od yanmayuban ol ki tenūra kıza benven (HMSN 2909)

Nevbahâr perişan halde at koşturur. Yorgunluktan uykuya dalar ve rüyasında Süheyl'i görür, birbirlerine şiir söylerler. Yukarıdaki beyitte Nevbahâr'ın rüyasında Süheyl'e okuduğu şiirde “suyu görmeden çizmeyi çıkarmak deyimine yer verilir. Nevbahâr burada kendi aceleciliğine kızmaktadır.

Su gibi akmak; âşığın temsilidir

Deñizde saña su bigi ahmışam

Edeb defterin oda birahmışam (HMSN 3113)

Senüñ yoluña su gibi ahtum

Kilim suya cân oda birahtum (HMSN 3235)

Nevbahâr erkek kılığında Yahudi'nin (bir karakter) gemisinde gizlenirken kadın olduğu ifşa olunca durumu kurtarmak için güya Yahudi tüccara ilan-ı aşk eder ve “denizde sana su gibi aktım” der (deyim). İkinci beyitte ise Yahudi tüccar Nevbahâr'a aşkını söylemektedir. Fizik kuralları gereği denize ulaşmak suyun temel hedefidir. Dolayısıyla su âşığı, deniz mâşuğu, akış ise aşkı temsil eder (istiare). Ateş ile su tezatlığı yine bu beyitte işlenmiştir.

Yürekteki suyu kan eylemek

Yüregindeki suyu kan eyleyem

Bilinde kuşagın ilan eyleyem (HMSN 3182)

Gemisinde seyahat ettiği Yahudi tüccara prens kılığındaki Nevbahâr'ın kimliği ifşa olunca Nevbahâr bir plan yapar. Planı sayesinde tüccarın yüreğindeki suyu kan eyleyecek (deyim) yani onu doğduğuna pişman edecektir.

Su üstünde ateş basmak

Kadırgayı kübeye kisduralum

Su üstünde bir od basduralum (HMSN 3201)

Nevbahâr Yahudi tüccara “ikimiz gemiyle kaçalım” deyip onu kandırırken “su üstünde ateş bastıralım” der. Tahminen bir deyim olan bu deyişin beyitte “içinde bulunan zorlu durumdan sıyrılıp kurtulmak” manasına isnat edildiği söylenebilir.

Kâfurlu suyla yüz yıkanır

Çü Çîn kavmi Hindü çerisin sıdı

Kara zengî kâfurla yüzün yudı (HMSN 3214)

Gerek cenazenin abdest suyuna gerekse güzellik için yüz yıkama suyuna konan kâfur³³⁹ beyitte gecenin (kara zenci) aydınlanıp gündüze dönmesine (kâfurla yüz yıkamak = beyazlamak) isnaden kullanılır. Dolayısıyla suyun burada aydınlık ve ışıkla alakası kurulduğu söylenebilir.

Topuğuna su inmek

Çagırmakdan oldı dimāğı kuru

Topuğuna su indi turu turu (HMSN 3384)

Uzun süre ayakta kalmak ve epey yorulmak manasındaki “topuğuna su inmek” deyimini “damağı kurumak” ile birlikte kullanıldığı ve kuruluk-yaşlık açısından aralarında karşıtlık sağlandığı görülür.

Yemekten sonra el yıkanır; gülsuyu onun yerini alır

Çü savıldı hon kızıl altın ibrik

Şu resme ki erkân-durur hem tarik (HMSN 3604)

Murassa‘ legençe-y-ile gül suyu_uş

Getürdiler ol elini yudı hoş (HMSN 3605)

Yemek sonrası el yıkamak geleneğine yer verilen beyitte³⁴⁰ sofranın şaşasına uygun düşecek şekilde el yıkama gereçleri tüm görkemiyle anlatılır. Normalde yıkama işleminde su kullanılırken beyitte geçtiği üzere ihtişamın nişanesi olarak suyun yerini gülsuyu alır.

Eli sulu olmak; suya çizmek

Baña bir şunuñ bigi nakkâş bul

³³⁹ Kâfur: “Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının (*Laurus camphora*) zamkından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırli madde.”

<http://www.kubbealtugati.com/sonuclar.aspx?km=kafur&mi=0> (E.T. 01.09.2016).

³⁴⁰ Yemekten sonra el yıkama âdetiyle ilgili bkz. (HMSN 4219)

Kim ola eli sulu nakşu usul (HMSN 3657)

Şunuñ bigi bilürdi nakşuñ yatın

Ki suya yaza-y-idi yil sūretin (HMSN 3661)

Eli işe yatkın, maharetli, elinden iş gelir manasındaki “eli sulu” deyişi mesnevide Nevbahâr’ın şah olunca ısmarlattığı ressamın özellikleri sayılırken kullanılır. Eli sulu nakşu usul olacak bu ressamın maharetli ve usta olması gerektiği söylenir. Hatta ustalık derecesi kastedilerek imkânsız başarmak, çok maharetli olmak manasında rüzgârın suretini suya çizebilmeli (deyim) denir.

Sudan taş çıkarmak

Su yatlusı olur ki taş bitürür

Söz agduğı düşer ki baş yitürür (HMSN 3677)

Kişi usta oldu mu sudan taş çıkarır, söz ağır gelirse düşer ve kişinin başını yedirir.

Beyitte bahsi geçen “sudan taş çıkartmak” deyişi ustalık, beceriklilik manasındadır.

Suyu baştan tutmak

İşidicegez anı nakkâşdan

Didi suyu tutmak gerek başdan (HMSN 3689)

Nevbahâr ressamdan sır saklama sözü aldıktan sonra peçesini açıp ona yüzünü gösterecek ve resmini nakşettirecektir. Beyitte geçen “suyu baş(ın)tan tutmak/ kesmek” deyimini sözlüklerde işin aslı üzerinde kesin bir şey söyleyip ayrıntılarını konuşmaya gerek duymamak şeklinde açıklanmaktadır.

Hileye olanak sağlar, yansıtır, kavuşturur

Hod ol sūreti kim ki baha suya

Göriccek taş olursa aha suya (HMSN 3714)

Nevbahâr Tufan’a (şehir) şah olmuştur. Ulu bir havuz inşa ettirir. Havuzun tavanına kendi resmini nakşettirir. Şehre uğrayıp havuz suyuna yansıyan resmi görüp tanıyan olursa o kişiyi tutup huzuruna getirmelerini söyler. Böylece kendisini tanıyan

kişi ile kavuşmuş olacaktır. Havuz suyunun yansıtma özelliği Nevbahâr'ın zekice planladığı hileli oyunun temel unsuru olur. Resim, nakış kelimeleri suyla tenasüp içerirken suyun birleştirme hususiyeti ele alınır. Su burada zekice planlanmış hileli oyunların temel unsurudur.

Ölüm korkusu su içmeyi unutturur

Hemân lahza zindâna iletdiler
Ne su añar ayrug ne etmek diler (HMSN 3767)

Ol işi aña baş korhusı itdidi
Ki suyı vü etmegi unıtdıdı (HMSN 3773)

Saluk, Tufan (şehir) şahı Nevbahâr'ın resmini bir havuzun suyuna yansımından görür ve onu tanır. Saluk'u zindana atarlar Orada dertten kederden yemeyi içmeyi unuttur.³⁴¹ Ölüm korkusuyla suyu ekmeği unuttur.

Balık suda uyanır

Çü tañ atdı vü gitdi karañulıh
Yuvada kuş uyandı suda balıh (HMSN 3929)

Suda balık uyanması "sabah oldu, herkes uyandı" manasında kullanılan bir deyiştir.

Toprağın hareket etmesini ve verimli olmasını sağlar

Dahı bir ılı suda aña gili
Aña bah u hall eylegil müşkili (HMSN 4593)

Yerine düşen gül yerine düşen kül olurmuş misali toprak örneği üzerinden öğüt verilir. Kimi toprak ılık suyla harmanlanıp güneşte ve gölgede gece gündüz tutulur. Bu toprağın yolu kimi zaman gülün sohbetine yol bulur. Ayaklar altında ezilen bir nesne iken baş üstünde gezdirilenlerden olur. Toprak suyla sık sık anılan ve ona hareket kabiliyeti kazandıran, işlenmesini (çiftçilik) sağlayan bir unsurdur.

³⁴¹ Dertten kederden yemekten içmekten kesilmekle ilgili beyitler: (HMSN 4188, 5010)

Duru olmakla sıfatlandırılır, yokluğu sıkıntı yaratır

Şol aru ta‘ām ile turuca su

Ki ansuz görür cümle cānlar kısu (HMSN 4600)

Su ve yemek temel gıda maddesi olup canlılığın devamı için elzemdir. Buna binaen kıtlık zamanında sıkıntı baş gösterecek ve nice canlar yanacak denir.

İyiliği suya bırakmak

Kime olur ise siz eylük idüñ

Siz eylügi suya bıraguñ gidin (HMSN 5377)

İnsan adaletli davranırsa herkes ondan memnun kalır. İyilik yapar ve arkasını aramazsa da Allah’a yakınlaşır. Beyitte “iyilik yap denize at” atasözünün bir varyantı sayılabilecek şekilde “iyiliği suya bırakmak” ifadesinin kullanıldığı görülür.

Bırakıp gider, sahiplenilmesi zordur, güvenilmezdir, hercaidir

Kim anı sevenüñ kanını içer

Su issi bigi soñra kor u geçer (HMSN 5533)

Yaramaz tayanmak suya bilürem

Velî tekye yüz suyına kıluram (HMSN 5668)

Cihan kendisini sevenin kanını içer, su sahibi gibi onu eninde sonunda bırakıp gider, şeklinde açıklanabilecek beyitte su sahiplerinin başına gelen bir sosyal hadiseye atıf yapıldığı anlaşılır. Su sahipliği hemen her devirde kişiye kazanç ve iyi konum sağlar. Fakat suyun ne kadar süreyle akacağı yahut nereye akacağı belli olmaz. Çağıl çağıl akan su birden kuruyabilir, yön değiştirebilir, yere dalıp kaybolabilir ve tekrar başka bir yerden toprak üstüne çıkabilir. Güvenilmezliği, tabiatının değişkenliği dolayısıyla su sahipliği kalıcı ve garantili bir kazanç kapısı olmaktan çok, talih meselesi görülür. Beyitte bu duruma isnaden feleğin (cihan) güvenilmezliği anlatılır. İkinci beyitte suya dayanmak (güvenmek) hayır getirmez, o sebeple yüz suyuma (onuruma, şerefime) itimat ederim denilir.

Akıcılık temsilidir

Hikāyet yolın dāstān sūyına

Tutup gıtdüm ü ma'nînüñ boyına (HMSN 5618)

Hoca Mes'ûd yazdığı mesnevinin konusunu alıp onu harmanladığını, bire bir çeviri yapmadığını, konuyu destan şeklinde yeniden ele aldığını söylerken *hikâye yolunu destan suyuna tuttum* der. Suyun akıcılık özelliği ile akıcı bir mesnevi yazmak arasında benzetme yoluyla alaka kurulur. “Mani boyu” ifadesinde de mani yine bir akarsu boyuna benzetilerek destandaki anlatıma nasıl akıcılık kazandırıldığı istiare yoluyla anlatılır.

Fakirliği ve göz tokluğunu imler, temel gıdadır

Suya ısladup yir isem besumat

Gözetmeyeven kim döke beg simât (HMSN 5666)

Hoca Mes'ûd fakirliğine ve tok gözlülüğüne misalen “peksimeti³⁴² suyla ıslatıp yerim, beylerin önüme sofrâ sermesini ummam” der. Böylece dünya nimetlerinden, zenginliğinden nasıl el etek çektiğini anlatmaya çabalar. Peksimet fakir yiyeceği olarak bilirse de tıpkı günümüzde simit gibi hemen her bütçeden insanın zevkle yediği gıdalardan sayılır. Fakat beyitteki kullanımıyla fakirliğe ve gözü tokluğa işaret eder. Suyun işlevi ise yine peksimetle aynıdır. Nitekim temel gıdalardan bahsedileceği zaman klasik Türk şiiirinin iki nesnesi su ile ekmektir. Burada ekmeğin yerini peksimet almıştır.

3.1.10.6. Ahmedî, İskendernâme

Değersizlik sembolüdür

Kim bitürür âb u gilden ney-şeker

Kim getürür hâreden hurmâ-yı ter (Aİ-YA 81)

Su ve toprak anlamına gelen “âb u gîl” aslında insanın yaratıldığı “balçık” kastedilerek kullanılır. Haddini aştığında kendine gelmesi için insana uyarıda bulunmak maksadıyla sürekli bu “âb u gîl” hatırlatması yapılır (Şentürk, 2016: 27-8). Değersizlik, gelip geçicilik vb. hususiyetleri yüzünden insan “âb u gîl”den mamul

³⁴² Peksimet: “Dilimler hâlinde kesildikten sonra ısıtılmak sûretiyle gevrek duruma getirilerek uzun süre dayanması sağlanan ktır ekmek”
<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=peksimet&mi=0> (E.T. 04.09.2016).

olduğu için hakir görülür. Allah'ın yaratıcılığını vurgulayan yukarıdaki beyitte kıymetli ama az bulunan şekerin “su ile çamur”dan neşvünema bulduğu hatırlatılarak “Tanrı'nın en adi kabilden nesneden pek kıymetli şeyler var edeceği” gösterilir. Su burada kil (gil)³⁴³ ile birlikte anılarak değersizliğin sembolü olur.

Değersizdir, türlü güzelliklerin membaıdır, itimat edilmemelidir

Âb u gilde şöyle san'atlar kılur

Kim aña cân u gönül hayrân olur (Aİ-YA 94)

Allah'ın mucizeleri şaşkınlık vericidir. Örneğin pek de kıymetli olmayan su ve çamurdan (tezyif) Allah türlü güzellikler meydana getiriverir ve onun bu yaratma sanatı hayranlık uyandırır.

Pes gönül bağlamagıl bu menzile

İ'timâd eylemegil âb u gile (Aİ-YA 415)

Dünyadaki güzellikler geçicidir (sembolleştirme), onlara bağlanmamak gerekir. Ne de olsa özünde “âb u gîl” olan şey güvenilirmezdir.

Candan aziz değildir

Eyle sevmiş üşbu dünyâ menzilin

Kim dutar candan azîz âb u gilin (Aİ-YA 2512)

Örneğin âlimler dünyaya bağımlılık konusunda en temkinli davranması beklenen kimselerdir. Ahmedî, devrin âlimlerini bu yönden sert bir eleştiriye maruz bırakır. Dünyaya bağlılığı, dünya sevgisini yerer. Çünkü onların bu hali, su ile toprak olan cismi candan aziz tutmak demektir. Su ve topraktan olan hiçbir şey candan aziz değildir (tezyif).

İnsan su ile çamura bağlanmamalıdır

Kim getürdi sini üşbu menzile

Kim mukayyed itdi bu âb u gile (Aİ-YA 2545)

³⁴³ Su ve kilin (gil) birlikte geçtiği beyitler: (Aİ-YA 5028, 7762). Su ve kilin (gil) “vücut” manasında kullanıldığı beyit için bkz. (Aİ-YA 5028)

İskender'in sorusunu yanıtlayan Hint tabip Allah'ı kastederek "Seni bu menzile kim getirdi, kim bu su ile çamura seni bağladı?" diye sorar. Böylece insanın yaratılışına atıf yapılır. İnsanın su ile çamura bağlanmaması gerektiği vurgulanır.

Su unsurları üzerinden Allah'a yalvarılır, saflık sembolüdür

İki kevn ü dört erkân hakkı-çun

Üç mevâlîd-ile insân hakkı-çun (Aİ-YA 1825)

Kaşlaruñ ol anberîn-mihrâbı-çun

Lebleruñ ol gevher-i sîr-âbı-çun (Aİ-YA 1829)

Gurbete düşenleruñ kan yaşı-çun

Âşık olanuñ yüregi başı-çun (Aİ-YA 1830)

Yârdan ayru düşenler cânı-çun

Gözlerinden dökilen tûfân-ıçun (Aİ-YA 1831)

Saf ve temiz unsurlar üzerinden yakarma geleneğine İskendernâme'de rastlanır. İskender Gülşah'a aşkını dile getirdiği mektupta suyla ilgili çeşitli benzetmeler üzerinden yol alır. Dört erkân (hılt), dudağın taze incisi, gurbete düşenlerin kanlı yaşı, gözden dökülen Tufan hakkı için yalvaran âşığın tek dileği sevdiğine kavuşmaktır. Suya dair unsurların hakkı için Allah'a yalvarılır. Bu durum akla, bir dileğin gerçekleşmesi için Allah'a yakarırken masum ve saf olduğu düşünülen bebek, çocuk, yaşlı insanlar vb. üzerinden dua etme geleneğini getirir.³⁴⁴ Amaç farklı da olsa uygulamaların her ikisinde saf ve temiz olduğuna inanılan değerler aracılığı ile dilek dileme söz konusudur. Ahmedî'nin su unsurlarını bu kasıtle ele alması yüksek ihtimaldir.

Rahmandan gelir, hayır ve rahmettir

Hayr rahmetdür su Rahmândan gelür

Şerr la'net süci Şeytândan gelür (Aİ-YA 2784)

³⁴⁴ Saf ve günahsız oldukları düşünülerek çocuk ve yaşlılara yağmur duası ettirme geleneği vardır. Ayrıntılı bilgi için tezin "Suya Dair İnançlar, Uygulamalar: Yağmur" başlıklı bölümüne bakılabilir.

İnanışa göre su rahmet ve hayırdır. Allah'tan geldiğine inanılır. Şarap ise kötü görülüp lanetlenmiştir. Bu gerekçeyle de Şeytandan geldiğine inanılır.

Toprağı suya savurmak

Her kimi añsan Sikender yâ Kubâd

Topragın biñ kez suya savurdı bâd (Aİ-YA 2957)

Felekten, dönecliğinden ve güvenilmezliğinden şikâyet edilen beyitte “birinin/ bir şeyin toprağını suya savurmak” inancıyla karşılaşılır. Bir şeyin külünü havaya savurmak deyimi; paramparça etmek, dağıtmak, tamamen yok etmek, yer üstünden silmek anlamlındadır. Aynı durum birinin (mezar) toprağını suya savurmak şeklinde de Türk geleneğinde sürdürülen bir uygulamadır. Dolayısıyla bu inanç “ölümü” çağrıştıran yapısıyla eninde sonunda herkesin aynı sonla karşılaşacağını vurgulamak için beyitlerde yer yer kullanılır. Beyitteki “bâd” kelimesi feleğin karşılığıdır.

Külünü suya savurmak

Sordılar Mansûra ‘ışkı kim nedür

Didi_anı görmege uç gün bunda dur (Aİ-YA 1534)

Evvelinde anı dâra dikediler

Pes ikinci günde oda atdılar (Aİ-YA 1535)

Pes üçüncü gün külin savurdılar

Kamusın yıl-ile suya virdiler (Aİ-YA 1536)

Dâr üstinde anı çün gördiler

Nicedür hâlün diyüben sordılar (Aİ-YA 1537)

Didi dâr erenlerüñ Mi'râcidur

Âşıkun od şem‘ bigi tâcidur (Aİ-YA 1538)

Yâr ele gelse bu resm-ile gelür

Âşık olan kişi hâli böyle olur (Aİ-YA 1539)

Gül seven hâr-ıla hem hoş-hû gerek

Şem'-vâr od içre handân-rû gerek (Aİ-YA 1540)

Tâ ki şeb-nem varlığından yitmeye

Kalkuban yirden güneşe yitmeye (Aİ-YA 1541)

Yukarıdaki beyitlere göre Hallac-ı Mansûr'a aşk nedir diye sorarlar. Aşkın ne olduğunu görmeleri için Mansur onlara üç gün beklemelerini söyler. Bu üç gün içinde Mansur önce dar ağacına asılır, sonra ateşe atılır, üçüncü gün ise onun külü yele ve suya savurulur. Dar ağacına asılıyken Mansur'a hali sorulduğunda; âşıklık halinin böyle olduğunu, dar ağacının erenlerin miracı sayıldığını ve ateşin de mum gibi aşkın tacı addedildiğini söyler. Âşık "gülü seven dikenine katlanır" düsturunca yaşamalı, mum gibi ateş ile gülümsemeyi bilmelidir. Böylece güneşle buharlaşır yükselen ve yiten çiy tanesi gibi heba olmaktan kurtulacaktır. Çünkü asıl olan, çiy tanesinin (insan, âşık) özüne yani denize (Allah) dönmesidir, güneşe değil. Çiy tanesinin üzerinde durduğu gül sevgiliyi temsil eder. Sevgili, ilâhî aşka geçişi sağlayacak temeldir ve onun özü de tıpkı çiy tanesi gibi sudur.

Bir şeyin külünü havaya yahut suya savurmak Türk geleneklerinde var olan bir uygulamadır. Örneğin;

"Kırgızlardaki ateşin kutsallığı, arındırıcı, temizleyici özelliğiyle ilgili inanışlar onların destan, masal, efsane, hikâyelerine, şiir, türkü, ağıt, dua vs. gibi sözlü edebiyatı ürünlerine de yansımıştır. Özellikle kara kişi, cez tumsuk, albastı vs. gibi yer altı dünyasındaki kara güçleri temsil eden olağanüstü yaratıklarla mücadele edilen öykü ve masalarda masalın kahramanı bu yaratıklardan tamamen kurtulmak için onları öldürdükten sonra cesetlerini genellikle yakar ve küllerini havaya savurur veya nehre atar. Aynı olaya Kırgız, Kazak, Özbek halklarına ortak en eski Türk destanlarından olan Er Töştük destanında da rastlanır. Destanda yedi kafalı yaratıktan kaçarken yer altına inen Er Töştük burada Kara Döö, Kök Döö, Çoyun Alp gibi devlerle mücadele etmek zorunda kalır. Bu savaşlarda Er Töştük arkadaşı Konokbay ve atı Çalkuyruk'un da yardımları ile düşmanlarını öldürür ve büyük ateş yakarak öldürdüğü devlerin cesetlerini o ateşe atar. Cesetler geride avuç kadar kemik bile kalmadan tamamen küle dönüşünce küllerini de göğe savurarak dağıtır (bk. Akmataliyev ed. 1996:282). Yer altı dünyasının temsilcileri olan bu tür yaratıkları tamamen yok etmek için uygulanan yakma yöntemi Altay ve Tuva destanlarında da sık görülür." (Orozobayev, 2015: 1752)

Harmanını suya vermek

Gül kemâl-i zînet-ile_ olduhda şâd

Virür anuñ hırmenini suya bâd (Aİ-YA 7683)

İskender devletinin gücünü zirveye ulaştırdıktan sonra her şeyin zevale ermeye başlayacağını farkındadır. Nitekim gül de en güzel çağına eriştikten sonra rüzgâr (güz) tarafından harmanı suya verilecek ve yok olacaktır. Beyitte “harmanını suya vermek” deyimini kullanılmıştır.

Suya vermek

Ol diyâruñ kimini oda yaham

Kimini suya viribenüñ yıham (Aİ-YA 4671)

Elçi kılığındaki İskender Kaydafa'nın huzuruna çıkar, geldiği ülkenin padişahını yani asıl İskender'i övüyormuş gibi yapar ve şöyle der: *O (İskender), batıdaki ülkelerin kimisini yakar kimisini suya verip yıkar.* Beyitteki “suya vermek” deyimini “mahvolmaya bırakmak, heba etmek” anlamında kullanılır.

Kılıcın suyu

Şirk çirkinde boyanmışken bu hâk

Kılıcı suyundan anuñ oldı pâk (Aİ-YA 247)

“Âb-ı tîg” olarak da klasik şiirde sıkça kullanılan tabirlerden birisi “kılıcın suyu/ keskinliği”dir. Bu tabirle kılıcın parlaklığı, keskinliği, şekli, kalitesi gibi çok yönlü detaylara göndermede bulunulur.

“Türkçede hâlen kullanılan ‘su verme’ deyimini kor hâlindeki demirin belirli bir kıvamda suya daldırılarak çelik haline getirilmesi ile olur. Türklerin yüzyılların tecrübesiyle ve o zamanların kısıtlı imkânlarıyla imal ettikleri kılıçlarının kalitesi tarihçe malûmdur. Bazı ustaların sır olarak sakladıkları su verme işlemi ne kadar iyi olursa kılıç da o derece keskin ve kaliteli olurmuş. Bu sebeple ‘âb-ı tîg’ tabiri aynı zamanda kılıcın sertlik ve keskinliği anlamına da gelmektedir” (Şentürk, 2016: 33)

Ahmedî'nin; “Bu toprak şirk kirine bulanmışken Hz. Muhammed'in kılıcının suyundan her yer temizlendi” dediği mısralarda kılıcın keskinleşmesini³⁴⁵ ve

³⁴⁵ “Kılıç, hançer, bıçak, ustura, okun temreni (peykân) gibi çelikten mamul kesici, delici ve yaralayıcı aletler ateşte kor hâline getirilip suya sokularak keskinleştirilirler. Buna çeliğe su verme tabir edilir. Keskinleştirme (su verme) işlemi kullanılan mayinin adına ve niteliğine göre değişik isimlerle adlandırılır. Çelikleştirilmek istenen cisim kızdırıldıktan sonra suya sokulmuşsa buna su çeliği, yağa sokulmuşsa yağ çeliği adı verilir.” Doğan, 2017/2: 410.

işlevselliğinin artmasını sağlayan suyun temizleme, arındırma özelliğine değinilir ve bunun karşıtı olarak “çirk” ifadesi yerleştirilir.

Kılıcın keskinliğini belirtir

Tutuban Mirrîh tîg-i âb-gûn

Kıldı gice râyetini ser-nigûn (Aİ-YA 3232)

Gökteki gezegenler içinde savaşçı karakteriyle betimlenen Mars, Ahmedî'nin beytinde su-rengi/ keskin kılıcıyla gecenin bayrağını (sancak direğini) kırıp onu baş aşağı çevirmesiyle ele alınır. Böylece Mars sayesinde gece bitmiş gün aydınlanmış olur. Mars güneşe en yakın gezegen olarak güneşle birlikte sık anılır.³⁴⁶ Temsil ettiği maden demirdir. Kılıç ise su katılarak kızgın demirin dövülmesi sonucu imal edilir. Beyte bu su-demir ilişkisi gözüyle bakılabilir.

Ayrıca beyitte ters çevrilmiş yahut direği kırılıp baş aşağı çevrilmiş düşman sancağı uygulamasına atıf mevcuttur. Savaşta mağlup olmuş düşmandan ganimet olarak alınan sancaklar eski püskü siyah kumaşlara sarılır veya siyaha boyanarak direği ortasından kırılmış şekilde baş aşağı bir halde padişahın huzuruna getirilir. “*Bu, Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun kudretini ve gücünü ispat eden sembolik bir davranıştı.*” (Doğan, 2005: 54). Ahmedî'nin beytinde savaşçı gezegen Mars, bir düşmanı yenmişçesine gecenin sancağını direğinden kırar ve onu baş aşağı çevirir. Su burada kılıcın keskinliğini belirtme görevindedir.

Yengeç sudan hâsıl olmuştur

Kim su hayvân olur u hayvân hacer

Ol hacer dönüp olur nûr-ı basar (Aİ-YA 3345)

Yukarıda bahsi geçen ve inanişâ göre sudan hâsıl olduğu söylenen yengeçle eskiden tutiya (sürme) yapıldığı, bunu sürünce de güneşe rahatlıkla bakılabildiği rivayet edilir.

Allah'ın yaratıcılığını simgeler, toprak olur

³⁴⁶ Güneşe yakınlığı sebebiyle Marsı gündüz görebilmek hayli güçtür, çünkü güneşin aydınlığı onun görünmesini zorlaştırır. Gezegen gözleminde Marsı görebilmenin en kolay yolu geceleri bakmaktır. Beyitte Marsın gece vakti iş görmesi bu nedenledir. Bu da beyitte bir “gece vakti baskını”nın söz konusu olduğunu gösterir.

Od-ıla yili su eyler suyu hâk

Tolu kudretdür semekden tâ-simâk (Aİ-YA 3388)

Bin mahlûkatı yaratan Allah ateşle rüzgârı su eder, suyu da toprağa çevirir. Yerden göğe her yer onun yaratıcılığının kudretiyle doludur. Dolayısıyla ‘anâsır-ı erba‘anın bileşiği olan su Allah’ın yaratıcılığını simgeler.

Ateşle bir araya gelir

İss’odı sovuh suya karışdurur

İkisin birbiri-le barışdurur (Aİ-YA 3394)

Yili toprag-ıla idüp sâzıkâr

Dürlü nesne yaradur dâna-yı kâr (Aİ-YA 3395)

İşbu dördini idiben mu‘telîf

Nakşlar tasvîr ider muhtelîf (Aİ-YA 3396)

Su Allah’ın kudreti sayesinde zıddıyla (sıcak ateş) bir araya gelerek yeni unsurlar hâsıl eder. Dört unsur burada dünyadaki türlü nakışların hâsıl olmasını sağlayan muhtelifler/ muhalifler şeklinde adlandırılır.

Şarap ile zıtlık içerir

İçme anı kim ‘akl bünyâdın yıkar

Su dime_aña ki_oddur ol sini yakar (Aİ-YA 734)

Eflatun, şarabın zararına dair İskender’e yazdığı pend-nâmede ihtarda bulunur. Şarabın mizacı yakıcıdır. Bu sebeple su niyetiyle içilmemelidir. Beyit “akıl” bağlamında incelenirse şarabın akla zarar vermesine rağmen suyun böyle özelliğinin bulunmadığı söylenebilir. Su ve şarap zıtlık içerir tarzda kullanılmış ve suyun şarap gibi yakıcı olmadığı dile getirilmiştir.

Arzu nesnesidir

Yañağı tâbına döymezi_âfitâb

Teşne-y-idi la’line dürr-i hoş-âb (Aİ-YA 1387)

Zeresb'in kızı Gülşah'ın güzelliği bahsinde “güneş onun yanağının parlaklığına dayanamazdı, inci onun lal taşına benzeyen dudağına susamıştı” denilerek Gülşah övülür. Rivayete göre Nisan yağmuru damlası ağız açık istiridyeye girer. İstiridyeye, içindeki bu yabancı maddeyi kendi ürettiği bir sıvıyla kaplayarak yıllar içinde inciye dönüştürür (metamorfoz). “İstiridyenin susuzluğu” onun inci yapmak için Nisan yağmuru damlacığına denk gelemeyişidir. Fakat beyitte zaten özü Nisan yağmuruyla mayalanmış “hoş-âb³⁴⁷ hasletli yani tatlı sudan mamul incinin³⁴⁸ yârin dudağına susadığı görülür. Dudak ile incinin tazelik bakımından karşılaştırıldığı beyitte dudağın galibiyeti söz konusudur; zira inci, dudağa susamış halde tasvir edilir. Suyun tazelik körpelik verdiği, arzu nesnesi olduğu beyitten hareketle söylenebilir.

İyilik yapıp suya salmak

Eylük eyle birine yüz eylük al

Didiler kim eylük eyle suya sal (Aİ-YA 3566)

“İyilik yap suya sal” karşılık beklemezsiniz iyilik yapılması gerektiğini anlatan bir atasözüdür.

Bolluk sembolüdür, muteber kişinin yoluna saçılır

Su bigi her yaña saçılmış gül-âb

Her taraf kimhâ döşenmiş bi-hisâb (Aİ-YA 3586)

Çin hakanı Tamgaç İskender'e muti olmaya karar verir. İskender şehre girince her tarafa onun gelişi şerefine su gibi bol bol gülsuyu saçıldığını görür. Burada eski bir uygulama olarak misafiri yahut önemli kişiyi karşılamak için etrafa gülsuyu saçılması geleneğiyle karşılaşılır. Su bolluk simgesi göreviyle ele alınır ve beyitte “su gibi saçılmak” deyimine yer verilir.

Madenlerin cevheridir

Çünkü yağmur inse gökden âb u nem

³⁴⁷ Hoş-âb: (İnci, yâkut, elmas vb. için) Parlak, iyi (cins).

<http://www.kubbealtugati.com/sonuclar.aspx?km=HO%C5%9EAB&mi=0> (E.T. 14.08.2016).

³⁴⁸ Suyun inci olmasına dair bkz. (Aİ-YA 7759)

Cem' olur cevfinde yirüñ bîş ü kem (Aİ-YA 3755)

Müddet-il'ider güneş aña hâk
Kimi ahcâr olur u kimi güher (Aİ-YA 3756)

Çünkü lezc olup karışmay'aña hâk
La'l bigi gevher olur tâb-nâk (Aİ-YA 3757)

Çün lezic olup karış'aña türâb
Lâ-cirem kim taş olur ol hâk ü âb (Aİ-YA 3758)

Pes bularuñ her birinden Kirdikâr
Güne gün hâsıyyet ider âşikâr (Aİ-YA 3759)

Çün kılur kudret 'anâsırda eser
Suyı lü'lü toprağı yâkût ider (Aİ-YA 3760)

Yürece kuvvet virür yâkût-ıla
Lü'lüyi dermân ider derd-i dile (Aİ-YA 3761)

Ömr misbâhına odı nûr ider
Rûh milkin yıl-ile yağmur ider (Aİ-YA 3762)

Madenlerin cevherinin toprak ile su olduğu inancı mevcuttur. Bu inanca binaen Aristoteles kıymetli madenlerin cevherini oluşumlarına göre şöyle anlatır. Gökten inen yağmur yahut su nev'inden bir nem toprağın boşluklarında toplanır. Belli bir süre güneş bu toprağa tesir eder. Tesir sonucunda toprak ve su kimi zaman taş kimi zaman da cevher olur (metamorfoz). Şayet toprak ve su yapışıp da bu cevhere karışmazsa lal taşı gibi parlak olur. Eğer toprak cevhere yapışıp karışırsa toprak ve su taş döner. Allah'ın takdiriyle güneşin 'anâsır-ı erba'ada gösterdiği kuvvet günden güne değişikliğe yol açar. Su inci şeklini, toprak yakut şeklini alır. İnci gönül derdine iyi gelirken yakut ise yürece kuvvet verir. Allah ömür kandiline ateşi nur ederken ruh mülkünü/ ülkesini rüzgâr ile yağmur eder.

Sıhhat verir, bulunduğu yerin değerini artırır

Yiri ma'mûr u suyu sıhhat-fizây

Topragı münbit hevâsı dil-güşây (Aİ-YA 4293)

Mısır'ın suyu havası yaşamak için hayli elverişliydi, manasındaki beyitte su sıhhat veren ve bulunduğu mevkiin güzelliğini, değerini arttıran kıymet addedilir:

“Eskiler buldukları yerin havası ve suyunun insan sağlığı ve mizacını etkilediğine inandığından bu husus gündelik hayatta ve edebiyatta her fırsatta konu edilmiştir. Ev, saray vb. uzun süre yaşanacak bir konut yapılacağı zaman en iyi yeri seçmek için ağaç dallarına henüz kesilmiş bir hayvanın etinden parçalar asılıp bekletildiği ve hangi yerdeki et geç çürürse oranın havasını en sağlıklı olduğu kanaatine varıldığı hakkındaki rivayet meşhurdur.” (Şentürk, 2016: 30)

Ölmezlik elde edilmek istenen bir nesnedir

Yıl-durur toprahdan olanuñ işi

Od u sudan ne bekâ bula kişi (Aİ-YA 5357)

Çün her işi işleyen takdîrdür

Pes ne kim tedbîr var tezvîrdür (Aİ-YA 5358)

Ölmezlik veren şey su değil Allah'ın takdiridir, tezi öne sürülen şiirde “topraktan yaratılan insanın işi yel gibidir, bir bakmışsın onca çabası heba olup gitmiştir” denir. İnsanın ateşten ya da sudan ölmezlik edinmeye çalışması beyhude görülür. Çünkü her işi işleyen yalnızca Allah'ın takdiridir. Onun takdiri dışında nasıl tedbir alınırsa alınsın hepsi yalan dolan kalacaktır.

Sınav nesnesidir, hasta eder

İtdi Tâlûtı olara Hakk emîr

Kim ideler düşmen-ile dâr u gîr (Aİ-YA 7081)

Yüridiler hasm üzre varmaga

Düşmene kendülerini urmaga (Aİ-YA 7082)

İssi günde bir suya ugradılar

Kamusı dil-sûhte teşne-ciger (Aİ-YA 7083)

Hakdan irişdi olara ibtilâ
Oldılar su içmege çoh mübtelâ (Aİ-YA 7084)

Vahy oldı k'ol suyu_ içmeye kişi
Ugrayup geçmek ola andan işi (Aİ-YA 7085)

Her ki içe bir avuç içe hemîn
Eyle iden kişi ola pâk-dîn (Aİ-YA 7086)

Bu gazâya ol-durur kim yaraya
Girmeye dahı kişi ol araya (Aİ-YA 7087)

Ol ki ihlâs ehli degüldi kamu
Aldılar su içdiler kici ulu (Aİ-YA 7088)

Orada mecmû'ı bîmâr oldılar
Hasta vü bî-çâre vü zâr oldılar (Aİ-YA 7089)

Çog içenlerüñ olıban cânı süst
Az içenler kaldı cümle ten-dürüst (Aİ-YA 7090)

İskender-nâme'de anlatıldığına göre Allah Tâlût'u emir rütbesiyle görevlendirir. Tâlût ordusuyla savaşa gitmeye karar kılar. Yolda bir suya uğranır. Allah'tan gelen emir üzerine bu sudan pek içilmemelidir. Fakat ordu mensuplarından suyu kana kana içenler olur. İşte onlar ihlas ehli değildir, denir. Sonra o çok içenlerin hepsi hastalanırken bir avuçtan fazla sayıdaki içmeyenlerin sıhhatine halel gelmez. Suyun burada mümin kulun ihlasını ölçmek için sınav vazifesi gördüğü söylenebilir. Hastalandırma özelliği vurgulanır.

Suyu aşı yalancılık olmak

Bi-vefâlıh hem hıyânetdür işi

Gıybet ü yalancılıh suyu âşı (Aİ-YA 7340)

Kadının işi gücü vefasızlık ve hıyanettir, suyu aşu ise gıybet ile yalancılıktır, anlamındaki beyitte kadın aşağılanırken “suyu aşu³⁴⁹ yalancılık olmak” deyimine yer verilir.

Feleğin rengidir

Bir zamân çünkim bu çarh-ı âb-gûn

Geh ser-efrâz oldu vü geh ser-nigûn (Aİ-YA 7005)

Felek su rengi yani mavi-yeşildir (tirşe).

Devadır

Nice su kim cânlara olur devâ

Sayrulara irişür andan şifâ (Aİ-YA 7753)

Cânlara cân olur u gözlere nûr

Başlara akl u gönüllere sürûr (Aİ-YA 7754)

Halk arasında suyun çeşitli dertlere şifa olduğuna dair kanaat hayli yaygındır. Dolayısıyla insanlar gittiği değişik yerdeki suyu şifa niyetine içmeye gayret eder.

İçine dâhil olduğu nesneye göre değişim geçirir

Katre çünkim berre irer bürr olur

Çünkü deryâya irişür dürr olur (Aİ-YA 7757)

Çünkü taş yâkût su lü'lü olur

Anı gören âkıl-ısa giy bilür (Aİ-YA 7759)

Damla karaya erişip buğday olur denize erişip inciye dönüştür, şeklinde çevrilebilecek beyitte katrenin (damla) dâhil olduğu mekâna göre evirildiği anlaşılır. Yine aynı şekilde ikinci beyitte suyun içine girdiği midye aracılığı ile inciye dönüştüğü görülür.

³⁴⁹ Su ile yemeğin/ azığın/ aşın/ gıdanın birlikte geçtiği beyitler: (Aİ-YA 7396)

Hamile bırakır

Ol ağaç dibinde bir çeşme revân
K'olmuş-ıdı kuvvet ü kût-ı revân (Aİ-YA 7823)

Her kim oğlan ider-idi ârzû
Gusl idüp ol çeşmeden içerdi su (Aİ-YA 7824)

Bir koyun kurbân idiben gündüzin
Ol ağaca sürer-idi kendüzin (Aİ-YA 7825)

Hâmile olup giderdi oradan
Gör neler ider cihânı Yaradan (Aİ-YA 7826)

İskender âbıhayât peşinde yol alırken Şâd-kâm adlı bir yerleşime varır. Buranın halkı ulu bir ağaca tapınan kadınlardan müteşekkildir. Ağacın dibinde “içene güç veren, gıda olan bir su kaynağı” bulunur. Kadınlardan biri şayet cinsi arzu duymuşsa gidip bu kaynaktan yıkanır ve sudan bir miktar içer. Gündüz vakti bir koyun kurban edip o ulu ağaca kendini sürer. Böylece kadın hamile kalır.³⁵⁰ Suyun hamile bıraktığı, cinsi arzuları yatıştırdığı görülür. Ayrıca su ile genç kız/ kadın motifine yer verilmiştir.

Allah'ın Hayy ismini imler

Mazhar-ı Cebbâr nâr u Hayy âb
Mazhar-ı Bâ'is hevâ vü Rab türâb (Aİ-YA 186)

Allah'ın dört elementteki esma karşılığının verildiği beyitte “Hayy” (bütün varlıkların hayat kaynağı, ebedî ve hakîkî hayat sâhibi anlamında esmâ-i hüsnâdan biridir) su unsuruna karşılık gelir ve ikisi arasında benzeştirme yapılır.

Talihi simgeler

³⁵⁰ Sudan hamile kalmak inanişına Türk söylencelerinde rastlamak mümkündür. Söylenceye göre Sagan Han adlı kurgusal kahramanın kızı, otuz dokuz hizmetçisiyle birlikte bir suyun kenarına gider. Kızların hepsi orada sudan hamile kalır. Doğan çocuklardan Kırgız nesli türer (Karakurt, 2011: 176). Ayrıca Kırgızlar Yenisey Irmağı'nın yukarı kısımlarında tarih sahnesine çıkmış bir Türk boyu olarak kabul edilir.

Çarh dülâbı-durur gerdûn-ı dûn

Geh ser-efrâz eyler ü geh ser-nigûn (Aİ-YA 414)

Alçak felek durmadan dönen değirmene benzer ve insanı hem yüceltir hem de tepetaklak çevirir.

Feleğin; dönme, yukarı kaldırıp aşağı indirme, sabit kalamama gibi özellikleri üzerinden felek ile su değirmeni arasında alaka kurulur. Değirmen feleğin (teşbih), değirmenin çevirdiği su ise talihin temsilidir (istiare).³⁵¹

Serinkanlılığa temsil olur

Hilm suyını gazab odına saç

İşbu zulmet perdesin hilm-ile aç (Aİ-YA 824)

Hipokrat'ın İskender'e öğütleri arasında söylediği; *serinkanlılık suyunu öfke ateşine saç, bu zulmet perdesini serinkanlılık ile aç*, manasındaki beyitte “hilm” öfke ateşini yenecek bir su olarak tanımlanır (teşbih). Beyitte geçen “zulmet, perde, su” kelimeleri tenasüp içerisinde kullanılarak âbıhayâtı çağrıştırır. Beyit bu açıdan ele alınırsa hilm suyu, zulmetteki âbıhayâttır (istiare). Onu bulacak kişi ise Hızır'dır.

Beyitte suyun yaratılış bakımından ateşin tam tersi olması, teskin etmesi, saçılması özellikleri ele alınır.

Cömertliğe temsil olur

Gussa odında yanup bî-çâreyüz

Yiryüzünde yil bigi âvâreyüz (Aİ-YA 3222)

Lutfuñuñ fazlı kapusın bize aç

Odumuza bir kerem suyını saç (Aİ-YA 3223)

İnsan dert ateşinde çaresizce yanmaktadır ve yeryüzünde rüzgâr misali perişan başıboş gzmektedir. Rüzgârın ateşin etkisini çoğaltması bilgisine binaen ilk beyit değerlendirilebilir. İkinci beyitte Ahmedî bu dert ateşi içindeki hâline çare

³⁵¹ Değirmenler bir tür değişme dönüşme alanları olarak kabul edilebilir. Nitekim öğütölmek için değirmene getirilen hububat farklı bir şekle bürünerek buradan çıkar. Feleğin dönekliğı ve feleğin insanı var olduğı konumdan tam tersi konuma getirerek onun şeklini değıştirmesi bu anlamda değerlendirilebilir. Dolayısıyla değirmen motifi üzerinden kurulan felek imgesinde “güvenilmezlik” olgusu ortaya çıkar.

bulunması amacıyla Allah'a yakarır. Allah'tan lütfunun fazilet kapısını açmasını ve bu ateşe kerem suyundan saçmasını umar. İki beyit bir bütün kabul edilirse kerem suyu dert ateşini söndürebilecek yegâne çözümdür. Kerem ile dert tezatlığı, su ile ateş tezatlığı üzerinden kurgulanır. Kerem suyunun kaynağı Allah'ın lütfunun fazilet kapısıdır. Beyitte üstü örtük şekilde "bir kapıdan su dilenmek" geleneğinin ya da "sebil"³⁵² kültürünün çağrışımını sezme mümkündür.

Varlık çeşmesinden yokluk kuyusuna akar

Sun'-ı Hakdur çeşme-i âb-ı revân

K'andan olur halka fâyiz cism ü cân (Aİ-YA 3472)

Üşbu varlıhla ki uş zâhir olur

Kamu ol çeşme suyudur kim gelür (Aİ-YA 3473)

Ol ulu kuyı nedür çâh-ı adem

Kim bu varlıh aña döner bîş ü kem (Aİ-YA 3474)

Nâ-bedîd olur aña düşen kişi

Hîç bilmez kim nice olur işi (Aİ-YA 3475)

Her ne su varsa buña iner yakîn

Lîki bu kuyu dahı boşdur hemîn (Aİ-YA 3476)

Niçe su girdi-y-se buña tolmadı

Tolacağı dahı mümkün olmadı (Aİ-YA 3477)

³⁵² "Büyük şehirlerin işlek caddeleri üzerinde ve genellikle cami yanlarında içme suyu dağıtılan özel mimari birim. Sözlükte "yol" anlamına gelen sebil kelimesinin terim anlamının "fi sebili'llâh" (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği belirtilmekte (EP [İng.], VII, s. 679), daha önceleri fazla yaygın olmamakla birlikte sebbâle adının kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar başlangıçta dağıtılan suya sebil ve dağıtıldığı yere sebil-hâne demişlerse de zamanla "hâne" terkedilerek bugünkü şeklini almıştır. [...] Hz. Peygamber'in sadaka-i câriye arasında en fazla, insanların su ihtiyaçlarını gidermeye yönelik havuz, sarnıç vb. yaptırılmasını tavsiye eden hadisleri sebebiyle hayır sever müslümanlar sebil vakfetmeye büyük önem vermiştir." Bkz. Urfalıoğlu, 2009: 249-50.

Bu kuyı tolmadı vü tolmayısar
Ol su eksük olmadı olmayısar (Aİ-YA 3478)

‘İlm gündüz bigi rûşendür yakîn
Cehl karañu kara gice hemîn (Aİ-YA 3479)

Ahtaş olur âlim itdügi amel
Câhil itdügi karataşdur dagal (Aİ-YA 3480)

İskender-nâme’de bahsi geçen bir çeşme vardır. Bu çeşme Allah’ın yaratıcılığına temsildir. Çeşmeden akan sudan beden ve can meydana gelir. O sebeple çeşme bir “varlık çeşmesi”dir (istiare). Suyun içine aktığı bir kuyu bulunur, adı “yokluk kuyusu”dur. İyi kötü her varlığın döneceği yer burasıdır. Kuyuya düşen her can-cisim (istiare) gözden kaybolur ve ona ne olduğunu kimse bilemez. Gece gündüz demeden bu kuyuya bahsi geçen çeşmeden su akmaktadır fakat kuyu dolmak bilmez. Ne kadar çok canlı doğarsa doğsun hepsinin ölüp gideceği, bu sahne üzerinden ima edilir. Yokluk kuyusu her canlıyı (çeşmeden akan su) içine alacak genişliktedir. Su kuyuya dolarken damlalardan çisenti oluşur. Geceleri çiseleyen damlalar kara taş olur, gündüzleri çiseleyenler ak taş olur. Ak taş âlimin yaptığı işlerin, kara taş ise cahilin yaptığı hilelerin temsilidir (istiare).

Şarap şer suyudur

Üşbu nev’a şerri çoğ itdi şerâb
Pes güzâf olmadı_ anuñ adı şer âb (Aİ-YA 6274)

Ahmedî İskender-nâme’de şarabın kötülüğünü anlatırken ona boş yere “şer suyu” denilmediğini söyler. “şerâb” ile “şer âb” arasında cinas ve istiare ilgisi bulunur.

Şerden temizlenmiş insan gönlünü temsil eder

Üşbu zulmetle küdüretlü türâb
Hîle-y-ile hall iderler olur âb (Aİ-YA 7286)

Çünkü ol su kaynaya olur hevâ

Merkezinden topraguñ olur cüdâ (Aİ-YA 7287)

Hayvân (beden) nasıl ruhanî olur, altta bulunan bir şey nasıl üste çıkar dersen karanlıkla bulanmış toprağa bak. Zira hile ile onu çözüp ayrıştırarak su elde ederler. Su buharlaşıp havaya yükselerek toprağın merkezinden ayrılır, şeklinde yorumlanabilecek dizelerde su, şerden temizlenmiş insan gönlünü ifade eder (istiare). Suyun topraktan uzaklaşması, buharlaşması yönleriyle ele alındığı görülür.

Dünyayı kastedecek şekilde kullanılır, yürekte sevilir

Duracak yir sandılar bu menzili

Sevdiler cân-ıla bu âb u gili (Aİ-YA 7313)

Ahmedî'nin; halifeler (yöneticiler) dünyayı ebedî durulacak yer sanıp bu suyu ve toprağı yürekte sevdiler, manasındaki beytinde “âb u gîl” dünyadan kasıttır (istiare). Su toprakla alakalandırılarak yürekte sevilmesi açısından ele alınır.

Feda edilir, cana temsil olur

Şem' oda yanmasa nûr olamaz

Su buhâr olmasa yağmur olamaz (Aİ-YA 7740)

Fenâ sayesinde bekâya yol bulunur, fenâyâ ermek için de canı feda etmek lazımdır manasındaki beyitte “su buharlaşmadan yağmur yağmaz” misali üzerinden bağlantı sağlanır. Feda edilecek can suya, ölmek buharlaşmaya, bekaya ermek ise yağmurun yağmasına benzetilerek temsilî istiare yoluyla anlatım sağlanır.

Suret değiştirir

Su revân olup çü gül-zâra varur

Gül kökinden tallar içine girür (Aİ-YA 7744)

Ol kuru ağaç içind'olup revân

Ölmiş-iken cân ider aña revân (Aİ-YA 7745)

Sûretin koyup dahı sûret alır

K'ol ağaca şâh u berg ü bâl olur (Aİ-YA 7746)

Başın' anuñ dürlü dürlü iş gelür
Gâh yaprah gâh tâze gül olur (Aİ-YA 7748)

Gerçi telh ü türş dadar bî-hisâb
Lîki hall olup olur soñra gül-âb (Aİ-YA 7751)

Su-y-ıdı soñ ucı olur girü su
Lîki bes sâfi vü gâyet nîg-bû (Aİ-YA 7752)

Gül ağacının kökünden girip dallarına yürüyen su suret değiştirip (metamorfoz) yaprak olur, gül olur. Sonra da onu gülsuyuna çevirirler. İlkin su iken en sonunda yine su (gülsuyu) olur. Burada insanın fâniliğine ve fânilikten bâkiliğe geçişine temsil için suyun metamorfozu misal verilmiştir (sembolleştirme).

3.1.10.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Ölüm tehlikesi taşır

Bir süñü boyınca kaldı kim ire
Suya düşe anda canını vire (KDYZ 157)

Yehuda, Yusuf'u kuyuya ipe salarken Yusuf'un diğer kardeşi İmran ipi keser. Allah Cebrail'e Yusuf'u tutmasını emreder. Kuyu suyuna bir süngü boyu kala Cebrail onu yakalar. Yusuf'un kuyudaki suya düşmesi ölmesi demektir. Bu sebeple kuyu suyu "mutlak ölüm tehlikesi" şeklinde değerlendirilebilir (istiare). Su tehlikeli olmak, boğmak yönleriyle ele alınmıştır.

Vuslatın temsili olur, teskin etmelidir

Ne kılayım fûrkat odı cânımı
Yakdı vuslat suyu oldı nâ-güzir (KDYZ 280)

Yusuf hem annesinden hem babasından ayrılmıştır. Yaşadığı ayrılık acısı ateş misali onu yakmaktadır. Vuslatın suyu ise derman veremez. Beyitte vuslat, ayrılık ateşini (karşit nesne) bastırması beklenen su görevindedir (teşbih).

Kuşun denizden su alması

Kıssa-i Yûsuf kıssada görmüşem
İy nice üstâda anı sormuşam (KDYZ 513)

Ne kadar kim kuş deñizden su ala
Bu sözüñ şerhi dile ancak gele (KDYZ 514)

Kuş deñizden ne kadar su agz-ıla
Alur ise ol kadar geldi dile (KDYZ 2094)

Kadı Darîr kıssalar arasında Yusuf Kıssasını gördüğünü ve onu pek çok üstada sorup sorduğunu söyler. Fakat kıssaya dair anlatılanların “bir kuşun denizden aldığı su miktarınca” olduğunu söyler.³⁵³ Erzurumlu Darîr’in kıssayı ele almasındaki sebeplerden biri olarak bu beyit gösterilebilir. Beyitte kuşun denizden aldığı su hem bir benzetme (istiare) ve telmih hem de karşılaştırma içeren bir ölçü birimidir.

Üçüncü beyitte Darîr yine kuşun denizden su alması miktarından hareketle yazdığı mesnevide daha söyleneceklerin çok olduğunu, yüz binde bir söylediğini ima eder.

Eve getirilen şeyler yıkanır, yıkma suyuna koku katılır, ışığı yansıtır

Yudılar Yûsufî bâ-(m)üşg (ü) gül-âb
Sanki suya düşdi mâh (ü) âfitâb (KDYZ 531)

Mısır azizi satın aldığı Yusuf’u Züleyha’ya hediye eder “Bu sana oğul olsun” der. Yusuf’u yıkar giydirirler. Beyitte satın alınan şeyin eve getirildiğinde yıkanması geleneği ile karşılaşırız. Yıkama suyuna güzel kokulu malzemeler katılması da eskiden beri süregelen bir başka gelenektir. Yıkanan unsura kıymet verildiğini

³⁵³ Kuşun gagasıyla denizden su alması motifi Hızır ile Musa anlatısında işlenir: “*Hadis metinlerindeki [...] bir ayrıntı olarak Hz. Musa ve Hızır’ın gemiye bindiklerinde meydana gelen bir olay dikkat çeker. Buna göre, bir kuş geminin yan tarafına tutunmuş, gagasıyla deniz suyundan yudumlar almaktadır. Hızır, kendinden ilim öğrenecek olan Hazreti Musa’ya bunu göstererek der ki: ‘Şu kuşun ne demek istediğini akıl edebiliyor musun? O, senin ve benim ilmimizin Allah’ın ilmi yanında denizden gagasıyla aldığı su oranında olduğunu söylüyor.’*” (Ocak, 2012: 47). Benzer bir başka motif ise kuşun suyun dibinden toprak çıkarması motifidir. Türk destanlarında bu motif topraktan yerin yaratılmasına karşılık gelir. Yunus Emre’nin Nur-ı Muhammedî anlatımında ise bir kuşun gölden damlalar halinde getirdiği sudan peygamber ruhlarının yaratılışı anlatılır. Hem destanlarda hem de Yunus Emre’de bu motifte amaç ve sonucun “yaratma” olduğu görülür. Bkz. Güler, 2006: 65.

gösterir. Ayrıca beyitte suyun ışığı yansıtması üzerinden kurulmuş bir tasvir söz konusudur.

Yusuf'un dudağı sudan hâsıl olmuştur

Suya düşdi nergisi bola mı ter
Sudan oldu la'1-i gülnâr-ı ter (KDYZ 802)

Yusuf'un körpe nar çiçeği renkli lal taşına benzeyen dudağının sudan hâsıl olduğunun anlatıldığı beyitte (inanç ögesi) Yusuf'un ağlayan gözleri suya düşmüş nergise benzetilir.

Vuslata dairdir

İki bülbül iki gül kavışdılar
Vasl suyun birbirinden içdiler (KDYZ 1435)

Birbirinden nûş idüp vuslat suyun
Fürkat odı sönüben oldu nihân (KDYZ 1682)

Yûsuf (u) Ya'kûb hoş kavışdılar
Vasl suyun birbirinden içdiler (KDYZ 1890)

İki kardeş -Bünyamin ile Yusuf- birbirine kavuşur. Bu kavuşma atmosferi “vasl suyu” (teşbih) ifadesi üzerinden sağlanır ve sevinç gözyaşı çağrışımı sezilir.

İkinci beyitte Yusuf'la diğer kardeşlerinin kavuşma sevinci anlatılır. Suyun teskin edici yönü, vuslatın ayrılık ateşini (karşıt nesne) söndürmesi özelliği ile ortaya konur. Üçüncü beyitte ise Yusuf'la babası Yakub'un kavuşmasından söz edilir.³⁵⁴

Bir içim su

Tahta ikrâm eylediler giçmedi
Saltanatdan bir içim su içmedi (KDYZ 1918)

Yakub'u görmeye gelen padişah ona ikramda bulunacak ve hâl hatır soracaktır. Yakup padişahın huzuruna gelir ve geride durur. Tahta doğru yaklaşması

³⁵⁴ Kavuşunca ağlamaya dair beyitler (KDYZ 1869, 1870, 1872)

söylenen Yakub'un bunu yapmayı istemeyişi "Saltanattan bir içim su içmedi" sözleriyle dile getirilir.

"Bir içim su" deyimini yaygın olarak "çok güzel (kadın)" manasında kullanılır. Beyitteki kullanımı ise teklifi reddetmek, çevredeki geniş imkânlardan faydalanmamak şeklindedir.

Sert taşın içinden yürümesi hikmettir

Kudreti âdemden âdem dürüdür

Katı taş içinde sular yöridür (KDYZ 1925)

Padişah Yakub'a Tanrı'yı sorar. Yakub Allah'ı "sert taşın içinden su yürütür" deyimiyile betimleyerek onun şaşırtan, mucizeler yaratan gücünü vurgular.

Aşkın hararetine delildir

Baňa suyu virseñ iy şâh-ı kerîm

Kim senüñ 'ıškuñla nice göyerim (KDYZ 1999)

Züleyha aşkının yakıcılığını kastederek Yusuf'a der ki; *ey kerem sahibi padişah, bana suyu versen onu senin aşkınla kaynatırım*. Aşkla kaynayan suyun buradaki vazifesi aşkın hararetine alamet teşkil etmesi ve "etkilenen" konumunda olmasıdır.

3.1.10.8. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân³⁵⁵

Bulunduğu yeri yaşanılasi kılar, güzelleştirir

Lutfuñ cihân sarâyını cennet bâğı sıfat

Hürrem tutar safâ-y-ıla âb u hevâsını (ADD 4/7)

Yaşanılasi en güzel yerin ölçütlerinden biri sudur. Örneğin; "(*Ey hükümdar!*) *Senin cömertliğin dünya sarayını cennet bahçesi misali şen tutarken havasıyla suyunu da sefalandırır*" mealindeki beyitte anahtar kelime sayılabilecek "safa" sözlükte gönül şenliği, rahat, huzur, kedersizlik; eğlence, neşe, zevk; saflık, berraklık" manasına gelir. Bir yerin havasının suyunun sefası ile saray kelimesinin

³⁵⁵ Dünyadan el yumak/ yıkamak deyimine yer verilen örnek için bkz. (ADD 66/7). Suyun saçığa ve inciye benzetildiği örnek için bkz. (ADD 1/3).

tenasübî bağ içerdği düşünülebilir. Zira eski bir uygulamaya göre saray, köşk vs. yapılacak yerin tespitinde havasının berraklığı mühimsenirdi. Havanın berraklığı ölçmek için yeni kesilmiş bir hayvanın eti o yöredeki ağaçlara asılır, en geç çürüyen et mevkiin havasının berraklığına nişan kabul edilirdi.

Sultan Bayezid'in övüldüğü beyitte onun lütfunun dünyayı havasıyla suyuyla yaşanılacak en güzel yer kıldığı ima edilir. Yaşanılacağı en güzel yerin betimlemesinde suyun hava ile birlikte anılması yaygındır.³⁵⁶ Cennet, bahçe kelimeleri de yine su ile tenasüp içerisindedir.

Kıyısında gezilir eğlenilir

Hazân irişdi gelün 'îş-i nev-bahâr idelüm
Çemende bir su kenârını ihtiyâr idelüm (ADD 111/1)

Sahrâ teferrücinde garaz hod hemîn ola
Yâ su kenârı yâ gül-i ra'nâ teferrüci (ADD 234/3)

Yiyip içip sefa sürmenin en güzel mevsimi bahar ile güz kabul edilirken hemen hemen değişmez şekilde bu sefanın mekânı su kıyısıdır.³⁵⁷ İkinci beyitte yürüyüşe çıkıldığında su kıyısında gezinme âdetine değinilir.

Güzelliği ortaya çıkarır

Servüñ çemende gerçi ki âb-ı revân-ı var
Kaddüñ katında kim diye servüñ revânı var (ADD 46/1)

Su kıyısındaki servi güzellik sembolüdür fakat bu güzellik yârinkinin yanında bir hiçtir, denilir. Beyitte kullanıldığı bağlama göre su kıyısının işlevi "servinin güzelliğini ortaya çıkarmak"tır.

Kıyısında sevgililer buluşur

Şu serv-i mûy-miyâm ile su kenârında
Miyâne çün el irişmez kenârı hoş görelüm (ADD 33/3)

³⁵⁶ Yaşanılacağı en güzel yer betimlemelerinde hava ile suyun birlikte kullanıldığı beyitler: (ADD 22/2, 32/1, 67/2)

³⁵⁷ Su kıyısının sefa meskeni, yeme-içme mevki addedilmesine dair beyitler: (ADD 111/2, 264/2)

Şu kıl gibi ince belli ve servi timsali sevgili ile su kenarındayken kucaklaşmayı hoş görelim, ortalık yerde ona el erişmez, mealindeki beyitte su kenarının sevgililerin (hikâye kahramanlarının) buluşma mevkii olma özelliği ile karşılaşılır. Su kıyısı (özellikle mesnevilerde) en önemli olayların geçtiği mekânların başında gelir.³⁵⁸ Sevgililerin kucaklaşmasına imkân tanıyan su kıyısı beyitten anlaşıldığı kadarıyla aslında tam da istenileni (vuslatı) sunmamaktadır. Arzulanan şey sevgilinin miyanına el sunabilmek yani bedensel beraberlik gibi görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında su kıyısının ancak kısmî bir kavuşma sağladığı, sadece buluşma mekânı olduğu söylenebilir.

Ağzının suyunu akıtmak

Ol zevk ile sürâhinün agzı suyun akıt

Ol reşk ile kadeh gözini eşkibâr kıl (ADD 6/19)

Çok beğenip istemek, imrenmek manasında kullanılan “ağzının suyunu akıtmak” deyimini şarap meclisi atmosferinde sakinin dağıttığı şarabın zevkine çabucak ulaşmak hakkında kullanılır. Beyitte şarabın zevkinden sürâhinin ağzının sulanacağı, kıskançlıktan kadehin gözünden yaş döküleceği söylenir. Sürâhinin ağzının sulanması şarabın oradan dökülmesinin arzulanmasıyla ilgilidir. Kadehin gözünün yaşla dolması ise içine şarap konmasına göndermedir. Zira kadeh boştur.

İçilen şarabın tortusu kadehte bekletildiğinde sıvı kısım uçar ve dipte kırmızı bir göz şeklinde kurumuş tortu izi kalır. Bu, şarabın gözüdür. İşte bu göz, kadeh şarapla dolduğunda ıslanmış ve adeta ağlamış gibi olacaktır.

İçinden ateş çıkar

Kahrı emr itse çıkar âb u hevâdan âteş

Mihri lutf itse olur âteş-i âzer nergis (ADD 10/7)

Su, kahr yüzünden içinden ateş çıkan bir unsur olarak anılır. Memduhun perişan etme gücünün tesiri vurgulanırken su ile havanın içinden ateş çıkacağı söylenir. Böylelikle imkânsız görünen bir durum bağlamından hareketle kahrın yakıcılığı belirginleştirilir. Beyitte kahr-mihr, emr-lutf, çıkar-olur ifadeleri

³⁵⁸ Su kıyısının buluşma mevkii ve olay mekânı olma özelliğine dair Gılgamış Destanı'ndan örnekler için bkz. Sezen, 2016: 143-57.

birbirlerine zıt şekilde kullanılır. “Emir” ile “çıkır” kelimelerinin bünyesindeki sertlik “kahır”ın “ateş” boyutunu barizleştirir. Ayrıca ‘anâsır-ı erba’anın üç unsurunun (su, hava, ateş) kullanıldığı beyitte “emir” ile “çıkır” ifadelerinin beraber kullanılışından “yaratılış” çağrışımı sezilenebilir. Zira İslam inancına göre Allah’ın “emri” (kün) ile kâinat ortaya “çıkılmış”tır ve ‘anâsır-ı erba’a yaratılışın temel ögesi kabul edilir.

Sefa, feyiz, memba ile ilişkilidir

Sehâ vü cûduñ ile pür ma‘âdin

Safâ-yı feyzüñ ile ter menâbi‘ (ADD 11/33)

Beyitte geçen maden, safa, feyiz, memba kelimelerin su ile yakın ilişkisi vardır (tenasüp).

Gümüş köprü olur, önüne set bağlanır

Çün hevâ hâlis gümüştenden köpri bağlar sulara

Her su kim sed bagladı her argı ‘ummân eyledi (ADD 17/12)

Sonbaharın parlak gri göğü suya yansır ve yansının bütünlüğüne bakıldığında aralarında gümüşten köprü kurulduğu izlenimi verir. Önü set bağlayan sular ise arki denize çevirir. Yağış miktarınca bereketli sonbahar mevsiminin tasvir edildiği beyitte göğün suya gümüş köprülerle bağlanması orijinal bir düşüncedir.

Soğuk havada soğuk su içilmemelidir

Issı otlar[1] yi soğuk içme perhîz it sakın

Ol sudan iç kim içinde odı pinhân eyledi (ADD 17/21)

Havalar soğuduğunda insanı ısıtan otlar yenmeli, soğuk içecekler içilmemeli, perhize dikkat edilmemelidir. İçinde ateşi gizleyen (sıcak) sular içilmelidir.

Değişkendir, hastalandırır

Muhtelif âb u hevâdan Hak bilür gey sayruyam

Dâ‘iye destûr virgil sağlıguñ şükrânesi (ADD 235/7)

Değişken hava ve su yüzünden ne zaman hastalansa Dâî’ye müsaade edilmesi ve sağlık şükranesi verilmesi istenir. Burada suyun değişkenlik, hastalandırma

hususiyetlerine değinilir. Âb-hevâ-hak kelimeleriyle ‘anâsır-ı erba‘anın üç unsuru kullanılmış olur. Sayru (hasta) kelimesiyle üstü örtülü şekilde ateş (hastalanınca vücut ateşi yükselir) çağrışımı yapılır.

Meyhanenin suyu derdi kederi giderir

Âb u hevâ-yı meykede vü ‘ıška ol mukîm

K’ol âb u ol hevâya irişmez gubâr-ı gam (ADD 267/4)

‘Anâsır-ı erba‘anın üç unsurundan âb-hevâ-gubâr’ın kullanıldığı beyitte çizilen meyhane atmosferinde gama dair ufacak bir toz zerresinin bulunmadığı söylenir. Burasının havası suyu gam giderir çünkü orada aşktan başka şeye ki bu şey ufacak bir toz zerresi büyüklüğündeki gam dahi olsa yer yoktur.

Kabir sulanır, mezarın üstünden geçer, korur

Kabrini nûr-ı rahmet ile rûşen eylegil

Hâkini âb u rahmet ile cûyibâr kıl (ADD 24/42)

Kadim geleneklerden bir tanesi mezarı zaman zaman sulamaktır. Özellikle ilk zamanlarda çürüyen bedenden koku çıkmasını ve vahşi hayvanlar toprağı kazmasını diye önemle yerine getirilen bir uygulama diye bilinir. Zamanla mezarın toprağı yerleşip koku yatıştır. O vakte kadar cenaze sahiplerince bir vefa örneğı olarak bu uygulama gerçekleştirilir.

Mezar sulama geleneğı dışında bir de Hz. Danyal’ın mezarını korumak üzere mezarın üstünden ırmak geçirildiğı vakidir. Vefat eden Çelebi Mehmed ile Sultan Murad’a yer yer atıf yapılan şiirde bu iki olaya göndermede bulunduğu söylenebilir.

Ateş ile olan birlikteliğı âşık ile mâşuğun halini simgeler

İntizâr itmegil kim od ile su

Kılmaz anı kim intizâr kılur (ADD 70/6)

Ateş ile suyun aykırı yaratılışlarına rağmen birbirine beddua etmesi beklenmemelidir. Onların bu hali âşık ile mâşuk arasındaki bağı benzer. Beraberlikleri imkânsız derecesinde zorken “mümkün”lüğü ortaya koyarak mucizevi bir yön sergileyebilirler.

Helva susatır

Şehd ü şekker leblerüñ şevkıyla Dâ‘î teşnedür

Çerb ü şîrîndür susadur lâ-cerem helvâ işi (ADD 159/6)

Ahmed-i Dâî, (sevgilinin) ballı ve şekerli dudağı arzusuyla susamıştır, (nitekim) yağlı şekerli helva şüphesiz susatır, denilen beyitte yârin dudağı, yiyeni susatan helvaya benzetilir. Helva içinde su barındırmasıyla birlikte ona lezzet katan şeker, yağ dolayısıyla susatıcı özelliğindedir.³⁵⁹

Avuçla içilir

Mâdâma sakaynâ ‘ataşun kas’ata râhî

V’allâhi şeribnâhu ‘alâ zikri melâhi (ADD 172/1)

“Mademki avuç tasıyla susuza su sundunuz, and olsun ki biz de o suyu tatlı geçmişî hatırlayarak içtik.” (Özmen, 2001: 277), manasındaki beyitte suyu avuçla içme âdetine rastlanır.

Şarabın olgunlaşmasına tesir eder, varlığı etkiler

Varlık cihânda ‘ışk ile bir câm-ı bâdedür

Kim kalmışam zamânenüñ âb u hevâsına (ADD 208/6)

Dünyadaki varlık aşk(ın tesiri) ile (mayalanmış) bir kadeh şaraba benzer, (ve tıpkı şarap gibi) zamanın havasıyla suyunun tesirine göre olgunlaşır. Beyitte geleneksel yöntemle şarap yapımına dair birtakım bilgilere göndermede bulunulur. Şaraplık üzüm toplanıp salkımdan ayıklanır ve üzüm taneleri hafifçe sıkılarak tek tek patlatılır. Patlatılmış üzümler ara sıra karıştırılarak bir müddet bekletildikten sonra süzülüp posa ile şıra birbirinden ayrılır. Şıra başka bir kaba alınarak “hava almadan” ve sıcaklık sabit tutularak karanlıkta bir müddet bekletilir. Mayalanma gerçekleşir.

³⁵⁹ “Helva Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Ölünün ardından helva yapılması, ateş, su ve un (tarımı ve toprağı simgeler) gibi temel unsurların bir araya gelmesini, ölümden sonra yeniden dirilişi (yemek canlılık demektir) ifade eder. [...] Kökeni çok eski çağlara kadar uzanan ölünün ardından helva yapma geleneği yüzeysel gibi görünse de çok derin anlamları olan bir uygulamadır. Herşeyden önce böyle bir geleneğin sürdürülmesi bile karmaşa karşısında bir düzeni yeniden sağlamayı ifade eder. Gelenek zaten (içeriği insani değerlere uygun olduğunda ve doğru uygulandığında) aslında düzen demektir. Helva bir başka açıdan bakıldığında ortak hareket etmeyi ifade eder, hep birlikte yenmesi ortak bilinç anlamına gelir.” Karakurt, 2011: 72.

Mayalanma sırasında açığa çıkan gazı boşaltmak için bir hortum kullanılır. Hortumun bir ucu şıraya diğer ucu bir miktar “su”ya konur. Gaz çıktıkça suda kabarcıklar oluşur. Böylece gazın tahliyesi sağlanırken şıra hava almamış olur. Belli süre aralıklarla şıranın dibindeki tortuyu kaldırmadan yine bir hortum yardımıyla şıra başka kaba aktarılır. Bu işlem şarabın berraklaşması içindir ve istenen berraklık ile lezzet elde edilene kadar ara ara bu süzme işlemi uygulanır. Kıvam yakalanınca şişelenen şarap karanlık bir yerde (toprakta vs.) olgunlaşana kadar bekletilir. Şarap; su, hava ve zaman üçlüsünün verdiği kıvamla meydana geldiği için beyitte bu üçlüye zarif bir telmih yapıldığı görülür. Varlık şaraba, aşk mayaya benzetilirken zamane-âb-hevâ kelimeleri ihamlı olarak ve tenasüp içerisinde kullanılır. İnsan bedeninin aşk ile mayalanıp kıvam bulmasında devrin koşullarının tesirli olduğu söylenir.

Arzu nesnesidir, iştihak sembolüdür

Âşık visâle teşne suya aç etmege

Mahmûr şûrbâya vü bengî katâyife (ADD 321/5)

Âşık kavuşmaya, susuz kişi suya, aç olan kimse ekmeğe, mahmur insan çorbaya ve esrarkeş kadayıfa özlem duyar, mealindeki beyitte iştihakın su ile sembolleştirildiği söylenebilir.

Su başlığı altında incelenen beyitlerin buradan sonraki kısmında suya dair benzetmelere yer verilecektir.

Âbıhayâta benzetilir, dirilik veren özdür

Şükûfe dir ki mine'l-mâ'i külle şey'in hayy³⁶⁰

Piyâle dir kir mine'l-hamri külli şeyhin şâb³⁶¹ (ADD 1/8)

Su yaşamın özüdür ve bu alakayla âbıhayâtla ilişkilendirilir. Çiçek, özü su olduğu için dirilik (kapalı istiare yoluyla âbıhayât kastediliyor) bahsinde sudan söz açar. Kadehe göreyse diriliğin yolu şaraptan geçmektedir. Âbıhayâtın insanı gençleştirilmesi kabulüne beyitlerde rastlanılırken bu inanışın izini Gılgamış Destanı'na dayandırmak mümkündür.

³⁶⁰ “İnkar edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve **diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi** görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” Enbiya 21:30.

³⁶¹ “Şaraptan bütün yaşlılar genç olur” anlamında bir söz. Bkz. Özmen, 2001: 271.

Yârin lütfudur, nergisleri açtırır

Lutfuñuñ âb u hevâsında bahâr oldı hazân

Bitdi bir yılda iki def'a mükerrer nergis (ADD 10/10)

(Ey sevgili!) Lütfunun suyu ve havası (arzu) ile bahar güze dönünce; bir yılda iki kere nergis açtı.

Lütuf suya benzetilerek hava, bahar, güz ile tenasüp içinde kullanılır. Ayrıca su nergisleri açtıran nesne görevindedir.

Emir Süleyman'ın lütfudur, iklimi yumuşatır, doğayı canlandırır

Lutfuñ âb u hevâsı güz günin kıldı bahâr

Kim şitâ kalbinde ol nesrîn ü reyhân eyledi (ADD 17/47)

Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman'ın lütfunun suyu ve havası güz gününü bahara döndürmüştür ve kışın kalbinde nesrinler, reyhanlar bitirmiştir, denilen beyitte lütuf suyunun sert kış iklimini yumuşatma, ona canlılık katma özelliği üzerinde durulmuştur.

Ateşle suyun birlikteliğinden şarap meydana gelir

Gösterdi şîşe od ile su imtizâcını

Ya'ni ki câm içinde sücinüñ mizâcını (ADD 19/1)

Dâî şarâb-ı câmı gören münkir olmaya

Ya'nî hevâda od ile su imtizâcına (ADD 35/7)

Şarabın mizacının ateşle suyun birleşiminden meydana geldiği söylenen beyitlerde, bir araya gelmesi neredeyse imkânsız iki zıtlığın beraberliğinden dem vurulur. Meydana gelen karışım şaraptır. Ayrıca şarap şişesinin su gibi (berrak, saydam) olmasına rağmen içinde içeni yakan şarabı tutması da bu su-ateş birlikteliğini gösteren başkaca bir yöndür.

Yansıtır, göze benzer

Yüce kaddüñüñ hayâli degül uş gözümde hâlî

Ne 'aceb hayâl-i servi görünürse âb içinde (ADD 216/3)

Nasıl ki servinin silueti suda yansır ise yârin hayali de âşığın gözünde öyle yansır. Çünkü âşık gözünü çevirip başka şeye bakamaz haldedir. Aşk, gözü adeta sevgiliden başkasına kör eder. Bakılan nesnelere nemli ve parlak gözde oluşan yansıması ile su kıyısındaki nesnelere sudaki yansıması arasında alaka kurulan beyitte, “su” ile “göz” yansıtıcılık yönünden birbirine benzetilmiştir.

Rüyaya benzer

Kaddüñ hayâli suda meger göstere nazîr

Yüzüñ misâli düşde meger göstere mesel (ADD 283/5)

Suyun yansıtma hususiyeti ile rüyanın bir görüntüyü insan zihnine yansıtması arasında bağ kurulan beyitte rüya/ düş ve su benzeştirilir.

Bozulmayı gösterir

Eger hışm ile baksañ kûh-ı Kâf’a

Eriye seng-i hâra ola mâyi‘ (ADD 11/25)

Öfkeli bakışın Kaf Dağı’nı eritip semsert taşı su gibi akıttığı söylenir. Sertlik, katılık cismin suretini ortaya koyarken öfke aracılığı ile bunun bozulduğu belirtilir. Bozumu karşılayan ifade ise “mâyi” yani su gibi akışkan hale gelmektir.

Beyitte dağ, taş sözcükleri su ile alakalandırılmış, suyun işlev olarak “bozumu göstermesi” ele alınmıştır.

3.1.10.9. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Gark eder, ihya eder, Allah’ın kudretini gösteren delildir

Gehî gark eyler âba bu cihânı

Girü anuñla virür zindegâni (CSCH-Aİ 84)

Dünyayı suya gark etmesi (Tufan gibi) ve yine aynı suyla ona can vermesi (ilkbahar yağmuru gibi) Allah’ın kudretine temsil gösterilir.

Feyiz ve ratible alakalıdır

Râtib-berân-ı feyz-i nevâlüñdür ins (ü) cân

Rüzî-horân-ı h’(â)n-ı ‘atâñ oldı mür-ı mâr (CSCH-Aİ 143)

Cem Sultan'ın "İnsanlar ve can (/cinler) Allah'ın cömertlik feyzinin mahsulü olarak yeşermiştir (hayat bulmuştur) ve börtü böcek ne varsa o cömertliğin sofrasında yer içer rızıklanır, şeklinde çevrilebilecek beytindeki feyiz ile râtib kelimeleri su ile yakından alakalıdır. Râtib, Arapça "rtb" kökünden gelip nem, nemli olma, taze-yeşil-ıslak olma manalarını taşır ve canlılık ile yakın alakalıdır. Feyiz ise Arapça "fyz" kökünden türeyip (su) taşıp çıkma, saçılma, yayılma; bolluk, verimlilik, bereket, cömertlik, ihsan, kerem; ilim, irfan, marifet; ruha huzur veren tesir manalarını içermektedir.

Dünyanın temeli su üstüne inşa edilmiştir

Vücūd āsāyişin h'āb üzre kıldıñ

Cihān bünyādını āb üzre kıldıñ (CSCH-Aİ 170)

Dünyanın temelini su üzerine kurulduğuna inanılır. Tevhit olarak yazılan şiirde Allah'ın âlemi yaratırkenki nizamından örnek verilir ve (*ey Allah'im!*) *vücudun huzurunu uyku üzerine, dünyanın temelini su üzerine kıldın*, denir. Dünyanın su üzerinde bina edilmesi ifadesinde Kur'ân'daki Hadid 57:4, Hud 11:7 ayetlerine telmih yapıldığı söylenebilir.

Sözden rahmet şeklinde akar

Yüzinde berk urur āsār-ı devlet

Sözünde cār(i) olur āb-ı rahmet (CSCH-Aİ 940)

Fatih S. Mehmed övgüsündeki dizelerde sultanın sözünden rahmet suyunun (teşbih) aktığı söylenir. Su ve merhametli sözler söyleme "akıcı olmak" yönünden bağdaştırılır.

Söz suya benzer

Bakışda gözleri āhûya beñzer

Akışda sözleri san suya beñzer (CSCH-Aİ 5237)

Akıcılık yönüyle söz suya benzetilir ve böyle sözler eden kişi övülür. Dolayısıyla su övgüye sebep sağlar.

Korkunca beyaz duman olur

Ki zîrâ heybet ile çekse ol tîg

Olur su korhusından zehre-i mîg (CSCH-Aİ 964)

Suyun buharlaşıp beyaz buluta/ dumana dönmesi hüsn-i talil yoluyla korkudan bembeyaz kesilip buhar olup uçmaya benzetilir. Zehre kelimesi beyazlaşmak manasının yanı sıra öd-safra da demektir. Bu açıdan dize ele alındığında korkudan ödü patlamak haliyle karşılaşılır. Beyitte Fatih S. Mehmed'in heybetiyle kılıcını çekmesinin etrafta yarattığı korku betimlenir. Ayrıca su-kılıç ilişkisine işaret edildiği söylenebilir.

Kılıcın keskinliğini ifade eder

Âteş-feşâñ olıcak şemşîr-i âb-dârı

Görürse kan kaşanur rûz-ı vegâda zaygam (CSCH-Aİ 1014)

Fatih S. Mehmed'in keskin kılıcı savaş meydanında ateş saçmaya başladığında bunu gören aslan kan işer, denilmek suretiyle kılıcın keskinliği ile su arasında korku faktörlü ilgi kurulur.

Lütufla alakalandırılır, tadı sadece dostta tatlıdır

Lutfuñ suyuyla kahruñ odın görenler eydür

Ahbâba birisi nûş a' dâya birisi sem (CSCH-Aİ 1035)

Fatih S. Mehmed'in lütuf suyu (teşbih) ile kahrının ateşini görenler bunun birisinin dostlar için tatlı bir gıda, diğerinin de düşmanlar için zehir mahiyeti taşıdığını söyler.

Dolayısıyla padişahın lütuf suyunun tatlı bir içecek olduğu düşünülebilir.

Cana can katmalıdır, kuruyabilir, Kevser'le alakalandırılır

Ne çeşme kim buña_olmaz cân-perver

Sogılsun ger olursa âb-ı kevser (CSCH-Aİ 991)

Şayet bir çeşme, suyu ile Fatih S. Mehmed'in canına can katmaz onu ferahlatmazsa o su Kevser suyu dahi olsa kurusun istenir. Kevser'in kıymetçe en değerli su mertebesinde olduğu beyitteki kıyastan çıkarılabilir.

Şeker eriyip suya döner

Güneş utanur idi yüzlerinden

Şeker su olur idi sözlerinden (CSCH-Aİ 1386)

Cemşîd'in aşkla düştüğü ümitsizliğe çare niyetine anne ve babası saraya ülkedeki birbirinden güzel tüm genç kızları çağırır. Tasvire göre onların güzelliğinden yayılan ışık güneşi utandırır, sözlerinin tatlılığı ve sıcaklığı karşısında şeker mahcubiyetinden erir suya döner. Şekerin eriyip suya dönmesi “utanç”ı simgeler.³⁶²

Cemşîd'e temsil olur

Didi Hurşîd idi bir kand-i şâfi

Şeh ol kandi görüp âb oldu sâfi (CSCH-Aİ 2626)

Sevgili (Hurşîd) şekere benzetilirken Cemşîd ise şekeri (Hurşîd) görünce eriyip saf suya dönmesiyle betimlenir. Cemşîd'in suya dönmesi sevdiğine duyduğu aşk dolayısıyladır.

Şeker suya varır

Saçından rû-siyâh olmuşdı 'anber

Sözinden suya varmış idi şekker (CSCH-Aİ 4687)

Şekerin suya varması, utancından eriyip suya dönmesi şeklinde anlaşılır. Hurşîd'in güzelliğinin övüldüğü mısralarda Hurşîd'in tat bakımından şekerden tatlı sözler söylediği ifade edilir.

Şeker ile su gibi olmak

Şu resme _oldı_ âşinâ Mihrâb u bânû

Ki diyeydüñ bu şekker durur ol su (CSCH-Aİ 3379)

Aralarından su sızmayan, samimi dostluk kuran insanlar için kullanılan başka bir tabir de bu kişilerden birinin şekerken diğerinin su gibi olmasıdır. Beyitte Hurşîd'in ve ailesinin oturduğu saraya sık sık giden Mihrab'ın Hurşîd'le kurduğu dostluğun niteliği söz konusu edilir.

³⁶² Utancın denize/ suya benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 3430) Mahcubiyetin deniz/ su ile sembolize edildiği beyitler: (CSCH-Aİ 4680, 4684)

Yükselir, engebeli araziyi düz bir satıh şeklinde gösterir

Gözinden şol kadar akıtdı şeh dem

Kim ol yir cümle düpdüz oldı pür-nem (CSCH-Aİ 1464)

Su; yükseldikçe kapladığı yerdeki pürüzü, engebeyi gidermesi ve onu dümdüz göstermesiyle anılır.

Yolculuk suyu bol yerden geçilerek yapılır

Gidelüm merz-i Rûma togrı yoldur

Bu yolın ni‘meti hem suyu boldur (CSCH-Aİ 1598)

Cemşîd ile yoldaşı Mihrab iki yol ağzına varır. Yollardan biri uzundur fakat nimet ve su yönünden bereketlidir. Diğeri kısadır fakat zorlukla doludur. Yolcu için yolun gıda ve su yönünden varsıllığı tercih sebebidir.

Yolculuk mekânıdır

Girüp bir keştiye tenhâ şehenşâh

Sanasın Burc-ı Ābî’de-durur mâh (CSCH-Aİ 1844)

Hurşîd’e ulaşmak için Rum Denizi’nde gece gündüz demeden gemilerle yol alan Cemşîd bu haliyle Su Burcunda (Balık, Yengeç, Akrep) dolanan aya benzetilir. Ayın güneşi kovalarcasına dönüşü ile Cemşîd’in Hurşîd’in peşinde yol alması birbiriyle bağdaştırılır.

Saflık sembolüdür

Şu resme sözüni kıl âbdan pāk

Ki_ışiden yakasını eyleye çāk (CSCH-Aİ 2014)

Su, saflık ölçüsüne ve sembolüne dönüşür. Şairin bülbülünden istekleri arasında “sudan pak (halis, saf, temiz) sözler söyleme”si ricası böyle bir sembolleşmeyi gösterir.

Temizlik sembolüdür

Şu resme söyle sözüñ âbdan pāk

Ki şekker zehresini eyleye çāk (CSCH-Aİ 5070)

Su yukarıdaki beyitte “temizlik” özelliği (sembolleştirme) üzerinden verilerek adeta bir ölçü birimi şeklinde anılır. Sözün temizliği suyun temizliğine oranlanarak dile getirilir, böylece tesir bakımından gücü vurgulanır.

Ayrılık vakti içilen su zehir olur

Firāk u mihnetüñden su yirine

İçer cān zehr-i kātıl senden ayru (CSCH-Aİ 3245)

Ayrılık acısı âşığa su yerine insanı katleden bir zehir içirir.

Kılıç tarafından içilir

Kılıçlar su yirine kanlar içdi

Süñüler ulu bigi sadra geçdi (CSCH-Aİ 4409)

Kılıç yapımında kızgın demire verilen su, beyte konu edilirken kılıcın su yerine adeta kan içtiği söylenir, böylece savaş hengâmesinin karmaşası, dökülen kanın çokluğu vurgulanır.

İyilik edip suya salmak

Ki_eyülük it suya sal sini bulur

Saña ol buñ deminde rehber olur (CSCH-Aİ 5270)

Yapılan iyilik arkası aranmadan karşılık beklenmeden yapıldığında faydalıdır. Çünkü gün gelir sıkıntılı bir vaktinde insana o iyilik rehberlik eder. Bu mana üzere “iyilik et suya sal” deyimine yer verilir.

Vuslatı temsil eder

Diyem dolāb ile çeksünler anı

Ki_ola sîr-āb vasluñ büstānı (CSCH-Aİ 3257)

Hurşid kaleye kapatılmıştır. Cemşid ile mektuplaşır ve onun kaleye girmesi için bir plân hazırlar. Cemşid’in mektupta belirtilen saatte kalenin değirmenindeki kovaya girmesi gerekmektedir. Kovayı dolapla çektiklerinde iki âşık vuslata ermenin sevincini yaşayacaktır. İşte bu atmosfer tasvir edilirken dile getirilen dizelerde “vuslatın bostanını suya kandırmak” ifadesine yer verilir. Böylece âşıkların hem ruhen hem de bedenen kavuşması (istiare) su metaforu üzerinden kurulur.

Gözü pırılıtlı gösterir

Kemend-i zülf-i zulmet buldı pür-tâb

Senân-ı çeşm-i ahter toldı pür-âb (CSCH-Aİ 4667)

Cemşîd ile Hurşîd'in gerdek gecesinde; *zulmetin (gecenin) saçı parıltılarla, yıldızın gözündeki ışık letafetle doldu*, denir. Gecenin güzelliğinin tarif edildiği dizelerde aynı zamanda Hurşîd'in siyah saçlı, gözü nemle pırıldayan bir gelin olarak gerdek için süslenmesine dolaylı yoldan atıf olmalıdır.

El yumak

Elini tutuban şeh gitdi elden

Elin yudı bi-küllî cân u dilden (CSCH-Aİ 4734)

Bayılmak manasıyla karşımıza çıkan "el yumak" ifadesi Cemşîd'in gerdek gecesi Hurşîd'in elini tutunca heyecandan baygınlık geçirmesini anlatır.

Şarabın içine katılır, yârin dudağında bulunur

Gehî şeftâlû alurdı rutabdan

Gehî lebde bulurdı âb 'inebden (CSCH-Aİ 4776)

Gerdek gecesi âşıklar vuslata ererken Cemşîd'in Hurşîd'in şarap gibi tesirli dudağından su bulduğu söylenir. Burada şarabın içinde su bulunmasından hareket edildiği söylenebilir. Ayrıca renk ve tatça şaraba benzetilen dudağın tıpkı şarapta olduğu gibi su/ nem barındırdığı belirtilmelidir.

3.1.10.10. Ahmed Paşa, Dîvân

Taklitçidir, incilerin mekânıdır

Öykünmez idi lutf-ı kelâmuñla zihnüñe

Olmasa cây-gâh-ı dür-i âb-dâr âb (APD ş.37/45)

(Ey padişah!) Su tazecik parlak incilerin mekânı olmasaydı senin (II. Bayezid) sözünün letafetine ve aklına öykünmezdi.

II. Bayezid'in latif sözler üreten zekâsının övüldüğü dizelerde suyun padişahın bahsi geçen özelliklerini taklit etmeye çalıştığı söylenir. Padişahın zekâsı, parlak inci gibi söz üreten bir deniz yatağına istiare edilir ve suyun onun bu özelliğine olan hayranlığından dolayı parlak inciler ürettiği anlatılır. Suyu böyle bir üretim yapmaya iten davranış "öykünme" yani taklit yeteneğidir. Nitekim su girdiği kabın şeklini alır ve onu taklit eder. Ayrıca suyun inci üretebilecek kadar üstün yaratılışa sahip olması özelliği sayesinde padişaha benzemeye çalışma hakkına erişebileceği ima edilir. Bundan daha zayıf nitelikte bir yapıda olsaydı suyun böyle bir davranışa yeltenemeyeceğine üstü kapalı atıf yapılmış gibidir.

Yârin dudağına temsildir

Dürç-i gaybuñ perdesinden sırr-ı cân olurdu fâş

Perde-dâr olmasa la'1 üñ dürr-i hoş-âb üstine (APD k.17/13)

(Ey sevgili! Senin) Dudağın tatlı su incisine benzeyen dişlerine perdedar olmasaydı bilinmezliğin ağzındaki perdeden can sırrı ifşa olurdu.

Beyitte 'tatlı suda yetişen inci' motifi 'tatlı dudağın ardındaki diş' ile alakalandırılır ve dudak tatlı suya benzetilir. Suyun dudakta oluşu ve tadının tatlılığı suyun burada ele alınan iki özelliğidir.

Âşıkların ve dervişlerin yaratılış mayasında bulunmaz

Âb ü gilden çü mizâcında eser yok bularuñ

Ne ile yugruldu 'aceb tîneti dervîşlerüñ (APD k.8/6)

Bunların mizacında su ve topraktan eser yok; (hal böyleyken) acaba dervişlerin/ âşıkların mayası neyle yoğrulmuştur?

İnsanın yaratılışı çeşitli kültürlerde farklı hikâyelere dayandırılarak anlatılır. Ancak çoğunda ortak şekilde suyun bulunduğu görülür. Tasavvufî düşünceye göre yaratım aşamasındaki ilk insan, su ve toprağın bir araya gelmesinden oluşan cıvık bir çamurdan mamuldür. Dolayısıyla insanın mayasında "su" bulunur.

Beyitte âşıkların/ dervişlerin insan ötesi bir mertebeye yükseldiğine atıf yapılarak onların mayasında su ve topraktan eser bulunmadığı söylenir. Böylece

âşıkların mizacı mutlak aşktan başka şeye yer vermeyecek kadar öze dönmüş ve halis olarak tasavvur edilir.³⁶³

Bir nazarla gül tıynetli olur

Himmetle kûha bir nazar eylerse devletüñ

Suyı gül-âb ola kemer-i kûh-sâr la‘1 (APD k.13/32)

Senin (Fatih S. Mehmed) saadetli gözün himmetle dağa nazar etseydi su gül tıyineti kazanır, dağının kemeri de lal olurdu.

Himmetle nazar etme ifadesi akla tasavvuf görüşündeki yaratılış bahsini getirir. Buna göre Allah evrenin özü olan bir cevher yaratmış ve aşk ile ona bir kez bakmıştır. O bakışın tesiriyle cevher eriyip su gibi köpürmüştür. İşte bu köpüklenme ile evren yaratılmıştır. Ayrıca evrenin yaratılışı için “feyiz” kelimesinin “taşıp akma” manasıyla özellikle kullanılması bu cevher hadisesi ile ilişkilendirilir.³⁶⁴ Fatih Sultan Mehmed de dağa himmet edip baktığında dağdaki suyun gül tıyineti kazanacağı söylenir. Çünkü onun bakışları suyu saadete kavuşturur ve olduğundan daha makbul hale getirir.

Mum eriyiğine benzetmelik olur, varlık bir damla sudan yaratılır

Bu bir katre sudan gör kim ne sūret yazmış

Nice pervāneler düşmiş yüzi hüsni çerāğından (APD g.255/4)

(Allah) Bir damla sudan ne suretler yaratmış, nice pervane bu suretin güzelliğinin kandiliyle yanıp yakılmış ve düşmüştür.

İslam inancına göre Allah insanı sudan yaratmıştır. İnsanın yaratıldığı su için “katre/ damla” tabirinin kullanılması onun değersizliği, küçüklüğü (tezyif) vb. yönlerini hatırlatmak içindir. Allah yaratılan suretler içinde öyle güzellerini var etmiştir ki bu güzelliğin ışıltısını görmekle insan bir pervaneye döner ve o güzellik

³⁶³ Gaston Bachelard en ufak kirliliğin arı bir suyun değerini düşürmesinden bahsederken iyi ve kötü su kavramlarına değinir. Suyun aydınlıkla olan ilişkisini irdeler. Konu hakkında bkz. Bachelard, 2006.

³⁶⁴ “Âlemin, tek kaynak olan Allah’tan sürekli, derece derece ve başka bir varlığı meydana getirme hassasını taşıyacak biçimde zuhur ve sudûru, zât-ı ilâhîden her seviyedeki varlığa kadar yukarıdan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen sürekli oluş, yaratılış ve yenilenme [Kelimenin Arapça’daki asıl anlamı suyun taşıp akmasıdır. Yukarıdaki mânâ, yaratılışın bir nehir gibi durmadan coşup akması tasavvurundan doğmuştur]”

<http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=feyiz&mi=0> (E.T. 6.10.2016).

karşısında yanıp yakılarak yere düşer. Mısralarda mum eriyiği suya istiare edilmesinin yanı sıra suya yazı yazmak (resim çizmek) deyimine yer verildiği görülür.

Toprağın kuyumcusudur

Ābı budur hilye-ger-i hāk iden

Hāki budur gıpta-i eflāk iden (APD k.1/7)

Suyu toprağın kuyumcusu eyleyen ve toprağı feleğın imrendiğine dönüştüren budur.

Beyitte “budur” ifadesiyle kastedilen hakikat “Allah’ın feyzi”dir. Manevi saadeti sunan feyiz sayesinde su toprağın kuyumculuğunu yapar, onu nakış nakış işler ve göz alıcı hale getirir, kıymetlendirir.

Boldur, itibarsızlaşmıştır

Olmuş iken hayātına her nesnenüñ sebep

Çog olduğu‘çün oldı kalîl-i i‘tibār āb (APD ş.37/32)

Su, her nesnenin hayatına sebep olmuşken bol bulunduğu için itibarını yitirdi.

Kur’ân’da; “... diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?” (Enbiya 21:30) şeklindeki ayete atıfla su İslam inancına göre yaratılmış her şeyin özüdür, yaşam ve canlılığın sembolüdür.³⁶⁵ Ahmed Paşa bu inancı hatırlatır ve bir halk görüşüne yer verir. Sudan ucuz, su gibi bedava, sudan bol vb.³⁶⁶ kullanımlar (sembolleştirme) halk diline yerleşmiş yaygın söylemlerdir ve suyun bolluğundan kinaye ile itibar yitirmesini ifade eder (tezyif). Bir önceki beyitle birlikte düşünüldüğünde burada şairin şiirlerinin bolluk sebebiyle eskisi kadar rağbet görmediği söylenebilir. Dolayısıyla da sudan kasıt, yazılan şiirlerdir (temsili istiare).

Hız Muhammed’in şefaatinde akar

Senüñçün konaklandı çün kâ‘inat

Şefâ‘at suyından sun Āb-ı Hayāt (APD k.3/36)

³⁶⁵ Suyun yaşamın özü olması ve canlılığı devam ettirme yetisine dair bkz. (APD ş.47/6)

³⁶⁶ Halk diline yerleşmiş benzer söyleyişler için tezin “Su Duaları, Deyimleri ve Atasözleri” başlığına bakılabilir.

(Ey sevgili!) Kâinat senin (Hz. Muhammed) için konaklandı, şefaatt suyundan bize âbıhayâtı sun.

İnanışa göre kâinat Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Bu sebeple mümin kimse Hz. Muhammed'in şefaatinin suyundan (teşbih) faydalanarak refaha ermeyi, kurtulmayı diler.

Hz. Muhammed'in lütfundan akar, temizler

İnsânı âb-ı lütfuñ idüpdür sefid-rüy

Şeytânı seng-i kahruñ idüpdür siyeh kafâ (APD k.4/25)

(Hz. Muhammed'in) Lütfunun suyu insanı 'yüzü ak' çıkarır; onun kahreden taşı ise şeytanı yüzü kara çıkarır.

Şeytan taşlama; Hz. İbrahim'i Allah'ın emrini yerine getirmekten alıkoymaya çalışan şeytanın yine onun tarafından Mina'da taşlanmasıyla canlandırılması olarak bilinir. İnsanı günaha davet eden şeytana karşı verilen bu tepki aynı zamanda müminin direnişinin sembolüdür. Üç defa yapılan şeytan taşlama uygulaması genellikle gün doğumundan gün batımına kadar yapılır (Aras, 1993: 340). İnsanın yüzünü aklayan bu davranış, şeytanın yüzünün kara çıkarılmasını sembolize eder. Zira suçluyu taşlamak, onu kınayarak cezalandırmak anlamındadır.³⁶⁷ Eski bir uygulamaya göre suçlunun başına kara çul geçirmek yahut yüzüne siyah boya sürmek yine suçluyu ifşa edip onu kınamak içindir. Beyitte bu geleneklere atıf yapılarak suyun temizleyici özelliği üzerinde durulduğu, Hz. Muhammed'in lütfunun arındırıcı bir suya benzetildiği görülür.

Sevgilinin yanağından akar, helak eder, adalet temsilidir

San leşker-i Fir'avn idi bu hatt-ı gubāruñ

Kim 'ārizuñ ābında helāk eyledi Mūsā (APD g.9/3)

(Ey sevgili) Zannedersin ki senin bu tozlu sakalın Firavun'un askerleriydi de Hz. Musa onları senin yanağının suyunda helak etti.

Sakal, kıvrımlı yapısı ve açıkta oluşu (saç gibi şapkayla örtülmez) nedeniyle toz toprak içinde kalmaya daha yatkındır. Ahmed Paşa sakalda biriken ve istenmeyen

³⁶⁷ Bkz. "recm" cezası.

bu sıkıntılı durumu “Firavun’un askeri”yle benzeştirir. Çünkü her ikisi de bir sorunun varlığını teşkil eder ve arzulanan adalet suyun sakalı temizlemesiyle sağlanır. Bu tıpkı Hz. Musa’nın Kızıl Deniz’de Firavunla ordusunu helak etmesi gibidir.

Yanağın su ile beraberce anılmasından kasıt onun tazeliğidir (sembolleştirme). Adaletin takdiri olan su temizlemesi, sorunları gidermesi, yanakta bulunuşuyla ele alınır.

Ağı suyla yıkamak

Yüz kez gül-âb ü müşg ile yursam dehânımı

Düşmez ‘izâr ü zülfüni aınmak baña henüz (APD g.119/6)

Ağzımı yüz kere gülsuyu ve misk ile yıkasam da sevgilinin yanağıyla zülfünü anmak bana yakışmaz.

Beyitte adeta dini bir ritüeli gerçekleştirircesine ağzın suyla çalkalanıp temizlendikten sonra (safiyet kazandırma) dua eder gibi söz söylemeye başlanması anlatılır. En güzel ismi, sıfatları dile getirmek için kişinin başta ağzını temizlemesi olmak üzere bütünüyle tertemiz ve hoş giden surete bürünmesi gelenektir.³⁶⁸ Su ise bu ritüelin temel unsurudur. Temizlik dışında güzel koku sağlamak için suya çiçekler, miskler katılır.

Cennette akar, padişahın kasrında akmakla gururlanır

Kasr-ı behişt âb ile iderken iftihâr

Kasruña girdüğinden ider iftihâr âb (APD ş.36/23)

³⁶⁸ Benzer bir geleneğe Sümer ayinlerinde rastlanır. Sümerlerde dinsel tören yahut evlilik töreni öncesi beden temizliği önemli idi. Söz gelimi aşk tanrıçası İnanna çoban kral Dumuzi (Temmuz) ile beraber olmadan evvel yıkanır, yağlar sürünür, çeşitli takılarla süslediği elbisesini giyer. Eşi olacak Dumuzi’ye kapıyı açmadan evvel İnanna’nın yaptığı tüm hazırlık, suyun arınma ve saflaştırma özelliğini vurgular gibidir (Sezen, 2016).

Yine Sümerlerde yeni yapılan binalarda dini mana taşıyan temizlik yapıldığı biliniyordu. Nitekim Ölüler Diyarına (Kur) giden kral Ur-Nammu yeni inşa ettirdiği ancak kutsanma törenine katılmadığı sarayını hatırlayıp üzüntülere boğulur (Kramer, 2002: 195).

Ur Şehri için yazılan bir ağıtta: “Artık karabaşlı halk törenler için yıkanamıyor./ Kirliyi beğenmek onların kaderi oldu./ Görünüşleri değişti.” (Çığ, 2010: 54, 58) şeklinde dile getirildiği gibi törene hazırlanmak için yıkanmanın gelenek olduğu görülür. Yine bir başka şiirden (Şulgi’nin kutsanması) Kutsal evlilik töreni öncesi rahibelerin yıkandığını öğrenilir. Yapılan kazılarda çeşitli yıkanma gereçlerinin bulunması da temizliğin önemini vurgulayan diğer önemli unsurlardır (Sezen, 2016).

(Ey padişah!) Cennet bahçesi su ile iftihar ederken su ise senin kasrına girmekle iftihar etmektedir.

Yaşanılasi en güzel yer (cennet, saray, ütopya vs.) betimlemelerinde su vazgeçilmez öğelerdendir. Yukarıdaki dizelerde cennet ile padişahın (II. Bayezid) kasrı arasında su aracılığıyla bir övünme hali söz konusu edilir. İlk dizede su ile iftihar³⁶⁹ edilen bir durum mevcutken ikincisinde ise suyun iftihar ettiği bir durum vardır. Yani ilkinde su “övünülen-nesne” iken ikincisinde “övünen-özne”dir.

Me‘va cennetini sular, padişahın lütfundan nemalanır

Kahruñ odınuñ kıt‘asıdur âteş-i dūzah

Lūtfuñ suynuñ ravzasıdur cennet-i me‘vā (APD k.12/55)

Cehennem ateşi senin (Fatih S. Mehmed) kahır ateşinin parçacığdır; me‘vā cenneti lütfunun suyuyla sulanmış bir bahçedir.

Mümin kula mükâfat olarak verilecek me‘vâ cennetinin Fatih S. Mehmed’in lütuf suyuyla (teşbih) sulanması düşüncesinde Fatih’in diğer adı Mehmed ile Hz. Muhammed (isim Türkçede Mehmet şekline evrilmiştir) alakasını iman bağlamında göz önünde bulundurmak gerekir. Lütufla beraber anılan su ise beyitte cenneti güzelleştiren, yeşerten, canlandıran, besleyen bir unsur olarak dile getirilir.

Padişahın lütfundan akar, neşvünema verir

Tuhfe gıder cemālūñe mîvesi bāg-ı nazmumuñ

Olalı lūtfuñ ābyıla neşv ü nemāsı göñlümüñ (APD k.15/9)

(Ey sevgili!) Lütfunun suyu ile gönlüm serpildiğinden beri, şiir bahçesinin meyveleri senin güzelliğine armağan olarak gönderilir.

Memduhun (Fatih S. Mehmed) lütfu, şairlerin gönlünü filizlendirip besleyen büyüten³⁷⁰ suya benzetilir. Serpilen filizden hasat edilen meyveler (şiir) ise memduhun güzelliğine armağan niyetine gönderilir. Şiir üretimi üzerinde yönetimin yadsınamaz etkisi (patronaj sistemi³⁷¹) “bahçe motifi” üzerinden dile getirilir.

³⁶⁹ Gözyaşı, su, vb.nin iftihar sebebi olmasını konu edinen beyitler: (APD g.209/1, g.262/2)

³⁷⁰ Suyun besleyip, büyütme, olgunlaştırma, neşvünema verme özelliklerine değinen beyit örneği için ayrıca bkz. (APD ş.28/6, ş.36/11, ş.37/50)

³⁷¹ Konuyla ilgili şu kaynaklara bakılabilir: İnalçık, 2013; Atabağsoy, 2014/1: 84-103.

Topraktan rüzgâr tarafından çıkarılır, ekinleri topraktan çıkarır

Nice ki âb ile bitürür dânesini hâk

Nice ki hâkden çıkarur rûzigâr âb (APD ş.36/38)

Rüzgâr nasıl ki topraktan su çıkarırsa toprak da ekin tanesini su sayesinde bitirir.

Suyun ortaya çıkması rüzgâr ve toprak etmenlerine bağlanırken bu ikisinden beslenen suyun ekin tanesini bitirmesi yönüne değinilir. Topraktan çıkan su toprağı yeşertir, bitkileri besler, büyütür, yetiştirir.

Âşığın gözyaşına temsildir, bitkilerin taze ve güzel kalmasını sağlar

Gözlerüñ gitmesün gözümden kim

Olur âb içre hûb ü ter nergis (APD ş.39/IV-5)

Gözlerini gözümden ayırma zira nergis çiçeği suda taze ve güzel olur.

Göz yapı itibarıyla suludur. Nergis çiçekleri ise yine yapısı gereği nemli, sulak yerlerde yani su kenarında yetişir. Nergis çiçeğine benzetilen sevgilinin gözlerinin taze ve diri kalması için âşığın daima gözyaşıyla ıslak olan gözüne yakın olması istenir. Burada suyun tazelik, dirilik, canlılık verme ve bir nesneyi bu sıfatlara haiz şekilde hayatta tutma özelliği vurgulanır. Ayrıca su ve nergisin birlikte geçtiği hemen her beyitte Narkissos mitine ve benlik sevgisine telmihte bulunmak şairlerin ustalığını, bilgisini yansıtır.

Nimettir, besler, zaman bildirir

Perverde ola ni‘met-i cûduñla kullaruñ

Virdükce halk-ı ‘âleme Perverdigâr âb (APD ş.36/39)

Yaratılmışların hepsini besleyen Allah dünya halkına su verdiği müddetçe, senin (II. Bayezid) cömert nimetinle kulların beslensin.

Dünya halkına su verilmesi bir süreçtir ve bu ifade suyun zaman belirten bir yönünün olduğunu ortaya koyar. Su canlılar için nimet demek olup onları besler.

Mürekkebe benzetmelik olur, misklisi makbuldür

Ey hâme aglaram seni k’azaldı ragbetüñ

Çog akıdalı ol işige müşk-bâr âb (APD ş.37/31)

Ey kalem, o (padişah kapısındaki) eşiğe hadsiz miskli su akıttığın zamanlardan beri rağbetin azaldı diye ağlıyorum.

Ahmed Paşa yazdığı sayısız (sembolleştirme) kıymetli şiir ve medhiye ile II. Bayezid'in eşiğini adeta miskli mürekkebiyle ıslatmıştır (istiare). Bu sebeple şiirlerine olan rağbetin hayli azaldığını söyleyip dert yakınır. Suyun zaman/ süreç ile yakın alakasının olduğunu gösteren bir başka beyit de budur.

Beñzer ki şāh işigine sürmiş 'izārını

Kim hāki 'anberinden olur müşg-bār āb (APD ş.36/12)

Su, şahın eşiğine yanağını/ yüzünü sürmüşe benziyor, (çünkü o eşiğin) toprağındaki amber sayesinde etrafına misk kokusu yayıyor.

Misk kokulu su,³⁷² makbuldür. Sevgilinin kutsal bilinen eşiği ise güzel kokuların kaynağıdır. Her kim buraya yüzünü sürerse, kokudan yana güzel nasibini almaktadır. Yârin eşiğine yüz süren suyun güzel kokmasının sebebi o eşiğin toprağının amberin olmasıdır. Ayrıca belirtmek gerekir ki su, geçtiği yerlerdeki mineral ve bitki örtüsünün kokusunu alır, çevresinden etkilenir.³⁷³ Böylece bir su kaynağı, başka su kaynağına benzemez, her biri kendine has olur.

Ahmet Paşa'nın şiirlerini temsil eder, hoş-dem eder, güzel kokar

Söziyle hoş-dem itmege Ahmed zemāneyi

Akıtdı işigüne yine müşg-bār āb (APD ş.37/52)

Ahmed Paşa sözleriyle devrin halkına hoş vakit geçirtmek için onların eşiğine yine miskli su akıtır.

Şiirleriyle Ahmed Paşa yaşadığı devrin insanlarını nasıl hoş tuttuğunu anlatırken şiirlerini miskli suya benzetir. Bu suyu içki gibi içen yahut koklayan herkesin nasıl da hoş-dem olduğunu anlatır. Şiir (miskli su), hoş kokulu ve tadı güzel olmasıyla anılır.

Dem sözlükte “nefes, soluk; içki” anlamlarına gelmektedir. Kelime bu anlamlar bağlamında düşünüldüğünde “hem-dem” yani solukdaş/ dost ifadesinin “miskli su” ile tenasüp içerisinde kullanıldığı görülür.

³⁷² Misk kokulu sudan bahseden beyit örneği için bkz. (APD ş.36/17, g.13/5)

³⁷³ Suyun bulunduğu mekânın özelliğini alması, çevresinden etkilenmesi ve edilgen olması hakkında bir örnek için bkz. (APD ş.36/17). Suyun çevresini etkilemesi, etken unsur olması hakkında bkz. (APD ş.36/17)

Eşiğe su akıtmak/ serpmek halk arasında uygulanan bir gelenek olsa gerektir. Bu uygulama tahminen bir misafir vb. geleceği zaman hürmet göstermek için misafirin yoluna su serpmeye geleneğinin benzeri olmalıdır. Hatta su miskli oluşuyla ihtimamın derecesini artırır.

Padişahın sevgisine ve güneş ışınlarına benzetilir, besler

Nūr-ı mihrinden suvarup şâhını eş'arumun

Gülşenimde ahter olurdu şükûfe ber güneş (APD k.20/63)

(Ey sevgili!) Güneşinin/ Sevginin ışığıyla şiirimin fidanını suladım ve gül bahçemde açan gün çiçeğinin meyvesi yıldız oldu.

Fatih S. Mehmed'i bir güneş addeden Ahmed Paşa yazdığı şiirleri³⁷⁴ padişahın sevgisiyle ve ışığıyla hâsıl ettiğini söyler. Paşa'nın dediğine göre şiir fidanını büyüten bu sevgi/ gün-ışığı (teşbih), şairin şiir bahçesindeki gün çiçeğinin beslenip büyümesini, meyve vermesini sağlar. Bu meyveler ise yıldızdan başka şey değildir. Yıldız ise talihin, bahtın sembolüdür.

Gözyaşına benzetilir

Dolâb olur âşüfte-i bustân-ı sarâyûn

Yaşlar döküben nâle kılır vâlih ü şeydâ (APD k.12/36)

Değirmen dolabı senin (Fatih S. Mehmed) sarayının bahçesine tutkundur; (o sebeple de) akli başından gitmiş ve deliye dönmüştür, ağlayıp sızlar.

Değirmenin dönüşü ile aşk yüzünden çılgına dönüp avare avare dolanmak hali birbirine benzetilir. Ayrıca değirmenin akıttığı su aşkla çılgına dönen kimsenin döktüğü yaşa teşbih edilir.

Gözlerüm yaş akıdur ben inlerem dolâb-vâr

Billâh ey serv-i sehî seyr it bu dolâb üstine (APD k.17/18)

Gözlerim yaş akıtır ben de değirmen misali inilderim, ey servi fidanı gibi endamlı sevgili, Allah için bu değirmenin üzerinden halimi seyret.

³⁷⁴ Suya benzetilen padişahın lütfü aracılığıyla şairlerin şiir yazmasına dair bkz. (APD ş.37/50)

Aşk yüzünden inleyip ağlayan âşğın hali gıcırdaya gıcırdaya dönen değirmene teşbihtir. Değirmenin gıcirtısı âşğın ahına, döktüğü devrettiği su ise gözyaşına temsildir.

Servi ağacı suyu sevdiği için su kıyısında, su değirmeni çevresinde neşvünema bularak yetişir. Sevgili, endamının güzelliği sebebiyle su kıyısında serpilerek serviye benzetilir. Âşğın düştüğü durumu sevgili değirmen örneği üzerinden anlamalıdır. Beyitten hareketle âşğın gözyaşının (değirmenin suyu) sevgiliyi (servi) beslediği, ona güzellik kattığı söylenebilir. Yani sevgiliyi güzel kılan âşğın gözyaşındır.

Güneş tarafından toplanır ve gökte bulut olur

Kûze-i yâkût ile pîrûze-gûn dolâbdan

Çarh-ı mînâ-rengi sîmâb itdi ser-tâ-ser güneş (APD k.20/13)

Güneş, yakut testisi ile firuze renkli değirmenden aldığıyla (su, nem), mina (cam) renkli feleği (mavi göğü) baştan başa cıva etti (griye boyadı).

Beyitte güneşin sıcaklığı ile buharlaşan suyun gökte gri yağmur bulutuna dönmesi betimlenir. Buna göre, güneşin firuze renkli dünya değirmeninden kızıl testisi ile yani yaydığı sıcaklıkla topladığı nem, göğü cıva renginde bulutla kaplar.

Yıldızla benzeştirilir

Su diyü şihâb akıdur uş bürc-ı Delvden

Dolâblaruñ ki oldı felekler gibi a'lâ (APD k.12/38)

(Fatih S. Mehmed'in) Bahçesindeki felek misali yüce değirmenler kova burcundan su niyetine yıldız akıtır.

Fatih'in kasrının bahçesindeki değirmenler felek misali uludur ve bu değirmenin kovası alelâde değildir. Gökteki kova burcu değirmene kovalar sunmaktadır. Böylelikle o kovalardan da su yerine yıldız akması normal karşılanmalıdır. Tasvire göre su yıldızla benzeştirilir.

Padişahın hükümlerinde bulunur, adalete dairdir

Nice kim ābuñ ola dolābda hükmi revān

Āb-ı tıguñ hākim olsun çarh-ı dolāb üstine (APD k.17/38)

Değirmende suyun hükmü ne vakte kadar sürer bilinmez fakat senin kılıcının suyu felek değirmeni üzerine daim hâkim olsun.

Eski bir geleneğe göre Türkler yemin etmek için kılıcı/ oku havaya kaldırır. Yine benzer şekilde kılıcın göğe (felek değirmeni üstüne) kaldırılmasının “hâkimiyet” manası taşıdığı yukarıdaki beyitten anlaşılır. Felek değirmeninin düzgün şekilde işlemesini sağlayan suyun padişahın hükümlerlik kılıcında bulunduğu söylenir.³⁷⁵

Değirmen ve gök işlemek için suya ihtiyaç duyar padişahın kılıcındadır, arzu nesnesidir

Nālān olur mehābet-i tîğūndan āsumān

Tolābı inledür nite kim zār zār āb (APD ş.36/28)

Senin (II. Bayezid) kılıcının muhabbeti sebebiyle gök ağlar, su ise değirmeni zar zar inlettirir.

Değirmeni döndüren su motifi ve yağış halindeki göğün suya olan ihtiyacının padişahın kılıcıyla alakalandırıldığı ve bunun da “özlem” duygusu üzerinden sağlandığı görülür. Zira değirmen de gök de işlemek için suya ihtiyaç duyar. Zaten hâlihazırda su ile işleyen gök ile değirmene sahip oldukları suyun kâfi gelmediği anlaşılır. Arzuladıkları esas su padişahın (II. Bayezid) kılıcında bulunur. “Kılıcın suyuna özlem duymak” ifadesi aslında “dünya işlerinin kılıçla düzene girdiği” iması içerir.

Kılıcın göğe kaldırılması zafer manası taşır. Gök değirmeni³⁷⁶ padişahın zafer kazanıp kılıcını göğe kaldırmasını arzulamaktadır.³⁷⁷

Değirmen su ile dönerken gıcırtilar çıkarır. Çıkan ses genelde bir acının, özlemin, derdin yansıması olur ve inlemeye benzetilir.

Dünya su üstündedir

Dest-i tîg-ı bî-karāruñla karār itsün cihān

³⁷⁵ Özünde su bulunan kılıcın hükümlerlik temsili olmasına dair bkz. (APD ş.47/6)

³⁷⁶ Suyun dünya değirmeninde dönmesi zamansal bir süreç olup “dünyanın ömrü”nü ifade eder. (APD ş.36/40)

³⁷⁷ Zafer kılıcının göğe kaldırılması, kılıçla itaat ettirme, egemenliği altına alma hakkında bkz. (APD ş.36/40)

Nice kim ola kararı ‘âlemüñ âb üstine (APD k.17/39)

Cihan, senin hercai kılıcının elinden karar etsin, yoksa âlemin su üstünde ne vakte değin karar kılacağı belli olmaz.

Mitolojiye göre dünya yaratılmadan önce her yer sudur. Daha sonra yeryüzü, gökyüzü yaratılır. Yeryüzü üç büyük balığın üzerine oturtulur. Su üzerindeki dünyanın batmasını ve dünyada Tufan olmasını önleyen bu balıklardır.³⁷⁸ Bu istikrarsız yaratılış karşısında Fatih S. Mehmed’in hercai kılıcının sağladığı istikrarı herkesin kabullenmesi gerektiği ifade edilir. Beyitte suyun kılıç ve hercailik kavramıyla alakalandırıldığı görülür.

Hızlı akışıyla delip geçer

Tîz-âb-sıfat çünkü deler âheni nizeñ

Pülâd-siper olsa ne gam sîne-i a‘dâ (APD k.12/64)

Düşman sinesi çelikten siper olsa dert değil, senin (Fatih S. Mehmed) mızrağın hızlı akan su misali demiri deler geçer.

Su yumuşak, narin ve hayat kaynağı görünüşünün aksine son derece tehlikeli³⁷⁹ bir silah ve savunma aletine dönüşebilir. İçinde iki zıtlığı barındırır. Bu sebeple zararsız görünen su hızla aktığında demiri/ çeliği dahi delebilir, ölüm getirebilir. Ahmed Paşa ise suyun delici özelliğinden hareketle düşman sinesini delinebilecek bir çeliğe benzetir. Düşmanın çelik sinesinin “içinde su barındıran mızrak”la kolayca delinebileceğini söyler. Suyun burada iman gücüne temsil olduğunu düşünülebilir (istiare). Zira mızrak demirinde de çelikte de su bulunmasına

³⁷⁸ Eski Türk mitolojisine göre başlangıçta yer ve gök yoktur. Yalnızca uçsuz bucaksız deniz vardır. Tanrı Ülgen (Aakay, Kurbustan) bu denizin üstünde uçmaktadır fakat konacak yer bulamamaktadır. O zaman gönlüne gelen bir ilhamla Ülgen ellerini öne uzatır “önündeki nesneyi yakala” diye seslenerek denizin içinden su yüzeyine bir taşın çıkmasını sağlar. Taşı yakalayarak üzerine oturur. Sonra dünyayı yaratmak ister. Ne yaratacağını ve nasıl yaratacağını düşünürken birdenbire Ak Ana su içinden karşısına çıkarır. Ona bir nesne yaratmak isterse “yaptım oldu” demesini “yaptım olmadı” dememesini söyler ve ortadan kaybolur. Ülgen “varı yok demeyiniz. Varı yok diyenler yok olur” dedikten sonra “yer yaratılsın” der, yaratılır. “Gökler yaratılsın” der, yaratılır. Üç büyük balık yaratıp yeryüzünü bunların üstüne koyar. İkisi yerin kenarında diğeri orta hizasıdır. Ortadaki balığın başı kuzeye bakar. Bu balık başını ne zaman eğse yeryüzünde Tufan olur. Nitekim büyük bir zincirle büyük bir direğe bağlı olan bu balığın başını ondan sorumlu olan Mangdaşire fazlaca aşağı indirdiği bir vakit cihan Tufanı olur. Ayrıntılı bilgi için tezin “Su Temelli Yaratılış İnançları ve Tufan ve Hz. Nuh” başlıklı kısımlarına bakılabilir.

³⁷⁹ Suyun tehlike arz etmesine dair bkz. (APD ş.37/10)

rağmen ufacak mızrak ucunun çelik sipere üstün gelişi böyle açıklanabilir. İmanın her yüreğe işleyebilecek yönü, mızrağın delip içe işleyici yönü ile benzeştirilir.

Kılıcın özüdür, her kılıç darbesi düşmana su içirir, şaraba temsildir

Bir cām içürdi cevher-i tîguñ ‘adūya kim

Her cür‘asından oldu yemîn ü yesār la‘1 (APD k.13./50)

Kılıcının mücevheri düşmana öyle bir kadeh içirdi ki içtiğinin her damlasından her taraf lal/ kan oldu.

Kılıç yapımında demire verilen su³⁸⁰ sebebiyle beyitte “düşmana kılıçla su/ kadeh içirmek” tabiri kullanılır. Bu tabir düşmanı öldürmek manasındadır. Cevher kelimesinden kasıt ise incidir. İncinin özü nasıl ki nisan yağmuru ise kılıcın da özü sudur. Dolayısıyla düşmanı kılıçtan geçirmek onlara kadeh kadeh su/ şarap (kan) içirmeye benzetilir. Ayrıca beyitte kılıçların inci, lal, yakut gibi değerli taşlarla süslenmesi geleneğine uzaktan da olsa gönderme yapıldığı söylenebilir.

Kılıç tarafından emilir

Rūy-i şemşîr-i cihân-gîrūñ nedendür sebz-reng

Su yirine içdüğü her dem çü düşman kanıdur (APD k.16/32)

(Fatih S. Mehmed’in) Cihanı tutan kılıcının yüzü neden mavidir dersen, su yerine daima düşman kanı içtiği içindir.

Fatih Sultan Mehmed’in kılıcı düşmanın kanını içip bünyesine kattığı için daima mavi/ yeşil (temiz) kalır. Diğer kılıçlar gibi üzerinde kan bulundurmaz. Beyitte kılıç yapımı sırasında demire su verilmesi uygulamasına atıf yapılmıştır. Su ise kılıç tarafından emilmesiyle beyte konu edilmiştir.

Yansıtır

Rūy-ı tîguñde görinen şekl-i zerrîn dā’ire

‘Aks-i horşîd-i zaferdür düşmüş ol āb üstine (APD k.17/32)

(Ey padişah!) Kılıcının yüzünde görünen altın daire şekli, su yüzüne düşen zafer güneşinin aksidir.

³⁸⁰ Yapım aşamasında kılıca, hançere su verilmesi uygulaması için bkz. (APD §.26/32, g.249/2, g.335/4)

Suya yansıyan güneş (daire şeklinde) şairin imgeleminde padişahın (Fatih S. Mehmed) kılıcının yüzünde görünen altın daire şekline benzetilir.³⁸¹ Güneşe benzeyen bu dairenin anlamı beyitten anlaşıldığı kadarıyla “zafer”dir. Kılıç ile su arasında temsili istiare yoluyla bağlantı kurulur ve su yansıtma³⁸² özelliğiyle ele alınır.

Sevgilinin kılıcında bulunur, söndürür, doğrulukla alakalandırılır

Fürûg-ı rāy-ı münîrûñle āb-ı tîguñdan

Uyandı şem‘-i hidāyet söyüñdi nār-ı dalāl (APD ş.23/9)

(Ey sevgili!) Aydınlatan fikirlerinin nurundan hidayet mumu uyandı (yandı) ve kılıcının suyundan sapkınlık ateşi söndü.

Sapkınlık ateşini söndüren kılıç, özündeki doğruluk suyu ile bunu başarabilmektedir. Özdeki bu doğruluğu zirveye çıkaransa onu kullanan kişinin (II. Bayezid) karakteri ve kullanım amacıyla doğru orantılıdır. O sebepten kılıcın ortak kültür ürünü olarak adaleti temsil ettiği anlaşılır.³⁸³

Padişahın hançerinde bulunur, korkutur

Şöyle korkutmuş yüregın hançerüñ tîz-ābı kim

Kanda bir su görse berg-i bîd-veş ditrer güneş (APD k.20/32)

(Fatih S. Mehmed’in) Hançerinin keskin suyu güneşin yüreğine öylesine korku salmış ki nerede bir su görse söğüt yaprağı gibi titrer.

Yapılırken kılıca/ hançere su verilmesi motifinin ele alındığı beyitte “keskinlik” özelliği üzerinden bir tasvir yapılır. Buna göre Fatih S. Mehmed’in hançerinin keskinliği, hançerin özündeki suya sirayet etmiştir. Dolayısıyla bu sudan korktuğu için güneş, yansıdığı her suda yaprak gibi titrer. Suyun yansıttığı görüntüyü titreterek göstermesi böyle güzel bir tasvirle ele alınmıştır.

Nevruzda lale bahçeleri yetiştirir, padişahın ordusunu temsil der

Hün-ı ‘adūdan eyledi tîguñ zemîni surh

³⁸¹ Konuyla ilgili olarak “oz tamgası”, “svastika”, “güneş kültü” kavramlarına bakılabilir.

³⁸² Suyun yansıtma görevine dair ayrıca bkz. (APD ş.37/36, ş.38/12)

³⁸³ Özünde su bulunan kılıcın adaleti temsil etmesine dair bkz. (APD ş.47/6)

Nev-rūzda nite ki ider lālezār āb (APD ş.36/22)

*Senin (II. Bayezid) kılıcın düşman kanı döke döke zemini kızıla boyadı,
nitekim su da Nevruz vaktinde lale bahçeleri bitirir.*

Lalelerin (gelincik) bitiştığı ay Nisan-Mayıs dönemidir. Bu aylar hem lalenin açıp kırları kızıla boyadığı hem de padişahın sefere çıkıp düşman kanı döktüğü aylardır. Beyitte suyun “padişahın ordusu”na³⁸⁴ istiare edildiği ve var olan bir durumu değiştirip devam edegelenen farklılaştırıldığı (lalelerin açması, ordunun savaşması) görülür. İki farklı olay bir temsil üzerinden istiare yoluyla birbirine bağlanmıştır.

Kırık şişede durmaz, âşığın gönül şişesindedir, su suyu çeker

Peykân-ı tîrûñ eylese dilden güzer ne tañ

Çünkü şikeste şişede kılmaz karār āb (APD ş.37/4)

*(Ey sevgili!) Okunun peykânı gönlümden geçip giderse buna şaşırmmamalı,
nitekim su bile kırık şişede durmaz.*

Sevgilinin yan bakışı ile âşığın gönlüne oklar saplanır. Çünkü kirpik, keskin ve tesirli peykâna (temren) sahip oka benzer. Nasıl ki okçu su şişesini hedef alıp talim yaparsa sevgili de gamze oku ile âşığın gönlünü hedef alır. Bu sevindirici bir durumdur. Çünkü yârin dikkat-i nazarı âşığın üzerine dönmüştür. Ancak bu geçici bir vaziyettir. Hayal kırıklığına uğrayan âşığın kalbi, içinden ok geçip gitmiş cam şişe misali kırılır, paramparça olur. Şişedeki su (gözyaşı) etrafa saçılır (istiare).

Beyitte suyun suyu çektiği bir durum söz konusudur. Âşığın gönül şişesindeki su, sevgilinin gamzesinde bulunan temrendeki suyu kendine çeker. Şişedeki su boşaldığında temren uzaklaşır.

Ocakları söndürür, gece gündüz akar, savaşçıların kullandığı silah olur

Kasd itdi kim söyündüre hasmuñ ocagını

Anuñçün akıdur dün ü gün kühsār āb (APD ş.36/16)

Dağ, hasmın ocağını söndürmeye kast etti, onun için gece gündüz demeden su akıtır.

³⁸⁴ Ordunun deniz vb. bir su unsuruna teşbih edilmesine dair bkz. (APD ş.23/21)

Ahmed Paşa'nın şiir dünyasında dağlar birer savaşçıya döner (yeniçeri) ve padişahlarının (II. Bayezid) uğrunda gece gündüz demeden savaşır. Bu savaşçıların kullandığı silah ise sudur (istiare). Suyun düşman ocağını söndürme özelliği vardır (tevriye).

Düşmanın içini ateşle doldurur

Yād itse āb içerken eger hıřmuñı ‘adū

Fi'l-hāl iderdi iini toptolu nār āb (APD ř.36/18)

Eđer dūřman su içerken senin hıřmını aklına getirip ansaydı su o anda (dūřmanın) iini ateřle doldururdu.

II. Bayezid'in hışmı, yalnızca hatıra getirilip anıldığında bile can yakıcıdır denilen beyitte su, düşmanın içip iini rahatlatacağı yerde bir silah (zehir vb. de olabilir) gibi yakıp kavurur (istiare). Suyun bir özelliği de içine girdiği mekândaki boşluğu doldurmasıdır. Beyitte bahsi geçen su, düşmanın içinde ateş olup orayı doldurmuş olarak anlatılmıştır. Bu da akıllara Kur'ân'daki cehennem tasvirlerini getirir.³⁸⁵

Korku belası yüzünden içilemez olur

ek tıg-i āb-dārı ki korkuñdan içemez

Kāfir diyār-ı küfrde bir hoş-güvār āb (APD ř.37/42)

Keskin kılıcını ek ki küfür diyarında kāfir korkusundan tadı güzel bir su iemesin.

II. Bayezid'in kılıcı düşmanı korkutur ve bu korku yüzünden düşman bir yudumcuk olsun tatlı su içemez hale gelir. Küfür (karanlık da demektir) diyarındaki kāfir (küfr kökünden gelir), padişahın “āb-dār”³⁸⁶ yani parlak ve keskin kılıcından korkar. Çünkü kılıta hem su vardır hem de keskinlik özelliğiyle küfür karanlığını yok edecek bir ışıltı-parlaklık içerir. Bu açıdan bakıldığında beyitte “küfür-kāfir-korku” üçlemesine karşılık “kılıç-ışıltı-su” üçlemesi gelir. İlk üç ögede karanlık,

³⁸⁵ Konuyla ilgili olarak tezin “İslamiyet'te Su” başlıklı bölümüne bakılabilir.

³⁸⁶ Āb-dār: 1. sulu, güzel, zarif, parlak, lātif. Sözcüğün “esaslı, adamakıllı” anlamı da bulunmaktadır. 2. (kılıç ve elmas gibi şeyler için) suyu iyi verilmiş, cevherli. Bıçak, kılıç gibi kesici āletler yapıldıktan sonra sertlik vermek için yapılan işleme “su vermek” denir. Bu işlem, demirciler arasındaki bir sırdır. 3. nükteli, manidar; akıcı ve fasih (söz). Bkz. şenödeyici, 2011: 515.

diğer üçünde aydınlık hâkimdir. Bu manada suyun “aydınlık, parlaklık, ışık” ile alakası bulunduğu söylenebilir.

Kurur

Ger hâke salsa zerresini hışmuñ âteşi

Huşg ola yir yüzinde ne deñlü ki var âb (APD ş.37/39)

(II. Bayezid'in) Hışmının ateşi eğer zerresini toprağa/ dünyaya salsa yeryüzünde su namına ne varsa hepsi kururdu.

Suyun (toprakla aynı saftadır) pek çok beyitte olduğu üzere burada da ateş ve öfke/ hışım unsurlarının karşıtı olduğu anlaşılır. Fakat öfke ile ateş, II. Bayezid'e ait olduğu için yeryüzüne/ toprağa-suya üstün tutulur (tezyif).

Mürekkebe temsil olur

Sürh-âb ü sipîd-âb ile kılmaga ‘utârid

Tāk-ı feleke hâme-i zerrîn ile imlâ (APD k.12/90)

Merkür, feleğin takına altın kalemle yazı yazmak için kızıl ve beyaz mürekkep kullanır.

Güneşe en yakın gezegen olan Merkür (Utarit), İran mitolojisine göre ikinci kat göktedir ve feleğin kâtibi namını taşır. Dolayısıyla, kâğıt, kalem, belagat gibi söz ve yazı ile ilgili unsurlarla tenasüp içerisinde kullanılır. Beyitte kızıl su ile beyaz sudan kasıt renkli mürekkeplerdir.

Aynaya benzetilir, yansıtır

Gonca-i gül meyl ider âyîne-i âb üstine

Agzın açmış san ser-i tütî-i hindistânîdür (APD k.16/15)

Gül goncası ayna misali görüntüler yansıtan suya meyledince bu haliyle ağzını açmış Hint papağanının kafasına benzer.

Özellikle iri açan güller bir süre sonra kafasını yere yahut yakınındaki suya doğru çevirir.³⁸⁷ Şair bu olayı tasvir eder ve gülün kafasını yere/ suya çevirişini

³⁸⁷ Suyu bakmak eğilmeyi gerektirir: (APD ş.38/12)

“ağzını açmış bir Hint papağanı”na benzetir.³⁸⁸ Geleneğe göre papağan konuşurmak için kafese ayna konur. Kuşun sahibi bu aynanın ardından konuşunca papağan bir başka kuş sandığı aynadaki yansımaları dinler ve onu taklide çalışır. Böylece konuşmayı öğrenir. Ayna ile papağana konuşma öğretmek klasik şiirde sıkça bahsi geçen konulardandır. Dolayısıyla ayna ve papağan tenasüple kullanılır. Suda yansıyan gül ile ayna-papağan ilişkisi arasında benzerlik bulunur. Su yansıtma özelliği ile aynaya teşbih edilir.

Benlik sevgisini artırır, meftun eder

Görüp suda cemâlünü hod-bîn olursın ah

Âyîne-dâr-ı hüsnüñüñ âb-ı revân imiş (APD ş.27/7)

(Ey sevgili) Güzel yüzünü suda görüp benlik sevdasına düşersin ah, güzelliğinin aynasını tutan (bu) akan su imiş.

Su, yansıtıcı özelliği ile bir aynaya benzer. Beyitte Narkissos’un Yunan mitolojisindeki öyküsüne telmih bulunduğu anlaşılır. Rivayete göre usta bir avcı olan Narkissos, peri kızı Ekho’nun aşkına karşılık vermeyerek aşk acısı ile onun ölümüne sebep olur. Tanrılar bu duruma öfkelenir, onu cezalandırmaya karar verir. Bir gün Narkissos ırmak kıyısına susuzluğunu gidermek için geldiğinde sudaki yansımaları görür ve kendi güzelliğine âşık olur. Yemek yiyemez, su içemez, sürekli kendini seyreder ve günden güne aşk ile eriyerek tıpkı Ekho gibi ölüverir. Vücudu nergis çiçeklerine dönüşür. O günden sonra nergis çiçeği benlik sevgisinin timsali olur. Narsisim kelimesinin kökeni bu mite dayandırılır.

Nergis çiçekleri klasik Türk şiirinde gözün, bakışın temsilidir. Beyitte bahsi geçen akarsuyun işlevi kişideki hodbinliği, benlik sevgisini artıran nesne olması,³⁸⁹ sevgiliyi yansıtacak ayna görevi (ayna tutucu) görmesi,³⁹⁰ meftun etmesidir.³⁹¹

Benlik sevgisini ortaya çıkardığı için kıyısına gidilmemelidir

Varma kenâr-ı âba ki hod-bîn ider seni

³⁸⁸ Papağan ve gülün su ile birlikte anılmasına dair bkz. (APD ş.38/12)

³⁸⁹ Suyun ayna görevi üstlenmesine (yansıtmasına), bakan kişideki benlik sevgisini körüklemesine dair bkz. (APD ş.37/10). Ayna işlevindeki su motifi için bkz. (APD ş.37/36)

³⁹⁰ Suyun “ayna tutucu” görevi üstlenmesine dair bkz. (APD ş.37/36)

³⁹¹ Suyun meftun etme özelliğine dair bkz. (APD ş.37/10)

Gösterdüğince hüsnüni âyîne-vâr âb (APD ş.36/5)

Su senin güzelliğini ayna misali gösterdiği için kıyısına gitme, (çünkü) su insanın içindeki ben-sevgisini uyandırır.

Narkissos söylenine atıfta bulunulan beyitte su ayna işlevi üstlenmiş ve yârin güzelliğini yansıttığı için hoş görülmemiştir. Çünkü yansıttığı güzelliği her kim görürse o kişinin içindeki ben-sevgisinin uyanacağı düşünülür.

İnci yatağıdır, sevgilinin su kıyısına gitmesi istenmez

Bârî nazar³⁹² kılursañ aña hande eyle kim

Görine toptolu güher-i şâh-vâr âb (APD ş.37/11)

(Ey sevgili!) Nazar edersen bari ona (suya) gülümse de o su kıymetli incilerle dopdolu görünsün.

Sevgili, âşğın uyarılarını dinlemez de suya bakarsa hiç olmazsa gülümsemelidir. Çünkü böylece sevgiliyi yansıtan su incilerle dopdolu görünecek, değerlenecektir.

İnci yatağı suyun yansıtma ve ayna görevi görme özellikleri Narkissos söyleni bağlamında kullanılmıştır.

Yanağa benzetmelik olur, kıyısında timsahlar yüzer, tehlikelidir

Cemâl-i gülşeni içre gözi iki âhû

Kenâr-ı âb-ı ‘izârında zülfi iki neheng (APD ş.22/10)

Onun (Fatih S. Mehmed) gözleri güzelliğın gül bahçesinde gezinen iki ceylandır, zülüfleri ise su gibi (ışiltılı ve berrak) yanağının kıyısındaki iki timsahtır.

Yanak, parlaklığı sebebiyle güneş, ay, su, ayna gibi unsurlara benzetilir. Yukarıdaki beyitte Ahmed Paşa yanak için su benzetmesini yapar ve timsahlar barındırması sebebiyle tehlike arz ettiğini ima eder.

Sevgilinin yanağına benzetmelik olur, mucize mekânıdır, suda durup ıslanmamak cadılık göstergesidir

Bilmezem cādū mıdur k’âb-ı ‘izârında turup

³⁹² Nazar kelimesi Ali Nihat Tarlan’ın kitabında “nahar” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Tarlan, 2005:127. Divanın yazmasına bakılarak kelime “nazar” şeklinde değiştirilmiştir.

Hergiz itmez dâmenin ter kâkül-i müşğîn-i dost (APD k.19/3)

Yârin miskli kâkülü yanağının suyunda dursa da eteği hiç ıslanmaz, o bir cadı mıdır nedir bilmiyorum.

Yanakla (terli olduğu için ıslaktır) yan yana dursa da ıslanmayan kâkül hakkında cadı benzetmesi yapılır. Burada Orta Çağ'da cadı avı geleneğiyle alakalı bir inanca telmih yapılmıştır. Orta Çağ Avrupa'sında bir dönem moda haline gelen cadı avcılığının infaz kısmına göre cadı olduğu iddiasıyla eli ayağı bağlanan kişi göl, ırmak vb. derin bir suya atılırdı. Şayet bağlarından kurtulamaz boğulursa o kişinin masum olduğuna hükmedilirdi. Fakat bağlarından kurtulan ve suya batmayan biri olursa o kişi cadı ilan edilir, yakalanarak hemen yakılırdı. Her iki koşulda da ölüm mutlaktı. O dönemde suda yüzmek dahi cadı ilan edilmek için kâfiydi. Ahmed Paşa bu uygulamaya atfen, terlemiş yanağın üstünde olup da ıslanmayan kâkülü cadılıkla itham eder. Çünkü inanca göre böyle bir şeyi yapabilmek insanüstü güçler gerektirir. Klasik şiirde sevgilinin saçı için kullanılan yerleşmiş benzetmelerden biri olan cadılığın, Orta Çağ Avrupa'sındaki cadı avcılığı uygulamasıyla ilişkilendirildiği görülür. Ayrıca eteği ıslanmadık demek, namuslu kişi anlamında kullanılan bir deyimdir.

Tacirler kervanda misk taşırken miski bilhassa ıslatmamaya dikkat ederdi. Zira ıslanan misk ticari değerini yitirmekteydi. Beyitte sevgilinin miskli saçının su üstünden geçmesine rağmen ıslanmamasından bahsedilerek aslında zülfün hiçbir zaman değerini yitirmediği anlatılmaktadır. Su burada miskin değerini düşüren nesnedir.

İlkbaharda akan su bulanıktır

Mahv it gubâr-ı 'ârızuñ ey meh didüm didi

Olmaz bahâr içinde iñen bî-gubâr âb (APD ş.36/10)

Ey ay gibi güzel sevgili, yanağındaki tozu mahvet dedim, o da bana 'ilkbaharda akan su bulanık olur' dedi.

Karın erimesiyle ırmaklar baharda coşar. Suyun şiddetli akışı yüzünden içine toprak karışır ve su bulanır. Bu doğal hadise beyitte sevgilinin yüzündeki "gubar"ın yani "sakal"ın tıraş edilip edilmemesi hususuyla alakalandırılır. Âşığa göre sakal kesilmeli ve ay gibi parlak yüzlü sevgilinin güzelliği daha bir aydınlığa kavuşmalıdır.

Fakat sevgili bunu istemez ve baharda (çiçek vakti/ insanın gençlik çağı) akan suyun (yüz, çehre) bulanık olması (sakallılık) hadisesini hatırlatıp sakallı kalmayı savunur.

Yüze, çehreye istiare edilen su temizleme özelliği ve baharda bulanık akması yönüyle ele alınır.

Ateş ile bir aradalığı barış/ adalet ortamını temsil eder

‘Adlũn zemānesinde ruhi gibi dilberũn

Bir yirde āteş ile kılupdur karār āb (APD ş.36/29)

Adaletinin zamanında su tıpkı sevgilinin yanağı gibi davranır, ateş ile beraberce ikamet eder.

“Kökleri İncil’e kadar uzanan bir benzetme motifiyle, eski şairler adalet ortamını kurtların kuzularla yürüyüp şahinlerle güvercinlerin birlikte uçtuğu v.b. bir dünya olarak tarif ederler.” (Şentürk, 2016: 31) Nitekim yukarıdaki mısralarda ateş (sevgilinin yanağı) ile suyun (sakal) bir aradalığına şahit olunur.

Sevgilinin sakalıdır, teskin etmesi beklenir

Ruhsāruñ ābı āteşümi n’içün arturur

Teskîn iderken āteşi ey gül’izār āb (APD ş.37/3)

Ey gül bahçesi gibi güzel sevgili, su ateşi teskin ederken yanağının suyu (sakal) ateşimi niçin arttırıyor?

Yârin sakalı suya istiare edilirken³⁹³ âşığın yüreğindeki aşk ise ateş olarak tasvir edilir. Sevgilinin bu güzellik unsuruna (sakal) kavuşmak isteyen âşığın ateşi, sakalın su hasleti sebebiyle sönmesi gerekirken tam tersine daha da hararetlenmektedir. Çünkü hasret ve ayrılık, aşk ateşini çoğaltır. Sakal her ne kadar dalgalanan suya benzese de vuslat olmadıkça yürekteki yangını teskin³⁹⁴ edemeyecektir.

Sakal temsilidir, güzelliği ortaya çıkarır

‘İzārũn ābı ne sudur ki hũsn mevcin urur

Letāfetinden ider hattũña sirāyet-i lutf (APD g.143/6)

³⁹³ Sakalın suya istiare edilmesine dair bkz. (APD g.31/1)

³⁹⁴ Suyun teskin etme özelliğine değinilmesine dair bkz. (APD g.335/4)

(Ey sevgili) Yanağının suyu (senin tazeliğini perçinleyerek) güzelliğini dalgalandırır; letafetinden sakalına lütuf sirayet eder.

Su kıvrımlı, dalgalı yapısı ile sakalın yerini tutar (istiare). Sakalın görevi sevgilinin güzelliğini vurgulayıp ortaya çıkarmaktır. Dalgalanan güzellik ifadesinde kapalı istiare yoluyla güzelliğin denize benzetildiğini anlaşılr.

Feyiz verir, Kevser niteliklidir, sakala temsil olur, lacivert mürekkebe benzetilir

Kâtib-i kudret cemâlûñ mushafın zeyn itmege

Lâciverd ile lebûñe sûre-i kevser yazar (APD g.66/2)

(Ey sevgili) Güzelliğinin Mushaf'ını süslemek için kudret yazıcısı lacivert mürekkep ile Mushaf'ının dudağına Kevser suresini yazar.

Sevgilinin dudağının çevresinde biten yeşilimsi mavimsi renkteki sakal, sıvı oluşu ve feyiz vermesi dolayısıyla Kevser nitelikli suya benzetilir (istiare). Sakala bakınca okunan yazı da Kevser suresidir. Dolayısıyla sakal suyu lacivert mürekkebe istiare edilir.

İslam inancına göre Allah insanı en güzel surette olacak şekilde (ahsen-i takvîm) yaratmıştır. Çünkü insan âlem-i suğra (küçük âlem) olup Allah'ın yüce sıfatlarını barındırmaktadır. Dolayısıyla güzelliğinde ilâhi/ kutsî nitelikler bulunması normaldir.

Su (Kevser) ve yazı ifadelerinin birlikteliği “imkânsız başarmak, mucize gerçekleştirmek” manasına gelen “suya yazı yazmak” deyimini akla getirir. Şairin bu deyime üstü örtük telmih yaptığı düşünülebilir. Çünkü insan güzelliğini yansıtan, güzelliğin süsü addedilen sakalda Kevser suyunun ve suresinin bulunması tıpkı böyle bir mucizedir.

Kale halkı su bulamazsa yaşayamaz, yârin sakalını temsil eder

Turmaz yüzüñi görmese burc-ı bedende rûh

Tutmaz karâr bulmasa ehl-i hisâr âb (APD ş.37/21)

(Ey sevgili!) Ruh, senin yüzünü/ sakalını görmese beden burcunda duramaz, (nitekim) kalede yaşayanlar su bulamazsa orada yaşayamaz.

Şair, insan bedenini bir kaleye benzetir. Ruh ise kalede yaşayan insanlar gibidir. Kale halkının yaşamına devam etmesi için suya ihtiyaç vardır. Onun için kale savunmasında (taarruz kırılana kadar) halka aylarca yetebilecek su bulundurulmalıdır. Âşığın ruhu tıpkı kale halkı gibidir. İçinde kapalı kaldığı beden kalesinde durur ve yaşaması için sevgilinin su gibi dalgalı sakalına muhtaçtır (istiare). Şayet ruh, beden kalesinde su (sevgilinin sakalı) bulamazsa orada artık karar edemez.

Rüzgârla ürperince zırh giymiş gibi olur, yârin ağzının çevresini simgeler

Suya sümbülden zırh geydürse ruhsâruñ n'ola

Her yaña nergislerüñden sihr ile pekân yagar (APD g.36/8)

(Ey sevgili) Nergis gözlerinden her yana sihir ile ok temreni yağıyor; (hal böyleyken) yanağın suya (ağzın çevresine) sümbülden zırh (sakal) giydirse bunda hayrete şayan ne var.

Sevgilinin ağzı çevresi bir su kaynağı olarak addedilir. Klasik edebiyat literatürüne göre burada âbıhayât, Kevser yahut türlü cennet suları bulunur. O yüzden su (yanak, ağız çevresi) mucizelere uygun bir yerdir.

Beyitte sevgilinin nergis gözlerinin sihirle ok yağdırması bir mucize kabilinden olduğu gibi, ağız çevresindeki suyun zırh bürünür gibi sakal bitirmesi de başka bir mucizedir. Üstelik bunu sadece sevgili başarabilir. Beyitte geçen zırh bürünme, ok yağdırma³⁹⁵ ifadeleri bir savaş sahnesi atmosferi oluşturur.

Sulak, yumuşak toprağı seven sümbül su kıyısında daha kolay ve kendiliğinden yetişebileceği rahat bir zemin bulur. Beyitte sevgilinin sakalının sümbüle benzetilmesi hem onun güzel kokması hasebiyledir hem de su (ağız) çevresinde kolayca bitmesinden kinayedir.

Su rüzgârla ürperir gibi olunca kat kat demirden zırh giyinmiş gibi (sümbül) görünür.

Sabah rüzgâriyle suya çiçek kokuları karışır, yârin hoş kokulu sakalına temsil olur

³⁹⁵ Sevgilinin gamze oklarının yağmura benzetilmesine dair bkz. (APD g.73/8). Sevgilinin gamze okunun yağmur misali yağmasına dair bkz. (APD g.36/1)

İrse zülfüñi sabā āb-ı ‘izāruñ yüzine

Ter benefşe saçılır sümbül ü reyhān dökülür (APD g.73/3)

(Ey sevgili) Sabah yeli esip yanağındaki suyun (sakal) yüzüne (üstüne) zülfünü getirse, (su misali o sakala) taze menekşe saçılır, sümbül ile reyhan kokuları dökülür.

Beyit iki şekilde açıklanmaya müsaittir:

Beyitte anlatılan doğa olayına göre sabah rüzgârının esmesiyle türlü çiçek kokuları suya işler. Bu tasvir üzerinden sevgilinin güzellik unsurları betimlenir. Buna göre sabah esen rüzgâr yârin menekşe-sümbül-reyhan kokulu zülfünü savurur. Suya benzeyen sakalın (istiare) üzerine gelen zülûf, kokusunu buraya saçar. İçine güzel kokular eklenen sakal (su) “etkilenen nesne” konumundadır.

Eskiden kahvehaneye bir misafir geldiğinde onu en muteber şekilde ağırlamak için misafire; kahve, şerbet, buhur (parfüm) sunulması gelenektir. Uygulamaya göre kahvenin yanında şerbet ikramı yapılır, ardından sakalı dumana tutmak gayesiyle içine koku serpilmiş sıcak su ve havlu bir hizmetkâr tarafından getirilir. Başını su buharının üstüne eğen ve bir havluyu başının üstüne örtüp uçlarını aşağı sarkıtan misafir, sakalını buharla nemlendirir, onun güzel kokmasını sağlar. Bu görenek açısından ele alındığında beyitte sabah rüzgârının havluyu tutan hizmetliye, havlunun zülfe, sakalın kokulu suya karşılık geldiği görülür.

Yüzünü yıkaması için birine su tutmak itibar göstergesidir

Nergis altından legen tutar elinde bende-vār

Yüzünü yumag için sultān-ı devlet-mend-i gül (APD g.185/4)

Saadet ve devlet sahibi bir sultan olan gül, yüzünü yıkasın diye nergis bir köle misali elinde altından leğen tutar.

İtibarlı bir kimse yüzünü yıkasın diye ona havlu, leğen ve ibrikle su verilmesi hürmet göstergesidir. Kişinin itibarı ölçüsünce leğen altından, billurdan, gümüşten yahut başka değerli madenden olabilir.

İlkbaharda çağılayan suyun sesi şarkıya benzer

Hande-i gülden safā buldı cihān illā ki āb

Geh ider rüd u terāne geh düzer savt-ı hazîn (APD ş.24/6)

Gülün gülüşüyle cihan illa ki safa bulurken su gâh nağme düzüp (rud aynı zamanda ırmak demektir) makam tutturur gâh hazin ses çıkarır.

Gülün gülmesi (açılması), vaktin ilkbahar olduğunu gösterir. Baharda bolca akan su, şarkı gibi çıkardığı ses tonları ile insana huzur dağıtır. Kimi zaman ise suyun sesi insanda hüznü uyandırır. Suyun bir başka özelliği ise onun ilkbahar tasvirinin vazgeçilmez bir ögesi olup sık sık gül ile beraber anılmasıdır.

Rüzgârla suyun yüzeyi ebru deseni gibi dalgalanır, kaşı çatıktır

Lutf-ı ruhsârün haber virdi meger bād-ı bahâr

Ol sebebden eksük olmaz ābuñ ebrüsında çîn (APD §.24/25)

Bahar yeli (yârin) yüzünün lütfundan haber verdiği için 1) su ebrusunda bükümler hiç eksik olmaz 2) suyun kaşı hep çatıktır.

Bahar rüzgârı altında kıvrıla büküle akarken sanat eseri izlenimi veren su, ebru sanatını andırır. Suyun ebruya dönmesine sebep sevgiliden haber almış olmasıdır. Baharda suyun daha gür akması ve ebruda bahar tasvirlerinin yoğunlukta kullanılması arasında bağlantı bulunduğu düşünülebilir.

Beyitte ikinci bir mana olarak suyun kaşını çatmış birine benzetildiği görülür. Sevgilinin yanağı öylesine latiftir ki, su onun kıyısından bile geçemez ve bu hal suyu kıskançlık içinde bırakarak onun kaş çatmasına neden olur. Ayrıca su, yârden haber getiren rüzgârı kıskanır, çünkü sevgiliyi o görmüştür, su sadece haber alabilmiştir.

Kıskançlıktan suya dönmek

Bir söze başladı ki anuñ lutfın itse güş

Olurdu reşkden güher-i şâh-vâr āb (APD §.36/26)

(Kalemim) Söze öyle bir başladı ki şahlara layık inci onun lütfunu duysa kıskançlıktan suya dönerdi.

Klasik Türk şiirinde inci kimi zaman kıskançlıktan kimi zaman sıcak havanın şiddetinden³⁹⁶ vs. erimiş halde tasvir edilir. Kıskançlık duygusu hararetin yükselip terlemeye yol açtığı gibi sıcaklık da incinin eriyip su olmasına sebep olabilir. Beyitte

³⁹⁶ Sıcaklığın şiddeti yüzünden eriyip suya dönen inci örneği Fehîm-i Kadim'de şöyle geçer: "Öyle te'sir-i güdâz itdi sirâyet dehre kim/ Oldı deryâda yine tekrâr katre dürr-i âb" (k.5/16) İspir, 2009: 345-6.

Ahmed Paşa'nın kaleminden dökülen kelimelerin değeri karşısında incinin kıskançlık içinde eriyip su olduğu anlatılır. Su olmak eylemini “değer yitirmek” şeklinde yorumlamak mümkündür (istiare).

Çiçeklerce gölgelenir, çimenlikte akar

Sâye-bân tutdı şükûfe sebze vü âb üstine

Sâkiyâ sun leblerüñ nuklin mey-i nâb üstine (APD k.17/1)

Çiçekler çadır kurunca su ile çimeni gölgelendirdi, ey saki, (sen de o çiçekler gibi yap ve) dudağının çerezini halis şarabın üstüne sun.

Su, bahar tasvirinin vazgeçilmez unsurlarındandır. Çayır, çimenle tenasüp içerisinde kullanılır ve çiçeklerce gölgelenmesi yönüyle beyte konu olur.

Bardağın rengidir, doğasında düzen bulunur

Bezm-i ‘ayşın zöhrenüñ germ itmege sâkî sıfat

Âb-gün akdâh içinde gezdürür âzer güneş (APD k.20/14)

Güneş, bir saki edasıyla Venüs'ün eğlence meclisini hararetlendirmek gayesiyle su renkli kadeh içinde ateş (şarap) gezdirir.

Su rengindeki cam kadehte sunulan şarap, güneş sakisinin elinde adeta bir ateştir ve bu ateşle (şarap) Venüs'ün (Zühre) eğlence meclisi daha ısınır, samimiyet kazanır. Su özellikli kadehin içindeki ateş özellikli şarap tasvirinde, tezatlık üzerinden kurulan bir birliktelik söz konusudur. Suyun doğasındaki düzen onu şairin hayal dünyasında sabit bir nesneye (cam) dönüştürürken ateşin tabiatındaki belirsizlik onu çalkantılı halde tutar (şarap).³⁹⁷

Bardağın rengi olan su doğasında bulunan düzen yönüyle ele alınır.

Sakinin yanağının rengini yansıtınca şarap zannedilir

Su istedüm sâkî elüme sundı mey-i nâb

Hezâr ‘özü ile didüm bu meydür âb degüldür (APD muk.20/1)

Didi ki âbdur ammâ kızardı ‘aks-i ruhumdan

³⁹⁷ “Ateşin doğasında belirsizlik, suyun doğasında ise düzen vardır.” Bkz. Fromm, 1992: 30.

Al iç tekellüfe düşme sudur şarâb degüldür (APD muk.20/2)

Su istediği halde eline şarap tutuşturulan şair buna itiraz eder. Aslında verilen şey şarap değildir, saki su getirirken yanağının aksi suya düşmüştür. Kızıl görünmesinin nedeni budur. Dolayısıyla tereddüt etmeden içilebilir.

Yârin yüzüne değince hercai olur

Ursa yüzine subh-dem ol gül'izâr âb

Dîdârî cezbесinden olur bî-karâr âb (APD ş.36/1)

O gül bahçesi (gibi güzel sevgili) sabah akşam yüzünü yıkasa, o çehrenin cezbesiyle su hercaiye döner.

Sabah ve akşam, gün dönümlerinde düşen çiğ güllerin açılmasını ve beslenip parlaklık kazanmasını sağlar. Bu manzara Ahmed Paşa'nın hayal dünyasında evrilir ve gül bahçesinin temsili olan sevgilinin sabah akşam yüzünü yıkamasına dönüşür. Yıkandıkça açılan ve parıldayan yüzün ne ölçüde güzel olduğunu vurgulamak için "cezbeye kapılıp kendinden geçmiş su" ifadesi kullanılır. Hatta suyun "kararsız, hercai" özelliğine sebep olarak sevgilinin güzelliğinin verdiği cezbe gösterilir (hüsn-i talil). Bu haliyle su bir derviş yahut âşığa benzer.

Yârin cemaline ulaşmayı arzular, âşığa temsildir

Âbuñ murâdı buydı ki ire cemâlûñe

Lutf it yüzüñi yu ki ola kâm-gâr âb (APD ş.37/17)

(Ey sevgili!) Suyun muradı senin cemaline ermektir, (o sebeple) yüzünü yıkayıp lütuf göster ki su muradına erebilsin.

Yârin yüzü hasreti içindeki su o güzelliğe kavuşabilmek arzusundadır. Bu arzunun gerçekleşmesi yârin (gül) lütfedip yüzünü yıkamasıyla olur. Beyitte gül tomurcuğunun sabah çiyi ile açılması hadisesi anlatılır. Yârin "lütuf gösterme"si kaidesiyle suyun yani âşığın emeline ulaşması mümkündür. Beyitte çiy suya, su da âşığa istiare edilir.

Zapt edilemez, ayağa düşer, köleye benzetilir

Diler ki pâyına düşe serv-i sarâyüñüñ

Zencîre çekseler dahı kılmaz karâr âb (APD ş.36/15)

(Ey sevgili!) Su senin sarayının servisinin ayağına düşmeyi dilerken onu zincire çekseler bile suya karar kıldırılmazlar.

Saray, köşk, kasır vb. yapıların yakınından yahut içinden bir akarsu geçmesi, şayet bu mümkün değilse iç kısmında havuz, çeşme gibi su unsurlarının bulundurulması makbuldür. Bu uygulamanın bir vechesi “içinden ırmaklar akan cennet/ ütopya” tasvirlerinde aranabilir. Su, yaşanılabilir en güzel yer tasvirlerinin ayrılmaz parçasıdır. Nitekim yukarıdaki beyitte “padişahın sarayı ve su” birlikteliği bu manada yorumlanabilir.

Servi ağacının dibinde akan suyun “ayağa düşüp (yerde ilerleyip) tıpkı efendisinin izinde koşuşturan bir köle” gibi tasvir edildiği görülür (istiare). Üstelik bu köleyi/ hizmetkârı tutuklayıp zincire³⁹⁸ çekseler, o yine kaçıp efendisinin yanına gitmek için bir oraya bir buraya dolacaktır.

Burada kölelikle ilgili bir uygulamaya rastlanır. Şayet bir köle hizmet etmekle görevlendirildiği yerden/ kimseden kaçarsa yakalanıp zincire vurulur, cezalandırılırdı. Fakat aşağıda bahsi geçen köle/ hizmetkâr (su) zincire vurulsa dahi amacından caymaz. Onu serviden (sevgiliden) ayırmanın imkânı yoktur. Aynı düşüğü efendisine bir şekilde ulaşmanın yolunu bulur. O sebeple kararsız ve hercai görünür.

Akarken kabarcıkların, padişahın eşğine yüz sürer, başında tacı vardır

Şeh Bâyezîd işigine yüz sürdüğün görüp

Tâcın habâb virdi k’ola tâc-dâr âb (APD ş.37/34)

Toprakla dosttur, Ahmed Paşa’ya temsildir

‘Âr itmesün izüñ tozı yüz sürdüğüme kim

Hâk ile hem-dem olmaga itmedi ‘âr âb (APD ş.37/49)

³⁹⁸ Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi’nde rasat işleminde kullanılan havuzlar ve medreseye adını veren zincirler mevcuttur. Zincirler hakkında çeşitli rivayetler vardır. Örneğin bu zincirlerin adaleti ve barışı temsil ettiği söylenir. Zincirlerin halkı yılan, akrep gibi zararlılardan koruduğuna inanılır. Fakat asıl işlevi yağmurun etrafa saçılmadan çatıdan yere indirilmesi olan bu zincirin (rain chain/ kusari doi isimleri üzerinden araştırma yapılabilir) ucu bir kovanın ya da saksının içine uzatılırsa burada yağmur suyu biriktirebilir. Özellikle suyu, nemi seven bitkiler yağmur zinciri sayesinde kolaylıkla büyütülür. Beyit bu yönde yorumlanacak olursa bahsi geçen sarayda yetişen servi ağacının yağmur zincirinden gelen su ile büyütüldüğü söylenebilir. Ayağa düşmesi suyun servi ağacının köklerine iletilmesiyle alakalı olmalıdır.

(Ey sevgili!) İzinin tozuna yüz sürmem ayıplanmasın (nitekim) su toprakla can ciğer dost olmaya utanmadı.

II. Bayezid'in gezindiği yerde bıraktığı izlerin tozuna yüz sürmesinin ayıplanmaması gerektiğini söyleyen Ahmed Paşa, bu duruma bir misal getirir. Su, toprak ile dost olmaya nasıl ki utanmamışsa ben de o su gibiyim (istiare) ve padişahın izi tozuna yüzümü sürer, onunla hemhal olurum demektedir. Suyun toprakla bütünleşmesi insanın öz değerlerine dönüşünü simgeler. Bu, benliğin en saf haline erişmesi manasına gelir. Çünkü suyun toprakla birleşmesi, insanın kulluk bilincine erişmesine karşılık gelir.

Şıpsевdidir, yâre ulaşmayı arzular

Yâra didüm ki böyle hevâ-dâr iken saña

Çün irdi kasrûña n'îçün ider güzâr âb (APD ş.37/14)

Sevgiliye; 'sana böylesine heves ederken senin kasrına varan su ne diye oradan uzaklaşıp gider?' dedim.

Âşık, suyu geçip gidici olması yönüyle tenkit eder, suyu hevâdar (şıpsевdi) görür. Fakat bunun yanı sıra sevgilinin kasrına ulaşma gayretini beğenir.

Hercaidir, yârin güzelliğinden etkilenir

Didi cemâlümü göricek kendüden gider

Hüsnün tecellîsinden olur bî-karâr âb (APD ş.37/15)

O da bana 'su, cemalimi görünce kendinden geçer, güzelliğın tecellisi sebebiyle hercai olur' dedi.

Bir önceki beyitle bağlantılı olan ve dedim-dedi (müraca'a) tipindeki mısralarda suyun niçin sevgilinin kasrına uğradıktan sonra oradan geçip gittiği açıklanır. Âşık suyu bu özelliği yönüyle eleştirir, onu beğenmez. Fakat suyu hercai kılan şey yârin güzelliğinden başkası değildir. Güzellik karşısında su kendinden gitmektedir (geçer). Suyun bu beyitte "etkilenme" özelliği vurgulanmıştır.

Yârin rızasını gözetir, düşmandan kaçar, asidir, hizmetkâra temsildir

Hüsn-i rızâñı şol kadar idindi nasb-ı 'ayn

Kim hasmuñ içmesün diyü eyler firâr âb (APD ş.36/35)

Su senin rızanın güzelliğine öylesine gözünü dikti ki hasmın içmesin diye firar eder.

Padişahın izni olmadan bir yere ayrılmayan ve efendisinden gözünü ayırmayan bir hizmetkâra, köleyi temsil eden su (istiare), bu davranışının tam tersi olarak adeta düşmandan kaçır, onu dinlemez. Bir kölenin sahibinden başkasına itaat etmeyişi teması ele alınmıştır.³⁹⁹

Gülleri ve uykuyu açar

İster ki kara bahtımı uyara uyhudan

Anuñcün urdı çeşmine ol gül‘izâr âb (APD ş.36/2)

O gül bahçesi (gibi güzel sevgili), kara bahtımı uykudan uyarmak/uyandırmak ister, o sebeple gözüne su vurur.

Baht ile gül arasında “açılmak” bakımından bağlantı kurulabilir. Bahtın açılmamışlığı “bahtı kara” ifadesiyle anlatılır. Gülün açılmamışlığı ise goncayı ifade edip klasik şiirde karanlık zindan gibi kapalı mekân tasvirleri üzerinden verilir. Gülün açılması, sevgilinin ortaya çıkması demektir. Yârin görünmesi âşığın gözünü aydınlatır ve bahtının açılmasını sağlar. Bahtın uykudan uyanıp açılması, güllerin yani sevgilinin ortaya çıkmasına bağlanır. Su burada gülleri ve uykuyu açtıran unsur görevindedir.⁴⁰⁰

Haciya ve dilenciye su verilir, yârin yüzünü temsil eder

Râhuñda çeşm-i âşika göster cemâlünü

Vir hac yolında sâ’ilüñe ey nigâr âb (APD ş.36/3)

Ey resim gibi güzel sevgili, yoldayken âşığın gözüne o güzel yüzünü bir göster, hac yolundaki bu dilencine su ver.

Yolcuya (bilhassa hac yolcusuna) su vermek halk arasında sevap kabul edilip gelenek halini almış kültürel bir davranıştır. Sevgilinin yolundan ayrılmadığı için daimî bir yolcu sayılabilecek âşık hakkında benzer bir durum söz konusudur. Yârin

³⁹⁹ Burada kölelikle ilgili bir uygulamaya rastlanır. Şayet bir köle hizmet etmekle görevlendirildiği yerden/ kimseden kaçarsa yakalanıp cezalandırılır. Beyitte bahsi geçen köle/ hizmetkâr (su) amacından caymaz, sevgiliden başkasına hizmet etmemek için kaçır.

⁴⁰⁰ Çiçeklerin ve uykunun açılmasını sağlayan su hakkında bkz. (APD ş.36/24)

güzel yüzünü görmek, su içmek olarak addedilir, bunun hac yolcusu bir dilenciye su verilmesi kadar hayırlı olduğu söylenir.

Âşığın gözyaşındır, Kâbe'ye su getiren kişinin adı anılır

Kūyuñda akıt eşkümi ey pâdişâh-ı hüsn

Dinsün getürdi Ka'be'ye bir şehriyâr âb (APD ş.36/4)

Ey güzellik padişahı, mahallende yaşımı akıt ki (senden ötürü) 'bir şehriyar Kâbe'ye su getirdi' denilsin.

Sevgilinin mahallesi âşığın Kâbe'sidir. Burada akıtılan yaş, Kâbe'ye getirilmiş su hükmündedir (temsili istiare). Beyitten anlaşıldığına göre kutsal mekânlara su götürmek, kişinin adının anılmasına ve hafızalara kazınmasına vesile olur.

Secde eder, ibadet anahtarıdır

Ka'be kapuña itdügi için turmadan sücüd

Oldı kilîd-i tâ'at-i Perverdigâr âb (APD ş.37/37)

Su senin (II. Bayezid) Kâbe (gibi kutsal) kapına durmadan secde ettiği için Allah'a ibadet anahtarı olmuştur.

Durmadan akan suyun mümin bir kul gibi (istiare) II. Bayezid'in kapısını Kâbe misali kutsal bilip ona secde etmesi⁴⁰¹ adeta Allah tarafından ödüllendirilmesine vesile olur. Su temel manasından uzaklaşarak "Allah'a ibadetin anahtarı" olur. Bu ifadeyle kastedilen abdesttir, çünkü abdest ibadet için anahtardır. Secde, Kâbe, taat kelimeleri abdesti çağrıştıracak şekilde tenasüple kullanılmıştır. Kutsallık atfedilmesi dolayısıyla abdestin "suyun en kutsal ve üstün hali" olarak kabul edildiği anlaşılır.⁴⁰²

Yârin güzelliğini unsurlarını talep eder, gece gündüz akar, sâlik olur

Zülf ü ruhuñ hevasını matlûb idindi kim

Râh-ı talebde yürüdi leyl ü nehâr âb (APD ş.37/33)

⁴⁰¹ Müslümanlar ibadetlerini Kâbe'yi hiza alarak gerçekleştirir. Fakat tapınılan şey Kâbe değil, onun temsil ettiği Allah'tır.

⁴⁰² Suyun ilahî özellik taşıması ve kutsallaştırılmasına dair bkz. (APD g.31/1)

Su, senin (II. Bayezid) zülfün ile yanağına aşkla tutulmayı talep etti, (bu sebeple) gece gündüz demeden talep yolunda yürüdü.

Su İslam inancında ibadetin temel unsurlarındandır. Çünkü ibadet öncesi alınan abdest su ile yapılır. Beyitte şair suyun bu özeliğinden hareket eder. Onun yârin güzellik unsurlarını talep ettiği söylenir (su taliptir: istiare) ve bu emeline “abdest” sayesinde kavuştuğu ima edilir.

Abdest alınırken yüz ve yanak üçer defa yıkanır, saçın dörtte biri ise mesh edilerek ıslatılır. Üstelik sevgili günde beş kere abdest almak suretiyle hem gece (zülfün rengi karadır) hem de gündüz (yanak aydınlıktır) vakti su ile temas eder. Suyun sevgiliye kavuşma vakti böylece çeşitlenir, çoğalır. Beyitteki “taleb, matlub” kelimelerinin anahtar ifadeler olduğu söylenebilir. Tasavvuf görüşünde talip âşığı (mümin, salık), matlub sevgiliyi (Allah) temsil eder ve talip matlubu için gece gündüz talep yolunda yürürken tasvir edilir.

Durmadan akması yönüyle betimlenen su zaman/ süreç bildiren bir ögedir ve sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkilendirilir.

Yüzünü yere vurur

Bu cürm için ki ‘arz-ı naîr eylemiş saña

Her gün yire yüz urup ider i‘tizâr âb (APD ş.37/38)

(Allah, işlenen ilk günahın) Suçundan dolayı bu uzak⁴⁰³ yeryüzünü sana (II. Bayezid) mekân eylemiş; (onun için) su her gün yüzünü yere vurup özür diler.

Su, temizlik ve saflık sembolüdür. Sadece madden değil manen de temizleyici özelliği olduğu düşünülür. Beyitte belirtildiğine göre onun her gün yüzünü yere vurup (tevriye) özür dilemesi, insan ırkı tarafından işlenen ilk günahı arındırmak ve temizlemek içindir.

II. Bayezid’in karakterine layık bulunmayan bu nair (uzak, düşman) dünya, adeta günahın temsilidir. Fakat buna rağmen ırmaklar, adaletli padişahlar gibi nice güzellikleri içinde barındırır. Kötülükle dolu dünyanın içinde bile iyilik bulunur. Su,

⁴⁰³ Nair kelimesinin “yanan, parlayan, parlak; düşmanlık, adavet; haykıran, nara atan” anlamları da vardır. Tüm bu ifadeler yeryüzünün niteliklerini kastedecek şekilde algılanabilir.

temizlik sembolü olarak II. Bayezid'in saf karakterini⁴⁰⁴ daha safi kılmakla yükümlüdür. Bu yükümlüğü de abdestin temel malzemesi olmakla yerine getirir. Abdest sayesinde suyun insanı Allah'a yaklaştırma özelliği vardır. Dünyanın insana katıştırdığı uzaklık bu sayede azalır.

Su, cürüm kelimesi ile birlikte kullanıldığında anlam bazında bariz bir karşıtlık dikkati çeker. Yani "cürüm ile arz-ı nair" birlikteliğinin⁴⁰⁵ karşısında "II. Bayezid ile su" görülür.

Suyun yüzünü yere vurması ifadesinde "kulluk, ibadet, itaat, özür dileme seremonisi" gibi çağrışımlar bulunmakla birlikte halk arasındaki inanca göre "su kırk taşa çarpınca temizlenirmiş" görüşünün de bir yansımasını keşfetmek mümkündür.

Zaman ile suyun yakın alakası bulunur. Beyte göre her gün yüzünü yere vurarak akan su "her günlük, süreklilik" ifade eder. Onun bu niteliklerinin başlangıç zamanı ise ilk suçtan dolayı insan ırkının dünyaya gönderilmesine denk düşmektedir.

Hastaya su verilir

Eşkünden özge kimse şeb-i gamda gelmedi

Bir kâse âb ile dil-i bîmârim üstine (APD k.18/7)

⁴⁰⁴ Padişahın karakterinin temiz ve saf olduğu yargısı onun bu nair dünyaya layık görülmeşiinden çıkarılabilir.

⁴⁰⁵ Arz-ı nair ifadesi Alman Filozof Martin Heidegger'in Dasein (varoluş) tanımını barındırır bir izlenim bırakmaktadır. "Heidegger'e göre, dünya içinde olmak belirli bir zamanda ve belirli bir toplumda olmak demektir. Bu ise aynı zamanda insan varlığının ya da insani varoluşun kendisini sürekli belirli, değişmeyen ve kendi isteğinin dışında bir yerde önceden bulması anlamına gelir. O kendi buradalığına atılmış bir varlıktır. [...] 'Dasein'in söz konusu varlık karakterine, yani öylelik haline, Dasein'in kendi şuradalığına fırlatılmışlığı diyoruz.' Heidegger bu kavramla insanın doğduğu yeri, zamanı, soyunu, ailesini vs. seçmemesini kast eder. Bununla birlikte bunları bir kendi elinde olmayan ve katlanılması gereken durumlar olarak görmektedir." Bkz. Aşar, 2014: 88.

Özetle Heidegger insanın varoluşunu tanımlarken onun dünyaya "fırlatılmışlık"ı üzerinde durur. Arz-ı nair ifadesi de böyle bir "dünyaya fırlatılmışlık" izlenimi vermektedir.

Heidegger'in "Varlık ve Zaman" eserine kılavuz olarak hazırlanan kitapta 'Dasein'in fırlatılmışlığı' için şöyle bir açıklama yapılır: "Dasein'in söz konusu varlık karakterine, yani 'öylelik' haline, Dasein'in kendi şuradalığına fırlatılmışlığı diyoruz. Fırlatılmışlık ifadesi, tevdi olunmuşluğun faktisitesine işaret etmektedir. [...] Fırlatılmışlık sadece 'olup bitmiş bir olgu' olmayıp, henüz tamamlanmamış bir vakadır. [...] Dasein fırlatılmış olarak varolur, o kendi başına kendi şuradalığına taşınmış değildir. [...] Dasein varolduğu için, hiçbir zaman kendi fırlatılmışlığının arkasına geçemez, bu yüzden de, 'tam da şöyle varolduğu ve varolmak durumunda olduğu' gerçeğini kendi kendilikliğinden feragat ettirip kendini şuradalığına taşıyamamaktadır. Fakat fırlatılmışlık, fiilen vukubulmuş ve Dasein'dan yine kopup düşmüş ve böylece cereyan etmiş bir hadise olarak onun arkasına düşmüş bir şey değildir. Aksinde Dasein, var olduğu müddetçe ihtimam-göstermeklidir ve bu olarak hep 'öyledir'" Bkz. Ökten, 2008: 172-3.

Gam gecesi bir tas su ile hasta gönluime gözyaşından başka kimse uğramadı.

Şifa taşı geleneğine göre hasta⁴⁰⁶ kişiye yahut hayvana çeşitli ritüeller dâhilinde dua okunmuş su içirilir yahut bu su hastanın üstüne serpilir ve şifaya kavuşulur.⁴⁰⁷ Aşk derdiyle hastalanan âşık (hastalık geceleri artar) gözyaşından başka kimsenin kendisine şifa verecek bir tas su getirmediğini söyler. Dolayısıyla gözyaşı âşığın en yakın dostu olup ona şifa sunacak yegâne unsurdur.

Mehtabı seyretmeyi sağlar

Ahmedüñ eşkine bak k'anda halâl-i rûh-i dost

Ter ü zîbâ görünür âbda mehtâb gibi (APD g.335/14)

(Ey sevgili) Ahmed'in gözyaşına bak, zira onda dostun yanağını dostane göreceksin; (nitekim) suda yansıyan mehtap taze ve güzel görünür.

Ayı görmek için nasıl ki suya bakılırsa sevgilinin güzelliğini, tazeliğini görmek için âşığın gözyaşına bakılabilir (teşbih). Ayrıca ağlayan kişiye bakmak, ona dikkat kesilmek insan psikolojisi gereğidir. Ayna işlevindeki su yansıtma kabiliyeti, taze ve güzel göstermesi yönleriyle ele alınır.

Çölde var olmasına mucize gözüyle bakılır

Sen şol kerîmsin ki girerseñ beriyyeye

Cüduñ kerâmetinden olur her kenâr âb (APD ş.36/20)

Sen (II. Bayezid) öylesine kerimsin ki çöle girsen cömertliğinin kerametiyle kenarına kadar her yer sulanır.

Çöl denilince onun karşıtı olarak akla su gelir. Çölde su bulmak ise mucize kabilinden görülür. Dolayısıyla su ile çöl arasındaki karşıtlık ortaya keramet ve mucize çıkması için uygun bir ortam hazırlar. Nitekim pek çok peygamber kıssasında yahut velayetnamede su-çöl karşıtlığından doğan mucizeler, kerametler söz konusudur.⁴⁰⁸

Rahmet kabilindedir, gark eder, temizler

⁴⁰⁶ Ateşlenen hastaya su verme geleneğine dair bkz. (APD g.335/4)

⁴⁰⁷ Şifa taslarıyla ilgili olarak tezin “Şifa Tası Kültürü” başlıklı kısmına bakılabilir.

⁴⁰⁸ Konuya dair tezin “Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te Su” bölümüne bakılabilir.

Umaram cürmümi gark itmege rahmet suyına

Mevc-i ihsānuñ ile cūş ide ‘ummān-ı kerem (APD ş.21/28)

Kerem okyanusunun Fatih S. Mehmed'in ihsan dalgasıyla coşmasını ve benim bu suçlarımın onun rahmet suyuna gark olmasını umuyorum.

Ahmed Paşa kir hükmündeki suçlarının rahmet suyu (teşbih) ile gark olmasını dilemektedir. Bunun için ise Fatih'in ihsan dalgalarının (teşbih) kerem okyanusunu (teşbih) coşturması gerekmektedir. Burada suyun gark etme, temizleme, yok etme, coşma, dalgalanma hususiyetlerine değinilir.

Terbiye eder

Su baturmaz utanur kendü mürebbālarını

Beni n' için batura gussaya ‘ummān-ı kerem (APD ş.28/33)

Su, kendisinin eğitip terbiye ettiklerini batırmazken kerem okyanusu ne diye beni derde batırsın?

Suyun temel özelliklerinden biri içine giren kişiye bir şeyler (yüzmek, avlanmak, hayatta kalmak, geçim sağlamaya vesile olmak... vb.) öğretmesidir. Onun verdiği dersi almayan kişi için deniz/ okyanus tehlikeli olur. Çünkü deniz cömertçe sunduğu tüm bereketin yanı sıra kişinin elinde ne varsa hatta canı dâhil bir anda alabilir. Gark etmek onun karakteristik özelliğidir. Dolayısıyla su tehlike arz eden, kaygı ve endişe uyandıran özellikler taşır. Beyitte kişileştirilen (teşhis) dert suyuna (istiare) utanabilme, eğitip terbiye etme hususiyetleri yüklenir.

Ekmeğin umduğudur

Dest-i cûduñla senüñ ‘âm olalı ihsānuñ

Kapuña geldi umar âb-ı sehâ nân-ı kerem (APD ş.28/2)

Suyun beraber anıldığı ifadelerden biri olan ekmek, kutsallığı ile bilinir. Su ve ekmek kişinin temel iki gıdası olmakla mukaddes kabul edilir. Beyitte ekmeğin padişahın kapısına gelip onun cömertlik suyundan (teşbih) umduğu söylenir. Zira ekmek, su ile tamamlanmış, onunla bir bütünlük husule getirmiş olacak, anlamı çoğalacaktır. Ayrıca kapı kapı dolaşıp ekmek su dilenme hadisesine göndermede bulunulur.

Cömertliği yansıtır

‘Id-i ferhuñdene kurbān ide a‘dānı felek

Sen ahibbāña buyur āb-ı sehā nān-ı kerem (APD ş.21/34)

Bayramını kutlamak için felek senin düşmanını kurban eder, sen (Fatih S. Mehmed) dostlarına kerem ekmeği ile cömertlik suyundan sun.

Keremin, cömertliğin⁴⁰⁹ suya teşbih edildiği mısralarda su ile ekmeğin⁴¹⁰ beraber anıldığı görülür.

Kırık eşya suya atılır, cesetler suya atılır

Bu saht-rūlugı ucından ol şikeste-dili

Kim itdi garka-i āb ü kim urdı başına seng (APD ş.22/12)

Zaten kırık olan gönlüm (sevgilinin) sert siması yüzünden başına taş vurup kendini suya gark etti.

Dizelerde yârin yüzü sertlikten kinayeye taş, âşığın gönlü ise bu sertlik neticesinde çabucak kırılan bir nesneye benzetilmiştir. Beyitteki sosyal geleneği tam olarak tayin edememekle birlikte akıllara iki çağrışım doğmaktadır. Testi gibi kolay kırılan maddeler çöp niyetine bir çuvala konup taşla ezilir (taşınırken zarar vermesin ve az yer kaplasın diye) ve suya atılırdı. Ayrıca suçlu görülen kişi ceza niyetine başı ezilerek/ kesilerek öldürüldükten sonra suya atılırdı. Sonuç olarak ilk uygulamada suyun temizleme, ikinci uygulamada ise ceza işlevi gördüğü söylenebilir.

Sakalar tarafından kırkada taşınır

Toldurdu meşk-i eşkümi sakkā k’ide

Ferrāş gibi kapuña her dem nisār āb (APD ş.36/7)

Bir temizlikçi misali her an kapına su serpmek için su sakası kırbasını gözyaşımınla doldurdu.

Klasik şiir, sosyal hayatı yansıtan pek çok uygulamayla doludur. Beyitte “süpürüp temizlemek için kapı önlerine su serpmek” âdetine ve saka kültürüne yer verildiği fark edilir.

⁴⁰⁹ Kerem, cömertlik, lütuf vb. manalara gelen kelimelerin suya (okyanus, deniz, ırmak, memba, yağmur vb.) benzetildiği beyitler: (APD ş.28/6, ş.28/12, ş.28/20, ş.28/22, ş.28/27, ş.28/33, ş.30-II/12, ş.30-IV/9). Cömertlik/ kerem suyunun susuzluğu gidermesine dair bkz. (APD ş.28/6)

⁴¹⁰ Ekmek su ilişkisini barındıran beyit örneği için bkz. (APD ş.28/31)

Su sakaları halka çeşitli tatlı su membalarından içme suyu tedarik eden kimselerdi. Belli ebatta dikilen deriden mamul su taşıma tulumlarına “kırba” denilmekteydi. Bu kırbaları yüklenen ve kendilerine saka adı verilen taşıyıcılar, suyu halka ücret karşılığında ulaştırmaktaydı.

Beyitte âşığın gözyaşı sevgilinin kapı önüne serpilecek kıymetli⁴¹¹ ve temizlik sembolü bir su görünümündedir ve çokluk ifade eder.

Toprakta temizlenir

Sudur cemî‘ nesneyi pāk eyleyen velî

Hāk-i rehüñle pāk olur ey kām-gār āb (APD ş.37/44)

Her nesneyi temizleyen sudur, su ise senin (II. Bayezid) yolunun toprağı ile temizlenmeyi murat eder.

Su ve toprağın temizleyici hususiyeti “abdest ile teyemmüm çağrışımı yapar. İslam inancında temizleme yönünden su toprağa üstün tutulur. Bu sebeple suyun bulunmadığı yerde abdest teyemmüm yöntemiyle toprak kullanılarak alınır. Fakat teyemmüm abdesti içindeki kişi su bulduğu vakit teyemmüm bozulmuş sayılır ve su ile tekrar abdest alınır. Beyitte toprak temizleme yönüyle suya üstün tutulur (tezyif). Çünkü toprağın başlıca niteliği onun II. Bayezid’in yolunu oluşturması ve böylece kutsiyet arz etmesidir. Dolayısıyla beyitte padişaha kutsî bir varlık gözüyle bakıldığı anlaşılır.

Rüzgârdan etkilenir

Nesîm-i hulkuñ eger āb u hāke kılsa güzer

‘Abîr olurdu türāb u gül-āb olurdu zülāl (APD ş.23/12)

(II. Bayezid’in) Mizacının rüzgârı eğer su ile toprağa temas etse toprak nergis olur, zülal suyu bile gülsuyuna dönerdi.

Dört unsurun üçüne (rüzgâr/ hava-su-toprak) yer verilen beyitte Sultan Bayezid’in (II) mizacı hoş ve latif esen rüzgâra teşbih edilir. Bu rüzgâr dokunduğu suyu ve toprağı en güzel hale getirmesiyle tasvir edilmektedir. Sultanın tabiatındaki letafet ile hoşluğun tesiriyle zülal suyu, gülsuyuna dönerken toprak da nergis gibi

⁴¹¹ Suyun kıymetine atıfta bulunulan beyit için bkz. (APD ş.36/17)

naif bir keyfiyet kazanır. Gülsuyunun yukarıdaki dizelerde zülalden latif kabul edildiği söylenebilir. Su burada etkilenen nesne konumundadır.

Saça serpilir

Saçsa benefşe zülfine ol gül‘izâr âb

Şâmî gül-âb gibi olur müşg-bâr âb (APD ş.37/1)

Gül bahçesi gibi güzel sevgili, menekşe saçına su saçsa o su Şam’ın gülsuyu gibi mis kokar.

Taranırken rahatla açılıns diye saç su, gülsuyu vb. ile ıslatmak yaygın bir adettir. Zaten kendisi bir gül gibi güzel olan sevgilinin menekşe renkli (koyu renk) saç su ile ıslatıldığında; 1) o su gibi kıvrım kıvrım saçlar (istiare) Şam’ın meşhur gülsuyu ile nemlendirilmiş gibi güzel kokar 2) su Şam’ın meşhur gülsuyu ile nemlendirilmiş gibi güzel kokar. İlk yoruma göre güzel kokan su gibi kıvrılmış saçlardır. İkinci yoruma göre sevgilinin saçına değdiği için güzel kokan sudur. Fakat her iki yorumda da -ister gerçek manada su olsun ister saç manasında istiareyle kullanılan su olsun- “güzel koku kazanan su” imajı bulunur. Su aslında kokusuz bir maddedir. Güzel kokularla bir araya geldiğinde onların keyfiyetini kazanır. Bu manada edilgendir.

Şairin sözüyle tatlanıp renklenir

Rengîn sözüm misâli suya düşse fi’l-mesel

Olurdu hâssiyyetde mey-i hoş-güvâr âb (APD ş.36/36)

Renkli sözüm söz gelimi suya düşse o su hazmı kolay ve tatlı bir şarap gibi faydalı olurdu.

Ahmed Paşa’nın yazdığı su kasidesinde fahriye beyti denebilecek yukarıdaki mısralarda şair, sözünün rengârenk olduğunu övünerek söyler. Bu renkli sözler suya düşseydi suyun hemen en güzel şarabın niteliğini kazanacağı iddiasında bulunur. Demek ki şairin sözü suya renk katan ve onu tatlandıran bir yapıdadır. Diğer açıdan bakıldığında da suyun renksiz, faydalı, şarap olabilen, tatlı bir nesne olduğu anlaşılır. Beyitte suyun sözü geçen eylemlerden “etkilenen-nesne” görevi üstlendiği söylenebilir. Su karakteristik olarak çevresinden etkilenen yapıdadır.

Yapının temelini bozar

Tîguñ kılâ‘-ı düşmeni kal‘ itse tañ degül

Zîrâ esâsın itmez olur üstüvâr âb (APD ş.36/34)

Senin (II. Bayezid) kılıcın düşman kalesini temelinden söküp yok etse şaşırılmamalı zira su (bir yapının) temelini güçten düşürür.

Temsili istiare yoluyla, “suyun binaların temelini çürütüp yıkılmasına sebep olması” teması ile “padişahın kılıcının (suyla yapılmıştır) düşman kalesini yıkması” benzeştirilmiştir. Buradan hareketle suyun sert-sağlam-yıkılmaz görünen bir unsura güçlü bir şekilde tesir ettiği ve yok edici hususiyet barındırdığı sonucuna ulaşılır.

Yüreği su olmak

Şeh Bâyezid ol ki anuñ tîgın añıcak

Olur derün-ı Rüstem ü İsfendiyâr âb (APD ş.36/13)

Sultan Bayezid’in kılıcı anılsa Rüstem ile İsfendiyar’ın yüreği su olur.

Çok korkmak manasından kullanılan “kalbi/ yüreği su olmak” deyimini kılıç ile manaca alakalıdır. Çünkü kılıç yapımında kılıca verilen su ile bu deyim tenasübî çağrışım yapacak şekilde kullanılmıştır.

İçinde yılan olur, görüntüyü dalgalı yansıtır, tehlike arz eder

Göreydi suda nîzeñ ucı sâyesin ‘adū

Olurdu içmeden içene zehr-i mâr âb (APD ş.37/40)

Düşman suda senin okunun ucundaki gölgeyi göreydi, içmeye yeltenen kişiye daha içmeden o su yılan zehri olurdu.

Su ve yılan, halk hikâyelerinden mitoslara kadar pek çok anlatıda adeta sentezlenmiş öğelerdir. Bu ikisinin birlikteliği anlatıda “tehlike, ölüm, yaralanma, korku” gibi hal-durumların habercisidir. Ahmed Paşa, su-yılan birlikteliğini “korku” temi ile bağlamayı tercih eder. Bunu yaparken II. Bayezid’in etrafa korku salan okunu, bu okun ucunun sudaki yansıması tahayyülünü kullanır.

Yontularak düzlenen bir ağaç dalı olan ok, suda yansıyınca kıvrılarak hareket eden yılanı andırır. Suda kıpırdayan bu tarz gölgeler insandaki yılan korkusunu tetikler. Üstelik düşmanı korkutan şey okun en ufak parçasının yani “ucu”nun “gölge”sidir. Dolayısıyla düşmanı küçümseme söz konusudur.

“Sudan korkmak”, “gölgeden korkmak” deyimleri suyun ve gölgenin en zararsız varlıklar olmasından kinayedir. Dolayısıyla beyitte düşmanın yaşadığı korkunun (daha korku ögesiyle karşılaşmadan) korku ögesinin hayaliye bile aktifleştiği görülür. Bu durum padişahın etrafına ne denli korku saldıgını ortaya koyar.

Ham-madde halindeki demirin ok ucuna dönüştürülmesi esnasında demire su verildiğini hatırlatmak gerekir. Beyitte geçen ok ucu ve su ifadeleri bu manada birbirleriyle alakalı olarak kullanılır.

Berraklık sembolüdür, gayb sırrını barındırır

Zihnün safası bir nazar eylerse terbiyet

Esrâr-ı gaybı yek-ser ide âşikâr âb (APD ş.36/21)

(Ey padişah!) Senin zihninin berraklığı suyu bir bakışı ile terbiye eyleseydi su bilinmezliğin sırrını baştan başa aşikâr ederdi.

Beyte göre suyun en belirgin keyfiyetlerinden olan berraklık (sembolleştirme), II. Bayezid’in zihin berraklığı ile mukayeseye tutulur. İki berraklığın arasındaki bağlantı ise “nazar/ bakış” sözcüğü ile sağlanır. “Nazar” kelimesi “terbiyet” kelimesiyle anıldığı için “nazarî bilgi”yi yani teoriye dökülmemiş bilgiyi çağrıştıracak şekilde bilhassa kullanıldığı izlenimi bırakır.

Su, akarken çıkardığı huzur yayan sesle insan zihnini rahatlatması, berraklaştırması sebebiyle tıpta tedavi amaçlı kullanılmıştır. Doğu kültürlerinde (Hindistan, Çin vb.) tapınaklar su kıyısında yahut su sesi işitilecek şekilde konumlandırılmıştır. Çünkü su sesi meditasyon eğitimini kolaylaştırmakta, zihni arındırıp kişinin ulaşmaya çalıştığı bilinmezlik âleminin kapılarını aralamasını sağlamaktadır.

II. Bayezid’in bir bakışıyla zihin berraklığının suya aksetmesi sonucu suyun tüm sırlarını bir bir ifşa edeceği söylenir. Dolayısıyla suyun gayb sırlarını içinde barındırdığına dair inanca telmih yapılır. Nitekim su falı bakmak, rüyayı yahut bir sırrı suya anlatmak adetleri suyun gayb sırrı ile olan yakınlığını ortaya koyar.

Bayramda ballı su içilir

Hâmem bu ‘îd-i ekbere ‘îdâne virmege

Toldurdu cām-ı medhūne bir şehd-bār āb (APD ş.36/25)

Kalemim bu büyük bayrama bayramlık vermek için övgü kadehine ballı ballı su doldurdu.

Bayramlar, padişahın cömertliğini sergilediği zaman dilimidir. Dolayısıyla özel bir mana taşır ve şairler kalemiyle sergilediği maharetleri padişaha bayram vaktinde sunar. Bu büyük an şairin geleceğinin belirlendiği vakit şeklinde düşünülebilir. Ahmed Paşa bayramı bu özel manasıyla kullanır ve padişaha olan sadakat borcunu yazdığı “su kasidesi” ile ödemeye çalıştığını söyler. Yazdığı medhiye türünden kasideyi “balla dolu su” olarak tanımlar (istiare).⁴¹²

Dizelerden yola çıkarak bayramda ballı su içme geleneğinin bilgisine ulaşılır.

Allah aşkından akan suyu içen kişiye herkes kul olur

Meşk-i mahabbetün suyu mı düşdi saña kim

Kul olur içdügince sığār ü kibār āb (APD ş.37/48)

Muhabbet meşkinin suyu sana (II. Bayezid) mı düştü de küçük büyük demeden herkes bu sudan içtikçe sana kul olur.

İnanışa göre henüz dünya yaratılmamışken Allah ruhları Elest meclisinde bir araya toplamış ve onlara “ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye sormuştur. Ruhlar ise bu soruya “bela” yani “evet” demiştir. O gün Allah’ın muhabbeti ile dolan ruhlar daha sonra dünyaya geldiğinde o muhabbetin tesirini hala üzerlerinde taşır. İnsanların birbirine aşkla bağlanabilmesi ruhlarının Elest meclisinde tattıkları bu ilahi muhabbet sebebiyledir. O günün aşinalığı ile ruhlar birbirine yakın gelir. Beyitte bu hadisenin çağrışımı bulunur. II. Bayezid’e adeta Allah aşkının suyu nüfuz etmiştir, yani ilahi aşk şarabından (istiare) içmiş gibidir. Bu sebepten büyük küçük herkes su (şarap) içince kendinden geçer, aşk ile padişaha kul olur.

Suya şarap tortusu dökülür

Sal hāke sāyeñi kim ola müşğ-bū zemîn

Saç suya cür‘añi kim ola şehd-bār āb (APD ş.37/12)

⁴¹² Medhiyenin bayramda sunulan ballı suya benzetilmesine dair ayrıca bkz. (APD ş.36/33)

(Ey sevgili!) Gölgeni toprağa sal da zemin misklensin, suya cür‘anı dök de su ballansın.

Servi boylu sevgilinin içtiği kadehin dibindeki tortu öylesine tatlıdır ki bu tortu toprak yerine suya dökülürse suyun tadını bal eyler. Beyitten hareketle ballı suyun makbul bir lezzet olduğu anlaşılır.

Birinin elinden su içmek

Devr-i zemâne Ahmed’i hâk itdi nice bir

Lutfuñ elinden içmeye bu hâk-sâr âb (APD ş.36/37)

Bu hakir (Ahmed Paşa) şayet lütfunun elinden su içemeseydi içinde yaşadığı zaman, Ahmed Paşa’yı nasıl da toprak (gibi yerle bir) ederdi.

Birinin elinden su içmek, yardım görmek (istiare) manasındadır. Bu davranış, kişinin yardım edene minnet duymasını sağlar. Suyun “minnet” uyandırma özelliği bulunur. Susuz kalmanın toprak olmaya eş tutulduğu mısralarda suyun yaşam sembolü olduğu anlaşılır.

Deva ve ölmezlik dağıtır

İhyâ-yı meyyit itse kerâmetle tañ degül

Şol meşrebe ki andan içer ol nigâr âb (APD ş.37/7)

Resim kadar güzel olan sevgili, öyle bir maşrapadan (su kabı) su içer ki keramet gösterip ölüyü diriltse şaşırmmamalı.

Yârin su içtiği maşrapa alelâde bir şey değildir. İçene ölmezlik bahşeder.

Beyitte bahsi geçen maşrapa kelimesi ile nigâr (nakış) kelimesi “şifa taşı” kültürünü çağırıştırır. Şifa taşlarının üzerinde çeşitli nakışlar, resim, şiir, ayet, dua, tılsım vb. yazılar bulunur. Bu tasta inançla su içen hastanın mutlaka sağlığına kavuşacağına inanılır. Şifa taşlarının su ile yakın ilişkisi vardır. Beyte göre böyle bir tasta (nakışlı) su içen sevgili, daha sonra aynı taşı ölmüşlere sunar. Normalde şifa taşının suyu hastayı iyi ederken sevgilinin sunacağı bir tas su ölüyü bile diriltecek keramete sahiptir. Çünkü sevgilinin dudaklarına değmiş ve oradan “ölmezlik

bahşetme” hassası kazanmıştır. Bahsi geçen suyun âbıhayât özelliği taşıdığı söylenebilir (istiare).⁴¹³

Meyhanede rağbet görmez

Vasf-ı lebûnde kim añar âb-ı hayâtı kim

Mey meclisinde olmaz iñen hoş-güvâr âb (APD ş.37/13)

(Ey sevgili!) Dudağının vasfı yanında âbıhayâtı kim anar; ne kadar lezzetli olursa olsun meyhanede su pek olmaz.

Yârin dudağı varken âbıhayâta bakan olmaz. Benzer şekilde, şarap varken suya rağbet edilmez. Çünkü şarap ve dudak, su ile âbıhayâttan üstündür.

Kıyısında sevgililer buluşur, avlanma mekânıdır

Dil vasluñ ile şâd iken añdurma hecrüñi

Ok urma yüregine içerken şikâr âb (APD ş.37/8)

(Ey sevgili!) Su içen avın yüreğini okla yaralama; gönül vuslatın ile mesut iken ayrılığını hatırlatma.

Doğanın büyüleyici anlarından biri; içmek için su kıyısına yanaşmış ve en savunmasız haliyle susuzluğunu gideren hayvan motifidir.⁴¹⁴ Başta ceylan, geyik olmak üzere tavşan gibi pek çok av hayvanının avcının hedefine düştüğü an budur. Ahmed Paşa'nın betimlediği manzaranın büyüsunün bozulması avcının tek bir hareketine bağlıdır. Tıpkı bu manzara gibi yâre kavuşmuş âşığın saadet yayan hali, ayrılık hakikatinin akla gelivermesiyle bozulacak kadar narindir.

Su kıyısı birbirine kavuşmuş âşıkların huzurunu vermesiyle ele alınır. Av sahnesi ile vuslat-ayrılık sahnesi arasında temsili istiare bulunur. Su kenarı örneğinin verilmesi ayrıca âşıkların buluşma mekânının su kıyısı olması özelliğini de çağrıştırır.

Kıyısı vardır, vuslata dairdir

‘Ayb itme vasluñ içre kenâr eylesem taleb

Zîrâ işitmedüm kim ola bî-kenâr âb (APD ş.37/30)

⁴¹³ Ölülere diriltme özelliğiyle suyun âbıhayât şeklinde nitelenmesine dair bkz. (APD g.249/2)

⁴¹⁴ Su kıyısına gelen hayvan motifi için bkz. (APD ş.38/12)

(Ey sevgili!) Sahilsiz, kıyasız su (var mı, hiç böyle bir şey) duymadım, (o yüzden) kavuşunca seni kıyıma çekersem yani kucaklarsam beni kınama.

Her suyun mutlaka bir kıyısı bulunur. Suyun “kenar”ı ile “kenar eylemek” yani kucaklamak ifadeleri bu manada beyitte tenasüp içerisinde ve tevriyeli kullanılır. Sevgililerin su kenarında buluşmak âdetine de üstü kapalı bir çağışım yapıldığı söylenebilir.

Geceleri suya girilmez

Gice ile suya girme ki tâbıyla cismüñüñ

Şemsü'd-duhâ gibi görine şu'le-dâr âb (APD ş.37/18)

(Ey sevgili!) Gece vakti suya girme yoksa bedeninin parlaklığı ile su, kuşluk vakti doğan güneş gibi ışımsız görünür.

İnanca göre geceleri suya girilmez, zira tehlikelidir. Hatta bu görüşe dayanan pek çok inanç türemiştir.⁴¹⁵

Yârin yanağındadır, aydınlıkla ilişkilendirilir, oruçluyken içilmez

Zülfüñ ucında dil taleb eyler 'izâruñı

San kim şeb evvelinde diler rûze-dâr âb (APD ş.36/6)

(Ey sevgili!) Zülfünün ucunda(ki çengele asılmış) gönül senin yanağını arzular, sanki gündüz orucunu tutan birisidir ve akşam olmadan su içmeyi istiyor.

Sevgilinin yanağı suya teşbih edilerek oruçluyken akşam olana kadar su içememe uygulamasına yer verilen beyitte suyun aydınlık/ gündüz vakti ile tenasübî alakayla kullanıldığı fark edilir.

Hecründe dil kılır haber-i vasluñ ârzü

San rûz-ı âbda özler rûze-dâr âb (APD ş.37/23)

(Ey sevgili!) Ayrılık vakti gönül senin vuslat haberini arzular, sanki oruçludur da gündüz vakti su (içmek) ister.

Gönül ayrılık vaktinde bile vuslat anının özlemiyle yaşar. Bu hasret öylesine yoğunur ki tıpkı oruç tutan kişinin susamasına benzer. Ayrılık kavramı oruçla, vuslat ise su içmekle özdeşleştirilir.

⁴¹⁵ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için tezin “Aya Dair İnançlar” başlığına bakılabilir.

Oruçlu kişi susar

Zülfüñ gamında sūzuma fi'l-cümle öykünür

Şol teşne rūze-dār ki müştāk-ı şām ola (APD g.6/8)

Şu susuzluk çeken oruçlu kişi akşamın gelişine nasıl hasretse yârin zülfü gamında yanmama bu durum hayli benzer.

Akşam olup da orucunu açmayı bekleyen kişinin susuzluktan yanması ile akşam rengindeki zülüflü yâre kavuşmak arasında bağlantı kurulan beyitte; akşam (gece) ile zülûf, oruç bitiminde yenen yemek ile sevgili ve oruçluyken hissedilen susuzluk ateşi ile aşk gamının ateşi benzeştirilir.

Bahçıvan tarafından yolu kesilir, önü alınmaz

Sañadur togrusu rāhum benüm ey serv-i bülend

Bâg-bân baglasa yüz yirde beni āb gibi (APD g.335/12)

Ey boyu servi gibi uzun sevgili, bahçıvan beni su misali yüz yerde bağlasa bile benim yolum yine sana doğrudur.

Âşığı suya teşbih edildiği mısralarda su engellenen, önü kesilen varlık konumundadır.

Gözyaşına temsil olur, üstünden kuşlar geçer, aşılması gereken engeldir

Çeşmümden eyleyince gönül mülkine nüzül

Hayl-ı hayâli geçdi hezārān hezār āb (APD ş.37/25)

Sevgili gözümde gönül ülkeme konaklamak için geçince binlerce bülbül hayalî bir atlı sürüsü gibi sudan geçti.

Sevgiliyi bir kez görmek onun kalbe yerleşmesi için kâfidir. Bu durum âşık için büyük sevinç demektir. Aşk yüzünden daima gözü sulu olan âşığın gönlü bu hadiseyle coşar. Tıpkı sudan geçen bir at sürüsü misali gönül bülbüllerinin binlercesi gözyaşından müteşekkil sudan geçer. Böylece su engeli aşılmış olur.

Beyitte gözyaşı suya benzetilirken suyun ulaşılacak istenen gayeye engel olması, su engelini aşılıp geçilebilmesi özellikleri işlenmiştir.

II. Bayezid'e benzemelik olur, süvari olur

İkbāl bād-pāyına devletle ol sūvār

Nice ki hāk hingine ola sūvār āb (APD ş.37/53)

(Ey hükümdar!) Nasıl ki su toprağın beyaz (kır) atına binerse (sen de) ikbalin çevik atına devletle bin.

Kır at Türklerde en makbul at türlerindedir. Beyitten de anlaşılacağı üzere toprağın kır renkli atı ikbalin çevik atına denk tutulur. Bu ata binen su gibi II. Bayezid'in de bir süvari olup bu kutlu renge sahip atı sürmesi arzulanır. Padişah ile su arasında istiare kurulmuştur.

Gözyaşına temsildir, suyla fala bakılır, gaybı bildirir

Dil yitüğünü bulmaga çeşmüm mu'azzimi

Bakdı suya kim ide anı āşikār āb (APD ş.37/27)

Gönül yitiğini bulmak için gözümün bakıcısı (falcı, muskacı) onu (kayıbı, yitiği) göstereceğini diye suya baktı.

Göz bir falcıya benzetilince bu falcı gönlün yitiğini (sevgili) bulmak için gözdeki suya (gözyaşı) bakar (istiare).⁴¹⁶ Beyitte suya bakarak kayıp eşya bulma uygulamasının bir örneğini bulunur. İnanca göre su bilinmeyeni gösterme özelliğine sahiptir. Dolayısıyla fal yahut falcı ifadeleriyle arasında tenasübî alaka bulunur.

Divane olur, zar zar ağlar

Dîvâne olmadısa bahārına bahtuñuñ

Devründe n' için ağlar imiş zār zār āb (APD ş.37/47)

Su senin (II. Bayezid) bahtının baharına divane olmadıysa (peki o halde) padişahlığının devrinde niçin katıla katıla ağlarmış?

İstifham ve hüsn-i talil sanatının bulunduğu dizelerde padişahın hükümler devri ilkbahar mevsimine benzetilir. Bu mevsimde suların böyle coşa coşa akmasına (ağlamasına) ve deliye (teşbih) dönmesine (hercailik) sebep olarak “padişahın ilkbahara benzeyen baharı”nın güzelliği gösterilir. Hercailik ve divane su, ilkbahara benzetilen bahta divanelik derecesinde tutkundur, denilerek su bir âşığa istiare edilir.

⁴¹⁶ Fal amacıyla suya bakma motifine dair ayrıca bkz. (APD ş.37/36)

Hercailik özelliği ise suyun durmadan akmasının temsilidir ve sürerlik-zaman ifade eder.

Yüzüstü sürünür, utanır, kifayetsizdir

‘Adlũnde halkı gark ile itdũgiçũn helāk

Süründi yüzi üstine leyl ü nehār āb (APD ş.36/27)

Sen (II. Bayezid) adaletinle halkı gark ve helak ettiğın için, su (senin bu gücünden utanıp) gece gündüz demeden yüz üstü süründü.

Suyun yüz üstü sürünür halde betimlenmesi “utanç” kavramıyla alakalandırılır (istiare) ve bu gibi ifadelerde tevriyeli kullanım tercih edilir. Beyitte ayrıca suyun “adaletin muazzam gücü” yanında hakir kalışı anlatılır. Dolayısıyla su ile adaletin; akıcı olmak, yeryüzünü kaplamak, helak etmek gibi özellikleriyle benzeştirildiği anlaşılır. Adaletin halkı gark ve helak etmesi, toplum içindeki asileri temizlemesi şeklinde olumlu manada kullanılmıştır.

Servinin ayağına yüz sürer, uzun akar

Eşkũm gibi yüz sürdüğü serv ayagına āb

Bu k’oldı nigāruñ kad-i dil-cũsına hem-tā (APD ş.38/18)

Su servinin ayağına tıpkı gözyaşım gibi yüz sürdüğü için resim gibi güzel o yârin gönül çelen uzun boyuna benzedi.

Servi ağacı sulak yerde oldukça rahat gelişir. Bu bilgidен hareketle şairler “su ve servi” üzerinden “âşık ile mâşuk” ilişkisini ortaya koyar. Su âşığın ve gözyaşının temsilidir. Durmadan akan su (âşık) sevgilinin (servi) ayağına kapanır yüz sürer (tevriye). Onunla ve onun gibi olmak ister. Akan suyun uzunluk belirtmesi bile sevgilinin (servi) boyuna benzemeye çalışmasıyla, öykünmesiyle ilgilidir.

Gözyaşı insanın yüzüne sürünür, akar. Irmak ise toprağa sürünerek akar. Gözyaşı ırmağının topraktan mamul tene sürünmesi ise akla “ilk insanın yaratılışı” sahnesini getirir. Beyit bu açıdan düşünülecek olsaydı, servi ağacı “Allah”ın temsili olurdu. Suyun “nigāruñ kad-i dil-cũsına hem-tā” olması ifadesini ise; Allah’ın insanı kendi sureti üzere yaratması ve insanın Allah’ı (kanunlarını) kendisine örnek alması ile açıklamak mümkündür.

Suyun yüz sürmesi eyleminde “benlik sevgisinden kurtulma” ve dolayısıyla “tevazu ile yaşama” söz konusudur. Bu manada su bir derviş gibidir, maddi düşünce- ihtiyaçlardan arınmayı temsil eder.

Gökte ve ayak hizasında bulunur, daimilik belirtir

Yā Rab bu tāk içinde ne dīdār gördi āb

Kim yüz sürer bu kasruñ ayagina dā‘imā (APD ş.43/6)

Ya Rab, gök kubbedeki su (kim bilir) ne güzellikler gördü de mütemadiyen bu kasrın ayağına yüz sürüyor.

Bulut şeklinde gök kubbede gezinen su, yeryüzüne inip ayaklar altında (ayak hizasında) gezinir. Ahmed Paşa’ya göre onu bu davranışa iten sebep memduhun kasrına yüz sürmektir (hüsn-i talil). Yüz sürmesi nedeniyle kulluk, kölelik sembolüne dönen su hem gökte olması hem de ayak hizasında bulunabilmesiyle anılır. Suyun daimiliği, sürerliği ve zaman bildirmesi betimlenir.

Suyun yüz sürmesine sebep sevgilidir

Sebzedey serv ayaguña yüzün sürmezdi āb

Olmasa ol kāmēt-i dīlcūy ile hem-tālīguñ (APD g.170/II⁴¹⁷/5)

Ey servi, boyu posuyla gönül çelen sevgili ile benzeşmeseniz su gidip de senin ayağına yüzünü sürmezdi.

Birinin ayağına su dökmek ona hürmet etmek anlamına gelir. Beyitte servi ağacının⁴¹⁸ (sevgiliyi andırır) köklerine (ayağına) akan (yüz süren)⁴¹⁹ ırmak (âşık) motifi işlenir. Suyun servinin dibine akması/ sürünmesi, ona hürmet etmesi olarak düşünülmüş, bu hürmete sebep olarak da servi ağacının boy itibarıyla sevgiliye benzemesi gösterilmiştir.⁴²⁰

Gönlü su gibi akmak

Çün akdı gönlüm su gibi sen serv boylu şāhuma

⁴¹⁷ Ali Nihat Tarlan’ın kitabına göre 170 no’lu iki adet şiir bulunmaktadır (Bkz. Tarlan, 2005). Bu karışıklığı gidermek adına ve şiir sıralamasında kitaba bağlı kalmak için şiirlerden ilki 170/I şeklinde, ikincisi 170/II şeklinde gösterildi.

⁴¹⁸ Servi ağacının suyu sevmesi ve su kıyısında büyümesiyle alakalı olarak bkz. (APD g.325/3)

⁴¹⁹ Irmak, gözyaşı vb. su unsurunun yüz sürmesine dair beyitler: (APD g.186/1, g.256/4, g.276/5)

⁴²⁰ Benzer alakaya dair bkz. (APD g.222/3)

Her dem yüzüm yire sürüp şükr eylerem Allāhuma (APD g.289/1)

(Ey sevgili!) Sen servi boylu padişahıma gönlüm su gibi aktı; (bunun için) durmadan yüzümü yere sürüp Allah'ıma şükür ediyorum.

Serviler su kenarında neşvünemalanır. Dolayısıyla bu ikisi sık sık beraber anılır. Sevgili boyu ile serviye, gönül ise sevgiliye meyli, ona doğru akması dolayısıyla suya benzetilir. Servinin kıyısında akan su imajı, sevgiliye kavuşmuş âşık manasındadır. Vuslat âşık için Allah'a şükür vesilesidir. Namaz kılarken secdeye varıp yüz sürmek âşığın tıpkı suyun yüzünü yere sürmesine (tevriye) benzetilir ve bu onun şükür yöntemidir.

Ferahlatır, cana can katar, yârin salyasının özelliklerini taşır

Dilber nesîmi gibi havâñ oldu rûh-bahş

Yâr agzı yarı gibi suyuñ oldu cân-fezâ (APD ş.43/3)

(Ey ruha ferahlık veren kasır ve köprüsü!) Verdiğin heves, gönlü alıp götüreren rüzgâr misali bana ruh bahşeder; suyun ise sevgilinin salyası gibi gönlü ferahlatır.

Beyitte övülen kasırda akan suyun ferahlatma, cana can katma özelliği vardır. Ayrıca suyun sevgilinin salyasına teşbih edildiği görülür.

Yârin bileğine benzetmelik olur, gümüştür

Sā'id-i sîmînüñe zerrin sivâr oldu süvâr

Sanki âteşden devâ'ir çekdiler âb üstine (APD müf.13)

(Ey sevgili!) Gümüş renkli bileğine altın bilezik takmışsın, sanki su üstüne ateşten halka çizilmiş.

Suya ateşten halka çizmek imkânsız görünür. Fakat sevgili gümüştü suyu andıran bileğine ateşe benzeyen altın bilezik takarak bunu başarır. Gümüştü rengi dolayısıyla sevgilinin bileği suya teşbih edilir.

Suya resim çizmek

Zülfî nakkâşî suya bir resm ider kim reşk ider

Mânî-i Çîn yazduğı nakş-ı Nigâristân aña (APD g.2/7)

(Yârin) Zülfünün ressamı suya öyle bir resim çizer ki, Çin'in meşhur ressamı Manî'nin Nigaristan adlı resim defteri, o resmi kıskanır.

Eskiden çeşitli hayvan tüy ve kıllarından yapılan “resim fırçaları” ile “sevgilinin zülfü” arasında kurulan bağ resim çizebilmek yetisi üzerinden sağlanır. Beyitte geçen suya resim çizmek ifadesi,⁴²¹ imkânsız başarmak, eşi benzeri görülmemiş bir iş yapmak manalarına gelir. Su aynı zamanda bir rekabet ortamı olup alanında meşhur kimseleri yenmek, türlü marifet sergileyerek onları kıskandırmak için uygun zemini hazırlar.⁴²² Suyun buradaki görevi, imkânsızlığı ortaya koyan mekân olmaktır. Bu manada su hakkında engelleyici öge, zorlaştırıcı unsur da denebilir.

Yârin yanağına temsildir, yazıyı bulandırıp okunmaz hale getirir

Hoş temâşâ-gâh idi zülfün pür-âşüb olmasa

Hüb idi hattun eger âb üzre mektüb olmasa (APD müf.10)

(Ey sevgili!) Eğer zülfün karmakarışık olmasa seyretmesi pek güzeldir, su üstündeki mektup gibi olmasa hattın/ sakalın güzeldir.

Sevgilinin yanağı suya benzetilir. Yanak üzerindeki sakal ise bir çeşit yazıdır. Suya yazı yazmanın imkânsızlığı bilinse de sevgili bunu başarmıştır. Lakin âşık bundan şikâyetçidir, çünkü suyun yazıyı silme özelliği yüzünden sevgilinin yazıya benzeyen sakalını okumak neredeyse imkânsızlaşmıştır.

Suya seccade salmak

Ne kerâmet gösterür gör hırka-püş-ı zülf-i dost

Oturur âb üzre bir seccâde-i müşgîn salup (APD g.13/6)

(Ey sevgili!) Zülfünü hırka gibi örtünen derviş ne keramet gösterir, bir gör; suya misk kokulu seccade salıp üstünde oturur.

Fakirlik göstergesi olan hırka ile seccade dervişliğin materyallerindedir. Ahmed Paşa'nın beytinde fakirlik/ yokluk seviyesi daha da artar ve hırkanın yerini zülûf alır. Böylece dünyaya ait ve kişiye menfaat sağlayacak en ufak şeyin bulunmadığı ima edilir. Zülûf hırkadan değerli görülür. Seccade Allah'a yani hakiki sevgiliye ulaşmadaki bir araç olarak dervişin elinde bulunur.

⁴²¹ Suya yazmak tabirine yer verilen beyit örneği için bkz. (APD g.13/5)

⁴²² Suyun rekabet ortamı yaratmasına dair bkz. (APD g.13/5)

Suya salınan seccadenin miskli kokular yayması onun değerce kıymetini gösterir. Buradan hareketle su ve misk ve hatta zülûf arasında yakın alaka olduğu söylenebilir.

Suya seccade salıp üstüne oturmak/ namaz kılmak denilince Hızır'ın gösterdiği keramet hatıra gelir (telmiş).

Cennet Kevser'i tarafından kiskanılır

Her ne dürlü kûzeden kim āb içer ol la'l-i lebi

Reşk ider ol kûzeye cennetde kevser şerbeti (APD g.350/4)

Sevgilinin lal taşına benzeyen dudağı hangi testiden su içerse, o testiye cennetteki Kevser şerbeti kiskanılır.

Sevgilinin içtiğı testideki suyun cennetteki Kevser'den daha tatlı ve makbul oluşu hakkındaki beyitte suyun tadını güzelleştiren unsur sevgilinin dudağıdır.

Testide şaraba döner

Ölsem lebünün eyleseler topragum sebū

Su koysañ ol sebūya şarāb akısar leziz (APD g.32/5)

Dudağın uğrunda ölsem de mezarımın toprağından testi yapsalar ve (sen de ey sevgili) o testiye su koysan (işte o vakit testiden su yerine) leziz şarap akacaktır.

Âşığın mezar toprağından yapılan testiye su konsa dahi testiden su yerine şarap akacağı söylenerek lezzet bakımından şarabın sudan öncelikli olduğu belirtilir (tezyif). Suyun dönüşüm geçirip şarap olması, âşığın ölüp mezar toprağından testi yapılmasıyla denkleşir. Bu durumda âşik suyu (istiare), mezar toprağından yapılmış testi ise şarabı temsil eder.

Sevgiliyle vuslatın ancak ölümden sonraya kaldığı anlaşılırken suyun dünyevi-yaşamsal olduğu, şarabın da ahirete-ölüme aitliğı çıkarsanır.

Güzelliğı belirginleştirir

Lātif olursa 'izāruñda tañ degül hattun

Ki suda rüşen olur lāciverd-mīna-reng (APD g.151/5)

(Ey sevgili!) Sakalın yanağına yakışmışsa bu ayıplanacak şey değildir; nitekim lacivert renkteki mineli şişe suda belirginleşir, göze hitap eder.

Sevgilinin ışıltılı yanağı⁴²³ tazelik, ferahlatıcılık, parlaklık, ışıltılı olmak vb. yönlerden mine işlemeli bir camın/ şişenin içindeki suyun yerini tutar. Lacivert renkli işlemesiyle mineli cam/ sırça ise sevgilinin sakalıdır. Su yani yanak, parıltı olmak yönüyle yârin sakalını (lacivert mine işlemeyi) belirginleştirir, ona letafet katar.⁴²⁴ Göze hitap eden yanak (su), güzelliğin de kaynağıdır.

Zincire çekilir

Yâ Rab ne sihr olur bu ki âb-ı ‘izârını

Zencîre çekdi halka-i gîsûsı Kâsımuñ (APD g.158/4)

Ya Rabbi, bu nasıl bir sihirdir ki Kasım'ın saçının halkası yanağının suyunu zincire çekti.

Su zinciri geleneğine telmihte bulunulan dizelerde zülûf, su zincirine benzetilir. Yanak ise tazelik, parlaklık, duruluk, beyazlık vb. yönlerden suya temsil edilir.

Su kuyularında yılan bulunur

Zülfüñ kemendi kanına susamış Ahmedüñ

Çâhına düşüp ol zekanuñ ser-nigün gider (APD g.75/5)

(Ey sevgili!) Zülfünün kemendi Ahmed'in kanına susamışa benzer, (çünkü) çene çukuruna düşüp baş aşağı gidiyor.

Klasik şiir alegorisinde çene çukuru sevgilinin zülfüne aşkla tutulup o çukurun içine düşmüş âşıklarla doludur. Ahmed Paşa bu kuyudaki âşıklardandır. Fakat zülûf tıpkı kana susamış vahşi bir yaratık gibidir (ejderha, yılan) ve Ahmed Paşa'nın sonunu getirmek için baş aşağı şekilde kuyuya girmektedir. Ahmed Paşa için bu hem iyi hem kötüdür. Kötü oluşu; zülfün korkunç bir son hazırlamasıyla ilgilidir. İyi oluşu ise Ahmed Paşa'nın düştüğü kuyudan çıkabilmesi için kuyudan içeri sarkıtılmış bir kement görevi görmesidir. Bu da bir tür kurtuluş ümididir ve sevgilinin yardımını görmek anlamına gelir. Beyitte, “kuyudan su çekmek” ile “su kuyularına girip orada çöreklenen yılan” sahnesi betimlenir.

⁴²³ Sevgilinin yanağının suya teşbih edilmesine dair bkz. (APD g.189/6). Sevgilinin yanağının ağlamaya sebep olmasına dair bkz. (APD ş.37/16)

⁴²⁴ Suyun letafet vermesi yönüyle ilgili beyitler: (APD g.189/6, g.320/6)

Su kuyusu ceza mekânıdır⁴²⁵

Şol kadar cānlar döker cādu gözün zindāna kim

Su yirine cān tolar çāh-ı zenehdānuñ senün (APD g.164/3)

(Ey sevgili!) Senin cadı gözün zindana öyle çok can gönderir ki çenedeki o kuyu su yerine can ile dolar.

Sevgilinin gözü bakarı mest eden yönüyle büyücü kabul edilir. Çenedeki çukur bölge ise kuyudur. Mest eden göze bakıp kendinden geçen her âşık sevgilinin çenesindeki kuyuya düşerek orada can verir. Dolayısıyla suyla dolması gereken çene-kuyusu can ile dolar. Beyit incelendiğinde cesetleri kuyuya doldurma uygulaması hatıra gelir. Ayrıca İran mitolojisindeki Harut ile Marut söylenine atıf vardır.⁴²⁶

Ağaç gölgesinde kalan toprak nemli olur

Hāk-i huşğ üzre benefşe biter ü sünbül-i ter

Salsa ey serv-i revān sāyesini zülf-i hāmuñ (APD g.159/3)

Ey endamıyla salınan servi ağacına benzeyen sevgili, büklüm büklüm saçın gölgesini salsa (bir mucize gerçekleşir ve o gölgenin peyda ettiği nemle) kurumuş toprakta menekşe ile taze sümbül biter.⁴²⁷

Menekşe ve sümbül ilkbahar çiçeğidir, nemi sever. Beyitte sevgilinin saçının gölgesiyle kuru topraktan dahi bu ilkbahar çiçeklerinden bitişeceği söylenir. İki çiçeğin seçilmesine sebep, yârin saçının özelliklerini taşımasıyla alakalıdır (kıvrımlı şekil ve koku). Yukarıdaki dizelerden hareketle gölge, nem/ su ve yaşam arasındaki bağlantının yakınlığı takip edilebilir. Zira su can verir.

⁴²⁵ Zulmün kuyuya benzetilmesi bahsinde Mesnevî'ye atıf yapan şu yorumu burada anmak gerekir: "Mesnevî'de bir yandan "zalimlerin zulmü karanlık bir kuyu"ya benzetilmişken (Mevlânâ 2010: 79), diğeryandan "kendi kuyunun derinliğine erişsen, o seni sırlarına agâh eylerdi" (Mevlânâ 2010: 80) buyrularak kuyunun karanlık ve aydınlıktan ibaret düalist yönü ortaya konmaktadır. Hz. Yusuf ise kendi kuyusunun derinliğine vâkıf olarak sırlara erişmiş ve kuyunun aydınlığına muhatap kılınmıştır. Eflâkî'nin Menâkıbü'l Ârifîn'inde Mevlânâ'nın dilinden anlattığı bir hikâyede geçen "kuyudaki karanlığın zahmetine oranla kanaat etmenin zahmeti, rahmetin ta kendisidir" (Eflâkî 2006: 155) ifadesi de bu meyanda, Hz. Yusuf'un kuyunun zahmetine kanaatini akla getirmektedir." Turan, 2014:143.

⁴²⁶ Hârût ve Mârût: "Yaptıkları yüzünden Babil'de sürekli azaba çarptırılmış iki melektir. Bir başkagörüşe göre de Babil'de büyü ve büyücülük simgeleri olan Harut ve Marut, büyücülerin her zaman başvurduğu iki melektir. Bu yüzden Babil büyücülüğün merkezi, Harut ve Marut da iki büyücü olarak bilinir. Kur'an'da geçtiği için adları Arap ve Fars edebiyatında son derece yaygınlaşmış ve atasözleriyle deyimlere konu olmuştur." Yıldırım, 2008: 356.

⁴²⁷ Benzer bir beyit (APD g.160/2)

Gölgelikli yerde nem olur

Buldı cān hāssiyyetin hāk-i siyeh şol yirde kim

Sāye saldı ebr-i zülf-i cān-fişānı Yūsufuñ (APD g.160/2)

Yusuf'un can dağıtan zülfünün bulutu hangi kara toprağa gölgesini saldıysa bu can işte orada keyfiyet buldu.

Sevgilinin zülfü gölgesiyle ferahlatan bir buluta benzer. Nasıl ki gölgelik yerde nem seviyesi korunacağından toprak gevşer, rahatlarsa âşığın gönlü de sevgilinin zülfünün gölgesiyle (siyah renk) ile ferahlar.

Kara bulut yağmurun habercisidir. Dolayısıyla geçtiği yere can dağıtır. Sevgilinin zülfü de bu kara bulut gibi âşığa can verme müjdecisidir. Her ne kadar bahsi geçmese de yağmurun beyitte cana karşılık geldiği görülebilir (istiare).

Mucize nesnesidir

Sa'y it Ahmed 'ışka kim Merve hakı⁴²⁸ için dilberuñ

Ka'be-i kûyı mugaylānı Safālar gösterür (APD g.40/6)

Ahmed! Sevgilinin aşkı uğrunda Merve ve Safa tepeleri arasında say et (çabala); onun mahallesinin Kâbe'sindeki diken bile sefa verir.

Hz. Hacer'in susuzluk sebebiyle çölde ağlayan oğlu bebek İsmail'e su ararken yedi kez arasında koşturduğu Merve ve Safa tepeleri kutsal kabul edilmiş ve günümüzde bu gidip-gelme eylemi İslam dini ibadetlerinden biri haline gelmiştir (sa'y).

Beyitte geçen Merve, Safa, Say, Kâbe kelimeleri tenasüp içerisindedir. Say kelimesi çift manalıdır: çabalamak ve say vazifesini ifa etmek. Suyun beyitte açık olmasa da yapılan telmih dolayısıyla görevi vardır: Olmayacak bir yerden mucizeler belirebileceğini ima eder. Nitekim ikinci dizede Kâbe'deki dikenin sefa vermesi yine bu manayı taşır.

Cam eriyip suya döner

Gam pütesinde cān eridüp āb-gîne-vār

⁴²⁸ Tarlan, 2005: 186'da "takı" şeklinde geçen kelime divanın yazmasından kontrol edilmiş ve "hakı" şeklinde düzeltilmiştir.

Tāb-ı cemālūne dōyimez olur āb dil (APD g.175/3)

(Ey sevgili!) Dert potasında cam misali can eritince gönül senin yüzünün hararetine dayanamaz, su olur.

Aşk derdiyle cam misali yanıp eriyen can, sevgilinin yüzünün güzellikten müteşekkil harareti karşısında dayanamayarak erir, suya döner. Yani sevgilinin güzelliği âşığın canını eritip su eyler.

Gözyaşı manasına gelen âb-gîne (cam, sırça) kelimesi tevriyelidir.

Sevgilinin bedenine temsildir, letafetle ilişkilendirilir

Lutfda bir āba beñzer cismüñ ey nāzūg-beden

Kim dil-i sengîñüñ anda görünür mermer-misāl (APD g.183/6)

Ey nazik bedenli sevgili, lütuf söz konusu olduğunda cismin suya benzer ve o taş kalbin sudaki mermer gibi âşikâr görünür.

Sevgilinin bedeni letafet, naziklik bakımından su misalidir. Ancak bu yumuşaklığına, berraklığına, saydamlığına rağmen bir de mermer taş gibi görünen kalbe sahiptir. Su, içinde mermer (taş) bulundurmasıyla ele alınır.

Ateş nemli bir bahçeye dönüşür

N'ola gül-zār olursa āteş-i dil

Çün Halîl oldı ol makāma mukîm (APD g.188/2)

Gönül ateşiyle etraf gül bahçesine dönmüşse bunda şaşılacak ne var, (nitekim) Hz. İbrahim'e o makamda ikamet etmek nasip olmuştur.

Hz. İbrahim'in ateşe atılması esnasında onu yakacak olan ateşin nemli bir bahçeye, gül bahçesine⁴²⁹ dönüştüğüne inanılır. Gül bahçesi burada su ile yakından alakalıdır.

Hapseder, kabarcıktan zindanı vardır

Saldı zindān-ı habāb içre su dîvāne diyu

Zülfî zencîrine tolaşduğıçün bād-ı çemen (APD g.237/6)

⁴²⁹ Su ile gül bahçesinin beraber anıldığı diğer örnek için bkz. (APD g.282/5)

Çimenlikteki rüzgâr yârin zülfünün zincirine dolaşiyor diye su onu deli addedip kabarcık zindanına hapsetti.

Delileri zincire bağlayıp hapsetme geleneğinin bir örneğine rastlanan beyte göre rüzgâr sevgilinin saçını karman çorman yaparak adeta delilik etmektedir. O sebeple rüzgârı kabarcık zindanına hapsetmek gerekir. Bu işi yapan görevli/ gardiyan ise sudur (istiare).

Su burada rüzgârı hapsetmesi, kabarcıkları zindan olarak kullanmasıyla ele alınır.

Rüzgâr tarafından şekillendirilir

Rüy-ı āba sebzeyi nice ki nakş eylerse bād

‘Ārızı nakşında ey hat sen dahi üstādsın (APD g.249/3)

Rüzgâr esip suyun yüzünü yeşilliklerle nasıl nakşederse etsin, ey sakal, yanağı nakışlama bahsinde sen ondan daha ustasın.

Rüzgâr esince çimenlikteki yapraklar suyun üstüne uçuşur. Hâsıl olan manzara sanki rüzgârın suya nakış vermesi gibidir. Ancak rüzgâr ne yaparsa yapsın sevgilinin sakalının yanakta yaptığı nakşın yanında onun icraatının esamesi okunmaz.

Yârin sakalının nakşıyla mukayeseye tutulup tezyif edilen su rüzgâr tarafından etkilenmesi, üstünde yeşillikler yüzmesi, nakışlı görünmesi yönleriyle konu edilir.

Ağlar

‘İzāruñ şevkı ile giryān olur su

Saçuñ sevdāsı ile miskîndür āhū (APD g.256/1)

(Ey sevgili!) Su senin yanağının arzusuyla ağlar, ceylan ise saçının sevdasıyla miskinleşmiştir.

Sevgilinin yanağının arzusu ağlamaya sebep gösterilir ve sıvı madde olan suyun ağlaması motifi işlenir.

Şeker eriyip suya döner

Leblerūñ şevkıyle şekker nite k’oldı gark-ı āb

Zülfüñüñ sevdâsı birle müşg yandı nârda (APD g.284/3)

(Ey sevgili!) Dudağının arzusuyla şeker nasıl ki eriyip suya dönerse zülfünün sevdası ile misk adeta ateşte yanar.

Şekerin eriyip suya dönmesi motifine yer verilen dizelerde bu hadisenin gerçekleşmesine sebep sevgilinin zülfünün sevdası gösterilir.

Ahmed Paşa'nın sözlerinden nemalanır, lütufla alakalandırılır

Bostânın sözümüñ lutfi suyudur suvaran

Ki hemîşe hoş olur Sa'dî Gülistânı gibi (APD g.314/5)

Bostan adlı eseri benim sözümün lütfunun suyu sular, çünkü Sadî'nin Gülistân adlı eseri gibi hep hoştur.

Ahmed Paşa Sadî'nin Bostan adlı eserini anmak ve ona atıfta bulunmakla adeta onu tekrar canlandırır, hatıra getirmiş olur ve bu durumla gurur duyar. Bahçenin sulanmakla neşvünema bulması gibi Sâdî'nin eserleri de anılmakla neşvünema bulur. Ahmed Paşa'nın sözleri ve lütfu "Bostan"ı (bahçe) sulayan (tevriye) suya benzetilir.

Tatlı su canlıları kendine çeker

Her kanda ki çeşme ola şîrîn

Eksük degül anda mür u mâhî (APD g.321/8)

Her nerede suyu tatlı bir çeşme varsa orada karıncadır, balıktır hiç eksik olmaz.

Çeşmeye benzetilen sevgilinin sözleri tatlılık bakımından tatlı-suya istiare edilir. Suyun tadının güzelliğine oranla çekiciliği de artınca tüm canlıları (balık, karınca)⁴³⁰ kendine çeker.

3.1.10.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Yârin kirpiğinin hançerindedir, ölüyü diriltir, âşğın dermanıdır

Ten-i bî-câna müjen hançeri kim câna geçer

⁴³⁰ Bir su unsuruyla balık ve karıncanın birlikte anılmasına dair bkz. (APD muk.44/4)

Haste-i ‘ışka ecel şerbeti dermāna geçer (AD g.10/1)

*(Ey sevgili!) Ařk yūzūnden hastalanan kiřiye ecel řerbeti nasıl derman olursa, kirpięinin hanęeri cansız bedenime öyle (ecel gibi) saplanır, canıma kadar geęer ve bu, benim ölü bedenime verilmiş can yerine geęer.*⁴³¹

Can vermesi, derman olması suyun temel özellikleri olarak beyitte yer alır ve öldürmesi gerekirken içindeki su ile can veren hanęer motifi işlenir. Ecel ise şerbete benzetilerek anılır.

Yansıtır, güzelliği vurgular, yanılısama yapar

Mihr ü meh āb içre ‘arz-ı hüsn iderlermiş saña

Lîk kadri anlarıñ bu işden aşağa düşer (AD g.13/4)

(Ey sevgili!) Güneş ile ay kendi güzelliklerini suda sergileyip sana gösterirmiş, fakat onların kıymeti bu işte aşağıda kalır.

Su ayna görevi üstlenip yansıtıcı roldedir. Fakat yansıttığı şey ne kadar yukarıda olursa olsun sonuçta onu deniz seviyesinde gösterir. Bu durumda kıymetęe yüce unsurların değerini de düşürür, dolayısıyla bir aldatma içerir. Zaten suyun yansı görevi bir çeşit yanılısama sunar, maddenin özünü vermez. Ayrıca yıldız, gezegen vb.nin parlaklık derecesini belirtmek için “kadir” sözcüğünün kullanıldığını hatırlatmak gerekir.

Âşığın meşrebinin nasıl olması gerektiğine örnektir, temizlik sembolüdür

Sürmeğe yüz pāy-ı serv-i yāre bulur dest-res

Kangı ‘aşık kim su gibi meşrebini ide pāk (AD g.39/4)

Hangi âşık meşrebini su gibi pirüpak ederse servi boylu yārin ayağına yüz sürmek için olanak bulur.

Âşığın meşrebinin su gibi temiz olması (teşbih) tasavvurunda suyun arınışlık temsili olduğu görülür. Ayrıca beyitte “su ile servi” motifine (tenasüp) değinilir.

⁴³¹ Sevgilinin güzellik unsurlarının temsili olan kılıç, hanęer gibi kesici aletlerin ābād ettiğine dair bkz. (AD g.63/2)

Yârin güzelliği etrafını suya kandırır

Bâg-1 cemâl hüsnüñ ile pür-safâ-durur

Şād-âbdur cemâlin ile nev-bahâr-1 hüsn (AD g.57/2)

(Ey sevgili!) Senin güzelliğin sayesinde güzellik bağı sefalandı, güzelliğin ilkbaharı da tazelendi.

Beyitte geçen “şad-ab” sözcüğü “suya kanmış, sulu, taze” anlamına gelir ve bahsi geçen güzellik unsurlarının tüm tazeliği sevgilinin güzelliğine bağlanır. Dolayısıyla sevgilinin güzelliğinin etrafı güzelleştirip tazelediği ve suya kandırdığı söylenir.

Kana susamak

Gamzeler tîrini doldurmuş kaşı kurbânına

Dil nişân olmak diler beñzer susadı kanına (AD g.66/1)

(Sevgili) Kaşının torbasına gamze oklarını doldurmuş, gönül de ona nişan olmak istiyor, galiba kanına susadı.

Âşığın gönlünün yârin gamze oklarındaki suyu arzulamasına değinilen mısralarda “kana susamak” deyimine yer verilir.

3.1.10.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

Yenidoğanın yüzü yıkanır

İbrigün suyuyla yudılar yüzün

Öpdiler elin ayagın hem gözin (SÇM-KT 219)

Hz. Muhammed doğduğunda gelenek olarak yüzünü su ile yıkarlar.

Doğum anne adayını susatır

Susadum su diledüm içmeklige

Virdiler bir şişe tolu şerbeti (SÇM-KT 257)

Kardan ag idi vü hem sovak idi

Dahı şîrndi şekerden lezzeti (SÇM-KT 258)

Hz. Muhammed'in annesi (Âmine Hatun) doğum esnasında susayınca ona

verilen şerbet kardan beyazdır, şekerden lezzetlidir.

Doğumda görülmeyişi mucize göstergesidir

Görmedi agrı vü su kan anası

Çekmedi bir zerre andan zahmeti (SÇM-KT 262)

Yakın zamanda doğumun başlayacağını habercisi bilinen amniyon suyu, halk arasında “su” şeklinde anılır. Beyte göre Hz. Muhammed’in doğumu esnasında Âmine Hatun agrı duymamış, zahmet çekmemiştir, amniyon suyu yahut kan görmemiştir. Bu bilgiler verilerek Âmine Hatun’un kolay bir doğum süreci geçirdiği ima edilir.

Parmaktan akması mucize göstergesidir

Barmagından çeşmeler akıtdı hem

İçdi andan cümle hayliyle haşem (SÇM-KT 371)

Hz. Muhammed’in mucizelerinden bir tanesi de parmağından su akıtmasıdır. Su burada mucize göstergesine dönüşür.

3.1.10.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Susuzluk sarartır, ümitle bağdaştırılır

Sararup teşnelikden kişt-i ümmîd

Olurvan korkudan lerezende çün bîd (TCÇH 73)

Tarladaki ekin misali benim de ümidim sararıp solar, (Allah’a hesap vermek yüzünden) korkudan tir tir titreyen söğüt oluveririm.

Cafer Çelebi, Allah’a nasıl hesap vereceği yahut halini nasıl izah edeceği endişesiyledir. Emellerini/ amellerini anlatmak ister ama hesap günü için bu amellere bakınca içinde iyi bir tanesini bulamaz, kendini günahkârlıkla pişman hisseder. Hal böyleyken kurtuluş ümidini susuzluktan sararmış kuru ekine benzetir. Ümitsizliğin bu beyitte susuzlukla karşılandığı görülürken suyun tazelik, dirilik temsili olduğu anlaşılır.

İstanbul’un suyu gülsuyudur

Hevāsı dil-güşā vü rūh-perver

Suyı mā-verd ü hāki müşk ü ‘anber (TCÇH 108)

İstanbul’un güzelliğinden bahsedilirken havasının gönül açıp ferahlattığı ve ruhu beslediği söylenir; suyu ise gülsuyudur, toprağı misk ile amberdir. Dikkat edilirse bir coğrafyanın güzelliğinden dem vurulacağı vakit üç özelliğinden bahsedilir; toprağı, suyu ve havası. Gülsuyuna teşbih edilen suyun bulunduğu mekân için güzellik göstergesi olduğu çıkarımına ulaşılır.

Tatlı ve saf su makbuldür

Akar öñinde şādırvān-ı sāfi

Suyı şeker gibi şîrîn ü şāfi (TCÇH 208)

(Topkapı Sarayı’ndaki hamamı çevreleyen bağılık bahçelik alanda kasırlar bulunur ve bu kasırlardan birinin önündeki) Safi şadırvandan akan su şeker gibi tatlı ve saftır.

Bir yerin suyu övülürken suyun tat bakımından şeker gibi olması yahut saflığı bir ölçüt olarak kullanılır.

Letafetle bağdaştırılır

Tarāvetde gül-i terden tarîdür

Letāfetde dahı sudan arıdur (TCÇH 3492)

Taravet bakımından (sevgilinin yanağı) körpe bir gülden tazedir, letafette ise sudan arıdır.

Suyun letafet ve arı olmak özelliği vardır. Yani su; yumuşak, hafif, güzel, nazik, hoş ve arı bir yaratılışın temsili olarak görülür. Ancak şairin gözüne bu özellikleri sembolize etmek için su artık yetersiz görünür. Çünkü sudan üstün olarak sevgilinin yanağı vardır.

Sevgilinin yanağıyla mukayeseye tutulan su latiflik ve arındırma özellikleri bakımından tezyif edilir.

Gümüş paraya benzetilir, çokluk sembolüdür

İder su gibi harc ol sîmi vāfir

Dökilen sîmdür ne mā’-i tāhir (TCÇH 175)

Topkapı Sarayı'nın hamamında pek çok gümüş, su misali (bol bol) saçılır, akan ise ma-i tahir (tertemiz bir su)⁴³² değil de adeta gümüş paradır.

Sarayın zenginliklerinin ve güzelliklerinin betimlendiği mısralarda saraydaki hamamda akan su için “ma-i tahir” benzetmesi yapılır. Teşbih, kuvvetlendirilmek amacıyla bir başka teşbihe taşınır: Ma-i tahir özellikli su (istiare), gümüşe benzetilir.

Düğün vb. zamanlarda hamamda eğlence düzenlemek adettir. Eğlencenin ihtişamına göre de saçı saçılır. Bu geleneğe atıf yapılarak saçının miktarının çokluğu “su gibi saçmak/ harcamak/ dökmek” deyimini üzerinden verilir, çokluk bakımından su sembolleştirilir.

Gümüşe benzetilir

Karışmışdı sanasın sîm ile zer

Barışmışdı yâhod âb ile âzer (TCÇH 851)

(Gemiden inen güzelin yıldızla bezeli ayakkabısını görse) Gümüş ile altın birbirine karışmış yahut su ile ateş barışmış zannederdin.

Su ile ateş zıtlığı üzerinden kurulan yukarıdaki benzetmede olmayacak bir durumun gerçekleşmesi, bir mucizenin meydana gelişi anlatılır. Ateş ile suyun bir araya geldiği ifade edilen beyitlerde “barışma” ifadesine sıklıkla rastlanır. Beyitte bahsi geçen gümüş ile su birbirine benzetilir.

Zıtlık temsilidir, adaletle bağdaştırılır

İdüp sulh od u su hoş dâd olupdur

Bu menzil cāmi‘i ezdād olupdur (TCÇH 176)

(Topkapı Sarayı'nın hamamında) Ateş ile su barışır, hoş bir adalet oluşturur, dünyadaki zıtlar birleşir.

Hamamda ateş ile suyun bir araya gelmesi manzarası şairin muhayyilesinde iki zıt unsurun birleşmesine dönüşür ve bu da muhalifler arasında adaletin nasıl da hoş olabileceğine delil gösterilir.

⁴³² “Mâ-i tahûr” kavramı hakkında tezin “Kutsal Sular” başlıklı kısmına bakılabilir.

Öfkeden kanı suya dönmek

Bilüp öykündüğün sahn-ı cinānuñ

Gazabdan suya dönmiş kanı anuñ (TCÇH 179)

Cennet bahçesinin kendisine öykündüğünü bildiğinden öfkeden (Topkapı Sarayındaki) hamamın kanı suya döner.

Sıcaklık ve ateş denilince de akla gelen görüntülerden biri cehennemdir. Cehennemle hamamın sıcaklığı arasındaki benzeşme, kendisine öykünülmesine kızan birinin gazabı üzerinden kurgulanır. “Öfkeden kanı suya dönen hamam” tabirine bakılırsa hamamın sıcak su kanallarının damara, bu kanallardan/ borulardan akan sıcak suyun kana benzetildiği anlaşılır.

Hamamın kanıdır

Reginden ahıcak kan yerine su

Çıkuban akdugınuñ hikmeti bu (TCÇH 180)

Topkapı Sarayındaki hamamın damarından (boru, sıcak su kanalı) kan yerine su akmasının bir hikmet olarak görülebileceği söylenen dizelerde kan ile su arasında benzerlik alakası kurulduğu görülür.

Yansıtır, aşk derdiyle suya bakılır

Ki ger baksam zemîne yâ semāya

Nazar kılsam suya yâhod hevāya (TCÇH 755)

(Aşk derdi yüzünden ne vakit) Yeryüzüne, göğe baksam ya da suya, havaya baksam bu baktığım yerlerin her birinde gözüme sevgilinin adı celî hatla yazılmış bir mektup gibi görünürdü. (TCÇ 756)

Beyitlerde aktarıldığına göre, meclise şarabın girmesiyle birlikte meclis ahali dert yanmaya başlar ve daima sevgilinin namını dile getirir. Yukarıdaki beyitte, bakılan her yerde sevgiliyi görme motifine yer verilir. Suya aşk derdi ile bakınca suda sevgilinin adını görmek aşkın daimîliğini gösterir. Yani su yansıtıcıdır.

Titreşimli gösterir

Semen-berler harîr içreydi lertzân

Nitekim suda t b-1 mihr-i rah an (TC H 469)

(Ateşte yaşamayıyla meşhur) Semenderler (bile kışın kendi) sıcaklığıyla (yaydığı ışıkla) tir tir titreşmekte, bu haliyle tıpkı suya yansıyan ve suyun hareketiyle titreşen parlak aya benzemektedir.

Kış soğuşu sebebiyle titreşen semenderler, dalgalı suda yansıyan aya benzetilir. Burada semenderleri çevreleyen kar-buz örtüsü, ayı yansıtan su görevindedir. Su ile ay motifi kadim zamanlardan bu yana yazılı ve sözlü kültüre yerleşmiştir. Genellikle de tehlike çağrışımı yapacak şekilde kullanılagelen bir motiftir.

Mısralara göre suyun  zellikleri Şu şekilde özetlenebilir: Ayı titreşimli olarak yansıtır ve bu yüzden titreşimli gösterir, ayna görevi görür.

Akrep yengeç ve balık su burçlarıdır, ay ile ilişkilidir

Otursa havz tarafında kamer-v r

G rendir burc-1  b de kamer var (TC H 188)

(Padişah hamama gelip) Havuz tarafında ay misali oturursa bu manzarayı gören kişi su burçları olan yengeçte, akrepte ve balıkta dolunay yükselmiş sanır.

Beyitte suyun akrep-yengeç-balık adı verilen su burçlarıyla ve ay ile alakası kurulur.

Şekeri eritip yok eder

Çeşm mde hayali leb f f bir nefes  r m

İtmez sanasın suya d ş pd r Şeker ey d st (TC H 1788)

Ey dost! Dudağının hayali gözümde bir nefeslik süre olsun durmaz, zannedersin ki Şeker suya düşer, (ve eriyip kaybolur).

Y rin dudağı Şeker gibi tatlıdır.  Őık sevgiliyi o tatlı dudağı⁴³³ ile hayal ettiğinde gözündeki yaş yüzünden onu göremez olur. Bu hal tıpkı Şerbet yaparken suyla Şeker ezmek  detini andırır. Nitekim Şeker ezilip suyla karıştırıldığında eriyip gider. Şekerin suda erime hızı aşağı yukarı bir tam nefes alıp verme s resi olarak belirtilmiştir. Şekeri eriten su ise  Őıgın gözyaşına benzetilir.

⁴³³ Su ile dudağın birlikte geçtiğı örnek için ayrıca bkz. (TC H 2901)

Ağız sulanmak, su kıyısında peri olur

Bakup endāmına her bir perînüñ

Sulanur agzı şadırvānlarınıñ (TCÇH 192)

(Hamama gelen) Peri(gibi güzel kişi)lerin endamına baktıkça şadırvanın ağız sulanır.

Hamama yıkanmaya gelen kişilerin şadırvandan su alması, şadırvanın ağzının sulanması şeklinde ifadeleştirilir ve su salyaya istiare edilir.

“Su” ile “güzel-geç bakir(e)” edebiyatta sık sık birlikte anılır. Yukarıdaki beyitte güzellik timsali perilerin hamamda yani bir su kıyısında bulunduğuna olan inanişaya yer verilir.

Temaşagâhtır

Temāşā itmege āb u hevāsın

Görenler bulmaga cennet safāsın (TCÇH 290)

Cennet sefasını bulmak isteyen kişiler Fatih Camiinin şadırvanının suyunu ve havasını temaşaya gelir.

İnsanların su kenarına ferahlamak⁴³⁴ ve sefa bulmak amacıyla geldiği anlaşılan beyitte “cennet tasavvuru” ile “su”yun mana boyutunda bir bütünlük arz ettiği görülür. Şadırvanın suyu temaşa edilen nesne olup aynı zamanda temaşagâhtır.

İşret mekânıdır

Meyi memzüc idüp āba karşı

İçerdük sebze mehtāba karşı (TCÇH 1106)

Şarabı karıştırıp mehtaplı gecelerde çayırılıkta suya karşı içerdik.

Su kenarları işret yeridir. Bilhassa mehtaplı⁴³⁵ gecelerde çayır çimenlik yerde bu tür eğlentilerin yapılması adettir.

Gül bahçesinde akar, verdiği zindeliğe susanır

Nedür reşk-i İrem her gülsitānı

⁴³⁴ Su kıyısının ferahlattığıyla, derdi kederi giderdiğiyle ilgili olarak bkz. (TCÇH 1901)

⁴³⁵ Mehtaba karşı su kıyısında yatılır (TCÇH 1409).

Suyına teşne āb-ı zindegānî (TCÇH 380)

Eyüp Camii külliyesiyle öyle güzel inşa edilmiş ki onun her gül bahçesi cennet bahçesini kıskandıracak niteliktedir, zindelik veren su ise onun suyuna susamıştır.

Eyüp Camiinin gül bahçesinde akan suya, en yüce nitelikteki suyun bile susadığı belirtilmek suretiyle tüm sulardan üstünlüğü ortaya konmaya çalışılır.

Kış tarafından zincire vurulur

Cihān bend-i müselsel urup āba

Kilîdin virmiş idi āftāba (TCÇH 446)

(Kışın) Cihan, suyu zincire vurup buz tutturmuş ve o zincirin anahtarını güneşe vermişti.

Suyun zincire vurulması onun buz tutması manasınadır. Zincirin kilidi yani anahtarı ise güneşin elindedir. Çünkü bu buz zincirini kıracak tek şey güneştir.

Suyun burada buz tutabilmesi, zincire vurulması, buz tuttuğunda ancak güneşle çözünebilmesi hususiyetleri üzerinde durulur.

Kışın donar, korkutur

Olup berd-i şitādan müncemid āb

Bu korkudan hevā geymişdi sincāb (TCÇH 450)

Kış soğuğu ile su donunca sincap korkup gök rengi elbisesini giyinmişti.

Kışın sincapların boza dönen rengi kar kamuflajı sağlamaya yarar. Cafer Çelebi ise “korkan kişinin renginin uçması” ile “kışın renk tonu açılan sincap” arasında “kış soğuğu” üzerinden bir benzeşme kurar. Buna göre donup rengi bozaran su bu haliyle korkmuş insan rengini yahut kışın kürk değiştiren sincap rengini almıştır.

Söğüt ile arasında hayatî ve hoş bir iletişim bulunur

Su ile bîd idüp hoş zindegānî

Sever cānı gibi āb-ı revānı (TCÇH 697)

Su ile söğüt aralarında hayatî ve hoş bir geçim sağlamıştır, o yüzden söğüt ırmağı canı gibi sever, manasındaki beyitte sulak yerde yetişen söğüt suyu sevmesiyle anılır.

Nilüfer çiçeği ona yakışır, yâre temsildir

Yakışmışdı katı ol hûb-rûya

Gül-i nîlüfer ol resme ki suya (TCÇH 2790)

O güzel yüzlü sevgiliye (giyindiği kıyafet) suya nilüfer gülünün yakıştığı gibi yakışır.

Suya benzetilen sevgilinin giydiği kıyafet su üstündeki nilüfer çiçeği⁴³⁶ güzelliğindedir.

Nilüferle suyun birbirine yakıştırıldığı mısralarda sevgili suya teşbih edilir.

Bahçeyi taze tutar, daimilik belirtir

Suvarup ‘ömr bâğın dutmaga ter

Kurar meclisde devr-i dâyimîler (TCÇH 737)

(Şarap) Ömür bahçesini sulayarak terütaze tutmak için mecliste durmadan dolaşan (kadehli bir sitem) kurar.

Devr-i daimî, elden ele dolaşan şarap kadehleri için kullanılan bir tabirdir. Şarabın hiç bitmeden sürekli tüketildiği bir meclis tahayyülü için şairlerce kullanılır. Böyle bir tasavvurdan yola çıkan Cafer Çelebi’ye göre ömür bir bahçedir. Ömür bahçesinin kurumaması, hep taze kalması için sulanması gerekir. Yani şarabı⁴³⁷ kana kana içerek sürdürülecek bir yaşamın gerekliliği anlatılır.

Terütaze tutması, ömrü tazelemesi, daimî olması gerekliliğiyle ele alınan su şarap ile benzeştirilir.

Şarapla benzer işlevdedir

Turalum bir gülistâna varalum

Mey ile ‘ömr bâğın suvaralum (TCÇH 1896)

Duralım bir gül bahçesine varalım, şarap ile ömür bahçesini sulayalım.

⁴³⁶ Su ile nilüferin beraber geçtiği beyitler: (TCÇH 882, 3010)

⁴³⁷ Su ile şarabın birbirine benzetilmesi örneği için bkz. (TCÇH 2614)

Bahçenin vazgeçilmezi suyun anıldığı beyitte sudan kasıt şaraptır (istiare). Ömür bağına şarapla suvarmak ve onu beslemek ise gününü gün etmek, güzel vakit geçirmek manasındadır.

Gönül kuşu içer

Nukl u meyi ‘ışk meclisinüñ

Her dem ola aña āb u dāne (TCÇH 2614)

(Gönül kuşu için) Aşk meclisinin mezesiyle şarabı daima yem ile su olsun.

Bir kuşun ağzına layık gıda ekin tanesi ile sudur. Gönül kuşuna edilen iyi bir dua için de aynı şey söz konusudur. Su ile yem gönül kuşuna layık en güzel gıdadır. Beyitte su şarapla benzeştirilmiştir.

Şarap su tabiatlı olabilir

Egerçi āb-kirdar āteş-engîz

Katı kattāl u merd-efgen ‘acep tîz (TCÇH 738)

Eğer ki (şarap) hem su tabiatlı hem de ateş gibi tahrip ediciyse hem haşin bir katil iken hem de cengâver ve çevik yapıdaysa buna şaşırılmamalıdır.

Su tabiatlı olarak tarif edilen şarapla kastedilen şey, şarabın su gibi çabucak ve çok miktarda tüketilirliği ile ilgili olmalıdır. Basit görünür. Bu huyuna rağmen şarabın aynı zamanda ateş gibi tahrip edici yönü olduğu vurgulanır. Dolayısıyla şarap⁴³⁸ iki zıt özelliği bünyesinde barındıran bir yapıdadır.

Ateşle zıtlık içerisinde kullanılan suyun beyitte bir çeşit ‘huy/ tabiat/ davranış biçimi olması, kolayca ve çok içilebilmesi, tabiatı bakımından şarapla benzeşmesi yönüyle ele alındığı görülür.

Karanlık gecede gündüz gibi aydınlık durur

Batup başdan başa katrân u kîre

Su gūyâ rûzdur ol leyl-i tîre (TCÇH 820)

⁴³⁸ Suyun şarapla mukayese edilip tezyife uğraması hakkında örnek için bkz. (TCÇH 1099). Şarabın suya benzetilmesine dair bkz. (TCÇH 2038, 2908)

(Irmakta beliren ve ak kanatlı kara bir kuşa benzeyen gemi) Baştan başa katran ile kire batmışken o karanlık gecede (gece gibi geminin yanında) su güya gündüz gibi kalır.

Gündüz vaktine benzetilen su ile karanlığın temsili katran-kir arasında tezat yapılmıştır.

Hız keser

Semend-i Hızr-veş eyler tek ü t̄az

Yimez içmez yile eyler dehen-b̄az (TCÇH 822)

(Kara renkli gemi) Hızır'ın atı gibi koşar, yemez içmez, rüzgârla ağız oyunları yapar.

Bir atı yolda ilerlemekten alıkoyan doğal nedenlerin başında yorgunluk, açlık ve susuzluk gelir. Ancak bu engellerden beri olan bir at yoluna devam edebilecektir. Yukarıdaki mısralarda, yol almasına hiçbir engel bulunmayan kara renkli bir gemi, taşıdığı özellikler nedeniyle Hızır'ın atına benzetilir. Bu benzetmeden hareketle yeme-içme ihtiyacının bu gibi durumlarda hız kesen, alıkoyan, engelleyen, işi aksatıp geciktiren yönü olduğu söylenebilir.

Beyitten suyun temel bir ihtiyaç olduğu, hız kesip alıkoyduğu, engellediği için işi aksatıp geciktirdiği çıkarımlarına ulaşılır.

Geminin dostudur, üstünde ayaksız varlıklar gezer

Hemîşe d̄ustı su düşmeni n̄ar

Ayağı yok ider bî-p̄y ref̄t̄ar (TCÇH 823)

(Kara renkli geminin) Daimî dostu sudur düşmanı ise ateştir, ayağı yoktur (ama) ayaksız yol alır.

Su geminin dostudur. Gemiye düşman olan ateş aynı zamanda suya da düşmandır. Suyun üzerinde ayaksız (örneğin gemi) varlıklar gezinebilir.

Gemilerin efendisidir

Hemîşe r̄üz u şeb kullukda k̄ayim

Suya ol c̄ariye b̄ad aña h̄adim (TCÇH 830)

(Kara renkli geminin ömrü) Daima gece gündüz kullukla sürüp gider, (gemi) suya cariyeye olmuştur, rüzgâr ise onun hizmetçisidir.

Gemi suya hizmet eden bir cariyeye benzetilir. Bu durumda su, cariyenin (gemilerin) efendisi konumundadır (istiare).

Sürünerek ağlar, sadakat gösterir, tavaf eder, âşığın niteliklerine sahiptir, hacıya benzetilir

Gelüp karşıma zârî iderek su
Revân dirdi baña saña sözüm bu (TCÇH 1480)

Ki ger dîdâra Ca‘fer ‘âşık iseñ
Bu yolda bencileyin sadık iseñ (TCÇH 1481)

Sürinü sürinü eyleyü zârî
Tavâf itmek gerek sen küy-ı yârı (TCÇH 1482)

Su, Cafer Çelebi'ye ağlayarak seslenir ve eğer sevgiliye âşıkta tıpkı kendisi gibi sadakat göstermesini, sürüne sürüne ağlamasını ve yârın mahallesini bu haldeyken tavaf etmesini söyler. Kısacası kendi özelliklerinin bir âşıkta olması gerektiğini vurgular. Beyitte kurgulanan su imajında bir âşıkta olması gereken temel nitelikler mevcuttur: ağlar, akar (akıcı konuşur), sadıktır, sürünerek dolanır, dolandığı yeri tavaf eder. Tavaf etmesi dolayısıyla su hacıya istiare edilir.

Zar zar ağlar

‘Abes yire mi iñler zâr zâr âb
Güzâfin mıdur odda sūziş u tâb (TCÇH 1559)

Su zırıl zırıl boş yere mi ağlar, ateşteki hararet ve yakıcılık lüzumsuz mudur?
Suyun şırıl şırıl akışı âşığın sevda yüzünden zırıl zırıl ağlamasına benzetilir.

Girdaplıdır

Sensüz ey nesrîn-beden girdâb-ı hünîndür baña
Su kenârında görinen lâle-i sîr-âblar (TCÇH 1742)

Ey nesrin çiçeği gibi güzel bedenli sevgili, sensiz su kıyısında görünen tazecik laleler kanlı birer girdaptır bana.

Sevgiliden ayrı kalmak âşık için acı vericidir. Acı ve keder içindeyken âşık ne yana bakırsa orada acı veren başka şey bulacaktır. Nitekim normalde sevgiliyi hatırlatması gereken kızıl laleler (gelincik) âşığın gözünde kanlı girdaplara dönüşür (teşbih).

Su burada kıyısında laleler büyümesi, girdapları bulunması, tehlike arz etmesiyle ele alınır.

Kuşlar gagasıyla taşır

Mahâbirden aluban agzuña âb

Getür kıl gülşen-i evrâkı sîr-âb (TCÇH 3404)

(Ey kalem kuşu!) Mürekkep hokkasından ağzına su alıp getir de yazı kâğıtlarının bahçesini suya doyur.

Kalem bir kuştur ve mürekkep hokkasına dalış yapar. Gagasını doldurduğu gibi doğruca yazı kâğıdının gül bahçesine gitmelidir ki orayı sulayabilsin.

Mürekkebe istiare edilen su doyurup kandırması, tazeleyip körpeleştirmesiyle beyte konu olur.

Mürekkebe temsildir, gıdadır

Yiter saña sahâyif âşyâne

Midâd u nokta dahı âb u dâne (TCÇH 3405)

(Ey kalem kuşu!) Sana yuva olarak sayfalar yeter; mürekkep ile nokta ise sana su ile ekin olsun.

Kalemin kuş, kâğıdın yuva, mürekkeple noktanın su ve yem olarak betimlendiği beyitte suya mürekkeplik görevi biçilir (teşbih). Gıda olması özelliği üzerinde durulur.

Aydınlıkla ilişkilendirilir

Ya bir hindüdur ey cân Rûm'a gelmiş

Seni görmüş kilîmin suya salmış (TCÇH 3480)

Ey can (kıymetindeki sevgili, senin zülfün) Rum'a gelmiş bir Hintlidir de kilimini suya salmıştır.

İşi oluruna bırakmak manasındaki bir deyim olan “kilimini suya salmak” burada ilginç bir bağlamda geçer. Rum (Anadolu) aydınlık temsilidir ve sevgilinin yüzünün sembolüdür. Zülûf ise siyah rengi ile bu aydınlık alanın üzerine gelmiş esmer bir Hintli gibidir. Hintli biri için halkı beyaz ırktan olan Rum'a gelmek nasıl şaşkınlık yaratacaksa sevgilinin aydınlık yüzüne düşen siyah zülûf de öylesine bir karşıtlığı barındırarak hayret yaratacaktır. Böyle bir durumda işi oluruna bırakmak en doğal eylemdir.

Muallaktır, aydınlığa dairdir

Yaraşur dirsem aña nūr-ı mutlak

Revādur dinse ger āb-ı mu'allak (TCÇH 3554)

(Ey sevgili, gerdanın için) Mutlak nurdur desem yeridir, suyun asılı halidir dense revadır.

Sevgilinin gerdanı beyazlığı açısından nura benzetilir. Duruluğu, şekli, göze hoş gelmesi gibi yönlerinin yanı sıra özellikle de duruşu açısından gerdan suya istiare edilir. Ayrıca suyun muallaklığı ve asılı gibi durması yönlerine değinilir.

Sevgilinin göğsündeki kıllara temsildir, letafetle alakalıdır

Letāfetde ya kākumdur yahod āb

Revādur hem dir isem nāf-ı sincāb (TCÇH 3565)

(Yârin sinesi) Letafette ya hermindir ya da sudur; ona ben sincap göbeği desem münasıptir.

Sevgilinin göğsündeki kıllar letafetçe önce hermin denilen gelincik benzeri bir hayvanın kıymetli kürküne, sonra dalgaları dolayısıyla suya, en son ise sincap göbeğine benzetilir, göze hoş geldiği söylenir.

Yârin bacağına inciğine benzetmelik olur, mehtapla alakalıdır

Letāfetde musaffā āba beñzer

Safā-bahş olmada mehtāba beñzer (TCÇH 3621)

(*Sevgilinin bacağıının incik kısmı*) *Letafette saf suya benzer, safı bahşetmedeyse mehtaba benzer.*

İncik, bacağın topuktan baldıra doğru olan kısmıdır. Beyaz rengi ile anılagelen (mehtap kelimesi bu anlamı pekiştirir) bu bölge görünüşünün saflığı, duruluğu, letafeti, estetiği, güzelliği bakımından su ile bağdaştırılır (teşbih).

Nereye gideceği bilinmez, delidir, serviler sulak yerde biter

Olup üftâdesi her serv-i dil-cû

Yürür şeydâ gibi zincir ile su (TCÇH 121)

Gönül-çeken her servi İstanbul'un tutkunu olur, su (Boğaziçi) ise zincire vurulmuş deliye dönüp alır başını gider.

Delileri zincire vurmak geleneğine yer verilen mısralarda “suyun hercai şekilde yönü belirsizce akması” ile “delilik hali” benzeştirilmiş, su yani Boğaziçi, İstanbul’un güzelliği ile çılgına dönmüş bir âşığa benzetilmiştir.

Zincir kelimesiyle suyu birden fazla bağlamda açıklamak mümkün olabilir. 1) Zaman zaman İstanbul’un/ Haliç’in ağzına zincir gerilip gemi geçişlerine izin verilmediğine tarihte rastlanmıştır. 2) Suya düşen damla, taş, vb. cisimler suda zincir görüntüsünde iç içe bir dalgalanma/ halkalanma meydana getirir. 3) Su zinciri geleneğine de atıfta bulunulmuş olabilir. Nitekim beyitte geçen servi⁴³⁹ kelimesi, su zinciri geleneğini destekler yönde görünmektedir.

Kısacası Boğaziçi’ne istiare edilen su hercailiği yönüyle deli (teşbih) olarak anılır.

Feryat eder, divanedir, zincire vurulur

Nice kim su çemende ide feryād

Aña dîvâne-veş zencîr ura bād (TCÇH 3663)

Ola ki su çayır çimenlikte feryat ederse rüzgâr ona delilere takılan zincirden vurur.

Cafer Çelebi devletin bekası için ettiği dua esnasında bu sözleri dile getirir. Kastettiği şey; herhangi bir taşkınlık anında devletin bekası için canla başla çalışan

⁴³⁹ Servilerin su kenarında neşvünema bulmasına ve buralara dikilmesine dair bkz. (TCÇH 287, 288)

kişilerin bulunacağına olan inançtır.

Klasik şiirde su, nereye gideceği belli olmayan ve dağ taş demeden gezen, feryat eden, gezerken de ağlayıp inleyen deliye benzetilir.⁴⁴⁰ Rüzgâr ise deli addedilen suyu zincirleyerek onu zabt ü rabt altına alır.⁴⁴¹

Beyitte “delilere zincir vurma” geleneği ile “su zinciri” uygulamasına atıf yapılır. Buradan hareketle su ile zincirin yakın münasebet içerecek şekilde klasik şiirde yer edindiği söylenebilir.⁴⁴²

Su gibi meyletmek

Saňa diller su gibi ola mâyil

Taka cān boynına zülfün selāsil (TCÇH 3664)

(Ey sevgili!) Gönüller/ diller sana su gibi meyletsin, zülfün ise canımın boynuna zincirini geçirsin.

Su ve zincir ilgisinin “su zinciri” bağlamında okunabileceği beyitte ikinci bir estetik anlatım mevcuttur. Dil kelimesi hem gönül hem de konuşma-tatma organı olan dil manasına gelecek şekilde tevriyeyle kullanılır. Böylece beyte ‘sevgiliye susamak’ manası yerleştirilir. Hatta suyun bile ona meyletmesi, sevgilinin su özelliği taşımak yönünden sudan üstünlüğünü ortaya koyar (tezyif).

Sırtı rüzgâr tarafından okşanır, kabarcıklar onun kalbidir

Yepersin arkasın lutf ile ābuñ

Girersin gönline hoş hoş habābuñ (TCÇH 3684)

(Ey rüzgâr!) Suyun sırtını lütuf ile okşarsın, su kabarcığının gönline pek hoş girersin.

Dostluk, rüzgâr ile suyun arasında letafete dayalı güzel bir alakadır. Üstelik bu dostluk suyun kalbi yerine geçen kabarcıkların gönline kadar yerleşmiştir.

Hercaidir

Su gibi gerçi hercāyî-sıfatsın

⁴⁴⁰ Suyun deliye benzetilmesine dair bkz. (TCÇH 3682)

⁴⁴¹ Suyun alıp başını gitmesini önleyen rüzgâr imgesine dair bkz. (TCÇH 3682)

⁴⁴² Su ile zincirin alakalandırılması örneği için bkz. (TCÇH 3682)

Velî ashâb-ı ‘ışka yek-cihetsin (TCÇH 3685)

(Ey rüzgâr!) Gerçi su gibi senin de hercai niteliğin olsa da aşk ehline tek bahanesin.

Rüzgâr, gül gibi sevgilinin güzelliğini perçinleyen, onun kokusunu âşığa getiren özelliğiyle aşk ehli için vazgeçilmezdir. Su ise nerede karar edeceği belli olmayan yapısıyla hercai olarak anılır. Bu özelliğiyle rüzgârla benzeşir. Ancak rüzgâr, âşıklara hiç durmadan sevgiliden haber taşıma görevi yönünden suyun dengesiz yapısından ayrılır. Rüzgâr aynı görevi yerine getirirken su daima değişir, yek cihetlik göstermez.

Suya üfleme

Anı bülbüllere kılmaga meftûn

Okursun suya çok nîreng ü efsûn (TCÇH 3687)

(Ey rüzgâr!) Bülbüller sevgiliye meftun olsun diye suya pek çok efsun ve büyü okursun üflersin.

Yer-su ruhları Şamanist inançlardandır. Bu geleneğin bir devamı sayılabilecek bir davranış yukarıdaki beyitte ele alınır. Buna göre aşk büyü yapmak için suya büyü sözler yahut dua okunup üflenir. Beyitte üfleme işini üstlenen varlık rüzgârdır ve adeta bir büyücü/ bakımçı/ şaman görevi üstlenir. Su ise duaların, büyülerin okunup üstüne üflendiği böylece gerçekleşeceğinin umulduğu nesne konumundadır.

3.1.10.14. Fuzûlî, Dîvân

Okuma sesi çıkarır

Sadâ-yı seyl çeker medd-i muttasıl ya’ni

Ki meddi muttasıl ile olur kırâ‘at-i mâ (FD-İP k.1/21)

Sel sesi devamlı gelgit yapar yani gelgitin daimiliği ile su kiraat eder.

Su akarken ve gelgit yaparken sürekli ses çıkarır. Onun çıkardığı bu tekrarlı ses aslında okuma sesidir.

Hafıza benzetilir, hoş sesler çıkarır

Bülbüli her nice kim hâfız-ı hoş-lehce-i âb

Ögredüp hüsn-i edâ kâri'-i Kur'ân eyler (FD-İP k.32/8)

Hoş lehçeli bir hafıza benzeyen su, bülbüle tecvit öğretip ona Kur'ân okutur.

Bir hâfıza benzetilen su, bülbül ve Kur'ân ile alakalandırılır. Zira her üçünün de tını bakımından hoş sesler içerdiği söylenebilir.

Kıvrımlı dalgaları yılanı andırır, görüntüyü aks ettirirken değiştirir

Hibâl-i sihre dönüp cünbiş-i cedâvil-i âb

Kelim-i serv anâ aksden bıraktı asâ (FD-İP k.1/36)

Su arkının kımltısi sihir ipine dönünce Musa servisi ona (suya) kendi aksinden bir asa bıraktı.

Burada Hz. Musa'nın asasını yılanı çevirip Firavun'un önünde sihir maharetini sergileyen sihirbazların yılanlarını bu asa-yılanının bir bir yutmasına telmih yapılır. Buna göre beyitte tasvir edilen arkta oluşan su kıvrımı sihirbazların yılanlarına benzetilir. Servi ağacı ise suya (ve suyun yılankavi kıvrımına) kendi aksini düşürür. Bu haliyle asasını yere bırakan Musa'yı hatırlatır. Nasıl ki Hz. Musa'nın asası yılanı dönüşüp sihirbazların yılanlarını yok ettiyse servinin suya düşen gölgesi de suyun yılankavi kıvrımına üstün gelir.

Suyun yılanı benzetilen kıvrımı geçici suretle oluşur. Su miktarındaki, rüzgârdaki yahut diğer dış koşullardaki en ufak değişimle bu kıvrım kaybolur. Onların bu geçici görüntüsü ile sihirbazların göz aldatmacasıyla hâsıl ettiği yılan şekilli ipler birbirine benzer. Hâlbuki servi ağacı ömrünce sudaki aksini korur, onun aksi gelip geçici değildir.

Beyitten yola çıkılarak suyun yılankavi kıvrımlı yapıda olduğu, aksettirdiği, kıyısında serviler bittiği,⁴⁴³ gelip geçici olduğu çıkarımlarına ulaşılır.

Eğri tabiatlıdır, Allah'ın varlığını/ ilkiğini ispatlama nesnesidir

Virüp teselsüle kuvvet tabî'at-i kec-i âb

Olurdu nâfi-i isbât-i illet-i ulâ (FD-İP k.1/42)

⁴⁴³ Su kenarında servi bulunmasıyla ilgili bkz. (FD-İP g.32/5, g.71/5, g.219/5, g.295/3)

*Suyun kıvrımlı ve eğri tabiatı teselsüle (hudus yöntemiyle akıl yürütmeye) kuvvet verircesine ilk sebep olan Allah'ın varlığını ispata fayda sağladı.*⁴⁴⁴

Allah'ın varlığının kendinden olduğunu ve bu oluşun başka bir güçten kaynaklanmadığını ispat etmeye çalışan bir kelam-felsefe terimi olarak bilinen “isbat-i vacib”e göre Allah'ın varlığını ispat iki yoldan yapılır, bunlar İslam düşünce tarihinde “hudûs/ teselsül” ile “imkân” olarak bilinir.

Hudus/ teselsül/ zincir metoduyla ispat yapılırken araz-cevherin (töz)⁴⁴⁵ değişken yapısı ele alınır. Varlıklar arasındaki “illet-malul (sebe-sonuç/ Allah-âlem)⁴⁴⁶ zinciri” incelenir ve ilk illete (ilk sebep = Allah) tümevarım yöntemiyle ulaşılır. Âlemin yaratılışının sonrasallığına ve âlemi yaratan bir ilk güç (Allah) olduğu düşüncesine ulaşılır⁴⁴⁷ ve “bütün tabii sebepler zinciri tek ve ilk sebep (el-illetü'l-ülâ) olan Allah'ta son bul”ur (Kutluer, 2000: 120).

Suyun zincirle alakalandırılmasında “su zinciri” uygulaması ve suyun etrafa saçılmasının önlenmesi, akışının düzeltilmesi çağrışımı mevcuttur.

⁴⁴⁴ Beytin farklı bir açıdan çevirisi ve yorumu şu şekildedir: “‘Suyun çarpık yaratılışı (kıvrılarak akışı), zincirleme gidişe güç katıp ilk sebep ispatını yok sayardı.’ biçiminde sadeleştirebileceğimiz beyitte yer alan ‘illet-i ulâ’ terkihi, ilk sebep anlamına gelmektedir. Dikkat edilirse beyitte yer alan felsefi terimlerin ne anlama geldikleri bilinmezse -dili sadeleştirilse dahi beytin anlaşılması olanaksızdır. Fuzûlî, beytinde teselsül ile illet-i ulâ’yı aynı kapsamda ele almaktadır. Şair soyut felsefi düşüncelerini, kozmosda gördüğü somut varlığa aktarmaktadır. Suyun neden çarpık bir yaratılışı olabilir? Kıvrılarak ve uzayarak giden suyun çarpık yaratılışı olarak görülmesi kadar doğal (ve estetik) neden olamaz herhalde. Fuzûlî suyun kıvrılışına bakarak eğri tabiatlı olduğuna kani olmuş ve bu zihni müşahedesini, asıl maksadı olan uzayıp gitme özelliği ile birleştirmiştir. İslam düşüncesine göre teselsül yani varlığın zincirleme sebep-sonuç biçiminde sonsuza gitmesi reddedilmiştir. Ancak, çarpık yaratılışı su, uzayıp giderek teselsül fikrine güç katmakta, ilk sebep ispatının da reddedilmesine neden olmaktadır. Şair, dolaylı olarak suyu çarpık yaratılışı gereği kafir saymaktadır.” Bkz. Gökalp, 2006: 70-1.

⁴⁴⁵ Araz: “Aslında olmayıp bir şeye sonradan eklenen nitelik, âriz olan durum. (Fels.) kendi kendine var olmayıp görünmesi için bir asla, bir cevhere muhtaç olan şey. (Tas.) Maddî âleme âit şeyler, mal mülk, dünyalık.” <http://lugatim.com/s/araz> (E.T. 28.11.2016).

Cevher: “Varlığı kendinden olan, var olmak için kendi dışında başka bir şeye muhtaç olmayan varlık. Allah'a inanan filozoflar iki çeşit cevher kabul etmişlerdir. Yaratıcı cevher, Allah. Yaratılmış cevher, madde, ruh.” <http://www.osmanlicaturkce.com/?k=cevher&t=%40> (E.T. 28.11.2016).

⁴⁴⁶ İlet ve malul ilişkisi genel anlamda varlıkta sebeplilik ilişkisi olarak bilinir. Sebep ve sonuç, Allah ve âlem şeklinde de yorumlanan bu kavramların sözlük anlamı şöyledir:

İlet: “Bir şeyin var olmasını sağlayan sebep” <http://lugatim.com/s/illet> (E.T. 28.11.2016).

“Varlığında veya mahiyetinde bir nesnenin kendisine ihtiyaç duyduğu şeydir.”

<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/367.pdf> (E.T. 28.11.2016).

Malul: “Varlığı başkasının varlığına bağlı olan her şey” Bkz. Nazarova, 2014: 125.

⁴⁴⁷ “Hz. İbrahim'in sırasıyla yıldız, ay ve güneşin tanrı olma ihtimalini kayboluşlarından dolayı devre dışı bırakıp gökleri ve yeri yaratan bir yüce varlığa iman edilmesi gerektiği sonucunu çıkarması (el-En'am 6/75-79) bunlardan biridir.” Bkz. Özervarlı, 2000: 495.

Eğri tabiatlı olmak arazdır, su ise cevherdir. Su bir illet bir arkhe olarak evrenin, yaratılmışların özünü oluşturur. Ancak her ne kadar yaratılışa sebep olan ilk madde gibi görülse de suyu yaratan güç nedir, sorusu sorulunca ondan üstün bir gücün (Allah) varlığı ortaya çıkar. Sudan hareketle Allah'ın varlığı bilgisine ulaşılır. İşte bu şekilde yani zincir yöntemiyle (teselsül/ hudus yöntemi) Allah'ın varlığı bilgisine ulaşmak isbat-ı vacibtir.

Eğri tabiatlı olsa (ki bu onun kusurlu/ eksikli oluşunun da göstergesidir) dahi su Allah'ın varlığını ispat⁴⁴⁸ için zincir gibi sağlam bir yapıdır. Suyun zincire benzetilip eğri tabiatına rağmen güçlü oluşuna dem vurulan beyitte hudus yöntemiyle akıl yürütmekle Allah'ın tek ve ilk sebep oluşunun ispatlanmasına çalışılır.⁴⁴⁹

Bahçeye su yerine kan verilir

Nihâl-i gülşen-i derdem ki su yirine virür

Bana hemîşe ciger kanı bâgbân-ı kazâ (FD-İP k.1/82)

Ben derdin gül bahçesinin fidanıyım, kaza bahçivani bana su yerine hep ciğer kanı veriyor.

Âşık bir gül fidanıdır⁴⁵⁰ ve kaza bahçivanın kendisine vereceği suya muhtaçtır. Fakat gül bahçesinin⁴⁵¹ bahçivani ona su yerine ciğer kanı verir. Bu hal âşığın aşk derdini çoğalttıkça çoğaltır.

Alevi teskin etmesi beklenir

Saçma ey göz eşkden gönlümdeki odlara su

Kim bu deñlü dutuşan odlara kılmaz çäre su (FD-İP k.4/1)

Ey göz, yüreğimdeki alevlere su saçma, (zira) böylesine (hararetle) tutuşan ateşe fayda etmeyecektir.

⁴⁴⁸ Fuzûlî'de Tevhid konusunun ele alınışıyla ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir: İspir, 2007: 99-114.

⁴⁴⁹ Fuzûlî kasidede 36. beyitten sonra tasvir etiği çiçekler, ağaçlar yahut su üzerinden teselsül fikrini ele alır. Fuzûlî kâinatı seyretmektedir. Kâinatın unsurları ise (çiçekler, ağaçlar, su) kendi arasında bir tartışmaya dalmıştır. Tartışmanın konusu "başlangıçları"dır. Kasidenin ilerleyen bölümlerinde teselsül/ hudus yöntemiyle kâinat unsurlarının başlangıç olarak neye dayandığı ortaya çıkarılır.

⁴⁵⁰ Suyun, gözyaşının vb.nin fidanla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP g.43/3, g.111/4, g.205/2)

⁴⁵¹ Suyun gül yahut gül bahçesiyle birlikte anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.32/4). Suyun gül bahçesini sulamasına dair bkz. (FD-İP k.21/30). Bir su ögesinin sümbül, süsen vb. çiçeklerle birlikte anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.32/4)

Sevenin gönlü aşk ile yanar. Üstelik onu yakan ateş tek olmadığından başa çıkılması zordur. Gözyaşının gönüldeki ateşi teskin etme çabası beyhudedir. Çünkü manevi bir ateş olan “aşk”ı madde dünyasına ait “gözyaşı”nın söndürmesi mümkün değildir. Aşk acısı ağlamakla yatışacağı benzemez.

Beyit ateş kültürünün bir yansıması olarak değerlendirilmeye müsaittir. Ateş eskiden hanenin en kutsal öğelerinden sayıldığından üstüne su dökmenin yahut ona saygısızlık yapmanın hoş karşılanmadığı aktarılır. Ateşe su dökülünce cinlerin yahut kötü ruhların hane halkını rahatsız edeceğine inanılır. Âşığın gönlündeki ateş tıpkı hane ateşi gibi kutsal kabul edildiğinde ona gözyaşı saçmak ateşi söndürmeye çalışmak demek olacağından büyük saygısızlık addedilir.⁴⁵² Üstelik aşk ateşi sevgiliden kaynaklandığı için bir armağandır ve bu hediyeği korumak gerekir.

Ayrıca realitede ateşe su dökerek onu söndürme çabasıydansa ateşin oksijenle temasını kesmeye yönelik yöntemler kullanmak daha iyi sonuç verir.⁴⁵³ Fuzûlî bu bilgiye atıfla suyun tesirce kifayetsiz oluşuna göndermede bulunmuş olabilir.

Suyun gözyaşına benzetildiği beyitte ateş ile su arasında tezat kurulur. Suyun kifayetsizliği, teskin edemeyişi ve saçılması özellikleri üzerinde durulur.

⁴⁵² “Cengiz Han’ın ateşle ilgili koyduğu yasaklar ateşin kutsal olduğunu göstermektedir. Bu yasaklara göre, ateşe maden ile değmek, bıçak değdirmek ve ocak üstüne su dökmek doğru olmaz.” Bkz. KaraDüzgün, 2016: 147-60.

⁴⁵³ Ateşin oluşması için üç temel şeye gereksinim vardır: oksijen, ısı ve yakıt. Bu üçlüden birinin saf dışı bırakılması halinde ateş söner. Yakıt tipine göre yangın dört türdür ve söndürme yöntemleri kısaca şu şekildedir:

- 1) Kömür, ağaç, kâğıt gibi katı yakıtlardan meydana gelen yangına su döküldüğünde su bunların üstünü kaplar ve ateşin soğuyup sönmesini sağlar. Çünkü su, yakıt ile oksijen arasındaki teması kesmektedir.
- 2) İkinci bir yangın tipi sıvı yakıtlardan (benzin, pişirme yağı, gaz yağı vb.) kaynaklanandır. Bu tip yangına suyla müdahale etmek faydasızdır. Çünkü yağ yoğunluk bakımından sudan hafiftir ve bir süre sonra suyun üstüne çıkarak yanmaya devam eder. Sıvı yakıtlardan çıkan yangına su dökmek ateşin etrafa sıçrayıp yayılmasına neden olabilir. Bu gibi yangınlarda oksijen temasını kesmek için ateşe tuz dökmek ya da ateşin üstünü kapatmak gerekir. Örneğin ocaktaki yağın alev alması halinde yanan tavanın üzerine daha büyük bir tava kapatmak etkili olacaktır.
- 3) Yakıtı metal olan (magnezyum gibi) yangın tipinde su kullanılmamalıdır. Çünkü magnezyum gibi metal yakıt kaynaklı yangına su döküldüğünde sudaki hidrojen ateşi körükler. Söndürmesi zor ve oldukça tehlikeli böyle yangınlarda özel söndürücüler kullanılır.
- 4) Elektrik kaynaklı yangın tipinde su kullanıldığında, suyun elektrik iletkenliği yüksek bir madde oluşu nedeniyle daha fazla noktada yangın başlamasına neden olacaktır. Elektrik kaynaklı yangında önce elektrik akımını kesmek gerekir. Sonra yakıt tipine göre bir söndürücü kullanılmalıdır.

Konu hakkında bkz. https://www.quora.com/Why-does-water-sometimes-feed-fire-and-sometimes-turn-it-off/answer/Andrew-Wolff-2?ref=fb_page (E.T. 10.12.2017).

Göğün rengindedir

Āb-gündur günbed-i devvār rengi bilmezem

Ya muhît olmuş gözümden günbed-i devvāre su (FD-İP k.4/2)

Dönüp duran gök kubbe su renginde midir yoksa gözyaşım onu kuşattı da mı böyle görüyorum, bilmiyorum.

Gökyüzü ile suyun benzeşen renginin Fuzûlî için tecahül-i ârif sanatının icrasına mekân hazırladığı görülür. Beyte göre göğün rengi suya mı benziyor yoksa yaşla kaplanan göz göğü bu yaşın ardından gördüğü için mi gök su rengindedir, âşık bunu bilememekte ve sorgulamaktadır. Âşığın gözünün daima ve mübalağalı şekilde yaşla dolması bu sorgulama tasviri üzerinden verilir.

Evvəlki astronomi bilgisine göre dünya sabitken göğün katlarının dünyanın etrafında döndüğüne inanılırdı. Şairin “dönen kubbe” ifadesi bu minvalde düşünülürse sabit dünyadan göğe bakan âşık için felekler “baş dönmesini” andırır şekilde devreder görünür. Dönen göğe bakıldığında renginin suya benzerliği hemen fark edilir. Fakat Fuzûlî gördüğünden tam emin değildir. Çünkü şair aşk acısıyla daima yaşla dolan gözü sebebiyle göğün renginin suya benzemesi olasılığını düşünür. Üstelik gözyaşı öylesine çoktur ki göğün tüm katlarını kaplayacak kadardır. Hal böyleyken göğün su rengi bir atmosfere sahip olması olağandır. Fuzûlî iki olasılık arasındadır ve hangisinin gerçek olduğu hususunda muallaktadır.

Su ışığı kırdığı için görüntüyü olağan halinden farklı gösterir. Gözyaşı da su nev’inden olduğu için göğe bakıldığında görünen manzarayı, netliği, rengi değiştirebilir. Buradan hareketle suyun güvenilir ve değişken tabiatta olduğu düşünülebilir.

Beyitte suyun; gök renginde olması, kuşatması, ışığı kırdığı için görüntüyü başkalaştırması özellikleri tespit edilirken gözyaşının suya benzetildiği görülür.

Akarken duvarda yarık oluşturur

Zevk-i tîguñdan acep yok olsa gönlüm çāk çāk

Kim mürür ilen bırakur rahneler dīvāre su (FD-İP k.4/3)

(Ey sevgili!) Gönlümü paramparça eden kılıcının (bakışının) verdiği zevke şaşırmamalı, nitekim su da akarken zamanla duvarda yarıklar açar.

Yapım aşamasında kılıca su verilir.⁴⁵⁴ Bu sebeple kılıcın içinde su barındırdığı düşünülür. Sevgilinin yan bakışının temsili olan kılıcın âşığın gönlünde yarıklar açması pek tabiidir, çünkü su akarken⁴⁵⁵ etrafında yarıklar açar. Yarıklar ise kılıç yarasına temsil edilir. Yârin ilgisi her ne kadar gönlü paramparça etmek suretiyle olsa da ona mazhar olmak âşığın en büyük emelidir.

Sevgili suya (istiare), sevgilinin bakışı kılıca, âşığın gönlü duvara, gönüldeki yaralar duvarda açılan yarıklara benzetilir. Yani bakışıyla âşığın gönlünü yaralayan sevgili, akarken duvarda yarıklar açan su gibidir.

Su yumuşak tabiatıyla zarar veremeyecek bir görünüme sahiptir. Sevgilinin suya benzetilmesinde bu ince nüans sezilir. Âşığın gönlünün duvara teşbih edilmesi duvarın sağlamlık özelliğine atıftır. Ancak bu dayanıklılığa rağmen onun en zayıf noktası sudur. İnsanı gam, duvarı nem öldürür, deyişi misali en sağlam duvar suya mağlup olmak durumundadır. Dolayısıyla beyitte “suyun yumuşak görünümü, zararsızmış intibai bırakması” ile “duvarın sağlamlığına rağmen zayıf noktasının bulunması” arasındaki tezattan faydalandığı görülür.

İhtiyatla içilir

Vehm ilen söyler dil-i mecrûh peykānuñ sözün

İhtiyāt ilen içer her kimde olsa yara su (FD-İP k.4/4)

(Ey sevgili!) Yaralı gönül senin peykanından çekinerek bahseder, nitekim yaralı kimse suyu ihtiyatla içermiş.

Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer, deyişi misali sevgilinin ok temreni özellikli bakışıyla yaralanan gönül yârin bu güzellik unsurundan ihtiyatla söz eder.

Geleneğe ve eski tıp bilimindeki uygulamaya göre iç yarası bulunan hastaya suyun ya hiç verilmediği ya da azar azar temkinle verildiği bilinir. Zira hastanın ölümüne neden olacağına inanılır. Sevgilinin peykan nitelikli kirpiğinden söz ederken yaralı gönlün yaşadığı korku ve çekingenlik hastaya su verilirken yaşanan endişeyle aynıdır. Peykan saplanmış kalbin hayatta kalma ihtimali zaten epey

⁴⁵⁴ Keskinleşip sağlamaşsın diye kılıca yapım aşamasında su verilir. Bu uygulama hakkında örnek için bkz. (FD-İP g.236/2). Su verildiği için kılıcın su barındırdığı inancına dair bkz. (FD-İP g.111/4)

⁴⁵⁵ Suyun, selin, gözyaşının vs. akıcı olma özelliğinin vurgulandığı beyit için bkz. (FD-İP k.29/13)

düşüktür. Bir de su vasfı taşıyan peykanın saplandığı gönle su vermesi ciddi ciddi ölüm korkusu yaşatacaktır.

İslami uygulamaya göre ölmeden kişiye su içirmeye,⁴⁵⁶ kişi içemeyecek durumdaysa ağza pamukla su damlatmaya gayret edilir. Zira ölüm anında susuzluğun baş göstereceğine ve o anda Şeytan'ın soğuk su teklif ederek karşılığında kişiden imanını isteyeceğine inanılır. Bu sınav anında iradeli davranarak imanın verilmemesine gayret etmek gerektiği söylenir. Aksi takdirde imansız kişinin sırrattan geçmesi, cennete girmesi vb. mümkün olmayacaktır. Bu bilgidен yola çıkılarak beyit okunduğunda gönlü yaralı âşığın ölmek üzere olduğu, ona son görev olarak iman suyu denilen sudan verilmeye çalışıldığı anlaşılır. O yüzden zaten ölmesi kesinleşmiş yüreğe sevgilinin peykan vasıflı kirpiğinden gelecek su elzendir.

Özetle beyitte suyun; ihtiyatla içildiğine, iç yarası olan hastayı öldürebildiğine, tehlike arz ettiğine, peykanda bulunduğu dair çıkarımlara ulaşılır.

Hastaya su verilir

Gam günü itme dil-i bîmârdan tîguñ dirîg

Hayrdur virmek karañu gicede bimâre su (FD-İP k.4/8)

(Ey sevgili!) Dert gününde bu hasta gönülden kılıcını (bakışını) esirgemeyesin, (zira) korkulu gecede hastaya su vermek sevaptır.

“Şair gamlı, üzüntülü gününde sevgilisinin kendisine keskin, tesirli bakışlarıyla nazar etmesini, [...] iltifat etmesini, kendisine bakmasını ister. Böylece onu ferahlandırmasını, sevinç duymasını sağlayacaktır. Bunun, karanlık gecede hastaya su vermek kadar hayırlı bir iş olduğunu söyler.” (Akar, 2011: 35)

Ayrılık âşık için dertle özdeşir, ta ki vuslata değin bu böyle sürecektir. Vuslat ise ölümle beraber anılır. Ayrılık derdiyle hastalanıp ölüm döşeğine düşen âşığın günü geceye dönmüş (hastalığın geceleri arttığına inanılır)⁴⁵⁷ hayat ışığı yerini karanlığa terk etmiştir (gün ile karañu-gece kelimeleri arasında tezat kurulmuştur). Geriye yapılacak şeyin kalmadığı bu nihai anda âşığın son bir ricası olur. Ukde olarak içinde kalmış, bir şekilde gerçekleştirilememiş eylemler için ölüm döşeğinde

⁴⁵⁶ Ölmeden evvel kişiye su içirme geleneğine dair bkz. (FD-İP k.35/23)

⁴⁵⁷ “Karanlık gecede hastaya su vermek niçin sevaptır? Çünkü gece herkes uyur. Hasta acıları ağrıları ile yalnız kalır. Yerinden kalkamayan bir hasta için uykuyu bölüp ona su vermek, onu ferahlatmak, [hastanın] susuzluğunu gidermek gerçekten zor, bir o kadar da sevaplı iştir. ‘Geceleyin hastaya su vermek sevaptır’ sözü şiirde irsal-i mesel sanatı olarak kullanılmıştır.” Akar, 2011: 35.

pişmanlık baş gösterir. Hasta yakınları için bu son dileği gerçekleştirmek hayır yapmak kabilindedir. Hastalanan âşığın sahip olduğu tek yakını sevgilidir. Yâre kavuşmanın imkânsızlığı durumunda en azından onu bir kez görebilmek, yârin kılıç⁴⁵⁸ nitelikli bakışına nail olmak âşığa yetecektir. Kılıç yapılırken içine verilen su, aşkla hastalanan âşığın hem susuzluğunu giderecek hem de hakikî sevgiliye kavuşmayı sağlayacaktır.

Su-karanlık-gece ilişkisinin tehlike, kaygı, endişe, korku atmosferi oluşturması beyitte işlenen klasik motiflerdendir. Ayrıca ölüm döşeğindeki hastaya su verilmesi geleneğine, su vermenin hayır kabilinden oluşuna beyitte yer verildiği görülür.

Elimine eder, bahçe suya verilir

Suya virsün bâgbân gülzârı zahmet çekmesün

Bir gül açılmaz yüzün tek virse miñ gülzâre su (FD-İP k.4/5)

(Ey sevgili!) Bahçıvan boşuna zahmet çekmesin, gül bahçesini suya versin; çünkü bin gül bahçesi sulası içinde senin yüzün gibi bir gül açılmaz.

Su sel boyutuna ulaştığında yahut haddinden fazlaca kullanıldığında bahçeyi harap edebilir. Bu yüzden miktarı önemlidir. Az ve kâfi miktardaki su can verirken fazlası ölüm getirecektir.

Tarımsal sulama yapılırken yüksek verim almak ve bitki kökünün en verimli şekilde gelişmesini sağlamak için su az ama sık verilir. Devamlı ve gayret gerektiren bu uğraş bahçıvan için büyük zahmettir. Zahmet çekmeden su arkının önünü açarak tarlayı suya vermek hızlı ve pratik sulamayı sağlar. Ancak bu uygulama topraktaki tuzu yüzeye çıkarır ve toprağı verimsizleştirir. Suyun çokluğu bitki köklerini de boğacak, yaprakta sararmaya neden olacaktır. Eşsiz ve güzel bir gül elde etmek ciddi çaba gerektirip bahçıvanın zahmete girmesini zorunlu kılar.

Bahçıvan sevgilinin yüzüne benzer bir gül yetiştirmek amacıyla binlerce gül bahçesini sular. Fakat bu uğraş beyhudedir. Sevgili güzelliği ile eşsizdir ve ona benzerini bulmak mümkün değildir. O sebeple bahçıvan şimdiye kadar yetiştirdiği

⁴⁵⁸ Kılıçtan su ummaya dair bkz. (FD-İP g.296/3, thms.1/5). Su ile ilgili terimlerin kılıç, mızrak, ok temreni, vb. ile anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.5/16)

tüm gülleri bağ bozumu yaparmışçasına suya/ sele vermek suretiyle itlaf etmelidir. Beyitte geçen “bir” ile “bin” sayılarının tezatlı kullanıldığı görülür.

Bahçıvan (Allah) baştan sona gül bahçesini (dünya) suya vermelidir. Onu yok etmelidir. Bu bahçeye emek harcamanın gereği yoktur. Çünkü Hz. peygamber (gül) yaratılmışların en güzeli olup dünyaya gelmiş son peygamberdir. Ondan sonra başka peygamber gelmeyecektir. Gülün temsili olan Hz. peygambere benzer başka biri yetişmeyeceğine göre dünyanın gül bahçesi suya verilse ziyan değildir.

Ender rastlanan türdeki çiçek değerlidir. Fakat ekosistemi geniş ve benzeri bolca bulunan çiçek kıymetsiz görülür. Bahçıvan çektiği zahmete değmesi için ender bir çiçek yetiştirmelidir. Aksi takdirde binlerce çiçek yetiştirse bile harcadığı emeğin karşılığını alamayacaktır. Sevgilinin (Hz. Muhammed) yüzü işte böylesi kıymet taşıyacak kadar enderdir. Hatta eşsizdir. Bu tarzda bir eşsizlik mevcutken ona benzerini bulmaya çalışmak abes kalacaktır. Çünkü kıymeti arttıran şey eşsiz oluşturmaktır. Su sel boyutuna ulaşmış diğer gülleri yok ettiğindeyse geriye kalan tek gül, değerine değer katmış olacaktır. Dolayısıyla suyun görevi elimine etmek ve tekliği yüceltmektir.

Suyun ceza işlevi üstlendiği ayrıca düşünülebilir.⁴⁵⁹ Bu bakış açısına göre sevgilinin güzelliğine rakip olabilecek her tehdit su tarafından yok edilmekte ve hakiki güzelliğin yalnızca sevgilide olabileceğinin, ona erişilemeyeceğinin vurgusu yapılmaktadır.

Suyun Allah’a istiare edildiği mısralarda su güzellik veren, boğup mahveden, zarar veren, elimine eden ve çiçek açtıran bir unsur görevindedir.

Göze kara su iner

Ohşadabilmez gubārını muharrir hattūña

Hāme tek bakmaktan inse gözlerine karasu⁴⁶⁰ (FD-İP k.4/6)

⁴⁵⁹ Bir su unsurunun ceza işlevi kazanmasına dair bkz. (FD-İP g.32/5)

⁴⁶⁰ “Bu beyitte geçen karasu sözüne, Su Kasidesi'nin bazı açıklamalarında ya yorumlanarak genel bir anlam verilmiş ya da bazılarında “kinayeli” kullanılmış gibi gösterilmiştir. Oysa karasu, amoroz (amaurosis) denilen ve “göz sinirlerindeki felçten oluşan körlük”tür. Başka bir deyişle, “gözbebeğinin rengi bozulmadığı ve gözler sağlam görüldüğü halde görememe” biçiminde ortaya çıkan bir göz hastalığıdır. Bilindiği gibi günümüzde katarakt denilen göz hastalığı da eskiden bunun zıddı bir adlandırmayla aksu diye anılmakta idi. Karasu terimi, Türkçe'sinin mot a mot karşılığı olarak Farsça'da āb-ı siyāh (siyeh) [...] biçiminde ve aynı anlamda kullanılmaktadır. Ab-ı siyh (siyeh) Farsça'da ayrıca 'eski şarap; mürekkep; Nuh tufanı' anlamlarına da gelmektedir. Sözün bu üç

(Hattat yazıya) baka baka gözlerine kalem gibi kara su inse (kör olsa)⁴⁶¹ bile gubârî tarzdaki yazısını senin hattına (ayva tüyelerine) benzetemez.

Hat sanatında adına gubârî (gubar toz demektir) tarz denen bir yazı stili vardır. Yazı küçüklüğü dolayısıyla göze toz gibi görünür. Aslında müstakil bir yazı cinsi olmayıp herhangi bir tarzdaki yazının çok küçük ve ince yazılması olarak bilinir.

Gubârî yazı yazmak uzun süre ve meşakkatli şekilde göz nuru dökmeyi gerektirir. Ufak yazıya bakmak gözün bozulmasına ve körlüğe yol açar inancı da bu göz yorgunluğuyla açıklanır. Beyte göre sevgilinin ayva tüyleri inceliği ve toz misali ufacık görüntüsüyle hattatı cezbetmiştir. Gözünü bu tüylerden alamayan hattatın bakmaktan gözüne kara su inmesi yani kör olması ihtimali vardır. Lakin tüm dikkatine ve çabasına rağmen sevgilinin ayva tüyleri gibisini hattat yazamamaktadır. Çünkü o hattı Allah'ın ilahî kudret kalemi nakşetmiştir. Bir hattatın bu inceliğe ulaşması mümkün değildir.

Kamış kalem likaya batırılıp bir miktar mürekkep çekilir. Bu sırada kamışın ucu çektiği mürekkebin rengini alır. Kalemin ucuna yani gözüne kara su inmesi olayıyla kastedilen şey bu olmalıdır. Diğer taraftan yukarıda bahsedildiği gibi göze kara su inmesi, kör olmak anlamına gelir.

Ohşadmak yani benzetmek sözcüğü göz ile beraber kullanılınca “gözü okşamak” deyimini çağrıştırır. Göze hoş görünmek manasındaki bu deyimle beyitte yârin ayva tüyelerine bakmanın göze nasıl da hoş geldiği iması algılanabilir. Olumsuzluk ekiyle “ohşadabilmez” şeklinde kullanıldığında sözcüğün hem benzetemeyiş hem de hattatın yazdığını beğenmeyişi, hoş görmeyişi anlamı sezilebilir.

Mürekkebe istiare edilen suyun görüşü engellemesine değinilir. Toz,⁴⁶² yazı,⁴⁶³ kara renk ve gözün suyla alakalandırıldığı görülür.

Bahçeyi dolandır, reyhani hat yazar

anlamıyla, 6. beytin bazı kelime, deyim ve kavramları arasında doğrudan ya da dolaylı bir ilişki de kurulmuştur.” Bkz. Dilçin, 2005: 141.

⁴⁶¹ Baka baka (bekleye bekleye) göze karasu inmesine değinen beyit için bkz. (FD-İP g.243/7)

⁴⁶² Bir su türevinin (gözyaşı, sel, deniz vb.) toz ile anılması hakkında bkz. (FD-İP g.76/2)

⁴⁶³ Hat sanatıyla suyun, gözyaşının vb.nin alakalandırıldığı beyitler: (FD-İP g.76/2, g.76/4)

Bâg levhini hazân bergi zer-efşân eyler

Âb ol levhde meşk-i hat-ı reyhân eyler (FD-İP k.32/1)

Sonbahar, saçtığı altın yapraklarla bostan levhasını bezer; su ise o levhada reyhanî hat meşk eder (yazar).

Reyhanî hat yazısı Muhakkak'ın küçük modeli olarak kabul görür. Yazı şekil bakımından reyhan çiçeğine benzetildiği için bu isimle anıldığı rivayet edilir. Geniş, ferah, giriftlikten uzak harflerle yazılan bir yazı stilidir.

Bostanın yani bahçenin hat levhasına benzetildiği dizelere göre levhadaki yazı reyhânî stilde olup altın yaprak modelleriyle tezhiplenmiştir. Altın yaprak bezemesi ile sonbaharda dökülen güz yaprakları bu açıdan benzeştirilir. Reyhânî hatlı yazının ise bahçeyi dolanan su tarafından yazıldığı (meşk edildiği) söylenir. Böylece su ile reyhânî hat arasında benzerlik kurulur.

Su ögesi bahçeyi dolanması ve etrafı sulamasıyla ele alınır.

Dalgalıdır, sakal ve çimenle benzeşir

Âb levhi üzre çekmiş mevcden mastar sabâ

Sebzedden nakl itmege vasf-ı hat-ı dilber sabâ (FD-İP k.6/1)

Sabah rüzgârı yârin ayva tüylerinin vasfını çayır çimene misalle nakletmek (anlatabilmek) için su levhasının üstüne dalgadan cetveller çekmiş.

Rüzgâr çimenlere sevgilinin ayva tüyünü hakkını vererek anlatmak gayretindedir. Bunun için suyu dalgalandırır ve tezhip levhasına benzeyen suyun üstüne cetveller (mastar)⁴⁶⁴ çizer. İşte suda oluşan bu görüntü sevgilinin ayva tüyünün görüntüsüdür. Beyitte su dalgalı yapısı üzerinden hem ayva tüyü hem de çimenle benzeştirilir.

Tezhip sanatının terimlerinden “su, levha, mastar çekmek” tenasüp içerisinde kullanılır.

Peykânda bulunur, aranır, teskin eder

İste peykânüñ gönül hicrinde şevkun sâkin it

⁴⁶⁴ Mastar: Marangozların kullandığı düz cetvel. <http://lugatim.com/s/mastar> (E.T. 13.11.2018).
Mastar/ Cetvel çekmek: Yazmalara yahut levhalara kenar çizgisi çekmek. Bu işi müzehhibler yapabildiği gibi adı cedvel-keş olan meslek erbabı kimseler de yapmaktadır. <http://lugatim.com/s/cetvel> (E.T. 13.11.2018).

Susuzam bir gez bu sahrâda benim'çün ara su (FD-İP k.4/9)

*Gönül, ayrılık vakti sevgiliden peykânını iste ve onunla şevkini teskin eyle;
susuz kaldım, bu ovada bir gez ve benim için su ara.*

İngilizce dowsing (bkz. radyastezi) denilen ve dünyada yaygın şekilde kullanılan Y şeklinde çubukla arazide su arayıp bulma tekniğine bu beyit vasıtasıyla değinmek gerekir.⁴⁶⁵ Tarihi ve geleneksel bir yöntem olan çatal çubukla yer-altı suyu aramak, suyun ciddi bir ihtiyaç olup kuyu kazmanın büyük emek gerektirmesi sebebiyle ortaya çıkmış bir uygulamadır. Suyu çabuk ve zahmetsiz şekilde bulabilmek hem ekonomik yönden hem harcanan emeğin karşılığını alabilmek yönünden büyük önem taşır. Bunun için söğüt, ayva, şeftali gibi ağaçların dallarından çatal olan Y harfine benzer kısım kesilir. Çatalın ikiye ayrılan uçları elde tutulurken (avuçlar yukarı bakacak şekilde) aksi yöndeki tekli uç (sap) hafifçe eğik şekilde yere yaklaşık 45 derece paralel tutulur. Su aranan arazide bu şekilde gezintiye çıkılır. Çubuğun sap kısmı su bulunan yere geldiğinde aniden kıpırır, yön değiştirir, yukarı yahut aşağı döner. Bazen de çatal çubuk, tutan kişinin koynunda takla atacak tarzda döner. Çubuğun hareket ettiği bölge işaretlenir. Yer kazıldığında buradan su çıkar. Bu ucuz ve basit su bulma yöntemi halk arasında epey rağbet görmüştür.⁴⁶⁶

Fuzûlî'nin gönlü ayrılık acısı içindedir. Ayrılığın verdiği başa çıkması zor şevki ancak sevgilinin peykân nitelikli bakışı teskin edebilir. Vuslata susayan âşık sevgiliden ricada bulunur ve peykânından ona gelecek suyu ister. Eğer ona ulaşmak nasip olmayacaksa en azından sevgili etrafta biraz olsun gezinip âşığı için su arıyormuş gibi yapabilir. Zira onun peykân nitelikli kirpiği su aramaya yarayacak bir çatal çubuk işlevi görür.⁴⁶⁷

⁴⁶⁵ Konuyla bağlantılı olarak “yerden su çıkarma motifi” hakkında bkz. Kumartaşlıoğlu, 2016: 119-39; Ata, 2018.

⁴⁶⁶ Kuzey-batı Afrika mağara resimlerinden hareketle çatal çubukla su aramanın altı ila sekiz bin yıllık bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. İskitler, Medler ve Persler tarafından kullanıldığı bilinen yöntem, Orta Çağ ve sonrasında her ne kadar dini çevrelerce hoş görülme de Avrupa'nın pek çok yerine yayılmıştır. Hatta 1675 yılından sonra bu teknikle su aramak cadılıkla alakalandırılmıştır. Bilim dünyasında yeri olmayan radyastezi günümüzde Amerika'da hala kullanılmaktadır. Konuyla ilgili şu çalışmalara bakılabilir: McGuinness, 1963; Baldwinand-McGuinness, 1963; Ellis, 1917. Ellis'in çalışmasına şu bağlantıdan ulaşmak mümkün olup çalışmanın zengin kaynakçasından faydalanılabilir: <https://pubs.usgs.gov/wsp/0416/report.pdf> (E.T. 15.02.2018). Ayrıca youtube üzerinden “dowsing, radyastezi” anahtar kelimeleriyle arama yapılarak konuyla ilgili videolar izlenebilir.

⁴⁶⁷ Ağaç dalı yerine metal çubuklarla da yer altı suyu araması yapılmaktadır.

Sevgilinin bakışına ve suya duyulan hasretin dile getirildiği dizelerde, çölde susuz kalıp su aramaya çıkma hali anlatılmaktadır. Ayrıca teskin eden, aranan, ovada gezinerek bulunabilen⁴⁶⁸ bir unsur olarak su faktörünün işlendiği söylenebilir.

Âşığa temsildir, durmaksızın bahçeyi dolandır, serviye âşıktır

Ravza-i kûyına her dem durmayup eyler güzâr

Âşık olmuş gâlibâ ol serv-i hoş-reftâre su (FD-İP k.4/11)

Yârin mahallesindeki bahçeye her vakit uğrayışına bakılırsa su salına salına yürüyen o servi boylu sevgiliye âşık olmuştur.

Aşk, zihni meşgul etmeye başladığında kendinden başka şey düşündürmez olur. Zira aşkın doğasında tekrar, süreklilik bulunur. Sevgilisinin mahallesine durmadan uğrayan âşık bu tekrarlı ziyareti dolayısıyla kendini, âşıklığını ele verir.

Servi, sulak yerde neşvünema bulmasıyla meşhur bir ağaçtır. Ağacın etrafında dolanıp duran su, yârin mahallesinin etrafında gezine gezine sevdasını ifşa eden âşığa istiare edilir.

Suyun servi ile anılmasında ikisinin de uzunluk bakımından ortalık taşıması söz konusudur.

Su ile âşığın ortak bir başka yönü istikametlerini belirleyen şeyin kendilerinin olmayışıdır. İkisi de dış etkenlerce (su yatağı ile sevgilinin bulunduğu yer gibi) yönlendirilir.

“Galiba” kelimesiyle suyun serviye olan sevdasındaki bulanıklık/ tereddüt sezilebilir. Hâlbuki âşığın sevdası nettir ve dolayısıyla suyun sevdasından üstün görülebilir. Suyun tabiatının döneçliğine, değişkenliğine bir gönderme yapıldığı düşünülebilir.

“Ravza”nın bir anlamı cennettir. Cennet tasavvurunda daima bir su ögesi bulunması durumuyla burada da karşılaşılır. Kelimenin başka bir anlamı “beş telli, perdeli eski bir saz”dır. Akarken çıkardığı ses dolayısıyla su böyle bir görevde düşünülürse onu “troubadour” olarak algılamak mümkündür (istiare). Anadolu’da gezgin ozan diye bilinen bu şahıslar Orta Çağ Avrupa’sında etkinlik göstermiş, çalgı eşliğinde şiir okuyan gezgin şarkıcılardır. Suyun durmadan “güzer etmesi”, yârin

⁴⁶⁸ Gezmek/ gezinmek eylemi ile yağmur yağması yahut ağlamak gibi su unsurlarının alakalandırıldığı beyit örneği için bkz. (FD-İP k.21/29)

mahallesinde dem-be-dem (dem: herhangi bir nağmeye sürekli şekilde eşlik eden ses) ravza (saz) çalması “troubadour”⁴⁶⁹ çağrışımı yapmaktadır.

Âşığın rakibidir, toprakla set yapılarak önü tutulur

Su yolın ol kûydan toprak olup dutsam gerek

Çün rakîbümdür dahi ol kûya koyman vara su (FD-İP k.4/12)

Yârin mahallesine varamasın diye suyun yolunu toprak olup tutsam revadır; çünkü su benim rakibimdir, oraya girmesine müsaade edemem.

Her gün gidip gelinen yola kişinin “su yolu” denir. Âşık suyu kendine rakip edinmiştir, çünkü yârin mahallesine gitmeyi kendine adet edinen su, artık orayı su yolu bellemiştir. Durumu engellemek için suyun önüne bent çekme lüzumu doğunca âşığın canını verip toprak olması gerekir. Aslında sevgili uğrunda toprak olmak için âşığın öne sürdüğü bir bahanedir bu. Asl’olan en değerli şeyi yani canı vermektir.

Suyun rakip görülmesi aşkın tabiatındaki kıskançlık sebebiyledir. Hayat kaynağı bilinen su (sembolleştirme) dahi âşığın ölümcül kıskançlığına mazhar olmakta, yaşam-ölüm karşıtlığında terazinin bir kefesini oluşturmaktadır.

Toprak (ölüm, âşık) ile su (yaşam,⁴⁷⁰ rakip) arasındaki tezattan yola çıkılan beyitte suyun önü tutulup engellenen bir unsur olduğu ve her yere ulaşıp girdiği çıkarımlarına ulaşılır.

Sevgiliye ulaşma vasıtasıdır

Dest-bûsî⁴⁷¹ arzusuyla ger ölürsem dostlar

Kûze eyleñ topragum sunuñ anuñla yâra⁴⁷² su (FD-İP k.4/13)

⁴⁶⁹ Berat Açıl trubadur kelimesinin muhtemelen mutrib-ı devvâr ifadesinden türetildiği görüşündedir.

⁴⁷⁰ Suyun yaşam vermesiyle alakalı olarak bkz. (FD-İP g.43/3)

⁴⁷¹ “Su Kasidesi'nin bundan 40-50 yıl önceki yeni harflerle olan yayımlarında, "dest-bûsî" kelimesi genellikle kelimedeki -î'nin Farsça bir ek olması nedeniyle "dest-bûsî" biçiminde uzunluğu belirtilerek metinlere alınmıştır. Bunlardan Necmettin Halil Onan bu durumu " ... vasfî terkiibînin sonuna î eki getirilmek suretiyle meydana gelmiş bir isimdir." diyerek sözle de belirtmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda yapılan yayınlarda kelimedeki bu uzun -î eki, çevriyazılı metinlerde bile sanki Türkçe bir ekmiş gibi -ı (ya da -u) biçiminde yazılmaya başlanmıştır. Bu ek Türkçe iyelik eki, tamlama eki ya da belirtme (yükleme) durumu eki gibi bir ek değildir; bu ek Farsça yâ-yı masdarî (masdariyyet) ekidir ve -lil/l-lik anlamıyla eklendiği kelimeyi isim yapar. "Dest-bûs" kelimesi Farsça'da "el öpen" anlamının yanında, "el öpme" anlamıyla da kullanılmaktadır. Bu veriler doğrultusunda "dest-bûsî" vasf-ı terkiibîne "el öpmeklik" anlamı verilebilir. Türkçe'de eylemliklerin -lık/-lik ekiyle böyle "pekiştirilmiş" olanları da vardır. Zaten beyitte de "el öpmek arzusu"ndaki şiddet "pekiştirilmek" istenmektedir.” Bkz. Dilçin, 2005:141-2.

Dostlar, şayet yârin elini öpme arzusuyla ölürsem mezarımın toprağından bir testi yapın ve onunla sevgiliye su verin.

Sunu, kutsiyet atfedilen bir kişi/ değer vb. için yapılan fedakârlığı, saygıyı, hürmeti gösteren bir davranıştır. Üstelik tarih boyunca sunu kültürü incelendiğinde suyun önemi, su kıyısında törenle takdim sunmanın yaygınlığı rahatlıkla görülecektir.⁴⁷³ Beyitte sevgiliye ulaşma hasreti çeken âşığın bu derdine çözümü sunu yöntemiyle olur. Çünkü canından başka verecek şeyi olmayan âşığın arz edeceği en güzel hediye bizzat kendi toprağından yapılmış testi olacaktır. Sade, kalp gibi kırılğan, yenilenmesi mümkün olmayan, zarif ve bir o kadar da değerli bu hediye ölümü çağırıştırıyor gibi görünse de içine konulan su ile yaşam vaadi taşıyacaktır. Kısacası su yâre ulaşma aracı görevindedir.

Sevgilinin elini öpebilme dileği, ölüm engeline rağmen aşılabilir gösterilmiştir. Ölen kişinin son arzusunu yerine getirmenin sevap olduğu inancı sayesinde dostları âşığı bu emeline ulaştıracaktır.

Ayrıca beyitte geçen su, toprak, dest (el) sözcükleriyle adeta atölyede testi yapılmış izlenimi uyandırılır.

Servinin ayağına kapanır

Serv ser-keşlik kılur kumrı niyâzından meger

Dâmenin duta ayagina düşe yalvara⁴⁷⁴ su (FD-İP k.4/14)

Su sevgilinin ayağına kapanıp eteğine yapışarak yalvarmadıkça servi kumrunun yalvarışına kulak asmayacak, inadını sürdürecektir gibidir.

⁴⁷² “Ayrıca, Farsça “yar” kelimesi de, kasidenin 13. beytinin kafiyesi olarak yönelme durumunda (-a /-e) yanılısama yaratacak bir biçimde aynı yâre yazımıyla geçmektedir. Bu kelimenin de doğru yazımı her halde yara biçiminde olmalıdır.” Dilçin, 2005: 138.

⁴⁷³ Sunu, adak, kurban söz konusu olduğunda su kıyısının işlevine dair Mustafa Aça şöyle bir yorum getirir: “Toplumsal kurban sunma, en çok dağ tepeleriyle nehir, dere ya da göl kıyılarında, yani sınır bölgelerinde yapılır. Ruhîyelerle görüşmelerin, sınır bölgelerinde daha kolay yapıldığına inanılır.” Aça, 2018: 8.

⁴⁷⁴ “Herkesçe bilinen ve bazı beyitleri belleklerde yaşayan Su Kasidesi'nde, Türkçe'nin büyük ses uyumu kuralına aykırı [...] yazım ve okuma biçimleri özellikle dikkati çekmektedir. Bu kasidedeki kafiye kelimeleri devvâr-e, dîvar-e, hâr-e, bîmar-e, muhtâr-e, küffâr-e, ensâr-e, mâr-e, mi 'mâr-e, nâr-e ... gibi kalın ünlülü bir heceyle biten Arapça ve Farsça kelimelere getirilen yönelme durumu ekinin -e olarak yazılıp okunması [...] benzer yazım biçimleriyle metne alınan are, vare, yalvare, kurtare gibi fiillerdeki -a eklerini -e olarak yazıp okumanın sesbilgisi ve biçimbilgisi kurallarına aykınlığı bir yana, Türkçe'nin güzel telaffuzu açısından da kulağı tırmalamaktadır. Bunlara, 1. ve 6. beyitlerin kafiyeleri “odlare” ve “kare” kelimeleri de eklenmelidir.” Dilçin, 2005: 138-9.

Servi ağaçları su kıyısını sever, suya yakinken neşvünema bulup rahatlıkla serpilir. Kumrular ise serviliğin kuşu olmakla özdeşleşmiştir. Ötüşüyle hafızalara yerleşen kumru imajı servi boylu sevgiliye yakaran âşık imajıyla benzeştirilir. Ancak servi bu yakarışa bigâne kalır ve konu hakkındaki inadını sürdürür. İkisinin arasını yapmak (aracılık) görevi suya düşer (istiare). Servi boylu sevgilinin ayağına kapanıp eteğini tutmak suretiyle su yalvarıp yakarırsa servinin inadından vazgeçme ihtimali mevcuttur.

“Cami avlularında, mezarlıklarda, serviliklerde servi ağaçları civarında yaşadıkları için, Divan edebiyatında, kumrunun serviye âşık olduğu kabul edilir. Kumrunun ötmesi (ki buna dem çekmek denir), serviye aşkını arz etmesi, yalvarması şeklinde değerlendirilir. Âşığın yalvarmaları serviye etkilemez, başını göklere doğru kaldırır, dikbaşlılık eder. Rüzgâr tesiriyle iki yana sallanan başı servinin ‘hayır, olmaz!’ demesi gibi yorumlanır. O âsî, dikbaşlı, halden anlamaz serviye yola getirmek için bir aracıya, şefaatchiye ihtiyaç vardır. Su, bu görevi yapacak, belki âsî serviye dikbaşlılıktan kurtaracaktır.” (Akar, 2011: 47)

Beyti şu şekilde de yorumlamak mümkün görünür. Kumru yalvardıkça servi inatla dik başlılık eder, zira onun da su gibi ayağa düşmesini (tevriye),⁴⁷⁵ eteğine sarılmasını⁴⁷⁶ istemektedir. Kumrunun yaptığı şey yalnızca niyazdır (yalvarma, yakarma). Hâlbuki su yalvarmaktan ötesini yapar, kendisini ayaklar altına aldırır, servinin eteğine tutunur. Bu sebepten ötürü kumru suyun tesirini uyandıramaz. O sadece ötüp ses çıkarır.

Servi ağacı salınırken dik başlılık eden birine benzeyen silüetiyle kumruya görünür. Fakat suya yansımalarının görüntüsü öyle değildir. Gölgesi ve yansımasıyla servi ağacı adeta suya eğilmiş ona ilgi ve şefkat göstermektedir. Bu ilgiye mazhar olmasına sebep suyun ayağa düşecek kadar kendi gururundan ve benliğinden vazgeçmişliği gösterilebilir.

Gülün damarına girebilir

İçmek ister bülbülün kanın meger bir reng ile

Gül budagının mizâcına gire kurtara su (FD-İP k.4/15)

Gül (fidanı) bir hile ile bülbülün kanını içmek istiyor, su gül budagının damarına girip bülbülü kurtarsa bari.

⁴⁷⁵ Su, gözyaşı, vb.nin ayağa düşmesini tevriyeli olarak ele alan beyitler: (FD-İP g.279/5, g.282/3, g.289/9, g.295/3)

⁴⁷⁶ Sudan geçerken kişinin eteğinin ıslanması manasına gelecek şekilde bu kısım tevriyeli olarak düşünülebilir.

Efsaneye göre önceleri beyaz tonlardaki gül pek de göz alıcı bir çiçek değildir. Lakin bülbül bu çiçeğe meftundur ve onun için aşk ile durmadan öter. Bir gün kuş güle fazla yaklaşınca gülün dikenini bülbülün bağına saplanır ve kuşu öldürür. Bülbülün toprağa akan kanını gül kökü emince çiçeğin rengi göz alıcı hale gelir (Akar, 2011: 49).⁴⁷⁷

Bu beyti birden fazla şekilde açıklamak mümkün görünür. Kana susayan gül (sevgili), dikenden kılıcıyla/ hançeriyle bülbülü (âşık) öldürmek niyetindedir. Fakat bu ona yakışmayacak bir davranıştır. Öldürmek suç ve günahdır. Bu hale çare bulmak için suyun araya girmesi, gülü ikna edip onu kötü niyetten vazgeçirmesi lazımdır. İçine girdiği tabiatı temizleme, arındırma özelliğiyle su, gülün kökünden emilim vasıtasıyla bünyesine dâhil olursa onu bu vahşi niyetinden vazgeçirebilir.

“Suyun gülü kan dökmekten men etmesinin tarihî kültür verilerine göre bir başka izahı da şöyle olabilir: Eskiler, âlemde ‘rûh-ı nebatî, rûh-ı hayvanî, rûh-ı insanî ve rûyh-ı melekî’ olmak üzere dört çeşit ruh bulunduğunu, nebatî ruhun su ile, hayvanî ruhun yemekle, insanî ruhun aşk ile teskin ve tatmin olduğuna inanırlardı. Beytimizde de şair gül fıdanına su vermek suretiyle onu teskin ve tahmin etmeyi düşünmüş olabilir.” (Akar, 2011: 50)

Gülün mizacını değiştirebilmesi, etkilemesi, kurtarması, aracılık yapması özellikleriyle suyun bu beyitte ele alındığı görülür.

Mümin tabiatlıdır

Tînet-i pâkini rüşen kılmış ehl-i ‘âleme

İktida kılmış tarîk-i Ahmed-i Muhtâra su (FD-İP k.4/16)

Su Hz. Peygamberin yolunu (Müslümanlığı) örnek almakla pirüpak tabiatını tüm dünya göstermiştir.

Su; içi dışı bir olması, görünüşü, berraklığı, temizliği ve temizleme özelliğiyle bir mümini hatırlatır (benzeştirme).

“İslam bilginlerine göre, insanlar tarafından kullanılmamış ve tabii halinde olan su temizdir. Su hem temizdir, hem de temizleme ve temizlenme aracıdır. Resulullah temizliği emreder. İslam temizlik dinidir. ‘Din temizlik (esas) üzerine kurulmuştur.’ Temel ibadetlerin çoğu

⁴⁷⁷ Köküne boyar madde verilerek bir çiçeğin renginin değiştirilmesi konusunda lale örneği üzerinden şu bilgi verilir: “Bahçıvanlar, beyaz lalelerin dikili olduğu bir toprağın üzerine istenen renk tonlarındaki toz boya ları cömertçe serper[...]; teorilerine göre yağmur suyu rengi köklere doğru akıtacak, soğan da buradan bu rengi kapa[caktır]”Bkz. Pollan, 2001: 72.

temizlendikten sonra yapılır. Abdestin ilk duası: 'Suyu temiz, islami nur kılan Allah'a hamd olsun'dur. Su islam'da çok önemli bir maddedir. Su, temiz yaratılışı ile insanların temizliğine hizmet ederek, müminlerin temizlenmesini sağlayarak ve bilhassa kendisi temiz olarak Hz. Muhammed'in yoluna, yani İslamiyet'e uyumuştur. Böylece insanlara temiz yaratılışını da göstermiştir.' (Akar, 2011: 52)

İslam'da temizlik, abdest bağına ek olarak suyun bir başka işlevi kutsallığı, mübarekliğidir. Bu açıdan su kendini Hz. Muhammed'in gittiği yolda ilerlemeye layık görür. Kendiyle adeta gururlanır. Tabiatının paklığını aşikâr etmekten çekinmez. Çünkü bu, Ahmed-i Muhtar⁴⁷⁸ diye bilinen sevgili peygamberin yolundan gitmekle nasip olan bir özelliktir. Temizlik sembolü suyun Hz. Muhammed'in yolunu takip etmek suretiyle kendi pâk tabiatını belirginleştirip ortaya çıkardığı üzerinde durulur.

“Tarîk” kelimesinin suyun aktığı yatağı çağrıştıracak şekilde kullanıldığı düşünülebilir.

Hz. Muhammed'in mucizelerine temsildir

Seyyid-i nev'i beşer deryâ-yı dürr-i ıstıfâ

Kim sepüpdür mu'cizâtı âteş-i eşrâre su (FD-İP k.4/17)

İnsanların önderi, seçkin incilerin barındığı denizin (Hz. Muhammed) mucizeleri kötülük ateşine su serpmiştir.

Seçkinlik manasına gelen ıstıfa ile Mustafa kökteştir. İnci ise Hz. peygamberin sıfatlarından (dürr-i yetim) biri olarak bilinir. Hz. Muhammed'in seçkin incilerle dolu bir denize benzetildiği beyitte peygamberin mucizeleri bu denizin suyuna karşılık gelir (teşbih).

Ateşe su döküldüğünde bazı su zerrecikleri sıçrar ve etrafı duman kaplar. Ateşin parlaklığı sönüp yerini kara yanık renk alırken oluşan atmosfer ve tüm bu başkalaşım mucizevî görünür. İnsan soyunun en seçkini ve önderi addedilen Hz. Muhammed'in kötülüğün ateşini söndüren⁴⁷⁹ deniz olduğu düşünüldüğünde ateş sönerken etrafa sıçrayan zerrecikler inci gibi görünür. Bu tasavvura göre peygamber

⁴⁷⁸ “Gramerde üstünlük sıfatı olan bu isim en çok hamd eden anlamındadır. Hz. Peygamber'e Cenab-ı Hakk'ı çok övüp, ona çok şükrettiği için Ahmed adı Muhammed sonra ikinci bir özel isim olmuştur. Bu sıfatın ilk defa Hz. Peygamber'e verildiği, Yüce Peygamber'in Hz. İsa tarafından bu isimle müjdelendiği Kuran-ı Kerim'de bildirilir. Ayrıca bizzat Hz. Peygamber, muhtelif hadislerinde bu isimden söz eder. Na'rlarda çok geçen bu isim aynı zamanda Ahmed-i Muhtar, Ahmed-i Mürsel gibi terkiple anılmıştır.” Yeniterzi, 1993: 168.

⁴⁷⁹ Suyun, gözyaşının, vb.nin söndürmesi/ teskin etmesine dair bkz. (FD-İP g.235/3)

kötülüğün ateşini söndürürken bile etrafa inciler saçılmasını sağlayarak mucize gerçekleştirmektedir.

Taştan çıkmasıyla mucize nesnesidir, peygamberlik göstergesidir, tazeler

Kılmak için taze gülzâr-ı nübüvvet revnâkın

Mu‘cizinden eylemiş izhâr seng-i hâre su (FD-İP k.4/18)

Hz. Muhammed peygamberlik gül bahçesinin güzelliğini, parlaklığını tazelemek için mucizesini göstermiş ve taştan su çıkarmıştır.

Taştan su çıkması mucize olarak görülürken bu mucizenin müsebbibi olarak Hz. Muhammed’in adı geçer. Hz. peygamber suya hükmeder ve peygamberlik bahçesini sulayıp tazeler. Bahçe böylece canlanır. Yani Hz. Muhammed peygamberliği tekrar canlandıran kişi gösterilir. Onun gelişi mucizevi addedilir.

Kısaca su bir mucize nesnesi olup taştan çıkan ve tazeleyen bir unsur şeklinde ele alınır.

Beyit Hz. Muhammed’in doğumuyla Semave Vadisi’nin yıllardır kuru toprağının suyla dolmasına telmih yapılmış izlenimi verir. Ayrıca yine beyitle alakalandırılabilir şekilde “Hz. Muhammed ve taştan su çıkarmak” konusuyla ilgili olarak şu mucizeler zikredilebilir:

“Bir gün, bir namaz vakti, evi mescide yakın olanlar abdest almaya giderler. Sahabeden bir kısmı Hz. Peygamber’in yanında kalır. Abdest alacak su yoktur. Birileri, içinde çok az su bulunan bir taş tekneyi Resulullah’ın yanına getirirler. Tekne, içinde rahatça el açacak büyüklükte bile değildir. Hz. Muhammed parmaklarını yumarak elini bu taş teknenin içine koyar. Tekneden bol su akar ve hazır bulunan seksen veya daha fazla sayıdaki sahabe abdest alır. Bu mucizeyi sahabeden Enes (r.a.) nakletmiştir.

Aynı konuda bir başka mucizeyi de Ziyâd-ı Sudâî bildirir. Sudâîlerin, suyu kışın çoğalan, yazın azalan bir kuyuları vardır. Susuz zamanlarda su aramak için buldukları yeri terk etmek zorunda kalırlar. Etrafları ise müşriklerle doludur. Kuyularının yaz kış su dolu olması için Hz. Muhammed’in dua etmesini isterler. Resulullah yedi çakıl tanesi alır. Bunları avucunun içine alıp üzerlerine okur. Sonra, köylerine gidip okunan her taşı birer birer Allah’ın adını anarak kuyuya bırakmalarını söyler. Resulullah’ın dediği gibi yaparlar. Kuyunun suyu dibi görülmeyecek kadar çoğalır.

Said bin Muaz’ı rivayet ettiği bir mucizede de Hz. Muhammed’in elini yere vurarak kumlar arasından coşkun sular çıkarması, Kurayza ve Nadîr topraklarını suya kandırması anlatılır.” (Akar, 2011: 60)

Şiddetle zıtlık içecek şekilde kullanılır, hayrete düşürür

Hayret ilen barmagın dişler kimitse istimâ’

Barmagından virdüğün şiddet günü ensâra su (FD-İP k.4/20)

(Hz. Muhammed'in) Şiddetli (sıcak) bir günde Ensar'a parmağından su akıtıp verdiğini her kim duysa hayret ile parmağını ısırır.

Cabir'in (r.a.) aktardığı rivayete göre Hudeybiye antlaşması henüz yapılmamıştır. Mekke'ye hac görevini yerine getirmek için yola çıkan Müslümanlar yolda hayli susar. Peygamber önündeki deri su çantasından (kırba)/ kovasından abdest almaktadır. Ashap gelip ona bu sudan başka ne içecek ne de abdest alınacak su kaldığını bildirir. Olay üzerine peygamber elini kovaya sokar. Hz. Muhammed'in parmaklarının arasından su akmaya başlar. Ashap bu suyla hem susuzluğunu giderir hem de abdest alır. Bir başka rivayete göre (Abdullah bin Mes'ud'un r.a.'nın rivayeti) susuzluk baş gösterince peygamber ashaba ellerinde bulunan suyu getirmesini söyler. Var olan az miktardaki su getirilir. Hz. Muhammed suya elini sokunca parmaklarından pınar gibi su akmaya başlar. Ebû Leylâ Ensârî'nin rivayetine göre bir sefer sırasında susuz kalınmıştır. Hz. Muhammed ashabına bir çukur kazdırır ve çukurun üstüne hayvan derisinden bir sergi yaydırır. Kalan az miktardaki su getirilir, serginin üstüne elini uzatan peygamberin avucuna dökülür. Peygamberin parmaklarından pınar gibi su akmaya başlar. Bu su ile hem ashap hem yanlarındaki hayvanlar susuzluğunu giderir (Akar, 2011: 65-6).

Beyitte suyun mucize nesnesi olmasına ve insanı hayrete düşürmesine yer verilir. Şiddet yani aşırı sıcaklık ile su arasında tezat kurulur.

Zehir olur, âbıhayât olur

Dostu ger zehr-i mâr içse olur âb-ı hayât

Hasmı su içse döner elbette zehr-i mârâ su (FD-İP k.4/21)

(Hz. peygamberin) Dostu yılan zehri içse (zehir) âbıhayât olur; düşmanı su içse (o su) elbette yılan zehrine döner.

Zehir ölümün, âbıhayât ise dirimin sembolüdür. Suyun bu ikisini de içirme özelliği vardır; ölüm⁴⁸⁰ de verebilir yaşam da. Suyun nirengi noktası Hz. Muhammed'e dost yahut düşman olmakla belirlenir.

Başını taştan taşa vurur, avare gezer

⁴⁸⁰ Suyun fazlasının öldürebileceğine dair ayrıca bkz. (FD-İP g.43/3)

Hāk-i pāyine yetem dir ‘ömrlerdür muttasıl

Başını daşdan daşa urup gezer āvāre su (FD-İP k.4/23)

Su ömürler⁴⁸¹ boyu durup ara vermeden sevgilinin ayağının toprağına ermeyi arzular; (bu sebeple) başını taştan taşa vurup avare misali gezinir.

Sevgilinin ayağının toprağı kutsal kabul edilir. Âşığın en büyük emeli bu toprağına yüz sürebilmektir. Amacı uğrunda sürekli etrafta dolanır, yıllarca gezinmediğı yer kalmaz. Arayışı daimidir fakat bir türlü muradına eremez. Bu sebeple üzüntü ile başını taştan taşa vuran bir avareye⁴⁸² benzetilir. Hangi toprağına ulaşırsa ulaşınsın hiçbirisi sevgilinin ayağının toprağı kıymetinde değildir.

Su, ayrılık acısı çeken ve durup ara vermeksizin sevgiliyi arayan avare bir âşığa⁴⁸³ benzetilir. Ayrıca beyitte suyun zaman-süreç bildirmesi, taştan taşa vurması, gezinmesi, kararsız yapıda olması özelliklerine değinilir.

Zerre boyutundayken dahi hedefine ulaşır

Zerre zerre hāk-i dergāhına ister salınur⁴⁸⁴

Dönmez ol dergāhdan ger olsa pāre pāre su (FD-İP k.4/24)

(Ey sevgili!) Su zerre zerre dahi olsa senin dergāhının toprağına salınmayı ister; (bu gaye ile şayet) paramparça olsa bile o dergāhtan geri dönmez.

Suyun en bilindik özelliğı hercai karaktere sahip olmasıdır. Ancak yukarıdaki dizelerde su bir hedefe ulaşmıştır ve paramparça edilmek pahasına oradan dönmemekte ısrar etmektedir. Bir akarsu ancak denize ulaştığında nihai noktaya yani hedefine ulaşmış sayılır. Su hedefine (denize, sevgilinin dergāhına) varana kadar pek çok yerde bölünür (arılara, evlere, tarım arazilerine) parçalanır. Sadece yeterli miktarda su barındıran ırmaklar denize ulaşabilir. Kâfi miktarda su barındırmak sevgilinin toprağına ulaşmak için beslenen arzunun miktarıyla benzeştirilir. Sadece yeterli ölçüdeki arzu, emeline ulaşabilecektir.

Beyte göre asıl hedefin deniz değil, Hz. peygamberin dergāhının toprağı olduğu anlaşılır. Peygamberin bulunduğu toprakların kuraklığı sebebiyle suyun

⁴⁸¹ Suyun ömürle alakalandırılması hakkında bkz. (FD-İP g.43/3)

⁴⁸² Suyun sersem ve perişan halde gezmesi hakkında bkz. (FD-İP g.71/5)

⁴⁸³ Suyun âşığa istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP g.71/5)

⁴⁸⁴ Beyitle ilgili yaygın bir yanlış üzerine bkz. Dilçin, 2010: 159-76. Beytin yeniden yorumlanmasına dair bkz. Yazar, 2019: 1-24.

bütünlüğünü kaybetmesi (zerre miktarlarınca kalması) söz konusu olsa da su amacından dönmez ve zerre boyutlarında kalıncaya kadar peygamberin dergâhının toprağına salınmayı arzular. Bu topraklardan ayrılmak istemeyen su ancak (zemzem gibi) parçalanarak oradan çıkabilir.

Suyun zerrelere kadar ayrılması “ıstırap çekmek” manasıyla da yorumlanabilir.

Öğretmen olur, bahçeyi dolanır, avaredir

Su ayagını kesüp bî-hude gezmeklerden

Sebzeyi hem sabak-ı ders-i gülistân eyler (FD-İP k.32/4)

Baharın gelişiyile birlikte su avare avare dolanmayı bırakır ve bir mektebe benzetilen bahçede ders talimi için hem gül bahçesini hem bitkileri dolanır.

Kış yağışıyla dağınık düzen akan ve toprağın üstünde çeşitli yerlere uzanan su, baharın gelişiyile bir araya toplanıp⁴⁸⁵ ırmağa dönüşür, kendisine bir yatak edinir, bağı bahçeyi sular. Bu tasvir Fuzûlî'nin şiir dünyasında suyun bir öğretmen edasıyla (istiare) bahçedeki çiçek-ot talebelerini gezinmesine ve belli bir amaç ile uğraşmasına benzetme olur.

Suyun avare avere gezinmesi ve bahçeyi dolanması yönlerinin beyitte ele alındığı görülür.

Sarhoşluğu gidermek için içilir, temizler

Zıkr-i na'tin virdini dermân bilür ehl-i hatâ

Eyle kim def'-i humâr için içer mey-hâre su (FD-İP k.4/25)

(Ey peygamber!) Kabahatli ve günahkâr kullar senin vasıflarını övüp zikretmeyi derman bilmiştir; (bu tıpkı) içki içen kişinin sarhoşluğun verdiği baş dönmesinden kurtulmak amacıyla su içmesi gibidir.

Beyte bakıldığında içki içmenin günah işlemeye (kabahatli davranışta bulunmaya), baş ağrısı çekmenin günahkârlığa, su içmenin peygamberin vasıflarını zikretmeye benzetildiği anlaşılır.

⁴⁸⁵ Suyun, gözyaşının, vb.nin bir araya toplanmasından bahseden örnek için bkz. (FD-İP g.289/9)

Beyitte suyun günahkârlığı (tezat) silme, onu yok etme hususiyeti vurgulanır. Yani su “hâlihazırdaki bir kiri/ kötülüğü/ günahı” temizleme özelliğine sahiptir.

Uygulamaya göre sarhoşluğun peyda ettiği baş ağrısından kurtulmak için adına sabuh denilen içkiden içilir. Beyte bakıldığında sabuhun yerini suyun aldığı görülür. Dolayısıyla suyun üstün tutulduğu, tesirce daha kuvvetli olduğu fark edilir. Metin Akar’a göre su ile kastedilen şey şairin yazdığı su redifli kasidenin bizzat kendisidir. Her kim günah işleyip de pişmanlık içinde peygamberin vasıflarını öven bu kasideyi dilinden düşürmeksizin zikrederse onun girdiği hatalı yoldan döneceğini söyler. Su kasidesi günahkâr kimsenin derdine derman olabilecek kabiliyette görülür (Akar, 2011: 81).

Yârin yanağının rengi aksedince şaraba döner

‘Aks-i ruyûñ suya salmış sâye zülfûñ topraga

‘Anber itmiş topragan adın suyun ismin şarâb (FD-İP g.35/3)

(Ey sevgili!) Yanağının aksi suya, zülfün ise toprağa gölgesini salmıştır ve (böylece) toprağın adını ambere, suyunkini şaraba çevirmiştir.

Su burada sevgilinin yanağıyla gölgelenen, sevgiliyle değer kazanan, görüntüyü aksettiren bir roledir. Ayrıca şarapla aralarında benzeşme kurulur. Fakat bu benzerlikte şarabın suya üstün tutulduğu görülür.

Yansıttığı şey yalnızca görüntüdür

Yelde berk-i lâle tek temkîn-i dâniş bî-sebât

Suda ‘aks-i serv tek te’sir-i devlet vâjgün (FD-İP g.219/6)

Kararlı ve vakarlı bildiğimiz ilim/ âlim, rüzgârın önüne kattığı lale yaprağı gibi kararsızdır; saadetin/ devletin tesiri ise suda yansıtsı baş aşağı (ters) görünen servi gibidir.

“Bilimin ağırlığı ve sağlamlığı, rüzgâra kapılıp havada uçan bir lale yaprağı gibi oradan oraya durmadan savrulmaktadır. Bahtın ve mutluluğun etkisi suya yansıyan servi ağacının görüntüsü gibi ters dönmüş, baş aşağı bir durumdadır.

Bilim, ağır ve oturaklıdır, kuralları sağlam ve her zaman geçerlidir. Ancak, bu niteliklerini kaybetmiş, yargıları sürekli değişen bir hale gelmiştir. Temkîn, tasavvufta ‘Tanrı yolunda olma ve Tanrı’dan başka şeyden yüz çevirme’ anlamına gelmektedir. Bilim, insanı bu sonuca ulaştıramamakta, etkisiz kalmaktadır. Tasavvufta temkinin karşıtı televvündür. Televvünün sözlük anlamları ‘renkten renge girme, renk değiştirme, döneklık ve kararsızlık’tır. Televvün Araçtır, kökü levdir ve ‘renk’ anlamına gelir. Berg-i lâle, yani

kırmızı renkli lale yaprağıyla televvüne işaret edilmiştir. Bununla bilimin temkini sağlayamadığı, insanı televvüne düşürdüğü anlatılmak istenmiştir.

Devlet, yani yüksek bir makamda oturmak, bahtı açık olmak ve büyük mutluluklara erişmek, insan hayatında etkili olamamaktadır. Devletin etkisi suda görünen bir servi gibi terstir. Servinin suya yansıyan görüntüsü nasıl gerçek bir görüntü değilse, devletin etkisi de gerçekte olmayan bir şey, bir hayaldir. Devlet insanlara gerçek mutluluğu vermemektedir. Devletin ters olması, düşkünlük, bahtsızlık ve mutsuzluk demektir. Serv, tasavvufta 'insanın kendi içine dönerek düşünceye dalmasıyla (tefekkür) ulaştığı İlahî gerçekler ve yön' anlamındadır. Bu servinin ters olması, tefekkürün olmaması demektir. Yani devlet, insanı Tanrı'ya yöneltmemekte, İlahî gerçeklere ulaşmasını sağlayamamaktadır.

Beyitte, temkîn-i daniş, berg-i lâle'ye ve te'sîr-i devlet, aks-i serv'e benzetilerek teşbih (teşbih-i mufassal) sanatı yapılmıştır. 'Tek' edatının, beytin dizelerinde aynı hecelerde iki kez simetrik olarak yer alması ve bulunduğu bu yerlere bağlı olarak iki şey arasındaki benzerliği daha etkili bir biçimde vurgulaması tekrar sanatıdır. Yel, berg, lâle, su, serv sözcükleri arasında 'doğa' kavramıyla, bîsebât, aks, vâj-gûn sözcükleri arasında da 'terslik' kavramıyla ilgili iki ayrı tenasüp vardır." (Dilçin, 2010: 27-8)

Devlet/ saadet ve servi ile alakalandırıldığı görülen su burada görüntüyü ters yansıtması yönüyle ele alınır.

Kıskançlığı körükler

Süretün 'aksin alup bâğa girer her dem su

Reşkden kan içirür berk-i gül-i ra'nāya (FD-İP g.244/2)

(Ey sevgili!) Su, senin aksini alır ve bahçeye hep bu şekilde girince latif gülün yaprağına kıskançlıktan kan içirtir.

Yansıtması yani aks ettirme özelliği ile yârin güzel görüntüsünü bahçeye taşıyan su (ırmak), kıskançlığı körükleyen bir unsur konumundadır.

Arzu nesnesidir, özlem duyulur, Hz. Muhammed'le benzeştirilir

Yâ habîbu'llah yâ hayrû'l-beşer müştâkınam

Öyle kim leb-teşneler yanup diler hem-vâre su (FD-İP k.4/26)

Ey Allah'ın sevgilisi, ey insanların en hayırlısı (peygamber)! Susuzluktan dudağı kurumuş kimsenin yanıp hep su dilemesi gibi ben de seni özlüyorum.

Bir şeyin yokluğu sırasında kıymeti daha iyi anlaşılır. Peygamberin sevgisinden, onun hayırlı kişiliğinden yoksun kalan kişi bu özelliklere daha fazla iştiyak duyacaktır. Hatta iştiyakın ulaştığı seviye susuzluktan çatlamış dudağın su için yanıp yakılırkenki haline benzetilir.

Beyitte geçen "su" ve "dilenmek" ifadeleri sosyal bir vakayı hatırlatır. Kapıya gelen ve su isteyen kişiye su vermek gelenektir. Zira gelen kişinin evliya, Hızır yahut

veliden biri olabileceği, ev ahalisini “su isteme” bahanesiyle teste tabii tutacağı düşünülür ve kapıya gelen kişi susuz gönderilmemeye çalışılır. Müştak yani âşık sevgiliye (peygamber) öylesine özlem duymaktadır ki onu suya (en kutsal nimetlerden) benzetir. Şairin “su” benzetmesi kullanmasında “susuz kişiye mutlaka su verme” geleneğine binaen “sevgiliye mutlaka ulaşmak” ümidinin yoğunluğu sezilir.

Hız. Muhammed’in/ sevgilinin suya benzetildiği beyitte “su” ile “yanmak” tabirleri arasındaki zıtlıktan faydalanılarak ifadeler arası çatışmanın artırıldığı görülür. Su arzu nesnesi hükmündedir ve susuz kimse tarafından hasreti çekilmekle ele alınır. Harareten kurumuş dudağı teskin etmesi yine suyun yatıştırma özelliğiyle alakalıdır.

Vuslata temsildir, Kıyamet günü susuzlukla ilişkilendirilir

Hâb-ı gafletden olup bîdâr olanda⁴⁸⁶ ruz-ı haşr

Eşk-i hasretten dökende dîde-i bîdâre su (FD-İP k.4/31)

Umdugum oldur ki mahrûm olmayam dîdârdan

Çeşme-i vasluñ vire ben teşne-i dîdâre su (FD-İP k.4/32)

Kıyamet günü gelip çattığında gaflet uykusundan ayılıp uyanan göz hasret ile ağlar (ve etrafa) su döker; işte o vakit umduğum şey (ey peygamber) senin vuslat

⁴⁸⁶ “Olan varyantı için TD’de [Türkçe Divan] aparatında hiçbir nüsha farkı gösterilmemiştir. Oysa Prof. Dr. Tahir Üzgör, yaptığı bir araştırma ile İstanbul Kütüphanelerindeki Fuzulî Divanları yazma nüshalarının biri dışında hepsinde olup varyantının yer aldığını tespit etmiştir. Olup varyantının nüshalarındaki yaygınlığı yanında, söz konusu iki beytin birbirine bağlı sözdizimi ve anlamı açısından da daha doğru olduğu açıkça görülmektedir. 32. beyte anlam yönünden bağlı olan (merhûn) 31. beyitte yüklem yoktur. Bu beyit zarf cümleciklerinden oluşmaktadır. Bu nedenle 32. beyitte yer alan temel cümleye bağlıdır. Olup varyantının bu iki beytin sözdizimine ve anlamına uygunluğu, Fuzulî’nin kullandığı kelimelerin hiçbiri atlanmadan ve çekimleri değiştirilmeden beyitlerin kurallı bir nesir cümlesi durumuna getirilmesiyle daha anlaşılır bir duruma gelmektedir: ‘Rûz-ı haşr olanda, dîde-i bîdâre, hâb-ı gafletden bîdâr olup eşk-i hasretten su tökende; umdugum oldur ki dîdârdan mahrûm olmayam, men teşne-i dîdâra çeşme-i vasluñ su vire.’ Durum beytin anlamı açısından böyle olduğu gibi, ‘olan’ varyantı da Fuzulî’nin üslûp özellikleriyle pek bağdaşmamaktadır. Fuzulî’nin, 31. beytin TD’deki [Türkçe Divan] biçiminde olduğu gibi, ‘... olan ... olanda’ sözlerini hiçbir gereklilik olmadan uyumsuzluk ve “rekâket” yaratacak biçimde kullanması düşünülemez. Bu türlü kullanım ayrıca beytin yarı paralel söz yapısına da aykırıdır.” Dilçin, 2005, 143.

*çeşmeden mahrum kalmamak ve güzel yüzüne susamış bana o çeşmeden su vermendir.*⁴⁸⁷

“Fuzûlî, kıyamet gününü tahayyül ediyor. O gün aşık gözü, sevdiği kimseyi görmeye hasret olan gözü hala hasret gözyaşları döker halde olacaktır. (Hasret Hz. Peygamber’e duyulan özlemdir). İşte o mahşer gününde, Resulullah’ın güzel yüzünü görmeye susamış olan şair istediğine kavuşacak ve Efendimiz’in kavuşma pınarı Fuzûlî’yi susuz bırakmayacaktır. Kıyamet gününde şair Hz. Muhammed’i görecek. Şairin umudu budur.

Şair kıyamet gününde Hz. Peygamber’e kavuşmayı, onun yüzünü görmeyi, için yanan bir adamın kana kan[a] su içmesine benzetiyor.” (Akar, 2011: 95)

Bir bebek nasıl ki uykudan uyandığı vakit ağlama ihtiyacı hissederse insanın da dünya hayatından sonra mahşer gününün gerçekliğine uyanınca ağlayacağı düşünülür. Tasavvura göre gafletinden sıyrılan göz bir yandan yaş dökerken bir yandan da sevgiliyi (peygamberi) arayacaktır. İşte o anda yaşa hasret karışmaya başlayacak ve sevgilinin güzel yüzünü görme ihtiyacı şiddetli bir susuzluk çekme misali beliriverecektir. Hz. Muhammed’e kavuşmak, insanın susuzluğunu giderecek bir pınara ulaşmasının, bir çeşmeye kavuşmasının tesirini uyandıracaktır. Beyitlerde tasvir edilen suyun vuslat çeşmesinden aktığı söylenir.

Hançeri keskinleştirir

Muhâl-i ‘akldur kim ola müjgānuñ kimi hūnî

Eger üstād elinden su yerine içse kan hançer (FD-İP k.5/13)

(Ey sevgili!) Üstadın elindeyken hançer su yerine kan içse bile senin kirpiğin gibi bir katil olması akla hayale sığmaz.

Hançer ustası demiri hançere çevirmek ve onu keskinleştirmek maksadıyla içine su katar. Böylece olabilecek en kan dökücü hançer yapılmış olur. Fakat tüm gayretler beyhudedir. Zira ustanın elindeyken hançere su katılıp ne kadar keskinleştirilirse keskinleştirilsin, hatta su yerine hançere kan verilmiş olsun, sevgilinin kirpikleri kadar zalim ve kan dökücü olamayacaktır. Bu manada kifayetsizdir.

Zarar verebilir

⁴⁸⁷ Beyitte gözyaşı temasına dair şu çıkarımlara ulaşılır: Kıyamet günü gafiller ağlar, şefaatt dilenirken ağlanır, gerçekliğe uyanmak - medet ummak - ümit etmek- hasret - vuslata erme arzusu - mahrumluk - susuzluk ağlatır.

Oddan āfet görmez ü sudan zarar gūyā kılur

Kanda olsa ikdidā-yı şer‘-i peygamber saba (FD-İP k.6/14)

Sabah yeli, peygamberin şeriatına her nerede olursa olsun uyduğu için ateşten de sudan da zarar görmez.

Mısralara göre su; zarar verip incitebilir,⁴⁸⁸ şeriata uymayanları cezalandırır, tesir edemez. Suyun; ateş, rüzgâr⁴⁸⁹ ve afet⁴⁹⁰ ile alakalandırıldığı görülür.

Yön değiştirir, değişken tabiatlıdır

İrişdi vakt ki fasl-ı hazān-ı nā-hemvār

Kıla su tek harekātın müzāhim-i eşcār (FD-İP k.7/1)

Değişken tabiatlı sonbahar mevsiminin vakti geldi, (özsuyu) aykırı yönde akan ağaçlar hareketini su gibi (yerçekimi yönünde) eyledi.

Ağacın özsuyu yerçekiminin tersi yönde olacak şekilde gövde içinde hareket eder. Bunu sağlayan kuvvetler “kılcallık/ kapiler olay, adezyon, kohezyon, yüzey gerilimi”dir.⁴⁹¹ Bir sıvının tüp, boru benzeri dar ve dik bir nesnenin iç yüzeyinde yukarı tırmanması yahut alçalması kılcallık etkisidir. Baharla birlikte su, ağacın dallarına yürürken sonbaharla birlikte özsuyu geri çekilir. Yani bahar vaktinde su yerçekiminin tersi yönde hareket ederken sonbaharda yerçekimine boyun eğerek hareketlenir. Fuzûlî’nin bu hadiseye atıfta bulunduğu anlaşılır. Sonbaharın bir sıcak bir soğuk görünen yüzünün değişken yapısı gibi su da yön değiştirir, onun gibi değişken tabiatlıdır.

Güvenilmez tabiatıyla yâre benzetilir

Gönlüm āhumdan terahhum sūretin gösterdi lîk

Mevcden su nakşına çok itmek olmaz i‘timād (FD-İP g.63/3)

(Ey sevgili!) Ettiğim ahlara senin gönlün merhamet yüzünü gösterdi gibi fakat dalgadan yapılmış su nakşına çok da itimat göstermemeli.

⁴⁸⁸ Suyun, yağmurun, gözyaşının zarar vermesi ve hırpalaması özelliği hakkındaki bkz. (FD-İP k.7/9)

⁴⁸⁹ Su, yağmur, vb. bir su ögesinin rüzgârla/ havayla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP k.29/4, k.32/15). Suyun havayla birlikte geçtiği ve yaşamaya uygunluk özelliğinin vurgulandığı örnek için bkz. (FD-İP terk.I-7/6, k.21/17)

⁴⁹⁰ Bir su unsurunun afet şeklinde nitelenmesine dair bkz. (FD-İP g.236/4)

⁴⁹¹ Konuyla ilgili bkz. Polat, 2009.

“Ah rüzgâra, sevgilinin gönlü de suya benzetiliyor. Ah rüzgârı sevgilinin gönlünde bir dalga vücuda getiriyor. Bu acıma şeklidir. Lâkin buna inanılmaz. Su üzerine yapılan nakış hemen silinip gider.

Ahının, sevgilinin gönlünü dalgalandıracak kadar kuvvetli olduğunu söylemek istiyor.” (Tarlan, 2001:183)

Dalgalanan, değişken tabiatıyla güvenilmez olan, ahtan/ rüzgârdan etkilenen bir varlık hükmündeki su beyitte sevgilinin gönlüne istiare edilir.

Nilüferin gıdasıdır, Allah’ın kudretini dolaylı yoldan yansıtır

Zinhâr mahv ol hikmete bakgıl kemâl-i kuderete

Nîlüfer-i hoş-sürete gör kim virür âb ü hevâ (FD-İP k.9/11)

Aman! Suretinin letafetiyle hoş giden nilüfer çiçeğine bak, Allah ona su ile hava vermiştir, bu kudretteki mükemmelliğin hikmetine bakıp mahvol.

Letafet denilince çiçekler içinde nilüferin yeri ayrıdır. Bu narin çiçek Allah’ın hikmetini yansıtırcasına suyun üstünde duracak güce sahiptir. Mucizevî şekilde onun gıdasının su ile hava olduğu üzerinde durulur.⁴⁹²

Yaşanılacak mekânın kıstasıdır

Her garîbe nâzenîn şehir ü vilâyâtı vatan

Her mizâca mu‘tedil âb ü hevâsı sâz-kâr (FD-İP k.12/15)

(Bağdat’ın) Narin şehir ve vilayetleri her garibe vatan olmuştur, ılımlı suyu ile havası her mizaca uygundur.

Su, yaşanılacak mekân seçiminde önem arz eder. Hava ve su kelimeleri bir mekân tasvirinde birlikte kullanıldığında genellikle o yerin yerleşime uygunluğu anlatılır.⁴⁹³ Ahmet Atilla Şentürk konuyla ilgili şu bilgileri verir:

“Eskiler buldukları yerin havası ve suyunun insan sağlığı ve mizacını etkilediğine inandığından bu husus gündelik hayatta ve edebiyatta her fırsatta konu edilmiştir. Ev, saray v.b. uzun süre yaşanacak bir konut yapılacağı zaman en iyi yeri seçmek için ağaç dallarına henüz kesilmiş bir hayvanın etinden parçalar asılıp bekletildiği ve hangi yerdeki et geç çürürse oranın havasının en sağlıklı olduğu kanaatine varıldığı hakkındaki rivayet meşhurdur.” (Şentürk, 2016: 30)

⁴⁹² Nilüfer çiçeğinin suyun üstünde durması ve bu olayda Allah’ın gücünün hikmetini, esrarını görmeye dair bkz. (FD-İP k.9/9)

⁴⁹³ İnsan mizacında suyun yeri ve önemi için tezin “Anâsır-ı Erba‘a” bölümüne bakılabilir.

Akıllı mimarın elinde ulviyet kazanır

Bayır olmuş mülke ta'yîn itdi mi'mâr-ı hîred

Susamış gülzâre irsâl itdi ebr-i nev-bahar (FD-İP k.12/23)

(Sultan Süleyman) Bayındır edilen Bağdat'a akıl mimarını tayin etti ve ilkbahar bulutunu susuz kalmış gül bahçesine yolladı.

Akıllı bir mimarın elindeki su hangi şehir olursa olsun onu bayındırlaştırılır. Susuz kalmış gül bahçesini andıran şehirler/ ülkeler “akıl mimarının” eliyle suya kavuşur, yani en güzel şekilde imar edilir.

Beyitte akıl mimarı ile ilkbahar⁴⁹⁴ bulutu benzeştirilirken, şehir/ ülke gül bahçesine, imar olmak ise susuzluğun giderilmesine karşılık gelir.

İmarat göstergesidir, ihya etmeyi sağlar

Gönül virânesin ma'mûr kılmak kaskına çeşmüm

‘Îzârum üstine cedvel çeküp sular revân eyler (FD-İP k.17/14)

Gözüm, gönül viranesini imar etmek için yanağımın üstüne kanal açar ve oradan su akıtır.

Gözden akan yağ yanaktan geçerken kanal oluşturur. Fuzûlî'ye göre bu kanalın oluşmasına sebep viran gönlü su kanalları vasıtasıyla tekrar ihya etmektir.

İzar kelimesinin “yanak” ve “suyun dibi” anlamlarına gelecek şekilde tevriyeli kullanıldığı fark edilir. Dipte kalmış, kanalı bozulmuş suyu kanal inşa etmek suretiyle tekrar akıtmak manası beyit için düşünülebilir. Bu halde virane,⁴⁹⁵ imar, çeşm(e), izar (suyun dibi), cetvel (kanal) kelimelerinin tenasüple kullanıldığı farz edilebilir.

Beyitte gözyaşıyla benzeştirilen su; kanallarla akıtılması,⁴⁹⁶ ihya etmesi,⁴⁹⁷ imar/ inşa⁴⁹⁸ ile alakası bakımından ele alınır.

Şiddetli akar, duvarda yarık açar, adaletsizliğe temsildir

Cism-i zârum tîg-ı bîdâduñla oldı çāk çāk

⁴⁹⁴ Suyun, yağmurun ilkbaharda bol olması hakkında bkz. (FD-İP k.29/13)

⁴⁹⁵ Suyun virane kelimesiyle beraber geçtiği beyit örneği için ayrıca bkz. (FD-İP k.17/15)

⁴⁹⁶ Suyun kanallarla akıtılmasına dair bkz. (FD-İP k.17/15)

⁴⁹⁷ Suyun ihya etmesi hakkında bkz. (FD-İP k.17/15)

⁴⁹⁸ Bir su ögesinin imar/ inşa etmesine dair bkz. (FD-İP g.137/2). Suyu getirip onunla etrafı imar etmek bir yöneticinin gücünü sergilemeye de yarar. Bu manada bir beyit için bkz. (FD-İP k.17/15)

Tünd sudan rahneler peydā kılan dîvār tek (FD-İP g.158/5)

Şiddetli akan suyla üstünde yarıklar açılan duvar gibiyim; (ey sevgili) ağlayan benim, adaletsizliğinin kılıcıyla paramparça oldu.

Sevgilinin adaletsiz kılıcı suya benzetilir. Bu suyun şiddetle akışı sebebiyle de etrafındaki şeyleri parçaladığı, duvarlara yarık açtığı dile getirilerek menfi yönü betimlenir.

Ateşin ona boyun eğmesi sağlanır

‘Akl alursın cān bāğışlarsın kemāl-i sihr ile

Dîv salursın şîşeye odı kılursın suya rām⁴⁹⁹ (FD-İP k.18/9)

(Veys Bey!) Yaptığın sihir gibi icraatlarla akılları baştan alırsın, can bağışlarsın; şîşeye cin hapseder ve ateşin suya boyun eğmesini sağlarsın.

Veys Bey’in gösterdiği maharetli işlerden bahsedilirken en olmayacak şeyleri kolayca yaparak insanı hayrete düşürmesi anlatılır. Örnekler verilir. Bunlardan birisi ateşin suya boyun eğmesidir. Bilindiği gibi su ile ateş iki zıtlıktır. Şiirlerde bu mana ile sıklıkla anılır. Lakin burada Veys Bey’in maharetine misal getirilerek ateşin suya boyun eğmesi onun başarısı olarak gösterilir.

Vuslata dairdir, ihsan ve lütfa dairdir

Serverā sen çeşme-i ihsān ü bahr-ı lutfsun

Teşne-i şehd-i visālūndür Fuzûlî nā-tüvān (FD-İP k.23/22)

Ey önder (Cafer Bey), sen ihsan çeşmesi ve lütuf denizisin, bu zavallı, çaresiz Fuzûlî sana kavuşmaya bala susar gibi susamıştır.

Cafer Bey cömertlik⁵⁰⁰ akıtan bir çeşmeye ya da denize teşbih edilir. Zavallı hale düşmüş eriyip bitmiş haldeki bir kimseye eski gücüne kavuşsun diye bal vererek iyilikte bulunmak ve susuzluğunu gidermek nasıl büyük bir iyilikse Fuzûlî’nin Cafer Bey’e kavuşması da böyle bir iyilik kabilinden gösterilir. Hasret yakıcı bir bal gibidir ve vuslat suyu (istiare) ile teskin edilir.

⁴⁹⁹ Rıza Tevfik’in Fuzûlî Divanı üzerine notlar başlıklı çalışmasında şöyle bir uyarı mevcuttur: “Şişeye div salmak, ateşi suya ram etmek rakının hâsiyyetine işarettir.” Zülfe, 2011: 107.

⁵⁰⁰ Bir su unsurunun (gözyaşı, yağmur vs.) cömertlik özelliğiyle vurgulandığı beyitler: (FD-İP k.11/29, k.29/13)

Beyitte bal yemenin ve hasret çekmenin susattığına, hastaya veya zayıf düşmüş kişiye su verildiğine, su vermenin sevap kabul edilmesi⁵⁰¹ geleneğine dair bilgilere ulaşılır.

Misafiri bir içim su ile ağırlamak

Kıymaduñ sâkin-i kûyuñ olana peykânuñ

Bir içim su ile ağırlamaduñ mihmânuñ (FD-İP g.167/1)

Yârin temren özellikli bakışlarının oku aşk ateşiyle kavrulan âşık için su manasına gelir. Çünkü bilindiği üzere temren yapılırken içine sertleşip keskinleşmesi için su verilmektedir. Sevgili, kendi mahallesinde bulunan kişilere gamze temrenlerini layık görmez, bu oklar ile kimsenin canına kıymaz. Dolayısıyla mahallesine gelmiş misafirlerini, yani âşıklarını bir içim suyla⁵⁰² olsun ağırlamamış olur.

İçmek için orduda izdiham çıkar

Ceng iderler birbiriyle tîguñ içün hūblar

Resmdür leşkerde sular üzre kılmak izdihâm (FD-İP k.24/4)

(Ey sevgili!) Güzeller senin kılıcın için savaşır, (nitekim içilecek) suya ulaşınca ordunun izdiham yaratması adettir.

Ayas Paşa övgüsündeki şiirde herkesin paşanın kılıcına ulaşma gayreti “savaş” olgusu üzerinden aktarılır. Sevgilinin kılıcındaki suya erişmek için güzeller birbiriyle yarışır savaşır. Bu hal tıpkı içme suyunun başına üşüşen ve arbede oluşturan orduyu hatırlatır. Çünkü su hayati öneme sahiptir ve pek çok savaşın seyri sadece su yüzünden değişir.

Dizelerden yola çıkarak suyun izdiham yarattığı, su için savaşıldığı, suyun arzu nesnesi⁵⁰³ olduğu ve sevgilinin kılıcında bulunduğu sonuçlarına ulaşılabilir.

Timsah barındırır

Suda bir zevrak mı yâhud agzın açmış bir neheng

⁵⁰¹ Su vermenin sevap kabul edilmesine değinen örnek için ayrıca bkz. (FD-İP k.35/23)

⁵⁰² “Bir içim su” deyiminin geçtiği beyit örneği için bkz. (FD-İP g.252/4)

⁵⁰³ Suyun arzu nesnesi konumunda bulunduğu örnek için bkz. (FD-İP g.296/3)

Bayrak ol âteş ki bulmuşdur deminden işti‘âl (FD-İP terc.30⁵⁰⁴/III-21)

Suda görünen bir kayık mı yahut ağzı açık bir timsah mıdır; (zira kayıktaki bayrak o anda tutuşmuş bir ateş(gibi)tir.

Ayas Paşa'nın Dicle'de yüzen fetih kayıkları suda süzülürken ağzını açmış timsaha benzetilir. Kayıkların burnundaki kızıl bayrak ise o anda tutuşup alevlenmiş bir ateş gibidir.

Soğğun şiddetine misaldir, öldürebilir

Fasl hem bir fasl kim serd olmanın âb ü hevâ

Halkdan kat‘-ı hayât eylerdi ‘İsâ ursa dem (FD-İP terc.30⁵⁰⁵/VI-44)

Cezayir'e giderken Ayas Paşa ile ordusunun yolu bir kazadan geçer. Burası çöldür ve mevsim kıştır. Kışın şiddetini ve ne denli hırçın olduğunu anlatmak için Fuzûlî manayı hayat memmat meselesine bağlar. Eğer Hz. İsa nefesinden üflese dirilmeyi bırakın, havayla suyun sertliği, elverişsizliği yüzünden buradaki halk öldü, denilir. Özetle suyun burada soğukluğunun ve öldürücü yönünün betimlendiği görülür.

Gün yüzü görmemiştir

Kesret-i eşçârı ol gâyetde kim ol mülkde

Bilmemiş âb ü zemîn hergîz ki bir hürşîd var (FD-İP terc.30⁵⁰⁶/VII-50)

Ayas Paşa Cezayir'e gelir. Ağacı bol bu memlekette hem yeryüzü⁵⁰⁷ hem de su güneş yüzü görmemiştir, bitki örtüsü o denli yoğundur. Suyun bolluk bereket sembolü oluşuna örtük gönderme bulunduğu düşünülebilecek mısrarlarda suyun "gün yüzü görmeme" özelliği üzerinde durulur.

⁵⁰⁴ Kasideler arasında 30 sayısı ile numaralandırılan bu şiir bir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: s.132.

⁵⁰⁵ Kasideler arasında 30 sayısı ile numaralandırılan bu şiir bir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: s.132.

⁵⁰⁶ Kasideler arasında 30 sayısı ile numaralandırılan bu şiir bir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: s.132.

⁵⁰⁷ Bir su unsurunun (deniz, gözyaşı, vb.) yeryüzünü kaplamasıyla ilgili bkz. (FD-İP g.72/2)

Zincir görevi görür, kaçıp gitmeye engel olur

Sanasın her nahli bir jülide-mü dîvânedür

Kim aña zencîr âb olmazsa tutmazdı karâr (FD-İP terc.30⁵⁰⁸/VII-51)

(Cezayir'deki) Her ağaç fidanı saçı başı dağılmış bir divanedir; su eğer ona zincir olmasaydı fidanlar durdukları yerde karar edemezdi.

Elverişi iklimiyle gür ağaçlara sahip Cezayir Fuzûlî'yi derinden etkilemiş olmalıdır. Bol yapraklı ağaçlar onun gözünde saçı başı dağılmış divanelerdir. Çılgıncasına coşmuş bu ağaçların durdukları yerden kaçmasını engelleyen su, delileri bağlamaya yarayan zincir görevindedir (teşbih). Dolayısıyla suyun neşvünema⁵⁰⁹ vermesi özelliğine ve engelleme yönüne beyitte yer verildiği anlaşılır.

Ateş su tabiatlı olur, şefkat temsilidir

Şefkati ol resme kim âteş tabi'âtdan çıkar

Salsa İbrâhîm-veş od üzre lutf ile güzâr (FD-İP k.41/12)

Hz. İbrahim gibi ateş üstüne tüm lütfü ile ilerlese ateş bile (Bağdat Kazaskerinin) şefkatiyle tabiatını değiştirir.

Ateşin üstüne gitmek cesaret göstergesi kabul edilir. Bağdat Kazaskeri bu davranışıyla cesaret timsali gösterilir. O tıpkı ateşe mancınıkla fırlatılan Hz. İbrahim gibidir. Ancak ateş bu mert ve cesur kazasker karşısında tabiatını değiştirip su misali serin olur.

Ateşin karşıtı olan ve beyte örtük şekilde yerleştirilmiş suyun “şefkat” ve “lütf” kelimeleriyle alakalandırıldığı görülür. Yani suyun tabiatında bu iki hususun bulunduğu düşünülebilir.

Ateş üstündeki su mucizedir, gönlü açar

Terlemiş ruhsâr ile hūblar açarlar gönlümi

Gör ne gülşendür ki âteşden virürler âb aña (FD-İP g.18/7)

⁵⁰⁸ Kasideler arasında 30 sayısıyla numaralandırılan bu şiir bir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır'ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: s.132.

⁵⁰⁹ Suyun neşvünema vermesi özelliğine değinen beyit için bkz. (FD-İP g.97/3)

Güzeller terlemiş yanağıyla gönlümü açıp ferahlatır; bu öyle bir gül bahçesidir ki ona ateşten su verirler, bak gör.

Yârin yanağı⁵¹⁰ gül bahçesidir. Onu görmek ruha, gönle ferahlık⁵¹¹ verir. Üstelik ateş gibi yanan bu yanaklar terlemiş ve mucizevî bir görüntü oluşturmuştur. Zira yanaktaki teri görmek, ateşin üstünde su görmek gibidir. Yanak güllerine tazelik veren işte bu ter suyudur (teşbih).⁵¹² Üstüne üstlük tarif edilen manzarayı gören gönül açılıp ferahlamaktadır.

Ateşten çıkar, mucize/ büyü nesnesidir

Veh ne sâhirsens ki oddan su çıkarduñ sudan od

Terledüp ruhsârũnı gül gül kılanda tâb-ı mül (FD-İP g.174/2)

(Ey sevgili! Şarabın harareti) yanağını gül gül eyleyip seni terletince ateşten su, sudan da ateş çıkarıyorsun; sen nasıl bir büyücüsün?

Sevgilinin yanağı terleyince adeta ateşten su çıkarmış yahut gülden şarap yapmış olur. Bütün bunlar mucize kabilindedir. Dolayısıyla ter, suya benzetilir ve su mucize nesnesi konumundadır.

Yıldız pırlıtısına temsildir, testiden damlayarak akar

Gizleyüp çeşme-i hurşîd suyun kûze-i çarh

Katre katre kıla encüm reşehâtın peydâ (FD-İP g.19/2)

Felek testisi güneş çeşmesinin suyunu gizlemiş, (ama) yıldızların damla damla sızıntısı onu aşıkâr ediyor.

Gece vakti, yıldızlar usul usul parlamakta, ışıltılarıyla güneşi anımsatmaktadır. Felek testisi içinde gün ışınlarını su misali toplamıştır. Testinin üstünde yıldız delikleri vardır ve buradan ufak ufak gün ışığı damlamaktadır.

Beyitte gün ışığına benzetilen ve normalde güneş çeşmesinden aktığı söylenen suyun vakit gece olunca felek testisinden sızarak çıktığı ve damladığı dile getirilir. Bu damlalar yıldız parlıtısına temsildir. Çeşmeden ve testiden farklı tarzda akmasıyla suyun burada ele alındığı fark edilir.

⁵¹⁰ Suyun yanakla beraber geçtiği beyit için bkz. (FD-İP g.80/2)

⁵¹¹ Suyun, gözyaşının, vb.nin ferahlatma özelliğini işleyen beyit için bkz. (FD-İP g.50/7)

⁵¹² Suyun ter ile benzeştirildiği beyit için bkz. (FD-İP g.80/2)

Kıskançtır

La‘l-gün meydür elüñde sāgar-ı sîmîn ile

Ya nigîn-i la‘ldür reşk-i lebüñden oldı āb (FD-İP g.35/5)

(Ey sevgili!) Ya senin elinde gümüş kadeh içinde lal renginde şarap vardır ya da su senin dudağını kıskanıp lal taşlı bir yüzüğe dönmüştür.

Sevgili elinde gümüşten bir şarap kadehi taşımaktadır ya da su kıskançlıkla lal taşlı gümüş bir yüzüğe dönmüştür ve sevgilinin elinde durmaktadır. Buna göre suyun kıskanç olduğu, şaraba oranla kifayetsiz kaldığı, tabiatının değişken olduğu yargılarına ulaşılabilir. Su ile gümüş arasında renk açısından tenasübî bağ bulunduğu söylenebilir.

Dalgalanıp kabarcıklar saçar, sefa verir

Dem-be-dem tahrîk-i tîgından bulur başlar safâ

Eyle kim su mevc urup peydâ kılur her dem habâb (FD-İP g.36/2)

(Ey sevgili!) Zaman zaman kılıç sallarsın ve kelleler bundan sefa bulur; bu tıpkı dalgalanınca suyun hiç durmadan kabarcık saçması gibidir.

Sevgili kılıcını sallar ve pek çok kelleyi havaya uçurur. Havaya uçan kelleler su kabarcığı gibidir (teşbih). Yârin kelle uçuran kılıcı ise sudaki dalgadır (teşbih). Suyun dalgalanması, dalgalanınca kabarcık saçması özelliklerinden yola çıkılan mısralarda su sefa veren bir unsur olarak belirtilir.

Kifayetsizdir, kıraç toprağı yeşertemez

Va‘de-i lutfuñ çok ammâ baht yâr olmaz ne sūd

Gül bitürmez āb-ı şîrîn virmek ile hāk-i şūr (FD-İP g.72/5)

(Ey sevgili!) Lütuftan yana verdiğin vade çoktur ama talih bana yardım etmiyor; (nitekim) tatlı su vermekle kıraç toprak gül bitirmezmiş.

Kıraç toprağı canlandırmayacağı dile getirilen suyun bu manada kifayetsiz kaldığı belirtilir. Sevgilinin lütfu bu beyitte kıraç toprağına verilen tatlı suya⁵¹³ benzetilir. Sonuç olarak da verim elde edilemeyeceği anlatılır.

⁵¹³ Suyun tatlılık özelliğinin belirtildiği beyit örneği için bkz. (FD-İP k.11/29)

Bela çeşmesinden akar, etrafı çepeçevre dolanır

Gezen peykânlaruñdur tende ya cān bāgına ‘ıškuñ

Belā ser-çeşmesinden her taraf sular revān itmiş (FD-İP g.137/6)

(Ey sevgili!) Tenimde gezinen şey ya bakışlarının temrenidir ya da (ey sevgili) senin aşkın bela çeşmesinden su misali akmış ve can bahçesinin her tarafını dolanmıştır.

Âşığın can bahçesi yaşamını sürdürebilmek için bela çeşmesinden akacak aşk suyuna (teşbih) muhtaçtır. Aşk ve bela (tevriyeli kullanım) kavramlarıyla elest bezmine üstü örtük telmihte bulunduğu düşünülebilir. Bela getiren⁵¹⁴ aşk suyu aslında sevgilinin bakışlarından başkası değildir. Temrendeki su beyitte aşk suyu olarak anılarak iki öge arasında benzerlik ilgisi sağlanır. Ayrıca suyun teni yahut diğer deyişle can bahçesini kapladığı ifade edilerek suyun kaplama özelliği dile getirilmiş olur.

Kabir toprağı sulanır

Cān virür rāyiha-i türbet-i pākūñ ey pāk

Nevverallāhu lekel ardu sekallahu serāk (FD-İP g.156/1)

Ey pāk (yaratılışlı)! Tertemiz türbenin rayihası can verir; ‘Allah yerini nurlandırсын ve toprağını sulasın.’ (Parlatır, 2012: 282)

Rayiha “koku” demek olup kökence “ruh” ile bağlantılıdır. Bu açıdan türbe rayihasının “can” vermesi ayrıca manalıdır. Beyitte pāk olmakla alakalandırılan su kabir toprağını sulama âdetiyle beyte konu edilir. Islanan toprağın buram buram kokusu cana can katacak denli hoş gelir.

Gün batınca oruç açmak için içilir

Dutabilseydüm su içmezdüm kılardum def’ini

Rūzenūñ kim göz göre göre hürşîdüme ister zevāl (FD-İP g.173/5)

(Ramazan ayında olup) Oruç tutabilseydim (oruç açmak için) su içer ve orucu def ederdim; (çünkü) göz göre göre güneşime zeval gelsin istiyor.

⁵¹⁴ Su, gözyaşı, vb.nin bela kavramıyla alakalandırıldığı beyitler: (FD-İP g.219/5, g.303/7)

Oruç açmak için güneşin batması ve akşam ezanının okunması beklenir. Sevgilinin temsili olan güneşin gözden kaybolmasını şart koşan oruç, bu yönden âşığın tersine gider. Eğer oruçlu olsaydı su içip orucu def edeceğini, böylece oruç açmak için güneşin batmasına gerek kalmayacağını söyler. Bu sayede güneş zeval konumunda yani en tepede kalmaya devam edebilecek, göz onu rahat rahat görebilecektir.

Suya yazı yazmak

Ey gönül levh-i emel nakş-ı bekâdan sâdedür

Fânî itme ‘ömrüni ol sûda kim bâkî degül (FD-İP g.174/5)

Ey gönül, mâsivâ arzularının yazıldığı levhada beka yazısı bulunmaz, (o yüzden) ömrünü baki olmayan bir yönde boşuna heba etme.

“‘Sade levh’ yazısız sahife, basit insanlara verilen bir vasıftır. Bir de gönülde masivaya ait hiçbir şey bulunmayan insana da ‘sade levh’ denir.

Dünya arzuları gönül sahifesine yazılır ve derhal silinip gider, fânîdir. Onun için bu arzular sahifesine beka yazısı yazılmamıştır. Bâkî olması mukadder değildir.

Bu fânî arzular uğruna ömrünü ifnâ etme diyor.

İkinci mısradaki ‘sû’ Farsça taraf, cihet manasındadır. Yani o tarafa koşup ömrünü zâyi’ etme diyor. Fakat ‘sû’ taraf, Türkçe ‘su’ ile aynı telaffuzdadır. Bundan anlaşılıyor ki şair, fânî emelleri ‘naks-ı ber-âb’ yani su üzerine yazılan yazıya benzetiyor. Suyun bir vasfı da sâdedir. Su üzerine yazılan yazı bir anlık bile değildir. Birinci mısradaki nakş ile ‘yazı ile’ ikinci mısradaki ‘sû’ su bir araya gelince nakş-ı ber-âb olur.” (Tarlan, 2001: 441)

Sû kelimesiyle tevriye yapılan (su ve yön/ taraf) dizelerde su üstüne yazı yazmak deyimine yer verildiği görülür.

Aydınlığa dairdir, yârin memesidir

Ey harîr içre tenüñ mutlak bilür içre gül-âb

Gögsün âb-ı rüşen ol âb üzre dügmendür habâb

Böylesin mahcûb yok nezzârene ‘âlemde tâb

Vey eger tizcek çıkup serpülecek açsam nikâb

Hîç şek yok kim seni görgeç olur ‘âlem harâb (FD-İP muh.1-I/1)

Sevgilinin ipekler içindeki teni, billur kapta duran gülsuyuna benzetilir. Yârin memesi, aydınlık bir sudur (teşbih) ve o suyun üstündeki kabarcık ise memesinin düğmesidir (areola).

Su bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Âlimin sözü, ilim, dünya malı, nefsin arzuları, beylerin nasihati ile sözleri, kanun, devlet başkanı/ bey, iyilik, ordu, beylerin karakteri/ hercai davranışlarının bir yönü, hırsızlık, ömür, âlim suya benzetilir. Su; aşılması gereken engel, süreklilik ve daimîlik, duruluk, temizlik, uyum, birliktelik, çokluk, çeşitlilik, enginlik sembolüdür.

Özellikleri bakımından su incelendiğinde şu çıkarımlara ulaşılır: Aynı yerden su içmek barış göstergesidir. Aktığı yeri nimetlendirir, toprakla beraber iş yapar, etkiler/ tesir eder, âlim kimselerin ayağının bastığı yerden çıkar, tadı acıdır, kandırmaz (susuzluğu gidermez), kifayetsizdir, arzu nesnesidir, yeri kazınca kuyudan çıkarılır, içmek için uğrunda mücadele verilmelidir, filizlendirip yeşillendirir, çiçeklendirir, yüzü güldürür, yokluğu ile kurutur, su içmek aceleye getirilmemelidir, aceleyle içilirse hasta edebilir, akar, düzene sokar, ateşi söndürür, berraktır/ süzüktür, yapıcıdır, temizler, kirlenirse arındırmaz, ateşle zıt yaratılıştadır, yeşil rengiyle iyiliği temsil eder, kumandan tarafından gözetilmesi gerekir, karargâh kurulacak yerin seçimine etkiler, söndürdüğü ateş alevlenmez, mavidir, toprakla uyum içindedir, kaynaşır, çiçekleri açtırır, göğün altındadır, tehlikelidir, kalitesi dolayısıyla su yerleşim kurma sebebidir, yemeğin yanında verilebilecek içeceklerdendir, fetih mekânıdır, hâkimiyet vasıtasıdır, beyin hükmü altındadır, içinde mahlûklar yüzer, afete dönüşebilir, gizlice alınır, hükümdar tarafından bahşedilir, kıymetlidir, armağan olur, rüyada suyu içip bitirmek ömrün sonuna gelindiğini gösterir, herkese yararlıdır.

Su; “barış/ huzur, kurt ile kuzu, toprak/ yeryüzü, ilim/ bilgelik/ âlim, söz, ayak, kısmet, tepe, dere, devamlılık, bağ bahçe, gönül, çiçek, iyi söz, hastalık, acılık, yemek yemek, nimet, ateş, düzlük (dürüstlük, temizlik), zulüm, kanun, kut, mutluluk/ ikbal, iyilik, yeşil renk, ot, düşman, karargâh, ordu, mavi renk, çiçek, anâsır-ı erbaa, gülmek ve ağlamak, annelik” ile birlikte kullanılarak aralarında bağlantı kurulmuştur.

Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye: Kıymet/ fayda, gıybet, kin suya benzetilmiştir. Çokluğuyla değersizlik sembolüdür. Özellikleri bakımından su; kuruyabilir, kuyularda bulanamayabilir, kandırmaz. Ayrıca su; “kuyu, ömür, kin, gıybet” ile alakalandırılarak kullanılır.

Nesîmî, Dîvân: Hakikat/ öz, aşk, dert, yârin sözü ve rahmeti, vuslat, şarap ve gözyaşı suya benzetilir. Su ise şaraba benzetilir. Süreklilik, temizlik sembolüdür.

Özellikleri bakımından incelendiğinde suya dair şu çıkarımlara ulaşılır: Kıyısında yiyip içilir, daimilik/ sürerlik bildirir, iman mücadelesinin kıstasıdır, gark eder, balıkların arzu nesnesidir, ihya eder, insanın içindedir/ özündedir, letafetçe yetersizdir, letafetin canı suda yoktur, kifayetsizdir, hayati önem taşır, vuslata vasıtasıdır, arzu nesnesidir, sevgilinin dudağındadır, susuzluk öldürür, susuzluk vuslatın vesilesidir, can/ âşık vuslata susar, vuslat susuzluk giderir, ırmakları doldurmalıdır, yemeğin temel malzemesindedir, sır latifesi suyla ilgili olup Hz. Musa'nın ayağı altındadır, gül ile kadim sırdaştır, muteber bir ismi anmadan evvel ağız suyla yıkanır, ayrılık derdi yüzünden âşık susuz kalır, yârin dudağından damlar, tatlıdır, etkiler, değdiği her şeyi bir miktar kendine (tat bakımından vs.) benzetir, su vermeyen kişiye beddua okunur, Allah aşkına istenir, bir içimlidir, murdarlığı arındırır, tatlı/ şekerli gıda susatır, şeker özelliğindedir, şifa olur/ devadır, sevgiliye vuslatta bulunur, pamukla hastanın ağzına damlatılarak içirilir, kana susanır, özü aynı olan şeylerin birbirinden başka formlarda görünmesine örnektir, gül ve gülsuyu ile özdeşir, gittiği en kurak yeri bile ihya eder, teskin eder, zekât olur, sevgilinin çene çukurunda bulunur, muallakta durur/ zeminsizdir.

Ayrıca su; “arş/ gökyüzü, şarap, eğlence, aşk, dert, mest olmak, yaz mevsimi, şehit, Hz. Hüseyin ve Kerbela, haşrolmak, balık, ihya, saka kuşu, açlık, çöl/ sahra, vuslat, gıda, güzellik, vuslat, yangın/ yanmak, ateş, ayrılık, şevk, gönül, can, ırmak, aş, şerbet, hakikat, haber, Hz. Musa, sır latifesi, ayak, gül, gülsuyu (kokusu), sır/ sırdaşlık, ağız/ dudak, açlık, uykusuzluk, lanet okumak, müşrik, Allah aşkı, murdarlık, dünya varlığı, cennet, Burak, rahmet, sormak, hastalık, şifa, cömertlik, pamuk, kan, lal taşı, devlet/ saadet, çene çukuru, mehtap” ile ilişkilendirilerek kullanılır. Şiirlerde “bir içim su” deyimine yer verilir.

Gülşehrî, Mantiku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Ter, gözyaşı, tövbe, aşkın karakteri, akıl - ustalık - maharet - bilgi - âlim, hilim (serinkanlılık, yumuşak başlılık), gün ışığı ve aslan suya benzetilir. Su Gülşehrî'nin anlatımına göre; aşılması gereken zorluk ve çokluk sembolüdür. Özellikleri yönünden su; zehirden acı tatta olsa dahi içilir, temiz olanı arındırmaz, bardakla verilir, su vermek sevaptır, suya yazı yazılmaz, seccade suya serilir, çokluk belirtir, kolaylık bildirir, baygınlığı giderir,

insanın üstündeki rehaveti açar, suya bünyad vurulur, harap eder, yapıyı çürütür, yavanlık belirtir, kifayetsiz kalır, söndürür, aşkın karakterini yansıtır, soğuk su gözü açar, barışa misaldir, güneşten saçılır, bir içimlidir, paha/ pahasızlık temsilidir, kendi yolunu açarak akar.

Su; “yılan, zehir, şifa/ deva, kan, kuş, arılık/ temizlik, cünüp, gusül, bardak, yazı, seccade, tekke, yel/ rüzgâr, inşa, ter, gözyaşı, sağlamlık, çürüklük/ çürütme, gülsuyu, ateş, hışım, tövbe, sakinlik, sükûnet, vakar, mutedil olmak, serinlik, ölçülü olmak, aşk, akıl, ilim/ âlim, göz, cahillik, adalet, barış ortamı, aydınlık/ ışık, paha” ile bağlantılı olacak şekilde kullanılır. Ayrıca “su baştan aşmak, seccadeyi suya sermek/ salmak, su gibi terlemek, su yerine/ gibi kan içmek, su saçmak, bir içim su” deyimlerine Mesnevî’de yer verilir.

Hoca Mes’ud, Süheyl ü Nevbahâr: Doğru yola sapmak, düşünmek ve resim sanatında kullanılan nakış üslubunun yeniliği su ile temsil edilir. Kan, acelecilik suya benzetilir. Su; çokluk, tazelik, güzellik, arılık/ temizlik/ duruluk, fakirlik ile göz tokluğu, acelecilik, akıcılık ve değersizlik sembolüdür.

Hususiyetleri bakımından su; ateşe serpilmelidir, söndürür, teskin eder, içinden balık çıkar, av mekânıdır, içinde kıymetler barındırır, kıyısı tekinsizdir, hırsız mekânıdır, insanı savunmasız kılar, kıyısında soyunulur, yansıtır, ayna işlevi görür, ecel susar, şaraba su katılarak tesiri azaltılır, sarayın güzelliğini vurgulayan elemanlardandır, çevresini güzelleştirir, gönle hoş gelir, iletişim aracıdır, ayna işlevi üstlenir, uydu işlevi görür, zamanın hızla geçişini anlatır, haddi aşmayı bildirir, vazgeçmeyi anlatırken kullanılır, güzelliği yansıtır, akar, beklemez, vakitli olmayı temsil eder, su içmemek âşıklık hallerindedir, yaratılışın mayasıdır, bahadır kişi su yerine kan içmelidir, kana kana içilir, denize ulaşmaya çalışır, kâfurlu suyla yüz yıkanır, yemekten sonra el yıkanır; gülsuyu onun yerini alır, hileye olanak sağlar, kavuşturur, ölüm korkusu su içmeyi unutturur, toprağın hareket etmesini ve verimli olmasını sağlar, yokluğu sıkıntı yaratır, bırakıp gider, sahiplenilmesi zordur, güvenilmezdir, hercaidir, temel/ asgari gıdadır.

Su; “ateş, doğru/ doğruluk, balık, düşünmek, öğüt, soyunmak, hırsızlık, ecel, resim/ ressam/ nakış, şarap, ululuk, gönül, saray, kilim, aşk, zaman, güneş/ ışık/ aydınlık, genç kız, ay, vuslat, yemek yemek - dinlenmek - uyumak, toprak, kibir, yel/ rüzgâr, kan, düşman, bahadır, ölmek/ ölüm, zulüm, arılık, hoşluk, güzellik, duruluk,

deniz, yol, gemi, pişmanlık, kuruluk/ kuraklık, gülsuyu, el, maharetlilik/ ustalık, ayna, hile, korku, zindan, ekmek, güvenilmezlik, felek, peksimet” ile ilişkilendirilerek kullanılır. Ayrıca “su gibi akmak, kilimi suya bırakmak, su gibi akmak, su baştan aşmak, keçeyi suya bırakmak, kalburla su tutmak/ taşımak, verimsizlik/ beyhudelik, kana susamak, aç susuz ölmek/ kalmak, bir içim su gibi olmak, suyu görmeden çizmeyi çıkarmak, su gibi akmak, yürekteki suyu kan eylemek, su üstünde ateş basmak, topuğuna su inmek, eli sulu olmak; suya çizmek, sudan taş çıkarmak, suyu baştan tutmak, balık suda uyanır, iyiliği suya bırakmak” deyimlerine ve atasözlerine yer verilir.

Ahmedî, İskendernâme: Mesnevî’de talih, hilm (serinkanlılık, yumuşak huyluluk), cömertlik, canlılar/ insanlar/ varlık, şerden temizlenmiş insan gönlü, dünya, can suya benzetilir ve şarap şer suyu olarak yine benzetme yapılır. Hilm suyu ise âbıhayâta benzetilir. Su; değersizlik, güzellik, varlık/ varoluş, saflık, temizlik, rahmet, yıkıcılık/ yok edicilik, tazelik, bolluk, süreklilik/ zamansallık, Allah’ın yaratıcılığının sembolüdür.

Özellikleri yönüyle su; değersizdir, türlü güzelliklerin membaıdır, ona itimat edilmemelidir, candan aziz değildir, insan su ile çamura (varlık) bağlanmamalıdır, su unsurları (saflık ve temizlik sembolü) üzerinden Allah’a yalvarılır, Rahman’dan gelir, hayır ve rahmettir, yıkıcıdır, kılıcın keskinliğini ifade eder, yengeç sudan hasıl olmuştur, toprak olur, ateşle bir araya gelir, soğuktur, şarap ve ateş ile zıtlık içerir, arzu nesnesidir, inci olur, muteber kişinin yoluna saçılır, her yana/ her yere ulaşır, madenlerin cevheridir, sıhhat verir, bulunduğu yerin değerini artırır, ölmezlik elde edilmek istenen bir nesnedir, sınav nesnesidir, hasta eder, dil ve ciğer ile susanır, avuçla içilir, feleğin rengidir (mavi-yeşil: tirşe), devadır, içine dâhil olduğu nesneye göre değişim geçirir, hamile bırakarak cinsi arzuları yatıştırır, Allah’ın Hayy ismine karşılık gösterilir, ateşin zıddıdır, saçılır, teskin eder, varlık çeşmesinden yokluk kuyusuna akar, topraktan uzaklaşıp buharlaşır, yürekte sevilir, feda edilir, suret değiştirir, ölüye can verir.

Su; “toprak/ kil/ çamur, vücut/ bedeninin yaratılışı, sanat, can, gönül, dünya/ dünya malı, şarap, rüzgâr, felek, ölüm/ yok oluş/ yeryüzünden silinmek, kül, harman, ateş/ yanmak, mahvolmak/ heba olmak, keskin kılıç/ demir, nur/ ışık/ güneş, balık, yengeç, taş, barış, nakış/ yaratılan suretlerdeki farklılık unsurları, sevgilinin dudağı,

inci, yağmur, lal taşı, yakut, anâsır-ı erba‘a, sıhhat, yol, ciğer, dil, avuç, paklık/ temizlik, hastalık, deva/ şifa, yalan, aş/ ekmek/ yemek, göz, hamilelik, ağaç, çeşme, kuvvet, gıda, cinsellik/ cinsi arzu, genç kız/ kadın, değirmen, hilm, gazap, lütuf, fazilet, bir kapıdan su dilenmek, varlık, yokluk, kuyu, gece gündüz, gül, gülbahçesi, gülsuyu” ile beraber kullanılır. Ayrıca; “toprağı/ külünü/ harmanını suya savurmak, suya vermek, iyilik yapıp suya salmak, su gibi saçılmak, suyu aşı yalancılık olmak” deyimlerine yer verilir.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Mesnevî’de vuslat suya benzetilir. Özellikleri yönüyle su; ölüm tehlikesi taşır, boğabilir, teskin etmelidir, içine düşülür, derman olmaz, kifayetsizdir, kuş gagasıyla denizden su alır, eve getirilen şeyler yıkanır, yıkma suyuna koku katılır, ışığı yansıtır, Hz. Yusuf’un dudağı sudan hâsıl olmuştur, içine nergisler düşer, ateşin zıddıdır, sert taşın içinden yürümesi hikmettir, mucize nesnesidir, kaynar, aşkın hararetini gösterir.

Su; “can, ayrılık, ateş, kuş gagası, deniz, misk, gülsuyu, ay, güneş, dudak, lal taşı, nergis, vuslat (kavuşmak), taş, cömertlik, aşk” ile birlikte kullanılmıştır. Ayrıca; “bir içim su” deyimine yer verilmiştir.

Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân: Şarap, vuslat anında yaşanan his, lütuf suya benzetilirken; ateş ile olan birlikteliği yönünden su âşık (su) ile mâşuğun haline benzetilir. Su ise âbıhayâta, saçıya ve inciye benzetilir. Su; göz, rüya ile birbirine benzetilir. İştihak, canlılık/ yaşam ve akışkanlık sembolüdür.

Hususiyetleri yönüyle su; bulunduğu yeri yaşanılabilir kılar, güzelleştirir, bahar/ güz vakti kıyısında gezilir eğlenilir, sefa ve yeme-içme mekânıdır, güzelliği ortaya çıkarır, kıyısında sevgililer buluşur (buluşma mevkiidir), olay mekanıdır, içinden ateş çıkar, gümüş köprü olur, önüne set bağlanır, soğuktur, soğuk havada soğuk su içilmez sıcak su içilir, değişkendir, hastalandırır, meyhanenin suyu derdi kederi giderir, kabir sulamak gelenektir, mezarın üstünden geçer, korur, ateşin zıddıdır, mucize nesnesidir, helva susatır, avuçla içilir, şarabın olgunlaşmasına tesir eder, varlığı etkiler, arzu nesnesidir, dirlik veren özdür, yârin lütfudur, nergisleri açtırır, Emir Süleyman’ın lütfudur, iklimi yumuşatır, doğayı canlandırır, yansıtır, bozulmayı gösterir, taş suya dönüşüp akar.

Suyun; “saray, cennet, bağ bahçe, sefa, hava, bahar, servi, vuslat (kavuşmak), ateş, maden, sefa, feyiz, memba, gümüş, köprü, set, hastalık, şükran vermek, toprak,

anâsır-ı erba‘a, meyhane, şarap, dert keder, kabir, nur, rahmet, helva, şeker, sevgilinin dudağı, avuç/ el, zaman, varlık, dünya/ cihan, ekmek, çiçek, nergis, nesrin, reyhan, lütuf, bahar, güz, şişe, gözyaşı, göz, rüya, bozulma, hışım, dağ taş” ile alakası kurulur. Ayrıca; “dünyadan el yumak/ yıkamak, ağzının suyunu akıtmak” deyimlerine yer verilir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Lütuf, vuslat anında yaşanan his suya benzetilirken su ise korkan birine benzetilir. Su; rahmet, akıcılık, saflık, temizlik sembolü olarak anılır.

Özellikleri yönüyle su; gark eder, ihya eder, Allah’ın kudretini gösteren delildir, dünyanın temeli su üstüne inşa edilmiştir, sözden rahmet şeklinde akar, korkar, korkunca beyaz duman olur, kılıcın keskinliğini ifade eder, tadı sadece dostu tatlıdır, cana can katmalıdır, kuruyabilir, eritir, şeker eriyip suya döner (şeker suya varır), yükselir, engebeli araziye düz bir satıh şeklinde gösterir, her yeri kaplar, yolculuk suyu bol yerden geçilerek yapılır, yolculuk mekânıdır, ayrılık vakti içilen su zehir olup katleder, kılıç tarafından içilir, gözü pırıltılı gösterir, şarabın içine katılır, yârin dudağında bulunur.

Su; “cihan, feyiz, ratib (nem, tazelik, yeşillik), vücut/ beden/ varlık, söz, rahmet, kılıç, korku, beyaz renk, lütuf, can, Kevser, şeker, utanç, dostluk, kanlı gözyaşı, nimet, burçlar (Balık, Yengeç, Akrep), ay, güneş, söz, zehir, ayrılık vakti, kan, değirmen, kova, bağ bahçe/ bostan, sevgilinin dudağı, şarap” ile ilişkilendirilerek kullanılır. Ayrıca “şeker ile su gibi olmak, iyilik et suya sal, el yumak/ yıkamak” deyimlerine Mesnevî’de yer verilmiştir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Dîvân’da; sevgilinin dudağı, mum eriyiği, şiir, Hz. Muhammed’in lütfü, gözyaşı, lütuf/ cömertlik, mürekkep, Ahmed Paşa’nın şiirleri, padişahın lütfü, mızrak, iman gücü, ordu, savaşçıların kullandığı silah, yârin yanağı ve yüzü- ağzının çevresi, sakal, çiy, Ahmed Paşa, kaçan bir asi, rıza gözeten biri/ köle/ hizmetkâr, rahmet, dert, sevgilinin saç/ zülfü, kaside, Allah aşkı, II. Bayezid, sevgilinin bileği, sevgilinin bedeni suya benzetilir. Su ise gururlanan birisine, padişahın sevgisine ve güneş ışınlarına, şaraba, aynaya, lacivert mürekkebe, zırh giymiş birisine, kıskanç ve çatık kaşlı birine, dervişe/ âşığa, köleye/ ayağa düşmüş birisine, mümine/ talibe, yüzünü yere vurarak özür dileyen birine, eğitip terbiye eden ve utanan birine, âbihayâta, süvariye, deliye, sevgilinin salyasına, gardiyana

benzetilir. İlbaharda çağlayan suyun sesi şarkıya benzetilir. Yıldız ile su benzeştirilir. Duruluk, berraklık, halislik, çokluk, itibarsızlık, tazelik, güzellik, sayılamazlık, hız, daimilik/ süreklilik, temizlik/ saflık, aşılması gereken engel, maddi düşünce-ihitiyaçlardan arınma sembolüdür.

Özellikleri bakımından su; taklitçidir, incilerin mekânıdır, tatlıdır, dudaktadır, insanların yaratılış mayasında bulunurken âşıkların ve dervişlerin yaratılış mayasında bulunmaz, bir bakışla gül tıynetini kazanır, varlık bir damla sudan yaratılır, toprağın kuyumcusudur, boldur, itibarsızlaşmıştır, yaratılmış her şeyin özüdür ve canlılığı devam ettirir, Hz. Muhammed'in şefaatinde ve lütfundan akar, temizler, taş ile zıt karakterdedir, sevgilinin yanağından akar, helak eder, adaletin takdiri olur, sorunları giderir, içine misk ve çiçek katılınca hoş kokar, cennette akar, padişahın kasrında akar, Me'va cennetini sular (güzelleştirir, yeşertir, canlandırır), padişahın lütfundan nemalanır ve akar, mükafattır, neşvünema verir (besleyip büyütür), topraktan rüzgâr tarafından çıkarılır, ekinleri topraktan çıkarır, bitkilerin taze ve güzel kalmasını sağlar, tazelik - dirilik - canlılık verir, nimettir, besler, zamansallık belirtir, miskli makbuldür, eşiğe miskli su serpilir, güneş tarafından toplanır ve gökte bulut olur, padişahın hükümlerlik kılıcında/ hançerinde bulunur, değirmen ve gök işlemek için suya ihtiyaç duyar, arzu nesnesidir, dünya su üstündedir, hızlı akışıyla demiri/ çeliği delip geçer, tehlikelidir, yumuşak tabiatı aldatabilir, kılıcın özüdür, her kılıç darbesi düşmana su içirir, her tarafa ulaşır, yapım aşamasında kılıca su verilir, kılıç tarafından emilir, yansır, söndürür, korkutur, yansıttığı görüntüyü titreterek gösterir, Nevruzda lale bahçeleri yetiştirir, kırık şişede durmaz, âşığın gönül şişesinde, su suyu çeker, ocakları söndürür, gece gündüz akar, düşmanın içini ateşle doldurur, içine girdiği mekândaki boşluğu doldurur, korku belası yüzünden içilemez olur, karanlıkla zıtlık içerecek şekilde kullanılır, kurur, benlik (bkz. Narkissos) sevgisini artırır, meftun eder, suya bakmak eğilmeyi gerektirir, benlik sevgisini ortaya çıkardığı için kıyısına gidilmemelidir, sevgilinin dolaştığı mekândır, inci yatağıdır, sevgilinin su kıyısına gitmesi istenmez, kıyısında timsahlar yüzer, tehlikelidir, mucize mekânıdır, suda durup ıslanmamak cadılık göstergesidir, bir şeyi bozar ve değerini düşürür, ilbaharda akan su bulanıktır, ateş ile bir aradalığı adalet-barış ortamına misal verilir, teskin etmesi beklenir, güzelliği ortaya çıkarır/ belirginleştirir, feyiz verir, Kevser niteliklidir, kale halkı su bulamazsa yaşayamaz, rüzgârla

ürperince zırh giymiş gibi olur, sabah rüzgarıyla içine çiçek kokuları karışır, hoş kokuludur, etkilenir, yüzünü yıkaması için birine su tutmak itibar göstergesidir, sesi insana huzur ve hüznün verir, ilkbahar tasvirlerinin vazgeçilmez ögesidir, yüzeyi rüzgar dolayısıyla ebru deseni gibi dalgalanır, rüzgârı kıskanır, haber alır, çiçeklerce gölgelenir, çimenlikte akar, bardağın rengidir, doğasında düzen bulunur, sakinin yanağının rengini yansıınca şarap zannedilir, yârin yüzüne değince hercai olur, yârin cemaline ulaşmayı arzular, zapt edilemez, ayağa düşer, yaşanılacak en güzel yer tasvirlerinin ayrılmaz parçasıdır, akarken kabarcıklar, padişahın eşiğine yüz sürer, başında tacı vardır, toprakla dosttur, şıpsvevidir, yâre ulaşmayı arzular, yârin güzelliğinden etkilenip kendinden geçer, yârin rızasını gözetir, düşmandan kaçır, asidir, gülleri ve uykuyu açar, hacıya ve dilenciye su verilir, yârin güzel yüzünü görmek su içmek demektir, Kâbe'ye su getiren kişinin adı anılır, secde eder, ibadet anahtarıdır, suyun en kutsal ve üstün hali abdesttir, taliptir, durmadan akar, her günkülük/ süreklilik /zaman / süreç bildirir, yüzünü yere vurur, abdest sayesinde su insanı Allah'a yaklaştırır, hastaya su verilir, mehtabı seyretmeyi sağlar, taze ve güzel gösterir, çölde var olmasına mucize gözüyle bakılır, gark eder/ etmez, rahmet kabilindedir, coşup dalgalanır, kaygı ve endişe uyandırır, eğitir, ekmeğin umduğudur, kırık eşya suya atılır, cesetler suya atılır, temizleme ve ceza mekanıdır, sakalar tarafından kırkada taşınır, saçılarak dağıtılır, sevgilinin kapısına saçılır, toprakta temizlenir, kıymetlidir, saça serpilir, sevgilinin saçına değdiği için güzel kokar, şairin sözüyle tatlanıp renklenir, renksiz - faydalı- şarap olabilen - tatlı bir nesnedir, yapının temelini bozar, içinde yılan olur, görüntüyü dalgalı yansıtır, gayb sırrını barındırır, bayramda ballı su içilir, ballı su içmek makbuldür, Allah aşkından akan suyu içen kişiye herkes kul olur, suya şarap tortusu dökülür, deva ve ölmezlik dağıtır, meyhanede rağbet görmez, kıyısında sevgililer buluşur, avlanma mekânıdır, kıyısına hayvanlar gelir, geceleri suya girilmez, oruçluyken içilmez, yârin yanağındadır, oruçlu kişi susar, yolu kesilip engellenir, önü alınmaz, üstünden kuşlar geçer, suyla fala bakılır, gaybı bildirir, divane olur, zar zar ağlar, utanır, yüzüstü sürünür, yüz sürer, uzun akar, toprağa sürünerek akar, gökte ve ayak hizasında bulunur, serviler suyu sever, ferahlatır, cana can katar, yârin salyasının özelliklerini taşır, gümüş renktedir, rekabet ortamıdır, imkânsızlığı ortaya koyan mekânıdır, yazıyı bulandırıp okunmaz hale getirir, cennet Kevser'i tarafından

kıskanılır, sevgilinin dudağı sayesinde tatlanır, testide şaraba döner, dünyevi-yaşamsal bir maddedir, zincire çekilir, su kuyularında yılan bulunur, letafet verir, su kuyusu ceza mekânıdır, gölgelikli yerde kalan toprak nemli olur, mucize nesnesidir, cam eriyip suya döner, içinde mermer bulunur, ateş nemli bir bahçeye dönüşür, hapseder, kabarcıktan zindanı vardır, rüzgâr tarafından şekillendirilir, üstünde yeşillikler yüzer, nakışlı görünür, ağlar, şeker eriyip suya döner, Ahmed Paşa'nın sözlerinden nemalanır, bahçeyi sular, tatlı su canlıları kendine çeker.

Su; “inci, söz, kil/ toprak, derviş/ âşık, gül, dağ, yaratılış, mum, felek, feyiz, şiir, Hz. Muhammed, şefaet, yüz, güzellik, beyaz ve kızıl renkler, taş, Hz. Musa, adalet, yanak, cennet, kasır, lütuf, bağ bahçe, çayır çimen, gönül, şiir/ şair, rüzgâr, ekin, nergis, gözyaşı, nimet, zaman, cömertlik, misk, kalem, yazı, mürekkep, eşik, hem-dem, nur/ ışıık/ ışıltı/ parlaklık/ güneş, gül, gül bahçesi, papağan ve gül, çiçek, menekşe, değirmen, servi, testi, kova burcu, yıldız, kılıç, hançer, hükümrânlık, hercailik, zamansallık, düşman/ kafır/ küfür, karanlık, demir, mızrak, lal taşı, şarap, kadeh, doğruluk, korku, Nevruz, lale, şişe, okçuluk, ocak, dağ, ayna, zülûf/ saç, timsah, cadı, mucize, barış-adalet ortamı, sakal, ilkbahar, Kevser, lacivert mürekkep, sümbül, menekşe, reyhan, sabah rüzgârı, tazelik, leğen, ebru, kıskançlık, haber, eğlence meclisi/ meyhane, saki, sabah akşam, ayak, saray, zincir, kabarcık, köle, eşik, mahalle, Kâbe, secde, sevgilinin güzellik unsurları, cürüm/ suç/ günah/ kir, dert, kase, hasta, ay/ mehtap, çöl/ sahra, rahmet, el, kapı, ekmek, taş, saka, kırba, zülal, gülsuyu, yılan, bal, bayram, âbıhayât, vuslat (kavuşmak), oruç, bahçıvan, kuş, engel, süvari, fal, deli/ divane, benlik sevgisi, tevazu, gümüş rengi, bilek, testi, cam, letafet, mermer, Hz. İbrahim, karınca ve balık” ile bağlantılı olacak şekilde kullanılır. Ayrıca “suya yazı yazmak, ağzı suyla yıkamak, eteği ıslanmamış olmak, kıskançlıktan suya dönmek, yüreği su olmak, birinin elinden su içmek, gönlü su gibi akmak, suya resim çizmek, suya seccade salmak, yüreğine su serpmek” deyimlerine yer verilir.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Dîvân'da yârin güzelliği suya benzetilir. Su; temizlik, saflık sembolüdür. Hususiyetleri açısından su; yârin kirpiğinin hançerinde bulunur, ölüyü diriltir, can verir, âşığa derman olur, yansır, güzelliği vurgular, yanılısama yapar, âşığın meşrebini nasıl olması gerektiğine örnektir, sevgilinin ayağına yüz sürer, yârin güzelliği etrafını suya kandırır. Suyun; “hançer, can, ecel, derman, hasta, güneş, ay, güzellik, kadir, el, temizlik, servi, bahar, bağ

bahçe, ayak, kan, ok, nişan, dil” ile alakalandırılarak kullanıldığı görülür ve Dîvân’da “kana susamak” deyimine yer verilir.

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât: Mesnevî’de suyun üzerinde durulan yönleri şöyledir: Yenidoğanın yüzü yıkanır, doğum anne adayını susatır, doğumda görülmeyişi mucize göstergesidir, parmaktan akması mucizedir. Suyun ayrıca “yüz, ibrik, bebek, parmak” ile ilişkilendirilerek kullanıldığı görülür.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Su; gülsuyuna, gümüşe, paraya, kana, âşığın gözyaşına, zincire vurulan birine, gündüz vaktine, dosta, efendiye, sürünerek ağlayan birine/ âşığa, hacıya, sadık kişiye, mürekkebe, Boğaziçi’ne, deliye, feryat eden birine benzetilir. Sevgili, şarap, yârin gerdanı - göğsündeki kıllar, sevgilinin bacağına inciği ise suya benzetilir. Tazelik, dirilik, saflık/ arılık, çokluk, güzellik sembolüdür.

Mesnevî’de tespit edilen suya dair özellikler ise şunlardır: Susuzluk sarartır, İstanbul’un suyu gülsuyudur, tatlı ve saf su makbuldür, ateşle birlikteliği barış - adalet ve mucize göstergesidir, ateşin zıddıdır, hamamın kanıdır, yansır, aşk derdiyle suya bakılır, titreşimli gösterir, ayna görevi görür, akrep - yengeç ve balık su burçlarıdır, şekeri eritip yok eder, kıyısı toplanma merkezidir, kıyısında peri olur, temaşağâhtır, kıyısı iştret yeridir ve derdi kederi giderip ferahlatır, gül bahçesinde akar, verdiği zindeliğe susanır, âbıhayâtta üstündür, kış tarafından zincire vurulur, buz tutar, güneş tarafından buz çözümler, korkutur, söğüt ile arasında hayafı ve hoş bir iletişim bulunur, nilüfer çiçeği ona yakışır, taze tutar, daimilik belirtir, şarapla benzer işlevdedir, gönül kuşu içer, gıdadır, şarap su tabiatlı olabilir, kolayca ve çok içilebilir, karanlık gecede gündüz gibi aydınlık görünür, temel bir ihtiyaçtır, hız kesip alıkoyar - engeller - geciktirir, geminin dostudur, üstünde ayaksız varlıklar (gemiler) gezer, gemilerin efendisidir, sürünür, ağlar, sadakat gösterir, tavaf eder, âşığın niteliklerine sahiptir, girdaplıdır, tehlikelidir, kıyısında laleler büyür, kuşlar gagasıyla taşır, muallaktır/ muallaktadır, nereye gideceği bilinmez (hercaidir), delidir, serviler sulak yerde biter, sırtı rüzgâr tarafından okşanır, kabarcıklar onun kalbidir, büyü yapmak için suya üflenir.

Su; “ümit, gülsuyu, bağ bahçe, şadırvan, letafet, güzellik, gümüş, para, saç, ateş, barış, adalet, hamam, sıcak su borusu, damar, cennet ve cehennem, kan, ay/ mehtap, aşk, şeker, sevgilinin dudağı, göz, peri, genç kız/ kadın, hava, gül bahçesi,

bağ bahçe, âbıhayât, zincir, güneş/ aydınlık/ ışık/ nur, beyaz renk, korku, sincap, söğüt, nilüfer, şarap, ömür, yem, katran - kir, Hızır, yeme-içme, nesrin, lale, tehlike, kuş ve gaga, göğüs kılı, saflık/ duruluk, servi, delilik, rüzgâr, dil, zülûf, kabarcık, efsun (sihir, büyü)” ile bağdaştırılarak kullanılır. Mesnevî’de; “su gibi harcamak, öfkeden kanı suya dönmek, ağzı sulanmak, kilimini suya salmak, su gibi meyletmek” deyimlerine yer verilir.

Fuzûlî, Dîvân: Su; kıraat eden birine, hafıza, yılana, zincire, Allah’a, hattata, mürekkebe, âşığa, rakibe, ayağa kapanıp yalvaran birine, aracılık yapan kişiye, mümine, ayrılık acısı çeken avare gezen bir âşığa, öğretmene, sevgiliye/ sevgilinin gönlüne, güneş ışığına, gümüş yüzüğe benzetilir. Gözyaşı, sevgili, Hz. Muhammed ve onun mucizeleri, vuslat anında yaşanan his/ vuslat, sevgilinin adaletsiz kılıcı, yârin teri, yıldız parıltısı, yârin lütfu, aşk, sevgilinin bakışlarının temreni ve memesi suya benzetilir. Su içmek peygamberin vasıflarını zikretmeye benzetilir. Sevgilinin sakalı suyla benzeştirilir. Su; gelip geçicilik, temizlik/ paklık/ arındırıcılık sembolüdür.

Dîvân’da suyun ele alınan özellikleri şu şekildedir: Okuma sesi çıkarır, hoş sesler oluşturur, gelgit yapar, yilankavi dalgaları vardır, görüntüyü aks ettirirken değiştirir, kıyısında serviler biter/ servi suyu sever, gelip geçicidir, eğri fakat güçlü bir tabiata sahiptir, Allah’ın varlığını/ ilkiğini ispatlama nesnesidir, bahçeye su yerine kan verilir, alevi teskin eder/ etmesi beklenir, kifayetsizdir, ateşin zıddıdır, saçılır, göğün rengindedir, kuşatır/ her yere ulaşır/ girer/ bağı bahçeyi çepeçevre dolandır, ışığı kırdığı için görüntüyü başkalaştırır, akarken duvarda yarık oluşturur, zarar verir, ihtiyatla içilir, hastaya içirilen su hayır hasenattan sayılır, keskinleşip sağlamlaşsın diye kılıca yapım aşamasında su verilir, kılıç/ hançer vb. aletler su barındırır, acıdır, iç yarası olan hastayı öldürebilir, tehlikelidir, elimine eder, bahçe suya verilir, kılıçtan su umulur, yok eder, ceza işlevi yüklenir, güzellik verir, boğup mahveder, zarar verir, çiçek açtırır, göze kara su iner, görüşü engeller, reyhani hat yazar, aranır, ovada gezinerek bulunabilir, durmaksızın bahçeyi dolandır, serviye âşıktır, âşığın rakibidir, toprakla set yapılarak önü alınır, yaşam verir, sevgiliye ulaşma vasıtasıdır, servinin ayağına kapanıp yalvarır, aracılık yapar, ayağa düşer, gülün damarına girebilir, temizler/ arındırır, mizacı değiştirebilir, etkiler, kurtarır, mümin tabiatlıdır, Hz. Muhammed’in yolunu takip eder, taştan çıkar, mucize/ büyü

nesnesidir, peygamberlik göstergesidir, tazeler, şiddetle (aşırı sıcaklık) zıt karakterdedir, hayrete düşürür, zehir olur, âbıhayât olur, zaman-süreç bildirir, taştan taşa vurarak gezer, avaredir, kararsız/ değişken yapıdadır (hercaidir), fazlası öldürebilir, zerre boyutundayken dahi hedefine ulaşır, parçalanır, öğretmen olur, sarhoşluğu gidermek için içilir, yârin yanağının rengi aksedince şaraba döner, yansıttığı şey yalnızca görüntüdür, görüntüyü ters yansıtır, kıskançlığı körükler, yârin güzel görüntüsünü bahçeye taşır, arzu nesnesidir, özlem duyulur, vuslat çeşmesinden akar, şeriata uymayanları cezalandırır, tesir edemez, yön değiştirir, güvenilmezdir, dalgadan nakışları vardır, nilüferin gıdasıdır, Allah'ın kudretini dolaylı yoldan yansıtır, yaşanılacak mekânın kıstasıdır, akıllı mimarın elinde ulviyet kazanır, imaret/ bayındırlık göstergesidir, kanallarla akıtılır, baharda bol akar, ihya etmeyi sağlar, suyu getirip onunla etrafı imar etmek bir yöneticinin gücünü gösterir, şiddetli akar, parçalar, ateşin ona boyun eğmesi sağlanır, bal yemek ve hasret çekmek susatır, hastaya veya zayıf düşmüş kişiye su verilir, su vermek sevap kabul edilir, misafir bir içim su ile ağırlanır, su içmek için orduda izdiham çıkar, su için savaşılar, timsah barındırır, soğukluğu yüzünden öldürebilir, ağaçların çokluğu yüzünden güneş yüzü göremeyebilir, zincir görevi görür, kaçıp gitmeye engel olur, ateş su tabiatlı olup şefkati yansıtır, ateş üstündeki su mucizedir, gönlü açar/ ferahlatır, neşvünema verir (besler büyütür), ateşten çıkar, gül yaprağının üstünde bulunur, güneş çeşmesinden akar, felek testisinden sızarak damlar, çeşmeden ve testiden (damlayarak) farklı tarzda akar, kıskançtır, lal taşlı gümüş yüzüğe döner, dalgalanıp kabarcıklar saçar, sefa verir, kıraç toprağı yeşertmez, bela çeşmesinden akar, kabir toprağı sulanır, gün batınca oruç açmak için içilir, topraktan hoş (can veren) kokular çıkmasını sağlar, can verir.

Suyun; “hafız, su, bülbül, kuran, gelgit, yılan, ark, ip, Hz. Musa, asa, sihir/ büyü, servi, teselsül, zincir, bağ bahçe, bahçıvan, kan, kaza ve kader, gül bahçesi, gül, gül yaprağı, fidan, nilüfer, dert, derman, göz, gözyaşı, ateş/ alev, deva/ çare, kılıç, peykan (ok temreni), gönül, duvar, yara, hayır hasenat, karanlık/ gece, korku-tehlike, ışık/ güneş ışığı/ güneş, yıldız, yaşam, vuslat (kavuşma), Hz. Muhammed, körlük, mürekkep, toz, yazı, kara renk, hat sanatı/ yazı, sonbahar, ilkbahar, bulut, sakal, yanak/ yüz, zülûf, çayır çimen, rüzgâr, levha, mastar çekmek, cennet, yol, toprak, rakip, yârin mahallesi, yaşam/ ömür - ölüm, mezar, testi, ayak, kumru, etek,

damar, deniz, inci, taş, mucize, peygamberlik, parmak, zehir, âbıhayât, düşman, avarelik, hata/ günah, saadet/ devlet, kıskançlık, ateş, afet, hava, ah, imar/ inşa, cetvel, virane, çeşme, adalet/ adaletsizlik, akıl, can, ihsan, lütuf, bal, kayık, timsah, şefkat, ter, felek/ talih, yıldız, gümüş, lal taşı, kıraç toprak, verimsizlik, tatlılık, bela” ile alakalandırılarak kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca Dîvân’da “suya yazı yazmak” deyimine yer verilmiştir.

3.1.11. Su Kabarcığı/ Baloncuk

“Sıvıların içinde veya yüzünde meydana gelen, genellikle içi hava dolu kabartı”⁵¹⁵ olarak bilinegelen kabarcık, suya dair bir unsur olması dolayısıyla teze dâhil edilmiştir. Yuvarlak şekli ve özellikleriyle şairlerin dikkatini çeken su kabarcığı çok fazla rağbet gören bir unsur olmasa dahi şairlerde değişik imgelerin ortaya çıkmasını sağlaması açısından kıymetlidir.

3.1.11.1. Fuzûlî, Dîvân

Göze benzetilir⁵¹⁶

Yilde bulmuş büy-ı zülfün suda ‘aks-i ‘ârızuñ

Kim yili bagrına basıp suya göz dikmiş habâb (FD-İP g.35/4)

(Ey sevgili!) Su kabarcığı rüzgârda senin zülfünün kokusunu bulmuş, suda ise yanağının aksini görmüştür; (o sebepten) yeli bagrına basıp suya gözünü dikmiştir.

Su kabarcığı ile gözün benzerliğinden yola çıkılan mısralarda “göz dikmek” deyiminin tevriyeyle kullanıldığı fark edilir.

Zindana benzetilir

Oldı devrinde hevâ mahbûs-ı zindân-ı habâb

Gâlibâ görmemiş hevâdan şemme-i âzâr gül (FD-İP k.10/39)

(Ey sevgili!) Senin (adaletinin) devrinde hava, su kabarcığının zindanına hapsoldü, galiba gül havadan en ufak olsun zarar görmesin istenmektedir.

⁵¹⁵ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/kabarc%C4%B1k> (E.T. 11.05.2019).

⁵¹⁶ Göz ve su kabağı kabarcığa benzetilir. Bkz. (AD g.31/1)

Gülün narin yapısı en ufak kuvvetten zarar görebilecek türdedir. Bu çiçeğin sere serpe büyüyüp açılması için birtakım önlemler alınmalıdır. Sevgilinin temsili olan güle zarar gelmesin diye tehlike yaratan her şey zindana atılıp hapsedilir. Beyitte güle zarar vereceği düşünülen havanın su kabarcığından oluşan zindana (teşbih) kapatıldığına dair bir imaj bulunur. Yani su, bir ceza ögesidir ve havayı içinde hapseder.

Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümranlığında sürdürülen adalet sistemi sayesinde masum kimselerin kılına zarar gelmeyeceği anlatılmak istenmiştir.

Su kabarcığı/ baloncuk bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Fuzûlî, Dîvân: Kabarcık; göze, zindana, yârin memesinin ucunun çevresine (areola) benzetilirken sevgilinin kılıcıyla kopan ve havaya uçan kelleler ise su kabarcığına benzetilmiştir. Özellikleri bakımından ise havayı içine hapsedmesi, ceza unsuru olmasıyla ele alınır. Su kabarcığı/ baloncuk; “yanak, göz, hava, zindan, gül, adalet, sevgilinin memesi” ile ilişkilendirilerek kullanılır. Ayrıca Dîvân'da “göz dikmek” deyimine yer verilmiştir.

3.1.12. Gözyaşı

Gözyaşı klasik Türk şiirinde en çok işlenen öğelerin başında gelir. Zira aşk ve âşik kavramları “gözyaşı” olmadan bir bütünlük kazanamamaktadır. Ağlamak sebep gerektiren bir eylemdir. Şairlerse genellikle “aşk” çerçevesi dâhilinde bir nedenler silsilesi sıralar. Fakat nedenleri ayrıntıda çeşitlendirme işi her şairde farklı karşılıklar bulur. Şairlik gücü denilebilecek yetkinliği yalnızca bu “sebep”ler üzerinden dahi takip etmek mümkündür.

Yakarışın göstergesi, vuslat aracı olan gözyaşı kutsallığı ve kıymetiyle zembere, Kevsere, inciye, gümüşe, pararaya, âbıhayâta; kanlı rengi dolayısıyla şafağa, güle, laleye, mercana, gülsuyuna, şaraba; çokluğuyla denize, okyanusa, Nil'e, Fırat'a, Kızıldeniz'e, orduya; akıcılık-devamlılık gibi açılardan ırmağa, pınara, yağmura, Tufana, sele, çeşmeye; sayısızlık bakımından dalgaya, yıldıza ve daha pek çok yönden türlü nesnelere benzetilir. Aşağıda hem bunlara hem de daha başka örneklere yer verilerek duruma dair bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Bu manada

kimin niçin ağladığı, gözyaşının hangi özelliklerinden yola çıkılarak nelere benzetildiği gibi sorulardan hareket edilerek çıkarımlar yapılacaktır.

3.1.12.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Duygu yoğunluğu ağlatır

okıdı bu oğlın öziñe yakın

tutup kuçtı közde akıttı akın (YHHKB 1160)

“(Ay-Toldı) Oğlunu (Ögdülmiş) yanına çağırıldı; tutup kucakladı ve gözünden sel gibi yaş akıttı.”

Ay-Toldı oğluna vasiyetini söylerken ağlar. Çünkü kişinin ölüm vakti yaklaştığını anlayınca ağlaması duygusal reflektir. Nasihat verirken ağlamaksa yine yaşanan duygu yoğunluğu sebebiyledir.

Beyte bakıldığında insanı ağlatan şeylerin şunlar olduğu anlaşılır: Ölüm vaktinin yaklaştığını anlamak ağlatır,⁵¹⁷ nasihat verirken ağlanır, pişmanlık ağlatır,⁵¹⁸ insanın kendine acıması ağlatır.⁵¹⁹ Gözyaşı çok ve taşkınca akması gibi yönlerden sele benzetilmiştir.

Çocuğunu nazlı yetiştiren ebeveyn ağlar

kimiñ oğlagu bolsa oğlı kızı

añar yığlagu boldı muñlug özi (YHHKB 1223)

“Kimin çocukları naz içinde yetiştirilirse, o kişiye ağlamak düşer; keder ona yazılıdır.”

Ağlamak belli gereklere dayanır. Beyte göre çocuğunu nazlı yetiştiren ebeveyn ağlar, denilir. Ağlamak ile keder arasında münasebet bulunur.

Öleceğini bilmek kişiyi ağlatır

nerek kadgurar sen nerek bu sıgıt

⁵¹⁷ Ölüm vakti yaklaştığında ağlamaya dair beyitler: (YHHKB 1276, 1364, 6178, 5644, 6178) Ölüm vakti yaklaşınca ağlamakla birlikte feryat etmenin anıldığı beyitler: (YHHKB 5644, 6292)

⁵¹⁸ Pişmanlığın ağlattığına dair beyitler: (YHHKB 1169, 1204, 1207, 1239, 1276, 1364, 1371, 1510, 1516, 6178, 6533)

⁵¹⁹ İnsanın kendine acımasının ağlattığına dair beyitler: (YHHKB 1175, 5644)

bayat hukmi keldi sıgıtını ağıt (YHHKB 1233)

“Niçin kederleniyorsun, bu ağlama niçin; gelen Tanrı hükmüdür, ağlamayı bırak.”

Öğdülmiş babası Ay-Toldı'nın ölüm korkusuyla ağlamamasını söyler. Zira Ölüm Tanrı'nın emridir, bu yüzden ağlamamalıdır. Beyitte keder ve ağlamak arasında mana bağı bulunmaktadır.

Bedenin çektiği ıstırap insanı ağlatır

mini muñka tegrür et öz emgetür

ara küldürür kör ara yıglatur (YHHKB 3595)

“Bana vücudum ıstırap ve zahmet çektirir; bazen güldürür fakat bazen de ağlatır.”

Gülmekle ağlamak arasındaki tezattan faydalanılan dizede ağlamaya neden “vücudun dertleri”⁵²⁰ gösterilmiştir.

Ölümü hatırlamak ağlatır

öküş tirnekiğ kör taradı ölüm

ölümüg sakınsa akar köz yulum (YHHKB 4829)

“Birçok topluluğu, bak, ölüm dağıttı; ölüm hatırıma geldikçe gözyaşım çeşme gibi akar.”

Gözyaşı çokluk yönüyle ele alınıp çeşmeye benzetilir. Ağlamaya gerekçe olarak da ölüm gösterilir.⁵²¹

Doğruluktan ayrılmışlık ağlatır, Allah'ın rahmetini istemek ağlatır

bu sözler eşitti ilig yıgladı

ayur ay ödürmiş kişide kedi (YHHKB 5397)

“Hükümdar bu sözleri dinledi, ağladı: Ey insanların iyisi ve seçkini, dedi.”

Doğruluktan ayrılmışlık ile Allah'ın rahmetini istemek⁵²² beyitte ağlamak için gösterilen gereklerdir.

⁵²⁰ Derdin ağlattığına dair beyitler: (YHHKB 4823)

⁵²¹ Ölümün ağlatmasına dair beyitler: (YHHKB 6208, 6213)

⁵²² Rahmet dilemenin kişiyi ağlattığına dair beyitler: (YHHKB 6558)

Kişi doğası gereği ağlar

biri ivse biri amulluk tiler

biri külse biri sıgıtka ular (YHHKB 5867)

“Biri acele ederse biri sükûnet ister; biri gülerse biri ağlamaya başlar.”

Ağlamak kişinin doğası gereğidir, zıtlıklarla bir arada bulunur. Gülmek ile zıt manadadır ve sık sık birlikte anılır.

Keder kaygı ağlatır

sakinç körse tüşte yanıtı sevinç

sevinç körse kadgu bolur yığılayu (YHHKB 6022)

yana yığılasa tüşte körse sakınç

erej birle avnur bulur miñ sevinç (YHHKB 6026)

“Kederli bir düş görülürse, bunun karşılığı sevinçtir; sevinç görülürse kaygı gelir ve insanı ağlatır.”

“Eğer biri düşünde ağlar ve keder görürse; o kişi rahatlık içinde avunur, bin türlü sevinç bulur.”

Geleneğe/ inanca göre sevinçli rüya görmek kişinin ağlayacağına işarettir, ayrıca rüyada ağlanırsa kişinin sevinç bulacağı düşünülür. Sevinç ve ağlamak arasındaki karşıtlıktan⁵²³ faydalanılan beyitte ağlamanın keder, kaygıyla⁵²⁴ alakası olduğu gibi rüya ile de bağı bulunduğu görülür.

Dünya ağlatır

neçe külse bir gün yana sıgtatur

neçe itse evre buzar artarur (YHHKB 6126)

“(Dünya insanın yüzüne) Ne kadar gülerse gülsün bir gün yine ağlatır; ne kadar düzeltirse düzeltsin, bir gün bozar, dağıtır.”

Gülmek ve ağlamak arasındaki karşıtlık vurgulanırken dünyanın (insanın güvenini sarstığından) ağlattığı belirtilir.

⁵²³ Gözyaşıyla sevincin karşıt manada olmak yönüyle alakalandırıldığı beyitler: (YHHKB 6200)

⁵²⁴ Keder, kaygının ağlattığına dair beyitler: (YHHKB 6200, 6202, 6343)

Sarhoşluktan ayılınca kişi ağlar

esürtmesü devlet sini ay kadaş

adıldukta şeksiz közüñ tolga yaş (YHHKB 6137)

“Ey kardeş, devlet seni sarhoş etmesin; ayılınca, hiç şüphe yok ki gözün yaşla dolar.”

Mevki sahipliği sona erince ve sarhoş kişinin ayıldığında ağladığı söylenir. Bu ikisi ağlamaya sebep gösterilir.

Gaflet hali ağlatır

kayusı örümkedti bügri uça

kayu yir kezer bu közi yaş saça (YHHKB 6157)

“Biri çullara bürünmüştür, biri gözden yaş dökerek diyar diyar koşar.”

Zahitçe yaşam süren kimi bilginler içinde bulunduğu gaflet hali yüzünden ağlayıp diyar diyar koşar. Koşarak ağlamak motifine beyitte yer verilmiştir. Ağlamanın bilgine yakıştırıldığı, dolayısıyla ilim ile gözyaşının ilişkilendirildiği görülür.

3.1.12.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye

Çaresizlik, haksızlığa uğramışlık ve kandırılmışlık ağlatır

Dir eyle gözlerü yukaru bakar,

Yeñilmez göz yaşı sel gibi akar (YRN-MT 294)

Yunus Emre'nin beytinde sabrın temsili Hz. Yusuf düştüğü kuyunun ağzına doğru yukarı bakar ve tutamadığı gözyaşı sel misali akar (teşbih). Sel burada gözyaşının çokluğunu, engellenemezliğini ve harap ediciliğini sembolize eder. Gözyaşının bu beyitte, “sabra halel getirmeyen bir unsur” şeklinde değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.⁵²⁵

⁵²⁵ “Hz. Yusuf bahis konusu olduğunda hemen akla gelen kuyu, bir anlamda yalnızca Hz. Yusuf'un değil Hz. Yusuf'un Rabbine göstermiş olduğu teslimiyetin de sembolü haline gelmiş gibidir.” Turan, 2014: 144.

3.1.12.3. Nesîmî, Dîvân

Gelip geçici olmayı simgeler

Zāyi‘ geçürme fırsatun eğlenme bir nefes

Bir gün ola pür-âb ola çeşm ü gönül harâb (ND g.14/4)

Ömrün gelip geçiciliği, gözyaşının tabiatı gereği çabucak akıp gitmesini ve izinin kuruyuvermesini sembolize eder. Hayatın sonlu oluşu, gönlün harap olması, ağlama nedeni addedilir.

Aşk derdi ağlatır, kanlıdır

Gözümden ahan iy dilber gamuñdan

‘Acep hün-âbe mi ya eşk-i ‘unnâb (ND g.15/2)

Gözyaşı, duyguların dışavurumudur. İslamiyet ile tasavvuf öğretisinde olduğu gibi klasik şiirin mısraları arasında da ağlamanın gerekliliği vurgulanır. Kalbin hassasiyetini ortaya çıkaran ağlama; mahzunluğun, aşkın ve derdin yansımasıdır. Aşkın lezzeti, kıvamı gözyaşıyla sağlanır. Kanlı yaşlar⁵²⁶ mâsivâdan, kesretten kurtuluşun yoludur. Ağlamak, kişiyi madden arındırır ve gözdeki mâsivâ perdesi kalkarak öz ile baş başa kalınır.

Kan, insan yaşamını sağlayan en değerli unsurdur. Onsuz bir yaşam mümkün değildir. Âşığın döktüğü yaşın kanlı oluşu, aslında yaşamın tüm öğelerini terk edişidir. Yâr uğruna can vermeyi sembolize eder. Ağlamak, ruhun dizginlenemeyen yönünü yansıtar.

İnciye gümüş paraya benzetilir

Nesîmînüñ gözi yâruñ gamından

Dürüñ dürci midür ya bahr-ı sîm-âb (ND g.15/7)

Gözyaşı şeklinin yuvarlaklığı ve kıymetli oluşuyla türlü değerli taşlara (inci),⁵²⁷ madenlere (gümüş) benzetilir. Aşk ve dert ağlama gerekçesi gösterilir.

Yakıcıdır

⁵²⁶ Gözyaşının kanlı oluşuna dair beyitler: (ND g.191/7, g.197/6)

⁵²⁷ Gözyaşının kıymetli taşlara benzetildiği beyitler: (ND g.209/5)

Yahmag gerekseñ yaş ile her dem gözün misbâhını

Ger gözlerün gerçekleyin anuñ hayâlin arzular (ND g.93/3)

Gözyaşı aşk harareti yüzünden yakıcı özelliğindedir. Nitekim ateş renginde oluşu beyhude değildir. Arzular ve sevgilinin hayali ağlamaya neden teşkil eder.

İncinin şevki ile okyanusa döner, ihmal edilmek ağlatır

Gel gel unıtma yâruñı hâlin gör anuñ sor anı

Şevkuñdan iy dür-dâne gör gözden ne ‘ummân ahıdur (ND g.111/4)

Çokluğu ve enginliği gibi nedenlerle gözyaşı ummana (okyanus) benzetilir. Âşık, yârin inci güzelliğinin şevki ile gözünden umman akıtır ve gözyaşı istiareyle okyanusa benzetilir. Beyte göre; hâl hatırı sorulmamak, unutulmak ve arzu ağlamak için gösterilen sebeplerdir.

Sevgilinin resmini görmek ağlama sebebidir

Nakş u ruhuñ süreti ‘aynuma kondı meger

Gözlerümüñ saçusı lülü‘-yi dür-dânedür (ND g.131/3)

Düğün ve şenliklerde para, inci, şeker, buğday, hubûbat gibi unsurların gelinin başından aşağı veya şenlikte ortaya saçılması âdetine saç denilir. Düğünün ihtişamını göstermeye de yarayan bir gelenektir. Âşığın döktüğü yaşlar, az bulunurluğu sebebiyle en değerli saçılardan biri olan inciye eşdeğer görülür (teşbih). Ağlamak için sevgilinin resmini/ suretini görmek kâfidir.

Yağmur olur, yârin dişleri âşığın ağlama sebebidir

Neçe deryâ dökülür gözümüñ ebrinden i cân

Dişlerün nazmına dür-dâne-i gevher didiler (ND g.155/3)

Göz bir bulut misali sayısız deryalar/ yaş döker, denilirken gözyaşının hem yağmurla hem de denizle⁵²⁸ aralarında istiare yapıldığı görülür. Sevgilinin güzellik unsurlarından dişleri âşığın ağlaması için yeterlidir.

Çift lüleli çeşmeden akan suya benzer

⁵²⁸ Gözyaşının deryaya istiareyle benzetildiği beyitler: (ND g.220/6)

İy serv-i revān başuma lutf eyle kadem bas

Gör kim neçe ‘aynumdan iki çeşme revāndur (ND g.59/3)

Çeşme başlarına servi ağacı dikme geleneğine atıf yapılan beyitte su kaynağı demek olan “ayn”dan iki çeşmenin şiddetle aktığı anlatılır. “Ayn” aynı zamanda göz, göz bebeği demek olup “çeşm” ise göz demektir. Âşığın, çifte çeşmeli bir kaynak gibi çokça ağladığı pek çok beyitte benzer teşbihlerle anlatılır. Bir su kaynağından çifte çeşme akması, suyun (gözyaşının) bolluğundan kinayedir. Gözyaşı çeşme suyuna benzetilir.

Mum ağlar, sel olur

‘İşk odi ugraşdı şem‘uñ cānına gör kim neçe

Gāh yanar geh gözlerinden ahıdur seyl-āblar (ND g.90/4)

İki akıcı nesne olan gözyaşı ile mum eriği; sıcaklık, yakıcılık özellikleri yönüyle birbirine eş tutulup sele teşbih edilir. Aşk ateşinin mumu ağlattığı söylenir.

Bahreyn olur

Dişlerüñ ‘aksi Nesîmînüñ gözine düşeli

Bahr-ı Bahreyn olmuş ol lü‘lü-i şhvār andadur (ND g.45/8)

Bahreyn, Kur’ân’da geçen⁵²⁹ ve iki deniz anlamına gelen bir kelimedir. Yan yana olmasına rağmen birbirlerine karışmayan iki farklı karakterdeki deniz, Allah’ın nimetlerinin ve gücünün sembolüdür, şükür vesilesi addedilir. Nesîmî’nin beytinde gözün bahr-ı bahreyn olması akıyla siyahının birbirine karışmadan gözyaşı dökebilmesi yeteneği ile ilgilidir.

Sevgilinin güzellik unsurlarından dişleri âşık için ağlama gerekçesidir. Gözyaşı bahreyne teşbih edilir ve içinde inci gibi kıymetler barındırdığı söylenir.

Gözden gider

Gitmek istersen gözümden dem-be-dem yaşum kimi

⁵²⁹ Kehf 18:60; Furkan 25:53; Neml 27:61; Rahmân 55:19; Fâtır 35:12.

“Kehf sûresinde Hz. Mûsâ’nın Hızır’la buluşmak üzere varmak istediği yerden söz edilirken “iki denizden birleştiği yer” anlamında mecmau’l-bahreyn tabiri kullanılmış, Furkan ve Fâtır sûrelerinde bu iki denizden birinin tatlı ve içimi hoş, diğerrinin tuzlu ve acı olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Furkân ve Rahmân sûrelerinde bu iki denizin arasında, birbirine karışmalarını önleyen berzaktan söz edilmiş, Neml sûresinde ise berzah yerine hâciz (engel) tabiri kullanılmıştır.” Bkz. Kırca, 1991: 491.

Cānumı tenden revān itmek dilersen itmegil (ND g.228/12)

Sevgilinin gözden gitmesi,⁵³⁰ gözyaşının gözden çıkıp akmasına benzer. Üstelik bu iki tür ayrılık âşığın canının tenden ayrılması gibidir.

Bülbülün ötüşüne temsildir

Gül-gûn yüzüñi görmege çün bülbül-i zārum

Men bülbülem iy dost hakikatde vü sen gül (ND g.229/6)

Gül renkli yüzünü görmek arzusuyla ağlayan bülbülüm, ey dost, ben bülbülüm sense gülsün.

Beşte göre sevgilinin yüzünü görmek/ görme arzusu ağlatır.⁵³¹ Bülbülün ötüşü ise istiare yoluyla ağlamaya benzetilir.⁵³²

Zemzem niteliklidir

Dem geçer mi kim Nesîmînüñ firāk u derd ile

Nâlişi eflâke çıhmaz göz yaşı zemzem degül (ND g.230/8)

Nesîmî'nin ayrılık acısı ve aşk derdiyle ettiği feryadın feleklere çıkmadığı, gözyaşının zemzem olup akmadığı vakit mi vardır?

Ayrılık ile dert⁵³³ ağlatır. Gözyaşı zemzem özelliğindedir, aralıksızdır, daimidir, durmaz, feryat figanla beraber anılır.

Yârin yokluğu ağlatır

Gözlerüm yaşı ahar başuma tūfān getirür

İy perî-çehre boyı serv-i hırāmān berü gel (ND g.233/6)

Ey peri yüzlü ve salınan servi boylu sevgili, yanıma gel; (zira yokluğunda) akan gözyaşım başıma tufan getirecektir.

Tufan kelimesinin bu beyitte tevriyeyle hem “Tufan hadisesi”ni hatırlatacak şekilde hem de “başa bela gelmesi” manasıyla kullanıldığı söylenebilir. Gözyaşı

⁵³⁰ Ayrılık yahut ayrılık düşüncesinin ağlatmasına dair beyitler: (ND g.227/1, g.235/1, g.275/1, g.277/3, g.313/4, g.328/8, g.329/1, g.446/1, g.451/2)

⁵³¹ Yârin yüzünü (yahut diğer güzellik unsurlarını) görmek/ görme arzusunun ağlatması hakkındaki beyitler: (ND g.231/14, g.233/6, g.451/2)

⁵³² Bülbülün ötüşünün istiareyle ağlamaya benzetildiği diğer örnekler: (ND 235/8, g.251/6, 283/3, g.451/2, mur.12, terc.III-4/3)

⁵³³ Derdin ağlatmasına dair bkz. (ND g.235/1, g.275/1, g.406/1, g.452/3, tuy.173)

çokluğu ve önü alınması zorluğu⁵³⁴ gibi yönlerden Tufana benzetilir.⁵³⁵ Ayrıca sevgilinin yokluğu ağlatırken⁵³⁶ onun gelişiyile gözyaşı diner.

Tehlikelidir, yârin gelişiyile dinebilir

Mihnet içinde garkayam firkatüñe ulaşalı

Çek sanemâ⁵³⁷ bu vartadan zevrâkumı kenâra gel (ND g.234/5)

Ey put gibi güzel sevgili, senden ayrılalı beri dert içinde gark oldum, gel de kaygımı (gönül) bu tehlikeli yerden kenara çek.

Ayrılık gibi aşk derdi de ağlatır.⁵³⁸ Üstelik dökülen yaş öyle çoktur ki gark eden⁵³⁹ tehlikeli bir deniz gibidir (istiare) ve ancak sevgilinin gelişiyile/ vuslatla teskin olur.⁵⁴⁰

Cennet'in kapıcısı Rıdvan ağlar

Cemalüñ hüsnüni ayrulığından

Kan ağlar ravza-i Rıdvânı gördüm (ND g.263/5)

Kişinin ulaşabileceği en güzel yer olarak gösterilen cennet yukarıdaki beyte bakıldığında yetersiz görülmektedir. Çünkü sevgilinin güzelliği olmadan cennette bulunmak cennetin kapıcısı Rıdvan için bile hüzün doludur. Bu hal onu kan ağlatacak⁵⁴¹ durumda bırakır. Ayrıca cennet ile bir su unsurunun (gözyaşı) anılması geleneğinin beyitte sürdürüldüğü rahatlıkla görülebilir.⁵⁴²

Aşk ateşiyile tutuşup yanabilir

İy ahıdan dür-dâneyi kirpüklerinden dem-be-dem

‘İşkuñ odından korharam k’âb-ı revânı yahasan (ND g.315/9)

⁵³⁴ Tufanın önü alınamaması, başa çıkılması zor oluşu hakkındaki beyitler: (ND g.313/8)

⁵³⁵ Gözyaşının Tufan olup akmasıyla ilgili beyitler: (ND g.233/6, g.235/1); Tufanın bela anlamıyla kullanıldığı beyitler: (ND g.313/8)

⁵³⁶ Sevgilinin yokluğunun ağlatmasıyla ilgili bkz. (ND g.313/5, tuy.173)

⁵³⁷ “sanema” kelimesi “nanema” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Ayan-II, 2002: 472.

⁵³⁸ Aşk derdinin yahut sevgilinin âşığı ağlatması hakkındaki bkz. (ND terc.II-VI/1), sevgilinin âşığı ağlatmak isteyişine dair bkz. (ND g.227/1)

⁵³⁹ Gözyaşının gark etme özelliğinin vurgulandığı beyit için bkz. (ND g.233/5)

⁵⁴⁰ Gözyaşının vuslatla teskin olması hakkındaki beyitler: (ND g.234/10, g.402/10)

⁵⁴¹ Gözyaşının kanlı oluşunu konu edinen diğer beyitler: (ND g.233/7, g.235/1, g.269/3, g.277/3, g.286/7, g.313/5, g.452/3)

⁵⁴² Cennet ile bir su unsurunun birlikte anıldığı diğer beyitler: (ND g.454/1)

Ey zaman zaman kirpiğimden inci misali yaş dökmemi sağlayan sevgili, aşkının ateşi gözyaşı ırmağımı tutuşturup yakacak diye korkuyorum.

Suyun tutuşup yanması gulüvve kaçan mübalağa olup aşk ateşinin yakıcılığını ortaya koymak için seçilmiş zarif bir ifadedir. Burada gözyaşının inciye benzetildiği (istiare),⁵⁴³ ateşle alakalandırıldığı, aşk ateşini söndürmeye yetmediği gibi yanabilir olduğu, ırmağa benzetildiği (istiare)⁵⁴⁴ ve aşkın ağılattığı görülebilir.

Gözün yaşadığı maceralar yüzünden akar

Meni ‘ışk odına atan gönüldür iy nigâr ammâ

Yanar bagrum ahar yaşum gözümün mâ-cerâsından (ND g.325/3)

Ey resim gibi güzel sevgili, beni aşk ateşine atan gönüldür ama gözümün yaşadığı maceralar yüzünden bağrım yanar, yaşım akar.

Bağrı yanık olmak ile ağlamak beraber yapılan eylemler olarak gösterilir. Gözyaşı gözün maceraları dolayısıyla akmaktadır. Buna binaen görmek eylemine bağlı olarak gerçekleştiği düşünülebilir. Üstelik görme işinin sadece maddi bir eylem olarak değil manevi özellik taşıyacak şekilde gerçekleştirildiği söylenebilir. Zira beyitte geçen ateşle ilgili tasavvurlar soyuttur. Buna mukabil görme işinin soyut/manevi olması muhtemeldir.

Aldatılmak ağlatır

Âline virmişem gönül alı çoh âle düşmesün

Yañağınun kızıl gülü üstüne jâle düşmesün (ND g.338/1)

(Ey) Aldatması, hilesi çok olan (sevgili), senin yanağının kızıl rengine gönül verdim, ona (gönle) hile etme de yanağının kızıl gülü üstüne çiy (gözyaşım) düşmesin.

Gülün üstüne çiy⁵⁴⁵ düşmesi motifini Nesîmî hileleriyle meşhur al yanaklı sevgilinin aldatmacaları yüzünden kendisinin gözyaşı dökmesine benzetmiştir. Âşığı ağlatan şeyler; sevgilinin yanağının kızıl rengi ve aldanmaktır.

⁵⁴³ Gözyaşının istiare yoluyla inciye benzetildiği beyitler: (ND g.406/1)

⁵⁴⁴ Gözyaşının istiareyle ırmağa benzetilmesine dair bkz. (ND tuy.223)

⁵⁴⁵ Gözyaşının istiare yoluyla çiy olarak anılmasına air bkz. (ND terc.II-5/2)

Hız. Yakub ile özdeşleşmiştir

Ya'küb olup ahıtmaz iseñ hūnı ciğerden

Mısır'a yetişüp Yūsuf-ı Ken'ān olamazsan (ND g.342/7)

Yakub gibi olup ciğer kanını akıtmazsan Mısır'a Yusuf gibi sultan olamazsın.

Hız. Yusuf'u kurtlar yedi haberi üzerine sevgili oğlunu kaybetmenin verdiği acıyla yıllarca ağlayan Hız. Yakub⁵⁴⁶ gibi olmak gerektiği söylenir. Onun gibi ciğerden kanlı yaş akıtmak lazımdır. Çünkü kanlı yaş, duyulan sevginin hakikatının nişanesidir. Aksi takdirde Mısır'a sultan olan Hız. Yusuf gibi olmayı dilemek beyhude olacaktır. Acı çekmeksizin ve bu acıda samimiyet göstermeksizin ödüle/ başarıya/ arzulanana kavuşmak mümkün değildir. Gözyaşı, arzulanan/ istenen şeye kavuşma vesilesi addedilir ve ciğerden geldiği söylenir.

Aşk sırrını ifşa eder, âşığa düşmandır

Evvelâ düşmen maña yaşum-durur kim fâş ider

Cân içinde her ne sır kim gizlenür agyârdan (ND g.343/4)

Her şeyden evvel gözyaşım bana düşmandır çünkü yürekte ne kadar gizli sır varsa hepsini ağyara ifşa eder ve âşığın gammazlar.

Gözyaşı; âşığın düşmanıdır, onu gammazlar, sırrı ifşa eder. Bu özellikleriyle şiirlerde sık sık olumsuzlanır.

Etkilenir

Nur-ı tecellî şu'lesi düşdi ezelde alına

Gözlerümüñ bu reng ile yaşı boyandı āline (ND g.377/1)

Ey sevgili, tecelli nurunun şulesi al yanağına düştü, benim de gözümün yaşı bu rengin hilesiyle kızıla boyandı.

Şule gözyaşını tetikler. Yârin (nur tecelli etmiş) yanağının kızıl rengini görmek ağlatır. Gözyaşı kanlıdır ve kan rengine boyanma özelliğine sahiptir.

Heba edilmiş ömür ağlatır

Geçürdüñ 'ömrüñi mühmel gerek ağla gerekse gül

⁵⁴⁶ Hız. Yakup'un bizzat hikâyesi ve şahsiyle gözyaşına temsil olması hakkında bkz. (ND müst.4/2)

Dahı elüñ irür degül anuñ firdevs bāgına (ND g.394/3)

(Ey serkeş!) Ömrünü ihmallerle geçirdin, (bu hale) ister ağla istersen gül; daha o sevgilinin Firdevs bahçesine (cennetine) elin ermedi.

Ömrü beyhude geçirmek, arzu edilene ulaşamamak insanı ağlatan sebepler olarak sıralanır. Ağlamak ve gülmek⁵⁴⁷ karşıt anlamlarıyla tenasüp içinde kullanılır. Ağlamanın da gülmenin de Firdevs cennetine ulaşmak konusunda işe yaramayacağı serkeş kimse için söylenir.

Ciğerden gelen kan ile boyanır

Dün ü gün iki gözümden ahıdur iner dāne

Ciğerüm kanı-y-ile gör kim bu yüzüm ne hoş boyandı (ND g.404/7)

(Ey sevgili!) Gece gündüz demeden iki gözümden inci gibi yaş dökülür; yüzüm ciğerimin kanıyla ne hoş boyandı, bak gör.

Gözyaşını inci addederek istiare yapmak klasik şiirin yaygın kullanımındır. Şairin anlattığına göre gözyaşı; gece gündüz akar, duraksızdır, ciğerden gelir,⁵⁴⁸ kanlıdır, yüzün üstünde akar, boyar,⁵⁴⁹ güzelleştirir.

Ölen kişinin ardından ağlanır

Kimi öñümce ağlar kimi vāy dir

Ölüm koymaz kamu yahşı yamanı (ND g.440/33)

Ölüm yaşlı genç ayrımı yapmaksızın vakti gelince gerçekleşen doğal bir olaydır. Ölen kişi için mevtanın yakınları, tanıdıkları gözyaşı döker. Ağlarken feryat figan etmek⁵⁵⁰ ise gelenektendir.

Sevgilinin dudağı ağılatır

Lebleri şîrîn nigāruñ fûrkat ü hicrānidur

Ahıdan yanınca şem‘uñ gözlerinden yaşını (ND g.442/2)

Resim gibi güzel sevgilinin dudağından ayrılmışlık, mumun gözlerinden yaş akıtmasına neden olur.

⁵⁴⁷ Ağlamakla gülmenin karşıtlık içinde anıldığı beyit için bkz. (ND g.446/8)

⁵⁴⁸ Gözyaşı kanlıdır çünkü yürekten/ ciğerden gelir: (ND g.233/7, g.286/7, g.452/3)

⁵⁴⁹ Gözyaşının boyama özelliği hakkında bkz. (ND g.283/3)

⁵⁵⁰ Gözyaşının ah/ vah/ vay ile birlikte geçtiği beyitler: (ND g.291/7, g.396/2)

Gözyaşının mum eriyiği şeklinde anılması (istiare) klasik şiirde epey yaygındır. Yârin güzellik unsurlarından dudağı ve ayrılık ağlamaya sebep gösterilir.⁵⁵¹

Merhametsizlik ağlatır

Zaferân tek beñzümi döndürdi ol bî-rahm yâr

Düşmeni handân idüp dostını giryân eyledi (ND g.456/2)

O merhametsiz sevgili benzimi safran rengine döndürdü; düşmanı güldürüp beni ağlattı.

Yârin merhametsizliği âşığı ağlatır.⁵⁵² Ağlamakla gülmek tezat içinde kullanılır.

Tesir eder, hasret ağlatır

İşidürse daş erir hasretde âh u zârımı

Ol gül-endâm yarı gör gönlümü sindân eyledi (ND g.456/5)

Hasret yüzünden ettiğim ahı ve döktüğüm yaşı işitirse taş erir; o gül endamlı sevgiliyi gör, gönlümü nasıl da örse çevirdi.

Ah ederek ağlamak sosyolojik bir davranıştır, pek çok kültürde örneğine rastlanır. Beyitte hasret yüzünden ağlama⁵⁵³ motifi mevcuttur. Ağlamanın tesir etme/ etkileme yönü vurgulanır.

Zerreler aşk yüzünden ağlar

Lâkin ol nâlenüñ misâli budur

Zerrelerden işidürem âvâz (ND terc. I-1/7)

Nesîmî âşığın ağlayıp inlemesi gibi zerrelerden dahi ses işittiğini söyler. Çünkü onlar da aşk yüzünden ağlar.

İnceltilmiş şarap olur

Geh 'ışkuñ ile gözüm tolar cām

⁵⁵¹ Sevgilinin güzellik unsurlarından dudağının veya dudağına duyulan hasretin ağlatması hakkında bkz. (ND g.373/8)

⁵⁵² Âşığın ağlaması hakkında bkz. (ND tuy.131)

⁵⁵³ Hasret ağlatır: (ND g.233/5, g.g.275/1, g.275/2, g.313/5, g.452/3)

Terkîk iderem şerâb içinde (ND terc.II-3/10)

(Ey sevgili!) Kimi zaman aşkın ile gözüm kadeh misali dolar ve gözümün içinde inceltmiş şarap hâsıl olur.

Şarabın kıvamını inceltmek gayesiyle içine su katma âdetine telmihte bulunulmuştur. Kanlı yaşın kanı şaraba, gözyaşı ise suya benzetilir. Gözyaşıyla seyreltilmiş kanlı yaş şarabı gözü dolduracak kadar çoktur (göz ise kadeh konumundadır). Bu tarzda ağlamaya gerekçe olarak sevgiliye duyulan aşk gösterilir.

Yârin dudağının hayali ağlatır

Leb ü la'lüñ hayâline her dem

Tökdi çeşmüm bu la'l ü mercânı (ND terc.III-1/11)

(Ey sevgili!) Lal taşına benzeyen dudağının hayali ile gözüm her an lal ile mercan misali kanlı yaş döker.

Gözyaşı kanlıdır, lal ile mercan rengindedir (kırmızı), durmaz akar, her an dökülür, kıymetlidir ve ağlamak için sevgilinin hayali⁵⁵⁴ kâfi sayılır.

Kıymetlidir, sevgilinin bakışı ağlama sebebidir

Leb ü dendānuññ hayalinden

Nazaruñdan ki la'l-i dūr pāşam (ND terc.III-3/6)

(Ey sevgili!) Dudağının ile dişinin hayalinden ve bakışından dolayı lal ve inci kıymetinde kanlı gözyaşı saçıyorum.

Beyte göre gözyaşının özellikleri şu şekildedir: Sevgilinin güzellik unsurlarından dişi ve dudağının yanı sıra hayali ve bakışı ağlamak için gösterilen nedenlerdir.⁵⁵⁵ Kanlı yaş ortalığa saçılması yönüyle lal taşına ve inciye benzetilerek değeri vurgulanır.

3.1.12.4. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr

Ateş ile nur ağlar

Putlarumuzun yüregi tagladı

⁵⁵⁴ Sevgilinin hayalinin âşığı ağlatması hakkında bkz. (ND g.381/6)

⁵⁵⁵ Sevgilinin güzellik unsurlarından dişi ağlatır: (ND g.260/7, g.281/7, g.297/3)

Nār u nūr anuñ elinden agladı (GMT 123)

Mantıku't-tayr'da anlatıldığına göre Hz. Muhammed henüz küçük bir çocukken halkı İslamiyete davet eder. Halk, Ebu Talib'e hürmet ettiklerini ve herkes gibi putlara tapındıklarını, bundan vazgeçmeyeceklerini söyleyince Hz. Muhammed onların tapındığı putların batılığında dem vurur. İnsanlar hayret içinde kalır ve durumu Ebu Talib'e haber verir. Muhammed'in putları nasıl eleştirdiğini yukarıdaki beyitte geçtiği üzere aktarırlar. Söz yerine Muhammed'in ağzından çıkanlar adeta ateştir. (Beyitte geçen "nar ile nur" madde ve köken olarak aynıken tecelli ve manada ayrılırlar) Söz ateşi öylesine yakıcıdır ki nar ile nur bu sözlerin karşısında ağlar.

Beyte su unsuru olan gözyaşı açısından bakılırsa şu tespitlere ulaşılır: Ateş ağlar, nur ağlar, yakıcı söz ağlatır.

Söz ağlatır

Datlu sözler gönli 'ışka bagladur

İşidenleruñ gözini agladur (GMT 1680)

Tatlı söz, gönlü aşka bağlar ve duyanı ağlatır.

Geceye kadar sürmesi aşk sebebiyledir

Ol gün anda giceye degin kalur

Manzaruñ karşusına zārî kılur (GMT 378)

Âşığın (âşıklığın) temel özelliklerinden bir tanesi ağlamasıdır.⁵⁵⁶ Fakat bu ağlayış normalin ötesindedir. Geceye kadar süren, bitip tükenmek bilmeyen, coştukça coşan, hayranlıkla ve aklın yitimiyle karışık, ümit ve korku içeren, bünyede akıl-sabır bırakmayan türdendir.

Gece vakti şiddetlenir

Gice çün dür dökdi dîbâ üstine

Çarh inçü saçdı mînâ üstine (GMT 381)

⁵⁵⁶ Aşkın ağlatmasına ve gözyaşının âşıklığın sembolü oluşuna dair bkz. (GMT 372)

Aşk ve dökülen gözyaşı geceleri şiddetlenir, çoğalır. Gözyaşı şekil, kıymet, hareket kabiliyeti gibi yönlerle sık sık inceye teşbih edilir. Yağmur ile çiy ise gözyaşı incisine kapalı istiareyle benzetilir.

Gönlün mâsivâdan temizlenmesine olanak sağlar

Od içinde göñli mum gibi yanar

Gözlerinden yaş yirine kan iner (GMT 692)

Gözden dökülen ciğer kanı âşğın üzüntüsünün derinliğini gösterir. Adeta hüzünden mamul olan bu kanın gönlü mâsivâdan temizlediğine inanılır. Kanlı gözyaşı hakiki ve saf aşkın özelliğidir.

Feleğin hatırını dağlayacak kuvvettedir

Eyle zârılık-ıla zâr agladı

Kim felekler hâtırını tagladı (GMT 666)

Yürekten gelerek dökülen gözyaşının tesiri feleklerin hatırını dağlayabilecek muazzamlıktadır.

Gök ile yer ağlar, ağlayanı görmek ağlatır

Eyle zârî kıldılar kim yir ü gög

Ol figândan agladı vü kodı ög (GMT 637)

Dua edip bir dileğin gerçekleşmesi için yakarmak, ağlamak gelenek kabilindedir ve samimiyetin nişanı addedilir. Bu yakarış kimi zaman yağmur yağsın diye kimi zaman da bir dert son bulsun diyedir. Fakat bazı hallerde bu yakarış, ağlayış öyle tesirlidir ki ağlayanla beraber (ağlayanı görmek ağlattığı için) gökyüzü ve yeryüzü de ağlar. Gülşehrî'nin beytinde şeyhleri (Şeyh San'an) tekrar eskisi gibi imana dönsün, âşıklığın getirdiği kâfirlikten kurtulsun diye Allah'a yakaran müritler anlatılır.

Toprağa karılır

Topraga göz yaşlarını kardılar

Bir mağârada çile çıkardılar (GMT 638)

Gözyaşı toprağa karılmasıyla ele alınır. Karmak; suyun önündeki set dolayısıyla birikip kabarması, katmak/ karıştırmak/ birleştirmek demektir. Şeyhleri iyileşsin diye Allah'a yakarıp ağlayan müritlerin gözyaşı toprağa karılır. Yani dökülen yaşın toprakta birikecek ve onu birbirine karıştıracak kadar fazla olduğu anlaşılır.

Gülşehrî'nin beytindeki mağara motifi, çile çıkarma motifi ve toprağa karılan gözyaşı imgesi akla üç hadiseyi getirir:

- 1) Hz. Âdem'in yaratılışı (rivayete göre Âdem yaratılırken vücudu kırk gün bekletilmiştir. Çile ise kırk gün süren riyazet demektir)
- 2) Hz. Âdem'in işlediği günah için yıllarca af dilemesi⁵⁵⁷
- 3) Eski Türk mitolojisinde ilk insanın yaratılışı⁵⁵⁸

Ölüm vaktinin yaklaşmasını idrak etmek ağlatır

Üstine çıkar dahı yüz sâz-ıla

Zârılar kılur latîf âvâz-ıla (GMT 3828)

Ölüm kavramı ile gözyaşı sık sık beraber anılır. Örneğin; efsaneye göre kaknüs adlı ulu bir kuş vardır, Hindistan civarında yaşar. Uzun gagasındaki deliklerden rüzgâr geçince birbirinden hoş ve çeşit çeşit melodiler çıkarır. Kaknüsün ömrü bin yıldır. Ömrü tükenince meşe ağaçlarından odun toplar ve yığıdığı odunların üstüne çıkıp latif bir ses ile ağladığı söylenir.

Burada kaknüsün ötüşü ağlamaya benzetilir ve kuşun ağlamasına gerekçe olarak da ölüm vaktinin yaklaştığının idraki gösterilebilir.

Ölüm haberi almak ağlatır

‘Avrat işitdi kim ölmüş Yemlihâ

Ağladı çok gözinüñ yaşın sıkı (GMT 2932)

Göz kapakları açılıp kapanınca gözde biriken yaş aşağı süzülür. Bu hali anlatmak için halk arasında gözyaşı sıkımak ifadesi türemiştir. Yukarıdaki beyitte

⁵⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için tezin “Yahudilik Hristiyanlık ve İslamiyet’te Su” başlıklı bölümüne bakılabilir.

⁵⁵⁸ Eski Türk mitolojisinde yaratılış ve mağara motifi için tezin “Su Temelli Yaratılış İnançları” başlıklı bölümüne; Ögel/1, 2014: 25-6, 451-531’e ve İnan, 2015: 21’e bakılabilir.

geçen deyim çok ağlamak manasında kullanılır. Ağlamaya sebep “ölüm haberi almak” gösterilir.

Şükranelik olacak kadar kıymetlidir

İster-iseñ cümle dāmuñ dānesi

Olmaya iki gözün şükranesi (GMT 3073)

Şükranê; teşekkür alameti, iyilik bilme nişanesi, nimet verene karşı teşekkür etmek manalarına gelir. Beyitte gözyaşının kıymetine atıf yapılarak şükranelik özelliğinden bahsedilir.

Asilerin gözyaşı cehennem ateşiyle söner

Tamu kim her kâfiri köyündürür

Āsinüñ gözi yaşı söyündürür (GMT 3131)

Klasik Türk şiirinde gözyaşı yakıcı özelliği ile anılır. Fakat cehennemin yakıcılığı öylesine fazladır ki gözyaşının ateşini söndürecek aşırılıktadır. Cehennemin her kâfiri şiddetle yaktığı ve asilerin işlediği günahlardan ötürü cehennem azabıyla döktüğü gözyaşını bu ateşin söndürdüğü söylenir. Gülşehrî'nin yukarıdaki beytinde ateşin ateşle söndürülmesi tahayyülü kullanılır. Burada cehennem ateşi hakiki olup cehennemliklerin gözyaşındaki ateş batılıktan kinaye olarak düşünülebilir.

Pişmanlıkla dökülen yaşı Allah sever

Kimi ayagın düzer kimi başın

Ben severem āsinüñ gözi yaşın (GMT 3134)

Ol yazuklu kim dutar yaşlu gözin

Yıgdür ol erden kim öger kendüzin (GMT 3139)

Gülşehrî yukarıdaki beyitlerinde rahmetten kinaye olarak asilerin işlediği günah yüzünden pişmanlıkla dökülen gözyaşını Allah'ın sevdiğini belirtir. Gözü yaşlı günahkârların, kendini öven (kibirli) kişilerden iyi olduğu söylenir.

3.1.12.5. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Güzellik ve hayranlık ağlama sebebidir

Görüp buñları hayrân kaldıdı

Bular atama_‘aceb neden kaldıdı (HMSN 505)

Tolup gözleri indi yaş yüzine

İçin söyledi kendü kendüzine (HMSN 506)

Klasik şiir babında ağlama gerekçesi türlü türdür. Hoca Mes‘ud’un mesnevisindekiler de böyle olup epey çeşitlilik gösterir. Örneğin güzellik ve hayranlık insanı ağlatan iki öge olarak anılır.

Yolcu uğurlamak ağlama sebebidir

Atası gözinde öpüp ağladı

Gözi yaşı ırmahlayın çağladı (HMSN 794)

Süheyl aşkla sevdiği kadını bulmak için yola çıkmadan babasını görmeye gider. Bahr (babası) ise oğlunu gözünden öpüp ağlarken akıttığı yaş ırmak gibi çağlar. Gözyaşı çağıldayarak akması yönüyle ırmağa benzetilir.⁵⁵⁹ Beyitte yolcu uğurlarken ağlama âdeti işlenir.

Aşk sırrını ifşa eder, pınardır, bir damlası ölüme götürebilir

‘Aceb nesnedür bu gözün bıñarı

Ki bir tamlası gark ider biñ eri (HMSN 1195)

Aşk insanı ağlatan bir başka nedendir. Nakkaş Süheyl’i sarhoş olup da ağlamaması hususunda uyarır. Çünkü gözyaşı Süheyl’in âşıklığını açığa vuracaktır.⁵⁶⁰ Hal böyle olunca onları misafir eden Çin şahı durumu anlayacak ve Süheyl ile beraberindekileri yok edecektir. Beyitte geçtiği kadarıyla gözyaşı “aşk sırrının ifşa nedeni”dir ve “aşkın delili”dir.

Arzulananana ulaşamamak ağlatır

⁵⁵⁹ Gözyaşının ırmak gibi çağlaması hakkında bkz. (HMSN 1505)

⁵⁶⁰ Aşkın ağlattığını konu edinen beyitler: (HMSN 563, 1505, 1947, 3174)

Dün ü günin anca figân eyledi

Yaşın seyl gibi revân eyledi (HMSN 1399)

Yukarıdaki mısralarda Süheyl'in sevdiği kadını (Nevbahâr) görmeyi umması ve arzusuna ulaşamayışı yüzünden ağladığı anlatılır. Sevgili uğruna gece gündüz bol bol akıtılan gözyaşı burada arzulanana ulaşamamanın sonucunda dökülen ve sele benzetilen bir unsurdur. Ağlamak sık sık “feryat figanla” birlikte anılır.

Dost olur

Garîblıhda gözüm çü yaş tolısar

Benüm mûnisüm dün gün ol olısar (HMSN 2311)

Süheyl babasına duyduğu hasret ile ağlar.⁵⁶¹ Döktüğü yaş ise onun en yakın dostu olur.

Endişe ağlama sebebidir

Baňa dirlik ansuz ko hîç olmasun

Adumdan cihânda nişân kalmasun (HMSN 2780)

Şunuñ bigi zârîlîg itdi nakâş

Ki ağladı anuñ ile tağ u taş (HMSN 2781)

Endişe insanı ağlattığı gibi ağlayanı görmek de ağlatır.⁵⁶² Beyte göre nakkaş (ressam) ayrı düştüğü Süheyl için endişelenip ağlar. Dağ ile taşın dahi ağlaması, ifadenin gücünü arttırmak amacıyla sık kullanılan deyişlerdendir.

Uyurken ağlanır

Ol uyhu arasında yaş dökdi çoh

Düş içinde su içmek assısı yoh (HMSN 2915)

Nevbahâr sevdiğinden, yuvasından ve tanıdığı herkesten uzakta tek başına yaşam mücadelesi verir. Rüyasında sevdiğini (Süheyl'i) görür, birbirlerine karşılıklı şiir okurlar. Bu esnada Nevbahâr epey ağlamıştır. Fakat uyku arasında dökülen yaşın, rüyada içilen suyun dert ile yanan kimseye faydası yoktur.

⁵⁶¹Ayrılık acısının ağlatmasını konu edinen beyitler: (HMSN 802, 803)

⁵⁶²Ağlayanı görmek ağlatır, konusuna yer veren diğer beyitler: (HMSN 803, 2781, 4888, 3507)

Hasret, yokluk/ yoksunluk, zor şartta yaşam mücadelesi vermek, yalnızlık ağlama nedenlerinden sayılır. Ayrıca uyurken ağlamaktan bahsedilir ve faydasızlığı vurgulanır.

Yolunu kaybetmek ağlatır

Çok ağladı gözleri yaş dökdi bol

Hîç anlamaz oldu ne iz ü ne yol (HMSN 4063)

Yahudi tüccar yolunu kaybedince epey ağlar. İnsanın yolunu yönünü kaybetmesi ağlama sebebi sayılır.

Dünyanın altında duran öküzü ıslatacak kadar çoktur

Döküldi yire ol kadar kanlu yaş

Ki yiri götüren öküz oldu yaş (HMSN 5505)

Ölüm başlı başına ağlama sebebi gösterilen bir kavramdır. Yemen Şahı Bahr'ın vefatından sonra ölüm haberini alan herkes ağlar. Akan yaş öylesine çoktur ki hem yeryüzünü kaplar hem de dünyanın üzerinde durduğu öküzü ıslatır. İnanca göre dünya bir öküzün boynuzları üzerinde durmaktadır. Batı mitolojisinde bu öküzün yerini "Atlas" karakteri alır. Beyitte bu mitolojik söylenceye telmih yapılarak mübalağa yollu gözyaşının çokluğu vurgulanır.

Kişiyen yakın kimse tarafından silinmesi umulur

Nideyim bulunmadı bir kimsenem

Ki sile gözüm üzre görürse nem (HMSN 1403)

Ağlamaya sebep olan şeyler dışında şairler gözyaşını farklı özellikleriyle ele alır ve onu benzetmelerde kullanır. Mesela, gözyaşını silen kişi insanın en yakını addedilir. Nitekim Süheyl, nakkaşa (ressam) dert yanar, sevdiğine ulaşamadığını, onu göremediğini söyler, göz yaşını silecek kimsenin bulunmayışından yakınır. Anlaşıldığına göre aşk yüzünden ağlayan âşğın yaşını silecek kişi çokça sevilip sayılan, insanın en yakınında bulunan birisi olmalıdır.

Âşıklar arası iletişimi sağlar

Şu havza ki düzmiş idi ol kişi

Su olmasa tap idi gözi yaşı (HMSN 1506)

Süheyl'in Nevbahâr'ın aksini görmesini sağlayan havuzda (Çin şahı inşa ettirmiştir) su olmasaydı bile Süheyl'in döktüğü yaş o havuza kâfi gelirdi, manasındaki beyitte gözyaşı, âşıklar arası iletişimi sağlayan unsur görevindedir. Havuzdaki suyun kesilmesi iletişimin sonlanması demek olsaydı bile Süheyl aşk acısıyla döktüğü yaş sayesinde havuzu nasıl nasıl doldurur, iletişim kanalını tekrar kurardı. Burada aşk acısıyla ağlayan âşık motifine yer verilip gözyaşının iletişim aracı olduğu söylenmiştir.

Yâri görmek ağlatır, güneş göz yaşartır

Yüzün görelî gitmeyiser yaş gözümden

Lâ-büd güneşe kim ki baha gözi ola yoş (HMSN 1644)

Sevgiliyi görünce âşığın ağlaması ile güneşe bakınca gözün yaşarması hadisesi arasında hüsn-i talil yoluyla alaka kurulur.

Laleye, inciye ve çiy tanesine benzetilir

Bunu dir iken göredüñ sanasın

Ki nergis döker la'le dür-dânesin (HMSN 1897)

Gözyaşı kanlı olduğu için sevgilinin nergis gözünden dökülen yaş lalenin üzerindeki çiy taneleri gibi kırmızı kırmızı görünür (istiare). Gözyaşı renk yönüyle laleye, yuvarlaklık yönüyle çiy tanesine ve inciye benzetilir (istiare)⁵⁶³.

Taşkındır, sel olur

Kadar ağladı kim gözi bıñarı

Taşup sile vireydi on biñ eri (HMSN 4390)

Beyitte göz, “insan gözü ve su kaynağı” manasında olacak şekilde tevriyeli kullanılmıştır. “Göz pınarı ile su membainin pınarı” yine tevriyeli kullanılan ikinci ögedir. Göz, pınar,⁵⁶⁴ sel, taşmak kelimeleri tenasüp alakası içindedir. Taşkınlık, çokluk, etrafı kaplayıcılık yönleriyle gözyaşı sele benzetilir.

⁵⁶³ Gözyaşının inciye teşbih edildiği beyitler: (HMSN 1460, 1897). Gözyaşının inciye istiareyle benzetildiği beyit için bkz. (HMSN 3174)

⁵⁶⁴ Gözyaşının pınara benzetildiği beyit için bkz. (HMSN 3416)

Nil nehrini taşırır

Akup yaşlaruñ sıl tutmışdı Nîl

Suvarmışdı kuru yiri niçe mîl (HMSN 5513)

Yemen Şahı Bahr ölünce ardından dökülen yaşlar Nil Nehri'nin sel olup taşmasına neden olur. Böylece çevre yörede ıslanmadık bir tek kuru yer kalmaz. Her yeri kaplayıp ıslatacak kadar çokluğu vurgulanan gözyaşının Nil nehrini sele dönüştürdüğü söylenir.

Emeği yansıtır

Niçe yıllar agırtmışam başumı

Gice gündüz akıtmışam yaşumı (HMSN 5641)

Hoca Mes'ûd mesneviyi yazarken büyük emek verip çaba sarf ettiğini vurgulamak maksatlı “gece gündüz ağladım” demektedir. Gözyaşının beyitte emeğin sembolü olduğunu söylenebilir.

Gizlenmelidir, düşmana gösterilmez

Belâ gizlemek yig ki düşmân bile

Kişinüñ kan agladugına güle (HMSN 5663)

Dert içinde kan ağlamak düşmanı güldürür, dolayısıyla başa gelen musibet gizli tutulmalıdır.

3.1.12.6. Ahmedî, İskendernâme⁵⁶⁵

Yeryüzünü kaplar

Âhı gök âyînesin itmişdi jeng

Olmuş-ıdı yaşı-la yir sürh-reng (Aİ-YA 1564)

Ciğer kanıyla harmanlanan gözyaşının yere döküldüğü ve yaşın çokluğundan kinayeye döküldüğü her yeri kızıla boyadığı dile getirilir. Gözyaşı ile ah etmek arasındaki tenasübî bağ belirginleştirilir.⁵⁶⁶

⁵⁶⁵ Gözyaşı âşğın dostu ve yoldaşdır: (Aİ-YA 1560). Gözyaşı istiare yoluyla inciye benzetilir: (Aİ-YA 1688). Ağlayanı gören kişinin yüreği dağlanır: (Aİ-YA 1840)

Kum tanelerinden yağmur damlalarından aşkıdır

Yagmuruñ katrelerinden çoh-durur

Rîgüñ eczâsından ol artuh-durur (Aİ-YA 1592)

İskender'in Gülşah'a olan aşkının şevki öylesine çoktur ki yağmur damlaları İskender'in gözyaşının yanında azınlıkta kalır denir ve gözyaşı yüceltilir. Üstelik dökülen yağ kum tanesinden sayıca fazla addedilir.

Mum ağlar, yaralı olmak ağlatır

Gözi yaşlu içi başlu olmuşam

Her gice od içinde taña kalmışam (Aİ-YA 29)

Mum intak sanatıyla dile gelip pervaneye kendinden bahsederken gözünün yaşlı yüreğinin yaralı olduğunu söyler. Bunlar âşıklık halleridir (sembolleşme). Mum eriyiği gözyaşına istiare edilir.⁵⁶⁷ Anlaşıldığına göre gözyaşı geceleri artan yapıdadır, ateşle ilgilidir ve yaralı olmak ağlamaya sebeptir.

Mum eriyiğine benzetilir

Başımı kesdükçe olur zinde-ter

Yaşımı dökdükç' olur hoş-hande-ter (Aİ-YA 1700)

Âşıklık zor zanaattır. Canın buna dayanıklı olması gerekir. Çünkü aşk insanı mum misali öldürüp öldürüp diriltir. Mesela mumun başını kestikçe parıltısı, ışığı artar. Mum eriyiği akınca yine ışığın parlaklığı artar. Parlaklığın artması sevgilinin tebessüm etmesi gibidir. Ahmedî'nin beytinde mum eriyiği ile âşığın gözyaşı arasında sıcaklık, akışkanlık, şekil, renk gibi yönlerden bağlaşımlar görülür (istiare). Âşığın ağlamasının (mumun eriyip akması) sevgiliyi güldürmesinden (eriyiği akan mumun parlaması) bahsedilir.

Alevî bir kayaktan doğar

Şem' bigi yandı varum kuru yaş

Od içinde_ahar gözümünden kanlu yaş (Aİ-YA 1790)

⁵⁶⁶ Gözyaşının ah ile birlikte anılmasına dair bkz. (Aİ-YA 1563)

⁵⁶⁷ Gözyaşı ile mum eriyiğinin istiare yoluyla alakalandırıldığı örnek için bkz. (Aİ-YA 1792)

Gönül ateşi içinden akan kanlı yaş tasvirinde eriyiğin mumun kendi alevinden dökülüşü anlatır. Hâlbuki bilindiği üzere ateş mumun reçinesini/ cismini eritince göz yaşına benzeyen eriyik dökülmektedir. Fakat Ahmedî gözyaşına benzeyen eriyiğin mumun ateşinden döküldüğünü söyleyerek “kanlı gözyaşı” tasvirini daha da kızıla boyar. Gözyaşını katı bir cismanilikten uzaklaştırıp alevî bir kaynaktan doğurur. Böylece gözyaşının kanlı rengi mum aleviyle özdeşleştirilmiş olur. Âşığın (İskender) varlığında yakılan “kuru-yaş”tan kasıt ise “hılt”tır. Yaş kelimesi tevriyelidir.

Sel olup dalgandır

Oldı elif kaddi anuñ hem şekl-i nûn

Gözlerinden mevc ururdi seyl-i hûn (Aİ-YA 1405)

Elçi kılığında saraya giren İskender’i beğenip ona gönlünü kaptıran Gülşah aşk ile ağlar.⁵⁶⁸ Gözünden akan kanlı⁵⁶⁹ yaş seli⁵⁷⁰ dalgalar vurdurur. Âşıklık hallerinden biri olan ağlamak, Ahmedî’nin beytinde mübalağa yoluyla dalgalar vuran bir sel ile temsil edilir.

Dalgalanarak akar

Gözlerümüñ mevci deryâya irer

Âhumuñ düdi süreyyâya irer (Aİ-YA 1657)

Gülşah mektubunda İskender’den ayrı kalmaya dayanmadığını dile getirir; “gözümün dalgası denize erer, ahımın dumanı da Süreyya takımıyıldızına...” der. Tasvir edilen sahnedeki “denize ulaşan dalga” motifi “çokluk” a sembol olarak algılanabilir. Ah ile tenasübî alaka taşıyan gözyaşı denize teşbih edilir, ayrılık acısının ağlattığı söylenerek gözyaşının dalgalanarak akma hususiyetine değinilir.

Yârden haber almak ağlatır, çimenliğe dökülünce lale olur

Agladı şöyle ki ebr-i nev-bahâr

Gözleri yaş’itdi yiri lâle-zâr (Aİ-YA 1838)

⁵⁶⁸ Aşkın ağlatmasıyla ilgili beyitler: (Aİ-YA 1560, 1792, 1840)

⁵⁶⁹ Gözyaşının kanlı oluşu hakkındaki beyitler: (Aİ-YA 1408, 1840, 1843, 7467)

⁵⁷⁰ Gözyaşının sele benzetildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 1563)

İskender Gülşah'ın kaldığı kalenin etrafını kuşatmış, oraya çadır kurmuştur. Fethi hemen gerçekleştirmeyişi Gülşah'ı korkutmamak içindir. İskender Gülşah'a bir name yazar ve ok ile bu nameyi yollar. Daha nameyi okumadan, yalnızca oku görmekle Gülşah gözyaşına boğulur ve sonra kendinden geçer. On iki gün boyunca akli başından gider. Görenler onu beyitteki gibi tasvir eder.

Bahar yağmurlarıyla çayır çimenin lale dolmasına sebep (hüsn-i talil yoluyla) Gülşah'ın aşk ile kan ağlamasıdır, denilir. Lale ile kanlı gözyaşı renk, şekil, tek tek olmak gibi özellikler yönünden benzeştirilir. Sevgiliden haber/ mektup almak yahut âşık olmak ağlama gerekçesi iken ağlayanı görmenin de ağlattığı ifade edilir.⁵⁷¹

Aşırısı akli baştan alır

Nâmeyi yazup yüregi itdi cûş

Şol kadar agladı k'andan gitdi hûş (Aİ-YA 1900)

Çok ağlamanın akli baştan aldığı, mektup yazmanın kişiyi ağlattığı, sevgili uğrunda ağlandığı belirtilen beyitte yâri uğruna ağlayan âşığın aklının gittiği (hayranlık makamı) söylenir.

Mektup almak ağlatır

Ol kadar kan aglayuban dökdi yaş

K'oldı her ne kurı-y-ısa yirde yaş (Aİ-YA 1640)

İskender'in aşk mektubuna sevinen Gülşah ağlar ve sonra eline kalem alıp cevaben bir mektup yazar. Beyitte “yaş” kelimesiyle cinas yapılır. Gülşah'ın aşırı derecede ağlamasına ölçü olarak “kuru ne varsa hepsi ıslandı, yamyaş oldu” denilir. Yukarıdaki betimlemeye göre sevgiliden mektup yahut bir haber almanın ağlattığı dile getirilir.

Ney ağlar

Yahmış ucdan uca anı âh u derd

Şem' big' olmuş nizâr u zâr u zerd (Aİ-YA 2810)

⁵⁷¹ Ağlayanı görmek ağlatır konusunu ele alan beyit için ayrıca bkz. (Aİ-YA 1563)

Ney, delikleri yakılarak açılmış üflemeli sazlardandır. Deliklerinin yakılarak açılması ile dert yüzünden yanıp yakılmak arasına bağlantı kurularak onun bu haliyle muma benzediği söylenir. Ney tıpkı mum gibi eriyip (kuruyup) sararmış, inilti çıkarılmaya başlamıştır. Yanarken mumun çıkardığı cızırtılar ile ney sesindeki hüzünlü tını ağlamaya benzetilir. Dert yüzünden ah ederek ağlayan⁵⁷² ney motifi işlenir.

Hatırlanmak isteği ağlatır

Ben ki bu nakş-ıla dîvân bağlaram
Kendüzümü dirliğümde ağlaram (Aİ-YA 3046)

Bini benden soñra tâ hod kim aña
Yâ terahhum kim ide birgün baña (Aİ-YA 3047)

Gözyaşı dökme nedenleri çeşit çeşittir. Misal yukarıdaki beyitlerde Ahmedî'nin yakınıp ağlaması böyle görünür. Yazdığı dîvân ile kendi dirliğini sağladığını, zira bu Dîvân olmasa öldükten sonra kendisini kimsenin anmayacağını, ona merhamet etmeyeceğini söyler. Bu hal onu henüz yaşarken ağlatmaktadır. Hatırlanmak isteği ile ağlandığı dile getirilir.

Ceyhun Irmağı'na döner, vefasızlık ağlatır, geçici dünyaya aldanmak ağlama sebebidir

Hoş-durur dünyâda olmah kâm-kâr
Bu yavuz kim bî-vefâdur rûzigâr (Aİ-YA 4212)

Yüregüm bu derd-ile pür-hûndur
Gözlerüm bu verd-ile Ceyhûndur (Aİ-YA 4213)

Gözyaşının Ceyhun ırmağı gibi akmasına çeşitli nedenler vesile olur.⁵⁷³ Bunlardan bir tanesi Ahmedî'nin beytindeki gibi gelip geçici dünyanın mutluluklarına kapılmak derdidir. Kanlılığı, çokluğu ile betimlenen gözyaşının akmasına vefasızlık, dert, dünyanın gelip geçiciliği delil gösterilir.

⁵⁷² Dert ağlatmasına dair bkz. (Aİ-YA 1840)

⁵⁷³ Âşığın gözyaşlarının Ceyhun nehrine teşbih edildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 1408)

Kahr çekmek ağlatır

İy niçe Dahhâki kim devr-i sipihr

Kahr-ıla agladur itmez hîç mihr (Aİ-YA 5293)

Ağlamak için muhtelif gereklerden biri kahr çekmektir. Feridun Dahhâk'i yenince onu bir mağaraya kapatırlar ve Dahhâk orada feleğin kahrı yüzünden ağlar. Felek "ağlatan" konumundadır.

Dileğin gerçekleşmemesi ağlatır

Niçe kim aglayuban dökdi-y-se yaş

Virmedi hergiz Siyâvûş aña baş (Aİ-YA 5465)

Yaşlı Keykavus'la evli olan genç Suda kız, Keykavus'un oğlu Siyavuş'u görür ve ona vurulur. Siyavuş'u dileyip çokça ağlar, zira aşk yapısı gereği kişiyi ağlatır. Siyavuş ise Suda'nın aşkına karşılık vermez. Beyitte ağlamaya neden olarak "gerçekleşmesi istenen dilek" gösterilebilir.

İmrenmek ve kıskanmak ağlatır

İşledi bir iş k'anuñ Sâm-ı süvâr

Diñlese destânını kala-y-dı zâr (Aİ-YA 6196)

İmrenmek, kıskanmak kişiyi ağlatan diğer sebeptir. Ebu'l-Abbas imam seçildikten sonra yaptığı işlerle Sam'a⁵⁷⁴ parmak ısırtacak kadar başarı kazanır. Hatta onun başarısı destan diye yazılsa destanı dinlediğinde Sam muhakkak ağlardı, denir.

Mahşer düşüncesi ağlatır

Şâh çün fikr itdi üşbu sözleri

Yaş yirine kan ahıtdı gözleri (Aİ-YA 7317)

Hızır İskender'e, kendinden sonra gelecek şahları ve mahşer gününü anlattıktan sonra kaybolur. İskender bu sözleri düşünüp kan ağlar. Dolayısıyla mahşer düşüncesi, fanilik ve yeri doldurulacak bir kimse olmak düşüncesi insanda

⁵⁷⁴ Sam: Şeh-nâme'de geçen bir kahramandır. Minuçihr'in büyük savaşçısıdır. Bir ejderhayı tek yumrukta öldürmüştür ve bu sebeple ona 'tek vuruşlu Sâm' lakabı takılmıştır. Bkz. Yıldırım, 2006: 603-4.

kan ağlama gerekçeleridir. Nitekim insanın kaçınılması imkânsız en büyük yenilgisi budur denilebilir.

Dünyadalık ağlatır

Derd ü mihnetde-durur bunda olan

Bir yıl aghlasa gerek bir dem gülen (Aİ-YA 7624)

Dünyadalık, dert ve sıkıntı çektirir, bir an gülenin bir yıl boyunca ağlayasını getirir. Gülmek ile ağlamanın oranlandığı beyitte dünyadalık çokça ağlama sebebi addedilir.

‘Anâsır-ı erba‘a ağlatır

Bir nefes güldüğü-çün gel bunda şâd

Gör nider âteşle aña hâk ü bâd (Aİ-YA 7625)

İnsanı bir nefesçik güldüğü için ‘anâsır’ın üç temel unsuru olan ateş-toprak-rüzgârın (yani dünya) ne hale getirdiğine bak, manasındaki mısralarda dünyadalığın dert ve sıkıntı verdiği, bir an gülene bir yıl ağlama getirdiği söylenir. ‘Anâsır-ı erba‘anın insanı ağlattığı ifade edilir.

Emele ulaşma isteği ağlatır

Âb-ı hayvân isdeyüben gelmişem

Uş burada zâr u hayrân kalmışam (Aİ-YA 7784)

İskender hayat suyunun peşindeyken ağlamaklı bir hale bürünür ve aklı başından gitmişçesine hayran hayran dolanır. Beyitte ağlama vesilesi olarak “ulaşılmak istenen emel” gösterilebilir.

Ölüm hakikati ağlatır

Andan aghlayu gidüp şâh-ı cihân

Râst kıldı cânib-i şarka inân (Aİ-YA 7788)

Gitdi dil-hasta oradan subh-dem

Huşk-leb olmuş gözi toptolu nem (Aİ-YA 7874)

Zâr agrayu idiben âh-ı serd
Bir biti yazd'ânesine tolu derd (Aİ-YA 7888)

Şeh buyurdı tir bârân itdiler
Var pelengi anda bî-cân itdiler (Aİ-YA 7800)

Hakikat hayal kırıklığına uğrattığı, kabullenmesi zor durumları, olguları ortaya koyduğu için ağlatır. Yukarıdaki ilk iki beyitte İskender'in ölüm hakikati karşısında yaşadığı hayal kırıklığına temsilen gözyaşı döktüğü hikâye edilir. Hayal kırıklığı ve ölümü kabullenmenin zorluğu ağlamaya sebep gösterilir. Üçüncü beyitte ise attan düşüp ölüm döşeğine konan İskender'in vasiyetnâme yazarken gözyaşına boğulduğu söylenir. Burada da ölüm hakikatinin ağlamaya gerekçe addedildiği anlaşılır.

Cenazenin ardından ağlanır

Tag u taş agrayu didi âh âh
K'öldi yigitlikde Zülkarneyn şâh (Aİ-YA 7954)

Yirde gökde hiç zerre kalmadı
K'anuñ öldüğine nâle kılmadı (Aİ-YA 7955)

Agrayup üstine anuñ zâr zâr
Gözlerinden dökdi hûnîn-cûybâr (Aİ-YA 7961)

Geleneğe göre ölen kişinin ardından ağlamak, yas ile üzüntü nişanesidir. Beyitte dağın, taşın ah etmesi ile ağlamak arasında tenasübî bağ bulunduğu anlaşılır. Gözyaşının kanlı oluşuna değinilerek ırmağa benzetildiği görülür.⁵⁷⁵

3.1.12.7. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Hasret ağlatır

Karavaşın satdı oğlın ol zamân
Zârî kılup iñledi ol nâ-tüvân (KDYZ 46)

⁵⁷⁵ Gözyaşının ırmağa benzetildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 7467)

Ben yetîmüñ giçdi günü derd ile

Âh-ı hasret birle kalmış hor (u) zâr (KDYZ 469)

Ayrılık/ hasret insanı ağlatan temel faktörlerin başında gelir. Örneğin Hz. Yusuf'un annesi doğumda ölünce babası (Hz. Yakub) bebek Yusuf'a bakması için bir cariye alır. Cariye kendi çocuğuyla birlikte Yusuf'a bakar. Fakat kadının sütü yetmeyince Yakub onun oğlunu satar. Cariye ayrılık acısıyla hüngür hüngür ağlar. İkinci beyitte köle olarak satılan Yusuf hasret derdi ile ağlamaktadır.⁵⁷⁶

Çaresizlik ağlatır

Bildi Yusuf hâlinüñ nitesini

Agladı yâd eyledi atasını (KDYZ 138)

Tâ ki gözünden Yusuf dökdi gül-âb

Gül yüzine saçdı âb-ı seyl-âb (KDYZ 139)

Ol kuyu dibinde ağlar zâr zâr

İşit imdi n'eyledi perverdigâr (KDYZ 222)

Çaresizlik ağlamaya sebep gösterilen bir diğer etkidir. Yusuf, kardeşleri tarafından suçlanıp elleri bağlandığında ağlar. Kardeşleri onu kuyuya atacaktır.⁵⁷⁷ Yusuf'un gözünden akan yaş hem gülsuyuna (ciğerden geldiği için kanlıdır⁵⁷⁸) hem de sele (çokluk bakımından) teşbih edilir.

Yaşama doymamışlık ağlatır

Gözlerinden dökdi ol dür-dânesin

Sünbülü ter kıldı gül-nev sanasın (KDYZ 162)

⁵⁷⁶ Hasret ile ağlamaya dair diğer beyitler: (KDYZ 764, 765, 914, 1262, 1355, 1472, 1495, 1579, 1589, 1599, 1694)

⁵⁷⁷ "Hz. Yusuf kıssasının en ibretlik bölümlerinden olan 'Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması' hadisesi ise genel olarak minyatürler içerisinde en az yer verilen konulardan biridir. Esasen Hz. Yusuf'un hayatının en özgün taraflarından birini teşkil eden kuyuda geçirilen zaman dilimi nedense diğer hadiseler kadar minyatürlerde işlenmemiştir." Kuyu metaforu açısından Hz. Yusuf'a dair yorum için bkz. Turan, 2014: 141.

⁵⁷⁸ Gözyaşının kanlı oluşuna dair bkz. (KDYZ 1411)

Dünyaya doyulmadığı için ağlanır. Örneğin Hz. Yusuf inci gibi gözyaşı döker (istiare). Onun ağlamasına sebep cihana henüz doyamayıdır.

Hz. Yakub'la özdeşleşmiştir

Eydür idi aglar idi zâr zâr

Gözlerinden kan döker seyl-âb-vâr (KDYZ 173)

Gitdi Yusuf aglayu iy dostân

Babasin añar idi kılup figân (KDYZ 272)

Sevilenden ayrılık da ağlama sebebidir. Hz. Yusuf babasından ayrıldığı için sel gibi kanlı yaş döker. Gözyaşı feryat figanla birlikte anılır.⁵⁷⁹

Sevgilinin ilgisizliği ağlatır

Nice kim ben aña hayrân oluram

Bakmaz ol yüzime giryân oluram (KDYZ 573)

‘İşkuñ-ıla şöyle oldum hor (u) zâr

‘Âşkuña bir nazar kıl yâ nigâr (KDYZ 1983)

Arzulanana ulaşamamak ya da hayranlık ağlatır. Örneğin Züleyha Yusuf'u önüne geçilemez bir aşkla arzularken Yusuf ona dönüp bakmaz. Bu hal Züleyha'yı ağlatır. Gözyaşı sabrın tükenmişliğinin, çaresizliğin sembolüdür.

Aşka delildir

‘İşk odıyla yanaram pervâne-vâr

Âh (u) zârî göz yaşı bürhân baña (KDYZ 1034)

Züleyha aşk ateşiyle yandığının delili olarak ah edip⁵⁸⁰ ağlamasını göstermektedir. Dolayısıyla aşk başlı başına ağlama nedeni sayılabilir ve aşkın delili olarak gösterilebilir.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ Gözyaşının feryat figanla birlikte anılması hakkında bkz. (KDYZ 1966)

⁵⁸⁰ Gözyaşının ah ile birlikte anıldığı beyitler: (KDYZ 1411, 1966)

⁵⁸¹ Aşk ile ağlamanın dile getirildiği beyitler: (KDYZ 1616, 1944, 1948, 1955, 1961, 1962, 1965, 1967, 2004). Aşkın en belirgin özelliği aşığı ağlatmasıdır konusunu ele alan beyitler: (KDYZ 554, 697, 1043)

İnandırmak için yalandan ağlanır

Aglayu atalarına geldiler

Gönlegi Ya‘kûb önine koydılar (KDYZ 190)

İnandırmak için ağlamak dışında yalan yere ağlamak da olasıdır. Yusuf’u kuyuya attıktan sonra babalarına onu bir kurdun yediğini anlatan kardeşleri yalan yere ağlar. Amaç babaları Yakub’u bu yalana inandırmaktır.

Ağlamak gözü kör eder

Anca aglar görmez olur gözleri

Gice gündüz dilde Yusuf sözleri (KDYZ 209)

Anca Yûsuf ‘ışkıla kılup figân

Gözsüz olmuşdu Ya‘kûb ol zamân (KDYZ 1183)

Aglamakdan görmez oldu gözleri

Bir eve girdi çıkamaz özleri (KDYZ 1263)

On sekiz yıl gice gündüz ol fakîr

Agladı kim gözsüz oldu ol hakîr (KDYZ 1046)

Haddinden fazla ağladığı için Yakub’un gözleri körelir. Gerek klasik şiirde gerekse halk söylencelerinde geçtiği kadarıyla Hz. Yakub’un “ağlaya ağlaya kör olma”nın adeta simgesi haline geldiği söylenebilir. Dördüncü beyitte Hz. Yusuf uğruna döktüğü yaş yüzünden kör olan kişi Züleyha’dır.⁵⁸²

Mezarlıklar ağlama hissi uyandırır

Âh kıldı deveden düşdi yire

Kişi kendü anası sinnin göre (KDYZ 274)

⁵⁸² Ağlamaktan kör olamaya dair bkz. (KDYZ 1942)

Yusuf kuyudan çıkarılıp köle diye satılır. Yolda giderken annesinin mezarını görür, ağlar. Buna göre mezarlıklar insanda ağlama hissi uyandırır, denilebilir. Ağlarken ah etmek duyulan acının derinliğini yansıtır.

Helaldir

Şimdiden girü baña gülmek harâm
Ağlamak oldu helâl iy dest-gîr (KDYZ 284)

Fürkât-ıla ağlamak oldu helâl
Vuslatına gönlüm oldu hem harâm (KDYZ 1358)

Anasından babasından ayrı düşen ve köle olarak satılan Yusuf, “ağlamak bana helaldir” diyerek ağlamanın helallğine değinir. İlk beyitte gülmek ile ağlamak, haram ile helal arasındaki tezattan faydalanılarak ağlamanın helal sayılıp üstün tutulduğunu görülür. İkinci beyitte Yakub Yusuf’un hasretiyle ağlamaktadır ve ağlamanın ona helal sayıldığını söylemektedir.

Çağlayarak akar, ateş rengindedir

Sin üzre kaldı Yûsuf ağlayu
Od içinde yaş gözinden çağlayu (KDYZ 286)

Babasından ayrı düşmenin ve köle olarak satılmanın derdiyle Yusuf’un gözünden çağlayarak yaş akar. Şelale gibi çağıldayarak ağlamanın (istiare) bir özelliği de gözyaşının ciğer ateşinin içinden gelmesidir. Dert, aşk gibi sebepler en çok ciğerde tesir eder ve orayı adeta yakar. Ateşin hararetiyle gözden çıkan yaş ateş rengidir. Çünkü ciğer kanı ile boyanmıştır.

Aşkın alametidir

Vardugınca gâlib oldu ‘ışk aña
Nergis-i ter su saçar gülden yaña (KDYZ 320)

Soldı nergisleri oldu bî-karâr
‘Işk elinde aglar idi zâr zâr (KDYZ 321)

Züleyha rüyasında bir delikanlı görür ve ona vurulur. Uyanınca aşk ile eriyip biter. Gözleri körpe nergis gibi su saçarak gül yanağını ıslatır. Beyitte nergis, ter, su saçmak, gül, ağlamak, zar zar ifadeleri ilkbahar manzarasını canlandırır. Yağış bolluğu ve eriyen karla akarsuların coşması, baharda sayısız çiçeğin açmasını sağlar. Bahar mevsiminin iki temel özelliği bolca “su” ve “çiçek” beyitlerde sevgilinin tasvirine olanak sunar.

Sukutuhayal ağlatır

Beñzi bozardı saraldı gül‘izâr

Âh kıldı agladı ol zâr zâr (KDYZ 393)

Züleyha Mısır aziziyle evlenir. Fakat azizi görünce rüyasında görüp âşk olduğu adamın o olmadığını anlar ve hayal kırıklığı içinde baygınlık geçirir. Ayılıp kendine geldiğinde yaşadığı “hayal kırıklığının yansıması” olarak ağlar. Burada geçen ah ve solgun yüz ifadeleriyle gözyaşının tenasübî bağ içerdiği söylenebilir.

Felek ağlatır, aldatılmak ağlatır, vuslata erişememek ağlatır

Aglar idi kendü vâsf-ı hâlini

Kim ne kıldı çarh-ı gaddâr alını (KDYZ 400)

Aglar idi eydür idi zâr zâr

Çünkü vâsl-ı yâr bulmadı nigâr (KDYZ 412)

Rüyası Züleyha’yı aldatmıştır. Feleğin gaddarlığına uğramıştır. Sevdiğine kavuşamadan başkasına yâr olmuştur. Kısacası aldatılmışlık hissi, felek, kavuşamamak hali insanı ağlatan şeylerdir.

Ağlayarak şiir söylenir

Tañrı dergâhına zârî eyledi

Şi‘r eyitdi derde yarı eyledi (KDYZ 402)

Derdi dile getirme vesilelerinden biri ağlayarak şiir dillendirmektir. Züleyha gördüğü rüya yüzünden aldatılmışlık hissini yüreğinde büyüttüğü dert sebebiyle şiir söyler. Tanrı dergâhında ağlanması da yukarıdaki beyitte yer verilen diğer gelenektir.

Derdini anlatamamak ağlatır

Eydür idi aglar idi hâlini

Kimse bilmezdi anuñ ahvâlini (KDYZ 771)

Bir derdi dile getirmek kolay yahut mümkün olmadığında vücudun temel tepkilerinden bir tanesi ağlamak olur. Yani ağlamak kimi hallerde “anlatılamayan derdin yansıması”dır.

Sabırsızlanarak ağlanır

Sabr kılmadı Züleyhâ oldı zâr

Soldı gül nergisleri oldı humâr (KDYZ 551)

Dünyâ malı gözine girmez idi

Ağlamakdan ol sabır kılmazıdı (KDYZ 2008)

Züleyha Yusuf’un aşkıyla sabırsızlanır ve arzusu sebebiyle gözyaşı döker. Ayrıca yüzün solgun rengi ağlama eylemini destekleyen bir görüntüdür.

Âşıklık göstergesidir

Gördi taya kim Züleyhâ zâr ider

Kendü derdin dâ‘imâ bâzâr ider (KDYZ 563)

Ben anuñ ‘âşıkıyam hayrân (u) zâr

Ben ölürsem ol ferâgat bî-karâr (KDYZ 567)

Âşığı ifşa eden hallerin başında ağlamak gelir.

Bahtı kara olmak ağlatır

Lâle ol dem dökdi jâle kıldı âh

N’ideyüm (ben) olmuşam bahtı siyâh (KDYZ 552)

Ne yapayım bahtım siyahtır (diyerek) Züleyha (lale) o vakit ağlayıp (jale dökü) ah etti, şeklinde çevrilebilecek beyitte lalenin üzerinde oluşan çiy taneleri Züleyha’nın aşk ile döktüğü gözyaşına istiare yoluyla benzetilir. Beyitte “bahtı kara”lık ağlamaya sebep gösterilir.

Aşrı güzellik karşısında ağlanır

Yüzi nûrından münevver dü-cihân

Kaldılar hayrân (u) giryân ol zamân (KDYZ 795)

Yusuf zindana gönderilir, onunla beraber aynı vakitte iki kişi daha zindana atılır (habbaz ile saki). Yusuf'un güzelliği karşısında bu ikisinin akılları başından gider ve ağlamaya başlarlar. Anlaşıldığına göre aşırı güzellik insanda hayranlık uyandırmakta ve ağlama duygusunu körüklemektedir. Dolayısıyla güzellik karşısında ağlanır ve hayranlık kişiyi ağlatır çıkarımlarına ulaşılabilir.

Hapis kalmak ağlatır

Gice gündüz zâr (u) efgân eyler ol

Derdile deryâyı hayrân eyler ol (KDYZ 801)

Yusuf zindanda dert ile ağlarken ağlama miktarı ile denizi kendine hayran bırakır (mukayese). Gözyaşı burada gece gündüz akması, dinmeyişi yönüyle ele alınır, derdin ve zindanda hapis kalmanın insanı ağlattığı belirtilir.

Kifayetsizdir

Gözlerümden akıdup seyl-i revân

Gönlüm(üñ) odını kılmadı tebâh (KDYZ 899)

Gözden akan yaş sel bile olsa (teşbih) gönül ateşini teskin etmeye yeterli gelmez denilen dizelerde gözyaşı çokluğuna rağmen kifayetsizliği ile ele alınır, ateşle ilişkilendirilir.

Ölüm düşüncesi ve ayrılık ağlama sebebidir

Çün bu sözi işidür zindân-bân

Özi göynür aglar (u) kılır figân (KDYZ 915)

Psikolojik bir tesir olarak ortada ağlanacak bir sebebi olmayan kişi ağlayan birini gördüğünde ağlar. Özellikle çocuklar arasında daha yaygın bir eylem olarak rastlanır. Yukarıdaki beyitte Yusuf'un zindanda ölmek ve babasına hasret gitmek düşüncesi ile ağlamasının zindan bekçisini ağlattığı anlatılır. "Feryat figan"la tenasübî bağ içeren "ağlama eylemi"ne iki tür sebep sunulur: ölüm düşüncesi ve ayrılık.

Kaygı ağlatır

Yûsuf anda kaldı yidi yıl tamâm

Gâh aglar kaygulu gâh şâd-kâm (KDYZ 932)

Yusuf zindanda yedi yıl yatar ve orada kaygıyla zaman zaman ağlar. Kaygının beyitte ağlamaya sebep gösterilmesi söz konusudur ve zindan ile ağlamak öğeleri üzerinden bu kaygı atmosferi oluşturulmuştur.

Duygulu okunan şiir ağlatır

Çün Züleyhâ söyledi bu dâsitân

Agladılar kamu ez-pîr ü cüvân (KDYZ 1037)

Züleyha âşıklığını anlatan şiiri okuyunca dinleyenlerin ağlamasına sebep olur.

Ağlarken kişi toprağa kapanır

Girdi halvet-hânesine ol nigâr

Yüzün urdı topraga çün kıldı zâr (KDYZ 1161)

Allah'a yalvarıp yakarırken ağlamak hem samimiyet hem pişmanlık alametidir. Beyitte Yusuf'un hacet dilerken yüzünü toprağa vurup ağladığı anlatılır.

Kıtlık ağlatır

Kızlıgıla kamusı zâr oldılar

Bugdaya kamu hevâ-dâr oldılar (KDYZ 1179)

Yusuf'un kardeşleri ve çevre halk yaşanan kıtlık yüzünden ağlar. Bu ağlayış aynı zamanda çaresizliğin nişanıdır.

Hüzünler eviyle anılır

Ol ev adın beytü'l-ahzen eyledi

Oturuban anda figân eyledi (KDYZ 1264)

Oğlu Yusuf'un hasretiyle ağlayıp inleyen feryat eden Hz. Yakub'un kaldığı ve hüznü simge olan evi (beytü'l-ahzen/ hüzünler kulübesi) gözyaşı ile beraber anılır.

Mürekkep olur

Uş ciger kanı-y-ıla göz yaşını
Kagıd üzre nakş kıldum der-selâm (KDYZ 1359)

Yazar-iken nâmede göz yaşını
Anuñ-ıla yazdı bagrı başını (KDYZ 1363)

Derd-ile (vü) zâr-ıla yazmış fakîr
Fürkat-i Yûsuf anı kılmış hakîr (KDYZ 1398)

Yakub, oğlu Yusuf'un hasreti yüzünden gözünden akan ciğer kanı ve yaş ile kâğıda nâme yazdığını söylemektedir. Ciğer kanıyla karışık olan gözyaşı Yakub için yazı yazılası bir mürekkebe dönüşmüştür (istiare).

Mektup almak ağlatır

Aldı nâmeyi okıdı ol zamân
Nergisinden oldı seyl-âb-ı revân (KDYZ 1397)

Okur iken nâmeyi yaş eyledi
Fürkat odı bagrını baş eyledi (KDYZ 1579)

Yusuf babasından aldığı mektubu okuyunca duygulanıp ağlar. Gözünden sel boşanır (teşbih). Buradan hareketle ayrılığın ve mektup almanın ağlattığı çıkarımı elde edilebilir.

Yalnızlık ağlatır

Aglar eydür iy dirigâ ben fakîr
Ne kılayım yalañuz kaldum hakîr (KSYZ 1404)

Ibn-i Yamin bunda aglar zâr zâr
Yûsuf anda olmışıdı bî-karâr (KDYZ 1412)

Kurt yidi anı yalañuz kalmışam
Aglamagum benüm ol iy muhteşem (KDYZ 1415)

Yusuf'un isteği üzerine kardeşleri arasında aynı anneden doğanlar beraber sofraya oturacaktır. Bünjamin sofrada tek kalır, kardeşi Yusuf'un kurt tarafından yenildiğini söyler ve yalnızlığı yüzünden ağlar. Yalnızlık başlı başına ağlatan bir faktördür.

Kıdemli kimselerin huzurunda ağlanır

Bu gezin yüz yire urdılar girü

Kıldılar zâr (u) tazarrü' yalvaru (KDYZ 1614)

Bir büyüğün yahut bir dileği yerine getirecek kimsenin huzurunda yalvarılırken ağlamak gelenektir. Beyitte babalarının gönderdiği kardeşler bu çerçeve dâhilinde Yusuf'a yalvarırken tasvir edilir.

Dünya nimetlerinin peşinde koşmak kişiye ağlatır

Dünyâ mihnet-hânedür iy merd-gâr

Ni'met isteyenler olur hor (u) zâr (KDYZ 1647)

Dünya dert yuvasıdır ey yiğit, nimet isteyenler hakirleşir ve ağlar, manasındaki beyitte dünya dertlerinin insanı ağlatacağı söylenir, bundan kaçış da yoktur. Horluk, nimet istemek, dert, dünya kişiye ağlatan sebepler olarak belirtilir.

Sevilen kişiye ait nesnelere seven kişiye ağlatır

Gömleğünü görür urur yüzine

Ağlar ü zârî kılur kendüzine (KDYZ 1693)

Çünkü gömlekten gözi giryân olur

Gözlerinin yüzine bürhân olur (KDYZ 1695)

Yakub oğlunun yaşadığını öğrenir ve ona delil olarak Yusuf'un gömleği verilir.⁵⁸³ Yakub gömleği hasretle yüzüne sürer ve ağlar. Buradan yola çıkarak "sevilenden gelen nesne ağlatır" çıkarımına ulaşılabilir.

⁵⁸³ Minyatürlerde Hz. Yusuf'un kuyuya atıldıktan sonraki tasvirlerine bakıldığında beyaz bir giysi ile çizildiği görülür. Hâlbuki kardeşleri tarafından gömleği alınan Yusuf'un çıplak olması gerekmektedir. İnanışa göre Hz. Yusuf'a Allah tarafından ihtiyaçları karşılanması için gönderilen melek Cebrael, Hz. İbrahim'e ait ipek elbiseyi giydirmiştir. Bu elbise İbrahim'i içine atıldığı ateşten koruyan kıyafettir.

Dertli kimselerin dostudur

Yüz yire urdı (vü) zâr(î) eyledi
Göz yaşın derdine yarı eyledi (KDYZ 1845)

Bir bucakda dâ'im ol zârî kılur
Kendinüñ derdine hem yarı kılur (KDYZ 1963)

Dert ile ağlayanın en yakın dostu gözyaşındır. Beyitte babası Yakub'un yolunu gözlerken Yusuf'un yüzünü yere kapayıp ağladığı (geleneğe) anlatılır. İkinci beyitte aşk derdi ile ağlayan Züleyha tasvir edilir. Tasvire göre Züleyha gözyaşını kendine dost edinmiş halledir.

Rüzgâr tarafından başkalarına bildirilir

Yil Züleyhâ zârılığın götürür
Emr-ile Yûsuf katına yitirür (KDYZ 1985)

Züleyha'nın döktüğü yaşı Yusuf'a haber veren rüzgârdır. Bu manada rüzgârın haber iletme görevi üstendiği söylenebilir.

Gönül yarasının üstüne ağlanır, ayılan kişi ağlar

Saçdılar su 'aklı geldi başına
Dökdi göz yaşını bagrı başına (KDYZ 1993)

Bayılan kişiyi su yahut gülsuyu (günümüzde limon kolonyası) ile ayıltmak âdetine yer verilen beyitte Yusuf'un aşkıyla bayılan Züleyha'nın ayıldıktan sonra gönül yarasının üzerine ağladığı anlatılır.

3.1.12.8. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân⁵⁸⁴

Tükenebilir

Beyaz giysin "yeniden doğuş"u simgelediği düşünülür. Konu hakkında bkz. Brosh-Milstein, 1991: 3; konuyu Brosh ve Milstein'den aktaran Turan, 2014:148.

⁵⁸⁴ Gözyaşının aka aka denize ulaşması konusunda bkz. (ADD 13/22). Gözyaşının gözde dalgalanması konusunu ele alan beyit için bkz. (ADD 13/22). Kısakançlığın ağlamaya sebep gösterildiği örnek için bkz. (ADD 6/19). Gözyaşının şaraba istiare edilmesi hakkında bkz. (ADD 6/19).

Gözümde yaş dükendi ağlamaktan

Bugur nevbet cigerde kana geldi (ADD 26/2)

Emir Sultan Mersiyesi'nde emirin vefatı sebebiyle epey yaş döktüğünü söyleyen Ahmed-i Dâî, “ağlaya ağlaya gözde yaş tükenmek” ifadesine yer verir. Bu hal, ağlamanın son raddesidir. Artık tükenme sırası ciğer kanına gelmiştir ve o da son raddeye ulaşarak nihayete erecektir.⁵⁸⁵

Yer ile birlikte anılır

Yire bırakma gönli sıyup sırçadır sakın

Kim ayaguña batmasun ol âb-gîneden (ADD 55/6)

Âb-gîne sözlükte billur, ayna, kılıç, gözyaşı, sürahi, kadeh, şişe manalarına gelmektedir. Yukarıdaki beyitte gönül kırılıp da yârin ayağına batabilecek sırça bir şişeye benzetilir. Fakat “âb-gîne” gözyaşı manasında okumlandığında kırılan (yere bırakılan) gönülle hâsıl olan “gözyaşının yârin ayağını batırması endişesi” söz konusu olur. Zira yer kelimesi bilhassa kullanılarak toprağın gözyaşıyla harmanlandığı ve çamura dönüştüğü bir görüntü akılda canlanır.

Kendi düşen ağlamaz

Gönül kim 'ışka düşdi ağlamasun

Neye aklar çü miskîn kendü düşdi (ADD 165/6)

Kendi zararına kendisi neden olanın yakınmaya hakkı olmaz, manasında kullanılan “kendi düşen ağlamaz” atasözüne dolaylı yoldan yer verilir. Ayrıca âşık olmak manasındaki “aşka düşmek” deyimini kullanılır.

Kirpiğin ucu gözyaşıyla yeryüzünü nakışlar

Kirpük ucıyla yir yüzine nakş ider gözüm

Hûn-âbedür gözümde akan yaşa beñzemez (ADD 170/2)

Aşk derdiyle âşığın gözünden akan şey su değil de adeta kanlı yaştır, gözü ise kirpik ucuyla yeryüzünü bu kanlı su ile nakışlar. Gözyaşının kanlı akması onun

⁵⁸⁵ Ağlaya ağlaya gözde yaş tükenmesine dair bkz. (ADD 267/6)

ciğerden geldiğine delalettir.⁵⁸⁶ Kanlı olması nakış belirgin kılar ve su renginde akan yaşın bırakacağı (renksiz) izden ayırır.

Âşığa işlemez

Âhum odına ‘ışk ile geh çün semenderem

Gözüm yaşına gark oluram gâh çün semek (ADD 272/4)

Âşık döktüğü yaşa gark olmaya öylesine alışmıştır ki adeta balığa dönmüştür. Hal böyle olunca su ona işlemez (mübalağa), hatta balığa dönmüş âşığık için gözyaşı doğal habitat olur.

Sevgisizlik söz konusuysa iplik kadar daralmalıdır

Her kim ol gözden gönülden cân ile sevmez seni

Gözünü yaş tarı vü bagrını kanı kadîd (ADD 7/24)

Çelebi Mehmed’i sevmeyen kişinin gözyaşı iplik gibi daralsın ve kurusun diye beddua (kargış) edilir. Diğer açıdan bakılırsa gözyaşının ancak gönülden seven kişiye yakıştırıldığı anlaşılır.

Nergisin gözünden akar, Kevser olur

Ger ben ol lâle-sıfât göynüğümi şerh kılam

Kuru gözden akıda çeşme-i kevser nergis (ADD 10/23)

Seven kişi gönlündeki yanığı açıp gösterecek olsa nergis çiçeği kuru gözünden Kevser çeşmesi akıtacak, ağlayacaktır. Gönüldeki yanık, gelinciğin ortasındaki yanığa benzeyen siyah kısım ile özdeşleştirilir. Burada gözyaşı Kevser olarak nitelenir (istiare), gözyaşının nergisin gözünden aktığı söylenir.⁵⁸⁷

Klasik edebiyatta göze karşılık gelen nergis ise gönüldeki yanığın tesiri ile ağlar halde tasvir edilir. Dökülen yaşın Kevser olması akıllara cennet tasavvurunu getirir. Göynük (gönül yanığı, acı, dert, ıstırap, keder) ile Kevser’in bağlantısı aşkın fenaya erdirip bekâya ulaştırması özelliğinde aranabilir.

Gönül ateşini söndüremeden tükenir

⁵⁸⁶ Gözyaşının ciğerden/ gönülden gelişine dair bkz. (ADD 13/22)

⁵⁸⁷ Nergis ile gözyaşının birlikte geçtiği beyitler: (ADD 10/23, 10/26)

Bagrum odına kan yaş ile su seper gözüm

İllâ ciğerde kan kurudı gözde nem kanı (ADD 24/2)

Bağrımdaki aşk ateşine gözüm kanlı yaş serper; fakat artık ciğerde kan, gözde nem kalmadı, hepsi kurudu.

Ölenin ardından ağlamak gelenektir. Beyitte yas sırasında insanın bağrında yanan ateşin kanlı gözyaşıyla (gözyaşı suya istiare edilmiş) teskin edilmeye çalışılması anlatılır. Ciğerden gelen ve gözyaşına karılan kan tükeninceye kadar akar ve gözyaşıyla beraber o da kurur.⁵⁸⁸ Bu betimleme çekilen acının büyüklüğünün yansımasıdır.

Serviyi besleyen ırmak olur

Kaddüñ hayâli gözde vü yaşum revânedür

Servüñ çü meyli tab‘ ile âb-ı revânadur (ADD 271/1)

Yârin hayâli gözünden bir an olsun gitmeyen âşık durmadan ağlar.⁵⁸⁹ Bu sahne ile servi ağacının su ve sıcaklık seven yapısı birbiriyle alakalandırılır. Zira servi boylu sevgilinin rahat edeceği mekânı âşık aşkının harareti ve gözyaşından müteşekkil su ile bizzat hazırlar. Bu sebeple de yârin hayali âşığın gözünde daimî kalır, dolayısıyla ikisi birbirini besler ve ebedileştirir. Beyitte gözyaşı ırmağa teşbih edilir.

Ah ateşinin çıkardığı yangını söndürür

Her nefes âhum odı cümle cihânı yakısar

Gözlerüm yaşını ol çeşme-i Ceyhûn idiser (ADD 76/3)

Cihânı oda yakardum hevâ-yı âhum ile

Gözüm yaşına degülmissе hâk-i cismi garîk (ADD 261/4)

Âşığın aşk yüzünden ettiği ahın ateşi cihanda yanmadık yer bırakmazken Ceyhun Irmağı'na⁵⁹⁰ dönen gözyaşı bu yangını söndürür. İkinci beyitte yine ah ateşinin çıkardığı yangını söndüren gözyaşı motifıyla karşılaşılır.⁵⁹¹

⁵⁸⁸ Gözyaşı ile kuruluk arasındaki tezdin vurgulanması hakkında bkz. (ADD 10/26)

⁵⁸⁹ Gözyaşının durmaksızın akması hakkında bkz. (ADD 92/1)

⁵⁹⁰ Gözyaşıyla Nil-Fırat vb. ırmakların mukayese edildiği beyit örneği için bkz. (ADD 91/7)

Ayrılık ıstırabıyla şiddeti artar

Firâkuñ birle ança agladum kim

Gözümden seyl akar ırmag içinde (ADD 305/7)

Ayrılık ıstırabıyla saçılan yaş, ırmak içinde akan sel gibidir (teşbih).⁵⁹² Mübalağa yoluyla dile getirilen beyitte sel vurduğunda ırmakların taşması hadisesine göndermede bulunulur.

Pırıltılı oluşuyla yıldız benzetilir

Görelî ay yüzini hasretinden

Gözümüñ yaşları pervîne beñzer (ADD 131/3)

Âşığın gözyaşı, Ülker yıldız kümesi (Süreyya) olarak bilinegelen Pervin'e benzetilir. Zira sevgilinin yüzü güzellikçe aya benzetildiğinde ayın etrafındaki yıldızlar da gözyaşı addedilerek (birliktelik vurgusu) gece göğü üzerinden parlak tasvirler üretilir.

Can ağlar, gözyaşı ilkbahar yağmuruna benzetilir

Yüzüñüñ şevkında cân aglar gönül feryâd ider

Lâ-cerem fasl-ı bahâruñ yagmurı tündürlüdür (ADD 197/4)

İlkbahar yağmuru gök gürültülü yağar. Aşk yüzünden gönlü feryat edip ağlayan âşığın gözyaşı, gök gürültüsüyle yağın⁵⁹³ ilkbahar yağmuruna benzetilir. Ağlamaya sebep sevgilinin yüzü ve ona duyulan şevk gösterilir. Samimiyetin nişanı olarak da canın ağladığı söylenir.

Çokça ağlamak çökkünlüğe neden olur

Ayag üzre turup hizmet safında

Akıdup göz yaşın evgâr olan mum (ADD 225/5)

⁵⁹¹ Ah ateşini söndüren gözyaşı ile ilgili bkz. (ADD 288/4)

⁵⁹² Gözyaşının sele benzetildiği beyit örneği için ayrıca bkz. (ADD 13/22)

⁵⁹³ Yağmak yönüyle gözyaşının ele alındığı beyit örneği için bkz. (APD g.36/7)

Aşyaneler (yani kuş yuvaları manasındaki evgar) ile mumun eriyik yığınının dönüşürken ortası çukur halde kalışı arasında ilgi kurularak orijinal bir benzetme oluşturulur.

Hizmet için ayakta hazır bulunan birinin (âşğın) görev için (aşk ile sabırsızlanmış halde) beklerken eriyen mum misali gözyaşı döküp çökmesi anlatılır. Umut içindeki bekleyiş hali intizar sözcüğü ile karşılanabilir. Beyitteki temel hadise bu intizardır. Erirken mumdan süzülen eriyik damlaları tıpkı bu beyitte rastlandığı gibi klasik şiirde umumiyetle gözyaşına istiare edilir.

Kanlı oluşuyla kızıl renkte çiçekler bitirir

Cemâlün nakşının ‘aksi gözümde şöyle resm oldu

Biten hep lâle vü güldür gözümün yaşı renginden (ADD 269/4)

Yârin âşğın gözündeki yansıması resmedilse çizilen resim kızıl çiçeklerle süslü olacaktır. Çünkü âşğın gözü aşk derdi dolayısıyla kanlı (pıhtı pıhtı) yaşla dolmuştur ve bu haliyle her biri kızıl renkte güller, laleler bitmiş bahçeye benzer (temsili istiare).⁵⁹⁴ Kızıllar içindeki resmin çiçekle dolu nakışları (pıhtılar) birleştiğinde oluşan silüet sevgilinin ta kendisidir. Gözyaşı burada kanlı oluşundan mütevellit kızıl renk çiçek bitirmesiyle ele alınır.

İnciye benzemesi yârin dişine benzemek içindir

Agzuñ dişün hayâli-y-ile dür döker gözüm

Deryâda çünkü ola sade f vardur anda dür (ADD 56/4)

Âşğın gözü ile yârin ağzı sedef gibiyken âşğın gözyaşı ile yârin dişi sedefteki inci gibidir (istiare).⁵⁹⁵ Bu iç içelik tıpkı denizde sedef, sedefte de inci olmasına benzer.

Sevgilinin mahallesine saçılır, armağandır

Âsitânün topragına gevher-i nâ-süftedür

Her seher bâd-ı sabâdan armaganı çeşmümün (ADD 92/4)

⁵⁹⁴ Klasik şiir telakkisine göre gelincik (lâle) âşğın toprağa düşen kanlı yaşından bitmiştir. Kan rengindeki bu çiçeğin ortasındaki yanık lekesi de âşğın gönlündeki yanığın temsilidir.

⁵⁹⁵ Gözyaşının istiareyle inciye benzetildiği beyitler: (ADD 72/5, 284/7, 330/1)

Âşığın gözyaşı yârin mahallesinin toprağına saçılmış kıymetli incilerdir ve her seher vakti dökülen bu yaşlar âşığın sabah rüzgârına armağandır. Beyitte çiye ve inciye teşbih edilen gözyaşının bir armağan olduğu söylenir.

Kirpikten damlar, dizi dizidir, deniz olur

Kirpügi elması birle dür düzer Dâ'î bugün

Kîş-i bahreyn oldı çün âb-ı revânı çeşmümüñ (ADD 92/7)

Ahmed-i Dâî kirpiğinin elması ile inci düzdüğünü ve ırmak gibi akan gözyaşı yüzünden Kîş-i Bahreyn'in (Hürmüz adasında bir şehir) etrafının denizle kaplanıp adaya dönüştüğünü söyler (gulüvv derecesinde mübalağa).⁵⁹⁶

Elmas doğada bilinen en sert madendir. Eski zamanlarda inciye delip ipe dizmek için elmas kullanıldığı bilinmektedir. Kirpiği keskinlik yönünden elmasa benzeten Dâî, döktüğü yaşı da inciye benzetir (istiare). Ağlarken kirpiğe takılan gözyaşı ile elmasla delinip ipe geçirilen inci arasında benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpiği âşığı ağlatan faktörlerdendir.

⁵⁹⁶ Kîş, Hürmüz adasında bir şehir olup sahil açıklarında inci avcılığı yapılan bir bölgenin adıdır. "Genelde çıkarılan incilerin 1/5'i, daha en başta vergi olarak ödenirdi ve hükümet, inci avcılığı ile uğraşan tüccarın ve ekibinin başına özel kâtipler, memurlar ve incileri teslim alan maliyecileri dikerdi. Çıkarılan inciler tek tek sayılırdı. Dalgıçlar ve işçiler sıkı bir aramadan geçirilirler ve üzerlerinde inci bulunursa bunlar da derhal ellerinden alınır. Hükümdarlar, bulunan en büyük ve en güzel incileri kendileri için isterlerdi. Böyle bir satıştan yüksek kazançlar elde edeceklerini bildikleri için inci tüccarları, hükümdarların bu isteklerini seve seve yerine getirirlerdi. Geri kalan inciler, tüccarlar tarafından Çin'e ve Hindistan'a ihraç edilmek üzere dalgıçlardan satın alınıyordu. İncinin az bir kısmı Anadolu, Suriye ve Mısır'a ihraç edilirdi. Asıl büyük alıcılar Çin, Hint ve Irak ülkeleriydi. Basra Körfezi'nde inci avcılığı sezonu Nisan ayı başı ile Eylül ayı sonu idi.20 Ancak yerel hükümetler çoğunlukla sadece iki aylık (60 gün) bir süre için (Nisan ve Mayıs aylarında) dalış izni veriyorlardı. [...] İşveren tüccar tarafından satın alınan inciler, daha sonra Bağdat'a getirilerek burada inci işiyle uğraşanlara satılıyordu. İncinin bundan sonra gördüğü işlemler; delme, parlatma, kusur giderme, eleme, hizalama ve ipe dizme işlemleriydi. İnci dizme ustalarına nazzâm denirdi, bu sanattaki zirve şehir ise Bağdat'tı. Nazzâm, satranç tahtasına benzer, üstü mavi kumaş kaplı bir platform üzerinde incileri, sağlam ibrişim ipe 60'lık, 80'lik veya 100'lük olarak dizerdi. İnci dizmede, en büyük inciler en ortaya gelecek şekilde, kenarlara doğru incilerin küçüldüğü bir tarzda dizilirdi ki böylece en ortadaki en iri inciye odaklanan insan gözü sayesinde hem görünüm hem de ticarî açıdan büyük fayda sağlanıyordu. Sadece eşit boyuttaki incilerden meydana gelen dizme de bir başka dizme şekliydi. İnci kusurları arasında matlaşma, (taşımaya esnasındaki sıkışmalardan dolayı oluşan) çürüme, iz, beyazlığı kaybetme, sararma, kızıllaşma, kurşunî renge bürünme, lekelenme, koku kusurları, soyulma bulunuyordu ve çoğu kusur için kendine has tedavi yöntemleri geliştirilmişti. İnci, miskal ile ölçülüyor, Nişabur Dinarı üzerinden satılıyordu. Satışta necm (= yıldız) ve uyün (= göz) olarak tanınan yuvarlak taneler baz alınır. [...] İnci, miskal ile ölçülüyor, Nişabur Dinarı üzerinden satılıyordu. Satışta necm (= yıldız) ve uyün (= göz) olarak tanınan yuvarlak taneler baz alınır." Bkz. Özdal, 2014: 78, 80.

Kiç şehrinin sahilini inciyle donatır

Diřlerũn vafında gözũm dũr dũker neysân gibi

Kîş-i bahreyn oldu lâ-bũd sâhili hep dũrlũdũr (ADD 197/2)

Hũrmũz adasında bir şehir olan Kîş, beyitte sahilini incilerle dolu halde betimlenmiştir. Sahildeki bu incilerin kaynağı ise hũsn-i talil yoluyla sevgili uğrunda âşığın dũktũđũ yaşlar şeklinde gũsterilmiřtir (istiare). İkinci bir istiare olarak gũzyařı Nisan yağmuruna benzetilir.

Beklerken halic olur

Çũ ‘âşık muntazır ma‘řũka olsa

Olur sem‘i tanın vũ çeşmi hâlic (ADD 329/2)

Âşık umut dolu bir tutkuyla beklerken ve sevgilinin yolunu gũzlerken kulağı cınlar, gũzũ halice (koy, koyak kũrfez) dũner. Gũzyařı istiareyle halicin suyuna benzetilir ve intizar halinin âşığı ağlatmasına değinilir.

3.1.12.9. Cem Sultan, Cemşid u Hurşid

Allah’ın bahşettiği fahr ağlatır

Kimisin ‘izz ile handân idersin

Kimisin fahr ile giryân idersin (CSCH-Aİ 195)

Cem Sultan’ın şiirlerinde tũrlũ nedenler ağlamaya sebep gũsterilir. Örneğin; “Ővũnme, iftihar, gururlanma; iftihar kaynağı, iftihar sebebi, Ővũnç, medâr-ı iftihar”⁵⁹⁷ anlamlarına gelen fahr, Allah tarafından bahşedildiği kişiyi ağlatabilmesi yũnũyle ele alınır.

şefaate dilerken ağlanır, suçluluk duygusu ağlatır

Eyle şefâ‘atũn ile her lahza yâd anı

Cũrm ile koma kim ola çeşmi hemşe nem (CSCH-Aİ 647)

Cem Sultan’ın Hz. Muhammed’in şefaatine olan umudunun dile getirildiği beyitte Cem Sultan’ın işlediği cũrũmlerden dolayı gũzũ yaşlı kalmak istemeyişi

⁵⁹⁷ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/fahr> (E.T. 26.09.2018).

anlatılır. Dolayısıyla bu ifadeden hareketle “işlenen suçun/ kabahatin insanı ağlattığı” sonucuna ulaşılabilir.

Ümitsizlik ağlatır, yağmura benzetilir

Bulut bigi dökerdi yire bārān
Akıdurdı velî su yirine kan (CSCH-Aİ 1262)

Bulut bigi gözi bārān akıdur
Velî bu su yirine kan akıdur (CSCH-Aİ 1341)

Cemşid rüyasında görüp içinde kısılıp kaldığı aşk⁵⁹⁸ derdi ile ümitsizliğe kapılır ve kanlı yaş döker.⁵⁹⁹ Öyle çok ağlar ki (sembolleştirme) döktüğü şey adeta yaş değil de sayısız yağmur damlasıdır (teşbih). Ümitsizlik ise ağlamaya sebep gösterilir.

Gizli kalması için nem boyutunda olmasına itina gösterilir

Dil ü cānuñı pür-gam kılma şāhā
Cefādan çeşmüni nem kılma şāhā (CSCH-Aİ 1265)

Ağaca dolanmış bir sarmaşık gülü Cemşid’in aşk yüzünden yaşadığı çaresizliği teselli etmek ister. Ona cefa ile gözünü nemlendirmemesini söyler.⁶⁰⁰ Gözün nemlenmesi (nem boyutundaki gözyaşı) aşkın gizlenmek istendiğine işaret eder.⁶⁰¹

Çiy ve lale olur, üstünde durduğu zeminin rengini alır, anneler ağlar

Gül üzre nerkisinden jāle dökdi
Ne jāle sanasın kim lāle dökdi (CSCH-Aİ 1349)

⁵⁹⁸ Aşkın ağlattığına dair diğer beyitler: (CSCH-Aİ 1230, 1235, 1309, 2166, 2205, 2233, 2806, 3106, 3107)

⁵⁹⁹ Gözyaşının kanlı oluşuna dair ayrıca bkz. (CSCH-Aİ 1306, 1346, 1347, 1360, 1460, 1464, 1469, 2058, 2711, 2830, 2948, 2992, 3082, 3095, 3107, 3110, 3129, 3152, 3175, 3186, 3203, 3491, 4040, 5190)

⁶⁰⁰ Cefanın/ gamın/ derdin ağlatmasıyla ilgili beyitler: (CSCH-Aİ 1344, 1346, 1347, 1360, 1362, 1519, 2230, 2806, 2884, 2965, 2948, 2977, 2992, 3063, 3068, 3080, 3091, 3186, 3190, 3295)

⁶⁰¹ Gözyaşının nem boyutunda olmasının gizlilikle alakalandırıldığı beyitler: (CSCH-Aİ 1298, 1305)

Cemşid'in aşk yüzünden düştüğü hali öğrenen annenin (Hümâyûn) yanağına gözyaşı serpilmesini konu alan beyitte gözden süzülen berrak yaşın üzerinde durduğu zeminin (gül renkli yanak) rengini alması söz konusudur.⁶⁰² Bu hal aslında dökülen yaşın kanlı oluşuna göndermedir. Pembe yanak üzerindeki gözyaşı şekilce çiye,⁶⁰³ renkçe kırmızı laleye benzetilir (istiare).

Aşk ve ayrılık ağlatır

Dil virelden dil-bere 'aşkı firākından hemân

Gözlerümden yaş yirine dökülen kanum durur (CSCH-Aİ 1469)

Sevgiliye gönül verdiğimden beri onun aşkının ayrılığı yüzünden hep kan ağlıyorum.

Beyitte aşk ile ayrılığın ağlattığı⁶⁰⁴ vurgulanırken gözyaşı kanlı oluşuyla ele alınır.

Yârin çehresini hayal etmek âşığı ağlatır

Hayâl-i çehresi yârûñ hemîşe

Gözüm yaşını cüyîbâr kıldı (CSCH-Aİ 1891)

Sevgilinin çehresinin hayali gözümün yaşını ırmak eyledi.

ırmak olup akma kapasitesindeki gözyaşının⁶⁰⁵ dökülmesine sebep yârin çehresinin hayali gösterilir.⁶⁰⁶

Dokunaklı söz ağlatır

Hem itdi Ergavân-sâz âh u efgân

Şeker dahı olur nâlân u giryân (CSCH-Aİ 2250)

⁶⁰² Gözyaşının bulunduğu zeminin rengini almasına dair beyitler için bkz. (CSCH-Aİ 1362, 3082)

⁶⁰³ Gözyaşının çiye benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 2800, 3178). Gözyaşının çiye istiare edildiği beyitler: (CSCH-Aİ 1565, 3329, 3341, 3500, 4083). Gözyaşının çiy özelliği barındırmasına dair beyitler: (CSCH-Aİ 2050)

⁶⁰⁴ Ayrılığın ağlatmasına dair beyitler: (CSCH-Aİ 1470, 1505, 1565, 2196, 3050, 3055, 3095, 4011, 5166, 5167, 5190, 5191)

⁶⁰⁵ Gözyaşının ırmağa teşbih edildiği diğer beyit örnekleri için bkz. (CSCH-Aİ 3080, 3106, 3190)

⁶⁰⁶ Sevgilinin hayalinin ağlattığına dair bkz. (CSCH-Aİ 2804)

Dokunaklı söz dinlemenin kişiyi ağlatması motifi mesnevide işlenir. Buna göre Cemşid'in aşk derdi ile çektiği acıyı onun ağzından dinleyen üç hizmetkârın (Şeker, Şeker-nâz ile Ergavan-sâz) gözyaşını tutamadığı dile getirilir.

Ağlayanı görmenin ağlatır

Şehenşeh şem‘ bigi akıdur dem

Anuñ yangınlugına aklar şem‘ (CSCH-Aİ 2203)

Beyitte Cemşid'in ağladığını gören mumun da ağladığı anlatılır. Dolayısıyla “ağlayanı görmenin ağlattığı” sonucuna ulaşılır. Ayrıca Cemşid'in döktüğü yaşla mum eriyiğinin süzülmesi arasında benzerlik ilgisi kurulur.⁶⁰⁷

Sevinçten ağlanır, yeryüzünü kaplar

İşitdi uşbu sözi çünki Mihrâb

Yaşıyla yir yüzini itdi pür-âb (CSCH-Aİ 3426)

Sevinince ağlamak sosyolojik ve psikolojik bir davranış olarak bilinir. Beyitte Mihrab'ın sevinçten ağladığı anlatılmaktadır. Yeryüzünü kaplayan gözyaşı imajı ise çokluk temsili olup sevincin nerelere kadar yayıldığının göstergesi şeklinde düşünülebilir.

Sırrı ifşa olan kişi endişeyle ağlar

Şehenşeh yaşla kıldı yiri pür-âb

Didi lutf ile Mihrâba i Mihrâb (CSCH-Aİ 3440)

Mihrab, Cemşid'le Hurşid'in muhabbetini Efser'e (Hurşid'in annesi) anlattıktan sonra sırrı (Cemşid'in sırrı) ifşa ettiğini Cemşid'e haber verir. Endişeye kapılan Cemşid'in ağladığı dile getirilir.

Kıskançlık ağlatır

İçinde yanar idi âteş-i reşk

Gözinden akar idi dâne-i eşk (CSCH-Aİ 3537)

Şâdî'yi (rakip) görünce Cemşid kıskançlıkla kavrulur ve ağlar.

⁶⁰⁷ Ağlayanı görmenin ağlamaya sebep olması motifini işleyen örnek için bkz. (CSCH-Aİ 3342)

Aşkın büyüklüğünü yansıtır

Neye dek göz yaşını nehr idersin

Sakın kim berri dahı bahr idersin (CSCH-Aİ 1897)

Ağlama sebepleri dışında mesnevîde gözyaşına dair özelliklerden bahsedilir. Örneğin: “Daha ne zamana dek gözyaşını nehir edeceksin, karayı yani yeryüzünü denize çevirmekten sakın.” manasındaki beyitte gözyaşının çokluğundan kinayeyle denize yahut nehre döndüğü söylenir.⁶⁰⁸ Gözyaşıyla yeryüzünün ıslanması motifi yaşanan aşk acısının büyüklüğüne göstergedir.⁶⁰⁹

Kifayetsizdir

Egerçi ki akıdur gözlerün yaş

Nigāruñ yolına ben oynaram baş (CSCH-Aİ 2227)

Mumun eriyip damlalar halinde süzülüşü onun ağladığına yorumlanırken diğer taraftan tezyif edilir. Çünkü mum sadece gözünden yaş akıtmakla kalırken Cemşid sevdiği uğrunda başını feda etmeye razıdır.

Ah ile feryada şahitlik eder

Āh u efgān itdügüme derd ile

Gözlerüm yaşı durur baña güvāh (CSCH-Aİ 2214)

Yârin aşkı derdiyle edilen ah ve feryada gözyaşı tanık gösterilir.⁶¹⁰

Teskin eder

‘Aşk âteşin eylemege teskîn

Bārān akıdur gözüm sehābı (CSCH-Aİ 2491)

‘Aşk odın def’ itmege bu sîne-i mahrûrdan

Gözlerüm yaşını derd ü gamla Ceyhün eyledüñ (CSCH-Aİ 3190)

⁶⁰⁸ Gözyaşının denize dönmesiyle ilgili beyitler: (CSCH-Aİ 1230, 3091, 3152)

⁶⁰⁹ Gözyaşıyla yeryüzünün ıslanmasına dair beyitler: (CSCH-Aİ 1235, 1464, 1470, 1482, 1505, 1589, 1879, 1944, 2723, 2806, 2795, 2804, 2830, 2881, 2948, 2952, 3107, 3175, 3229, 3426, 3440, 3440, 3490, 3501, 4008, 4030, 4039, 4040, 4323, 5190)

⁶¹⁰ Feryat figan ederek ağlamanın geçtiği beyit örneği için bkz. (CSCH 1235)

Âşığın yağmur gibi döktüğü yaş (teşbih),⁶¹¹ aşk ateşini teskin etme özelliğine sahip yegâne unsur addedilir.

Ağlamaktan göz çıkar/ kör olur

Vefâ bulmaz isem ger sen güzelden

Çıkar ağlamag-ıla bu göz elden (CSCH-Aİ 2707)

Gözyaşıyla ilgili bir başka motif ağlaya ağlaya gözün çıkması, kör olunmasıdır. Mesnevîde anlatıldığına göre Cemşid Hurşid'ten muradını almak ister ama Hurşid onu uzaklaştırır. Cemşid çok üzgündür. Üzüntüsünü dile getirirken ağlamaktan kör olacağını söyler.

Taşı yumuşatacak güçtedir

İdicek âh tağı germ iderdi

Gözinüñ yaşı taşı nerm iderdi (CSCH-Aİ 2816)

Cemşid ah edince (ah ateşiyle) dağı ısıtır, gözyaşıyla da taşı yumuşatır, eritirdi, şeklinde yorumlanabilecek beyitte gözyaşının sertlik sembolü olan taşı bile yumuşatacak, eritecek tesirinden dem vurulur. Zira yârinden ayrılan âşığın gözyaşı alelâde değildir, tesiri muhakkak dokunur.

Dünyayı kızıla boyayacak muazzamlıktadır

Firâkuñdan dil ü cân oldı pür-hün

Gözüm yaşı cihânı kıldı gül-gün (CSCH-Aİ 3095)

Âşığın yürek kanyla harmanlanan gözyaşı dünyayı kızıla (gül rengi) boyayacak aşkınlıkla nitelenir.

Yazıyı siler, yok edicidir, meramı anlatmaya engeldir

Eger derdümi cümle şerh ideydüm

Gözüm yaşıyla yazdugum yuyaydum (CSCH-Aİ 3104)

Âşığın derdini anlatmak için yazması mantıklı görülmez. Çünkü aşk derdi anlatılarak bitecek türden değildir, denir ve yazılan her şeyin gözyaşıyla silinip

⁶¹¹ Gözyaşının yağmura benzetildiği diğer beyitler: (CSCH-Aİ 2806, 3335)

gitmeye mahkûmluğu dile getirilir. Burada gözyaşının silip yok etme özelliği söz konusu edilmiştir.

Uyutmaz

Gözüm her dem akıtmakdan yire āb

Ne rûz ārām iderem ne gice h'āb (CSCH-Aİ 3229)

Gözyaşının bir özelliği de âşığı uyutmayıdır.

Suskunlukla bağdaştırılır

Diyüben bu sözi_ol meh-rüy-ı 'ālem

Gözi yaşın akıdup oldu epsem (CSCH-Aİ 3259)

Aşk ile ağlayan kişinin suskunluğu beyitlerde ifade edilir. Zira gözyaşı kendini anlatan bir dile dönüşünce konuşmak gereksiz kalır.

Âşığa azık olur

Gam meclisinde yiyüp içüp 'ıyş itmege

Eşküm şarāb-ı nāb durur yüregüm kebāb (CSCH-Aİ 4954)

Gam meclisindeki âşığın azığı “kebaba dönmüş yürek” iken içeceği “kanla harmanlanmış gözyaşı”dır.

Yârin kapısının eşiğine akar

Rahm eyle vaktidür sanemā ben garībe kim

Her dem gözümden işigüne aka durur āb (CSCH-Aİ 4955)

Sevgilinin kapısında yer tutan âşığın yaşı durmaksızın kapı eşiğini ıslatır.

Şiir okurken ağlanır, ağlamak bir ifade biçimidir

Şu resme kılur idi şāh efgān

Okırdı kıt'alar giryān (u) nālān (CSCH-Aİ 2218)

Mesnevî kahramanları özellikle bir dertten mustaripken konuyu yürekten dile getirmeye vesile olan ve gözyaşına eşlik eden bir şiir okur.⁶¹² Ağlamak kişinin halini anlatmaya yarayan bir ifade şeklidir.

İnci olur, yârin ayağına saçılır

Akıdur çeşmüm hemîşe dil-berā

Ayaguña saçmaga dürr-i hoş-āb (CSCH-Aİ 2269)

Gözyaşı çeşitli benzetmelere konu olur. Bunların başında gözyaşının şekil, kıymet, saflık, yuvarlanma özelliği gibi yönlerden inciye benzetilmesi gelir.⁶¹³ Gözyaşı incileri sevgilinin ayağına saçılacak saçı hususiyeti kazanmasıyla anılır.

Gün batımının kızılığın güneşin ağladığını gösterir

Ola mı sen de ‘aşıksın i meftûn

Ki_olur magrib yaşuñ kanyla gül-gün (CSCH-Aİ 2836)

Cemşid hasret derdi içinde güneşe seslenir: “*Ey tutkun, sen de mi âşık oldun da batı yönünü yaşının kanyla gül renk edersin?*” der. Gün batımındaki göğün allı kızılı görünümlü ile aşk derdi içinde kanlı yaşlar dökmek arasında hüsn-i talil yoluyla ilgi kurulur (teşbih). Cemşid güneşin aşk ıstırapı çektiğini göğün kızılığından anlar. Yani kanlı yaş gibi kızıl gök de bu renk bağlantısı dolayısıyla âşıklığı ifşa etmektedir. Ayrıca güneşin ışınlarının gözyaşına benzetildiği söylenebilir.

Çeşme suyu gibi durmadan akar

Arardı dāyimā Cemşid’i Mihrāb

Akadurdı dü çeşmi çeşme-veş āb (CSCH-Aİ 1965)

Gözinden çeşme bigi akıdur āb

Velî nerkisleri_olmuş māyil-i h`āb (CSCH-Aİ 2163)

Göz çeşmeye benzetildiğinde gözyaşı çeşmeden akan suya teşbih edilir. Böylelikle dökülen yaşın sürekliliği ve çokluğu vurgulanır.⁶¹⁴

⁶¹² Ağlayarak şiir okumaya dair beyitler: (CSCH-Aİ 2801, 2830, 2985, 2991, 3063, 4083, 4134, 4142) Gözyaşının şiirle benzeştirildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 4293)

⁶¹³ Gözyaşının inciye benzetilmesine dair bkz. (CSCH-Aİ 2322). Gözyaşının inciye istiare edildiği beyitler: (CSCH-Aİ 2670,3696, 4039, 4134, 4142, 4293, 5167)

Kanlı oluşuyla her damlası nar tanesine benzetilir

Figān u nāleler kılup o dil-dār

Akıtdı gözlerinden dāne-i nār (CSCH-Aİ 3203)

Cemşid'in mektubunu alan Hurşid'in döktüğü yaşın kanlı oluşu “nar tanesi” benzetmesi (istiare) üzerinden dile getirilerek samimi bir anlatım yakalanır.

Gülgûn'a (meşhur bir at) benzetilir

Şeh oynadurdı ol dem esb-i Gülgûn

Meh eylerdi yiri yaşıyla gülgûn (CSCH-Aİ 3698)

Gülgûn; gül renkli demek olup aynı zamanda Hüsrev ile Şîrîn hikâyesinde Şîrîn'in atının adıdır. Cemşid'in döktüğü kanlı yaş tıpkı çevgan oyununda bir atın koşuşturması gibi aktığı için Şîrîn'in atına yani Gülgûn'a istiare edilir. Gözyaşının yeryüzünü ıslatacak kadar çokluğu vurgulanır.

Akan yıldızın temsil olur

Akıtma yaşlarımũ ılduzını

Karañu itme bahtum gündüzini (CSCH-Aİ 4124)

Hurşid sevdiği adamın (Cemşid) savaş için sefere gitmesini ve yanından ayrılmasını istemez, ayrılığa katlanmak epey zor gelir. Dolayısıyla ona “Gözyaşımın yıldızını akıtma, bahtımın gündüzünü karartma” der. Beyitte gözyaşı ısı, şekil, renk, hareket kabiliyeti yönlerinden yıldızın benzetilir.⁶¹⁵

Yağmura benzetilir

Ben agladukça dilber gülse n'ola

Ki zîrâ berg-i gül bârânı ister (CSCH-Aİ 4268)

Sevgili gülerken âşık ağlar (tezat). Nitekim gül çiçeği gülümseyen bir ağız gibi açılırken bu gülümsemenin tazeliğini sürdürebilmesi için gülün yağmura ihtiyacı dile getirilerek misal verilir. Dolayısıyla sevgilinin âşığın ağlamasını istediği

⁶¹⁴ Gözyaşının çeşme gibi akmasıyla ilgili beyitler: (CSCH-Aİ 2959) Gözyaşının çeşmeye benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 2166)

⁶¹⁵ Gözyaşının yıldızın benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 4301)

anlaşılır. Beyitte âşığın döktüğü yaş ile yağmur arasında hüsn-i talil yoluyla temsili benzerlik sağlandığı görülür.

3.1.12.10. Ahmed Paşa, Dîvân⁶¹⁶

Af dilenirken ağlamak samimiyettendir

Gözü yaşlularuñ yüzi suyu ‘içün

Bu micmerde yanan ciger bûyî’çün (APD k.3/41)

Gözü yaşlı kimselerin, çocukların, yaşlıların, bakire kadınların, lohusaların duasının kabul olduğuna dair halk arasında bir inanç mevcuttur. Bahsi geçen kimselerin masum olduğu düşünülerek duasının daha etkili olacağı, Allah tarafından kabul edileceğine inanılır. Bu inanca binaen yukarıdaki beyitte gözü yaşlı kimselerin yüzü suyu hürmetine Allah'tan af dilenir ve “*micmerde (göğüs) yanan ciğer kokusu hatırına (affet bizi Allah'ım)*” denir.

Dua ederken ağlanır

Çünkü çınâr gibi götürdüñ niyâza el

Zârî’le baş açup yüzüñ ol serv-i naza tut (APD g.15/2)

(Ey gönül!) Niyaz için çınar ağacının yaprakları misali ellerini açtın, (o halde) ağlayıp başını açarak yüzünü o nazlı servi gibi sevgiliye dön.

Saç baş yolmak (başını açmak) büyük üzüntü göstergesidir ve gözyaşının samimiyetini ifşa eder. Âşık hakiki aşkı yansıtan sevgisi sebebiyle gözyaşına boğulmuştur, derin üzüntü içindedir. Yapraklarını göğe yükseltmiş ulu bir çınar gibi âşığın da ellerini dua etmek için açması, yüzünü Allah’a (hakiki sevgiliye) dönmesi gerektiği nasihat edilir. Dua ederken ağlamak yakarışın samimiyetini gösterir.

Âşığın gözyaşı yağmura benzetilir, engel teşkil eder, çoktur, yârin zülfü ağlatır

Didüm aglarken başum top eyle çevgân zülfüñe

Didi çevgân gösterürdüm saña bārân olamasa (APD g.278/9)

⁶¹⁶ Cellattan kurtulmak için ağlanır: (APD g.240/2). Sevgiliyle muhabbet için ağlanır: (APD g.280/7). Tutsaklık ağlatır: (APD muk.24/1). Gözyaşı feyizdir (APD g.350/6).

Sevgiliye ağlarken onun çevgan zülfüne başımı top eylemesini söyledim, o da 'yağmur yağmasaydı sana çevganı gösterirdim' dedi.

Sevgilinin saçı çevgana benzer. Âşık bu saç uğrunda canını başını vermeye hazırdır. Nitekim âşık, başını sevgilinin çevgan saçı için top olsun diye sunar. Ancak âşığın yağmur gibi dökülen yaşları çevgan oynamaya müsaade etmeyecek kadar yoğundur.

Yağmura istiare edildiği görülen gözyaşının çokluğu ve engel⁶¹⁷ teşkil edişi yönüyle dile getirilirken sevgilinin saçı/ zülfü⁶¹⁸ ağlama sebebi gösterilir.

Tehlikelidir, yeryüzünü kuşatacak enginliktedir

Ahmedüñ yaşı sakın dāmenüñi dutmaya kim

Yir yüzi gözi yaş' ile tolu kandur Çelebî (APD g.322/7)

Ey Çelebi, Ahmed'in gözyaşı sakın ola ki senin eteğini tutmasın, (zira) yeryüzünü onun kanlı yaşı kaplamıştır.

Aşk acısıyla dökülen ve çokluğu ile yeryüzünü kuşatan⁶¹⁹ kanlı⁶²⁰ yaş sevgili için tehlike arz eder.⁶²¹

Değirmen döndürecek güçtedir

Mevc-i eşkinden hem inler 'âşıkun hem çarh urur

Bir nazar seyr it anı gör kim ne hoş dolāb olur (APD g.91/7)

(Ey sevgili! Aşkın uğrunda dökülen) Gözyaşı dalgasına tutulan âşığın hem inler hem de bu dalgayla birlikte döner; hele bir bak da manzarayı gör, çünkü bundan ne güzel bir değirmen olur.

Âşığın inleyişlerine eşlik eden gözyaşı bir değirmeni döndürecek kadar çoktur, dalgalar oluşturur ve âşığı kuşatır.

⁶¹⁷ Gözyaşının engel teşkil etmesine dair bkz. (APD muk.47/3)

⁶¹⁸ Yârin saçının/ zülfünün ağlatmasıyla ilgili beyitler: (APD g.291/1, g.313/1)

⁶¹⁹ Gözyaşının yeryüzünü kaplayacak kadar yahut her yeri dolduracak kadar aşkın olmasına dair bkz. (APD k.13/7, k.13/11, ş.37/22, müf.44).

⁶²⁰ Gözyaşının kanlı oluşuna dair bkz: (APD ş.6/19, ş.13/22, k.13/7, k.13/11, ş.39/V-6, g.6/5, g.29/5, g.45/4, 92/1, 92/2, g.95/6, g.104/1, g.107/3, g.109/2, g.121/1, g.123/1, g.170/I/7, g.182/6, g.187/4, g.187/5, g.197/5, g.201/7, g.208/7, g.209/1, g.210/4, g.230/2, g.233/7, 248/5, g.251/4, g.262/1, g.266/3, g.266/5, g.266/6, g.273/9, g.275/5, g.276/1, g.276/5, g.279/3, g.285/1, g.288/3, g.299/2, g.299/3, g.310/7, g.335/2, g.344/1, g.345/2, g.351/1, g.351/2, muk.8/1, muk.39/2, muk.44/1, müf.15)

⁶²¹ Gözyaşının tehlikeli oluşuna, incitebileceğine dair bkz. (APD k.13/11, g.36/2, g.213/4, g.337/9, g.345/2)

Âşığın bedenini dönen bir değirmene çevirir

Akar gözlerüm yaşı seyl-âb-vâr

Döner cismüm âb üzre dolâb-vâr (APD k.3/76)

Gözlerimin yaşı sel gibi akar, bedenim sudaki değirmen misali döner, mealindeki beyitte Ahmed Paşa çokluğundan dem vurarak gözyaşının sel gibi aktığını (teşbih)⁶²² ve bu sel suyu ile kuşatılmış bedeninin değirmene⁶²³ dönüp çark ettiğini söyler (mübalağa).

Yârin eşiğine akar

Her dem gözümden işigüne seyl-i hûn gider

Sabr u karâr dilden ü cândan sükûn gider (APD g.75/1)

(Ey sevgili!) Sele dönmüş kanlı yaşım senin eşiğine durmaksızın akarken gönlümden sabrım kararım gider, canımdan sükûnetim gider.

Eşiğe akan gözyaşı motifi klasik şiirin kalıplaşmış imajlarından. Çünkü gerek Anadolu gerekse yakın coğrafyada eşiğe büyük önem atfedilir.⁶²⁴ Burası hakikî bilgiye ulaşmak için bir sınırdır. Üstelik başta Alevi kültürü olmak üzere eşiğe basmak saygısızlık kabul edilir. Çünkü eşik kutsaldır. Âşığın eşiğe doğru döktüğü sele dönmüş kanlı yaş aslında eşiğe basılmasını ve dolayısıyla oraya bir saygısızlıkta bulunulmasını da engellemektedir. Gözyaşının durmaksızın akması⁶²⁵ onda sabır, karar, sükûn hassalarının kalmadığını gösterir.

Sel olur, yıkıcıdır

Seyle virdi hânesin merdümleürñ

Dîde-i giryân elinden el-gıyâs (APD g.24/3)

Ağlayan göz, bebeklerinin hanesini sele verdi, aman!

Yıkıcı ve tehlike arz edecek boyutta çokça ağlamanın konu edinildiği beyitte gözyaşı sele temsil olur (teşbih). Gözün bizzat başlattığı sel, gözün evini

⁶²² Gözyaşının sele dönmesi hakkında bkz. (APD g.9/2, g.248/11, g.335/1, g.335/9, g.345/2, müf.44, müf.48)

⁶²³ Âşığın ağlayıp inlemesinin değirmenle benzerlik açısından alakalandırılmasına dair bkz. (APD g.335/1) Ağlamakla değirmenin tenasübî alakayla anıldığı beyit için bkz. (APD g.335/9)

⁶²⁴ Türk kültüründe eşiğe dair bilgi için bkz. Kaya, 2010.

⁶²⁵ Gözyaşının önü alınamaz: (APD g.288/2, g.345/2)

yıkmaktadır. Edilgen bir eylem söz konusudur. Evin içinde barındığı söylenen gözbebekleri ise bu sel yüzünden imdat etmekte, çaresizliğini dile getirmektedir. Hane kelimesiyle maddi, merdüm kelimesiyle hem maddi hem manevi bir kayıp yaşanacağına işaret edildiği düşünülebilir.

Gözyaşı; yıkıcılığı,⁶²⁶ tehlike arz etmesi, gözde bulunması, çokluğu yönleriyle ele alınmıştır.

Temizler

Diyār-ı yârda bir seng yokdur

Ki göz yaşından anda zeng yokdur (APD k.5/13)

Gözyaşım sayesinde yârin mahallesinde kiri pası temizlenmedik taş kalmamıştır, denilen beyitte gözyaşı temizleyici⁶²⁷ yönüyle ve sevgilinin mahallesine akmasıyla⁶²⁸ ele alınır.

Rüzgârla birlikte temizlik yapar

Bād işigün pāk iderken çeşmüme yaş aındurur

Her dem āb-efşānlığı sakkāya ferrāş aındurur (APD g.83/1)

Rüzgâr senin eşiğini temizlerken benim gözüme gözyaşı dökmeyi hatırlatır; (nitekim) süpürgeci sakaya hep su serpmeyi hatırlatır.

Yârin kutsal olan eşiği daima tertemizdir. Çünkü rüzgâr orayı süpürürken âşığın saka misali döktüğü su (gözyaşı) bu süpürme işleminin daha nezih olmasını sağlar (istiare). Ağlarken âşığa rüzgâr arkadaşlık etmektedir.

Silip yok eder

Hāk-i pāyuñ dîdede ben giryeden kan aqlaram

Korkaram ol tütüyā bu çeşm-i giryāndan tamar (APD ş.44/6)

(Ey sevgili!) Ayağının toprağı gözüme sürme olmuştur, bense kanlı yaş döküyorum ve korkarım o sürme bu yaşlı gözden akıp silinecek.

⁶²⁶ Gözyaşının yıkıcı yönünü vurgulayan beyit örneği için bkz. (APD g.36/2, g.345/2)

⁶²⁷ Gözyaşının temizleme yönü hakkındaki beyitler: (APD g.9/2, g.208/4, g.209/1, g.229/9, g.296/3)

⁶²⁸ Gözyaşının durmaksızın yârin mahallesine akmasına dair bkz. (APD k.13/7). Gözyaşının sevgilinin yoluna akmasıyla ilgili bkz. (APD g.319/7)

Sevgilinin geçtiği yolun toprağı âşığın gözüne sürme olur. Gün ışığının keskinliğini yumuşattığı ve bakmayı kolaylaştırdığı için göz sağlığına faydalı bulunan sürme sevgiliden yadigâr addedilerek kıymetli görülür. Fakat sürme âşığın durmak bilmeyen gözyaşı yüzünden silinip gitme tehdidi altındadır. Burada gözyaşının yok edici yönü ele alınmıştır.

Kıymetini yârin güzellik unsurlarından alır, yansıtır

Hal-i ruhuñ dilümde kodı âteş üzre ‘ūd

Dürc-i lebüñ gözimde kodı yâdigâr la‘1 (APD k.13/2)

(Fatih S. Mehmed'in) Yanağındaki ben gönlümdeki ateşin üstüne öd ağacından buhur koydu; mücevher kutusuna benzeyen dudakların ise gözüme senden yadigâr bir lal bıraktı.

Kızıl dudağı ve inci dişleriyle sevgilinin ağzı mücevher kutusuna benzetilir. Bu kutunun güzelliğı, paha biçilmezliğı karşısında gözünden dökülen kanlı yaş âşığın tek varıdır. Lal taşına benzeyen kanlı, pıhtılı yaş (istiare)⁶²⁹ yârin dudağının âşığın gözünde yansmasıyla hâsıl olur. Dolayısıyla gözünü sevgiliden ayırmayan âşığın gözyaşının kıymeti yine sevgiliye bağlanır.

Yetimdir, sevgiliden zekât almak ister

Geldüm yetim-i eşk ile hüsnüñ zekâtına

Sun büseñ ile säyilüñe ey nigâr la‘1 (APD k.13/8)

Yetim gözyaşımınla güzelliğinin zekâtına geldim; ey sevgili, busen ile ben dilencine lal taşı bahşet.

Âşık, yetime⁶³⁰ (babasız) benzetilen gözyaşı ile yârin güzelliğinden zekât alabilmeyi umar.⁶³¹ Beklediğı zekât ise yârin lal taşı gibi kırmızı dudağından bir öpücüktür.

⁶²⁹ Kanlı gözyaşının lal taşına benzetilmesine dair beyit örneğı için bkz. (APD k.13/7). Gözyaşı ile lalin birlikte geçtiğı beyit için bkz. (APD g.292/5). “Lal taşı, Akkatçaya Sumerce'den iktibas edilmiş. Akıllı ve muti bir şekilde Ninurta'nın yanında kalmıştır. Bundan dolayı ufalanmayacaktır. Bilâkis düşman memleketinde Ninurta'nın vazifesini görecektir. Nitekim bu taştan muharebe gürzleri yapılmakta idi. Tanrı veya kiral bu gürzle harbi kazandıktan sonra, bunlar motif eşyası olarak mâbetlere konacaktır.” Bkz. Tanyu, 1968: 9.

⁶³⁰ Yetimler ağlar: (APD g.276/7). Gözyaşının yetim olarak anıldığı, yoksunluk çektiğine dair beyit örneğı için bkz. (APD g.33/4)

⁶³¹ Gözyaşının bir yetim gibi esirgenmesine ve ilgi istemesine dair örnek için bkz. (APD g.33/4)

Güzellikten etkilenen⁶³² bir unsur olarak gözyaşının kanlı oluşu betimlenmiş ve yetimlerin, dilencilerin ağlaması⁶³³ geleneğine değinilmiştir.

Lal saçar, keramettir

Dervîş-i ‘ışk-bâza kerâmet degül mi kim

Bir göz yumup açınca olur her kenâr la‘l (APD k.13/15)

Göz yumup açınca her kenarın lal taşıyla dolması aşk dervişinin kerametlerindedir.

Göz yumup açmak ifadesi tevriyeli kullanımla hem bir anda aniden, kısacık sürede olan bir hadiseyi anlatır hem de gözün kapatılıp açılmasını ve ardından yaş dökülmesini ifade eder. Âşığın göz açıp kapayınca kadar döktüğü lal taşları (kanlı yaş) etrafı doldurur (istiare). Bu özelliği ile âşık, keramet gösteren bir dervişe benzer.

Cihanı tutar, keramettir

Eşküm cihânı tutdı ben âb üzre yürürem

Dervîş-i ‘ışk-bâza kerâmet hemîn ola (APD g.7/3)

Gözyaşım cihanı tuttu, ben su üstünde yürüyorum; (işte benim bu halim) yalancı âşıklık eden dervişe yerine göre keramet olsun.

Velilerin temel özelliklerinden biri türlü keramet göstermesidir. Aksi takdirde sahtekâr derviş addedilmek işten bile değildir. Şair Ahmed Paşa bu beytinde aşk derdiyle döktüğü yaşın cihanı tuttuğunu (Tufan hadisesine telmihle) söyleyerek keramet gösterdiğini ima eder. İkinci bir keramet ise şairin gözyaşı selinin üstünde yürümesi hadisesidir. “Su üstünde yürümek” mucizesi akla veli addedilen Hızır’ın seccadesini suya serip üzerinde yürümesini getirir. Dolayısıyla şairin kendini Hızır benzeri bir veli kabul ettiği ve yalancı âşıklık sergileyen dervişlerden ayrı konumlandığı anlaşılır.

Gözyaşı; cihanı tutan/ kaplayan, mucizelere olanak sağlayan, keramet sergileyen, çokluk/ taşkınlık sembolüne dönen bir rekabet atmosferi şeklinde dizelerde ele alınmıştır.

⁶³² Gözyaşı etkileyen ve etkilenen bir unsurdur, örnek için bkz. (APD g.120/7). Gözyaşının tesirinin yüksek oluşuna dair bkz. (APD g.262/1, g.337/9)

⁶³³ Dilenciler ağlar/ ağlanır: (APD g.276/7, g.288/2). Âşık dilenciden çok ağlar: (APD g.288/2)

Yârin saçına bulaşır, lal olur

Kanlu yaşımı zülfüñ ucında gören didi

Rengîn latîfedür tutar agzında mâr la'1 (APD k.13/16)

Âşığın kanlı yaşını yârin zülfüne ucundan bulaştığını görenler 'yılan ağzında lal taşı tutuyor' diyerek hoş latifeler eder.

Klasik şiir imgeleminde yârin saçları yılan gibi kıvrım kıvrımdır ve yere degecek kadar uzundur. Dolayısıyla âşığın yeryüzünü kaplayan lal gibi kırmızı kanlı yaşı (istiare) ile ıslanır.⁶³⁴ Bu vaziyeti gören kişiler 'yılan ağzında lal taşı tutuyor' diyerek durumu latife yoluyla anlatmaktadır.⁶³⁵ Saçın ucuna kırmızı boncuk bağlama geleneğine de atıf yapıldığı söylenebilir.

Lal olup zemini nakışlar

Ferşin murassa' itmege sahn-ı sarâyüñüñ

Eşk ü ruhum kapuñda döşer zer-nigâr la'1 (APD k.13/18)

Senin (Fatih S. Mehmed) sarayının döşemesini mücevherle yaldızlamak için gözyaşım ve yanağım kapını lal taşı ve altın işlemlerle döşer.

Âşığın kanlı gözyaşı lal taşı gibidir, aşkla sararmış yanağı ise altın nakışlar hazırlar. Âşık tarafından hazırlanan bu malzemeler, yârin sarayının döşemesini yaldızlamak için kâfi görülmektedir. Beyitte sarayın zeminini değerli taşlarla döşeme kültürünün yansımalarıyla karşılaşılır.

Lal ağlar, hikmet göstermeye vesiledir

Hikmet budur ki gözleri olsa-idi fi'l-mesel

Kan ağlar idi Ahmed için zâr zâr la'1 (APD k.13/56)

Hikmet odur ki mesela lal taşının gözü olsaydı Ahmed için zar zar ağlardı.

⁶³⁴ Kanlı gözyaşının boyamasına/ renklendirmesine dair bkz. (APD g. 187/5, g.251/4, g.276/5, g.351/1, g.351/2, muk.39/2, müf.8)

⁶³⁵ Yılan Taşı/ Uğurlu Taş: "Cemil Sena (Ongun), Konya ve Civarında Halk inançları arasında Yılan Taşı'nın ejderhaların ağzında saklı bir zümrüt olduğunu ejderha geceleri gezinirken bunu yere düşürdüğünü, bu taşın çıkardığı ışık sayesinde yolunu ve dilediğini bulduğunu, bu taşı ele geçirenlerin, dünyada hangi işe girişirlerse mutlaka başarı sağlayacaklarını, bundan başka ne dilerlerse onu elde edecekleri gibi ayrıca zengin de olacaklarını anlatmaktadır." Tanyu, 1968: 137.

Klasik edebiyattaki inanışa göre lal taşı aslında beyazdır. Ciğer kanında bekletilip güneşte kurutulunca kırmızı renk almıştır. Rengi dolayısıyla ve ciğer kanıyla olan bağlantısı sebebiyle lal taşı âşığın kanlı ve kıymetli⁶³⁶ gözyaşına temsil olur. Ahmed Paşa ise kendi halini gören lal taşının ağlamak suretiyle hikmet göstereceğini iddia eder. Ahmed Paşa sahip olduğu dert bakımından etrafındaki taş nev'inden unsurları dahi etkileyecek güçtedir.

Beyitten hareketle hali harap birinin görmenin ağlamaya sebep gösterildiği sonucuna ulaşılabilir. Gözyaşının diğer özellikleri ise kanlı olması ve tesir etmesidir.

Yıldızlar ağlar, şiir ile söz ağlatır

Nazm eylesem makālümü gūş eylese felek

Çeşm-i kevākib akıda leyl ü nehār la'l (APD k.13/57)

Sözlerimi nazma dökseydim ve felek de bunu duysaydı yıldızların gözleri gece gündüz demeden lal akıttırdı.

Ahmed Paşa sözlerinin tesirini anlattığı beytinde bu sözleri duyan felekteki yıldızların lal taşı (kanlı yaş) dökceğini iddia eder.⁶³⁷ Yıldızların kor, kıvılcım şeklindeki tasavvuru ile lal arasında “kanlı gözyaşı” üzerinden anlamsal bağ kurulur.

Mısralara bakıldığında dokunaklı şiirin ve hüznü söz işitmenin ağlattığı çıkarımlarına ulaşılır.

Güneşi görünce sönen yıldız benzetilir

Ey eşk nihān ol göricek yüzini yāruñ

Horşid ‘ayān oldı gerek mahv ola kevkeb (APD g.11/6)

Ey gözyaşı, sevgilinin yüzünü görünce saklan, (nitekim) güneş görününce yıldızların sönmesi gerekir.

Gözyaşı sığağa, ısıya maruz kalınca buharlaşıp yok olur. Yuvarlaklık, akıcı olmaklık, akmak, pırıldamak, vb. özellikleriyle yıldız benzetilen yaşın, güneşe benzetilen yârin güzelliği ile bir arada bulunamayacağı söylenir. Çünkü biri varken

⁶³⁶ Gözyaşının kıymetli oluşuyla ilgili beyitler: (APD k.13/11, ş.36/31, ş.37/19)

⁶³⁷ Gözyaşının kuyruklu yıldız teşbih edilmesiyle ilgili örnek için bkz. (APD ş.44/9). Gözyaşının yıldız benzetilmesi hakkında örnek için bkz. (APD g.36/7)

diğeri gider: Yâri görünce âşğın yaşı diner, güneş yükselince yıldızlar sönükleşir (temsili istiare).

Gözyaşı kültürel algıda “gizlenen, saklanan” bir şey olup kimi takdirde zayıflık biçiminde değerlendirilir. Beyitte de güneşin karşısında yıldızların zayıf kalışı böyle bir misal görünümündedir.

Göge yedi kandilli Süreyya’yı asar, yârin eşğini süsler

İşigün bir āsumān kim anı zeyn itmege

Hüşe-i pervîn asar bu eşk-i dil-sitān⁶³⁸ her gice (APD g.257/2, g.287/6)

(Ey sevgili!) Senin eşğin öyle bir göktür ki onu süslemek için gönül alan bu gözyaşı her gece göge yedi kandilli Süreyya’yı asar.

Yârin kapısının eşğinde ağlama motifinin işlendiği dizelerde âşık sevgilinin göğü andıran kapısını süslemek için Süreyya⁶³⁹ yıldız kümesini andıran gözyaşını asar halde tasvir edilir. Gözyaşının süsleme ve gönül alma yönlerine değinilir.

Ufku donatır, yıldız olur

Eger sitāreye hükm olsa vasluñ ey meh-rû

Yaşumla rûz u şeb āfākı pür-sitāre kılam (APD g. 200/4)

Ey ay yüzlü sevgili, eğer sana kavuşmak yıldıza nasip edilseydi; gece gündüz demeden dökceğim yaşla ufku yıldız donatırdım.

Vuslat arzusuyla dökülen yaş yıldıza benzetilir ve ufka kadar çıkacak büyüklükte olmasıyla ele alınır. Bu bakımdan çokluk, sınırsızlık sembolüne dönüşür.⁶⁴⁰

Yârin sakalının güzelliği ağlatır

Çeşmümeddür hayāl-i hatuñ tañ bu kim dutar

Sebze diyu kenāre-i āb-ı revānı misk (APD k.14/9)

⁶³⁸ APD g.287/6’da tamlama “eşk-i galtan” şeklinde geçer.

⁶³⁹ Gözyaşının Ülker (Süreyya/ Matariki/ Yedi kız kardeş/ M45/ Pervin/ Hoki Boshi/ Pleides yıldız kümesi) açık yıldız kümesine benzetildiği beyitler: (APD g.190/4, g.198/3)

⁶⁴⁰ Gözyaşının sayısızlık/ sınırsızlık sembolü oluşuna dair beyit için bkz. (APD g.336/5)

(Ey sevgili!) Sakalının hayali gözümden hiç gitmiyor fakat asıl ayıp olan şey miskin (amber) ırmak kenarındaki otlara (senin sakalındır diye) tutunmasıdır.

Amber (misk ile klasik şirde birbirinin yerine kullanılır) güzel kokusu bakımından kıymetli, balmumu benzeri bir maddedir.⁶⁴¹ Irmak kenarını tuttuğu söylenen ve misk denilen unsur aslında amberdir. Sevgilinin (Fatih S. Mehmed) misk (amber) kokulu sakalının hayali âşığın (Ahmed Paşa) yaşla dolu gözlerini tutmuştur⁶⁴² ve oradan hiç gitmez. Misk (amber) ise otlara tutunmak için ırmak kıyısında kendine yer edinmiştir. Şair miski (amber) bu davranışından ötürü ayıplayıp yerer. Çünkü sevgilinin yeşil ota benzeyen sakalından başka yere tutunduğu için onu suçlu görür ve tezyif eder.

Yârin kaşî güzelliğiyle ağlatır, yağmura benzetilir

Ol hilâl ebrûnı gördükce gözüm giryân olur

‘Âdet oldur kim görünse mâh-ı nev bârân olur (APD g.80/1)

(Ey sevgili!) Hilal kaşını gördükçe ağlarım, (nitekim) hilal görününce yağmur yağması adettir.

Gökyüzü olaylarının geleceğe dair neye delalet ettiğine dair kehanetlerin yer aldığı ve adına melhame denilen bir yazın türü gelişmiştir.⁶⁴³ Oldukça ilginç bir tür olan melhamelere benzer yazınlar Güney Kore geleneklerinden Osmanlıya kadar pek çok kültürde rastlanabilir. Savaşa çıkılacağı zamanın uğurlu yıldızların görüldüğü vakte denk getirilmesi yahut doğan bebeğin talihini “doğum günü yıldızlar”ının belirlemesi bunun en bilinenleridir. Sadece yıldızlar değil; yağmur, kar, şimşek gibi gök olayları da -gerçekleştiği ay ve güne bağlı olarak- türlü manalara gelecek şekilde yorumlanır. Hilal görüldüğünde yağmur yağacağına olan inanç da böyle bir yorumdur. Üstelik bu hadise sevgilinin hilal kaşını görünce gözyaşını tutamayan âşığın haline benzetilmiş (temsili istiare), ikinci dize birinci dizeye şahit tutulmuştur.

Yârin dudağının hayali âşığı ağlatır, salkım salkımdır

Hayâl-i la‘lûñ ile dâne dâne eşkümden

⁶⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, 1991: 7-8.

⁶⁴² Sevgilinin sakalı ağlatır: (APD g.233/7, g.283/10)

⁶⁴³ Melhamelerle ilgili olarak şu kaynaklara bakılabilir: Adalı, 2016: 14-31; Batur, 1996; Terzi, 1994; Boyraz, 2006; Çelebi, 1994: 151-96; Gür, 2012: 202-15; Köksal, 2013: 1-19; Turan, 1998: 681-705.

Dizildi kirpigüm ucında hūşe le‘āl (APD Ő.23/29)

(Ey sevgili!) Lal kızılı dudağının hayali ile tane tane dökülen gözyaşından kirpiğimin ucuna inci salkımı dizildi.

Âşğın (Ahmed Paşa) sevgilinin (Sultan Bayezid) hayali ile tane tane dökülen gözyaşı kirpiğe dizile dizile gözyaşı salkımı meydana gelir⁶⁴⁴ ve gözyaşı, parlıtıyla⁶⁴⁵ kıymetiyle inciye benzetilir.⁶⁴⁶

Âşğın bedenini çevreler, inci olur

Ben za‘ifüñ bedenini yaşum içinde bulucak

Rîsmânda dizilü lü‘lü‘-i lâlâ göresin (APD g.229/7)

(Ey sevgili!) Zayıf ve bitap düşmüş bedenimi gözyaşımın içinde bulunca göreceksin ki orada ipe dizili inciler vardır.

Aşk ağlata ağlata âşğı ip gibi inceltir. Dökülen yaş ise hem bedeni kaplayacak kadar çoktur hem de inci (teşbih) niteliğindedir. Hal böyle olunca âşğın ipi andıran bedenine gözyaşı incileri dizilir, sevgiliye layık⁶⁴⁷ bir kolye hazırlanmış olur.

Kumru ağlar

Gulgulinden bülbülüñ çâk-ı girîbân itdi gül

Kumrınıñ zârılığınıñ serv ser-gerdânıdır (APD k.16/13)

Bülbülün feryadıyla gül yakasını yırtarken kumrunun ağlayıp inlemesiyle başı dönen servi sersemler.

Kumru üzerine konup yanık ve puslu bir sesle öttüğü servi ağacıyla adeta bütünleşir. Kuşun melankolik sesi ile rüzgârda başı ağır ağır sallanan servinin insanda uyandırdığı his hakiki bir hüzdür. Ahmed Paşa bu hali yansıttığı beytinde kumruyu ağlayıp inler halde tasvir eder. Servinin salınan başı ise bu sesin hüznüyle dönüyor ve sersemleşiyor denilerek hüsn-i talil yapılır. Dizelerden yola çıkarak ağlayan kişinin etrafındakileri sersemlettiğı çıkarımına ulaşılır.

⁶⁴⁴ Sevgilinin/ sevgiliye ait bir unsurun gören kişiyi ağlatmasına dair örnek için bkz. (APD Ő.39/V-6)

⁶⁴⁵ Gözyaşımın parlama özelliğine değinen beyit örneğı için bkz. (APD g.36/7)

⁶⁴⁶ Gözyaşımın inciye benzetildiğı beyitler: (APD Ő.36/31, g.351/2). Gözyaşımın inciye istiare edildiğı beyit örneğı için bkz. (APD g.46/2, g.158/5, g.190/4, g.281/3, g.292/5, g.353/6)

⁶⁴⁷ Gözyaşımın sevgiliye layık olması konusunu ele alan beyit örneğı için bkz. (APD g.281/3)

Mürekkeple benzeştirilir, yârin zülfü uğruna ağlanır, kalem ağlar

Rahm it bana ki zülfüñ ucundan kalem gibi

Kan aqlaram bu baht-ı nigûn-sârum üstine (APD k.18/14)

(Ey sevgili!) Tıpkı bir kalem gibiyim ve zülfünün (sevdası) ile bu kötü talihim yüzünden kan ağlıyorum, bana merhamet et.

Sevgilinin saçının ucu (uç aynı zamanda sebep, neden demektir) âşğın yüreğine dert olur. Âşık, o zülfün sevdası ile içine düştüğü kötü talihe feryat eder⁶⁴⁸ ve bir kalem gibi inler. Döktüğü kanlı yaş ise kaleme mürekkep⁶⁴⁹ olur (istiare). Beyitte kalemin ucunun yani başının tıpkı kötü talih gibi baş aşağı dönmesi söz konusudur, bu yüzden âşğın işi hep ters gider. Baht-ı nigûn-sâr ifadesini “kaleme dönmüş ve inler haldeki âşıktan dökülen kanlı gözyaşıyla (mürekkap) yazılan levha/ kâğıt/ şey” şeklinde algılamak mümkündür.

Murada ermek ağlatır

Dâmen-i lutfuñ dutup şâd olmuşam olsa ne var

‘Âşık-ı zâra müyesser kâkül-i müşğn-i dost (APD k.19/44)

Fatih S. Mehmed’in lütfunun eteğini tutalı mesut olmuşsam bunda (şaşılacak) ne var, (çünkü) gözü yaşlı âşığa o dostun miskli kâkülü nasip olmuştur.

Beyitten yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılır: Âşğın gözü yaşlıdır, murada ermek-vuslat-mutluluk⁶⁵⁰ ağlatır.

Yârin boyu âşğı ağlatır, emel ağlatır, uzundur

Gönlüme tül-ı emel virüp hevâsı zülfüñüñ

Gözlerüme kâmetüñ fikri uzun yaş aındurur (APD g.83/1)

(Ey sevgili!) Zülfünün hevesi gönlüme sonsuz sayıda emel doğurur, boyunun fikri de gözlerime uzun uzun yaş dökmeyi anımsatır.

Sevgilinin boyu ile gözyaşının ortak yönü ikisinin de uzun olmasıdır. Sevgiliyi (boyunu) görmek, düşünmek, hatırlamak âşğı ağlatan nedenler arasındadır.

⁶⁴⁸ Bahtsızlık/ talihsizlik/ yıldızı düşük olmak ağlatır: (APD g.240/2)

⁶⁴⁹ Gözyaşının mürekkebe istiare edildiği beyitler: (APD k.19/9, g.165/3, g.187/5, g.262/1, g.266/6, g.273/9)

⁶⁵⁰ Mutluluğun ağlatması hakkındaki beyitler: (APD g.29/5)

Dökülen kana temsil olur, güneşe bakmak gözü sulandırır

Kim ki nezzâre kıla horşîde haddüñ var iken

Nâzıruñ çeşmine hışmından sokar hançer güneş (APD k.20/55)

(Ey padişah!) Yanağın dururken her kim güneşe nazar ederse güneş hışmından bakanın gözünü hançerler.

Güneşe bakanın gözü yaşarır.⁶⁵¹ Şair bu hadiseyi ele alıp Fatih S. Mehmed'i över ve güneşin bir asker gibi padişahına hançeriyle hizmet ettiğini anlatır. Dökülen kan ise gözyaşını temsil eder.

Yârin belirmesiyle ortadan kaybolur, yıldıza teşbih edilir

Ey dîde dökme gün yüzine karşı yaşuñı

K'elbette gün görünse sitâre nihân gerek (APD g.167/8)

Ey göz, sevgilinin gün yüzüne karşı yaş dökme; güneş görününce elbette yıldızlar saklanacaktır.

Âşığın yaşı yıldıza benzetilir. Sevgilinin güneş yüzü ortaya çıktığında artık âşığın ağlamasına gerek kalmaz ve gözyaşı diner. Nitekim güneş (sevgili) açınca yıldızlar⁶⁵² (gözyaşı) kaybolur. Sevgilinin yüzünü görmekle gözyaşı diner.

Bedahşan'dan yola çıkan kervana benzetilir, armağanlıktır

Uş eşk kârbânı Bedahşân-ı dîdeden

Rûma katâr-ı la'l ile dür armagan çeker (APD g.87/8)

İşte gözyaşı kervanı lal taşından yana bereketli Bedahşan şehrine benzeyen gözden kalkıyor; Anadolu'ya lal katarı ile inci armağanı taşıyor.

Bedahşan günümüzde Afganistan sınırları içinde bulunan ve lal taşı açısından zenginliğiyle meşhur bir şehirdir. Âşık lal gibi kanlı yaş akıttığı için gözünü Bedahşan'a benzetir. Göz Bedahşan'ından kalkan gözyaşı kervanı ise lal ve inci taşır (istiare). Kervanın gittiği yer Anadolu'dur. Klasik şiirde Rum yani Anadolu yanağın veya sevgilinin yüzünün sembolüdür. Birbirinden kıymetli gözyaşı taneleri o

⁶⁵¹ Güneşe bakınca gözün yaşarmasıyla ilintili beyit örnekleri: (APD ş.44/9, g.133/7, g.195/10, g.198/3, g.336/5)

⁶⁵² Gözyaşının yıldıza istiare edilmesi örneği için bkz. (APD g.195/10). Gözyaşının yıldıza teşbih edilmesine dair bkz. (APD g.336/5, g.349/2)

aydınlık yüzlü sevgiliye armağan olarak gider. Mısralarda gözyaşı kervana benzetilmiştir.

Atından düşen süvariye benzetilir

İnān-ı çeşmüñi çek rāh-ı hüsnde ey dil

Sakın kim esb-i nazardan düşersin eşk misāl (APD ş.23/35)

Ey gönül, güzellik yolundayken gözünün dizginlerine sahip çık, yoksa gözyaşı gibi nazar atından düşersin.

Gönlüne uyarıda bulunan Ahmed Paşa, gözyaşına iyice sahip çıkması gerektiğini söyler. Zira dizgine sahip çıkamayan süvari nasıl attan düşerse gözyaşı da öyledir, gözden düşüverir denir (gözden düşmek deyimiyle tevriyeli kullanılmış).⁶⁵³ Şair aşırı ve yersiz şekilde ağlamanın kişiyi gözden düşürebileceğini ima etmek için “attan düşen süvari” benzetmesini yapar (temsili teşbih). Gözyaşı kapalı istiare ile süvariye benzetilir.⁶⁵⁴

İçinde hayal balıkları yaşar

Anuñçün oldı kara zülfüñ ağına hevesüm

Ki āb-ı dîdede çoğaldı māhiyān-ı hayāl (APD ş.23/39)

Gözyaşımda hayal balıkları çoğaldığı için senin kara zülfünün ağına (yakalanmaya) heves ettim.

Ahmed Paşa gözyaşında sevgilinin (Sultan Bayezid) hayalinden mütevellit balıklar yüzdüğünü ve bu balıkların avlanmak için yârin kara zülfünün ağına yakalanmaya can attıkları söylenmektedir. Şairin her halükârda daima sevgili ile beraberliği söz konusudur. Ayrılık vaktinde dahi şair sevgilinin hayali iledir. Bu hayaller arttıkça da içinden çıkılmaz bir ağa yakalanmışlık durumu söz konusu olacaktır. Ahmed Paşa içinden çıkılmaz ağa yakalanma tasvirini sevgilinin saçının darmadağın özelliği üzerinden son derece zarif benzetmelerle verir. Beyitte

⁶⁵³ Gözden düşmesiyle tevriyeli olarak anılan gözyaşı hakkında örnek için bkz. (APD g.33/4, g.242/6, g.276/7). Gözyaşının ayağa vb. düşmesi hakkındaki beyitler: (APD g.36/7)

⁶⁵⁴ Gözyaşının âşığa istiare edildiği beyit örneği için bkz. (APD g.276/7)

sevgilinin saçının hayaliyle ağlayan⁶⁵⁵ âşğın hali tasvir edilirken (hüsn-i talil) gözyaşı içinde balıklar bulunduran bir su kütlesi (deniz, ırmak vs.) işlevindedir.

Yârin yolunu sular

Salın ey serv kad ki eşkümden

Yollaruñ bāg u büstān bulduñ (APD ş.25/10)

Ey servi boylu (sevgili), salın salınabildiğince; yolunu gözyaşımla ıslatıp bağ bahçelik eyledim.

Âdete göre yoldan gelen kişiye hürmet göstergesi olarak yol önceden sulanırdı. Böylece toz toprak yatıştır ve yolcu daha nezih bir seyahat geçirirdi. Bilhassa padişahın geçeceği yolu sulamak için günler öncesinden görevliler gönderilirdi. Hatta su yerine gülsuyu kullanıldığını seyahatnameler aktarmaktadır. Beyitte bahsi geçen âşık, bu geleneği ifa etmektedir. Hatta işin içine biraz mübalağa katılmış, (gözyaşıyla) sulana sulana yolun⁶⁵⁶ artık bağa bahçeye döndüğü söylenmiştir.

Beyitte gözyaşı suya benzetilmiştir. Gözyaşından mamul suyun servi ağaçlarına (suyu sevmesiyle ünlü)⁶⁵⁷ neşvünema verdiği (bahçıvanlık yapar), hürmetini göstermek için yolları suladığı (hizmetkâr rolünde), tozu toprağı yatıştırdığı çıkarımlarına ulaşılır.

Metali bozar, sevgili tarafından silinmelidir

Sil gözüm jeng-i hûn ile koma kim

Şem‘-i hüsnüñe şem‘-dân bulduñ (APD ş.25/11)

(Ey sevgili!) Gözyaşımlı sil, güzelliğinin mumuna şamdan diye beni bulmuşken kanlı yaşımın sebep olduğu küf ile beni bırakma.

Gözyaşı metal, bakır vb. nesnelere bozulmasına sebep olur. Sevgilinin mum gibi parlak güzelliği karşısında bedeni aşk ile şamdana dönen âşğın derdi bu şamdanın kanlı gözyaşı yüzünden küflenip paslanması tehlikesidir. Bilindiği gibi pas

⁶⁵⁵ Sevgilinin hayalinin ağlatmasıyla ilgili beyitler: (APD g.124/6, g.208/4, g.281/3)

⁶⁵⁶ İtibar/ hürmet göstergesi olarak sevgilinin yoluna gözyaşı serpilmesi konusuna dair örnek için bkz. (APD g.45/4)

⁶⁵⁷ Gözyaşı çeşmesinden beslenen servi ağacı motifine dair örnek için bkz. (APD. g.18/2). Gözyaşı suyunun sevgiliyi yaşatmasına dair bkz. (APD g.112/6)

tıpkı kan gibi koyu kızıl tonlarda olur. Âşık gözyaşının sevgili tarafından silinmesini rica ederek içine düştüğü tehlikeden kurtulmayı diler.

Dizelerden hareketle gözyaşının nesnelere bozduğu, onların rengini değiştirdiği çıkarımlarına ulaşılabilir.

Deniz olur, göz kayığını batırma tehdidi taşır, yârin sakalı olmadan dinginleşmez

Bahr-ı eşkümde gözüm zevrâkı bulmazdı necât

Yetişüp Hızır-ı hatuñ eylemese yârluğı (APD ş.29/4)

(Ey sevgili!) Sakalının Hızır'ı yetişip de bana yarlık etmeseydi gözyaşı denizimde göz kayığımı selamete eremeyecekti.

Hızır'ın ot ile anılması onun efsanevî kişiliği ile alakalandırılır.⁶⁵⁸ Ayrıca denizcilerin pîri sayılan Hızır'ın türlü tehlikelerden koruduğuna, zorda kalmış kişilerin hayatını kurtardığına inanılır.

Âşığın gözyaşı öylesine çoktur ki kurtulması güç, tehlikeli bir denize benzetilir. Gözyaşı denizinde acizyet içinde yüzen kayık rolündeki gözün selameti ise “memduhun/ sevgilinin tutunulabilecek ota benzeyen sakalı”na bağlanır. Şayet gözyaşı denizinden kurtulmak mümkün olursa sevgiliyi görme şansı doğacaktır. Beyitte yâri görebilmenin önemi anlatılmaktadır.

Cihan ağlar, yağmura benzetilir, zararı dokunabilir

Kaşuñ çatup cihâni peyveste agladursın

Bârân ziyân degül mi şol misk tozlu yaya (APD g.263/3)

(Ey sevgili!) Kaşını çatıp cihanı sürekli ağlattıyorsun; şu misk tozlu yaya yağmur değince yazık olmuyor mu?

Sevgilinin kaş çatması tüm dünyayı ağlatır. Hal böyle olunca da yârin misk kokulu yaya benzeyen kaş gözyaşı yağmuru yüzünden harap olur. Misk çok değerli olup ıslandığında zarar görebilen güzel kokusuyla meşhur bir maddedir. Yaylara

⁶⁵⁸ Hızır'ın bastığı yahut oturduğu yerden yeşil otların filizlendiğine inanılır. Ayrıca Homeros'un İlyada'sına göre Glaukos (yeşil demektir ve Hızır'a karşılık gösterilir) tuttuğu balıkların tekrar canlandığını görür. Balıkları canlandıran şeyin oradaki otlar olduğunu anlar ve otlardan yiyerek ölmezliğe kavuşur. Hızır, yeşil, ot bağlantısına dair ayrıntılı bilgi için tezin “Hızır-İlyas Kültü, Âbihayât ve Ölmezlik” başlıklı bölümüne bakılabilir.

sürülen misk tozu onun güzel kokmasını sağlamakla birlikte yayın kıymetini de arttırır. Hem yay hem de misk ıslanmaması gereken unsurlardır. Çünkü ıslandıklarında zarar görür, değer kaybeder. Âşık, gözyaşı yağmuru (teşbih) yüzünden sevgilinin misk kokulu yaya benzeyen kaşlarına zarar vermekten çekinir.⁶⁵⁹

Yıldıza benzetilir, yeryüzünü süsler, geceleri ağlanır, sevgi ağlatır

Kevkeb-i eşkümler her şeb yiryüzünü zeyn iden

Mihr-i ruhsâr-ı meh-i nâ-mihr-bânumdur benim (APD g.190/5)

Gözyaşımın yıldızıyla her gece yeryüzünü süsleyen şey benim şefkatsiz, sert mizaçlı, ay gibi güzel sevgilimin yüzünün güneşidir/ sevgisidir.

Sevgilinin yüzü/ sevgisi âşığı ağlatır.⁶⁶⁰ Üstelik her gece akan yaş güzelliğiyle yıldızdan farksız olup (teşbih) yeryüzüne çiğ şeklinde yağarak onu süslemeyi de ihmal etmez.⁶⁶¹

Yağmura benzetilir, sakınılmalıdır, yârin zülfü ağlama sebebidir

Gam-ı zülfünden akan kanlı yaşumdan hazer it

Nâfe-i Çîni harâb eylemesün bārândur (APD g.62/6)

(Ey sevgili!) Zülfünün sevdası derdiyle akan kanlı yaşımdan sakın, (çünkü o yaşlar) Çin nefesi/ kürkü değerindeki zülfünü harap eyleyebilecek bir yağmurdur.

Tavernier seyahatnamesinde ticari yük olarak pamuğu yağmurdan koruyarak taşımanın zorlukları anlatılır. Tıpkı bunun gibi ticari değeri olan Çin kürkünü yağmurdan koruma hadisesi beyitte anlatılmaktadır. Sevgilinin saçı pek kıymetli olan Çin nefesi gibidir. Ancak onu tehlikeye sokan bir durum söz konusudur: sevgilinin zülüflerini görünce dertlenip kendini tutamayan âşığın etrafa yağmur gibi saçtığı kanlı gözyaşıyla harap olmak. Şayet bu yaş o nazik ve pek kıymetli zülüflere değerse zarar verebilecek türdendir.

⁶⁵⁹ Gözyaşımın zarar verme/ verebilme özelliğine dair bkz. (APD g.267/2, g.337/9, müf.2, müf.44)

⁶⁶⁰ Sevgilinin güzellik unsurlarından; gülüşü ağlatır: (APD muk.8/1), gözleri ağlatır: (APD g.175/1), dişleri ağlatır: (APD g.229/8, g.292/5, g.253/6), boyu ağlatır: (APD g.229/8), beli ağlatır: (APD g.244/7, g.282/7)

⁶⁶¹ Gözyaşımın süsleme/ tezyin etme özelliğine dair beyitler: (APD g.281/3, g.292/5, g.349/2, g.351/2).

Beyitte gözyaşının kanlı olması, hırpalayıp zarar verebilme ihtimali ve ondan korkulması/ sakınılması⁶⁶² gerektiği hususiyetleri üzerinde durulmuştur.

Tesir eder, ah ederek ağlamak yağmur yağıdır

Ağlar iken ahumuz eflâke irdi ra‘d-veş

Ol sebepten gök dahı yaşlar döküp nālân olur (APD g.80/4)

Ağlarken ahımız gök gürlemesi misali göğe aştı, o sebepten gök kubbe yağmur yağıdırarak ağlar, inler.

Âşığın ahı epey tesirlidir. Gökyüzü buna tepkisiz kalmaz ve yağmur (istiare) dökerek âşığın haline nasıl üzüldüğünü gösterir.

Gece düşen çiye benzetmelik olur

Derd ile yire çaldı külâhını subh-gâh

Çāk itdi gussadan yakasın āsumân dahı (APD ş.30-II/3)

Çeşm-i sitâre aglasun ol meh-likāya kim

Görmedi pîr-i çarh aña beñzer cuvân dahı (APD ş.30-II/4)

Asuman bile sabah vakti (Şehzade Mustafa'nın ölümü) derdiyle külâhını yere çaldı, kederinden yakasını parçaladı. Yıldızın gözü o ay yüzlünün ardından ağlasın, çünkü yaşlı felek bile ona benzer bir civanı görmedi.

Ölenin ardından duyulan keder ve durumun yürek yaralayıcı boyutu, halk geleneğinde “külâhı yere çalmak”, “yaka yırtmak” gibi matem davranışına sebep olur. Yaşanan acının büyüklüğünü yansıtan başka bir hadise yıldızların ağlaması istemidir. Gecenin gözleri diye kabul gören yıldızların ışığı hafifçe ve sürekli kıpraşır. Bu hal onların göz açıp kapaması (insanların sürekli göz kırpmaya refleksine sahip olması gibi) şeklinde yorumlanır. Yıldızların bu hareketi onların ağladığına yorumlanır ve gece vakti yeryüzüne düşen çiğ de yıldızlarca dökülen gözyaşından başkası değildir (istiare). Yıldızın ağlaması, derin ve büyük bir üzüntü göstergesidir.

Geceleri ağlanır, kıskançlık ağılatır

⁶⁶² Gözyaşının korkutuculuğuna değinen beyit için bkz. (APD g.345/2)

Ol Şem‘ -i cem‘ giceler ağlatmaga beni

Meclislere rakıb ile handān olup gider (APD. g.81/5)

Meclisin mumu olan sevgili beni gecelerce ağlatmak için meclise rakiple birlikte gle eğlene gelir.

Sevgiliyi rakiple görmenin ağlama sebebi⁶⁶³ gösterildiği beyitte gece vakti ağlama geleneğine değinilir.

İnsanlar gibi cinler de ağlar, kıyamete kadar ağlanır

Kılsa yir ehli sġnesini cāme gibi ak

Kan ağlasa kıyāmete dek ins  cān dahı (APD Ő.30-II/10)

Kabir ehli yüreğini bir gömlek gibi yırtıp parçalasa, kıyamete kadar insanlar ve cinler ağlasa (yeridir).

Şehzade Mustafa'nın ölümünün verdiği acı, kanlı gözyaşı tasavvuru ile cinlerin, insanların kıyamete kadar ağlaması istemiyle dile getirilir. Beyte bakıldığında ‘‘insan, cin, kabir ehli’’ tabirleriyle dünyada var olan tüm ‘‘akıl sahibi Şeyler’’in kastedildiği anlaşılır. Diğer bir deyişle Şehzadenin ardından ağlayanlar ‘‘aklı’’ hassaya sahiptir. Dolayısıyla dizelerde akıl ile ağlama arasında bağ kurulduğu düşünülebilir.

Yārin hayali ağlatır, hastayken ağlanır, damlaları nar tanesine benzetilir

Bu haste gnlmi sora geldi hayāl-i dost

Toldurdı kāsesein gözümün dāne-i enār (APD Ő.34/16)

Dostun (II. Bayezid) hayali bu hasta gönlümü sorageldi, (ve) gözümün kasesini nar taneleriyle doldurdu.

Özellikle ateşli hastalıklar kişinin halüsinasyon görme olasılığını yükseltir. ÅŐık, sevdanın verdiği böyle zorlu bir hastalıkla peneŐirirken gönlüne sevgilinin hayali gelir ve sevda hastalığı yārin hayalden öte hakikate yakın görünmesini sağlar. Halüsinasyon da olsa bu vuslat āŐıđı ağlatır. Kanlı yaşla dolu göz, içinde nar taneleri

⁶⁶³ Sevgiliyi başkasıyla görmek ağlatır: (APD g.230/2, g.232/4, g.266/5). Ağyar āŐıđı ağlatır: (APD g.266/5). GzyaŐ/ağlamak ile rakibin birlikte anıldığı beyitler: (APD g.101/1, g.101/5)

bulunan kâseye benzetilir (temsili istiare). Beyitte sevgilinin hayalinin âşığı ağlatması tasvir edilir.⁶⁶⁴

Yanakta süzülerek yollar çizer, yaşanan macerayı anlatan yazı olur

Eşküm ruhumda hün ile cedveller eyleyüp

Bu m̄a-cerā-yı derdümi yazdı hezār bār (APD ş.34/18)

Gözyaşım yanağımda kanlı yollar çizerken bu derdin (aşk) macerasını bin kere yazdı.

Su kanalı, ark anlamına da gelen “cetvel” kelimesi tevriyeli olarak kullanılmıştır. Uzaktan bakıldığında su yolunun/ kanallarının çatallanan, kıvrılan, sonlanan yahut bölünen kolları bir metnin yazısını andırır. Aşk derdi çektiği için kanlı yaş akıtan âşığın yanağına bu gözle bakılsa yol yol çizili yanakta aşk derdinin macerasının binlerce kez yazıldığı görülebilecektir.⁶⁶⁵ “Binlerce kez” ve “kanlı yaş” ifadeleriyle yaşanan derdin büyüklüğü vurgulanır.

Beyitten yola çıkarak kanlı gözyaşının; aşkı ifşa ettiği, yanakta süzülerek yollar çizdiği, yaşanan macerayı anlattığı ve aşkın ağlattığı⁶⁶⁶ sonuçlarına ulaşılabilir.

Âşığın bedenindeki her kıl ağlar, ağlamak bel бүker

Çeng olupdur kâmetüm zārîlîg eyler her kılım

Zühreye āheng ider göklerde efgānum benüm (APD g.187/2)

Aşk yüzünden ağlamak âşığın belini бүker, vücudundaki her kıl aşk acısıyla ağlar, feryadı figanı Zühre yıldızına kadar çıkar (mübalağa).

Dert anlatırken ağlanır

N’idem bu derdden ki kime hālüm aklasam

Şevkuñ anı dahi baña enbāz ider dirig (APD g.141/4)

(Ey sevgili!) Ne yapsam, bu dertten dolayı halimi kime ağlasam bilemiyorum, çünkü o kişi de senin arzun yüzünden bana benzeyiverir, yazık.

⁶⁶⁴ Sevgiliden kuru bir selam almak ağlatır: (APD g.262/2)

⁶⁶⁵ Gözyaşının yanak üzerinde süzülmesine değinen beyit örneği için bkz. (APD ş.37/19, ş.44/9)

⁶⁶⁶ Aşkın ağlama sebebi addedildiği beyit için bkz. (APD g.165/3)

Derdi anlatmak onu çoğaltmak manasına da gelir. Dert anlatırken ağlamaksa samimiyetin, içtenliğin göstergesidir. Üstelik âşığın ondan başka dostu yoktur. Mısralara dayanarak aşk derdinin ve çaresizliğin ağılattığı sonucuna ulaşılır.

Lale bahçesi bitirir

Sāki piyāle sun ki ‘idün safāsına

Eşküm bitürdi berg-i hazān içre lāle-zār (APD ş.34/23)

Saki! Bayramın şerefine kadeh sun, (zira kanlı) gözyaşım hazan yaprakları arasında lale bahçesi bitirdi.

Yaz sonu yani güz vakti, hasadın bitişi demek olup çiftçilerin şenlik düzenlediği vakittir. Hasat şenliklerinde yemek yenip şarap içilir, eğlenceler düzenlenir. Ahmed Paşa bu eğlence⁶⁶⁷ tasvirini kullanarak şarabı kanlı gözyaşıyla, hazanı hüznle,⁶⁶⁸ hazan yaprağını âşığın sararıp solmuş yüzüyle alakalandırır.

Hâlbuki lale/ gelincik⁶⁶⁹ ilkbahar çiçeğidir. Âşığın sararmış sonbahar yaprakları⁶⁷⁰ arasından gözyaşıyla bitirdiği laleler/ gelincikler ikinci bir baharı getirmiş gibidir ve ilkbaharın gelişini (Nevruz) şenliklerle kutlamak bir gelenektir. Sonbaharda bir ilkbahar çiçeğinin bitmesi mucize kabilinden sayılabilir.

Bayramlık gülsuyu olur, vuslat zamanı saçılır

Dost vaslı ‘idine irişdi çeşm-i eşk-bār

Kim bu rengin şişeden oldı gül-âb-efşân-ı ‘id (APD ş.35/3)

Yaşla dolu gözüm dosta kavuşma bayramına nail oldu, bayramlık gülsuyu bu renkli şişeden (kanlı göz) saçıldı.

Bayramda gülsuyu (günümüzde kolonya) dağıtmak adettir. Dosta (II. Bayezid) kavuşan âşığın (Ahmed Paşa) kanlı yaşla dolu gözü, pembemsi gülsuyu dolu bir şişeye teşbih edilir. Vakit de hazır bayramken bu göz şişesindeki

⁶⁶⁷ Bayramın gelişi/ sevinçli olay ağılatır: (APD g.288/2)

⁶⁶⁸ Aşk derdiyle hazan yaprağı rengine dönen yüzden gözyaşı akması motifini işleyen örnek için bkz. (APD ş.40/16). Aşk derdinin, acısının ağılatması hakkındaki beyitler: (APD g.165/3, g.197/5, g.208/5, g.229/8, g.232/5, g.275/5, g.276/1, g.299/3, g.302/1, g.335/1, g.344/1, müf.8)

⁶⁶⁹ Gözyaşının lale ile anıldığı beyitler: (APD g.95/6, g.109/2, g.201/7, g.209/8, g.276/1, g.310/7, g.351/1, müf.22)

⁶⁷⁰ Gözyaşının sonbahar ile alakalandırıldığı beyitler: (APD ş.37/19, ş.40/16)

gülsuyundan (istiare)⁶⁷¹ dağıtmak gerekir. Ayrıca bayram, uzun süredir birbirini görmeyenlerin, sevenlerin kavuşmasını sağlayan duygu yüklü ve gözyaşının bolca saçıldığı⁶⁷² bir zaman dilimidir.

Gülsuyu olup gelinlik kıza sunulur, gelinin ardından ağlanır

Yaşam gül-âbı müjem şânesiyle gözlerümi

‘Arūs-ı hüsnüñe âyîne-dâra beñzetedüm (APD g.201/4)

(Ey sevgili!) Kendimi senin gibi güzellik timsali bir geline gözüyle ayna tutacak birine benzetiyorum; (çünkü gözlerim) gülsuyundan yaşa ve tarak şeklinde kirpiğe sahiptir.

Gelinin ardından ağlama geleneğine atıfta bulunulan beyitte kanlı gözyaşı gülsuyuna teşbih edilip sevgilinin güzelliğini artırması yönüne değinilir.

Yârin geleceğini bilmek ağlatır, gülsuyu olur

Sulasam n’ola gül-âb ile gözüm hücrelerin

Ki gelür Yūsuf-ı şeh bu kula mihmân bu gice (APD g.260/2)

Bu gece ben kuluna misafir geliyor diye Yusuf gibi güzel sevgili için gözümün hücrelerini gülsuyu ile sulasam münasiptir.

Misafir gelecek diye itibar göstergesi olarak etrafı (evi, hücreyi) sulamak, çevreye gülsuyu⁶⁷³ saçmak geleneğine yer verilen mısralarda gözyaşının göz hücrelerini doldurmasına,⁶⁷⁴ onu çevrelemesine değinilir. Gülsuyundan mamul olduğu söylenerek gözyaşının kanlı oluşu vurgulanır. Sevgiliyi görme heyecanının ağlattığı söylenir.

Dikenlikte açan yaban gülü olur, yâri görememek ağlatır

⁶⁷¹ Gözyaşının gülsuyuna benzetildiği beyit örneği için bkz. (APD ş.37/16, g.29/5). Gözyaşının gülsuyuna istiare edildiği beyit örneği için bkz. (APD g.268/4). Gözyaşının gül renginde (kanlı) oluşu hakkındaki beyit örneği için bkz. (APD g.107/3, g.109/2, g.208/7, g.268/4, g.276/1). Gözyaşı ile gül-bahçesinin birlikte anıldığı beyit örneği için bkz. (APD g.154/8). Gözyaşı ile gülsuyunun birlikte anıldığı beyit örneği için bkz. (APD g.299/2)

⁶⁷² Gözyaşının saçılarak akmasını konu edinen beyit örneği için bkz. (APD g.29/5)

⁶⁷³ Toz kalkmasını diye itibarlı kişinin yoluna gülsuyu serpme geleneğine yer verilen beyit örneği için bkz. (APD g.268/4)

⁶⁷⁴ Gözyaşının etrafı doldurup, çevrelemesine dair örnek için bkz. (APD g.109/2). Gözyaşının göze hücum etmesi hakkında bkz. (APD müf.48)

Hār-ı müjgānumda fi'l-hāl açılır nestrîn-i eşk

Bāg-ı çeşmümden çün ol gül yaprağı pinhān olur (APD g.93/2)

Gül gibi güzel sevgili (ardına kaçtığı) yaprağıyla göz bahçemden saklandığı için, kirpiğimin dikeninde hemencecik gözyaşının yaban gülü açılır.

Gözyaşının dikenli dalın ucunda tomurcuklanan yaban gülüne benzetildiği görülür. Bahçe, diken kelimeleriyle tenasübî alaka içerecek şekilde ilişkilendirilen gözyaşı gül renklidir ve kirpikte durur halde tasvir edilir. Yâri görememek ağlama⁶⁷⁵ sebebi gösterilir.

Rezil eder, ihtimam görmemek ağlatır

Silmezseñ âsitîn-i keremle gözüm yaşın

Dâmen gibi ayaklara düşdüm zelîl ü hâr (APD ş.34/32)

Kereminin kolu ile gözyaşımı silmezsen etek gibi ayağa/ yere düşer rezil olurum.

II. Bayezid tarafından kendisine ihtimam gösterilmesini arzulayan Ahmed Paşa, şayet bu alakayı bulamazsa elbise eteği gibi yere düşüp hakir olacağını söyler. Bunun gerçekleşmemesi için yalvarır ve gözyaşının silinmesini, padişahın kereminden nasiplenebilmeyi diler.

Mısralara dayanarak gözyaşının rezil edebileceği,⁶⁷⁶ silinmesi gerektiği, ayağa/ aşağı düştüğü çıkarımlarına ulaşılabilir. Ayrıca ihtimamsızlığın ağlamaya neden olduğu anlaşılır.

Bayram yağmuruna benzetilir, süslemeleri bozar

Çün cemâlûñ 'îdidür bu vech ile ārāste

Gel beni aglatma kim zîver bozar bārān-ı 'îd (APD ş.35/4)

(Ey sevgili!) Süslenip bezenmiş güzelliğinin bayramıdır bu, gel beni ağlatma, (yoksa malumdur) bayram yağmuru süsü püsü bozar.

Yağmurun⁶⁷⁷ bayram süslerini/ tertiplerini bozması hadisesi, gözyaşının sevgilinin güzelliğini/ makyajını bozması sahnesiyle benzeştirilir (temsili istiare).

⁶⁷⁵ Mahrumluk ağlatır: (APD g.276/7) Sevgiliden yüz bulamamak ağlatır: (APD g.232/4)

⁶⁷⁶ Âşığın ağlaması rezil rüsva eder (APD g.313/3)

Yağmura temsil edilir, ağlamak uyku yapar

Agladugum gördi ol gül gözlerin süzdi didi

Hüb olur bārān güninde nergise nāz uyhısı (APD g.348/5)

O gül gibi güzel sevgili ağladığımı görünce gözünü süzdü, (nitekim) yağmurlu günde nergise/ göze⁶⁷⁸ naz uykusu çekmek güzel olur.

Yağmurlu havanın uykusunun insana tatlı gelişine değinilirken yağmur yağdıran şeyin âşığın gözü olduğu tahayyülü üzerinden hareket edilir. Gözyaşı yağmurun yerini alır.

Aşkın verdiği heves ağlatır, yağmur olur, aklı başından giden kişi ağlar

Gün yüzlüler hevāsına düşen bulut gibi

Yile virüp kararını giryān olup gider (APD g.81/2)

(Gönlüm) Gün yüzlülerin aşkı hevesine kapılan bulut misali kararını yelevirip ağlar gider.

Bulutlar bir yeri mekân tutmaksızın gökte gezinir. Âşık milleti bulut misalidir. Güneş gibi aydınlık yüzlü güzellerin sevdasına kapılıp bir o yana bir bu yana gezer. Gezerken de aşk derdiyle durmadan ağlar. Ortalıkta ağlaya ağlaya gezinmek dervişlerle delilerin düsturudur. Beyitte gözyaşı yağmura istiare edilmiştir.

Vuslat ağlatır, seyrana çıkılacak suya benzetilir, yârin seyretmesi istenir

‘İd-i hüsnünde neler cem‘ itdi eşküm sâ‘ili

Taň mı çeşmüm zevrakıyla eylese seyrān-ı ‘îd (APD ş.35/29)

(Ey sevgili!) Güzelliğinle bayram misali geldiğinde gözyaşım akıp neler toplar neler, (bunları görmek için) göz kayığımla bayram seyranına çıkılsa ayıp mı?

Bayramda seyrana çıkmak (teferrüç) gelenek kabilindedir. Bilhassa kayıkla çıkılan su seyranının tadına doyulmaz. Güzelliğiyle nam salmış yârin gelişiyile bayram yaşayan âşık, bu sahne karşısında gözyaşını tutamaz ve türlü kıymetlerle

⁶⁷⁷ Gözyaşının yağmurla mukayese edilip ondan sayıca üstün tutulmasına dair beyit örneği için bkz. (APD ş.36/31). Gözyaşının yağmura benzetildiği diğer örnekler için bkz. (APD ş.37/22, ş.40/16, g.36/2, g.73/5, g.120/7, g.201/7, müf.44) Gözyaşının yağmura istiare edildiği beyit örnekleri: (APD g.117/4, g.263/9, g.266/7, g.285/1)

⁶⁷⁸ Gözyaşı ile nergisin tenasüp alakasıyla birlikte geçtiği beyit için bkz. (APD g.95/6)

dolu yaşı ırmak olup akar. Topladığı güzellikleri göstermek için âşık sevgiliyi kayığa benzettiği gözüne davet eder ve bunun ayıp bir şey olmadığını söyler. Çünkü bayramda kayık sefasına çıkmak bir gelenektir.

Âşık sevgilinin güzellik unsurlarını gördükçe hepsini gözyaşı ırmağında biriktirir. Dolayısıyla gözyaşının kıymeti bizzat yârin güzellik unsurlarını yansıtmasından ileri gelir. Zaten sevgiliden başka şeye bakmayan âşık biriktirdiği tüm güzellik yansımalarını yâre göstermek için fırsat kollar.

Gözden ırmak şeklinde akar, jurnalcılık yapar, alıkoyulamaz

Yakma beni cefâñ ile uş nehr-i dîdeden

Şâha şikâyete gidiyor bî-şümâr âb (APD ş.36/8)

(Ey sevgili!) Cefan ile beni yakma, (zira) göz ırmağımdan akan sonsuzca su padişaha şikâyete gidiyor işte.

Sosyal hayat unsurlarından bir tanesi yaşanan bir haksızlık durumunda padişaha şikâyete gidilmesidir. Beyte göre âşık, yârin cefasıyla yanmıştır.⁶⁷⁹ Bu yangını söndüren şey ise âşığın ırmak gibi gür akan⁶⁸⁰ (sembolleştirme) gözyaşındır (istiare). Tüm varlığı cefa yangınıyla yanan âşığın durumu, gözyaşı tarafından padişaha bildirilecektir, çünkü çıkan her yangının ve uğranılan her maddi-manevi zararın padişaha bildirilmesi kuraldır.

Mısralara göre gözyaşı; cefa yüzünden ortaya çıkan,⁶⁸¹ şikâyet bildiren, akışkan, teskin eden,⁶⁸² yaptığı işten alıkonulamayan bir yapı arz etmektedir.

Gelin aynası olur, yârin yüzüne karşı dökülür

Yüzüñe karşı göz yaşımı dökdüğüm bu kim

Ola ‘arūs-ı hüsnüñe âyîne-dâr âb (APD ş.36/9)

(Ey sevgili!) Yüzüne karşı öylesine gözyaşı döktüm ki oluşan su birikintisini güzelliğine (kendini seyretmen için) gelin aynası yapabilirsin.

Gelin çeyizinin vazgeçilmez öğelerinden biri aynadır. Ayna eskiden gümüşten veya değerli metallerden yapılan pahalı bir nesne olduğu için çeyize

⁶⁷⁹ Yanmak ağlatır: (APD g.302/1)

⁶⁸⁰ Akan yaşın çokluğunu vurgulayan beyitler: (APD ş.36/31, g.36/2, g.109/2, g.119/8, g.262/1)

⁶⁸¹ Sevgilinin cefası arttıkça gözyaşı da artar: (APD g.213/4)

⁶⁸² Gözyaşının teskin etme özelliğine değinen beyit örneği için bkz. (APD g.278/11)

konulabilecek nadide eşyalardan kabul edilirdi. Bu değerli hediyeye kavuşmak insana ömründe bir kez ya nasip olur ya da olmazdı.

Beyitte aşkı dolayısıyla bol bol gözyaşı döken âşık tipi betimlenir. Dökülen yaşın körpecik bir gelin kız güzelliğindeki sevgilinin kendisini seyretmesi için ayağına serilmiş doğal bir ayna görevinde olduğu söylenir. Aynaya benzetilen gözyaşı; güzelliği yansıtan, sevgili uğruna dökülen, çokça kıymetli bir nesnedir.

Gül renginden lale rengine döner, yârin yanağı ağlatır, ayna tutar

Gül-gün yaşum ki gül yüzün âyîne-dârıdur

‘Aks-i ruhuñla her tarafa lâle-gün gider (APD g.75/4)

Gül renkli yaşım senin gül yüzüne ayna tutar, ruhunun yansımalarıyla da her tarafa lale renkte yaşlar akıtır.

Gözyaşının önce gül renkliken -ki bu renk içinde bir miktar utangaçlık, çekingenlik, hayalle ümitle dolu olmaklık taşır- yârin yüzünü ayna gibi yansıttıktan sonra lale/ gelincik kızılına döndüğü söylenir. Kızıl renk acının, büyük ve derin aşkın, ıstırabın temsilidir. Nitekim kanlı olması bu yüzdendir. Yaşın kızıla dönmesi hadisesinde ayrılığın acısı da söz konusudur. Ayrıca aşkın “görmek”le arttığı söylenebilir.

Hasret ağlatır, su ağlar

Servi boyuñı gördi ki gelmez kenâreye

Hasretten ağlayup yürür us zâr zâr âb (APD ş.37/5)

(Ey sevgili!) Senin servi boyunu gördüğü için kenara yanaşmayan (akan) su, hasretten hüngür hüngür ağlayıp yürüyor.

Suyun gürül gürül akması için yatağının eğimli olması ve suyun etrafa yayılmaması (menderes yapmaması) gerekir. Servi boylu sevgiliyi gördükten sonra gürüldeyerek akan su, hasret acısıyla karar edemeyen âşığa döner (istiare), durmadan hüngür hüngür ağlar (gürül gürül akar). Bu tarz delice akan sular, insanın en faydasız görülen halini (deli, mecnun) andırır. Suyun kenara yanaşmadan (yavaşlayıp yayılmadan) akması, bir yerde karar edemeyen Mecnun’un yürümesine benzetilir (istiare). Dolayısıyla burada delilik ile su arasında bir bağ kurulduğu söylenebilir.

Asklepeion örneği başta olmak üzere bilhassa Osmanlı kültür/ tıp tarihine bakıldığında deliller ile suyun yakın ilişkisi rahatlıkla görülecektir.

Mısralardan yapılacak çıkarıma göre gözyaşı ırmağa benzer,⁶⁸³ akar/ yürür, aşkı ifşa eder, hasreti yansıtır. Ağlamak âşıklık hallerinden sayılır, sevgilinin boyunu görmek ve hasret ağlama nedeni addedilir.

Nil nehri olur, yârin güzelliğini yansıtır

Ey gözüm yaşını gören sebak al hüsninden

Hüb olur Nîl kenârında çü seyrân-ı Mısır (APD g.85/5)

Ey gözümden yaş aktığını gören kişi, (o sevgilinin) güzelliğinden ders al; çünkü Nil nehri kıyısında Mısır'ın manzarasını seyretmeye doyum olmaz.

Eskiden Mısır, ilim irfan öğrenmek için gidilen merkezlerden addedilmekteydi. Milattan önce 3. yüzyılda İskenderiye'de kurulan meşhur kütüphane de Mısır'ın yüzyıllarca ilim merkezi oluşuna delildi. Hal böyleyken âşık seslenir ve Mısır gibi güzel bir şehirde ders almanın, ilim irfan öğrenmenin hoşluğunu anlatır.

Beyte göre sevgili güzelliğiyle Mısır şehrine benzer. Onun kıyısından akan ve şehrin güzelliğini yansıtan Nil nehri ise âşığın gözyaşından başkası değildir (teşbih). Kısacası sevgilinin güzelliğine güzellik katan şey âşığın döktüğü yaştır. Üstelik bu manzarayı gören herkesin kendi payına ders çıkarması gerektiğinden dem vurulur.

Dert dökerken ağlanır

Müşkil budur ki her kime kim hâlüm ağlasam

‘Aşkuñ yolında ol dahı benden beter çıkar (APD g. 68/6)

Mesele şu ki her kime halimden bahsedip ağlasam (ey sevgili) aşkının yolunda onun hali benden beter çıkar.

Âşık kendine hem-dert olacak, haline çare bulacak birine ihtiyaç duyar. Fakat böyle bir dost kalmamıştır. Çünkü her kime gitse o da aynı dertten mustarıptır, hatta onların hali kendisinden beterdur. Bu anlatıma bakıldığında âşığın diğer kişilere

⁶⁸³ Gözyaşının ırmağa benzetildiği beyit örneği için bkz. (APD ş.37/19, ş.37/29, g.112/6, g.217/5, g.222/3.). Gözyaşının çeşme suyuyla anılmasına dair bkz. (APD g.217/5). Gözyaşının çeşme suyuna benzetildiği beyitler: (APD g.18/2, g.107/3)

oranla kendini şanslı bulduğu anlaşılır. Buna sebep sevgiliden ilgi görmüşlük ihtimalidir.

Müşküllüğü dile getirilen ağlamak eyleminin beyitteki görevi, âşğın dert dökmesine vesile (yardımcı) olmasıdır. Aşk sırrını ifşa etse de gözyaşı âşğın halinden anlayacak tek dosttur.

Gönül ağlar, paramparça olmuşluk ağlatır, sırrı ifşa eder

Ahmedüñ rāzını fāş eyledi zārılığ ile

Ney gibi bu dil-i sad-pāre elümden ne gelür (APD g.59/5)

Paramparça olmuş bu gönül ney gibi inleyip ağladıkça Ahmed'in sırrını ifşa ederken elimden başka bir şey gelmez ki.

Gönül ney gibi sesler çıkarıp ağlar, inler. Ney sesi ile âşğın dertle ağlayıp inlemesi benzeşiktir. Zira her ikisi de saklanması gereken bir sırrı ifşa eder. Ney bölüm bölümdür ve aşk derdiyle parçalanmış gönle benzer. Ney gibi âşğın ağlaması da gönülden gelir.⁶⁸⁴

Âşğın ağlaması yârin nazını artırır, meyvesi ateştir

Ağladugumca nāz idüp arturdı sūzumı

Eşkünden özge görmedüm âteş-simār āb (APD ş.37/6)

Ben ağladıkça (sevgili) nazlandı ve ıstırabımı artırdı; gözyaşından başka, meyvesi ateş olan su görmedim ben.

Gözyaşı en nihayetinde sudur. Fakat onu diğerlerinden ayıran bazı hassalara sahiptir. İstırap ve aşk ile yakın alakası bulunur. Meyvesi ateştir.⁶⁸⁵ Ateş-gözyaşı tezatlığı üzerine kurulan beyitte yârin nazı ve ıstırap çekmek âşğın ağlama nedenleri arasında gösterilir.

Yüz katar su kapasitesine sahiptir, sebil olur, ayrılık ağlatır

Ka'be kapuñ yolında sebîl itmege yaşum

Hecrüñ beriyesinde çeker yüz katār āb (APD ş.37/20)

⁶⁸⁴ Gözyaşı gönülden gelir (APD g.175/1, g.882/6). Gözyaşı göz ile gönül arasında süregelen bir maceradır (APD g.882/6)

⁶⁸⁵ Gözyaşının yakıcı ateş olması hakkındaki beyit örneği için ayrıca bkz. (APD g.36/7, g.73/4)

(Ey sevgili!) Gözyaşım, senin Kâbe'ye benzeyen kapına giden yolda sebil olsun diye ayrılık çölünde yüz katar su çeker.

Bilhassa yolcuların susuzluğunu gidermek için kurulan su sebilleri, ihtiyaç duyana ücretsiz su dağıtan vakıf eserlerindedir.

Sebil kültürünün uygulandığı temel güzergâhtan bir tanesi Kâbe'ye giden yol üstleridir. Zira her yıl hac-umre için Kâbe yoluna düşen yüzlerce kişi hava-yol vb. şartların meşakkatinin yanında susuzlukla da mücadele edebilmelidir. Taşınması hayli külfetli olan suyu hacı adaylarına ulaştırmanın en aktif ve kolay yolu yol üstlerine kurulan sebillerdir.

Yârin evinin kapısı yukarıdaki beyitte Kâbe kapısına teşbih edilirken bu kapıya giden yol üzerinde sebiller kurup onları işletmek o kapıya aşkla bağlı olan âşığın görevi addedilir. Âşık, ayrılığın kavurucu çölünde yüz katar su çeker (ayrılık yakıcılığı ile ağlar) ve bu su ile sebilleri işletir, sevaba girer. Gözyaşı ile sebil suyunun ortak bir yanı da bedava olmasıdır.

Gözyaşı beyitte sevgilinin olduğu yere akması yönüyle ele alınır.

Çeng teline döner

Kadd-i hamîdem ile bu eşkümden özge hîç

Bir çeng görmedüm kim ola aña târ âb (APD ş.37/24)

(Ey sevgili!) Kamburlaşan boyum ile bu gözyaşımдан başka suyun tel olduğu hiçbir çeng görmedim.

Çeng, harpa benzeyen bir çeşit telli müzik aletidir. Aşk acısı hem kişinin belini büküp onu çeng gibi eğer hem de çeng teli gibi gözyaşı dökmesini (teşbih) sağlayarak kişiyi icra ettiği meşgalede eşsiz kılar.

Atmacanın önüne konan su olur, yârin zülfü uğrunda ağlanır

Zülfün ucunda gözlerümün yaşını gören

Sanur ki bâz öñinde komış bâz-dâr âb (APD ş.37/26)

(Ey sevgili!) Zülfünün ucunda gözyaşımı gören kişiler, kuşçuyu atmacanın önüne su koyuyor sanır.

Sevgilin zülfleri avcı karakteriyle bilinir ve âşığın gözyaşını üzerinde toplamıştır. Bu hali gören kişiler, kuş eğiticisinin (sevgili) atmacanın (zülûf) önüne

su (âşığın yaşları) koyduğunu sanır. Gözyaşı burada atmacanın önüne konulan su olarak betimlenir. Ayrıca beyitte sevgilinin zülfü uğrunda ağlama motifi işlenir.

Vuslattan sonra durgunlaşır, durgun suya benzetilir

Vasluñı gördi akmaz ise yaşlarum ne tañ

Kadre irişdi sâkin olursa ne var âb (APD ş.37/28)

Vuslatı gördükten sonra yaşıım (çağlayarak) akmiyorsa ayıplamayın, (zira) kifayete erişince su durgunlaşıyorsa bunda hayret edecek ne var?

Suyun doğduğu yüksek araziler akışı hızlandırır ve suyun menderes çizmeden akmasını sağlar. Fakat türlü kaynak ve kollarla beslendikçe büyüyen su bu en olgunlaştığı seviyede düzlük arazide (denize, göle yaklaştıkça) menderes çizmeye başlar. Âşığın gözyaşı tıpkı bu hadisedekine benzetilebilir. Sevgiliye kavuştuğu anda onunla bütünlenen ve tüm eksikleri tamamlanan âşığın gözyaşının da artık gürül gürül akan bir ırmağa benzemeyişini bu sebeple hor görmemelidir. Ahmed Paşa bir doğa olayı üzerinden âşıklık haline açıklama getirir (temsili istiare) ve vuslat-ayrılık anlarında gözyaşının farklı aktığını ifade eder.⁶⁸⁶

Ağlayana gülünür, ağlayana gülen kişi için beddua edilir

Firkatüñ gicesi agladuguma güldi rakîb

Bir gün anı kör idüp ben de gülem gibi gelür (APD g.57/7)

Sevgiliden ayrıldığımın gecesinde ağlayışına rakip güldü; bir gün onu kör edip ben de gülecekmişim gibi geliyor.

Ayrılık acısı âşğın gününü geceye çevirir, gülüşünü gözyaşına... Rakip ise bunu anlayacak kabiliyette değildir. Âşğın acılı haline güler. Rakibin sergilediği davranışa uygun görülen ceza “gününü geceye çevirmek” yani onu kör etmektir. Böylece artık gülen taraf bizzat âşğın kendi olacaktır. Ancak bu şekilde adalet yerini bulacak, durum eşitlenecektir. Zira ayrılık âşık için kör olmaya eşittir. Rakibin gün gören gözü kararıp kör olmalıdır ki âşık ile eşitlenebilsinler.

Beyte göre ayrılık ağlama sebebidir ve gece vakti ağlamak âşğın adeti olup gülmekle karşıt anlamlıdır.

⁶⁸⁶ Kavuşma müjdesinin/ ümidinin ağlatmasına dair beyitler: (APD g.29/5)

Hasret ağlatır, âşık ölse bile ağlar

Şevkuñ adına hevāñ ile yanup hāk olalı

Āb-1 hasretdür bu gözümnden dökilen yaşlar (APD g.86/2)

(Ey sevgili!) Aşkının şevki adına hevesle yanıp toprak olalı (öleli) gözümnden dökülen bu yaş hasret suyudur/ yaşıdır.

Beyitte ‘anâsır-ı erba‘anın dört unsuru beraber kullanılmıştır. Aşkın şevkine heveslenmek insanı yakar, yok eder. Gerçek âşık bu uğurda ölüp toprağa karışır. Fakat ölmek ayrılık demektir. Dolayısıyla âşığın gözünden dökülen yaş bildiğimiz manada basit bir gözyaşı olmaktan öte hasretin ta kendisi olur (teşbih). Beyitte hasretle su ve gözyaşı arasında alaka kurulmuştur.

Yârin zülfünden ayrıldığı için menekşe ağlar

Düşdi zülfünden kara yaşlu benefşe lâ-cerem

Bisteri hāk-i siyeh bālîni sahra sengidür (APD g.78/4)

(Ey sevgili!) Zülfünden ansızın gözü kara ve yaşlı menekşe düşüverdi, (o sebepten artık onun) yatağı kara topraktır, yastığı ova taşıdır.

Menekşe, yumuşak ve humuslu yani kara toprağı sever. Taş diplerinde bulduğu kuytulukta öbek halinde bitişir. Şair bu hususu sevgilinin güzellik unsurlarıyla anlatır. Menekşenin ilkin sevgilinin zülfünde durduğunu fakat sonra oradan düştüğünü, şimdilerdeyse taşı toprağı kendine mekân bildiğini aktarır. Sevgilinin zülfünden ayrıldığı için kara gözlü menekşenin ağladığı söylenir. Menekşenin üzerindeki karalık onun yüzüne çalınmış bir leke gibi olup uzaktan bakınca bu leke dolayısıyla ağlayan göze benzetilir.

Yârin yanağının rengindedir, hatırlamak ağlatır, laleler bitirir

Ruhı yâdına kan akıtsa gözüm

Pür olur gülşen ü çemen lâle (APD ş.39/V-6)

(Sevgilinin) Yanağını hatırladıkça gözüm kan akıtsa gül bahçesi ile çimenlik lale çiçekleriyle bezenir.

Hatırlamak güçlü bir eylemdir. Çünkü hatıra getirilen şey/ olay bire bir yaşanırken bir an sonra yaşanılanın hakikatte var olmayışı insanı hayalin-hakikatin

incecik sınırında gezdirir. Mutluluk ve hüznün buruk tadı zihnin dimağını dolanakalır. Hayale dalışın sıklığı ve ona olan muhtaçlık insanı deliliğe yaklaştırır, huzursuz kılar. Yârin yanağını hatırına gelen âşığın ruh hali bu sebeple derin acı içindedir.⁶⁸⁷ Dökülen gözyaşı çekilen ıstırabı temsilen kanlıdır. Akan yaşın filizlendirdiği bahçede aşkın temsili olan laleler açması bundandır. Yanak, kanlı yaş ve lale, kırmızı renktedir ve anlatılan atmosfer bu yüzden adeta kızıla boyanmıştır.

Havuz ve şadırvan olur, yârin yanağı ağılatır

Ruhlaruñ zülfuñ temâşâ-gâhına bir ravzadır

Gözlerüm ol ravzanuñ havzı vü şadırvâındur (APD g.90/12)

(Ey sevgili!) Zülfünün arasından görünen yanağın bir bahçe gibidir; benim gözlerim ise o bahçenin havuzu ve şadırvanıdır.

Âşığın gözyaşı sevgilinin güzellik öğelerinin bahçesinde bir havuz bir şadırvan suyu olmuştur (istiare). Yani gözyaşı sevgilinin güzelliğini besleyip güzelleştiren (onun değerini artıran) bir yöne sahiptir.⁶⁸⁸ Dizelerden hareketle yârin zülfü⁶⁸⁹ ile yanağının⁶⁹⁰ âşığı ağlattığı sonucu çıkarılabilir.

İlaç malzemesidir

Zülfuñ hevâsına düşen ağlamasun mı kim

Sevdâ ‘ilâcın itmege âb-ı revân gerek (APD g.167/5)

(Ey sevgili!) Zülfünü arzulayan kişi artık ağlamasın mı, (hâlbuki) sevda ilacını hazırlamak için akan su lazımdır.

Gözyaşı sevda ilacının ham maddesidir (teşbih). Akan suya/ ırmağa benzetilen gözyaşının dökülmesi sevgilinin zülfüne duyulan arzu yüzündendir.

Mekânın ferahlığını artırır, güzellik temsilidir

⁶⁸⁷ Sevgiliyi hatırlamak ağılatır: (APD g.68/1)

⁶⁸⁸ Gözyaşının sevgiliyi güzelleştirmesine dair beyitler: (APD g.266/7, g.280/1, g.350/6). Gözyaşı kıymetlendirir: (APD g.266/7). Gözyaşının besleyip filizlendirmesi, güzelleştirmesi hakkındaki beyitler: (APD ş.37/29, g.95/6, g.280/7). Gözyaşı taze tutar, taravetlendirir, besler: (APD g.15/3, g.266/6)

⁶⁸⁹ Sevgilinin güzellik unsurlarından zülfünün ağlattığına yahut zülûf uğrunda ağlamaya dair beyitler: (APD g.105/4, g.117/4, g.299/2, g.165/3, g.213/1)

⁶⁹⁰ Sevgilinin yanağının ağlattığına dair beyitler: (APD g.109/2, g.187/5, g.217/5, g.244/8, g.282/7, g.310/7, g.312/2)

Gönlümüñ hücre si teng ise kadem bas gözüme

K'anda cūy u çemen sahn-ı serālar düzülür (APD g.106/6)

(Ey sevgili!) Gönlümün hücre si dar gelirse ayağını gözüme bas; çünkü orada ırmaklar, çimenlikler, avlulu saraylar düzülüdür.

Kalpte dört odacık bulunur. Ahmed Paşa kalbin dört odacığının sevgiliye dar gelmesi endişesiyle çözüm arayışındadır. Bu sebeple gözünün ferah ve türlü güzelliklerle dolu ortamını önermektedir. Çünkü göz, gözyaşı ırmakları sebebiyle etrafını yeşilliklerle, çayır çimenle donatmak suretiyle güzelleştirmiştir. Üstelik gözyaşıyla hayat bulmuş tabiat tasvirinin içinde geniş avlularıyla saraylar, köşkler de bulunmaktadır. Ortam güzelliğiyle insana ferahlık vermektedir. Dolayısıyla burası sevgiliye münasip bir mekân mesabesinde görülür.

Kuruması hayret uyandırır, cana kastedildiğinde ağlama durur

Hokka-i la'lüñ ne rîv eyler 'acep cān kasdına

K'aña itdükce nazar bu çeşm-i giryān bağlanur (APD g.103/2)

(Ey sevgili!) Lal taşı misali kızıl dudağının minicik hokkası⁶⁹¹ canımı alıp beni öldürmek için nasıl bir hile yapar ki ona baktıkça bu ağlayan göz bağlanır, kuruyuverir.

Hokkabazlıkta üstüne olmayan yâr, hokka dudağı sayesinde kendisine bakan kişinin gözündeki yaşı kurutur. Ağlamayı adet edinen âşık için bu durum imkânsız gibi görünmektedir ve gözünün kurumasını sevgilinin yaptığı bir hileye⁶⁹² bağlamaktadır. Yârin lal kızılığındaki dudağının⁶⁹³ hokka olarak anılması da bunun bir hile olduğunu gösterir.

Segirterek yol alır, yâre kavuşmaya çalışır

Yüzüm üstinde segirdüp izüñe yüz sürmege

Göz yaşı kim durmadan bu nevk-i müjgāndan tamar (APD ş.44/4)

⁶⁹¹ Hokka: "Hokkabazların, içine bir şey koyup el çabukluğu ile kaybettikleri, su kadehi şeklinde yuvarlak kap" <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=hokka&mi=0> (E.T. 20.02.2017). Hokka kelimesinin su ile alakası olduğu bu tanımdan hareketle söylenebilir. Ayrıca bkz. (APD g.103/2)

⁶⁹² Hileye uğramak/ aldatılmak/ aldanmışlık ağlatır: (APD g.276/7)

⁶⁹³ Yârin dudağının arzusu ağlatır: (APD g.197/5)

(Sevgilinin yolunun) İzine sürünmek için yüzümün üstünde seğirten gözyaşım yârin ok gibi kirpiğinin ucundan durmaksızın damlar.

Sevgilinin gamze oklarıyla bir kez olsun gönlünden yaralanan âşik mütemadiyen ağlar.⁶⁹⁴ Çünkü o yaş sevgilinin geçtiği yolun izine yüz sürmek için telaşla yanaktan aşağı kayıp topağa ulaşmaya çalışır (hüsn-i talil). Fakat toprağa varmadan evvel, gönle saplanmış gamze oklarına rast gelir. Gamze okunun sivri ucundan bu sebeple daima gözyaşı damlamaktadır. Bahsi geçen tasvirle yaşanan olayın tazeliği anlatılır. Ayrıca tazelemek eylemiyle bağlantılı olarak gözyaşının sürekliliği, mükerrerliği söz konusudur.

Yüz sürmek eyleminde tevriye bulunur. Su hem toprağa sürünerek ilerler hem de onun bu hareketi yüz sürüp minnet eden bir kul-köle imajı canlandırır. Dolayısıyla suyun/ gözyaşının yoksunluk çeken bir yoksul mahiyetine büründüğü söylenebilir.

Gözyaşı suyunun toprakla bütünleşmesi insanın yaratılışı ve hayat bulması sahnesini akla getirir. Beyit bu yönde irdelenecek olsa gözyaşının sevgilinin izi tozunda sürünmesi aynı zamanda sevgili sayesinde “yeni bir hayat”a erişmeyi simgeleyecektir.

Okun sivri ucundan damlayan gözyaşı (kanlı olması muhtemel) imgesinde, gözyaşının yuvarlanan, seğirten, sürünen ve damlayan özellikleri karşısında kirpiğin sivri ve hatta kesici hususiyetleri yer alır (tezat). Ayrıca belirtmelidir ki âşığın döktüğü yaşın en keskin maddeye teması halinde bile zarar görmeden yoluna devam edeceği aşikardır. Zira su bölünse dahi tekrar bir araya gelerek eski bütünlüğüne bire bir kavuşma özelliğine sahiptir (bkz. adezyon, kohezyon). Bu durum gözyaşının daimliğini-bütünlüğünü devam ettirmesini, zorlu koşulları (sevgilinin zulmü) atlatabilmesini, sonsuz bir umudu (vuslat) barındırmasını sağlar.

Yanan göz sulanır, gözyaşı gönlün yanmasına izin vermez

Yakdı çeşmüm ‘ışk odın didi dile gir yan aña

Ah kim rahm itmedi bu dîde-i giryân aña (APD g.2/1)

(Ey sevgili!) Aşk ateşin gözümü yaktı ve gönle; ‘(o ateşe) girip yan’ dedi; ah (fakat ne yazık) ki bu ağlamaklı göz ona acımadı, müsaade göstermedi.

⁶⁹⁴ Yaralanmak ağlatır: (APD g.266/5)

Sevgiliyi görünce⁶⁹⁵ göz aşk ateşi ile yanarken bir yandan da durmaksızın yaş döker. Fakat göz aynı ateşe gönlün girmesine izin vermez, çünkü gözyaşı ateşe zıt tabiattadır (gönlün aksine) ve onun yakıcılığını azaltır, yıkımın artmasına engel olur. Ah ederek ağlamak çekilen ıstırabın samimiyetini, hakikatini yansıtır.⁶⁹⁶

Yâre gönderilen mektubu ıslatmalıdır

Bir kuru mektübdur gönderdiğüm dildāra ben

Ey gözüm merdümlük it yaşumla ter kıl dā'imā (APD g.3/2)

Yâre gönderdiğim kuru bir mektuptur, ey gözüm, adam (göz bebeği) ol ve yaşumla o kuru mektubu mütemadiyen ıslat.

Peyderpey akan gözyaşının bir görevi sevgiliye gönderilecek mektubu ıslatmaktır.⁶⁹⁷ Böylelikle duygudaki samimiyet daha belirginleşecek, aşk acısı somutluk kazanacaktır. Aksi halde mektup kuru kalacaktır.

Beyte göre mektup yâre önceden kuru kuruya gönderilmiştir. Samimiyet yönünden eksik sayılabilecek mektubun peşinden gözyaşı çabucak gitmeli ve ona ulaşmalıdır. Dolayısıyla akarsu yahut sel hükmünde gür akan bir gözyaşı bahis konusudur.

Kuru kalmak ifadesi “yavanlık” belirtecek şekilde tevriyelidir. İkinci dizedeki “yaş” sözcüğü hem gözyaşı hem de ıslaklık manasıyla yine tevriyeli kullanıma örnek olup üst dizede geçen “kuru” kelimesiyle tezatlı leff ü neşr oluşturur. Ayrıca sevgiliye gönderilen “kuru mektup”un arkasından doğması muhtemel merak, heyecan, beklenti vb. duyuşsal süreç âşığın peyderpey ağlamasına⁶⁹⁸ sebep olmuş gibidir. Gözyaşının ıslattığı mektuba değer kattığı da düşünülebilir.

Kıskançtır, mektup yazarken ağlanır, yazıyı siler, yıkar

Ne yazarsam nāmeye reşkinden eşküm yur anı

⁶⁹⁵ Sevgiliyi (sevgilinin yüzünü) görmenin ağlama sebebi addedildiği beyit örneği için bkz. (APD g.36/7, g.73/5, g.133/7, g.288/2, g.304/2, g.349/2)

⁶⁹⁶ Gözyaşının ah ile geçtiği örnekler: (APD g.117/4, g.209/6, g.218/7, g.254/7, g.288/3, müf.2)

⁶⁹⁷ Mektubun gözyaşıyla ıslanması hakkındaki beyitler: (APD g.262/1, g.262/2). Mektup ile gözyaşının birlikte anıldığı örnekler: (APD muk.39/1-2, müf.7). Gözyaşının yazıp çizmesi hakkındaki beyitler: (APD g.266/6, g.299/3)

⁶⁹⁸ Gözyaşının gece gündüz akması/ yağması, süreklilik/ aralıksızlık bildirmesi, uzun süre dökülmesi, durmadan akması ve akıcılığı hakkında beyit örneği için bkz. (APD g.36/2, g.36/7, g.105/4, g.266/3, g.283/10, g.336/3). Gözyaşının geceleri artmasına dair bkz. (APD g.345/2, g.349/2)

Bilmezem nām-ı şerîfin ben nice imlâ kılâm (APD g.218/2)

Mektuba ne yazsam kıskançlık yüzünden gözyaşım hemen onu siliverir, (dolayısıyla) senin şerefli adını nasıl yazacağımı bilmiyorum.

Âşık sevgilisine mektup yazarken ağlar,⁶⁹⁹ akan yaş yazı namına ne varsa siler, yok eder. Bu hal gözyaşının kıskançlığına yorumlanır.⁷⁰⁰ Çünkü sevgilinin adını dahi anmak ağlama sebebidir.⁷⁰¹ Ağlamanın çaresizliği yansıttığı da söylenebilir.

Muteber birinin adını anmadan evvel ağzı suyla (gülsuyu vs.) çalkalamak, kutsal mekânlara girmeden yıkanmak geleneklerini andırır şekilde burada sevgilinin adının yazılacağı kâğıdın gözyaşıyla temizlenmesi ve dolayısıyla adın kutsallaştırılması söz konusudur.

Mürekkep olur, sevinci yansıtır, aşağı akar

Defter-i ‘aşka yazılmaga ger Ahmed okına

Gözleri yaşlu başı üzre kalem gibi gelür (APD g.57/8)

Aşk defterine yazılmak için Ahmed çağrılıydı, (oraya sevinçten) gözü yaşlı ve baş aşağı tutulan kalem gibi gelirdi.

Ahmed Paşa, adının aşk defterine yazılması halinde çok sevineceğini dile getirir ve sevincinden başı aşağıda ayakları yukarıda yürüyen bir hokkabaza benzeyen kalem gibi oraya geleceğini söyler. Gözleri yaşlı olmak ifadesi ise, kalemin mürekkebine delalet eder. Demek ki Ahmed Paşa sevincini kaleminden⁷⁰² mürekkep/ yazı dökerek ifade etmekten yanadır.

Kâtip olur, altın varaklı levhaya (sararmış yüze) yazı yazar

Geldi hattun kim cemâlün mushafın tefsîr ide

Kâtib-i eşküm anı zer levhde tahrîr ide (APD g.283/1)

(Ey sevgili!) Senin sakalın güzel yüzünün Mushaf’ını tefsir etmeye gelmiştir (uzamıştır); gözyaşı kâtibim de onu altın varaklı levhaya yazacaktır.”

⁶⁹⁹ Mektup yazarken ağlamaya dair bkz. (APD g.262/1)

⁷⁰⁰ Kıskançlığın ağlatmasına dair bkz. (APD g.230/2)

⁷⁰¹ Sevgilinin adının âşığı ağlatmasına dair örnek için bkz. (APD muk.39/1-2)

⁷⁰² Kamış kalemin ağlamasıyla ilgili beyitler: (APD g.187/5, g.262/1, g.273/9). Kalem ile gözyaşının beraber anıldığı beyitler: (APD g.275/5)

Yârin yüzü Mushaf'a benzetilip Mushaf'ın tefsirini yapmak, uzadıkça yazıya benzeyen sakalın görevi olarak gösterilmiştir. Hal böyleyken âşığın gözyaşı kâtip⁷⁰³ (teşbih) olup yârin güzellik Mushaf'ının tefsirini altın varaklı levhaya yazacaktır. Altın varak, âşığın aşkla sararan yüzüne temsildir. Gözyaşı âşığın sararmış yüzünde süzülürken güya bir kâtip gibi yazı yazmaktadır.⁷⁰⁴

Beyitte yârin güzelliğinin ve sakalının ağlama sebebi gösterildiği anlaşılır.

Tezyin eder, oymacılık yapar, efşancıdır

Hüsnuñ evrâkın itmege tezyîn

Çeşm-i Ahmed olupdur efşancı (APD g.300/7)

(Ey sevgili!) Ahmed Paşa'nın gözü senin güzelliğinin evrakını süslemek için oymacılık yapacaktır.

Saçılan, süsleyen, sevgilinin güzelliğini perçinleyen, efşancılık yapan (tevriye) gözyaşının dökülmesine sebep olarak sevgilinin güzelliği⁷⁰⁵ gösterilir.

Suçlanmak ve intikam ağlatır, âşığa ceza olur yâri göstermez

Bakduñ baña diyu gözümü gark-ı hûn ider

İnsâna bundan özge nice intikâm ola (APD g.6/5)

Bana baktın diyerek sevgili (beni suçlar), gözümünden kanlı yaş akıtır; insana bundan başkaca (üstün) bir intikam nasıl olur?

Sevgili mahrem kabul edilir. Ona bakmak mahremiyeti zedeler. Ancak sevgili türlü donanımlarıyla (gamze, kirpik vb.) intikam almakta geri kalmaz ve âşığını kanlı yaşa boğar, sevgili artık kanlı yaşla dolu göze görünmez olur. Beyitte kanlı gözyaşının; “sevgilinin âşıktan aldığı intikamın sonucu aktığı”ndan dem vurulur (sebep-sonuç ilişkisi). Sevgiliyi görmek ağlamaya sebep gösterilir.

Yüz suyunu akıtır, gümüş olur, parlaklığı artırır

Şehâ yüzüm suyun arturdı eşküm

Ne altundur ki revnak virdi sîm-âb (APD g.14/7)

⁷⁰³ Gözyaşının kâtime benzetildiği beyit örneği için bkz. (APD g.266/6)

⁷⁰⁴ Gözyaşıyla yazı yazmak hakkında bkz. (APD g.119/8)

⁷⁰⁵ Sevgilinin güzelliğinin ağlatmasında dair bkz. (APD g.350/6)

Ey padişah, gözyaşım yüzümün suyunu artırır, o (yaş kıymetçe) öyle bir gümüştür ki altını (yüzümü) parlatır.

Yüz suyu⁷⁰⁶ kişinin onuru, haysiyetidir. Beyte göre gözyaşı kişinin haysiyetini, kıymetini artıran bir gümüştür (teşbih). Gözyaşının miktarı ile kıymeti doğru orantılıdır. Gümüş gözyaşları, aşkla sararıp altına dönen yüzü daha parlatır. Nitekim parlak nesnelere birlikteyken birbirini daha parlak gösterir.

Çoktur, cefa arttıkça çoğalır

Sabrum ‘ināyetüñ gibi az ise çoğa say

Cevrũñ gözũm yaşı gibi çoğ ise aza tut (APD g.15/5)

(Ey resim gibi güzel sevgili! Aşk bahsinde) Sabrım senin iyiliğın gibi pek az olsa da sen onları çokça say; cefan gözyaşım gibi pek çok olsa da onları az bil (bana cefa ederek ilgini göster).

Yârin cefası ile gözyaşı, çokluk bakımından benzeşir. Gözyaşının çokluğu (sembolleştirme) cefanın çokluğuna bağlıdır, onunla birlikte artması doğru orantılıdır.

Sert sözleriyle zahit âşığı ağlatır, ağlayan göz hararetlidir

Zâhid sözine germ olup ağlama gözũm kim

Serd olsa hevâ olmaya merdũmde der ey dost (APD g.16/5)

(Ey) Gözũm, zahidin sözüne hararetenip hemen ağlama; ey dost, (nitekim) hava ne denli soğuk ve sert olsa da gözde (onun geçebileceği) kapı yoktur.

Yaşın mekânının göz olması önemli bir husustur. Zira göz, barındırdığı yaşın göz üstünde gezinmesine izin verir. Yani yaş “göze girmiş” bir unsurdur ve buna dayanarak paha biçilmez değerdedir. Fakat bunun aksine her deliğe girebilen hava nasıl eserse essin göze giremez. Bahsi geçen sert hava, zahidin soğuk ve sert mizacına, onun boş heveslerine, sözde sevgisine temsildir. Gözyaşı ise sıcak, samimi,

⁷⁰⁶ Âb-ı ruh: Yanak suyu, ter||şeref, haysiyet, itibar.

âb-ı rûy: 1) Yüz suyu, ter||ırz, namus, şeref ve haysiyet, itibar, asalet. 2) Su gibi düzgün giden şey. Bu anlamındayken şirde akıcılığı ifade eder. 3) (Mürsel mecaz yoluyla) Şarap, mutlak mânâda içki. 4) Gözyaşı. 5) Parlaklık, cilâ. Su verilmek suretiyle demir çeliğe dönüştürülür. Çeliğin yapımı esnasında kullanılan suyun kıvamında verilmesi, yapılan aletin parlaklığını etkiler. Bkz. Şenödeyici, 2011: 513-4.

hakiki aşkı yansıtan yönüyle gözdedir, itibarlıdır. Sert söz ve zahit ağlatan unsurlardır.

Yârin geçip gidişi ağlatır, ilgisizlik ağlatır, ağlamakla ömür heba olur

Göz yaşı ile geçmemeye ‘ömr-i ‘azîzüm

Aglarken önümden güzer eylemesün ol kad (APD g. 30/4)

Aziz ömrüm ağlamakla heba olmasın isterseniz o boylu poslu sevgili ben ağlarken önümden geçip gidivermesin.

Bu beyitte ağlama eyleminin sürekliliği söz konusudur, dolayısıyla süreç bildirir. İkinci dizeye göre; zaten ağlayan âşık, önünden yârin geçip gitmesi⁷⁰⁷ ile ağlamayı mütekerrirleştirir. Bunun ilk aşaması yâri beklerken dökülen yaştır. İkinci aşama ise sevgiliyi görmek heyecanı ile dökülen yaş ve onun geçip gitmesinden sonra yârin ardından dökülen yaştır. Dolayısıyla âşığın yaşı geçmişi, şimdiki, geleceği sirkülasyon halinde yansıtır.

Ağlayış/ gözyaşı zaman ve süreç bildirir. Ömür kelimesi ve daima uzun oluşuyla meşhur “kadd/ boy” kelimesi, gözyaşının bu özelliğini pekiştirecek şekilde kullanılmış görünmektedir.

Yârin eşiğine yüz sürmeyi sağlar, merhamet uyandırır

Göz yaşı ile yüz sürer işigüne Ahmed

Sâ’illere lutfuñ kapısından ola mı red (APD g.30/7)

Ahmed döktüğü yaşlar ile yârin eşiğine yüz sürer, (durum bu iken) dilenciler lütufla dolu kapından geri çevrilir mi?

Sevilen birinin yahut itibarlı kimsenin kapısında, eşiğinde ağlamak âşıklarla dilencilerin icraatı bilinir. Dolayısıyla her iki grup da acziyet yönüyle birbirinin müteradifi sayılır. Kapı ve eşik, ulaşılmak istenen hedefe (sevgiliye) giden basamağa temsil olduğu için kutsiyet arz eder. Zaten gözyaşı da ancak böyle kutsal yere dökülürse gerçekten kıymet kazanabilir.

⁷⁰⁷ Güzellerin geçtiğini görmek ağlatır: (APD g.283/8)

Gözyaşının gören kişide merhamet duygusu uyandırması insan tabiatı gereğidir. Şairin ümidi sevgilide böyle bir merhamet uyandırmak ve yârin kapısından eli boş dönmek (lütuf kazanmak) şeklindedir.

Yüz sürmek, kapı, eşik ifadeleriyle tenasübî bağlantıya sahip gözyaşı; eşığe dökülmesi, merhamet uyandırması⁷⁰⁸ yönleriyle ele alınır. Lütuf kazanmak için ağlandığı ve ağlamanın dilencilere yakıştırıldığı çıkarımlarına ulaşılır.

Renkleri ağartır, yârin gönlünü yumuşatamaz

Gönlün katıdır cānā nerm olmadı eşkümle

Kim reng-i siyāh almaz hîç āb-ı revāndan haz (APD g.138/4)

Ey sevgili, gönlün öyle katı ki gözyaşımınla bir türlü yumuşamadı gitti; nitekim siyah renk, akan sudan hiç hazzetmezmiş.

Yârin kalbi sert bir taşta benzer ve âşığın gözyaşıyla yumuşamaz. Üstelik yârin temsil ettiği siyah renk (zülfü ve kâfirliği dolayısıyla), doğal olarak akan sudan hoşlanmayacaktır. Çünkü su temizler, arındırır ve renkleri ağartır, aklaştırır, yumuşatır. Betimlemede tarif edilen siyah taş, suya düşünce eriyen kaya tuzunu anımsatır. Bu açıdan bakıldığında gözyaşının yapıcı tuzlu olduğunu ve siyah taşla (kaya tuzu) uyum içinde duracağı düşünülebilir.

Beyitte gözyaşının yumuşatma/ yumuşatamama, merhamet uyandırma/ uyandıramama, renkleri ağartma, arındırma, temizleme yönleri betimlenmiş ve gözyaşı ırmağa benzetilmiştir.

Haset bir gönlü temizleyemez, kifayetsizdir, aklaştırır

Ey dil-i hāsîd gözüm yaşından olmaduñ sipîd

Saña yunmak n'eylesün Hindü-yi māder-zādsın (APD g.249/4)

Ey haset gönlü, gözümün yaşıyla aklanmadın, sana yıkanıp paklanmak fayda etmez çünkü Hintli anadan doğmasın.

İnsan ne kadar ağlarsa ağlasın eğer gönlünde haset duygusu barındırıyorsa hafifletmez. Hasetlik insanın gönlünü karartır ve gözyaşının onu temizleyip aklaştırmaya gücü yetmez. Hintli tabiri “siyahlık/ karalık” (ten) temsilidir. Bu

⁷⁰⁸ Gözyaşının merhamet uyandırması hakkında bkz. (APD g.120/7)

siyahlığı/ karalığı gideremeyen gözyaşı beyazlatma ve temizleme kabiliyeti açısından yetersiz görülür.

Sabırla beraber olunca emele ulaştırır

Ey dil dıraht-ı sabrı suvar göz yaşı ile kim

Berg-i cefâ ile virür âhır semer leziz (APD g.32/8)

Ey gönül, sabır ağacını gözyaşıyla sula, (zira o ağaç) cefa yaprağıyla beraber en sonunda lezzetli meyveler verecektir.

Gözyaşı, gönlün berekete neden olan bir eylemidir. Sabır ağacını besleyip büyüten gözyaşının leziz meyveler vereceği yani istenilen emele ulaştıracağı söylenir.

Beli bükülmüş kişiyle özdeşleştirilir, şaraba temsildir

İñle hamîde kadd ile taşsun gözün yaşı

Zîrâ şarâb ü çeng işi cûş u hurûşdur (APD. g.49/4)

(Ey âşık!) İki büküm kalmış boyunla ağla inle, gözünün yaşı durmasın taşsın; zira çeng ile şarabın işi coşup taşmaktır.

Ağlaya ağlaya iki büküm kalan âşığın boyu posu bu haliyle çeng adı verilen müzik aletini andırır. Âşığın döktüğü yaş ise kanlı olup şaraba benzer. Çeng ve şarap bir araya geldiğinde coşkulu bir ortam oluşacağı beyitte belirtilir. Dolayısıyla âşığın taşkınca ağlaması ve boyunun iki büküm kalması pek tabii eylemlerdir. Dizeler arasında temsili teşbih bulunur. Gözyaşı taşması, coşması yönleriyle ele alınmıştır.

Etkilenir, yârin yanağının rengini alır

Eşkimi gül-gûn iden bir reng-i rûyuñ alıdur

Ahmedüñ gönlin alan ala gözünüñ âlidür (APD g.50/6)

Gözyaşımı gül rengine döndüren şey, güzel yüzlü birinin allığıdır; Ahmed'in gönlünü alan şey ise o güzelin ela gözünün hilesidir.

Dize sonlarındaki 'al' kelimesinde cinas bulunur. Gözyaşına sebep olan unsurlardan bir tanesi ilk dizede bahsi geçtiği üzere sevgilinin allığıdır. O allığa binaen âşığın da gözünden akan yaş allık rengi (kanlı) olur. Bu durumda gözyaşı hem başlangıç nedeni hem de renk açısından "etkilenen" unsurdur.

Yâri seyretmeye layık olması için gözü temizler

Lâyık olmaga temâşâ-yı cemâlûne gözüm

Subh-ı vasluñda gül-âb ile yüzün pâk eyler (APD g.61/2)

Gözüm, sevgilinin güzelliğini seyretmeye layık olabilmek için; sabah vuslat vaktinde gülsuyu ile yüzünü yıkar.

Sabah kalkınca yüz yıkamak adettir. Böylece göz rahatla açılır ve uykunun getirdiği bağdan kurtulur. Âşık güne mutlaka ilk olarak yâri ile başlar. Bu önemli vakti yeterince değerlendirebilmek için âşık pek hassas ve kılı kırk yaran uğraşılardan geri durmaz. Yâri doyasıya ve en ince ayrıntısına değin seyredabilmek şerefine ulaşmak için âşık yüzünü iyice yıkar ve gözlerini mahmurluktan arındırır. Bunu da kendi akıttığı kanlı yaşla yapar. Çünkü gözyaşı vuslat sabahının rengiyle eş-değer olmalı, sevgilinin gül yüzünün renginde ve onun kokusu gibi gülsuyu kokusu taşımalıdır. Tüm gayretlerin hepsi sırf yâre layık olabilmek içindir.

Kıbleye dönerek ağlanır, vefat yaklaşırken ağlanır, vedada ağlanır

Ahmed vedâ‘da nigerândur hayâlûne

Dutar yüzünü kıbleye zâr ile cân çeker (APD g.87/9)

(Ey sevgili!) Ahmed (hayata) veda ederken senin hayaline bakar, yüzünü kıbleye dönüp ağlayarak can çekişir.

Beyte göre can çekişirken ya da sevgiliye/ yârin hayaline bakıp ağlanır. Ayrıca Kâbe‘ye bakıp ağlama geleneğine beyitte atıf yapıldığı anlaşılır.

İnsana özünü unutturur, gözü örter

Geh yaş örter gözümü gâh unudup kend’özümü

Bulımazam özümü k’ol ruh-ı zibâyı görem (APD g.202/2)

Âşık sevgiliyi görünce ne yaptığını ettiğini bilmez hale gelir. Döktüğü yaşla göz kapanır, göremez olur. Beyitte sevgiliyi görünce⁷⁰⁹ ağlama motifi işlendiği, ağlamanın insana kendini unutturduğu, gözyaşının gözü örttüğü bilgilerine ulaşılır. Ayrıca gözyaşının “unutmak” eylemiyle bağlantısı kurulur.

⁷⁰⁹ Yâri görmenin âşığı ağlatmasıyla ilgili bkz. (APD g.208/7)

Yağmur olur, yârin yanağına renk verir

Sebze hâttuñda ruhuñ bir lâle-i Nu‘mânîdür

K’anı rengîn eyleyen bu eşkümün bārânıdur (APD g.90/1)

(Ey sevgili!) Yeşile bakan sakalının arasında görünen yanağın nûmanî laleye (gelincik) benzer; o laleyi renklendiren şey ise gözyaşımın yağmurudur.

İnanışa göre gelincik evvelde beyazdır, sonradan kızıl renk almıştır. Yukarıdaki beyte göre yârin yeşilimsi sakalı arasında duran ve beyaz gelinciğe benzeyen yanağı, âşığın kanlı gözyaşımın yağmuruyla temas ettikçe kızarmıştır.

Sevgilinin yanak rengini ala çevirmesi yönüyle ele alınan gözyaşı hakkında; değdiği nesneyi renklendirip boyadığı, gelinciğe rengini verdiği, kanlı olduğu çıkarımlarına ulaşılır. Ayrıca gözyaşı yağmura teşbih edilmiştir.

Yakuttan oluk olur

Kâbe-i küyuñ hayâlinde bu çeşm-i la‘l-bâr

Beyt-i Ma‘mûr üstine yâkuttan mîzâb olur (APD g.91/6)

(Ey sevgili!) Senin mahallenin Kâbe’sinin hayali ileyken lal taşı gibi kıpkızıl yaşla dolan bu göz Kâbe’nin üstündeki yakuttan yağmur oluşu gibidir.

Sevgilinin hayali âşığı ağlatır. Akan yaş sevgilinin mahallesinin Kâbe’sine yakuttan oluk olur (teşbih).⁷¹⁰ Gözyaşımın kanlı olması onu lal taşı yahut yakut⁷¹¹ misali gösterip sevgiliye layık olabilmesini sağlar.

Oluktan akan yağmur olmak ister

Bulsun kapuña ko ruh-ı zerdümden eşk râh

Zîrâ harîm-i Ka‘beye zer nâv-dân gerek (APD g.167/7)

(Ey sevgili!) Müsaade et de aşkla sararıp solmuş yüzümden süzülen gözyaşım senin kapına yol bulsun; zira kutsal Kâbe’ye altın oluk gerek.

Sevgilinin kapısı Kâbe’ye benzetilir. Ancak altın olukların yakışacağı bu kutsal yapıya oluk olmak için âşık sevgiliden müsaade ister. Zira aşkla sararıp solan

⁷¹⁰ Gözyaşımın Kâbe’nin yağmur oluşu ile alakalandırılmasına dair bkz. (APD g.124/6, muk.46/2)

⁷¹¹ Gözyaşımın lâl, yakut, mercan, akik renginde oluşu hakkında bkz. (APD g.266/3). Gözyaşıyla bu değerli kızıl unsurlar arasında istiare ilgisinin kurulduğu beyit örneği için bkz. (APD k.13/11, g.107/3, g.279/3)

yüzü altın oluğa dönmüştür, gözyaşı ise bu oluktan akan yağmur suyu misalidir (istiare). Beyitte sevgili uğruna ağlama⁷¹² temi işlendiği görülür.

Yağmur olur, gök ağlayınca yeryüzü güler

Âşık u ma‘şūka beñzer āsumān ile zemîn

Kim biri agladugunca birisi handān olur (APD g.93/5)

Gök ile yer âşıkla maşuka benzer, biri ağlarken biri güler.

Âşık ağlarken yağmur (istiare) yağdıran göğe (bulut)⁷¹³ benzer. O bu haldeyken sevgili de yeryüzünün kabarıp yeşermesi gibi etrafa gülücükler⁷¹⁴ saçmaktadır. İki durum arasında daimî bir tezat mevcuttur.

Âşığın yüzünü bir örter ve açar

Göz yaşından şöyle gark oldum ki nilüfer gibi

Rüy-ı zerdüm anda geh peydā vü geh pinhān olur (APD g.93/12)

Döktüğüm yaşa öylesine gark oldum ki, (dertten) sararmış yüzüm tıpkı nilüfer çiçeği gibi bir görünür bir kaybolur.

Nilüfer çiçeği gece-gündüz değişimine bağlı olarak suyun üstünde çiçeğini açtığı gibi onu kapatıp suyun altına çeker. Bu hal Ahmed Paşa'nın hayal dünyasında gözyaşı yüzünden seçilemez hale gelen yüz ile bağdaştırılır. Aşk ile kanı çekilip sararan âşığın yüzü gözyaşı nedeniyle allak bullak olur, nilüfer çiçeği gibi bir görünür bir kaybolur. Gözyaşı bu beyitte, nilüfer çiçeği gibi sararmış yüzü saklamak görevini üstlenmiş, gark etmesi yönüyle ele alınmıştır.⁷¹⁵

Hasta ağlar, yârin eşiğine âşıktan önce varır

Hastayam varmadugum oldur didüm işigüñe

Didi sen gelmezsin ammā nāle vü zāruñ gelür (APD g.98/5)

(Sevgiliye:) Hastayım, eşiğine gelemeyişim o sebeptendir dedim, (buna mukabil) o da bana 'sen gelmedin ama ağlayıp inlemen buraya geliyor' dedi.

⁷¹² Sevgili uğruna ağlamaya dair beyitler: (APD g.186/1, g.190/4-5)

⁷¹³ Gözyaşının bulutla birlikte anılmasına dair bkz. (APD g.280/7)

⁷¹⁴ Gözyaşı/ ağlamak ile gülmenin tezat alakasıyla anıldığı diğer beyitler: (APD g.101/1, g.101/3, g.101/5, g.215/2, g.230/2, g.232/4). İki ögenin tenasübî alakayla anılmasına dair bkz. (APD g.233/7, g.285/1, muk.8/1).

⁷¹⁵ Gözyaşının gark ettiğine dair bkz. (APD g.101/5, g.335/9, a.9/4, muk.39/2)

Hastalık⁷¹⁶ âşığı bedenen bitkin düşürüp mecalden yoksun bırakabilir. Fakat gözyaşı sevgilinin eşiğine ulaşmak⁷¹⁷ için hiçbir engel tanımaz ve mutlaka o eşiğe ulaşmanın yolunu bulur. Gözyaşı ve yakarışın çokluğu sebebiyle sevgilinin âşıktan şikâyet⁷¹⁸ ettiği sezilir.

Aşk macerasını açıklar

Hûn-ı ciğer hikâyetini şerh ider gözüm

Ehl-i nazar olanlara bu mâcerâ yiter (APD g.108/4)

Gözüm, ciğer kanının hikâyesini şerh etmektedir, bakmasını bilen için bu macera yeterlidir.

Gözyaşı âşığın halini, başından geçen aşk macerasını⁷¹⁹ en iyi anlatan hikâyeyi⁷²⁰ ifşa eder.⁷²¹ Sırları ortaya döker. Bu hal ancak ehl-i nazar olan kimseler tarafından görülür görülmez anlaşılır. Gözyaşı ciğer kanına boyanması yönüyle ele alınmıştır.⁷²²

Zaman ile zemin ağlar

Zemân figân ide ney gibi zârî kıla zemîn

Eger bu râz-ı nihânumdan âşikâre kılam (APD g. 200/3)

Gözyaşı yüzünden aşk sırrı ne zamanki ifşa olur, işte o vakit zaman ile zemin bu sırrın tesiriyle ney⁷²³ gibi ağlamaya, feryat figan etmeye başlar. Çünkü aşk acısı çeken kişinin hali duyan herkesi ağlatır.⁷²⁴

Beyte bakıldığında; zamanın ve zeminin ağladığı, gözyaşının aşk sırrını ifşa ettiği, ney çalgısının ağladığı, gözyaşının tesir etme gücünün bulunduğu, feryat figan ederek ağlandığı yargılarına ulaşmak mümkündür.

⁷¹⁶ Gözyaşı ile hastalığın birlikte geçtiği beyit örneği için ayrıca bkz. (APD g.208/5)

⁷¹⁷ Gözyaşının sevgilinin eşiğine akması hakkındaki beyitler: (APD g.119/8, g.266/3, g.266/6, g.276/7, g.349/2, muk.32/1-2, müf.2)

⁷¹⁸ Gözyaşının şikâyet ettirmesine dair beyit örneği için bkz. (APD g.36/2)

⁷¹⁹ Gözyaşı ile maceranın alakalandırılmasına dair bkz. (APD 182/6, müf.8)

⁷²⁰ Gözyaşının söz/ kelime olup hikâye anlatmasına dair beyit örneği için bkz. (APD g.205/4)

⁷²¹ Gözyaşının aşk sırrını ifşa etmesi, âşığı gammazlaması hakkında diğer örnekler için bkz. (APD g.119/8, g.170/1/7, g.187/6, g.187/9, g.227/4, g.279/3, g.313/3, g.314/6, müf.8)

⁷²² Gözyaşının ciğer kanıyla birlikte geçtiği beyitler: (APD g.275/5)

⁷²³ Neyin ağladığı ile ilgili beyitler: (APD g.227/4, g.312/2, g.313/1, g.317/8, g.349/3)

⁷²⁴ Ağlayan kişi ağlayanın halinden anlar: (APD g.227/4)

Suç izini siler

Yār okından yaralandum ey ecel sabr eyle kim

Yuyayın peykânını yaşumla kim kandur henüz (APD g.120/5)

Sevgilinin okuyla yaralandım ey ecel sabret çünkü onun gönderdiği oku gözyaşımınla yıkayıp temizlemeliyim, hala üzerinde kan var.

Gözyaşı sevgilinin gamze okuna bulanmış gönül kanını yıkamak telaşı içerisinde. Çünkü olur da o kan temizlenmeden âşık ölürse sevgili suçlanacaktır. Sevgilinin suçlanması ise âşığın en son isteyeceği şeydir.

Beyitte gözyaşının temizleme, suçu örtme, suçluyu gizleme işlevi üstlendiği görülür.

Yârin güzelliği ağlatır, göze hitap eder

İtmeyince hüsni deryâsına dil-dâruñ sefer

İtmedi dükkânını bir lülû-yi hoş-âb göz (APD g.123/5)

Gönlümü kendine bağlayan sevgilinin güzellik deryasına sefer etmeyince göz dükkânını taze bir inci doldurmadı.

Sevgilinin güzelliği; çokluk, enginlik,⁷²⁵ sınırları bilinemezlik vb. yönlerden derya gibidir. Âşık için bu denize sefere çıkmak gelenekleşmiştir. Ancak ne zaman ki bu sefere çıkılmayagörsün o vakit göz dükkânında inci tükenir. Dükkânın inciyle dolması için sefere⁷²⁶ çıkıp denize dalmak şarttır. Beyitte inci avcılığından bahsedilmektedir.

Kendi düşen ağlamaz

Kendü düşen ağlamaz dirler ben ol hayretdeyem

Kim saña düşeli n'îçün akıdur hün-âb göz (APD g.123/7)

Kendi düşen ağlamaz derler, (işte) ben de öyle bir hayret içerisindeyim, çünkü göz sana düştüğünden beri niye kan ağlıyor, (aklım almıyor).

Gözü hayrete düşüren iki olay vardır: sevgiliyi görmek ve kan ağlamak. Sevgiliyi görebilmek normalde imkânsıza yakındır ve yine normalde sevgiliyi görmekle insanın yüzünde tebessümler belirmesi gerekirken âşığın gözünden kanlı

⁷²⁵ Denizin enginlik, sınırsızlık yönü ile ilgili bkz. (APD g.218/8)

⁷²⁶ Gözyaşı, deniz vb. su unsurunun sefer etmesine dair beyitler: (APD g.299/2)

yaş dökülür. İşte bu iki hal âşığı hayret içinde bırakır. Burada aşk ağlatan unsur işlevindedir.⁷²⁷

Mümin olup secde eder

Sümm-i esbüñ izine düşüp sücüd itmezdi eşk

Ger nişân-ı pâyını idinmese mihrâb göz (APD g.123/8)

(Ey sevgili!) Eğer göz senin ayağının izini kendine mihrap edinmeseydi gözyaşı senin atının toynağının izine düşüp ona secde etmezdi.

Gözyaşı sevgilinin bindiği atın ardında bıraktığı nal izine secde eder halde tasvir edilmiş ve bir mümine benzetilmiştir (istiare). Gözyaşı yârin ayak izine (çukura) dolan⁷²⁸ bir unsur görevindedir.

İplik gibi uzar, yârin çadırına ip olur, sevgilinin güzelliği ağlatır, gümüştendir, kıymetlidir

Didi iplik gibi eşküñ ne için uzatduñ didüm

Hayme-i hüsnüñe itdi sîmden atnâb göz (APD g.123/9)

Sevgili bana 'gözyaşını iplik gibi niçin uzattın' diye sordu; ben de ona 'gözüm senin güzellik çadırına gümüştten ip hazırlıyor' dedim.

Müracaa (dedim-dedi) tarzında yazılmış beyitte gözyaşının ipliğe döndüğü anlatılır (teşbih). Bu dönüşüm boşuna değildir. Amaç sevgilinin güzellik çadırını kurmak ve onu muhkem kılmak için ip hazırlamaktır. Üstelik uzun mu uzun bu ip öyle alelâde değildir, gümüştendir.

Gönülden gelir, kanlıdır, sevgilinin yan bakışı ve dudağı ağlatır

Sihri-i gamzeñden olur şeydâ gönül bî-hâb göz

Yâd-ı la'lüñle çeker sahbâ gönül hün-âb göz (APD g.124/1)

(Ey sevgili!) Yan bakışının sihri ile gönül delirir, göz uyku nedir unuttur; lal taşı gibi dudağını andıkça gönül şarap içer, göz kanlı yaşla dolar.

⁷²⁷ Aşk derdinin ağlattığına dair beyitler: (APD g.146/2, g.159/1, g.213/1, g.313/1, g.335/9). Gamın/derdin ağlatmasına dair beyitler: (APD ş.37/22, g.335/9, g.349/3)

⁷²⁸ Sevgiliyi/ sevgilinin izini görme (arzusu) ağlatır: (APD g.186/1, g.263/9, g.276/5, g.201/7)

Gönlü kanının gözden çıkması motifine yer verilen dizelerde gözün kan ağlaması, sevgilinin büyüleyen yan bakışı ve lal gibi kırmızı dudağıyla alakalandırılmış ve durumun müsebbibi olarak gösterilmiştir. Bir de ağlamanın çokluğundan kinayeye uyuyama⁷²⁹ söz konusu edilmiştir. Sevgilinin dudağını anınca⁷³⁰ hemen gözü dolduran kanlı yaş yüzünden gönlün şarap içtiği söylenir.⁷³¹ Cılgınlık ve sihir yine ağlamakla bağdaştırılan kavramlardır.

Yârin hayali ağlatır, tehlikelidir, göz ile gönlü mekân edinir

Göz ü gönlümden nice çıksun hayâlün zevrakı

Çünkü olmuşdur aña deryâ gönül gird-âb göz (APD g.124/5)

(Ey sevgili!) Hayalinin kayığı gözümde de gönlümden de nasıl çıksın, çünkü gönül ona deniz olurken gözüm de girdap olmuştur.

Gönlün denize,⁷³² gözün girdaba⁷³³ benzetildiği beyitte hayal kayığının yüzmesi için iki ayrı mekân tertiplenir. Denizin kalbe benzetilmesinde kalbin atarak dalgalanan yapısı dikkate alınmış olmalıdır. Gözün girdaba benzetilmesinde de göz bebeğinin girdabı andırması etkili olmuş gibidir.

Göz ile gönlün sevgilinin hayalini gezdirecek kayığa ev sahipliği yapmasından hareketle bu iki mekânın seyrangah olduğunu anlaşılır. Yani sevgili âşığın hem gözünde hem de gönlünde seyahat etmektedir. Âşık da hem gözüyle hem de gönlüyle sevgiliyi seyretmektedir.

Sevgilinin hayalinin ağlama sebebi gösterildiği beyitten hareketle gözyaşının tehlike arz eden, gönlü mekân edinen bir yapısı olduğu anlaşılır.

Beklemek ağlatır, ağlamak kör eder, görüşü bulandırır, kavuşmamak ağlatır

Çeşm-i Ahmed tîre oldı gözlemekden yoluñı

Gelmez iseñ çıkdı elden ey gül-i sîr-âb göz (APD g.124/7)

⁷²⁹ Ağlamanın uyutmaması, uykuyu kaçırması hakkında bkz. (APD g.345/2, muk.44/4)

⁷³⁰ Yârin dudağını anmasıyla âşığın ağlamasına dair beyitler: (APD g.209/1, g.312/2, g.335/2)

Sevgilinin güzellik unsurlarından dudağı ağlatır: (APD g.123/1, g.233/7, g.313/2, müf.15)

⁷³¹ Gözyaşının şaraba istiare edildiği beyitler: (APD g.175/1, g.197/5), teşbih edildiği beyitler: (APD g.175/1, g.232/5)

⁷³² Gönlün denize benzetildiği örnek için bkz. (APD muk.46/3)

⁷³³ Gözün girdaba benzetildiği örnek için bkz. (APD muk.46/3)

Ey taze bir gül gibi olan sevgili, Ahmed'in gözü senin yolunu gözlemekten bulanıp karardı; eğer gelmezsen bu göz elden çıkacaktır.

İntizar halinde beklerken aşk ile ağlamaktan kör olma motifi işlenen dizelerde yol-yolculuk-bekleyiş temi işlenir. Gözyaşı bu bekleme teminin ayrılmaz parçasıdır. Aşırılığı (sembolleştirme) nedeniyle görüşü bulandırması hatta kör etmesi⁷³⁴ yönüyle ele alınan gözyaşı sevgiliye kavuşamamak yüzünden dökülmektedir.

Ney ağlar, neyin içinde biriken nefes buharı gözyaşıma benzetilir, feryatla birlikte anılır

Nāya didüm nār elinden halka feryād eyleme

Diñmesün zārılıgu anuñ ki tutmadı nefes (APD g.127/6)

Ney çalgısına bağrını delen ateş yüzünden halka feryat etmemesini öğüt verdim (fakat beni dinlemedi); kendini tutmadığı için şimdi ağlayıp inlemesi bitmesin.

Ney sesi ağlayıp inleyen mazlum insanların yakarışına benzetilir. Sazlıktan koparılan kamışın gövdesine ateşle⁷³⁵ yakmak suretiyle ses deliği açılır. Ney işte bu esnada kendini tutmayıp ağlayıp inlemekle⁷³⁶ itham edilir ve o sebeple de bir daha yakarışının sonlanmayacağı söylenir. Yapımı/ yaratılışı esnasında boyun eğmediğinden dolayı böyle bir cezayı hak etmiş görünmektedir.

Ney ve flüt gibi çalgılar sıcak insan nefesinin çalgı içinde yoğunlaşmasıyla ıslanır ve zamanla uç kısmından nefes buharı su halinde akar. İşte bu akan su, ney çalgısının⁷³⁷ gözyaşı olarak yorumlanır.

Sakanın yola serptiği suya temsil edilir, itibar göstergesidir

Çün Ahmed kaldı meydān-ı gamuñda

Gözi sakkā oluban āhı ferrāş (APD g.134/5)

(Ey sevgili!) Ahmed aşk derdinin meydanında kaldığı için gözü orada saka olmuştur, ahı da süpürgecilik etmektedir.

⁷³⁴ Ağlamaktan dolayı kör olmak hakkındaki beyit örneği için bkz. (APD g.283/8)

⁷³⁵ Gözyaşının ateşle beraber geçtiği örnekler: (APD g.187/6, müf.2). Gözyaşının ateşle zıt mana oluşturacak şekilde kullanıldığı beyit örneği için bkz. (APD g.278/11)

⁷³⁶ Gözyaşının feryat figânla anıldığı beyitler: (APD g.186/3, g.209/6, g.213/1, g.240/2, g.248/11, g.267/2, g.314/6)

⁷³⁷ Gözyaşının neyle birlikte kullanıldığı beyitler: (APD g.213/1, g.313/1, g.317/8)

Saka kültürüne atıf yapılan dizelerde sosyal bir geleneğin izine rastlanır. Şehir meydanları mühim mekânlar olması dolayısıyla geleneğe göre süpürgeciler⁷³⁸ tarafından her gün sulanıp süpürülür. Etrafa su serpilmesi⁷³⁹ süpürürken toz kalkmaması içindir. O sebeple saka, süpürgeciye yardım eder ve işini onunla beraber yapar. Bu davranış şehre gelecek kişilere hürmet için sık sık yapılır. Birinin yoluna su serpmek itibar göstergesi kabul edilir. Gözyaşı, sakanın serptiği suya istiare edilmiştir.

Gözyaşı sakaya benzetilir, yangınları söndürür, kurtarır, ferahlatır

Bu gönlüm şehrine düştü gözümünden nâ-gehân âteş

Yaşam sakkâsı irmezse tutar mülk-i cihân âteş (APD g.128/1)

Bu gönlümün şehrine birdenbire gözümünden ateş düştü, eğer gözyaşımın sakası yetişip kurtarmazsa dünyada mal mülk kalmayasınca yanacak.

Gözden düşen ateşle yanan gönül şehri gözyaşı sakasının (teşbih) itfaiye görevi görmesine muhtaçtır. Aksi takdirde şehirde mal mülk ne varsa hepsi yanacak kül olacaktır. Gözyaşı gönlü ferahlatır. Beyitten hareketle yaşam gönüle aktığı söylenebilir.⁷⁴⁰

Yârin dudağının arzusu ağlatır, boyar, kıymetlendirir

Şehründe la'lûñ şevkına şol deñlü kan ağlamışam

Kim bir der ü dîvâr yok yâkût u mercân olmamış (APD g.129/5)

(Ey sevgili!) Senin şehrindeyken lal renkli kızıl dudağının arzusuyla öyle çok kan ağladım ki şehirde yakuta yahut mercana dönmeyen duvardır kapıdır kalmadı.

Yahudi inancına göre Hz. Süleyman'ın inşa ettirdiği Beytü'l-Makdis'in ayakta kalmış tek duvarı olan ve adına "batı duvarı" denilen bir duvar vardır. Yahudiler bu duvarın dibine gidip günahlarının bağışlanması, Yahudi halkının kurtuluşu gibi sebeplerle dua eder ve ağlar.

Âşığın döktüğü yaş tıpkı Yahudi inancından bir kimseninkine benzer. Ancak onun farkı döktüğü yaşın kanlı oluşunda ve yârin dudağı uğrunda dökülüşündedir.

⁷³⁸ Gözyaşımın süpürge/ kirpik ile anılmasına dair bkz. (APD g.256/7)

⁷³⁹ Gözyaşı serpip etrafı sulamakla alakalı beyitler: (APD g.256/7, g.280/7, g.310/7)

⁷⁴⁰ Gözyaşımın gönle akmasıyla ilgili beyitler: (APD g.121/3)

Hatta bu sebeple sevgilinin bulunduğu şehirde duvarlarla birlikte kapılar da kana boyanmıştır. Bu boyalı kapılara, duvarlara bakıldığında görünen şey kan değil de mercan⁷⁴¹ yahut yakuttur. Gözyaşının yakutla, mercanla beraber anılması onun kıymetini ortaya koymak içindir. Zira sevgilinin ulviyetine ancak böylesi kıymetli yaş dökmek yakışıır.

Ah ile anılır, yârin taş kalbine tesir eder, tehlikelidir

Benüm ahum yaşum kılmaz saña kâr

Meger yıl ü sudan hazz alırmaz taş (APD g.134/2)

(Ey sevgili!) Ettiğim ah ile döktüğüm yaş fayda edip senin işine gelmez; nitekim taş, rüzgârla sudan haz etmezmiş.

Sevgili “taş kalpli” olarak nitelenmektedir. Bu taşı⁷⁴² yerinden oynatacak, ona tesir edecek⁷⁴³ yalnız iki unsur vardır: âşğın edeceği ah ile dökeceği yaş. O sebeple bu iki unsur sevgilinin taş kalbi için tehlike arz edecek türdendir.

Geceleri ağlanır, rakkas olur, döner, tekrarlı yapıdadır

Hayâl-i yâr ile kıldum bu gice sohbet-i hâs

Semâ‘-i nâlem idüpdür gözüm yaşın rakkas (APD g.135/1)

Yârin hayaliyle bu gece hususi bir sohbet ettik; ağlayışımın sema halindeki döngüsü gözyaşımı adeta rakkasa çevirmiştir.

Gece⁷⁴⁴ vakti ağlamak daha yaygındır. Çünkü düşünceler ve hayaller bu zaman diliminde yoğunlaşır. Beyitte gözyaşının rakkas misali dönendiği⁷⁴⁵ ifade edilir (teşbih).

Nil ve Şatt (Dicle ile Fırat) gözyaşını simgeler, yârin güzelliğini perçinler

Mısr-ı hüsnüñ hasretinden her dem ey Yûsuf-cemâl

Nîl-i çeşmümden döker Bagdâd gönlüm Ruma Şat (APD g.137/4)

⁷⁴¹ Gözyaşının mercanla birlikte anılmasına dair bkz. (APD g.251/4)

⁷⁴² Taşın ağlaması hakkında bkz. (APD g.288/3)

⁷⁴³ Gözyaşının/ suyun bir nesneye tesir edemeyişine dair bkz. (APD g.186/3, g.210/4, g.muk.44/4)

Gözyaşının başka nesnelere tesir edişine dair bkz. (APD g.209/6, g.213/4, g.254/7, g.288/3, muk.44/4)

⁷⁴⁴ Gözyaşı ile gecenin benzeştirildiği beyit örneği için bkz. (APD g.105/4). Gece vakti ağlanır: (APD g.197/5)

⁷⁴⁵ Gözyaşının yuvarlanmasına dair beyitler: (APD g.186/1)

Ey Hz. Yusuf gibi güzel yüzlü sevgili, güzelliğinin Mısır'ının hasretiyle gözümlün Nil'inden bu Bağdat şehrine benzeyen gönlüm durmadan Anadolu'ya Şatt'ı/ Fırat'ı akıtır.

Sevgili tıpkı Mısır şehri gibi güzeldir. Mısır'ı güzelleştiren Nil nehri ise âşığın gözyaşındır (istiare).⁷⁴⁶ Yani gözyaşı sevgilinin güzelliğini sağlayan temel unsurlardandır.

Gönül, Bağdat şehri gibidir. Rum kelimesi hem Anadolu hem de sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan beyaz tenini kasten kullanılır. Sevgilinin hasretiyle⁷⁴⁷ gönlün Bağdat'tan Anadolu'ya Şatt (Dicle ile Fırat) nehrini akıttığı söylenir.

Her iki dize açısından bakıldığında sevgilinin güzellik unsurlarını besleyen iki kaynak olduğu fark edilir: gözyaşı ve gönül kanı yahut diğer deyişle Nil ile Şatt. Gönül kanının yerini tutan Şatt nehrinin Bağdat ile Anadolu arasında aktığı ifade edilir.

Mısır, Yusuf, Nil, hasret kelimeleri Yusuf kıssasına telmih olarak okunabilir.

Sahilsiz denize benzetilir, taşar, dalgalanır, kararsız bırakır

Taşdı yaşum deñiz gibi sähili vü kenârı yok

Mevc-i gam-ı zemânenen fülk-i dilûñ karârı yok (APD g.146/1)

Gözyaşım sahilsiz, kenarsız bir deniz gibi taşıtı; devrin getirdiği dert dalgası yüzünden gönül kayığı bir yerde rahat edip sakin kalamaz.

Gözyaşı sınırsız, sahilsiz bir deniz (sembolleştirme) gibidir (teşbih) ve onun dalgalarını dert oluşturur. Son derece sallantılı bu denizdeki gönül kayığı bir yerde duraklayamaz, bir o yana bir bu yana savrulur. Üstelik taşan gözyaşı denizi gönle bir türlü rahat verdirmez.

Hasret ve ayrılık ağlatır, mekânı sevgilinin ayak izinin tozu yahut kapısının eşiği olmalıdır

Eşk-i hasret akıt ey göz izi tozından cüdâ

Seng-i mihnet yastan ey baş âsitânından ırak (APD g.148/3)

⁷⁴⁶ Gözyaşımın Nil nehri misali aktığıyla ilgili bkz. (APD g.184/4)

⁷⁴⁷ Hasretin ağlattığına dair beyitler: (APD ş.37/16, g.154/7, g.184/4, g.208/5, g.229/8, g.262/1, g.336/3)

Ey göz, yârin izi tozundan ayrıldın, hasretle ağla; ey baş, sevgilinin eşiğinden ayrıldın, şimdi dert keder taşına yaslan.

Gözyaşının yeri sevgilinin ayak izinin tozu yahut kapısının eşiği olmalıdır. Fakat bunlardan yoksun kalınca âşık hasret ve ayrılık⁷⁴⁸ yüzünden ağlamaya başlar. Dert taşını kendine yaslanacak edindir.

Gül renklidir, âşığın yüzünü yıkar, temizler, boyar, laleler bitirir

Seyre çıkdukca seg-i kūyuñ kadem basmag için

Yüzümü gülgün yaşumla lālezār itsem gerek (APD g.152/5)

(Ey sevgili!) Mahallenin köpeği dolaşmaya çıkınca oraya ayak basmak için (müsaade bulurum) yüzümü gül renkli yaşumla yıkayıp lale bahçesine çevirmem gerekir.

Kutsal topraklara, mekânlara ayak basmadan evvel temizlenmek, arınmak gerekir⁷⁴⁹. İslam dininde bu, abdest ile yapılır. Şiirdeki ifadeye göre temizleme işini gerçekleştiren unsur gözyaşındır.⁷⁵⁰ Kanlı olduğu için gül renginde çıkan yaş etrafı da kendine benzetir ve çevreyi lale bahçesine döndürür. Gözyaşının su misali filizlendirme özelliği vardır. Gözyaşının gül değil de lale bitirmesinden kasıt ise sevgilinin tıpkı tek çiçek açan lale gibi biricikliğidir.

Tellak ücreti olur, paraya benzetilir, kıymetlidir

Hüsn bāzārında çeşmüm aldı dellāliyyesin

Ey gönül dür dişi la'linden dile halvālıguñ (APD g.170/II^{751/7})

Sevgilinin güzellik pazarında gözüm tellallık ettiğinin ücretini aldı, ey gönül (sen de öyle yap) yârin inci dişi ile dudağından helvalıgını⁷⁵² iste.

Âşık güzellik pazarında tellallık yapmaktadır. Tellal pazar değeri olan bir şeyi satmak için yüksek sesle bağırın kişiye denir. Güzellik pazarında bağırıp feryat eden

⁷⁴⁸ Ayrılığın ağlatmasına dair ayrıca bkz. (APD ş.37/16, g.159/1, g.198/3, g.273/9, g.279/11, g.288/3, g.306/11, g.317/8, g.319/7, g.320/6, g.344/1, muk. 31/1-2, müf.7, müf.22)

⁷⁴⁹ Kutsal mekâna gitmeden evvel abdest almak, yıkanıp temizlenmekle ilgili bkz. (APD g.296/3)

⁷⁵⁰ Gözyaşının abdest suyu olarak kullanılmasını konu edinen beyit için bkz. (APD g.208/4). Mushaf okumak için abdest alınır: (APD g.208/4).

⁷⁵¹ Ali Nihat Tarlan'ın kitabına göre 170 no'lu iki adet şiir bulunmaktadır (Bkz. Tarlan, 2005). Bu karışıklığı gidermek adına ve şiir sıralamasında kitaba bağlı kalmak için şiirlerden ilki 170/I, ikincisi 170/II şeklinde gösterildi.

⁷⁵² Helvalık: Gelinin yakınlarına verilen bahşiş türü.

âşık yaptığı bu işin karşılığında ücret olarak gözyaşı lirası (istiare) alır. Gözyaşı parasının değeri arzu nesnesinin (sevgilinin dişi ve dudağı) kıymeti ölçüsünde artar, dolayısıyla yüksek meblağların söz konusu edildiği söylenebilir.

Gül renklidir, Şîrîn'in atı Gülgûn'a benzetilir, bir atın doludizgin koşması gibi coşkuyla akar, yârin yoluna akar

Yoluña ey Hüsrev-i Şîrîn-dehen

Dîde mi var kim yaşı gül-gûn degül (APD g.180/4)

Ey Şirin gibi tatlı dilli padişah, yoluna Şirin'in atı Gülgûn renginde kanlı yaş dökmeyen bir göz mü var?

Nasıl ki atlar bir yolda doludizgin koşarsa âşıkların gözü de sevgilinin yoluna öyle doludizgin yaş döker. Üstelik bu gözyaşı atı renkçe gül renklidir, yani kanlı kanlı akar.

Mısralardan yola çıkarak sevgilinin dudağı uğrunda ağlandığı, gül rengi dolayısıyla kanlı gözyaşının Şîrîn'in atı Gülgûn'a benzetildiği, yârin yoluna doğru aktığı çıkarımlarına erişilir.

Neşvünema/ güzellik verir, yârin yoluna akar, sebil olarak anılır

Eşk-i çeşmüm şol kadar âb itdi yoluñda sebîl

K'oldı gülzâr-ı cemâlûñ bāg-ı cennetden cemîl (APD g.184/1)

(Ey sevgili!) Gözümün yaşı senin yoluna öyle çok su sebilinde bulundu ki güzelliğinin gül bahçesi cennet bahçelerinden güzel oldu.

Aşk yüzünden ağlama temine yer verilen mısralarda gözyaşı yârin yoluna akması yönüyle ele alınır ve sebile teşbih edilir. Gözyaşı sevgilinin güzellik bahçesini besler geliştirir, onun güzelliğine güzellik katarak bu bahçeyi adeta cennete⁷⁵³ çevirir.

Bülbülün ötüşü ağlamaya benzetilir, yârin gülüşü ağlatır

Şîve-i ma'şûk u 'âşıkdan haber-dâr olmasa

Giryesinde bülbülûñ itmezdi şekker-hand gül (APD g.185/3)

⁷⁵³ Cennet bahçesi betimlemesinde bir su ögesi bulunması tasavvuruna yer verilen beyit için bkz. (APD g.160/1)

Gül eğer âşık ile mâşuğun edasından haberdar olmasaydı bülbülün gözünün yaşına bakmaz ve ona tatlı tatlı gülmezdi.

Sevdanın edalı yönü hoş a gider. Gül de bu edalı hali yaşamak için bülbülün yaşlarıyla ilgi görünür. Bülbülün ötüşünün ağlamaya istiare edildiği⁷⁵⁴ dizelere göre âşık sevgilinin gülüşü için ve onun uğrunda ağlar.

Habercidir

Var ruh-i zerdümden ey eşküm haber vir zülfine

Kim müzehhib geldi ol mecmü‘a-i zîbâ için (APD müf.28)

Ey gözyaşım, sararıp solmuş yüzümün halinden sevgilinin zülfünü haberdar et, durma; çünkü o süslü mecmua için müzehhib geldi.

Aşk/ âşığın halini ifşa eden gözyaşı bu vesileyle sevgiliyi durumdan haberdar eder.⁷⁵⁵

Seher vakti ağlanır, kanlıdır, gök ağlar, şarap tortusuna benzetilir

Her seher çeşm-i şafakdan kanlu yaş bigi akan

Kan degüldür cur‘a-i cām-ı şebānumdur benüm (APD g.190/7)

Her seher vaktinde şafağın gözünden kanlı yaş gibi akan şey kan değildir, benim gece vakti (aşk derdiyle içtiğim) kadehimden kalan tortudur.

Seher vakti⁷⁵⁶ göğün kızıla çalması şairin yorumuna göre göğün (şafak)⁷⁵⁷ kan ağladığının resmidir. Fakat aslında kan ağlayan gök değildir, kızıllığı oluşturan şey âşığın geceden beri içtiği kadehin tortusudur. İçilen şarap ve şaraptan arta kalan tortu, aşkın büyüklüğüyle paraleldir. Beyitte kanlı gözyaşının şarap tortusuna benzetildiği görülür.

Aşk ağlatır, Ceyhun ile Aras’a benzetilir, teskin etmede kifayetsiz kalır

Odlara yandı çün gönül gözden

Aksa Ceyhün ile Ares n’idelüm (APD g.196/5)

⁷⁵⁴ Bülbülün ötüşünün ağlamaya benzetildiği beyitler: (APD g.185/7, g.304/2, g.313/2, g.320/6)

⁷⁵⁵ Gözyaşının haberdar etme özelliğine dair bkz. (APD müf.2)

⁷⁵⁶ Seher vakti ağlamakla ilgili bkz. (APD g.254/7)

⁷⁵⁷ Gözyaşının şafağa teşbih edildiği örnek için bkz. (APD g.123/1)

Gönül aşk ateşine yanmışken gözden Ceyhun ile Aras nehirleri aksa ne yapılabilir.

Büyüklik sembolü Ceyhun ile Aras nehirlerine istiare edilen yaş gönülde yanan aşk teskin etmeye yetmeyişiyle anılır.

Denize döner

Yaşam denizlerinde açıktur sadef gibi

Sözün güherleri hevesinden kulacıgum (APD g.197/3)

(Ey sevgili!) Sözünün incilerini arzuladığı için kulağım gözyaşı denizindeki sadef misali açılmıştır.

Sevgilinin sözünü duyma arzusunun ağılattığı yargısına varılabilecek dizelerde gözyaşı denize teşbih edilir.⁷⁵⁸

Mum eriyiği gözyaşına benzetilir, ateşle yan yana gelir, imkânsız mümkün kılar, ayrılık ağlatır

Şem‘ gibi anuñ firākından

Yanaram od ve su içinde müdām (APD g.203/4)

Sevgiliden ayrıldığım için mum misali sürekli ateş ve su içinde yanıyorum.

Ateşle suyun bir araya gelmesinin imkânsızlığı “mum ateşi ve eriyiği” motifi ile aşılr. Gözyaşının mum eriyiğine⁷⁵⁹ istiare edildiği beyte göre gözyaşı eriyiği imkânsız mümkün kılar ve ateşle suyu yan yana getirir. İmkânsızlıkları aşkın nasıl mümkünü çevirdiği böylelikle ifade edilir. Ayrılık ağlama sebebi gösterilir.

Dicle’ye benzetilir, Kâbe’ye değil sevgilinin kapısına akar, yoldan döner

Döndi yaşum Ka‘be yolından kapuña Dicle-veş

Dostum ma‘zür dut yañlış döner Bağdāddan (APD g.241/2)

(Ey sevgili!) Dicle misali akan yaşım Kâbe yolundan senin kapına döndü, dostum, nitekim yanlış Bağdat’tan⁷⁶⁰ dönermiş, beni affet.

⁷⁵⁸ Gözyaşının denize benzetildiği beyitler için bkz. (APD g.218/7, g.229/8, a.9/4)

⁷⁵⁹ Gözyaşının mum eriyiğine istiare edildiği beyitler: (APD g. 191/13, g.205/4) Gözyaşı ile mum eriyiğinin alakalandırılmasına dair bkz. (APD g.312/2) Gözyaşı ile mum eriyiği birbirine benzeştirilir: (APD g.336/3) Gözyaşının mum eriyiğine teşbih edildiği beyit örneği için bkz. (APD g.129/6)

⁷⁶⁰ Gözyaşı Bağdat ile anılır: (APD g.250/6)

Sevgilinin kapısına/ eşiğine/ mahallesine akmasıyla meşhur gözyaşı burada Kâbe'ye akmaktan vazgeçtiği söylenen Dicle'ye⁷⁶¹ benzetilir. Hüsn-i talil sanatıyla Dicle'nin Kâbe'ye akmayışı sevgilinin orada bulunmamasına bağlanır. Gözyaşı yön değiştirmesi yönüyle ele alınır. Burada ayrıca suyun güvenilmezlik, hercailik, döneklilik özelliklerine de atıf yapıldığı söylenebilir.

Sevgilinin gelişi ağlatır, hamam lülelerinden akan suya benzetilir

Gözümüñ lülelerin Hamza-i dellâk akıdur

K'ayağı toprağıdır yüz suyu hammâmlara (APD g.272/2)

Tellak Hamza'ya benzeyen o sevgili gözümün lülelerini (yaşla doldurup) akıtır, çünkü onun ayağının toprağı hamama şeref verir.

Yiğitliğiyle meşhur Hz. Hamza güreşçilerin pîri sayılırmış. Hamamda tellaklık yapan kişilerin güçlü kuvvetlilerinin Hz. Hamza'ya benzetilmesi ve lakaben ona Hamza denmesi gelenektir. Beyitte geçen “Hamza-i dellâk” tamlamasıyla sevgili kast edilir. Çünkü hamamın en önemli kişisi tellaktır. Sevgili de meclisin olmazsa olmazıdır. Hem sevgili hem de tellak girdiği ortamın onuru, şerefi olur. Sevgilinin gelişi ağlama sebebi gösterilir. Gözden akan yaş, hamamdaki lülelerden akan suya istiare edilir.

Perilere tesir eder, görmeyi engeller, periler etrafında toplanır

Gördi yaşum kim ol perî insâna göstermez yüzün

Gözlerümi tutar komaz k'ide nigâh ol şâhuma (APD g.289/2)

Yüzünü kimseye göstermeyen peri ağladığımı gördü ve gözlerimi tutmak suretiyle o padişaha (sevgiliye) bakmama müsaade etmedi.

Peri kızına tesir etmesiyle ele alınan gözyaşı gözün görmesine engel teşkil edişiyse betimlenir. Beyitte su kıyılarında perilerin olduğu inancına telmih bulunur. Âşık sürekli ağlamak suretiyle perilerin üşüşeceği bir su birikintisi oluşturur. Gözyaşı suyu âşığın önünü görmesine engel olur. Fakat bu engel olma hali gözyaşına değil, perilere bağlanır.

⁷⁶¹ Gözyaşı Dicle'ye benzetilir: (APD g.250/6)

Zemzeme benzetilir, kefeni ıslatır, kabir azabı ağlatır, yârin gidişi ağlatır

Gel ‘azâb itme ki gark oldı yaşum zemzemine

Kefeni cismimüñ ey rûh-ı revân sen gideli (APD g.310/6)

Ey sevgili, sen gideli bedenimin kefeni gözyaşımın zemzemiyle ıslandı ve adeta ona gark oldu, gel artık, azap etme.

Kabir azabı ağlatır. Sevgiliye vasıl olamadan vefat eden âşık için bu durum büyük bir azaptır. Hatta kabir azabı dedikleri şey tam anlamıyla bu hal olmalıdır. Azabı dindirecek tek şey vuslattır.

Âşık ayrılık azabıyla ağlarken gözünden çıkan ve onu gark eden yaşın zemzem (teşbih) nitelikli olduğu söylenir. Burada cenazeyi zemzem suyu ile yıkama ve kefene zemzem suyu serpiştirilmesi geleneğine atıf yapıldığı anlaşılır.⁷⁶²

3.1.12.11. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Aşk ve dert ağlatır, yüreğin derinlerinden gelir, ifşa eder

Ağlasa derd-i derûnum çeşm-i giryânım sana

Âşikar olurdu gâlib râz-ı pinhânım sana (AD g.2/1)

Yüreğin derinlerinden gelen gözyaşı bir sır olarak saklanan aşk derdini ifşa etmesiyle beyte konu olur.⁷⁶³ Aşk ve dert ağlamaya sebep gösterilir.⁷⁶⁴

Mum ağlar, ağlarken akıl baştan gider, mum eriyiği ile temsil edilir

Şem‘i gör kim meclisinde ağlayup başdan çıkar

Hoş yañar yakılır ey şem‘-i şebistânım sana (AD g.2/3)

*Mumun haline bir bak, zira mecliste ağlaya ağlaya baştan çıkmıştır, ey karanlık geceyi aydınlatan mum gibi güzel sevgili, mum senin için ne de hoş yanar yakılır. Beyitte ağlarken akli başından giden mumdan akan eriyik gözyaşına benzetilir.*⁷⁶⁵

Ney sesinin tesiri ağlatır, feryat figanla birlikte anılır

Sîne çāk ü gözi nem-nāk ider nâle vü zâr

⁷⁶² Konuyla hakkında ayrıntılı bilgi için tezin “Kutsal Sular” başlıklı bölümüne bkz.

⁷⁶³ Gözyaşımın sırrı ifşa ettiğine dair bkz. (AD g.20/2)

⁷⁶⁴ Aşk ve derdin ağlatması hakkında ayrıca bkz. (AD 74)

⁷⁶⁵ Mum eriyiğinin gözyaşına teşbih edilmesine dair bkz. (AD g.3/2)

Kılsa te'sîr 'acep olmaya nāyuñ nefesi (AD g.72/3)

Ney çalgısının sesi öylesine tesirlidir ki göğsü parçalar, gözü sulandırır, (kişiye) feryat figan ettirirse buna şaşırılmamalıdır. Ney sesi dizelerde insanın feryat figan edip ağlamasına sebep gösterilir.

Dertten nemalanır, ayrılık ve günahkâr oluş ağlatır, dertli birini görmek ağlatır, yıllarca sürebilir

Hāsılı çün mezrâ'-ı dünyānuñ oldu gam bana

Yıllar ile agladı hālim görüp Ādem bana (AD g.3/1)

Hız. Ādem; cennetten dünyaya gönderilmesi, Allah'ın sevgisinden yoksun kalması, eşi Havva'dan bir süre ayrı düşmesi sebebiyle yıllarca ağlamış, tövbe istiğfar etmiştir. Onun bu ağlaması Avnî (Fatih S. Mehmed) için bir ölçü olmuş ve aşırılık ifade edecek şekilde dünya derdini çekmenin zorluğunu anlatmak yollu kullanılmıştır. Gözyaşı dertten nemalanmasıyla ele alınırken gözyaşının dökülmesine ayrılığın ve günahkârlığın sebep olduğu ima edilir.⁷⁶⁶

İlkbahar ağlar, yağmur gözyaşına benzetilir, dünyanın geçiciliği ağlatır, ölüm düşüncesi ağlatır

Çemen ra'nālarına 'ömr bāğından haber yokdur

Bu hāle eşk ü nāyleyle behār elbet ider şiven (AD g.56/7)

Dünya bahçesindeki güzeller ömür bağından habersizdir, ilkbahar elbette bu hale ağlayıp feryat eder, mateme bürünür.

Yağışlı geçen bahar mevsiminin bu özelliği Avnî'nin tahayyülünde matem halindeki birinin rolüne bürünür. Bu haliyle ölümün mutlak gerçeğini haber vermeye çalışır. Gözyaşına teşbih edilen ilkbahar yağmuru ölüm (kış) habercisi olarak anılır.

Ağlamak vuslat ümidini beraberinde getirir, sevgilinin dişleri ağlatır

Dişlerindür ağlamakla göz yaşından umdugum

Dürr-i şehvār oldu ancak ebr-i nîsāndan ümîd (AD g.9/4)

Nasıl ki nisan yağmurundan inci meydana geliyorsa ağlayarak dökülen

⁷⁶⁶ Gözyaşının dertten nemalandığına dair bkz. (AD g.3/2)

gözyaşından sevgilinin inciye benzeyen dişlerine kavuşma ümidi doğar, denilir. Sebep-sonuç bağı yönüyle konu incelenecek olursa “gözyaşı ile nisan yağmuru”nun sebep, “sevgilinin dişlerine kavuşmak ile inci”nin sonuç olduğu söylenebilir. Beyitte nisan yağmuru ile benzeştirilen gözyaşının vuslat ümidi verdiğiinden bahsedilir, yârin güzellik unsurlarından dişleri ağlamaya sebep gösterilir, ümit ile gözyaşı arasında tenasüp kurulur.

Ağlayanı görmek ağlatır, sevgilinin güzelliği ve ayrılık ağlatır, yağmura ve inciye benzetilir

Sen dür-i meknûn firākında gözüm yaşın görüp

Baňa taklîd idüp ađlar ebr-i nîsân var ise (AD g.66/4)

Dizi dizi sırlanmış incilere benzeyen sevgiliden ayrıldığı zaman döktüğüm yaşı gören nisan bulutu beni taklit edip ağlar.

Nisan ayı yağış bakımından en bereketli aylardandır. Avnî bu bilgiden hareketle âşığın döktüğü yaşın çokluğundan dem vurarak nisan bulutunu âşığı taklit etmekle itham eder. Nitekim incinin istiridyeye düşen nisan yağmurundan hâsıl olduğuna inanılır. Burada iki aşamalı bir taklit vardır. Sevgilinin inciye benzeyen güzelliği esas olandır, âşık bu incileri taklit eden yaşlar döker (istiare), nisan bulutu ise âşığın yaşlarını taklit ederek inci üretir.

Renk verir, boyar, şereflendirir, numani laleye benzetilir

Avniyâ yüzüne sûret gözünüñ yaşı virür

Kurı bâğa şerefi lâle-i numân eyler (AD g.16/7)

Ey Avnî, gözünün yaşı yüzüne suret (renk) verir, (nitekim) kuru bahçeye güzellik verip onu şereflendiren de kıvı gelinciktir.

Kanlı yaş ile numani lale arasında benzerlik kurulan mısralarda gözyaşının kanlı⁷⁶⁷ olmasına, âşığın yüzüne renk vermesine ve böylece şereflendirmesine değinilir.

⁷⁶⁷ Gözyaşının kanlı oluşuna dair ayrıca bkz. (AD g.20/1, 74). Gözyaşının kıvı rengi dolayısıyla “mercan/ lal dudak”la birlikte anılmasına dair bkz. (AD g.20/1). Sevgilinin güzellik unsurlarını anmak ağlatır: (AD g.20/1)

Gelincik bahçeleri oluşturur, yârin mahallesini güzelleştirir

Gözüm yaşı-y-ile kūy-ı nigârı lālezâr itdim

Figân u nâleden ol lālezârı mürğ-zâr itdim (AD g.55/1)

Gözümün yaşıyla sevgilinin mahallesini gelincik bahçesine döndürdüm, ettiğim feryat figanla⁷⁶⁸ da orayı bülbül bahçesi eyledim.

Kanlı gözyaşı etrafı bir yandan sularken diğer yandan orada kızıl gelincik bahçeleri peyda eder. Beyitte gözyaşının çokluğu, besleyip filizlendirmesi ve yapıcı yönü işlenir.

Şarap olur, kıymetli bir hediyedir

Eşk-i çeşmini şarâb u bagruñı eyle rübâb

Ey dil-i âşüfte çün bir gece mihmândur Veyis (AD g.30/4)

Ey gönlü kendinden geçip çılgınca seven âşık, Veyis bir geceliğine misafirindir senin, gözyaşını şarap bağrını da kebab eyle (misafirini güzelce ağırla).

Kanlı oluşundan dolayı gözyaşı çoğu defa şarap karşılığında kullanılır. Üstelik bu kanlı yaş, misafire/ sevgiliye sunulabilecek en kıymetli hediyelerden addedilir.

Kırmızı mürekkebe benzetilir

Gözi yaşıyle yazar sürhi yerini dem-be-dem

Avniyâ eş'ârını levh-i dile mestür iden (AD g.63/5)

Ey Avnî, şiirlerini gönül levhasına yazan kişi (müstensih) zaman zaman yazının kırmızı yerlerini (başlık) gözünün (kanlı) yaşıyla yazar.

Avnî'nin şiirlerini gönül levhasına yazan müstensih kendisinde uyandırdığı tesir sebebiyle şiirlerin bazı yerlerini (başlık) kırmızı mürekkeple yani kanlı gözyaşıyla yazar (teşbih).

Yârin dudağının rengini parlattır, yıldıza benzetilir

Eşk-i çeşmimle olur la'l-i leb-i yâr ferâh

Tâb-ı kevkeble bulur la'l-i Bedahşân revnak (AD g.36/6)

⁷⁶⁸ Gözyaşı ile ah etmenin birlikte anılması hakkında bkz. (AD g.18/5)

Âşığın döktüğü yaş sevgilinin lal kızılı dudağını parlatır. Bu tıpkı Bedahşan lalinin yıldız⁷⁶⁹ ışığıyla parlaklık kazanması gibidir.

Sevgilinin yanağı ağlatır, kuruyabilir, inciyle temsil edilir, güneşe bakan göz sulanır

Ey gözüm gün yüzine karşı nice dür dökesün

Ruhleri tâbî ile kurıdı kalmadı nemûn (AD g.77/3)

Yârin yanağının alevi karşısında ağlaya ağlaya gözünde yaş tükenen âşık o yârin yüzünü görünce nasıl olup da inci gibi yaşlar (istiare) dökebileceğini sorgular ve bu duruma hayıflanır. Gözyaşı burada kuruması ve sevgiliyi görünce akması gerektiği yönüyle ele alınır. Ayrıca güneşe bakınca gözün sulanması hadisesine değinilir.

Yârin güzellik unsurları ile şevk ağlatır, çoktur, havuz suyuna benzetilir

Yüzün gülzârî şevkinden gözüm havz-ı pür-âb olmuş

İki gözüm kabagı seyr ider anda habâb olmuş (AD g.31/1)

(Ey sevgili!) Yüzünün gül bahçesini görüp kapıldığım şevk yüzünden gözüm ağzına kadar dolmuş bir havuza döndü, su kabağına benzeyen gözlerim ise bu havuzda yüzen hava kabarcığına dönmüştür.

Sevgilinin güzellik unsurları âşığı ağlatır. Avnî'nin tahayyülüne göre gözyaşı birikip havuz olmuştur, göz ise bu havuzda yüzen hava kabarcığı gibidir.

Sel olur, toprağı âbâd eylemesi gerekir

Âteş-i gamla gubâruñ yele virse ol sanem

Seyl-i eşküñle revân ol hâki âbâd eylegil (AD g.44/4)

Put gibi güzel sevgili dert ateşiyle her yeri toz duman edip yele verse bile (ey âşık) gözyaşını sel edip o toprağı âbâd eyle.

Durmadan akan gözyaşı selinin (teşbih) yapıcı, imar edici yönü belirtilir. Yel ile ateş ise tozu/ toprağı yani bedeni/ dünyayı harap etmesiyle anılır. ‘Anâsır-ı erba‘anın dört unsuruna yer verilen beyitte “toprak ve su” aracılığı ile yaratılışa atıf

⁷⁶⁹ Gözyaşının yıldızla benzetilmesi konusunda bkz. (AD g.60/5)

yapıldığı düşünülebilir.

Sevgilinin nazını ve taravetini artırır, gözyaşı ırmağa benzetilir, çoktur

Göricek yaşımı nâz ile salınur ol yâr

Cüyibâr bulur serv-i hırâmân revnak (AD g.36/4)

Âşığın yaşını gören sevgili nazlandıkça nazlanır, bu da onun taravetini arttırır. Nitekim sevgili timsali olan servi ağaçları ırmak kıyısında neşvünema bulup güzelce serpilir. Dizelerde ırmağa benzetilen gözyaşı sevgiliyi nazlandırması, dirilik vermesi hususiyetleriyle ele alınır.

Yârin eşiğine akar, âşığın meramını/ aşkı anlatamaz, ırmağa benzetilir

Mâcerâmı diyemez yaşum işigüñe varup

Kirpigümdür var ise uş bu yoluñ hâr u hası (AD g.72/4)

(Ey sevgili!) Gözyaşım senin kapının eşiğine varır da meramımı anlatamaz, kirpiğim ise bu gözyaşı nehrinden oluşan yolun çer çöpüdür.

Avnî yukarıdaki beyitte ırmağa dönen (istiare) gözyaşının nereye (yârin eşiğine) aktığını, niçin aktığını (aşk macerasını anlatmak) ve başarısız oluşunu anlatırken onun çokluğuna vurgu yapar.

Nil ile Ceyhun'a benzetilir, teskin edip yatıştırılmaz, ayrılıkla baş edemez

Çün gubâr-ı hicre teskin virmedi ne fâide

Gözlerüm yaşını dut kim Nîl u Ceyhün eyledüñ (AD g.38/5)

Nil yahut Ceyhun nehirleri misali akan gözyaşı (teşbih) âşığın çektiği ayrılık tozunu pasını bastırıp teskin etmeye yetmez.⁷⁷⁰ Avnî yukarıdaki dizede ayrılık yolunun tozunu yatıştırmak için gözyaşı suyunun (teşbih) serpilmesini Nil ile Ceyhun üzerinden anlatır. Gözyaşının çokluğuna rağmen kifayetsizliğini vurgular. O sebeple de ayrılığın gözyaşına galip geldiği anlaşılır.

Deniz olur, teskin edemez

Eşk deryâsını saldum virmedi teskîn aña

⁷⁷⁰ Gözyaşının teskin etmeye yetmeyişiyle ilgili olarak bkz. (AD g.47/4)

Sîne tâbi def'ine ol âb-gün peykân gerek (AD g.41/2)

Yürekteki yangını söndürmeye gözyaşı deryasını saldıysam da işe yaramadı, (bu yangınla başa çıkmak için sevgilinin) keskin peykânı gerek.

Sevgilinin güzellik unsurlarından kirpiği kesici alete (okun ucundaki temren) benzetilir. Bu aletin yapımı sırasında demiri sağlamlaştırmak ve keskinleştirmek için içine su katılır, çelik elde edilir. Klasik şiir tahayyülüne göre kılıç, hançer, temren vb.nin içindeki bu su âşığın gönül hararetini bastıracak yegâne unsurdur. Nitekim çokluğuyla deniz boyutlarına ulaşan gözyaşı gönül ateşini teskin edemez.

Gözden çıkıp gönle akar, iki deniz olur, çoktur, aşk ateşini söndürebilecek yegâne unsurdur

Âteş-i gam yakmasa ta'n mı vücudum şehrini

Gözlerümden gönlüm üstüne iki deryâ gelür (AD g.17/5)

Gam ateşi vücudumun şehrini yakmazsa buna şaşırılmamalı, (çünkü) gözlerimden gönlüme iki deniz akar.

Aşk gelince dert ateşi bedeni sarar. Bu tıpkı savaşta şehir yakıp yıkmaya benzer. Âşığın gözlerinden akan iki denizin⁷⁷¹ (istiare) devasa boyutlara ulaşan aşk yangını⁷⁷² söndürmeye muvaffak olacağı söylenir. Üstelik bu iki deniz gözden gönle doğru yol almaktadır.

Görenleri korkutur, Kızıldeniz ile okyanustan çoktur, salık olmanın zorluklarıyla özdeşleştirilir

Âşınâlar gözlerüm yaşın görüben havf ider

Bî-muhâbâ sâlik olmak kulzüm ü ummâna güç (AD g.6/2)

Dostlar gözümün yaşını görüp korkuya kapılır, (hal böyleyken) korkusuz bir salık olmak Kızıldeniz ile okyanusa bile zor gelir.

Beyitte salikin akıttığı yaşın miktarının Kızıldeniz'den yahut okyanuslardan fazla olduğu söylenir (sembolleştirme),⁷⁷³ korkutucu oluşundan bahsedilir ve aşılmasının zorluğundan dem vurulur. Çokça yaş dökmek salık olmanın ölçütü

⁷⁷¹ Gözyaşının denize teşbih edilmesi hakkında bkz. (AD g.47/4)

⁷⁷² Gözyaşının ateşle tezat olarak kullanılması hakkında ayrıca bkz. (AD g.47/4)

⁷⁷³ Gözyaşının çokluğuna dair bkz. (AD g.60/5). Gözyaşının cihanı tutacak kadar çok oluşu hakkında bkz. (AD g.18/5)

şeklinde algılanabilir.

Deniz büyüklüğündedir, inciye benzetilir, sevgilinin zulmüyle harap olabilir

Eyleme göñlin gözün cevri ile Avnînüñ harâb

Dürr [ü] gevherler virür bu bahr ile kânum sana (AD g.2/7)

Avnî'nin gönül gözünü zulüm edip yıkma, (zira) bu deniz gözüm ile maden gönlüm sana inci ve cevher veriyor.

Avnî'nin gözü inci var eden deniz gibidir,⁷⁷⁴ durmadan yaş döker. Gözyaşının inciye benzetilmesinde⁷⁷⁵ yuvarlaklık, kıymet, renk ilgisi bulmak mümkündür.

İnciden kıymetlidir, çokluğuyla Avnî'nin eteğini doldurur, varsıl kılar

La'l-i nâba meyl kılmaz bagruñı pür-hün iden

Dâmenin pür-eşk iden lü'lü'-yi mensür istemez (AD g.28/4)

Yüreğini kanla dolduran kimse lal renkli şaraba tenezzül etmez; (nitekim) eteğini kendi gözyaşıyla bezeyen kişi de etrafa saçılmış incilere meyil etmez.

Avnî eteğini gözyaşı incileriyle doldurduğu için başkalarının saçı⁷⁷⁶ niyetine dağıttığı incilere ihtiyaç duymaz, denilerek gözyaşının kişiyi varsıllaştırdığı anlaşılır. Dolayısıyla gözyaşı inciden üstün tutulur.

Vuslat ancak ağlamakla olur

Ağlamakla dürr-i vasla tâlib oldum ta'n degül

Eylese gavvâs olanlar bahr-i 'ummândan ümîd (AD g.9/2)

Ağlamakla vuslat incisine talip olmam ayıplanmamalı, (bu tıpkı inci için) okyanusa dalan dalgıcın beslediği ümit gibidir.

Avnî bu beyitte “dalgıcın denizden inci bulma ümidi” olgusu ile “ağlaya ağlaya vuslata erme” düşüncesini benzeştirir. Kıymetli vuslat incisine ulaşmak isteyen dalgıç (âşık) tasvirinde vuslata erişmenin inci gibi kıymetli yaşlar dökmekten geçtiği iması bulunur.

⁷⁷⁴ Gözyaşının denizle mukayese edilip ondan üstün tutulması hakkında bkz. (AD g.20/3).

⁷⁷⁵ Gözyaşının inciye benzetilişine dair bkz. (AD g.20/3, g.12/1). Gözyaşının kıymetinin vurgulanması hakkında bkz. (APD g.12/1)

⁷⁷⁶ Gözyaşının saçı olarak saçılması hakkında bkz. (AD g.12/1)

İnciye benzetilir, çokluğuyla denize benzetilir, etrafı doldurur, maksada ulaşmak için ağlanır

Kenārım dürr-i maksūd ile pürdür Avniyā çün kim

Gözüm yaşı akar deryā gibi her dem kenārumdan (AD g.58/5)

Ey Avnî, kıyım köşem maksut incisiyle doludur çünkü gözümün yaşı kenarımdan deniz gibi durmadan akar.

Âşığın arzularının temsili ve ispatı olan, dinmeden⁷⁷⁷ akan inci-gözyaşı (teşbih), çokluğu hasebiyle denize benzetilir.

Paraya pula benzetilir, yâre vuslat için kifayetsiz kalır, amaca ulaştırması beklenen araçtır

Göz yaşın harcandı vasluñ almadı

Avnî bu bāzārdan magbündür (AD g.25/5)

Avnî, bu pazarda gözyaşın (para pul niyetine) harcandıysa da zarara uğradım, sevgiliye kavuşmak sana nasip olmadı.

Fatih Sultan Mehmed bu beytinde kendi gözyaşını değerli oluşu hasebiyle paraya pula benzetir (istiare).⁷⁷⁸ Onu aşk pazarında harcar, zira vuslat arzusu/ ümidi içindedir. Fakat aldanır ve bu işten zararlı çıkar, emeline ulaşamaz. Gözyaşı parası onu sevgiliye kavuşturmaya yetmez.

Gümüşe benzetilir, aşk ağlatır, aşkı/ âşığı kıymetlendirir

Eşk-i sîm ü rüy-ı zerdüm nakdini ‘izhâr idüp

Dostum ‘uşşak içinde beni Kārūn eyledüñ (AD g.38/3)

Âşığın aşkla sararan yüzünün altını ile gözyaşının gümüşü (teşbih) aşk yolunda feda edilir. İşte âşık bu sebeple âşıklar içinde en zengin kişi olur. Bu haliyle zenginliğiyle meşhur tarihi kimlik olan Karun’a benzer. Dizelerde gözyaşın etrafa saçılması, âşıklığın kıymetini ortaya koyması, aşkı/ âşığı kıymetlendirmesi bahis konusu edilir. Aşkla ağlamanın âşık için bir zevk olduğu düşünülebilir.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ Gözyaşının dinmeyişiyle ilgili olarak bkz. (AD 74)

⁷⁷⁸ Gözyaşının gümüşe/ paraya benzetilmesi konusu hakkında bkz. (AD g.70/5)

⁷⁷⁹ Aşk dolayısıyla dökülen yaşın âşığa zevk vermesine dair bkz. (AD 74)

3.1.12.12. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)⁷⁸⁰

Aşk ile Allah'ı anmak ağlatır, dert ağlatır

‘İşk ile gel imdi Allāh eydelüm

Derd ile göz yaşile āh idelüm (SÇM-KT 6)

Süleyman Çelebi, Allah'ın adını aşkla anmak gerektiğini söyleyerek herkesi dert ile ağlamaya davet eder. Buna göre derdin⁷⁸¹ ve aşk içinde Allah'ı anmanın ağlattığı sonuçlarına ulaşılır. Ağlamak ah etmekle birlikte anılır.

Sular ağlar, kanlıdır, ölüm hakikati ağlatır, sevileni kaybetmek ağlatır

Sularun gözinden akup kanlu yaş

Bagrı pülādun delinüp ola baş (SÇM-KT 569)

Beyitte Süleyman Çelebi Hz. Muhammed'in ölümüyle yaşanan üzüntünün büyüklüğünü anlatmak için bir doğa olayından faydalanır. Su, teşhis yöntemiyle kişileştirilir. Ölüm hakikati⁷⁸² sebebiyle suyun insan misali üzüntüyle ağladığı söylenir. Üstelik akan yaş, acının kesifliğine delil olacak şekilde kanlıdır.

Anlamı bilinmelidir, rahmet ve nimet suyudur

Göz yaşı rahmet suyudur bilene

Göz yaşı ni'met suyudur bilene (SÇM-KT 575)

Anlayan ve bilen kişi için gözyaşı rahmet ve nimet suyudur.

Kişiyi övgüye değer kılar, maksada eriştirir

Göz yaşından niçeler maksūd bulur

Göz yaşından niçeler mahmūd olur (SÇM-KT 576)

Gözyaşı dökmek kişiyi maksuduna ulaştırdığı gibi insanı övülmeye değer kılar.

⁷⁸⁰ Gözyaşının hasret kavramıyla birlikte anılması hakkında bkz. (SÇM-KT 713). Hasretin ağlatmasına dair bkz. (SÇM-KT 713)

⁷⁸¹ Derdin ağlatmasına dair bkz. (SÇM-KT 572)

⁷⁸² Ölüm gerçeği ağlatır (SÇM-KT 567, 615-6, 681-2, 686, 694, 716, 718, 573). Ölümün yaklaştığı gerçeğini görmek insanı ağlatır (SÇM-KT 620). Öte dünyaya günahkâr şekilde gitme endişesi ağlatır (SÇM-KT 754, 756)

Ağlamak dertten kurtarır, kişinin niyetini ve kim olduğunu gösterir

Göz yaşıdır kurtaran dertden başın

Göz yaşın dök kim göresin ancasin (SÇM-KT 577)

Ağlamak insanı dertten kurtarır. Kişinin nasıllığını, niyetini belli eder.

Her derdin çaresidir, kusurları ve günahları örter

Göz yaşıdır cümle derdün çâresi

Göz yaşıdır bâ‘zınun settâresi (SÇM-KT 578)

Kusurları, günahları örtme özellikli gözyaşı her derdin çaresi addedilir.

Ağlamak ahlaklandırır, ağlayan kişi dertli olur

Gözi yaşlu kişiler hulkî olur

Gözi yaşlu kişiler dertlü olur (SÇM-KT 579)

Bolca ağlayan kişi ahlaklanır. Gözü yaşlı kişiler dertli kimselerdir.

Hakiki yaş candan gelir, ırmağa benzetilir

Bunda ma‘lûm olur anuñ ‘âşıkı

Aña ‘âşık olmayandır hâşakı (SÇM-KT 580)

Hakiki gözyaşı (candan gelir)⁷⁸³ ırmağa benzerken sahtesi ırmaktaki çer çöp gibidir, değersizdir.

Ölüm hakikati ağlatır

Ben varıamazam ikâmet eylesün

Yirüme Bû Bekr imâmet eylesün (SÇM-KT 596)

Çünkü ashâbı işitdi bu sözi

Her birinün yaş ile toldı gözi (SÇM-KT 597)

Hz. Muhammed ölüme adım adım yaklaşırken artık imamlık yapamayacağını bilincine varır ve kendi yerine Hz. Ebu Bekir’in geçmesini ister.

⁷⁸³ Canın ağlaması örneği için bkz. (SÇM-KT 567)

Bunu duyan ashap ise ölüm gerçeğinin ne kadar yakın olduğunun hakikatiyle yüzleşir ve gözyaşına boğulur.⁷⁸⁴

Gözyaşını tutmak/ yenmek zordur, engel olur, ölümün gerçekliği ağlatır

Gözi yaşın yinemeyüp ol hümâm

Olımadı anda ashâba imâm (SÇM-KT 605)

Hz. Ebu Bekir imamlık görevini devralır. Çünkü Hz. Muhammed ölmeye çok yakındır. Fakat imamlık yapmaya çalışırken gözyaşını tutamaz ve görevini yerine getiremeyecek hale gelir. Zira üzüntü veren bir gerçeği kabullenmek ağlatır.

Beyitten yola çıkarak gözyaşının bir işi yapmaya engel teşkil eden bir unsur olduğu ve tutulmasının/ yenmesinin güç olduğu anlaşılır.

Çoktur, sele benzetilir

Eyle göz yaşı revân olmuş idi

Sanayidun sil revân olmuş idi (SÇM-KT 698)

Akan yaşın ne denli şiddetli ve miktarca fazla olduğunu dile getirmek için gözyaşı sıkça sele benzetilir.

Gark eder, çoktur

Halkı gark kılmış idi göz yaşları

Âh odı yakmışdı tag u taşları (SÇM-KT 699)

Gözyaşının çokluğu betimlenirken gözyaşına gark olma motifi işlenir.

Faydasızdır, bin yıl ağlanabilir

Bunda aklamaklığın assısı çok

Arıda biñ yıl aqlasan assısı yok (SÇM-KT 757)

İş işten geçtikten sonra ne kadar çok ağlanırsa ağlansın faydası yoktur.

Bağışlanmak ve Allah'ın marifetine sığınmak için ağlanır

Hakka eksüklüğümüz 'arz idelüm

⁷⁸⁴ Üzüntü veren bir gerçeği kabullenmenin ağlattığına dair beyitler: (SÇM-KT 601, 602)

Ağlamaga göz yaşın farz idelüm (SÇM-KT 758)

Allah'ın mağfiretine sığınmak ve bağışlanmak maksadıyla çokça ağlamak gerekir. Tıpkı bir farzı yerine getirir gibi bu uğurda ağlamak lazımdır.

Kanlıdır, ağlayanı görmek ağlatır, dağ ile taş ağlar

Akıdalum gözümüzden kanlu yaş

Kim bizüm-çün ağlayalar tag u taş (SÇM-KT 759)

Kanlı yaş akıtmak duyulan acının derinliğinden kinayedir. Bu vaziyetin iç burkan yönü, dağı taşı bile ağlatacak hale getirir.

3.1.12.13. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme⁷⁸⁵

Güzellik karşısında ağlanır, sel olur, Nil ile Boğaziçi olur

Ruh-ı Mısır üzre olup göz yaşı sîl

Cihân ol sîlûñ urmuş adını nîl (TCÇH 110)

(Ey İstanbul!) Mısır'a benzeyen güzelliğin sebebiyle gözyaşı sel olur akar; cihan ise o selin adını Nil (Boğaziçi) koymuştur.

Güzellik timsali olarak anılan Mısır, bu beyitte istiare yoluyla İstanbul'a benzetilir. Bir güzellik karşısında gözyaşını tutamama eylemindeki gözyaşı ise Mısır güzelliğindeki İstanbul'da akan Boğaziçi'nin karşılığıdır. Ayrıca Nil nehri ile Boğaziçi arasında korelasyon kurulmuştur.

Güzelliğin ağlama sebebi gösterildiği dizelerde çokluğundan kinayeye gözyaşı; sele dönmesi (teşbih),⁷⁸⁶ Nil nehrine (teşbih) ve Boğaziçi'ne (istiare) benzemesiyle ele alınır.

Irmak olur, nazardan korur

Dem-i enfâs-ı du'âm ile zirihler düzilür

Cüy-ı eşkümde seni tîr-i nazardan sakınup (TCÇH 1782)

(Ey sevgili!) Gözyaşımın ırmağında seni nazar oklarından koruyup dualarımın soluğu ile (senin için) zırhlar (muska) düzerim.

⁷⁸⁵ Adaletsizlik ağlatır (TCÇH 947). Ağlarken yaka paça yırtmak adettir (TCÇH 947). Gözyaşının çeşmeden su gibi akışına dair bkz. (TCÇH 2973, 3355)

⁷⁸⁶ Gözyaşımın sel olup akması hakkında bkz. (TCÇH 3374, 3759) Gözyaşımın sele istiare edilmesine dair bkz. (TCÇH 3467)

Gözyaşının ırmağa benzetilmesi motifi yaygındır. Ancak bu beyitte suyun koruyucu yönü vurgulanır. Suya ok işlemesi oldukça zordur. O sebeple âşık gözyaşı ırmağı sayesinde yâri tüm kötü nazar oklarından koruyup kollar.

Nazar duası okunup üstüne üflenen kişide eğer nazar varsa kişi esnemeye başlar ve gözlerinden yaş gelir. Bu hal, nazarın çıktığına delil kabul edilir. Gözyaşının nazarla arasındaki bağın bu geleneğe dayandığı söylenebilir.

Âşığın ayağına bağ olur, ırmağa benzetilir

Gözüm yaşı akup ırmag olmuş

Ayaguma ol ırmag bağ olmuş (TCÇH 1965)

Irmak olup akan (teşbih)⁷⁸⁷ gözyaşı adeta bir engele dönüşüp âşığın ayağına bağ olur ve onu işe yaramaz hale getirir.⁷⁸⁸

Âşık ağlar, gözyaşı ırmağa benzetilir, çokluğundan dolayı denize döner

Eger bulmazsa senden âb-ı rûyî

Yaşı az günde bahr eyler bu cüyî (TCÇH 2246)

Eğer âşığın senden yüz bulamazsa döktüğü yaş az uz vakitte bu ırmağı denize çevirir.

Dadı kadın genç kıza nasihatte bulunur ve ona âşığının ne halde olduğunu aktarmaya çalışır. Âşık fena durumdadır. Irmak gibi akan gözyaşının denize dönmesi an meselesidir ve genç kızın âşığına göstereceği ilgiye bağlıdır.

Iрмаğa teşbih edilen gözyaşı denize dönebilme ihtimaliyle aşırılık sembolü olur.

Hamam kurnasındaki suya benzetilir

Müzehheb lülesi vü kurnası yeşm

Nedür her kurna pür-eşk ile bir çeşm (TCÇH 183)

(Topkapı Sarayındaki hamamın) Yıldız bezemeli lülesi ve yeşim taşından kurnası (vardır), ki her kurna yaşla dolu göz gibidir.

Hamamda kurnadan akan su gözyaşına istiare edilir.

⁷⁸⁷ Gözyaşının çokluk sembolü olduğu beyitler: (TCÇH 1949, 2038)

⁷⁸⁸ Irmak olup akarak kişiyi yaptığı işten alıkoyan, engelleyen gözyaşı motifi için bkz. (TCÇH 1966)

Âşıklık ve utanç ağlatır

Dil oldığına āşüfte hevādan

Gözüm gark-ı ‘arak oldı hayādan (TCÇH 905)

*Gönül sevda hevesine kapılıp delicesine sevdiğinde utançtan gözüm yaşla
doldu. Âşık olmak⁷⁸⁹ ve hevese kapılmanın verdiği utanç ağlatır.*

Sevgilinin hayali, kaşı ve aşk ağlatır, ırmak olur, yansır, ay ile anılır

Gözümde ol mehūñ kaşı hayālin

Gören māhî sanur ırmag içinde (TCÇH 917)

*Ay gibi güzel sevgilinin kaşının hayalini gözümde (yansırken) gören herkes (o
kaşı) ırmak (olmuş gözümün) içindeki balık zanneder.*

Beyte göre aşk ağlatır, sevgilinin hayali ve güzellik unsurlarından kaşını görmek ağlatır. Gözyaşı ayrıca yansır, gösterir ve ırmağa benzer. Beyitte ay ile su ilişkisinin gözyaşı üzerinden ima edildiği düşünülebilir.⁷⁹⁰

Kıskançlık ağlatır, aktığı yolu çamur eder, engeldir, çoktur

Yakup gayret odı cān u dilümi

Gözüm yaşı gil itdi menzilümi (TCÇH 946)

*(Yāri başkasıyla görünce) Kıskançlık ateşi yüreğimi yaktı, gözümde akan
yaş ile menzilin çamura döndü.*

Gidilecek yolun mesafesi ile gözyaşının çokluğu arasında korelasyon sağlanırken, bir uzunluk ve çokluk ölçüsü olarak “yol” unsurunun kullanıldığı düşünülebilir. Sevgiliye ulaşmak rakip yüzünden zorken bir de gözyaşı gidilecek yolu çamur ederek işi içinden çıkılmaz hale getirir. Dolayısıyla beyitte engel sembolü olarak yer alır.

Beyitte anāsır-ı erba‘anın üç unsuru mevcuttur: ateş, su ve toprak. Gözyaşı burada aktığı yolu çamur etmesi⁷⁹¹ ve çokluğu (sembolleştirme) yönüyle ele alınır.

⁷⁸⁹ Aşk yüzünden ağlamakla ilgili beyitler: (TCÇH 1949, 2240, 2942, 3431, 3467)

⁷⁹⁰ Konuyla ilgili olarak tezin “Aya Dair İnançlar” başlığına bakılabilir.

⁷⁹¹ Gözyaşının yeri çamur etmesine dair bkz. (TCÇH 950)

Kıskançlık ağlamaya sebep gösterilir.⁷⁹²

Yayın ipi/ kirişi olur, kıskançlık ağlatır

Banā agyār ile rezm emr idüp reşk

Kiriş takdı kemān-ı kaddüme eşk (TCÇH 951)

Kıskançlık bana ağyar ile savaşmamı emrettiğinden gözyaşım yay gibi eğri büğrü boyuma giriş oldu.

Aşk ile ağlamaktan boyu posu iki büklüm kalan ve yay gibi eğrilen âşığın gözyaşı bu yaya gerilmiş giriş (ip) olur (teşbih). Böylelikle ağyar ile savaşmaya hazırlanmış, gergin bir yay görünümü ortaya çıkar. Çünkü sevgiliyi kıskanmak onun uğrunda mücadeleyi de gerektirmektedir.

Sevgilinin yanağını görmek ağlatır, aksettirir, ayna işlevindedir, tere benzer

Sandı haddünde ‘arakdur eşkümüñ ‘aksin görüp

Ruhlaruñ âyînesinde çeşm-i giryānum benüm (TCÇH 1000)

Yârin yanaklarının aynasına bakıp yaşaran gözümü görünce sevgili gözyaşımındaki akiste yanağını terlemiş sandı.

Sevgilinin yanağı da âşığın gözyaşı da ayna gibi yansıtma görevi görür. Sevgilinin yanağının⁷⁹³ ayna gibi parıldadığını görünce âşık ağlar. Zira sevgilinin güzellik unsurları ağlama sebebidir.⁷⁹⁴ Dökülen yaş ayna görevi görür ve yârin yanağını yansıtır. Ayrıca beyitte ter ile gözyaşının şekil, renk, nem gibi özellikler yönünden benzeştirildiği görülür.

Ufka erişecek çokluktur, yıldızlara benzetilir

Tolındı çünkü ol mihr-i münevver

Sirişküm itdi âfâkı pür-ahter (TCÇH 3325)

Ay gibi güzel sevgilinin güzelliği kemale erince gözyaşım afakı yıldızlarla donattı.

⁷⁹² Kıskançlık ağlatır (TCÇH 1739).

⁷⁹³ Gözyaşı ile yanağın birlikte geçtiği beyitler: (TCÇH 1739, 3010)

⁷⁹⁴ Sevgilinin güzellik unsurlarının (dudak, göz, boy, incik, vb.) ağlattığına dair diğer beyitler: (TCÇH 3526, 3619)

Ay ile su arasındaki bağ bu beyitte yıldız üzerinden kurulur. Sevgilinin aya benzeyen güzelliğini görünce dökülen yaş ufka erecek kadar çoktur (sembolleştirme). Ufka bakıldığında gökte görünen ve orayı donatmış yıldızlar⁷⁹⁵ ise işte bu yaşlardan başkası değildir (teşbih).

Gönülden geldiği için kanlıdır, yanağı/ yüzü yıkar, aşk yarası ağlatır

Dilüñde var ise dāg-ı gam-ı yār

Yüri yu eşk-i hünîn ile ruhsār (TCÇH 1437)

(Ey âşık!) Gönünde yârin gamının yarası varsa yürü, yüzünü kanlı yaşla yıka. Aşk yarasının ağlama sebebi gösterildiği mısralarda gözyaşı kanlı⁷⁹⁶ oluşuyla (çünkü gönülden gelir)⁷⁹⁷ ve yanağı/ yüzü yıkamasıyla⁷⁹⁸ betimlenir.

Saçıldığı yerden şakayıklar güller bitirir

Ne yire kanlu yaşı kim saçılmış

şakâyık bitmiş ü güller saçılmış (TCÇH 2241)

Âşığın kanlı gözyaşının saçıldığı yerden şakayıklar, güller biter, diye dadı kadın genç kıza âşığının nasıl aşk acısı içinde kıvrandığını anlatır.

Dert yüzünden kuruyabilir

Kürıtmışdur içüm taşum yakup gam

‘Acep mi olmasa çeşmümde ger nem (TCÇH 1440)

Gam içimi dışımı yakıp beni kuruttu, hal böyleyken gözümde nem kalmamışsa buna şaşırmamalıdır.

Aşk derdi insanı öylesine yakar kavurur ki âşığın gözünde nem dahi bırakmaz. Dolayısıyla gözyaşının gamdan kuruyan ve geriye esamesi dahi kalmayan yapıda olduğu anlaşılır.

Dert ağlatır, ağlamak zavallı hale getirir

⁷⁹⁵ Gözyaşının yıldız misali saçıldığına dair bkz. (TCÇH 2942). Gözyaşının yıldızla teşbih edilmesi bahsinde bkz. (TCÇH 2942)

⁷⁹⁶ Gözyaşı kanlıdır: (TCÇH 949, 1438, 1739, 1949, 2805, 3013, 3016, 3356, 3467, 3526, 3619)

⁷⁹⁷ Gözyaşının gönülden gelmesi hakkında bkz. (TCÇH 1438)

⁷⁹⁸ Gözyaşının kan rengine bulaması/ boyaması ile ilgili beyitler: (TCÇH 1438, 3016, 3619)

Ten ü tenhâ kalam ben bu arada
Gözüm yaşı gibi gamdan fütâde (TCÇH 3343)
Âşık dert⁷⁹⁹ ile ağlayarak zavallı hale gelmek istediğini söyler.

Çölü çamur eder, Mecnun'la anılır

Yaşumdan eyleyüp sahrâları gil
Kılam Mecnûn gibi taglarda menzil (TCÇH 3344)
Gözyaşımınla çölleri çamura çevirip Mecnun misali dağları kendime menzil edineyim.

Halk muhayyilesinde Mecnun gözyaşının temsili bir isimdir. Çöllere düşmesiyle anılan Mecnun, âşıklar için bir benzetme unsuru olagelmiştir. Çöl ve su karşıtlığının bulunduğu beyitte mübalağa yoluyla gözyaşının çölleri çamur edecek kadar çokluğu dile getirilir (sembolleştirme), aşk acısıyla alıp başını gitme temi işlenir, derdin ağlattığı söylenir.

Bulut ağlar, gözyaşı yağmura benzetilir, gezerek ağlanır

Pür-âteş sîne pür-nem dîde nâlân
Benüm gibi cihanı eyle seyran (TCÇH 1468)
(Bulut âşiğa der ki) Gönülde ateş gözde yaş, ağlayıp inliyorum; sen de benim gibi bu şekilde cihanı seyret.

Bulut yağmur saçarak dünyayı gezer. Âşık da böyle olmalı, ağlaya sızlaya, feryat ederek cihanı dolaşmalıdır. Feryat figanla⁸⁰⁰ beraber anılan gözyaşı yağmura istiare edilir.⁸⁰¹

Çiy ile benzer işlevdedir, aşk derdini ferahlatır

Yanalum yâre karşı ikimüz hem
Baña revgan sirişk u saña şebnem (TCÇH 1543)
Yanalım yâre karşı ikimiz birden (Cafer Çelebi ile lale), gözyaşı beni çiğ ise seni ferahlatacaktır.

⁷⁹⁹ Dert ağlatır (TCÇH 754, 947, 949, 1949, 2690). Felek ağlatır (TCÇH 947).

⁸⁰⁰ Feryat figanla gözyaşının birlikte geçmesi örneği için bkz. (TCÇH 950)

⁸⁰¹ Gözyaşının yağmura istiare edilmesine dair bkz. (TCÇH 3029, 3290). Gözyaşı ve yağmurun beraber anılması hakkında bkz. (TCÇH 3267)

Yangın/ ateş ile tezat oluşturan gözyaşı “çiy” ile beraber anılır ve ferahlatan bir unsur olduğu söylenir.

Mürekkep olur, şiir yazarken ağlanır, samimiyet göstergesidir

Sevād-ı çeşmümi eşk ile ezdüm

Anuñla işbu birkaç şi'ri yazdum (TCÇH 1774)

Göz bebeğimi yaşımla ezdim ve onunla şu birkaç şiiri yazdım.

Göz bebeğini gözyaşıyla ezmek epey ağlamak demek olup mürekkep elde etmek için mum isini zank ile uzun süreler boyunca dövmek geleneğini çağrıştırır. Böylece elde edilen mürekkeple şiir yazmak mümkün olacaktır. Gözyaşı mürekkebiyle (istiare) şiir yazmak âşığın samimiyetinin göstergesidir.

Çocuğa benzetilir, vuslat zamanı ağlanmaz

Giryе kılmaz şeb-i vuslatda ruhuñ karşısına

Tıfl-ı eşkini gözüm tâb-ı kamerden sakınup (TCÇH 1783)

Gözüm gözyaşı çocuğunu/ kıvılcımını parlak mehtaptan sakınır ve sevgilinin yanağı karşısında ağlamaz.

Gözyaşının pırıltısı ayın pırıltısı yanında sönük kalır (tezyif) ve mehtap varken onun pırıltısının bir manası kalmaz. Bu sebeple âşığın yaş dökmesinin bir manası yoktur.

İkinci bir yorum olarak beyit şöyle açıklanabilir: Ay göğe yükseldiğinde gözyaşı çocuğu (teşbih) dışarı çıkmamalıdır, çünkü başına bir şey gelebilir, korumasızdır. O sebeple görünmesinden imtina edilir.

Üçüncü bir bakış açısı getirilecek olursa: Sevgiliye kavuşunca artık ağlamanın manası kalmayacaktır.⁸⁰²

Ayrılık düşüncesi ağlatır, suları kaplar, çoktur, saklayıp gizler

Sarardup āhum odı her giyāhı

Yaşurdurdu yine eşküm miyāhı (TCÇH 3279)

Ahumun ateşi her otu sarartırdı, gözyaşım ise suları örttü.

⁸⁰² Vuslat sayesinde gözyaşının dinmesiyle ilgili bkz. (TCÇH 2973). Mutluluk ağlatır (TCÇH 3009, 3010, 3759).

Ayrılık vaktinin düşüncesi sevenler üzerinde büyük tesir yapar. Gözden akan yaş öyle fazladır ki etraftaki suları kaplayacak denlidir. Gözyaşı burada çokluğu sebebiyle örtüp kaplaması ve dolayısıyla da saklayıp gizlemesi babında ele alınır.

Yüzde yol yol akar, çığır açar, açtığı yoldan arifler gider, vuslata giden yolu açar, manasını arifler bilir

Aka aka yüzüm üstüne yol itsün ko yaşum

‘Ālem-i valsa çü ‘ārifler anı rāh bilür (TCÇH 1797)

(Ey sevgili!) Bırak da gözyaşım aka aka yüzümün üstünde yol etsin, çünkü arifler onu vuslat âlemine giden yol diye bilir.

Beyitte çokluğu sembolize eden gözyaşı; yüzde yol çizmesi, çığır açması, açtığı yoldan âriflerin gitmesi, yol yol akması, vuslat âlemine giden yolu açması, âriflerce manasının bilinmesiyle tasvir edilir.

Silip yok eder, sevgiliye ulaşmayı engeller, âşığı şikâyet ettirir

Muhāl oldı baña hālüm yazup dildāra bildürmek

Ki bir harfin komaz eşküm yuyar her ne k’ dem tahrîr (TCÇH 1708)

Halimi yazıp sevgiliye bildirmek benim için imkânsız, çünkü her ne yazsam gözyaşım bir harfini bırakmaz, siler.

Çokça akan gözyaşı âşığın dertlerini sevdiğine bildirmesine engeldir, onun başına dert açar. Sevgiliyle âşığın arasında bir bağ kurulmasını sağlayacak her türden yazının silinmesine neden olur. Âşık ise bu halden şikâyetçidir.

Siler, masivayı giderir, gözü temizler

Eşkiyle gönül diler ki gözden

Hep yuya nukûş-ı mâ-sivâhı (TCÇH 2574)

Gönül, gözyaşıyla gözdeki mâsivânın nakşı hep yıkansın silinsin ister.

Masiva ile tezatlı kullanılan gözyaşı silip süpürmesi, yazıyı/ resmi (nakış) silmesi bakımından şiire konu olur.

Ah ile anılır, mürkkebe benzetilir, mektup yazarken ağlanır, samimiyet bildirir

Pes āhum dūdesin eşkümle ezdüm

Bu mektūbı anuñla yāre yazdum (TCÇH 3401)

Ahımın isini gözyaşımınla ezdim ve sevgili için bu mektubu onunla (is mürekkebi) yazdım.

İs, saf su ve zank eriyiği ile ezilerek mürekkep elde edilmesiyle bilinir. Beyte göre âşığın yakıcı ahından hâsıl olan is ile gözyaşı birleşerek bir mürekkep meydana getirir ve bununla da sevgiliye mektup⁸⁰³ yazılır. Gözyaşı ve ahtan mamul mürekkeple yazılan mektup samimiyetin göstergesidir.

Pâlûde tatlısına katılan suya benzetilir

Pâlûde getürdi mǎ-hazar eşk

Dilde gamuñ olalı nişeste (TCÇH 2587)

(Ey sevgili!) Gönülde gamın nişasta gibi oturalı, gözyaşı pâlûde tatlısı hazırladı.

Pâlûde; meyve suyu, nişasta ve şekerle yapılan bir tatlıdır. Nişasta kelimesi sözlükte hem oturmak hem de nişasta olarak geçer. Cafer Çelebi'nin bu iki manayı şiirde tevriyeli kullandığı ve gözyaşını pâlûde tatlısına katılan su şeklinde tasavvur ettiği görülür (teşbih). Bahsi geçen tatlı “gam nişastası” ve “gözyaşı suyu”yla hazırlanmıştır.

Irmak olacak kadar çoktur, yârin yanağı ağlatır, âşığa dost olur

Beni kıldı harîfi āh u zāruñ

Gözüm yaşını cūy idüp ‘izāruñ (TCÇH 3489)

Ağlayıp inlemek âşığın dostu olur olur. Çünkü sevgilinin yanağının güzelliği karşısında göz yaşı adeta ırmak olup akar (teşbih).

Ölecek hastaya verilen su olur, kimsesizlik ağlatır, sadık dosttur

Gözümnden gayrı kimse agzuma su

Komaz olsam dahi ölümlü sayru (TCÇH 2691)

Ölümcül hasta olsam dahi gözümnden başka kimse ağzıma su koymuyor.

⁸⁰³ Gözyaşıyla mektup yazmaya/ okumaya dair bkz. (TCÇH 3672)

Geleneğe ve İslam inancına göre ölmek üzereyken kişiye su verilir. Ancak âşığın kimi kimsesi yoktur. Dolayısıyla ölümcül hastayken bile ona son suyunu verecek gözyaşından başka şeye sahip değildir. Gözyaşı bu beyitte ölümcül hastaya verilecek su görevini üstlenir. Kimsesizliğin⁸⁰⁴ ağlama sebebi gösterildiği dizelerde kimsesizler tarafından su niyetine içilen gözyaşı yoksunluğun/ acizliğin temsilidir. Ölüm anında âşığın yanında bulunan tek unsur olduğu için âşığın sadık dostudur.⁸⁰⁵

Erguvana rengini verir, dünyanın düzenini devam ettirmesi için âşık kan ağlamalıdır

Gözüm yaşıyla dehrûn bâgbânı

Suvarurdı nihâl-i ergavânı (TCÇH 3381)

Dünya bahçivani gözümün yaşıyla erguvan fidanı suladı.

Erguvan rengi klasik şiirde şarap yahut kanlı gözyaşı için sıklıkla kullanılan teşbihlerdendir. Beyitteki imaya göre erguvan çiçeğinin bu renk olmasını sağlayan kaynak âşığın kanlı gözyaşıdır. Dünya bir bahçivandır ve erguvan fidanını kanlı gözyaşıyla sular yani dünyanın düzenini devam ettirebilmesi için âşığın acı çekmesi ve kan ağlaması gerekmektedir.

Erguvan fidanına verilen suya istiare edilen gözyaşı “suvarma”sı ile beyte konu edilir.

Ayıltır, gülsuyu özelliklidir, sevgili ağlar, ayrılık vaktinin gelişi ağlatır

Seperdi eşki mâ-verdin yüzüme

Gelürdüm yine kendü kendüzüme (TCÇH 3283)

(Sevgili) Yüzüme gülsuyu özellikli gözyaşını saçardı da kendime gelirdim.

Ayrılık vaktinin yaklaşması endişesiyle sevgililer ah vah eder. Âşık bu acı ile kendinden geçer, fakat sevgilinin gülsuyu tabiatlı gözyaşı ile kendine gelir. Gözyaşı; baygınlık, fenalık geçireni ayıltması, gülsuyu özellikli olması ve suya istiare edilmesi bakımından şiire konu olur.

⁸⁰⁴ Kimsesizlik ağlatır konusunda bkz. (TCÇH 2690)

⁸⁰⁵ Gözyaşının dostluğuna dair bkz. (TCÇH 3650)

Gül renklidir, dert çekilen günlerde dökülür, gark eder, âşığı laleye benzetir

Beni gam günlerinde eşk-i gül-gün

Misâl-i lâle idüp garka-i hün (TCÇH 2672)

Gam günlerinde dökülen gül renkli yaşım beni lale⁸⁰⁶ (gelincik) rengi gibi kızıl kana gark etti.

Kanlı olması, gark etmesi,⁸⁰⁷ gül rengiyle beyte konu edilen gözyaşı aşk yüzünden dökülmesi açısından tasvir edilir.

İnciye benzetilir, sevgilinin atını süsler

Nedür bir halka-i çeşm-i cihân-bîn

Ki dürr-i eşk-i ‘âşık ide tezyin (TCÇH 3315)

(Çadırından dışarı çıkan yârin atı) Nedir (diye sorulsaydı o atın) Görmüş geçirmiş gözünün halkasını âşığın gözyaşı incileri süslemiştir (derdim).

İnciye teşbih edilen gözyaşı yârin atını süslemesi bakımından beyte konu olur.

Ayrılık düşüncesi ağlatır, çiye benzer, döküldüğü yeri süsler, lale ile anılır

Gözi nergesleri pür-jâle oldı

Dökildi jâle zîb-i lâle oldı (TCÇH 3270)

(Ayrılık günleri aklına gelince⁸⁰⁸ yârin) Nergis gözleri çiye benzeyen yaşla doldu, bu çiy dökülünce lalelere süs oldu.

Sulak yer seven bir çiçek türü olan nergis sevgilinin gözünü temsil eder. Nergis gözleri yaşla dolan sevgili ağlar, gözündeki çiye benzeyen yaş (istiare) lalenin (gelincik)⁸⁰⁹ üstüne dökülür, ona süs olur. Buradan hareketle başta duru ve berrak olan gözyaşının sonradan kanlı akmaya başladığı yargısına ulaşılabilir.

⁸⁰⁶ Gözyaşının lale renkli oluşuna dair bkz. (TCÇH 3013, 3016). Gözyaşının laleyle beraber anılmasına dair bkz. (TCÇH 3267)

⁸⁰⁷ Gözyaşının gark edişine dair beyitler: (TCÇH 3010, 3278)

⁸⁰⁸ Ayrılık ve ayrılık vaktinin hatırlamak ağlatır: (TCÇH 3267)

⁸⁰⁹ Gül, lale (gelincik) gibi kan rengini hatırlatan çiçeklerle birlikte çiyin kullanılmasına dair bkz. (TCÇH 3290)

Gözden çıkar, aklı baştan alır, cihana benzetmelik olur, ayrılık acısı ağlatır

Olup bî-‘akl gitdüm kendüzimden

Cihân eşküm gibi çıkdı gözümden (TCÇH 3277)

(Ayrılık acısıyla) Aklım gitti, kendimden geçtim; cihan gözyaşım misali gözümden çıktı.

Ayrılık acısıyla⁸¹⁰ ağlayan âşık motifinin işlendiği mısralarda cihan gözyaşına⁸¹¹ teşbih edilir. Dünyayı yani dünyaya dair her şeyi gözden çıkarmış olmakla gözyaşının gözden çıkması arasında benzerlik alakası kurulur.

Yârin göbek deliğine dolar, nisanda oluşan inciye benzetilir

Veyâhod agzın açmış bir sadefdür

Ki neysân-ı sirişkünden ola pür (TCÇH 3602)

(Yârin göbek deliği) Ağzını açmış bir istiridye gibidir ki bu istiridye nisan yağmuruna benzeyen gözyaşım ile dolar.

İnanışa göre istiridye inci yapmak için ağzını açıp nisan yağmurunu bekler. Şairin tahayyülünde bu istiridye sevgilinin göbek deliğidir ve buraya dolması beklenen nisan yağmuru ise âşığın gözyaşımıdır (teşbih).

Kirpik kılıcını keskinleştirir, suya benzetilir, canı helâk eder

Müjem tıgına ekşüm virür su

Helâk-ı cānum içindür benüm bu (TCÇH 3729)

Kirpiğimin kılıcına gözyaşım su verir (ve onu sağlamlştırır), bu (hazırlık) benim canım helâk olsun diyedir.

Demire su verilince çelik elde edilir. Bu yöntem klasik şiirde anıldığında genellikle kılıca/ hançere benzetilen kirpiğin daha “sert, dayanıklı, keskin” hale getirilmesi kastedilecek şekilde kullanılır. Keskinliği ve sağlamlığı artan kesici alet ise muhakkak ki daha öldürücü hale gelecektir.

Âşık daima aşk deriyle ağlar ve kirpikten dökülen yaş, çeliğe benzetilen kirpiği daha da güçlendirip, keskinleştirir. Böylece âşık için helak olmak

⁸¹⁰ Hasret ağlatır (TCÇH 3744).

⁸¹¹ Gözyaşımın cihani kaplayacak kadar çok olmasına dair beyitler: (TCÇH 1949, 3356, 3374)

kaçınılmazlaşır.

Kılıca verilen suya istiare edilen gözyaşı helâka yardımcı unsur olmasıyla beyte konu edilir.

Sel olup akar, âşğın vücudunu alıp götürür

Tenüm alur giderdi eşk-i seyl-âb

Nitekim lâle vü gül yaprağın âb (TCÇH 3731)

Su nasıl ki gelincikle gülün yaprağını alıp giderse sel gibi akan gözyaşım da vücudumu öyle alır gider.

Aşk derdi, âşğı zayıflatıp bitirir.⁸¹² Bu haldeyken durmak bilmeyen gözyaşının onu sel misali kendine katıp götürmesi doğal görülmelidir. Nitekim narinliğiyle meşhur gelincik ile gül yapraklarının su tarafından sürüklenmesi bu halet ile özdeşleşir. Ayrıca bahsi geçen çiçeklerin rengi dolayısıyla kanlı yaş dökmek manasına gelecek şekilde kullanıldığı görülür.

Özetle gözyaşı; alıp gider, götürür, sürükler, zarar verir, aşırılık sembolüdür, sele benzetilir.

3.1.12.14. Fuzûlî, Dîvân⁸¹³

Fuzûlî'nin gözyaşı temalı dizelerinde ağlama sebebi olarak türlü haller gösterilir. Bunlar aşağıdaki gibidir:

Kirpiğı ıslatır, suya benzetilir, sevgilinin yanağını anmak ağlatır, vuslat için ağlamak gerekir

Ârızuñ yâdıyle nem-nâk olsa müjgânım n'ola

Zâyi olmaz gül temennâsıyla virmek hâre su (FD-İP k.4/7)

(Ey sevgili!) Yanağını hatırladıkça kirpiğim (gözyaşıyla) ıslanırsa buna şaşmamalı, (nitekim) gül edinme temennisiyle diken sulamak ziyan sayılmaz.

⁸¹² Âşğın aşk sevincinden yahut derdinden zayıflaması ve sele dönen gözyaşı tarafından bedeninin sürüklenmesine dair bkz. (TCÇH 3759)

⁸¹³ Dua ederken ağlanır (FD-İP k.27/31). Acz ağlatır (FD-İP k.27/31). Gözyaşı hakikati ortaya çıkarmakla sevap işler (FD-İP g.229/3). Pişmanlık ağlatır (FD-İP g.39/3). Yıldırır, dayanması zordur (FD-İP g.52/2, g.64/1). Gözyaşı bulanık akar (FD-İP g.264/5). Gözyaşı ilkbahar ırmağına benzetilir: (FD-İP g.264/5). Tutsaklık ağlatır (FD-İP g.210/2, mur.11/1). Gözyaşı âşğa azap çektirir (FD-İP g.218/7).

Gül yanaklı sevgiliye (Hz. Muhammed) ulaşmak arzusu âşığın dikene benzeyen kirpiğini yaşla ıslatır. Fuzûlî'ye göre gül temennisiyle dikene su vermek beyhude değildir. Bu da sevgiliye kavuşmak için ağlama şartını âşikâr eder. Kısacası gözyaşının/ suyun (benzeştirme) vuslat için aracılık yaptığı söylenebilir.

Beyte göre sevgilinin güzellik unsurlarından yanağı⁸¹⁴ yahut başlı başına “hatırlama”⁸¹⁵ eylemi ağlama sebebidir. Gözyaşıyla ıslanan kirpik⁸¹⁶ ve yanak motifinde her iki unsurun da su ile yakın alakası bulunur.

Dalgalı suya ve aynaya benzetilir, yansıtır, yârin yanağının hayali ağlatır

Hayâl-i ‘ârızuñ cevân ider bu çeşm-i pür-nemde

N’içün kim mevclenmiş suda ‘aks-i âfîtab oynar (FD-İP g.96/2)

(Ey sevgili!) Yanağının hayali yaşla dolu gözümde dolanır; nitekim güneşin aksi de dalgalı suda oynar.

Yansıma⁸¹⁷ özelliğiyle aynaya istiare edilen gözyaşı sevgilinin yanağının hayali ile dökülürmesiyle ele alınır. Beyitte gözyaşı sevgilinin güneşi andıran yanağının yansıdığı dalgalı suya benzetilir.

Hasret ve kıskançlık ağlatır, âşığın göz perdesini yırtar

Kılur göz perdesin hün-âb-ı hasret çâk her dem kim

Ruhuñda lezzet-i dîdâr zevkından nikâb oynar (FD-İP g.96/7)

(Ey sevgili!) Yanağını örten peçe, güzel yüzünün verdiği lezzetle zevk içinde oynar ve bunu her görüşte akan hasretin kanlı yaşı gözümün perdesini yırtar.

Kıskançlık,⁸¹⁸ yârin yüzünü görmek, sevgilinin güzelliği,⁸¹⁹ hasret⁸²⁰ başlı başına ağlama sebebi gösterilirken kanlı gözyaşı göz perdesini yırtmasıyla beyte konu edilir.

⁸¹⁴ Yanağı ağlatan sevgili imajı hakkında bkz. (FD-İP k.21/32, g.166/5, g.264/5, g.299/4, terc.1-III/1)

⁸¹⁵ Sevgiliyi yahut sevgilinin bir özelliğini hatırlamak/anımsamak/ yad etmek ağlatır: (FD-İP g.63/5, g.183/2, g.183/4, tah.2/3)

⁸¹⁶ Gözyaşının kirpikle beraber zikredilmesine dair bkz. (FD-İP g.119/6, g.282/4, g.301/2, g.305/2, müs.1/3). Gözyaşının dikene benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.21/27). Gözyaşının dikenle birlikte anıldığı örnek için bkz. (FD-İP muk.19/10)

⁸¹⁷ Gözyaşının yansıma/ aksettirme özelliğine değinilen beyitler: (FD-İP g.195/1, g.256/4)

⁸¹⁸ Kıskançlığın ağlatmasıyla ilgili beyitler: (FD-İP g.192/3). Hasetlik duygusu ağlatır (FD-İP terk.I-7/5). Gözyaşı kıskançtır: (FD-İP g.95/6)

⁸¹⁹ Güzellik karşısında ağlamayla ilgili beyitler: (FD-İP g.86/1, g.183/4, g.197/5, g.264/5)

Yârin yanağının sadakasıdır, yârin yanağı ağlatır

Göz karası eşk-i gül-günümde hâlûñ sadkası

Eşk-i gül-günüm gül-i ruhsâr-ı âlüñ sadkası (FD-İP g.285/1)

Gül renkli (kanlı) gözyaşındaki göz karası senin beninin sadakasıdır, gül renkli gözyaşım ise al yanağının gülünün sadakasıdır.

Gül renkli, kanlı, yansıtıcı, kıymetli sıfatları ile gözyaşı yârin yanağının sadakası (teşbih) olarak gösterilir. Sevgilinin güzellik unsurlarından yanağı için ağlama motifi işlenir.

Acı ve tuzludur, nefret uyandırır, sevgilinin dudağı uğrunda ağlanır

Gözlerüm yaşın görüp şûr itme nefret kim bu dem

Ol nemekdendir ki la‘l-i şeker-efşânuñdadur (FD-İP g.67/4)

(Ey sevgili!) Gözyaşımın acısını görüp nefret etme o anda çünkü tuzdan olan gözyaşı senin şeker saçan lal kızılı dudağın için dökülüyor.

Sevgilinin dudağı uğrunda ağlama motifine yer verilen dizelerde gözyaşımın acılığı, tuzlu oluşu ve nefret uyandırışı dile getirilir. Ayrıca yaşın şeker ve lal ile alakası kurulur.

Yârin kirpiğı ağlatır, gözyaşı sevgilinin peykanlarıyla doludur, denizden üstün görülür

Peykânlaruñ ile doludur çeşm-i pür-âbum

Ey bahr sanırsın senüñ ancak güherüñ var (FD-İP g.75/3)

Ey deniz! Bir tek sende inci-mücevher var sanırsın; (ama) benim de sevgilinin kirpiğinin temrenleriyle dolu gözyaşım var.

Kıymetler barındırmak bakımından denizle mukayese edilen ve ondan üstün görülen gözyaşı sevgilinin güzellik unsurlarından kirpiğı uğrunda dökülür. Zira bu gözyaşı yârin peykanlarıyla doludur. Beyte göre aşk acısı ağlama sebebidir.

⁸²⁰ Hasret ağlatır (FD-İP g.84/1).

Damla damla akar, gönülden gelir, temren eriyiğine benzetilir, yârin kirpiği ve yaralanmışlık ağlama sebebidir

Dem-â-dem katre katre kan yaşumdur kim çıkar gözden

Veyâ peykânlaruñ kim âteş-i dil anı sū eyler (FD-İP g.78/3)

(Ey sevgili!) Gözümden zaman zaman damlacıklar halinde kanlı yaş akar ya da gönül ateşim senin peykanlarını (eritip) su ediyor.

Âşık akıttığı kanlı yaşın gönülden geldiğini söyler. Sevgiliden gelen kirpik okları âşığın gönlüne saplanmıştır. Okun ucundaki demir temren⁸²¹ ise gönüldeki aşk ateşiyle erir, suya⁸²² döner (benzeştirme). İşte âşığın ağlarken döktüğü yaş bu temren eriyiği olmalıdır. Sevgilinin kirpiği ve yaralanmışlık ağlama sebebi addedilir.

Sevgiliyi görür görmez akar, rezil eder, sevgili tarafından silinmelidir

Göz yaşı tîgınız için tökilür ey hüblar

Sizi tâ itmege rüsvâ görüben dîde silüñ (FD-İP g.165/4)

Ey güzeller, gözyaşı sizin kılıç nitelikli bakışınız için dökülür; sizi görür görmez rezil rüsva etmesin diye o gözü silin.

Kılıcı keskinleştirip sağlamlaştırmak için yapımı esnasında içine bir miktar su konur. Yâri görür görmez âşığın akmaya başlayan ve durmayan gözyaşı da böyle bir işlev üstlenir ve sevgilinin gamze kılıcını daha keskin hale getirir. Dolayısıyla sevgilinin gamze kılıcı için faydalı bir şeye dönüşür. Ancak gözyaşı diğer yandan da sevgiliyi halkın ağızına düşürür, onun adını çıkarmak suretiyle rezalet yaratır. Şair, güzellere seslenerek âşığın gözyaşını silmeleri öğüdünde bulunur. Teselli edilen ve gözyaşı silinen⁸²³ âşığın gönlü de alınmış olacaktır.

Mısralara göre gözyaşı, yârin kılıç nitelikli bakışı uğruna dökülür.⁸²⁴ Sevgiliyi görmek ve güzellik ağlama sebebi gösterilir.

Yürekten gelir, sevgilinin yan bakışı âşığı ağlatır

⁸²¹ Gözyaşı okla birlikte anılır: (FD-İP g.259/3). Gözyaşının oka benzetildiği örnek için bkz. (FD-İP terc.1-I/2)

⁸²² Gözyaşının suya benzetildiği beyitler: (FD-İP g.100/7, g.111/4, g.117/3). Gönül ateşiyle eriyen temrenin suya dönmesine ve bunun gözden yaş olarak çıkmasına dair bkz. (FD-İP g.88/2)

⁸²³ Gözyaşının silinmesi gerekliliğini anlatan örnek için bkz. (FD-İP g.284/4)

⁸²⁴ Sevgilinin bakışının/ gamzesinin âşığı ağlatması hakkında bkz. (FD-İP g.54/4, g.63/5, g.187/4). Sevgilinin bakmayışı âşığı ağlatır (FD-İP g.109/3).

Okuñ geldükçe çeşmüm tökse bagrum kanın andandır

Ki bagrum kanına yer kalmadı sînemde peykândan (FD-İP g.216/6)

(Ey sevgili!) Gamzenden gelen okun yüreğimin kanını gözümünden döker, buna sebep ise gamze temrenlerinin sinemde kana yer bırakmamasıdır.

Sevgilinin gamzesi âşığı ağlatır. Gözden çıkmasıyla anılan yaşın kanlı olduğu söylenir.

Göz açıp kapayınca dünyayı gark eder, sevgilinin gözü âşığı ağlatır, gönül ağlar

Meger hâb içre gördüñ ey gönül ol çeşm-i şehläyi

Ki kılduñ turfatü'l-ayn içre gark-ı eşk dünyayı (FD-İP g.294/1)

Ey gönül, meğer o şehla gözlü yâri uyurken görünce göz açıp kapayınca kadar kısa bir süre içinde dünyayı gözyaşına gark ettin.

Ele alınan temaya göre sevgilinin güzellik unsurlarından gözü âşığın gönlünü ağlatır.⁸²⁵ Göz açıp kapayınca kadar gerçekleşen bu eylem çokluğuyla dünyayı gark edecek miktardadır.

Göz açtırmaz, sevgilinin boyunu görme isteği ağlatır

Cân eyledükçe meyl-i temâşâ-yı kâmetüñ

Göz revzenin sirişk-i revânum revân dutar (FD-İP g.77/6)

(Ey sevgili!) Canım senin boyunu seyretmeye meylettikçe akan yaşım göz penceresini süratle tutar.

Gözyaşı; gözü kaplar, göz açtırmaz,⁸²⁶ süratlidir, akar. Çünkü aşk insanı bu şekilde ağlatır. Hal böyleyken sevgilinin güzellik unsurlarından boyu uğrunda yahut yâri görme isteği ile ağlamak olağandır. Can ve pencere kelimeleri gözyaşıyla alakalandırılır.

Sevgilinin yokluğu ve umduğunu bulamamak ağlatır, gezerken ağlanır, sel olur, yıkıcıdır

Kaçan kim kâmetüñden ayru seyr-i büstân itdüm

⁸²⁵ Sevgilinin güzellik unsurlarından gözü ağlatır: (FD-İP g.183/2)

⁸²⁶ Gözyaşının göz açtırmayışını işleyen beyitler: (FD-İP g.164/3, g.297/4)

Koparup eşk seyl-âbıyla biñ servi revân itdüm (FD-İP g.199/1)

(Ey sevgili!) Ne vakit boyunu göremeden bağ bahçe gezindiysen gözyaşımın seliyle binlerce serviyi koparıp önüme kattım.

Âşğın gezip dolanmasındaki maksat servi boylu yâri görebilmektir. Âşık umduğunu bulamadığı vakitlerde yokluk⁸²⁷ acısıyla sel misali ağlar (teşbih), etraftaki servi ağaçlarını bu selin önüne katıp götürür.

Servi ağaçları sulak yerde kolayca gelişir. Gözyaşı ile servi ağacı bu sebeple sık sık birlikte anılır. Lakin burada sel olup aktığı için gözyaşının etraftaki servileri köklerinden çıkarıp sürüklediği⁸²⁸ görülür. Bundaki maksat sevgiliden başka birinin onun boyuna benzemeye cüret edişini bir nebze olsun cezalandırmak olabilir.

Gözyaşının yıkıcılığından, harap ediciliğinden söz edilen dizelerde sevgilinin güzellik unsurlarından boyu⁸²⁹ âşğın ağlama sebebi gösterilir. Diğer ağlama sebepleri ise; sevgilinin yokluğu, ayrılık, umduğunu bulamayış şeklinde sıralanabilir.

Serkeş haldedir, güzellerin yoluna akar, serviyle anılır, sevgilinin boyu ağlatır

Ey gözüm yaşı bu ser-geşteligüñ terkin kıl

Serv-kâmetlere kat'-ı ser-i rāh itme dahi (FD-İP g.270/2)

Ey gözümün yaşı, bu şaşkınlığa bir son ver; servi boylu güzellerin yoluna gitme artık.

Güzellerin yoluna akmak suretiyle yol kesen ve serkeşe benzetilen gözyaşının yârin boyu sebebiyle aktığı anlaşılır. Ayrıca servi ve su münasebeti beyitte tenasüp alakasıyla ima edilir. Güzellerin ağlattığı söylenir.

Sevgilinin boyu ağlama sebebidir, çoktur, Kızıldeniz'e benzetilir, mucize mekânıdır

İki gözden revân itmiş sirişküm kâmetüñ şevki

Asā-yı mu'cizi gör kim iki bölmiş bu deryayı (FD-İP g.265/2)

⁸²⁷ Sevgilinin yokluğunun yahut onu görememenin ağlatması hakkındaki beyitler: (FD-İP g.117/1, g.223/3, g.294/5, g.301/5)

⁸²⁸ Gözyaşı, sel, su, vb.nin önüne kattığı çer çöpü vs. sürüklemesine, alıp götürmesine dair bkz. (FD-İP g.87/3, g.137/2, g.223/5, müs.1/3)

⁸²⁹ Sevgilinin güzellik unsurlarından boyunun ağlatması hakkında bkz. (FD-İP g.219/5, g.295/3, g.305/5, müs.2/4)

(Ey sevgili!) Boyunun şevki gözyaşımı iki gözümünden akıttı; bu yaştan mütevellit denizin nasıl da ikiye bölündüğünü Musa'nın esasının mucizesinden hareketle anla.

İki gözden akan yaş, aradaki burun sebebiyle birleşmez. Şair bu manzarayı Hz. Musa'nın asasıyla⁸³⁰ Kızıl Deniz'i ikiye ayırmasına benzetir.

Sevgilinin güzellik unsurlarından boyunun şevkiyle/ arzusuyla ağlayan âşık motifine yer verilirken akan yaş çokluğu hasebiyle denize benzetilir. Üstelik bu gözyaşı denizi Kızıl Deniz misali ikiye bölündüğü için mucize mekâmı addedilir.

Denize benzetilir, kanlıdır, göz bebeği tarafından içilir, sevgilinin zülfü ve beni âşığı ağlatır

Dem-â-dem merdüm-i çeşmüm içer kan zülf ü hâlûnden

Belî ekser ma'âşî ehl-i deryānuñ karadandır (FD-İP g.85/2)

(Ey sevgili!) Zaman zaman gözümün bebeği (adamı) senin zülfün ile beninden (etkilenip) kan(lı gözyaşı) içer, nitekim deniz adamlarının (işçi) rızkının çoğu karadan sağlanır.

"Gözbebeği, denizler gibi gözyaşları içinde olduğundan deniz adamıdır. Zülf ve ben ise renkleri kara olduğu için karadır.

Göz, zülf ve bene bakarak onlardan kan içiyor yani ıstırap alıyor. Âşık oluyor. 'Dem-â-dem' de bunu gösterir. Dem kandır.

Zülf kesrettir ki içinde vahdet, hüviyet gizlidir. Hal yani ben de gayb âlemidir. Zülf ile halin tasavvufî manâları budur.

Bütün bir zuhur ve madde âlemi içinde hüviyet-i İlahiyenin gizlenmesi ve türlü şekillerde görünmesi, künhüne varılamayan bir güzelliştir ki âşık, bunun karşısında hayrandır ve ağlar.

Bir de gayb âlemi vardır. Bu, insanın akıl haricinde ancak aşk ile varılan bir âlemidir.

İnsan hakikî manasıyla madde âleminde değil, gayb ve ma'nâ âleminde beslenir.

Kara kelimesi hem siyah, hem de denizin zıddı toprak ma'nâsıdır. Zülf ve ben siyah, deniz adamlarının geçimini temin eden ise toprak ve karadır.

Zülf ve hal, şekli itibarıyla tuzağa benzer. Zülf dairesi içinde ben, danedir. Gayb âlemi insanı kendine çeken bir tuzaktır demek istiyor." (Tarlan, 2001: 195)

Rıza Tevfik bu beyit hakkında şöyle bir yorum yapar:

"Fuzûlî'nin gözbebeği -fakat merdüm asıl adam demektir!- Sevgilisinin -ki burada gayr-ı mu'ayyen ve hayalidir!- hâlinde ve tüylerinden kan içermiş. Yani dîl-hûn-ı aşk olurmuş. Bu da tabiidir diyor; çünkü, ehl-i deryânın en çok esbâb-ı ma'îşeti karadan imiş. Burada Fuzûlî'nin ağlayan gözü ehl-i deryâ oluyor ve mahbubun hâl ü hattı da kara oluyor ki cinâs-ı

⁸³⁰ Hz. Musa'nın asa aracılığıyla Kızıl Denizi ikiye ayırmasının gözyaşıyla benzeştirilmesine dair bkz. (FD-İP g.280/2)

lafzî oyununa göre hem 'siyah' demek, hem de 'kara' yani 'continent' demek!" (Zülfe, 2011:116).

“Denizden sağlaması gereken rızkı karadan sağlayan denizciler” sahnesi ile “gördüğü zülûf ile benden rızkını almak isterken onların yerine kanlı yaş içen göz bebeği” sahnesi benzeştirilerek temsili teşbih oluşturulur. Zülûf ve ben kan pıhtısı renginde (kara) olmasıyla beyte konu edilmiştir. Göz bebeğinin (denizci) içtiği bu kanlı pıhtı (alınan maaş) aslında sevgilinin güzellik unsurları olan zülûfyle beninin uğrunda ağlamaya temsildir. Çünkü âşık asıl hedefine ulaşamamıştır. Denizden her zaman eli dolu dönemeyen denizcilerin eve döndüğünde elindekiyle yetinmesi söz konusudur.

Göz bebeği tarafından yutulmasına⁸³¹ değinilen kanlı gözyaşı deniz ile benzeştirilir. Sevgilinin güzellik unsurlarından zülûf⁸³² ve beni⁸³³ uğrunda ağlandığına değinilir.

Tesirlidir, perişan eder, sevgilinin saçı ve bu saçı hatırlamak ağlama sebebidir

Göricek sünbüli andum şiken-i kâkülüñi

Sünbüli nâle vü âhumla perişân itdüm (FD-İP g.183/6)

(Ey sevgili!) Sümbül çiçeğini görünce senin kâkülünün kıvrımını andım ve ettiğim ahla, ağlayıp inleyişlerimle sümbülü perişan ettim.

Sevgilinin güzellik unsurlarından saçı için ağlanır. Sevgiliyi görmese bile sadece onu hatırlamakla âşığın ağladığı söylenir. Üstelik bu ağlayışın temel özelliği “perişan etmesi”dir.

Güneşe bakmak göz sulandırır, yâri hatırlamak yârin yüzü ağlama sebebidir

Yâd-ı ruhsârı-y-la ol mâhuñ gözüm kan yaş dolar

Her gören sa‘atde hurşîd-i cihân-ârâ yüzün (FD-İP g.224/5)

⁸³¹ Kanlı yaşın göz bebeğince içilmesinden bahseden beyit için bkz. (FD-İP g.225/4)

⁸³² Zülûf ve ağlamanın birlikte anıldığı beyit için bkz. (FD-İP g.90/5). Sevgilinin güzellik unsurlarından zülûf/ saçı ağlatır: (FD-İP g.80/4, tah.2/2)

⁸³³ Sevgilinin güzellik unsurlarından beni uğrunda ağlanır (FD-İP 166/5). Sevgilinin beninin hayali ağlatır: (FD-İP g.262/4)

Dünyayı süsleyen güneşin yüzünü her saat görünce ay gibi güzel sevgilinin yüzünü anımsıyorum ve gözüm kanlı yaşla doluyor.

Güneşe bakanın gözü yaşarır/ sulanır. Fuzûlî bu bilgiden yola çıkarak güneşe bakıp da sevgiliyi hatırladığı için ağladığını söyler. Zira yârin güzellik unsurlarından yüzü için ağlamak âşğın görevlerindedir. Gözden akan yaşın kanlı oluşuna ve çokluğuna vurgu yapılır.

Hayranlık ağlatır, ezelden beri akar

Ögünür dîde ki hayrânem ezelden yüzüne

Oldı ma'lûm bu lâfında ki çokdur yaşı (FD-İP g.291/2)

(Ey sevgili!) Gözüm senin yüzüne ezelden beri hayran olmakla övünür; bu lafından anlaşıldığına göre epey yaş dökmüştür.

Sevgilinin güzellik unsurlarından yüzü, hayranlık⁸³⁴ ve aşk ağlatma yönüyle ele alınır. Dökülen yaşın çokluğu “ezelden beri dökülme” ifadesi üzerinden dile getirilir.

Yârin yüzünü görme arzusu ağlatır, ağlaya ağlaya ölünür

Dünyâda Fuzûlini gözi ağlayup ölse⁸³⁵

Yüzüñ hevesinden

Rahmet yağışı toprağınıñ üstine yaga

Kabri ola enver (FD-İP müst.1/13-14)

Fuzûlî yârin yüzünü görmek arzusuyla ağlaya ağlaya bu dünyadan göçüp gitse dahi, sevgilinin rahmet yağmuru Fuzûlî'nin mezarına yağarsa o kabir nurla dolacaktır. Rahmet, âşğın mezarına yağıp da orayı nurlandıran yağmura benzetilir.

Mısralara bakıldığında yârin yüzünü görmenin ağlattığı ve ağlaya ağlaya ölünebileceği çıkarımlarına ulaşılır.

Dizi dizi inciye benzetilir, sevgili âşğı ağlatır

Çeşümü eşk ile genc-i dür-i meknûn itdün

⁸³⁴ Hayranlık ağlatır (FD-İP g.70/3). Hayran bırakır (FD-İP g.183/2).

⁸³⁵ Parlatır, 2012: 393'te kelime “ötse” şeklinde geçmektedir.

Merdüm-i çeşmümi ihsân ile Kârûn itdûñ (FD-İP g.160/1)

(Ey sevgili!) Gözümü yaşla doldurup dizi dizi incilerden hâsıl hazineye çevirdin; gözümün bebeğini cömertlikten Karûn eyledin.

Kıymetli olduğu için inciyle benzeştirilen yaş dizi dizidir.⁸³⁶ Cömertlik,⁸³⁷ hazine ve Karûn sözcükleri gözyaşının çokluğunu çağrıştırır. Âşığın ağlamasına sebep sevgili gösterilir.

Yârin boyu, beni, sakalı ve yanağı ağlatır; gönlün yıkılması, canın yanması ve dert ağlama sebebidir

Nice kadd ü hâl ü hat u ruhuñ gam u derd ü renc ü belâ ile

Büke kaddümi töke yaşımı yıka gönlümü yaka cānumı (FD-İP g.305/6)

(Ey sevgili!) Daha ne vakte kadar boyun, benin, sakalın, yanağın dert ve bela ile belimi bükecek, yaşımı dökecek, gönlümü yıkacak, canımı yacacak?

Sevgilinin güzellik unsurlarından boyu, beni, sakalı, yanağı âşığı ağlatır. Üstelik bunlara ek olarak gönlün yıkılması, canın yanması ve dert yine ağlama sebepleri arasındadır. Tüm bu yük altında âşığın beli bükülür. Bu halin ne vakte kadar süreceği ise belirsizdir.

Zulme ve musibete uğramak, çırpıplak/ açıkta kalmak, kaybetmek, aldatılmak ağlatır

Ehl-i cefâ tenümde olan kisvetüm alup

Koymış beni bürehne vü lerzân ü hâr ü zâr (FD-İP k.39/26)

Zalim kişiler üstümdeki kıyafeti aldı ve beni açıkta bıraktı, (çalılıklar içinde) titriyor ve ağlıyorum.

Sevinç, neşe ve itibar sarhoşluğu içindeyken Fuzûlî tüm bu güzelliklerden uzaklaştırılmasına sitem eder.⁸³⁸ Gözden düştüğünü söyler. Sarhoşluğundan faydalanıp kötü niyetli kimseler tarafından soyulup soğana çevrilen ve çalılıklar arasında titreyerek ağlayan birinin hali bu bağlamda dile getirilir.

⁸³⁶ Gözyaşı dizi dizidir (FD-İP g.80/4, g.195/5)

⁸³⁷ Gözyaşının cömertlikle kıymetlenmesi konusunu işleyen bir örnek için bkz. (FD-İP muk.19/10)

⁸³⁸ Güvenli ve adaletli bir yaşama kavuşmak ağlatır (FD-İP k.20/21). Gözyaşı ile adaletsizliğin birlikte geçtiği beyit için bkz. (FD-İP g.205/2).

Dizelere göre ağlama sebepleri şu şekildedir; zulüm, musibete uğramak,⁸³⁹ çırpıplak/ açıkta kalmak, kaybetmek, aldatılmak ağılatır.

Gönlü yanan kişi ağlar, mum eriyiği gözyaşına benzetilir

Halâyık subh tek handân olup mihr-i cemâinden

Dil-i sūzân ile devrinde ancak şem‘ giryândır (FD-İP k.14/13)

(Ey padişah!) Esirler senin güzelliğinin güneşiyle sabah gibi gülümser, hükümranlığında yanan gönlüyle ağlayan sadece mumdur.

Mum⁸⁴⁰ ağlayan birine benzetilerek teşhis sanatına başvurulur ve dökülen eriyik gözyaşına istiare edilir. Gönlü yanan kişinin ağladığı söylenir.

Bulut ağlar, ağlayanı görmek ağılatır

Dostlar eyyâm-ı gül olsaydı eyyâm-ı sürür

Ra‘d-ı nālân dem-be-dem kılmazdı ebri eşk-bâr (FD-İP k.21/6)

Dostlar, şayet gül mevsimi (ilkbahar) neşe ve sevinç günleri olsaydı, ağlayıp inleyen gök gürültüsü zaman zaman bulutu ağılatmazdı.

Gül mevsimi olan ilkbaharda göğü kaplayan yağmur bulutları⁸⁴¹ ve gök gürültüsü arasında yağın yağmur beyitte ağlayıp inleyen birine istiare edilir. Yağmuru gözyaşına benzetmek şairlerin yaygın şekilde kullandığı bir sanattır. Beyitte geçen sürür (neşe, sevinç) kavramıyla ağlamak arasında tezat bulunur. Ağlayanı görmek ağılatır, düsturuna beyitte yer verilir.

Ah ile anılır, yağmurla temsil edilir

Berk u bārân sanma kim gördükçe āh u eşkümi

Bilmezem nemdür ki ebr aglar baña yanar sehâb (FD-İP g.28/2)

Ettiğim ah ile döktüğüm yaşı görünce onları yıldırım ile yağmur sanmayasın; onlar benim neyim olur bilmiyorum ama halimi gördükçe bulut bir yanar bir ağlar.

⁸³⁹ Musibete uğramanın kişiyi ağılatması hakkında bkz. (FD-İP k.39/35)

⁸⁴⁰ Gözyaşının mum eriyiğine istiare edildiği örnek için bkz. (FD-İP g.152/5), teşbih edildiği örnek için bkz. (FD-İP g.196/2)

⁸⁴¹ Gözyaşının bulutla birlikte anıldığı (FD-İP k.21/29), bulutla anılıp yüceltildiği (FD-İP g.70/4), yağmura istiare edildiği (FD-İP k.16/9, k.21/29) ve yağmurla benzeştirilip yüceltildiği örnekler: (FD-İP g.70/4)

Ağlayanı görmenin kişiyi ağlatması⁸⁴² durumuna yer verilen mısralarda ağlama eyleminin etrafa tesir etmesi söz konusudur.⁸⁴³ Ah⁸⁴⁴ edilerek dökülen yaşın buluttan yağdığı söylenerek gözyaşı yağmurla benzeştirilir. Üstelik bu yağmur yaşı şimşekli yıldırımlı⁸⁴⁵ bir atmosferin içinde peyda olmaktadır.

Bî-sütûn dağı ağlar, dağdan akan sel suyu ile gözyaşı benzştirilir

Daş bağırlu olmasaydı bî-sütûn Ferhâd için

Su yirine gözlerinden akıdurdı seyl-i hûn (FD-İP g.234/3)

Bî-sütûn dağı taş bağırlı olmasaydı Ferhat için sel miktarınca kan ağlardı.

Ağlayanı görünce ağlama temi işlenirken taş bağırlı dahi olsa (tevriye) Bî-sütûn dağının kan ağlaması⁸⁴⁶ ihtimali üzerinde durulur. Fakat taş bağırlılık sel misali ağlamaya (teşbih) engel gösterilir. Beyitte dağdan akan sel suyu ile kanlı yaş arasında benzerlik ilgisi bulunur.

Zulme uğramak ağlatır, gözyaşı yağmura benzetilir, çiftçi ağlar

Baş çıkarmak istemezdi zer‘ vehminden anuñ

Gerçi fellâhuñ gözi yaşı aña bārân idi (FD-İP terc.30⁸⁴⁷/V-37)

Tohum, Şeyhi Al-i Kaşam’ın korkusuyla baş çıkarmak (topraktan çıkmak) istemezdi, gerçi çiftçinin gözyaşı ona yağmur gibi gelirdi.

Terci-i bentte yaptığı zulümlerle anılan Şeyhi Al-i Kaşam isimli şahıs, halkı korkudan kafasını kaldıramayacak hale getirmiştir. Üstelik zulme uğrayanların ağlaması⁸⁴⁸ bu zalim karakterli kişinin hoşuna gitmektedir.⁸⁴⁹

Gözyaşının yağmura teşbih edildiği dizelerde “tohum, çiftçi” kelimeleriyle yağmur tenasübî alaka içerir.

⁸⁴² Ağlayanı görünce ağlanır, konusuyla ilgili beyitler: (FD-İP k.33/37, g.32/1, g.32/4, g.234/1)

⁸⁴³ Gözyaşının etkilemesiyle, tesir etmesiyle, tesir ettiği şeyi değiştirmesiyle ilgili bkz. (FD-İP g.32/1, g.32/4, g.75/4, g.176/2, terc.1-I/3, müs.2/4).

⁸⁴⁴ Gözyaşının ah ile beraber anıldığı örnekler: (FD-İP g.56/2, g.66/1, g.72/2, g.187/7, g.236/2, g.285/2, g.303/7, muh.1-II/6, rub.4)

⁸⁴⁵ Gözyaşının yıldırımla/ şimşekle birlikte anıldığı beyit için bkz. (FD-İP g.72/2)

⁸⁴⁶ Bî-sütûn Dağı’nın ağlaması motifini işleyen beyit için bkz. (FD-İP g.234/1)

⁸⁴⁷ Kasideler arasında 30 sayısı ile numaralandırılan bu şiir bir kitaptaki ilk terci-i benttir. Parlatır’ın yaptığı sıralamayı bozmamak adına 1. terci-i bent yerine 30. terci-i bent ifadesi kullanılmıştır. Bkz. Parlatır, 2012: s.132.

⁸⁴⁸ Zulmün ağlatması hakkında ayrıca bkz. (FD-İP g.187/7)

⁸⁴⁹ Merhametsizlik ağlatır: (FD-İP g.32/1)

Tufana döner, cezadır, Hz. Nuh'un gözyaşı asilere işlemez, kifayetsizdir

Ehl-i tугyāna eser eyleyemez girye-i Nūh

Gerçi her dem oları vākıf-ı tūfān eyler (FD-İP k.32/23)

(Hz. Nuh) Her ne kadar asileri hep Tufana ver(işi yönüyle bilinse)se de Nuh'un gözyaşı onlara tesir etmez.

Normalde ağlayan birini görmek kişiyi duygulandırıp ağlatır. Ancak asi yaratılıştaki kimselere gözyaşı tesir etmez. Zira bu onların zalimliklerinin artmasına neden olup affi mümkün olmayacak derecede suç işlemesine sebep olur.

Oğlu dāhil Hz. Nuh'un çağrısına uymayan pek çok kişinin Tufandan kurtulamadığı rivayet edilir. Beyte göre Nuh'un gözyaşı bu asi kimselere tesir etmemiştir. Sonuç olarak Tufana tutulmuşlardır.

Tufana⁸⁵⁰ dönen gözyaşının (teşbih) suç ve ceza bağlamında ele alındığı görülmektedir.

Kabarcıklar, orduya benzetilir, aşk yolunda ağlanır

Rāh-ı 'ıřkuñda sirişküm gösterür her dem habāb

Azm-i rāh itdükde leşker resmdür nasb-ı hıyām (FD-İP k.24/3)

(Ey sevgili!) Aşkının yolunda gözyaşım her an kabarcıklar meydana getirir; (nitekim) yola çıkınca ordunun çadır kurması adettir.

Coşa coşa akan su kabarcıklar. Âşığın döktüğü yaş da böyle coşkun olmalıdır ki kabarcıklar çıkarabilsin.

Yola çıkan asker⁸⁵¹ konaklamak için çadır kurar. Çadır, beyte göre gözyaşında oluşan kabarcığın sembolüdür. Ordu ise gözyaşının kendisidir (teşbih). Gözyaşının yola koyulmuş bir ordu gibi kalabalık ve kuvvetli olduğu, asker çadırına benzeyen kabarcıklar çıkardığı anlatılır.

Mısralara göre aşk ağlama sebebidir. Gözyaşı durmadan akmasıyla ele alınır.⁸⁵²

⁸⁵⁰ Gözyaşının Tufan'a dönmesi hakkında bkz. (FD-İP g.219/5)

⁸⁵¹ Gözyaşının askere teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP g.195/1)

⁸⁵² Gözyaşının durmadan akmasına değinen beyitler (FD-İP k.18/5, g.80/4, g.200/4, g.218/4, g.305/2)

Sevgiliye ulaşmaya yardım eder, yansıttığı şeye göre gölgelenir, yârin saçını görmek ağlatır

Habâb-ı eşk içinde müy-ı jülîdemle hoş-hâlem

Başumda bu hümayun sâye ol âlî binâdandır (FD-İP g.85/5)

Yârin gözyaşı köpüğüme yansiyarak onun içindeymiş gibi görünen darmadağın saçı beni hoşnut eder; başımdaki bu uğurlu gölge o yüce yapıdan gelmektedir.

Sevgilinin saçını görünce âşık ağlar. Gözyaşı kabarcığı sevgilinin zülfünü yansıtır, zülfü o kabarcığın içindeymiş gibi gösterir. Âşık bu manzaradan pek hoşnuttur. Zira sevgilinin saçı adeta gözyaşıyla beraberdir ve onunla bütünleşmiştir. Âşığın başına talih kuşu konmuş gibidir, kendini öyle şanslı hisseder. Kara zülfün gölgesine sığınmak demek onun himayesi altında olma anlamı taşır. İşte tüm bunların kaynağı sevgilinin bizzat kendidir.

Yukarıdaki dizelere göre gözyaşı; köpüklenir, kabarcık kabarcıktır,⁸⁵³ sevgiliye ulaşmaya yardım eder, yansıttığı şeye göre gölgelenir.⁸⁵⁴

Âşığın yaşı maşuğu ferahlatır, ağlayış türküye benzetilir

Ferah-bahş-ı dil-i ma‘şük olur şerh-i gam-ı ‘âşık

Sürüd-ı bezm-i Şîrîn nâle-i Ferhâd-ı mahzundur (FD-İP g.90/6)

Mahzun Ferhad’ın ağlayışı Şîrîn’in meclisine türkü olur; âşığın derdini açması da maşuğun gönlünü neşelendirip ferahlatır.

Aşk ve dert ağlama sebebi gösterilirken âşığın yaşının maşuğu ferahlattığından dem vurulur. Ferhad’ın ağlayışı Şîrîn’in meclisinin türküsüdür (teşbih).

Âşığı gizleyip saklar, kahramanlık yapar

Göreyüm çok yaşasun dîde ki merdümlük idüp

Gam hücumında beni eşk ile pinhân itdi (FD-İP g.269/6)

⁸⁵³ Gözyaşının kabarcıklaşmasına dair bkz. (FD-İP g.95/6, g.98/4, g.127/3, g.133/5, g.137/1, g.195/1, g.235/1, g.286/6, rub.65, muh.1-III/4). Gözyaşı kabarcığından mamul bir ev edinme gereksiniminden bahseden beyit için bkz. (FD-İP g.204/8)

⁸⁵⁴ Gözyaşının yahut kabarcığın gölgeyle alakalandırıldığı beyitler: (FD-İP g.235/1, g.251/5)

Gözümün çok yaşadığını görmek isterim; (zira) aşk derdi (bir düşman gibi) üstüme hücum ettiğinde gözüm büyük kahramanlık gösterip (mertlik edip) gözyaşıyla beni sakladı.

Aşk ve derdin ağlama sebebi gösterildiği beyitte gözyaşının gizleyip saklaması⁸⁵⁵ özelliğine değinilir. Hatta gözyaşının âşığı kaplayıp düşman saldırısından gizleyip koruduğu için bir kahraman olduğu söylenir.

Derde temsildir, terazi ağırlığı olur

Terāzu-yı ayār-ı mihnetem bāzār-ı ‘ışk içre

Gözüm her dem dolup biñ daşa her sa‘at deger başum (FD-İP g.186/2)

Aşk pazarında dert ölçen bir teraziyim; her an gözüm dolar ve her saat başım binlerce taşa vurulur.

Şair, aşk yüzünden çok dert çektiğini ve bu hususta iyiden iyiye bir teraziye benzediğini söylemektedir. Dertler terazinin kefesine yüklenince ağırlık yüzünden kefe yere çarpacaktır. Her saat başını yere çarpmak şeklinde tasvir edilen bu hal dışında bir de dert yüzünden başını taştan taşa vuran kişi imgesi canlanır. Üstelik terazi ayar bakımından pek hassastır, zira aşk pazarındaki en hassas terazinin kendisi olduğunu iddia eder. Böylesi ağır yükler karşısında ayarı bozulması gerekirken bu terazi görevini ifa etmeye devam etmektedir.

Aşk yüzünden ağlayan âşık motifinin işlendiği beyitte dert gözyaşına istiare edilir ve terazinin (âşığın) kefesini (gözü) bu dert yaşı ile dolar. Dolayısıyla gözyaşı göz kefesini dolduran bir ağırlık olarak düşünülebilir (istiare).

Vücut ağlar, aşk derdi ağlatır, gözyaşı aşk derdi arttıkça çoğalır

Ten-i zārumda derd-i ‘ışk gün günden füzun olmak

Yeten bî-derde tedbîr ile dermān itdügümdendür (FD-İP g.95/2)

Ağlayıp inleyen vücudumdaki aşkın günden güne artması, (bana) gelen her dertsiz tedbir olsun diye derman bulmamdandır.

Etrafındaki dertsiz kimselere bile derman bulan âşık, kendi derdine bir türlü derman bulamaz ve günden güne çektiği aşk acısı artar. Fuzûlî böyle söylemekle

⁸⁵⁵ Gözyaşının bir şeyi (beden, vb.) gizlemesine, göstermeyişine dair beyitler: (FD-İP g.95/6, g.137/1, g.275/3, g.279/2)

kendisinden başka kimsenin hakiki aşk derdi çekmediğini iddia etmektedir. Beyte göre vücut ağlar, aşk derdi ağlatır,⁸⁵⁶ gözyaşı aşk derdi arttıkça çoğalır.

Sakınılmalıdır, yıkıp harap edebilir, sele benzetilir, şarkılar ağlatır

Mutrib aplatma sürüdüñla Fuzûlî hasteni

Seyl-i eşkinden sakın kopmaya bünyâd-ı tarab (FD-İP g.29/7)

Ey mutrib! Zaten aşk yüzünden hastalanan Fuzûlî'yi şarkılarıyla ağlatma; onun gözyaşı selinden sakınımalısın zira şenlik sevinç binası yerle bir olabilir.

Aşk sebebiyle ağlama motifine yer verilen beyitte aşk dışında şarkıların da ağlattığı söylenir. Şarkıcı ise ağlatan kişi konumundadır. Dökülen yaş çokluğu⁸⁵⁷ yönünden sele⁸⁵⁸ benzetilir, sevinç binasını⁸⁵⁹ yıkıp harap edebileceği⁸⁶⁰ üzerinde durulur. Dolayısıyla gözyaşı sakınılması⁸⁶¹ gereken bir tehlike⁸⁶² rolündedir.

Dalgalarıyla parçalayabilir, hastalık ağlatır, gönül ağlar, ağlamak baş ağrıtır

Mevc ile göñlümi ey eşk kopar yanumdan

Nâle ile başum agrıtdı bu bîmâr benüm (FD-İP g.192/5)

Ey gözyaşı, dalganla⁸⁶³ gönlümü göğsümden kopar; (çünkü) ağlayıp inlemesiyle bu hastalıklı gönül benim başımı pek ağrıttı.

Dalgalanması, dalgasıyla parçalayabilmesi yönleriyle beyte konu olan gözyaşının akma sebebi olarak hastalık⁸⁶⁴ ve aşk derdi gösterilir. Gönlün ağlaması motifine yer verilirken ağlamanın baş ağrıtması özelliğine değinilir.

⁸⁵⁶ Aşk derdi ağlatır (FD-İP g.195/1, g.305/5).

⁸⁵⁷ Gözyaşının çokluğuna vurgu yapılan beyitler: (FD-İP g.52/2, g.70/4, g.85/8, g.87/3, g.186/5, g.195/1, g.203/3, g.256/4, g.294/5, g.301/2)

⁸⁵⁸ Gözyaşı sele benzetilir: (FD-İP k.29/13, g.11/7, g.159/5, g.162/7, g.193/3, g.223/5, g.227/3, g.236/4, g.262/4, g.286/6, g.297/4, muh.1-III/4, mur.1-III/6, müs.1/6). Gözyaşı taşkına döner, sel olur, baştan aşar (FD-İP g.137/2, g.193/3). Gözyaşının sel olup etrafı bastığına dair bkz. (FD-İP k.32/21, muh.1-III/4)

⁸⁵⁹ Gözyaşının bina/ ev kelimeleriyle alakalandırıldığı örnekler: (FD-İP g.98/4, g.236/4, g.286/6, muh.1-III/4). Gözyaşından oluşan bina imgesi için bkz. (FD-İP g.127/3)

⁸⁶⁰ Gözyaşının yıkıp harap etme özelliğine değinilen beyitler: (FD-İP g.32/1, g.98/4, g.229/4, g.236/4, g.286/6, 301/2). Gözyaşının zarar verip incitmesi, bir şeyi kullanılmaz hale getirmesi hakkında bkz. (FD-İP g.9/1, g.12/6, g.214/4, g.262/4, muh.1-III/1, muh.1-III/4)

⁸⁶¹ Gözyaşının sakınca yaratmasıyla ilgili beyitler: (FD-İP g.85/8, g.108/2, g.220/7, g.236/1, g.236/4)

⁸⁶² Gözyaşının tehlikeli oluşunu ima eden beyitler: (FD-İP g.108/2, g.236/4)

⁸⁶³ Mevc (dalga) kelimesi ıstırap manasına da gelmektedir. Beyit bu şekilde de yorumlanmaya müsaittir.

Takat bırakmaz, ney ağlar

Çü yok ‘ışk âteşi bir şu‘le çekse tākatūñ ey ney

Baş ağrıtmā dem-i ‘ışk urma ancak nāle vü zār it (FD-İP g.42/4)

Ey ney, aşk ateşinin bir yalımına bile dayanabilecek takatin yokken aşktan yana dem vurup da⁸⁶⁵ baş ağrıtmā, sadece ağlayıp inle.

Dayanacak takat bırakmayışıyla beyte konu olan gözyaşı aşk yüzünden dökülmektedir. Aşk ateşinin yakıcılığı tahammül etmeyi zorlaştırmaktadır. Ney çalgısının feryat edip ağlaması⁸⁶⁶ gerektiği söylenir ve ağlama sesinin baş ağrısı yaptığı ifade edilir.

Murada erdirme vesilesidir, sevgilinin ayağının tozunu toplamaya çalışır, ıslatır

Murādum giryeden kesb-i gubār-ı reh-güzāruñdur

Gözüm yaşı dem-ā-dem çihremi bî-hüde nem kılmaz (FD-İP g.119/5)

Ağlamaktan yana muradım senin geçtiğin yolun tozunu elde etmektir; zaman zaman akan gözümün yaşı beyhude yere yüzümü ıslatmıyor.

Sevgilinin uğrunda ağlama motifine yer verilen beyitte gözyaşı murada erdirme vesilesidir.⁸⁶⁷ Dolayısıyla gözyaşının âşğın yüzünü ıslatması boşuna değildir. Yaş akıp geçtiği yoldan sevgilinin ayağına değen tozları toplayabilme umudu içindedir.

Sabah vakti ağlanır, sabah ağlar

Kankı māhuñ bilmezem mihriyle olmuş zār subh

Her gün eyler halka bir dāg-ı nihān izhār subh (FD-İP g.56/1)

Sabah, hangi sevgilinin aşkıyla ağlamış bilmiyorum; (fakat) her gün halka gizli bir yarasını gösterir.

⁸⁶⁴ Hastalığın ağlatmasına dair bkz. (FD-İP g.200/1)

⁸⁶⁵ Dem vurmak musikide: “Neyin en pest sekizlisinde kaba rast ile yegâh perdesi arasındaki sesler” için kullanılan bir tabirdir. <http://lugatim.com/s/dem> (E.T. 16.12.2017).

⁸⁶⁶ Ney sesi ile ağlamanın benzeştirildiği beyitler: (FD-İP g.64/1, g.150/6)

⁸⁶⁷ Gözyaşının murada erdirme özelliğine değinilen beyit için bkz. (FD-İP g.121/5). Murada ermek için ağlamak gerektiğine dair bkz. (FD-İP g.111/7)

Sabah vakti⁸⁶⁸ aşk yüzünden ve sevgili uğruna⁸⁶⁹ ağlamak adettir. Gün doğumu renkleri tıpkı bir yarayı⁸⁷⁰ andırır. Şafak kızılığındaki sabah vakti, yaralı birinin sevdasıyla ağlayan kişiye benzetilir ve sabahın ağladığı söylenir.

Ağlarken baş açıp yaka yırtılır

Ger degül bir mâh mihriyle benim tek zâr subh

Başın açıp nice her gün yakasın yırtar subh (FD-İP g.55/1)

Ay kadar güzel sevgilinin aşkıyla benim gibi ağlamayan sabah yeli niçin her gün başını açıp yakasını yırtıyor?

Yaka paça yırtmak, saç baş yolmak/ baş açmak büyük acı çekmenin temsili olan davranışlardan addedilir. Aşk/ sevgi yüzünden ağlayan âşığın acısı da tıpkı böyledir. Sabah yeli de âşığın davranışlarını taklit edercesine davranarak âşığın tepkisini çeker. Zira onun âşık gibi büyük bir derdi yoktur.

Kanlıdır, Ferhat'ın dökülen kanından çoktur

Dime Ferhâd kanın tökmiş ancak 'ışk şemşîri

Benüm gör kanlu yaşum kim bu hem ol mâcerâdandır (FD-İP g.85/3)

Aşkın kılıcıyla kanı dökülen Ferhad'ın⁸⁷¹ ismi dillere destan olmuştur. Ancak konu "aşk ile kanı dökülmek" olunca âşığın dökülen kanlı gözyaşı hiç de ondan aşağı kalır gibi değildir. Bu ikisi aynı maceradan sayılmalıdır. Mısralarda aşk sebebiyle ağlama motifi işlenir.

Bahar yağmuru ile çiye benzetilir, Hz. Yakup ve hüznler eviyle anılır, nergis ağlar, hüzn ve ayrılık ağlatır,

N'ola çeşm-i ter ile çıksa habs-i hâkden nergis

N'ola ger çıksa Ya'kub-ı belâ-keş Beytü'l-ahzândan (FD-İP k.38/11)

(Bahar gelince) Nergis çiçeği topraktan dışarı tıpkı Hüznler Evi'nden gözü yaşlı şekilde çıkan dertli Yakub gibi çıkarsa bunda şaşılacak ne var?

⁸⁶⁸ Sabahları âşığın ağlamasına dair bkz. (FD-İP g.236/2). Ağlamak sabaha kadar sürer: (FD-İP g.152/5, müs.2/3)

⁸⁶⁹ Sevgilinin uğruna ağlamaya dair bkz. (FD-İP g.301/)

⁸⁷⁰ Gözyaşıyla yaranın birlikte geçtiği beyit örneği için bkz. (FD-İP g.63/5)

⁸⁷¹ Gözyaşının Ferhat'la beraber anıldığı bir başka beyit için bkz. (FD-İP g.234/1)

Nergis çiçeği klasik edebiyatta gözün temsilidir. İlkbaharın gelişiyle topraktan yeni çıkmış körpe nergis çiçeği, beyitte ağlar halde betimlenir. Tıpkı oğlunu kaybeden Hz. Yakub'un Hüzünler Evi adındaki kulübesinden dışarı ağlayarak çıkması gibidir bu hal. Toprak, Hüzünler Evi'ne; ağlayan nergis çiçeği ise Hz. Yakub'a benzetilmiştir. Nergis'in döktüğü yaş ise çiçeğin üzerine yağın bahar yağmuru yahut çiydir (istiare). Hüzün ve ayrılık⁸⁷² ağlama sebebi gösterilir.

Kıyamette sevgili âşığın yaşından bahsetmez, görmezden gelinir

Firāk eyyāmı seyl-āb-ı sirişkünden haber virmez

Kıyāmet mâcerāsından gör ol zālīm ne gāfildür (FD-İP g.69/5)

Kıyamet günü o zalim sevgiliyi bir gör, ah o ne gafildir; (zira) ayrılık günlerinde döktüğüm yaş selinden hiç bahsetmez.

Sevgili âşığın gözyaşından habersizmiş gibi davranır. Hâlbuki ayrılık yüzünden ağlayan âşığın yaşı sel olmuştur (teşbih), görülmeyecek türden değildir. Ayrıca “kıyamet” kelimesi gözyaşı ile kullanılınca mahşer günü korkuyla ağlayan insanlar imajı canlanır. Kıyamet denilince “hesaba çekilme” akıllara gelir ve âşığın ne kadar ağladığının bu hesaba dâhil edileceği sezdirilir.

Ayrılık günleri uzadıkça hiddeti artar, şaraba benzetilir, keyif verir

Artırur eyyām-ı hicrānuñ sirişküm hiddetin

Müddet-i eyyām mey keyfiyyetin eyler füzün (FD-İP g.215/3)

Ayrılık günlerinin uzunluğu gözyaşımın şiddetini artırır; (nitekim) şarap da yullandıkça olgunlaşıp lezzetlenirmiş.

Ayrılık yüzünden ağlayan âşığın kanlı yaşı şaraba⁸⁷³ teşbih edilir. Şarabın verdiği keyif misali ayrılık uzadıkça şiddeti artan kanlı yaş âşığa keyif verir.

Geceleri artar, zerrelere kıvılcım hüviyetindedir, ateş hükmündedir

Gör sirişküm şeb-i hicrān dime kim kandur bu

⁸⁷² Ayrılık acısının ağlatması hakkında bkz. (FD-İP terk.I-1/2, k.21/27, k.44/26, g.39/2, g.162/1, g.200/4, g.210/2, g.223/3, g.223/7, g.260/4, g.264/4, g.286/3, g.302/4, terc.1-II/1, muh.1-II/3, muh.1-II/4, muh.1-II/5, muh.1-II/6)

⁸⁷³ Gözyaşımın şarapla, şarap kabarcığıyla yahut şarap tortusuyla beraber geçtiği beyit için bkz. (FD-İP g.76/4). Kanlı gözyaşımın şaraba teşbih edildiği beyitler: (FD-İP g.215/1, g.223/3, g.274/7, g.279/5, g.292/1)

Zerre zerre şerer-i âteş-i hicrândur bu (FD-İP g.241/1)

(Ey sevgili!) Ayrılık gecesi dökülen yaşımı görünce onun kan olduğunu söyleme; (çünkü) o ayrılık ateşinin zerre zerre görünen kıvılcımlarıdır.

Ayrılık acısı ağlatır. Akan yaş geceleri artar.⁸⁷⁴ Gözyaşı damlalarının zerre zerre olup bunların her biri kıvılcım⁸⁷⁵ hükmündedir (teşbih). Dolayısıyla ateş nitelikli gözyaşı tasviri ile karşılaşılr (teşbih).

İlgisizlik (tegafül) ve vefasızlık ağlatır

Ne revā olmaya āsār-ı mürüvvet sende

Sen tegāfül kılasın ben olam āşüfte vü zār (FD-İP k.40/10)

Fuzûlî, ahdine vefa göstermeyen Bağdat kazaskerine seslenir, onun mürüvvetli olmasını ve kendisine ilgisiz kalmamasını ister. Aksi takdirde ilgisizlik (tegafül), vefasızlık⁸⁷⁶ ve insafsızlık Fuzûlî'yi ağlatacaktır.

Arzular, murada erme isteği ve Allah'ın lütfuna nail olmak ağlatır

Ben kimi zāre ne nisbet şeref-i neyl-i murād

Lutf-ı Hakdur ki beni maksada ihdā eyler (FD-İP k.42/11)

Benim gibi ağlayan birine muradına erme şerefi ne diye nasip olsun, beni maksadıma erdirecek şey Allah'ın lütfudur.

Fuzûlî muradına ermeyi istemektedir, bunun için yaş dökmektedir. Ancak muradına erişmek kendisinin bir başarısı değil ancak ve ancak Allah'ın lütfuyla olabilecek bir şeydir.

Ağlama sebebi olarak beyitte üç şey gösterilir: Arzular, murada erme isteği ve Allah'ın lütfuna nail olmak.

Âşıklık ve maşuğu görmek ağlama sebebidir, kanlıdır, kebab ağlar

Kan yaş döküp yanuñda döner âteşin kebāb

Ma'şuka beñzer âteş ü âşık kebāb aña (FD-İP g.2/3)

⁸⁷⁴ Gözyaşının geceleri artmasını ele alan beyitler: (FD-İP g.152/5, g.221/4, g.260/4, g.264/4)

⁸⁷⁵ Gözyaşı kıvılcıma benzetilir: (FD-İP g.94/3)

⁸⁷⁶ Vefasızlığın ağlatması hakkında bkz. (FD-İP terc.1-VII/2, tah.1-I/3)

Kebab, kanlı yaş döküp ateşin yanında döner; ateş maşuka, kebab ise âşığa benzer.

Eski tababet ilminden kalma inanışa göre kalpte nokta-i süveydâ denilen kara bir kısım bulunur. Burasının hararetlenmesiyle aşk duygusu oluşur. Gözyaşı, nokta-i süveydanın buharı kabul edilir. Ağlamakla tükenince yaş yerine kan geldiği söylenir. “*Âşık kan yaş dökerken içindeki kanı, maddeyi akıtıyor ve pişiriyor, yani olgunlaşıyor.*” (Tarlan, 2001: 42)

Dizelere göre gözyaşının temel özelliği kanlı olmasıdır.⁸⁷⁷ Kanlanması dolayısıyla gözyaşı “kızıl renk, ateş, kebab” kelimeleriyle tenasüp içinde kullanılır. Ağlama sebebi olarak âşıklık⁸⁷⁸ hali ve maşuğu görmek⁸⁷⁹ gösterilir.

Aşkı ifşa eder, ciğerdeki aşk ateşinden nemalanır, yere geçmesi istenir

Cigerüm odını nihân iken ile zâhir itdi mürür ile

Göreyim yire geçe âb-ı çeşm-i ter-i şerâre-feşânımı (FD-İP g.305/3)

Sevgili âşığın önünden geçer geçmez ciğerdeki aşk ateşi gözyaşı olarak etrafa saçılınca ele güne karşı ifşa oluverir. Bu hal yüzünden utanan âşık yerin dibine geçmek ister. Ateş saçan taze gözyaşının yere geçmesi istenir (tevriye).

İçinde yürek parçaları gezinir, gezer ve gezdirir

Gezdirür her yan gözüm eşk üzre bagrum pâresin

Hil‘at-ı gül-gün ile rahş üzre cevlânuñ görüp (FD-İP g.33/3)

(Ey sevgili!) Gül renkli elbisenle ata binip gezdiğini görünce gözüm döktüğü yaşın üstünde yüreğimin parçasını her yana gezdirir.

Yâri görmek⁸⁸⁰ ağlama sebebi addedilirken kanlı gözyaşı gül rengi⁸⁸¹ dolayısıyla ata benzetilir. Gezen, gezdiren bu gözyaşı atının üzerinde yürek parçaları bulunur.

⁸⁷⁷ Gözyaşının kanlı oluşuna dair bkz. (FD-İP k.18/5, g.9/5, g.39/3, g.52/2, g.54/4, g.57/3, g.62/1, g.66/1, g.68/2, 70/3, g.73/1, g.76/2, g.88/1, g.88/2, g.90/2, g.94/3, g.95/3, g.95/6, g.119/6, g.127/3, g.137/1, g.159/5, g.162/1, g.166/5, g.176/2, g.183/5, g.186/3, g.190/1, g.192/1, g.192/6, g.203/3, g.209/1, g.215/1, g.218/4, g.223/3, g.224/1, g.225/4, g.228/1, g.229/3, g.229/4, g.235/1, g.235/4, g.236/1, g.262/4, g.263/5, g.264/4, g.264/5, g.274/7, g.275/3, g.279/2, g.279/5, g.282/4, g.286/3, g.289/7, g.297/4, g.297/2, g.301/5, g.302/4, muh.1-III/1, müs.2/3, rub.20, rub.41, rub.49, rub.54)

⁸⁷⁸ Gözyaşı âşıklık sembolüdür (FD-İP g.193/3).

⁸⁷⁹ Sevgiliyi görmenin ağlatmasına dair beyitler: (FD-İP g.52/2, g.192/6, g.224/1, g.288/1, g.294/5)

⁸⁸⁰ Sevgiliyi görme isteği ağlatır: (FD-İP g.305/1, k.21/32)

Suya benzetilir, gönül ateşine saçılınca buhara döner, yârin sakalı ağlatır

Eyler gönülde eşk hatuñ şevkını füzün

Oddan çıkar buhâr saçıldukça âb aña (FD-İP g.2/4)

(Ey sevgili!) Gözyaşım senin ayva tüylerinin şevkini gönlümde artırır ve ona su saçıldıkça ateşten buhar çıkar.

“Evvêlâ kırmızı yanak ateşe, ayva tüyleri ise bir buhara benzetiliyor. Ateşe dökülen su gözyaşındır. Lâkin hakikatta Fuzûlî'nin bu basit teşbih altında söylemek istediği şudur:

Su halindeki gözyaşı masiva için dökülen gözyaşındır. Yanak vahdettir. Bu gözyaşı onun üzerine döküldükçe vahdet üzerindeki kesrete duyulan aşk artıyor. Hat, vahdet üzerindeki kesrettir. Zülf tamamen kesrettir.

Bu, tasavvuf istilahına göre 'berzâh-ı kibriyâi' Allah'a götürülen dar yoldur. Çünkü hat kesrettir. Bununla beraber, altındaki vahdet-i kibriyayı bulacaktır. Bu ise güçtür. Hem kesretin zevkini tadacak hem de altında vahdeti sezeceksin, duyacaksın.” (Tarlan, 2001: 43)

Beyitte ateşle ilişkilendirilen gözyaşının dökülmesine sebep “şevk”⁸⁸² ve “sevgilinin güzellik unsurlarından sakalı”⁸⁸³ gösterilir. Ayrıca gözyaşı ateşe saçılınca buhar oluşuyla beyte konu edilir.

Yârin sözleri uğrunda feda edilir

Gözlerümden saçılan katre-i eşküm güheri

Leblerüñden tökülen lü'lü'-i şeh-vâra fedâ (FD-İP g.3/3)

(Ey sevgili!) Gözümünden damla damla saçılan yaş incileri senin dudağından dökülen çok değerli söz incisine feda olsun.

Saçılması,⁸⁸⁴ kıymetli olması, harcanması, feda edilmesi gibi özellikleriyle gözyaşı inciye⁸⁸⁵ teşbih edilir. Sevgilinin dudağı⁸⁸⁶ ile alakalandırılan gözyaşı yârin sözünü duymak için dökülmesiyle ele alınır.

⁸⁸¹ Gözyaşının gül renkli oluşuyla ilgili bkz. (FD-İP g.95/6, g.162/1, g.224/1, rub.65)

⁸⁸² Şevkin ağlatmasına dair ayrıca bkz. (FD-İP g.183/4). Şevk ateşinin gözyaşını kurutmasına dair bkz. (FD-İP g.228/1)

⁸⁸³ Sevgilinin sakalının ağlatmasıyla alakalı olarak bkz. (FD-İP g.119/6)

⁸⁸⁴ Gözyaşının saçılmasına dair bkz. (FD-İP g.32/4, g.52/2, g.70/4, g.88/1, g.183/4, g.186/5, g.195/5, g.196/6, g.209/1, g.218/4, g.274/7, muh.1-III/1, tah.2/3, müs.1/3)

⁸⁸⁵ Gözyaşının inciye teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP g.18/1, g.56/2, g.282/3, g.297/6, muk.19/10). Gözyaşının inciye benzeştirildiği örnekler için bkz. (FD-İP g.80/4, g.117/5, tah.2/3, müs.1/7). Gözyaşının inciye istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP g.32/4, g.76/4, g.122/5, g.183/4, g.186/5, tah.2/3)

⁸⁸⁶ Sevgilinin güzellik unsurlarından dudağı için ağlanır: (FD-İP g.66/1, g.70/1, g.76/4, g.88/1, g.95/3, g.98/5, g.162/1, g.282/4, g.292/1)

Yetim çocuklara benzetilir, gözden düşer, edepsizdir

Dem-be-dem ger dürr-i eşküm düşse gözden vechi var

Yaş ‘uşaklardur yetîm anlarda yok resm-i edeb (FD-İP g.29/4)

*Gözyaşı incilerim gözden zaman zaman düşüyorsa elbet bir sebebi var; körpe ve yetim çocuklar olduğundan edep adet bilmezler.*⁸⁸⁷

Yetim çocuk rolü biçilen gözyaşı (teşbih) incileri (teşbih) edebince davranmamakla itham edilerek gözden düşmesiyle (tevriye)⁸⁸⁸ anılır. Bu yetim incilerin dökülmesine yani ağlamaya sebep aşktır.

Kan renginde boyar, yanakta süzülür

Ey gül gamuñda eşk ruh-ı zerdümi itdi âl

Bildürdi ola sûret-i hâlüm sabâ saña (FD-İP g.5/6)

Ey güzelliğiyle güle benzeyen sevgili, aşkının derdiyle döktüğüm yaş sararıp solmuş yanağımı kızıla boyadı; sabah yeli sana ne halde olduğumu sakın bildirmiş olmasın?

“Âşkın sarı yüzünün kanlı gözyaşı ile al oması âşıklık nişanıdır. Şâirin, sevgilisini güle benzetmesi şunun içindir. Gül-i rânâ adlı bir gül vardır. Buna ‘gül-i dü-rû’ da derler. İki yüzlü gül demektir. Gül-i rânâ dışı kırmızı, içi sarı bir güldür. Âşkın sarı yüzü ile kanlı gözyaşının rengindedir. Binaenaleyh âşkın halini bahar rüzgârı güle bildirmiştir ki gül kırmızı ve sarı olmuştur. Gül kesret ve mecazi sevgilidir.” (Tarlan, 2001: 77).

Beyitte aşk⁸⁸⁹ ve dert⁸⁹⁰ ağlama sebebi gösterilir, gözyaşının kanlı oluşu ve boyadığı⁸⁹¹ vurgulanır, yanakta süzülmesi özelliğine değinilir.⁸⁹² Sararıp sormuş

⁸⁸⁷ Rıza Tevfik’in bu beyit hakkındaki yorumu şu şekildedir: “Yaş ‘taze ve genç’ demektir. Gözyaşını dürr-i yetîme benzetiyor. Yaş uşah, ‘taze çocuk’ demek. Hâlbuki gözyaşına dahi ima var. Yani cinâs-ı lafzî yapıyor. Yetîm, dürr-i yetîme dahi ima ediyor. Sonra gözden düşmek hakikî manasıyla murad ediliyor. Hâlbuki ‘gözden düşmek’ yani ‘teveccühü kaybetmek’ manası ima ediliyor.” Bkz. Zülfe, 2011: 110.

⁸⁸⁸ Gözden düşmek deyiminin gözyaşıyla tevriyeli kullanılmasına dair bkz. (FD-İP g.223/1)

⁸⁸⁹ Aşkın/ sevginin ağlatması hakkında bkz. (FD-İP k.17/10, k.18/5, g.9/1, g.24/1, g.32/1, g.52/2, g.57/5, g.58/7, g.64/1, g.70/3, g.70/4, g.84/2, g.86/1, g.152/5, g.159/6, g.166/5, g.211/1, g.299/4, g.305/5, terc.1-IV/1, terc.1-VI/2, tah.1/1, tah. 1/3, tah.2/2)

⁸⁹⁰ Derdin ağlatmasına dair bkz. (FD-İP terk.I-1/2, k.18/5, k.21/27, k.21/30, k.26/32, g.9/1, g.54/4, g.119/6, g.159/6, g.174/9, g.200/2, g.218/7, g.279/2, g.284/4, g.295/3, g.305/5, mur.1-III/6, muh.1-II/5, tah.1/ 3, rub.26, rub.32, rub.53). Cefanın ağlatmasına dair bkz. (FD-İP g.305/1)

⁸⁹¹ Gözyaşının boyama özelliğinin ele alındığı örnekler için bkz. (FD-İP g.162/1, g.176/2, g.190/1, g.228/1, rub.49)

⁸⁹² Gözyaşının (bilhassa sararmış) yanakta süzülmesine/ akmasına dair bkz. (FD-İP mur.1-I/7)

yanaktan/ yüzden⁸⁹³ akan kanlı yaş klasik edebiyatın yaygın temlerindedir. Sabah yeli⁸⁹⁴ ise âşığın bu halini yâre iletme görevi üstlenir.

Sevgiliye yardım eder, sanata alet olur

Gözümüñ kanı ile sînemi âl itdüm kim

Âlet-i san‘at ola ol büt-i bî-pervāya (FD-İP g.245/3)

Beni umursamayan o korkusuz ve put gibi güzel sevgilinin sanatına alet olsun diye gözümün kanlı yaşıyla sinemi kızıla boyadım.

Sevgili acımasızlığı ve kan dökücülüğü ile meşhurdur. Üstelik bu huylarını bir sanat haline getirmiştir. Aşk acısıyla kan ağlayan âşık, sinesini kana bular ve böylece sevgilinin zaten yapmakta usta olduğu sanata kendini alet eder.

Bağrın kan içinde olduğunu göstermez, kaplayıp örter, gizli akar

La‘l-i nābuñ hevesi bagrumı kan eyledüğün

Âh kim kanlı yaşum itmezdi izhâr saña (FD-İP g.9/9)

(Ey sevgili!) Lal taşı nitelikli dudağının arzusunun bağrımı (nasıl da) kan eylediğini ah ki bu kanlı gözyaşım sana göstermezdi.

“Bağırdan ve ciğerden gelen kan gözyaşı ile vücuttan çıkar. Bu bir ıstırap ifadesi olduğu gibi, vücuttan maddenin çıkıp gittiğini anlatır. Lâ‘l, fenâfillâhtır. Âşıkların kanını içe içe kızarır. Kırmızı dudak budur. [...] Kanlı gözyaşının kırmızılığı lâ‘lin yanında gözükmeyecek kadar sönüktür. Onun için kanlı gözyaşı bağrının kanı olduğunu ifade edemiyor. Lâ‘lin kırmızılığını tavsif eder şekilde yazılan bu beyitte hakikata, fenâfillâhın ne derece büyük ıstıraplarla elde edilebileceğini anlatıyor.” (Tarlın, 2001: 70)

Sevgilinin güzellik unsurlarından dudağının ağlama sebebi gösterildiği beyitte gözyaşı gönülden gelmesi bakımından ele alınır. Kanlı yaş için iki tür eylem söz konusudur. Birincisi kendini gizleyen bir unsur olması (gizli akması), ikincisi de bağrın kan içinde olduğunu göstermemek için bağı kaplayacak kadar çok akması. Beyitte heves ve arzular ağlama sebebi addedilir.⁸⁹⁵ Şarap kelimesi yârin dudağıyla alakalandırılarak yine gözyaşı ile tenasüp içerisinde kullanılır.

⁸⁹³ Gözyaşının sararmış yüzden akmasıyla ilgili bkz. (FD-İP g.62/1, g.119/6, g.162/1, g.305/2, müs.2/3)

⁸⁹⁴ Sabah yelinin sevgili ile bir su unsuru arasında habercilik yapmasına dair beyitler: (FD-İP g.20/5, g.56/5, g.150/4)

⁸⁹⁵ Arzunun ağlatmasına dair beyitler: (FD-İP g.95/3, g.166/5, g.171/6, g.210/2, g.305/1)

**Gönül kanından mamuldür, âşğın yüzünü nakışlar, mürekkebe
benzetilir, aşk sırrını ifşa eder**

Yüzde nakş-ı hün-ı dil rāz-ı nihānum fāş ider

Şerh-i gam tahrîrine her kiprigüm bir hāmedür (FD-İP g.73/4)

Yüzümde gönül kanının nakışları vardır ve bu nakışlar âşıklık sırrımı ifşa eder; (adeta) her kirpiğim derdimin şerhini yazmak amacıyla bir kalem olmuştur.

Kalem, yazı (nakış), kirpik birer argüman olarak gözyaşıyla ilişkilendirilir. Ayrıca mürekkebe⁸⁹⁶ istiare edilen gözyaşıyla ilgili şu çıkarımlara ulaşılır: Gönülden gelir,⁸⁹⁷ kanlıdır, aşkı ifşa eder, sırrı ifşa eder, yüzü nakışlandırır.

Yârin mahallesinde ağlanır, gözyaşı toprağa saçılan ekine benzetilir

Töküp eşk kūyuñda vasluñ diler dil

Saçar nef için dāne toprağa hāris (FD-İP g.47/6)

(Ey sevgili!) Gönül sana kavuşmayı diler ve mahallende ağlar; (nitekim) çiftçi faydalanmak için toprağa ekin saçar.

Vuslat arzusu ağlatır,⁸⁹⁸ şeklinde bir çıkarıma ulaşılabilecek dizelerde gönül ağlar halde betimlenir. Yârin mahallesinde ağlama⁸⁹⁹ geleneğine değinilerek gözyaşının etrafa saçılma hususiyeti dillendirilir ve toprağa⁹⁰⁰ saçılan yaş ekin tanesine teşbih edilir.

**Aşk arttıkça çoğalır, koşarcasına süratlenir, soğumaz/ donmaz, tabiatına
aykırı davranır**

Füzün oldukça ‘ışkuñ germ olur eşküm yügürmekde

Egerçi su bürüdet kesbini eyler hevā görgeç (FD-İP g.53/3)

⁸⁹⁶ Gözyaşının mürekkebe (bilhassa kırmızı renk olanına) istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP g.247/1, g.255/6, g.305/2)

⁸⁹⁷ Gözyaşının gönülden geldiğini ifade eden beyitler: (FD-İP g.94/3, g.100/7, g.282/4, g.297/2, g.302/4)

⁸⁹⁸ Vuslat arzusunun ağlatmasına dair ayrıca bkz. (FD-İP g.171/6). Vuslat ağlatır (FD-İP g.302/4).

⁸⁹⁹ Yârin mahallesinde ağlamakla ilgili beyitler: (FD-İP g.189/4, g.269/2). Gözyaşının sevgilinin mahallesine akmasıyla ilgili bkz. (FD-İP müs.1/6). Gözyaşının sevgilinin dergâhına/ eşğine akmasına dair bkz. (FD-İP g.87/3, g.214/4, g.295/3, g.301/2, rub.33). Gözyaşının sevgilinin eşğiyle anıldığı beyitler: (FD-İP g.164/3, g.176/2, g.190/1)

⁹⁰⁰ Gözyaşının toprakla beraber anıldığı beyitler: (FD-İP g.176/2, g.279/5)

(Ey sevgili!) Gerçi su (soğuk) havayı görünce soğusa da sana duyduğum aşk arttıkça gözyaşım koşarcasına süratlenerek akar.

Su soğuk havayı görünce daha fazla soğumalıdır fakat bir su çeşidi olan gözyaşı sevgilinin soğuk davranışlarına rağmen daha artar ve koşarcasına akmaya başlar. Kısacası su (gözyaşı) tabiatına aykırı davranmaktadır.

Beyitte gözyaşı; suya benzetilmiş, tabiatına aykırı davranmasıyla ele alınmış, soğumayıp (donmaz) ısındığı ve aşkın miktarı arttıkça çoğaldığı ifade edilmiştir.

Her nefeste ağlanır, ömür ağlamakla geçer, ömrün biteceği düşüncesi ağlatır

Zāyî' geçürme fırsatunu ağı her nefes

Bu 'ömr-i nāzenîn çü bilürsün kılur şitâb (FD-İP g.25/6)

Ömrünü heba ederek geçirme, her nefeste ağla çünkü bu nazlı ömür çabucak geçiverir, bilirsin.

Beyte bakıldığında; "her nefeste ağlanır, ömür ağlamakla geçer, ömrün biteceği düşüncesi ağlatır"⁹⁰¹ çıkarımlarına ulaşılır.

Sevgilinin bahçesini görmek ağlatır, vatani anmak ve gurbet ağlatır, garipler ağlar, ansızın ağlanır

N'ola ağırsa Fuzûlî ravza-i küyüñ görüp

Lā-cerem giryân olur kılgaç vatan yâdın garîb (FD-İP g.26/7)

(Ey sevgili!) Fuzûlî senin mahallenin bahçesini görünce ağlarsa buna şaşırılmamalı zira gurbetçiler vatani yâd edince elbette ansızın ağlar.

Beyitten yola çıkılarak ulaşılabilecek çıkarımlar şu şekildedir: Sevgilinin bahçesini görmek ağlatır, vatani anmak ağlatır, gurbet ağlatır,⁹⁰² garipler ağlar, ansızın ağlanır.

Yârin kirpiğinin hayalini görmek ağlatır

Göz ki peykānuñ hayâliyle saçar her yaña eşk

Bir sadefdür katre-i bārâni eyler dürr-i nâb (FD-İP g.34/6)

⁹⁰¹ Ölüm düşüncesinin ağlatması hakkında bkz. (FD-İP g.280/5)

⁹⁰² Gurbetlik olmak ağlatır: (FD-İP g.200/1)

(Ey sevgili!) Gözüm senin peykan nitelikli kirpiğinin hayali ile her yana yağ saçar; (bu özelliğiyle adeta) yağmur damlasını inciye çeviren bir sedeftir.⁹⁰³

Denizde istiridyeye (sedef)⁹⁰⁴ düşen nisan yağmurunun kıymetli⁹⁰⁵ bir inciye dönüştüğüne olan inanca yer verilen mısralarda inciden kasıt gözyaşdır (teşbih). Etrafa saçılan inci değerindeki yaşın sevgilinin kirpiğinin⁹⁰⁶ hayalini⁹⁰⁷ görmekte aktığı söylenir.

Göz yolunu tutmalı ve o yoldan çıkmamalıdır

Dutagör göz yolın ey eşk kim temkînüm eksükdür

Bu sûret-hânenüñ gördükçe nakşın hayretim artar (FD-İP g.81/3)

Ey gözyaşım! Göz yolunu iyi tut, zira ölçüsüzüm vakarım yoktur; bu suretler evi olan dünyanın nakşını gördükçe hayretim artıyor.

Dünya türlü türlü suretlerle doludur ve bu çeşitlilik kendine bakını hayrete düşürür. Akıl gördüklerinden hayrete düşünce gözyaşı akmaya başlar. Şair bu hususta gözyaşını uyarır ve onun da kendisine benzeyip ölçüyü kaçırmamasını, yoldan⁹⁰⁸ çıkmamasını, vakarlı davranmasını ister. Tabiatının değişkenliği sebebiyle onu ikaz eder.

Göze toz kaçınca ağlanır, ağlamak âşığı hoşnut eder, sürme çekilen göz yaşarır

Hoşam kim dem-be-dem giryân gözüm ol hâk-i pādandur

Ziyânı olmaz ol göz yaşınıñ kim tütüyādandur (FD-İP g.85/1)

Vakit vakit ağlıyorum ve bundan memnunum çünkü sebebi sevgilinin ayağının tozunun gözüme kaçmasıdır; (nitekim) sürme nedeniyle gözün yaşarması ziyan değildir.

⁹⁰³ Nisan yağmurunun istiridyede inciye dönüşmesi inancına dair bkz. (FD-İP g.111/7)

⁹⁰⁴ Gözyaşının sedefle beraber anıldığı beyitler: (FD-İP g.111/7)

⁹⁰⁵ Gözyaşının değerine/ kıymetine vurgu yapan beyit örneği için bkz. (FD-İP g.121/5, g.282/3). Gözyaşının kadınınin kalmadığına, kıymetsiz olduğuna dair bkz. (FD-İP g.189/4, g.297/6)

⁹⁰⁶ Yârin kirpiğinin ağlatmasına dair bkz. (FD-İP g.73/1)

⁹⁰⁷ Sevgilinin hayali ağlatır: (FD-İP g.70/3, g.282/4, muh.1-III/5)

⁹⁰⁸ Gözyaşının gönül ülkesine giden yoldan geçmesine dair bkz. (FD-İP g.107/2)

Göze toz kaçınca ağlanır.⁹⁰⁹ Fakat bu toz sevgilinin ayağından geliyorsa dökülen yaş ayrı bir mana kazanır. Çünkü işin içinde aşk acısı mevcuttur. Bu hal üzere ağlıyor olmak âşığı memnun eder.⁹¹⁰ Ayrıca beyitte sürme çekilen gözün yaşarması⁹¹¹ durumu anlatılır.

Azrail'in âşığın canını almasına engel olur, girdaplı sele döner, yârin yokluğu ağlatır

Töküp göz yaşını sensiz helâküm isterem ammâ

Ecel peykine seyl-i eşk girdâbı güzer virmez (FD-İP g.111/2)

(Ey sevgili!) Sensizken ağlıyorum ve helak olmayı diliyorum ama ecel habercisi Azrail, gözyaşı selimin girdabını geçip yanıma gelemiyor.

Sevgilinin yokluğu ağlatır. Girdaplı⁹¹² yapısıyla, sel olmasıyla, helak etmesiyle, geçit vermeyişiyle gözyaşı Azrail'e dahi mâni olmasıyla anılır.

Ayrılık ağlatır, gönül ağlar, ikbal talihsizliği ağlatır

Gitdi başuñdan gönül ol serv-kaddüñ säyesi

Ağla kim idbâra tebdîl oldı ikbâlün senün (FD-İP g.166/2)

Gönül, başından o servi boylu sevgilinin gölgesi gitti; ağla, (zira) ikbalin talihsizliğe döndü.

Servi⁹¹³ boylu sevgiliden ayrılmak âşığın gönlünü⁹¹⁴ ağlatır. Ayrılık ikbal talihsizliği⁹¹⁵ şeklinde algılanıp ağlama sebebi gösterilir.

Çeng ile ud ağlar, felek ağlatır

Muhâlif devrden gül-gün şarâbı kana degşürdüm

Sürüdüñ çeng ü üdüñ nâle vü efgâna degşürdüm (FD-İP g.202/1)

⁹⁰⁹ Toz kaçan gözün yaşarmasına dair bkz. (FD-İP g.85/8)

⁹¹⁰ Ağlamaktan hoşnut olan âşık temasının ele alındığı beyitler: (FD-İP g.117/5, g.223/5, g.235/1). Gözyaşı âşığı mutlu eder: (FD-İP g.263/5)

⁹¹¹ Sürme çekilen gözün yaşarmasına değinilen beyit örneği için bkz. (FD-İP g.85/8)

⁹¹² Gözyaşının girdaplı olmasını işleyen beyitler: (FD-İP g.90/2, g.112/6, g.157/4)

⁹¹³ Gözyaşının serviyile beraber anıldığı ve alakalandırıldığı diğer örnekler: (FD-İP g.187/4, g.305/1, müs.1/3)

⁹¹⁴ Gönlün ağlamasını konu alan diğer örnekler: (FD-İP terk.I-1/2, k.32/22, g.9/1, g.9/5, g.63/5, g.84/2, g.90/5, g.211/1, g.259/3, g.260/4, mur.1-I/1)

⁹¹⁵ Talihsizlik ağlatır konusunu ele alan diğer örnek için bkz. (FD-İP g.109/3)

Gönlümce dönmeyen felek yüzünden gül renkli şarabı kana (kanlı gözyaşına) çevirdim; türküyü icra eden çeng ile ud sesini ise ağlayışıma ve feryadıma çevirdim.⁹¹⁶

Çeng ve ud sesinin⁹¹⁷ ağlayıp feryat eden âşığa benzetildiği dizelerde feleğin⁹¹⁸ ağlattığı vurgulanır. Akan yaş kanlıdır ve bu bakımdan gül renkli şarapla arasında alaka bulunur.

Yol keser, koşarcasına akar, engel olur, yârin nazlı yürüyüşü ve âşığa doğru gelişi ağılatır

Durgurma yolların yügürüp dutma ey sirişk

Ol servi idende nâz ile bizden yaña hırâm (FD-İP g.204/5)

Ey gözyaşı, servi boylu sevgili naz ede ede bizden yana geleceği vakit, koşarcasına hızlanıp onun yolunu kesmeyesin.

Sevgilinin nazlı yürüyüşü yahut âşığa doğru gelişi⁹¹⁹ ağlama sebebi gösterilir. Gözyaşı ise yol kesecek kadar çok olması ve koşarcasına süratli akmasıyla⁹²⁰ beyitte işlenir.

Perişan hale düşmüş birini görmek ve acıma duygusu ağılatır, göze kirpik kaçması ağılatır, âşığın haline halk ağlar

Sınmış müje tek halk gözinden akıdur yaş

Nezzâre-i za‘f-ı beden-i müy-misâlüm (FD-İP g.205/4)

Halk, kıl gibi inceliş zayıflayan bedenimi görünce gözüne kopmuş kirpik kaçmışçasına yaş akıtır.

Beyte göre; perişan hale düşmüş birini görmek, acıma duygusu, göze kirpik kaçması insanı ağlatan nedenlerdir. Ayrıca halkın ağlaması âşığın halinin ne denli kötü olduğuna gösterge kabul edilebilir.

Ağyara yer bırakmamak için akar, yârin mahallesini kaplar, sel olur

⁹¹⁶ Ağlamanın çeng sesiyle benzeştirilmesine dair bkz. (FD-İP g.117/1, g.253/7, g.300/4, muh.1-III/2)

⁹¹⁷ Ud, def, çeng gibi müzik aletlerinin sesinin ağlamaya benzetilmesine dair bkz. (FD-İP rub.23)

⁹¹⁸ Feleğin ağlatmasını konu alan beyitler: (FD-İP k.26/32, k.35/9, k.39/35, g.150/6, g.195/5, g.200/2, g.279/5)

⁹¹⁹ Sevgilinin gelişi âşığın ağılatır (FD-İP g.297/6).

⁹²⁰ Gözyaşının koşarcasına akmasıyla ilgili bkz. (FD-İP g.252/4)

Temennā-yı visālūñ-çün degül giryem budur kasdum
Ki seyl-i eşkden yir kalmaya küyumda agyāra (FD-İP g.253/5)
(Ey sevgili!) Ağlamama sebep sana kavuşma temennisi değildir; amacım sevgilinin mahallesini gözyaşı seliyle kaplayarak ağyara yer bırakmamaktır.
Sevgilinin mahallesini kapladığı söylenen gözyaşı ağyara yer bırakmaz.
Dolayısıyla yârin mahallesine ağyar girmesin diye âşğın ağladığı anlaşılır.

Mahşer düşüncesi ve korku ağlatır, günahkârlık ağlatır

Defteri a‘mālimūñ hatt-ı hatādandur siyāh
Kan töker çeşmüm hayāl itdükçe hevl-i mahşeri (FD-İP g.276/5)
Amel defterim işlediğim hataların kaydı ile siyahlaşmıştır; mahşer korkusunu hayal ettikçe gözüüm kan döker.
Mahşeri düşünmek, korku,⁹²¹ günahkârlık⁹²² ağlama sebebi addedilir. Ayrıca gözün “kan döktüğü” söylenerek durumun vehamet derecesi artırılır.

Mahşer meydanını kaplayabilir, sevgilinin dergâhına layık bulunmayabilir, ceza günü ağlanır

Mahşeri eşküm virür seyl-āba ger rüz-ı cezā
Olmasa makbül dergāha sirişküm gevheri (FD-İP g.276/6)
Gözyaşımın incisi dergāha kabul edilmezse ceza gününde mahşer meydanını gözyaşım sele verir.

Mahşer meydanını kaplayacak denli çok olduğu belirtilen gözyaşı sel olup akmasıyla, inciye benzetilmesiyle, sevgilinin dergâhına layık bulunmayabilişiyile ele alınır. Ceza gününde ağlamak söylemi ise dini inanışa dayanan bir tasavvurdur.

Aşk denizinin incisidir, alıcısı bizzat Allah’ın lütfudur

Gevheridür ‘ışk bahrinūñ Fuzūlî āb-ı çeşm
Lîk bir gevher ki lutf-ı Hak añadur müşteri (FD-İP g.276/7)

⁹²¹ Korku ağlatır (FD-İP g.90/5). Vehim ağlatır (FD-İP g.90/5).

⁹²² Günah/ günahkârlık ağlatır (FD-İP rub.64). Allah’ın kahrı kâfirleri ağlatır (FD-İP k.12/35). Cehennem ehli ağlar (FD-İP k.12/35)

Fuzûlî, gözyaşı denilen şey aşk denizinin incisidir; lakin alelade bir inci değildir, aksine onun müşterisi Allah'ın lütfudur.

Alıcısı bizzat Allah'ın lütfu olduğu söylenen gözyaşı incileri (teşbih) aşk denizinde bulunan kıymetli unsurlar olarak betimlenir.

Gönül kanına gark olmak ağlatır, kan dökerek suç işler

Gark-ı hün-âb-ı dil itdi dîde-i giryân beni

Anca merdüm kanını tökdüm ki dutdı kan beni (FD-İP g.279/1)

(Ey sevgili!) Beni ağlatan şey gönül kanına gark olmaktır; öyle çok adam/göz bebeği kanı döktüm ki şimdi de beni onların kanı tutuyor.

Gönül kanına gark olmanın âşığı ağlattığı ifade edilir. Bu sebeple akan yaş kanlıdır. Kan dökmek ifadesi tevriyeli kullanımla suç işleyip birini (merdüm) öldürmek manasında da kullanıldığı için “merdümün kanının âşığı tuttuğu” söylemine yer verilir.

Ağlama sebeplerinden sonra tezin bu başlığı altında gözyaşına dair özelliklere ve benzetmelere yer verilecektir. Manaca yakın konuları işleyen beyitler alt alta verilmiştir.

Bülbülün ötüşü ağlamaya benzetilir, ağlama sesi uyandırır veya uyutmaz

Bülbülün zâr itdüğü feryâdlar te'sîridür

Bî-sebep hâb-ı ademden olmamış bî-dâr gül (FD-İP k.10/34)

Bülbülün ağlayışı ve ettiği feryadın tesiriyle sevgili yokluk uykusundan boşuna uyanmadı.

Yokluk uykusundaki kişi gaflet içindedir. Onu bu halden kurtarmak gerekir. Bülbül ettiği feryatlarla sevgiliyi içine düştüğü bu gafletten kurtararak yarar sağlamış olur.

Bülbülün ötüşünün⁹²³ ağlamaya istiare edildiği mısralarda ağlamak ile feryat⁹²⁴ etmek tenasübi alakayla kullanılır. Ağlama sesinin uyandırma ve

⁹²³ Bülbülün ötüşünün ağlamaya istiare edildiği örnekler: (FD-İP k.21/11, k.21/32, k.29/1, g.50/7, g.82/7, g.170/1, g.210/2, terc.1-III/1)

⁹²⁴ Ağlamanın feryat figan etmekle beraber geçtiği örnekler: (FD-İP k.32/22, g.82/7, g.88/1, g.126/3, g.162/7, g.183/2, g.187/7, g.210/2, g.218/7, g.269/2, g.305/5, muh.1-II/3, muh.1-II/6, müs.2/3, rub.53)

uyutmama⁹²⁵ özelliğine değinilir, yokluk uykusundan uyandırması nedeniyle de yararı dokunduğu ima edilir.

Kör eder, sel çokluğundadır

Olmuş iken eşk seyl-âbıyla a‘mā şükr kim

Buldı çeşm-i mülk hâk-i makdemüñden iktihâl (FD-İP k.25/9)

Gözyaşı seliyle kör olmuşken şükürler olsun ki memleketin gözü Ayas Paşa'nın ayağının toprağını sürme edinebildi.

Evvelki inanişâ göre çok ağlamak gözü kör edebilirdi. (Örneğin Hz. Yakup oğlu Hz. Yusuf'un kaybolmasıyla çok ağlamış ve gözü kör olmuştur.) Göze sürme çekmek ise hem bakışı keskinleştirip rahat bakmayı sağladığına hem de gözü pek çok hastalığa karşı koruduğuna inanılmaktaydı. Zira sürmede göz hastalığını iyileştirecek malzemeler bulunurdu. Bilhassa kurak bölgelerde rüzgârın etkisiyle göze toz kaçması ve gözün mikrop kapması sık rastlanan bir hadiseydi. Hatta lapus lazuli taşı (lacivert taşı) kullanmanın tarihine inildiğinde göze sürme çekmenin süslenmekten çok gözü tedavi amaçlı kullanıldığı anlaşılır.

Sel olacak kadar aşırı derecede ağlamaktan körelen⁹²⁶ gözün sürme vasıtasıyla iyileştiği söylenen beyitte gözü hastalanan şahıs memlekettir (Bağdat). Hasta gözü sıhhate kavuşturan sürme ise Ayas Paşa'nın ayağının toprağından⁹²⁷ elde edilir. O sebeple Paşa'nın Bağdat'a gelişi büyük iyilik addedilir. Beyitte gözyaşı sele teşbih edilir.

Âşığı içine katacak sel boyutundadır, kabarcıkların

‘Işk ser-geştesiyem seyl-i sirişk içre yirüm

Bir habâbem ki hevâdan doludur pîrehenüm (FD-İP g.206/5)

Gözyaşı seli içindeyim ve gömleği hava/ heves ile dolu bir su kabarcığıym, aşk ile döneniyorum.

Gözyaşı selinde (teşbih) dolanan âşığın içi tıpkı kabarcığın içinin havayla dolu olması gibi aşkla doludur. Yani âşığın içi ve çevresi tamamen aşktan

⁹²⁵ Gözyaşının uyutmaması yahut gözün kapanmasına engel olması hakkındaki beyitler: (FD-İP g.70/3, g.118/6, g.264/4)

⁹²⁶ Ağlamak gözü bozar (FD-İP g.262/4).

⁹²⁷ Gözyaşının sevgilinin ayağının toprağıyla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP g.76/2)

müteşekkildir. Burada gözyaşı kabarcıklanan, içine katıp götüren, döndürüp dolandıran yapısıyla tasvir edilir.

Gözdeki sürmeyi ve tozu toprağı götürür

Hāk-i dergāhın nazardan sürme ey seyl-āb-ı eşk

Kılma zāyi‘ sürme-i çeşm-i cihān-bînüm benüm (FD-İP g.207/3)

Ey gözyaşı seli, yârin dergâhının toprağını gözümden sürüp götürme; dünyayı görmemi sağlayan o sürmeyi ziyan etme.

Göze sürme çekmek hem gözdeki hastalıkları iyileştirmek için hem de güneşi bol memleketlerde bakışı keskinleştirmek için sıklıkla uygulanan bir yöntem kabul edilir. Klasik şiirde sevgilinin dergâhının toprağı âşığın gözüne süreceğı en kıymetli sürme olur. Fakat yârin dergâhına akan gözyaşı seli (teşbih) maalesef ki bu sürmeyi gözden sürmekle ziyan⁹²⁸ etmekte, âşığı endişeye sürüklemektedir.

Sükûnet bulması için yârin mahallesinin toprağına kavuşmalıdır, ağlamakla göz hastalanır, sürme çekerken göz yaşarır

Tabîbā hāk-i kûy-ı yârdandur eşk teskîni

Bize arturma zahmet göz yaşardur tütüyâlerden (FD-İP g.226/7)

Ey tabip, yârin mahallesinin toprağıyla gözyaşım sükûnete erecektir; (hal böyleyken deva niyetine) göz yaşartan sürme verip de bize acı çektirmeyesin.

Eskiden göz hastalıklarının tedavisinde merhem nitelikli sürme kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca sıcak iklimde güneşin göz alıcı özelliğini azaltmak, bakışı keskinleştirip rahatlatmak için yine sürme kullanımı yaygınlaşmıştır. Beyitte ağlaya ağlaya gözü hastalanan âşığa hekimin sürme verdiğini, ancak bu sürmenin âşığa eziyet etmekten başka işe yaramadığı anlaşılır. Üstelik bu sürme gözyaşım azaltacağına çoğaltmaktadır. Ağlamaktan hastalanan âşığın gözüne deva olacak tek şey yârin mahallesinin toprağından yapılacak sürmedir.

⁹²⁸ Sevgilinin yolunun toprağını gözüne sürme edinen âşığın sürmesini mahveden gözyaşıyla ilgili bkz. (FD-İP g.223/1)

Sürme sürerken gözün yaşarmasına, yaşın gözü hastalandırmasına, teskin olmayan yaşın yârin mahallesinin toprağıyla dinebileceğine⁹²⁹ değinilerek beyitte “dert ve deva” temi işlenir.

Âşığı rezil eder, düşmanlık sebebidir

Dostlar kan yaş töküp kıldı beni rüsvâ-yı ‘ışk

Veh ki düşmen çıkdı âhır dîde-i pür-hün baña (FD-İP g.14/4)

Dostlar! Kanlı yaşlar döken göz yazık ki sonunda bana düşman çıktı; (çünkü) kanlı yaş döküp beni aşk bahsinde rezil etti.

Aşk sırrını ifşa ettiği⁹³⁰ için âşığı rezil eden⁹³¹ kanlı gözyaşı düşmanlık sebebi addedilir.

Lale renklidir, delil ve nişane olur

Diyâr-ı derd ser-gerdâniyam her kim beni ister

Delîl-i râh katre katre eşk-i lâle-günumdur (FD-İP g.99/2)

Ben dert diyarında şaşkın şaşkın dolanıyorum, her kim beni bulmak isterse yola döktüğüm lale renkli gözyaşım benim delilimdir.

Lale renkli,⁹³² kanlı yaş âşığın geçtiği yollara dökülmekle kalmaz aşkı ve âşıklığı ifşa eder. Bu manada kanlı yaş aşkın, âşığın nişanesi görülür, şahitlik ettiği⁹³³ hükmüne varılarak delil kabul edilir.

Dert ve aşk yüzünden ağlayan âşık şaşkınlık ve perişanlık içerisinde betimlenir.

⁹²⁹ Yârin mahallesinin yolunun toprağıyla/ tozuyla teskin olmayan gözyaşı imgesi için bkz. (FD-İP g.227/3). Gözyaşının teskin olmayışına dair bkz. (FD-İP g.227/3). Yârin bakışına/ lütfuna vb. nail olmakla gözyaşının teskin edilmesine dair bkz. (FD-İP muk.19/8). Yardım almak, lütuf görmek ağlamayı durdurur (FD-İP k.7/20). Teselli edilmek ağlamayı durdurur (FD-İP k.7/20)

⁹³⁰ Gözyaşı aşk sırrını, aşk derdini ifşa eder: (FD-İP g.57/3, g.127/1, g.157/4, g.192/1, g.218/7, g.263/5, g.275/2, g.303/7, g.305/2). Gözyaşının âşığı gammazlamasına dair bkz. (FD-İP g.303/7)

⁹³¹ Gözyaşının rezil edip utandırma halini konu edinen beyitler: (FD-İP g.157/4, g.275/2, g.303/7). Gözyaşından evvel âşığı rezil eden başka hallerin olduğunu ve gözyaşını aklayan beyit örneği için bkz. (FD-İP g.280/7)

⁹³² Gözyaşı lale renklidir (FD-İP g.176/2, g.215/1, g.234/1, g.235/1, g.260/4, g.274/7, g.292/1).

⁹³³ Gözyaşının şahitlik görevi üstlenmesine yahut delil görevi görmesine dair bkz. (FD-İP g.98/5). Kanlı gözyaşının aşk davasının ispatı oluşu hakkında bkz. (FD-İP g.229/3)

Nuh Tufanı'na benzetilir, uzun süredir akmaktadır, aşk davasının sembolüdür

Gözüm merdümleri çokdan kılurlar da'vî-i 'ıškuñ

Ne hâcet yaşların sormak añarlar Nüh tūfânın (FD-İP g.225/6)

(Ey sevgili!) Göz bebeklerim uzun zamandır senin aşkının davasını gütmektedir; (bahis benim gözyaşından açılınca millet) Nuh Tufanını anarken (yaşımın ne zamandır aktığını) sormanın lüzumu ne?

Nuh Tufanına teşbih edilen gözyaşının Tufan zamanından beri aktığı ifade edilir. Bu sayede dillere destan olmuştur. Durmadan sürekli akan yaş aşk davasının ispatıdır ve en ufak şüphe kabul etmez.

Âşığın gömleğini yırtıp onu rezil eder, kanı yıkayıp temizler, yarıklar açar

Andanam rüsvâ ki seyl-âb-ı sirişküm çâk idüp

Zahm-ı tîguñ kanı giydirdükçe pîrâhen baña (FD-İP g.16/3)

(Ey sevgili!) Kılıç misali kirpiklerinin açtığı yaradan akan kan bana gömlek oldu; (fakat) gözyaşımın seli bu gömleği yırtmakta ve beni rezil etmektedir.

“Vücutta kan madde hayatının devamını temin eder. Aşkın kılıcı kanımı akıtarak beni maddeden temizliyor ve vücudumu kana buluyor. Bu sevinilecek bir şeydir. Gözyaşı eğer su gibi berrak akarsa masiva için akıyor demektir. Vücuttaki masiva için akan gözyaşı maddeden temizlenmeyi ifade eden kanı silip götürüyor ve beni bir taraftan maddeye, masivaya götürdüğü, bir taraftan da parça parça gömlekle kaldığı için beni âlem rüsva ediyor.” (Tarlan, 2001: 35)

Kanı yıkama/ temizleme⁹³⁴ özelliği, aşk sırrını ifşa etmesi, rezil edip utandırması, yarıklar açması yönleriyle beyte konu olan gözyaşı sele benzetilir. Kılıç⁹³⁵ ve kirpik kelimelerinin su alakası gözyaşı üzerinden ima edilir.

Âşığı meşhur eder, suya benzetilir, silip temizler

Levh-i 'âlemden yudum eşk ile Mecnûn adını

Ey Fuzûlî ben dahî 'âlemden bir ad eylerem (FD-İP g.203/7)

⁹³⁴ Gözyaşının temizleme özelliğine dair bkz. (FD-İP g.301/2)

⁹³⁵ Gözyaşının su alakası üzerinden kılıçla birlikte anıldığı beyitler: (FD-İP g.111/4, g.209/1). Gözyaşının kılıca teşbih edildiği bir örnek için bkz. (FD-İP g.236/2)

Ey Fuzûlî, Mecnun'un adını âlem levhasından gözyaşıyla sildim; artık âlemde ben de meşhur bir ad edindim.

Mürekkeple yazılan yazının suyla silinebilme özelliğinden yola çıkılarak âşğın ağlamak suretiyle aşkıyla meşhur Mecnun'un adını yazılı olduğu yerden sildiği ifade edilir. Âşğın gözyaşı bunu yapacak kadar boldur. İşte bu yüzden Mecnun'dan üstün konumdadır ve âşğın adı âlemde dile düşmelidir.

Suya benzetilir, gömülü olanı (görünmeyeni) ortaya çıkarır

Sebze tek kıldı Fuzûlî çıkarup eşk ayān

Ten gubārında okın her nice pinhān itdüm (FD-İP g.184/7)

Fuzûlî, sevgilinin gamze okunu tenimde her ne kadar gizlemeye çalıştıysam da gözyaşı onu çıkarıp çimen gibi ayan beyan etti.

Beyitte toprağa gömülen dal parçalarının akan suyun aşındırmasıyla meydana çıkması anlatılmaktadır. Su âşğın gözyaşıdır (istiare), dal sevgilinin gamze oklarıdır, toprak ise âşğın tenidir. Gözyaşı suyunun buradaki görevi “ifşa etmek” şeklindedir.

İkiyüzlülüğü yansıtır, cıvayla (gümüş suyu) temsil edilir, yol keser

Silk-i ehl-i hālet çekmiş zāhidi eşk-i riyā

Mis gibi kim sîm kadrin bildirür sîm-āb aña (FD-İP g.18/8)

Zahidin ikiyüzlü gözyaşı onu hal ehlinin (âşğın) yoluna çekmiş, bu tıpkı cıvanın gümüşün kıymetini bakıra bildirmesi gibidir.

Hal ehli; hali-tavrı güzel olan, gönül sahibi velilerdir. Beyitte ehl-i halden kasıt âşıklardır. Sim-āb adıyla beyitte anılan madde cıvadır. İngilizce “quicksilver” denilen cıva çok çabuk buharlaşmasıyla bilinir. Ele avuca sıgmaz, çok hareketli, yerinde durmaz kişiler için “cıva gibi” tabiri kullanılır. Beyitte cıva⁹³⁶ ile kast edilen zahidin gözyaşıdır (teşbih).

Beyitte kimya/ simya ilminden bahsedilmektedir. Simyacının gümüş elde etmek için kullanacağı yöntem cıvaya kalay damlatmaktır. Hal ehli -yani âşıklar- hakiki aşkı yansıtan gözyaşıyla bu simyayı rahatlıkla gerçekleştirir. Fakat yalancıktan ağlayan zahid de gümüş elde etmek istemektedir. Bu maksatla döktüğü

⁹³⁶ Gözyaşı gümüş suyuna benzetilir: (FD-İP g.223/7)

ikiyüzlü gözyaşıyla âşıkların yolunu kesmeye ve onlara gümüş elde etme ilminin kıymetini anlatmaya kalkar. Bu tıpkı gümüş suyunun (cıva) gidip de bakıra gümüşün kıymetini anlatmaya çalışması gibi abes bir durumdur.

Beyitte gümüş suyu (cıva) olarak bahsi geçen gözyaşı zahidin ikiyüzlülüğünün de göstergesidir. Ayrıca yol kesmesi özelliğiyle anılır.

Dalgaları vardır, girdaplıdır, denize benzetilir, feleğe ulaşır, yıldızları gark eder

Dün subh yetürdüm felege mevc-i sirişküm

Gark itdi felek üzre olan encüm ü girdāb (FD-İP g.27/5)

Gözyaşımın dalgasını dün feleğe ulaştırdım (ve bu yaş dalgası) felekteki tüm yıldızları girdabıyla gark etti.

Feleğe ulaşacak⁹³⁷ kadar çok olduğu ifade edilen gözyaşı (sembolleştirme) girdaplarıyla, gark edebilmesiyle,⁹³⁸ dalgalı olmasıyla anılırken yıldız⁹³⁹ ve felekle alakalandırılır, denize istiare edilir.⁹⁴⁰

Yârin yüzünü hatırlamak ağlatır, saçılır, yıldıza benzetilir, gündüz ağlanır

Gün çıkınca saçaram gevher-i eşk encüm tek

Giceler yāduma geldükçe meh-i ruhsârı (FD-İP g.306/3)

Geceleri sevgilinin ay gibi güzel yüzü aklıma geliyor ve güneş doğunca yıldız gibi gözyaşı saçıyorum.

Sevgiliyi hatırlayınca âşığın ağlaması motifine yer verilen beyitte gözyaşı saçılması dolayısıyla yıldıza teşbih edilir. Üstelik bu yıldız yaşlar sadece gece değil gündüzleri de görünmektedir. Diğer bir deyişle gündüz vakti dahi âşık ağlamaktadır.

⁹³⁷ Gözyaşımın feleğe ulaşacak kadar, hatta onu delip geçecek miktarda çok olmasını konu edinen beyitler: (FD-İP g.221/4, g.260/1, g.300/4)

⁹³⁸ Gözyaşımın gark etme özelliği hakkında bkz. (FD-İP g.90/2, g.166/5, g.223/7, g.279/5, g.284/4, rub.54, muh.1-III/4)

⁹³⁹ Gözyaşı yıldızla benzeştirilir (FD-İP g.109/3). Gözyaşı ve yıldızın birlikte geçtiği beyit için bkz. (FD-İP g.127/1). Gözyaşımın yıldızla teşbih edildiği beyit için bkz. (FD-İP g.290/1)

⁹⁴⁰ Gözyaşımın denize benzetildiği beyitler: (FD-İP g.108/2, g.185/7). Gözyaşımın denize (çokluk sembolü) döndüğünü anlatan bir başka örnek için bkz. (FD-İP g.171/6)

Çölü kaplar, hararetlidir, dalgalıdır, suya ve denize benzetilir

Olma ey sahrâ-nişîn gâfil degül her su serâb

Mevc-i eşk-i germ-i Mecnündür dutan sahrâ yüzün (FD-İP g.224/4)

Ey çölü kendine ikamet edinmiş kişi! Her su serap değildir, gafil olma; çölü kaplayan şey Mecnun'un hararetleli gözyaşının dalgasıdır.

Gözyaşının suyla benzeştirildiği tasvirde gözyaşının dalgalı⁹⁴¹ denize istiare edildiği görülür. Denizi hâsıl eden şey Mecnun'un hararetle dökülen yaşıdır. Ortam çöl⁹⁴² bile olsa bu yaş denizi etrafı kaplayacak çoklukta ve kuvvettedir. Onu bir serap sanmamak gerekir.

Deniz olur, aşılamayacak büyüklüktedir

Merdüm-i çeşmüm yıgar peykânlaruñ mümkün degül

Ol ağaçlar birle dutmak eşk deryâsına pül (FD-İP g.174/4)

(Ey sevgili!) Göz bebeğim bakışının oklarını bir araya yıgar, (ancak) o ağaçlarla gözyaşı denizine köprü kurmak pek mümkün değildir."

Sevgilinin bakışı âşığa saplanan bir oktur. Âşık bu okları üst üste yıgarak bir köprü kurmaya ve gözyaşından mamûl denizi (teşbih) aşmaya çalışır. Ancak gözyaşı öyle coşkundur, öyle engindir ki üstüne köprü kurulacak gibi değildir. Aşılmaz. Yani gözyaşı miktarca yârin gamze oklarından kat kat fazladır.

Gümüşe ve paraya benzetilir, âşığa zulmeder, akıp gider

Yüri yeter baña ey sîm-i eşk bî-dâd it

Ger akça ile alınmış kul isem âzâd it (FD-İP g.45/1)

Ey gözyaşımın gümüşü, akıp gitmelisin, bana ettiğin zulüm kâfidir; eğer akçe ile satın alınmış bir köleysem beni azat et.

"Gözyaşı gümüşe benzer. Aynı zamanda gümüş, para demektir. Burada iki mana da vardır:

- 1. Gözyaşı olarak bana zulmediyorsun.*
- 2. Beni para verip köle ediyor ve sonra zulmediyorsun. Bu suretle köleyi satın alan para oluyor. Para ise gözyaşıdır."*

Yürü kelimesinde de iki mana vardır:

- 1. Haydi buradan kalk git.*
- 2. Durma ak.*

⁹⁴¹ Gözyaşının dalgalı yapısından bahseden beyit için ayrıca bkz. (FD-İP g.286/6)

⁹⁴² Gözyaşının çöl ile anıldığı örnek için bkz. (FD-İP g.252/4)

Gözyaşı gümüş para olduğu için 'ben senin paran ile alınmış kölen isem bile artık yeter bana zulmetme' diyor." (Tarlan, 2001:124)

Paraya,⁹⁴³ gümüşe teşbih edilen gözyaşı akıp gitmesi, âşığa zulmetmesiyle ele alınır.

Gümüştendir, melamilerin tahtıdır

Ey Fuzûlî ben melâmet mülkinüñ sultâniyam

Berk-1 âhum tâc-1 ser sîm-i sirişküm taht-1 âc (FD-İP g.49/7)

Ey Fuzûlî ben melamet ülkesinin padişahıyım; ahımın yıldırımı tacımdır, gümüş gözyaşım ise fildişinden tahtımdır.

Gümüştendir olduğu söylenen gözyaşı melâmilerin tahtı addedilir. Ayrıca gözyaşı “yıldırım, ah, fildişi” kelimeleriyle alakalandırılır.

Kabarcıklanır, gümüşe benzetilir, kıymetlidir, kişiyi dünya alakasından vazgeçirtir

Habâb-1 eşk ü ah-1 pür şerer kılmış beni fârig

Cihânuñ kasr-1 sîm-endüd u kâh-1 zer-nigârından (FD-İP g.220/3)

Gözyaşı kabarcığı ile kıvılcımla dolu ah, beni dünyanın gümüş parıltılı kasırlarından ve altın süslemeli köşklerinden vazgeçirdi.

Kabarcıklanan ve gümüşe teşbih edilen yaş gümüşlü köşkten evla tutulur.

Nihayetsizdir, tükenmez, nakit paraya ve hazineye benzetilir, adaktır

Nezr itmişem firâkuña kim yok nihâyeti

Nakd-i sirişkümü ki tükenmez hızânedür (FD-İP g.87/4)

Tükenmez bir hazine gibi olan gözyaşı nakdimi ayrılığa adadım, zira nihayetsizdir.

Nihayetsizliği, tükenmezliği⁹⁴⁴ dile getirilen gözyaşı bu özellikler üzerinden nakit paraya ve hazineye⁹⁴⁵ teşbih edilir. Gözyaşının adak olduğu söylenir.

⁹⁴³ Para gözyaşına benzetilir (FD-İP k.10/53). Gözyaşının paraya teşbih edildiği bir örnek için bkz. (FD-İP rub.26). Gözyaşı nakit parayla beraber anılır: (FD-İP g.98/4)

⁹⁴⁴ Gözyaşının tükenmeme özelliğine vurgu yapan beyit için bkz. (FD-İP g.107/7)

⁹⁴⁵ Gözyaşı hazineye benzetilir: (FD-İP g.98/4, müs.2/2)

Gözde durmadan dolanır, gezegene benzetilir, damla damladır

Gözde gezer çizginüp katre-i eşküm müdām

Katre-i eşküm gibi çerhde seyyāre yok (FD-İP g.58/5)

(Ey sevgili!) Gözümde yaşam damlalar halinde hiç durmadan dolanıp geziyor; felekte onun gibi seyyare yoktur.

Damla damla⁹⁴⁶ akan, hiç durmayan ve bu hal üzere gözde dolandığı için gezegenle/ seyyareyle benzeştirilen gözyaşı tüm gezegenlerden üstün tutulur.

Yüz sürer, gözden düşer, küstahlık eder, edeple ağlanmalıdır, gözyaşı gizlenmelidir, yârin mahallesine ulaşır

Sakla ey eşk edep gitme ser-i küyuña çok

Ki düşer gözden ü yüzden sürülür her güstāh (FD-İP g.60/5)

Ey gözyaşım, edepli ol ve kendini sakla ve sevgilinin mahallesinin başına çok da varma, zira gözden düşen ve yüz süren her küstah sürülür.

Yüz sürmek, gözden düşmek deyimlerinin tevriyeyle kullanıldığı beyitte edeple ağlamanın,⁹⁴⁷ göz yaşını gizlemenin gereği vurgulanır. Yârin mahallesine ulaşmasıyla ele alınan gözyaşı küstahlıkla⁹⁴⁸ itham edilir.

Kızıl renktedir, gizlenmeye çalışılır, saklanmaması gerekir, armağan niteliklidir

Ey Fuzûlî böyle pinhān dutma eşk-i ālūñi

Eyle bu reng ile kim vār ol gül-i handāna ‘arz (FD-İP g.141/7)

Ey Fuzûlî, gözünü kızıl yaşını saklama, onu var olduğu bu rengiyle sevgiliye sun, manasındaki beyitte gizlenmek istenen kanlı yaş yâre verilecek armağan hükmündedir.

Çokluğuyla kendinden nefret ettirir, dostluğu bozar

Eşk-i āhum nefreti kat‘ itdi ilden ülfetüm

Çizginen çevremde ya gird-ābdur ya gird-bād (FD-İP g.63/4)

⁹⁴⁶ Gözyaşının damla damla olmasından bahseden beyitler: (FD-İP g.88/1, g.88/2, g.94/3, g.98/5, g.289/9, g.297/6)

⁹⁴⁷ Edeple ağlamak konusuyla ilgili bkz. (FD-İP g.223/1)

⁹⁴⁸ Gözyaşının küstahlık özelliğiyle anıldığı örnek için bkz. (FD-İP rub.33)

Döktüğüm yaş ile ettiğim ah herkesi öyle nefret ettirdi ki tüm dostluklarım sona erdi; etrafımda yalnızca girdap ile hortum gezinir.

Çokluğu yüzünden kendinden nefret ettirdiği⁹⁴⁹ anlatılan gözyaşı hakkında dostluğu bozma ithamı yapılır. Girdap ve hortum gözyaşı ile alakalandırılır.

Acıdır, sevgiliyi gülümsetir, âşığı amacına ulaştırır

Açılır gönlüm gehî kim girye-i telhim görüp

Açar ol gül-ruh tebessüm birle la‘l-i nüş-hand (FD-İP g.64/4)

Sevgili âşığın döktüğü acı acı yaşları görünce bu durum hoşuna gider⁹⁵⁰ ve gül yanağı, lal dudağıyla tebessüm eder. Yârin gülümsemesiyle âşığın gönlü açılır, ağlaması durur.⁹⁵¹ Âşığı amacına ulaştırır. Gülmekle⁹⁵² birlikte anılan ağlamanın acılığından⁹⁵³ bahsedilir ve ferahlattığı da söylenir.

Lale renklidir, gül gül damlar, etrafı gül bahçesi yapar, tazedir, tazeler, etkileyip değiştirir

Eksilmesün tarâvetün ey eşk-i lâl-gün

Gül gül damup makâmumızı gülşen eyledün (FD-İP g.163/5)

Ey lale renkli gözyaşım, tazeliğin eksilmesin; gül gül damlayarak makamımızı gül bahçesine çevirdin.

Beyitte gözyaşı lale renkli oluşuyla, taze olması ve tazelemesiyle, gül gül damlamasıyla, âşığın makamını gül bahçesine çevirmesiyle, etkileyip değiştirmesiyle ele alınır.

Lal taşına benzer, kanlıdır, sevgilinin yoluna akar, korkuyla âşığın eteğini tutar, âşığın dostudur ve ondan ayrılmayı istemez

Eşk la‘li reh-i ‘ışkuñda dutupdur etegüm

⁹⁴⁹ Gözyaşının biktirmasından, nefret, şikâyet ve imdat ettirmesinden bahseden beyitler: (FD-İP g.107/7, g.203/3, g.267/5)

⁹⁵⁰ Âşığın ağlaması sevgilinin hoşuna gider: (FD-İP g.50/7)

⁹⁵¹ Gözyaşının yahut bir su ögesinin durgunlaşmasına, sakinleşmesine dair bkz. (FD-İP g.108/2)

⁹⁵² Sevgilinin gülmesi için âşığın ağladığını konu edinen beyitler: (FD-İP g.66/1, g.70/1). Ağlamakla gülmenin birlikte geçtiği beyitler: (FD-İP g.66/1, g.70/1, g.170/2, g.174/9). Ağlamakla gülmenin karşıtlığına vurgu yapılan örnek için bkz. (FD-İP g.32/1, tah.2/4)

⁹⁵³ Gözyaşının acı olmasına dair bkz. (FD-İP g.207/5)

Korhuluhdur nice salup gidelüm yoldaşı (FD-İP g.291/3)

(Ey sevgili!) Senin aşkının yolundayken ben, lal taşına benzeyen kanlı gözyaşım eteğimi tutar; zira korkmaktadır, bu yoldaşımı bırakıp da nasıl geleyim?

Kanlı olması nedeniyle lal taşına benzetilen yaş sevgilinin yoluna akar zira aşk başlı başına ağlama sebebidir. Dökülen yaş korkup da yoldaşının⁹⁵⁴ eteğine sarılmış birisi gibidir ve âşığın eteğini tutar (tevriye). Âşık bu sebeple engellenir ve yoldaşını bırakıp da sevgilinin yanına bir türlü gidemez, bu halden şikâyet eder.

Gül renklidir, sel olur, zincir görevi üstlenir, bağlar, engel olur

Müjem ser-çeşmeler menzil dutan âşüfte Mecnündür

Anuñçün beste-i zencîr-i seyl-i eşk-i gül-gündür (FD-İP g.90/1)

Kirpiğim, çeşme başlarını kendine mekân edinen çılğun Mecnun'a benzer; o yüzden gül renkli gözyaşımın selinin zinciriyle bağlanmıştır."

Su kıyısı, çeşme başı, vs. halk arasında cinlerin gezindiği mekân olarak bilinir. O sebeple gerek hamam gerek su kıyısı olsun böyle yerlerde gezerken cinlenmemek için dikkatli davranılması gerektiğine inanılır.

Aşk yüzünden gül renkli yani kanlı kanlı akan gözyaşı sel olur (teşbih) ve zincire döner (teşbih). Çeşme başına gelen Mecnun (Mecnun cinlenmiş demektir) gözyaşı selinin zinciriyle bağlanmış gibidir ve gözyaşı onun bir yere gitmesine engel⁹⁵⁵ olur. Nitekim alıp başını gitmesin, kaybolmasın diye delileri zincire vurmak adettir.

Âşığın kara, kuru kirpiği Mecnun'a⁹⁵⁶ benzer. Çünkü gözyaşı selinin zinciriyle o da esir kalmıştır. Üstelik aşk yüzünden onun da aklı yerinde değildir.

Ciğer kanından mamuldür, teni örter, elbise olur

Kan yeter kim dem-be-dem gözden inüp örter tenüm

Deşt-i gam Mecnünıyam ben kandan u kandan libās (FD-İP g.127/2)

(Ciğerimin kanı) Zaman zaman göze kadar ulaşır ve oradan akıp tenimi örter; dert çölünde dolanan ve elbisesi kandan mamül dert Mecnun'u benim.

⁹⁵⁴ Gözyaşımın iyi bir yol arkadaşı olmadığına dair bkz. (FD-İP g.303/7)

⁹⁵⁵ Gözyaşımın engel teşkil etmesiyle ilgili beyitler: (FD-İP g.107/2, g.164/3, g.286/3). Gözyaşı görmeyi engeller: (FD-İP g.107/2, g.297/4, g.286/3). Geçmeye müsaade etmez: (FD-İP g.107/2)

⁹⁵⁶ Gözyaşı ile Mecnun'un alakalandırılmasına dair bkz. (FD-İP g.193/3)

Gözyaşının kanlı olması aşk yüzünden parçalanan ciğerin⁹⁵⁷ bu yaşa katılması hasebiyledir. Dolayısıyla ikisi birlikte gözden çıkıp⁹⁵⁸ akar. Akan yaş vücudu boyayarak kaplar⁹⁵⁹ ve âşığa elbise olur. Kanlı yaştan mamul elbisesiyle dert çölünde dolanan Mecnun bu sebeple âşığın ta kendisidir.

Sel olur, örter, aşk derdini sır olmaktan çıkarır

Nikāb-ı sūret-i hāl eyledüm hūn-ı ciger seylin

‘Ayan rüsvālığı derd ü gam-ı pinhāna degşürdüm (FD-İP g.202/6)

Sel olup akan ciğer kanımla rezil rüsva halime örtü çektim; âşikaren görülen rezilliğimi böylece gizledim ve çaktığım aşk derdini saklamaya çalıştım.

Aşk derdi ile sel gibi ağlarken (teşbih) gözyaşına karışan ciğer kanı âşığın üstünü bir örtü gibi kaplar. Zaten âşıklığı ile rezil rüsva iken bu sayede içinde olduğu hali saklamaya çalışır. Hâlbuki iş tam tersidir. Âşığın üstünü başını örtü misali kaplayan kanlı yaş, âşıklık sırrını daha görünür kılar.

Göz bebekleri tarafından yutulur, gözden dışarı akamaz

Ey Fuzûlî gark-ı hūn-âb itdi göz merdümlerin

Göreyüm kulāb-ı müjgāna urulsun kanlu yaş (FD-İP g.133/7)

Ey Fuzûlî, döktüğün kanlı yaş, göz bebeklerince gark oldu, kirpik kancasına kanlı yaş (ciğer parçaları) vurulsun (asılsın) da göreyim.

Aşk acısıyla paralanan ciğerin parçaları gözyaşıyla birlikte göze gelir. Ciğer parçaları tıpkı kasap çengeline asılır gibi kirpik kancalarına asılır. Böylece aşkın şiddeti ortaya konur. Ancak göz bebekleri bir girdap olunca gözü doldurması gereken kanlı (ciğer parçalarıyla dolu) yaş yutulur, ciğer parçalarının kirpik kancasına ulaşması imkânsızlaşır. Bu beyitte içten içe ağlayan, aşkla ağladığını göstermeyen

⁹⁵⁷ Ciğer parçalarının gözyaşında bulunmasına dair beyitler: (FD-İP g.127/3, g.162/2, g.196/6). Gözyaşının ciğerden gelişinden bahseden beyitler: (FD-İP g.95/3, g.98/5, g.107/6, g.162/1, g.166/5, g.196/6, g.203/3, g.235/4, g.263/5).

⁹⁵⁸ Gözyaşının gözden çıkmasına dair ayrıca bkz. (FD-İP g.127/3, g.223/3)

⁹⁵⁹ Gözyaşının bir şeyi (vücut, göz bebeği, vb.) kaplamasını işleyen örnekler: (FD-İP g.133/5, g.137/1, g.279/5, muh.1-II/4). Gözyaşının toprağı, taşı, sineyi vb. bir nesneyi kana bulamasına dair beyitler: (FD-İP g.183/5, g.228/1). Kanlı gözyaşının boyamak suretiyle bir şeyi (beden vb.) örtmesi hakkında bkz. (FD-İP g.286/3)

âşık tipiyle karşılaşılır. Göz bebeği girdabınca yutulduğu için (gark olur) kirpiğe degecek kadar dışarı akamayan, kanlı gözyaşı betimlemesi yapılır.

Ciğer parçaları taşır, kaldırma ve taşıma kuvveti vardır

Bagrımuñ pārelerin gözlerüm asmış müjelerden

Merdüm-i gūşe-nişîn kandan u kandan bu alāyık (FD-İP g.152/4)

‘Ciğer parçalarını kirpiğe asan göz’ ile ‘bir köşeye çekilip inzivaya girmiş göz bebeği’, dünyaya olan alakaları yönüyle karşılaştırılır. Göz varlığın, göz bebeği yokluğun temsilidir. Göz dünya alakalarıyla doluyken göz bebeği bomboştur.

Mısralarda aşk acısıyla dökülen kanlı gözyaşının ciğer parçaları taşıdığı ve bunları kirpiğe astığı söylenir. Buradan hareketle gözyaşının kaldırma ve taşıma kuvveti olduğu anlaşılır.

Kanlıdır, yol kesen kanlı kâfire (eşkıya) benzetilir, suç işler, sevgiliyi görmeyi engeller, kirpiğe asılıp idam edilir

N’ola asarsa göz müjede eşk katresin

Asar subaşı yol kesici kanlu kâfiri (FD-İP g.268/4)

Göz, yaş damlasını kirpiğe asarsa buna şaşırılmamalı; (nitekim) subaşı yol kesen kanlı kâfiri (eşkıya) asar. Gözün subaşına, kanlı gözyaşının da yol kesen kanlı kâfire benzetildiği beyitte “suç & ceza” teması işlenir. Gözyaşının suçu âşığın sevgilisini görmesine engel olmasıdır. Yani görüş yolunu kesmek suretiyle suç işleyip bir eşkıya gibi davranması cezasız bırakılmamaktadır. Bu sebeple gözyaşının kirpiğe asıldığı (idam) söylenerek hüsn-i talil sanatına başvurulur

Kınanmakla teskin olmaz, Ceyhun’a benzetilir

Fuzûlî virmedi ta‘n okları göz yaşına teskîn

Öñin bend itmek olmaz hār u hāşāk ile Ceyhündür (FD-İP g.90/7)

Fuzûlî, kınanma okları gözünün yaşını durduramadı; (nitekim) çer çöpten bent çekmekle Ceyhun ırmağının önünü alamazsın.”

Ceyhun nehrinin⁹⁶⁰ gözyaşı için benzetilen görevi üstlendiği mısralarda gözyaşının; teskin olmamak, ayıplanmakla⁹⁶¹ yatışmamak, önü alınamamak,⁹⁶² engellenememek⁹⁶³ hususiyetlerine değinilir.

Dalgalıdır, âşığı içine katıp gezdirebilir, âşığı ferahlatmaz

Eşk mevci gezdürür her dem ten-i hâşâkümi

Mümkün olmaz eşk tahrîkiyle teskinüm benüm (FD-İP g.207/4)

Gözyaşı dalgası çer çöpe dönmüş tenimi önüne katıp hiç durmadan gezdirebilir; gözyaşı hareketlendikçe (ağladıkça) sükûna ereceğim filan yok.

Aşk insanı eritir bitirir. Adeta çer çöpe dönen vücuduyla âşık kendi döktüğü yaşın dalgaları arasında süprüntü misali gezinir ve bu ağlamak hali sona ermedikçe âşığın sükûnete ermesi pek mümkün görünmemektedir.

Hareketli ve dalgalı⁹⁶⁴ yapısı, âşığı ferahlatmayı, teskin etmeyi, önüne kattığı süprüntüyü sürüklemesi gözyaşının burada anılan hususiyetleridir.

Acındırıp merhamet uyandırır, sevgilinin dikkatini çekme vasıtasıdır

Ey Fuzûlî ola kim rahm ide yâr efgānuña

Ağlagıl zâr anca kim zâr ağlamak imkânıdır (FD-İP g.94/5)

Ey Fuzûlî, zar zar ağlamak imkânın varken ağlamalısın, ola ki sevgili senin bu feryadına merhamet eder.

Zar zar ağlama tasvirinde ağlamanın acındırma ve merhamet uyandırma yönlerine değinilir.

Aşk hastalığının belirtisidir

Tabîbâ kılmışam teşhîs derd-i 'ışkdur derdüm

Alâmet âh-ı serd ü rûy-ı zerd ü eşk-i âlümdür (FD-İP g.103/5)

⁹⁶⁰ Gözyaşının Ceyhun nehrine teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP g.162/2). Gözyaşının ırmağa istiare edilmesi hakkında bkz. (FD-İP g.256/4). Gözyaşı; su, ırmak, pınar vb.ne benzetilir: (FD-İP müs.1/3)

⁹⁶¹ Ağlamanın ayıplanmasına dair bkz. (FD-İP g.288/1)

⁹⁶² Gözyaşının önünün alınması gerekliliğine dair bkz. (FD-İP g.301/2)

⁹⁶³ Gözyaşının önünün alınmayacağı, toprak-kirpik, set, vb. ile engellenemeyeceği motifini işleyen beyitler: (FD-İP g.227/3, g.301/2). Gözyaşının engellenmesine dair bkz. (FD-İP g.301/2)

⁹⁶⁴ Mevc kelimesinin bir manası da ıstıraptır ve beyit bu şekilde çift manalı olarak okumlamaya uygundur.

Ey tabip! Hastalığımı aşk derdi olarak teşhis ettim; (zira) şiddetli ah etmeler, sararıp solmuş yüz, kanlı gözyaşı bu hastalığın alametidir.

Aşk hastalığının belirtisi kabul edilen kanlı kızıl renkli⁹⁶⁵ yaş ah etmek ve solgun yüz ile ilişkilendirilir.

Yıldızla benzeştirilir, sadece uykusuzlar/ âşıklar ağlayanın halinden anlar

Gözi yaşlularuñ hâlin ne bilsün merdüm-i gâfil

Kevâkib seyrini şeb tâ seher bîdâr olandan sor (FD-İP g.104/3)

Yıldız seyrini nasıl ki sabahlayan kişilere sormak gerekirse gözü yaşla dolu kimselerin halini de hal ehline (âşığa) sormak gerekir, gafil insanlar onun halinden anlamayacaktır. Ayrıca yaş ile yıldızın birbirine benzeştirilir.

Damla damladır, katara benzetilir, âşğın sinesinden girer, vücuda dışarıdan dert ve sıkıntı taşır

Katre-i eşküm katarı çāk-i sînemden girüp

Ten evine taşradan bār-ı gam u mihnet çeker (FD-İP g.110/7)

Damla damla gözyaşımın katarı parçalanmış sinemden girer ve ten evine dışarıdan dert ve sıkıntı yükü çeker.

Âşğın parçalanmış gönlü bir kapı⁹⁶⁶ şeklinde düşünülürse bu kapıdan geçen ve yüreğe akan gözyaşı katarı (teşbih) içeri her damlada dert ve sıkıntı taşır.

Âşğın besinidir, bahçeyi besleyen suya benzetilir

Gülşen-i gam nahliyüz perverde āb-ı dîdeden

Daglar berg āh-ı âteş-bārumuzdur bārumız (FD-İP g.112/4)

Derdin gül bahçesinde gözyaşıyla beslenen bir fidanız; yaralarımız yapraktır, ateş dolu ahımız ise meyvemizdir.

Klasik şiirde besleyip neşvünema vermesi⁹⁶⁷ gözyaşının temel özelliklerinden kabul edilir. Tasavvura göre aşk derdi bir gül bahçesidir. Âşık bu bahçede gözyaşıyla

⁹⁶⁵ Gözyaşının renkçe kızıl olmasına değinen örnekler: (FD-İP g.297/2, mur.1-I/7)

⁹⁶⁶ Bkz. Zülfe, 2011:115.

beslenen fidandır. Fidanın yaprakları âşğın yaralarıdır, meyvesi⁹⁶⁸ ise ateşten oluşan ahlardır.

Yürekteki derdi uzaklaştırılmaz, nemlidir

Nem-i eşküm mükedder hâtrımdan def-i gam kılmaz

Bu rüşendür ki nem âyîneden jengârı kem kılmaz (FD-İP g.119/1)

Gözyaşının nemi kederli yüreğimden derdi uzaklaştırılmaz; (nitekim) nem aynadan pası çıkarmazmış.

İçinde nem barındıran gözyaşının yürek aynasına yapışmış keder pasını gidermesi mümkün değildir. Dolayısıyla gözyaşının yüreği rahatlatamayacağı ima edilir.

Aşk ateşiyle yanıp heba olabilir

Cismümi yañdurma rahm it yaşuma ey bagrı daş

İhtiyât it yañmasun nâ-geh kurı yanında yaş (FD-İP g.133/1)

Ey taş bağırlı (sevgili), aman dikkat et de kuru yanında yaş yanmasın; vücudumu aşk ateşiyle yakma, gözyaşına merhamet et.

Kurunun yanında yaş da yanar⁹⁶⁹ deyişine yer verilen dizelerde gözyaşının aşk ateşinin yanında heba olup gitmesi endişesi dile getirilir. Sevgiliden gözyaşına merhamet etmesi istenir. Yoksa aşk ateşi⁹⁷⁰ üstün gelip onu yok edecektir.

Ciğer kanından çoktur, aşkın hükmünü gösterir

Sebkat itmişdi ciğer kanı gözüm yaşına bir dem

‘Işk hükm itdi yine cârî ola âdet-i sâbık (FD-İP g.152/6)

Bir ara ciğer kanı gözümün yaşını geçmek istemişti; (sonra) aşk yine hükmetti ve alışlagelen âdeti devam ettirdi.

Çokluk bakımından ciğer kanından üstün tutulan yaş aşkın hükmünü gösterir.

⁹⁶⁷ Gözyaşının suya benzetilip besleyici özelliğinin anlatıldığı örnekler: (FD-İP k.21/30, g.117/3, g.205/2, rub.4). Gözün çeşme olup gözyaşının çeşmeden akan suya benzetildiği beyitler: (FD-İP k.21/30, k.32/19, g.234/1)

⁹⁶⁸ Gözyaşı bitkileri meyvelendirir (FD-İP k.21/30, g.111/4). Meyve vermesi için fidanın/ ağacın sulanmasıyla ilgili bkz. (FD-İP g.117/3)

⁹⁶⁹ Kurunun yanında yaşın yanması motifini ele alan beyit için bkz. (FD-İP g.228/3)

⁹⁷⁰ Gözyaşının aşk ateşi karşısında yetersizliğine, onu teskin edemediğine ilişkin bkz. (FD-İP g.228/3)

Yeryüzünü kapladığı için melekleri göğe sürer, kaçacak yer bırakmaz, uzaklaştırır

Yirden ey dil göge kavmışdı sirişküm melegi

Anda hem koymayacakdur oları efgānuñ (FD-İP g.161/5)

Ey gönül, gözyaşın yeryüzündeki meleği göğe sürmüştü, gökte durmasına da ettiğin feryat müsaade etmeyecektir.

Gözyaşı yeryüzünü kaplayınca melekler çareyi göğe çıkmakta bulur. Lakin orada da rahat edemeyecektir, çünkü gönülden kopan feryatlar onları hep tedirgin edecektir.

Beyitte gözyaşı yeryüzünü kaplayacak⁹⁷¹ kadar çok olmasıyla, kaçacak yer bırakmayışıyla ve uzaklaştırması⁹⁷² ile ele alınır. Feryat etmek ile gözyaşı alakalandırılır.

Gönül ateşiyle miktarı azalır, âlemi kaplayabilir, sel olur, göz açıp kapayınca akar

Tāb-1 sūz-1 sîneden eksilmeseydi göz nemi

Göz yumup açınca seyl-āba virürdüm ‘âlemi (FD-İP g.302/1)

Gönül ateşinin hararetiyle gözümdeki nem azalmasaydı; göz yumup açana dek âlemi sele verirdim.

Âlemi kaplayacak kadar çok olan yaş sel olup yıkabilmesi, harap edebilmesi yönüyle beyte konu olur. Üstelik bu olay göz yumup açıncaya kadar (tevriye) kısa bir an içinde olabilme kabiliyetindedir. Bu hadisenin vuku bulmasına engel olan şey gönül ateşinin hararetidir. Onun sayesinde gözyaşının azaldığı dile getirilir.

Perişan eder, dünyayı kaplayıp düzlüğe çevirir

Fuzülî eşk seyliyle perişān olma sabr eyle

Aña hem-vār ola āhır dutupdur rüy-1 dünyāyı (FD-İP g.265/8)

⁹⁷¹ Gözyaşının çokluğundan mütevellit yeri göğü, vs. her yeri kaplayacak kadar çok olması hakkında bkz. (FD-İP g.224/1, g.256/4, g.274/7, g.305/5, terc.1-I/2, muh.1-III/4)

⁹⁷² Gözyaşının uzaklaştırma özelliğinden bahseden beyit örneği için bkz. (FD-İP g.87/3)

Fuzûlî, gözyaşı seliyle darma duman olma, sabret; (zira gözyaşın) dünyayı tutup sonunda onu bir düzliğe çevirecektir.

Darmadağınıklık (perişan) ile düzlük (hem-var) kelimeleri arasındaki zıtlıktan hareketle âşığın gözyaşının çokluğu anlatılır. Âşık ağlarken gözyaşı coşkunun bir sele döner. Sel dalgaları âşığı darmadağınık bir hale sokar. Ancak zamanla dünya yüzeyi bu sel ile kaplandığında artık dalga vs. kalmayacak ve dümdüz bir görüntü oluşacaktır.

Mekânı vücuttur, vücudu/ binayı yıkar, kabarcıktan ev edinir

Cân çıksa menzil itmege ev dut habâbdan

Ey göz yaşı ki kasd-ı binâ-yı ten eyledüñ (FD-İP g.163/6)

Ey gözyaşı, ten binasını yıkmaya kast ettin; can çıkar da beden ölürse artık kendine ev olarak bir kabarcık edinirsin.

Gözyaşı bedeni mekân edinmiştir.⁹⁷³ Fakat çokluğu, yıkıcılığı, öldürücü etkisi yüzünden ten/ vücut binasına zarar verir. Şayet bu beden binası yıkılırsa o vakit gözyaşı kendine kabarcıktan bir ev (çadır) edinmek zorunda kalacaktır. Beyitte doğal afet sonucu evi ocağı yıkılan kimsenin çadırda kalması manzarası tasvir edilir.

Kıymet bilir, sevgilinin gamze oklarını yerden kaldıracak kadar çok akar

Götürüñ okların ey dîdelerüm toprakdan

Bu yarar nesnelereñ kadrini yahşıca bilüñ (FD-İP g.165/3)

Ey gözlerim, (sevgilinin yere düşen) oklarını (gözyaşıyla) topraktan götürün, bu yararlı nesnelereñ kıymetini iyi bilin.

Sevgilinin bakışları ok gibidir. Yârin baktığı yere bu pek kıymetli oklar saplanır. Âşık, gözlerine seslenerek, yaş akıtmasını ve toprağa saplanıp kalmış bu okları toplamasını söyler. Bu hareketiyle kıymet bilirliliğini sergilemiş olur.

Feleğin oyunları, aldatılmak ve hileye uğramak kişiyi ağlatır, yüzü kaplayıp kıza boyar

Çihre-i zerdin Fuzûlînüñ dutupdur eşk-i âl

⁹⁷³ Gözyaşının bedeni mekân edinmesine dair bkz. (FD-İP g.285/2)

Gör aña ne renkler geçmiş sipih-r-i nîl-gûn (FD-İP g.219/10)

Fuzûlî'nin sararıp solmuş yüzünü kızıl gözyaşı kaplamıştır; Nil mavisini felek ona ne oyunlar oynamış, bak gör.

“Fuzûlî'nin sarı, solgun yüzünü kırmızı renkli gözyaşı kaplamıştır. Bu mavi renkli gök, onu ne gibi renklere boyamıştır, ona nasıl oyunlar oynamıştır, iyice bak, gör ve anla...”

Sarı ve kırmızı âşıklık belirtisidir, yani âşığın yüzü sarı, gözyaşı kanlıdır. Zerd, tasavvufta da ‘tevazu ve alçakgönüllülüğü’ anlatır. Fuzûlî, hem âşık hem de alçakgönüllü bir şairdir. Felek aşk ıstırapıyla âşığı ağlatmaktadır. Gözyaşının kırmızı olması, kanlı gözyaşı dökmek demektir. Buna ‘kan ağlamak’ denir, ‘çok ıstırap çekmek’ anlamındadır.

Gök, yani felek, mavi, lacivert renklidir. Felek döner, dönerek renkten renge girer, döne döne türlü oyunlar oynar. Felek mavi renkli olduğu halde, bu dönekliği nedeniyle âşığın yüzünü kırmızıya boyar. Bu feleğin ‘renge geçmesi’dir. Reng, Farsçada mecazen ‘kan’ anlamına da gelir. Kana boyamak bunu anlatır. Reng, hile anlamını da taşır. Renge geçmek, ‘hile yapmak, oyun oynamak, aldatmak’ demektir. Felek âşıkları türlü hilelerle aldatır. Onlara kesretin güzelliklerini gösterip vahdet yolunu keser, onların bu yolda ilerlemesini engeller.

Beyitte ‘renk’ kavramıyla ilgili olarak zerd, al, nil-gûn, renk sözcükleri arasında tenasüp vardır. Reng, beyitte iki anlamıyla da kullanıldığı için iham sanatı yapılmıştır. Al, âl biçimiyle Farsçada hile anlamına gelir. Âl'in beyitte söylenmeyen bu anlamıyla reng arasında iham-ı tenasüp sanatı vardır, ‘nîl-gûn’ tamlamasındaki ‘nîl’ sözcüğü, Arapçada ‘nehir’ anlamındadır ve Mısır'da Akdeniz'e dökülen Afrika'nın ünlü nehrinin adıdır. Beyitte, bu nehrin coşkun akışıyla Fuzûlî'nin gözyaşının çokluğu arasındaki benzerlik de anımsatılmak istenmiştir.” (Dilçin, 2010: 66)

Feleğin oyunları, aldatılmak, hileye uğramak kişiyi ağlatır. Akan kanlı yaş sararıp solmuş yüzü boyar.

Lal taşına benzer, müsrifçe dökülür

Göz töker isrâf ile hûn-âbe la‘lin gūyiyā

Kim ciger dāğında ol la‘lūñ bulupdur ma‘denin (FD-İP g.232/3)

Göz, ciğer dağında (yarasında) lal madeni bulmuş gibi lal (taşına benzeyen kanlı) yaşını israf edencesine döker.

Ciğerden geldiği için rengi dolayısıyla lal taşına benzeten kanlı yaşın çokluğu vurgulanırken bu kıymetli madenin israf edilmesine değinilir.

Yoldan çıkar, menzili bulunmaz, girdaplıdır, kararsızca şaşkın şaşkın gezer

Yoh reh-i ‘ışkuñda bir menzil yaşum girdābına

Yol itürmişdür işi ser-geşte gezmekdür hemān (FD-İP g.237/3)

(Ey sevgili!) Gözyaşımın girdabı için aşkınun yolunda bir menzil yoktur; (bu sebeple) yoldan çıkmış ve şaşkın şaşkın gezinir durur sürekli.

Girdaplarıyla durmaksızın akan yaş kararsız yapısıyla şaşkın şaşkın gezinir. Amacı yârin yoluna akabilmektir. Fakat durakladığı bir menzil yoktur hatta yoldan çıktığı söylenerek bu hal vurgulanır.

Irmağa benzetilir, yansır, çoktur, her tarafı kaplar, insanları etrafında toplar, temaşa mekânı oluşturur

Her taraf ‘akslerümdür görünen ya yığılıp

Geldi su halkı sirişküm suyu nezzâresine (FD-İP g.252/5)

*Etrafta görünen şey ya her tarafa aksetmiş yansımamdır ya da su halkı bir araya yığılıp gözyaşına bakmaya geldi.*⁹⁷⁴

Su halkı,⁹⁷⁵ ırmak sakinleri manasıyla tarihte kullanılan bir tabirdir. Âşık öyle çok ağlamıştır ki gözyaşı bir ırmağa dönmüş ve halk toplanıp bu manzarayı görmeye gelmiştir ya da etrafı çepeçevre (bölük bölük, gölcük gölcük) kaplayan gözyaşına bakınca âşık her yerden kendini (kalabalık halk gibi) görmektedir.⁹⁷⁶

Irmağa istiare edilen yaş; yansıtması, çokluğu, her tarafı kaplaması, insanları etrafında toplaması⁹⁷⁷ yönünden ele alınır. Ayrıca su kıyılarının seyir mekânı olduğu çıkarımına beyitten hareketle ulaşılır.⁹⁷⁸

Göz perdesine halini şerh eder, yazdığı okunmaz, kırmızı mürekkebe benzetilir

⁹⁷⁴ Rıza Tefvik’in bu beyit için yorumu şöyledir: “Manasız tuhaflık. Her taraf gözyaşları ile dolmuş, su halkı ki o gözyaşlarıdır, gözyaşlarını görmek için içtima etmiş.” Zülfe, 2011: 120.

⁹⁷⁵ İnsanlık tarihinde yer edinmiş bir toplum olan “Sea Peoples” için şu çalışmaya bakılabilir:

https://www.academia.edu/7287651/The_Ethnicity_of_the_Sea_Peoples_dissertation
(E.T. 25.12.2017).

⁹⁷⁶ Aşağıda alıntılanan beyitlerle bu beytin manaca yakın olduğunu söylenebilir. Beyitler bize ırmak gibi akan gözyaşına bakmaya gelen halk manzarasının Fuzûlî şiirlerinde yer yer kullanıldığını gösterir: “Eşk-i revânuma il cem’ oldı var ümîdüm/ Kim ola vara vara cem’ iyyetüm ziyade” (FD-İP g.256/4). (Ey sevgili!) Durmadan akan (ve ırmağa dönen) gözyaşımın etrafında halk toplandı, düğünümde de gelen kişi sayısının böyle çok olacağına dair ümitliyim. “Görünmez yâr u halk eşküm temâşasına cem’ olmuş/ Eger nâgeh görünse ol perî gel gör temaşayı” (FD-İP g.294/5). Sevgili ortalıkta görünmüyor diye ağlıyorum, halk ise gözyaşımın seyri için toplanmış; eğer ansızın o peri gibi güzel sevgili görünecek olsa artık temaşayı gel de bir gör.

⁹⁷⁷ Gözyaşımın, suyun, ırmağın, vb.nin etrafında insanları toplaması hususundan bahseden beyitler: (FD-İP g.256/4, g.256/4, g.294/5)

⁹⁷⁸ Su kıyısının seyir/ temaşa mekânı olması hakkındaki beyitler: (FD-İP g.256/4, g.294/5)

Yazar göz perdesine eşk şerh-i hâli bilmez kim

Okınmaz kan ile yazılsa hat evrāk-ı āl üzre (FD-İP g.255/5)

Gözyaşı, göz perdesine halinin şerhini yazmış ama kızıl renkli evrakın üstüne kanla yazılmış hattın okunmayacağını düşünemiyor.

Beyitte kızıl renkli evrak ile göz perdesi benzeştirilirken kırmızı mürekkep ile de kanlı gözyaşı arasında benzerlik ilgisi (istiare) kurulur.

Kılıcı keskinleştirir, suya benzetilir, göğün kanını döker, tehlikelidir, zarar verebilir, cezalandırır, sabah akşam akar, tesir eder,

Su virür her subh-dem göz yaşı tîg-ı āhuma

Kim tøkem kanın sipihrũ⁹⁷⁹ salsa mihrin māhuma (FD-İP g.258/1)

Şayet gökyüzü güneşini (hayâsızlık edip de) güzelliğiyle aya benzeyen sevgilime salarsa; gözyaşım, göğün kanını dökmek için sabah akşam durmadan ahımın kılıcına su verir.

Güneş ışıklarıyla ay daha parlak hale gelir. Ancak âşık bunu sevgilisine (aya) yapılmış hakaret kabul eder. Bir muhafız/ yeniçeri edasıyla hemen işe koyulur. Hazırladığı ah kılıcına gözyaşı suyundan ekler ve onu sağlamaştırır, keskinleştirir. Böylece kılıç olabildiğince kan dökücü hale gelir. Gökyüzünü yaptığı edepsizlik dolayısıyla cezalandırır. Göğün dökülen kanıyla kastedilen şey yağmur (sabah kızılığında düşen çiğ) olmalıdır (istiare).

Sabah vakti ağlayan, ah eden âşık tipine yer verilen beyitte gözyaşının tehlikeli olduğu, zarar verebileceği, cezalandırdığı,⁹⁸⁰ göğün kanını döktüğü, sabah akşam aktığı, tesir ettiği, kılıca katılan su işlevi görerek onu keskinleştirdiği çıkarımlarına ulaşılır.

Yolun tozunu yatıştırır, suya benzetilir

Ben fakîrem durmasun kimse baña ta‘zîm için

Kanda gitsem ey gözüm su sep gubâr-ı rāhuma (FD-İP g.258/5)

Ben fakir biriyim, bana hürmet için kimse yoluma su serpmesin, ey gözüm, nereye gitsem yolumun tozunu yatıştırmak için sen yaş döküyorsun zaten.

⁹⁷⁹ Kelime metinde “sihiprũ” şeklindedir. Bkz. Parlatur, 2012: 345.

⁹⁸⁰ Gözyaşının cezalandırmasına dair bkz. (FD-İP g.133/5)

Hürmet göstermek için itibarlı kişinin yoluna su, gülsuyu, çeşitli kokulu sular saçılması adettir. Âşık fakir biridir ve itibarlı kimseler gibi yoluna su serpilmesini gereksiz bulur. Çünkü zaten döktüğü yaş sayesinde yolu nereye düşerse düşün ıslanmaktadır.

Beyitten hareketle fakir kimselerin değil, zengin kişilerin yoluna su döküldüğü anlaşılır. Gözyaşının işlevi yoldaki tozu yatıştırmaaktır.

Gönlü açar, derde kedere iyi gelir, gönül kanını boşaltır

Giryedür her dem açan gamdan dutılmış gönlümü

Eşkdür hâlî kılan kan-ıla dolmuş gönlümü (FD-İP g.281/1)

Dertten tutulan gönlümü gözyaşı açar; kanla dolan gönlümü yine gözyaşı boşaltır.

Ağlamanın türlü faydası bulunur. Örneğin derde kedere iyi gelir, gönlü ferahlatır, tutulmuş gönlü açar, gönül kanını boşaltır. Beyitte gözyaşının gönülden geldiği belirtilir.

Selamet ehline zarar verebilir, etrafına hisar çekilmelidir, melametle önu alınabilir

Seng-i melâmet ile çeküñ çevreme hisâr

Eşküm fenâya virmesün ehl-i selâmeti (FD-İP g.293/5)

Melamet taşıyla çevreme hisar çekin ki gözyaşım selamet ehline zarar vermesin.

Selamet ehline zarar verebilir, onları yok edebilir⁹⁸¹ endişesiyle gözyaşının etrafına hisar çekilmesi gerektiği dile getirilirken melametle önünün alınabileceği söylemine başvurur.

Muska/ tılsım işlevi üstlenir, âşğın çevresinde bin daire çizer/ döner

Çeker biñ dâ'ire çevremde hırz için sirişkümden

Hamîde kaddimüñ bîhüde çizginmez bu pergârı (FD-İP g.300/3)

⁹⁸¹ Gözyaşının yok etme özelliğine değinen beyitler: (FD-İP g.133/5, g.157/4)

Muska/ tılsım niyetine gözyaşım çevremde bin daire çizer; iki büklüm olmuş boyumun pergeli beyhude yere dönmez.

Âşığı çevreleyen yaşın daire çizerek aktığı için muska/ tılsım yaptığı söylenir.

Dalgalanır, sevgiliyi kızdırır, suya benzetilir, kaş kılıcını keskinleştirir

Mevc-i eşküm görüp ebrûya salar çîn ne ‘acep

Ki suvarmak çıkarur ol kılıcuñ cevherini (FD-İP g.301/3)

(Sevgili) Gözyaşımın dalgasını görünce kaşlarını çatar; (hâlbuki) suvarmakla kılıcın cevheri ortaya çıkar.

Sevgiliyi kızdıran dalgalı gözyaşının su hükmünde olması hasebiyle kaş kılıcının cevherini ortaya çıkardığı ve onu keskinleştirdiği ifade edilir.

Kabrin dışına taşar, kanlıdır, mezar taşını kızıla boyar, kıymetlendirir

Tereşsuh kabrimüñ dışından itmiş çeşmimün yaşı

Hayâl eyler gören kim la‘ldendür kabrimüñ daşı (FD-İP g.303/1)

Gözümün yaşı kabrimin dışına sızıp çıkmış; mezarımın taşını gören kişi onu lal taşındanmış sanır.

Kanlı gözyaşı âşık ölse bile tükenmez, kabirden dışarı sızarak akmayı sürdürür ve mezar taşını kana boyar. Bunu gören kişi âşığın kabir taşını lalden yapılmış zanneder.

Âşığın bağırını ezer, sevgiliye benzetilir, gözden yitip gider

Gözümden dem-be-dem bagrum ezüp yaşım gibi gitme

Seni terk itmezem çün ben beni sen dahi terk itme

İgen hem zâlim olma ben kimi mazlûmı incitme

Gözüm cānum efendüm sevdiğim devletlü sultānum (FD-İP mur.3/4)

(Ey sevgili!) Zaman zaman bağırını ezen yaşım gibi gözümünden gitme; seni terk etmem sen de beni terk etme; çok da zalim olup benim gibi bir mazlumu incitme, gözüm canım efendim sevdiğim saadetli sultanım.

Sevgilinin gözden gidip yitmek⁹⁸² yönüyle gözyaşına teşbih edildiği dizelerde yaş âşığın bağırmı ezen bir unsur olarak betimlenir.

Âlemi kaplayacak kadar çoktur, sevgili tarafından bilinmez, geçtiği yola yarıklar açar, âşığın yolunu tutar

‘Âlemi dutdı sirişküm kanı duymazsın haber
Saldı yaşum rahneler yollara salmazsın nazar
Kan yaşumdan san kim dutmuş yolum kıl bir güzer
Meyl kıl bir dem baña servüm bu istignâ yiter
Kanlu isem dahi gel geç şimdi kanumdan benüm (FD-İP muh.1-III/3)

Âşığın gözyaşı âlemi kaplayacak kadar çoğalmıştır ancak bundan sevgilinin haberi dahi yoktur. Akan gözyaşı geçtiği yola yarıklar açmıştır. Kanlı yaş âşığın yolunu tutmuş, geçit vermemektedir.

Âşığa tahtirevan olur

Sirişk taht-ı revândur baña vü âh alem
Cefâ vü cevır mülâzım belâ vü derd haşem (FD-İP müs.2/1)

Gözyaşı bana tahtirevan olur, ah ise sancaktır; cefa ve cevır benden hiç ayrılmazken bela ve derd ise maiyetim olur.

Ah, cefa, cevır, derd, bela kavramlarıyla alakalandırılan gözyaşının burada âşığa tahtirevân olduğu dile getirilir.

Kanlıdır, lal taşına benzetilir, haraca benzetilir

Hayl-i gamuñ itdi nakd-i ‘ömrüm târâc
Sabr ile müyesser olmadı derde ilâc
Ruhsâruma tökdi merdüm-i çeşmüm kan
Hindüyı görüñ la‘l virür Rûma harâc (FD-İP rub.39)

Son iki dizede “âşığın yanağına dökülen kanlı gözyaşı” manzarası ile “haraç niyetine bir Hintlinin (esmer tenli) Ruma (beyaz tenli) lal taşı vermesi” arasında

⁹⁸² Gözyaşının gözden yitip gitmesi hakkında bkz. (FD-İP terc.2-V/3)

temsili istiare kurulduğu görülür. Buna göre göz bebeği esmerliğiyle Hintliye, yanak beyazlığı yönüyle bir Ruma, kanlı gözyaşı rengi yönüyle lal taşına benzetilir (istiare).

Durmadan akar, âşığın dostudur, âşığın yanağına tutunmuştur, sevgiliye gitmelidir, âşığın halini anlatır

Hem-dem gör akan sirişk-i âlümi benüm

Dutmuş ruh-ı keh-rübâ misâlümi benüm

Billâh yüri ol gül-ruha ‘arz eyleye gör

Bir reng ile bu sûret-i hâlümi benüm (FD-İP rub.41)

Durmaksızın akan kanlı yaş âşığın hem-demi yani dostudur⁹⁸³ ve kehribar gibi âşığın yanağına tutunmuştur (teşbih). Gözyaşı sevgiliye gitmeli ve bir yolunu (hile) bulup âşığın halini yâre anlatmalıdır.

Gözyaşına kızıl rengini veren gönüldeki yangındır

Süz-ı dilüm eşk-i âlden eyle kıyâs

Endühumı za‘f-ı hâlden eyle kıyâs

Hürşîd ki hüsnüñle kılur bahs-i kemâl

Terk-i edebin zevâlden eyle kıyâs (FD-İP rub.67)

Âşığın gönlündeki yangını akan kanlı yaştan kıyas etmek mümkündür.

Gözyaşı bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Gözyaşı çok ve taşkınca akması gibi yönlerden sele benzetilir. İnsanı ağlatan nedenlere gelince şu tespitlere ulaşılır: Duygu yoğunluğu, ölüm vaktinin yaklaştığını anlamak, pişmanlık, insanın kendine acıması, öleceğini bilmek, bedenini çektiği ıstırap, ölümü hatırlamak, doğruluktan ayrılmışlık, dert, ölüm, rahmet dilemek, keder kaygı, dünya, gaflet hali ağlatır. Ayrıca çocuğunu nazlı yetiştiren ebeveyn ağlar, nasihat verirken ağlanır, ağlarken feryat edilir, kişi doğası gereği ağlar, sarhoşluktan ayılınca kişi ağlar.

Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye: İnsanı ağlatan nedenler arasında şunlar tespit edilmiştir: Çaresizlik, haksızlığa uğramışlık ve kandırılmışlık ağlatır.

⁹⁸³ Gözyaşının âşığın dostu olmasıyla ilgili bkz. (FD-İP rub.41)

Nesîmî, Dîvân: Gözyaşı; inciye, gümüş paraya, kıymetli taşlara, okyanusa, denize/ deryaya, yağmura, çift lüleli çeşmeden akan suya, çeşme suyuna, sele, bahreyne, zenzeme, Tufan'a, ırmağa, çiyeye, mum eriyiğine, şaraba, suya, lal taşına benzetilir. Bülbülün ötüşü ağlamaya benzetilir. Gelip geçici olmak, çokluk, süreklilik/ devamlılık, tükenmezlik sembolüdür.

İnsanı ağlatan nedenler ise şu şekildedir: Aşk derdi (aşk ve dert), ihmal edilmek, hâl hatırı sorulmamak, unutulmak, arzu, sevgilinin resmini görmek, sevgilinin güzellik unsurlarını (dişleri, ağzı/ dudağı, dişi, yanağı, bakışı) görmek/ hayal etmek/ arzulamak, ayrılık veya ayrılık düşüncesi, yârin yokluğu, sevgili/ sevgilinin hayali, gözün yaşadığı maceralar, aldatılmak, ömrü beyhude geçirmek, arzu edilene ulaşamamak, merhametsizlik, hasret ağlatır.

Özellikleri bakımından gözyaşı; kanlıdır, ruhun dizginlenemeyen yönünü yansılar, yakıcıdır, incinin şevki ile okyanusa döner, mum ağlar, sel olur, bahreyn olur, gözden gider, zenzem niteliklidir, feryat ederek ağlanır, önü alınması zordur, yârin gelişiyi veya vuslatla teskin olur, tehlikelidir, gark eder, aşk ateşiyle tutuşup yanabilir, cennetin kapıcısı Rıdvan ağlar, sevgili âşığını ağlatmak ister, Hz. Yakub ile özdeşleşmiştir, arzulanan/ istenen şeye kavuşma vesilesidir, ciğerden gelir, etkilenir, ciğerden gelen kanın rengine boyanır, ölenin ardından ağlanır, gülmenin zıddıdır, gözyaşı boyar, ah-vah-vay ile birlikte anılır, tesir eder, zerrelere aşk yüzünden ağlar, inceltirilmiş şarap olur, âşık ağlar, durmaz akar, her an dökülür, kıymetlidir, ortalığa saçılır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Gözyaşı; inciye benzetilir. Yağmur ve çiy ise gözyaşına benzetilir. Kaknüsün (veya başka bir kuşun) ötüşü ağlamaya benzetilir. Gözyaşı; tükenmezliğin, âşıklığın sembolüdür.

İnsanı ağlatan nedenler ise şöyle sıralanabilir: Yakıcı söz, aşk derdi (aşk ve dert), söz, ağlayanı görmek, ölüm vaktinin yaklaştığını idrak etmek, ölüm haberi almak, pişmanlık, hayret, sevinç, iyi talih/ şansın yaver gitmesi ağlatır

Mesnevîde gözyaşına dair ele alınan özellikler şu şekildedir: Ateş ile nur ağlar, geceye kadar sürmesi aşk sebebiyledir, bitip tükenmek bilmez, coştukça coşar, hayranlıkla ve aklın yitimiyle karışıktır, ümit ve korku içerir, bünyede akıl-sabır bırakmaz, gece vakti şiddetlenir, gönlün mâsivâdan temizlenmesine olanak sağlar, feleğin hatırını dağılayacak kuvvettedir, kanlıdır, kanlı gözyaşı hakiki ve saf aşkın

özelliğidir, gök ile yer ağlar, feryat figan ederek ağlanır, toprağa karılır, şükranelik olacak kadar kıymetlidir, asilerin gözyaşı cehennem ateşiyle söner, pişmanlıkla dökülen yaşı Allah sever.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Gözyaşı; ırmağa, pınara, sele, dosta, laleye, inciye, çiy tanesine, pınara benzetilir ve çokluk sembolüdür.

İnsanı ağlatan nedenler ise şöyle sıralanabilir: Güzellik ve hayranlık, aşk derdi (aşk ve dert), yolcu uğurlamak, umulana ve arzu edilene ulaşamamak, hasret, endişe/ kaygı, ağlayanı görmek, ayrılık/ ayrılık acısı, hasret, yokluk/ yoksunluk, zor şartta yaşam mücadelesi vermek, yalnızlık, yolunu yönünü kaybetmek, yâri görmek, ağlatır/ ağlama sebebidir.

Mesnevîde gözyaşına dair ele alınan özellikler şu şekildedir: Aşk sırrını ifşa eder, bir damlası ölüme götürebilir, aşkın delilidir, gece gündüz ağlanır, feryat figan ederek ağlanır, dost olur, dağ taş ağlar, uyurken ağlanır, faydasızdır, dünyanın altında duran öküzü islatacak kadar çoktur, kişiye en yakın kimse tarafından silinmesi umulur, âşıkların arasındaki iletişimi sağlar (iletişim aracıdır), güneş göz yaşartır, kanlıdır, taşkındır, sel olur, etrafı kaplar, Nil nehrini sele dönüştürüp taşırır, emeği yansıtır, gizlenmelidir, düşmana gösterilmez, gülmenin zıddıdır.

Ahmedî, İskendernâme: Gözyaşı; dosta/ yoldaşa, inciye, sele, denize, ırmağa, laleye, Ceyhun Irmağı'na benzetilir. Mum eriyiği gözyaşına benzetilir. Ney sesi ağlama sesine benzetilir. Gözyaşı çokluk semboldür.

Ağlama sebepleri ise şunlardır: Yaralı olmak, aşk derdi (aşk ve dert), ayrılık/ ayrılık acısı, yârden haber almak, ağlayanı görmek, mektup almak, sevgili, hatırlanmak isteği, vefasızlık, geçici dünyaya (mutluluklara) aldanmak, kahr çekmek, dileğin gerçekleşmemesi, imrenmek ve kıskanmak, mahşer düşüncesi, fanilik ve yeri doldurulacak bir kimse olmak düşüncesi, dünyadalık, dert ve sıkıntı, 'anâsır-ı erba'a, emele ulaşma isteği, ölüm hakikati, hayal kırıklığı, ağlatır.

Gözyaşına dair ele alınan özellikleri şu şekilde göstermek mümkündür: Yeryüzünü kaplar, ciğerden gelir, kanlıdır, âşığın dostu ve yoldaşdır, etrafını kızıla boyar, ah ederek ağlanır, ağlayanı gören kişinin yüreği dağlanır/ tesir eder, kumdan ve yağmur damlalarından çoktur, mum ağlar, âşıklık göstergesidir, geceleri artar, gülmenin zıddıdır, alevî bir kayaktan doğar, sel olup dalgalanır, dalgalanarak akar,

çimenliğe dökülünce lale olur, aşırı ağlamak akli baştan alır, sevgili uğruna ağlanır, ney ağlar, felek ağlatır, cenazenin ardından ağlanır.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Gözyaşı; gülsuyuna, sele, inciye, mürekkebe, dosta benzetilir. Çiy taneleri gözyaşına benzetilir. Gözyaşı; çokluğun, sürekliliğin, sabrın tükenmişliğinin, çaresizliğin, âşıklığın sembolüdür.

Ağlama sebeplerine bakıldığında şunlarla karşılaşılır: Hasret, ayrılık, çaresizlik, yaşama doymamışlık, sevgilinin ilgisizliği, aşk derdi (aşk ve dert), arzulanana ulaşamamak ya da hayranlık, hayal kırıklığı, felek, aldatılmak, vuslata ermek/ erişememek, derdini anlatamamak, sabırsızlık, arzu/ heves, bahtı kara olmak, güzellik, zindanda hapis kalmak, ölüm düşüncesi, kaygı/ endişe, duygulu okunan şiir, pişmanlık, kıtlık, yalnızlık, mektup almak, duygulanmak, dünya nimetlerinin peşinde koşmak, nimet istemek/ dilenmek, horluk, dünya, sevilen kişiye ait nesnelere ağlatır.

Özellikleri bakımından gözyaşı; kanlıdır, Hz. Yakub'la özdeşleşmiştir, feryat figan (ah) ederek ağlanır, aşka delildir, âşık ağlar, inandırmak için yalandan ağlanır, çok ağlamak gözü kör eder, mezarlıklar ağlama hissi uyandırır, helaldir, çağlayarak akar, ateş rengindedir, gülmenin zıddıdır, ciğer ateşinin içinden gelir, ciğer kanına boyanmıştır, aşkın alametidir, ağlayarak şiir söylenir, sabırsızlanarak ağlanır, yüzü soldurur, âşıklığı ifşa eder, aşrı güzellik karşısında ağlanır, kifayetsizdir, gönül ateşini teskin etmez, gece gündüz akar, dinmez, tükenmez, ağlayanı görünce ağlanır, ağlarken kişi toprağa kapanır, yalvarıp yakarırken ağlanır, hüznün evi ile anılır, kıdemli kimselerin huzurunda ağlanır, dertli kimselerin dostudur, rüzgâr tarafından başkalarına bildirilir, gönül yarasının üstüne ağlanır, ayılan kişi ağlar.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Gözyaşı; Kevsere, ırmağa, sele, yıldıza (Süreyya açık yıldız kümesine), ilkbahar yağmuruna, inciye, denize, çiye, halice, nisan yağmuruna benzetilir. Mum eriyiği gözyaşına benzetilir. Gözyaşı; çokluk, durmazlık semboldür.

Ağlama nedenleri arasında şunlar görülür: Vefat, ayrılık, sevgilinin güzellik unsurları (yüzü, kirpiği), kahır, ağlayanı görmek ve şevk ağlatır. Özellikleri bakımından gözyaşı şu şekilde ele alınmıştır: Tükenebilir, yer ile birlikte anılır, ciğerden gelir, kanlıdır, âşığa işlemez, kendi düşen ağlamaz (atasözü), kirpiğin ucu gözyaşıyla yeryüzünü nakışlar, yârin ayağını batırabilir/ kirlitebilir, toprak ile harmanlanıp çamura döner, âşığı gark eder, sevgisizlik söz konusuysa iplik kadar

daralmalıdır, kurumasının istenmesi bedduadır, âşığa/ sevene yakıştırılır, nergisin gözünden akar, gönül ateşini söndüremeden tükenir, çekilen acıyı yansıtır, ah ateşinin çıkardığı yangını söndürür, durmadan akar, ayrılık ıstırabıyla şiddeti artar, parıltılıdır, can ağlar, çok ağlamak çökkünlüğe neden olur, yağar, kızıl renkte çiçekler bitirir, inciye benzemesi yârin dişine benzemek içindir, sevgilinin mahallesine saçılır, armağandır, kirpikten damlar, dizi dizidir, deniz olur, etrafı kaplar, Kış şehrinin sahilini inciye donatır, beklerken haliç olur.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Gözyaşı; yağmura, çiye, laleye, ırmağa, denize, inciye, çeşme suyuna, nar tanesine, Gülgûn'a (Şirin'in atı), akan yıldız benzetilir. Mum eriyiği, güneş ışınları gözyaşına benzetilirken şiirle de benzeştirilir. Gözyaşı çokluk, durmazlık, bitip tükenmezlik sembolüdür.

Ağlama sebepleri ve insanı ağlatan şeyler Mesnevî'de şu şekilde geçer: Allah'ın bahşettiği fahr, suçluluk duygusu, şefaata dilemek, ümitsizlik, aşk derdi (aşk ve dert), ayrılık, yârin güzellik unsurları (çehresi), sevgiliyi hayal etmek, dokunaklı söz, ağlayanı görmek, sevinç, kıskançlık, üzüntü, kavuşamamak, mektup/ haber almak ve sevgili ağlatır.

Özellikleri yönüyle gözyaşı ve ağlamaya dair şu bilgilere ulaşılır; kanlıdır, şefaata dilerken ağlanır, gizli kalması için nem boyutunda olmasına itina gösterilir, üstünde durduğu zeminin rengini alır, anneler ağlar, yeryüzünü kaplar/ ıslatır, aşkın büyüklüğünü yansıtır, kifayetsizdir, ah ile feryada şahitlik eder, teskin eder, feryat figan ederek ağlanır, ağlamaktan göz çıkar/ kör olur, taşı yumuşatacak güçtedir, dünyayı kızıla boyayacak muazzamlıktadır, yazıyı siler, yok edicidir, meramı anlatmaya engeldir, uyutmaz, aşk ile ağlayan kişinin suskun olur, âşıklığı bildirir, âşığa azık olur, yârin kapısının eşiğine akar, şiir okurken ağlanır, ağlamak bir ifade biçimidir, yârin ayağına saçılır, güneş ağlar, durmadan akar.

Ahmed Paşa, Dîvân: Gözyaşının benzetildiği unsurlar şu şekildedir: Gözyaşı; feyze, yağmura/ bayram yağmuruna, sele, değirmenin suyuna, lal taşına/ kırmızı boncuğa/ yakuta, mercana, akik taşına, yetime, Tufan'a, yıldızlara (Süreyya), kuyruklu yıldız (meteor), inciye, mürekkebe, dökülen kana, Bedahşan'dan yola çıkan kervana, atından düşen süvariye, âşığa, içinde balık yüzen su kütesine (ırmak, deniz, göl), suya, bahçivana, hizmetkâra, denize, çiye, nar tanesine, macera yazısına, laleye, gülsuyuna, dikenlikte açan yaban gülüne, seyrana çıkılacak suya, ırmağa,

jurnalciye, gelin aynasına, Nil nehrine, çeşme suyuna, meyvesi ateş olan bir suya, sebile, göz ile gönül arasında süregelen bir maceraya, yakıcı ateşe, çeng teline, atmacanın önüne konan suya, durgun suya, hasret suyuna, havuz ve şadırvana, ilaç malzemesine, seğirterek yol alan ve yâre kavuşmaya çalışan birine, yüz süren ve yoksunluk çeken bir yoksula, kıskanç birine, katibe, oymacıya, gümüşe, beli bükülmüş kişiye, şaraba, yakuttan oluğa, mümine, ipliğe, sakanın yola serptiği suya, saka kuşuna, rakkasa, Şatt (Dicle ile Fırat) nehrine, sahilsiz denize, Tellak ücretine/ paraya, abdest suyuna, Şîrîn'in atı Gülgûn'a, şarap tortusuna, Ceyhun ile Aras'a, şafağa, hamam lülelerinden akan suya, zezeme benzetilir.

Kumru ve bülbül ötüşü ağlama sesine, mum eriyiği ile çiy olarak dünyaya yağdığına inanılan yıldız ışığı ve neyin içinde biriken nefes buharı gözyaşına benzetilir. Gece ile gözyaşı benzeştirilir. Gözyaşı; çokluk/ taşkınlık, devamlılık, sınırsızlık, âşıklık, mükerrerlik sembolüdür.

Ağlama sebepleri ve nelerin insanı ağlattığı hakkında şu çıkarımlara ulaşılır: Af dilemek, üzüntü, tutsaklık, yârin güzelliği, sevgilinin güzellik unsurları (zülfü, sakalı, kaş, dudağı, boyu, yanağı, yüzü, gülüşü, gözleri, dişleri, beli, yan bakışı-gamzesi) ve bu unsurların hayali, aşk derdi (aşk ve dert), sevgi, yetim olmak, hali harap birinin görmek, dokunaklı şiir ile söz işitmek, vuslat, vuslat arzusu/ ümidi/ müjdesi, kötü talih/ yıldızı düşük olmak, murada ermek/ mutluluk, emel, sevgiliyi görmek/ düşünmek/ hatırlamak, güzellik, sevgili/ sevgilinin hayali, yârin kaşını çatması, kıskançlık, sevgiliyi rakiple görmek, ağyâr/ rakip, sevgiliden kuru bir selam almak, çaresizlik, yârin geleceğini bilmek/ onu görme heyecanı, yâri görememek, ihtimam görememek, mahrumluk, sevgiliden yüz bulamamak, aşkın verdiği heves, cefa, yanmak, hasret, paramparça olmuşluk, yârin nazı, ıstırap çekmek, ayrılık, hileye uğramak/ aldatılmak/ aldanmışlık, yaralanmak, sevgilinin adını anmak, sevinç, suçlanmak ve intikam, yârin/ güzellerin geçip gidişi, ilgisizlik, vefatın yaklaşması, veda, sevgilinin izini görme (arzusu), sihir/ büyü, uyuyamamak, beklemek, kavuşamamak, ağlatır ve cellattan kurtulmak için, sevgiliyle muhabbet için, yas nedeniyle, can çekişirken ağlanır.

Özellikleri yönüyle gözyaşı ve ağlamaya dair şu bilgilere ulaşılır; af dilenirken veya dua ederken ağlamak samimiyettendir, ağlarken saç baş yolunur (baş açmak), engel teşkil eder, çoktur, tehlikelidir/ incitebilir, yeryüzünü kuşatacak

enginliktedir/ etrafı doldurur, kanlıdır, değirmen döndürecek güçtedir, dalgalar oluşturur ve âşığı kuşatır, âşığın bedenini dönen bir değirmene çevirir, yârin eşiğine/ mahallesine akar, mekânı sevgilinin ayak izinin tozu yahut kapısının eşiği olmalıdır, Kâbe'ye değil sevgilinin kapısına akar, yoldan döner, durmaz, yıkıcıdır, önu alınamaz, gözde bulunur, rüzgârla birlikte temizlik yapar, silip yok eder, temizler, kıymetini yârin güzellik unsurlarından alır, yansıtır, sevgiliden zekât almak ister, yoksunluk çeker, yetim gibi esirgenir ve ilgi ister, güzellikten etkilenir, etkiler ve etkilenir, tesiri yüksektir, dilenciler ağlar, âşık dilenciden çok ağlar, lal saçar, keramettir, mucizelere olanak sağlar, rekabet atmosferi oluşturur, yârin saçına bulaşır, lal ağlar, lal olup zemini nakışlar, hikmet göstermeye vesiledir, kanlı oluşuyla etrafı kızıla boyar/ renklendirir, yıldızlar ağlar, sevgili görününce/ gelince diner, kendini saklar, kıymetlidir, yıldız olup göğe asılır, yârin eşiğini/ yeryüzünü vs. süsler, gönül alır, ufku donatır, salkım salkımdır, âşığın bedenini çevreler, kirpiğe dizilir/ kirpikte durur, zayıf ve bitap düşürür, kumru ağlar, ağlayan kişi etrafındakileri sersemletir, parlar, sevgiliye layık olmalıdır, kalem ağlar, âşığın gözü yaşlıdır, uzundur, güneşe bakmak gözü sulandırır, armağanlıktır, gözden düşer, içinde hayal balıkları yaşar, ayağa/ aşağı düşer/ akar, yârin yolunu sular, bağ bahçe yetiştirir, serviyi besler, sevgiliyi yaşatır, hürmetini göstermek için yolları sular, tozu toprağı yatıştırır, metali bozar, sevgili tarafından silinmelidir, küflendirir, nesnelere bozar, nesnelere rengini değiştirir, göz kayıgını batırma tehdidi taşır, âşığı acziyet içinde bırakır, yârin sakalı olmadan dinmez, kurtulması zor ve tehlikelidir, zarar verebilir, cihan ağlar, geceleri ağlanır/ artar, sakınılmalıdır, korkutur, ah ederek ağlamak yağmur yağdırır, ah edeni görmek ağlatır, korkutucudur, insanlar gibi cinler de ağlar, kıyamete kadar ağlanır, hastayken ağlanır, yanakta süzülür, yollar çizer, yaşanan macerayı anlatır, aşkı/ âşıklığı ifşa eder ve âşığı gammazlar, âşığın bedenindeki her kıl ağlar, âşığın belini büker, Zühre yıldızına kadar çıkar, dert anlatırken/ dökerken ağlanır, lale bahçesi bitirir, vuslat zamanı saçılır, bayramda ağlanır, gülsuyu olup gelinlik kıza sunulur, gelinin ardından ağlanır, sevgilinin güzelliğini artırır/ perçinler, gül rengindedir, saçılarak akar, göze hücum eder, rezil eder, süslemeleri/ makyajı/ güzelliği bozar, ağlamak uyku yapar, akli başından giden kişi ağlar, gezerken/ gezerek ağlanır, yârin seyretmesi istenir, yârin güzellik unsurlarını yansıttığı için kıymetlidir, jurnalcılık yapar, alıkoyulamaz, sonsuzdur,

cefa yüzünden ortaya çıkar, şikâyet eder/ ettirir, akışkandır, teskin eder/ edemeyebilir, yârin yüzüne karşı ve onun uğrunda dökülür, güzelliği yansıtır, sevgilinin cefası arttıkça gözyaşı artar, gül renginden lale rengine döner, ayna tutar, su ağlar, hasreti yansıtır, akar/ yürür, âşığın tek dostudur, gönül ağlar, ney ağlar, ciğerden/ gönülden gelir, yârin nazını artırır, meyvesi ateştir, ıstırabı artırır, yüz katar su kapasitesine sahiptir, Kâbe'ye sebil olur, sevgilinin olduğu yere akar, vuslattan sonra durgunlaşır, vuslat-ayrılık anlarında farklı akar, ağlayana gülünür, ağlayana gülen kişi için beddua edilir, gülmenin zıddıdır, âşık ölse bile ağlar, yârin zülfünden ayrıldığı için menekşe ağlar, yârin yanağının rengindedir/ yanağın rengini alır, mekânın ferahlığını artırır, güzellik temsilidir, kıymetlendirir, besleyip filizlendirir, taze tutar, taravetlendirir, kuruması hayret uyandırır, cana kastedildiğinde ağlama durur, sevgilinin hilesiyle kurur, seğirterek yol alır, yâre kavuşmaya çalışır, yüz sürer, yanan göz sulanır, gözyaşı gönlün yanmasına izin vermez, yâre gönderilen mektubu ıslatmalıdır, kıskançtır, mektup yazarken ağlanır, yazıyı siler, yıkar, yazıp çizer, uzun sürer, çaresizliği yansıtır, altın varaklı levhaya (sararmış yüze) yazı yazar, oymacılık yapar, âşiğa ceza olur ve yâri göstermez, yüz suyunu akıtır, parlaklığı artırır, sert sözleriyle zahit âşığı ağlatır, ağlayan göz hararetlidir, ağlamakla ömür heba olur, süreç/ zamansallık bildirir, beklerken ağlanır, yârin eşiğine yüz sürmeyi sağlar, merhamet uyandırır, lütuf kazanmak için ağlanır, ağlamak dilencilere yakıştırılır, renkleri ağartır/ aklaştırır/ yumuşatır, yârin gönlünü yumuşatamaz/ yumuşatır, arındırır, temizler, haset bir gönlü temizleyemez, sabırla beraber olunca emele ulaştırır, gönlün berekete neden olan bir eylemidir, taşar, coşar, yâri seyretmeye layık olması için gözü temizler, kıbleye dönerek ağlanır, vedada ağlanır, insana özünü unutturur, gözü/ yüzü bir örter bir açar, yüzü saklar, yârin yanağına renk verir, değdiği nesneyi renklendirip boyar, gelinciğe rengini verir, oluktan akan yağmur olmak ister, gark eder, hasta kişi ağlar, yârin eşiğine âşıktan önce varır, aşk macerasını/ âşığın halini açıklar, sırları ortaya döker, ciğer kanına boyanır, zaman ile zemin ağlar, aşk acısı çeken kişinin hali duyan herkesi ağlatır, söz/ kelime olup hikâye anlatır, ağlayan kişi ağlayanın halinden anlar, suç izini siler ve suçluyu gizler, göze hitap eder, kendi düşen ağlamaz, sefer eder, secde eder, iplik gibi uzar, yârin çadırına ip olur, gümüştedir, göz ile gönlü mekân edinir, ağlamak kör eder, görüşü bulandırır, uyutmaz/ uykuyu kaçıtır, feryat figan edilerek ağlanır, itibar göstergesidir,

ateşin zıddıdır, yangınları söndürür, kurtarır, ferahlatır, gönüle akar, serpilerek etrafi sular, yârin taş kalbine tesir eder, rakkas olur döner, tekrarlı yapıdadır, taş ağlar, tesir edemeyebilir, yuvarlanır, gönüle rahat verdirmez, âşığın yüzünü yıkar, bir atın doludizgin koşması gibi coşkuyla akar, yârin yoluna akar, habercidir/ haberdar eder, seher vakti ağlanır, gök ağlar, ateşle yan yana gelir, imkânsızı mümkün kılar, perilere tesir eder, görmeyi engeller, periler etrafında toplanır, kefeni ıslatır, kabir azabı ağlatır.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Gözyaşı; yağmura, inciye, numani laleye, gelinciğe, suya, şaraba, kırmızı mürekkebe, yıldıza, havuz suyuna, sele, ırmağa, Nil ile Ceyhun'a, denize, paraya pula, gümüşe benzetilir. Mum eriyiği ve yağmur gözyaşına benzetilir. Gözyaşı ile nisan yağmuru benzeştirilir. Gözyaşı çokluk sembolüdür.

Ağlama nedenleri arasında şunlar sayılabilir: Aşk derdi (aşk ve dert), ney sesinin tesiri, ayrılık, günahkâr olmak, dertli birini görmek, dünya dertini çekmenin zorluğu, ölüm düşüncesi, dünyanın geçiciliği, sevgilinin güzellik unsurları (dişleri, yanağı, yüzü) ve bu unsurları anmak, ağlayanı görmek, sevgilinin güzelliği, sevgiliyi görmek, şevk ağlatır.

Özellikleri yönüyle gözyaşına (ağlamak) dair şu çıkarımlara ulaşılır: Yüreğin derinlerinden gelir, aşk sırrını/ âşıklığı ifşa eder, mum ağlar, ağlarken akıl baştan gider, feryat figan/ ah ederek ağlanır, dertten nemalanır, yıllarca sürebilir, ilkbahar ağlar, vuslat ümidini beraberinde getirir, renk verir, boyar, şereflendirir, kanlıdır, gelincik bahçeleri oluşturur, yârin mahallesini güzelleştirir/ sular, besleyip filizlendirir, yapıcıdır, kıymetli bir hediyedir, yârin dudağının rengini parlattır, kuruyabilir, güneşe bakan göz sulanır, çoktur, toprağı âbâd eylemesi gerekir, sevgilinin nazını ve taravetini artırır, yârin eşiğine akar, âşığın meramını/ aşkı anlatamaz, teskin edip yatıştırılmaz, ayrılıkla baş edemez, aşk ateşini söndürebilecek yegâne unsurdur, gözden çıkıp gönüle akar, iki deniz olur, görenleri korkutur, Kızıldeniz ile okyanustan çoktur, salık tarafından akıtılır, salık olmanın zorluklarıyla özdeşleştirilir, aşılması zordur, ateşin zıddıdır, cihanı tutar, sevgilinin zulmüyle harap olabilir, inciden kıymetlidir, varsıl kılar, çokluğuyla Avnî'nin eteğini doldurur, vuslat ancak ağlamakla olur, kıymetlidir, saçı olarak saçılır, etrafi doldurur, maksada

ulaşmak için ağlanır, yâre vuslat için kifayetsiz kalır, amaca ulaştırması beklenen araçtır, aşkı/ âşığı kıymetlendirir, dinmez, âşığa zevk verir.

Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-necât: Gözyaşı; rahmet ve nimet suyuna, ırmağa, sele benzetilir. Ağlama sebeplerine gelince şunlarla karşılaşılr: Aşk ile Allah'ı anmak, aşk deri (aşk ve dert), ölüm hakikati, hasret, ölümün yaklaştığı görmek, öte dünyaya günahkâr şekilde gitme endişesi, Allah'ın mağfiretine sığınma ve bağışlanma arzusu, üzüntü veren bir gerçeği kabullenmek ağlatır. Ah ederek ağlanır, anlamı bilinmelidir, kanlıdır, kişiyi övgüye değer kılar, maksada eriştirir, ağlamak insanı dertten kurtarır, kişinin niyetini ve kim olduğunu belli eder, her derdin çaresidir, kusurları ve günahları örter, ahlaklandırır, ağlayan kişi dertli olur, hakiki yaş candan gelir, gözyaşının sahtesi ırmaktaki çer çöp gibi değersizdir, can ağlar, gözyaşını tutmak/ yenmek zordur, engel olur, gark eder, faydasızdır, bin yıl ağlanabilir, ağlayanı görmek ağlatır, dağ ile taş ağlar.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Gözyaşı Mesnevî'de; sele, Nil ile Boğaziçi'ne, ırmağa, çeşmeden akan suya, denize, hamam kurnasındaki suya, yayın ipine/ kirişine, tere, yıldızlara, yağmura, mürekkebe, çocuğa, pâlude tatlısına katılan suya, dosta, ölümcül hastaya verilecek suya, erguvana verilen suya, inciye, çiye, kılıca verilen suya benzetilir. Cihan ise gözyaşına benzetilir. Gözyaşı; çokluk ve aşırılık sembolüdür.

Ağlama sebeplerine gelince karşımıza çıkanlar şunlardır: Güzellik, adaletsizlik, âşıklık, aşk derdi (aşk ve dert), utanç, sevgilinin hayali, sevgilinin güzellik unsurları (kaşı, yanağı), kıskançlık, aşk yarası, ayrılık acısı, kimsesizlik/ yalnızlık, ayrılık vaktinin gelişi/ düşüncesi ağlatır.

Hususiyetleri yönüyle gözyaşı ve ağlamak hakkında şu sonuçlar elde edilir: Nazardan korur, ağlarken yaka paça yırtılır, âşığın ayağına bağ olur, engeldir, âşık ağlar, yansıtır, ayna işlevindedir, aktığı yolu çamur eder, uzundur, boyu posu iki büklüm eder/ eğriltir, ufka erişir, gönülden geldiği için kanlıdır, yanağı/ yüzü yıkar, saçıldığı yerden şakayıklar güller bitişir, dert yüzünden kuruyabilir, ağlamak zavallı hale getirir, kan rengine bular/ boyar, çölu çamur eder, Mecnun'la anılır, bulut ağlar, gezerek ağlanır, çiy ile benzer işlevdedir, aşk derdini ferahlatır, feryat figan/ ah ederek ağlanır, yangın/ ateşin zıddıdır, şiir yazarken ağlanır, samimiyet göstergesidir, vuslat zamanı ağlanmaz, vuslat gözyaşını dindirir, suları kaplar, çoktur, saklayıp

gizler, yüzde yol yol akar, ıgır açar, açtığı yoldan arifler gider, vuslata giden yolu açar, manasını arifler bilir, silip yok eder, sevgiliye ulaşmayı engeller, âşığı şikâyet ettirir, âşığın derdini sevdiğine bildirmesine engeldir, masivayı giderir, gözü temizler, mektup yazarken ağlanır, âşığa dost olur, gözyaşıyla mektup yazılır/ okunur, yoksunluğun/ acizliğin temsilidir, erguvana rengini verir, dñnyanın düzenini devam ettirmesi için âşık kan ağlamalıdır, ayıltır, gülsuyu özelliğlidir, sevgili ağlar, gül ve lale renklidir, dert çekilen günlerde dökölür, gark eder, âşığı laleye benzetir, sevgilinin atını süsler, dökölüğü yeri süsler, lale ile anılır, gözden çıkar, akli baştan alır, yârin göbek deliğine dolar, cihanı kaplar, canı helak eder, kirpik kılıcını keskinleştirir, âşığın vücudunu alıp götürür, ağlamak âşığı zayıflatıp bitirir, sürükler, zarar verir.

Fuzûli, Dîvân: Gözyaşının benzetildiği unsurlar arasında şunlar vardır: Su, ilkbahar ırmağı, dalgalı su, ayna, diken, sadaka, temren eriyiği, ok, sel/ taşkın, Kızıldeniz, deniz, inci, yağmur, sel, Tufan, ordu/ asker, türkü, dert, terazi ağırlığı, bahar yağmuru, çiy, şarap, kıvılcım, at (Gülgün), yetim çocuklar, mürekkep, toprağa saçılan ekin, girdaplı sel, Nuh Tufanı, cıva (gümüş suyu), para, melamilerin tahtı, nakit para ve hazine, gezegen, lal taşı, yol kesen kanlı kâfir (eşkıya), Ceyhun, yıldız, katar, bahçeyi besleyen su, eşme suyu, muska/ tılsım, sevgili, tahtirevân, haraç, kimyager.

Mum eriyiği, para ve yağmur gözyaşına benzetilir. Ney-eng-ud-def sesi veya bülbülün ötüşü ağlama sesine benzetilir. Gözyaşı; okluk/ aşırılık, durmazlık, tükenmezlik, âşıklık, aşkın sembolüdüdür.

Ağlama sebepleri ise Fuzûlî'de çeşit eşitir: Sevgilinin güzelliği yahut güzellik unsurları (yanağı, yüzü, dudağı/ ağzı, kirpiği, yan bakışı, gözü, boyu, zülfü/ saçı, beni, sakalı), sevgili/ sevgilinin hayali, sevgiliyi hatırlamak/ görmek/ görmeyi istemek/ hayal etmek, acziyet/ acz, pişmanlık, tutsaklık, hasret ve kıskançlık, hasetlik, güzellik, aşk derdi (aşk ve dert), aşk acısı, yaralanmışlık, sevgilinin bakmayışı, sevgilinin yokluğu/ yâri görememek, umduğunu bulamamak, ayrılık, güzeller, hayranlık, gönlün yıkılması, canın yanması, zulme ve musibete uğramak, çırılçıplak/ açıkta kalmak, kaybetmek, aldatılmak/ hileye uğramak, güvenli ve adaletli bir yaşama kavuşmak, gönlün yanması, ağlayanı görmek, merhametsizlik, hastalık, hüznün, ilgisizlik (tegafül) ve vefasızlık, arzular, murada erme isteği ve

Allah'ın lütfuna nail olmak, âşıklık, şevk, vuslat arzusu, ömrün biteceği düşüncesi, sevgilinin bahçesini görmek, vatani anmak, gurbet/ gurbetlik olmak, hayret/ hayrete düşmek, göze kaçan toz, sürme, ikbal talihsizliği, felek, yârin nazlı yürüyüşü ve âşığa doğru gelişi, perişan hale düşmüş birini görmek ve acıma duygusu, göze kirpik kaçması, mahşer düşüncesi, korku, günahkârlık, Allah'ın kahır, gönül kanına gark olmak, feleğin oyunları, kıyamet günü gaflet uykusundan uyanmak ağlatır.

Özellikleri bakımından gözyaşına ve ağlamaya dair şu çıkarımlara ulaşılır: Kirpiği ıslatır, vuslat için ağlamak gerekir, vuslata aracılık yapar, hakikati ortaya çıkarmakla sevap işler, yıldırır, dayanması zordur, bulanık akar, âşığa azap çektirir, yansıtır, âşığın göz perdesini yırtar, kıskançtır, yârin yanağının sadakasıdır, gül ve lale rengindedir, kanlıdır, acı ve tuzludur, nefret uyandırır, şikayet ve imdat ettirir, sevgilinin peykanlarıyla doludur, denizden üstün görülür, kıymetler barındırır, damla damla akar, gönülden gelir, sevgiliyi görür görmez akar, sevgilinin adını çıkararak onu rezalet yaratır, sevgili tarafından silinmelidir, sevgilinin gamze kılıcını daha keskin hale getirir, gönül ateşiyle eriyen temren suya döner ve gözden yaş olarak çıkar, göz açıp kapayıncaya dünyayı gark eder, gönül ağlar, gözü/ göz bebeğini/ âşığın/ vücudu/yüzü kaplar, göz açtırmaz, süratlidir, akar, gezerken ağlanır, yıkıcıdır, zarar verip incitir, bir şeyi kullanılmaz hale getirir, servileri önüne katıp götürür, sürükler, cezalandırır, serkeş halledir, güzellerin yoluna akar, serviyle anılır, yol keser, mucize mekânıdır, göz bebeği tarafından içilir, tesirlidir, perişan eder, güneşe bakmak göz sulandırır, ezelden beri akar, ağlaya ağlaya ölünür, hayran bırakır, âşığın belini büker, cömertlikle kıymetlenir, gönlü yanan kişi ağlar, bulutlar ağlar, sevinç/ neşenin zıddıdır, ah/ feryat figan ederek ağlanır, tesir eder, tesir ettiği şeyi değiştirir, Bî-sütûn dağı ağlar, taş bağırlılık ağlamaya engel olur, çiftçi ağlar, Tufana döner, cezadır, Hz. Nuh'un gözyaşı asilere işlemez, kifayetsizdir, kabarcıklanır, aşk yolunda ağlanır, durmadan akar, sevgiliye ulaşmaya yardım eder, yansıttığı şeye göre gölgelenir, köpüklenir, kabarcık kabarcıktır, âşığın yaşı mâşuğu ferahlatır, âşığın gizler/ saklar, kahramanlık yapar, gözyaşı kabarcığından mamul bir ev edinmek gerekir, vücut ağlar, aşk derdine paralel olarak çoğalır, gizler/ göstermez, sakınılmalıdır, şarkılar ağlatır, şarkıcı ağlatır, tehlikelidir, dalgalıdır, dalgalarıyla parçalayabilir, ağlamak baş ağrıtır, baştan aşar, sel olup etrafı basar, takat bırakmaz, ney ağlar, murada erdirme vesilesidir, sevgilinin ayağının tozunu toplamaya çalışır,

ıslatır, sabah vakti ağlanır, sabah ağlar, murada ermek için ağlanır, sevgili uğrunda ağlanır, ağlarken baş açıp yaka yırtılır, Ferhat'ın dökülen kanından çoktur, Hz. Yakup ve hüznler eviyle anılır, nergis ağlar, ağlamak sabaha kadar sürer, kıyamette sevgili âşığın yaşından bahsetmez, görmezden gelinir, ayrılık günleri uzadıkça hiddeti artar, keyif verir, geceleri artar, zerrelere kıvılcım hüviyetindedir, ateş hükmündedir, kebab ağlar, aşkı/ sırrı ifşa eder, ciğerdeki aşk ateşinden nemalanır, yere geçmesi istenir, ateş saçar, tazedir/ tazeler, içinde yürek parçaları gezinir, gezer ve gezdirir, gönül ateşine saçılınca buhara döner, yârin sözleri uğrunda/ onu duymak için feda edilir, saçılır, kıymetlidir/ kıymeti kalmamıştır, harcanır, şevk ateşi tarafından kurutulur, gözden düşer, edepsizdir, kan renginde boyar, yanakta/ yüzde süzülür, sevgiliye yardım eder, sanata alet olur, bağıran kan içinde olduğunu göstermez, kaplayıp örter, gizli akar, gönül/ ciğer kanından mamuldür, âşığın yüzünü nakışlar, yârin mahallesinde ağlanır, gözyaşı sevgilinin mahallesine/ dergahına/ eşğine akar, soğumaz/ donmaz, tabiatına aykırı davranır, her nefeste ağlanır, ömür ağlamakla geçer, garipler ağlar, ansızın ağlanır, göz yolunu tutmalı ve o yoldan çıkmamalıdır, tabiatı değişkendir, göze toz kaçınca ağlanır, ağlamak-gözyaşı âşığı hoşnut/ mutlu eder, âşığın ağlaması sevgiliyi hoşnut/ mutlu eder, sürme çekilen göz yaşarır, gönül ülkesine giden yoldan geçer, Azrail'in âşığın canını almasına engel olur, helak eder, geçit vermez, çeng ile ud ağlar, koşarcasına akar, âşığın haline halk ağlar, ağyara yer bırakmamak için akar, yârin mahallesini kaplar, ağyarı yârin mahallesine sokmaz, mahşer meydanını kaplayabilir, sevgilinin dergâhına layık bulunmayabilir, ceza günü ağlanır, aşk denizinin incisi olup alıcısı bizzat Allah'ın lütfudur, cehennem ehli ağlar, kan dökerek suç işler, sesiyle uyandırır veya uyutmaz, gözün kapanmasına engel olur, yokluk uykusundan uyandırdığı için yararı dokunur, kör eder, sel çokluğundadır, âşığı içine katar, döndürüp dolandırır, ağlamak gözü bozar, gözdeki sürmeyi ve tozu toprağı götürür, âşığı endişeye düşürür, yârin mahallesinin yolunun toprağıyla/ tozuyla teskin olur/ olmaz, ağlamakla göz hastalanır, sürme çekerken göz yaşarır, âşığı rezil eder/ gammazlar, utandırır, düşmanlık sebebidir, delil ve nişane olur, âşığın geçtiği yollara dökülür, şahitlik eder, yârin bakışına/ lütfuna vb. nail olmakla teskin olur, yardım almak veya lütuf görmek ağlamayı durdurur, teselli edilmek ağlamayı durdurur, aşk davasının ispatıdır, uzun süre akar, âşığın gömleğini yırtıp onu rezil eder, yıkayıp temizler/ siler, yarıklar açar,

âşığı meşhur eder, gömülü olanı (görünmeyeni) ortaya çıkarır, ikiyüzlülüğü yansıtır, girdaplıdır, feleğe ulaşır/ onu delip geçer, yıldızları gark eder, gündüzleri ağlanır, çölü kaplar, hararetlidir, serap sanılmamalıdır, aşılamayacak büyüklüktedir, âşığa zulmeder, akıp gider, gümüştendir, dünya alakasından vazgeçirtir, gümüşlü köşkten evla tutulur, nihayetsizdir, tükenmez, adaktır, gözde durmadan dolanır, yüz sürer, küstahlık eder, edeple ağlanmalıdır, gizlenmelidir/ gizlenmeye çalışılır, kızıl renktedir, saklanmaması gerekir, armağan niteliklidir, dostluğu bozar, acıdır, sevgiliyi gülümsetir, âşığı amacına ulaştırır, gül gül damlar, etrafı gül bahçesi yapar, sevgilinin yoluna akar, korkuyla âşığın eteğini tutar, âşığın dostudur ve ondan ayrılmayı istemez, yârin gülmesi için âşık ağlar, zincir görevi üstlenir, bağlar, engel olur, teni örter, elbise olur, iyi bir yol arkadaşı değildir, görmeyi engeller, geçmeye müsaade etmez, göz bebekleri tarafından yutulur, gözden dışarı akamaz, gözden çıkar, kana bular, boyamak suretiyle örter, ciğer parçaları taşır, kaldırma ve taşıma kuvveti vardır, suç işler, kirpiğe asılıp idam edilir, kınanmakla teskin olmaz/ edemez, engellenemez/ durdurulamaz, âşığı içine katıp gezdirir, âşığı ferahlatmaz, acındırıp merhamet uyandırır, sevgilinin dikkatini çekme vasıtasıdır, aşk hastalığının belirtisidir, ayıplanır, önü alınmalıdır/ alınamaz, engellenir, sadece uykusuzlar/ âşiklar ağlayanın halinden anlar, vücuda dışarıdan dert ve sıkıntı taşır, âşığın besinidir, yürekteki derdi uzaklaştıramaz, nemlidir, aşk ateşiyle yanıp heba olabilir, ciğer kanından çoktur, aşkın hükmünü gösterir, besler, bitkileri meyvelendirir, aşk ateşi karşısında yetersizdir, yeryüzünü kapladığı için melekleri göğe sürer, kaçacak yer bırakmaz, uzaklaştırır, yeryüzünü kaplayacak kadar çoktur, gönül ateşiyle miktarı azalır, göz açıp kapayıncaya akar, perişan eder, dünyayı kaplayıp düzlüğe çevirir, mekânı vücuttur, vücudu/ binayı yıkar, kabarcıktan ev edinir, kıymet bilir, sevgilinin gamze oklarını yerden kaldıracak kadar çok akar, müsrifçe dökülür, yoldan çıkar, menzili bulunmaz, kararsızca şaşkın şaşkın gezer, insanları etrafında toplar, temaşa mekânı oluşturur, göz perdesine halini şerh eder, yazdığı okunmaz, göğün kanını döker, sabah akşam akar, yolun tozunu yatıştırır, gönlü açar, derde kedere iyi gelir, gönül kanını boşaltır, selamet ehline zarar verebilir, etrafına hisar çekilmelidir, melametle önü alınabilir, muska/ tılsım işlevi üstlenir, âşığın çevresinde bin daire çizer/ döner, yok eder, sevgiliyi kızdırır, kabrin dışına taşar, mezar taşını kızıla boyar, kıymetlendirir, âşığın bağrını ezer, gözden yitip gider, çokluğundan sevgilinin

haberi yoktur, âşığa tahtirevân olur, âşığın yanağına tutunmuştur, sevgiliye gitmelidir, âşığın halini anlatır, gözyaşına kızıl rengini veren gönüldeki yangındır. Gözyaşı ve elif çekmek arasında ilgi kurulmuştur.

3.1.13. Abdest, Gusül, Vaftiz

İnsan vücudunu birtakım ritüellere dayanarak yıkama prensibine dayanan “abdest, gusül ve vaftiz” klasik dönem şairlerince ele alınan bir diğer konudur. Beden temizliğinin insanlar tarafından dini içerikli bir uygulama olarak algılandığı açık şekilde görülür.⁹⁸⁴ Temizliğin yanı sıra, dini bütün olmayı, ölümü çağırıştıran bu uygulamalar şairlerin ilginç benzetmeler kurmasını sağlaması açısından kıymetlidir. Aşağıda verilen örneklerden hareketle şairlerin hem hayal dünyasını hem de dini kabullerini takip etmek mümkündür.

3.1.13.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Zifaktan sonra yıkanmak kaçınılmazdır,⁹⁸⁵ zorluk-mihnet temsilidir, ölüm gusül suyuna benzetilir

takı bir tatıg bu tişi tatgı ol

soguk suvka yunmak anıñ yañı ol (YHHKB 3581)

tişi birle suhbet idi ked tatıg

soguk suvka yunmak yanutı katıg (YHHKB 3584)

“Başka bir zevk de dişi zevkidir, buna mukabil soğuk suyla yıkanmak vardır.”

Dişi ile beraber bulunmak çok güzel bir zevktir, fakat buna karşılık soğuk suyla yıkanmak zordur.

⁹⁸⁴ İbadet öncesi bedeni arındırmaya dair edebi anlatımlara Sümer kil tablet metinlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Sümerlerde, dinsel tören yahut evlilik töreni öncesi beden temizliği önemli sayılmaktaydı. Söz gelimi aşk tanrıçası İnanna çoban kral Dumuzi (Temmuz) ile beraber olmadan evvel yıkanır, yağlar sürünür, çeşitli takılarla süslediği elbisesini giyer. Eşi olacak Dumuzi’ye kapıyı açmadan evvel İnanna’nın yaptığı tüm hazırlık, suyun arınma ve saflaştırma özelliğini vurgular gibidir. Yine bir başka şiiirden (Şulgi’nin kutsanması) Kutsal evlilik töreni öncesi rahibelerin yıkandığını öğrenilir (Sezen, 2016). Ur Şehri için yazılan bir ağıtta: “Artık karabaşlı halk törenler için yıkanamıyor./ Kirliyi beğenmek onların kaderi oldu./ Görünüşleri değişti.” (Çığ, 2010: 54, 58) şeklinde dile getirildiği gibi törene hazırlanmak için yıkanmanın gelenek olduğu görülür.

⁹⁸⁵ Cinsellik ve su alakası için bkz. Sürelli, 2009: 83-107; Usluer, 2007: 795-822.

Kutadgu Bilig'e göre hayatın üç zevkinden biri olan zifafın sonrasında soğuk suyla yıkanmak kişiye zor gelir. Yani dünya zevki ile geçen günlerin sonunda ölüm acısını tatmak mecburi olup kaçınılması mümkün görünmeyen bir zorluktur (YHHKB 3577).

Zifaf sonrası yıkanma âdetine değinilen beyitte ölüm istiare yoluyla gusül suyuna benzetilir. Guslün soğukluk ve kadınla ilgisi belirtilir ve gusül zorluk-mihnet sembolü gösterilir.

Şeytandan gelen rüya görünce gusül abdesti alınır

takı bir tüş ol körse yektin bolur

tüşegli anı körse suvka yunur (YHHKB 6017)

“Yine bir düş vardır ki, bu şeytandan gelir; bu düşü gören kişi gusül etmelidir.”

Şeytandan gelen bir rüya görünce abdest almak gelenektir.

3.1.13.2. Nesîmî, Dîvân

Ölen kişiye gusül abdesti aldırılır

Kefene istemege gassâle varup

Diyirler kimi revânı yuyuñ anı (ND g.440/21)

Soyundu yuyıcı geldi revânî

Kulaguma gelür halkuñ figâni (ND g.440/24)

Biri su tüküben birisi yuyar

Temâşâ kıldılar halkuñ kalanı (ND g.440/30)

Meni çün yuyıcı yudı arıtdı

Yine boynuma giydürdi kefeni (ND g.440/31)

Ölen kişiye gusül abdesti aldırılmak için yıkayıcı görevliler gelir. Görevlilerin biri su döker diğeri yıkar. Bu esnada ölen kişinin tanıdıkları bu işlemi izler. Yıkama işlemi bitince kefenlemeye geçilir.

3.1.13.3. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Sürekli abdestli olmak övünç vesilesidir

Geldi kaz ortalarına key arı

Kim hemîşe su içindedür yiri (GMT 1017)

Kim benüm arılıgum peydâ-durur

Guslgâhum dünyâda deryâ-durur (GMT 1018)

Zâd u rûzumuz bizüm suda-durur

Kim deñiz gögsümüze degin gelür (GMT 1019)

Biz susuz bir lahza sabr idemezüz

Anuñ-içün bir yaña gidemezüz (GMT 1020)

Kuşlaruñ ben zâhidiyem dünyâda

Suyı zâhidler çok işe ilede (GMT 1021)

Günde yüz biñ guslı artuk eylerem

Yüz biñ azdur ben dahı çok iderem (GMT 1022)

Geçerem yüz biñ deñiz gibi göli

Kim etegüme anuñ degmez öli (GMT 1023)

Ben bu züht ü arılıg-ıla kaçan

Olmayam müzdi yazugından seçem (GMT 1026)

Zâhid ol-durur ki tapu üstine

Döşeye seccâdesin su üstine (GMT 1027)

Şehd susuz baña bir agu-durur

Baňa su göster ki cānum su-durur (GMT 1028)

Kaz kaçan sîmurg-ıla dözebile

Kaza ol yig kim suda yüzebile (GMT 1029)

Mantıku't-tayr'da su, kaz için bir övünme vesilesidir. Zira kazların yerleşim mekânının her daim su olması, onların arılığını gösterir (sembolleştirme). Sürekli abdestli oluşlarıyla kazlar zahitlere benzetilir. Su, onların günde yüz bin defadan fazla gusül aldığı yerdir. Bu zühd ve arılıkları ile kazlar sevaplı iş işler. Seccadesini suya yazmış/ sermiş (deyim) zahit gibidirler. Canı su olan kazlara susuz bal zehir gibi gelir. Dolayısıyla simurgu aramaya gitmek kazın tabiatına uymaz, çünkü sudan bir an olsun ayrılamaz, onsuz yaşayamaz.

Yıkanma suyuna tapınılır, kirlenince işlevini kaybeder

Birisi gūsāle tapdı iy azîz

Kılmadı kâfirliği dinden temîz (GMT 25)

Bir gece Çin şehrinin üstünden ansızın simurg geçer. O esnada kanadının teleklerinden biri şehre düşüverir. Bu teleğin nakışlarındaki güzelliği gören herkes hayrete kapılır, akli karışmadık kimse kalmaz. Kimi güneşe tapmaya başlar kimi aya kimi de yıkanma suyuna (GMT 18-20). Bilindiği üzere suyun en temel özelliklerinden biri temizlemesidir. Fakat su ne denli temizleyici olursa olsun, suya tapınan kişinin imanını kâfirlik karanlığından arındıramaz. Çünkü kâfirliğin karanlığı o dine (tapınılan suya) işlemiş, su kirlenmiştir.

Su burada temizleme yönüyle ele alınır. Tapınılan, kirlenen, kirlenince de temizleme hassasını kaybeden su, delilik (aklı başından gitmişlik) ile alakalandırılır.

Gusül aşk vesvesesini giderir

Birisi eydür ki şeyh-i kibar

Vesveseñ gitmege bir gusl eyle var (GMT 407)

Gusül abdesti aşka dair vesveseleri gidermek yönüyle âşıklara tavsiye edilir, çünkü zihnî arınmışlık sağlar. Fakat aşkı teskin etmeye yetersizdir.

Gönlü temizlemelidir, gözyaşından ve ciğer kanından abdest alınır

Şeyh eydür yüregüm kanından uş

Eylemişem bu gice yüz guslı hoş (GMT 408)

Ciğerdeki kan âşığın aşırı derecede üzüntü içinde olduğuna alamettir. Bu kanın büyük bir üzüntü karşısında gözden yaş şeklinde çıktığı düşünülür. Dolayısıyla âşıklar/ şairler gönlü temizleyecek hakiki abdestin gözyaşı ve ciğer kanı (üzüntü) ile alınabileceğini söyler. Gülşehrî yukarıdaki beyitte âşığın (Şeyh San'an) gusül abdestini yüreğinin kanı ile aldığını söyler.

İslam'a dönen kişi gusleder

Gusl kıldı şeyh ü girdi hırkaya

İy 'acab bu kamu hayr u şer neye (GMT 681)

İslamiyeti terk etmiş bir kişi tekrar İslam'a döndüğünde gusül abdesti alır (sembolik mana), hırka giyer.

Vaftiz olmak İblis sayılmaya sebeptir

Deyr içinde şeyhi vaftiz itdiler

Bir müsülmânı bir iblîs itdiler (GMT 520)

Bir Müslüman için din değiştirip kilisede vaftiz olmak iblis olmaya eş tutulur.

3.1.13.4. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr

Teyemmüm su bulunca bozulur

Bunuñ bigi derde gerekdür devâ

Su katında olmaz teyemmüm revâ (HMSN 5035)

Su varken teyemmüm etmek münasip görülmez. Teyemmümün hükmü abdest alacak su buluncaya kadardır.

3.1.13.5. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Zifaftan sonra gusledilir

Turdılar ol ikisi gusl itdiler

Eyle sankim hûr (u) gılmân oldılar (KDYZ 2075)

Taňla olıcak turup abdest aldılar

Ol ikisi t n nam zın kıldılar (KDYZ 2077)

Yusuf ile Züleyha'nın gerdekten sonra dini itikat gereği gusül abdesti aldığı ifade edilir. Bu sayede cennet meleğine döndükleri belirtilerek, gusül sonrasında (abdest tazeyken) namaz kılınmasına değinilir.

3.1.13.6. Fatih Sultan Mehmed (Avn ), D v n

K be'de namaz kılmak için abdest alınır

Ka'be hakkı Avn  baş egmez nam za yüz yumaz

Kařlaruň mihr bına secde yeter kiblem bana (AD g.3/7)

İslam akaidince K be'de namaz kılmadan önce abdest almak farzdır. Avn 'ye göre bu iş için y rin kaşının mihrabını secde edinip ona tapınmak k fidir, abdest almaya lüzum yoktur.  nk  hakiki sevgiliye ibadet etmek insanı madden abdest almışçasına arındırır, manen namaz kılmışçasına temizler. Abdest burada l zumsuzluğu üzerinden ele alınır ve sevgiliye secde etmekle kıyaslanıp tezyif edilir.

3.1.13.7. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

Definden önce cenaze yıkanır

 n yarag idüp yuyup g turdiler

Mustaf yı kabrine yiturdiler (S M-KT 705)

Cenazeyi toprağa defnetmeden evvel yıkama geleneğine yukarıdaki dizelerde yer verildiği görülür.

3.1.13.8. Ahmed Paşa, D v n

Gasıl suyu şaraba ve  bıhay ta benzetilir, gusül aldırılırken her ayrıntı   er defa yapılır, cenazeyi gassale yıkar

Koma sel se-i gass leyi ki keřfin anuň

Yüz erba' nle bulumadı z hid-i murt z (APD g.136/4)

(Ey âşık) Üç kadeh içme geleneğini sakın ola ki bırakma; nefsinı terbiyeye çeken zahit yüz erbain çıkarsa dahi (o üç dolunun) keşfettirdikleri gibisini henüz bulamadı.

Selase-i gassale, üç kadeh içmek demektir.⁹⁸⁶ Yemekten sonra içilen ya da meclise girince sunulan ilk üç kadeh şarabın mideyi temizlediğine ve ağız tadını yerine getirdiğine inanılır. Üç dolunun miktarının sarhoş etmeyecek, kişiyi kıvama getirecek kadar olmasına dikkat edilir. Selase-i gassalenin tadını ve kıvamını keşfettikten sonra onun yerini alacak başka şeyin bulunması hayli zordur. Nitekim nefsinı terbiyeye çekmiş zahit yüz kere erbain/ çile çıkarsa dahi bu üç dolunun tadını, tesirini bulamamıştır, denir.

Beyitte geçen gassale kelimesi aslında ölmüş kimseleri yıkayan kadın anlamındadır. Selase ise üç sayısının karşılığıdır. Bu sayı ölüye abdest aldırılırken yıkama işlemindeki her ayrıntının üçer kez yapılmasıyla alakalıdır. Selase-i gassale (gasil görevlisi) ile kastedilen aslında meclise gelen kişiye üç kadeh sunan sakidir ve sunduğu şarapla ölü gönülleri diriltir. Şarap burada ölü diriltecek tesire sahip gasil/ yıkama suyuna karşılık gelir (istiare). Daha öte bir deyişle şarap âbıhayât özelliği taşır (istiare).

3.1.13.9. Fuzûlî, Dîvân

Abdest uykuyu açar

Egilüp secdeye salma ferâgat tâcını başdan

Vuzû‘dan su sepüp râhat yukusın gözden uçurma (FD-İP g.249/2)

⁹⁸⁶ Selase-i gassale uygulaması ile üç krater uygulaması arasında pek çok benzerlik bulunur. Örneğin antik dönem Yunan ve Roma uygulamasına göre içkili eğlencede (diğer adıyla sempozyum) şaraba su karıştırılarak içilir. Suyun ölçüğü olan kaba “krater” denir.

Politikacı Eubulos’un aktardığına göre; ilk krater sağlık için, ikinci krater meşk ve zevk için, üçüncü krater uyku için içilirken üçüncü kraterden sonrası hoş karşılanmaz. Dördüncü krater kötü davranışı, beşinci krater bağırsık ve çağırışı, altıncı krater kabalığı ve hakareti, yedincisi kavgayı, sekizincisi eşyaların mahvını, dokuzuncusu depresyonu, onuncusu ise çılgınlığı getirir.

İçki meclisinde içilen şarabın ne kadar sert olacağına karar veren kişiye “symposiarch” denir ve meclise katılanlar tarafından ağırbaşlı kimselerden seçilir. Tartışılacak konuya göre yahut sarhoşluk seviyesine göre şaraba ne kadar su katılacağını belirlemek onun görevidir.

Su karıştırma oranları ise şu şekildedir: 1 şarap/ 3 su: ciddi konuşmalarda kullanılan ölçü; 1 şarap/ 2 su: eğlence için kullanılan ölçü; 1 şarap/ 1 su: çok ender kullanılan bir ölçü olup kafayı iyice dağıtmak istenirse kullanılır. Sulandırmaksızın şarap içmenin barbarlara yakıştırıldığı ve hoş görülmediği aktarılır. <https://twitter.com/halilbabilli/status/832239606212878336> (E.T. 20.02.2017).

Gönle hitap edilen beyitte abdest almak suretiyle rahatlık uykusunu gözden kaçırmamak gerektiği anlatılır. Buradan yola çıkıldığında suyun uykuyu ve dolayısıyla rahatı kaçırdığı, namaz kılmadan önce abdest alınması gerektiği sonuçlarına ulaşılır.

Abdest, gusül, vaftiz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Gusül; zorluk-mihnet temsilidir. Ölüm gusül suyuna benzetilir. Zifaftan sonra yıkanmak (gusül) kaçınılmazdır, gusül suyu soğuktur, Şeytandan gelen bir rüya görünce abdest alınır.

Nesîmî, Dîvân: Ölen kişiye gusül abdesti aldırılır.

Gülşehri, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Abdest arılık/ temizlik sembolüdür. Sürekli abdestli olmak övünç vesilesidir. Abdest gönlü temizlemelidir, gözyaşından ve ciğer kanından (üzüntü) abdest alınır. Yıkanma suyu; tapınılan, kirlenen, kirlenince de temizleme hassasını kaybeden bir su olarak belirtilir. Yıkanma suyunun delilik (aklı başından gitmişlik) ile alakası kurulur. Gusül aşk vesvesesini giderir, İslam'a dönen kişi gusleder. Vaftiz olmak İblis sayılmaya sebeptir.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Teyemmüm su bulunca bozular.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Zifaftan sonra gusledilir ve namaz kılınır.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Kâbe'de namaz kılmak için abdest alınır, abdest lüzumsuzdur.

Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-necât: Definden önce cenaze gusledilir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Gasil suyu şaraba ve âbıhayâta benzetilir, gusül aldırılırken her ayrıntı üçer defa yapılır, cenazeyi gassale yıkar.

Fuzûlî, Dîvân: Abdest uykuyu açar, rahatı kaçıır, namaz kılmadan önce abdest alınması gerekir.

3.1.14. Hamam

Sosyal hayat unsurlarından hamamlar klasik Türk şiirinde çeşitli misallerden yola çıkılarak ele alınmasıyla ayrı bir yere sahiptir. Kendine has bir dilin oluşmasına

olanak verir. Zira hamam kültürüne ait türlü türlü eşyaların, geleneklerin, inanışların, uygulamaların klasik şiire bire bir yansıtıldığı görülür.

3.1.14.1. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Hamamda yıkanılan kısmın adı hücredir

Gül-âb olıcak u su dahı sâbûn

Getüreyim uş hücre içinde yun (HMSN 3277)

Hamamda yıkanmak için lazım gelen su, sabun, gülsuyu tenasüple bir beyitte anılarak devrin sosyal yaşantısına dair bilgi verir.

3.1.14.2. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Cennet bahçesine döner

Yâhûd ol hammâm cennet mi olur

Kim hûridür kapucı rızvân olur (KDYZ 535)

Züleyhâ’ya hediye edilen Yusuf’u hamamda yıkarlar. Yusuf’un güzelliği ile hamam adeta bir cennet bahçesine, yıkama işiyle görevli kişiler de hurilere, kapıcı ise cennet kapıcısı Rıdvan’a döner (teşbih).

Her gün yıkanmak özen göstergesidir

Yûsufi her gün Züleyhâ yurıdı

San Züleyhâ hûr Yûsuf nûrıdı (KDYZ 548)

Kenan (Filistin) topraklarında yaşadığı bilinen Hz. Yusuf, mesneviye göre her gün Züleyha tarafından yıkanmaktadır. Züleyha’nın tavrı Yusuf’a gösterdiği özeni vurgular niteliktedir. Bu özenin bir başka işareti ise Filistin’de o devirde su elde etmenin günümüzdeki kadar kolay olmadığıdır. İslamiyet’in kabulünden sonra halk arasında haftada minimum bir kere hamama gidip yıkanma kültürü oluştuğu bilinmektedir. Her gün hamama gitmek ise titizlik derecesinde temizlik alameti sayılır. Hamamda sık sık yıkanınca cildin şeffaflaşır ışıldadığına dair bilgiler seyahatnamelerde geçmektedir. Yukarıdaki beyitte Yusuf’un yıkanmaktan “nur”laşması hamamın bu özelliğine iham yoluyla atıf olmalıdır.

Yoldan gelen kişi hamama gönderilir

Geydiler bunlar melk-âne tonı

Girdiler hammâma bir gezden onı (KDYZ 1127)

Yudılar anlara ‘izzet kıldılar

Taňa okutdı buları şehriyâr (KDYZ 1128)

Seyahatten gelenin hamama gönderilmesi/ gitmesi ve misafire izzet gösterilmesi gelenek olarak bir yolculuğun vazgeçilmezidir.

Hoşnutluk sağlar, misafir ağırlama usullerindedir

Dürlü zibâ tonları geydurdiler

İletüben hammâma hoş yudılar (KDYZ 2007)

Bir kimseye ihtimam göstermek ve onu iyi ağırlamak için hamama göndermek geleneği eskiden beri mevcuttur. Yukarıdaki beyitte Yusuf’un yardımcılarına hoş tutulmasını emrettiği Züleyha’yı hamama götürdükleri anlatılır.

3.1.14.3. Ahmed Paşa, Dîvân

Güzelliğin ifşa olduğu yerdir

Soyundu nâz ile bir serv girdi hammâma

Hezâr yig teni gülden elinde bir gilden (APD muk.12/1)

Egildi havz kenârında gül budadı gibi

Çü zülfîn ol yudı gilden ben el yudum dilden (APD muk.12/2)

Boyuyla serviyi, teniyle gülü andıran sevgili hamama gidince nazlı nazlı soyunur. Hamam havuzunun kenarına eğilerek kil (sabun müteradifi) ile saçını yıkar. Üstelik kili bir miktar gül yaprağıyla bekletmek ve onu güzel kokulu kılmak adettir.

İçinde soyunulan, kille yıkanılan, temizlenen havuzlu bir hamam tasvirinde hamam sevgilinin güzelliğini ifşa etme görevi üstlenir. Bir şeyden el yıkamak deyimi (vazgeçmek) kullanılır.

Şeytanların cinlerin mekânıdır

Gerçi kim hammâmı dirler menzil-i şeytânîdur

Bir melek gördüm ki hammâmuñ gül-âb-efşânıdur (APD muk.13/1)

Hamamda yıkanıldıktan sonra güzel kokunmak için gülsuyu, çeşitli kokulu sular ya da yağlar sürünmek gelenektir. Bu kokuyu müşteriye süren bir hamam görevlisi bulunur. Şair muhtemelen bu görevliyi meleğe benzetmektedir.

İnanışa göre hamamda cinler, periler, şeytanlar bulunur. O yüzden burada yıkanırken belli adap ve erkâna uyulması gerekir.

Terletir

‘Arak-rîz olsa serv-i gül-endâm

Gül-âb ile pür olur sahn-ı hammâm (APD müf.16)

Gül endamlı servi boylu sevgili terlese hamamda her yer gülsuyu dolar, manasındaki beyitte ‘hamama giren terler’ atasözüne yer verilmiştir.

3.1.14.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Kubbesi göğe benzetilir

Düzetmişdür hamâm-ı mâh u mihri

Kafes kılmışdur anlara sipihri (TCÇH 3634)

(Allah) Ay ile güneş hamamını düzenlemiş ve göğü onlara kafes kılmıştır.

Hamamların tepesinde fil-gözü tabir edilen camdan minik pencereler bulunur. Çoğunlukla yıldız şeklindeki bu pencereler klasik şiir şairleri için gökyüzü teşbihlerine ilham kaynağı olur. Cafer Çelebi’nin gözünde bu pencereler ay ile güneştir. Pencerelerin üzerinde durduğu kubbe ise gökyüzüdür.

3.1.14.5. Fuzûlî, Dîvân

Havuzu bulunur, kubbesinde camlar (fil-gözü) vardır

Oldı pâ-büs-ı şerîfiyle müşerref leb-i havz

Buldı dîdâr-ı latîfiyle ziyâ dîde-i câm (FD-İP g.201/4)

Yukarıdaki dizelerde hamama giren güzelin tasviri yapılmaktadır. Sevgili, hamam havuzuna girmek için havuzun kıyısına ayak basar. Havuz da onun ayağını öpmekle müşerref olur. Yârin latif yüzünü görmekle hamam kubbesindeki camların gözü aydınlanır. Beyitte hamamın insanların birbirini gördüğü, birbiriyle tanıştığı mekân olması özelliğine yani sosyal yönüne göndermede bulunulur.

Beyitten yola çıkılarak hamamın havuzu olduğu, kubbesinde (fil gözü) camlar bulunduğu bilgilerine ulaşılır.

Hamam tasları kararır

Tās elin öpdi hased kıldı kara bağırımı su

Yetdi su cismine reşk aldı tenümden ārām (FD-İP g.201/7)

(Ey sevgili!) Hamam tası senin elini öpünce haset duygusu kara bağırımı su etti; su senin bedenine deyince kıskançlık bende huzur bırakmadı.

Sevgili hamam tasını eline alıp içine doldurduğu suyu üstüne döker, su tenden akıp gider. İşte bu manzarada bahsi geçen tas ile âşığın hasetten kararın yüreği birbirine benzer. Zira ikisinin de içine su dolmaktadır.

Hamam tasları kullanıla kullanıla zamanla kararır. Kararın tas âşığın gönlünü temsil eder. Tasa doldurulan su âşığın hasetten eriyen, suya dönen yüreğine karşılık gelir (benzeştirme).

Su, dökülünce bedende durmaz akar, yani aram eylemez. Âşığın kalmayan huzuru da böyledir (benzeştirme). Gördükleri karşısında kıskançlığa kapılınca vücudunda huzur aram eylemez.

Hamamdan çıkarken ayağa su dökülür

Merdüm-i çeşmüm ayagina revān su tökdi

Ki gerek su tökile servüñ ayagina müdām (FD-İP g.201/9)

Göz bebeğim (hamamdan çıkmak üzere olan sevgilinin) ayağına hemen su döktü; nitekim servinin de ayağına hep su dökmek gerekir.

Eski geleneğe göre yıkanma işlemi bitip soğuklukta dinlenildikten sonra hamamdan çıkmadan evvel kişinin ayağına soğuk su dökülür. Böyle yapmanın kan dolaşımını hızlandırdığına, vücuttaki aşırı harareti aldığına inanılır. Servi ağacı suyu çok sevdiği için güzel gelişim gösterebilmesi adına köklerine bol su verilir. Beyitte

“servinin dibine su dökülmesi” ile “hamamdan çıkan kişinin ayağına su dökülmesi” benzeştirilir.

Hamam bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr: Hamamda yıkanılan kısmın adı hücredir.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Hamam; cennete benzetilir, güzellikten etkilenir, her gün hamamda yıkanmak özen göstergesidir, yoldan gelen kişi hamama gönderilir, hoşnutluk sağlar, misafiri hamama göndermek ağırlama usullerindedir. Ayrıca hamam; “nur, huri, Rıdvan, cennet” ile ilişkilendirilir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Güzelliğin ifşa olduğu yerdir, içinde; soyunulur, kille yıkanılır, temizlenilir, terlenir, havuzu vardır. Şeytanların cinlerin mekânıdır. Hamamda gülsuyu dağıtan görevli bulunur ve bu görevli meleğe benzetilir. Hamam; “ten, kil, soyunmak, havz, zülûf, yıkamak, eğilmek, Şeytan, cin, melek” ile ilişkilendirilir.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Kubbesi ayı, güneşi ve yıldızları barındıran göğe ve bir kafese benzetilir.

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât: Havuzu vardır, kubbesinde camlar (fil-gözü) bulunur, hamamın içinde çıplak ayakla yürünür. Hamam taşları kararır. Hamamdan çıkarken ayağa su (âşığın gözyaşı) dökülür.

3.1.15. Memba‘

Memba: “Bir suyun kaynayıp çıktığı yer, pınar, kaynak; herhangi bir şeyin ortaya çıktığı, meydana geldiği, zuhur ettiği yer, mebde, menşe”⁹⁸⁷ demektir. Şiirlerde kimi zaman mecma‘ kelimesiyle birlikte kullanılır kimi zamanda çeşitli telmihlerle Hızır kıssasına göndermede bulunulur ve âbıhayâtla ilgili motiflere yer verilir. Cömertlik, fazilet benzeri kavramlar üzerinden memba mefhumu sıfatlandırılarak memduh övülür ve memba bir şeyin özü, başlangıcı, kaynağı olmak manasında kullanılır. Memba sözcüğüne ayrıca halis olma durumu anlatılırken yer verilir.

⁹⁸⁷ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/memba> (E.T. 10.05.2019).

3.1.15.1. Ahmedî, İskendernâme

Fazilete temsildir, Hz. Muhammed'in vasfıdır

‘İlm bahri vü fezâyl mecma‘ı

Luţfı kâni vü fevâzıl menba‘ı (Aİ-YA 242)

Mecma‘ iki denizin birleştiği yer, kavuştak demektir. Tasavvufta ise Hz. Muhammed'in miraçta Allah'a olan yakınlığını bildiren ve Necm sûresinin 9. ayetinde “iki yay mesafesi kadar, hatta daha da yakın” şeklinde ifade edilen “kâbe kavseyn” makamı, yaratılmışlarla yaratanın bir görüldüğü “cem‘-i vücud mertebesi” için kullanılan bir tabirdir. Beyitte memduh Hz. Muhammed'tir. Bahr, mecma, kân, feyiz, memba kelimeleri suyla alakalı olup tenasüp içerisinde kullanılmıştır. Hz. Muhammed kastedilerek fazilet membaı benzetmesinde bulunulmuştur.

3.1.15.2. Ahmed Paşa, Dîvân

Sözün ölmezliğine temsildir

Yâ rab çü sözi menbâ‘-ı âb-ı hayâtdur

Hızır-ı zemâne gibi ola ‘ömr-i bî-şümâr (APD ş.34/37)

Ya Rab! (II. Bayezid'in) Sözü âbıhayât membaıdır, (o sebeple) zamanın Hızır'ı gibi ömrü uzun olsun.

Hızır ömrü şeklinde tabir edilen “ebedî hayat” olgusu, memduhun ömrünün uzun olması için edilen dualarda kullanılır. Beyitte uzun ömürlü olma dileğinin memduhun sözünün âbıhayât membaı olmasıyla alakalandırıldığı görülür.

Cömertliğe temsildir, Sultan Bayezid'e övgü sıfatı olur

Menba‘-ı bahr-ı ‘atâ oldum ki benden feyz alır

Hem ‘ulūm u hem ‘ibâdet hem sehâ vü hem şifâ (APD tar.26/3)

Cömertlik denizinin membaı oldum hem ilimler hem ibadet hem cömertlik hem de şifa benden feyiz alır.

Sultan Bayezid'in yaptırdığı hayır kurumu (Darü'l-hayr) ve bu kurumun halka sergilediği cömertlik⁹⁸⁸ denize benzetilir ve denizin membaı memduhun bizzat

⁹⁸⁸ Cömertliğin membaa teşbih edildiği bir başka örnek için bkz. (APD terc. 1-II/1)

kendi gösterilir. Bu deniz ilim, ibadet ve şifa merkezi olup tüm hizmetleri cömertçe dağıtır. Beyitte ilim-ibadet-şifa-feyiz kelimeleriyle su arasında tenasübî bağlantı bulunduğu söylenebilir.

Memba bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Ahmedî, İskendernâme: Fazilet; membaya benzetilir, Hz. Muhammed'in vasfıdır.

Ahmed Paşa, Dîvân: II. Bayezid'in âbıhayât özellikli sözü, cömertliği membaya benzetilir.

3.1.16. Zemzem

Merve ile Safa Mekke'deki iki tepedir. Haccın rükûnu gereği hacılar bu iki tepe arasında yedi defa gidip gelir. Bu gidip gelmeye sa'y denir. Merve sözlüklerde "çakıl taşı, cömertlik, gözyaşı"; Safâ ise "ihtiyaç karşılamak, temiz ve arı olma, manen saf olma, iç huzuru, mutluluk, havanın açık ve ayaz olması" şeklinde geçer. Hz. Hacer'in susuz bir mevkide oğlu Hz. İsmail için su ararken zemzeme kavuşmaları hadisesine telmihle şairler türlü söz oyunları vücuda getirmiştir. Zemzem olayını hatırlatır şekilde beyitlerde; susamak, ateş, hararet, ağız, dudak, ferahlamak gibi temel ifadeler çerçevesinden hareket edilmesi şiirlerde yaygındır. Aşağıdaki örneklerden yola çıkarak zemzeme dair çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

3.1.16.1. Nesîmî, Dîvân

Yârin dudağına temsildir

Leblerüñ çeşmesine Hızır u Sikender Dâra

Zemzem ü kevser ile çeşme-i hayvân didiler (ND g.86/4)

Hem semâvî hem dünyevî sayılabilecek zemzem, âbıhayât ve Kevser suyuyla sıklıkla beraber anılır. Burada sevgilinin dudağı zemzeme benzetilmiştir.

Memba dudaktır, arzu nesnesidir

Çeşme-i zemzem lebûñ sırrı elest oldı sözüñ

Kim ola kim kılmaya vaslı-ı visâlûñle sabur (ND g.47/3)

Dudak hem zemzeme benzetilir hem de zemzemin kaynağıdır, zira arzu nesnesidir.

Aşk ateşi zemzem olur

Ka‘be-i ‘ışka yüzüñi dogru dutup piyāde git

Teşne-i ‘ışka ‘ışk odı zemzem ü hem Fırāt olur (ND g.96/2)

Aşka susamış kimseye aşk ateşi zemzem olur (teşbih). Zemzem suyu ile aşk ateşi zıtlığından mucizevi bir tahayyül ortaya çıkar. Zira su ile ateşin yan yana gelmesi mucize kabul edilir. Zemzem şiirlerde Kâbe’yle beraber anılır. Burada ayrıca Fırat Nehri’yle birlikte anılmıştır. Beyte bakılarak zemzem suyu için arzu nesnesi denebilir.

Gözyaşına temsildir

Bir nazar kılığıl Nesîmî hâline gör kim neçe

Sözleri feryād u nâliş gözleri zemzem-durur (ND g.103/7)

Gözyaşı kıymeti yönüyle zemzeme benzetilir. Feryat figan etmek hemen hemen daima ağlamakla beraberdir. Bu durum çekilen ıstırabın büyüklüğü ve samimiyetiyle doğru orantılıdır.

Gönle sefadır

Sen Merve ile maña Safāsan

Ucan uca göñlüme safāsan (ND terc.II-4/1)

(Ey sevgili!) Sen bana Merve ile Safa Tepesi gibisin, uçtan uca göñlüme sefasın.

Sefa kelimesinin tevriyeli, cinaslı kullanıldığı görülür.⁹⁸⁹ Zemzem kelimesiyle “uçtan uca” olmak tenasüp bağı içerir.

Yârin güzelliğine temsildir

⁹⁸⁹ Merve ile Safa’nın zemzem çağrışımı yapacak şekilde kullanıldığı örnek için bkz. (ND terc.I-6/5)

Mihrâb kaşuñ vü ka‘be yüzüñ

Fitnesi cihâna zemzem oldı (ND terc.II-5/5)

(Ey sevgili!) Senin kaşın mihrap, yüzün ise Kâbe‘dir, güzelliğinin bu iki unsurundan çıkan fitne ise cihana zemzem suyu olmuştur.

Sevgilinin güzelliği teşbihle zemzeme benzetilirken mihrap ve Kâbe ile tenasüp içinde kullanılır.

3.1.16.2. Ahmedî, İskendernâme

Kifayetsizdir, ayıplanır

Subh-dem kim bülbül ider zemzeme

Bir kadeh sun k‘ura ta‘ne zemzeme (Aİ-YA 1934)

Zemzeme kelimesinin beyitte “bülbülün ötüşü” ile “zemzem suyu”nu çağrıştıracak şekilde cinaslı kullanıldığı görülür. Beytin ikinci mısraında keyifler yerine gelsin diye sunulması istenen bir kadeh şarap zemzem suyundan üstün tutulur. Hatta şarabın zemzem suyunu ayıplayıp kınaması gerektiği söylenir (tezyif).

3.1.16.3. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân

Hacca dairdir, yârin dudağına temsildir, gönle sefa verir

Gönlüm safâsı var lebinüñ zemzemi bile

Cânum cemâli Ka‘besin andan tavâf ider (ADD 50/6)

Safa, zemzem, Kâbe, tavaf kelimelerinin tenasüp içerisinde kullanılmasıyla oluşturulan hac-umre atmosferinde sevgilinin dudağı zemzem suyuna benzetilir. Zemzem burada gönle safa vermesi yönüyle ele alınmıştır.

Sefasını âşık bilir, uğrunda çaba harcanır, dudaktadır

Lebüñüñ zemzemine sa‘y ider cân

Anı ‘âşık bilür kim ne safâdur (ADD 158/4)

(Ey sevgili!) Dudağının zemzemine ulaşmak için can say edip çabalar ve onun nasıl bir sefa olduğunu ancak âşık bilir, şeklinde yorumlanabilecek beyitte “say, safa, zemzem” kelimeleriyle Hz. Hacer’in oğlu İsmail’e su bulmak için Merve

ile Safa tepeleri arasında koşmasına ve yakın civarda zemzem suyunun peyda olmasına atıf yapılır. Sevgilinin dudağı zemzeme benzetilir.

3.1.16.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Susuzluğu giderir, kelime-i tevhide benzetmelik olur

Ka‘be-i ‘aşk hâcîsin suvarur

Zemzem-i *lā ilāhe illa ‘llāh* (CSCH-Aİ 277)

İmanın şartlarından biri şeklinde bilinen kelime-i tevhîd’in ilk cümlesi “Allah’tan başka ilah yoktur” manasındaki “*lā ilāhe illa ‘llāh*”ın zemzem suyuna benzetildiği ve bu sudan içen hacıların susuzluğunun giderildiği dile getirilir.

Zemzem hakkı

Dahı hem Ka‘be vü zemzem hakı-y-çün

O yirde hâsıl olan dem hakı-y-çün (CSCH-Aİ 528)

Allah’tan “sıdk, tevfiik, hidayet” uman Cem Sultan günahkârlığını dile getirirken “zemzem hakkı için” suçlarının affını diler. Af dilerken yahut dua ederken kutsal sayılan nesnelere yahut kişilerin adını anmak gelenektir. Beyitte dile getirilen zemzem suyu, af dilerken adı anılan kutsal nesne görevindedir.

Cömertlik temsilidir

Ka‘be kapuñda bulur ehl-i safâ safâyı

İy Merve-i mürüvvet cüduñ akıtsa zemzem (CSCH-Aİ 1003)

Babasını övdüğü beyitte Cem Sultan Fatih S. Mehmed’in kapısını Kâbe’ye benzetir ve sefa ehlinin bu kapıdan sefa bulduğunu söyler. Yiğitlik Merve’si diye hitap ettiği padişahın cömertliğini zemzem suyu misali akıttığını ifade eder. Merve-Safa-Kâbe-zemzem kelimeleri tenasüple kullanılır.

Vuslata dairdir

Gam Merve’sinde sa‘y idüben hacc-ı vasl için

Hüccâc-ı ‘aşka virilen ol dem safâ hakı (CSCH-Aİ 2930)

Merve, kırmızıya meyil eden bir tepedir. Ayrıca Hz. Hacer çölde bebeği İsmail için su ararken Merve ve Safa tepeleri arasında yedi defa gidip gelmiş ve Hz. İsmail'in yanında topraktan fişkırarak kâfir sayesinde hayatları kurtulmuştur. Bu bilgiler dâhilinde gamın Merve'ye benzetilmesinde “gözyaşı” anlamını ve onun kızıyla (kanlı gözyaşı misali) çalan rengini düşünmek gerekecektir. Ayrıca çakıl taşları şekilce gözyaşına benzetilebilir. “Dem” kelimesi “içki-içecek” ve “kan” manasıyla ele alınırsa “aşığın kanlı yaşı, kırmızı şarap, zemzem” çağrışımları ile karşılaşılır.

3.1.16.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Gönülden arzulanır

Ka'be kapuña meyl ider kible-nümâsı gönülümüñ

Merve hakı-y-çün andadur cümle safâsı gönülümüñ (APD k.15/1)

(Ey sevgili!) Gönül kiblem senin Kâbe'ye benzeyen kapına meyleder; Merve hakkı için, gönülümün Safa'sı tamamen onunladır.⁹⁹⁰

Merve ve Safa kelimeleri beyitlerde tevriyeli kullanım için müsait bir zemin sağlar ve zemzem suyunu çağrıştıracak şekilde kullanılır.

3.1.16.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Utandır, yere geçmiştir

Yâd itdi lebin utandugından

Geçdi yire âb-ı çâh-ı zemzem (TCÇH 2602)

Sevgilinin adını anınca utancından zemzem kuyusunun suyu yere geçti.

Yârin dudağıyla mukayese edilip tezyife uğrayan zemzem suyu “yere geçmek” deyimini üzerinden tevriyeyle ele alınır, zemzemin utanç içinde kaldığı vurgulanır.

Yârin çene çukurundadır

Veyâhod Ka'be-i hüsnünde her dem

Yaraşur dirsem aña çâh-ı zemzem (TCÇH 3551)

⁹⁹⁰ Safa, Merve kelimeleri üzerinden zemzem çağrışımı yapılan beyitler: (APD k.11/8, k.15/1)

(Ey sevgili, senin çene çukurun için) Güzelliğinin Kâbe'sinde daimî bir zemzem kuyusu vardır desem yeridir.”

Sevgilinin güzelliği Kâbe'ye teşbih edilir. Bu güzelliğin olmazsa olmazı da zemzem kuyusuna benzetilen çene çukurudur.

Zemzem bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Yârin dudağı, aşk ateşi, gözyaşı, sevgilinin kaşı ile yüzünün çıkardığı fitne zemzeme benzetilir. Özellikleri bakımından zemzem; membainin dudakta olması, arzu nesnesi olması, kıymetliliği, gönüle sefa olması yönleriyle ele alınır. Zemzem; “dudak, çeşme, Hızır, İskender, Dârâ, âbıhayât, Kevser, elest sırrı, sabır, vuslat, Kâbe, aşk, ateş, susuzluk, Fırat, nazar, feryat figan, söz, Merve, Safa, fitne, cihan, kaş, yüz” ile birlikte anılır.

Ahmedî, İskendernâme: Kifayetsizdir, şarap ondan üstündür, ayıplanır. Zemzem suyunun sesi ile bülbül sesi arasında alaka kurulur.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Yârin dudağı zemzeme benzetilir. Zemzem özellikleri bakımından şöyledir: Hacca daırdır, gönle sefa verir, ona ulaşmak için çaba göstermek gerekir, âşık zemzemin verdiği sefayı en iyi bilen kişidir. Zemzem “gönül, Safa, dudak, can, cemal, Kâbe, tavaf, sa'y, âşık” ile birlikte kullanılır.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Kelime-i tevhid, Fatih S. Mehmed'in cömertliği zemzeme benzetilir. Zemzem; âşık hacılar tarafından içilmesi/ onlara verilmesi, susuzluğu gidermesi, yalvarıp yakarırken zemzem hakkı hürmetine dua edilmesi, hac yapılırken verilmesi özellikleriyle ele alınır. “Kâbe, aşk, hacı/ hac, suvarmak, dem, Safa, Merve, cömertlik, gam, vuslat” ile alakalandırılır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Zemzem gönülden arzulanır. Yalvarıp yakarırken zemzem hakkı hürmetine dua edilir,

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Özellikleri yönüyle zemzemin şu yönlerine değinilir; utanır, yere geçmiştir, yârin çene çukurundadır, sevgilinin dudağına oranla kifayetsizdir, daimilik bildirir, güzelliğin tamamlayıcısıdır. Mesnevî'de zemzem ile “dudak, yere geçmek, kuyu, Kâbe, dem” kelimeleri arasında bağ kurulur.

3.1.17. Zülal Suyu

Zülal suyu: “Lezzetli ve içimi hoş su için kullanılan bir tabirdir. Uzun yıllar boyunca erimeden kalan kar kütleleri içinde oluşan kurtçuğa ‘zülal’ denir. Mütercim Âsım’ın bildirdiğine göre ince, beyaz ve baş tarafı hafif koyu renkte bir kurt olup suya atıldığında hemen eriyerek suyu soğuk ve lezzetli hale getirdiğinden bu suya ‘âb-ı zülâl’ denirmiş. ‘Zülâl’ bu sebeple aynı zamanda içimi hoş, saf ve boğazdan kayıp yutuluveren su demektir.” (Şentürk, 2016: 35). Şairler zülal suyunu; halislik temsili olması, teskin edip yatıştırması, arzu nesnesi olması, cennette anılan sular arasında sayılması, tatlılığı, buz kütlesi içinden çıkarılması, soğukluğu gibi özellikleri yönünden ele alır. Ayrıca zülalin yanak ve dudak/ ağız ile sıklıkla anılması gelenektir. Aşağıda bunlara dair örnekler verilerek konu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

3.1.17.1. Nesîmî, Dîvân

Saflik temsilidir, kifayetsizdir

Şol kadar sâfidür lebûñ ‘aynı

Kim anuñ âbına zülâl irmez (ND g.192/2)

Ayn; bir şeyin aslı, özü, kaynağı, membaı, pınar, göz, maddi varlık, nesne gibi anlamlara gelir ve suyla alakalıdır. Âbızülâl ise akarsuya müteradiftir. Yârin dudağı en safi memba kabul edilir, dolayısıyla en halis su yârin dudağındaki suyla kıyaslanamaz. Yârin dudağındaki memba ile halis su karşılaştırılmış ve ikincisi tezyife uğramıştır.

Vuslatta bulunacağına inanılır, âşğın gözyaşındır, teskin edeceği umulur

Vasl-ı ruhuñ zülâline susadum uşta yanaram

Gerçi gözümden iy sanem âb-ı zülâl içindeyem (ND g.268/2)

Ey put kadar güzel sevgili, her ne kadar gözyaşım dolayısıyla zülal suyu içindeysem de ben senin yanağına kavuşmanın zülaline susadım, susuzluktan adeta yanıyorum.

Yârin yanağına kavuşma özlemi içinde olma durumu, susuz kalmışlığa benzetilmiştir (teşbih). Üstelik vuslat suyu öyle alelâde bir yapıda değildir, tadıyla

meşhur zülal suyudur. Âşığın döktüğü yaş öyle fazladır ki etrafını kaplar. Zülal özellikli bu yaşa (teşbih) rağmen âşığın susuzluğu geçmez. Susuzluğu dindirecek tek şey sevgilinin zülal nitelikli yanağına kavuşmaktır (vuslat zülale benzetilir). Zülal suyu tabiatlı yanak burada arzu nesnesidir.

Hem gözyaşı hem de yârin yanağı vuslat, zülal suyuna benzetilmiştir. Fakat bu ikisi birbirinden farklıdır. Biri âşığın susuzluğunu gidermezken diğeri giderir.

Cennettedir, yârin kaşlarına temsildir, bahçe kültürünün yansımasıdır

Şol temâm ayuñ yüzinde men hilâli görmişem

Cennetüñ sahnındaki âb-ı zülâli görmişem (ND g.285/1)

Mehtabın yüzünde hilali gördüm, (sanki) cennet avlusunda zülal suyunu gördüm.

Beyitte yârin mehtap yüzü cennet bahçesine, hilal kaşları ise cennetteki zülal suyuna benzetilmiştir. Cennet tasvirinde su ögesine yer verme geleneği bu beyitte sürdürülmüştür.

Tatlıdır, üstün nitelikleriyle utandırır

Çalab seni neçe⁹⁹¹ şîrîn tudaklu yaratmış

Ki selsebîl utanur leblerüñ zülâlından (ND g.335/2)

(Ey sevgili) Allah seni nasıl tatlı dudaklı yaratmışsa artık, selsebil senin dudağının zülâlından utanır.

Nitelikleriyle selsebili utandırması ve tatlılığıyla anılan zülal suyunun çıkış yeri yârin dudağıdır.⁹⁹²

Aşk ateşinin tesiri altında cihanı gark eder, hayata/ canlılığa dairdir

İy ‘âlemüñ hayatı ‘ışkuñ ne nâr imiş kim

Gark eyledi cihânı âb-ı zülâl içinde (ND g.362/4)

Ey âlemin hayat kaynağı sevgili, senin aşkın öyle bir ateşmiş ki cihanı zülal suyuna gark ettirmiştir.

⁹⁹¹ Kelime “meçe” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Ayan II, 2002: 604.

⁹⁹² Sevgilinin dudağının zülal olarak anıldığı örnek için bkz. (ND tuy.192)

Beyitte karlı, buzlu yerlerden yılanmış buz kütlesi getirip bunun eritilmesi suretiyle zülal suyunun elde edilmesi geleneğine atıf yapılmıştır.⁹⁹³ Sevgilinin aşkı öyle bir ateştir ki buz demez kar demez ne varsa eritir ve her yeri zülal suyu içinde bırakır, denilir. Sevgiliye hitap edilirken “âlemin hayatı” söylemine yer verilmesi ve “âb-ı zülâl” birlikte değerlendirildiğinde âbıhayât çağrışımı sezilir.

3.1.17.2. Ahmedî, İskendernâme

Çölün karşıtıdır, mucize sembolüdür, tatlıdır, şifalıdır

Nûş-ı dârû ider arudan ayân

Sahreden âb-ı zülâl eyler revân (AÎ-YA 93)

Allah hiç umulmadık yerde mucizeler yaratarak insanı şaşırtmasını bilir. Arının balından şifalı ilaç hâsil ederken çölden zülal suyu akıtır.

Çöl-su karşıtlığından faydalanılan dizelerde su mucize sembolüdür, bal ve ilaç ile benzeştirilir.

3.1.17.3. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân⁹⁹⁴

Seher rüzgârının tesiriyle akar, mutluluk verir

Revânı sâz ider ol bâg içinde şâdı revân

Zülâl-i mugteselün fihi bâridun ve şarâb (ADD 1/4)

(Seher rüzgârı) Bahçede akan suyu mutlu eder, mutluluğu akıtır; “*Biz de ona, ‘Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içecek soğuk bir su’ dedik.*” (Sâd 38:42). Burada zülal suyunun bahçede akması, mutluluk vermesi yönlerine değinildiği görülür. Zülal ile seher rüzgârı alakalandırılır.

3.1.17.4. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd⁹⁹⁵

Sert taştan akar, Allah’ın hikmetine delildir

⁹⁹³ Karsambaç kültürüyle zülal arasında ortaklık olduğu düşünülebilir.

⁹⁹⁴ Zülal suyunun yârin dudağının lezzetine istiare edildiği diğer beyit için bkz. (ADD 227/7)

⁹⁹⁵ Rüya ortamının sunduğu güzel bir mekân tasvirinde Kevser gibi akan ırmağın zülal suyunu hor görmesine dair bkz. (CSCH-AÎ 1208)

Kuru ney içini kıldı kudretüñ tolu şeker

Seng-i hārādan akıtdı hikmetüñ āb-ı zülāl (CSCH-Aİ 224)

Allah'ın hikmeti, mermer gibi sert taştan zülal suyu misali tatlı su akıtır. Buradaki ifadeye göre zülal suyunun hikmetle aktığı ve taştan çıktığı sonucuna ulaşılabilir.

En muteberi temsil eder, vuslat şarabına göre kifayetsizdir

Yine devr eyledi la'lin piyāle

Ki_ iderdi ta'neler āb-ı zülāle (CSCH-Aİ 4175)

İki âşğın yani Hurşîd ile Cemşîd'in bir araya gelişinden bahsedilen beyitte buluşmanın şerefine kurulan meclisin şarabı tat bakımından zülal suyundan evla görülür.⁹⁹⁶

Sevgilinin dudağındadır, şifadır

Cemālinden cila bulırdı ebsār

Zülālinden şifā alırdı bîmār (CSCH-Aİ 4942)

Su şifadır. Eskiden hastalıkları iyileştirdiğine inanıldığı için halkın su/ çeşme ziyareti yaptığı ve şifa niyetine bu sulardan içtiği aktarılır.⁹⁹⁷ Hatta suların bazıları şifası dolayısıyla meşhur olur. O sebeple “hasta” ve “su” ilişkisinin çoğu defa halk inançlarıyla pekiştirildiği görülür. Beyitte yârin dudağındaki zülal suyundan⁹⁹⁸ hastaların şifa bulduğu söylenmektedir.

3.1.17.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Bezer

Açılır hulkı nesîmiyle gül-i gülşen-i cût

Bezenür lutfi zülāliyle gülistān-ı kerem (APD ş.21/6)

Fatih S. Mehmed'in tabiatının rüzgârıyla cömertlik güllüğünün gülü açılır, lütfunun zülal suyu ile kerem güllüğü bezenir.

⁹⁹⁶ Zülalin şarapla kıyaslanıp tezyif edildiği beyitler: (CSCH-Aİ 4618, 4891)

⁹⁹⁷ Konuyla ilgili örnek için tezin “Şifa Tası Kültürü” başlıklı bölümüne bakılabilir.

⁹⁹⁸ Sevgilinin dudağının zülal suyuna benzetildiği örnek için bkz. (CSCH-Aİ 5236)

Fatih S. Mehmed'in lütfu zülal suyuna benzetilerek bu suyun kerem/ cömertlik güllüğünü besleyip süslediği, güzelleştirdiği ifade edilir.

3.1.17.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Can bahşeder, pâkdir, neşe verir

Suyı bir hoş zülâl-i pâk u cân-bahş

Neşât-engîz cüllâb-ı revân-bahş (TCÇH 287)

(Fatih Camisi'nin) Havuz suyu öyle hoş, temiz, tatlı ve cana can katan türdendir ki neşe katar, su gibi akıp giden gülsuyuna benzer.

Fatih Camisi'nin havuzundaki suyun zülal suyu ve gülsuyu olarak nitelendiği dizelerde zülal suyu can bahşetmesi, paklığı, neşelendirmesiyle ele alınır.

Arzu nesnesidir, vuslat sabahına benzetilir

İrişmege dem-i subh-ı visâle

Nitekim teşne-dil âb-ı zülale (TCÇH 3748)

Vuslat sabahına erişmek, susuz kimsenin zülal suyuna erişmesi gibidir.

Temsili teşbih yapılan beyte göre vuslat sabahı zülal suyuna benzetilirken o sabaha erişmek ise susuzluk gidermeye teşbih edilir.

Sâfidir

Ya bir âb-ı zülâl olmuş musaffâ

Nesîm-i hüsn zincir urmuş aña (TCÇH 3596)

(Sevgilinin göbeği) Sâfi bir zülal suyu olmuş da güzellik rüzgârı ona zincir vurmuştur.

Göbek beyazlığı, saflığı, parlaklığı vb. yönlerden zülal suyuna benzetilir. Göbek zülalinin akıp heba olmasını engelleyen şeyse güzellik rüzgârının ona vurduğu zincirdir. Beyitte su zinciri geleneğine atıf bulunur.

3.1.17.7. Fuzûlî, Dîvân⁹⁹⁹

Vuslatla kavuşulur, arzu nesnesidir, tek damlası kâfidir

Zülâl-i vaslına leb-teşneyem bir türk-i bed-hüyuñ

Kim andan katre-i âb istesem dartar revân hançer (FD-İP k.5/2)

Kötü huylu bir Türk'ten¹⁰⁰⁰ vuslat zülali içmeye susadım ama ne vakit ondan bir damla su istesem hemen hançer çekmeye başlıyor.

Sert tabiatlı, nazlı, kıskanç¹⁰⁰¹ ve cefasıyla meşhur güzel sevgili için yakıştırılan Türk deyişi klasik edebiyatta sık kullanılan bir mazmundur. Tüm özellikleriyle âşığı vuslata susatan bu kötü huylu sevgili kendinden bir damla su isteyen kişiye hançerle karşılık vermektedir. Aslında yârin hançerle karşılık vermesinden daha doğal şey yoktur. Çünkü hançer içinde su barındırır ve âşığın susuzluğunu giderecek kabiliyete sahiptir. Hançer çekmek kötülük etmek gibi görünse bile özünde iyiliktir, cana can katar.

Hançerde bulunan, sevgili tarafından verilen,¹⁰⁰² âşık tarafından istenilen,¹⁰⁰³ can veren,¹⁰⁰⁴ arzu nesnesi¹⁰⁰⁵ olan su beyitte vuslatın benzetileni konumundadır. Suyun tehlikeler barındırması yönüne beyitte üstü kapalı gönderme bulunmaktadır.

Adaletle temsil olur, çeşmeden akacak kadar çoktur

Zülâl-i ma‘delet ser-çeşmesi olsa ‘acep olmaz

⁹⁹⁹ Hızır ile zülal suyunun alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.37/12)

¹⁰⁰⁰ “Semantik seyri içinde zamanla Türk sözü “güzel insan” ve “sevgili” ile eş mânada mecazi bir kavram haline gelmiş, insandaki ideal fizik güzelliği ifade eden bir ölçü teşkil etmiştir. “Mahbûb” ile “mâşuk” aynı kavram içinde birleşerek Türk ismi, etnik mânasının ötesinde Fars dilinde “sevgili” sözü yerine geçen bir kelime olmuştur. Şiirdeki tasavvura göre, Türk gulâmları cenk meydanlarında sipahi olarak nasıl kılıçları ve okları ile savaşıyorlarsa Türk mahbûblar da birer ok olan kirpikleri, yay çeken kaşları, çekik gözlerinin kılıç hükmündeki yan bakışları ile aynı işi yapmaktadırlar.

Arap ve İran şairlerinin, insanda ideal fizik güzelliğin timsali olarak terennüm ettikleri Türk tipinin cemal vasfı yanında bir bakıma celâl tarafları olan savaştı hüviyetiyle ilgili ok, yay, kılıç, hançer, kemend gibi unsurlar, Türk güzellerinin şahsiyetinde teşekkül eden yeni sevgili ve güzel imajının bir başka özelliğini teşkil etmiştir. İran şairlerinin, kadın olsun erkek olsun, genç güzel insan için kullandıkları Türk sözünde “mahbûb” ile “mâşuk”un bir ve aynı olduğu güzel ve sevgili imajındaki vurucu ve çarpıcı vasıfla ilgili olarak savaş aletleri etrafındaki terminoloji işte bu imajın menşesindeki savaştı Türk gulâmlarından gelmektedir.” Bkz. Akün, 1994: 418.

¹⁰⁰¹ “Mağribî/ Türk gibi kıskanç” (celoso como un moro/turco) tanımına yer veren bir kaynak için bkz. Gaspar, 1887: 47.

¹⁰⁰² Zülal suyunun sevgilinin dudağına istiare edilmesi örneği için bkz. (FD-İP terc.1-III/5)

¹⁰⁰³ Zülal suyunun âşık tarafından istenmesiyle ilgili bkz. (FD-İP g.180/3, terc.1-III/5)

¹⁰⁰⁴ Kılıç, hançer vb.’deki suyun can bahşetmesiyle ilgili bkz. (FD-İP k.5/28)

¹⁰⁰⁵ Zülal suyunun arzu nesnesi olmayışına ve ona minnet edilmeyişine dair bkz. (FD-İP k.37/12)

Harîm-i bâr-gâh-ı rif'ati sâkî-i kevserdür (FD-İP k.28/12)

(Ayas Paşa) *Adalet zülalini akıtan bir çeşmeye benzetilse buna şaşılmaz;*
(nitekim onun) *yüce çadırının mukaddes haremi Kevser sunan bir sakidir.*

Ayas Paşa'nın adaleti su gibi çoktur (sembolleştirme), ulaşmayacağı yer yoktur. Üstelik onun adaleti zülal suyu niteliklidir (teşbih).¹⁰⁰⁶ Bu durum kimseyi şaşırtmamalıdır. Çünkü zaten Paşa'nın çadırında bile Kevser suyu dağıtılmaktadır.

Şevke temsil olur, yârin yüzünde bulunur, âşık tarafından bilinir, içimi zevk verir

Şifâ-yı vasl kadrin hecr ile bîmâr olandan sor

Zülâl-i şevk zevkin teşne-i didâr olandan sor (FD-İP g.104/1)

Vuslat şifasının kıymetini soracaksan sen onu ayrılık yüzünden hastalanan âşığa sor; şevk zülalinin zevkini de sevgilinin yüzünü görmeye susamış kişiden sor.

Şevkin (arzu) zülal suyunu (teşbih) tadan âşık bundan zevk alır ve adeta bu halin timsali olur. Çünkü âşığın şevki yârin yüzünü görmekten nemalanır. Bu açıdan düşünülünce sevgilinin yüzü susuzluğu gideren,¹⁰⁰⁷ içene zevk veren zülal suyuna karşılık gelir (teşbih). Yârin yüzünün zülalini içebilmek vuslatla mümkün görünür.¹⁰⁰⁸

Gönül kanından müteşekkil şaraba temsildir, göz kadehini doldurur, gözyaşına temsildir, köpük köpüktür

Zülâl-i hün-ı dildendür gözüm peymânesi memlû

Habâb altındadır ol nokta kim konur zülâl üzre (FD-İP g.255/4)

Göz kadehim, gönül kanının zülaliyle dolu; zülal kelimesi yazılırken üstüne konan nokta habab (kabarcık) kelimesinin altındadır.

Zülal kelimesi yazılırken nokta ۛ ze harfinin üstündedir. Habab yazılırken ise ب be harfinin altında durur.

Zülal suyu beyitte gönül kanından (teşbih) müteşekkil şaraba istiare edilir. Zülal şarabı köpük köpüktür. Şarabın üstünde oluşan bu köpükler yani kabarcıklar

¹⁰⁰⁶ Adaletin zülal suyuna teşbih edilmesine dair ayrıca bkz. (FD-İP k.28/19)

¹⁰⁰⁷ Gözyaşı, su, ırmak vb.nin susuzluğu gidermesiyle alakalı olarak bkz. (FD-İP g.252/4)

¹⁰⁰⁸ Vuslatın zülal suyuna teşbihi için bkz. (FD-İP g.180/3)

(habab) şeklen nokta gibidir. Arap alfabesindeki ج ze harfinin yazılışına bakıldığında ج ze harfinin altındaki gövde kısmı “dalgalanan gönül kanından müteşekkil şarap”a karşılık gelir. Harfin üstündeki nokta ise işte bahsi geçen bu kabarcıktır.

Âşığın gözü kadehe benzetilir. Arap alfabesindeki ب be harfine bakıldığında be'nin tıpkı kadehe benzediği fark edilir. İşte bu göz kadehinde be harfinin gövdesi gözün kendisini (kapanmış haldeki göz), alttaki nokta ise gözden akan yaş temsil ediyor olmalıdır. Habab (su kabarcığı) sözcüğünde noktanın altta durması, âşığın kanla dolu gözünün yaşardığını anlatır. Aynı imaj, kadehin üstünden süzülen şarap damlası/ kabarcığı manzarasını zihinde canlandırmaktadır.

Sonuç olarak, beyitte şu iki temanın işlendiği düşünülebilir: 1) Çalkalanan kadehte şarabın üstünde kabarcıklar meydana gelmiştir. Çalkalanmanın tesiriyle bazı şarap kabarcıkları/ damlaları dışarı taşmış ve kadehten aşağıya süzülmemektedir. 2) Âşığın gözü zülal nitelikli gönül kanıyla doludur ve ağlamaktadır. Her iki temada da kabarcık/ damla “gözyaşı”na karşılık gelir (istiare).

Zülal suyu bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Âşığın gözyaşı, vuslat, yârin kaşları ve dudağı zülal suyuna benzetilir. Zülal saflık sembolüdür. Hususiyetleri bakımından zülal; kifayetsizdir, yârin dudağındadır/ dudaktan çıkar, halis sudan üstündür, yarin yanağına kavuşmakla bulunacağına inanılır, teskin etmesi beklenir, cennettir, bahçe kültürünün yansımasıdır, tatlıdır, üstün nitelikleriyle selsebili utandırır, aşk ateşinin tesiri altında cihanı gark eder, hayata/ canlılığa dairdir.

Ahmedî, İskendernâme: Zülal; mucize sembolüdür, çölün karşıtıdır, tatlıdır, şifalıdır, çölde akar, Allah'ın bir mucizesidir, bal ve ilaç ile özdeşleştirilir.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Zülal suyu yârin dudağının lezzetine istiare edilir. Özellikleri bakımından; seher rüzgârının tesiriyle akar, mutluluk verir, bahçede akar. Zülal ile seher bağlantılı şekilde kullanılır.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Zülal suyu, en muteber olanı temsil eder. Sevgilinin dudağı zülale benzetilir. Özellikleri açısından zülal; sert taştan akar, Allah'ın hikmetine delildir, Kevser gibi akan ırmak zülal suyunu hor görür, vuslat şarabına göre kifayetsizdir, sevgilinin dudağındadır, şifadır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Fatih S. Mehmed'in lütfü zülale benzetilir ve bu su kerem/ cömertlik güllüğünü besleyip süsler, güzelleştirir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Zülal, vuslat sabahına benzetilir. Fatih Camii'nin havuzundaki su zülale benzetilir. Hususiyetlerine göre ise zülal; can bahşeder, pâkdir, neşe verir, arzu nesnesidir, susuzluğu giderir, sâfidir.

Fuzûlî, Dîvân: Adalet, sevgilinin yüzü, şevk/ arzu zülale benzetilir. Zülal suyu; gönül kanından müteşekkil şaraba, gözyaşına benzetilir. Özellikleri açısından zülale dair şu bilgiler verilir: Zülale kavuşmak vuslatla olur, arzu nesnesidir, tek damlası âşık için kâfidir, çeşmeden akacak kadar çoktur, Ayas Paşa'nın adaleti zülal suyu niteliklidir, yârin yüzünde bulunur, âşık tarafından bilinir, içimi zevk verir, göz kadehini doldurur, köpük köpüktür. Ayrıca zülal suyu; "Hızır, adalet, vuslat, hançer, sevgili, saki, Kevser" ile birlikte anılır.

3.1.18. Sebil Suyu

Sözlükte açık ve büyük yol, cadde, tarik; bilhassa kandil vb. mübârek günlerde hayır maksatlı ücretsiz dağıtılan içme suyu; bolluğundan dolayı herkese su gibi bedâva dağıtılan veya çok ucuza satılan şey¹⁰⁰⁹ manasına gelen sebilin "fi sebîli'llâh" (Allah yolunda, Allah rızası için) tabirinden geldiği aktarılmaktadır. Dağıtılan suya sebil, dağıtım yerine sebil-hane denilmişse de zamanla "-hane" kısmının kullanımı bırakılarak sadece sebil denilmesi yaygınlık kazanmıştır. Hadislerdeki tavsiyelere uyma çabası içindeki Müslümanlar sebil geleneğini sürdürmek için ciddi gayret göstermiştir (Urfalıoğlu, 2009: 249-50).

Türk-İslam kültürünün yansıması sebillerin sevap ve âbıhayât kavramlarıyla ilişkilendirilecek şekilde kullanımına sıklıkla rastlanmaktadır.

3.1.18.1. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Âbıhayâta temsildir

Karañuda kalanlaruñ delîli

Yol azmışlara gösteren sebîli (CSCH-Aİ 657)

¹⁰⁰⁹ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/sebil> (E.T. 07.05.2019).

Beyitte; “*karanlıkta kalanların delili, yoldan çıkmışlara yol gösteren*” nitelemesiyle Hz. Muhammed övülür. Yol demek olan sebil kelimesi diğer manasıyla (hayır amaçlı dağıtılan su) ele alındığında ilk dizedeki “karanlık” sözcüğü “zulmetteki âbıhayât”ı hatıra getirir. Bu manada sebilin tevriyeyle kullanıldığı düşünülebilir. Dizelerdeki “karanlık-yol-sebil-delil” kelimelerinin zulmetteki âbıhayâtı akla getirecek şekilde tenasüple kullanıldığı söylenebilir.

Sebil suyu bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Sebil âbıhayâta benzetilmiş ve “karanlık, delil, yol” ile bağlantılı olacak şekilde kullanılmıştır.

3.1.19. Mâ-i Maîn

Ma-i main “akarsu” demektir. Kur’ân’da: “*Allah (...) insanların yapamayacağı, aciz oldukları şeyi onlara teklif ediyor, onları inanmaya zorlayarak şöyle buyuruyor: ‘De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akar su getirebilir?’ (Mülk 67/30)*” (Yılmaz, 1992: 118) şeklinde geçmektedir. Müspet manada kullanımına yaygın şekilde rastlanan ma-i mainin hemen hemen daima kutsiyet barındıracak ve ilahi nitelikler çağrışımı yapacak şekilde kullanıldığı görülür. Dolayısıyla bu suyun vasıflarıyla birlikte tam olarak anlaşılmasının her kesime nasip olmayacağı belirtilir.

3.1.19.1. Nesîmî, Dîvân

İlahi mazhariyete delalet eder

Şānuña *elhamdülillah*¹⁰¹⁰ geldi Hakdan nitekim

Leblerüñ yādına münzel oldu *min mâi’ ma’in* (ND g.350/4)

Senin şanın için Allah’tan elhamdülillah ifadesi geldi, nitekim senin dudağını anmak için ma-i maîn (akarsu) ifadesi vahyolundu.

Sevgilinin dudağını anmak için Kur’ânda bahsi geçen akarsuyla ilgili ayetin vahyolunduğu söylenen beyitte sevgilinin ilahi mazhariyete eriştirildiği görülür.

¹⁰¹⁰ “Allah’a hamd olsun”

Mükâfattır

Kevser ü selsebîl ü mâ'-i ma'în

Mak'ad-ı sîdk ile makâm-ı emîn (ND mes.2/8)

Kevser, selsebil ve ma-i main sık sık birlikte anılır. Üçü de cenneti çağrıştıracak şekilde ve mükâfat anlamında kullanılır.

Nitelikleriyle sözü temsil eder

Revân oldı zülâl-i nazm ü nesrûñ

Şerâb-ı kevser ü mâ' ü ma'îndür (ND g.135/2)

Söz, tatlılığı yahut akıcılığı gibi çeşitli yönlerden akarsuya benzetilir.

Sevgilinin dudağına susar, cennettedir, kifayetsizdir

Esrümiş mestâne 'aynüñ sāgarından selsebîl

Susamış cennette la'lüñ ābına māi' ma'în (ND g.332/7)

(Ey sevgili!) Selsebil senin mestane gözünün kadehiyle sarhoş olmuş; cennetteki akarsu senin lal taşına benzeyen dudağının suyuna susamıştır.

Cennet ile suyun (selsebil, akarsu) tenasüple kullanımı yaygındır. Beyitte sevgilinin güzellik unsuları karşısında kendinden geçen su unsurlarına yer verilir. Ma-i mainin cennette (olabilecek en güzel yerin temsili) bulunmasına ve kendisi su olmasına rağmen yârin dudağının suyuna susadığı belirtilir. Bu manada yetersizliği ortaya çıkarılarak tezyif edilir.

Şarap olur, mest eder, aşk derdi çekmeyen kişilerce bilinmez

Yaz günü derdümüzüñ mâ'in ma'îndür meyümüz

Sen ne bilürsen bu meyi çünkü hamāruñ yohımış (ND g.208/8)

Yaz günü su kıyısında aşk derdiyle şarap içip mest olmak motifine yer verilirken şarap özellikli bu suyun herkes tarafından bilinemeyeceği vurgusu yapılır. Zira tesirini ancak dert çeken âşiklar üzerinde gösterme kabiliyetine sahiptir.

Ma-i main bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Sevgilinin dudağını anmak için vahyolunmuştur, ilahi mazhariyet içerir, mükâfattır, söz/ kelime ile aynı niteliklere sahiptir, sevgilinin dudağına susar, cennettir, kifayetsizdir, mest eder, aşk derdi çekmeyen kişilerce bilinmez, şarap özelliğidir, tesirini ancak dert çeken âşıklar üzerinde gösterir. Ayrıca ma-i main “dudak, Kevser, selsebîl, cennet, şarap, zülal, yaz günü, dert” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

3.1.20. Feyiz

Dâhil olduğu şeyi güzelleştirme, iyi hale getirme işleviyle anıldığı görülen feyzin tecelli yönü şiirlerde vurgulanır. Nevruz, ilkbahar, yeni başlangıç, yaşam, dirilik ile bağdaştırılırken onun ilahi yahut kutsi bir nitelik taşıdığına, kademesel olarak yukarıdan aşağı nüfuz ettiğine dair bir çerçeve çizildiğine rastlanır. Bu nüfuzun sonunda aşağıda da bahsedileceği üzere güzelleşmenin, yücelmenin, var olan durumdan iyi hale gelmenin söz konusu olduğu görülür.

3.1.20.1. Fuzûlî, Dîvân¹⁰¹¹

Bulut olur, emellerin gerçekleşmesini sağlar

Sehâb-ı feyz emel gülşenin kılıp sîr-âb

Gül-i murâd açılıp ola müstecâb du‘â (FD-İP k.1/89)

Feyiz¹⁰¹² bulutu emel bahçesinin güllerini sulayıp tazeleyince muradın gülü açılır, dualar kabul olur.

¹⁰¹¹ Feyiz insanlar faydalansın diyedir (FD-İP k.39). Feyiz nimet olur (FD-İP k.2/9). Hikmetin feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.35/1). İlmin feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.37/27)

Kapının feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.38/23). Feyiz ile canın beraber geçtiği beyit için bkz. (FD-İP g.46/5). Feyiz kuvvet ve can verir (FD-İP k.8/32). Feyzin lütfâ benzetildiği beyit örneği için bkz. (FD-İP k.8/17, k.8/32). Feyiz yayılır (FD-İP k.12/10). Denizin feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.12/41). Nimetin feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.12/43). Feyiz umumdur (FD-İP k.12/67, k.12/68, k.24/23). Allah’ın gölgesinin feyiz olarak anılmasına dair bkz. (FD-İP k.12/68). Padişahın (Sultan Süleyman) gelişinin feyiz olarak belirtildiği örnek için bkz. (FD-İP terk.I-2/4). Devletin/ saadetin feyze benzetildiği veya alakalandırıldığı örnek için bkz. (FD-İP terk.I-5/1, k.16/10). Feyiz ile nusretin alakalandırıldığı beyitler: (FD-İP k.14/16). Feyiz ile ikbalin alakalandırıldığı beyitler: (FD-İP k.14/16). Feyzi ile Ruhanîliğin alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.15/8). Feyiz ile yanağın alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.16/16). Feyiz ile nazarın alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.17/13). Medhin feyiz olarak anılmasına dair bkz. (FD-İP k.25/36). Binanın feyze benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.26/29)

¹⁰¹² Feyiz kelimesinin su ile alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.1/55)

Hıdrellez’de gül dibine dilek bağlama geleneği vardır. Benzer bir gelenek de gül tomurcuğu üzerinden dilek dilenerek yapılır. Çiçeğin açması dileğin kabul olduğuna işarettir.¹⁰¹³

Feyiz bulutu emel bahçesindeki gül tomurcuklarını sulayınca murat gülleri birer birer açılır ve dileklerin kabul olduğu anlaşılır. Bu tasvirde bulutun feyze benzetildiği, feyzin tazeleyip beslediği çıkarımlarına ulaşılır.

Letafet katar, kıskanılacak iş ortaya koyar

Cihānı eyledi feyz-i bahār reşk-i cinān

Bırakdı feyz-i letāfet zemīne lutf-i zamān (FD-İP k.20/1)

İlkbaharın feyzi, cenneti cihanı kıskandıracak hale getirdi; zamanın lütfu yeryüzüne letafet feyzi bıraktı.

İlkbahar, cennet, yeryüzü (zemin) kelimeleriyle alakalandırıldığı görülen feyzin kıskandırma özelliği bulunduğu anlaşılır. Ayrıca letafetin feyze teşbih edildiği görülür.

Bahar rüzgârı aracılığıyla bahçelere salınır, Allah’ın lütfudur

Ne lutfdur yine kim buldı sebzedden gülzār

Ne feyzdur yine kim saldı bāga bad-ı bahar (FD-İP k.27/1)

Bağ bahçeye Allah’ın feyziyle¹⁰¹⁴ bahar rüzgârı eser, etraf yeşerir, güller¹⁰¹⁵ biter. Her yer canlanır. Beyte göre bunlar hep Allah’ın lütfudur.

Adalet temsili olur, insanda tecelli eder, ilkbaharı getirir

N’içün kim zāt-ı pākūñ mazhar-ı feyz-i adāletdür

Bu mülkūñ her günin nev-rüz u her faslın bahār eyler (FD-İP k.35/21)

¹⁰¹³ Asya’da dini bir uygulamaya göre tapınakta dilek dileyen kişinin elinde henüz açmamış lotus çiçeği olur, duanın bitiminde çiçek açmaya başlarsa bu, dileğin kabul olduğunun göstergesi kabul edilir.

¹⁰¹⁴ Allah’ın feyzi gizlidir: (FD-İP k.27/3). Allah’ın feyzi kendini bahar rüzgârında gösterir: (FD-İP k.27/3). Allah’ın kudretinin feyiz ile anıldığı beyit için bkz. (FD-İP g.41/5). Allah’ın rahmetinin feyiz olarak anıldığı örnek için bkz. (FD-İP k.2/7). Allah’ın feyzi kaplayıcıdır (FD-İP k.2/9). Nusret/Allah’ın yardımı feyze benzetilir: (FD-İP k.31/28)

¹⁰¹⁵ Allah’ın feyziyle güller açılmasına dair bkz. (FD-İP k.27/3). Feyiz ile bağ, bahçe, gülistan kavramlarının beraber geçtiği beyit için bkz. (FD-İP k.38/23)

(Ey Mehmed Bey!) Niçin senin pak tıynetin adalet feyzine mazhar olmuştur da bu sayede ülkenin her gününü Nevruz ve her mevsimini bahar eylemektedir?

Adalet feyzi Mehmed Bey'in pâk zatında tecelli etmiştir. Bu sayede ülkenin her günü Nevruza dönmüş, her mevsimi ilkbahar neşesine bürünmüştür, denilen mısralarda adalet¹⁰¹⁶ feyze teşbih edilir. Bahar¹⁰¹⁷ ve Nevruzla alakalandırılan feyzin pak yaratılışlı kimselerde tecelli ettiği söylenir.

Âbıhayâta benzetilir, vahdet meclisinde vardır

Ol şehenşâh ki feyzinden umâr kâm müdâm

Bezm-i vahdetde eger Hızır ü eger 'Îsâdur (FD-İP k.43/10)

O şahın feyzinden Hz. İsa ile Hızır vahdet meclisindeyken bile medet umar.

Feyzin “Hz. İsa ile Hızır” isimleriyle beraber anılması onun “ölmezlik, dirilik” özelliği ile açıklanabilir. Feyz kapalı istiareyle âbıhayâta temsil olur. Hz. İsa, Hızır ve vahdet sözcükleri feyiz ile alakalandırılarak kullanılır.

Feyiz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Fuzûlî, Dîvân: Hikmet, ilim, deniz, kapı, nimet, Allah'ın gölgesi ve rahmeti, padişahın (Sultan Süleyman) gelişi, devlet/ saadet, medh, bulut, letafet, adalet, nusret/ Allah'ın yardımı, feyze benzetilir (feyiz olarak anılır). Feyiz ise lütfâ ve âbıhayâta benzetilir. Özellikleri bakımından feyiz; insanlar faydalansın diyerdir, nimet olur, kuvvet ve can verir, yayılır, umumidir, emellerin gerçekleşmesini sağlar, tazeleyip besler, letafet katar, kıskanılacak iş ortaya koyar, kıskandırır, bahar rüzgârı aracılığıyla bahçelere salınır, Allah'ın lütfudur, temiz yaratılışlı insanda tecelli eder, ilkbaharı getirir, Allah'ın feyzi gizli olup kendini bahar rüzgârında gösterir ve kaplayıcıdır, vahdet meclisinde vardır. Feyiz ayrıca; “can, deniz, ilim, nusret, ikbal, ruhanilik, yanak, nazar, bina, bulut, sîr-âb (sulu, körpe), bahar, letafet, lütuf, cennet, yeryüzü, bağ bahçe/ sebze, gül bahçesi, rüzgâr, adalet, Allah'ın kudreti, Nevruz, Hz. İsa ile Hızır, vahdet” ile birlikte anılır.

¹⁰¹⁶ Adaletin feyze benzetildiği örnekler için bkz. (FD-İP k.12/22, k.18/18, terc.2-II/4)

¹⁰¹⁷ Feyzin baharla anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.9/1)

3.2. Durgun Sular

Su hakkındaki dizelerden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmaya göre ikinci aşamada “durgun sular” a yer verilecektir. Bu ana temanın altında bulunan diğer başlıklar ise şu şekildedir: çiy, serap, nem-yaşlık, zülal suyu, küpteki su, göl ve havuz.

Bahsi geçen alt başlıklardan çiy teması etrafında toplanan veriler ve bu verilerin değerlendirmesi aşağıdaki gibidir.

3.2.1. Çiy

“*Havadaki su buharının, akşam veya sabah serinliği sebebiyle yerde ve bitkiler üzerinde görülen su damlacıkları hâline gelmiş şekli, şebnem, jâle*”¹⁰¹⁸ olarak tanımlanan çiy hakkında oldukça zengin benzetmeler yapıldığı görülür. Nitekim “Durgun Sular” başlığı dâhilindeki alt başlıklarda en fazla yer kaplayan öge “çiy” olmuştur. Tezde incelenen şiirlerde rastlanan örneklere göre çiyin benzetildiği unsurlar kısaca şu şekildedir: Ter, gözyaşı, inci, hizmetkâr, tevazu, insan, akıl ve fikir, inci, lâ ilâhe illa’llâh, lotus çiçeği, yıldız, yüz yıkama suyu, aşk derdi, kimya iksiri, aşk, yaratılış suyu, siper, ayıltma suyu, nedim, temizleme suyu, saki, taş, nokta, cıva, diş, dirhem/ dinar, ecza (şurup), saç, şarap, temren, çiçek çanak yaprağı içindeki kısım.

3.2.1.1. Nesîmî, Dîvân

Sevgilinin teridir

Berg-i nesrîn üzre yâ Rab şol düzülmiş incüler

Subh-dem vaktinde düşmüş çi veya derden midür (ND g.133/3)

Yaban gülü yaprağı üzerine sabah düşen çiğ taneleri sevgilinin terine benzetilir.

Güzelliği perçinler

¹⁰¹⁸ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0%C4%9E> (E.T. 06.05.2019).

Ol jāle ki düşdi gül-i ruhsāruñuz üste

Bir katre yağış tamdı vü yüz lāle ter oldı (ND g.436/3)

(Ey sevgili!) Yanağının gülü üstüne çiy düştü, o bir damla (güzelliği ile) yüz laleyi ıslattı, utanç içinde bıraktı.

Sevgilinin teri istiareyle çiğ şeklinde anılır. Bu çiğ, gül yaprağına yani sevgilinin yanağına düşer.

Âşığın gözyaşındır, güneş karşısında mahvolur

Güneş yüzüñ eyledi beni mahv

Gözüm yaşı çünkü şeb-nem oldı (ND terc.II-5/2)

(Ey sevgili!) Güzelliği, parlaklığı, yakıcılığı, göz alıcılığı vb. pek çok yönden güneşe benzeyen yüzün ben âşığın mahvetti, çünkü gözümün yaşı şebnem gibidir, güneşe dayanamaz.

Gün doğunca ısının etkisiyle çiğ tanelerinin buharlaşıp yok olmasını şair âşığın sevgiliyi görünce dinen gözyaşına benzetmiştir.

3.2.1.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Sabah vakti saçılır, inciye benzetilir

Subh-dem bir yazuda kim nevbahār

Dökmiş-idi yire dürr-i şāhvār (GMT 44)

İlkbaharın sabah vakti ovaya saçtığı çiy; parlaklığı, göz alıcılığı, yuvarlaklığı, tazeliği, rengi gibi yönlerden inciye benzetilir.

3.2.1.3. Ahmedî, İskendernâme¹⁰¹⁹

Güneş tarafından yüceltilir, hizmetkâra/ kula/ köleye benzer, mâsivâdan kurtuluşu temsil eder, vuslata dairdir

Nola kapuñdan togup devlet günü

Şöyle kim şebnem yüceldürse beni (Aİ-YA 1866)

¹⁰¹⁹ Çiyin inciye teşbih edildiği beyit için bkz. (Aİ-YA 921). Çiyin inciye istiare edilmesine dair bkz. (Aİ-YA 2979)

Topragun çün zerresine gün irer
Götürüp yirden anı ulvî ider (Aİ-YA 1867)

Anı k'ol cân-ıladur saña kenîz
Bahtı yücelüp nola olsa azîz (Aİ-YA 1868)

Çünkü hidmet-kârdur şâha 'âlem
Ser-firâz olup göge çıka ne gam (Aİ-YA 1869)

Yâre kul olan âşık çiy tanesi gibidir (teşbih). Sevgilinin kapısından doğan devlet (saadet) güneşi bu çiy tanesini hâlihazırdaki cisminde kurtarır ve onu yüceltir (buharlaştırır). Gün ışığıyla topraktan kalkan zerrenin güneşe doğru yol alması da böyledir. Padişahın kapısından doğan saadet güneşi bahtı yüceltir, onu azizler. Dolayısıyla bu kapıya hizmet eden her şey (çiy, zerre, kul, baht) yüceltilip göge çıkarılırsa buna şaşırılmamalıdır.

Güneşle buharlaşıp yükselen çiy tanesi ile padişaha/ sevgiliye hizmet ettiği için yüceltilen kul/ âşık arasında benzerlik kurulur (istiare). Bu tasvirde ayrıca çiyin hâlihazırdaki bedeninden sıyrılması tasavvuftaki fena makamına temsildir. Buharlaşan çiyin yükselip güneşe (padişah, sevgili) yol alışı ise bekâbillâh makamını anlatır.

Yapıcıdır, tevazu temsilidir

Dileseñ ayyûka kim yol bulasın
Şöyle kim şebnem fûtâde olasın (Aİ-YA 2930)

Ger tehevürle gelesin seyl-vâr
Ser-nigûn düşüp olasın hâr zâr (Aİ-YA 2931)

Tevazu kılarak gazaba kibre düşmeyen, nefesine hâkim olan kişi Ayyuk yıldızına yol bulabilir ve tıpkı çiy tanesi (istiare) gibi düşer (yağar), etrafına faydalı olur. Fakat gazap sel gibidir, içine kapılan kişiyi ters yüz edip çer çöpe dönüştürür.

Beyitte Ayyuk yıldızına dair atıfta bulunulmuştur. Arabacı takım yıldızının en parlak yıldızı Ayyuk kışın göğün tam tepesinde parlamasıyla bilinir. Göğün

tepesinde parladığı için bir işin bariz bir şekilde ayan olduğuna, herkes tarafından duyulup bilindiğine temsil olur.

“Kırmızı ışık veren parlak bir yıldız olup Samanyolunun daima sağ tarafında bulunur, Süreyya takımyıldızının arkasından gider ve Deberân Süreyyanın arasında durur. [...] halk arasında en yüksekte bulunan yıldız olarak bilindiğinden bir şeyin çok yüksekte olduğunu ifade etmek ve özellikle sesin çok yükseklere çıktığını vurgulamak için ‘ayyuka çıkmak’ tabiri kullanılır. Ayyuka çıkartmak bazen de övgü anlamında mübalağa yoluyla ‘çok yüceltmek, abartarak olduğundan fazla göstermek’ anlamına gelir.” (Şentürk, 2016: 505)

Çiğ düşmesi/ yağmur yağması ile Ayyuk’un alakası bu yıldızın güz mevsiminden ilkbahara kadar süren zamanda (bilhassa kışın) yani yağış mevsiminde görülen bir yıldız olmasıyla alakalıdır. Yağmurun habercisi olarak algılandığı vakidir.

Ayyuk’a çıkmanın mübalağa yoluyla “yüceltmek” manasına gelecek şekilde kullandığı mısralarda şebnem (çiy) ile sel arasında yapıcılık ve yıkıcılık bakımından tezat kurulur. Şebnem (tevazu) yüceltilerek sel (gazap, kibir) tezyif edilir.

Güneşe ulaşır nur olur, arınır

Güneşe irdükde şebnem nûr olur

Topraguñ âlâyişinden dûr olur (Aİ-YA 4953)

Sen dahı cehd idüp eyle kıl heves

K’olasın ehlu’llâh-ile hem-nefes (Aİ-YA 4959)

İnanca göre çiy tanesi buharlaşıp güneşe ulaşınca nur olur. Böylelikle toprağın bulaştırdıklarından arınır. İşte insan da çiy tanesi gibi (teşbih) arınmak ve Allah’a ulaşmak için Allah ehli kimselerle dostluk kurmalı, bu yola heves edip çalışmalıdır.

Yitmeden vuslata eremez

Tâ ki şebnem hall olup yitmeye

‘Ulvi olıban güneşe yitmeye (Aİ-YA 7274)

Çiy tanesi eriyip/ buharlaşıp yitmeden semavi olup güneşe ulaşamaz. Tıpkı bunun gibi insan da yitmeden/ ölmeden Allah'a ulaşamaz, denilen beyitte insan çiyeye istiare edilir. Cennete kavuşabilmenin ancak ölmekle vuku bulacağı, aksinin ise imkânsızlığı dile getirilir. Çiy tanesinin buharlaşması, insanın güzel bir hedefe ulaşması için aşılması lazım gelen engel motifine temsildir.

Yokluğa erip fena mertebesine ulaşmayı temsil eder

Mahv olup bulur göge şebnem zuhûr

Fâni olmayınca olmaz şem' nûr (Aİ-YA 7481)

İnsan ölmeden nasıl ki hakikate ve Allah'a kavuşamazsa çiy tanesi de buharlaşıp yok olmadan göge ulaşamaz. Buna binaen ölüm kişiyi hakikate erdiren “aşılması gereken zorluk” ve “kavuşma vesilesi” kabul edilir. Beyit İskender'in hacca gidip orada Allah'tan başka her şeyi gönlünden silmesini ve beşerliğinden sıyrılmasını temsilen anlatılır. Burada çiy tanesinin buharlaşması “yok olma”yı, “fenaya erme”yi simgeler. İnsan istiareyle çiy tanesine benzetilir.

Akıl ve fikir için benzetme olur, yitmemesine itina gösterilmelidir, hakikate ulaşma yolunu temsil eder

Tâ günüñ şavkı-y-la şeb-nem yitmeye

'Ulvi olup mâh u mihre yitmeye (Aİ-YA 7608)

Cehalet ve cünûnluk (günün şavkı) yüzünden akılla fikri (şebnem) yitirmemelidir, şayet yitirilirse gazap ve şehvete (ay, güneş) düşülür, ulviyet kazanılamaz (hakikate ulaşmak), denilen mısralarda akıl ve fikir istiareyle çiyeye benzetilir.

3.2.1.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân¹⁰²⁰

Sevgilinin teridir, inciye benzetilir

Ol gül yañakda der ki durur dürdür ol nite

Gül yapragında gördüñ ise subh jâleyi (ADD 75/4)

¹⁰²⁰ Bulutun çiy düşürmesi (zümrüt yaygı sermesi, yeşillendirmesi) olayı ile alakalı örnek için bkz. (ADD 260/1)

Sabah gül yaprağında görünen jale (çiy), yârin gül yanağında duran ter incileridir.

Sevgilinin yanağındaki ter damlasının inci addedildiği ilk dize ile gül yaprağındaki çiy tanelerinden bahsedilen ikinci dize arasında benzerlik kurulur.¹⁰²¹

3.2.1.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Lâ ilâhe illa'llâh'tır, gönle düşer, tazeler

Dil ü cân bâgını kılur tâze

Şeb-nem-i lâ ilâhe illa'llâh (CSCH-Aİ 274)

İmanın şartlarından biri addedilen kelime-i tevhîd'in ilk cümlesi "Allah'tan başka ilah yoktur" manasındaki "*lâ ilâhe illa'llâh*" çiyeye benzetilir. Çiyenin üzerine düştüğü "gönül"ü ve "can bahçesi"ni tazeleyip canlandırdığı, onu dirilttiği söylenir.

Gizlenen gözyaşının temsilidir

Kamu söylerdi şeh olmuşdı epsem

Akıdurdu yire yaş yirine nem (CSCH-Aİ 1252)

Rüyasında Hurşîd'i görüp aşka tutulan Cemşîd sus pus kesilip derdini gizler, içten içten ağlar. Onun sessizce, yürekte ve içli ağlayışı derdini ifşa etmemek içindir. Zarif bir benzetmeyle bu içli gözyaşı yeryüzünü hafifçe nemlendiren çiyeye benzetilir. Çiy, insanların genellikle uyuduğu saatlerde; gecedен sabahın erken saatlerine kadar düşer. Dolayısıyla aşkını gizlemeye çalışan Cemşîd'in aşk derdi ile ağladığı saatler bu "kimseciklerin olmadığı vakit" yani "çiyin toprağı nemlendirdiği saatler"dir. Cemşîd her ne kadar aşkını saklamaya çalışsa da topraktaki nem aslında onun aşkını ele verir görünmektedir.

Utanınca basan tere benzetilir

İşitdi bu sözi _ol bânü-yı 'âlem

Utandıktan gül üzre düşdi şebnem (CSCH-Aİ 4732)

¹⁰²¹ Sevgilinin teri ile gül üzerindeki çiy tanesinin "inci üzerinden" birbirine benzetildiği beyit örneği için bkz. (ADD 119/2)

Utandıktan ter basması ile güle çiy düşmesi istiare yoluyla bir arada kullanılır ve çiy üzerinden utanma duygusu temsil edilir.

3.2.1.6. Ahmed Paşa, Dîvân

Lotus çiçeğine ve yıldıza benzer, süsler

Tā gülşen-i nîlüferi zeyn eyleye encüm

Pür-katre-i şebnem ola bu sebze-i minā (APD k.12/100)

Yıldızlar nilüfer bahçesini süsleyene kadar bu çimenlik çiğ taneleriyle dolsun.

Nilüfer çiçeği su üzerinde beyaz, pembe-kırmızı, sarı, mor-mavi renk tonlarında açan bir çiçektir. Beyitte nilüfer çiçeğinin açıp çevresini güzelleştirmesi yıldızlara bağlanır. Çünkü uyku yapıp, kalbi güçlendiren lotus/ nilüfer çiçeğinin beyaz renklisi gece açar, gündüz ise kapanır. Şekli, rengi, zamanlaması yani geceleri görünmesi yönüyle beyaz lotus çiçeği tıpkı yıldıza benzer. Beyitte lotus çiçeğinin bahçeyi süslemesinin sebebi yıldızlara (geceye) bağlanır. İşte o vakit gelinceye kadar lotuslar tazelenip güzelleşsin diye bahçenin çiy taneleriyle dolması istenir. Böylece çimenlik (lotusun yeşil yaprakları) şebnemlerle (çiy) süslenecek ve bahçe daima süslü kalacaktır.

Çiçeklerin açılmasını sağlayan,¹⁰²² tazeleyen, süsleyip güzelleştiren çiy tanesinin rengi ve şekli dolayısıyla lotusu hatta yıldızı andırdığı söylenerek beyitteki “ziynetlenme” motifinin daimî kılınmaya çalışıldığı söylenebilir.

Çiçekleri açar, uyandırır

Uyhusın açmag için itdi seher

Şebnem ile gözini ter nergis (APD ş.39/IV-2)

Nergis, seher vakti uykusunu açmak için çiy ile gözlerini ıslattı.

Nergis çiçeği şekli itibarıyla klasik Türk şiirinde gözü temsil eder. Seher vakti üzerine düşen çiy ile açılan nergis, sabah uykusu açılın diye yüzünü gözünü yıkayan birine benzetilir (teşhis). Çiy yahut yüz yıkama suyu, uyandırma yani açma etkisine sahiptir. Ayrıca Narkissos mitinde görüleceği üzere su ile nergis çiçeğinin yakın alakası vardır.

¹⁰²² Çiçeklerin çiy tarafından açtırılmasına dair bkz. (APD ş.39/III-4)

Utanaç teri olur, düşer

Söylesem bülbül gibi Şeh Bāyezîdüñ medhini

Katre-i haclet ruh-i gül-berg-i handāndan tamar (APD ş.44/11)

II. Bayezid'in övgüsünü bülbül misali şakısam gülümseyen gülün yaprağından (yanağından) utanaç damlası düşüverir.

Ahmed Paşa bülbül misali şakımak suretiyle II. Bayezid'i övdüğünde, güzellik timsali olan gül utanaçtan terleyen insana döner ve üzerindeki çiy damlası kayıp yere düşer (teşhis). Çiyin çiçekleri açtırmak, onları güzel-parlak kılma özelliği vardır. Fakat Ahmed Paşa çiyin özündeki bu kabiliyeti hor görür ve onu adeta utanaç teri (istiare) addedip yere düşen bir nesneye çevirir (tezyif).

Bülbülün gözyaşdır

Katre-i şebnem ki düşmişdür gülün ruhsârına

Bülbül-i mestün nisâr-ı dîde-i giryândur (APD k.16/18)

Gülün yanağına düşen çiğ tanesi, (aşkla) kendinden geçen bülbülün gözünden saçılmıştır.

Gülün üzerine düşen çiy taneleri güle olan derin aşkı yüzünden durmaksızın ağlayan bülbülün gözyaşına dönüşür (teşbih). Çiyin saçılması dolayısıyla ele alındığı görülür.

Parlar, çimenliğe saçılır

Tonanup cevlân ider sahrâda tâvus-ı dirah

Saçılır nat'ı zemînün dürr-i hoş-âb üstine (APD k.17/5)

Ağaç tavusu ihtişamla kırdâ gezinir, yeryüzünün örtüsüne parıl parıl çiy incileri serilir.

İlkbahar tasviri sırasında yeşil çimenlere düşen çiylerin inci¹⁰²³ gibi parıldadığı (istiare) ve üzerinde tavusların süzülerek gezindiği söylenirken “dürr-i hoş-âb” tabiri kullanılır. Hoş-âb incinin parlaklığını dile getirmek için kullanılan bir ifade olup aynı zamanda çiy ile tenasüp içinde verilmiştir.

¹⁰²³ Çiyin inci, mücevher gibi kıymetli nesnelere benzetilmesi örneği için bkz. (APD k.16/17, ş.39/III-4)

Tahta çıkma töreninde saçılan inciye benzetilir, süsler, kıymetlendirir

Gül taht-ı zebercedde geyüp tâc-ı murassa‘

Başına nisâr itdi havâ lü‘lü‘-i lâlâ (APD ş.38/11)

Gül, zebercet tahtta mücevherle bezeli taç giyince gök kubbe gülün başına parlak inciler saçtı.

Beyitte “tahta çıkan kişinin taç giyme töreni” ile “çanak yaprakları üzerinde açılmış ve üzerine çiy düşmüş gül” tasviri temsili istiare yoluyla alakalandırılır. Açık yeşil renkteki zebercet taşı ile gülün çanak yaprağının kastedildiği beyte göre zebercet tahtta oturan (yeşil çanak yaprakları üstünde açan) gül çiçeği, mücevherle bezeli taç giyince (çiçeğin taç yaprakları açılınca) gök kubbe gülün başına (üstüne) parlak inciler saçır (onu çiy taneleri ile bezer). Çiy inciye istiare edilir.

Anadolu’da hala uygulanan bir âdete göre gelinin başı üzerinden etrafa saçı¹⁰²⁴ saçılırdı. Saçı, Türklerin Gök Tanrı inancını benimsediği dönemlerden kalma bir gelenek olarak bilinir. Yine benzer şekilde bir başka uygulama tahta çıkan padişahın saçı saçması âdetidir. Beyitte bu usullere gönderme mevcuttur. Saçı kimin başı üzerinden saçılıyorsa, o kişinin kıymetini vurgular. Dolayısıyla çiğ tanesinin üzerine saçıldığı gülü olduğundan kıymetli hale getirdiği yahut onun kıymetini daha da belirginleştirdiği söylenebilir.

Aşk derdine ve kimya iksirine benzetilir

Kıldı yüzüm gibi zer-i halis

Kalb-i nesrîni kîmyâ-yı saba (APD ş.39/I-6)

Sabahın (sabah yeli) kimyası yaban gülünün kalbini yüzüm gibi saf altına çevirdi.

Kimya (simya) sanatı bakır, kurşun gibi daha düşük değerdeki madenleri altına dönüştürme ilmidir. Eski simyacılar bunu yapabilmek için “iksir” adı verilen çok kıymetli bir madde kullanırdı. Fakat iksirin ne olduğu büyük bir sır olarak saklanır kimseye söylenmezdi. Onu ancak işin ehli bilirdi. Beyitte sabah yelinin (aşk) yaban gülü (âşık) üzerine saçtığı çiy (iksir = aşk derdi) sonrasında çiçeğin çenek

¹⁰²⁴ Saçıya dair ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtoglu, 2009: 81-9.

yapraklarının açılıp ortasında sapsarı altın gibi göbek kısmının (âşığın aşk derdi ile sapsarı kesilmiş yüzü) görünmesi anlatılır. Yani şairin anlatmak istediği şey aşkın insana altın gibi kıymet bahşettiğidir. Ayrıca aşk tıpkı kimya iksirine benzer, sır olarak saklanır. Bu yüzden aşkın içeriğini ancak aşk ehli bilir.

Sabah yeli ile hâsıl olan, çiçekleri açtıran çiyin kimya iksirine ve aşk derdine istiare edildiği görülür.

3.2.1.7. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Yaratılış suyudur, aşktan hâsıl olur, paklık verir, ışık temsilidir

Yaratdı Âdemüñ çün cismi pâkin

Gil itdi şebnem-i ‘ışk ile hâkin (TCÇH 4)

(Allah) Hz. Âdem’in pâk cismini yaratırken aşk çiğleri ile topraktan (bu ikisini birbirine karıp) kil yaptı.

İlk insan olarak yaratılan Hz. Âdem’i meydana getiren iki unsur vardır; su ve toprak. Cafer Çelebi ise bu ikisinden hâsıl olan kili aleladelikten öte tutar. Su yerine çiğ tanesi ifadesi kullanarak anlatımına zarafet katar ve bu çiğın aşktan hâsıl olma özelliğini vurgular. Böylece toprağa karılan yaratılış suyu kıymetlenir. Nitekim ilk dizede Âdem’in cismi için “pâk” sözcüğünün kullanıldığı görülür.

Şeb-nem; gece nemi, rutubet, çiğ demektir ve geceden sabaha geçilirken meydana gelen ısı değişimiyle oluşur. Kelimenin anlamındaki gece karanlığı ile toprağın karanlığı bir arada düşünülürse üçüncü bir unsur olan ış(ı)k bu karanlığı sıyırıp atan unsur olur. Böylece insanın yaratılışındaki karanlık aydınlığa ulaşır.

Parlak yıldızları andırır

Derârî şeklidür sûretde jâle

Şafakdur sebze etrâfında lâle (TCÇH 651)

(Bahar vaktinde) Çiğ taneleri parlak yıldız şeklindedir, çimenlik etrafındaki lalelerse şafak rengindedir.

Derârî kelimesi “dürrî” yani “parlak yıldızlar” demek olup aynı zamanda “renkli şeyler” demektir. Çiğ tanelerinin beyitte parlak ve hatta renkli yıldızlara

benzetildiği söylenebilir.¹⁰²⁵ Yıldızlar her mevsim görülebilse de bahar ve yaz mevsimlerinde gökyüzünün bulutsuz olması ve insanların evden dışarı rahatça çıkıp göğe daha sık bakma imkânı bulabilmesi dolayısıyla seyir için uygun zaman oluşur. Bahar tasvirlerinde yıldızların ve çiğ tanesi tasvirlerinin daha çok kullanıldığı görülür.

Başa çekilen siper olur

Gül-bün başına gül siperin çekdi jâleden

Ok sepdi gülşene çü kurup kavsi rûzgâr (TCÇH 711)

Rûzgâr yayını kurup gül bahçesini oka tutunca gül bahçesindeki güller jaleden oluşan siperlerini başına çekti.

Rûzgârın yay olup etrafa ok saçtığı bir savaş sahnesini akla getiren betimlemede güllerin bu oklardan korunmak için başlarına çiğden oluşan siper çektiği söylenir.

Uykuyu/ baygınlığı açar¹⁰²⁶

Yaturdı sâyeler bî-tâb epsem

Sepdi yüzlerine âb şebnem (TCÇH 1089)

(Gece vakti) Gölgeler susmuş ve halsizce yatarken şebnem onların yüzüne su serperdi.

Beyitte çiy; gece düşmesi, nemlendirmesi ayıltıp baygınlığı gidermesi yönüyle ele alınır.

İpe dizilmiş gerdanlık incisidir

Düşüp şebnem giyâlar üzre hâlî

Dizilmiş rişte-i sebze leâlî (TCÇH 1127)

(Dağların üstünde biten) Otların üzerine çiğ düşmüş, (bu haliyle çiğ taneleri) çayır çimenin ipine dizilmiş incileri andırır.

Otlara düşen çiğ taneleri şairin hayal dünyasında ot ipine dizilen incilere dönüşerek lirik bir anlatım sağlanır.

¹⁰²⁵ Bir su ögesinin parlaklık özelliğinden bahseden beyit için bkz. (TCÇH 286)

¹⁰²⁶ Çiğin mahmurluğu ve uykuyu açtığına dair bkz. (TCÇH 2024)

Sohbet arkadaşıdır

Musāhib subh u şām ezhāra jāle

Şakāyık kan karışur h'îş-i lāle (TCÇH 1129)

Çiğ, sabah akşam çiçeklerle sohbet arkadaşlığı yapar, lalenin akrabası şakayıkla kanı karıştır.

Çiçeklerin üstüne düşen çiğ sanki onlarla sohbet eden bir arkadaştır. Üstelik lalenin akrabası sayılan şakayığın üstüne düşen çiğ, onun kızıl rengi ile birleşince şakayığın kanına karışmış gibi durur. Bu da onların kan kardeşlik derecesinde dost olduklarını gösterir.

Mısralarda çiy; çiçeklere nedim olması, şakayıkla kanının karışması, sabahları ve akşamları düşmesi¹⁰²⁷ hasebiyle ele alınır.

Temizler, gül suyuna benzeştirilir

Kimi yudı gül-āb ile 'izārın

Pür itdi şebnem ile lālezārın (TCÇH 1395)

(Güzel kızların) Kimi yanağını gülsuyu ile yıkadı ve lale bahçesine benzeyen yüzünü çiğ tanesiyle temizledi.

Laleyle¹⁰²⁸ ve gül ile anılan çiy temizlemesi¹⁰²⁹ yönüyle beyte konu olur.

Kızıl şarap hazırlar

Tarab esbābı hep olmuş müheyyā

Semen sîmîn piyāle jāle sahbā (TCÇH 1416)

(Sabah vakti gülün) Şenlik kıyafeti, yaseminin gümüş kadehi, çiğ tanelerinin kızıl şarabı hepsi hazırlanmış.

Sabah vaktinin sıfatları sayılırken gülün, yaseminin sabah için türlü şekilde hazırlandığı söylenir. Çiğ taneleri ise üzerinde durduğu kızıl çiçeğin rengini yansıtarak sabah şarabını hazır etmiştir.

Dizelere göre çiy üzerinde durduğu zeminin rengi alan bir yapıya sahiptir ve

¹⁰²⁷ Çiyin sabahları düştüğüne dair bkz. (TCÇH 2024)

¹⁰²⁸ Çiğ tanesinin gül, nergis, vb. çeşitli çiçek türleriyle anılması hakkında bkz. (TCÇH 2024)

¹⁰²⁹ Çiğ düşünce çiçeklerin temizlenip açılmasına dair bkz. (TCÇH 2024)

burada şarap sunan sakiye benzetildiği görülür.

Lalenin gözündeki yaşır

Ki dāyim jāleden çeşmüñde nem var

İçüñde taze dāg-ı derd u gam var (TCÇH 1529)

(Ey lale!) Daima gözünde çiğden oluşan nem vardır, içinde (yüreğinde) ise (aşktan nemalanan) taptaze dert yarası bulunur.

Laleye düşen çiğ damlasını şair bu çiçeğin gözyaşı olarak yorumlar (teşbih).

Gözyaşıdır

Pür olmuş gül yanağı jāle ile

Okur ol şi'ri āh u nāle ile (TCÇH 1745)

(Şarap içtikten sonra sevgilinin) Gül yanağı gözyaşı çiyleriyle dolmuştur ve ağlayıp sızlayarak şiir okur.

Şiir okumak insanı duygulandıran bir eylem biçimi olarak ağlatır. Şarap içmek de yine duygu yoğunluğunu çoğaltan etkiye sahiptir ve o da ağlamaya neden olur. İşte ağlarken dökülen yaşlar ile çiy arasında bu beyitte istiare kurulur.

Nergisin gözyaşıdır

Ne geldi jāleden gönline n'oldı

Gözi nergeslerüñ yaş ile toldı (TCÇH 3266)

(Üç gün süren vuslattan sonra sabah vakti sevgilinin) Gönlüne çiyden ne geldi ne olduysa artık, gözünün nergisi yaşla doldu.

Sabah vakti düşen çiyi görünce sevgilinin aklına/ gönlüne bilinmeyen bir şey gelir (ayrılık vaktinin yaklaştığı düşüncesi¹⁰³⁰) ve yârin nergis gözü yaş ile dolar. Göz, gözyaşı ve nergis kelimeleri tenasüp içinde kullanılırken çiyin hatırlatıcı görev üstlendiği görülür.

¹⁰³⁰ Ayrılık vaktinin yaklaştığı düşüncesi ağlatır: (TCÇH 3290)

3.2.1.8. Fuzûlî, Dîvân¹⁰³¹

Goncanın başına yağan cefa taşıdır

Bilindi goncede gül bergi zâhir olmak ile

Ki gonce başuna yagdurdı jâle seng-i cefa (FD-İP k.1/10)

(Baharın gelişi) Goncada gül yaprakları belirmesiyle bilindi; (çünkü) goncanın başına yağan çiğ ona cefa taşı yağdırmış oldu.

Recm cezasına telmih yapılan beyitte çiğ tanesi taş¹⁰³² benzetilir. Başına şebnem taşı yağdırılan goncanın suçu ise kendini zahir etmesidir. Ayrıca çiyin cefa verdiği, gülün açılmasını sağladığı, başa yağdığı¹⁰³³ gibi çıkarımlara da ulaşılır.

Hat sanatındaki süsleme noktalarıdır

Müzeyen eyledi evrâk-ı lâleyi şebnem

Hurûf-ı lâlede olmaz egerçi nokta revâ (FD-İP k.1/16)

Lale kelimesinde her ne kadar noktalı harf bulunmasa da çiğ, lalenin evrakını (yaprağını) süsledi.

Laleyle¹⁰³⁴ birlikte anılan ve nokta şeklinde olduğu belirtilen çiy burada süsleme özelliğiyle beyte konu edilir.

Buharlaştır, güneşe direnemez

Götürdi şebnemi ezhârdan harâret-i mihr

Şükûfe noktaların gerçi kim ider imlâ (FD-İP k.1/17)

Güneşin harareti çiçeklerin üstündeki çiği kaldırdı, hâlbuki şükûfe kelimesinin harflerindeki noktaları imla ediyordu.

Nokta şeklinde olduğu belirtilen çiy güneşin hararetiyle buharlaşması yönüyle ele alınır.

İksir malzemesidir (cıva)

¹⁰³¹ Çiy ile sevgilinin terinin benzeştirildiği beyit için bkz. (FD-İP g.80/2). Bülbülün gözyaşının çiyeye benzetildiği beyit için bkz. (FD-İP k.10/53)

¹⁰³² Gözyaşı, çiğ, vb. bir su türünün taşla birlikte anılmasına dair bkz. (FD-İP g.75/4)

¹⁰³³ Çiyin gökten/ havadan yağmasından bahseden beyitler için bkz. (FD-İP k.26/3, k.29/2)

¹⁰³⁴ Bir su ögesinin laleyle veya lale bahçesiyle birlikte anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.32/4). Çiyin gül/ lale bahçesine, çimenliğe vs. yağması hakkında bkz. (FD-İP k.26/3, k.29/2)

Gül âteş üzre kılur akd-i zühre-i şebnem

Tedarük-i kamer ü şems ider sabâh ü mesâ (FD-İP k.1/30)

Gül ateş üstünde cıvaya kalayı iksir için damlatır ve sabah akşam gümüş ile altın hazırlamaya çalışır.

Beyitte geçen tabirler sırasıyla şunlara karşılık gelir: akd-iksir eklemek, zühre-kalay, şebnem-cıva, tedarik-hazırlamak, kamer-gümüş, şems-altın.

“Güneşin harareti ile gülün üstünde tebahhur eden (buharlaşan) şebnem, üzerine iksir ilave olunup bir pota içinde ateşe arz edilen kalay gibidir. İşte gül kimyageri bu akdi yapmakla, sabah ve akşam altın ve gümüş istihlal ediyor. [...] Gül bir kimyager, üzerindeki sarı tohumlar altın; çiğ taneleri kalaydır. Gülün rengi kırmızıdır (ateş). Şebnem Zühre (kalay) gülün üzerinde ateşe konmuştur. Gül bu kimya işlemiyle sabah akşam altın elde ediyor.”
(Kaplan, 2010: 41-2)

Çiğın en çok düştüğü saatler sabah ve akşam gün değişimi sırasındır. Beyitte civanın tevriyeyle kullanılarak çiy karşılık geldiği görülür. Civanın yani çiyin ateş, gül,¹⁰³⁵ sabah akşam, güneş, ay, kimya¹⁰³⁶ ifadeleriyle alakalandırıldığı fark edilir.

Sabah rüzgârı onu satın almaya çalışır

Almak için kıymetiyle sebzedden şebnem dürin

Yâsemenden sîm dökmiş yâ semenden zer saba (FD-İP k.6/2)

Sabah rüzgârı çayırdan çiy incisini kıymetiyle almak için etrafa yasemin çiçeğiyle gümüş ve altın dökmüş.

Mısralarda, takas yaparken kıymetli bir nesne olan inciye karşılık altın ile gümüş veren sabah rüzgârı betimlemesiyle karşılaşılır. Pazarlıkta inciye karşılık altın ile gümüş verilerek incinin kıymetine ulaşılabilir. Bu da incinin hayli pahalı olduğuna kanıttır.

Sabah rüzgârıyla açılan yasemine çiy düşmesi hadisesinden hareketle bir takas sahnesi anlatılır. Beyaz-sarı rengiyle bilinen yasemin çiçeği sabah rüzgârı ile

¹⁰³⁵ Çiyin gülle beraber anıldığı beyit için bkz. (FD-İP k.10/51, k.10/53, g.183/4). Çiyin ağaçların üstüne yağmasına dair bkz. (FD-İP k.26/3)

¹⁰³⁶ Çiğ, gözyaşı vb. bir su ögesinin kimya ilmiyle alakalandırılmasına dair bkz. (FD-İP g.176/2). Gözyaşı kimyagerdir (FD-İP g.176/2).

açılır ve etrafa parlak renklerini saçır. Beyaz renk gümüşe, sarı renk altına karşılık gelir. Bu icraatının karşılığında sabah rüzgârı çiy incisi (teşbih)¹⁰³⁷ alabilecektir.

Çiy düşünce güzel kokular yayılır, peygamberin teridir

Şebnem-i gülzâr-ı ruhsâr-ı resûlu'llahdur

Neşr-i itrıyla kılur her dem anı iş'âr gül (FD-İP k.10/11)

Allah'ın peygamberinin yanağı gül bahçesinin çiyidir ve gül çiçeği yaydığı güzel kokuyla daima onu anlatır.

Çiy düşünce etrafa yayılan güzel koku ile gül bahçesinden yayılan koku arasında benzerlik kurulmuş, Hz. Muhammed'in kokusuyla bu öğeler alakalandırılmıştır. Itırlı/ güzel kokuyla bağdaştırılan çiy gül bahçesinde bulunmasıyla ele alınır. Hz. Muhammed'in yanağı (teri) çiyeye teşbih edilir.

Çiçekleri açar, inci olur, her tarafa saçılır, yârin dişlerinin temsilidir

Dürr-i şebnem saçdı rengîn berg-i gülden her taraf

La'l-i handân itdi hüblar kimi gevher-bâr gül (FD-İP k.10/12)

Gül, yaprağından her tarafa parlak çiy incilerinden saçınca; incilerle yüklü gül lal dudaklı güzeller gibi güldü.

Seher yeli ile tomurcuğa yağın çiy sayesinde çiçekler açılır. Çiçek açıldıkça taç yapraklardaki çiy taneleri yavaşça aşağı süzülür.¹⁰³⁸ Fuzûlî'nin gözünde bu olay gülün etrafa çiyden inci saçmasına benzer. Gül sevgilinin/ dudağın, inci yârin dişlerinin temsili olunca da (teşbih) bu sefer mana değişip inci dişleriyle (teşbih) gülümseyen sevgili imajına dönüşür.

Canlandırır/ diriltir, güneşle birlikte çimenliği dağıtıp toplar

Ukûd-i şebnem ile rûz ü şeb harâret-i mihr

Hutût-i sebzeyi geh mühmel ide geh mu'cem (FD-İP k.26/6)

(Bahar vakti) Güneşin ısısı ile çiy taneciklerinin arasındaki bağ, gece gündüz çimenliğin hattını gâh dağıtır gâh toplar.

¹⁰³⁷ Çiyin inciye benzetildiği örnek için bkz. (FD-İP k.10/51, k.26/3, tah.2/3)

¹⁰³⁸ Çiyin, gözyaşının, vb.nin aşağı akması/ süzülmesi hakkında bkz. (FD-İP 215/1)

Çimenler gelişigüzel bırakılmış sakal yahut saç şeklinde düşünüldüğünde ısı ve nem, çimi bir dağıtıp (gündüz vakti) bir toplar (akşam serinliğinde). Bu hal tıpkı sakalın, saçın dağıtılıp toplanmasını andırır. Beyitte nemin yani çiyin canlandırma ve diriltme hususiyeti üzerinde durulur.

Dinara dirheme benzetilir

Müjde-i lāle vü gül viridi meger bād-ı bahār

Ki nisār itdi şikūfe aña dinār u direm (FD-İP k.31/2)

Meğer bahar rüzgârı lale ile gülün müjdesini verdiği için çiçekler ona dinarlar dirhemler saçmıştır.

Müjdeli haber getireni mükâfatlandırmak gelenektir. Bahar rüzgârı, gül ile lalenin açılacağına haberini getirmiş, müjdeli havadisi muştulamıştır. Çiçekler dinar ile dirheme benzeyen çiçek tozlarını ya da üstlerindeki çiğ tanelerini saçarak bahar rüzgârını verdiği bu sevinçli haberden dolayı ödüllendirmektedir.

Beyitte çiy taneleri dinara, dirheme istiare edilir. Çiyin bahar rüzgârıyla saçıldığı dile getirilerek “saçı” geleneğine telmihte bulunulur.

Tazeler, gözü açar, iyileştirir

Göz açdı ‘ıkd-ı şebnemden tarāvet kesb ider nergis

‘Arak kurtardı tedrîc ile ol bîmārı hicrāndan (FD-İP k.38/7)

Nergis dizi dizi çiylerle gözünü açmış, tazelenmiştir; o hastayı çektiği acıdan bu dizi dizi çiyler yavaş yavaş kurtarmıştır.

Klasik şiirde nergis gözün temsilidir. Toprak altında hapisken nergis acı çeken ve gözü kapalı bir hastaya benzer. Çiy taneleri onun gözüne saçılınca hasta nergisin gözü açılmaya başlar ve acısı yavaş yavaş hafifler.

Hastalık yatağa düşürünce kişi ferahlamak ister. Zira çektiği acı onu oldukça bunaltır. Yüzünü gözünü ıslatmak hastanın ferahlamasını sağlar.

Üzerine çiy düşen nergislerin ağır ağır açılması, acı dolu hastalığı esnasında yüzüne su serpilen hastanın gözünü açmasına benzetilir.¹⁰³⁹

¹⁰³⁹ Hastanın üzerine su serperek iyileşmesini sağlama geleneği hakkında tezin “Şifa Tası Kültürü” başlıklı bölümüne bakılabilir.

Bir başka açıdan bakıldığında çiyin içildiğinde hastayı iyileştiren şurup rolü oynadığı görülür. Bu manada çiy ecza olur.

Çiyin bu beyitte nergisleri açtırdığı, tazeleyip ferahlattığı, dizi dizi olduğu, hastanın gözünü açtırdığı, deva olduğu çıkarımlarına ulaşılır.

İnci olur, binlercesi vuslat için etrafa saçılır, saçı olur, âşığın gözyaşındır, aşka göstergedir

Gör ne ‘âşıkdur ki bir hurşîd vaslın bulmaga

Sarf ider her lahza biñ biñ lü‘lü‘-i şeh-vâr subh (FD-İP g.55/5)

Sabah yeli öylesine âşıktır ki güneş benzeri bir sevgiliye kavuşabilmek için her an binlerce inci şebnemi sarf eder.

Sabah vakti etrafa saçılan çiy taneleri, binlerce¹⁰⁴⁰ inciye istiare edilir.¹⁰⁴¹ Sabah yelinin¹⁰⁴² bu incileri saçmasına sebep güneşe benzeyen sevgiliye kavuşma arzusudur.

Sevilen, itibar edilen kişilerin ayağına inci gibi değerli saçılmanın saçılması¹⁰⁴³ geleneğine beyitte telmih yapılır. Sabah yeli kişileştirilerek âşığa benzetilir ve saçtığı gözyaşını andıran inci nitelikli çiyler onun âşıklığının göstergesi düşünülebilir.

Çiçek çanaklarını doldurur, şarap olur

Güldi gül açıldı sümbül lāle doldı jāleden

Ey hoş ol kim işret ü ‘ayş itmege esbābı var (FD-İP g.102/6)

(Ey gül bahçesine gelen kişi!) Gül güldü, sümbül açıldı, lale çiy ile doldu; bunlar yiyip içip eğlenmeye sebeptir, keyiflenmelisin.

Çukur şekilli çiçek çanaklarını doldurduğu dile getirilen çiyin beyitte şaraba istiare edildiği görülür.

Arındırır, çiçekleri yıkar

Ayaguñ tozına yüz sürmege virmez sabā ruhsat

¹⁰⁴⁰ Çiyin çokluğunun vurgulandığı beyit için bkz. (FD-İP g.56/5)

¹⁰⁴¹ Çiyin inciye istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP g.56/5). Çiy ile incinin benzeştirilmesine dair bkz. (FD-İP müs.1/7)

¹⁰⁴² Seher vakti çiy düşmesini anlatan beyit örneği için bkz. (FD-İP g.56/5)

¹⁰⁴³ Çiyin saçı geleneğiyle yahut müjdeli haber getiren kişiyi ödüllendirme âdetiyle alakalandırıldığı beyit için bkz. (FD-İP g.56/5)

Yüzün yüz kerre şebnem yumadan gül-berg-i sîrâbuñ (FD-İP g.168/3)

Sabah rüzgârı, körpe yanaklı (yapraklı) gülün yüzünü çiğ ile yüz kere yıkamadan sevgilinin ayağının tozuna yüz sürmesine müsaade etmez.

Gılgamış Destanı'nda yer alan bir geleneğin örneğine bu beyitte rastlanır. Geleneğe göre kutsal bir mekâna yahut saygıdeğer birinin huzuruna gitmeden evvel el-yüz iyice yıkanır.

İkinci olarak yârin ayağının bıraktığı izin tozu pek narindir, en ufak müdahalede bozulabilir. Gül şayet bu ize yüzünü süreceyse birtakım önlemler almalıdır ki o ize zarar vermesin. Toz halindeki izi, su ile nemlendirmek¹⁰⁴⁴ suretiyle katılaştırmak gerekmektedir. Körpe gülün yaprakları her ne kadar sulu sulu olsa dahi bu yetersiz kalacaktır. O yüzden çiy ile yüzünü bin kere yıkaması gerekmektedir. Bu sayede hem nem kazanacak hem de o izin huzuruna kabul edilebileceği bir arınmışlığa erişecektir.

Beyitte çiyin temizleyip arındırdığı, körpelik verdiği çıkarımlarına ulaşılır.

Yârin yan bakışının temreni olur, goncanın içinde düğüm şeklinde durur,¹⁰⁴⁵ görüntüsü hoştur

Çāk gönülüm yarasında yaraşur peykānuñ

‘Akd-i şebnem hoş olur gonce-i handân içre (FD-İP g.247/5)

(Ey sevgili! Nasıl ki) Gülümsercesine açılmış gül goncasının içinde çiy düğümü hoş görünürse parçalanmış gönülümün yarasında senin bakışlarının temreni öyle güzel ve uygun görünür.

Sevgilinin yan bakışının temreniyle benzeştirilen çiy hoş görünmesi hususiyetiyle işlenir.

Çiy bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Dîvân'da çiy inciye benzetilir. Sevgilinin teri ve âşığın gözyaşı ise çiyeye benzetilir. Hususiyetleri açısından çiy; güzelliği perçinler, güneş

¹⁰⁴⁴ Gözyaşının, suyun vb.nin nemlendirmesi özelliğine vurgu yapan beyit için bkz. (FD-İP g.214/4)

¹⁰⁴⁵ Düğümden kasıt çiçeğin taç yaprağı içinde bulunan tepecik ve dişi üreme organını kapsayan kısım olmalıdır.

karşısında mahvolur. Ayrıca çiy; “inci, yaprak, gül, sabah vakti, yanak, güneş ve gözyaşı” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Çiy, inciye, tevazuya benzetilmesi ve özellik açısından ise “sabah vakti saçılması” yönüyle ele alınmıştır. Çiy ayrıca; “sabah vakti, ilkbahar ve inci” ile ilişkilendirilmiştir.

Ahmedî, İskendernâme: Çiy; hizmetkâra/ kula/ köleye, inciye benzetilirken insan, akıl ve fikir çiyeye benzetilmiştir. Âşık ise çiyeye benzetilir. Mesnevî’de çiy; mâsivâdan kurtuluşu, güzel bir hedefe ulaşması için aşılması lazım gelen engeli, yok olup fenaya ermeyi sembolize eder. Özellikleri yönünden çiy; güneş tarafından yüceltilir, yapıcıdır, yapı bakımından selin zıddıdır, güneşe ulaşır nur olur, arınır, yitmeden vuslata eremez, yokluğa erip fena mertebesine ulaşmayı temsil eder, yitmemesine itina gösterilmelidir, hakikate ulaşma yolunu temsil eder. Ayrıca çiy; “vuslat, fenâfillâh, bekâbillâh, sel, Ayyuk, yücelmek, güneş, ay, nur, toprak, arınmak, hem nefes olmak, yitmek/ buharlaşmak/ mahvolmak, ulviyet, hallolmak, cennete kavuşmak, ölmek, zuhur, gök” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Ahmed-i Dâ’î, Dîvân: Sevgilinin teri çiyeye benzetilir, çiy ise inciye benzetilir. Bulut tarafından düşürülen çiy etrafa zümrüt yaygı serer. Çiy; “ter, gül, inci” ile ilişkilendirilir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Lâ ilâhe illallâh, gizlenen gözyaşı çiyeye benzetilmiştir. Çiy ise utanınca basan tere benzetilmiştir. Hususiyetleri bakımından çiy; gönle düşmesi ve tazelemesi açısından ele alınmıştır. “Yer/ yeryüzü, bağ bahçe, dil/ gönül, can, ter, gül, utanmak” çiy ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Çiy; lotus çiçeğine ve yıldıza, utanç terine, bülbülün gözyaşına, inciye, aşk derdine ve kimya iksirine benzetilirken, yüz yıkama suyu çiyeye benzetilmiştir. Hususiyetleri açısından çiy; çiçeklerin açılmasını sağlar, tazeler, süsleyip güzelleştirir, uyandırır, düşer, saçılır, parlar, kıymetlendirir, sabah yeli ile hasıl olur. Ayrıca çiy; “nilüfer, yıldız, bağ bahçe/ yeşillik, uyku, seher, sabah/ sabah yeli, göz, nergis, gül, gül yaprağı, gül bahçesi, bülbül, inci” ile ilişkili olacak şekilde kullanılmıştır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Aşk çiyeye benzetilirken çiy parlak ve renkli yıldızlara, başa çekilen sipere, ipe dizilmiş gerdanlık incisine, sohbet arkadaşına, sakiye ve gözyaşına benzetilmiştir. Ayrıca gülsuyu ile çiy birbirine

benzeştirilmiştir. Özellikleri yönüyle çiyeye dair şu çıkarımlara ulaşılır; yaratılış suyudur, aşktan hâsıl olur, paklık verir, ışık temsilidir, gece ve sabah vakitlerinde düşer, nemlendirir, ayıltıp baygınlığı giderir, uykuyu ve mahmurluğu açar, çiçeklere dost olur, şakayıkla kanı karıştır (kan kardeş olur), üzerinde durduğu zeminin rengini alır ve onu yansıtır, temizler, çiçekleri temizleyip açar, kızıl şarap hazırlar, hatırlatır. Ayrıca çiy; “Hz. Âdem, pak olmak, kil/ toprak, aşk, şafak, bağ bahçe- çayır çimen, ot, lale, şakayık, gül, yasemin, nergis, çiçekler, yıldız, gül, siper, baş, rüzgâr, gece, sabah, sessizlik, yanak, kızıl renk, göz/ gözyaşı, şarap” ile manaca ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Çiy Dîvân’da goncanın başına yağın cefa (recm) taşına, hat sanatındaki süsleme noktalarına, iksir malzemesine (cıva), inciye, dinara/ dirheme, şuruba (ecza), hastanı yüzüne serpiyen şifa suyuna, saçıya, âşğın gözyaşına, şaraba benzetilirken; Hz. Muhammed’in yanağı ve teri ise çiyeye benzetilmiştir. Bülbülün gözyaşı, sevgilinin dişleri ve yârin yan bakışının temreni ise çiyeye benzetilmiştir. Ayrıca sevgilinin teri ile çiy benzeştirilmiştir. Hususiyetleri yönüyle çiy; çiçeklerin açılmasını sağlar, başa/ uç kısımlara yağar, süsler, buharlaşır, güneşe direnemez, gökten/ havadan yağar, sabah (seher) ve akşam gün değişimi sırasında düşer, sabah rüzgârı onu satın almaya çalışır, ağaçların üstüne yağar, düşünce güzel kokular yayılır, her tarafa saçılır, canlandırır/ diriltir, güneşle birlikte çimenliği dağıtıp toplar, aşağı akar/ süzülür, tazeler, ferahlatır, gözü açar, iyileştirir, dizi dizidir, devadır, hastanın gözünü açar, binlercesi vuslat için etrafa saçılır, saçılır, aşka göstergedir, çiçek çanaklarını doldurur, arındırır, çiçekleri yıkar, goncanın içinde düğüm şeklinde durur, görüntüsü hoştur. Çiy ayrıca; “gonca, gül, gül yaprağı, lale/ lale bahçesi, yasemin, nergis, sümbül, çiçekler, çimenlik/ bağ bahçe, taş, baş, kızıl renk, lal taşı, inci, nokta, güneş, ay, sıcaklık, sabah akşam, kimya, sabah/ bahar rüzgârı, beyaz ve sarı renk, yanak, ıtır, saç, göz/ gözyaşı, şarap, işret, yüz yıkamak, temizlik, peykan, düğüm” ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

3.2.2. Serap

“Çöl, çorak arâzi vb. yerlerde atmosferdeki ışık kırılması ve sıcaklık sebebiyle ortaya çıkan su görüntüsü [Bu durumda uzaktaki cisimler, sanki suya

aksetmiş gibi duran ters görüntüleriyle birlikte görülür]” şeklinde tanımlanan serap mecaz dünyasında “Peşinden koşulan, fakat gerçekleşmesi mümkün olmayan şey, hayal, hülyâ” olarak anılır.¹⁰⁴⁶ Tezde incelenen metinler bağlamında ele alındığında serabın; dert, ızdırıp, hayal, sanı, beklenti, umut, emel, arzu, vuslat, gelip geçicilik ile ilişkilendirilecek şekilde ve olumsuz çağrışımlar oluşturarak kullanıldığı söylenebilir.

3.2.2.1. Nesîmî, Dîvân

Yârin dudağını sormayan kişinin halini betimler

Vasluñı kim ki bulmadı derd ‘azâb içindedür

La‘lûñi kim ki sormadı serâb içindedür (ND g.142/1)

Sevgilinin dudağı vuslat suyunu barındırır. Dolayısıyla onu emmeyen yahut arayıp sormayan kişinin dertle azap içinde kalması normaldir. Serap, sormak, lal dudak, vuslat birbiriyle bağıntılı (tenasüp ilgisiyle) kullanılmıştır.

Susayan kişi tarafından görülür, görüntü algılamada yanıltır

Teşne kılalı leblerüñ ‘aksi ile Nesîmîni

Gözlerüme serâb ile hün görünürse su direm (ND g.265/5)

Nesîmî aşkından dolayı hiç durmaksızın sevgilinin hayalini, dudaklarının hülyasını görür. Her görüşünde de ona kavuşma hasretiyle susar. Bir seraptan ibaret olan ve kan rengindeki dudak Nesîmî’nin gözünde sudur. Serabın susuzluk çekildiği vakit görülmesi ve aksetmesi özelliklerine değinilmiştir.

3.2.2.2. Ahmedî, İskendernâme

Gençliğin ve dünyanın temsilidir, gelip geçicilik sembolüdür

Dime sîr-âb olam anda k’ol serâb

Kim görünür saña olmaz cüz’ serâb (Aİ-YA 7413)

Dünyada gençliğine güvenme zira o seraptan başka şey değildir; nitekim gençlik sana görünse de onu sağlama alamazsın, anlamındaki beyitte gençlik bir

¹⁰⁴⁶ Konu hakkında bkz. <http://lugatim.com/s/serap> (E.T. 06.06.2019).

serap şeklinde anılır (teşbih). Ayrıca sözlüklerde serabın mecazen “dünya” karşılığı kullanıldığı belirtilir (sembolleştirme). Serap gelip geçicilik özelliğiyle değerlendirilir.

3.2.2.3. Fuzûlî, Dîvân

Susuzluğu gidermez, sanıları boşa çıkarır, ummaya dairdir

Safâ-yı cevher-i tîguñdan umma kām ey dil

Sagınma su vire ey teşne bu serâb saña (FD-İP g.17/6)

Ey gönül! Yârin kılıç nitelikli bakışlarının kıymetli sefasından medet umma; ey susuz kalmış âşık bu serabın sana su vereceğini sanma.

“Sevgilinin aşk kılıcının cevheri hakikatta saf ve temizdir. Fakat o sana muradını vermez. Yani ey gönül, istiyorsun ki, onun aşkı seni öldürsün, masivadan alakanı kessin. Bu olmaz. Çünkü kılıcının cevheri (ki kılıca verilen sudur) bir seraptır, bir görünüştür. Ey susamış, o sana su vermez. Kılıca verilen su da bir seraptır. Parlar fakat su değildir.” (Tarlan, 2001:51)

Serabın aldatıcı yönüne ilaveten susuzluğu gidermeyişiğine değinilen beyitte sevgilinin kılıcından su elde etmeyi ummamak gerektiği bu bağlamda ele alınır.

Seldir, suvarması beklenir

Deşt-i gamda hâk-i kabrüm üzre serv-i girdbâd

Çekse baş ol servden su kesme ey seyl-i serâb (FD-İP g.28/4)

Ey serap seli! Dert çölündeki mezarımın toprağında biten ve kasırgayla savrulan servi boylu sevgili serkeşlik edip durduğu yerden ayrılrsa (vazgeçse) bile sen o serviye su göndermekten vazgeçme.

Serabın sel olup aktığı söylenirken çokluğuna ve durdurulamayışına göndermede bulunulur. Çöl, hortum/ kasırga, toprak kelimeleriyle serap tenasüp içerisinde kullanılır.

Serap bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Yârin dudağını sormayan/ emmeyen kişinin halini betimler (benzetme). Özellikleri yönüyle serap; susayan kişi tarafından görülür, görüntü

algılamada yanıltır, aks etkisi yapar. Ayrıca serabın; “sormak, lal dudak, vuslat, aks, teşne (susamış), göz, su” ile alakası kurulmuştur.

Ahmedî, İskendernâme: Gençlik ve dünya seraba benzetilir. Serap, gelip geçicilik sembolüdür.

Fuzûlî, Dîvân: Serap sele benzetilmiştir. Hususiyet bakımından serap şu açılardan ele alınmıştır: Susuzluğu gidermez, sanıları boşa çıkarır, ummaya dairdir, suvarması beklenir, durdurulamaz. Ayrıca serap; “kılıç, medet/ umut, teşne (susuz), su, sefa, çöl, mezar, mezar toprağı, gidbâd (kasırğa, hortum)” ile ilişkilendirilmiştir.

3.2.3. Nem, Yaşlık

Nem (yaşlık) şiiirlerde “kuruluk” ile kalıplaşmış şekilde anılarak zıtlığın verdiği bir cihanşumüllükten faydalanılır. Canlılığın temsili olmasının yanı sıra nemin “maddenin özünü, hepsiliğini” belirtecek şekilde kullanımına yaygın olarak rastlanır.

3.2.3.1. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Canlılık temsilidir, vuslatla bulunur

Ne sormah gerek hâlüm andan girü
Ki cânsuz olan gövde kalur kuru (HMSN 1879)

Sevgiliyi (Nevbahâr) bedenindeki cana benzeten âşık (Süheyl) için en ufak bir ayrılık cansız kalmak gibidir. Can olmayan beden ise kupkuru kalır. Dolayısıyla sevilene kavuşmak bedene can verir, onu kupkuru kalmaktan kurtarır, nemlendirir, tazeler.

Kurunun yanında heba olur

Girü uş belâ odı kaldurdı baş
Bile yanısar kuru katında yaş (HMSN 2276)

Çin şahı yani Nevbahâr’ın babası kızına öfkelenir, onu da kendisini de bıçaklayıp öldürmek ister. Durumu sezen Süheyl araya girer. Çünkü bilir ki kurunun yanında yaş da yanacaktır (atasözü).

3.2.3.2. Ahmedî, İskendernâme

Zıddıyla anılarak tesiri artırılır

Kendü huşk ü söyledügi cümle ter

Zahm yidükçe olur hoş nagme-ger (Aİ-YA 2797)

Çeng sazı hakkında mısralarda: “Kendi kuruyken söylediği her cümle tazedir, yaralandıkça hoş nağmeler peyda eder” denir. Ahmedî'nin bu beytinde olduğu gibi “huşk” ile “ter” sık sık birlikte anılarak ikisinin tezatı üzerinden tasvirler kurulur.

Zıddıyla anılır, varlık karşılığıdır, tümlük belirtir

Hâlini bahruñ bilürdi ser-te-ser

Mülk-i Çinde her ne varsa huşk ü ter (Aİ-YA 3323)

İskender Çin ülkesinde yaş kuru ne varsa bilmektedir. Burada yaş ve kuru, hemen her şey manasında kullanılmış ve bir ebat türü olarak genişliğe göndermede bulunulmuştur.

Madenlerin özüdür

Kim yir altında rutûbetle buhâr

Muhtebis olup çün iderler karâr (Aİ-YA 3780)

Ma'den-ile güneşüñ harrı meger

Müddet-ile ider anlara eser (Aİ-YA 3781)

Ol eserden olup ol mâtde latîf

Gâr sakfına çihup olur hatif (Aİ-YA 3782)

Bir zamân yapışup anda meks ider

Pes hevâs'ider kışuñ aña eser (Aİ-YA 3783)

Çün sovuhdan ol galîz olur temâm

Oradan düşüp kılur yirde makâm (Aİ-YA 3784)

Şöyle kim hammâmlarda su buhâr
Oluban sakfa çihup kılur karâr (AÎ-YA 3785)

Sakfda aña sovuh kılur eser
Hall olıban girü ol ferşe iner (AÎ-YA 3786)

Gâr sakfından çü hall olup buhâr
Dönüp ider gâh sathında karâr (AÎ-YA 3787)

Râst bir müddet orada kalur ol
Ma'den ü günden harâret bulur ol (AÎ-YA 3788)

Ol harâret çün aña kılur eser
Müddet-ile ol galîz andan gider (AÎ-YA 3789)

Zîbak olur andan eczâ-yı kesîf
Cümle kükürd olur eczâ-yı latîf (AÎ-YA 3790)

Mümteziç olıcah ol iki temâm
Harr-ı ma'dinden eser bulup müdâm (AÎ-YA 3791)

İmtizâcından bularuñ bî-gümân
Yir içind' olur mürekkeç yidi kân (AÎ-YA 3792)

Zîbak u kibrît çün sâfî olur
Zîbakuñ terligini kükürd alur (AÎ-YA 3793)

Nice k'ıçer terligin sunuñ türâb
Şöyle kim anda belürmez hîç âb (AÎ-YA 3794)

Şöyle kim su topraguñ yübsin alur

Mümteziç olduhda anı ter kılır (Aİ-YA 3795)

Huşkligin dahı kibrîtüñ kamu
Zîbakuñ terligin alur iy ulu (Aİ-YA 3796)

Çün bu resme ihtilât olup temâm
Sahlu_olalar huşk ü terlikden müdâm (Aİ-YA 3797)

Hem münâsib ola mikdâr u eser
Müddet-ile_olur mürekkeb kân-ı zer (Aİ-YA 3798)

Ârız olsa nuzc bulmadın temâm
Âfet-i bürd aña olur sîm-i hâm (Aİ-YA 3799)

Ger harâretten yübûset bula ol
Şol eserden karabakır ola ol (Aİ-YA 3800)

Zîbak u kükürd eczâsı temâm
Karışıp bir olmadın iy nîg-nâm (Aİ-YA 3801)

Çün bürûdetle yübûset bulalar
Kân içinde hâs kal'ay olalar (Aİ-YA 3802)

Andan öñdin k'ol ikisi nuze ala
Ger bürûdet bunlara gâlib ola (Aİ-YA 3803)

Çünkü kibrît ola çoh olur hadîd
Zîbak olsa çoh olur kurşun bedîd (Aİ-YA 3804)

Çün kızıl kükürde çok nuzc irmedin
Akd bula hâr-ı Çînî_olur yakîn (Aİ-YA 3805)

İskender girip gördüğü bir madendeki yedi maden filizinin (gümüş, altın, kurşun, kalay, demir, bakır ve ayna) ham maddesi olan “hâr-ı Çînî”nin halini Aristoteles’ten öğrenmek ister. Maden filizlerinin hepsi aynı toprağın mahsulüyken neden birbirinden farklı özellikler sergiler, merak eder. Aristoteles’in açıklamaları ilginçtir. Zira madenler yeraltında rutubet ve buharın hapsolüp bir müddet bekledikten sonra güneşin hararetiyle şekillenerek meydana gelmektedir. Maden güneşin tesiriyle letafet kazanır (buharlaşır), bulunduğu mağaranın tavanına ulaşır. Bir zaman oraya yapışıp durur bekler. Kışın soğuk hava ona temas edince yoğunlaşır. Yoğunluk yüzünden yere düşüp orada bir müddet bekler. Bu olay tıpkı hamamlarda su buharının yükselip tavanda birikmesi gibidir. Hamam tavanındaki buhar soğuyup tekrar yere iner. Maden de mağaranın tavanından inip aslî mekânına dönünce güneşten yine hararet alır. Üstündeki soğukluk kırılır. Maden yoğunsa bundan cıva olur, şayet yoğun değilse kükürt olur. Bunların birbirine uyumuyla yedi maden ortaya çıkar. Cıva ve kükürt halis olur. Cıvanın nemini kükürt alır. Gel zaman git zaman güneş toprağın nemini kurutur. Bu durum öyle bir şeydir ki su toprağın kuruluşunu alıp onunla mizacen uyuşarak onu nemlendirir. Kükürtün kuruluşu ve cıvanın nemi aynı şekilde alınır. İşte bu şekilde kuru kalmaktan ve nemlenmekten sürekli berî olurlar (itidal halinde bulunurlar). Güneş ve diğer etkenlerin miktarı ile tesiri kâfi dereceye varınca bu bileşik, altına dönüşür. Henüz nuzc/ nuze bulamadan [?] ortaya çıkan ve oluşum soğukken tamamlanan madenden ham gümüş elde edilir. Maden hararettten kurur gibi olmuşsa ortaya kara bakır çıkar. Cıva ile kükürtün parçaları karışıp soğuk yüzünden kurumuşsa bundan has kalay elde edilir. Ondan evvel bu ikisinin (cıva, kükürt) karışımı gevşer de/ nuze/ nuzc [?] bulup soğukluk bunlara hâkim olursa ve karışımdaki kükürt miktarı fazlaysa demir olur. Karışımdaki cıva fazlaysa kurşun olur. Kızıl kükürt çok fazla gevşemeden/ nuze/ nuzc [?] bulup tanzim olmuşsa bu maden, aynanın ham maddesi hâr-ı Çînî olur.

3.2.3.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Arama eyleminin sürdürülebileceği tüm mekânları temsil eder

Aradılar ser-â-ser tagı taşı

Ne kurı kodılar anda ne yaşı (TCÇH 3351)

(Dostları âşığı bulmak için) Dağ taş demeden her yeri aradı, aranmadık ne kuru ne de yaş bir şey kaldı.

Âşık çektiği gönül acısı yüzünden alıp başını gitmiştir ve dostları onu aramaktadır. Ararken de dağ taş, yaş kuru ne varsa her yere bakar. Beyitte geçen “yaş kuru” ifadeleri birlikte kullanılarak cihanşümullük ifade edilir (sembolleştirme).

Nem/ Yaşlık bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr: Canlılık temsilidir, vuslatla bulunur, kurunun yanında heba olur. Ayrıca nem/ yaşlık; “ayrılık, vuslat, can, beden/ gövde, bela” ile alakalı olacak şekilde kullanılmıştır.

Ahmedî, İskendernâme: Zıddıyla (kuruluk) anılarak tesiri artırılır, varlık karşılığıdır, bütünlük ve genişlik belirtir, madenlerin özüdür.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Cihanşümullük sembolüdür ve arama eyleminin sürdürülebileceği tüm mekânları temsil eder.

3.2.4. Zülal Suyu

Zülal suyu “Lezzetli ve içimi hoş su için kullanılan bir tabirdir. Uzun yıllar boyunca erimeden kalan kar kütleleri içinde oluşan kutçuğa ‘zülâl’ denir. Mütercim Âsım’ın bildirdiğine göre ince, beyaz ve baş tarafı hafif koyu renkte bir kurt olup suya atıldığında hemen eriyerek suyu soğuk ve lezzetli hale getirdiğinden ‘ab-i zülâl’ denirmiş. ‘Zülâl’ bu sebeple aynı zamanda içimi hoş, saf ve boğazdan kayıp yutuluveren su demektir.” (Şentürk, 2016: 35). Zülal suyunun sıklıkla vurgulanan yönü tatlılığıdır. Muteber bir içimlik kabul edilerek şiirlerdeki benzetmelerin bunun üzerinden yapıldığı görülür.

3.2.4.1. Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme)

İçine eklendiği şeyin kıymetini artırır

Gel bize sultândan algıl bir misâl

Kim saça su yüzine âb-ı zülâl (GMT 2155)

Gülşehrî’nin beytinde “bir olaya dair güzel misal vermek”, “suyun yüzüne zülal suyu saçma”ya benzetilmiştir. Zülal suyu güzellik sembolü görülüp etrafa

saçılması yönüyle ve içine katıldığı şeyi güzelleştirip tatlandırmasıyla ele alınır. Sade suya oranla zülal suyu üstün tutulur.

3.2.4.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Hz. Muhammed’in salyasına kuldur

Güneş alınına vü kaşına hilâl

Kul oldu vü agzı yarına zülâl (HMSN 106)

Zülal suyu Hz. Muhammed’in ağzının suyuna kul olmuştur, denilen beyitte zülal suyu mukayeseye tutulup tezyif edilir. Zülalin kulluk özelliğine vurgu yapılır.

Arzu nesnesinin temsilidir, harareti dindirir

Yaz ıssısı yazıda bulsa zülâl

Susamış kişi içmez olsa muhâl (HMSN 3236)

Yahudi tüccar Nevbahar’ın koynuna girmek için sabırsızlanır. Yaz sıcağında susamışken zülal suyu bulanın onu içmeden durması mümkün değildir, der. Yahudi’nin verdiği misalde temsili istiare yoluyla zülal suyu (arzu nesnesi) Nevbahâr’a, susuz kişi ise Yahudi’ye temsildir.¹⁰⁴⁷

Zülal suyu bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme): Güzellik sembolüdür. İçine eklendiği şeyin kıymetini artırır, etrafa saçılır.

Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr: Zülal, Hz. Muhammed’in salyasına kulluk yapan bir mümine benzetilir. Arzu nesnesinin temsilidir, harareti dindirir. Zülal ayrıca; “ağız, salya, güneş, sıcaklık/ ısı, susamak” ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

3.2.5. Küpteki Su

Spesifik bir konu teşkil eden “küpteki su” başlığı Gülşehrî’nin aktardığı bir hikâyeye dayanır. Konunun ilgi çeken yönü eskiden kullanılmış bir avcılık tekniğinin

¹⁰⁴⁷ Su öğeleri ile cinsellik arasındaki bağlantı hakkında bkz. Atay, 2003; Sürelli, 2007; Sürelli, 2009: 83-107; Usluer, 2007: 795-822.

klasik Türk şiirinde sosyal yaşam unsuru olarak yer almasına misal teşkil etmesi yönüyledir.

3.2.5.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Avcılıkta kullanılır

Nāgehān bir sebzegāha irdiler
Sebze ortasında bir küp gördiler (GMT 2872)

Küp gömülmüş yire vü agzı ulu
Ortasına degin ol küp su dolu (GMT 2873)

Çevresinde oturup hoş söyleyü
Büşr'e eydür Yemlihā kibr eyleyü (GMT 2874)

Kim bu küp bunda ne gömülü-durur
Bilmez isen baña hod bellü-durur (GMT 2875)

Büşr eydür müzd-içün gömlü ola
Kim geçen suyun içüp hazzın bula (GMT 2876)

Yemlihā eydür zihi kim añladuñ
Kim bu küp müzd-ıdugını tañladuñ (GMT 2877)

Avçılar gömdi küpü bu arada
Kim bu avlar kim gezerler burada (GMT 2878)

Susayalar geleler geçmeklige
Küp suyından egilüp içmeklige (GMT 2879)

Ok-ıla ol avı ururlar bular
Her ki cāhil kaldı sakalın yolar (GMT 2880)

Küpteki su ile avcılık yapma taktiğine Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ında yer verilir. Şairin anlatıldığına göre bir avcılık yöntemi olarak küpe su koyulur. Bu küp ormanda avların dolaştığı bir mevkide toprağa gömülür. Oraya su içmeye gelen yaban hayvanları avcılarının hedefi olur.

3.2.6. Göl

Tehlikenin timsaline dönüşen göle, tasavvufî tesirin etkisiyle “aşılabilirlik” anlamı yüklenirken İslamî tesirde “mucize mekânı” işlevi yüklenir.

3.2.6.1. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Bulanıktır, arıtılmalıdır, mürüvveti temsil eder

Çün arıtmaduñ mürüvvet gölüni

Sen ne bilesin fütüvvet yolunu (GMT 2992)

Kişi bulanık haldeki mürüvvet gölünü arıtmadan fütüvvet yolunu bulamaz denilen mısralarda mürüvvet (yiğitlik, mertlik; iyilik ve ihsanda bulunma, lütufkârlık, cömertlik; insanca davranma, insanlık) göle benzetilir. Bu göl arıtılıp saflaşmadıkça fütüvvete giden yol, suyun bulanıklığı nedeniyle görünmeyecektir.

Tehlike barındırır

Anda kim sâfî ola suyu gölüñ

Zevkı olmaya harâmîlü yoluñ (GMT 3471)

Su kıyıları, göl başları çok defa barındırdığı tehlike ile anlatılara konu malzemesi teşkil eder. Yukarıdaki dizelerde eşkıyalı yol ile suyu bulanık göl arasında “tehlike arz etmek” bakımından bağlantı kurulduğu görülür.

3.2.6.2. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

Mucize mekânıdır

Sâve bahri yire batdı ser-te-ser

Kimse anda bulmadı sudan eser (SÇM-KT 311)

Hız. Muhammed doğduğunda türlü alâmetlerin baş gösterdiği bilinir. Örneğin Save Gölü'nün kuruması bunlardan biridir. Göl burada “mucize mekânı” olarak algılanabilir.

Göl bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Mürüvvet göle benzetilmiştir. Özellikleri yönüyle göle dair şu çıkarımlara ulaşılır: Bulanıktır, arıtılmalıdır, tehlike barındırır. Göl; “mürüvvet, fütüvvet, arılık/ saflık, bulanıklık” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât: Mucize mekânıdır, kuruyabilir.

3.2.7. Havuz

Havuzlu bahçe kültürünü yansımasıyla Osmanlı medeniyetinin mimari kabullerini içeren beyitlerle karşılaşmanın klasik Türk şiirinin zenginliğini gösterdiği söylenebilir. Aşağıda konuya dair bir örnekten hareketle yapılan çıkarımlar verilecektir.

3.2.7.1. Ahmed Paşa, Dîvân

Tavus teleğinin süsüne (göz tüyü) benzetilir, aynaya benzetilir, bahçeyi güzelleştirir

Konıldı san per-i tâvüs içinde âyîne

Çemende berg-i hazân içre havz-ı şadırvan (APD ş.40/3)

Çimenlikte hazan yaprakları arasındaki şadırvan havuzunu gören kişi, tavus kuşunun tüyleri arasına ayna konmuş sanır.

Bir sonbahar betimlemesi içeren dizelerde yere dökülmüş hazan yaprakları ve bu yapraklar arasında bir havuz bulunur. Ahmed Paşa rengârenk hazan yapraklarını

tavus kuşunun tüylerine (telek),¹⁰⁴⁸ havuzu ise bu tüyler arasına iştirilmiş yansıtıcı bir aynaya (göz tüyü) benzetir.

Osmanlı mimarisinin bir yönünü teşkil eden havuzlu bahçeler, içerdiği hayvan potansiyeli ile de yine Osmanlı medeniyetinin yansımalarını içerir. Bahçe kültürünün vazgeçilmez görsel güzelliklerinden biri bahçede tavus kuşu bulundurulmasıdır.

Yine bahçenin çeşitli köşelerine ayna yerleştirme (görsel güzelliği ve ışık miktarını artırma amaçlı) geleneğine telmihte bulunduğu bu beyit üzerinden düşünülebilir.

Havuz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Ahmed Paşa, Dîvân: Havuz, tavus teleğinin süsüne (göz tüyü) ve aynaya benzetilmiştir. Bulunduğu bahçeyi güzelleştirmesi özelliğiyle ele alınmıştır.

3.3. Kutsal Sular

Şiirlerden tarama yöntemiyle tespit edilen ve su hakkındaki dizelerden yola çıkılarak yapılan sınıflandırmaya göre tezde üçüncü olarak “kutsal sular” a yer verilecektir. Bu ana temanın altında bulunan diğer başlıklar ise; “cennet suları, cennet ırmakları, cennet zülali, Kevser ile havz, selsebil, şarâben tahûra, mâen/ mâ-i tahûr şeklinde olacaktır.

Bahsi geçen alt başlıklardan cennet suları teması etrafında toplanan veriler ve bu verilerin değerlendirilmesi aşağıdaki gibidir.

3.3.1. Cennet Suları

Cennet suları denilince İslamiyetin etkisinin yoğun şekilde hissedildiği beyitlerle karşılaşılır. Her ne kadar diğer İbrahimî dinlerde yer alan cennet tasavvurlarında sulara yer verilse de klasik dönem Türk şairleri İslam ve tasavvuf

¹⁰⁴⁸ Teleğin sorguç olarak kullanılmasına ilişkin bkz. Koç Keskin, 2007: 495-515. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/32.pdf> (E.T. 06.05.2019). Bu manada düşünülecek olursa beyitte bahsedilen havuz hâkimiyet simgesi şeklinde algılanabilir.

kültürü çerçevesinde konuyu ele almayı yeğlemiştir. Genel itibarıyla cennet sularının taşıdığı iki temel mana bulunur. Bunların biri mükâfat hükmü taşıması diğeri ise kurtuluşa dair olmasıdır. Tezin bu başlığı altında cennette var olduğuna inanılan suları bir bütün olarak ele alan şiirlerden hareketle ulaşılan çıkarımlara yer verilecektir.

3.3.1.1. Nesîmî, Dîvân

Ölmeden evvel ölen kişinin mükâfatıdır, kurtulmuşluğun sembolüdür

Ölmezindin her kim öldi ileri

Yolına cennet sarıya yolları

Havz-ı kevser selsebîl âb-ı hayât

Anda elbet kandura susuzları (ND tuy.286)

“Ölmeden evvel ölmek” tasavvuruna yer verilen dizelere göre böyle yapan kişiye cennette sunulacak armağanlardan ikisi “Kevser havuzu ile selsebil” olup ayrıca “âbihayât” sunulacaktır, denilir. Ahiret gününün yaratacağı harareti bunlar giderecektir.

3.3.1.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Cennetliklerin armağanıdır

Ol biri kevser suyun buña saçar

Bu varur tesnîm havzından içer (GMT 848)

Birisi hamr ırmagın cāmın tutar

Biri süd ırmagını bala katar (GMT 849)

Biri su ırmagina girür yüzer

Selsebîlün çeşmesi havzın düzer (GMT 850)

Cennetliklere verilecek armağanlardan en çok adı geçen unsurlar yine su ile ilgilidir. Örneğin Kevser, tesnim havuzu, şarap-süt-bal-su akan ırmaklar, selsebil çeşmesi, havz bunlardan en sık rastlanılanlarıdır.

Cennet suları bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Kurtulmuşluk sembolüdür. Özellikleri açısından cennet sularına dair şu çıkarımlara ulaşılır: Ölmeden evvel ölen kişinin mükâfatıdır, ahiret gününün vereceği harareti yatıştırır.

Gülşehrî, Mantuku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Cennetliklerin armağanıdır.

3.3.2. Cennet Irmakları

Cennet ırmakları müminlere verilecek mükâfat göreviyle beyitlerde işlenir. Genel çerçevede cennet ırmaklarının İslamî ve tasavvufî kaidelerin, inançların etkisi altında ele alındığı görülür. Ayrıca hemen pek çok dinde rastlandığı üzere cennet tasvirinde mutlaka bir su ögesi bulunması motifine klasik şiir bağlamında yer verildiği anlaşılır.

3.3.2.1. Nesîmî, Dîvân

Cennette dört ırmak vardır, mükâfat özelliği taşır, yârin dudağından nemalanırlar

Sormuşam la'linde çün cennât dörd ırmagını

Şekker ü şehd ü şerâb u hamr u balı mendedür (ND g.50/7)

(Ey sevgili!) Cennetin dört ırmağını senin lal taşına benzeyen dudağından emip içtiğim için bu ırmakların özü olan şeker, bal, şarap ve bal (süt)¹⁰⁴⁹ bana geçmiştir.

Cennet ırmakları hakikate susayan âşığın susuzluğunu giderecek türdendir ve yârin dudağı onların kaynağıdır.

3.3.2.2. Ahmed Paşa, Dîvân

Mükâfattır

Zâhid hayâl-i haddine bak gözlerümde kim

¹⁰⁴⁹ Cennette aktığına inanılan bir de süt ırmağı vardır. Ancak Nesîmî süttten bahsetmeyip şarap ve bal kelimelerini tekraren kullanmayı tercih etmiştir.

Cennât-ı ‘adni göresin enhârum üstine (APD k.18/10)

Ey zahid, yârin gözümde yansıyan sakalının hayaline bak da altından nehirler akan cennetleri gör.

Kur’ân’da sık sık sözü geçen “altından ırmaklar akan cennet” tabiri mümin kullara verilecek mükâfatların bahsinde yer alan ifadelerdendir (telmihi).¹⁰⁵⁰ II. Bayezid övgüsündeki dizelerde “padişahın sakalı” ile “sakalın âşîğın (Ahmed Paşa) gözündeki hayali yansıması”, altından ırmaklar akan cennet çağrışımı yapacak şekilde kullanılır. Âşîğın gözü/ gözyaşı ırmağa, padişahın/ sevgilinin sakalı da cennet bahçesine benzetilir.

3.3.2.3. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Övgü nesnesidir, beyaz renkle alakalıdır, saflık temsilidir

Beyâz-ı safhalar Firdevs küyü

Her iki satr arası şîr cüyü (TCÇH 274)

Fatih Camisi’nin yüzeyinin beyazlığı Firdevs bahçesi gibidir ve (süslemelerdeki) her iki satır arası bir süt ırmağıdır.

Cennette müminlere bahşedileceği söylenen ve içinden süt ırmağı akan bahçelerden bahsedilir. Beyitte beyaz renk üzerinden bu mevzuya ve saflık kavramına atıfta bulunulur.

Cennet ırmakları bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Cennette dört ırmak vardır, mükâfat özelliği taşır, yârin dudağından nemalanırlar, hakikate susayan âşîğın susuzluğunu giderebilir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Âşîğın gözyaşı cennet ırmağına benzetilir. Mükâfattır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Övgü nesnesidir, beyaz renkle alakalıdır, saflık temsilidir.

¹⁰⁵⁰ TaHa 20:75, Âl-i İmrân 3:15, 135-6, Bakara 2:25, İbrahim 14:23, Hac 22:19-23 vb. ayetlerle ilgili ayrıntılı bilgi için tezin “İslamiyet’te Su” başlıklı bölümüne bakılabilir.

3.3.3. Cennet Zülali

Zülal, tatlılık çağrışımı yapacak şekilde kullanılan “muteberlik” temsili bir su olarak şiirlerde geçer. Zülal suyu dünyevi niteliğine rağmen şiir dünyasında cennete layık görülür, yüceltilir, mükâfat temsili olur, kutsiyet arz eden bir çerçeveye oturtulur.

3.3.3.1. Ahmed Paşa, Dîvân

Tatlıdır, mükâfattır, kandırır

Kevser suyına kandura ‘āsileri temām

Tatlı diliyle lâfzı zülâli Muhammedüñ (APD terc.1-I/4)

Hz. Muhammed’in tatlı diliyle sözünün zülali, asileri (bile yola getirip) tümüyle Kevser suyuna kandırır.

Tatlı dilli olmak yaygın şekilde şeker ve benzeri lezzetli yiyecek-içeceğe benzetilir. Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır, atasözü misali peygamberin tatlı diliyle asileri yola getirdiği, asilerin İslamiyet’i kabul ederek Hz. Muhammed’e vaat edilen Kevser suyundan içmeye hak kazandığı anlatılır. Kevser suyu bu manada müminler için mükâfat sembolü iken Hz. Muhammed’in tatlı dili ve sözleri zülal suyuna benzetilir.

3.3.4. Kevser, Havz

Kevser Kur’ân’da geçen bir sure olup üç ayettir.¹⁰⁵¹ “Şüphesiz biz sana Kevseri verdik. O halde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes. Doğrusu sana buğz eden [düşmanlık eden], soyu kesik olanın ta kendisidir.” (Kevser 108:1-3). Ahirette Hz. Muhammed’in ümmetiyle yanında buluşacağı havuz veya nehir manasına gelen havz, hadis kaynaklarında Kevser suyunun bir uzantısı olarak görülmüş ve çok defa da Kevser şeklinde ifade edilmiştir.¹⁰⁵² Tatlılığı, şerbete benzemesi, şarap olarak anılması, yârin dudağında bulunması, güzelleştirmesi, mükâfat olması, kurtuluşu sembolize etmesi, mirinin Hz. Muhammed sakisinin Hz. Ali olması, aydınlık (ışık,

¹⁰⁵¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için tezin “Kutsal Sular” başlıklı bölümüne bakılabilir.

¹⁰⁵² Buna en iyi örnek “havz-ı Kevser” tabiridir.

parlaklık) ve beyazlık çağrışımı yapması, güzelleştirmesi, muteberliği temsil etmesi, âbıhayât özelliği barındırması gibi yönleriyle klasik şiirin içinde olumlu bir unsur olarak yer almıştır.

3.3.4.1. Nesîmî, Dîvân

Tathdır, zıddı acı sudur

Acı su şerâb-ı kevser oldu

Her zehr nebât ü şeker oldu (ND mes.1/5)

Mâsivâ örtüsü kalkınca ikiliğin gidip birliğin geldiği söylenen kasidede zıtlıklardan dem vurulup bunların eşitlendiği söylenir. Örneğin yukarıdaki beyitte; acı su ile Kevser şarabının, zehirli bitkiler ile şekerin bir olduğu anlatılıyor. Kevser suyunun yaygın kullanılışa uyularak şaraba benzetildiği görülür.

Mükâfattır

Kevser ü selsebil ü mâ'-i ma'în

Mak'ad-ı sıdk ile makâm-ı emîn (ND mes.2/8)

Kevser, selsebil¹⁰⁵³ ve ma-i main (akarsu) sık sık birlikte anılır.¹⁰⁵⁴ Üçü de cenneti çağrıştıracak şekilde ve mükâfat anlamında kullanılır.

Mahşerde müminlere sunulacaktır, vahdete götürür, kurtuluş temsilidir

Çün Nesîmî mahşerüñ haşrinden içdi kevseri

Sırr-ı kehf oldu vücûdı buldı vahdet bâ-rehâ (ND g.1/18)

Haşr ile mahşer menem sâhib-i kevser menem

Hem gezerem der-be-der k'ehl-i zekâtem zekât (ND g.25/11)

İnanışa göre mahşer günü geldiğinde tüm insanlar haşir olacak ve Muhammed ümmetinden salih kullar peygamberin sancağı altında toplaşıp orada

¹⁰⁵³ Selsebil: Cennette bir çeşmenin adı. "Cennette, cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı âyetlerden birinden alınmadır." (Yılmaz, 1992: 141). "Orada [cennette] bir pınar ki ona "selsebil" adı verilir." (İnsan 76:18)

¹⁰⁵⁴ Kevser'in "selsebil" yahut "ma-i main" ile beraber geçtiği diğer örnek için bkz. (ND g.135/2)

Kevser suyundan içecektir. Nesîmî bu hadiseyi hatırlatıp kendisini Kevser suyundan içenler arasında zikretmektedir. En azından umudu bu yöndedir.

Kevser'den içmekle, Hz. Muhammed'in Hira'daki mağarada erdiği sırra ulaşılacağına dair bir inanç mevcuttur. İnsan, içine hapsediği beden mağarasından çıkarak kurtuluşa bu suyu içerek erebilecektir. Ancak bu şekilde vahdeti özümseyebilecektir. Kevser vahdete götüren kurtuluş sembolü olarak algılanır.

Ağlar, fışkırarak akar, vuslata dairdir

İy yanaguñ hasretinden cennetüñ kalbinde nâr

V'ey dudaguñ şerbetinden kevserüñ 'aynında âb (ND g.13/3)

Yârin yüzündeki örtü açıldığında zulmet gider ve her şey aydınlığa kavuşur (ND g.13/1). Her şey göze farklı görünür. İşte o vakit yârin dudağı şerbetiyle Kevser suyunun gözünden sular fışkırır.¹⁰⁵⁵ Ağlayan bir Kevser suyu imajı mevcuttur.

Tatlılığı kendindedir

Didiler kand ü şeker la'lüñe yâ Rab ne için

Kevserüñ şerbetine kand ile şekker didiler (ND g.88/11)

Ya Rab, sevgilinin lal taşına benzeyen dudağına şekerdir dediler; niçin Kevser şerbetine şekerdendir diyorlar anlamıyorum.

Kevser'in şerbeti, tatlılığı kendinden kaynaklanır, dışarıdan şeker katılmakta hazırlanmamıştır. Dolayısıyla tadının şekerden geldiğini söylemek abes kaçacaktır. Beyitte Kevser şerbeti tadının güzelliği yönüyle şekerden üstün tutulur ve yârin dudağı Kevser olarak anılır.

Söz Kevser'e benzer

Yüzüñ nûr-ı tecellî mazharıdır

Sözüñ tatlısı âb-ı kevserîdür (ND g.113/1)

Revân oldı zülâl-i nazm ü nesrûñ

¹⁰⁵⁵ Kevser suyunun "ayn" ifadesiyle beraber anıldığı diğer beyitler şöyledir: (ND g.50/8, g.140/5, g.172/4). Dudağın Kevser'e benzetildiği diğer beyitler: (ND g.86/4, g.140/5, g.88/11), dudak ile Kevser'in birlikte anıldığı beyitler şunlardır: (ND g.141/8, g.172/4, g.88/12, g.133/7)

Şerâb-ı kevser ü mâ' ü ma'îndür (ND g.135/2)

Söz, tatlılığı yahut akıcılığı gibi çeşitli yönlerden Kevser suyuna benzetilir.

Mest eder

Nesîmî der-ezel cānān elinden

Şerâb-ı kevser içdi ez-leb-i hūr (ND g.160/10)

Şol tudaguñ cur'asından esrümüş Rūhu'l-Kudüs

Yā Rāb ol cāmuñ şerābı āb-ı kevserden midür (ND g.133/7)

Kevser sıklıkla mest eden¹⁰⁵⁶ şaraba benzetilir ve sevgilinin dudağında olduğu söylenir.

Mest olur

Âdem ü Havvā melā'ik hūr u gilmān u beşer

Kevser ü tūbā vü Rıdvān cennet ü dîdār mest (ND g.22/13)

Ezelde yârin mest eylediği gözler neye bakarsa onu mest olmuş görür (ND g.22/1). Âdem, Havva, melekler, huriler, gilmanlar, insanlar, tūbâ, Rıdvān, cennet, vb. ne varsa hepsi kendinden geçmiştir. Çünkü yâri görünce göz, mest olur ve her baktığı şeyi kendi gibi sarhoş görür.

Kevser'in bu beyitte cennet unsurlarıyla beraber anıldığı görülür.¹⁰⁵⁷

Verdiği mestlik ebedîdir

Sūretuñ cennet lebūñ Kevser sözüñ āb-ı hayāt

Her kim içdi şol şarābı oldı mest-i cāvidān (ND g.344/3)

(Ey sevgili) Suretin cennet, dudağın Kevser, sözün âbıhayâttır; her kim bu şarap nitelikli sulardan içmişse ebediyen mest olur.

Sevgilinin türlü güzellik unsurları Kevser'e (teşbih), Kevser de şaraba benzetilir (istiare). Kevser ile cennet tenasüple bir araya getirilir ve Kevser'in ebedî mestlik verdiğiğine değinilir.

¹⁰⁵⁶ Kevser'in şaraba benzetildiği beyitler: (ND g.106/12, g.135/2) Kevser'in şarapla beraber anılmasına dair bkz. (ND g.134/9)

¹⁰⁵⁷ Cennet öğeleriyle anılan Kevser'le ilgili diğer beyitler: (ND g.25/2, g.26/3, g.140/5, g.141/8, g.88/12, g.106/12)

Sarhoş etmez

Ne tūbādur boyuñ yā Rab ki serv aña sūcūd eyler

Ne kevserdür ‘acep la‘lūñ ki hamrı bî-hümār oldı (ND g.415/6)

Ey Rabbim, sevgilinin boyu nasıl bir tuba ağacıdır ki servi ona secde eder; lal taşına benzeyen dudağı nasıl bir Kevser’dir ki şarabı sersem etmez.

Yârin dudağı Kevser’e, Kevser şaraba¹⁰⁵⁸ benzetilir ve bu şarabın sarhoş etmediği ifade edilir.¹⁰⁵⁹ Lal taşı ile Kevser şarabı kızıl renk açısından benzeştirilir.

Mayası yârin dudağındadır

Fitnenün başı gözi sevdāsıdır

Şūr u şer hūsn-i ruhuñ gavgāsıdır

Kevserüñ hamrı lebüñ sahbāsıdır

İncü dişüñ lü‘lü‘-yi lālāsıdır (tuy.40)

Kevser’in mayası sevgilinin¹⁰⁶⁰ dudağının şarabı olarak tarif edilmiştir.

Yârin dudağı Kevser özelliğidir, yok edicidir

‘Ārz iderseñ kāmētüñi haşr olur yevmü’l-hisāb

Söylesen kevser lebüñden mahv olur āb-ı hayāt (ND g.24/5)

Kevserüñ ‘ayninden ahar çeşme-i āb-ı hayāt

Zulmetüñ devrānı geçdi aradan gitdi memāt (ND g.26/1)

Dudağı Kevser’e benzetilen sevgili bu özelliğiyle âbıhayâtan¹⁰⁶¹ üstün tutulur. Öyle ki âbıhayâtı yok edip esamisini okunmaz hale getirebilir. Yahut ikinci beyitte olduğu gibi Kevser özellikli dudaktan akan âbıhayâttır. Her iki beyitte de

¹⁰⁵⁸ Kevser’in istiare yoluyla şaraba benzetildiği beyitler: (ND g.309/2, g.312/10, g.441/1), Kevser’in şarapla beraber anılmasına dair bkz. (ND g.313/2)

¹⁰⁵⁹ Kevser’in sarhoş ettiğiyle ilgili bkz. (ND g.441/1), Kevser’in şarapla anılmasına dair bkz. (ND g.318/3)

¹⁰⁶⁰ Sevgilinin istiare aracılığıyla Kevser’e benzetildiği beyitler: (ND g.307/2, g.312/10, g.318/3)

¹⁰⁶¹ Kevser’le âbıhayâtın mukayese edildiği ve Kevser’in yüceltiildiği beyitler: (ND g.52/3, g.54/2, g.172/4), Kevser’le âbıhayâtın benzeştirilmesine dair bkz. (ND g.86/4), Kevser’le âbıhayâtın beraber anıldığı beyitler: (ND g.140/5, g.141/8)

Kevser sayesinde yok olan bir unsur bulunur. Âbıhayâtla anılan Kevser'in bir şeyi ortadan kaldırma özelliği bulunduğu söylenebilir.

Miri Hz. Muhammed'dir

İmām-ı ins ü cin ü mîr-i kevser

Ki Hakdan medhi anuñ *İnnemā*¹⁰⁶², dur (ND g.56/7)

Hz. Muhammed Kevser suyunun miri olarak övülür.

Sakisi Hz. Ali'dir

‘Alî sultân ‘Alî sübhân ‘Alî cennet ‘Alî rıdvân

‘Alîdîndür ‘Alî îmân ‘Alîdür sâkî-i kevser (ND g.68/9)

Hz. Ali ile beraber anılır ve Ali'nin Kevser suyunun sakisi olduğu söylenir.

Hz. Muhammed'in zatıdır, sakisi Hz. Ali'dir

Mūsā ilen Mūsā Rızā mihrî gönüllerde sezā

Kevser Muhammed cān-fezā sâkî ‘Alî-i nakd-i cān (ND g.340/7)

Nesîmî'nin tahayyülüne göre Kevser suyu Hz. Muhammed'dir, bu Kevser'i sunan ve cana can katan saki ise Hz. Ali'den¹⁰⁶³ başkası değildir.

Şarâben tahûrâ'ya dönüşür, tatlıdır

Sakahüm Rabbühüm hamrı tudaguñ kevserindendür

Bu meyden içenüñ nuklı hadîsüñ şekkerindendür (ND g.137/1)

İnsan suresinin 21. ayetine göre, dünyadaki çalışma ve çabaların ahirette mükâfatı gösterilen sekahüm, Rabbin sunacağı tertemiz bir içecek demektir. Şarap manasına gelecek şekilde kullanımı yaygındır: “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. **Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir. Onlara şöyle denecektir: “Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür.”** (İnsan 76:21). Sevgilinin dudağında olduğu söylenen Kevser, şaraba benzetilir şarâben tahûrâ ile ilişkilendirilir.

¹⁰⁶² De ki: “O bilgi, ancak Allah katındadır. Ben ise sadece **apaçık bir uyarıcıyım.**” (Mülk 67:26).

¹⁰⁶³ Hz. Ali'nin sakilik yapıp Kevser şarabı dağıtmasına dair bkz. (ND g.388/1)

İçen kişiyi velayet yoluna iletir, on iki imamı görünür kılar

İçdüm bu kevser bâdesin buldum velâyetni nişân

Dutdum velâyet câddesin işnâ ‘aşer oldı ‘ıyân (ND g.340/1)

Nesîmî Kevser şarabını (teşbih) içtiğini, velayet yolunun izini bu şekilde bulduğunu ve on iki imamın ona Kevser vesilesiyle ayan olduğunu söyler.

Yârin yanağına benzer, aydınlık çağrışımı yapar, kıyısını filizlendirir

Hatuñ reyhân-durur gör kim gögermiş kevser üstünde

Ve yâ rahmetden âyettür ohınmış bedr ilen aya (ND g.390/4)

(Ey sevgili) Senin sakalın Kevser’i andıran yanağının üstünde göndermiş reyhana benzer veya rahmet olsun diye mehtaba okunmuş bir ayettir.

Işık, aydınlık, beyaz renk¹⁰⁶⁴ ile alakalandırılan Kevser âşığın gözünde sevgilinin yanağıdır (istiare). Üstelik Kevser’in üstünde/ kıyısında reyhan (sakalın temsili) bittiği ifade edilir.

3.3.4.2. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Pınar, cennet Havzı’na benzetilir

Çü girmiş idi çadıra Nev-bahâr

San ol hür idi havz-ı kevser biñar (HMSN 3347)

Yıkanmak için girdiği pınara (sudaki perilerden korunmak için) çadır kurduran Nevbahâr öylesine güzeldir ki adeta kendisi cennet hurisi, yıkandığı pınar ise Kevser havzudur.

3.3.4.3. Ahmedî, İskendernâme

Amber aromalı şarap Kevser’e benzetilir

Sanasın kim meclis olmuş-ıdı Behişt

Âb-ı Kevserdi mey-i anber-sirişt (Aİ-YA 483)

Amber aromalı şarap, tadı ve içiminin güzelliği ile cennetteki Kevser’e benzetilir.

¹⁰⁶⁴ Kevser’in aydınlık bir su oluşuyla ilgili bkz. (ND tuy.189)

Melekler tarafından sunulur, şarap Kevser'e benzetilir

Bâde Kevserdi vü sunan cümle hûr

Ehl-i cennet big' içen tolu sürûr (AÎ-YA 2790)

İskender'in düzenlediği bir meclis tasvirinde şarap Kevser'e, şarabı sunan hizmetkârlar meleğe benzetilir. Böyle bir mecliste şarap içen kişiler de cennet ehli gibi sevinç içinde olsa yeridir, denir.

En nitelikli olmayı temsil eder, içine katıldığı şeyin özünü değiştiremez

Kevserüñ suyu-y-la suvarılsa pîş

Cism ü câna olur ziyânı dahı bîş (AÎ-YA 6872)

Bir şeyin aslı kötü ve zararlıysa onu Kevser suyuyla sulasan bile yine de bedene ve cana zararı çok olur, dolayısıyla onu değiştiremeyiz, manasına gelen beyitte Kevser suyu olabilecek en nitelikli suya misalen verilmiş görünür.

Yılanın su ile tenasübî bağı bulunur. Su burada üstün bir yeri olması ve bir şeyin özünü değiştiremeşiyle ele alınır.

3.3.4.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân¹⁰⁶⁵

Havz'dan âbıhayât akar

Havzınuñ ser-çeşmesinde çeşme-i mâ'ü'l-hayât

Hâkinüñ her şemmesi ser-mâye-i müşk-i hitâ (ADD 8/9)

Çelebi Mehmed'in sarayındaki havuzun çeşmesinde âbıhayât akar, denilen beyitte tevriyeli kullanım bulunur. Zira Mehmed aynı zamanda Hz. Muhammed'in adıdır, "havz" kelimesi ise cennette ona ayrıldığı söylenen cennet havuzudur.¹⁰⁶⁶

Âbıhayât niteliklidir, sakinin sunduğu şaraptır

Sun iy gül yüzlü sâkî ol şarâb-ı kevseri câmın

Ki Hızr-ı zinde-dil buldı hayât-ı pâyidâr andan (ADD 9/4)

¹⁰⁶⁵ Kevser'in cennetle birlikte anılmasına dair bkz. (ADD 302/3)

¹⁰⁶⁶ Havz: "İçindeki su baldan tatlı, kardan soğuk olan, içenlerin bir daha susuzluk hissetmeyecekleri cennet havuzu." <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=havuz&mi=0> (E.T. 05.09.2016).

Hızır'ın ölmezlik kazandığı âbıhayât, sakinin sunduğu kadehteki Kevser şarabındadır. Şaraba benzetilen Kevser, âbıhayât özelliklidir. Ayrıca sakinin Hızır'dan evvel âbıhayâtı tanıyıp bildiği çıkarımına ulaşılabilir.

Cennete gelen kişiyi Rıdvan Kevser şarabıyla karşılar

Rıdvân şarâb-ı kevser ile toldurup kadeh

Karşu gelüp içürdi ve hem içdi yâdına (ADD 24/34)

Cennet kapıcısı (muhafızı) unvanıyla bilinegelen Rıdvan, şiirde bahsi geçen memduhun vefatından sonra onu karşılar ve ona Kevser şarabından (teşbih) sunar. Yani Kevser, Rıdvan tarafından karşılanan cennetliklere içirilen bir içecektir.

Hayır dua ederken anılır, en muteberi temsil eder

Aña kevser şarâbından kadeh sun

Nedîmin eylegil sıddîk ü ebrâr (ADD 26/35)

Kevser şarabından (teşbih) içmesi temennisinde bulunmak ölmüş kişinin arkasından söylenecek hayır dua kabilinden bir ifade olarak kullanılır.

3.3.4.5. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd¹⁰⁶⁷

Hız Muhammed ile Ali'nin Kevser Havuzu vardır

Cihân-ı ma'rifet hurşîd-i ezher

Emîr-i nahl sâhib-havz-ı kevser (CSCH-Aİ 860)

Hız Muhammed gibi Hız Ali'nin de Kevser havuzu olduğuna inanılır.

Lezzetiyle aşkın verdiği tada benzetilir, zülal tatlılığındadır

Ki zîrâ 'aşk 'âlem matlebidür

Zülâl-i âb-ı kevser meşrebidür (CSCH-Aİ 1031)

Hakiki aşka geçmek için mecâzî aşk gerekir. O yüzden mecâzî aşka tutulmak iyi görülür. Zira bu aşk denilen şey âlemin istediğidir. Aşkın tabiatı, Kevser suyunun

¹⁰⁶⁷ Rüya ortamının sunduğu güzel mekân tasvirinde Kevser gibi akan ırmak/ su motifinin geçmesine dair beyitler: (CSCH-Aİ 1617, 1805). İrmağın Kevser'e benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 1205, 1617, 1676, 3986).

latif tadını verir yani onun lezzetindedir. Burada Kevser tatlılık yönüyle zülal suyuna benzetilir.

Yârin dudağını görünce kurur

La‘lûni görüp sogıldı kevser

Kaddüni görüp bükildi tûbâ (CSCH-Aİ 2450)

Yârin dudağını görünce Kevser suyunun kuruduğu söylenen beyitte mukayese sonucunda Kevser tezyife uğrar.

Yâr ile içilen şarabın yerini tutmaz

Şarâb ile iderdi devr sâgar

Hacel olurdu görse âb-ı kevser (CSCH-Aİ 2568)

Sevgiliyle işret sofrasında içilen şarap Kevser’den evla tutulur. Beyitte Cemşid ile Hurşid’in buluşarak şarap içtiği meclis anlatılır. Utanınca kızarmak ile şarabın renginin kızılığının çağrışımsal boyutta da olsa alakalandırıldığı söylenebilir.

3.3.4.6. Ahmed Paşa, Dîvân

Sefa verir, parlaktır, en kıymetli suyun sembolüdür

Soffaň safâsına özenür kevser-i behişt

Türbeň türâbına iremez sâhat-i irem (APD terc.1-II/2)

Cennet Kevser’i senin (Emir Seyyid Sultan) sofanın sefasına/ parlaklığına özenir; İrem¹⁰⁶⁸ bahçesi türbenin toprağına erişemez.

Irmak kenarında sofa, kerevet, oturacak yer yapmak ve burada ırmağa karşı sefa sürmek geleneğine atıf yapılırken Emir Seyyid’in sofasının sefasının/ parlaklığının cennet Kevser’inden güzel olduğu söylenir (tezyif). Kevser, cennete - yani bir insan için yaşanılabilir en güzel yere- ait olmak yönüyle çok değerli görülen bir sudur. Değerinin en üst mertebede olması sebebiyle memduha ait bir özelliği övmek için şaire kıyas imkânı tanır.

¹⁰⁶⁸ İrem kelimesi sözlüklerde “Irmak kenarı; su bendi, dere, vadi, sert yağın ve taneleri iri olan yağmur” manalarına da gelmektedir.

Gün ışınları olur, dünya değirmenini döndürür

Küze-i yâkûtdan kevser saçaydı âfitâb

Reng-i la‘lûñ ‘aksi düşse çarh-ı dolâb üstine (APD k.17/19)

(Ey sevgili) O lal kızılı dudağının aksi felek değirmeninin üstüne düşeydi güneş, yakut testisinden Kevser saçardı.

Beyitte iki tema mevcuttur. İlk temaya göre sevgilinin lal taşına benzeyen dudağının rengi felek dolabının üstüne aksetmektedir. İkinci temaya göre güneş yakuttan bir testiye sahiptir,¹⁰⁶⁹ saçtığı ışınlar ise testiden dökülen Kevser özellikli sudur (teşbih). Yakut kırmızı rengiyle meşhur olsa da sarı ve mavi olmak üzere iki çeşidinin daha olduğu bilinmektedir. Güneşin yakut testiden döktüğü suyun (ışık suyu) Kevser olması onun nitelikçe değerinin yüksekliğini belirtmek içindir. Asıl gaye sevgiliye layık bir iş sunabilmiş olmaktır.

Yârin lal kızılı dudağının aksi feleğe yani dünya değirmenine düşünce güneş hemen o değirmeni döndürmek için Kevser nitelikli ışık suyundan saçmaya başlar. Diğer bir değişle sevgilinin dudağı dünyaya aksettiği için bu gezegen böyle dönmektedir, denir. Devredişin ana mekanizması güneşe ve yâre bağlanır. Gün ışığının suyu yani Kevser bu mekanizmanın çark etmesine olanak sağlayan vasıta görevindedir.

Lütuf rüzgârı esince cennette akar, can katar

Ne Mesîhâ-dem olursın ki dem-i lutfuñ ile

Kevser-i cân akıdur ravza-i Rıdvân-ı kerem (APD ş.28/15)

Ölmüşleri nefesiyle dirilten İsa-Mesih betimlemesi beyitte memduha yakıştırılır. Onun lütuf¹⁰⁷⁰ dolu nefesi sayesinde, Rıdvân’ın kapısında beklediği cömert cennet bahçesi, can Kevser’i (teşbih) akıtır. Cennet¹⁰⁷¹ ile su ilişkisinin tenasübüne rastlanılırken “can” ile “Kevser” akıcılık yönünden alakalandırılır.

Rüzgârın esmesiyle (memduhun Mesih tesirli nefesi) bir bahçede (cennet) akan su (can Kevser’i) tasviriyle karşılaştırılır. Bu da akıllara hem ölümle dolu kıştan

¹⁰⁶⁹ “La’l, yakut, zebercet, safir gibi bazı kıymetli taşların, güneşin taşı toprağı terbiye etmesi sonucunda oluştuğuna inanılır” Bkz. Kurnaz, 1996: 294-6.

¹⁰⁷⁰ Cömertliğin Kevser’e teşbih edilmesine dair bkz. (APD ş.21/10)

¹⁰⁷¹ Kevser’in cennetle birlikte anıldığı bir diğer örnek: (APD g.291/3)

ilkbahara ulaşma sahnesini hem de yokluk âleminden yaratılışa geçiş tasavvurunu getirir.

Su Kevser'e dönünce dünya cennet olur, haram değildir

Su kevser olup döndü cihân cennete sâkî

Devr eyle ki cennette harâm olmadı sahbâ (APD ş.38/7)

Saki! Su Kevser olup cihan cennete döndü, (sen de) cennette haram edilmeyen o kırmızı şarabı gezdir.

Bahar mevsiminde çoğalıp akan tatlı su ırmakları dünyayı cennete çevirirken o su Kevser olur. Cennet tasvirinin ayrılmaz bir parçası olan bu su/ ırmak/ Kevser dışında şairin dikkat çektiği ikinci husus cennette içilecek tadı enfes şaraplardır. Üstelik bu şarabı içmek haram sayılmayacaktır. Dolayısıyla cennet manzarasında Kevser (cennettedir) misali akan tatlı su ırmağı eşliğinde şarap içmek ilkbaharın insana sunduğu bir zevk, eğlencedir.

Yârin lütfunun suyunun yanında kifayetsizdir

Lutfi zülâli katresidür kevser-i behişt

Kahrı şirârı şemmesi nâr-ı cahîmdür (APD g.33/8)

Cennet Kevser'i onun (sevgili) lütfunun içimi hoş suyundan bir damlacıktır; kahrının kıvılcımından ufacık bir zerre ise cehennem ateşidir.

Kevser suyu ile sevgilinin lütfundan kaynaklanan su lezzetçe karşılaştırılmış ve cennetteki Kevser bir damla kabilinden görülüp tezyif edilmiştir.

Kaynağı yârin dudağıdır

Zülfün ańsam bezm-i gülşen büy-ı 'anberden tolar

La'lün ańsam sahn-ı sahrâ cüy-ı kevserden tolar (APD g.109/1)

(Ey sevgili) Zülfünü ansam gül bahçesinin meclisi amber kokusuyla dolar, lal kızılığındaki dudağını ansam çayır çimen Kevser ırmağıyla dolar.

Tarsî/ koşutluk/ paralelizm tarzında yazılmış beyitte sevgilinin dudağını¹⁰⁷² anmakla¹⁰⁷³ dahi etrafın Kevser ırmaklarıyla (istiare) dolup taşacağı söylenir. Zira yârin dudağı Kevser kaynağıdır. Ayrıca ırmağın çayır çimenle beraber anılmasıyla yayılan ferahlık hissinden hareketle suyun çevresini ferahlattığı yargısına ulaşılabilir.

Can ve gönlün karargâhıdır

Kevser tudaguñ olursa tañ mı

Cân ü gönülün karâr-gâhı (APD g.321/7)

(Ey sevgili!) Kevser senin dudağın olursa buna şaşılır mı, (nitekim) can ve gönül onu karargâh edinmiştir.

Mısralardan yola çıkarak can ve gönlün karargâhı olan dudakta Kevser suyu bulunduğu ve Kevser'in âşğın arzu nesnesi olduğu çıkarımına ulaşılır.

Bilal-i Habeşî Kevser havuzunun üstünde durur

Hâl-i lâ'lûñ mi bu yâ hod kevser üstinde Bilâl

Zülf ü haddüñ mi bu yâ hod âteş içinde Halîl (APD g.184/2)

(Ey sevgili!) Bu görünen şey dudağındaki ben midir yoksa Kevser havuzunun üstünde Bilal-i Habeşi mi duruyor; bu görünen şey zülfünle endamın midir yoksa ateşin içindeki Hz. İbrahim midir?"

Yârin yüzü güzellik bahçesidir. Dudak bu bahçede akan Kevser suyudur (teşbih). Dudak üstündeki ben ise esmerliği dolayısıyla Bilâl-i Habeşî'ye benzer. Tarsî/ paralelizm şeklinde yazılan beyitte Bilâl-i Habeşi cennet bahçesindeki Kevser havuzunun üstünde dururken tarif edilir. Kevser ile Bilâl-i Habeşî arasında beyazlık ve siyah olmaklık bakımından karşıtlık bulunur.

Sevgilinin güzelliğine/ dudağına temsildir, aydınlık/ beyazlık sembolüdür

Hâl-i lebüñi gülşen-i hüsnünde gören dir

Cennetde Bîlâl-i Habeşi kevsere düşdi (APD g.346/3)

¹⁰⁷² Kevser'in dudakta oluşuyla ilgili beyitler: (APD g.160/1, g.291/3, g.353/3). Sevgilinin dudağına kıyasen Kevser'in tezyif edilmesine dair bkz. (APD g.184/6). Kevser ile sevgilinin sakalının alakalandırıldığı beyit için bkz. (APD g.291/3)

¹⁰⁷³ Sevgiliyi anmanın/ yâd etmenin ağlatmasına dair bkz. (APD g.288/3)

(Ey sevgili!) Dudağının benini güzelliğinin gül bahçesinde gören kişi 'cennette Bilâl-i Habeşî Kevser'e düşmüş' der.

Sevgilinin güzelliği tüm şaşaaıyla gül bahçesini¹⁰⁷⁴ andırır. Bahçenin Kevser havuzu sayılabilecek dudağın üstünde bir ben bulunur ve adeta Bilâl-i Hâbeşî'ye benzer.

Cennet bahçesi ve suyun birlikteliği tekrarlanan beyitte Kevser aynı zamanda aydınlığın, beyazlığın sembolüdür. Zira Habeşli Bilâl esmerliği ile meşhur bir isim olup sevgilinin beni ile siyahlık yönünden alakalandırılır.

Ahret gününde peygamberin sancağı altında olacaktır

Senüñçün yaraklandı havz u livâ

Senüñçün yaradıldı 'arz u semâ (APD k.3/35)

İnanışa göre yeryüzünden gökyüzüne kâinattaki her şey Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Mahşer gününün kavurucu sıcağında mümin kulların altında toplanarak gölgesine sığınacağı sancağın, hararetlerini giderecek suyun bulunduğu havuz Hz. Muhammed'e aittir. Dolayısıyla tüm bu özellikleriyle Hz. Muhammed kurtuluşu (sembolleştirme) vaat etmektedir.

Kerem kazanını doldurur

Ebr-i feyzüñden irer her yaña bārān-ı sehā

Havz-ı cüduñdan olur toptolu kîzān-ı kerem (APD §.28/21)

(Ey sevgili!) Feyzinin bulutundan her yana cömertlik yağmuru iner, cömertliğinin havzından kerem kazanı dopdolu olur.

Memduhun feyzi her yere yağdırılan cömertlik olarak nitelenir. Cömertliğin sayılamayacak kadar çokluk ve her yere ulaşmak bakımından yağmura benzetildiği görülür (teşbih). Kerem (cömertlik) yağmurunun kaynağı memduhun feyiz bulutudur. Cömertliğin beyitte su ile alakalandırıldığı diğer unsur ise Havz'dır (teşbih).

¹⁰⁷⁴ Kevser ile gül/ sümbül/ reyhan vb. güzel kokulu bir bitkinin anılmasına dair bkz. (APD g.291/3)

3.3.4.7. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Yârin dudağındadır, kendisini gören kişiye can verir

Kıyâmet kâmeti üzre şol âb-ı kevser-i la‘lin

Görüp cân buldı Avnî sanasın yevmü‘l-hisâb olmuş (AD g.31/5)

İslam inancına göre kıyamet koptuğunda müminler Hz. Muhammed’in sunacağı Kevser suyundan içecektir. Klasik şiirde Kevser’in temel kaynağı olarak sevgilinin dudağı gösterilir.

Kifayetsizliği sevgilinin dudağının şarabıyla ilgilidir

Kevseri añmaz ol içdüğü mey-i nâbı içen

Mescide varmaz o varduğı kilisâyı gören (AD g.61/4)

Yârin içtiği şaraptan içen kişi bir daha Kevser’in adını bile anmaz, denilerek Kevser tezyif edilir.

Eczadır, varlığına duyulan ihtiyaç yârin dudağına erememek yüzündendir

Âb-ı kevserle hayât âbına kalmaz ihtiyâc

İrse ger la‘lin tabîbi haste-dil dermânına (AD g.66/4)

Eğer yârin lal taşı kızılığındaki dudağının tabibi hasta gönle derman olsaydı, Kevser ile âbıhayâta lüzum kalmazdı.

Sevgilinin dudağındaki su, âbıhayât ya da Kevser’den üstün görülür. Hatta âşik için bu su gönül derdine derman olabilecek tek eczadır.

3.3.4.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Topkapı Sarayı’ndaki havuzlar ve çeşmeler Kevser kaynağıdır

Miyâh-ı havz u çeşme ‘ayn-ı kevser

Behişt-i heştenden bir bâb her der (TCÇH 168)

Topkapı Sarayı’ndaki havuzlar ve çeşmeler Kevser kaynağıdır, oradaki her kapı sekiz cennetten bir kapıdır.

Bir yerin su kaynaklarını Kevser’e benzetmek suretiyle o bölgenin değeri

vurgulanmak istenir.¹⁰⁷⁵ Bu çerçevede Topkapı Sarayı'nın havuzlarının ve çeşmelerinin Kevser'e teşbih edildiği görülür.¹⁰⁷⁶

Muteberlik temsilidir, Kevser'in sultanı olmak övgü sebebidir

İki cānibde birbirine hem-ser

Misāl-i rāyet-i sultan-ı kevser (TCÇH 291)

(Fatih Camisi'nin şadırvanından sefa bulmaya gelen kişiler) Kevser sahibi Muhammed'in/ Fatih S. Mehmed'in sancağı altında buluşan kimseler misali iki yanda birbiriyle kafa kafaya gelir.

Beyitte Kevser suresine açıkça yapılmış bir gönderme bulunur. Hz. Muhammed'in şahsına ayrılan ve ahiret gününde müminlerin etrafında toplanacağı havuza ve gölgesine sığınacağı sancağa telmih yapılır. Ayrıca beyitte Hz. Muhammed ile Fatih'in ikinci ismi olan Mehmed arasında dolaylı benzeşiklik yapılır.

Başka bir deyişle beyitte Fatih Camii'nin şadırvanı, etrafında müminlerin toplanacağı Kevser havuzuna istiare edilmek suretiyle su kıyısının toplanma merkezi işlevine atıfta bulunulur.¹⁰⁷⁷ Hz. Muhammed/ Fatih S. Mehmed ise Kevser'in sultanı olarak anılır.

Meyhanenin şarabıdır, üstün vasıf sembolüdür

Didi bezmüñ şarābı kevser olsun

Güneş sākî meh-i nev-sāgar olsun (TCÇH 1702)

(Âşık meyhanenin pîrine:) Meclisinin şarabı Kevser, güneş saki, hilal kadeh olsun, dedi.

Âşık gördüğü iyiliklerden dolayı meclisin pîrine “tuttuğun altın olsun, manasında sözler sarf eder ve şarabın¹⁰⁷⁸ Kevser kalitesine varmasını diler (teşbih). Kısacası Kevser kalitesine ulaşmak bir içecek için varılabilecek en üst mertebe görünümündedir.

¹⁰⁷⁵ Bir yerin su kaynaklarını Kevser'e benzetmek suretiyle orasının değeri vurgulanmak istenir. Konu hakkında örnek için bkz. (TCÇH 172)

¹⁰⁷⁶ Topkapı Sarayı'ndaki hamamın suyunun Kevser'e teşbih edilmesine dair bkz. (TCÇH 172)

¹⁰⁷⁷ Su kıyıları toplanma, buluşma, görüşme merkezlerindedir (TCÇH 1901, 2118-9)

¹⁰⁷⁸ Kevser'in şarapla benzeştirilmesine dair bkz. (TCÇH 1807). Kevser'in şaraba benzetilmesi hakkında bkz. (TCÇH 2985)

Sevgiliyle içilen şarabın yanında niteliksizdir

Zāhid saña hūr u havz-ı kevser

Yiter baña yâr u kâse-i cem (TCÇH 2605)

Zahid! Sana huri ile Kevser havuzu, bana da yâr ile şarap kadehi yeter.

Şarap kadehi karşısında tezyif edilen Kevser suyu “sevgili” ve “Huri”yle beraber anılır.

Sevgilinin çene çukurundaki havuzda bulunur, tere benzetilir

Zenehdānı çehi havz-ı müdevver

‘Arak kim var içinde mā‘-i kevser (TCÇH 2547)

(Sakinin) Çene çukurundaki kuyu yuvarlak bir havuzdur, terinde ise Kevser suyu vardır.

Mısralardan anlaşıldığına göre Kevser yârin çene çukurundadır, yuvarlak bir havuzdur ve sevgilinin terinde bulunur.

Billurdur, yârin yüzünde bulunur

Yüzüñ cennet-durur ey serv-i sîmîn

Bu olmuş anda bir havz-ı bilürîn (TCÇH 3549)

Ey gümüş bir serviye benzeyen sevgili, yüzün cennettir, çene çukurun ise oradaki billur bir havuzdur.

Servi ağacının suyu sevme özelliğiyle alakalı olarak beyitte bilhassa havuz kelimesi kullanılmış gibidir. Sevgilinin çenesindeki çukurluk için, cennette Hz. Muhammed’e bahşedilmiş olan havz benzetmesi yapılır (istiare). Şairin tasavvuruna göre “Havz”ın cennette olduğu, çukurda bulunduğu, billur olduğu çıkarımlarına ulaşılabilir.

3.3.4.9. Fuzûlî, Dîvân

Zahidin arzu nesnesidir, kesreti simgeler

Ben lebüñ müştâkıyam zühhâd kevser tâlibi

Nitekim meste mey içmek hoş gelür huşyâre su (FD-İP k.4/10)

(Ey sevgili!) Ben dudağına hasretim zahid ise Kevser'e talip; nitekim sarhoşa şarap içmek, ayık kimseye de su içmek hoş gelirmiş.

Aşk insanı şarap içmiş gibi sarhoş eder. Bu mestliği bir de yârin dudağı verebilir. Çünkü sevgilinin dudağı ilahî şarap özelliğidir, vahdeti temsil eder. Vuslatın, sarhoşluğun zevkine varmak sevgiliye ulaşmakla mümkündür. Rint/ âşık buna eriştikten sonra başka şey istemez. Çünkü geri kalan her şey mâsivâdır, kesrettir, vahdetten uzaklaştırır.

Kevser'in kelime manasında maddi-manevi çokluk bulunduğu için klasik şiirde kesreti temsilen kullanılır. Mestlikten azade zahidin arzusunun Kevser suyu olması onun kesret sevgisinden kaynaklanır.

Sevgilinin dudağıyla¹⁰⁷⁹ anılan Kevser, şarapla¹⁰⁸⁰ mukayeseye tutulup tezyif edilir. Kevser zahidin arzu nesnesi¹⁰⁸¹ olarak gösterilir.

Hız. Muhammed'in hükmündedir

Kevser-i cennet anuñ hükmindedür bu vech ile

Bunca neslinden hemîn Âdem aña mihmân olur (FD-İP k.8/20)

Cennet Kevser'i Hız. peygamberin hükmünde olduğundan Hız. Âdem'e varıncaya kadar bunca nesil ona misafir olur.

Kevser suresinde belirtildiği üzere Hız. peygamberin şahsına bir cennet¹⁰⁸² Kevser'i havuzu ayrılacaktır. Mahşer gününün şiddetli sığağıyla susayan müminler havuzun çevresinde toplanıp Hız. Muhammed'in hükmündeki bu suyla susuzluğunu giderecektir. Âdem neslinin bahsi geçen havuza misafir olmasıyla kastedilen şey bu olmalıdır. Ayrıca bilhassa Allah misafiri kişiye su vermek büyük sevap addedilir. Misafir ile su ilişkisini sevap kavramı üzerinden ilintilemek mümkündür.

Vuslat kadehinin curasıyla aynı lezzettedir

Âteş-i berk-ı firâkuñ nâr-ı düzâh tek elîm

¹⁰⁷⁹ Kevser yârin dudağında bulunur (FD-İP muh.1-II/2).

¹⁰⁸⁰ Kevser'in şarapla benzeştirilmesine dair bkz. (FD-İP g.106/4). Kevser'in şaraba teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP g.272/5, muh.1-II/2)

¹⁰⁸¹ Kevser suyunun yahut selsebilin zahidin ve rindin arzu nesnesi olmasını ele alan beyitler: (FD-İP g.106/4, g.180/3)

¹⁰⁸² Kevser ile cennetin birlikte anılmasına dair bkz. (FD-İP g.106/4). Kevser suyunun huri ile alakalandırılmasına dair bkz. (FD-İP rub.73)

Cur'a-i cām-ı visālūñ āb-ı kevser tek lezîz (FD-İP g.65/2)

(Ey sevgili!) Ayrılık şimşeğinin ateşi cehennem ateşi gibi elimdir; vuslat kadehinin curası Kevser suyu gibi lezizdir.

Kevser'in tat bakımından lezizliğine vurgu yapılırken vuslat curası Kevser'e teşbih edilir.

Yârin sözüne benzetilir, vuslatın zevkinde bulunur, silip süpürür

Götürdi zevk-i vasluñ hâtrımdan ravza pervâsın

Sözün kevser münevver meclisūñ huld-ı berînümdür (FD-İP g.79/7)

(Ey sevgili!) Cennet bahçesinin sefasını senin vuslatının zevki sildi süpürdü; (çünkü senin) sözün Kevser'dir, nurlu meclisin ise benim için cennet bahçesidir.

Sözün Kevser'e teşbih edildiği beyitte Kevser'in silip süpürüp götürme¹⁰⁸³ özelliği üzerinde durulduğu görülür. Zevk, vuslat,¹⁰⁸⁴ cennet bahçesi¹⁰⁸⁵ kavramlarıyla Kevser'in alakalandırıldığı fark edilir.

Sakisi Hz. Muhammed'dir, vuslata aracıdır, saftır

Havz-ı kevserden ki dirler ravza-i rıdvâdadur

Sākî-i gül-çihre vü cām-ı musaffâdur garaz (FD-İP g.140/2)

Cennet bahçesinde olduğu söylenen Kevser havuzunu arzulamaktaki amaç o gül yüzlü sakiye (Hz. Muhammed) ve onun sunduğu saf şaraba kavuşmaktır.

Cennette olduğu ifade edilen Kevser beyte göre Hz. Muhammed'e ulaştırın vasıta görevindedir.

Kevser ile havz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Kevser şaraba, ağlayan birine, Hz. Muhammed'e, aydınlık bir suya benzetilirken yârin dudağı ve yanağı, söz, sevgili Kevser'e benzetilmiştir. Kevser ile âbıhayât benzeştirilmiştir. Kevser, kurtuluş sembolüdür. Özellikleri yönüyle ise; tatlıdır, tatlılığı kendindedir, acı suyun zıddıdır, mükâfattır, mahşerde müminlere sunulacaktır, vahdete götürür, ağlar, fışkırarak akar, mest eder ve verdiği

¹⁰⁸³ Suyun, gözyaşının vb.nin bir şeyi silip süpürmesi/ temizlemesi/ götürmesi hakkındaki beyitler: (FD-İP g.85/8, g.137/2, g.159/5, g.190/1, g.235/1)

¹⁰⁸⁴ Kevserin vuslatla alakalandırılmasına dair bkz. (FD-İP g.272/5)

¹⁰⁸⁵ Kevserin Cennetle birlikte anılmasına dair bkz. (FD-İP g.272/5)

mestlik ebedîdir, (mayası) sevgilinin dudağındadır, sarhoş eder/ etmez, yok edicidir/ ortadan kaldırır, miri Hz. Muhammed'dir, sakisi Hz. Ali'dir, şarâben tahûrâ'ya (tertemiz bir içecek) dönüşür, içen kişiyi velayet yoluna iletir, on iki imamı görünür kılar. Ayrıca Kevser; “şeker, zehir, selsebil, ma-i maîn, cennet, mahşer, haşr, vahdet, sır, vuslat, şerbet, şarap, göz-kaynak (ayn), dudak, lal taşı, kızıl renk, söz, Âdem, Havva, melekler, huriler, gilmanlar, tûbâ, Rıdvân, âbıhayât, velayet, on iki imam, ışık, aydınlık, beyaz renk” ile alakalandırılarak anılır.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Pınar, cennet Havzı'na benzetilir ve havz güzellik ile ilişkilendirilir.

Ahmedî, İskendernâme: Amber aromalı şarap Kevser'e benzetilir. Kevser; melekler tarafından sunulur, en nitelikli olmayı temsil eder, içine katıldığı şeyin özünü değiştiremez. Ayrıca Kevser; “cennet, meclis, şarap, melekler, yılan” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Kevser; sakinin sunduğu şaraba benzetilmiştir. Havz'dan âbıhayât akar. Kevser'in özellikleri ise şu şekildedir: Âbıhayât niteliklidir, cennete gelen kişiyi Rıdvân Kevser şarabıyla karşılar, hayır dua ederken anılır, en muteber içeceği temsil eder. Kevser ayrıca; “cennet, âbıhayât, şarap, Rıdvân, kadeh” ile birlikte anılır.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Kevser tatlılık yönüyle zülal suyuna benzetilirken ırmak Kevser'e benzetilmiştir. Hz. Muhammed ile Ali'nin Kevser Havuzu vardır, lezzetiyle aşkın verdiği tada benzetilir, zülal tatlılığındadır, yârin dudağını görünce kurur, rüya ortamının sunduğu güzel mekân tasvirinde Kevser bulunur, yâr ile içilen şarabın yerini tutmaz.

Ahmed Paşa, Dîvân: Güneş ışınları, can, cömertlik, sevgilinin dudağı Kevser'e benzetilirken Kevser şaraba, ırmağa benzetilmiştir. Cömertlik Havz'a benzetilmiştir. Kevser; aydınlık/ beyazlık, en kıymetli su sembolüdür. Özellikleri bakımından Kevser ile Havz; sefa verir, parlaktır, dünya değirmenini döndürür, lütuf rüzgârı esince cennette akar, can katar, su Kevser'e dönünce dünya cennet olur, haram değildir, yârin lütfunun suyunun yanında kifayetsizdir, kaynağı yârin dudağıdır, can ve gönlün karargâhıdır, âşığın arzu nesnesidir, Bilal-i Habeşî Kevser havuzunun üstünde durur, sevgilinin güzelliğine/ dudağına temsildir, ahiret gününde peygamberin sancağı altında olacaktır, kerem kazanını doldurur. Havz ve livâ

(sancak) Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır ve kurtuluşa dairdir. Kevser ile havz; "cennet, türbe, toprak, yakut, lal taşı, testi, felek, değirmen, dudak/ ağız, sakal, can, Rıdvan, ilkbahar, saki, lütuf, çayır çimen, gül bahçesi, güzel kokulu bitkiler (gül/ sümbül/ reyhan), ırmak, Bilâl-i Habeşî, livâ (sancak)" ile birlikte anılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Yârin dudağındadır/ kaynağı dudaktır, kendisini gören kişiye can verir, kifayetsizliği sevgilinin dudağının şarabıyla ilgilidir, eczadır, varlığına duyulan ihtiyaç yârin dudağına erememek yüzündendir. Kevser; "hesap günü, can, lal taşı, dudak, şarap, hayat suyu/ âbihayât, derman" ile birlikte kullanılmıştır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Topkapı Sarayı'nın su kaynakları, Fatih Camii'nin şadırvanı, sevgilinin çene çukuru Kevser'e/ Kevser Havz'ına benzetilmiştir. Kevser şaraba, tere benzetilmiştir. Kevser, üstün vasıf sembolüdür. Özellikleri bakımından Kevser ile Havz şu şekilde anılmıştır: Topkapı Sarayı'ndaki havuzlar ve çeşmeler Kevser kaynağıdır, muteberlik temsilidir, Kevser'in sultanı olmak övgü sebebidir, meyhanenin şarabıdır, sevgiliyle içilen şarabın yanında niteliksizdir, sevgilinin çene çukurundaki havuzda/ kuyuda bulunur, Havz çukurda bulunur, billurdur, yârin yüzünde bulunur. Kevser ile Havz; "saray çeşmeleri ve havuzları, ayn (göz, memba), cennet, sancak, şarap, bezm/ meclis, huri, sevgili, şarap kadehi, sevgilinin yüzü" ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Vuslat kadehinin curası Kevser'e benzetilmiştir. Kevser ise yârin sözüne, şaraba benzetilmiştir. Hususiyetleri açısından Kevser ile Havz; zahidin arzu nesnesidir, kesreti simgeler, Hz. Muhammed'in hükmündedir, vuslat kadehinin curasıyla aynı lezzettedir, vuslatın zevkinde bulunur, silip süpürür, sakisi Hz. Muhammed'dir, vuslata aracıdır, saftır. Ayrıca Kevser ile Havz; "dudak, şarap, mest/ sarhoş, dudak/ ağız, cennet, misafir, Hz. Muhammed, söz, vuslat, huri, meclis, bağ bahçe, zevk" ile ilişkili olacak şekilde kullanılmıştır.

3.3.5. Selsebil

Selsebil “*Tatlı ve hafif su, Cennette bir çeşmenin adı*” olarak bilinir.¹⁰⁸⁶ “*Cennette, cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı ayetlerden alınmadır.*” (Yılmaz, 1992: 141). Cennet tasvirlerinin sık rastlanan unsurlarından selsebil, genellikle şaraba ve sevgilinin dudağına benzetilir. Hakikate ulaştıran, vuslata erdiren, verdiği sersemlikle sarhoş ettiği gibi kendisi de mest olabilen selsebil, hayata kaynaklık eder, insanın özü olur.

3.3.5.1. Nesîmî, Dîvân

Cennet sularındandır

Göz ü kaşuñ sakf-ı merfû‘ oldı agzuñ selsebîl

Cennet ile hür u gilmân beyt-i ma‘mûruñ-durur (ND g.67/6)

İy irem gülzârı yüzüñ ve tudaguñ selsebîl

‘Āşıkuñ Rıdvânı sensen ravza-i Rıdvân budur (ND g.138/4)

Selsebil, cennete ait terminolojiden kelimelerle bir arada kullanılarak okurun izleniminde içinde su barındıran bir cennet tasvirinin canlanmasını sağlar. Bu atmosfer ortamında sevgilinin ağzı selsebile benzetilir.

Kesretle mücadelenin yarattığı susuzluğu giderir, sevgilinin dudağındadır, vuslat anında bulunur, kaynağı hakikattir

Lebûñ ‘ayn-ı hakîkat selsebîldür

Dişüñdür dürr ü mercân la‘l ü gevher (ND g.73/3)

Dudak, âşığın ulaşmaya çalıştığı hakikati barındırır. Hakikat dışındaki unsurlara yani kesrete karşı büyük mücadele verdikten sonra âşık vuslat susuzluğu çeker. Mücadeleden galip çıkan âşığın mükâfatı yârin selsebil özellikli tatlı dudağından başkası değildir. İnci, mercan, lal taşıyla beraber anılan selsebilin kaynağı hakikattir ve sevgilinin dudağı selsebile benzetilir.

¹⁰⁸⁶ Bkz. İnsan (Dehr) 76:18.

Zülale müteradiftir, yârin dudağından habersiz kişiye özüyle ateş olur

Dudağı selsebîlinden haber-dâr olmayan gâfil

Anuñ mâhiyyeti oddur zülâlüñ kadrini bilmez (ND g.176/3)

Ey sevgilinin selsebil özellikli dudağından habersiz kalmış gafil kişi, zülal suyunun kıymetini bilmeyen kişiye o dudağın özü ateştir.

Kıymetini bilmeyen kişiye ateş olan selsebil, sevgilinin dudağına temsil edilir (teşbih).

Sersemletir, mahmur eder, sevgilinin gözünün kadehinde bulunur

Senüñ mestâne ‘aynuñ sāğarından

Revândur selsebîl uş mest ü mahmûr (ND g.49/6)

(Ey sevgili!) Senin sarhoş eden gözünün kadehinden, içeni (gözüne bakan kişiyi) mest edip mahmura çeviren bir selsebil akar.

İlk anlamı göz demek olan “ayn” pınarların fışkırdığı kaynak manasına da gelecek şekilde sık sık tevriyeli ve kinayeli olarak kullanılır. Bunun yanı sıra ayn; bir şeyin aslı, kendisi, zâtı demektir. Dolayısıyla zengin çağrışımlar yapacak şekilde şiirlerde geçer. Şarap olarak bahsedilen selsebil yârin gözünden çıkan, içen kişiyi mest ve mahmur eden özellikleriyle âşığı tesiri altına alır.

Âşığın kanlı yaşı selsebil olup akar

Cānumı vakf eyledüm şol ‘ārızuñ uçmagına

Ta menüm kanum saña çün selsebîl oldı selsebîl (ND g.237/2)

(Ey sevgili) Canımı senin yanağının cennetine vakfettim ve kanım orada selsebil olup aktı.

Âşığın gözünde yârin yanağı cennet bahçesidir. Bu bahçede akan ve orayı süsleyen selsebil ise âşığın kanlı yaşından başkası değildir (istiare).¹⁰⁸⁷ Cennet ile bir su ögesi olan selsebil tenasüple alakalandırılmıştır.¹⁰⁸⁸

Nesîmî şahsını selsebile benzetir

¹⁰⁸⁷ Sevgilinin güzellik unsurlarından yanağının ağlatmasına dair bkz. (ND g.234/10, g.251/6, g.446/1, müst.4/2)

¹⁰⁸⁸ Bir su unsuru ile cennet bahçesinin birlikte geçtiği beyit için bkz. (ND g.306/16)

Bugdayam hem âsiyâbem hem hamîrem hem fatîr

Selsebîlün hamrıyam hammâriyam mahmûriyam (ND g.241/25)

Nesîmî kendisini cennetteki selsebilin şarabına¹⁰⁸⁹ (istiare),¹⁰⁹⁰ o şarabın sarhoşuna ve mahmuruna benzetir.¹⁰⁹¹

Sakiler dağıtır, âriflere içirilir, bayramdan sonra içimi serbesttir

Selsebîlünden gel iy sâkî içür ‘âriflere

Çünkü bayram oldu vü haccı ziyâretdür bu gün (ND g.331/2)

Ey saki, gel de selsebilinden âriflere içir, çünkü bayram geldi ve haccı ziyaret vaktidir.

Bayram olunca Ramazan ayı bitmiş, yemek içmek artık serbest olmuştur. Hal böyleyken şair sakiye seslenip elindeki selsebilden ariflere dağıtmasını söyler. Âriflerin içtiği, sakilerin dağıttığı selsebil, “*Tatlı ve hafif su, Cennette bir çeşmenin adı*” olarak bilinir¹⁰⁹² ve “*Cennette, cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı ayetlerden alınmadır.*” (Yılmaz, 1992: 141). Helal¹⁰⁹³ kavramıyla ilişkilendirilerek bayram sonrası serbestçe içilebileceği söylenir.

Sarhoş olur

Esrümiş mestâne ‘aynüñ sâgarından selsebîl

Susamış cennette la‘lün âbına mâi’ ma ‘în¹⁰⁹⁴ (ND g.332/7)

*(Ey sevgili!) Selsebil senin mestane gözünün kadehiyle sarhoş olmuş; cennetteki akarsu senin lal taşına benzeyen dudağının suyuna susamıştır.*¹⁰⁹⁵

Selsebil sevgilinin gözünün tesiriyle mesttir, çünkü o göz şarap dolu bir kadeh gibidir. Cennet ile suyun (selsebil, akarsu) tenasüple kullanıldığı görülür.

¹⁰⁸⁹ Cennet sularının şaraba teşbih edilmesine dair bkz. (ND g.242/13)

¹⁰⁹⁰ Nesîmî’nin kendini Kevser, selsebil, vb. cennet sularına istiare yoluyla benzetmesine dair bkz. (ND g.242/13, g.242/11, g.242/13, g.266/9, tuy.209), Nesîmî’nin kendini Kevser, selsebil, vb. cennet sularına teşbih yoluyla benzetmesine dair bkz. (ND g.306/16, terc.III-1/2)

¹⁰⁹¹ Cennet sularının sarhoş etme özelliğinden bahseden bir beyit için bkz. (ND g.242/13)

¹⁰⁹² Bkz. İnsan (Dehr) 76:18.

¹⁰⁹³ Selsebilin helal oluşu hakkında bkz. (ND terc.III-6/4)

¹⁰⁹⁴ “Akarsu” demektir.

“Allah (...) insanların yapamayacağı, aciz oldukları şeyi onlara teklif ediyor, onları inanmaya zorlayarak şöyle buyuruyor: ‘De ki: Baksanıza, eğer suyunuz çekilse, size kim bir akar su getirebilir?’ (Mülk 67/30)” Yılmaz, 1992: 118.

¹⁰⁹⁵ Selsebil gibi cennet kaynaklı sularının yârin dudağma benzetilmesine dair bkz. (ND g.278/5, tuy.183)

Şahitlik eder

Va‘de çün virmiş bize Hak selsebîl ü hür-ı ‘ıyn

Koyma elden şâhidi terk-i mey ü cām eyleme (ND g.372/6)

Allah insana ömrü vadeli olarak vermiştir. Kişi bu vadeyi doldururken selsebil nitelikli şarap kadehini elinden düşürmemelidir. Zira kişiye öte dünyada şahitlik edecektir (istiare).

Sevgilinin sakalı olur, hayat kaynağıdır

Ey ruhuñ ‘ışkında ‘aklum şâh mât

Selsebîldür hatuñ ‘ayne’l-hayât

‘Unsuruñ dört oldı haddüñ şeş cihât

Gafletüñ mestligi hem bulmaz necât (tuy.14)

Ey yanağının aşkıyla aklımın şah mat olduğu sevgili, senin sakalın selsebil olup (bana) hayat kaynağıdır. Unsurun dört tane oluşu gibi boyun posun altı yönlüdür, aşkın verdiği gafletin mestliğinden kurtuluş yoktur.

Tuyuğda sevgilinin sakalı, âbıhayat gibi bir hayat kaynağı olan selsebil olarak betimlenir (teşbih). Sevgili dört unsurdan müteşekkildir.

Selsebil bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Sevgilinin ağzı/ dudağı ile yüzü ve sakalı, âşğın kanlı gözyaşı, Nesîmî’nin şahsı selsebile benzetilir. Selsebil ise şaraba ve âbıhayâta benzetilir. Özellikleri bakımından selsebil; cennet sularındandır, kesretle mücadelenin yarattığı susuzluğu giderir, sevgilinin dudağındadır, vuslat anında bulunur, kaynağı hakikattir, zülale müteradiftir, yârin dudağından habersiz kişiye özüyle ateş olur, sersemletir, mahmur eder, sevgilinin gözünün kadehinde bulunur, âşğın kanlı yaşı selsebil olup akar, Nesîmî şahsını selsebile benzetir, sakiler dağıtır, âriflere içirilir, bayramdan sonra içimi serbesttir, helaldir, sarhoş olur, şahitlik eder, hayat kaynağıdır. Selsebil; “cennet, huri, gılman, beyt-i ma‘mûr, irem, gül bahçesi, yüz, dudak/ ağız, yanak, ayn (memba, göz), gözyaşı, Rıdvân, bağ bahçe, hakikat, vuslat, inci, mercan, lal taşı, zülal suyu, ateş, mestlik, şarap, şarap kadehi, saki, arif, helal” ile alakalı olacak şekilde kullanılmıştır.

3.3.6. Şarâben Tahûrâ (Sekahüm Rabbuhum)

Tertemiz bir içecek manasına gelen “şarâben tahûra”¹⁰⁹⁶ “Cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı ayetlerden birinden alınmadır.” (Yılmaz, 1992: 140). Kur‘ân’da şu şekilde geçer: “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara **tertemiz bir içecek** içirecektir. Onlara şöyle denecektir: ‘Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür.’” (İnsan/ Dehr 76:21). Klasik şiirde şarap manasına gelecek şekilde cennette Allah’ın iyi kullarına sunacağı kıymetli armağanlar arasında zikredilen bir şerbet olarak bilinir. Bu şerbet, onların dünya hayatındaki çalışma ve çabalarının ahiretteki mükâfatıdır. Sevgilinin dudağından kaynakarak çıkan şerbet âşığın arzu nesnesi olup şifayı ve üstün meziyetleri temsil eder. Gönülle olan bağı vurgulanan şerbetin gönüle derman olduğu ve haberinin sadece gönüle geldiği ifadeleri bu bağlamda beyitlerde dile getirilir. Ezelde içilmiş olması yine bu şerbetin aşkla, âşıkla olan bağını ortaya çıkarır.

3.3.6.1 Nesîmî, Dîvân

Ezelde içilir, içildiğinde sırrı ifşa eder

Çün *sakahüm*¹⁰⁹⁷ şerbetin içdi Nesîmî der-ezel

Sırrı keşf oldu rumûzı sırr-ı zât-ı kibriyâ (ND g.5/20)

Kur‘ân’da bahsi geçen “şarâben tahûra”yı (tertemiz bir içecek) Nesîmî ezelde içtiğini ifade eder. Bu sayede sırların remzinin ortadan kalktığını ve kendisine ifşa olduğunu söyler.

Yârin dudağındadır, varlığına susanır, haberi gönle gelir

¹⁰⁹⁶ Klasik şiirde bu ayet ifadesinin “ve sekâhum rabbuhum şarâben tahûra” şeklinde kullanımının yanı sıra yalnızca “sekâhum rabbuhum” olarak kullanımı da mevcuttur.

¹⁰⁹⁷ “Üstlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır. Gümüş bileziklerle süsleneceklerdir. Rableri onlara **tertemiz bir içecek** içirecektir. Onlara şöyle denecektir: “Şüphesiz bu sizin için bir mükâfattır. Çalışma ve çabanız makbul görülmüştür.” İnsan (Dehr) 76:21. “Cennetliklere verilecek mükâfatlardan bir kısmının anlatıldığı ayetlerden birinden alınmadır.” Yılmaz, 1992: 140.

Sakahüm Rabbühüm geldi dudaguñdan haber cāna

Susamışdur yine ister lebüñden şol haber göñlüm (ND g.275/3)

Ey sevgili, dudağından “şarâben tahûra” (tertemiz bir içecek) haberi geldi, gönlüm öyle susamıştır ki dudağından yine haber gelsin ister.

Âşık tarafından susuzluğu çekilen bir arzu nesnesi olarak görülebilecek “şarâben tahûra” yârin dudağından gelir.¹⁰⁹⁸ Membaı orası kabul edilir. Dolayısıyla dudak onu, o dudağı kıymetlendirir.¹⁰⁹⁹

Şifa kaynağıdır

Tudaguñ şerbeti ‘ayn-i şifâdur

Sakahüm rabbühüm min rahmetillah (ND g.375/5)

(Ey sevgili) Dudağının şerbeti şifa kaynağıdır, rahmetiyle Allah’ın insanları suvarması ancak bunun gibi tertemiz bir içecek olsa gerek.

Şerbete benzetilen “şarâben tahûra” şifa kaynağıdır, çünkü kaynağı sevgilinin dudağıdır.

İyileştirir, ısıtır, yakınlaştırır

Tā sekahüm rabbuhum şerbetinden içdi bu hasta göñül

Seyr-i ev ednâ’yı¹¹⁰⁰ buldı kaydadı hum-hānesi (ND g.424/3)

Bu hasta gönlüm tertemiz bir içecek olan şerbetten içince öylesine bir yakınlık buldu ki meyhane adeta kaydadı.

Hastaya şifa niyetine şerbet içirme âdetine değinilen beyitte âşığın hasta gönlü “şarâben tahûra” şerbetinden (teşbih)¹¹⁰¹ içip şifa bulur ve gönlünde bir yakınlık peydahlanır. Bu yakınlıktan doğan sıcaklık yüzünden “meyhane kaydadı” denir.

Şarâben tahûrâ bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

¹⁰⁹⁸ Sevgilinin dudağında “sekahüm rabbuhum/ tertemiz bir içecek” bulunmasıyla ilgili bkz. (ND g.337/7); Bu içeceğin mest etmesine dair bkz. (ND g.337/7)

¹⁰⁹⁹ Altay coğrafyasında geçerli olan inanca göre suyun, yerin ve dağların haber taşıdığına, birbiriyle konuştuğuna inanılır. “Yerin kulağı vardır” deyişi bu inancın yansımasıdır. Beyitte sevgilinin dudağındaki tertemiz sudan haber gelme özelliğinde bu Altaik, şamanik inancın varlığı düşünülebilir.

¹¹⁰⁰ “Araları iki yay aralığı kadar, **belki daha da yakın oldu.**” Necm 53:9.

¹¹⁰¹ Tertemiz içeceğin şerbet, şurup ve şaraba benzetildiği örnekler: (ND g.453/4, terc.I-2/4)

Nesîmî, Dîvân: Şarâben tahûrâ özellikleri bakımından şarâben tahûrâ; ezelde içilir, içildiğinde sırrı ifşa eder, yârin dudağındadır, varlığına susanır, arzu nesnesidir, dudağı kıymetlendirir, mest eder, haberi gönle gelir, şifa kaynağıdır, iyileştirir, ısıtır, yakınlaştırır. Ayrıca şarâben tahûrâ; “dudak, can, şerbet, ezel, sır, susamak, haber, ayn (göz, memba), hastalık, gönül, şifa, meyhane, mest olmak” ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

3.3.7. Maen/ Ma-i Tahûr

Mâen tahûr, “tertemiz bir su” demektir. Arındırıp güzelleştiren bu su cennete ulaşmayı yahut Allah’ın faziletlerine ermeyi sağlayan vasıta işlevindedir. Âlimlerin, âriflerin ve âşıkların içmesi reva görülürken onu içmek için belli aşamalardan geçmek gerektiği belirtilir. Şüpheden arınmak, devrin zehrini içmek, görünüşe aldanmayıp özü görebilmek bunların başında gelir. Mâen tahûr hakkında diğer cennet sularında rastlanacağı üzere “şarap” benzetmesi yapılarak şarabın vasıflarının ona atfedildiği görülür. Sevgilinin dudağında bulunması söylemi yine cennet sularının hepsinde rastlanan bir özelliktir.

3.3.7.1. Nesîmî, Dîvân

Ona kavuşmak için önce devrin zehri içilmelidir

Şerbet-i mâen tahûr¹¹⁰² isteriseñ gam yime

Devr elinden zehr nüş it çün Hasan hulk-ı rızâ (ND g.5/4)

Tertemiz sudan şerbeti içmek isteyen kişi devrin elinden zehir içmelidir. Zehir ve şerbet biri diğerine zıt unsurlardır, zehir içmek (dünya zulmüne katlanmak) şerbete ulaşmak için bir vasıta. Mâen tahûr şerbeti (teşbih) cennete ulaşmayı simgelemektedir.

Allah’ın faziletinin yansımasıdır, âlimler içmelidir

İy fakîh-i bî-tahâret gör bu gün mâ’en tahûr

¹¹⁰² Tertemiz bir su manasına gelip Furkan 25:48 numaralı ayette şöyle geçer: “O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeci olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandırırım, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik.”

Gel tahâret kıl bu gün kim Fazl-ı Yezdân oldu fâş (ND g.199/2)

Mâen tahûr (tertemiz bir su), Allah'ın faziletinin yansımasıdır ve her âlim onunla arınıp ondan nasiplenmelidir. İlim tek başına bir âlimi âlim yapmaya kâfi gelmez, denilir. Temizleyip arındırması yönüyle vurgulanan mâen tahûr ilimle (fıkıh) alakalandırılmıştır.

Yârin dudağındadır

İy hatuñ seb'a'l-mesâni vey lebüñ mâ'-i tahûr

Vey cemâlüñ pertevinden ser-be-ser 'âlemde nûr (ND g.157/1)

Suyun dudakla/ ağızla ilişkisi şiir dünyasında ince benzetmeler çerçevesinde işlenir. Reel manada salya adı verilen ağızdaki su şairin elinde âbıhayâta, vuslatın temsiline dönüşüverir. Mest edişiyile ilahî aşk şarabı addedilir. Beyitte bu suyun safiyet özelliği, mâen tahûr'a (tertemiz bir su) benzetilir.

Aşkını şüpheden arındırıp itiraf eden kişinin içmek hakkıdır, mest eder

Şübheden arındı ol kim kıldı ikrâr 'ışkına

Tâ ebed mest oldu içdi cür'a-i mâ-i tahûr (ND g.47/4)

Aşkını saklamayıp itiraf eden ve aşkında en ufak şüphe barındırmayan kişi, tertemiz sudan¹¹⁰³ yudumlayıp (Allah aşkıyla) ebediyen mest olur. Tertemiz su ifadesi cür'a ve mest kelimelerinden dolayı şarap çağrışımı yapar şekilde kullanılmıştır. Edebiyatta sıklıkla rastlanacağı gibi bu beyitte de su ilahi aşk şarabının temsilidir (teşbih). Bu suya ulaşmak ise "şüphesizlik ile itiraf" şartına bağlanmıştır.

Katran görünümü olabilir, yağmur olup yağar, Nesîmî'yle özdeşleştirilir

Tanımaz mâ'-i tahûr'ı her tahâretsüz fakîh

Men sehâbından bu âbuñ arza maktûr olmışam (ND g.252/9)

Temiz olmayan fıkıh âlimleri ma-i tahûr'u bilmezken ben bu suyun bulutundan yeryüzüne katran gibi yağarım.

¹¹⁰³ Mâen tahûr'un kullanıldığı diğer beyit şöyledir: (ND g.48/1)

Fıkıh âlimi olmakla tertemiz bir iman sahibi olunmayabilir yahut kara bulutlardan yağın ve katran gibi yeryüzünü sıvayan su, aslında ma-i tahûr'un bizzat kendisi olabilir. Yani görünüş aldatıcı olup öz önemlidir. Şair Nesîmî kendisini katran gibi yeryüzünü kaplayan bir suya benzetir ve bu suyun ma-i tahûr özellikli olduğunu söyler.

Ârife verilir, gökten iner, şüpheli siler, arındırır

İy fakîh indi semâdan 'ârife *mâ-i tahûr*

Şübheden arın ki eyyâm-ı tahâretdür bugün (ND g.331/6)

Yukarıdaki beyitte ma-i tahûrun arife bahşedilmesine, onu şübheden arındırarak emin kılmasına, tertemiz etmesine ve kişinin Hakk'ı bulmasına yardım etmesine değinilmiştir.

Ulvî âlemin denizindedir, arındırır, güzelleştirir

Kim ki bu bahra talmadı *mâ-i tahûr* bilmedi

Tayyip ü tâhir olmadı yohdur anuñ tahareti (ND g.418/7)

(Ulvî âlemin) Denizine dalmayan kişi ma-i tahûru bilmez, bu su ile arınıp güzelleşmedikçe kişi temizlenmiş sayılmaz.

Süflî âlemden çıkamayan kişi ma-i tahûra ulaşamayacağı için asla mâsivâdan arınamayacak, öz güzelliğe kavuşamayacaktır. Bunlara kavuşmak için ulvî âlemin denizine dalmak şarttır. Beyitte ulvî âlem denize benzetilir (istiare).

Maen/ ma-i tahûr bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Maen/ ma-i tahûr şerbete ve şaraba benzetilirken Nesîmî kendini ma-i tahûra benzetmiştir. Ona kavuşmak için önce devrin zehri içilmelidir, arzu nesnesidir, cennete ulaşmayı simgeler, Allah'ın faziletinin yansımasıdır, âlimler içmelidir, arındırır, yârin dudağındadır, aşkını şübheden arındırıp itiraf eden kişinin içmek hakkıdır, mest eder, katran görünümlü olabilir, yağmur olup yağar, Nesîmî'yle özdeşir, yeryüzünü kaplar, ârife verilir, gökten iner, şüpheli siler, arındırır, Hakk'ı bulmaya yardım eder, ulvî âlemin denizindedir, arındırır, güzelleştirir. Ayrıca maen tahûr; "şarap tortusu, şerbet/ şurup/ ilaç, zehir, cennet, taharet/ temizlik, ilim (fıkıh),

dudak/ ağız, mestlik, şüphe-karar, ârif, sema, tayyip, ulvî alemin denizi” ile alakalı olacak şekilde anılmıştır.

3.4. Yaratılış

Yaratılış konusunun şairler tarafından iki genel çerçevede ele alındığı görülür. Bunun ilki evrenin ve dünyanın yaratılışıdır, ikincisi ise insanın yaratılışıdır. Evren yaratılırken yer ile göğün var edilmesi altı gün sürmüş, yokluktan varlık meydana getirilmiştir. Allah’ın feyzi yaratılışı mümkün kılan güç olarak kabul edilirken Allah’ın “varlığı görünür kılması”na sebep Hz. Muhammed gösterilir. Zira Allah onun yüzü suyu hürmetine âlemleri yaratmıştır. İslami ve tasavvufî yönlerin baskınlığı âşikâren görülen bu anlayış ve kabul şairlerin temel hareket noktası olmuştur. Yaratılışın ikinci yönünü teşkil eden “insanın yaratılışı” bahsi ise şairlerin okura iletmek istediği mesajı barındırır. Bu mesaj insanın değersiz bir çamurdan yaratılıp nasıl değerli kılındığı veya haddini/ özünü iyice bilmesi gerektiği, bunu unutmaması lazım geldiğiyle ilgilidir.

3.4.1.Yaratılış Bahsi

Tezin bu başlığı altında verilecek örneklerden yola çıkarak klasik dönem şairlerimizin yaratılışın aşamalarına, özelliklerine ve nedenlerine dair düşüncelerine ulaşmanın yanı sıra şair bazında ontolojik (varlık felsefesi) çıkarımlara ulaşmak mümkündür.

3.4.1.1. Ahmedî, İskendernâme

Yeryüzü ve gökyüzü altı günde yaratılır

Hak k’anuñ emri-durur kün-fe-kân

Altı günde_itdi yiri gögi ayân (Aİ-YA 761)

Aristoteles'in İskender'e dediğine göre yer ve göğün altı günde yaratıldığına¹¹⁰⁴ inanılır.

Varlığın maddesi değersizdir

Burada kalma_ki âb u gil-durur

Bunda kalanun işi müşkil-durur (Aİ-YA 3685)

Hiçbir eser kendiliğinden olmaz. Muhakkak onu yapan bir mimar vardır. Dolayısıyla insan, her şeyi yaratan müessiri bilmeli, ona yakın kalmaya gayret etmelidir. Aksi takdirde bu dünyada kalanın işi zorluktan başka bir şey olmayacaktır. Zira bu dünya “âb” ile “gîl”dir, geçicidir, şeklinde yorumlanabilecek beyitte yaratılış “âb” ile “gîl”e dayandırılarak tezyif edilir.

3.4.1.2. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Güzellik konusunda yaratılışın özü (cıvık çamur) kifayetsizdir

Melekden hürdan sebkat ider dildâr hüsniyle

Degüldür âb [u] gil aslı hemâna sun‘-ı Sâni‘dür (AD g.26/2)

Gönül çelen sevgili güzelliğiyle meleği, huriyi geçer; (o sebepten) yârin özü toprakla sudan olma değildir de sanki Allah tarafından (nurundan) yaratılmıştır.

İslam inancında insanın özü toprak ile suyun birleşiminden müteşekkil cıvık çamurdur. Fakat şair Avnî bu özü, sevgilisi için kâfi görmez ve onu bundan üstün tutar. Sevgili olsa olsa Allah tarafından ve Allah'ın nurundan yaratılmıştır, der.

3.4.1.3. Süleyman Çelebi, Vesiletü'n-Necat (Mevlid)

Varlanmaya Hz. Muhammed sebeptir

Bunca varlığa sebep hem ol imiş

¹¹⁰⁴ İslamiyete göre Allah yeri ve göğü altı evrede yaratmıştır: “O, gökleri ve yeri altı günde (altı evrede) yaratan, sonra Arş’a kurulandır. Yere gireni, ondan çıkkanı, gökten ineni, oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.” Kur’an, Hadid 57:4. “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı konusunda sizi imtihan için, henüz Arş’ı su üstündeyken gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratandır. Böyle iken “Ölümden sonra şüphesiz diriltileceksiniz” desen, inkârcılar “Mutlaka bu apaçık bir büyüdür” derler.” Hud 11:7. Altı günde yaratılış bahsi için ayrıca tezin “Su Temelli Yaratılış İnançları”, “Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’te Su” başlıklı kısımlarına bakılabilir.

‘Âlem ol olduğu için olmuş (SÇM-KT 128)

Mevlid’e göre Hz. Muhammed varlığın yaratılmasına sebeptir.

3.4.1.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Yokluk sırrından varlık çıkmıştır

Usûl-i erba‘a birle se mevlûd

Çıkup ketm-i ‘ademden oldu mevcûd (TCÇH 33)

Dört usul ile üç oluşum, yokluk sırrından çıkıp varlandı.

Ateş, hava, su, toprak (‘anâsır-ı erba‘a) ile bitki-hayvan-maden üçlüsünün (mevâlid-i selâse) yaratılışı sonucunda dünya yaşamı oluşmuştur. Yokluktan varlık meydana gelmiştir. Diğer bir deyişle bunlar yokluk sırrından çıkmıştır.

Yaratılış Allah’ın feyziyle olmuştur

Çü feyz itdi mufizu’l-hayru ve’l-cûd

Bu sûretten k’işitdük oldu mevcûd (TCÇH 35)

Allah’ın feyzi ile işittik ki bu suretten varlık/ insan yaratıldı.

Yaratılış söz konusuyken su ile yakından alakası bulunan “feyiz” bilhassa kullanılan kelimelerdendir.

Yaratılış Allah sayesinde gerçekleşir

Vücûda geldi eflâk u ‘anâsır

Ta‘ayyün geydi a‘râz u cevâhir (TCÇH 44)

(Allah sayesinde) Felekler ve dört unsur varlandı, araz ile cevher görünürlük giyindi.

Dört unsurla birlikte varlık âlemine gelen feleklerden bahsedilen beyitte ayrıca araz ve cevherin¹¹⁰⁵ vücuda gelişinden bahsedilir.

¹¹⁰⁵ Beytin devamındaki beyitlerde sırasıyla bitki-maden-hayvanın (mevâlid-i selâse) yaratılışı ve arşın-ferşin-altı yönün var edilişi anlatılır. Yaratılan her şey Allah’ın varlığına-birliğine ikrar etmiştir. Çünkü Allah kâinatı “küntü kenzen” hadisine yaratmış, onda kendi güzelliğini seyretmeyi dilemiştir. O sebeple yaratılan her şey Allah’a yürekten itaat etmelidir (TCÇH 45-52).

3.4.1.5. Fuzûlî, Dîvân

Varlık cansız bir bedenken Allah'ın feyziyle hayat bulur

‘Aks-i ruhsârûñ ile oldı müzeyyen mir‘ât

Beden-i mürdeye feyz-i nazaruñ virdi hayât (FD-İP g.38/1)

(Ey sevgili Allah!) Yüzünün aksi sayesinde ayna ziynetlendi; nazarının feyziyle cansız beden hayat buldu.

Tasavvuf düşüncesine göre Allah kendi güzelliğini seyretmek için ayna hükmündeki evreni yaratır. Dolayısıyla evren Allah'ın bir görünüşü kabul edilir ve varlığı tamamıyla Allah'a bağlanır. Allah'ın nurunun aksetmesiyle evren aynasının ziynetlendiği, cansız bir beden olan varlığın hayat bulduğu düşünülür. Bunların hepsinin yani yaratılış hadisesinin onun nazarının feyziyle¹¹⁰⁶ meydana geldiğine inanılır.

Beyte göre sevgilinin nazarının¹¹⁰⁷ feyziyle yaratılışın gerçekleştiğinden dem vurulur.

Yaratılış bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Ahmedî, İskendernâme: Yeryüzü ve gökyüzü altı günde yaratılmıştır, varlığın maddesi (su ve kil/ toprak) değersizdir.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Güzellik konusunda yaratılışın özü (cıvık çamur) kifayetsizdir.

Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât: Varlanmaya Hz. Muhammed sebeptir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Yokluk sırrından varlık çıkmıştır, yaratılış Allah'ın feyziyle olmuştur ve onun sayesinde gerçekleşir. Ayrıca; “mevâlid-i selâse, yokluk, varlık, feyiz, dört unsur, felek, araz ve cevher” ile yaratılış ilişkilendirilmiştir.

Fuzûlî, Dîvân: Varlık cansız bir bedenken Allah'ın nazarının feyziyle hayat bulmuştur.

¹¹⁰⁶ Feyiz ile yaratılışın/ vücudun alakalandırıldığı örnek için bkz. (FD-İP g.415, rub.19)

¹¹⁰⁷ Sevgilinin nazarının feyze benzetildiği örnek için bkz. (FD-İP g.187/4)

3.4.2. Evrenin-Dünyanın Yaratılışı

Yaratılış bahsinde şairler evrene ve dünyaya değindiğinde üç büyük dinin yaratılışa dair kanılarının tesiri görülür. Tasavvufi yön ise bu bahsin zenginleşmesini sağlar.

Yaratılışın menfi yönlerine değinmek “balçık” teması üzerinden dile getirilirken onun “sırasına, yaratılışı oluşturan düzenin dengesine, yaratılışın bozulabileceğine” dair söylemler geliştirilir.

3.4.2.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Yaratılıştaki karanlık önce aydınlık sonradır, dünya balçıktan yaratılır

karañku titigsig bu bürk ev içi
yaruttı yaşık birle erklig küçi (YHHKB 3723)

“Bu kubbe evin içi balçıktan yapılmış ve karanlıktır; onun hâkim kudreti bunu güneş ile aydınlattı.”

Dünya balçıktan yaratılmış, karanlık bir yerdir. Allah’ın kudreti bu karanlık dünyanın güneş/ ışık ile aydınlanmasını sağlamıştır. Balçık olumsuz bir anlam çağırışımına isnaden kullanılmış görünmektedir.

Yaratılışın özü olan balçık akıl sayesinde adilikten kurtulur

ukuşka turur bu ağırlık itig
ukuşsuz kişi bir avuçça tetig (YHHKB 297)

“Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; akılsız kişi bir avuç balçık gibidir.”

Aklını kullanmamak en adi ve değersiz unsur olarak addedilmiş ve bu özelliğiyle balçığa benzetilmiştir. Su ile toprak pek kıymetli unsurlarken bu ikisinin oranındaki değişiklikte oluşan balçık, insanlığın gözünde Gilgamiş Destanı’ndan bu yana adiliğin, harap olmuşluğun, işe yaramazlığın, değersizliğin sembolü olagelmiştir (Sezen, 2016: 149, 151, 155).

Yaratılan dünyanın dibi aman vermez bir bataklıktır

barı tap kereksiz adın artukum

bu dünya tüpi ked üyük ol sukum (YHHKB 3795)

“Olanım bana yeter, bundan fazlası gereksizdir; ey tamahkâr, bu dünyanın dibi kurutulması imkânsız bir bataklıktır.”

Dünyanın faydasızlığı, bataklık imgesi üzerinden verilir (teşbih). Bataklığın kurutulamayışı (tezyif söz konusudur), onun zarar verme yönünün sona ermeyeceğiyle ilgili olmalıdır. Kısacası dünya bataklığı derindir, zorlukla, imkânsızlıkla doludur.

3.4.2.2. Nesîmî, Dîvân

Tasavvuf doktrinde yaratılışın sayısal karşılıkları vardır

Yidi ana dört taya tokuz atadan berü

Heşt ü çihâr u pencem hem yine şeş cihâtam (ND g.261/2)

Yedi anne, dört dadı, dokuz babadan (hâsıl olduğundan) beri sekiz, dört ve beşim, altı yön benim.

Yedi sayısı Arap kültüründe -ki Sümerlere kadar dayandırılabilir bir gelenek üzerine- çokluğu ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tasavvuf düşüncesinde dünyanın yaratılışında rol oynayan belli varlıklar olduğu düşünülür. Buna göre yedi kat yer, dokuz kat gök, dört keyfiyet (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık), dört unsur (su, toprak, ateş, hava), üç sabit (maden-bitki-eşya) ve dört evza (levh-kalem-arş-kürsî) bulunur. Bunların bazılarının birleşmesi ve ayrılmasıyla (oluş ve bozuluş) varlık meydana gelir.

Nesîmî'nin kastettiği dokuz baba göğü, yedi anne yeri,¹¹⁰⁸ dört dadı ise keyfiyeti belirtiyor olmalıdır. Bunların ilgileneceği çocuklar ise dört unsur olup onlardan da üç sabit doğmuştur.

Yaratılış nazar ile başlar ve tesiri ilkin suda görünür

Nürına kıldı nazar ol Hâlik-ı perverdigâr

Âba döndi derdüm ol hayretten oldı târumâr (ND mur.1)

¹¹⁰⁸ Yaratılışta dokuz baba ile ümmehâtın (anneler) rol oynamasına değinen beyitler: (ND g.287/5, g.320/3, g.400/5)

O besleyip büyüten yaratıcı, nuruna bakınca derdim tasam suya döndü, hayretle darmadağın oldu.

Tasavvuftaki inanişaya göre Allah evreni yaratacağı zaman yeşil bir taşa nazar etmiş ve taş utancından eriyip suya dönmüştür. Beyitte kullanılan kelimeler bu hadiseye telmih olmalıdır. Suya dönmek deyimine yer verilen beyitte dert ile tasanın suya dönmesi, onun ortadan kalkması manasında kullanılır. Nurun, suyun, derdin etkilenen unsurlar, Allah'ın etkileyen konumunda olduğu söylenebilir. Hayret ile su bağdaştırılmıştır.

Dütüninden nüh felek oldu mu'allak ser-nigün

Köpüğünden yedi kat yirler döşendi der-nigün (ND mur.2)

Dünyanın yaratılışı esnasında Allah'ın nazarı ile utancından eriyip suya dönen bir taş olduğu düşünülür. Bu taş eriyip köpükler çıkarır. Onun köpüğünden yedi kat yeryüzü, dumanından ise dokuz felek yaratılır.

3.4.2.3. Ahmedî, İskendernâme

Yaratılış sıra sıradır, günden önce akıl bir cevher olarak yaratılır, akıldan nefs-i külli yaratılır, nefs-i külliden madde yaratılır

Didi günün evvelinde Zül'l-Celâl

Bir güher yaratdı pür-fazl u kemâl (Aİ-YA 2254)

Âferîniş evveli ol adı akl

Bize bu söz oldu bürhân-ıla nakl (Aİ-YA 2255)

Gevher-i rûhâni vü pâk ü basît

Sûretine cümle eşyânun muhît (Aİ-YA 2256)

Ol-durur ma'lûl evvel bî-gümân

Ol-durur mevcûd-ı sâni' bil ayân (Aİ-YA 2257)

Feyz k'evvelden virilmişdi aña

İtdi bir mevcûd dahı iktizâ (AÎ-YA 2258)

Lâ-büd andan bir güher dah'âşikâr

Kıldı kendü kudretinden Kirdikâr (AÎ-YA 2259)

Akldan bir rütbet ednâ oldu ol

Nefs-i Külliyye-y-le şöhret buldı ol (AÎ-YA 2260)

Nefs-i Küllîden çü fâyiz oldu cûd

Buldı bir gevher dahı andan vücûd (AÎ-YA 2263)

Rütbeti-y-le andan eksük geldi ol

Sûret olmahlığa kâbil oldu ol (AÎ-YA 2264)

Sûrete çün kâbil oldu ol dürüst

Didiler aña heyûlâ-yı nühüst (AÎ-YA 2265)

Çünkü tûl u arz u umkı buldı ol

Lâ-cirem kim cism-i mutlak oldu ol (AÎ-YA 2266)

Keyd'in İskender'e hediye ettiği hekim, kendisine sorulan soru üzerine yaratılışa dair bilgiler verir, yaratılışın sırasına değinir. Anlattığına göre; henüz gün yaratılmamışken Allah bir cevher¹¹⁰⁹ yaratır. Bu cevher temiz, basit (bileşik değil), faziletli ve mükemmel bir yaratılış üzeredir. Cevherin adı akıldır. Yaratıkların ve her

¹¹⁰⁹ "Cevher: Arapça'dan Türkçemize geçmiş bir kelime olup arazın zıddıdır, kıymetli taş anlamına gelir. Harici aynlarda bulunduğu sırada, mevzuda olmayan bir mahiyettir, mevzunun mukavvelere ihtiyacı yoktur. Heyula, suret, cisim, nefis, akıl olmak üzere beşe ayrılır. Çünkü cevher ya mücerrettir ya da mücerret değildir. Mücerret olan, bedene ya tedbir ve tasarrufla bağlıdır veya bağlı değildir. Bağlı olan akıl, bağlı olmayan nefistir. Mücerret olmayan da, ya mürekkebe (bileşik halde) dir veya değildir. Mürekkebe (bileşik) olan cisimdir. Mürekkebe (bileşik) olmayan, ya hal'dir, ya da mahaldir. Hal olan suret, mahal olan ise heyûlâ'dır. Cevhere ait hakikate, tasavvuf tabirince "nefes-i Rahmânî" denir. Küllî heyula ile ondan taayyün ederek (belirterek) mevcudat (varlıklar)'dan bir mevcûd (varlık) şekline girişine de "İlâhî kelimeler" (kelimat-ı ilâhiyye) denir. Kehf suresinin son ayetindeki "kelimâtü Rabbi" ifadesi ile anlatılmak istenen işte bu "kelimât-ilâhiyye" dir. Cevher, ruhanî ve cismanî basitlik şeklinde ikiye ayrıldığı gibi, dış âlemde olmayıp da, akılda (zihni planda) mürekkebe (bileşik) olana, yahut hem akılda, hem de dış âlemde mürekkebe olana ayrılır ve bunları da içine alır: Basit ruhanî akıllar ve mücerred (soyut) nefisler gibi. Dış âlem (hâriç)'de olmayıp, akılda mürekkebe (bileşik) olan, cins ve fütünden mürekkebe olan cevheri mâhiyetler gibi, hem akılda, hem de dışta mürekkebe olarak bulunan müvelledât-ı selâse gibi... Cevher asıl manasında da kullanılır." (Cebecioğlu, ty.: 47-8).

eşyanın evveli, kendisine feyiz verilmiş bu cevherdir. Sonra Allah kudreti ile bu cevherden bir başkasını daha meydana çıkarır. Bu ise akıldan yana rütbece aşağıdır ve isim olarak ona nefis-i küllî denir. Nefis-i külliden feyizle bir cevher daha meydana gelir. Bu cevher rütbece nefis-i külliden eksik gelir. Ona ilk cevher/ madde¹¹¹⁰ denilir. İlk cevher/ madde boylam-enlem-derinliğe (üç boyutlu) sahip olduğu için mutlak cisimdir.¹¹¹¹

Tasavvuftaki feyiz, akıl, nefis-i küllî yaratılış bahsinde en sık ele alınan kavramlarıdır. Yaratılışın açıklaması bu kavramlar üzerinden yapılır.

Yaratılış; sıra sıradır, birbirini takip eder, iç içe geçmiştir, mündemiçtir

Oldı andan dörd erkân-ı basît

Biribirine felek bigi muhît (Aİ-YA 2310)

Od u yil ü su vü toprah kim müdâm

Her mürekkeb aslıdur bunlar temâm (Aİ-YA 2311)

Ol tokuz âbâ bular dörd ümmehât

Togd'olardan kân u hayvân u nebât (Aİ-YA 2312)

On sekiz bin âlem telakkisi yine Ahmedî'nin ele aldığı yaratılışı anlatan bir başka konudur. Buna göre evren yaratılırken yukarıdaki oluşumlardan sonra dünyanın daire şeklini aldığı söylenir. Felekler meydana geldikten sonra burçlar, burçların otuz kısmı ve dereceleri, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi vaki olur. Her felekte bir gezegen vardır ve gezegenler dönüşünü çeşitli sürede tamamlamaktadır. Allah on iki burç için yirmi sekiz menzil belirlemiştir. Yıldızlar bu

¹¹¹⁰ İlk cevher/ madde ile ilgili ayrıntılı bilgi için tezin “‘Anâsır-ı Erba‘a” başlıklı bölümüne bakılabilir.

¹¹¹¹ Bolay'ın belirttiğine göre Aristoteles'ten sonra benimsenen “birden bir çıkar” ilkesi Ahmedî'nin İskendernâme'sinde işlenmiştir: “[...] müslüman âlim ve filozofların benimsediği ‘Birden bir çıkar’ ilkesinin burada uygulandığını ve evrenin oluşumunu onunla izah edildiğini belirtmek gerekiyor. Ahmedî, dikkat edilirse âlemin unsurunu (arkesini) su, ateş, toprak, hava gibi maddî unsurlara bağlamıyor. O, Sokrat öncesi Yunanlı [doğru yazımı Yunan] filozofların aksine ‘manevî cevher’i varlıkların ilk unsuru olarak görüyor. Yani maddeci bir izah getirmiyor. Aksine tamamen manevî spiritüalist bir tavır takınıyor. Her varlık, onun açısından, manevî bir cevherden var edilmiştir. Fakat bu cevher de yaratılmıştır. Diğerleri ondan birer birer (birden bir çıkar ilkesince) taşmıştır (feyz ile yani taşarak meydana gelmiştir). Anlaşıldığına göre, Ahmedî, sudür nazariyesinden etkilenmiş gibidir.” Bolay, 2011: 105-6.

menzillerde bulunur. Her felekte iki kutup vardır. Merkez ile kutuplar sabit olup bunlar bir yörünge dâhilinde pergel misali dönmektedir (Aİ-YA 2267-2309). Sonra birbirini felekler gibi kuşatmış dört basit erkan hâsıl olmuştur. Bu dört unsur; ateş, rüzgâr su ve topraktır. Her birleşğin aslı bunlardır. Dokuz baba (felekler) ile dört anneden (‘anâsır-ı erba‘a)¹¹¹² maden- bitki-eşya (mevâlid-i selâse) doğmuştur.

Âlem yaratıldıktan sonra kesif ile latif arasında itidal oluşur

Sıdı su oddan harâret sevretin

Od dahı sudan bürûdet kuvvetin (Aİ-YA 2319)

Âlem yaratıldıktan sonra bir zaman felekler dönmeye devam eder. Bu esnada kesif ile latif (maddî olan ile rûhanî olan) mizacen birbirine yaklaşır. Örneğin dünyadaki su, ateşin (lav) hararetini teskin ederken ateş (lav) de suyun soğukluğunu kırar, onu ıltır. Böylece itidal ortamı sağlanır.

¹¹¹² Eski filozoflara göre bir çocuğun doğması için babaya ihtiyaç duyması gibi varlık âleminin de yaratılmak için benzer bir gereksinime ihtiyacı vardır. Dokuz kat felek/ gök için dokuz baba (nüh peder, nüh âbâ, âbâ-i felek, âbâ-i ‘ulviyye, pederân-ı bülend) yakıştırması bu düşünceden hareketle ortaya konur. Bunun gibi bir de dört unsurdan müteşekkil anne (ümmeât-ı süfliyye yani aşağı analar) vardır. Bunların birleşmesi ile yaratılışın meydana geldiği tasavvuru kurulmuştur. “On sekiz bin âlem” tabiri yine bu dokuz ata ve dört ana ile ilgilidir. Ethem Cebecioğlu’nun Tasavvuf Terimleri Sözlüğü’nde on sekiz bin âlem görüşü şöyle açıklanır: “Çeşitli boyutlarıyla birlikte, bütün bir kainata onsekizbin âlem denmiştir. Âlemin onsekizbin sayısına ulaştırılması şu şekilde açıklanır: “Bu, dokuz felekle beraber kürre-i hava, kürre-i mâ, küre-i türâb, küre-i nâr, yani anasır-ı erbaa, Cemâd, hayvan, nebat yani mevâlid-i selâse, insan ve insan-ı kâmil; onsekiz olur ki, zuhur itibariyle herbiri bin sayılırsa onsekiz bin olur.” Bu kozmolojik telakkiye, göre, bütün bir varlık âlemi onsekiz temele dayandırılmaktadır ki onlar da şunlardır.

a) Dokuz felek = 9

b) Hava küresi = 1

c) Su küresi = 1

d) Ateş küresi = 1

e) Toprak küresi = 1

f) Cansızlar = 1

g) Bitkiler = 1

h) Hayvanlar = 1

i) insan = 1

j) insan-ı Kâmil = 1

+ ----- 18” (Cebecioğlu, ty.: 209-10). Ayrıca yeryüzündeki hadiselerin vuku buluşunu gök hareketlerine bağlayan tarihçi ve hekimlere göre hastalıkların da asıl sebebi gök hareketleri idi. (Şentürk, 2016: 42)

3.4.2.4. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Yeryüzü suyun üzerine yayılmış bir düzlüktür, Allah tarafından yaratılır, gökyüzü yeri ve suyu kuşatır

Su yüzinde yirleri kıldı basît

Yire suya gökleri kıldı muhit (KDYZ 1559)

Hz. Yakup Mısır valisi Hz. Yusuf'a yazdığı mektuba bir gelenek olarak Allah'ın övgüsüyle başlar. Allah'ın yaratıcı gücünden bahsedilirken yaratılıştaki rolü sebebiyle su anılır. Beyte göre yeryüzü Allah tarafından suyun üzerine yayılmış bir düzlüktür ve yer ile su gökyüzünce kuşatılmıştır.

3.4.2.5. Fuzûlî, Dîvân

Allah'ın kahr gücü varlığın yaratılışını sonlandırır

Ger olsa kahrına mazhar anâsır u eflâk

Nikah akdin üzer ümmehâtdan âbâ (FD-İP k.1/60)

*Eğer 'anâsır ile felekler senin (Allah) kahrına mazhar olsaydı babalar analardan nikâh akdini keserdi.*¹¹¹³

Dünyanın yaratılışında rol oynayan belli unsurlar olduğuna inanılır. Buna göre yedi kat yer, dokuz kat gök, dört keyfiyet (sıcaklık, soğukluk, kuruluk, yaşlık), dört unsur (su, toprak, ateş, hava), üç sabit (maden-bitki-eşya) ve dört evza (levh-kalem-arş-kürsî) bulunduğu aktarılır. Bunların bazılarının birleşmesi veya ayrılmasıyla (oluş ve bozuluş) yaratılmış her şeyin meydana geldiği rivayet edilir.

Yüce babalar ile aşağı annelerin¹¹¹⁴ yukarıdaki dizelerde birbirine nikâh akdiyle bağlı olarak tasvir edildiği görülür. Fakat bu akdin bozulması için Allah'ın

¹¹¹³ “Anasır (hava, su, toprak, ateş) ve felekler eğer onun kahrına uğrayacak olsa nikah akdini analardan babalar bozar. Yani yerler ve göklerin düzeni bozulur.” İspir, 2007: 107.

¹¹¹⁴ “âbâ-ı ulviye : 1.Ulu atalar, yüce babalar 2. Felsefe ve astrolojide (ilm-i nücum) hava, su, toprak ve ateşten oluşan dört unsuru ve kaderi yönlendirdiğine inanılan yıldızlara verilen ad. 3. Tas. İlahi isimler. Yaratıkların ortaya çıkışını sağlayan irade, sözü edilen isimlerle ilgili olduğu için bu isimlere ulvi babalar denmiştir. Bunlar akl-ı evvel, külli nefis, külli tabiat ve hebâ'dır” (Uludağ, 1995: 18). “Âbâ-i Ulviyye: Arapça yüce, ulvi babalar demektir. Birinci akıl, tümel nefis, tümel tabiat ve hebâ âbâ-i ulviyye'den addolunur. Zira bunlar, yaratıkların ortaya çıkışında rolü olmaları bakımından, âbâ (babalar) adını alırlar. Yine, isimler de bunlardan ortaya çıkarlar (Cebecioğlu, ty.: 10). “Mevâlid-i selâse, aba-ı ulviyye ile ümmehat-ı süfliyyenin evlenmesinden doğmuştur” (Cebecioğlu, ty.: 483). “Semavi kat denilen 'İkinci Küre' ise, insanlar ve diğer varlıklar üzerine tesirli olan kattır.

kahrı yeterli sebeptir. Kahra mazhar olursa ‘anâsır ve eflak bir araya gelmeyecek ve dünyadaki varlık âlemi oluşmayacaktır. Dolayısıyla varoluşun Allah’a bağlı olduğu anlaşılır.

Evrenin-dünyanın yaratılışı bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Yaratılıştaki karanlık önce aydınlık sonradır, dünya balçıktan yaratılmıştır, yaratılışın özü olan balçık akıl vasıtasıyla adilikten kurtulur, dünyanın dibi aman vermez bir bataklıktır. Yaratılış; “aydınlık, karanlık, balçık, akıl, adilik, bataklık” ile birlikte anılmıştır.

Nesîmî, Dîvân: Tasavvufa göre yaratılışın sayısal karşılıkları vardır, yaratılış nazar ile başlar ve tesiri ilkin suda görünür. Evrenin ve dünyanın yaratılışı; “yer, gök, hılt, dört unsur, üç sabit (maden-bitki-eşya) ve dört evza (levh-kalem-arş-kürsî), oluş ve bozulmuş, nur, su, dert, hayret, köpük, utanmak” ile bağdaştırılarak kullanılmıştır.

Ahmedî, İskendernâme: Yaratılış; sıra sıradır, birbirini takip eder, iç içe geçmiştir, mündemiçtir. Günden önce akıl bir cevher olarak yaratılmış, akıldan nefsi külli yaratılmış, nefsi külliden madde yaratılmış ve âlem yaratıldıktan sonra kesif ile latif arasında itidal oluşmuştur. Evrenin ve dünyanın yaratılışı; “cevher, fazilet, kemal, akıl, pâklik, kuşatmak, illet, feyiz, kudret, nefsi külli, cömertlik, suret, heyûlâ-yı nühest (ilk cevher/ madde), on sekiz bin âlem” ile bağlantılı olacak şekilde ele alınmıştır.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Yeryüzü suyun üzerine yayılmış bir düzlüktür, Allah tarafından yaratılmıştır, gökyüzü yeri ve suyu kuşatmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Varoluş Allah’a bağlıdır, Allah’ın kahr gücü varlığın yaratılışını sonlandırır.

Bu semavi küre ay altındaki dört unsur katına etki eden küredir. Bunun için bu gök katına Âbâ-i Ulviyye (yüksek babalar) küresi denir. Dört unsura ise, Ümmehât-ı Süfliyye (aşağı analar) denir. Âbâ-i Ulviyye, Ümmehât-ı Süfliyye’ye etki ederek Mevâlid-i Selâse denen hayvanlar, bitkiler ve cansızları meydana getirirler. Bu nedenle insanlar, ilâhî kattan daha çok araçlar ve şefaatçi konumunda olan ruhlara yönelmelidir. Çünkü gök küresi katında yer alan gezegenler ve yıldızların ruhları, ilâhî katla madde katı arasında aracı konumunda olurlar ve insanların davranışlarına etki ederler. Aynı zamanda bu ruhlar, dünya olaylarını, rüzgârları, fırtınaları, zelzeleleri, hülâsa her varlığa kanunlarını veren bir konumdadırlar” Bkz. Kılıç, 2006: 172).

3.4.3. İnsanın Yaratılışı

İnsan bedeninin varlık dünyasına gelme aşaması dile getirildiği vakit, şairler hareket noktası olarak “su”yu seçtiğinde genellikle kutsallaştırma söz konusuyken “toprak, çamur, balçık” merkez seçildiğinde yaratılışın özünün adiliği vurgulanır. Balçığın yüceltilmesi “Hz. Muhammed’in yaratılması”ndan söz açılacağı zaman rastlanan bir motiftir. Bir diğer yüceltme bahsine “Hz. Âdem’e meleklerin secde etmesi” mevzusu açıldığında rastlanır. Fakat burada yine insan bedeninin özü olan toprağın/ çamurun acizyetten sıyrılmadığı açıkça sezilir.

Bedenin yaratılışı aynı zamanda can/ ruh konusunun ele alınmasını sağlar. Bu ikisinin farklılığını vurgulamak şairlerde hemen hemen kalıplaşmış bir görünüm arz eder. İnsan karakterlerindeki farkın bu ikisinin (beden ile can/ ruh) kendi iç yapılarındaki uyumsuzluktan doğduğu görüşü yaygındır.

3.4.3.1. Nesîmî, Dîvân

İnsan sudan yaratılır

*Cealnâ*¹¹¹⁵ sâbit oldı kim tudaguñ vasfını söyler

Ki oldı *külle şeyin hayy*¹¹¹⁶ tudaguñ ‘ayn-ı âbindan (ND g.321/8)

Yaratılanlar sabit olunca (ey sevgili senin) dudağının vasfını söyler; zira yaratılmış her şey senin dudağındaki suyun kaynağından oldu.

Yaratılmış her şey sudan müteşekkildir ve yaratılış suyu sevgilinin dudağından çıktığı için bütün canlılar yârin dudağındaki bu sudan yaratılmıştır, denilir.

Yaratılışın mayası insanları birbirine çeker

Sabr ile atlas olur tut yaprağı

Yigidi h’âr gösterür tut yaprağı

Bir kişi bir kişiye kılrsa sefer

Yigidi ya su çeker ya toprağı (ND tuy.285)

¹¹¹⁵ “İnkar edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” Enbiyâ 21:30.

¹¹¹⁶ “İnkar edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?” Enbiyâ 21:30.

Bir kişiyi diğerine çeken şey kişinin tabiatı yani yaratılışıdır. Yaratılışın mayası ise su ile topraktır.

Özünde adi olan balçık peygamberin bedeni yaratılırken mübarekleşir

İy mükerrem hüsn-i sûret v'ey mutahhar *mā' ü tîn*¹¹¹⁷

*Rahmeten lil âlemîn'sen rahmeten lil âlemîn*¹¹¹⁸ (ND g.332/1)

Ey suretinin güzelliğiyle muhterem kişi ve ey mübarek su ile balçık; sen âlemlere rahmet olarak gönderildin.

Yaratılıştan bahis açıldığında balçığa değinilmesi adeta gelenektir. Beyitte övülen kişi Hz. Muhammed olup su ve balçığın en muhterem hali şeklinde nitelenerek suretinin güzelliği yüceltilir.

Melekler balçığa secde eder

Hüsnünde iy nür-ı Hak secde kılan *tā-ebed*

Adı melekdür anuñ *dîv-i pelîd* olmadı (ND g.417/2)

Ey Allah'ın nuru sevgili, senin güzelliğine secde kılanın adı ebediyen melektir, çünkü murdar ve rezil iblis gibi davranmamıştır.

Meleklerin balçığa secde etmesi ona saygı göstermesi anlamına gelir.¹¹¹⁹ İslam dinine göre melekler nurdan, Şeytan ateşten, insan su ve toprak karışımı cıvık bir balçıktan¹¹²⁰ yaratılmıştır. Şeytan yani ateş asidir ve Âdem'e (yaratıldığı balçığa) secde edip saygı duymaz.¹¹²¹

¹¹¹⁷ "Su ve balçık/ çamur": *Bu sözün tamamı 'Küntü nebiyyen ve Âdeme beyne'l-mâi ve't-tîn' (Âdem su ile çamur arasında balçık durumunda iken ben peygamberdim)'dir.*" Yılmaz, 1992: 29.

¹¹¹⁸ Enbiyâ 21:107.

¹¹¹⁹ Meleklerin (ve feleğin, yedi gezegenin vs.) su ile topraktan yaratılan Âdem'e secde etmesine dair bkz. (ND g.361/3, g.431/11, g.438/2, g.438/11, g.454/2, terc.III-4/5, tuy.63); meleklerin secde etmesiyle yüceltilen Hz. Âdem'e dair beyitler: (ND g.311/12, g.311/15). Ahsen-i takvim (en güzel kıvam) üzere yaratılan insana secde edilmesi hakkında bkz. (ND g.401/8, terc.II-6/13, tuy.187, tuy.207, tuy.236)

¹¹²⁰ İnsanın su ve toprağın karışımı balçıktan oluşmuş bir hamurdan yaratılması hakkında bkz. (ND tuy.86). "İnanışa göre insan bedeninin hamuru, temel maddesi balçık olduğundan haddini aştığında kendine gelmesi ihtar edilirken sürekli 'âb u gîl' kavramı ön plana çıkartılır. 'Âb u gîl' insanın maddi yönünü, bedeninin, değersiz ve süflî tarafını temsil eder. Onun asıl gerçekliği ve özü ise ruhundur. İnsan başarabilirse ruhunu yücelterek meleklerden üstün hale gelebilir. Ruhun yücelik ve ölümsüzlüğüne karşılık beden, aslı toprak olan ve bir süre sonra yok olup gidecek değersiz bir varlıktır." Şentürk, 2016: 27.

¹¹²¹ Şeytanın yaratılış bakımından kendini Âdem'den üstün görmesi ve ona secde etmeyişiyle ilgili bkz. (ND g.257/4-6, g.311/13, g.326/13, g.327/8, g.337/3, g.342/9 g.361/3, g.376/10, g.376/10,

Hâkirlik temsili balçık yüceltilir

Gerçi türâb u suyam ma'nîde ey huçeste

Men bu iki cihânda tâhir ü tayyibem (ND g.261/10)

Ey hayırlı kimse, her ne kadar manada toprak ile sudan hâsılsam da ben iki cihanda tertemiz ve güzelim.

Toprak ile sudan yaratılmışlık kimi beyitlerde hâkirlik yönüyle ele alınır. Sonra aşağıda olduğu gibi temiz yaratılmışlık, yaratılış bakımından güzellikle bağdaştırılarak var olan hâkirlik olumlanmaya çalışılır.

Allah'ın nazarıyla balçıktan ilk insan yaratılır

Bir avuç toprağa çün kıldı nazar perverdigâr

Âdemüñ cismi anuñ ismiyle oldu üstivâr (ND mur.4)

Allah'ın bir avuç toprağa (balçığa) nazar etmesiyle ilk insan Hz. Âdem'in bedeninin kendi adıyla sağlam şekilde yaratıldığı söylenir. Yani ilk yaratılış Allah'ın nazarıyla gerçekleşmiştir.

3.4.3.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Can ile ten farklı yaratılıştadır

Can-ıla ten düzmeği müşkil ola

Cân kaçan hem-reng-i âb u gil ola (GMT 1852)

Su ve toprak anlamına gelen “ab u gil” insanın bedenini yarattığı balçıktan kinayeye kullanılır. İnanişâ göre insan bedeninin temel maddesi balçık olduğundan haddini aştığında kendine gelmesi ihtar edilirken sürekli “ab u gil” ifadesi ön plana çıkartılır. Ab u gil insanın maddi cihetini, bedenini, değersiz ve süfli yanını temsil eder. Onun asıl gerçekliği ve özü ise ruhunda bulunur. İnsan başarabilirse ruhunu yücelterek meleklerden üstün konuma gelebilir. Ruhun yücelik ve ölümsüzlüğüne karşın beden, özü topraktan mamul ve bir süre sonra yok olup gidecek değersiz bir unsurdur (Şentürk, 2016: 27). Gülşehrî beytinde bu temayı ele alır ve can ile tenin

g.425/8, g.426/5, g.431/11, g.438/2-3, g.439/8, müst.4/5, mur.5, terc.III-6/8, tuy.29, tuy.63, tuy.109, tuy.188, tuy.198, tuy.236, tuy.251)

karşılığını işler. Canın “ab u gil” (beden) ile aynı renkte olamayacağını söyler ve ikisinin uyum içinde bulunmasının güçlüğünden dem vurur. Çünkü yaratılış bakımından farklıdırlar.

3.4.3.3. Ahmedî, İskendernâme

Allah’ın cömertlik nuru ile feyiz insanın yaratılmasını sağlar

Çünkü fâyiz oldı Hakdan nûr-ı cûd
Degdi ol feyz-ile insâna vücûd (Aİ-YA 2332)

Sol eyegüsinden ol Feyyâz-ı Cûd
Yaradup Havvâyı vird’aña vücûd (Aİ-YA 2341)

Anlatıldığına göre Allah’ın “cömertlik”inin nuru değince hâsıl olan “feyiz” ile insan vücuda gelir. Havva ise ilk insanın sol kaburga kemiğinden yaratılmıştır. İnsanın yaratılışı için “cûd/ cömertlik” ile “feyiz” kelimelerinin bilhassa kullanıldığı ve bu bahiste suyun öyküsüne telmih yapıldığı fark edilir.

İnsanın yaratılışı iki yönlüdür

Çünkü fâyiz oldı Hakdan nûr-ı cûd
Degdi ol feyz-ile insâna vücûd (Aİ-YA 2332)

Zâhir’anuñ nakş-ı cismânî-durur
Bâtın’anuñ nefsi-rûhânî-durur (Aİ-YA 2333)

İki ‘âlemden mürekkebi oldı ol
‘İlm ü akl-ıla mürettebi oldı ol (Aİ-YA 2334)

Vird’aña Hakk ilm ü gösterdi sebîl
Hem aña bildürdi medlûl ü delîl (Aİ-YA 2335)

Allah'tan cömertlik nuru feyiz olunca insan vücudu meydana gelir. Görünürdeki onun cismidir, batınındaki ise nefsi-rûhânîdir. Yani insan iki âlemden mürekkeptir. Ona ilim ile akıl bahşedilmiştir. Allah'ın verdiği ilim ve gösterdiği yol

(hayır maksadıyla dağıtılan sebîl suyu manasına da gelecek şekilde tevriyeyle kullanılmıştır) sayesinde insana hem mana hem delil bildirilmiştir.

3.4.3.4. Ahmed Paşa, Dîvân

İlk insanın bedeni cıvık bir çamur halinde kırk yıl kıvam almayı bekler

Ceddüñ bisât saldı sarāy-ı nübüvvete

Âdem çekerken âb ü gil içinde erba‘în (APD terc.1-III/3)

Hz. Âdem su ile toprak arasında erbain çekerken ceddin (Hz. Muhammed) peygamberlik sarayına kilim sermişti.

İnanışa göre henüz hiçbir şey yaratılmamışken Allah Hz. Muhammed'in nurunu yaratmış ve daha sonra kâinatı onun yüzü suyu hürmetine var etmiştir. Dolayısıyla Hz. Âdem henüz balçık¹¹²² halindeyken (vücut bulmamışken), Hz. Muhammed'in nuru vardır.

Rivayete göre Hz. Âdem'in bedeni balçık olarak (su ile toprak arasında) kırk yıl kıvam almayı beklemiş ve kıvam yerleştiğinde vücuda gelmiştir.¹¹²³ Şairler bu kırk (kırk sayısının Farsça karşılığı erbaindir) yıla telmihte bulunarak dervişlerin erbain/ çile çıkarmasını tevriyeyle anar.¹¹²⁴

3.4.3.5. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Gönülden gelen bir süsle bezenen suretlerin ham maddesi su ile topraktır

İder tertîb-i sûret âb u gilden

Kılur pîrâyesini cân u dilden (TCÇH 3)

(Allah) Toprak ile sudan suretler yaratır ve yaratılanların süsünü de yürekte sağlar.

Yaratılışın temel unsurları toprak¹¹²⁵ ile sudur ve meydana gelen suret alelâde değildir, onun süsü gönülden gelir.

¹¹²² İnsanın yaratıldığı kili aşağılamayı/ hakir görmeyi konu alan örnek için bkz. (APD g.189/3)

¹¹²³ Âdem'in vücut bulmadan evvel toprak ve su içinde bekletilmesi hakkında bkz. (APD g.311/3)

¹¹²⁴ Hz. Âdem henüz balçık iken Hz. Muhammed'in nur olarak yaratılmasına dair bkz. (APD k.4/28)

¹¹²⁵ İlk insanın su ile kilden/ topraktan yaratılışıyla alakalı olarak bkz. (TCÇH 2809)

Yaratılışın hammaddesini bilmek Allah'ın birliğini hissettirir

Veli ten halk olalı āb u gilden

Mukırram birliğüne cān u dilden (TCÇH 83)

Beden su ile kilden yaratılalı (ey Allah'ım) senin birliğini yüreğimle ikrar ve itiraf ettim.

Yaratılışın temel öğelerinden su ile kil, Allah'ın yaratıcı gücüne ve onun birliğine delildir (sembolleştirme). Cafer Çelebi bu hususu doğrudan söyleme ihtiyacı duyar.

İnsanın yaratılışı bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: İnsan ve diğer her şey (sevgilinin dudağındaki) sudan yaratılmıştır, yaratılış suyu sevgilinin dudağından çıkmaktadır, yaratılışın mayası (su ile toprak) insanları birbirine çeker, özünde adi olan balçık peygamberin bedeni yaratılırken mübarekleşmiştir, su ve balçığın en muhterem hali Hz. Muhammed'dir, melekler balçığa secde etmiştir, hâkirlik temsili balçık yüceltilmiştir, Allah'ın nazarıyla balçıktan ilk insan yaratılmıştır. Ayrıca insanın yaratılışının; “dudak, ayn (göz, memba), su, toprak, melek, şeytan, secde, temizlik/ balçıklık, güzellik/ adilik, Allah'ın nazarı, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed” ile ilişkilendirildiği görülmüştür.

Gülşehrî, Mantuku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Can ile ten (toprak ve sudan) farklı yaratılıştadır.

Ahmedî, İskendernâme: Allah'ın cömertlik nuru ile feyiz insanın yaratılmasını sağlar, Havva ilk insanın sol kaburga kemiğinden yaratılmıştır, insanın yaratılışı iki yönlüdür. Ayrıca insanın yaratılışı; “nur, cömertlik, feyiz, sol kaburga kemiği, ilim, akıl, mana, delil” ile alakalandırılmıştır.

Ahmed Paşa, Dîvân: İlk insanın bedeni cıvık bir çamur halinde kırk yıl kıvam almayı beklemiştir, Hz. Âdem henüz balçık iken Hz. Muhammed ondan evvel ve bir nur olarak yaratılmıştır. Ayrıca insanın yaratılışı; “erbain çekmek, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed, su ve kil/ toprak” ile ilişkilendirilmiştir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Gönülden gelen bir süsle bezenen suretlerin hammaddesi su ile topraktır, yaratılışın ham maddesini bilmek Allah'ın birliğini hissettirir.

3.4.4. İnsanın Yaratılışına Dair Kavramlar

Aşağıda insanın yaratılışına dair olmak üzere şu kavramlara yer verilecektir: mâ ü tîn, ahsen-i takvim üzere yaratılmışlık, feyizle yaratılış, kil/ gil.

3.4.4.1. Mâ ü Tîn

Beyne'l-mâi ve't-tîn, “su ve çamur arasında” demek olup Hz. Âdem henüz balçık halindeyken (kırk gün bu halde beklediği rivayet edilir) Hz. Muhammed'in (nurunun) var olduğunu ve peygamberlerin ilki olduğunu ifade eden bir hadis şeklinde değerlendirilmektedir. Hz. peygamberin ilkiği övgüsünde yaygın kullanılan deyişlerdendir. Kutsiyet atfedilmesi peygamber dolayısıyladır. Bu sebeple temiz olması gibi olumlu yanlarına değinilir. Olumsuz anılması ise “mâ ü tîn”in insanla alakalandırılmasıyla olur.

3.4.4.1.1. Nesîmî, Dîvân

Yaratılıştaki evveliyat Hz. Muhammed'indir

Sensen ol nûrî ki Âdem *beyn mâ'î tîn*¹¹²⁶ iken

Ol zamân ebnâ kılurduñ cümleye sensen biñâ (ND g.6/5)

Sensen ol zât-ı mutahher iy mübârek mâ' ü tîn

Kul kefa gelmiş senüñ şânuñda Hakdan *kul kefa*¹¹²⁷ (ND g.6/8)

¹¹²⁶ Beyne'l-mâi ve't-tîn: su ve çamur arasında demektir. “Bu sözün tamamı: “Küntü nebiyyen ve Ademe beyne'l mâi ve't-tîn” Adem su ile çamur arasında -balçık durumunda- iken ben peygamberdim”dir. Askalânî hariç, Sehâvî, Zerkeşî, Suyâtî gibi çok sayıda hadis bilgini, bu hadisi uydurma hadisler arasında göstermektedirler. Tirmizî'nin Ebû Hüreyre'den: “Adem ruh ile ceset arasındayken ben peygamberdim” şeklindeki rivayetine dayanarak, anlam yönünden doğru olduğunu söyleyenler varsa da aslı olmadığı yönü ağır basmaktadır. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen başka bir hadiste, Yüce Tanrı'nın peygamberine, Mirac'ta: “Yaratılıştaki peygamberlerin ilki, gönderilişte sonuncusundur.” buyurduğu aktarılmaktadır. [...] Büyük hadis bilginleri (Buhârî, Edep, 119; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 28; Ahmed b. Hanbel, 4/406) bu hadise eserlerinde yer vermektedirler. Bu yüzden ediplerimiz Hz. Peygamber'i överlerken sözlerini kuvvetlendirmek için bu hadisten alıntı yapmışlardır.” Yılmaz, 1991: 29-30.

¹¹²⁷ Kul Kefâ Billâh/ Hasbiyallâh: “Allah yeter de” demektir. “Bu sözle, Allah'a dayanma, güvenme, vekil tutma gibi anlamlara gelen tevekkül ifade edilmektedir. Tevekkülün İslami anlamı: Bütün işlerde Allah'ı vekil tutma, her hususta O'na güvenip dayanma, sebeplere başvurduktan sonra hayırlı sonucu O'ndan beklemedir.” Yılmaz, 1992: 63. Kur'an'da: “Benimle sizin aranızda Allah yeter de” (Ankebut

Yaratılış bakımından Hz. Muhammed'in Hz. Âdem'den evvel yaratıldığı inancına değinilir.

Vücutun cevheri erken evrede şekillendirilebilir yapıdadır

Vücūduñ cevheri ratbında nāfi‘

Meger aslı vü fer‘i ma’ ü tîndür (ND g.135/4)

Çamur nemliyen kolayca şekil alıp istenilen şekli alır. Vücut da buna benzerdir. Vücutun cevheri/ özü tavındayken şekillendirilip faydalı hale getirilme imkânını sunar. Dolayısıyla o cevher, özünde taşıdığı suyu/ nemi koruduğu sürece yararlıdır. Özdeki nem kaybedilmemelidir. Beyit “ağaç yaşken eğilir” atasözünün müteradifi gibidir.

3.4.4.1.2. Fuzûlî, Dîvân

Yaratılış bakımından temiz olmak övgü vesilesidir

Gelmemiş bir sen gibi pākîze-tînet ‘âleme

Tā binā-yı ‘âlem itmiş nakş-bend-i mā u tîn (FD-İP muk.19/4)

(Ey padişah!) Âlem su ve balçığı birbirine bağlayıp nakşedeli beri sana benzer temiz yaratılışlı bir kişi âleme gelmedi.¹¹²⁸

Beyitte yaratılış bakımından temizlik vurgusu mâ ü tîn (su ve balçık) üzerinden dile getirilir.

Mâ ü tîn bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Yaratılışta evveliyat Hz. Muhammed'indir, vücudun cevheri erken evrede şekillendirilebilir yapıdadır. Mâ ü tîn; “nur, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed, temizlik” ile ilişkilendirilmiştir.

29:52) ve “Bana Allah yeter. Tüm tevekkül edenlerin tevekkülü ancak O'nadır” (Zümer 39:38) ayetlerine şairlerce sık sık atıf yapılır.

¹¹²⁸ “Su ve balçık” nakışla birbirine bağlıdır (FD-İP k. 2/2). Şeytanın toprak ile sudan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmesiyle ilgili bkz. (FD-İP k.8/7, k.8/19). Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesiyle ilgili beyitler: (FD-İP k.8/18, g.121/3)

Fuzûlî, Dîvân: Yaratılış bakımından temiz olmak övgü vesilesidir, âlem su ile balçığı birbirine bağlamış ve onunla nakışlar düzmüştür, Şeytan toprak ile sudan yaratılan Hz. Âdem'e secde etmezken diğer melekler etmiştir.

3.4.4.2. Ahsen-i Takvîm Üzere Yaratılmışlık

İslam inancına göre ilk insan, toprak ve sudan oluşan bir balçıktan yaratılır. Bu balçığın kıvamı ise en güzel olabilecek şekilde Allah tarafından ayarlanır. Kıvamı kasteden ahsen-i takvim ifadesi, “biz insanı en güzel bir biçimde yarattık” manasında şiirlerde sık kullanılır.¹¹²⁹ Şairler insanın güzelliğinin kaynağını onun Allah tarafından yaratılışına bağlar (bkz. Sad 38:72). Ayrıca Allah, insanı yeryüzünde kendi halifesi kılmak suretiyle (bkz. Bakara 2:30) yüceltir.

3.4.4.2.1. Nesîmî, Dîvân

Melekler tarafından secde edilmiştir, Şeytan reddedip secde etmemiştir

İndürmedi baş ahsen-i takvîme ‘azâzil

Anı burahan la‘nete anuñ cedelidür (ND g.108/6)

Ahsen-i takvîme secde vâcib oldı nüh felek

Hep melâ‘ik secde kıldı kılmadı nâ-pâk dir (ND g.122/4)

Ahsen-i takvîme inkâr eyler îmânsuz fakîh

Şol ‘azâzilüñ ki adın Hak didi şeytân budur (ND g.138/10)

Hilkatüñ şânında münzel oldı emr-i üscüdü¹¹³⁰

¹¹²⁹ “İnsan, yaratıkların en güzeli ve en olgunudur. Bu güzelliği görünümünde değil, ruh yapısında, duygu, düşünce, manayı kavrama, yaratana tanıma, O’na kul olma ve O’nun ahlakıyla ahlaklanabilmesindedir. Bu özelliğini koruyanlar övülür, öbürleri yerilerek yedi kat yerin altına kakılırlar. Bu söz, insanda bulunan bu yaratılış özelliğini hatırlatmak, aksi davranışta bulunanları uyarmak amacıyla edebiyatımıza geçmiştir. “Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik. Ancak inanıp salih ameller işleyenler başka. Onlar için ardı arkası kesilmez bir mükafat vardır.” (Tin 95/4-6). Yılmaz, 1992:15-6.

¹¹³⁰ Üscüdü li âdeme: “Âdeme secde edin” demektir. “Andolsun, sizi yarattık. Sonra size şekil verdik. Sonra da meleklerle, ‘Adem için saygı ile eğilin’ dedik. İblisten başka hepsi saygı ile eğildiler. O, saygı ile eğilenlerden olmadı. Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıyordu?’

Bilmedi şeytân bu remzûñ şükürini oldı gayûr (ND g.157/3)

İnsan yaratıldıktan sonra meleklerden ona secdeleri istendiğinde tüm melekler secde ederken İblis buna karşı gelir ve secde etmez. Gerekçe olarak kendisinin yalın ateşten, insanın çamurdan yaratılmasını gösterir. İblis'in Allah'ın emrine karşı gelişi ve kendini üstün tutuşu, lanetlenip Allah'ın huzurundan kovulmasıyla (bkz. Şeytan-ı lâîn) neticelenir. Şairler şiirlerinde bu olaya göndermede bulunarak ahsen-i takvîm olmaklığı üstün tutar.

3.4.4.3. Feyizle Yaratılış

İnsanın varlık bulması konusunda sıklıkla karşılaşılan ve anahtar kelime denilebilecek ifade “feyiz”dir. Allah'ın feyzinden nemalanarak varlanmanın gerçekleşmesi motifi şiirlerde tekraren işlenir. Dolayısıyla varlık kendiliğindenlik içermeyen yönüyle (bağımlılık içerir) ele alınmış olur.

3.4.4.3.1. Ahmedî, İskendernâme

Başlangıçta aşk vardır, varlık aşktan vücut bulur

‘Işkdur mebdeden evvel feyz-i cûd

Her ne kim var ışk-ıla buldı vücûd (Aİ-YA 1346)

Başlangıç; ilke, unsur, umde, prensip; kök, asıl kaynak; başlama zuhura gelme sebebi gibi manalar taşıyan mebde, tasavvuf doktrinine göre “yaratılıştan önce Allah'tan başka bir varlığın mevcut olmadığı âlem” demektir. Yine tasavvufa göre feyiz; “Âlemin, tek kaynak olan Allah'tan sürekli, derece derece ve başka bir varlığı meydana getirme hassasını taşıyacak biçimde zuhur ve sudûru, zât-ı ilâhîden her seviyedeki varlığa kadar yukarıdan aşağıya doğru inen ve âlemin bütününde gerçekleşen sürekli oluş, yaratılış ve yenilenme” demektir.¹¹³¹ Ayrıca feyzin Arapçadaki asli anlamı “suyun taşıp akması” olup yaratılışın tıpkı bir nehir gibi, durmadan coşup aktığı inancı feyiz kelimesi üzerinden verilir. Yukarıdaki mana bu tasavvurdan kaynaklanmaktadır.

dedi. (O da) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın’ dedi.” A'râf, 7:11-2.

¹¹³¹Konu hakkında bkz. <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=feyiz&mi=0> (E.T. 13.08.2016).

Dolayısıyla beyitte yaratılışın ırmak gibi coşup durmaksızın akmasından evvel başlangıçta yani kaynakta (suyun kaynağı) aşkın bulunduğu düşünülebilir. Hal böyleyken aşkın su misali coşturma, üretip yenileme gibi hassalar taşıdığını söylemek mümkündür.

Varlık kendiliğinden var olmaz, varlık Allah'ın feyzinden nemalanır

Mümkine çün kendüden yohdur vücûd

Pes gerek Vâcibden aña feyz-i cûd (Aİ-YA 3629)

Tâ ki ol feyz-ile varlıh bula ol

Mûcid ü îcâda şâhid ola ol (Aİ-YA 3630)

Varlığı kendisinden olmayıp başkasına muhtaç olan manasındaki “mümkün”de yani “varlık”ta kendiliğinden var olmak şansı yoktur. O, yaratılmak¹¹³² için “Vacip olan Allah’a” ve “Allah’ın cömertliğinin feyzine” muhtaçtır. Varlık o feyzden varlık bulunca “mucit”e de “ıcat”a da şahit olacaktır.

3.4.4.3.2. Ahmed Paşa, Dîvân

İlahi feyiz yaratılış esnasında Hz. Muhammed'den Âdem'e geçer

Anuñ ile Ādeme feyz oldı cūd

Ānun içün itdi melekler sücūd (APD k.1/6)

Feyiz kelimesinin su ve yaratılışla yakın alakası bulunur. Ahmed Paşa dâhil olmak üzere pek çok klasik dönem Türk edebiyatı şairi, ilk insan kabul edilen Hz. Âdem'in yaratılışından bahsederken feyiz kelimesine bilhassa yer verir. Çünkü feyiz; bolluk, bereket, verimlilik demek olup ilahî tecelliyi, yaratılışı ifade eder. Arapça asıllı kelime taşmak manasında kullanılır. Tasavvuf görüşünde âlemin bütün unsurlarının Allah'tan derece derece ve devamlı bir surette taşarak indiği tasavvur edilir. Dolayısıyla yaratılış doğrudan feyze dayandırılır. Feyiz kelimesinin manasındaki bu “taşmak, devamlı surette iniş, yaratılış” suyun da barındırdığı özelliklerdir. Zira su taşar, devamlı surette akar ve yaratılan her şey sudan var

¹¹³² Feyiz ile yaratılışa dair beyitler: (Aİ-YA 6893, 7215)

edilmiştir. Feyiz tıpkı su gibi dalgalar halinde tasavvur edilir. Hareketlidir ve sürekli kendini yeniler, eksilmez. “Cömertlik, Hz. Muhammed’den Hz. Âdem’e feyiz oldu; melekler Onun için secde etti.” denilen beyitte yaratılan ilk şeyin Nûr-ı Muhammedî olduğu ve Hz. Âdem’in daha sonra yaratıldığı, feyzin birinden diğerine geçtiği ve bu sebeple de meleklerin Hz. Âdem’e secdesi anlatılır.

Arz ile sema Hz. Muhammed’in feyzinden bir damladır

‘İlmüñ kitâbı noktasıdur levh ile kalem

Feyzüñ bihârı katresidür arz ile semâ (APD k.4/20)

Levh ile kalem senin (Hz. Muhammed) ilminin kitabında bir noktadır; yer ile gök senin feyiz denizinde¹¹³³ bir damladır.

Hz. Muhammed’in yüceliğinin övüldüğü beyitte kâinatın onun yüzü suyu hürmetine yaratıldığına üstü kapalı şekilde atıf yapıldığı söylenebilir. Zira feyiz kelimesi “su” çağrışımının yanı sıra hemen hemen daima “yaratılış” ile beraber ele alınır. Beyitte arz ile semadan bahsedilmesi, feyzin yaratılış bahsindeki rolünü hatırlatır.

3.4.4.3.3. Fuzûlî, Dîvân

Topraktan yaşamın ortaya çıkışı ve yaratılış feyiz alakasıyla mümkündür

Âdemi istese toprakda elbette bulur

Bu gün ol feyzi ki toprağı kılupdur Âdem (FD-İP k.31/11)

Hz. Âdem’in topraktan yaratılışı ve bahar rüzgârının topraktaki yaşamı diriltmesi “feyiz” alakasıyla benzeştirilir. Allah’ın yaratma gücü¹¹³⁴ bu yaratılış biçiminden misalle verilir.

Feyzle varlık bulan vücut âlemden evvel yaratılmıştır

Bülend ü pest-i âlem şâhid-i feyz-i vücüduñdur

Degül bî-hüde olmak yogiken arz u semâ peydâ (FD-İP g.23/2)

¹¹³³ Feyzin damlaya benzetildiği beyit örneği için bkz. (APD ş.21/7)

¹¹³⁴ Allah’ın yaratma gücünün feyiz kelimesiyle bağdaştırıldığı örnek için bkz. (FD-İP k.31/16)

(Ey sevgili!) Âlemin âdî ve âlî halleri senin vücudunun feyzine şahittir; yer ile gök yokken yaratılmış olman boşuna değildir.¹¹³⁵

Dünya yaratılmadan evvel ilk olarak insanın (Hz. Muhammed'in nuru) yaratıldığına inanılır. Beyitteki ifadeye göre yaratılışta ona öncelik verilmesi boşuna değildir.

Feyiz ile yaratılış bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Ahmedî, İskendernâme: Başlangıçta aşk vardır, varlık aşktan vücut bulmuştur, varlık kendiliğinden var olmaz, varlık Allah'ın feyzinden nemalanır. Feyiz; “aşk, cömertlik, vücut/ varlık, mucit, icat, şahit” ile alakalandırılmıştır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Feyiz damlaya benzetilmiştir. Allah'ın yaratma gücü feyizle gösterilmiştir, ilahi feyiz yaratılış esnasında Hz. Muhammed'den Âdem'e geçmiştir, arz ile sema Hz. Muhammed'in feyzinden bir damladır. Feyiz ile “cömertlik, melek, secde, yaratılış, yeryüzü, gökyüzü, damla, deniz, ilim” alakalandırılmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Sevgilinin nazarı feyze benzetilmiştir. Özellikleri bakımından feyze dair şu çıkarımlara ulaşılır: Toprakta yaşamın ortaya çıkışı ve yaratılış feyiz alakasıyla mümkündür, feyizle varlık bulan vücut âlemden evvel yaratılmıştır. Ayrıca feyiz ile “yaratılış/ vücut, toprak, Hz. Âdem, yeryüzü, gökyüzü” alakalandırılmıştır.

3.4.4.4. Kil/ Gil

Kil (gil), su ile ıslanmış toprak, balçık demektir. Kimi zaman cıvık çamur manasında kullanılır ve bununla insanın yaratılışı kastedilir. Şairler Kur'an'da (Secde 32:6-8) geçen ve Allah'ın yarattığı her şeyi güzel yaptığını, insanı çamurdan yaratmaya başladığını, insan neslini ise değersiz bir öz sudan hasıl ettiğini, yarattığı insanı şekillendirip ona ruhundan üflediğini, işitme-görme-idrâk duyularını bahsettiğini bildiren ayete telmihte bulunarak insanın çamurdan yaratılış hikâyesine

¹¹³⁵ “Alemin yükseği 'gök' ve alçağı 'yer' senin varlığının feyzi ile var olduğu için senin varlığına şahittir. Çünkü yer ve gök aslında yok iken var olması sebepsiz değildir, boşuna değildir.” Bkz. İspir, 2007:102.

değindir. Kil (gil), insan acziyetini ve eksikliğini anlatmak için şairlerin başvurduğu unsurlardandır.

3.4.4.4.1. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Topraktan mamul beden Allah'ın aşkıyla yoğrulmak ister

Münevver eyle şevkuñla dilümi

Muhammer eyle 'aşkuñla gilümi (CSCH-Aİ 453)

Cem Sultan yakarırken Allah'tan gönlünü şevki ile aydınlatmasını, balçıktan meydana gelen kilini (vücudunu) ise aşkı ile yoğurmasını diler. Böylece mâsivâ dünyasındayken dahi bu aşk sayesinde Allah'tan ayrılmayacaktır.

3.5. Diğer Sular

“Diğer sular” başlığı altında bu bölümde öncelikle Hızır-İlyas Kültü, âbıhayât ve ölmezlik konusu ele alınacak ve sonra sırasıyla 'anâsır-ı erba'a, ahlat-ı erba'a, feyiz ve yüz suyu unsurlarına yer verilecektir.

3.5.1. Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik

3.5.1.1. Âbıhayât

Âbıhayât klasik Türk şiirinde şairlerin yoğun şekilde ele aldığı konular arasında gelir.¹¹³⁶ Şairler bu hayali suyun özelliklerine (arzu nesnesi olması, sevgilinin dudağında bulunması, ilim ve sözle olan alakası vb.) değinmek suretiyle asıl anlatmak istediği düşünceyi ortaya koyar. İskender ile Hızır'ın adları üzerinden ölmezlik suyunun hikâyesine telmihte bulunur. Bunu yaparken de Kur'an'ın yanı sıra tasavvufî kültürdeki Hızır ve âbıhayât bahsinden yahut sözlü gelenekte yaşayan Hıdrellez kültüründen faydalanır. Kimi zaman da âbıhayâtın mucizevi hususiyetlerinden yola çıkarak efsanevî bir anlatı ortaya koyar. Dolayısıyla ölmezlik bahsi sadece dini açıdan ele alınmaz.

¹¹³⁶ Âb-ı hayâtın divan şiirindeki kullanımları ve özellikleri konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Güler, 2007.

Âbıhayatın bir kolu varlık felsefesine uzanırken özellikle “bilmek ve idrak” kavramlarıyla olan bağı dolayısıyla yine felsefenin konuları arasında incelenmeye müsaittir.

3.5.1.1.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Arzu nesnesidir, ölümü yenemez

tilek arzu ni‘met tükeli yise sen

tiriglik suvın sen bulup içse sen (YHHKB 6148)

“Bütün arzularına ve dünya nimetlerine erişsen, âbıhayâtı bulup ondan içsen.”

İnsan eninde sonunda ölecektir. Âbıhayât içmek ölümü alt etmeye yetmez. Beyitte âbıhayat; dünya nimetleri ve arzu/ dilek ifadeleriyle ilişkilendirilmiş, onun arzu nesnesi olduğu vurgulanmış, aranması özelliğine değinilmiştir.

3.5.1.1.2. Nesîmî, Dîvân

Ledün ilmi ile alakalandırılır, ilahi tecellileri kişiye gösterir

‘İlm-i ledün taleb kılan teşne Hızır-sıfat gerek

Câm-ı ezelden esrüyen âb-ı hayât umar gerek (ND g.124/9)

İlim/ bilmek ile Hızır arasında bağ kurmak klasik şiirde gelenekleşmiş bir yöntemdir. Mesela ilahi sırlara ait ilme susayan kişi Hızır’a benzetilir. Zira Hızır içtiği hayat suyu sayesinde göğe çıkıp bu ilme nail olmuş, ilahî tecelliyi yakından teneffüs edebilmiştir. Beyitten anlaşıldığına göre gaybî ilim, su nev’inden bir unsura teşbih edilir. Ezel kadehiyle (şarap) sarhoş olarak aşkla kendinden geçen ve dünyaya bu halde gelen kişinin Hızır’ın tecrübe ettiği ilahî tecelliyatı yaşamayı umması tabii görünür.

Bilirkişisi Hızır’dır, bilinmesi için irfan ve ehliyet sahibi olmak gerekir

Vasluñ ne bilür lezzetini dîv ile hayvân

Sen Hızra sor iy cân ki ne âb-ı hayevânsan (ND g.316/6)

Ey can sevgili, devler (cinler, şeytanlar) ile hayvanlar sana vuslatın kıymetini nereden bilsin, sen nasıl bir âbıhayâtsındır onu Hızır'a sormalı.

Bilmek söz konusu olduğunda âbıhayâtı en iyi bilen kişinin Hızır olduğu sık sık dile getirilir. Sevgili, değerini ancak ve ancak Hızır'ın bildiği ölmezlik suyu gibidir. Hal böyleyken vuslata susayan âşık Hızır rolündedir. Âbıhayâtın devler ile hayvanlar tarafından ne olduğunun bilinmeyişi¹¹³⁷ onun kıymetiyle ilgilidir. Rastgele, alelâde kimselerce bilinmesi o nedenle mümkün görülmez. Âbıhayâtın ilimle, bilmekle yakınlığı buradan anlaşılabilir.

Ne bilür degme cânavar anı

Hızra sor Hızra âb-ı hayvânı (ND mes.2/17)

Canlı, can taşıyan (can+âver>cân-vâr'dan) demek olan canavar ile canlı varlık (hayevân'dan) manasındaki hayvân arasında "ehillik, tabiatça sakinlik" farkı mevcuttur. Canavarda parçalama özelliği baskınken, hayvanda hizmet yeteneği baskındır. Yukarıdaki beyitte rastgele bir canavarın âbıhayâttan habersiz olacağı söylenirken onu ancak Hızır'ın bileceği vurgulanır.¹¹³⁸ Zira âbıhahât kıymetlidir, herkes tarafından bilinmesi bu sebeple imkânsız addedilir. Hızır'ı herkesten ayıran, üstün kılan özellik onun irfan ve ehliyet sahibi bir kişilik olmasıdır.

Sevgilinin dudağındadır, ilahî özellik taşıdığı için idrak edilemez

Tudaguñ âb-ı hayvândur men anı sormışam Hızra

Velîkin âb-ı hayvânı haçan idrâk ider hayvân (ND g.337/4)

(Ey sevgili, senin) Dudağın âbıhayâttır, ben onu Hızır'a sordum ancak yaratılmış bir canlı âbıhayâtı nasıl idrâk edebilir ki?

Yârin dudağının âbıhayâta benzetilmesi yaygın bir kullanımdır. Ancak Nesîmî konuya farklı açıdan yaklaşır. Âbıhayâtı Hızır'ın bile anlayamayacağını söyler. Çünkü sonuçta Hızır da bir hayvandır, yani yaratılmış bir canlıdır. Bu durumda yârin dudağındaki âbıhayât ilahî özellikler taşıdığından olsa gerek ancak ilahî mertebedeki kimselerce anlaşılabilir sonucu ortaya çıkar. Ölmezlik suyunun

¹¹³⁷ Âbıhayâtın hayvanlar, devler vs. tarafından ne olduğunun bilinmeyişi hakkında bkz. (ND g.445/6). Âbıhayâtın kıymetini herkesin anlayamadığına dair bkz. (ND g.364/3). Âbıhayâtın değerini ancak âşıkların/ Nesîmî'nin bildiğine dair bkz. (ND g.364/3)

¹¹³⁸ Âbıhayâta dair her şeyi en iyi bilen kişinin Hızır olmasına dair bkz. (ND g.60/1)

idrak ile bulunabileceği söylenen beyitte aynı zamanda onu idrak etmenin yaşayan canlılar için hayli zor olduğu vurgulanır. Âbıhayât kavramsal olarak Hızır'ın dahi idrakinin üstünde tutulur.

Hızır, İskender, Dârâ ile anılır; Kevser ve zemzemle özdeşleştirilir

Leblerüñ çeşmesine Hızır u Sikender Dâra

Zemzem ü kevser ile çeşme-i hayvân didiler (ND g.86/4)

Bilirkişi manasında âbıhayâta birlikte Hızır dışında İskender ile Dârâ isimleri anılır. Bu beyitte yine yârin dudağının âbıhayâta benzetildiği ve bunların çeşme, zemzem, Kevser'le tenasüp içinde kullanıldığı görülür.

Tatlı ve akıcı sözle benzeştirilir

İy Nesîmî sözüdür âb-ı hayât

İçmeyen anı kaldı fi'z-zulümât (ND mes.2/18)

Güzel, tatlı ve akıcı sözün akıllara nakşolup dilden dile aktararak ölümsüzlük kazandığına inanılır. Şairler bu nedenle sözlerini zulümât içindeki âbıhayâta benzeterek (teşbih) güzel sözün ölümsüzlüğünü vurgular.¹¹³⁹ Zulümât ise laf kalabalığı, lakırdı karşılığı olarak düşünülebilir. Nasıl ki söz kalabalığı arasında güzel sözü bulmak incelik isterse âbıhayâtı bulmak da hikmet gerektirir iması yapılır.

Söz âbıhayât şarabıdır, dirilik verir

İy Nesîmî âb-ı hayvândur meger nutkunda kim

Her kim içer ol şerâbı hayy-i câvidân olur (ND g.95/17)

Ey Nesîmî, sözün âbıhayâttır ve o şarabı her kim içerse ebedi diriliği bulur.

Söz; ölmezlik vermesi, diriltmesi yönleriyle âbıhayâta benzetilir.¹¹⁴⁰ Âbıhayât ise şaraba temsil olur (teşbih).

İçimine susanılan söz çöldeki âbıhayâttır, değerlidir

İ neçe teşne-dile sözlerümden ire zülâl

¹¹³⁹ Âbıhayâtın zulümât ile beraber anıldığı beyitler: (ND g.25/1, g.41/3). Sözün âbıhayâta benzetildiği beyitler (ND g.111/9, g.151/8)

¹¹⁴⁰ Âbıhayâtın ölmezlik verme özelliğine değinen beyitler: (ND g.60/1, g.97/11)

Beriyye içre kalınca içe gör âb-ı hayât (ND g.20/16)

Nesîmî'nin zülale benzeyen sözleri (teşbih) çölde kalıp susuzluktan kırılan birinin diline/ gönlüne âbıhayât gibi gelir. Yaygın kanaate göre âbıhayât karanlıklar içerisinde gizli şekilde bulunur. Fakat yukarıdaki beyitte şair âbıhayâtı çöldeymişçesine tasvir edip ona olan ihtiyacın derecesini arttırmaktadır. Dolayısıyla şairin sözlerine ulaşmak, tıpkı bir ölüm kalım meselesi gibi önem kazanır. Nesîmî'nin zülale benzeyen sözleri, anlayan kişi için büyük değer taşır.

Şairde olduğu gibi sevgilinin sözü de âbıhayât tesirindedir

Hızruñ hayevân âbı nutkıdur anuñ iç uş

Gör kim ne hayât ahar mercân-ı hoş-âbından (ND g.322/8)

Yârin sözü Hızır'ın âbıhayâtı gibidir, sevgilinin mercan dudağının suyundan iç işte ve nasıl hayat akıyormuş gör.

Şairin sözleri dışında sevgilinin de sözü âbıhayat özelliği gösterebilir. Yârin sözü; hayat veren,¹¹⁴¹ mercan renkli dudaktan akan¹¹⁴² âbıhayâta benzetilir.¹¹⁴³ Beyitte ayrıca Hızır ile sevgili özdeşleştirilmiştir.

Ebedî mestlik veren şarap özelliği gösterir

Sûretüñ cennet lebüñ kevser sözüñ âb-ı hayât

Her kim içdi şol şarâbı oldı mest-i câvidân (ND g.344/3)

(Ey sevgili!) Suretin cennet, dudağın Kevser,¹¹⁴⁴ sözün âbıhayâttır; her kim bu şarap nitelikli sulardan içmişse ebediyen mest olur."

Ebedî mestlik verdiği söylenen ve şaraba benzetilen ölmezlik suyu, cennet¹¹⁴⁵ ve Kevser ile tenasüp içinde kullanılır.

Ulaşması güçtür, karanlıktadır, ulaşmak için zorlukları aşmak gerekir

¹¹⁴¹ Sevgilinin dudağının âbıhayât gibi hayat vermesi (ruh kaynağı olması) hakkında bkz. (ND g.401/9, tuy.137)

¹¹⁴² Âbıhayâtın sevgilinin mercan renkli dudağıyla birlikte anılmasına dair bkz. (ND g.401/9)

¹¹⁴³ Yârin sözünün âbıhayâta benzetilmesine dair bkz. (ND tuy.137)

¹¹⁴⁴ Yârin dudağının Kevser'e benzetilmesine dair bkz. (ND g.274/2, g.278/5, g.309/2, g.396/4, tuy.169, tuy.301) Kevser'in yârin dudağında oluşuyla ilgili beyitler: (ND g.307/2, g.337/6, g.420/1, g.455/3)

¹¹⁴⁵ Kevser'in cennette olmasına dair beyitler: (ND g.307/2, g.309/2, g.312/10), Kevser'in cennetle beraber anıldığı beyitler: (ND g.337/6, g.455/3)

Âb-1 hayâta irişen buldı hayât-ı cāvîdân

Zulmet içinde kalanuñ ‘azm-i remîm içindedür (ND g.167/3)

Âbıhayât diriliğın temsiliyken zulmet/ karanlık ölümün temsilidir. Âbıhayâta ulaşan kişi sonsuz hayata kavuşurken hayat suyunu saklandığı karanlıkta bulamayan kişinin kaderi ölmektir. Üstelik suyun bulunduğu yere ulaşmak için türlü zorluklar aşmak gerekir.

Fenaya/ ölüme ulaştırarak hayat verir, dünyevilikten uzaklaştırır

Bahr-ı fenâda fânî ol gör ki ne hoş hayât olur

Âb-1 hayât imiş fenâ gerçi adı memât imiş (ND g.96/1)

Âbıhayât bakilik veren bir özellik taşımasının yanı sıra fenaya/ ölüme de ulaştırarak bambaşka bir hayat verir. Âbıhayâtın bağışladığı hayatın dünya hayatından farklı olduğu buradan anlaşılır. Zira hatırlanacak olursa Hızır’ın da ölmezliğe kavuşmakla birlikte göğe yükseldiği rivayet edilir. Yani âbıhayâtın bahsettiiği ölmezlik, bu dünyaya ait değildir.

Bekâya ulaştırır

Hızır kimi içdi hayât-âbını

Cân u teni cümlesi oldu bekâ (ND g.2/8)

Ölmezlik kazandırması dirilik suyunun en bilindik özelliği olarak şiirlerde yer alır. Yukarıdaki dizelerde her kim ilahi aşk şarabının verildiği meyhaneye girip orada sunulan hayat suyundan içerse canının bedeninin tümüyle bekaya ereceği, Hızır gibi ölmezliğe kavuşacağı ifade edilerek ilahi aşk şarabı âbıhayâta benzetilir.

Allah’ın el-Hayy ismiyle nitelenir, dudaktadır, devadır

Hî hayât irdi lebüñden Hızır u ‘İsâ oldu hayy

Derd-mend ‘aşıklarauñ derdine oldu çoh devâ (ND g.4/6)

Nesîmî’nin yazdığı elifname türünden gazelde yârin dudağından erişen hayat sayesinde Hızır ve Hz. İsa’nın Allah’ın el-Hayy isminin hakikatiyle vasıflandığı söylenir. Nitekim tasavvufta ölmezlik suyu Allah’ın el-Hayy ismiyle nitelendirilir (istiare). Dolayısıyla kişi bu sıfatı öz vasfı haline getirmeye çalışır. Hızır ile İsa bunu

başarmıştır. Dudak âbıhayâtın kaynağıdır¹¹⁴⁶ ve devadır. Ayrıca Hızır ve Hz. İsa'nın sevgilinin dudağından âbıhayâtı içtiği çıkarımına ulaşılır.

Zulümatta gizlidir, içeni cennete götürür

Nun nihân oldu lebünde çeşme-i âb-ı hayât

Her kim içdi vâcib oldu cennetü'l-me'vâ aña (ND g.4/25)

Gizli olması, zulümatta bulunması ölmezlik suyunun bir diğer özelliğidir. Nesîmî'nin yazdığı elifname türünden gazelde “dudağın nun (ن) harfinin noktası gibi gizli oluşu” ile “âbıhayâtın zulümât içinde gizli oluşu” arasında bağ kurulur. Her kim bu gizi aşmayı başarıp o dudağa/ âbıhayâta ulaşırsa Me'va cennetleri ona nasip olacaktır, denir. Buna göre âbıhayat; içeni cennete ulaştırır, gizlidir, sevgilinin dudağındadır ve arzu nesnesidir denilebilir.

Herkese görünmez, ulaşmak için dünyevi sıfatlardan sıyrılmak gerekir

Dîvün libâsını koy Hızır ile yoldaş ol kim

Zulmetde zâhir olmaz hayvâna âb-ı hayvân (ND g.326/11)

Ifritin elbisesini bırak Hızır ile yoldaş olmaya bak, çünkü hayvana zulmetteyken âbıhayât görünmez.

Âbıhayâtın kendine has ve simgeleşmiş pek çok özelliği bulunur. Mesela herkese görünmez çünkü zulmettedir. Onu bulmak için Hızır'a yoldaş olmak gerekir. Ona kavuşmak için devler, ifritler ve hayvanlarla (canavar) karşılaşmak gerekebilir. Fakat bu engellerle oyalanmadan ve onlara takılmadan asıl hedefe gitmek lazımdır. Âbıhayâta ulaşmak kişinin hayvan (dev) sıfatından soyunmasını gerektirir. Burada ayrıca Hızır'a yoldaş olma görevi yüklenmiştir.

Tatlıdır, susuzluğu giderir

Leblerüñ şerbetine çeşme-i hayvân susadı

Sulu incülerüne teşne kimi cân susadı (ND g.402/1)

Ölmezlik suyunun başka bir özelliği lezzet bakımından tatlı olmasıdır. Şairler onu bu yönüyle ele alıp türlü türlü kıyaslamalar yapar: (*Ey sevgili!*) *Dudaklarının*

¹¹⁴⁶ Dudağın âbıhayâta teşbih edildiği beyitler: (ND g.13/8, g.57/1, g.60/1, g.94/3, g.111/9). Dudağın âbıhayâtle anıldığı beyitler: (ND g.21/3, g.26/1, g.29/4, g.94/2, g.164/5).

şerbetine âbıhayât susadı, sulu incileri andıran dişlerine¹¹⁴⁷ susuz kalmış can susadı. Âbıhayatın bir özelliği susuzluğu gidermesi ve içeni kandırmasıdır. Fakat âbıhayât da yârin dudağına susar şekilde tasvir edilerek bir yandan tezyife uğrar.¹¹⁴⁸ Çünkü tatlılık yönüyle yârin dudağı ondan üstündür.

Yârin dudağından akan salyadır

Agzuñ yiri kand ü âb-ı hayvân

Her çeşme suyu zülâl olur mı (ND terc.II-1/7)

(Ey sevgili!) Senin ağzının olduğu yer şekerdir ve âbıhayâttır; her çeşme suyunun zülâl olması mümkün mü?

Yârin dudağını, ağzını, salyasını âbıhayât olarak nitelemek gelenektir.¹¹⁴⁹ Nesîmî ayrıca yârin dudağının şeker olduğunu söyleyerek âbıhayâtın tadını tarif etmiş olur.¹¹⁵⁰

Teskin eder

İnallahuñ odın çün kim yañağuñ şevkı yandurdı

Leb-i la'lüñden âfâkı hayâtuñ âbına bandur (ND g.58/5)

Devletüñ devrânı geldi derde dermân buldum uş

Şevka yanmış câna Hakdan âb-ı hayvân buldum uş (ND g.205/1)

Âbıhayât özünde bir çeşit su olması hasebiyle söndürme, teskin etme hassasına sahiptir: Yârin yanağının arzusu “inallah”ın¹¹⁵¹ ateşini körükleyip hararetlendirmiştir. Bu sebeple (yanan) ufukları/ varlık âlemini yârin dudağından kaynayan hayat suyuna bandırmak gerekir. Allah’ın inayeti şekline bürünen âbıhayât, yürekteki yangını teskin ederek âşığın derdine derman olur.

İstedi la'lüñ firâkı cānumı yahmag velî

¹¹⁴⁷ Sevgilinin dişinin sulu yani körpe inci şeklinde nitelendiği beyit için bkz. (ND g.415/7)

¹¹⁴⁸ Âbıhayâtın sevgilinin dudağına, saçına, ayağının tozuna, yüzüne vb. güzellik unsurlarına susaması hakkındaki beyitler: (ND g.402/2-3, g.402/9-10)

¹¹⁴⁹ Yârin dudağının istiare aracılığıyla zülale benzetilmesine dair bkz. (ND g.364/3), bu iki kavramın birlikte geçtiği beyit için bkz. (ND g.364/3)

¹¹⁵⁰ Âbıhayâtın tatlı oluşuna dair bkz. (ND tuy.169)

¹¹⁵¹ İnnallah: Şüphesiz Allah

Şevka yanmış cāna la‘lün āb-ı hayvān oldu gel (ND g.236/3)

(Ey sevgili!) Lal taşını andıran dudağının ayrılığı canımı yakmak istedi, fakat aşkın verdiği şevk ile yanan gönle senin dudağın âbıhayât oldu, gel.

Ateş¹¹⁵² ve şevke karşıt gösterilen âbıhayât yârin dudağından gelir¹¹⁵³ ve aşk yüzünden yanan canı teskin eder.¹¹⁵⁴

Kifayetsizdir

Şol Hızır bî-çâre içmiş āb-ı hayvān didiler

Tā lebūn ‘aynına irmez yohdur anuñ hanesi (ND g.424/5)

Dirilik suyu kimi zaman yetersiz görülür: *Hızır çaresizliğinden dolayı âbıhayâtı içmiş dediler, (ey sevgili) senin dudağının kaynağına erişinceye kadar o evsiz barksız dolaşmaktadır.* Sevgilinin dudağına ulaşamayınca çaresizlikten dolayı âbıhayâtı içtiği iddia edilen Hızır, bir nevi deli divane şeklinde görülebilir. Çünkü Hızır arzuladığının peşine düşünce evsiz barksız kalmış gösterilir. Ölmezlik suyu ona kâfi gelmemiştir.

Fedakârlık gerektirir

Ger ni’met-i cāvidān dilerseñ

Hayvānlara koy bu āb u kâhı (ND g.421/6)

Âbıhayât, uğruna fedakârlık göstermeyi gerektiren bir nimet şeklinde nitelenir: *Eğer ölmezlik nimetine ulaşma arzusu çekiyorsan bu suyu ve köşkü hayvanlara bırakmalısın.* Ölmezlik nimeti olan âbıhayâta ulaşmak için vazgeçilecek iki değer sıralanır: köşk ile su. Bunlar dünya yaşamının rahatlığını, varsıllığı temsil eden öğelerdir. Bahsi geçen “hayvan” ifadesi canlıları temsil edip akıl yoksunluğuna da göndermedir. Ayrıca kelime âbıhayvân deyişiyle çağrışım yapacak şekilde kullanılır.

Aydınlığın temsilidir, karanlıkta bulunur

¹¹⁵² Âbıhayâtın ateş/ ayrılık ile zıt anlamda anıldığı beyitler: (ND g.233/1, g.313/2), birlikte anıldığı beyitler: (ND g.446/3)

¹¹⁵³ Âbıhayâtın yârin dudağında olmasıyla ilgili bkz. (ND g.245/1, g.254/4, g.254/10, g.257/1, g.259/10, g.297/6, g.304/1, g.305/4, g.322/1, g.327/1, g.345/6, g.368/1, g.383/3, g.401/1, g.405/5, g.426/9, g.431/6, g.447/8, g.454/1, terc.III-1/2, terc.III-2/4, terc.III-6/2, terc.III-7/9, tuy.168, tuy.312)

¹¹⁵⁴ Âbıhayâtın teskin edişine dair bkz. (ND g.446/3)

Zulmetüñ devrânı geçdi oldı çün Hızır ‘ıyân

Şimdi sordum leblerüñden çeşme-i hayvân gelür (ND g.51/2)

Işık ve karanlık arasındaki zıtlık konu ölmezlik suyu olunca âbıhayât ile zulümat ilişkişi üzerinden ele alınır. Örneğin âbıhayât her ne kadar karanlıklar içinde bulunsa da nasibinde onu bulmak olan kişiye (Hızır) aydınlık içinde görünür. Yârin dudağında olduğu söylenen hayat suyu ışıkla/ aydınlıkla bağdaştırılmış ve bu haliyle zulmette (karanlık) olduğu ifade edilmiştir.

Tehlikelidir, başlangıçsız ölümsüzlüğe ulaştırır

Hayvânı ister iken zulmâta gark olursan

Yârûñ lebinden içmek lâ-ibtidâ bekâdur (ND g.48/5)

Kişi diriliği isterken zulmet karanlığına gark olabilir. Fakat bilinmelidir ki yârin dudağından içmek başlangıçsız bir ölümsüzlüğe denk düşer.

Beyitte âbıhayât; zulümattadır, arzu nesnesidir, başlangıçsız bir ölümsüzlük verir ve sevgilinin dudağı ile alakalıdır.

Âbıhayâtın güneşi ilahi tecellilere remizdir

İy yüzüñ meydân-ı vahdet v’ey saçuñ fethün karîb¹¹⁵⁵

Sendedür âb-ı hayâtuñ şemsi küllî iy habîb (ND g.12/1)

Ey yüzü vahdet meydanı olan ve ey saçı yakın bir fetih vaat eden sevgili, âbıhayâtın güneşi tamamen sendedir ey sevgili.

Şems Arapça, güneş demektir. Tasavvufta ise ulûhiyyetin ortaya çıkış yeri şeklinde değerlendirilir. “Güneş, diğer unsurî varlıkların aslıdır. Allah, varlığın tümünü, güneşte remz halinde yarattı. Tabii güçler, onu, Allah’ın emriyle yavaş yavaş varlığa çıkarır. Güneş sırların noktası ve nurların dairesidir.” (Cebecioğlu,

¹¹⁵⁵ “Seveceğiniz başka bir kazanç daha var: Allah’tan bir yardım ve **yakın bir fetih (Mekke’nin fethi)**. (Ey Muhammed!) Mü’minleri müjdele!” (Saf 61:13; 27)”, “Şüphesiz biz sana apaçık **bir fetih** verdik.” (Feth 48:1), “Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara **yakın bir fetih** ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Feth 48:18-9), “Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmiş veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka **yakın bir fetih** daha verdi.” (Feth 48:27), “Fethi, bir kısım Kuran yorumcuları Mekke’nin fethi olarak anlamışlardır. Bunlardan çoğu Hudeybiye sulhunun ihbarı olduğu görüşüne varmışlardır. [... Nitekim] Mekke feth olunmuştur. Misli görülmedik bir yardım edilmiş, İslam bütün dinlerden üstün kılınmıştır.” (Yılmaz, 1992: 19)

ty.: 251). Âbıhayâtın güneşinden kasıt, ilahî tecellilere kaynaklık etmesiyle ilgili olmalıdır. Beyitte yaratılış bakımından zıt görünen güneş ile su (âbıhayât) bir arada kullanılmıştır.

Karanlıkta olması kıymetini vurgular

Cemâlûñ pertevi nûrı münevver kıldı âfâkı

Tudaguñ âb-ı hayvândur saçuñ zıllında pinhândur (ND g.57/6)

İy ki zülfi zulmetinden isteyen âb-ı hayât

Gör ki men yâruñ lebinde âb-ı hayvân buldum uş (ND g.212/5)

Dudak âbıhayâtı sunan bir kaynağa benzetilir. Ufka kadar her yeri aydınlatan yârin cemalinin nuru, bu kaynağı ayan etmeye çalışsa da saçın kara(n)lığı onu gizlemesini bilir.¹¹⁵⁶ Kıymetli şeylerin karanlık yerlerde saklanması âdetine beyitte üstü kapalı şekilde göndermede bulunulduğu söylenebilir.

Şeriat ve tarikat mertebeleriyle ilgilidir

Şerî'at emrini mürşid idin tarîkata gir

Kim ol tarîkat ilen sen içesen âb-ı hayât (ND g.20/2)

Arapça yol, su kanalı demek olan şeriat, dinin hukuki yönünü belirtir. Nesîmî, bir su kanalını andıran şeriatın yolundaki emirlerin mürşit edilmesi gerektiğini söyler. Bunun için ise tarikata (yol) girilmesi gerektiğini savunur. Zira girilecek olan o tarikat (yol) ile âbıhayâtın içilebilecektir. Tasavvufta dört kapı, dört mertebe bulunur: şeriat, tarikat, hakikat, marifet. Bunların hepsi birbirine bağlıdır ve hepsinin temelinde şeriat vardır. Şeriat olmadan tarikat, hakikat ve marifet olmaz. Dolayısıyla hepsinin başı, şeriat olup bunun gereği de İslam'ı kurallarına göre iyi yaşamaktır. Yukarıdaki dizelerde şeriatın “su yolu/ yol” manası ile tarikatın “yol” manasından hareketle âbıhayât arasında yakınlık bulunur. Tarikat sayesinde âbıhayât içildiği söylenir.

Kifayetsizdir

¹¹⁵⁶ Sevgilinin dudağındaki âbıhayâtın akar halde ve gizli oluşu konusunu işleyen beyit için bkz. (ND g.44/3).

‘Ârz iderseñ kâmetüñi haşr olur yevmü’l- hisâb

Söylesen kevser lebünden mahv olur âb-ı hayât (ND g.24/5)

Kevser ile ölmezlik suyunu karşılaştırmak yine klasik şiirde örneğine sıklıkla rastlanan motiflerdendir. Sevgilinin Kevser¹¹⁵⁷ özellikli minicik dudağı âbıhayâtla mukayese edildiğinde onu adeta yok eder. Bu bakımdan âbıhayâtın tezyif edildiği anlaşılır.

Tatlılık bakımından kifayetsizdir, utanır

Çeşme-i hayvân hacildür leblerinden dâ’imâ

Âb-ı kevser şerbeti şîrîn tudagından gelür (ND g.52/3)

Lebün katında ki andan utanır âb-ı hayât

Şeker sözüñ ne diyem çün mükerrer olmışdur (ND g.128/2)

Tatlı, şerbetli tadıyla âbıhayât yârin dudağının sunduğu Kevser’in/ şeker sözün yanında sönük kaldığı için utanmış halde tasvir edilir. Ölmezlik suyunun utanması hadisesinde teşhis sanatı mevcuttur.¹¹⁵⁸

Âşık yârin dudağındaki Kevser’den âbıhayât bulur

Çün tudaguñ kevserinden bulmuşam âb-ı hayât

Selsebîlün ‘aynıyam Hızruñ zülâli mendedür (ND g.140/5)

Kevser suyu dışında zemzem, selsebil, ayn, zülal suyu da âbıhayâtla birlikte beyitlerde anılır. Çok defa da âbıhayât ile aralarında benzerlik kurulur. Aşağıda sevgilinin dudağındaki Kevser’den âbıhayât bulan âşık motifi işlenmiştir.

Hızır ve Hz. İsa ile anılır

Lâm la’lün cür‘asından ‘âlemi mest eyledi

Kâfî gördüm Hızır-ı ‘Îsâdan içen buldı hayât (ND g.27/4)

Âbıhayâtı içerek ölmezliğe kavuşan Hızır ile ölüleri nefesiyle diriltlen Hz. İsa, “hayat vermek” konusu açıldığında sık sık beraber anılır.

¹¹⁵⁷ Kevser suyunun yârin dudağıyla mukayeseye tutulup tezyif edildiği beyit örneği için bkz. (ND g.441/1)

¹¹⁵⁸ Dirilik suyunun utanması konusunu işleyen beyit için bkz. (ND g.364/6)

Sevgiliye vuslatla bulunur

Hızır ile ‘Îsâ nigârâ buldı vasluñdan hayât

Vasluña kimdür diyen kim çeşme-i hayvân degül (ND g.231/6)

Ey resim gibi güzel sevgili, Hızır ile Hz. İsa sana kavuşunca hayat buldu, vasluña âbıhayât değildir diyen de kimmiş?

Âbıhayâtın sevgiliye¹¹⁵⁹ vuslatla bulunduğuş¹¹⁶⁰ söylenir.

Aşk sırrını anlayanlarca bilinir

Hayâtı Hızır ile ‘Îsâ bilür ‘ârif neçe bildi

Rumüz-ı ‘ışk ile irdi tudaguñ ‘ayn-ı âbından (ND g.333/2)

Hayatın ne olduğunu Hızır ile Hz. İsa bilir, onu arifler bilmez; (çünkü ey sevgili) dudağının suyunun gözünden (kaynak, göze) çıkan aşk remzi ile ona eriştiler.

Arifler tarafından bilinmediğı söylenen âbıhayâtı yalnızca iki kişinin bildiğı söylenir: Hz. İsa ile Hızır. Ölmezlik suyunu bilmeyişin nedeni bu suyun “sır” hükmünde bulunmasıdır. Ona ulaşmak, sırrı yani aşkı bilmekle mümkündür. Yalnızca ilimden yana feyizlenmek yetersiz görülerek ilim ile aşkın beraber öğrenilmesi gerektiğı dirilik suyu motifi üzerinden verilmiştir.

Âbıhayâtın verdiği dirilik sevgilinin dudağından kaynakayan şaraptadır

Dem-i ‘Îsâ ölü dirildür ammâ

Demüñden Hızır ‘Îsâ diridür (ND g.113/9)

Zü’l-hayât oldı lebüñden Hızır u ‘Îsâ lâ-yemüt

Gör bu kudret-mu‘cizi kim la‘l-i sırâbindadır (ND g.141/2)

Can bahşetmek yönüyle klasik Türk şiirinde başat iki temsil Hz. İsa’nın nefesi ile âbıhayâttır. Bu ikisinin bulunduğu mevki ise sevgilinin dudağıdır. Onun dudağında ölümsüzlük bahşeden, ölüleri diriltten bir şarap vardır. Bu şaraptan her kim içerse diriliğe kavuşur. İşte Hz. İsa ile Hızır’ın adıyla beraber anılan dirilik yârin

¹¹⁵⁹ İstiare aracılığıyla sevgilinin âbıhayât olarak anıldığı beyitler: (ND g.233/1, g.245/1, g.246/1, g.274/14, g.305/4, g.305/4, g.3313/2)

¹¹⁶⁰ Âbıhayâtın sevgiliye vuslatla bulunacağına dair beyitler: (ND g.233/1, g.274/14, g.297/6). Âbıhayâtın vuslata teşbih edilmesine dair bkz. (ND g.444/1, g.446/3, tuy.312)

(dudağının) şarabından kaynaklanır. Dolayısıyla dirilik bahşetmede âbıhayâtla nefestense evveliyat ona ait görülür.

İlahidir, melekler âbıhayât içmeye çağırır, şarapla özdeşleştirilir

Yine ehl-i ferîşteler gökden

Çağırur nûş-bâd âb-ı hayât (ND g.31/32)

Melek ehlinin gökten âbıhayât içmeye çağırması ifadesinden âbıhayâtın ilahi özellikte olduğu çıkarımına ulaşılabilir. Bu beyitte dirilik suyunun şarap manasında kullanıldığı görülür.¹¹⁶¹

Vuslata ermek âbıhayâtı bulmakla özdeşleştirilir

Çün Nesîmînüñ makâmı vasl-ı yâr oldu bu gün

Hoş hayâtı-ı câvidân buldı yûri cânân gelür (ND g.51/8)

Vuslatta ölümsüzlük vardır. Dolayısıyla vuslat âbıhayâtı bulmaya benzer.¹¹⁶²
Hem vuslat hem de âbıhayât, aranan arzu nesnelere dir.

Vuslatla ayniyet içerir

Hızruñ hayâtı gör neçe zulmetde zâhir oldu kim

Kevser lebüñdür ‘âşîka cân ile hem cânân budur (ND g.54/2)

Lebüñe ehl-i nazar çeşme-i hayvân didiler

Gerçi uçmag hürîsi cümle aña cân didiler (ND g.87/1)

Yârin dudağı âşîğa hem can hem de cananı bahşeder. Dolayısıyla vuslat anında dudak/ âbıhayât hem can hem de canan demek olur.

Ebedi yaşamın temsilidir, yeşil renkle ilgilidir

Çün Nesîmî câvidânî yâr ile buldı visâl

Koy neçe dönerse dönsün bu yaşıl dolâblar (ND g.90/9)

¹¹⁶¹ Beyti yorumlarken bir önceki beyte bakılmıştır: (ND g.44/31). Şarapla âbıhayâtın birbirine benzeştirildiği beyit için bkz. (ND g.95/17), âbıhayâtın şaraba benzetildiği beyit için bkz. (ND g.174/2)

¹¹⁶² Âbıhayâtın sevgiliye vuslatla bulunacağına dair bkz. (ND g.97/11)

Yeşil/ yeşil yaş-(amak) kelimesinden türemiştir. Dolayısıyla yeşil renk yaşamı, canlılığı, gençliği, tazeliği, yaşamı, doğumu, var olmayı, doğayı ve denizi temsil eder. Nitekim Hızır/ Hıdır Arapça “ahdar” yani “yeşil, yeşillik yer” ile aynı kökten gelir. Bu manada Hızır’ın bastığı yahut oturduğu yerden yeşil otların filizlendiğine inanılır. Klasik Türk şiirinde yeşil ile Hızır, âbıhayât, cavidanlık vb. birlikte anılarak çağrışımlar yapılır, çeşitli söz oyunları sergilenir. Âbıhayâtın sevgiliye kavuşmakla bulunacağına inanılır.

Sakal ve dudak “Hızır ile âbıhayât”a temsildir

La‘lûni hattun ile sormuşam ervâha anı

Hızır ile çeşme-i hayvân didiler gerçek imiş (ND g.201/2)

Sevgilinin türlü güzellik unsurlarıyla ölmezlik suyu arasında benzerlik kurulduğu görülür. Bunların en sık rastlanılanı dudakta/ ağızda âbıhayât bulunmasıdır. Örneğin dudak çeşme-i hayvanın (âbıhayâtın) temsili iken Hızır da kelime manası ile ota/ sakala benzetilir.

Sevgilinin dudağıyla eş mizaçtır

Âb-ı hayvânun mizacı kevserün hâsiyyeti

Selsebilün zevki yâruñ la‘l-i cullâbındadır (ND g.141/8)

Âbıhayâtın mizacını bulmak için sevgilinin dudağına bakmak gerekir. Zira onu bulmak ancak yârin dudağına vuslatla olur. Kevser, selsebil ve gülsuyu ile âbıhayât tenasüple kullanılır.

Varlığına susanır, zulmettedir, arzulanır, hasreti çekilir

Hızır eger zulmetde ister çeşme-i hayvânını

Susamış müştâka la‘lûñ âb-ı hayvân oldı gel (ND g.235/7)

(Ey sevgili!) Hızır zulmetteyken senin dudağındaki âbıhayâtı ister, çünkü ona susamış ve hasret kalmış kişilere göre senin lal taşına benzeyen dudağın âbıhayâtıdır, gel.

Zulmette bulunan,¹¹⁶³ varlığına susanan,¹¹⁶⁴ hasreti çekilen, Hızır tarafından istenilen bir arzu nesnesi¹¹⁶⁵ denilebilecek âbıhayât tüm bu özellikleriyle yârin dudağıyla benzeştirilir.¹¹⁶⁶

Yârin dudağında gezer, su taşıyan sakaya benzer

Lebûñ kim Mısır-ı cāmi‘dür içinde

Sakādur çeşme-i hayvānı gördüm (ND g.263/7)

Yârin dudağının Mısır’a benzetildiği dizelerde bu memleketin içinde âbıhayâtın sakalık (su ulağı) yaptığı söylenmektedir (teşbih, teşhis). Mısır bilhassa Nîl Nehri ile hayat bulmasıyla dillere yerleşmiştir. Uzunluğu, büyüklüğü, hayat vericiliği, çölün/ ölümün kıyısında bulunması vb. türlü yönlerden Mısır’ın simgesi Nîl nehri sevgilinin dudağına benzetilir. Bilhassa hayat vermesi özelliği onun ile âbıhayât arasında bağlantı kurulmasını sağlar. Burada şair âbıhayâtı bir sakaya benzetip onun Mısır’da dolandığına yani yârin dudağında âbıhayât dolaştığına işaret eder.

Ölüyü diriltir

Görün bu çeşme-i hayvān-lebi ki şânında

Gelüpdür âyet-i yuhyi’l-izāme ve hiye rahîm¹¹⁶⁷ (ND g.276/3)

Bu âbıhayât dudaklı sevgiliyi görün zira ‘çürüyüp dağılmış kemikleri kim diriltebilir’ ayeti onun şanından gelmektedir.

Yârin dudağından gelip ölüleri diriltiren arzu nesnesi âbıhayât ile Yasin suresinin 78. ayeti bağdaştırılır.¹¹⁶⁸

¹¹⁶³ Âbıhayâtın zulmette oluşuyla ilgili bkz. (ND g.254/4, g.254/10, g.259/10, g.356/6, g.398/4) (+ ND g.306/17, g.431/6, g.446/3, terc.I-2/4, terc.III-6/2)

¹¹⁶⁴ Âbıhayâtın varlığına susamaya dair bkz. (ND g.233/1, g.254/4, g.254/10, g.313/2, g.345/6, g.364/3, g.368/1, g.383/3)

¹¹⁶⁵ Âbıhayâtın arzu nesnesi oluşu hakkındaki beyitler: (ND g.254/10, g.274/14, g.313/2, g.345/6, g.364/3, g.383/3, g.398/4, g.454/8)

¹¹⁶⁶ İstiare yoluyla sevgilinin dudağının âbıhayât şeklinde anılmasına dair bkz. (ND g.401/9, terc.I-6/5) sevgilinin dudağının âbıhayâta benzetilmesine dair bkz. (ND g.444/12, g.445/3, g.445/6, g.447/8, terc.III-6/2, tuy.12, tuy.99, tuy.169), sevgilinin dudağı karşısında âbıhayâtın tezyif edildiği beyitler: (ND g.413/2, g.431/6)

¹¹⁶⁷ “Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: ‘Çürümüşlerken kemikleri kim dirilecek?’” Yasin 36:78.

¹¹⁶⁸ Âbıhayâtın diriltme, hayat verme, can olma ve ölmezlik kazandırma özelliğine değinen örnekler: (ND g.60/1, g.297/6, g.383/3, 444/12, g.447/12, terc.I-7/5, terc.III-2/4, tuy.312)

Yârin dudağındaki âbıhayât hakiki âbıhayâttan üstündür

Çün lebûñ âb-ı hayâtı hâsıl oldu Hızırına

Zulm ola zulümâta varmak çeşme-i hayvân için (ND g.330/7)

(Ey sevgili!) Senin dudağının âbıhayâtı Hızır'ın karşısına çıktı; (hal böyleyken) âbıhayâtı bulmak için zulümata varmak adeta zulüm olur.

Nesîmî bu beyitte iki tür âbıhayâtın varlığına değinir. Biri zulümatta olan ve bulunması zor olan¹¹⁶⁹ âbıhayâttır. Diğeri ise sevgilinin dudağındakidir. Hızır sevgilinin dudağındaki âbıhayâtle karşılaşınca amacına erişmiş olur.¹¹⁷⁰ Artık zulümata girip öteki âbıhayâtı aramasına gerek kalmaz. Yârin dudağındaki âbıhayât, zulümatın zorlukları içindeki âbıhayâttan üstün tutulur.

Ölmüşü diriltir, ölmezlik verir, kadeh ölçüsünce içilir, şaraba benzer

Nesîmî cām-ı la'lüñden içüpdür bir kadeh haydür

İrişmez mevt aña n' için kim irdi âb-ı hayvâna (ND g.361/6)

(Ey sevgili!) Nesîmî senin lal taşını andıran dudağından bir kadeh içip dirilmiştir; ona artık ölüm erişmez çünkü âbıhayâta ulaşmıştır.

Ölmezlik veren âbıhayât aynı zamanda ölmüşü diriltme hassasına da sahiptir. Kapalı istiareyle dirilik suyu sevgilinin dudağında bulunan şaraba benzetilir.¹¹⁷¹

Yârin yakutu hatırlatan dudağına benzer, Hızır içine/ üstüne düşmüştür

Yâküt u reyhânî hatuñ iy küt-ı cân la'l-i lebûñ

Şol nev'a düşmişdür kim ol Hızır âb-ı hayvân üstine (ND g.379/5)

Ey canın gıdası sevgili, lal taşına benzeyen dudağının yakutu ile reyhanî sakalın tıpkı âbıhayâtın üstüne düşen Hızır'ı andırır.

Yakut¹¹⁷² ve lâl gibi kızıl renkli ve kıymetli unsurlarla ilişkilendirilen sevgilinin dudağı sık sık âbıhayât şarabına benzetilir. Koyu rengi yahut reyhanvarî

¹¹⁶⁹ Âbıhayâtın gizli olmasından dolayı bulunmasının zor oluşuna dair bkz. (ND g.405/5, tuy.168)

¹¹⁷⁰ Âbıhayâtın Hızır tarafından bulunması hakkında bkz. (ND terc.III-2/4)

¹¹⁷¹ Âbıhayâtın istiare aracılığıyla şaraba benzetildiği diğer beyitler: (ND g.444/12, g.445/3), ölmezlik suyu ile şarabın birlikte geçtiği örnek için bkz. (ND terc.III-1/2)

¹¹⁷² Âbıhayâtın yakutla anıldığı örnek için bkz. (ND tuy.168)

kokusuyla ele alınan sakal¹¹⁷³ ise Hızır'ın adıyla (Hızır/ Hıdır Arapça “ahdar” yani “yeşil, yeşillik yer” ile aynı kökten gelir) ve bastığı/ oturduğu yerden yeşil otların filizlenmesiyle ilişkilendirilerek bu ikisi arasında benzerlik kurulur. Beyitte söylendiğine göre Hızır âbıhayâtın üstüne düşmüştür.

Hayali kurulum, yârin dudağına benzetilmemelidir

Âb-ı hayvânı la‘lûne teşbîh

Eyleyenler zehî hayâl-i muhal (ND terc.III-6/3)

Dudak ile âbıhayât ilişkisi farklı yönden de ele alınır: *(Ey sevgili) Âbıhayâtı senin lal taşı özellikli dudağına benzetenler ne gariptir ki boş hayal kurmuş olur.* Dirilik suyu “hayali kurulan” bir arzu nesnesidir ancak yârin dudağına benzetilmemesi gerektiği söylenir.

Yârin salyası âbıhayâtı ırmak gibi coşturur

Enhâr kimi getürdi cûşa

Agzuñ suyu çeşme-i hayâtı (ND terc.II-7/6)

(Ey sevgili!) Senin ağzının suyu âbıhayâtı ırmak gibi coşturdu.

Salya ile âbıhayât yine beraber anılan unsurlardır. Beyitte ölmezlik suyu yârin ağzının suyu tarafından etkilenerek¹¹⁷⁴ coşan ırmağa benzetilir.

Yârin ayağının toprağı âbıhayâttir

İy dehânet piste-i handânımız

Hâk-i pâyed çeşme-i hayvânımız (ND g.191/1)

Dudak dışında sevgilinin ayağının toprağı da âşık için âbıhayâttir (teşbih).

Nesîmî kendini ona benzetir, İskender ve Hızır’la anılır

Hem ‘Îsâyem hem Sikender hem menem âb-ı hayât

Hem hayât-ı Hızır buldum çeşme-i hayvân menem (ND g.266/3)

Nesîmî kendini; âbıhayâta,¹¹⁷⁵ âbıhayâtı arayan¹¹⁷⁶ İskender’e¹¹⁷⁷ ve onu bulan Hızır’a benzetir.

¹¹⁷³ Âbıhayâtın sakalla birlikte anıldığı örnek için bkz. (ND terc.III-6/2)

¹¹⁷⁴ Sevgilinin dudağının yahut dudağının suyunun âbıhayâtı etkilemesine dair bkz. (ND tuy.193)

Ölmezlik suyu Nesîmî'nin elinden çıkar

Nesîmî'nün elinden her kim içdi

İçer ol dâ'im âb-ı zindegânî (ND g.448/7)

Nesîmî'nin elinden her kim içerse o kişi daima âbıhayâtı içer.

Nesîmî ölmezlik suyunun kendi elinden çıktığını söyler.

Hızır tarafından aranıp sorulmuştur, emilerek içilir

Sorsam seni Hızır mısan iy cân

Agzuñ yiri cāvidāna geldi (ND terc.II-2/5)

Sevgilinin Hızır'a benzetildiği dizelerde¹¹⁷⁸ sormak fiili aynı zamanda emmek manasında tevriyeli kullanılır. Buna göre Hızır'ın âbıhayâtı arayıp sorması ile âşığın yârin dudağını emmesi şeklinde ilk dize iki manalı okumlanabilir.

Kevser ile selsebil ve âbıhayât cennette sunulacaktır, susuzluğu giderir

Ölmezindin her kim öldi ileri

Yolına cennet sarıya yolları

Havz-ı kevser selsebîl âb-ı hayât

Anda elbet kandura susuzları (tuy.286)

Ölmeden evvel ölen kişiye cennette sunulacak armağanlardan ikisi Kevser havuzu, selsebil olup bir de bunlara âbıhayât eklenir. Susuzluk bunlarla giderilecektir.

İçince âşığın selsebil eyler

Leblerüñden hayât-ı lem yezeli

İçeli selsebîl ü cām oldum (ND terc.III-1/2)

(Ey sevgili!) Dudaklarından âbıhayâtı içtiğimden beri selsebil ile kadeh oldum.

¹¹⁷⁵ Nesîmî'nin kendini âbıhayâta benzettiği örnek için bkz. (ND g.306/17, tuy.206)

¹¹⁷⁶ Âbıhayâtın aranıp sorulmasına dair bkz. (ND g.444/1, g.447/8)

¹¹⁷⁷ Âbıhayâtın İskender'le anıldığı beyitler: (ND g.356/6, g.401/1) âbıhayât ile İskender'in istiareyle benzeştirildiği örnek için bkz. (ND g.454/8)

¹¹⁷⁸ Hızır'ın istiare yoluyla sevgiliye benzetildiği beyitler: (ND g.245/7, g.246/1)

Bu beyitte, içeni/ âşığı selsebil eyleyen bir ölmezlik suyu tarifi verilir.

3.5.1.1.3. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Cehalet zulmeti onun mekânıdır; ilim, aydınlık, ışık sembolüdür

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât

Zulmet oldı cehl 'ilm âb-ı hayât (GMT 241)

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât

Cehl zulmetdür 'ilm âb-ı hayât (GMT 1430, 2508)

İlmin bahsettiği âbıhayât cehaletin karanlığı içinde bulunur. Bunlar hem iç içe/ yan yana olup hem de birbirine karşıttır.¹¹⁷⁹ Beyitte dirilik suyu “ilim, aydınlık, ışık” sembolüdür, cehaletle zıt anlamda kullanılır ve zulmet içinde bulunuşuna değinilir.¹¹⁸⁰

Ölmezlik verir

Bu yola varan kişiler tîz ölür

Âb-ı hayvânı içen bâkî kalur (GMT 766)

Hayat suyu, içene ölümsüzlük vermesiyle meşhurdur.

İnsanın özündeki hakikate ulaşmasından daha değerli değildir

Âb-ı hayvân isteme dirlig-içün

Asluña kavışığör birliğ-içün (GMT 788)

Kişinin özüne/ hakikatine birlik için dönmesi, âbıhayâtın vereceği ölmezlikten üstün tutulur (tezyif). İnsan özüne dönüp Hak ile bütünleşmelidir (fenafillah) ki aradaki ikilik gitsin (bekabillah). Çünkü insanın hakikatinde var olan şey Hak'la beraberliktir.

Hakiki ölümsüzlüğe iyi bir isim bırakmakla ulaşılır

Dünyâda yüz yıl eger uçar-iseñ

¹¹⁷⁹ Hızır ve âbıhayâtın birlikte geçtiği diğer beyit için bkz. (GMT 758-60)

¹¹⁸⁰ Âbıhayâtın zulmette/ karanlıkta bulunuşu hakkında bkz. (GMT 802)

Ab-1 hayvân suyını içer-iseñ (GMT 790)

Papağan söylediği sözlerin güzelliğiyle böbürlenirken hüthüt kuşu onu uyarır, gururun kötülüklerine dair arkadaşına öğüt verir. Papağan ölümsüzlük suyunu içip yüzyıl dahi uça eninde sonunda ölecektir. Gerçek ölümsüzlük geriye iyi bir isim bırakmaktan geçer. Dolayısıyla ölmezlik suyu tezyife uğrar ve ölüme çare olmadığı belirtilir.

Dîvân yazmak hayat suyundan içmektir

İşbu çeşme çeşme-i hâyvân-durur

Bundan içen ‘ömri cāvîdân-durur (GMT 2601)

Âb-1 hayvân adı sözdür dünyâda

Sözsüz adsuz bellüdür kim er n’ide (GMT 2602)

Ölümsüzlüğü bu dünyada elde etmenin bir yolu, “Dîvân (eser)” bırakmaktır. Yazılan eserin çeşmeye, eserdeki sözlerin bu çeşmeden kaynaklı âbıhayâta benzetildiği beyitte, “Dîvân yazmak hayat suyundan içmektir” denilir.

Eser bırakmakla eş tutulur, kıymetçe bilinmezlik içerir

Varlığıyla yokluğu yeksân-durur

Çün bilinmedi ki ne hayvân-durur (GMT 2614)

Dünyada bir kitap/ Dîvân yazıp bırakmayan kişinin varlığı da yokluğu da aynı mesabededir. Böyle birisi, ömrü boyunca hayat suyunu bilmeden yaşamış gibidir. Dizelerde Dîvân/ eser âbıhayâta benzetilir, ölmezlik suyunun kıymetinin bilinmezlik yönü vurgulanıp varlık-yokluk ile aralarında tenasüp sağlanır.

Eser bırakan kişi âbıhayâttan içmiş olur, şarap özelliklidir

Hızır gibi ister-isen bākılık

Âb-1 hayvândan bize kıl sākılık (GMT 2654)

Hızır gibi bakılığa ulaşmak isteyen kişinin âbıhayâttan içmesi yani bir eser yazması gerektiği anlatılır. Eser (Dîvân) âbıhayâta, âbıhayât ise şaraba benzetilir.

3.5.1.1.4. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Sevgilinin güzelliğine bakmaktan ve aşktan daha değerli değildir

Benüm katumda ol âdem degül ü hayvândur

Kim anı koya vü isteye âb-ı hayvanı (HMSN 1224)

Her kim aşkı da yârin cemaline nazar etmeyi de bırakıp âbıhayâtı isterse o benim katımda insan değil ancak hayvandır, manasındaki beyitte âbıhayât tezyife uğrar.

Aşkın güzelliğini yansıtır, karanlıkta olması kusur değildir, başkasını ayıplamayanlarca keşfedilir

Nîte olmaya kimse ayın bayın

Ki bula karañuda bengü suyun (HMSN 1899)

Nevbahar, Süheyl’e tekrar kavuşmayı beklerken endişelenir, yemeden içmeden kesilir, aklını bir türlü toplayamaz. Gönlüne söz geçiremez. Süheyl durumu öğrenip hayret eder, onu zar zor anlar fakat hiç ayıplamaz. Hal böyleyken Hoca Mes‘ud “başkasını ayıplamayan kimse karanlıkta âbıhayâtı bulabilir” diyerek durumu misalen anlatır. Âbıhayâtı gizleyen karanlık adeta onun ayıbı/ kusuru gibi görülse de aynı zamanda içinde değerli bir unsur (âbıhayât) barındırdığı için bir ayıp sayılmamalıdır. Nevbahâr’ın kusuru gibi görünen endişeli hali aslında aşkının (âbıhayâtın) güzelliğini, büyüklüğünü yansıtır ve bunun ayıplanacak bir yönü yoktur. Aşk âbıhayâta istiare edilirken zulmette bulunması âbıhayâtın ayıbı (kusurlu yönü) değildir, denir.

Sofranın zenginliğini vurgular

Kamu dürlü ni‘metler anda-y-idi

Meger bengü suyu-y-ile kuş südi (HMSN 2114)

Âbıhayât bir sofranın zenginliğinden kinayedir. Düzenlenen bir şölende yiyecek çeşitliliğinden bahsedilirken bu maksatla kuş sütünden bengi suya kadar her şeyin bulunduğu söylenir.

En güzelin temsilidir, kifayetsizdir, şaraptır

Eger oladuk rîş ü yâ karagu

Olur âb-ı hayvân elinden agu (HMSN 2127)

En güzel şey (âbıhayât bile olsa) yaralı yahut gözü hasta kişiye zehir gelebilir, manasındaki beyitte âbıhayât sakinin sunduğu şaraba temsildir.

Güzellik temsilidir

Bıñar katına vardıldı kendüzi

Çü yüzine bakdı bıñaruñ gözi (HMSN 3325)

Anuñ lutfını göricek oldı mât

Ki bıñar idi ol bu âb-ı hayât (HMSN 3326)

Nevbahâr zıfâf öncesi yıkanma geleneği bahanesiyle pınar başına gider. Oradaki pınarın gözü (kaynak, memba ile göz anlamlarıyla kinayeli kullanılmış) genç kızın yüzüne bakar ve kızın letafetini, güzelliğini görür görmez mat olur (tezyif). Zira genç kız bu pınarın yanında âbıhayât gibidir (teşbih, mukayese, yüceltme).

Kıymetlilik temsilidir, şaşkınlık yüzünden yere döktürülür, heba olur

Ne var şâh iseñ oladuñ anda mât

Dökeydüñ elinde_olsa âb-ı hayât (HMSN 3946)

Kaytas'a su getirmeye giden köle, oradaki havuz suyunun yansımada Nevbahâr'ın suretini görür. Akli başından gider, götüreceği suyu geciktirir. Kaytas ona çok kızar fakat köle müşahede ettiği sureti anlatır. Şayet o sureti görseydi kendisinin dahi şah kimliği ile mat olacağını, elinde âbıhayât olsa onu şaşkınlıkla dökeceğini söyler. Beyitte havuzdaki suyun yansıtıcı özelliği vurgulanır. Çok kıymetli ve nadide bir değer oluşuyla asla heba edilmemesi gereken âbıhayâtın bile böyle bir güzellik karşısında yere dökülüp heba olmaktan kurtulamayacağı misali verilir (tezyif). Gerek Gılgamış Destanı'nda gerek İskendernâme'de olsun âbıhayâtın bir şekilde heba edildiğine dair motife rastlamak mümkündür. Şaşkınlık ile dirlik suyunun tenasübî bağ içerecek şekilde beyte yerleştirildiği düşünülebilir.

Senüñ sohbetüñsüz düşemez oñat

Yaraşmaz içer isem âb-1 hayât (HMSN 4450)

Süheyl Calus'un sohbeti olmadan âbıhayât içse yaraşmayacağını söyler. Âbıhayât burada kıymet yönünden üstün bir unsur şeklinde anılıp daha sonra dostluğun değeri yanında ölmezlik suyunun kıymetsiz kalacağı söylenir.

3.5.1.1.5. Ahmedî, İskendernâme

İlimdir, zorlukları aşmaya yardım eder

‘İlme düriş ‘ilmdür Âb-1 Hayât

‘İlm-ile olur hal cümle müşkilât (Aİ-YA 4504)

İlim âbıhayâttır ve her zorluk ilimle aşılır.

İlim gibidir, uğrunda çaba harcanmalıdır, fanilik ve bakilik verir

Bî-fenâ bâkî dilerseñ k’ola Zât

‘İlme cehd it k’ol-durur Âb-1 Hayât (Aİ-YA 706)

İskender, filozoflardan kendisine dört pend-nâme yazmasını ister. Eflatun yazdığı öğüt-namede fânilik ile bakiliğin özüne ulaşmayı ilme sarf edilecek gayrete bağlar. Çünkü ilim, uğrunda çaba harcanması gereken bir âbıhayâttır (teşbih). Buna göre âbıhayât ulaşması kolay olmayan, çaba gerektiren, fanilik ve bakilik veren yönleri sahiptir.

İlim âbıhayâttır, ölüm ona erişemez

‘İlm-durur didüğüm âb-1 hayât

K’anı bulan nefse irişmez memât (Aİ-YA 8043)

İlm ehli zinde-i câvîd olur

Câhil olan işden nevmîd olur (Aİ-YA 8044)

Hızır ‘âlim ‘ilmdür âb-1 hayât

K’anı içen kişiye gelmez memât (Aİ-YA 8060)

Ahmedî İskender-nâme’de bahsettiği âbıhayâtın ilimden başka şey olmayacağını söyler. İlim âbıhayâtından içen kişiyi ölümün yok etmesi kolay değildir

zira sonsuz hayatın sırrı ilimdedir. İskendernâme’de Hızır âlim kişiye temsilidir (istiare). Beyitlerde âbıhayâtla ilim mukayesesi söz konusu olup âbıhayât ilimden aşağı tutulmuştur.

İrfanlı sözün membaıdır

Sözümü diñle ki ol cândan gelür

Her ne dirsem ‘ayn-i ‘irfândan gelür (Aİ-YA 8061)

Ahmedî mesnevî boyunca dile getirdiği sözlerinin canından geldiğini ifade ettiği beyitte sözlerindeki irfanın âbıhayâtın membaından kaynakıldığını söyler.

Âşığın gönlündeki yangını bastıran sevgiliye benzer

Fürkatüñññññ hasretinden teşne dil

Yanaram iy Âb-ı Hayvân kandasın (Aİ-YA 1816)

Sevgili, ayrılığın yakıcılığıyla kavrulmuş ve yârin hasretiyle susamış âşığın gönlünü kandıracak bir âbıhayâttır (istiare). Âbıhayât tıpkı burada örneğine rastlandığı gibi şiirlerde arzu nesnesi olarak yer alır. Susuzluğu gidermesi istenen ölmezlik suyu “yanmak, ateş, ayrılık” öğeleriyle alakalandırılır.

Sevgilinin dudağı gibi gizlidir

Agzınuñ penhânı râzın kim bile

K’Âb-ı Hayvân-ıdı ol Kevser bile (Aİ-YA 3598)

Sâkinin ağzındaki gizli sırrı kim bilir, o Kevser dudağın bir özelliği de âbıhayât gibi gizli olmasıdır, mealindeki beyitte, sâkinin sır gibi saklı olan yani görünmeyecek kadar minicik dudağı¹¹⁸¹ görünmezlik yönüyle âbıhayâta, tatlı oluşuyla Kevser¹¹⁸² suyuna benzetilir.

Aşk ateşiyle yanan kişi âbıhayâta ermiş gibi ölmezliğe erişir

‘Işk odına yanarı sanmañ k’ölür

Hızır bigi zinde-i câvîd olur (Aİ-YA 2818)

¹¹⁸¹ Âbıhayâtın sevgilinin dudağına benzetildiği örnek için bkz. (Aİ-YA 1697), âbıhayat ile dudağın türlü yönlerden benzeştirildiği örnek için bkz. (Aİ-YA 6755)

¹¹⁸² Âbıhayât ile Kevserin birlikte geçtiği beyit için bkz. (Aİ-YA 1697)

Ahmedî'nin; *nasıl ki Hızır sonsuz hayata ulaşmışsa aşk ateşiyle yananlar da öyle olur, onların öleceğini sanmayın*, manasındaki beytinde âşık Hızır'a (teşbih), aşkın yakıp kavuran ateşi ise hayat bahşetmesi yönüyle âbıhayâta benzetilmiştir (istiare).

Zindelik verir

Sen eger ol çeşme-sârı bulasın

Câvidân dünyâda zinde kalasın (Aİ-YA 7700)

Âbıhayât “çeşme başı, çeşmesâr” ifadesiyle sık sık birlikte kullanılır. Âbıhayâtın “zinde”lik bahşettiği söylenir.

Zulmettedir, doğu yönünde aranır

Şah yarak eyledi kim şarka vara

Ol su-y-içün zulmet içine gire (Aİ-YA 7705)

Âbıhayâtın bilinegelen en temel özelliği onun zulmet içinde bulunmasıdır. Ayrıca İskender onu aramaya çıkarken şarka (doğuya) gider. Dolayısıyla halk arasında âbıhayâtın doğu yönünde bulunduğu dair bir inanç/ söylenti bulunduğu tahmin edilebilir.

Aşk âbıhayâttır, ona ulaşmak için Allah'ın yardımı gerekir

Didiler şâha ki iy şâh-ı zemîn

Çeşme şol zulmet içindedür yakîn (Aİ-YA 7830)

Bundan aña gerçi az menzil-durur

Lîki yol ucdan uca müşkil-durur (Aİ-YA 7831)

Didi şeh kim Hakk anı âsân ide

Müşkil ü âsânını yiksân ide (Aİ-YA 7832)

Renc katında koyılmış râst genc

Ol ki genc ister n'ola görürse renc (Aİ-YA 7833)

Çekmeyince 'ışk yolında belâ

Nic'ola âşık ki ma'sûkı bula (Aİ-YA 7834)

İskender'e âbıhayâtın yolu tarif edilirken bu yolun zulmetle dolu olduğu (karanlık) ve zorluklar içerdiği söylenir. İskender'in bu güçlükleri aşması için yardım Allah'tan gelecektir. Arzulanan şeye ulaşmak gayesiyle sıkıntı çekmek normaldir. Arzu nesnesi ister âbıhayât olsun ister aşk, sonuç fark etmeyecektir. Aşk ile âbıhayât arasında temsili istiare yapılmıştır. Âbıhayâtın sunacağı ölmezlik ise mâşukla eş tutulmuştur (istiare).

Zorlukları aşmayı gerektirir, ulaşması güçtür

Ol aradan yürüyüp şâh u sipâh

Vardı vü zulmet içine girdi şâh (Aİ-YA 7835)

Gitdiler zulmet içinde bir zamân

Bir gice bir ebr kopdı nâ-gehân (Aİ-YA 7836)

Gurriş itdi ra'd u rahşân oldu berk

Sanasın kim oda yandı garb u şark (Aİ-YA 7837)

Bahr dökildi hevâdan mevc mevc

Seyl kopdı yiryüzinde fevc fevc (Aİ-YA 7838)

Şöyle tûfân kopdı Tûfân-ı Nûh

Feth-idi katında anuñ bel fütûh (Aİ-YA 7839)

Çünkü bu ahvâli gördi bildi şâh

Kim bulunmadı bulunmaz suya râh (Aİ-YA 7845)

Cehd idüp çün yürüdiler bir zemân

Çıhdılar zulmet içinden nâ-gehân (Aİ-YA 7853)

Şâh Hızır'ı istedi vü bulmadı

Nice old'ahvâli anuñ bilmedi (Aİ-YA 7855)

Tuymadılar anı kim varmış-ıdı

Âb-ı hayvân'a yahın irmiş-ıdı (Aİ-YA 7856)

Çünkü ol aña koyılmışdı yakîn

Lâ-cirem rûzî aña oldı hemîn (Aİ-YA 7857)

Âbıhayâtın bulunduğu zulmet atmosferi İskendernâme'de ayrıntısıyla anlatılır. İskender âbıhayâtın bulunduğu zulmet içindeki yolda ilerlerken ansızın bir fırtına kopar. Yıldırım yüzünden doğu batı demeksizin her yerde yangın çıkmış gibi görünür. Gökyüzünden inen yağmur deniz gibi dalga dalgadır (teşbih). Buna mukabil yeryüzünü de sel dalgaları kaplamıştır. Yaşananlar Nuh Tufanını andırır (benzeştirme). Göz gözü görmez olur. Hızır, İskender, ordu hepsi bir yana dağılır. Ölen ölür kalan kalır. İskender zulmette âbıhayâtı bulamayacağını anlayınca askerlerinden geri kalanla birlikte türlü zorluklar çekse de geri dönmeyi başarır. Fakat yoldaşı Hızır'ı arayınca bulamaz. Onun âbıhayâtı bulduğundan haberdar değildir.

İçinde ecel bulunur, ölümü yenemez, zehir olur

Çeşme-i hayvânuñ içinde ecel

Kişiyi bulur nedür bunca emel (Aİ-YA 7785)

Zehr olur irdükd'ecel âb-ı hayât

Vây aña k'ardıncadur anuñ memât (Aİ-YA 7786)

Ger devâ ola kamu âb-ı hayât

Ne vefâ ide çün irişe vefât (Aİ-YA 7919)

İnsanın kaderinde ölmek varsa âbıhayâtın içinde bile ecel bulunur. Dolayısıyla ona pek fazla emel bağlamanın manası da yoktur. Ecel geldi mi âbıhayât zehir olur (tezyif). Beyitlerde ecel âbıhayâta üstün tutulmuştur.

Ulaşılmaz emellerin sembolüdür

Dünyada bağlamış-ıdı çoh emel
Lîki anı aña irürmed'ecel (Aİ-YA 7891)

İsdeyü varur-iken âb-ı hayât
Yolda sundılar aña zehr-i memât (Aİ-YA 7892)

İskender attan düşüp ölüm döşeğine girince âbıhayâta ulaşmak emeli içinde kıvrırır. Burada âbıhayât emellerin sembolüdür.

Ölüm gerçeği karşısında serap hükmünde kalır

Çarh ümidi kasrını kıldı harâb
İsdedüg'âb-ı hayât oldı serâb (Aİ-YA 7948)
İskender ölür, arzusuyla yanıp tutuştuğu âbıhayât ise serap olur (teşbih).

3.5.1.1.6. Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf

Hz. Yusuf ile özdeşleştirilir

Budur ol dirliğümüñ ser-mâyesi
Hızr-ı zinde (âb-ı) hayvânım benüm (KDYZ 452)

Baňa sensiz dirlik olmasun helâl
Sensin âhir âb-ı hayvânım benüm (KDYZ 691)

Züleyha Mısır'a gelen ve Nil kıyısında konaklayan bir kervan görür. Kervandaki Yusuf'u tanır ve rüyasında gördüğü adamın o olduğunu anlar. Aşk ile onu âbıhayâta benzetir (istiare). İkinci beyitte Züleyha Yusuf'u yine âbıhayâta benzetir ve onsuz bir yaşamı reddeder. Âbıhayât ile dirlik ilişkilendirilir.

Hz. Yusuf'un gözyaşdır, ışıkla ilişkilidir

Erguvân üzre döker âb-ı hayât
İncü döker hakdan (ol) şekker nebât (KDYZ 803)

Yusuf, erguvan renkli (pembe) yanağının üstüne gözyaşı (âbıhayât) döker. Söylenceye göre erguvanın anavatanı Kenan yani günümüzdeki adıyla Filistin'dir. Hz. Yusuf'un yaşadığı yer de burasıdır. Erzurumlu Darir'in bu ikisi arasında kasten

bağlantı kurması yüksek ihtimaldir. Ayrıca erguvan “ışık ağacı” olarak bilinir. Klasik edebiyatta sevgilinin yanağının güneşe benzetilmesi gibi bu beyitte erguvana benzetilmesi tesadüf olmasa gerekir. Yusuf’un gözyaşı âbıhayâta istiare edildiğinde gözyaşının (zulmetteki âbıhayâtın) süzülüp aktığı yanak da onu ifşa eden ışıklı ortam görevini üstlenir.

Vuslat anında hatır sormaya benzer

Birbirinüñ hâtırın(ı) sordılar

Birbirinden âb-ı hayvân sundılar (KDYZ 1439)

Uzun süren ayrılıktan sonra kavuşan iki kardeş -Bünyamin ile Yusuf- hâl hatır sorar ve böylece birbirlerine âbıhayâtı sunmuş gibi olur. Hatır sormak âbıhayât sunmakla karşılaşır (teşbih).

3.5.1.1.7. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân¹¹⁸³

Toprağa dökülen şarabın dirilik suyuna dönüşme kapasitesi vardır, doğrulukla ve bilmekle alakalıdır

Ger baña câm-ı mey ile ta‘n iderse Hak bilür

Ol yidüğü zehrdür ben içdügüm âb-ı hayât (ADD 12/28)

“Hak” hem toprak ve hem Allah manasına gelecek şekilde tevriyeli kullanılır ve bir şarabın toprağa dökülen tortusundan hareketle o şarabın zehir mi âbıhayât mı olduğunu bilmesi yönüyle anılır. Dolayısıyla şarabın hem zehir hem de âbıhayât olabileceği üzerinde durulur. Zehir burada âbıhayâtın tam tersidir.

Lezzetçe zülalden aşağıdır, kifayetsizliğinden utanır

Anuñ toprağı tîbinden mürekkebe müşk ile ‘anber

Anuñ ta‘mı zülâlınden hacîldür âb-ı hayvânî (ADD 22/4)

Şiir boyunca övülen mekândaki lezzetli zülal suyu ile âbıhayâtın karşılaştırıldığı beyitte âbıhayât tezyif edilerek zülal suyunun lezzeti ön plana çıkarılır. Hayat suyu “utanan varlık” konumundadır (teşhis).

¹¹⁸³ Âbıhayâtın utanması konusunu işleyen beyit için ayrıca bkz. (ADD 250/5)

Tatlıdır

Cân mı şîrîn yâ lebûñ yâ çeşme-i âb-1 hayât

Dür mi dizlü yâ dişûñ yâ nazm-1 güftâruñ senüñ (ADD 28/4)

Tâ şeker lebden içürdüñ sen baña âb-1 hayât

Ol şeker-leb şükrine şükrânedür cânım müdâm (ADD 29/2)

Can-dudak-âbıhayât-şeker-şirin kelimeleri bir arada tenasüp içerisinde kullanılarak “tatlılık”¹¹⁸⁴ özelliği üzerinden değerlendirilir.

Yârin dudağının şerbetine susamıştır, bilirkişisi Hızır’dır

Lebleri şerbeti kim âb-1 hayâtı susadur

Hızır sâki olup ol şerbet için tâs dutar (ADD 189/2)

Susamak; su içme ihtiyacı duymanın yanı sıra bir şeye aşırı derecede istek ve arzu duymak demektir. Âbıhayâtın yârin dudağı şerbetine duyduğu susuzluk hem bir susama hem bir arzu şeklindedir. Hızır âbıhayâtın bilirkişisi göreviyle şerbet içecek kişilere bunu tasla sunan saki olur.¹¹⁸⁵

Lezzetini, kıymetini ondan haberdar olanlar bilir; cahillerce bilinmez

Ger Hızır gibi zinde kalayım diseñ iy cân

Gel âb-1 hayât iç

Zîrâ ne bilür lezzet-i âb-1 hayevânı

Her câhil-i ‘âmî (ADD 44/3)

Bir şeyin kıymetini ancak onun lezzetinden haberdar olanlar bilir. Âbıhayât gibi pek değerli bir unsurun kıymetini de yine onun ilmini, lezzetini bilenler anlayacaktır, denilerek dirilik suyunun cahil halk tarafından bilinmeyeceği anlatılır.

Selam almak dirilik suyu içmişlik etkisi yapar

Ol selâmî kim Hızırdur meşrebinden zinde-dil

¹¹⁸⁴ Âbıhayâtın tatlılık yönünden tezyife uğradığı beyitler: (ADD 86/1, 91/1), âbıhayâtın tatlıyla benzeştirildiği beyit için bkz. (ADD 123/3) âbıhayâtın lezzetçe tatlı olduğu söylenen beyitler: (ADD 250/5, 300/4)

¹¹⁸⁵ Âbıhayâtın yârin dudağına susamışlığına dair bkz. (ADD 255/5)

Zulmet içre teşne-lebdür çeşme-i hayvân aña (ADD 27/4)

Selamın Hızır'a benzetildiği beyitte Emir Süleyman'ın selamını almanın kişide âbıhayât içmiş gibi bir tesir uyandırdığı söylenir. Zulmetteki âbıhayâtın ise bu selama özendiği, ona susadığı ifade edilir. Özünde su olan âbıhayâtın selama susaması, onun selam karşısında tesirce düşük kaldığını da gösterir.

Hızır hayat suyunu yârin dudağından içmiştir, yârin dudağından kaynayıp fişkırrır, hakiki aşkın temsilidir

Lebünden Hızır olupdur zinde lâ-büd

Hayâtı çeşme-i hayvân bağışlar (ADD 209/3)

Sevgilinin dudağı hayat suyu bağışladığı için Hızır şüphesiz onun dudağından zindelik bulmuştur.

Beyitte âbıhayâtın kaynayıp fişkırdığı yer olarak sevgilinin dudağı gösterilmekte ve Hızır'ın bu kaynağı yani sevgilinin dudağını bularak ölmezliğe (hakiki aşka) vasıl olduğu anlatılmaktadır.

Her nefes ol şehd-i lebden Hızır içer âb-ı hayât

Her dem ol 'İsî- nefesden zindedür rûhü'l-emîn (ADD 47/4)

Yârin dudağından âbıhayât aktığı tasavvuru üzerinden meydana getirilen beyitte Hızır'ın âbıhayâtı yârin dudağından içtiği söylenir.

Yâr ile beraber içilirse helaldir, şarapla özdeşleştirilir

Senüñle bâde içersen helâl ola sensüz

İçersen âb-ı hayâtı baña harâm olsun (ADD 102/3)

Ger senüñle süci içdümse helâl it dün anı

Sensüzün âb-ı hayât olsa harâm eyle bugün (ADD 120/4)

Şarap ancak sevgili ile içilirse helaldir, aksi halde onsuz âbıhayât içmek dahi harama girer. Burada ölmezlik suyu haramlık, helallik açısından ele alınıp sevgiliyle içilmesi lazım gelen bir içecek biçiminde anlatılır.

Saf şarabın tortusuyla özdeştir, en ufak miktarı bile yüksek tesirlidir

Ol mey-i hâlis ki Hızır' uñ şerbetidür cür'ası

Kanda kim bir katre tamsa eyler ihyâ'-ı mevât (ADD 12/2)

Âbıhayât özellikleri ile şiirlere konu olmasının yanı sıra türlü benzetmelerde kullanılır. Örneğin saf şarabın tortusu âbıhayâta istiare edilerek Hızır'ın bundan içtiği ve onun bir damlasının cansızları diriltecek tesirde olduğu belirtilir.

Meclisin ulviliğine göstergedir, şarapla özdeşleştirilir

Bu Sikender sohbetidür içilür âb-ı hayât

Hızır sâkî oldı lâ-büd âb-ı hayvân devridür (ADD 16/10)

Emir Süleyman'ın meclisinin büyük komutan İskender'inkinden eksik kalmadığı, hatta orada âbıhayâtın kadeh kadeh içildiği, Hızır'ın da sakilik yaptığı söylenen beyitte şarap âbıhayâta eş tutulur.

Yârin dudağındaki nemin temsilidir

Yâkût lebi üzre gören dir hat-ı sebzın

Hızır âb-ı hayât içmege sâgar götürüpdür (ADD 39/3)

Şarap rengindeki kadehin sevgilinin yakut dudağına, Hızır'ın dudak üstünde henüz bitmiş yeşile çalan sakala benzetildiği tasvirde benzetme yönü ağırlıklı olarak renktir. Dudaktaki nem ise keyfiyet itibarıyla âbıhayâta temsil tutulur (teşbih).¹¹⁸⁶

Sevgilinin dudağının tesirini en iyi anlatandır

Ele al câm-ı mürevvak yüzüñüñ'aksini gör

Leblerüñ hasiyetin çeşme-i hayvâna bırak (ADD 224/2)

Süzülmüş şarap, bereklığı ile sevgilinin yüzünü mükemmelen yansıtabilir fakat o dudağın tesirini anlatmak için âbıhayât lazımdır, şarap onu anlatamaz.

Bahşettiği ölmezlik uhrevîdir, şarapla özdeştir

Getür ol âb-ı hayâtı içelüm iy sâkî

Ola kim Hızır bigi biz de kalavuz bâkî (ADD 121/1)

¹¹⁸⁶ Âbıhayâtın dudakta bulunduğu dair beyitler: (ADD 68/1, 135/2, 255/4, 289/5). Âbıhayâtın sevgilinin dudağıyla mukayese edilip tezyife uğradığı beyit örneği için bkz. (ADD 250/5)

Âbıhayâtın verdiği ölmezlik genel kanının aksine salt dünyevî değildir. İnanişâ göre Hızır hayat suyunu içtikten sonra göğe yükselmiş ve bu tarzda (uhreviyet içeren) ebedî ömre kavuşmuştur. Diğer bir deyişle Hızır'ın kazandığı ölmezlik yetisi bu dünyaya ait değildir.

Beyitte sakinin sunduğu şarap, âbıhayât şeklinde anılır (istiare).¹¹⁸⁷ Şarabın sarhoşluğuyla “dünyaya ait gerçekliğin flulaşması” ve “âbıhayâtın salt dünya gerçekliğinden uzaklaştırması” arasında bir alaka kurulabilir.

Yârin şarabî dudağından dökülen tortu sayesinde dirilik verir hale gelir

Hızır ol kadehden içdüğü-çün kıldı câvidân

Bir cür'a dökdi çeşme-i hayvâna leblerüñ (ADD 268/2)

Hızır'ın ebedî hayata kavuşması inancını “bir evvele/ bir nedene bağlamak” hüsn-i talil yönteminin sık sık kullanımını sağlar. Yukarıdaki beyte göre Hızır'ın kadehindeki âbıhayâta yârin dudağından dökülen cür'a (şarap tortusu) sayesinde ilanihaye sürecektir hayat bağışlanmıştır. Başka deyişle hayat suyu bahşettiği diriliği yârin şarap gibi dudağından dökülen tortudan alır.

Aşk şarabının tortusu onu lüzumsuz kılar

Sâkî-yi 'ışk her kime kim cür'a taddura

Ger Hızır olursa çeşme-i hayvâna kalmaya (ADD 282/4)

Sakinin tattırdığı aşk şarabının tortusu varken âbıhayâta lüzum kalmaz, denilen beyitte cür'a (şarap tortusu) ölmezlik için kâfi görülmüş ve dolayısıyla hayat suyu gereksiz bulunmuştur.

Ölmezlik şarabını içerken âşğın kadehdaşı Hızır ile İlyas olur

Çeşme-i hayvân nedür mâ'ü'l-'ineb

Hızır ile İlyâs kimdür hem-kadeh (ADD 231/4)

Hızır ile İlyas'ın “âşğın kadeh arkadaşı” şeklinde tanımlandığı beyitte âbıhayât şarap olarak tarif edilir (teşbih). Buradan hareketle âşğın Hızır ile İlyas gibi dirilik kazandığı görüşüne ulaşmak olasıdır.

¹¹⁸⁷ Âbıhayâtın şarapla benzeştirildiği beyit için bkz. (ADD 12/1). Âbıhayâtın şaraba benzetildiği beyit örneği için bkz. (ADD 325/3). Âbıhayâtın şarap karşısında tezyif edilmesine dair bkz. (ADD 293/2).

Yüreği paramparça edecek tesirdedir

İşitme sūfinūñ ‘özrin çü mey şerh itmeye sadrın

Bu Hızruñ çeşmesi kadrin ne bilsün degme hayvânlar (ADD 146/7)

İçildiğinde âbıhayât özellikli şarap sineyi şerh edecek güçtedir.

Meyhanede bulunur

Hızr iseñ âb-ı hayâtı istegil meyhânededen

Genc-i Kârûn isteyenler buldılar vîrânededen (ADD 164/1)

Âşık tıpkı Hızır gibidir. Eğer kişi âbıhayâtı (şarap) istiyorsa onu meyhanede aramalıdır. Harun’un hazinesini isteyenlerse viranelere uğramalıdır. Zira hazineler viranede bulunur.

Sakinin peşi sıra giden kişiye nasip olur

Talebūñ Hızr ise elden koma sâkî etegin

İrgürür ‘âkıbet ol çeşme-i hayvâna seni (ADD 203/3)

Hızır gibi âbıhayâtı bulmayı, bâki hayata kavuşmayı dileyen kişi sakinin peşini bırakmamalıdır, çünkü eninde sonunda o kişiyi hayat suyuna saki erdirecektir. Beyitte âbıhayât kapalı istiare yoluyla şaraba benzetilirken hayat suyuna erişmek için sakinin yolunu takip etmek gerektiği söylenir. Dolayısıyla saki âbıhayâta ulaştıran bir aracı görevi görür.¹¹⁸⁸

Akla fazla gelir, canı ferahlatır, cisme can verir

Sâkî getür piyâle-i âb-ı hayâtı kim

‘Akla mezîd ü câna ferah cisme cân ola (ADD 300/5)

Beyitte sakinin kadehle sunduğu şarap olarak anılan âbıhayât (istiare); akla fazla geldiği söylenen, canı ferahlatan, cisme de can olan bir içecektir.

Sevgilinin dudağına öykününce tatlanır, Kevser’i lezzetsizlikle kınar

La’l-i lebüñe âb-ı hayât öyküneliden

¹¹⁸⁸ Âbıhayât, Hızır ve sakinin beraber anılmasına dair bkz. (ADD 274/2)

Kevser suyuna ta‘ne urur selsebîl ile (ADD 177/5)

Yârin dudağı ile âbıhayât mukayesesi klasik şiirde sık karşılaşılan temalardandır. İlk beyitte âbıhayâtın yârin dudağına öykündüğünden beri tadının lezzeti ile Kevser suyunu kınadığı söylenir. Buradan da anlaşılacağı gibi yârin dudağı ve ona öykünen âbıhayât, lezzetçe Kevser’den üstün tutulmaktadır.

Sevgilinin dudağından akar, güzelliği besler, şairin gözyaşındır, şairin kullandığı mürekkeptir

Tâ lebûñ âb-ı hayâtı hüsnüññ bâğındadır

Var mı bir gülden varak kim defter-i nâ-şüstedür (ADD 42/4)

Andan berü kim âb-ı hayât akdı lebüñden

Bir gonçe mi var kim varakı şüste degüldür (ADD 289/5)

Yârin dudağının âbıhayâtı sevgilinin güzellik bahçesinde bulunduğundan beri ıslanmadık bir tek olsun gülden defter varağı var mıdır, şeklinde çevrilebilecek beyitte sevgilinin güzelliği bir bahçeye benzetilir. Bu güzellik bahçesinin her yerini dudaktaki hayat suyu sulamaktadır. Dolayısıyla güzellik bahçesinde sulanmadık gül yaprağı kalmamıştır. Gül yüzlü/ gül yanaklı yârin ölmez güzelliğinin sırrı buradan kaynaklanır.

“Gülden varak”, “defter” kelimeleriyle eski bir uygulamaya da telmihte bulunur. Şiirlerin ve hadis gibi kıymetli sözlerin gül yapraklarına yazıldığı bilinmektedir. Ayrıca şiir defterlerinin (Dîvân) yapraklarının gül rengine boyandığı da vakidir. Buradan hareketle şairlerin yârin güzelliğine boş kalmayıp şiirler yazdığı ve nice varakları sevgilinin güzelliğini anlatırken suladığı (gözyaşıyla)/ mürekkeplendirdiği söylenebilir.

İkinci beyitte yârin dudağından âbıhayât aktığından beri yaprağı ıslanmadık bir gonca kalmadığı söylenir.

Bitkileri/ sakalı susatır, sevgilinin dudağındaki nemdir

Göze nebâti teşne kılan leblerüñ midür

Âb-ı hayât çeşmesinüñ bardağı gibi (ADD 297/4)

Göze bitkileri susuzluktan kırılıyor gibi gösteren şey, yârin âbıhayât çeşmesinin bardağına benzeyen dudakları mıdır, manasındaki beyitte sakal bitkilere, sevgilinin dudağı âbıhayât çeşmesinin bardağına, dudaktaki nem ise âbıhayâta teşbih edilir. Âbıhayât bitkileri susatan varlık konumundadır.

Erişilmezdir, Hızır'a nasip olmuştur, sevgilinin dudağındadır

Leblerüñ âb-ı hayâtın tutmagıl benden dirîg

Vasluña irmeklige çün yokdur imkânım Hızır (ADD 222/3)

İnanışa göre Hızır'dan başkasının âbıhayâta ulaşması nasip olmamıştır. Âbıhayâta benzetilen yârin dudağı erişilmezliğin sembolüdür. Âşık sevdiğine bu durumu ima ederek kendisinin Hızır olmadığını, dolayısıyla da sevgili dudağını ondan esirgerse vuslata ermenin imkânsızlığını yalvarış içinde anlatır. Sevgiliye kavuşamamak, âşık için en büyük acıdır.

Kutsal Ruh'tur (Cebrail), yaratılış toprağına can verir, dudaktadır

Rûh-ı kudsî-sıfat ol âb-ı hayâtı lebüñüñ

Hakkuma Hızır olup efsûn-ı Mesîhâ kılsar (ADD 309/2)

(Ey sevgili!) Cebrail sıfatlı o dudağının âbıhayâtı bana Hızır olur, yaratıldığım toprağına Mesih efsunundan yapar.¹¹⁸⁹

¹¹⁸⁹ Cebrail "Ruhü'l-Kuds/ Kutsal Ruh" şeklinde anılarak ruh-nefesle alakalandırılır: "Ruhu'l-kudüs tabiri Kur'an-ı Kerim'de üçü Hz. İsa (el-Bakara 2/87, 253; el-Maide 5/110), biri Kur'an'la (en-Nahl 16/102) ilgili olan dört ayette geçmekte, dördünde de Cebrail kastedilmektedir. Hz. İsa hakkındaki ayetlerde onun Rühulkudüs ile desteklendiği, Nahl süresinde (16/102) ilahi vahyin Rühulkudüs vasıtasıyla indirildiği bildirilmektedir. Kur'an'da ruh kavramı 'erruh' şeklinde tek başına kullanıldığı gibi değişik terkiplerle Allah'a nisbet edilerek veya rûhu'l-kudüs, er-rûhu'l-emîn gibi tabirlerle Cebrail, ilahî vahiy olarak İncil, Kur'an ve Hz. İsa için kullanılmıştır. [...] Cebrail'e ruh denilmesi Allah katında mertebesinin yüce olduğunu açıklamak ve onu şereflendirmek içindir. Beden nasıl ruhla diriliyorsa din de vahyi getiren Cebrail ile hayat bulmaktadır. Ayrıca ruhani bir varlık olduğu için de Cebrail'e bu isim verilmiştir. [...] "Kur'ân-ı Kerîm'de Cebrâil'den 'ruh' ve 'ruhumuz' diye bahsedilmekte, diğer taraftan gerek ilk insanın yaratılmasında (el-Hicr 15/29; Sâd 38/72) gerekse Meryem'in İsâ'ya hamile kalmasında (el-Enbiyâ 21/91; et-Tahrîm 66/12) 'ruhumdan üfledim' ve 'ruhumuzdan üfledik' denilmektedir. Bundan hareketle bazı yorumcular 'üfledim, üfledik' ifadeleriyle Allah'ın Cebrâil vasıtasıyla insanda ruh yaratmasını kastettiğini söylemişlerdir. Buna göre, 'Biz ona ruhumuzdan üfledik' ifadesi, 'Meryem'e üfleme işini ruhumuz vasıtasıyla yaptık' demektir ki ruh Cebrâil olduğuna göre Meryem'e üfleyen de Cebrâil'dir. [...] Kutsal ruh (ruah hakodeş) tabiri Rabbanî literatürde benimsenmiş olsa da Eski Ahid'de daha ziyade Tanrı'nın ruhu (ruah El / Elohim / Yehova) ifadesi yer alır (Eyub, 27/3; 33/4; krş . Mezmurlar, 51/13; İşaya, 63/10). Bu ifade Tanrı'nın sözü ve nefesi, varlığın ve her yaratılmışın temelinde mevcut olan hayati kuvvet olarak anlaşmıştır. Daha dar manasıyla ilahi ilham ve vahiyle bağlantılı biçimde kullanılan kutsal ruh ya da Tanrı'nın ruhu kavramı, Tanrı'nın kendi iradesini gerçekleştirmek veya mesajını aktarmak için

Kutsal ruha benzetilen hayat suyu dudakta bulunur ve Mesih nefesiyle tenasübü alaka içerir.

Sureti tasvir edilemez

Ol şeker-leb nakşını kimdür bu resme ter yazan

Hîç kişi tasvîr ider mi âb-ı hayvân sûretin (ADD 150/5)

Yukarıdaki beyitte geçen şu üç öge arasında su türünden bir alakayı takip etmek mümkündür: 1) Taze, güzel, üstün şekilde resim çizmek manasında kullanılan “resmi ter yazmak” 2) Sevgilinin şekere benzetilen dudağı¹¹⁹⁰ 3) Âbıhayât. Zira “ter” kelimesi ile sevgilinin âbıhayât özellikli dudağı hep suya dair çağrışımlar yapmaktadır. Hayat suyu beyitte sureti çizilemezlik yönüyle işlenir.

Âşığın gözündeki nemdir, sevgilinin servi boyunu yansıtır

Kaddûñ hayâli hâli degül gözlerümde çün

Servüñ hayâli çeşme-i hayvân içindedür (ADD 119/3)

Âşığın gözündeki nemde yansıyan sevgilinin boyu ile suya yansıyan servi silueti teşbih yoluyla alakalandırılır. Gözdeki nem âbıhayâta benzetilerek sevgilinin bu suyun içinde tasavvur edilmesindeki iki gaye; sevgiliye ölmezlik, canlılık atfedebilmek ve duyulan aşkın sonsuzluğunu belirtmektir. Ayrıca “tenha” su kıyısında elbisesini çıkarıp yıkanan güzel kadın motifi de beyitteki “hali” kelimesi aracılığıyla sağlanmış görünmektedir.

dilediği kişiler üzerinde etkili kıldıği kuvvet şeklinde de nitelendirilmiştir (Çıkış, 31/3; Hakimler, 3/10; II. Samuel, 23/2; İşaya, 42/1; Hezekiel, 2/2). Bu durumda kutsal ruh, söz konusu seçilmiş kişileri güç ve akılla destekleyen veya peygamberi vahyi almaya hazırlayan kuvvet olmaktadır (bk. İLHAM). Dünya yaratılmadan önce yaratılmış on şeyden biri olarak nitelendirilmesine (Haggai, 12, a, b) ve bazan rüzgar, ışık veya ses biçiminde tasvir edilmesine rağmen yahudi geleneğinde bu kavram Tanrı'dan ayrı ya da bağımsız bir varlık olarak görülmemiş, Tanrı yerine geçecek şekilde sıkça kullanılmıştır. İncil'e göre Tanrı ruhtur (Yuhanna, 4/ 24) ve İsa yeryüzündeki faaliyeti boyunca hep kutsal ruhla desteklenmiştir (Luka, 4/14, 18; Resullerin İşleri, 1/7). Kutsal ruh Meryem'i İsa'nın doğumuna hazırlamış, Meryem'de Tanrı'nın takdirini gerçekleştirmiştir. Meleğin müjdesinden sonra kutsal ruh vasıtasıyla Meryem bakire olduğu halde İsa'ya hamile kalmış ve onu doğurmuştur (Luka 1/35, 41) İlahîkelamin bedenlenmesi sürecinde kutsal ruhun meshetmesiyle Tanrı oğlu Mesih olmuştur (Matta, 3/16; Markos, 1/10-11; Luka, 3/22; Catechisme de l'eglise catholique, s. 164).” Harman, 2008: 216-7.

¹¹⁹⁰ Şerbet için şeker ezme ve suyla harmanlama geleneğini bu beyit bağlamında hatırlatmak gerekir.

3.5.1.1.8. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Allah'ın kudretine temsildir

Turı suyu kılur âb-ı hayât ol

Kılur kurı neyi kand ü nebât ol (CSCH-Aİ 85)

Duru ve yalın suyu âbıhayât eylemesi Allah'ın kudretine temsil gösterilir.

Ona kavuşmak Allah'ın lütfuna nail olmak ve kurtuluş demektir

Bu zulmetden baña virgil necâtı

İçür lutfuñ ile âb-ı hayâtı (CSCH-Aİ 466)

Zulmet içinde tasvir edilen âbıhayâta ulaşmak Allah'ın lütfuna ermeye benzetilir. Bu lütfu ulaşmak zulmetten kurtuluşa sembol olur.

Emellere ulaşma sembolüdür, ulaşması zordur

Egerçi zulmete derd ile girdüm

Soñ ucı çeşme-i hayvâna irdüm (CSCH-Aİ 4869)

Zulmetteki¹¹⁹¹ âbıhayâta ulaşmak “emele ulaşma”nın simgesine dönüşür.¹¹⁹² Fakat emele ulaşmak belli fedakârlıkları, zorlukları beraberinde getirir. Talip kişi bu uğurda hastalanıp canından olabilir. Dolayısıyla âbıhayât sık sık “dert-ölmek-hastalık” gibi kelimelerle anılır. Bu menfî yaşanımların zıddı ise âbıhayâta yani emellere ulaşmak, derde deva bulmak, hastalıktan kurtulup refaha ermek vb. şeklidir.

Vatan ırmağı ondan üstündür

Çeşme-i hayvândan iy cân hoş durur

Ben garîb üftâdeye cüy-ı vatan (CSCH-Aİ 4969)

Gurbet acısı yaşayan kimse için vatan ırmağı âbıhayâtı evladır.

Musikiyle okunan şiir âbıhayât niteliklidir

Dehân açup saçar dilden nebâtı

¹¹⁹¹ Âbıhayâtın zulmette (sevgilinin kara saçında) bulunuşuyla ilgili örnek için bkz. (CSCH-Aİ 4905)

¹¹⁹² Kıymet verilen bir emele ulaşmanın, vuslatın karşılığı olarak âbıhayâtın anıldığı bir örnek için bkz. (CSCH-Aİ 5187)

Ki işiden bulur âb-1 hayâtı (CSCH-Aİ 2293)

Hurşid'in neşesini yerine getirmeye çalışan cariyeler (Ergavân-sâz ile Şeker) çeng çalıp onunla sohbet ederek Hurşid'in gönlünü almaya, onu eğlendirmeye çalışır. Bu esnada musiki eşliğinde okudukları şiiri işiten kişinin âbıhayâtı bulmuş gibi olacağı söylenir.

Cem Sultan'ın yazdığı mesnevi olur

Sanasın kim bu durur âb-1 hayvân

Ki okıyanlara virür yiñi cân (CSCH-Aİ 5323)

Cem Sultan, yazdığı mesneviyi bitirmenin sevincindedir. Bu sevinçle eserini âbıhayâta benzetir (istiare). Eseriyle okurun yeni can bulacağını söyler.

Gönlüne eş gönül bulmak âbıhayâtı bulmaya denktir

Şükür kim irmeden gamdan vefâta

Şükür kim buldı cānum âb-1 hayvan (CSCH-Aİ 2505)

Hurşid'in gönlünün kendisinininkine eş olduğunu öğrenen Cemşid sevinir ve gönlü âbıhayâtı bulmuşa döner. Gönül tarafından bulunabilen bir unsur olduğu sonucu çıkarılan âbıhayât burada ebedî hayata istiare edilir. Gam ile vefat kelimelerinin âbıhayâtla karşıt manalı ilişki içinde kullanıldığı görülür.

Sevgilinin sunduğu kadehtedir

Melik çün içdi ol âb-1 hayâtı

Vücûdı buldı ölmüşken hayâtı (CSCH-Aİ 2314)

Âbıhayât yârin sunduğu kadehtedir. Onu içen âşığın aşk ile ölmeye yüz tutan bedeni tekrar hayat bulur. Beyitte Hurşid'in Cemşid'e adeta âbıhayât dolu kadeh sunmasından bahsedilir.

Kıymetlidir, şaraba benzetilir

Kadehler pür idi yâkût u mercân

Sürâhiler dökerdi âb-1 hayvân (CSCH-Aİ 2567)

Kadehler yakut ile mercan rengindeki şarapla doluydu; sürahiler âbıhayât döküyordu.

Şaraba¹¹⁹³ istiare edilen âbıhayât kıymetli olmak bakımından yakut, mercanla tenasüp içerisinde kullanılır.

Akışkandır, sevgiliyle özdeşleştirilir

Velî korhum budur kim uşbu cānı

Virem bulmadan ol rûh-ı revānı (CSCH-Aİ 1873)

Hezārān āh eger irem vefāta

Dahı irmeden ol āb-ı hayāta (CSCH-Aİ 1874)

Yukarıdaki iki beyitte “rûh-ı revân ile âb-ı hayât”tan kasıt sevgilidir (istiare).¹¹⁹⁴ Suyun akışkanlığı ile ruhun sevgiliye akması arasında benzerlik alakası kurulur.

Vuslat anının yaşattığı hislere benzetilir

Ki zîrā haste-y-iken buldı dermān

Hızırveş nüş kıldı_āb-ı hayvān (CSCH-Aİ 4654)

Cemşîd, Hurşîd’e kavuşmanın sevincini yaşarken adeta âbıhayâtı bulan Hızır’a benzetilir. Böylece derdine derman bulmuştur. Yârin âbıhayâta istiare edilmesi, onun Cemşîd için ne kadar önemli olduğuna delalet eder. Zira Cemşîd’in “hasta” olarak betimlenmesi onun ölebileceğine işarettir. İşte Cemşîd’in bu müşkül durumdan kurtulması (sıhhate kavuşması),¹¹⁹⁵ âbıhayât hükmündeki sevgilisine kavuşması ile sağlanmıştır.

Yârin dudağı âbıhayâttan yaratılmıştır

Vücûdını Hudâ cāndan yaratmış

Lebini āb-ı hayvāndan yaratmış (CSCH-Aİ 4689)

Tasvire göre Allah sevgilinin dudağını âbıhayâttan yaratmıştır.

Sevgilinin dudağını anlatır

¹¹⁹³ Âbıhayâtın şaraba istiareyle benzetildiği beyitler: (CSCH-Aİ 4602, 4616)

¹¹⁹⁴ Sevgilinin âbıhayâta istiare edilmesine dair diğer örnek için bkz. (CSCH-Aİ 4086). Âbıhayâtın/sevgilinin derman olmasına dair bkz. (CSCH-Aİ 4086)

¹¹⁹⁵ Âbıhayâtın iyileştirdiğine dair bkz. (CSCH-Aİ 4929)

Kadin görse olırdı serv lerzân

Lebinden dem ururdı âb-ı hayvân (CSCH-Aİ 4681)

Gelin olan Hurşîd'in güzelliğinden bahsedilirken âbıhayâtın bu güzelliğe özendiği "dudak" üzerinden dile getirilir. Çünkü inanışa göre âbıhayât sevgilinin dudağındadır.

Vuslatta bulunur, bedenden öte gönle dirilik verir

Firkatle gönül bulur vefâtı

İrmezse lebünden âb-ı hayvân (CSCH-Aİ 2469)

Doğan her canlı muhakkak bir gün ölecektir. Fakat halk inanışında mutlak ölümü tatmadığına inanılan bazı isimler vardır: Hz. İdris, Hz. İsa, Hızır ve İlyas. Hızır'ın âbıhayâta kavuşarak ölmezliğe ulaşması ile âşîğın sevgiliye kavuşup hayat bulması arasında alaka kurulur. Beyitte sevgilinin âbıhayât özellikli dudağından ayrıldığı takdirde âşîğın gönlünün öleceği söylenir. Ölümsüzlüğün bedenî ve maddî olmaktansa, gönülle bağlantılı ve manevi bir kavram olduğu ortaya çıkar.

Tesirce sevgilinin dudağından güçsüzdür, ortadan kaybolur, görünmez

Pinhân oluban görünmedi hiç

La'lüni sezelden âb-ı kevser (CSCH-Aİ 2244)

Âbıhayât sevgilinin dudağının tesirini sezinlediğinden beri ortadan kaybolmuştur. Âbıhayâtın gizli ve yeri bilinemez oluşu hüsn-i talil ile sevgilinin güzelliğine bağlanır ve yârin dudağı karşısında âbıhayât tezyife uğrar.¹¹⁹⁶ Buradan anlaşıldığına göre âbıhayâtın sezgileri olduğuna ve kayboluverme özelliği bulunduğu hükmedilebilir.

Yetersizdir, utanır

Lebinden âb-ı hayvân şerm iderdi

Sözi 'uşşâk göñlin nerm iderdi (CSCH-Aİ 1224)

¹¹⁹⁶ Sevgilinin dudağıyla mukayese edildikten sonra âbıhayâtın tezyifine dair bkz. (CSCH-İ 4269)

(*Ey sevgili!*) *Senin ağzından âbıhayât utanırdı, dudağının sözü âşıkların gönlünü yumuşatırdı*, şeklinde çevrilebilecek beyte göre âbıhayât yârin dudağı karşısında tezyif edilir¹¹⁹⁷ ve utanma özelliğine vurgu yapılır.

Canfeza özelliklidir, deva verir, ölüyü diriltir

Âb-ı hayât bigi leb-i cân-fezâ-yı yâr

Cân mürdesini kılduğı her dem devâ hakı (CSCH-Aİ 2940)

Yârin dudağı “cân-fezâ” özelliklidir yani canın kendi varlığı içindeki uçsuz bucaksızlığını barındırırken aynı zamanda can bahşeder. Bu özelliğı sebebiyle dudak¹¹⁹⁸ âbıhayâta benzetilir. Dolayısıyla ölüleri diriltmesi¹¹⁹⁹ onun sunduğı bir deva kabul edilir.

Zulmete girmeksizin ona ulaşmak sevgiliye vuslatla olur

Teşnelikten ölme iy dil çünkü irdüñ nüş kıl

Çekmeden zulmet belâsın ki _âb-ı hayvân bundadır (CSCH-Aİ 4180)

Yârin dudağı âbıhayât sunar. Dolayısıyla âşık vuslata erip yârinin dudağına kavuştuğunda zulmete katlanmaya gerek kalmadan âbıhayâtı bulmuş olacaktır.

Yârin dudağının şerbeti âşığa âbıhayât görünür

Lebüñdür dil-berâ kand ü nebâtum

Dudaguñ şerbeti âb-ı hayâtum (CSCH-Aİ 4731)

Ey sevgili, senin dudağın bana şekerdir; dudağının şerbeti ise âbıhayâttır.

Şerbet, şeker kelimeleriyle tenasübî alakayla kullanılan âbıhayâtın tatlılık hususiyetine değinilir.

3.5.1.1.9. Ahmed Paşa, Dîvân

Bulmak için im gerekir

¹¹⁹⁷ Âbıhayâtın sevgilinin dudağında olmasına dair bkz. (CSCH-Aİ 2664)

¹¹⁹⁸ Âbıhayât ile dudağın birlikte geçtiğı beyitler: (CSCH-Aİ 4731, 4730). Dudakta âbıhayât bulunduğu dair beyitler: (CSCH-Aİ 4905, 4929). Dudağın âbıhayâta teşbih edilmesine dair bkz. (CSCH-Aİ 5238). Dudağın âbıhayâta istiare edildiğı beyitler: (CSCH-Aİ 3461, 4289)

¹¹⁹⁹ Âbıhayâtın ölüyü dirilttiğine dair beyitler: (CSCH-Aİ 4190, 4929, 5187)

Gösterdi Hızra hāk-i derūñ çeşme-i hayāt

Öğretti Hāteme ni‘amūñ bahşış ü kerem (APD terc.1-II/9)

Senin (Emir Seyyid Sultan) kapısının toprağı Hızır’a hayat çeşmesini gösterdi; sunduğun nimetler Hatem-i Tai’ye cömertliğı öğretti.

Emir Seyyid Sultan’ın övgüsündeki dizelerde âbıhayâtı bulan Hızır’a yol gösterenin Emir’in kapısının toprağı olduğu söylenir. Bilindiğı üzere klasik Türk şiirinde yârin kapısının eşiğindeki toprak,¹²⁰⁰ sürekli burada yatan ve yârin gelişini bekleyen âşğın gözüne sürme olur. Bu sürme sayesinde gözün bakışı keskinleşir ve berraklaşır. Nitekim sürmenin göz sağlığına iyi geldiğı bilinmektedir. Tüm bunlardan hareketle beyitte Hızır’ın Emir Seyyid’in kapısının toprağını gözüne sürme yaptığı ve bu sayede kimsenin bulamadığı¹²⁰¹ âbıhayâta ulaştığı ima edilir.

Fatih Sultan Mehmed’in ayağının toprağındadır

Ol ebâ-‘an-ced Skender tahtına sultân olan

Ayağı toprağı Hızruñ çeşme-i hayvânıdır (APD k.16/26)

Atadan İskender tahtına sultan olan Fatih S. Mehmed’in ayak toprağı Hızır’ın âbıhayâtıdır.

Beyitte atadan İskender’le akraba olduğu iddia edilen Fatih’in ayağı toprağı için âbıhayât benzetmesi yapılır.

Fatih Sultan Mehmed’in bastığı yerdeki cömertlik membaıdır

Ne kerāmet kodı Hak zāt-ı kerîmüñde k’olur

Ayaguñ basduğı yir çeşme-i hayvân-ı kerem (APD ş.21/11)

Allah senin (Fatih S. Mehmed) cömert tabiatına öyle bir keramet yerleştirdi ki ayağının bastığı yer cömertlik membaı olan bir âbıhayâtıdır.

Gerek halk inanışında gerek kâfir suyunun bulunuşu anlatısında olduğu üzere basılan yerden su çıkması kişinin keramet göstermesi anlamında yorumlanır. Keramet gösteren kişiye velilik mertebesi verilir. Beyitte Fatih S. Mehmed velilikle sıfatlandırılır. Padişahın cömertliğı âbıhayâta teşbih edilir.

¹²⁰⁰ Âbıhayâtın dervişlerin kapısının eşiğinde bulunması hakkında bkz. (APD k.9/10)

¹²⁰¹ Âbıhayâtı aramakla ve ölmezlik suyun peşine düşmekle ilgili bkz. (APD k.9/10, g.134/3)

Ulaşılmazdır, uğruna helak olunur, sevgilinin ayağının toprağındadır

Ayaguñ toprağına cān virse sultanlar ne gam

Nice şehirler hāk idüpdür āb-ı hayvān hasreti (APD g.350/2)

(Ey sevgili!) Sultanlar senin ayağının toprağı uğruna can verse dert değildir, zira ābıhayāta ulaşma hasreti nice padişahı toprak etmiştir.

İskender, Gılgamış ve daha nice padişah ölmezliğin peşine düşmüş ve bu uğurda helak olup gitmiştir. Hal böyleyken yârin ābıhayāt nitelikli ayağının toprağı uğruna padişahlar can verirse buna şaşırılmamak gerekir.

Ölmezlik suyu burada; arzu nesnesi olması, hasreti çekilmesi, uğruna can verilmesi, padişahlar tarafından aranması fakat bulunmasının hayli zor olması hususiyetleriyle ele alınır.

Ona sahip olmakla övünülür, ilmin nemalandığı kaynaktır

Demüñden feyz alır ‘ilm-i ledünnî

Ki sen ser-çeşme-i ‘ayn-ı bakāsın (APD k.10/6)

Allah nezdinden bahşedilen ilim senin (Vefâ-zâde) nazarından feyiz alır; zira sen ebediyet gözünün (şeyh mertebeli) pınarısın.

Memduhu övmenin klasik yöntemlerinden birisi ābıhayāt üzerinden misal biçmektir. Hızır ismi Kur’ân’da hiç zikredilmezken Musa-Hızır kıssası diye bilinen Kehf Suresi’nde Hızır olduğuna inanılan kişiye dair olarak Kur’ân’da yalnızca “Allah nezdinde ilim bahşedilmiş kul” ifadesi geçer. Buradan hareketle halk anlayışında Hızır’ın ilm-i ledünne sahip bir veli olduğu görüşü hâkimdir. Beyitte memduh, Hızır’ın ledün ilmine sahip kimliği ile anlatılır ve bu ilmin memduhun nazarından feyiz aldığı (kaynaklandığı) söylenir. Çünkü memduh, ebedi ömür sunan hayat çeşmesinin gözünden akan pınara sahiptir. Ayrıca feyiz-çeşm(e)-ayn-baka kelimeleri tenasüp ve tevriye içinde kullanılmıştır.

Zulümattadır, onu bulmak ölümün karanlığına erişmekle olur

Āb-ı hayāt zulmete düştü bu derdden

Hasrettedür Skender-i gitî-sitān dahı (APD ş.30-II/8)

Ābıhayāt zulmete düştü, bu dert (ölüm) yüzünden cihan hükümdarı İskender bile hasrettedir.

İskender cihanı zapt edip istediği her güce/ emele ulaştıktan sonra tek derdi kalır: ölümsüzlük. Ölüm onu kaygılandırır ve huzurunu kaçıır. Kulağına gelen söylentilerden yola çıkarak âbıhayâtın peşine düşer. Fakat ne yaparsa yapsın hayat suyuna ulaşması mümkün olmaz ve onun hasreti içinde dünyaya veda eder. İskender, gücün ve her arzuya ulaşmışlığın temsilidir. Lakin onun bile her canlının yegâne hakikati olan ölümden kaçamayacağı klasik şiirin yaygın telmih konularındandır. Ölmezliğin zulümât¹²⁰² yani karanlıklar içinde bulunması metaforu önemli bir ayrıntıyı barındırır: ölüm karanlığının (zulümât) aslında kendi bünyesinde ölmezlik sunması hakikatini. Tasavvuf görüşünde ölüm, ikinci ve ebedî hayatın (âbıhayât içmişliğin) başlangıcıdır. Dolayısıyla zulümatta âbıhayât bulmak evvela ölümün karanlığına erişmekle olur.

Kıskançlık yüzünden zulümata girmiştir

Kevser lebüñle Hızır hatuñ gördi reşkden

Zulmâta girdi çeşme-i hayvân didükleri (APD g.325/5)

(Ey sevgili!) Âbıhayât senin Kevser nitelikli dudağımla Hızır özellikli sakalını görünce kıskançlıktan zulümata girdi.

Âbıhayât sevgilinin dudağını ve sakalını kıskanan ve kıskançlıktan dolayı kapkara kesilen birine benzetilir.

Sultan Bayezid ‘in sakalının karanlığında bulunur

Hattuñ ol zulmet-durur kim andadur âb-ı hayât

Nâmuñ ol mahzen-durur kim andadur genc-i defin (APD ş.24/35)

(Ey sevgili!) Sakalın kapkaranlıktır ve onda âbıhayât bulunur, namın ise gömülü hazinelerin bulunduğu mahzendir.

Sevgilinin (Sultan Bayezid) sakalının siyah rengi övülür ve sakal¹²⁰³ rengi dolayısıyla Hızır’ın içinde kaybolduğu zulümata benzetilir. Sakalı gören kişi (Ahmed Paşa) ise onda âbıhayâtın bulunduğunu söyler.

¹²⁰² Dirilik suyunun zulümatta (karanlıkta) bulunması metaforu için bkz. (APD g.223/6, g.299/4)

¹²⁰³ Âbıhayâtın dudakta bulunuşuyla ilgili beyitler: (APD ş.28/16, ş.45/6, g.73/6, g.76/2, g.134/3, g.223/6, g.229/5, g.299/4). Âbıhayât sevgilinin dudağına susar (APD ş.28/16). Sevgilinin dudağının âbıhayâta ve bu dudağı çevreleyen sakalın (APD g.76/2) Hızır’a benzetilmesine dair bkz. (APD g.76/2, g.289/4)

Kalemin mürekkebidir, tatlı sözü ölümsüzleştirir

Şöyle şîrîn öger Ahmed lebin ol Hızır-hatuñ

Ki dilinden kalemüñ çeşme-i hayvân dökülür (APD g.73/12)

Ahmed o Hızır gibi sakallı sevgiliyi öyle tatlı över ki kalemin dilinden âbıhayât dökülür.

Sevgili ölmezliğe kavuştuğu ve darda kalana yardıma koştuğu için Hızır'a benzer. İşte Hızır kabiliyetli yâri öven şair yazdığı her kelimenin âbıhayât nitelikli mürekkepten (istiare) çıktığını söyler. Dolayısıyla şairin tatlı sözleri ölümsüzdür. Bilhassa zülumat misali karanlık sakal ile siyah mürekkep arasında âbıhayât barındırmak açısından alaka kurulur.

Hızır tarafından haber verilir, sevgilinin ağzındadır, sırdır, tatlıdır

Tütî hatuñ ki rāz-ı dehānuñ beyān ider

Bir Hızırdur ki çeşme-i cāndan haber virür (APD g.88/7)

Papağana benzeyen sakalın (ey sevgili) ağzının sırrını ifşa eder; o sakal âbıhayâtta haber veren Hızır gibidir.

Bilen kişiye her türden bilgi kolay gelir ve onu rahatlıkla söyler. Hızır'ın âbıhayâtta bahsetmesi nasıl olağansa papağanın (yârin sakalı) da şekerden (sevgilinin dudağı) haber vermesi öyle doğal bir şeydir. Çünkü bunlar birbirinden ayrılmaz unsurlardır.

Âbıhayât bu beyitte tatlı olması, sakal tarafından ifşa edilmesi, dudakta bulunması, Hızır'la ayrılmaz unsur olması yönüyle ele alınır.

İçmesi Hızır'a zevk verir, seyirliktir

Ey dil hat-ı ser-sebzin la'linde temāşā it

Gör Hızır ne hoş almış ser-çeşme-i cāndan haz (APD g.138/3)

Ey gönül, (yârin) yeşile bakan renkteki taze sakalı ile lal kızılı dudağını bir seyret, Hızır âbıhayâtta nasıl haz almış gör.

Sevgilinin sakalı Hızır'ın temsilidir, ağzı ise âbıhayâtın. Yârin sakalıyla dudağını seyreden kişi için bu manzara Hızır'ın âbıhayât içerken aldığı hazzın tasviridir. Beyte göre âbıhayât dudaktadır, lezzetlidir, seyirliktir, haz verir.

Damlayarak akar, tatlı söz âbıhayâtta çıkar

Ahmed öger selsebîlin la‘lûñüñ ey Hızr-hat

Selsebîl elfâz ile ki âb-ı hayvândan tamar (APD ş.44/10)

Ey Hızır sakallı (II. Bayezid), Ahmed senin lal gibi dudağındaki latif, leziz suyu ve tatlı sözlerini över, (çünkü) onlar âbıhayâtta çıkagelir.

Selsebile benzeyen sözlerden âbıhayât damlar, çünkü özünde âbıhayât vardır. Sarf edilen sözün tatlı olmak dışında aydınlık olduğu söylenebilir. Çünkü âbıhayât zulûmata benzetilen sakal arasında bulunur.

Beyitte âbıhayâtın dudakta bulunduğu, damlayarak aktığı, tatlı sözün özünde bulunduğu yargılarına ulaşılır.

Can çeşmesinden damlar, sevgilinin tatlı sözüne remizdir

Tatlı sözler kim gelür şîrîn lebünden dilberüñ

Âb-ı hayvândur sanasın çeşme-i cândan tamar (APD ş.44/5)

Gönül çelen sevgilinin tatlı dudağından dökülen tatlı sözleri can çeşmesinden damlayan âbıhayât sanırsın.

Yârin tatlı sözleri âbıhayâta benzetilir.¹²⁰⁴ Can veren¹²⁰⁵ bu suyun kaynağı ise sevgilinin “can çeşmesi” şeklinde nitelenen tatlı dudağıdır.

Ufacık miktarıyla büyük tesirde bulunur

Çeşme-i mîm-i dehânından çıkan âb-ı hayât

Katresin hâke salarsa cân bulur ‘azm-i remîm (APD g.205/6)

(Ey sevgili!) Mim harfi misali minicik ağzının çeşmesinden dökülen âbıhayâtta tek damlacık toprağa saçılrsa (topraktaki) çürümüş kemikler can bulurdu.

Âbıhayâta istiare edilen sözler sevgilinin ağzından dökülerek çürümüş kemiği canlandırarak tesirde bulunur.

¹²⁰⁴ Tatlı sözün âbıhayâta benzetildiği örnek için bkz. (APD ş.45/6)

¹²⁰⁵ Âbıhayâtın cana can katmasına, can/ ölmezlik vermesine, ölüleri diriltmesine dair bkz. (APD ş.45/6, g.73/6, g.76/2, g.229/5)

Şehriyar'ın dergâhının kapısını öpen dudak âbıhayât özellikli olur

Didüm kim itdi leblerüni çeşme-i hayât

Didi ki büse-i der-i dergâh-ı Şehriyâr (APD ş.34/19)

Dedim ki dudaklarının âbıhayât olmasına sebep nedir, dedi ki Şehriyar'ın dergâh kapısını öpmektir. Beyitte Şehriyar'ın dergâhının kapısını öpen dudağın âbıhayât hususiyeti kazandığı söylenir.

Yârin dudağı tesir etmek yönünden hayat suyuyla iddialaşır

Şâh ayağı tozına hem-ser dirilmiş lâ'1-i yâr

Güyyâ 'Îsâdur itmiş âb-ı hayvân ile bahs (APD g.23/9)

Yârin lal taşı gibi kırmızı dudağı şahın ayağı tozuna benzerlikte kafa tutmuş; güya o dudak Hz. İsa'dır da âbıhayât ile iddialaşmıştır."

Hz. İsa'nın ölüleri diriltten nefesi sevgilinin dudağıyla benzeştirilmiş ve bu tasavvur ile padişahın âbıhayât özellikli ayak tozu (teşbih) mukayese edilmiş, iki tasavvur arasında benzerlik alakası kurulmuştur. Konu âbıhayât olunca yârin dudağı, Hz. İsa'nın nefesi/ sözleri ve padişahın ayağının tozu aynı hassaya yani "can verme" kabiliyetine sahip olmalarıyla onunla birlikte anılır, aralarında türlü yönlerden ortaklık kurulur.

Kifayetsizdir, faydasız ve etkisiz kalır, aranır, bulunamaz

Şol Skender isteyüp bulmadığı âb-ı hayât

Hâssıyetde idemez bu lâ'1-i handân ile bahs (APD g.23/5)

İskender'in arayıp da zapt edemediği âbıhayât fayda ve etki bakımından sevgilinin gülen dudağıyla karşılaştırılmaz bile.

Tesir, etki, fayda yönünden âbıhayât sevgilinin dudağıyla karşılaştırılınca yetersiz görülür. Âbıhayât bulunamazlık sembolüdür, bu sebepten daima aranan unsurdur.

Hızır ve İskender tarafından aranmıştır, arzu nesnesi olmaktan çıkar

Bulsa Hızır ile Skender dudaguñ şerbetini

Eylemezlerdi dahı çeşme-i hayvâna heves (APD g.126/2)

(Ey sevgili!) Hızır ile İskender senin dudağının şerbetini bulsaydı bir daha âbıhayâta heves etmezdi.

Heves etmek aynı zamanda âşık olmak demektir. Hızır ile İskender¹²⁰⁶ âbıhayâta aşk derecesinde tutkun¹²⁰⁷ olsalar dahi sevgilinin şerbetli dudağını bir bulabilselerdi, âbıhayâta dönüp de bakmazlardı, denilerek bir mukayese yapılır. Buna göre yârin dudağı âbıhayâttan üstün tutulur. Ayrıca Hızır ile İskender'in sevgilinin dudağına henüz erişemediğini anlaşılr.

Vasıflarının aynısını yârin dudağı sunar, iyileştirir

Vasfını âb-ı hayâtuñ diñledüm bildüm velî

Olmaya la'lüñ tabîbi virdüğü şerbet gibi (APD g.334/2)

(Ey sevgili!) Âbıhayât dedikleri şeyin vasfını dinledim, o vasıflar tıpkı senin lal taşıını andıran dudağının tabibinin verdiği şurup gibidir.

Sevgilinin dudağı ile benzeştirilen ölmelik suyunun şifa olmasında, iyileştirmesinden dem vurulur.

Sevgilinin dudağı âbıhayâttır ve âbıhayâtın membaıdır, şeker saçır, bilirkişisi Hızır'dır

Hızır kim dirler sen anuñ 'aynısın 'ayne'l-yakîn

Çeşme-i hayvân baña lâ'l-i şekker-bâruñ gelür (APD g.98/7)

(Ey sevgili!) Âbıhayâtı en iyi bilen sen olduğun için sana Hızır derler, çünkü sen onun kaynağısın (aynısın, benzerisin); (o yüzden) âbıhayât bana şeker saçan lal renkli dudağınmış gibi geliyor.

Beyte göre lezzet bakımından tatlı olan âbıhayâtın yeri dudaktır. Onun yerini en iyi bilen kişi Hızır¹²⁰⁸ ile sevgilidir. Âbıhayâtın kaynağı sevgilinin gözüdür, kendisidir¹²⁰⁹ (tevriye).

Ölü balığı diriltir, öpmek âbıhayât tesiri yapar

¹²⁰⁶ Ölmelik suyunun İskender'le beraber anıldığı örnek için bkz. (APD g.134/3). İskender'in âbıhayâtı araması motifi için ayrıca bkz. (APD g.223/6)

¹²⁰⁷ Ölmelik suyunun arzu nesnesi olmasına dair bkz. (APD g.134/3, g.223/6, g.299/4)

¹²⁰⁸ Dirilik suyuna dair her şeyi en iyi bilen kişinin Hızır oluşuna dair ayrıca bkz. (APD g.134/3). Ölmelik suyunun yardım alınmadan bulunamayacağına dair bkz. (APD g.134/3)

¹²⁰⁹ Sevgilinin âbıhayâta istiare edilmesi örneği için bkz. (APD g.73/6, g.229/5)

Buldı Ahmed cām-ı lā'linden hayāt-ı cāvidān

Māhî-yi mürde dirildi āb-ı hayvān andadır (APD g.43/8)

Ahmed, yârin lal kızılığındaki dudağının şarap kadehinden içti ve ölümsüzlüğe kavuştu, ölü balık dirildi, (o yüzden) âbihayât o dudaktadır.

Ölü balığın dirilmesi âbihayâtın varlığının delilidir. Bu sebeple sevgilinin kırmızı şarapla¹²¹⁰ dolu bir kadehi andıran dudağından içmek yani onu öpmek ölmüş her âşığı dirilttiği için o dudaklarda âbihayât olduğunu söylemek normaldir.

Sevgiliyi öpmenin ölmezlik verdiği söylenerek âbihayâtın dudakta olduğu dile getirilir. Şaraba istiare edilen ölmezlik suyu ölü balığı diriltmesi yönüyle akla Hızır kıssasını ve Grek mitolojisinde bahsi geçen Glaukos söylenini getirir.¹²¹¹

Özünde sudur ancak verdiği zevk benzersizdir

Zevk ü safâda bir degül āb-ı hayāt ile

Gerçi olur cihānda hezārān hezār āb (APD ş.36/30)

Âbihayât ile suyun verdiği zevk, safa bir değildir; nitekim cihanda bin türlü bülbül olur.

Bülbüller gibi su da türlü türüdür. Her suyun lezzeti verdiği zevk farklıdır. Nihayetinde bir su çeşidi olan âbihayât da böyledir.

Sevgilinin yaratılış hamuruna katılmıştır, kıymetlilik temsilidir, içine eklendiği unsura nezaket katar

Tînetüñ tahmîr olurken beñzer ey nāzûg-beden

Hāk-i cennet āb-ı hayvān ile bulmuş imtizāc (APD g.25/4)

Ey nazik bedenli sevgili, yaratılışta hamurun yoğrulurken (o hamura) cennet toprağı ile âbihayât karıştırılmıştır.

İslam inancına göre insan toprak ile suyun karışımı cıvık bir çamurdan yaratılmıştır. Kur'ân'da yaratılış bahsi söz konusu olunca pek çok kez hakir oluşu nedeniyle anılan bu iki unsur, mevzu sevgiliye gelince kıymet kazanır. Sevgiliyi oluşturan hamurun malzemesini oluşturacak su ve toprak en kıymetlisinden

¹²¹⁰ Şarapla âbihayât arasında benzerlik kurulan örnek için bkz. (APD g.73/6, g.223/9). Âbihayâtı Hızır özellikli sakinin sunmasına dair bkz. (APD g.223/9)

¹²¹¹ Ayrıntılı bilgi için tezin "Hızır-İlyas Kültü, Âbihayât ve Ölmezlik" başlıklı bölümüne bakılabilir.

olmalıdır. Âbıhayât ile cennet toprağı örneklemesi bu sebeple yapılır. Amaç sevgilinin kıymetini ortaya koymaktır, âbıhayât bunun bir aracıdır. Ayrıca âbıhayât ile cennet toprağının karışımıyla meydana gelen sevgilinin bedeni “nazik” olarak nitelendirilir. Dolayısıyla âbıhayâtın içine eklendiğı unsura nezaket kattığı anlaşılır.

Can meyvesi veririr, sevgilinin güzelliğini besler, ulaşılmazlık temsilidir, korkutucu unsurlarla çevrilidir

Bâg-1 hüsnün âb-1 hayvânla suvarıldığı-çün

Dîvlerdür bâğbânı mîve-i cân andadır (APD g.43/3)

(Ey sevgili! Senin) Güzellik bahçen âbıhayâtla sulandığı için oranın bahçevanı devlerdir, can meyvesi de o bahçededir.

Halk kültürünün önemli bir parçası halk hikâyeleri ve masallardır. Bu tür anlatılarda gizli bir bahçe ve bu bahçede ulaşılması zor bir meyve motifi bulunur. Anlatı kahramanı meyveyi ele geçirmeye çalışır. Ancak bu takdirde sevdiğine kavuşabilecektir. Yalnız, bahçeyi koruyan ifrit türünden çeşitli yaratıklar, sihirli-büyülü tuzaklar bulunur. Bu da kahramanın göğüslemesi gereken tehlikenin dozunu artırır. İşte bu motifler yukarıdaki beyitte kullanılmıştır. Âbıhayâtla sulanan güzellik bahçesi can meyveleri verir ve bahçe devler tarafından korunup kollanır. Masal atmosferindeki beyitte sevgilinin güzelliğini sağlayan unsurun âbıhayât olduğu görülür ve âbıhayâtla sulanan güzellik bahçesinden can meyveleri bitmesi tasvir edilir. Bu meyvelere ulaşmak asıl gayedir. Yani kişi/ âşık, ölmezliğe kavuşmak için devi/ cini/ ifriti/ cinneti aşmalı, sevgilinin güzelliğine bakabilmelidir. Ancak bu koşulları aşabilirse ölmezliğe/ yeni cana kavuşabilecektir.

Baki ömür verir, yârin hançerini suvarır

Âb-1 hayât ile mi suvarıldı hançerüñ

K'olur sebab hemîşe hayât-ı bekâ için (APD g.236/4)

(Ey sevgili!) Senin hançerin âbıhayât ile mi suvarıldı da her zaman baki ömre sebep oluyor?

Kılıca/ hançere su verme geleneğine rastlanılan mısralarda sevgilinin hançerinde bulunan âbıhayâtın saplandığı kişiye ebedî ömür verdiği dile getirilir.

3.5.1.1.10. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Sevgilinin dudağı ondan tesirlidir, Kevser'le benzer güçtedir, gönül derdine derman olması beklenir

Âb-1 kevserle hayât âbına kalmaz ihtiyâc

İrse ger la'lin tabîbi haste-dil dermânına (AD g.66/4)

Eğer yârin lal taşı kızılığındaki dudağının tabibi hasta gönle derman olsaydı, Kevser ile âbıhayâta lüzum kalmazdı.

Sevgilinin dudağındaki su âbıhayât ya da Kevser'den üstün görülür. Hatta âşık için bu su gönül derdine derman olabilecek tek eczadır.

3.5.1.1.11. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Topraktan yaratılan bedene candır, Topkapı Sarayı'nın toprağı öpülünce bulunur, yaratılış bakımından temiz olan kişilerde etkisini gösterir

Gelüp yir öpmegin her dilber-i pâk

Havâss-1 âb-1 hayvân bulmuş ol hâk (TCÇH 145)

Temiz yaratılıştaki her kim gelip de Topkapı Sarayı'nın/ İstanbul'un toprağını öpecek olsa onun toprağı (bedeni, varlığı) âbıhayâtı buluverir.

İtibarlı kimseye hürmeten elini eteğini öpme geleneği öpen kişiye o hürmetten mertebe kazandırır. Dolayısıyla eteğinde âbıhayât bulunduran Topkapı Sarayı sayesinde buraya gelen herkes âbıhayâtı bulmuş gibi olur. Sarayın toprağını öpmeye layık görülen kişi “dilber-i pâk” (temiz yaratılışlı sevgili) olarak tarif edilir.

Mürekkep âbıhayâta benzetilir, zindelik verir

Siyâhî zulmet âb-1 zindegânî

Me'ânî hâme zü'l-karneyn-i sâni (TCÇH 1289)

(Kalemin mürekkebi) Âbıhayât-vârî siyahî bir zulmettir, kalemdeki (dökülen) mana ise ikinci bir Zülkarneyn'dir.”

Kalemin sıfatları hakkında yazılan beyitte mürekkep, ölmez eserler bırakması

ve rengi yönüyle âbıhayâta benzetilir. Zindelik vermesi özelliği üzerinde durulur.¹²¹²

Herkesten kaçır, zulmet karanlığında sırra karışır, Hızır bulur

Kaçup benden misâl-i âb-ı hayvân
Eger zulmet içinde ola pinhân (TCÇH 1657)

Arayam anı Hızır-ı vakt olam ben
İdüp sad cidd u cehd âhir bulam ben (TCÇH 1658)

Benden (aracı yaşlı kadın) âbıhayât misali kaçır zulmet karanlığında sırra karışsa bile Hızır-vakt olup o maşuku senin (Cafer Çelebi) için allem edip kullem edip bulayım.

Mısralara göre âbıhayât; zulmettedir, yeri bilinmez, o sebeple kolayca bulunamaz, gizli saklı olduğu için kendini ele vermez, Hızır tarafından bulunabilir.

Sevgilinin ağzı hayat suyudur

Müje evbâş-ı ‘âlem gamze kallâş
Dehen âb-ı hayât u kad uzun baş (TCÇH 2539)

(Sakinin) Kirpiği serseridir, gamzesi kalleştir, ağzı âbıhayâttır ve boyu uzundur.

Bir güzeli överken onun ağzını¹²¹³ âbıhayâta teşbih eylemek klasik şiirin yaygın kullanımlarındandır.

Geceyle anılır, şarap dirilik suyudur, ebedi hayat verir

Gice zulmet mey âb-ı zindegânî
İçüp buldum hayât-ı cāvidānî (TCÇH 2745)

Gece zulmettir, şarap âbıhayâttır; ben onu içip de ölümsüzlüğe erdim.

Şarap âşığa ölmezlik verir. Nasıl ki âbıhayât zulmette bulunursa şarap da geceleri içilen türden bir içecektir. Bu manada aralarında benzerlik bulunur.

Bu yüzde dahı var bir remz-i pinhân

¹²¹² Âbıhayâtın zindelik vermesiyle ilgili bkz. (TCÇH 3528)

¹²¹³ Âbıhayât ile dudağın benzeştirilmesiyle ilgili bkz. (TCÇH 3528)

Olur zulmet içinde âb-ı hayvân (TCÇH 3294)

(Sevgili çadırdan dışarı çıktığında her ne kadar üstüne siyah bir kıyafet giydiyse de) Yüzünde gizemli bir işaret vardı, (sanki) zulmet içindeki âbıhayât idi.

Sevgilinin yüzündeki gizemli ışıltının âbıhayâta teşbih edildiği dizelerde âbıhayât gizemli bir remiz olması mahiyetiyle anılır.

Yahod bir nice katre âb-ı hayvân

Gelüp bir yire olmuş saña dendân (TCÇH 3540)

Pek çok âbıhayât damlası bir araya toplanıp (ey sevgili) sana diş olmuştur.

Sevgilinin dişlerinin bengi su nitelikli olduğu söylenirken dişlerin tane tane oluşunu karşılamak için âbıhayâtın damla damla oluşu vurgulanır. Ayrıca bulunduğu mekân bakımından diş gibi ölmezlik suyu da karanlıkta saklıdır.

Dizelerde geçen “bir nice ve bir yere” ifadeleri miktarca ve mekânca belirsizlik taşır. Bunlar âbıhayâtın temel özelliklerindedir.

3.5.1.1.12. Fuzûlî, Dîvân

Adaletle temsil olur, durmadan akar

Kamu etrâfına âb-ı hayât-ı adldür cârî

Cemî‘ ehline tevîk-i cem‘iyyet müyesserdür (FD-İP k.28/2)

(Ey Ayas Paşa!) Adalet âbıhayâtı tamamıyla senin etrafın-a/-da akar, (o sebeple) senin yolundan gidenlere Allah’ın yardımı kolaydır.

Cemîyyet tasavvufî manada “insanın zihnen ve ruhen yalnız Allah ile meşgul olması, yalnız Allah ile olması durumu” için kullanılır. Allah ile olan kişinin Allah’tan yardım görmesi pek tabiidir. Allah’ın yolundan gitmenin adalet aracılığıyla gerçekleşeceği anlaşılan beyitte Ayas Paşa’nın etrafını adalet âbıhayâtının (teşbih) çevrelediği belirtilir. Üstelik bu su Paşanın etrafın-a/-da durmaksızın akmaktadır.

Söz-mürekkep-kalem ondan üstündür, Hz. İsa’nın nefesiyle işlevdeştir

Lafz-ı cân-perver ilen reşha-i kilk-i hünerin

Ne dem-i ‘Îsî vü ne çeşme-i hayvân eyler (FD-İP k.32/32)

(Ey Kadir Çelebi!) Senin hünerli kaleminin damlası (mürekkep) ile canlandıran sözünü(n marifetini) ne Hz. İsa'nın nefesi ne de âbıhayât yapabilir.

Hz. İsa'nın ölüyü dirilten¹²¹⁴ nefesi, ölmezlik suyu ile benzeştirilir. Kadir Çelebinin kaleminin, mürekkebinin, sözünün yanında âbıhayât tezyife uğratılır.

Kalem tarafından içilmek istenir, bulunması talih meselesidir

Huceste Hızrdur âb-ı hayât içmek için

Zamân zamân zulemâta kılur güzâr kalem (FD-İP k.33/7)

Kalem âbıhayâtı içmek için Hızır gibi talihini dener ve zaman zaman zulümata girip gezinir.

Kamış kaleme siyah mürekkep çekilir ve bununla yazı yazılır. Yazar ölse bile onun yazdığı söz ölmezdir. Beyte göre kalem Hızır'dır (teşbih), onun gibi zulümata yani zifiri karanlığa (mürekkebe) dalar ve şansı yaver giderse orada dirilik suyuna kavuşur. Âbıhayât mürekkep¹²¹⁵ olmakla beraber (benzeştirme) asıl kastedilen şey ölmez nitelikli¹²¹⁶ sözler bulup çıkarmaktır (istiare).

Mısralardan anlaşıldığına göre âbıhayât gizli saklıdır,¹²¹⁷ bulunması talihe bağlıdır ve bir vakit Hızır tarafından bulunmuştur.¹²¹⁸

Şarap âlimin hayat suyudur

Câm devrinde Fuzûlî okuram mey-vasfın

Âteş-i hırmen-i gam âb-ı hayât-ı hukemâ (FD-İP g.19/7)

Fuzûlî! Kadeh devri esnasında şarabın vasıflarını söylüyorum; o, dert ümitsizliğinin ateşi ve âlimlerin âbıhayâtıdır.

Şarap dirilik suyuna teşbih edilirken âlimlerin bu içecekten içtiği dile getirilir ve ilmin ölmezliğine atıf yapılır.

Uğrunda can verilir, can verir, sevgilinin dudağındaki şerbettedir

Şerbet-i la'lüñ ki dirler çeşme-i hayvân aña

¹²¹⁴ Âbıhayâtın ölüleri diriltmesi, can vermesi hakkında bkz. (FD-İP k.16/2)

¹²¹⁵ Âbıhayâtın mürekkebe benzetildiği örnek için bkz. (FD-İP g.41/2)

¹²¹⁶ Âbıhayâtın uzun ömürle ilişkilendirilmesi hakkında bkz. (FD-İP g.41/2)

¹²¹⁷ Âbıhayâtın zulümatta ve gizli oluşuyla ilgili bkz. (FD-İP k.42/49, g.41/2, muk.37/1)

¹²¹⁸ Âbıhayâtın Hızır tarafından bulunuşu hakkında bkz. (FD-İP k.42/49, g.41/2)

Ol virür cān dem-be-dem ‘uşşāka vü ben cān aña (FD-İP g.20/1)

(Ey sevgili!) Lal taşına benzeyen dudağının şerbetine âbıhayât diyorlar; (zira) zaman zaman âşıklara can vermektedir, bense ona can vermekteyim.

Aşk ile ölmüş âşıkların sevgilinin dudağındaki¹²¹⁹ şerbetli âbıhayâtle (teşbih) can bulması klasik metafordur. Ancak Fuzûlî âbıhayâta kendisinin veya aşkın can verdiğini söyleyerek ilginç bir tasavvur üretir. Buna göre âşıklara can veren dirilik suyunun aşk/ Fuzûlî ile can bulduğu söylenir. Tevriye dolayısıyla hayat suyu ulaşılmazlığı yüzünden “uğrunda can verilen bir nesne” olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şerbet olarak nitelenmesinden lezzetçe tatlı olduğu anlaşılır.

Sevgilinin dudağının arzusuyla binlercesi ölür/ can verir

Cān virür la‘lũñ temānnāsında biñ āb-ı hayāt

Feyzüñe leb-teşne yüz Hızır u Mesîhādur senüñ (FD-İP g.171/4)

(Ey sevgili!) Lal taşını andıran dudağının arzusuyla binlerce âbıhayât can verir; yüz Hızır ve Mesih senin feyzine susamıştır.

Sevgilinin dudağının arzusuyla “can verir” denilen ölmezlik suyu hem canlandırması hem de canını sevgiliye vermesi manasında tevriyeli anlatımla beyitte konu edilir. Arzu nesnesi şeklinde nitelenebilecek ölmezlik suyu Mesih’le ve feyiz kelimesiyle alakalandırılır, susuzluğunun çekildiği dile getirilir.

Sevgilinin mahallesindedir, topraktadır, âşık onun nerede olduğu bilir,

Hızır tarafından aranır, erişilmek istenen murattır

Ey Fuzûlî hāk-i kũy-ı yāre yetdüm kanı Hızır

Kim virüp kāmın olam āb-ı hayāta reh-nümün (FD-İP g.234/7)

Ey Fuzûlî, yârin mahallesinin toprağına ulaştım ama Hızır nerede, âbıhayâtın yolunu gösterip onu muradına erdireyim.

Hızır tarafından aranan dirilik suyunun mekânı sevgilinin mahallesi olarak gösterilir.

¹²¹⁹ Yârin dudağının âbıhayâtle mukayese edildiği ve yüceltiildiği beyit için bkz. (FD-İP g.124/1). Yârin dudağının âbıhayâta teşbih edilmesine dair bkz. (FD-İP g.209/5, g.297/5). Âbıhayâtın yârin dudağının yanında tezyife uğramasına dair örnek için bkz. (FD-İP g.41/2, g.71/2)

Yârin âşığa yaptığı kahrın zehri dirilik suyu hükmündedir

Zehr-i kahruñ içmeden var ise kasduñ katlüm it

Âb-ı hayvân itsem öldürmek olur müşkil beni (FD-İP g.296/2)

(Ey sevgili!) Şayet beni katletmeye niyetleniyorsan senin kahrının zehrini içmeden beni katletmelisin; (çünkü o zehir benim için âbıhayâtıdır ve) âbıhayâtı içince beni öldürmen zor olur.

Sevgilinin kahrının zehrinin ölmezlik verdiği söylenerek dirilik suyuna teşbih edilir. Bu âbıhayât zehrinden içen kişiyi öldürmenin zor olduğu dile getirilir.

Feyiz bakımından kifayetsizdir

Lebine çeşme-i hayvân dimezem kim lebinüñ

Var biñ cāna yarar feyzi bekādan gayrı (FD-İP g.304/5)

(Ey sevgili!) Dudağına âbıhayât demem, zira dudağının baki ömür vermek dışında bin cana yarayacak feyzi vardır.

Baki hayat vermek açısından sevgilinin dudağıyla mukayese edilen ölmezlik suyu tezyif edilir.¹²²⁰ Zira dudağın beka verme özelliğinin yanında feyizli olduğu söylenir ve ondan üstün tutulur.

Âbıhayât bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Âbıhayât arzu nesnesidir ve ölümü alt etmeye yetmez, aranıp bulunması gerekir.

Nesîmî, Dîvân: Yârin dudağı/ ağzı, (yâre veya şaire ait olan) söz, zülal suyu, fenâ/ ölüm, sevgili ve onun ayağının toprağı ve Nesîmî âbıhayâta benzetilmiştir. Âbıhayât ise şaraba, salyaya, nun harfinin noktasına, susayan birine, zülal suyuna, Kevser'e, vuslata, su taşıyan sakaya, sevgilinin dudağına, ırmağa benzetilmiştir. İskender ile âbıhayât benzeştirilmiştir.

Özellikleri yönüyle âbıhayâta dair şu çıkarımlara ulaşılmıştır: İlahi tecellileri kişiye gösterir, umulur, bilirkişisi Hızır'dır, Hızır'ın onu bilmemesi kendisinin hayvan sıfatı nedeniyledir (kavramsal olarak Hızır'ın dahi idrakinin üstündedir), bilinmesi için irfan ve ehliyet sahibi olmak gerekir, idrak ile bulunur, devler ile

¹²²⁰ Âbıhayâtın toprak ya da başka bir unsurdan üstün tutulmasına dair örnek için bkz. (FD-İP g.297/5)

hayvanlar/ canavarlar tarafından bilinmez, değerlidir, kıymetini herkes anlamaz, değerini âşıklar/ Nesîmî bilir, sevgilinin mercan renkli dudağından akar, ilahî özellik taşıdığı için idrak edilemez, Kevser ve zezemle özdeşleştirilir, dirilik/ ölmezlik verir, çöldedir, içtedir, ebedî mestlik verir, ulaşmak için zorlukları aşmak gerekir, fenaya/ bekâya/ ölüme ulaştırarak hayat verir, bahsettiği ölmezlik bu dünyaya ait değildir, dünyevilikten uzaklaştırır, Allah'ın el-Hayy ismiyle nitelenir, devadır, gizlidir/ herkese görünmez, içeni cennete götürür, arzu nesnesidir, ulaşmak için dünyevi sıfatlardan (hayvan sıfatından) sıyrılmak gerekir, tatlıdır/ tatlılık bakımından kifayetsizdir, susar, teskin eder, hayat suyuna banılır, ateş ve ayrılıkla zıtlık içerecek şekilde kullanılır/ vuslata dairdir, kifayetsizdir, ulaşmak için birtakım fedakârlıklar gerektirir, aydınlığın temsilidir, karanlıkta/ zulmette/ zulümatta olması kıymetini vurgular, emilerek içilir, tehlikelidir, başlangıçsız bir ölümsüzlük verir, âbıhayâtın güneşi ilahi tecellilere remizdir, tarikat sayesinde içilir, mahvolur, utanır, aşk sırrını anlayanlar tarafından bilinir/ arifler bilmez, sırdır, ilahidir, melekler âbıhayât içmeye çağırır, ebedi yaşamın temsilidir, sevgilinin dudağında gezer ve onunla eş mizaçtadır, varlığına susanır, hasreti çekilir, ölüyü diriltir, yârin dudağındaki âbıhayât hakiki âbıhayâtın üstündür, kadeh ölçüsünce içilir, yârin yakutu hatırlatan dudağına benzer/ benzetilmemelidir, Hızır içine/ üstüne düşmüştür, hayali kurulur, Hızır tarafından bulunmuştur, yârin salyası âbıhayâtı ırmak gibi coşturur, Nesîmî'nin elinden çıkar, etkilenir, Hızır tarafından aranıp sorulmuştur, cennette sunulacaktır, susuzluğu giderir, içince âşığı selsebil eyler.

Âbıhayât ayrıca; “ledün ilmi, ilim, bilmek, ezel, kadeh, şarap, şerbet, şeker, can ve ten, canavar/ hayvan-insan, ölüm, vuslat, lezzet, dudak/ ağız, mercan, lal taşı, yakut, saç/ zülûf, sakal, yanak, ayn (memba, göz), çeşme, değirmen, zezem, Kevser, cennet, melek, zülal, selsebil, gülsuyu, Hızır, İskender, Dârâ, çöl, susuzluk çekmek, karanlık/ zulümat/ zulmet, güneş/ ışık, deva, Hızır ve Hz. İsa, nun harfî, ateş, şevk, şeriat ve tarikat mertebeleri, yeşil renk, Mısır, Nil” ile sık sık anılmıştır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Şiir dîvânı âbıhayâta benzetilirken âbıhayât ise çeşmeden akan suya veya şaraba benzetilmiştir. Âbıhayât; ilim, aydınlık, ışık sembolüdür. Hususiyetleri yönüyle âbıhayâta dair şu çıkarımlara ulaşılır: İlmin bahsettiği âbıhayât cehaletin karanlığı içinde bulunur, ölümsüzlük verir, insanın özündeki hakikate ulaşmasından daha değerli değildir, istenir/ arzu nesnesidir, hakiki

ölümsüzlüğe iyi bir isim bırakmakla ulaşılır, dîvân yazmak hayat suyundan içmek demektir, kıymeti bilinemez. Ayrıca âbıhayât; “ilim, cehalet, bilmek/ bilinmezlik, yol, ölmek, ömür, bakilik, çeşme, karanlık/ zulmet, söz, eser, şarap, varlık-yokluk” ile ilişkilendirilmiştir.

Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr: Aşk ve sevgilinin güzelliği âbıhayâta benzetilirken âbıhayât zehire ve şaraba benzetilmiştir. En güzel olmanın ve kıymetliliğin sembolüdür. Özellikleri açısından âbıhayât; sevgilinin güzelliğine bakmaktan ve aşktan daha değerli değildir, aşkın güzelliğini yansıtır, karanlıkta/ zulmette olması kusur değildir, başkasını ayıplamayanlarca keşfedilir, bir sofranın zenginliğini gösterir, kifayetsizdir, şaşkınlık yüzünden yere döktürülür, heba olur, dostluğun değeri yanında değersiz kalır. Âbıhayât ayrıca; “hayvan-insan, nimet, kuş sütü, göz, lütuf, pınar, şaşkınlık/ hayret” ile alakalandırılarak kullanılmıştır.

Ahmedî, İskendernâme: İlim, sevgilinin dudağı, aşk ve aşkın yakıp kavuran ateşi âbıhayâta benzetilmiştir. Âbıhayât ise âşığın gönlündeki yangını bastıran sevgiliye ve seraba benzetilmiştir. Ulaşılmaz emellerin sembolüdür. Özellikleri bakımından âbıhayâta dair şu çıkarımlara ulaşılır: Zorlukları aşmaya yardım eder, uğruna çaba harcanmalıdır, fanilik ve bakilik verir, irfanlı sözün membaıdır, gizlidir, aşk ateşiyle yanan kişi ölmezliğe erişir, zulmette/ karanlıktadır, doğu yönünde aranır, ulaşmak için Allah’ın yardımı gerekir, ona giden yol zorluklarla doludur ve bulunması neredeyse imkansızdır, ulaşması güçtür, gayret gerektirir, içinde ecel bulunur, ölümü yenemez, zehir olur, ona emel bağlamamak gerekir, ölüm gerçeği karşısında serap hükmünde kalır. Ayrıca âbıhayât; “ilim, âlim, irfan, söz, cahillik, fanilik, bakilik, müşkilat/ zorluklar, ölüm/ ölümsüzlük, ecel, ümit/ ümitsizlik, can, susuzluk çekmek, ayrılık-vuslat, yanmak/ ateş, sır/ gizli olmak, Kevser, çeşme, doğu yönü, zulmet/ karanlık, fırtına, yıldırım, yönünü kaybetmek, yağmur, sel, Tufan, gayret, ansızın bulunur, hal/ haber” ile ilişkili olacak şekilde kullanılmıştır.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Hz. Yusuf ve gözyaşı âbıhayâta benzetilmiştir. Hatır sormak âbıhayât sunmaya benzetilmiş ve vuslat anında âbıhayâtın bulunduğu ifade edilmiştir. Âbıhayâtın; “ışık, erguvan (ışık ağacı), yanak, hatır, sormak (soru sormak, emmek/ içmek), vuslat” ile ilişkili olacak şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Âbıhayât; yetersizliği dolayısıyla utanan, susayan, sevgilinin dudağına öykünen, Kevser suyunu kınayan birine, şaraba, kutsal ruha (Cebrail) benzetilirken şarap/ aşk şarabı, saf şarabın tortusu, şairin kullandığı mürekkep ile gözyaşı, yârin dudağı ve bu dudaktaki nem, âşğın gözündeki nem/ gözyaşı, çeşme suyu âbıhayâta benzetilmiştir. Âbıhayât erişilmezlik sembolüdür.

Özellikleri açısından âbıhayâtтан şu şekilde bahsedilir: Toprağıa dökülen şarabın dirilik suyuna dönüşme kapasitesi vardır, zehirin zıddıdır, lezzetçe zülalden aşğıdır, kifayetsizliğinden utanır, tatlıdır, yârin dudağının şerbetine susamıştır, bilirkişisi Hızır'dır, arzu nesnesidir, tasla içilir, lezzetini ve kıymetini ondan haberdar olanlar bilir, cahiller tarafından bilinmez, selam almak dirilik suyu içmişlik etkisi yapar, susar, yârin dudağından kaynayıp fıskırır, yâr ile beraber içilirse helaldir, şarapla ve saf şarabın tortusuyla özdeşleştirilir, en ufak miktarı bile yüksek tesirlidir, içildiğı meclisin ulviliğine göstergeci, sevgilinin dudağının tesirini en iyi o anlatır, bahşettiğı ölmezlik uhrevîdir, bahşettiğı diriliğı yârin şarap gibi dudağından dökülen tortudan alır, aşk şarabının tortusu varken lüzumsuz kalır, gereksizdir, ölmezlik şarabını içerken âşğın kadehdaşı Hızır ile İlyas olur, yüreğı paramparça edecek tesirdedir, meyhanede bulunur, sakinin peşi sıra giden kişiye nasip olur, saki âbıhayâta ulaştırır bir aracıdır, akıl için fazla gelir, canı ferahlatır, cisme can verir, sevgilinin dudağına öykününce tatlanır, Kevser'i lezzetsizlikle kınar, sevgilinin dudağından akar, güzelliğı besler, bitkileri ve sakalı kendisine susatır, erişilmezdir, Hızır'a nasip olmuştur, yaratılış toprağına can verir, sureti tasvir edilemez, sevgilinin servi boyunu yansıtır, İskender'in kadehiyle sunulmuştur, dünyevî değil uhrevî türden ömür verir, saki Hızır'dan evvel âbıhayâtı tanıyıp öğrenmiştir.

Mesnevîye göre âbıhayât; "doğrulukla, bilmek, şarap ve kadeh/ bardak, saki, şerbet, zehir, zülal suyu, Kevser, selsebil, çeşme, akıl, beden/ cisim, can, dudak/ ağız, sakal, şeker, şirin, susamak, saki, tas, cahillik, selam, helal, haram, ölüm/ ölmek, İskender, sohbet, yakut, bakılık, hayvan-insan, güzellik, bağı bahçe, bitki, vuslat, Mesih, Cebrail, servi, hali/ تنها" ile alakalıdır.

Cem Sultan, Cemşid u Hurşid: Cem Sultan'ın yazdığı mesnevi, sevgili ve sevgilinin dudağı, Cemşid için Hurşid'in aşkı âbıhayâta benzetilirken âbıhayât ise şaraba, vuslat anının yaşattığı hislere, sevgilinin dudağına imrenen birine ve utanan kişiye benzetilmiştir. Âbıhayât emellere ulaşma sembolü gösterilmiştir. Hususiyetleri

yönüyle âbıhayât şöyle anılır: Allah'ın kudretiyle duru su âbıhayât olur, ona kavuşmak Allah'ın lütfuna nail olmak ve kurtuluşa ermek demektir, sevgilinin kara renkli saçında/ zulmette/ karanlıkta bulunur, ulaşması zordur, vatan ırmağı âbıhayâtın üstüdür, musikiyle okunan şiir âbıhayât niteliklidir, vuslat anında bulunur, gönlüne eş gönül bulmak âbıhayâtı bulmaya denktir, gönül tarafından bulunabilir, sevgilinin sunduğu kadehte veya sevgilinin dudağındadır, kıymetlidir, akışkandır, dermandır, iyileştirir, sevgilinin dudağı âbıhayâtın yaratılmıştır, sevgilinin dudağına imrenir, bedenden öte gönle dirilik verir, tesir bakımından sevgilinin dudağından güçsüzdür, ortadan kaybolur, görünmez, yeri bilinmez, sezgileri vardır, utanır, kifayetsizdir, canfeza özelliklidir, deva verir, ölüyü diriltir, vuslata erip yârinin dudağına kavuşan âşık zulmete katlanmadan âbıhayâtı bulmuş olur, yârin dudağının şerbeti âşığa âbıhayât görünür. Âbıhayât ayrıca; “lütuf, kurtuluş, dert, ırmak, ağız/ dudak, vuslat, vefat, gam, can, ruh, kadeh, şarap, şerbet, şeker, cisim/ beden, sürahi, yakut, mercan, hastalık, derman, gizlilik, dudak, Kevser, lal taşı” ile alakalı şekilde kullanılmıştır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Padişahın cömertliği, mürekkep, tatlı söz, sevgili âbıhayâta benzetilmiştir. Âbıhayât ise sevgilinin dudağı ile sakalını kıskanıp kapkara kesilen birine ve şaraba benzetilmiştir. Âbıhayât bulunamazlık, ulaşılmazlık ve kıymetlilik sembolüdür.

Âbıhayât hakkındaki özellikler şunlardır: Dervişlerin/ padişahın kapısının eşiğinde (ayağını bastığı yerde) bulunur, onu görmek için sevgilinin kapısının toprağı gereklidir, ulaşılmazdır, uğrunda helak olunur, arzu nesnesidir/ hasreti çekilir, padişahlar tarafından aranır, ilmin nemalandığı kaynaktır, ona sahip olmakla övünülür, zulümatta/ zulmette/ karanlıkta durmaktadır, onu bulmak ölümün karanlığına erişmekle olur, kıskançlık yüzünden zulümata girmiştir, Sultan Bayezid'in sakalının karanlığında bulunur, kalemin mürekkebidir, tatlı sözü ölümsüzleştirir, Hızır tarafından haber verilir, sevgilinin dudağında/ ağzındadır, sırdır, tatlıdır, yeri sakal/ Hızır tarafından ifşa edilir, içmesi Hızır'a zevk verir, seyirliktir, damlayarak akar, tatlı sözün özünde bulunur, can verir/ cana can katar/ ölüleri diriltir, kaynağı ise sevgilinin gözü - can çeşmesi - kendidir, ufacık miktarıyla büyük tesirde bulunur, Şehriyar'ın dergâhının kapısını öpen dudak âbıhayât özellikli olur, tesir bakımından yârin dudağı ile iddialeşir, kifayetsizdir, faydasız ve etkisiz

kalır, aranır ama bulunamaz, Hızır ve İskender tarafından aranmıştır ama bulunamamıştır, arzu nesnesi olmaktan çıkar, taşıdığı vasıfların aynısını yârin dudağı sunar, iyileştirir, sevgilinin dudağı âbıhayâtın membaıdır, şeker saçar, yerini en iyi bilen kişi Hızır ve sevgilidir, ölü balığı diriltir, öpmek âbıhayât tesiri yapar, İskender tarafından aranmıştır, yardım almadan yeri bulunamaz, özünde sudur ancak verdiği zevk benzersizdir, sevgilinin yaratılış hamuruna katılmıştır, içine eklendiği unsura nezaket katar, can meyvesi verdirir, sevgilinin güzelliğini besler, korkutucu unsurlarla çevrilidir, baki ömür verir, yârin hançerini suvarır.

Ayrıca âbıhayât; “İskender, cömertlik, kapı/ eşik/ ayak toprağı, keramet, can, gam, ölüm, ayn (göz, memba), selsebil, çeşme, feyiz, ledün ilmi, dert, Kevser, sakal, dudak/ ağız, papağan, lal taşı, söz, tatlı, şirin, şerbet, kadeh, şarap, çürümüş kemik, mim harfi, Şehriyar, Hz. İsa, heves, bilmek, tabip, balık, zevk sefa, bülbül, cennet, yaratılış hamuru (toprak ve sudan mamul cıvık çamur), bağ bahçe, devler/ ifritler, bakılık, hançer” ile alakalı olarak anılmıştır.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Sevgilinin dudağı âbıhayâtın tesirlidir, âbıhayât Kevser’le benzer güçtedir ve âbıhayâtın gönül derdine derman olması beklenir.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Mürekkep, sevgilinin ağzı, şarap, sevgilinin yüzündeki gizemli ışıltı âbıhayâta benzetilirken âbıhayât karanlığa kaçan birine ve sevgilinin dişlerine benzetilmiştir. Aydınlık sembolüdür. Özellikleri açısından âbıhayât: Topraktan yaratılan bedene candır, Topkapı Sarayı’nın toprağı öpülünce bulunur, yaratılış bakımından temiz olan kişilerde etkisini gösterir, zindelik/ ebedi hayat verir, herkesten kaçır, zulmet karanlığında sırra karışır, yeri bilinmez, gizli saklı olduğu için kendini ele vermez, Hızır tarafından bulunur, damla damladır, sevgiliye diş olur. Ayrıca âbıhayât; “kalem, mürekkep, siyah renk, Zülkarneyn/ İskender, gece, zulmet/ karanlık, aydınlık, diş, ağız/ dudak” ile bağlantılı olacak şekilde anılmıştır.

Fuzûlî, Dîvân: Adalet, söz, şarap, sevgilinin dudağı, şerbet, sevgilinin kahrının zehri âbıhayâta; âbıhayât ise mürekkebe benzetilmiştir. Hz. İsa’nın nefesiyle benzeştirilmiştir. Hususiyetleri bakımından âbıhayât şu şekilde ele alınmıştır: Durmadan akar, kolaylık sağlar, söz-mürekkep-kalem ondan üstündür, Hz. İsa’nın nefesiyle aynı işlevdedir, kifayetsizdir, kalem tarafından içilmek istenir, bulunması

talih meselesidir, gizli/ saklıdır, şarap âlimin hayat suyudur, âlimler içmiştir, uğruna can verilir, can verir/ ölüyü diriltir, sevgilinin dudağındaki şerbette bulunur, zulmette/ karanlıktadır, Hızır tarafından bulunmuştur, tatlıdır, sevgilinin dudağının arzularken binlercesi ölür/ can verir, arzu nesnesidir, bin tanedir, sevgilinin mahallesindedir, topraktır, âşık onun nerede olduğu bilir, Hızır tarafından aranır, Hızır'dan önce âşık tarafından bulunmuştur, erişilmek istenen murattır, yârin âşığa yaptığı kahrın zehri âbıhayât hükmündedir, feyiz bakımından kifayetsizdir. Ayrıca âbıhayât; “adalet, akış/ akmak/ cari olmak, can, söz, kalem, mürekkep, Hz. İsa ve nefes, talih, zaman, zulmet/ karanlık, âlim/ ilim, şarap, kadeh, ateş, şerbet, lal taşı, çeşme, uzun ömür, feyiz, Mesih, susamak, sevgilinin mahallesi, ulaşmak/ erişmek/ bulmak, aramak, zehir, ölüm/ ölmek, bakılık, toprak” ile ilgili şekilde anılmıştır.

3.5.1.2. Hızır-İlyas

Hızır ve İlyas kimi zaman ayrı kişilikler olarak ele alınsa da şairler onları zaman zaman tek bir kişilik olarak algılar. Bazen de Hızır'ın rolü İlyas'a, İlyas'ın rolü Hızır'a yüklenir. Hızır'dan bahsederken şairlerin Kur'an'da geçen Hz. Musa'ya dair kıssaya çokça telmih yaptığı görülür. Hızır-İlyas karakteri hemen hemen daima müspet (olumlu) manalarda şiiirlerde geçer. Kişisel özellikleriyle, mucizeleriyle, âbıhayâta ulaşan yegâne kişi olmasıyla, veliliği ve yoldaşlığı dolayısıyla, yardımsever oluşuyla, müşkülleri çözmesiyle, rehberlik etmesiyle ve arzu nesnesi olmasıyla vb. pek çok yönden ele alınır.

3.5.1.2.1. Nesîmî, Dîvân

Sevgiliyle âşığın birliğini/ bütünleşikliğini vurgular

Bu ikide birliğün sebâtı

Hızır olduñ u dahı İliyâsan (ND terc.II-4/10)

Hızır-İlyas kültüründe bu ikisinin birleştirilmesi ve aynı/ tek kişi olarak görülmesi yerleşik kanaattir. Şair bu durumu “ikilikte birlik nasıl olur”a örnek gösterir. Sevgili hem Hızır hem de İlyas'tır. Sevgili Hızır ise, âşık İlyas'tır. Bu da sevgili ile âşığın aslında iki ayrı kişilik değil, bir bütün olduğunu anlatır.

3.5.1.2.2. Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme)

Velidir

Bu mesel kim 'ışk mülk ü mâlıdur

Hızır-ıla ol bir velî ahvâlıdur (GMT 794)

Hızır halk arasında veli olarak kabul edildiği gibi klasik Türk şiirinde de veli olarak görülür.

Hayır maksadıyla bir gemiyi delmiştir

Hızır keşfî sıdugın sanma yavuz

Oglan öldürdüğü işi görgil uz (GMT 2428)

Hızır'ın bir gemiyi delmesi hadisesi beyitlerde ele alınan diğer husustur. Rivayete göre Hızır korsan tehdidinden korumak adına masum insanların gemisini delmiştir. Gemi yavaşlayınca içindeki insanlar korsanların hazırladığı tuzağa düşmekten kurtulmuştur. Dolayısıyla kötü gibi görünen bir işin sonucu hayra alamet olabileceğinden hemen olumsuz yargılara kapılmamalıdır, mesajı verilmek için bu hikâyeye sıklıkla başvurulduğu olur.

Zor zamanda yardıma gelir, dünyevîlik sıfatı vardır, köprüye benzetilir

Eydür iy sen baña Hızır-ı rûzigâr

Kahr içinde lutfi eylemiş nisâr (GMT 2465)

Beni öldürmege iletmiş devân

Âb-ı hayvân içine atmış revân (GMT 2466)

Hızır-ı 'âlem olmuş u İlyâs-ı dehr

Lutfa irürmege kılmış baña kahr (GMT 2467)

Degme su üstinde bir köpri olur

Kim su almakdan biregü kurtılır (GMT 2483)

Hızır gibi yetişmek deyimine yer verilen yukarıdaki beyitlerde, uyurken boğazına yılan giren adama zorla çürük elma yedirip adamın kusmasını sağlayan atlı hikâyesi anlatılır. Adam olayı anlayıp atlının kendisine zulüm değil iyilik yaptığını kavrayınca atlıya teşekkür eder. Onu rüzgâr gibi yetişen Hızır'a benzetir. Atlıdan kaçayım derken dolu mideyle koşması (koşarken düşüp istifra eder, içindeki yılan böylece çıkar) ile ölümden kurtulmuş ve adeta hayat suyunun içine düşmüştür (sembolleştirme). Atlı adam (tıpkı korsanların istilasından korumak için masumların gemisini delen) Hızır gibi davranmış (teşbih), lütfâ erişirmek için onlara kahrı çektirmiştir. Su üzerine inşa edilmiş köprü, bir kimseyi nasıl sudan (zorluk, engel sembolü) kurtarırsa, atlı adam da diğerini öyle kurtarmıştır.

3.5.1.2.3. Ahmedî, İskendernâme

İskender'in yoldaşdır

Hızır yoldaş eyledi kendü-y-ile

Âb-ı Hayvân isdeyü girdi yola (Aİ-YA 7709)

İskender âbıhayâtı aramaya çıkarken Hızır'ı yanına yoldaş alır.

3.5.1.2.4. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân

Uğurludur, gittiği yeri yeşertir, dokunduğu suyu âbıhayât eyler

Hızır teg her kanda kim geldüñ kudûmuñ yümni-le

Sebzeler bitdi suları âb-ı hayvân eyledi (ADD 17/48)

İnanışa göre Hızır hangi eve yahut kişiye gelir ve görünürse ona uğur getirir. O sebeple “ayağı uğurlu Hızır” diye bir tabir üremiştir. Hızır isminin hadra (yeşil) ile olan bağı sebebiyle de onun gittiği yeri yeşerttiğine, dokunduğu suyu âbıhayâta çevirdiğine olan inancı yukarıdaki beyitte müşahede etmek mümkündür.

Âbıhayât özellikli aşk şarabını içen kişi Hızır olur

Sâkiyâ câm-ı Sikender sun içem yâ Hızır olam

Baňa ol bâkî 'ömürden işbu bir sa'at yiter (ADD 163/3)

Şarap sunan Hızır motifine Türk söylencelerinde rastlamak mümkündür (Karakurt, 2011: 54). Âbıhayât ise klasik Türk şiirinde sık sık şarap şeklinde anılır. Hayat suyunun İskender'in meşhur kadehinden sunulduğu ve içildiği söylenir. Dahası bu şarap nitelikli dirilik suyundan içen kişinin Hızır olacağı anlatılır. İşte ölmezliğe böylelikle adım atıldığında yaşanacak bir saatlik zaman dilimi âşığa kâfi görünür. Âşığın tevazuunu da yansıtan bu deyişte, vuslatın tesiriyle yaşanan saadetin âşığı öldürecek güçte olduğu anlamı sezilebilir. Üstelik içilen âbıhayât özellikli aşk şarabı sonsuz ömür verse bile değişen bir şey olmayacağı benzer.

Hızır ebedî ömre kavuşsa da bu ömür dünyaya ait değil de daha çok uhrevî niteliktedir, nitekim Hızır'ın göğe çıkması bahsedilen hayatın uhrevîliğini ispatlar. Bu açıdan beyte bakıldığında âbıhayât özellikli şarap içip bâki hayata kavuşan âşığın bir saatlik ömürden başka şey dilememesi daha anlaşılır olacaktır.

Kısacası beyitten yola çıkarak; âbıhayâtın İskender'in kadehiyle sunulduğu, aşk şarabının âbıhayât özellikli ve vuslata dair olduğu, bu şarabı içen kişinin Hızır'a dönüştüğü ve âbıhayâtın uhrevî türden ömür verdiği bilgilerine ulaşılır.

Sevgilinin dudağıyla kadehdaştır

Şîrîn lebûñ ki Hızır ile hem-kâsedür velî

Cemşîd câmuñ içdügi Keyhüsrev-ânedür (ADD 271/5)

Yârin dudağıyla Hızır âbıhayât içen kimseler olarak kadehdaştır.

Yeşile çalan siyah sakalı vardır, sakalla özdeşleştirilir

Gül 'ârızuñda hattuña çün Hızır dur direm

Agzuñ yarını çeşme-i hayvâna beñzedem (ADD 295/8)

Sevgilinin yanağında biten (yeşile çalan) sakal Hızır gibidir, yârin ağzı ise âbıhayâttır. Beyitte âbıhayâtın karanlıkta bulunduğu inancına atıf yapıldığı görülebilir.¹²²¹

3.5.1.2.5. Ahmed Paşa, Dîvân

Suyun üstüne seccade serip gezer, keramet-mucize gösterir

¹²²¹ Âbıhayâtın karanlıkta bulunuşuna değinen beyit örneği için bkz. (ADD 250/5)

Yed-i kudretle virdüñ her mürîde

Hızır seccâdesin Mûsa ‘asâsın (APD k.10/5)

Kudret eliyle her müride Hızır seccadesi ve Musa asası verdin.

Hızır’ın suyun üstüne serdiği seccade ile denizler aşabildiğine dair halk arasında yaygın bir inanç vardır. Bir başka rivayete göre Hızır’ın namaz kılmak için seccadesini serdiği yer hemen yeşerir. Hz. Musa da asası ile Kızıl Deniz’i ikiye ayırma mucizesi göstermiştir. Beyitte suya dair bu mucizelere telmih yapılır. Ayrıca Hızır ile Musa’nın karşılaşmasına dair kıssaya atıfta bulunulur.¹²²²

Ne kerâmet gösterür zâhid bu zülf-i hırka-püş

Kim salupdur Hızır-veş seccâdesin âb üstine (APD k.17/10)

Zahit, (yârin) hırka örtünen zülfündeki kerameti sual edersen, o tıpkı Hızır gibi su üstüne seccadesini serer.

İnanışa göre Hızır seccadesini serdiği suda batmadan yürür. Kimi rivayete göre Hızır’ın namaz kılmak için seccadesini serdiği yer hemen yeşermektedir. (Kasidenin giriş kısmında yer alan beyit “bahariyye” bölümüne dâhil olduğundan ikinci rivayet diğerine oranla daha geçerli görünmektedir. Böylece ilkbaharın gelişi hüsn-i talille sevgilinin saçlarına bağlanmış olur.) Beyitte bu inançlara telmih yapılır.

Zahit seccadesini sürekli yanında taşımasıyla ve sofu karakteriyle bilinir. Fakat beyitte sevgili saçındaki örtü¹²²³ ile zahitten ve onun seccadesinden üstün görülür. Çünkü sevgili Hızır gibi kerametler gösterebiliyorken zahit böyle şeyler yapamamaktadır. Sevgiliye (Fatih S. Mehmed) burada keramet gösterebilme kabiliyeti yüklenerek onun bir veli olduğu ima edilir.

Adı uzun ömrün sembolüdür, mutlak hakikate ulaşmıştır

Yâ rab çü sözi menbâ‘-ı âb-ı hayâtdur

Hızır-ı zemâne gibi ola ‘ömr-i bî-şümâr (APD ş.34/37)

Ya Rab! (II. Bayezid’in) Sözü âbıhayât membaidır, (o sebeple) zamanın Hızır’ı gibi ömrü uzun olsun.

¹²²² Ayrıntılı bilgi için tezin “Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik” başlıklı bölümüne bakılabilir.

¹²²³ Zülf-i hırka-püş ifadesi için iki görüş öne sürülebilir. Birincisi saç örtün şey örtü-şapka nev’inden bir giyim unsuru olabilir. İkincisi ve muhtemelen şiirde de kastedilen; enseye uzanan saçları örtün şey, sırta giyilen yakalı bir hırka olabilir.

Hızır ömrü şeklinde tabir edilen “ebedî hayat” olgusu, memduhun ömrünün uzun olması için edilen dualarda kullanılır. Zamanın Hızır’ı olmak,¹²²⁴ mutlak hakikate ulaşmışlığın göstergesidir.

Sakallarıyla anılır, zorda kalanlara yardım eder

Hızır-ı hatuñ irişmese kanlu yaşum ey dost

Kılurdı gözüm zevrâkını garka-i derya (APD k.12/78)

Ey dost (Fatih S. Mehmed), senin sakallarının Hızır’ı yetişmeseydi benim kanlı yaşım gözümün kayığına denize gark ederdi.

Beyitte dost diye övülen Fatih S. Mehmed, sakalları dolayısıyla Hızır’a (Arapça Hızır/ Hadır/ el-hadar yeşil demektir) benzetilir. Klasik şiirde sakal sıklıkla yeşil otlara teşbih edilir. Hızır, denizde zorda kalmışlara yetişip yardım etmesiyle meşhurdur ve “Hızır gibi yetişmek” sözü Hızır’ın bu yardımcı yönünün halk diline yerleşmiş halidir. Dolayısıyla Fatih, sakallarının otu/ dalı sayesinde yardıma koşan Hızır’a benzetilir ve gözyaşı denizinde (teşbih) gark olan kulunu (Ahmed Paşa) boğulmaktan kurtarır.

3.5.1.2.6. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Sakilik yapar, sefa meclisinde hizmet eder, yol bulucudur

Bir bezm-i safâya bulmuşam yol

Kim Mūsâ nedim Hızır sâkî (TCÇH 2628)

Hız. Musa’nın nedimlik yaptığı ve Hızır’ın sakilik ettiği sefa meclisine yol buldum.

Musa ile Hızır kıssasına/ anlatılarına telmih yapılan beyitte iki karakter sefa meclisinde çalışan hizmetlilere benzetilir. Bu meclisin yolunu bulan âşık ise hayli şanslıdır, çünkü herkese nasip olmayan bir yolu keşfetmiştir.

Beyitte geçen “bulmuşam” kelimesi Hızır babında değerlendirilirse kelimedede âbıhayâtın ima edildiğini düşünülebilir.

¹²²⁴ Zaman içinde tarikat mürşitlerinin Hızır’la özdeşleşmesi anlayışı doğar. Dolayısıyla tasavvufta bir Hızır-ı zaman (zamanın Hızır’ı) terimi kullanılmaya başlanır. Buna göre her devrin bir Hızır’ı vardır ve mürşit Hızır’la özdeşleşmiş şekilde anlatılır. Özü Hızır olan bu mürşitler, mutlak hakikate ulaşmış olarak tasvir edilir. Bkz. Ocak, 2012: 98.

3.5.1.2.7. Fuzûlî, Dîvân

Ansızın gelir, müşkülleri çözer, yardım eder

Geldi ol Hızır-ı mübârek-pey kim ansız bî-delil

Mustarib kalmışdı ehl-i fazl ü erbâb-ı kemâl (FD-İP k.25/2)

Hızır'ın bir özelliği müşkül durumdaki kimselerin yardımına koşmasıdır. Üstelik hiç beklenmedik bir zamanda, ansızın belirivermesiyle bilinir. Hızır'ın bu hususiyeti Ayas Paşa'nın Bağdat'a gelişi ve halkı refaha kavuşturması babında benzetme yönlü söylenir (istiare).¹²²⁵

Rehberdir, yoluna uyan kimseye dert sıkıntı gelmez, zulümatı aşmıştır

Saňa tâ'bi olan çekmez melâl ü mihnet-i 'âlem

Ne gam zulmât def'inden aña kim Hızır rehberdür (FD-İP k.28/23)

(Ey Ayas Paşa!) Sana boyun eğen kimse cihanın derdini sıkıntısını çekmez; (zira sana) Hızır rehberdir ve zulümatı/ derdi def etmek (bu sebeple) kolaydır.

Beyitten yola çıkılarak Hızır'ın rehberlik ettiği, zulümat engelini aştığı bilgisine ulaşılır. Zulümat kelimesinin “dert” manasına gelecek şekilde çift anlamda kullanıldığı görülür.

Hırs ile Hızır'a ulaşamaz, arzu nesnesidir

Hızır ister iken hırsa düçâr oldı

Fuzûlî balık yerine toruna tosbaga ilişdi (beyit.1)

Fuzûlî Hızır'ı bulmak isterken hırsa düştü; balık yerine ağına tosbaga ilişti.

Balık kelimesiyle Hızır anlatılarından birinde geçen ölü balığın canlanıp suya dalması anlatısına telmihte bulunulurken¹²²⁶ “hırs” kavramı üzerinden bir karşıtlık oluşturulur. Hırsın âbıhayâta/ Hızır'a yahut diğer bir deyişle emellere ulaşmaya nasıl engel olduğu “balıkçı ağına balık yerine tosbaga ilişmesi” tabiriyle anlatılır.

¹²²⁵ İbrahim Paşa'nın Hızır'a istiare edilmesine dair bkz. (FD-İP k.16/2)

¹²²⁶ Konu hakkında bilgi için tezin “Hızır-İlyas Kültü, Âbıhayât ve Ölmezlik” başlıklı bölümüne bakılabilir.

Hızır-İlyas bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Nesîmî, Dîvân: Hızır âbıhayâtı dağıtan sevgiliye benzetilirken âşık da Hızır'a benzetilmiştir. Sevgili Hızır-İlyas'a benzetilmiştir. Özellikleri bakımından Hızır'a dair şu çıkarımlara ulaşılır: İlm-i ledünni bilir, ölmezlik suyunu umar ve onu arayıp sormuştur, ezel kadehiyle sarhoştur, âbıhayâtı en iyi bilen kişidir ve suyun yeri ona sorulur, ölmek pahasına zulmete girmiştir, âbıhayâtın etkisiyle mest olmuştur, zorlukları aşmıştır, bekâya ulaşmıştır, âbıhayâtı sevgilinin dudağından içmiş ve me'va cennetlerine ulaşmıştır, yoldaştır, sevgilinin dudağına ulaşamayınca çaresizlikten dolayı âbıhayâtı içmiştir, arzuladığının (âbıhayât) peşine düşünce evsiz barksız kalmıştır, zulmetin/ karanlığın bitimindeki aydınlığı temsil eder, sevgiliye kavuşunca âbıhayâta ulaşmıştır, sakallıdır, sakalı zulmeti/ karanlığı temsil eder, âbıhayâtı bulmadan evvel sevgilinin dudağına kavuşursa âbıhayâtı aramasına gerek kalmaz, âbıhayâtın üstüne düşmüştür, sevgiliyle âşğın birliğini/ bütünleşikliğini vurgular. Ayrıca Hızır; "İskender, Dârâ ve Hz. İsa, İlyas" ile anılmıştır.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Zor durumdaki birine yardım eden kişi Hızır'a, Hızır ise bir köprüye benzetilmiştir. Âbıhayâtı en iyi bilen kişidir, baki hayata ulaşmayı istemiş ve onu elde etmiştir, velidir, hayır maksadıyla bir gemiyi delmiştir, zor zamanda yardıma gelir, dünyevîlik sıfatı vardır. Hızır ayrıca; "ilim/ bilmek, rüzgâr, gemi, oğlan öldürmek, lütuf, köprü-su, bakılık" ile bağlantılı olacak şekilde zikredilmiştir.

Ahmedî, İskendernâme: Âlim kişi ve âşık Hızır'a benzetilmiştir. Hızır'a ait özellikler arasında Hızır'ın; aradığını bulması, zorlukları aşması, İskender'in yoldaşı olması hususlarından bahsedilmiştir.

Erzurumlu Kadı Darîr, Kıssa-i Yûsuf: Hz. Yusuf Hızır'a benzetilmiştir.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Hızır bir sakiye benzetilirken âşık ve selam Hızır'a benzetilmiştir. Hızır hayat suyunu sevgilinin dudağından içmiştir, kadehlerle hayat suyunu dağıtır, âbıhayâtı kadehle içmiştir, İlyasla birlikte âşğın kadehdaşdır, âbıhayât onun çeşmesinden akar, sakinin vereceği aşk şarabından içerse âbıhayâta ihtiyaç duymaz, âbıhayâtı meyhaneden istemelidir, âbıhayâta kişiyi ulaştıracak kişidir, talep edilen/ aranan kişidir, uğurludur, gittiği yeri yeşertir, dokunduğu suyu âbıhayât eyler, âbıhayât özellikli aşk şarabını içen kişi Hızır olur, sevgilinin

dudağıyla kadehdaştır, yeşile çalan siyah sakalı vardır, sakalla özdeşleştirilir. Hızır ayrıca; “sakal, bakılık, kadeh, yeşil renk, uğur/ talih, İskender, vuslat” ile ilişkilendirilmiştir.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Vuslat sevincini yaşayan Cemşîd, derdine derman bulan âşık Hızır’a benzetilir. Hızır zulmet belasını çekerek âbıhayâta ulaşmıştır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Sevgili ve sakalı Hızır’a benzetilirken Hızır ise sakiye benzetilir. Adı uzun ömrün sembolüdür. Gideceği yolu Hızır’a sevgilinin kapısının toprağı göstermiştir, ayağının bastığı yerde âbıhayât vardır, Hızır ledün ilmine sahiptir, sakalı ile zulmet karanlığını temsil eder, sakalının güzelliğı övülür ve sakalı kıskançlık uyandırır, âbıhayâtın haber verir ve onu içmekten haz alır, âbıhayâtın bilirkişisidir, sakilik yapar, sevgilinin dudağının şerbetinden içemediğı için âbıhayâtı bulmaya heves etmiştir, sevgilinin dudağına ulaşamamıştır, suyun üstüne seccade serip gezer, keramet-mucize gösterir ve bu sebeple bir velidir, mutlak hakikate ulaşmıştır, zorda kalanlara yardım eder.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Âbıhayâtı arar ve onu bulmak için büyük çaba harcar, sakilik yapar, sefa meclisinde hizmet eder, yol bulur.

Fuzûlî, Dîvân: Kalem ve İbrahim Paşa Hızır’a benzetilmiştir. Zaman zaman zulümata/ karanlığa girip gezer, talihini dener, sevgilinin dudağındaki feyze susar, âşık ona âbıhayâtın yerini göstermek için bekler, sevgilinin mahallesine gelmemiştir, ansızın gelir, müşkülleri çözer, yardım eder, rehberdir, yoluna uyan kimseye dert sıkıntı gelmez, zulümatı/ karanlığı aşmıştır, hırs ile ona ulaşamaz, arzu nesnesidir.

3.5.2. ‘Anâsır-ı Erba‘a

Evrenin yaratılışında rol oynadığına ve varlığı oluşturduğuna inanılan dört temel maddenin, diğeri bir değışle arkhenin sorgulanması klasik Türk şiirinde kendine yer bulmuş konulardandır. Edebiyatın felsefeye dokunan ve zenginliğini yansıtan bu konu üzerinde şairler teferruatlı şekilde durmayı tercih etmiştir. Dört temel unsurun; ateşin, suyun, toprağın, havanın varlık âlemini hâsıl etmesine dair çeşitli açılımlarla karşılaşılır. Örneğın kimi zaman işın bir ucu burçlara dayandırılırken kimi zaman ise dört unsurun insan davranışlarını sınıflandırmada ölçü olarak kullanıldığı anlaşılır.

Şiirler incelendiğinde; suyun rüzgâr, ateş ve toprağa oranla olumlu manalara gelecek şekilde işlendiği görülür. Dört unsur her ne kadar yaratılışın ulviyetini içerse de özündeki olumsuz temsillerden dolayı yergi malzemesi olur ve saf olmamakla, kaosla, kesretle, Allah'tan uzaklaşmakla, gelip geçici olmakla, sonlulukla, ölümle ve yıkıcılıkla ilişkilendirilir. Aşağıda bu konu üzerinde ayrıntılı şekilde durulacaktır.

3.5.2.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Burçların üçü su karakterlidir, memleketleri oluşturur

üçi ot üçü suv üçü boldı yıl

üçi boldı toprak ajun boldı il (YHHKB 143)

“Bunların üçü ateş, üçü su, üçü yel ve üçü topraktır; bunlardan dünya ve memleketler meydana gelir.”

Kutadgu Bilig’de 12 burç sıralandıktan sonra burçların gökyüzünü aydınlatmalarından bahsedilir. Ardından bunlar üçerli grup halinde bölüştürülür. Bölümlemeye göre burçların üçü bahar yıldızı, üçü yaz, üçü güz, üçü kış yıldızıdır. Aynı şekilde başka tarzda bir gruplamaya gidilir. Tabiatına göre burçların üçünün ateş, üçünün su, üçünün yel ve üçünün toprak karakterli olduğu ifade edilir. Bunlardan dünya ve memleketler meydana gelmektedir.

3.5.2.2. Yunus Emre, Risâletü'n-Nushiyye

İnsanları birbirinden farklı kılar, yaratılışın nemalandığı sıfatlardır

Pâdişâhuñ hikmeti gör n'eyledi

Od u su toprak u yile söyledi (YRN-MT 1)

Bismillâh diyüp getürdi topragı

Ol arada hâzır oldı ol dagı (YRN-MT 2)

Topragıla suyu bünyâd eyledi

Aña Âdem dimegi ad eyledi (YRN-MT 3)

Yil gelüp ardınca depitdi anı
Andan oldı cism-i âdem bil bunı (YRN-MT 4)

Od dahı geldi vü kızdurdu anı
Çünkü kızdı cisme ulaşdı cānı (YRN-MT 5)

Sûrete cān girmege fermān olur
Pādişāh emri aña dermān olur (YRN-MT 6)

Sûreti cān girdi pür-nûr eyledi
Sûret dahı cānı mesrûr eyledi (YRN-MT 7)

Yunus Emre'nin Risaletü'n-nushiyye mesnevisinde giriş bölümü, on üç beyit süren bir anâsır-ı erba'a anlatımıyla başlar ve daha sonra yaratılış bahsi açılır. İnsanın yaratılışında rol oynayan dört unsur, dörder vasıfla zikredilir. Bahsedilen dört vasıf aşağıdaki gibidir.

Mesnevideki “fî-ta'rif il-'akl” başlıklı bölüme göre dört unsurun vasıfları Allah'ın; nurlandırma, hayat vericilik, heybetlilik ile hışım hallerinden kaynaklanmaktadır. Her unsur hasleti gereğince kişiyi cennet ya da cehenneme götürecek nitelik taşır. O sebepten insanlar bünyesindeki unsurun baskınlığına göre bölük bölüktür.

Yunus Emre dört unsurun vasıflarını anlattıktan sonra insanın yaratılışından bahis açar ve yaratılışın Allah sayesinde gerçekleştiğini aktarır. Yaratım sırasında temel ve ilk etken “Allah'ın hikmeti”dir.¹²²⁷ Hikmetle kastedilen şey ise Allah'ın her şeyi yerli yerince yaratması ve her şeyi layık olduğu yere koymasının sırrıdır. Ayrıca hikmet, âlemin insanlar tarafından anlaşılamayan gizli amacıdır. “Yaratılış” söz konusu olduğunda Yunus Emre'nin “hikmet” kelimesini özenle kullandığı söylenebilir.

Özne (Allah), nesneyi (insanı) etkilemek (yaratmak) için dört sığata (unsur) başvurur: su, toprak, rüzgâr, ateş. Bu dört unsura seslenen Allah, bismillah diyerek ilk insanı, Âdem'i yaratır. Su ile toprak, temeli (aslı) oluştururken rüzgâr onun

¹²²⁷ Hikmet sözlükte hâkimlik, bilgelik anlamlarına gelir. Bkz. <http://lugatim.com/s/hikmet> (E.T. 18.11.2018).

kurumasını, kıvam almasını sağlar. Böylece beden oluşur. Bedene giren rüzgâr aynı zamanda nefestir. Ateş, bedeni kızdırıp ona canlılık (enerji) katar.¹²²⁸ Son aşamada dört unsura ek olarak beşinci unsur tabir edilen “can” devreye girer. Allah’ın izin vermesiyle vücuda giren can onu nurlandırırken vücut da canı sevinçlendirir.¹²²⁹

Karakter özelliklerini temsil eder

Topragıla bile geldi dört sıfat

Sabr u eyü hū tevekkül mekremet (YRN-MT 9)

Suyıla geldi bile dört dürlü hāl

Ol safādur hem sehā lutf u visāl (YRN-MT 10)

‘Anâsır-ı erba‘anın her unsuru kendi başına çeşitli anlamlar taşır. Örneğin Yunus Emre’nin beyitlerinde toprak; sabrın, iyi huyun, tevekkülün (iş Allah’a bırakıp kadere razı olmak) ve yüceliğin temsilidir. Su; temizliğin, el açıklığının, iyilikle ihsanın ve vuslatın temsilidir.

Yil ile geldi bile bil dört heves

Ol-durur kizb ü riyā tîzlik nefes (YRN-MT 11)

Od-ıla bile geldi dört dürlü dad

Şehvet ü kibr ü tama‘ birle hased (YRN-MT 12)

Rüzgâr ile ateş ise diğerlerine oranla tasdik edilmeyen davranışları temsil eder. Yalancılık, ikiyüzlülük, acelecilik (öfke) ve nefse (dünyevi arzular) uymak rüzgârın temsil ettiği kavramlardan sayılır. Şehvet, kibir, açgözlülük ve haset, ateşin temsil ettiği özellikler şeklinde nitelenir.

¹²²⁸ Ateşin son aşamada bedeni kızdırıp ona canlılık vermesi, ateş temsili cemrenin havaya, suya ve toprağa düşüp onlara dirilik vermesini akla getirir. Bilgi için tezin “‘Anâsır-ı Erba‘a” başlıklı kısmında cemreyle ilgili verilen bilgilere bakılabilir.

¹²²⁹ Şiirde canın nur (ışık) ile karşılaşması Türk kültüründeki beş unsurlu inanışla bağlantılı olabilir (tezin ‘Anâsır-ı Erba‘a başlıklı bölümüne bkz.). Buna mukabil can, nefes, cin, nur, nar (ateş), al (kırmızı), alazlanmak, ak (beyaz), aşk, ışık (yaşam enerjisi), yeşil (yaşılın kökü yaş/am), nevrüz kavramsal ve çağrışımsal olarak birbirleriyle yakın alakalı kavramlar olarak görülür (Karakurt, 2011). Canın bedene girip orada nur olmasını ve yaşamın böyle başlamasını, tüm bu kavramlar çerçevesinde düşünmek faydalı olabilir.

İnsanın sınanmasını sağlayan karşıtlıkları benliğe katar

Cân-ıla geldi bile uş dört hisâl

‘İzzet ü vahdet hayâ âdâb-ı hâl (YRN-MT 13)

Taijitu (ying-yang) da olduğu gibi, varlık özünde iyi ve kötü, güzel ve çirkin, müspet ve menfi kavramları bir arada barındırır. Böylelikle insan hem mükemmelliği hem de eksikliği bir arada yaşamak suretiyle daimî bir sınav içerisinde bulunur. Unsurların taşıdığı manaların birbirlerine eş-karşıtlığı, öznenin (can) nesneyle (beden) sınanmasına yarar. Özünde muhalif özellikler barındırması sayesinde insanın ahlakı ve karakteri gelişebilir.

Yaratımın son aşamasında sahneye gelen can, içine girdiği vücudu nurlandırmıştır ve şu dört huy canın bedene işigaliyle gelmiştir: şeref/ yücelik, vahdet (birlik, tezatlardan birliğe, Allah’a ulaşma kuvveti), edep ile adaba uygun davranmak (vahdet neşesine sahip olma). (YERN-GH 13)

Allah’ın celal ve cemal vasıflarıyla dört unsur alakalıdır

Risâletü’n-nushiyye’nin “fi-ta‘rîf il-‘akl” başlıklı (nesir yazı) bölümünde dört unsurun vasıflarının Allah’ın; nurlandırma, hayat verme, heybet ile hışım hallerinden/ sıfatlarından kaynaklandığı dile getirilir. Allah’ın celal ve cemal vasıflarından müteşekkil esmaları ile dört unsur alakalandırılır. Mesela; toprak Allah’ın nuru ile, su Allah’ın diriliği (hayat vericiliği) ile, yel onun heybeti ile, ateş ise hışımıyla tecelli eder, denilir. Toprakla su cennette, yel ile ateş cehennemde yerleşiktir. Ateş ve yel ile gelen kişiler dokuz tanedir. Dokuzu da binbaşdır ve biner tane erleri vardır. Bunlar kime gelseler onu kendi makamına yani cehenneme iletmeye çalışır. Toprakla suyun başkanları on üç kişidir. Bunların bin tane eri vardır. Kime gelseler onları cennete çekerler. Yunus Emre dört unsurdan sonra canı ele alır. Beşinci unsur diye nitelendirilebilecek can ile gelen dört kişidir ki dördünün de bin tane eri vardır. Bunlarla beraber olan kişi, Allah’ın yüzüne vasıl olarak kendinden geçecektir. Canıyla beraber olan kimseler, Allah’ta müstağrak olacaktır (YRN-MT 348). Özetle, Allah’ın dört unsura yansıyan sıfatları insanda canlanıp onu sınayacaktır. Sınavın sonucuna göre kişi, cennetle cehennemden birine yerleşerek Allah’ın nurânî ya da zulmânî yüzüyle karşılaşacaktır, denilir.

3.5.2.3. Nesîmî, Dîvân

Vahdeti kesrete çevirip varlığı meydana getirir

Şeş cihât u çâr ‘unsurdur meni fâş eyleyen¹²³⁰

Yohsa men gencîne-i vahdetde nûr-ı mübhemem (ND g.287/2)

Altı yön ile dört unsurdur beni ifşa eden yoksa ben vahdet hazinesinde belirsiz bir nurumdur.

Dört unsur kişinin vücudunu peyda edince¹²³¹ Nesîmî'nin vahdette yok oluşluğuna hâlel getirir. Çünkü varlığı göstermek, belirginleştirmek suretiyle ifşa eder. Bu manada dört unsur ile vahdet karşıt manada kullanılır.

Yedişer tanedir, Kâbe'yi tavaf etmekle ilintilidir

Gel imdi Ka‘benüñ sırrın tefekkür kıl ayâ ‘âkıl

Ki n’içün yiddi yiddidür bu sırdan olmağıl nādân (ND g.311/17)

Anuñçün yiddi yiddi bes tavâf-ı Ka‘be farz oldı

Ki her harfün üzesince ola tavfi kulın âsân (ND g.311/18)

Yidi vechüñdeki hâke yidi âb u yidi nâra

Yidi bâda ki bist ü heşt yazmış der rûh-ı cānân (ND g.311/19)

Ayâ hacca varan hâcî bu resmi bilmege cehd it

Tavâf-ı Ka‘be bilmezsen ‘abes bil sa‘yüñi husrân (ND g.311/20)

Nesîmî'nin aktardığına göre Kâbe'yi yedi kere tavaf etmenin bir nedeni ve bu nedenin de bir sırrı vardır. Yedi sayısı; yedi toprağı, yedi suyu, yedi ateşi ve yedi rüzgârı temsil eder, bunların toplamı yirmi sekizdir. Hacca giden ve hacı olmak için tavaf vazifesini yerine getiren kişi bu sırrı iyi anlamalıdır, mesajı verilir.

Suyun burada; Kâbe'yi tavaf etmekle, yedi ve yirmi sekiz sayılarıyla alakası kurulur.

¹²³⁰ Kelime “eyleyem” şeklinde yazılmıştır. Bkz. Ayan II, 2002: 286.

¹²³¹ Dört unsurun varlığı meydana getirme hususiyetiyle ilgili beyitler: (ND g.287/4, g.298/2, g.311/16)

İnsanı varlık âleminde görünür kılar, mana âleminde uzaklaştırır

Çār ‘unsurdur bizi sūretde kılduran karār

Yohsa ma‘nîde makām-ı kurb-ı Hakdur cā bize (ND g.400/6)

Görünüşte dört unsur şeklindeyse de manada Allah’a yakınlık makamında yer edinmişizdir.

Dört unsur insanın suretini meydana getirmesi özelliğiyle istihfaf edilir.¹²³²

Sevgili dört unsurdan müteşekkildir

Ey ruhuñ ‘ışkında ‘aklum şāh māt

Selsebîldür hatuñ ‘ayne’l-hayāt

‘Unsuruñ dört oldı haddüñ şeş cihāt

Gafletüñ mestligi hem bulmaz necāt (ND tuy.14)

Ey yanağının aşkıyla aklımın şah mat olduğu sevgili, senin sakalın selsebil olup hayatın kaynağıdır. Unsurun dört tane oluşu gibi boyun posun altı yönlüdür, aşkın verdiği gafletin mestliğinden kurtuluş yoktur.

Tuyuğda sevgilinin sakalı hayat kaynağı olan selsebil addedilir (teşbih). Sevgili dört unsurdan müteşekkildir, denir.

3.5.2.4. Gülşehrî, Mantıku’t-Tayr (Gülşen-Nâme)

Unsurlar dünyayı oluşturur ama onu cennet kadar güzelleştiremez

Ol ki duzahdur gök altında ‘ayān

Od u yil u su vü toprakdur hemân (GMT 3918)

Göğün altında duran ve dört elementten müteşekkil dünya (cennetle karşılaştırıldığında) aslında cehennemdir, denilen beyitte unsurların dünyayı güzelleştirmeye yetmediği vurgulanır.

3.5.2.5. Hoca Mes‘ud, Süheyl ü Nevbahâr

Karışımından ilk insan hâsıl edilmiştir

Yili vü suyu toprağı vü odı

¹²³² ‘Anâsır-ı erba‘anın insan suretini meydana getirmesi hakkında bkz. (ND terc.III-3/6, tuy.206)

Karıştırdı vü adın Âdem kodı (HMSN 54)

Allah ‘anâsır-ı erba‘ayı birbirine karıştırmak suretiyle Âdem’i hâsıl etmiştir. Anlaşıldığına göre Âdem saf bir özden değil bir karışımdan (‘anâsırdan) yaratılmıştır.

3.5.2.6. Ahmedî, İskendernâme

Unsurlar ruhtan sonra yaratılmıştır, sonludur

İşbu varlık yog-ıdı sen var-ıduñ

Ne hod âb u bâd u hâk ü nâr-ıduñ (Aİ-YA 209)

Gitse bu varlık girü var olasın

Kuds ehli-y-le varup yâr olasın (Aİ-YA 2010)

Beden yaratılmazdan evvel insan ruhunun yaratıldığına inanılır. Dolayısıyla bedenın ham maddesi olan su, hava, toprak ve ateş ruhtan sonra gelir. Unsurların birbirine bağlanmasıyla süregelen yaşam, ölümün bağ bozumuyla sona erse bile ruh tıpkı evveldeki gibi var olmaya devam edecektir, çünkü ölümsüzdür. Dört unsur yukarıdaki dizelere göre gelip geçici olan bedenın sembolüdür.

Eflatun’a göre arkhe sudur

Didi Eflâtûn ki bilgil iy ulu

Kim kamu mevcûduñ aslı oldı su (Aİ-YA 602)

Çün sudandur tâze hayvân u nebât

Pes su olur bî-şek asl-ı kâyinât (Aİ-YA 603)

Platon’a (Eflatun) göre evrenin arkhesi sudur: İskender dört filozofa (Aristoteles, Hipokrat, Eflatun, Sokrates) âlemin aslını esasını neyin teşkil ettiğini, görünen varlıkların asıl maddesinin ne olduğunu sorar. Aristoteles soruya cevaben “ateştir” der, Hipokrat “havadır” der. Eflatun da “mevcut olan her şeyin aslı sudur”

der. Çünkü ona göre yaşayan hayvan ve bitkiler sudandır ve şüphesiz kâinatın aslı sudur. Sokrates ise “toprak”ı savunur.¹²³³

Sokrates’e göre su arkhe olamaz

Suda bünyâd eylemek key cehl olur

Sudan ârâm isteyen nâ-ehl olur (Aİ-YA 604)

Arkhenin toprak olduğunu savunan Sokrates’e göre âlemin özünü suyun teşkil etmesi fikri cahillikten başka şey değildir. Suda karar kılmak ehliyetsizliktir.

Hızır’a göre arkhe yoktur, her şeyi Allah yaratmıştır

Hızır hâzırdı didi kim iy ulu

Sözi taklîd-ile didiler kamu (Aİ-YA 608)

Muhdesâta didiler bunlar kadîm

Bu muhâli hâşa kim eyde hakîm (Aİ-YA 609)

Her ne kim var ger mürekkeb ger basît

İşbu âlem merkezinden tâ-muhît (Aİ-YA 610)

Ger ‘arâz ola vü ger cevher yakîn

Çamusı muhdesdür iy dâ-nâ-yı dîn (Aİ-YA 611)

Kamusınuñ Hâlıkıdur Kirdigâr

Kudretinden oldı cümle âşikâr (Aİ-YA 612)

Mâdde vü müddet yog-ıdı vü misâl

Kim yaratdı âlemi ol Zü’l-Celâl (Aİ-YA 613)

Filozofların İskender'in sorusuna verdiği cevabın kendisine aktarılmasıyla, hâlihazırda orada bulunan Hızır konuya itiraz eder.¹²³⁴ Hızır’a göre âlemin

¹²³³ Aslında bu cevaplar gerçeği yansıtmamaktadır. Filozofların konuyla ilgili görüşlerine dair doğru bilgi için tezin “Anâsır-ı Erba‘a” başlığına bakılabilir.

merkezinden çevresine kadar birleşik ya da saf ne varsa, araz yahut cevher hepsi sonradan yaratılmıştır ve hepsinin yaratıcısı Allah'tır. Her şey onun kudretiyle var olmuştur. Madde, zaman yahut idealar âlemi yokken âlemi Allah hâsıl etmiştir.¹²³⁵

Varlık sınıflandırmasına göre cismanî-süflî-basittir, her yeri kuşatır

Ol mürekkebdür mevâlîd âşikâr

Ol Basît uş dört unsur kıl şümâr (Aİ-YA 3644)

Od u yil ü su vü yir bu dört

Basît emri-le birbirine_olmuşdur muhât (Aİ-YA 3645)

Varlık iki kısımdır: rûhânî ve cismânî kısım. Cismânî kısım iki türdür: ulvî ve süflî. Yıldızlar ve felekler ulvî kısma misaldir. Süflî kısım iki türlü olur: basit ve mürekkep (bütünleşik). Varlığın süflî kısmının mürekkep unsurlarına örnek mevâlîd-i selâse yani maden-bitki-eşyadır. Varlığın süflî kısmının basit unsurlarına örnek ise 'anâsır-ı erba'a gösterilir. Basit unsurlar Allah'ın emriyle her yeri çepeçevre kuşatmıştır.

Yaratılmış her şeyin aslıdır, varlığı çeşitlendirir

Çün bu masnû'âtuñ aslını kamu

Bildüñ od u toprag u yildür ü su (Aİ-YA 3822)

Lîki her birinde var bir dürlü yeng

Dahı bir mikdâr u resm ü şekl ü reng (Aİ-YA 3823)

¹²³⁴ Asıl adı Taacüddin İbrahim bin Hızır olan Ahmedî'nin yazdığı İskendernâme'deki bazı felsefî meseleleri ele alan Süleyman Hayri Bolay'a göre: "[...] Hızır, Osmanlı'da hem ebediliğin sembolüdür, hem de doğru bilginin. Zira filozofları yanlış bilgi söylerse Hızır hemen müdahale edip doğruyu söyleyerek yanlış düzeltir. Dolayısıyla Hızır, aynı zamanda 'Faal Akıl' rolündedir. Böylece Kur'an'a, hadislere dayanarak yani Allah kelamını ve peygamberin sözlerini delil getirerek doğruyu, doğru ve güvenilir bilgiyi gösterir. Yani o 'Tenzil-i İlahî' Yahut Kur'an'ı ve Cebrail'i (Faal Akıl) temsil eder. Aslında bir ölçüde yazarın kendisini de temsil eder; zira onun bir adı da Hızır'dır." (Bolay, 2011: 98-9.)

¹²³⁵ Ahmedî Mesnevî'de filozofların verdiği cevabı beğenmediğini belli edercesine Hızır karakterini öne çıkarır: "Fakat Ahmedî, bu cevapları beğenmez ve orada hazır olan ve ebediliği, Faal aklı temsil eden 'âlim, ilim, âb-ı hayât' olan Hızır'a doğruyu (dolayısıyla kendi fikrini) söyler. Ama önce Hızır İskender'e bu konuşan filozofların hepsinin 'Taklit ile dediklerini' söyler. Yani bu filozoflar kendileri düşünmeden önceki filozofların sözlerini tekrar ettiklerini ifade eder. Buradan da anlaşılıyor ki Ahmedî herkesin müstakil düşünüp kendisine has özgün fikir üretmesini istemektedir." Bolay, 2011:101.

İnsan, sanat mahsulü olarak yaratılmış her şeyin aslının ‘anâsırdan olduğunu bilmelidir. Fakat aslı ortak olsa da suretler miktarca, renk-şekil-biçim yönleriyle türlü türüdür.

Ümmehat-ı süfliyye’yi dört unsur oluşturur, unsurlar itidal halindeyse yaşam devam eder, itidal bozulunca ölüm gerçekleşir

Çün görürsin bu cihânı kim gider
İ’timâduñı düriş andan gider (Aİ-YA 4421)

Her ki dünyî sevdi râhat bulmadı
Dünyadan illâ cerâhet bulmadı (Aİ-YA 4422)

Nesne k’aslı ânuñ âb u bâd ola
Dahı âteş anda ne bünyâd ola (Aİ-YA 4423)

Üşbu dördi-durur asl-ı kâinât
Gökler âbâ vü bulardur ümmühât (Aİ-YA 4424)

Ol ki bu ezdâddan terkîb ala
Bellüdür kim ne kadar bâkî ola (Aİ-YA 4425)

Cem‘ olup bir arada bu dörd i yâr
İ’tidâl olduhda bulurlar karâr (Aİ-YA 4426)

İ’tidâl ol dem k’aradan ola kem
Birbirinden ayrılurlar lâ-cirem (Aİ-YA 4427)

Bâtıl olup bozılır terkîb-i ten
Muhkem ola sanma bu tertîbi sen (Aİ-YA 4428)

Dörd zıd nice bulalar i’tidâl
K’itmeyeler birbirinden intikâl (Aİ-YA 4429)

İnsan cihana itimadını gidermelidir. Çünkü dünyayı seven kişi hiçbir zaman rahat yüzü göremez. Dünyaya ait nesnelere aslı su-rüzgâr-ateştir (ve topraktır). Kâinatın aslı bu dört unsurdur. Nasıl ki babalar feleklerden müteşekkil ise anneler de bu dört unsurdan müteşekkildir.¹²³⁶ Dünya bu zıtlıkların birleşimidir ve her nesnenin ne kadar ömrü olduğu bellidir. Dört unsur bir araya toplanıp itidal olunca sebat üzere kalır (yaşama kaynaklık eder). Aralarındaki itidalde noksanlık belirince unsurlar birbirinden ayrışmaya başlar. Böylece cismin bütünlüğü bozulur (ölür). Dolayısıyla cismi kalıcı sanmamalıdır. Dört zıtlık ('anâsır) ne vakte değin itidal halinde kalacak ya da birbirine intikal etmeyecektir, düşünmek lazımdır.

3.5.2.7. Ahmed-i Dâ'î, Dîvân¹²³⁷

Unsurlar arasında mücadele vardır, biri ötekine galip gelebilir

Fitne odına yıl gibi her kim ki yiltenür

Sen tîg-i âbudâr ile ur hâkisâr kıl (ADD 6/41)

'Anâsır-ı erba'anın türlü nesnelere, eylemlere vb. karşılık gösterilmesine klasik şiirde sık rastlanılır. Örneğin fitneliğin ateşle, yelin yeltenmekle, suyun keskin kılıçla karşılandığı yukarıdaki beyitte toprak "yerle bir etmek" ile alakalandırılır. Rüzgârın ateşi körüklediği gibi fitneliğe yeltenmenin onu arttırdığı söylenir. İşte bu fitne ateşini söndürecek "karşıt" ise kılıcın suyu yani keskinliğidir.

Dört unsurun beyitte ele alınışını bir çerçeveye oturtmak gerekirse olayın başlangıcı (serim/ giriş) yel ile ateşin hararetlenmesidir. Düğüm/ gelişme bölümü kılıcın üstlendiği işlevdir. Çözüm/ sonuç kısmı ise yerle bir edilmek yani sükündür.

Fitne odına yeltenen ol düşmenüni gör

Kim hâkisâr idüpdür anı tîg-i âbudâr (ADD 25/4)

¹²³⁶ "Filozaflara göre Mutlak Varlık'tan ilk zuhur eden aktif kudrete tüm akıl anlamında 'Akl-i küll' denir. 'Bir'den ancak bir zuhur edebileceği görüşünden hareketle geliştirilen bu düşünceye göre 'Akl-i Evvel' ve 'Cevher-i Evvel' de denen bu aktif kudret kendisinin Mutlak Varlık'tan zuhur ettiğinin ve ona bağlı olduğunun bilincindedir. Bu kabiliyet özünü bilen pasif bir kudret olan Nefs-i Küll'ü meydana getirmiştir. Daha sonra her ikisinden içinde hiçbir şey bulunmayan Atlas göğü, ardından sabitler ve yedi gezegenin ilavesiyle toplam dokuz kat gök meydana gelmiştir. Göklerin dönüşüyle hava, su, toprak ve ateşten ibaret 'anâsır-ı erbaa' [=dört unsur] ile soğukluk, yaşlık, kuruluk ve harâretten oluşan dört tabiat meydana gelmiştir. Dokuz gökle dört unsurun birleşmesinden 'Mevâlid-i Selâse' denen cansızlar, bitkiler ve hayvanlar vücuda gelmiştir. Üç çocuk denen bu üç varlığa istinaden göklere 'Âbâ-i Ulviyye' [=yüce babalar], dört unsura ise 'Ümmehât-ı Süfliyye' [=aşağı analar] denir." (Şentürk, 2016: 227)

¹²³⁷ Od-su-bâd-gubâr kelimeleriyle dört unsurun anılmasına dair bkz. (ADD 281/6)

Fitne “ateşi”, “yel”tenmek, “hâk”isâr, tîg-1 “âbudâr” kelimeleri aracılığıyla ‘anâsırın her elementinin dile getirildiği beyitte anlatılan olay, giriş-gelişme-sonuç bölümlerine sahiptir. Fitne ateşine yeltenmek giriş, tîg-1 âbudârın (parlak ve keskin kılıç) üstlendiği görev gelişme, hâkisâr (yerle bir) edilmek ise sonuç kısmıdır. Dört unsurdan suyun burada ateşle olan karşıtlığı betimlenir ve yerle bir edici yönü vurgulanır.

Allah’ın yaratıcılığına delildir

Kâyinâtuñ ‘unsurından bir güher terkîb ider

Baht ile devlet virür hem ‘âleme server kılır (ADD 15/2)

Unsur Allah’ın yaratıcı yönünü yansıtır (sembolleştirme).

3.5.2.8. Ahmed Paşa, Dîvân

Âşığın tüm varlığı ile sevgiliyi arzulamasına temsildir

Dil su gibi kapuña gitdi revân hâk olmaga

Şevkuñ odıla yile varalı bu gönülüm evi (APD g.333/3)

(Ey sevgili! Aşk) Şevkinin ateşi ile gönül evimi yele verdikten sonra, gönül su misali senin kapına toprak olmaya (can vermeye) gitti.

Aşk şevkinin ateşe benzetildiği, sevgili uğrunda can vermenin toprak olmak şeklinde nitelendiği ve gönlün sevgiliye meyletmesinin su gibi akmaya benzetildiği beyitte, gönül evinin yele verilmesi ise aşk hevesine kapılmayı anlatır. ‘Anâsır-1 erba‘a burada âşığın tüm varlığı ile sevgiliyi arzulamasının¹²³⁸ sembolü olur.

3.5.2.9. Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân

Âşığı harap eder

Yakmaga vü yıkmaga hep cümle el bir itdiler

Sûz-1 sîne eşk-i dîde âteş-i âhum beni (AD g.76/3)

‘Anâsır-1 erba‘anın dört unsuru âşığın bedeninde birleşip onu harap eder.

¹²³⁸ ‘Anâsır-1 erba‘anın âşığın sevgiliyi tüm varlığıyla arzulaması manasında kullanılması hakkında bkz. (APD g.352/5)

Beyitte dört unsurun bedende bulunması, birlik halinde olması, yakıp yıkıcılığı konu edilir.

3.5.2.10. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Bulunduğu yere/ bünyeye değer katar, merdiven olur

‘Anāsır nerdübāndur kapusunda

Zuhal bir kara taşdur yapusunda (TCÇH 245)

Dört unsur, Fatih Camisi'nin kapısındaki merdivendir; Zuhal (Satürn) ise onun yapısı karşısında kara taş gibi kalır.

Satürn beyaz mermere benzerliğiyle ve halkalı¹²³⁹ yapısıyla dikkat çeken bir gezegendir. Cafer Çelebi'ye göre Satürn Fatih Camisi'nin yanında kara taş gibi değersiz kalacaktır. Çünkü dört unsur caminin kapısında merdiven olmuştur. Bu durum ona üstünlük katmaktadır. Dolayısıyla dört unsurun bünyesinde bulunduğu yere değer, üstünlük, ayrıcalık kattığı sonucuna ulaşılır.

Kıymetlilik ölçütüdür

Hakikatde bu dört üstād-ı māhir

Düşüpdür ‘ālem-i fazla ‘anāsır (TCÇH 310)

Dört mahir üstat; Hatıboğlu, ‘Arab, Kastalâni, Hâcî Hasan-zâde Vahîdî hakikatte fazilet âlemine düşmüş dört unsur gibidir.

Bahsi geçen isimler âleme düşmüş dört unsura benzetilmiştir.

Devrin padişahına hizmet eder

‘Anāsır matbahınadur perestār

Kemîne aş-pezdür ‘unsur-ı nār (TCÇH 321)

Dört unsur (II. Bayezid'in yaptırdığı) imaretin mutfağına canla başla hizmet eder. Dört unsurdan biri olan ateş ise orada eksikli bir aşçıdır.

II. Bayezid imaretinin mutfağında çalıştığı söylenen dört unsur oradaki hizmetçilere/ hizmetlilere teşbih edilir.

¹²³⁹ Satürn'ün halkaları donmuş sudan yani buzdan oluşur.

‘Anâsır tab‘ı vü hâsiyyeti hem

Tabâyi‘ aslı vü mâhiyyeti hem (TCÇH 1320)

(Birkaç genç olarak biz babamızdan) ‘Anâsırın tabiatını ve meziyetleriyle birlikte yaratılışın aslını, mahiyetini öğrendik.

Cafer Çelebi ne kadar bilgi sahibi olduğuna misal getirdiği beyitte ‘anâsırın tüm özelliklerini ve ne işe yaradığını bildiğini söyler. Çünkü ilim irfan sahiplerinin bir özelliği de bunları bilmektir. Takip eden beyitlerde ise bunca ilim irfanın güzel yüzlü birini görünce uçup gittiğini anlatır.

Ümmehat-ı süfliyeyi oluşturan unsurlar kimsesizlerin annesidir

Didüm kim ey humâ-tal‘at humâyün

Anam ‘unsur atamdur pîr-i gerdün (TCÇH 2686)

(Sevgilinin sorusuna cevaben) Dedim ki, ey hüma yüzlü ve uğurlu (sevgili), anam unsur babam ise ihtiyar felektir.

Sevgili âşığına kimin kimsen var mıdır diye sorunca âşık kimsesizliğini dile getirirken yukarıdaki ifadeyi kullanır. Dört unsurun kendi annesi olduğunu, yaşlı feleğin ise ona babalık yaptığını dile getirir. Dolayısıyla beyitte dört unsurun kimsesizlerin annesi olduğu şeklinde bir düşünceyle karşılaşılır.

Kâinatın aslıdır, özüdür

Usûl-i kâyinât ey serv-i âzâd

Türâb u âb olupdur âteş ü bād (TCÇH 3036)

Ey özgürce salınan serviye boyuyla posuyla benzeyen sevgili! Kâinatın aslı toprak, su, ateş ve rüzgârdır.

Bulut ve yağmur neden olur diye soran sevgilinin suali üzerine, âşık cevap verir. Hepsinin menşe ve asıl bakımından bir olduğunu, fakat sonradan başkalaştığını ve birbirinden ayrıldığını söyler (TCÇH 3034-5). Kâinatın aslı, özü olan dört unsur birbirini kucaklamıştır (TCÇH 3037). Su mizaç bakımından soğuk ve ıslaktır fakat aynı zamanda tesirlidir, çokça iş yapar (TCÇH 3040). Güneş bazen onu ısıtır ve suda soğukluktan eser kalmaz (TCÇH 3043). Şayet güneş tarafından ısıtılmıyorsa mevsim kış demektir (TCÇH 3046). Güneşin suya tesiri ile su buharlaşır ve bir miktarı

havaya yükselir (TCÇH 3047-8). Suyla birlikte eczası da buharlaşır (TCÇH 3049). Su ile hava birbirine karışır ve hangisinin hangisi olduğu anlaşılmaz hale gelir (TCÇH 3050). Âlimler buna buhar der (TCÇH 3051). Su buharlaşırken hava soğuk ve mevsimlerden kıssa hava henüz toplanmamışken su donar ve yere parça parça kar olarak yağar (TCÇH 3054). Hava toplandıktan sonra donma olayı gerçekleşirse yağış doluya çevrilir (TCÇH 3056). Şayet daha yükselmeden yolda soğukla karşılaşır ve bu soğukluk çok şiddetli değilse sis oluşur (TCÇH 3057-9). Ama yoldayken su buharının karşılaştığı soğuk şiddetliyse kırağı meydana gelir (TCÇH 3060). Su buharına erişen soğuk çok çok hafifse çiy oluşur (TCÇH 3031).

3.5.2.11. Fuzûlî, Dîvân

Sultanın emrindedir, daimidir, yaratılanı sağlamlaştırır

Bânî-i hikmet ki erkân-ı anâsırdan müdâm

Çâr divâr-ı sarây-ı san‘at eyler üstüvâr (FD-İP k.12/48)

(Sultan Süleyman) Hikmet müessisidir ve hiç durmaksızın dört unsur ile sanat sarayının duvarlarını dört taraftan sağlamlaştırır.

Padişahın emrinde¹²⁴⁰ olduğu vurgulanan dört unsurun bu beyitte daimilik sembolüne dönüştüğü, oluşum sanatını sağlamlaştırdığı çıkarımlarına ulaşılır.

Âşıklığın ölçütlerini oluşturur

Mecnûn oda yandı şu‘le-i âh ile pāk

Vâmık suya batdı eşkden oldı helāk

Ferhād hevesle yile virdi ‘ömrin

Hāk oldılar anlar benem imdi ol hāk (FD-İP rub.55)

Dört unsura yer verilen şiirde Mecnun, aşk ateşiyle yanması ve temizlenmesiyle anılırken Vâmık gözyaşına batıp helak oldu, denir. Ferhad bir heves yani arzu uğruna tüm ömrünü yele vermiş ve heba etmiştir. Fakat şimdi onlar ölmüş, toprak olmuştur. Hak yani sıra âşığa (Fuzûlî) gelmiştir.

‘Anâsır-ı erba‘a bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

¹²⁴⁰ Dört unsurun padişahın emrinde olmasıyla ilgili olarak bkz. (FD-İP k.12/70)

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Burçların üçü su karakterlidir ve bunlar memleketleri meydana gelir.

Yunus Emre, Risâletü'n-nushiyye: İnsanları birbirinden farklı kılar, yaratılışın nemalandığı sıfatlardır, karakter özelliklerini (temizlik, el açıklığı, iyilik, ihsan ve vuslat temsilidir) temsil eder, insanın sınanmasını sağlayan karşıtlıkları benliğe katar, Allah'ın celal ve cemal vasıflarıyla dört unsur alakalıdır, Allah'ın dört unsura yansıyan sıfatları insanda canlanıp onu sınayacaktır.

Nesîmî, Dîvân: Dört unsur; vahdeti kesrete çevirip varlığı meydana getirir, varlığı ifşa eder, vahdetin zıddıdır, yedişer tanedir, Kâbe'yi tavaf etmekle ilintilidir, insanı varlık âleminde görünür kılar ve mana âleminden uzaklaştırır, sevgili dört unsurdan müteşekkildir. Ayrıca dört unsur ile “yedi sayısı, Kâbe, kesret, varlık” alakalı olacak şekilde zikredilmiştir.

Gülşehrî, Mantıku't-Tayr (Gülşen-Nâme): Unsurlar dünyayı oluşturur ama onu cennet kadar güzelleştiremez, göğün altında durur.

Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr: Dört unsurun karışımından ilk insan hâsil edilmiştir.

Ahmedî, İskendernâme: Dört unsur gelip geçici olan bedenın sembolüdür. Unsurlar ruhtan sonra yaratılmıştır, sonludur, Eflatun'a göre (Platon) arkhe sudur, Sokrates'e göre su arkhe olamaz, Hızır'a göre arkhe yoktur ve her şeyi Allah yaratmıştır, dört unsur varlık sınıflandırmasına göre cismanî-süflî-basittir, her yeri kuşatır, yaratılmış her şeyin aslıdır, varlığı çeşitlendirir, ümmehat-ı süfliyye'yi dört unsur oluşturur, unsurlar itidal halindeyse yaşam devam eder, unsurlardaki itidal bozulunca ölüm gerçekleşir. Ayrıca dört unsur; “varlık, yokluk, asıl/ öz, mürekkep, basit, araz, cevher, madde, müddet, misal, mevalid-i selase, dünya/ cihan, itidal” ile alakalı olacak şekilde zikredilmiştir.

Ahmed-i Dâ'î, Dîvân: Unsurlar arasında mücadele vardır, biri ötekine galip gelebilir, Allah'ın yaratıcılığına delildir.

Ahmed Paşa, Dîvân: Âşığın tüm varlığı ile sevgiliyi arzulamasına temsildir.

Fatih Sultan Mehmed (Avnî), Dîvân: Âşığı harap eder, birlik halindedirler, âşığın bedenini oluşturur, yıkıcıdır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Merdivene ve hizmetçilere/ hizmetlilere benzetilen dört unsur; bulunduğu yere/ bünyeye değer (üstünlük, ayrıcalık) katar,

kıymetlilik ölçütüdür, devrin padişahına hizmet eder, ilim irfan sahiplerince bililir, ümmehat-ı süfliyeyi oluşturan unsurlar kimsesizlerin annesidir, Kâinatın aslı ve özüdür.

Fuzûlî, Dîvân: Unsurlar daimilik sembolüdür ve sultanın emrindedir, yaratılanı sağlamaştırır, âşıklığın ölçütlerini oluşturur, oluşum sanatını sağlamaştırır.

3.5.3. Ahlat-ı Erba‘a, Dört Keyfiyet (Yaşlık/ Nem/ Rutubet)

Ahlat-ı erba‘a tabiattaki dört rüknü ve esası belirtmek için kullanılan bir tabirdir. Bunlar: Bürudet (soğukluk), harâret (sıcaklık), rutûbet (nem) ve yübûset (kuruluk) şeklinde anılır. İnsan vücudu bu dört keyfiyete mekân olduğunda keyfiyetlere “hılt” denilmektedir. Şairler dört keyfiyetten biri olan yaşlığı (nem, rutubet) “yaratılıştaki rol alması, insan sıhhatini etkilemesi, dengede olmasının gerekliliği, rüyalara tesir edişi, insanın özünde/ kalbinde bulunması, gözyaşından nemalanması, birliği bütünleyen parçalardan biri olması, varlığı oluşturması, aşk yüzünden mahvolması, çoğalarak yaşlık meydana getirmesi” gibi yönlerden beyitlere konu eder.

3.5.3.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Yaratılıştaki rol alır

isig tumlugıg kurug ya ölüg

yaraştırdı halka tegürdi ülüg (YHHKB 3726)

“Sıcak ile soğuğu, kuru ile yaşı birbirine yaraştırdı ve halka kısmetini verdi.”

Dünyayı yaratırken Allah’ın sıcakla soğuğu, yaş ile kuruyu birbirine belli miktarda karıştırarak nimetleri peyda ettiği ve paylaştığı söylenir. Yaşlık burada nimet olması, ahlat-ı erba‘anın diğer unsurlarıyla belli miktarda karışması, dünyanın yaratılışında rol oynaması özellikleriyle dile getirilir. Sıcaklık ve soğukluk ile beraber anılır. Kuruluk ile aralarında zıt anlam bulunur.

Hılt miktarı dengeli olmalıdır

kurug tumlīg artsa isig öl anut
bu iki añar kılga evre yanut (YHHKB 4626)

bu öl tumlīg artsa saña kılsa yas
isigin kurugun anı yandru bas (YHHKB 4627)

“Kuruluk ve soğukluk fazlalaşırsa sıcak ve yaş şeyleri hazır tut; bu ikisi onlara karşı koyar.”

“Bu yaşlık ve soğukluk fazlalaşıp sana zarar verirse, sıcak ve kuru şeylerle onları karşıla.”

İnsan yaşça altmışı geçtikten sonra kışın sıcak şeyler kullanmaya bilhassa dikkat etmelidir. Sıcaklığın yanında yaşlık fazlaca yer almışsa yaşın yerini kuru şeylerle doldurmalıdır. Kuruluk fazlaysa onun yerini yaş olan şeylerle dengelemek gerekir. Kısacası ahlat-ı erba‘anın dengede durması kişi sağlığı için gereklidir. Beyte göre yaşlık yani nemin; soğukluk, sıcaklık, kuruluk ve denge ile arasında anlamsal bağ bulunmaktadır.

Rüyayı etkiler

telim tüş bolur yim içimke barır
yaragsız yimiş bolsa teñiz kelir (YHHKB 6005)

takı bir tüş ol kör bu yıl faslıña
tadusı küçenip barır aslıña (YHHKB 6006)

kış erse yana tüş körügli karı
akar suv tüşese ya buz kar tolı (YHHKB 6013)

küçenmiş bolur kör anıñ balgamı
isig neñ yitürgü içürgü emi (YHHKB 6014)

“Birçok düşler vardır ki yemek içmekten gelir; yaramayan yemekler yenilmişse düş de uygunsuz olur.”

“Bazı düşler vardır ki, yılın mevsimlerine bağlıdır; ahlattan biri güçlenerek düşü kendi aslına çeker. (...)”¹²⁴¹

“Mevsim kış ve düş gören de yaşlıysa düşünde akarsu veya buz, kar ve dolu görürse”

“Onun balgamı güçlenmiş olur, bunun ilacı ona sıcak şeyler yedirip içirmektir.”

Ahlat oranındaki değişim kişinin gördüğü rüyaya tesir eder. Bir de yılın mevsimleri ile yaş faktörü bu değişime ön-ayak olmaktadır. Buna göre mevsim kışsa ve yaşlı biri düşünde akarsu yahut buz-kar-dolu görmüşse o kişinin vücudunda ahlatın dengesini bozar derecede balgam artmış demektir. Sıcak şeyler yenilip içilmesiyle ahlat dengesine tekrar kavuşulabilecektir.

3.5.3.2. Nesîmî, Dîvân

Kuruluğun zıddı yaşlıktır

Yüzündür iy sanem ol Mushaf-ı illâhî kim

Bulındı âyet ü harfinde hem kuru hem yaş (ND g.206/13)

Şairlerin ateş ile su tezadını meydana getiren kelimeleri bir arada kullanması anlatımlarına çarpıcılık katmak içindir. Bu tür kullanımlarla mucizevî bir atmosfer oluşturulur. Beyitte nem (yaşlık) ile kuruluk arasında tezat bulunur.

İnsanın özünde bulunur

Ratb ile yâbis ne kim var âdemüñ zâtındadır

Ger sen anuñ nüshasıan ratb ile câfuñ¹²⁴² hanı (ND g.410/3)

Nemli ve kuru ne varsa hepsi insanın özünde bulunur, eğer sen onun nüshası isen bu özelliklerin hani nerede?

¹²⁴¹ Bahar ayında yaşı genç kimse rüyasında her şeyi kızıl ve yeri kara görürse bu onda kanın güçlendiğini ve ahlat dengesinin yerine gelmesi için kan aldırması gerektiğini gösterir. (YHHKB 6007-8). Yaz mevsiminde delikanlı yaşta birisi rüyasında sarı-pembe renkler ile safran yahut öğütülmüş bir şey görürse bu onda safranın arttığı anlamına gelir ve ahlat dengesinin düzenlenmesi için midesini boşaltmalı ve kudret helvası yemelidir. (YHHKB 6009-10). Güz mevsiminde geçkin yaştaki biri düşünde siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse onda sevda güçlenmiştir, bu durumda kişi ilaç içip beynini temizlemelidir. (YHHKB 6011-2)

¹²⁴² Sözlüklerde bulamadığımız bu kelime tahminimizce “cünâfuñ” (kuruluk) şeklinde yazılmalıydı.

Dört keyfiyetten ikisi olan yaşlık (rutubet) ve kuruluk insanın özünde bulunur. Eğer kişi insan olduğunu iddia ediyorsa bu özelliklere sahip olmalıdır.

Kalpte bulunur, aşk ile dökülen gözyaşından nemalanır

Yaşını yandurdu ‘ışkuñ hem kurusun gönümün

Kim ki düşdi ‘ışka yandurdu kurusu yaşını (ND g.442/9)

(Ey sevgili!) Senin aşkın gönümün hem yaşını hem kurusunu yandırdı, zira aşka düşen kişi kurusunu da yaşını da yandırmış.

Yaşlık ile kuruluk, dört keyfiyetten ikisidir (diğer ikisi soğukluk ile sıcaklıktır). Bu iki zıtlık kalpte bir arada bulunur. Kuruluğu sağlayan aşkın yakıcı ateşidir. Yaşlığı sağlayan şey ise aşk yüzünden daima ağlıyor olmaktır. Aşk kaynaklı bu yaş bizzat gönülden geldiği için kanlıdır.

Birliğin cüz‘üdür

Felek ü āsmān u heft zemîn

Hem kitāb içre ol kuru yaşam (ND terc.III-3/5)

Nesîmî kendisini tarif eder ve feleğin, göğün, yedi kat yerin, kitapta bahsi geçen kuru ile yaş olanın kendisi olduğunu söyleyerek özde birlik kavramını vurgular.

3.5.3.3. Ahmedî, İskendernâme

Rüyayı etkiler

Oldur üçinci ki ola rûh süst

Ten mizâcı çünkim olmaya dürüst (Aİ-YA 960)

Tende kankı hılt kim gâlib ola

Aña nisbet nesne uyhuda gele (Aİ-YA 961)

Ger harâret gâlib ola öd ü kan

Dahı kızıl saru nesne_ola ayân (Aİ-YA 962)

Ger bürûdet çoğ ola yağmur u kar

Dûd u zulmet görine vü mûr u mâr (AÎ-YA 963)

İskender'in gördüğü rüyayı tabir eden Aristoteles'e göre aslı çıkmayan rüyalar üç türdür. Bunların üçüncüsü vücutten gevşek tabiatı olan kimselerde belirir. İnanca göre vücutta oran bakımından hangi hilt¹²⁴³ baskınsa kişinin rüyası ona göre şekillenir. Şayet bürudet (soğukluk) baskınlığı söz konusuysa rüyada “yağmur, kar, duman/ sis, karanlık, karınca, yılan (haşere, sürüngenler gibi soğuk kanlı canlılar)” görülebilir.

Varlığı simgeler, aşk ile mahvolur

Toldı ışk-ıla içi taşı anuñ

Oda yandı kuru vü yaşı anuñ (AÎ-YA 1492)

Eski tıba göre tabiatta bulunduğu inanılan dört rükün ve esas şunlardır: Bürudet (soğukluk), harâret (sıcaklık), rutûbet (nem) ve yübûset (kuruluk). Ahmedî'nin beytinde Gülşah'ın aşkıyla içi dışı dolan İskender için “onun kuru ve yaş neyi varsa hepsi ateşe yandı” denir. Kuru ve yaş ile kastedilen insan tabiatındaki dört rükündür. Beyitte dört rükünün aşk ile yandığı dile getirilir.

3.5.3.4. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Rutubet birikerek yaşlık meydana getirir

Dir idüm her birine ey dil-efgâr

Rutübetden olur yaş ol haberdâr (TCÇH 1439)

Ey gönlü yaralı âşık! Her birinize derdim ki rutubetten yaşlık olur bundan haberdar olun.

Aşk acısıyla gözleri nemlenen kişinin yüzü elbet ıslanacaktır. Şair bu durumu beyitte “rutubetten yaşlık olur” deyişiyle karşılar.

¹²⁴³ Eski tıba göre tabiatta dört rükün ve esas bulunur: bürudet (soğukluk), harâret (sıcaklık), rutûbet (nem), yübûset (kuruluk). Hilt: “Eski tıpta, insan vücûdunu ve mizâcını meydana getirdiği ve insan sağlığının bunların dengesine bağlı bulunduğu kabul edilen, ahlât-ı erbaa denen dört unsurdan (kan, balgam, safra ve sevdâ) her biri.” Konu hakkında bkz. <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=h%C4%B1lt&mi=0> (E.T. 13.08.2016).

Ahlat-ı erba‘a/ hılt bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Yaratılıştta hılt öğeleri birbirine karıştırılmış ve hılt yaratılıştta rol almıştır, hılt miktarı dengeli olmalıdır, oranındaki değişim kişinin gördüğü rüyaya tesir eder.

Nesîmî, Dîvân: Nesîmî kendisini hılt unsurlarına (kuru, yaş) benzetmiştir. Kuruluğun zıddı yaşlıktır, hılt insanın özünde bulunur, yaşlık kalpte bulunur ve aşkla dökülen gözyaşından nemalanır, birliğin cüz‘üdür.

Ahmedî, İskendernâme: Vücutta oran bakımından hangi hılt baskınsa kişinin rüyası ona göre şekillenir, varlığı simgeler, aşk ile mahvolur.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Rutubet birikerek yaşlık meydana getirir.

3.5.4. Feyiz

Verimlilik, bolluk, bereket; nimet, bağış, ihsan, kerem; ruha huzur verici mübarek ve uğurlu tesir; irfan, ilim, marifet; Allah tarafından kula lütfedilen ve ilham yoluyla kalbe gelen şey, varidat; âlemin (tüm varlıkların) Allah’tan sürekli ve derece derece olacak şekilde ve hiç durmaksızın yukarıdan aşağı akan bir nehir gibi meydana gelişi, yaratılışı, yenilenmesi, zuhuru ve suduru şeklinde tanımlanabilecek “feyiz”¹²⁴⁴ şairlerin tasavvufi manada ele aldığı kavramlardandır. Yaratılışla ilişkilendirilmesi yaygındır. Genel manada feyzin olumlu (müspet) çağrışımlar yapacak şekilde kullanıldığı görülür.

3.5.4.1. Ahmed Paşa, Dîvân

Bereketi simgeler, Hz. Muhammed’den varit olmuştur

Yümn-i dem-i Mesîh eser-i feyz-i Mustafâ

Şehd-i şifâ-yı rûh makâli Muhammedüñ (APD terc.1-I/2)

Hz. İsa’nın (Mesih) nefesinin uğuru/ bereketi Hz. Muhammed’in feyzinin eseridir, denilen beyitte feyz ile yümn kelimelerinin suya dair olduğu, dolayısıyla da feyzden bereket doğduğu söylenebilir.

¹²⁴⁴ Bkz. Eraydın, 1995: 513-4. Ayrıca bkz. <http://lugatim.com/s/feyiz> (E.T. 08.04.2019).

Canlandırır, lütuftan zuhur eder

Nesîm-i lütfi deminden zülâl-i feyz ile

Cihânı eyledi gül-zâr Şeyh Tâcüddîn (APD k.11/6)

Lütfunun melteminden zuhur edip akan zülal suyu ile Şeyh Tacüddîn cihanı gülistana çevirdi.

Zülal, yıllarca bekleye bekleye içi kurt yapan kar kütlelerinden elde edilen tadıyla meşhur bir sudur. Beyitteki nesim rüzgârı kar kütesinin erimesini sağlaması yönüyle bilhassa dile getirilmiş gibidir. İlkbahar rüzgârlarıyla eriyen kar kütlelerinden akan zülal suyu çayırıları canlandırarak onları gül bahçesine dönüştürür, etrafın güzelleşmesini sağlar. Bu sebeple kar suyunun bereketine inanılır. Beyte göre feyz zülali lütuftan zuhur ederek akar.

Allah'ın feyzi mest eder

Kilküñ zehâb-ı çeşme-i feyz-i İlâh için

Evrâk sathı üstine kor nâvdân-ı misk (APD k.14/21)

Fatih S. Mehmed'in kamış kalemi Allah'ın feyzinin peşinden gitmek (ve kendinden geçmek) için evrak yüzeyine miskli oluşunu koydu (yazmaya başladı).

Feyiz, tasavvuf düşüncesine göre yaratılışın durmadan coşup akan bir ırmak gibi Allah tarafından hâsıl edilmesi hakkında kullanılan bir sözcüktür. İşte bu oluş ve süreklilik halinin Fatih S. Mehmed'in kalemine ilham olduğu söylenir, kalemin “navdanı/ oluşu” ifadesi feyiz sözcüğü ile irtibatlandırılarak kullanılır. Böylece kalem Allah'ın feyzi ile kendinden geçerek miskli oluşunu açacak, nice güzel sözler yazabilecektir.

Feyiz bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toplamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Ahmed Paşa, Dîvân: Feyizden bereket doğar, Hz. Muhammed'den varit olmuştur, canlandırır, lütuftan zuhur eder, Allah'ın feyzi mest eder. Ayrıca feyiz; “yümn (bereket), zülal, dem (nefes), gül bahçesi, kalem, navdan (oluk)” ile ilişkilendirilmiştir.

3.5.5. Âb-ı Rû

Âb-ı rû (Eski Türkçede yüz suvu), yüz suyu demek olup sözlüklerde namus, haysiyet, izzetinefs, şeref şeklinde geçer. Dede Korkut'ta yüz suyunun yine bu manada kullanıldığı görülür. Yüz suyu ayrıca Kutadgu Bilig'de "beylerin suyu" tabiriyle yer alır ve "beylerin itibarı, onuru" anlamına gelir (YHHKB 4289). Abır/ yüz suyu dökmek kişinin şerefinden fedakârlık edecek derecede yalvarması, minnet etmesidir. Şiirlerde sıklıkla kullanılan bir tabirdir ve Hz. Muhammed ile beraber anılması yaygındır.

"Âb-ı rû" şairlerin fazla rağbet göstermediği bir kavram olarak düşünülebilir. Zira kimi mesnevi ve dîvânlarda kendine yer bulamadığı vakidir.

3.5.5.1. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig

Tükenebilir

otunka katılma ay aslı arıg

yüzüñüñ suvın iltge sindin arıg (YHHKB 4289)

"Adi kişilere katılma ey temiz asıllı, onlar sende hiç yüz suyu bırakmazlar."

Kişi kendisini temiz ve haysiyetli tutabilmek için yaratılış bakımından adi kimselerden uzak durmalıdır. Beyte göre yüz suyu ancak arı insanda bulunur. Yüz suyu tüketebilme özelliğiyle dile getirilirken temizlikle (arı olmak) alakalandırılır.

3.5.5.2. Nesîmî, Dîvân

Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine af dlenir

Şol Muhammed Mustafânuñ yüzi suyu hakkıçün

Rahm itgil men fakîr u miskine rûz-ı ceza (ND g.5/18)

(Ey Allah'ım!) Şu Muhammed Mustafa'nın yüzü suyu hakkı için benim gibi fakir ve miskin birine ceza günü geldiğinde merhamet et.

Nesîmî ceza günü gelip çatığında karşılaştıklarının endişesi içindedir. Dünya hayatı boyunca fakir ve miskin bir kişi olduğunu vurgulayarak Nesîmî ömrü sona erdiğinde bari olsun kendisine acınılması için bir nevi gerekçe sunar. Bu

gerekçe üzerinden de Hz. Peygamberin adını zikrederek Allah'tan merhamet diler. Peygamberin adını dile getirmekle Allah'ın merhamet yüzünü göstereceğine inanır.

3.5.5.3. Hoca Mes'ud, Süheyl ü Nevbahâr

Aşk ve ölüm yüz suyunu değersizleştirir

Döker yüz suyun yile virür udi

Adı topraga bıragur 'ışk odı (HMSN 1140)

Ve lîkin ne assı uş irdi ölüm

Yüzüm suyunı yile virdi ölüm (HMSN 5368)

Aşk insanın yüz suyunu (onurunu) yele verir.¹²⁴⁵ Aşk ateşi benliği, adı, şöhreti toprağa bırakır (öldürür). Aşk dışında ölüm de benzer bir görev üstlenmiştir. Bu manada ikinci beyitte ölümün insanın yüz suyunu (onurunu) eninde sonunda yele vereceğinden yakınıldığı görülür. Dolayısıyla insanın sahip olduğu en yüce itibar olan yüz suyunun (onur) aslında hayatın iki gerçeği olan aşk ile ölüm karşısında yenik düşerek değersizleştiği anlaşılır.

İlk beyitte 'anâsır-ı erba'anın dört unsurunun birlikte kullanılması âşığın tüm varlığı ile aşka tutulduğunu gösterir.

Sarhoşluk kişinin yüz suyunu zedeler

Bugün korhum oldur ki söz açasın

Yüzümüz suyun topraga saçasın (HMSN 1188)

Süheyl'e yoldaş olup Nevbahar'ı aramaya Çin'e giden nakkaş Süheyl'i uyarır. Şarap içmemelidir yoksa sarhoşluğun tesiriyle Nevbahar'a olan âşıklığını ifşa edip tüm planı mahvedebilir. Sarhoşluk esnasında ileri geri konuşulan sözlerin kişinin yüz suyunu toprağa saçacağından kasıt bu olmalıdır.

Beyitte geçen "toprak" ile "saçasın" ifadeleri yüz suyu tabirinin hakiki manada suyu çağrıştıracak şekilde kullanıldığını gösterir.

¹²⁴⁵ Yüz suyu ifadesine yer verilen beyitler: (HMSN 1969, 2660, 3236, 4087, 4518, 4115, 4763, 4926, 5648, 5668). Yüz suyunun namus manasında kullanıldığı beyitler: (HMSN 2229, 3292)

Yüz suyunu korumak sabretmeyi gerekli kılar

Yüzüñ suyile sabr itmek gerek

Ögüt işidüp anı tutmak gerek (HMSN 1410)

Nakkaş (ressam) Süheyl'e şerefini koruyarak sabretmesini öğütler. Sabır ile yüz suyu bu şekilde alakalandırılır.

İnsaf etmek yüz suyunu artırır

Yüzümden suyu cānavardan kanı

Niçe dökem insāfım āhir kanı (HMSN 2956)

Nevbahâr meşe ormanında avlanmak yerine ağaçlardaki yemişle karnını doyurmayı tercih eder. Ne atını yormayı ne de avlanıp bir hayvan kanı dökmeyi ister. Böylece hem yüz suyunu dökmemiş hem de insafını kaybetmemiş olacaktır. Yüz suyu dökmek, kan, merhamet ifadeleri çerçevesinden dizelere bakılırsa burada Budizm'in tesirini aramak mümkündür.

Vazgeçilmesi zordur

Atam gönlini kodum u tahtımı

Yüzüm suyını dökdüm ü rahtımı (HMSN 3005)

Nevbahâr Yahudi'ye (bir karakter) kendini Çin Şahı'nın oğlu diye tanıtır ve ona babasıyla kavga edip her şeyini nasıl bıraktığını anlatır. Bu anlatım sırasında yüz suyunu döktüğünü (onurunu bir tarafa bıraktığını) söyler. En üst konumda bir kimsenin bırakacağı değerler arasında yüz suyunun anılması onun "vazgeçilmesi zor değerlerden" oluşuyla ilgilidir.

Övgü sıfatıdır

Ki yigit durur hüb [u] aslı ulu

Hüner-mend ü hoş-hulk u yüzi sulu (HMSN 5048)

Yüzü taravetli, parlak, güzel, asil yüzlü; şerefli namuslu, hayâ hicap sahibi manasındaki "yüzü sulu" deyimini beyitte halkın Süheyl'i kendilerine padişah kabul edeceği bahsinde Süheyl'e övgü mahiyetinde söylenir.

Barışa semboldür

Yüzi suyılaydı kınında kılıç

Kayurmaz idi deglüğeçden büliç (HMSN 4546)

Haveran şahının hükmettiği vakitte ülkede barış ve sükûnet sağlanmıştır. Ortamdaki sükûnet öyle bir raddeye varmıştır ki kılıç kınında onurla (yüz suyu) durmaktadır. Kılıcın kında yüz suyu ile durması birbirine zıt unsurların dahi barış içinde yaşam sürdüğünden kinayedir. Burada yüz suyunun barışa sembol olduğu düşünülebilir.

Yaşlanmakla, minnet etmekle azalır

Kocalığım ohtında fürkat odı

Cânım yahtı yüzümde su komadı (HMSN 5225)

Yaşlılık insandaki yüz suyunu kurutur ve onur, haysiyet namına ne varsa al aşağı eder. Yaşlanan kişinin cildinin kurumması, yüzünün canlılığını yitirmesi tevriyeli bir anlatımla ele alınmıştır. Yaşlanınca kişinin herkese minnet etmeye başlaması onun haysiyetini kaybetmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca beyitte “ateş (od), yanmak ve su” arasında tezat bulunmaktadır.

3.5.5.4. Ahmedî, İskendernâme

Hasetliğe ve kine neden olabilir

Çün Siyâvûş buldı anda âb-rûy

Oldılar hâsidler aña kîne-cûy (Aİ-YA 5488)

Yüz suyu (şeref, haysiyet) kine ve hasetliğe yol açan yönüyle vurgulanır. Siyavuş, babası Keykavus'tan kaçıp Efrasiyab'ın yanına sığınmıştır. Efrasiyâb kızını Siyavuş'la evlendirir ve bu evlilikten Keyhusrev doğar. Baba Siyavuş, oğlunda öyle bir yüz suyu (şeref, itibar) bulur ki haset yaratılışlı insanlar kin duygusuna gark olur.

Sevgilinin yanağında ve lalenin parlaklığında bulunur

Lâle yüzi suyı-çun k'ider ayân

Yañağından dil-berüñ rûşen-nişân (Aİ-YA 1889)

Lale yüz suyu için sevgilinin yanağından aydınlık nişanı verir.

Lale, yanak, aydınlık kelimeleri âb-ı rû ile tenasüp içinde kullanılır. Ayrıca yüz suyunun “tazelik” çağrışımı yapar şekilde kullanıldığı fark edilir.

3.5.5.5. Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân

Aşk için terk edilir

Benem ol yüz suyunu bâda viren bâde-y-içün

Cân u dil terkin uran bir zenahı sâde-y-içün (ADD 230/1)

Yüz suyunu yeke vermek deyimi onuru, şerefi, haysiyeti bir tarafa koymak manasına gelip aşk için göze alınmayacak hiçbir şeyin olmadığını vurgular.

3.5.5.6. Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd

Aşk acısıyla tükenir

Döker yüzi suyun her lahza yire

Sabâh-ı ‘ömrini eyledi tîre (CSCH-Aİ 3390)

Efser, kızı Hurşîd’in halinden Mihrab’a yakınıdır. Ama kızının aşk derdi çektiğini bilmemektedir. Hurşîd aşk acısıyla yüzünün suyunu yere dökmektedir. Burada yüz suyunun yere dökülme özelliğine yer verilmesiyle hakiki manadaki “su”yun ilintilendiği görülür.

3.5.5.7. Ahmed Paşa, Dîvân

Şefaat olur

Âdem cerîmesine yüzüñ suyudur şefi‘

Senden umar şefâ‘ati mecmû‘-ı asfiyâ (APD k.4/11)

Hz. Âdem’in günahına Hz. Muhammed’in yüzünün suyu şefaat olur; tabiatı sâfi olanlar şefaati senden umar.

Hz. Âdem’in cennette yaşarken Allah’ın yasağına uymadığı için cezalandırıldığına ve dünyaya gönderildiğine inanılır. Âdem’in dünyada yaşam mücadelesi verirken çokça ağlayıp yakarması, dualar etmesi ve af dilemesi sonucu Allah tarafından bağışlandığı aktarılır. Şair beyitte bu affedilme olayını Hz.

Muhammed'in yüzü suyu hürmetine bağlar. Eski geleneğe göre manevi tesiri yüksek kişilerin yüzü suyu hürmetine dua etmenin duanın kabulünü sağladığına inanılır.

Hz. Âdem yaratılan ilk insan olmasına rağmen tasavvufî görüde Hz. Muhammed'in nûru ondan ve tüm eşyadan evvel yaratılmıştır. Hatta kâinat onun yüzü suyu hürmetine vardır. İşte tüm bunlardan hareketle Hz. Muhammed'in şefaatinin ne denli tesirli olabileceği hayal edilebilir.

Beyitteki cerîme ile asfiyâ arasında vuku bulan tezat Hz. Muhammed'in yüzü suyu ve şefaati ile çözüme kavuşturulur.

3.5.5.8. Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme

Hz. Muhammed'in yüzü suyu hürmetine af dlenir

Hatâ çoğ işledüm uyup hevâya

Bagışla âb-ı rûy-ı Mustafâya (TCÇH 95)

Feleğ/ heveslerime uyup çok hata işledim (ey Allah'ım) Muhammed Mustafa'nın yüzü suyu hürmetine beni bağışla.

Cafer Çelebi, günahlarıyla hatalarından ötürü Allah'tan af dilerken peygamberin¹²⁴⁶ yüzü suyu hürmetine yalvarır. Burada felek ve hevesler kişiyi hataya sürükleyen iki unsur konumunda iken kurtuluşun Hz. Muhammed aracılığıyla Allah'tan gelebileceği görüşü öne sürülür. Dolayısıyla karşıtlık oluşturan taraflara bakıldığında terazinin "iyi" tarafında "Hz. Muhammed'in yüzü suyu" bulunur, "kötü" tarafında ise "felek ve hevesler" vardır. Yargı ise Allah tarafından verilecek hükme dayanmaktadır.

Güzellikle, tazellikle alakalıdır

Şu resme ki âb-rûy-ı hüsn-i cānān

Ola cāh-ı zenāhdānında cūşān (TCÇH 209)

(Topkapı Sarayındaki Kasırlardan birinin şadırvanından gelen su) Adeta yârin güzel yüzünün suyudur da çenesindeki çukurun kuyusundan coşa taşa akar.

Güzellik ve tazelik denilince su/ nem anılır. Zira yaşam kaynağı su, aynı zamanda güzelliğin, tazeliğin kaynağıdır. Sevgilinin güzelliği su ile bağlantılanırken

¹²⁴⁶ Yüz suyu ifadesiyle Hz. Muhammed'in isminin beraberce anılması örneği için bkz. (TCÇH 41)

bu suyun yârin çene çukurundan kaynadığı ifade edilir. Böylece su kaynaklarının çıktığı kuyuya/ membaa atıf yapılır.

İtibar göstergesidir

Çün âb-ı rüyıdur çemen ü bāg u gülşenüñ

Dutsa ‘acep mi şebnemi el üstine çenār (TCÇH 709)

Çayırın çimenin ve gül bahçesinin onuru olan çiğ tanesini el üstünde tutan çınara şaşırılmamalıdır.

Ele benzeyen çınar yaprağındaki çiğ tanesi, el üstünde tutulan, kıymetli bir nesne olarak tasvir edilir. Çünkü çiğ tanesi, çayır çimen ile gül bahçesinin yüz suyudur (benzeştirme). Çiğ, kendisine gösterilen rağbeti gül bahçesiyle ve çayır-çimenle olan alakasına borçludur.

Seçkinliği, itibarı temsil eder

İdüp zînet anı nâzük gıdālar

Getürmiş âb-ı rüyın şûrbālar (TCÇH 2521)

(Ziyafet sofrasını) Nazik gıdalar süslerken çorbalar ise (o sofranın) yüz suyu olmuştur.

Çorba ziyafet sofrasının onuru, şerefi olarak betimlenir.

Yüz suyu (âb-ı rû, onur, şeref) bahsinde ele alınan ve irdelenen öğeleri bir özet halinde toparlamak gerekirse şu çıkarımlara ulaşılır:

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig: Tükenebilir, arı insanda bulunur, adi karakterli olmanın zıddıdır.

Nesîmî, Dîvân: Hz. Muhammed’in yüzü suyu hürmetine af dilenir ve yüz suyu; “Hz. Muhammed, ceza günü (mahşer), merhamet” ile bağlantılı olacak şekilde Dîvân’da kullanılmıştır.

Hoca Mes’ud, Süheyl ü Nevbahâr: Barışa semboldür. Özellikleri bakımından yüz suyu; aşk ve ölüm söz konusuysa değerini kaybeder, sarhoşluk kişinin yüz suyunu zedeler, kaybedilmesinden korkulur, namus manasına gelecek şekilde kullanılır, onu korumak sabretmeyi gerekli kılar, insaf etmekle artar, vazgeçilmesi zordur, övgü sıfatıdır, yaşlanmak ve minnet etmekle azalır. Ayrıca Mesnevî’de yüz

suyu; “dört unsur, toprak, saçmak, sabır, insaf, kan, merhamet, kılıç ve kın, ateş/yanmak, su, yaşlılık” ile bağlantılı olacak şekilde kullanılmıştır.

Ahmedî, İskendernâme: Hasetliğe ve kine neden olabilir, sevgilinin yanağında ve lalenin parlaklığında bulunur. Yüz suyu ayrıca; “lale, yanak, aydınlık, tazelik” ile alakalı olacak şekilde anılmıştır.

Ahmed-i Dâ‘î, Dîvân: Aşk uğrunda terk edilir ve rüzgârla alakalandırılarak kullanılır.

Cem Sultan, Cemşîd u Hurşîd: Aşk acısıyla tükenir, dökülür. Ayrıca yüz suyu “su, aydınlık, karanlık” ile alakalandırılır.

Ahmed Paşa, Dîvân: Şefaât olur. “Hz. Muhammed, Hz. Âdem ve onun işlediğine inanılan günah, saf tabiatlı olmak” yüz suyu ile bağlantılı olacak şekilde anılmıştır.

Tâcizâde Cafer Çelebi, Hevesnâme: Hz. Muhammed’in yüzü suyu hürmetine af dilenir, itibar ve seçkinlik göstergesidir, çiy tanesi yüz suyu olarak anılır. Ayrıca yüz suyu; “Hz. Muhammed, günah/ hata, heves, felek, güzellik, tazelik, yüz, bağışlamak, gül bahçesi, bağ bahçe, su, çorba ve sofrâ” ile alakalı olacak şekilde kullanılmıştır.

Tezimizin üçüncü ve son kısmı olan bu bölüm boyunca su unsurlarının hangi özelliklerinden yola çıkıldığı, nasıl benzetmeler yapıldığı ve imgeler kurulduğu, kurulan imgelerin sosyal yaşamdaki yeri ve kültürel bağlantıları vb. gösterilmeye çalışılmıştır. İmge çeşitliliğinin şairlerin karakter yapısını yansıttığı görülmüştür. Ele alınan su unsurunun nitelikçe zenginliği imge çeşitliliğini artırmış, şairlere daha fazla malzeme sunarak, kavramın eski Türk şiirinde kapladığı alanı genişletmiştir. Örneğin selsebile oranla denize dair daha fazla üretimin gerçekleşmesi bu sebeptedir.

Su unsurlarının geniş dünyasının klasik şiirin dizelerinde felsefeden tarihe, dinden kültüre, bilimden batıl inançlara kadar uzanarak yerleştirildiği söylenebilir.

SONUÇ

Suyun klasik Türk şiirindeki algılanış biçimini ortaya çıkarabilme amacını taşıyan bu tezde “şiir” ile “su”yun ne gibi yönlerden birleştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Tezin ilk bölümünde uygarlık (medeniyet) ve kültür bağlamında su konusu ele alınarak açıklamalar yapılmıştır. Buna göre uygarlık (medeniyet) bağlamında suyun; başlangıçtan beri var olan bir arketip (ilk örnek, asıl numune) olarak algılandığı, medeniyetlerin su kıyısında geliştiği ve medeniyeti yansıtan; terazilerin, sarnıçların, ayazmaların vb.’nin su ile şekillendiği söylenebilir. Bu manada hidrolik medeniyetler tabiri, yaşatılan su kültürünü açıklayan en güzel ifadelerdendir.

Elle tutulur kültür öğelerinin yanı sıra; âbıhayât, şifalı su inanışları, nisan yağmuruna dair inanışlar, su falı ve hidrellez gelenekleri gibi suyun inanca dayalı kültürel uzantılarıyla karşılaşmıştır. Sudan şifa bulma geleneğinin şifa taslarını ortaya çıkardığı görülmüştür. Üstelik bunların rastgele taslar olmadığı dualarla, çeşitli bezemelerle süslenmiş, kendine has şekilleri olan özel taslar olduğu anlaşılmıştır. Yeni doğan bebeği kırklama geleneğinde, hasta kişiyi yahut hayvanı iyileştirmede bu taslar kullanılmıştır. Buradan şifa taslarının ömürle ilişkilendirildiği çıkarımına ulaşılabilir ve yaşamın da zamanla ilgisi dolayısıyla suyun zamana içkin olduğu düşünülebilir.

Zaman ve su konusu ise su saatleri kültürünü ortaya çıkarmıştır. Örneğin kent meydanlarına anıt şeklinde dikilen su saatleri sosyal yaşamın merkezine konuşlandırılmıştır. Cezerî örneğinde görüldüğü gibi, su saatleri pek çok otomatın yapılmasına, dolayısıyla da mekanik biliminin ilerlemesine olanak sağlamıştır.

Bazı medeniyetlerde, kutsal addedilen suyu korumak için yasalar çıkarılmış, akarsu tapınakları inşa edilmiş, su kültürleri oluşturulmuştur. Bir şehrin kurulmasında temel öğelerden birisi olan hamamlar ise fizyolojik ve psikolojik temizlenme mekânı olmak dışında; diplomasi, siyaset, iş, kazanç, sohbet-sosyalleşme, spor ve tıp merkezi işlevi üstlenmiştir.

Anadolu’daki hamamlar, hamam kültürünün Anadolu’da yüzyıllardır yaşatıldığının delilidir. Zira arkeolojik kazılar sonucu hemen her yerleşimde hamam kalıntısına rastlanmıştır. Anadolu hamam kültürü; Hitit, İyon kolonileri, Roma,

Bizans, Selçuklu ve hatta denilebilir ki İslamiyet öncesi dönemde Arap yarımadasındaki yıkanma geleneklerinden perçinlenerek gelişmiştir. Fakat Anadolu'da emperyal manada kalıplaşmış bir hamam modeli bulunmamaktadır. Çünkü toplumun alışkanlıkları her yapıya ayrı nitelikler kazandırmıştır. Örneğin bağımsız yapıdaki hamamlar dışında, bir kasır yahut kervansarayın uzantısı olan hamamlara da rastlanır. Roma'dan farklı olarak İslam mimarisinde “soyunma odası (giriş) ile sıcaklık bölümü”ne önem verildiği görülmüştür. İslam medeniyetlerinde hamam kent mimarisinin üç temel ögesinden biridir. Bu yönüyle Roma hamamlarıyla benzeşir. Fizyolojik temizlik ve dinî işlevi yanında hamamın Anadolu'da; kültür, diplomasi, siyaset, iş, kazanç, sohbet-sosyalleşme, eğlence ve tıp merkezi işlevlerini sürdürdüğü görülmüştür. Anadolu'da hamamın gözden düşme sebebi devlet içi karışıklıkların arttığı dönemde gündemdeki olayların hamamlarda tartışılması, Anadolu hamamlarının tehlikeli kamusal alan ilan edilmesiyle olmuştur. Ayrıca zaman içinde evde yıkanma geleneği baskın çıkmıştır. Bir diğer çıkarım olarak; hamamlar açısından dinin etkisinin Anadolu'da müspet ve teşvik edici olduğu söylenebilir.

Suyun önemini ortaya koyan bir diğer alan dualar, atasözleri ve deyimlerdir. Suyun bu alandaki yansımaları aslında su inanışlarını ve simgeciliğini ortaya koyan en güzel örneklerdir. Tespit edilip teze alınan 13 dua, 14 beddua ve 372 atasözü-deyim suyun halk hafızasına yerleştiğinin delilidir.

Kanuni Sultan Süleyman'ın su vakfiyesi metnindeki sembol dil irdelenince suyun yansıttığı birbirinden farklı değerler olduğu görülmüştür. Örneğin; hadsizlik, enginlik, ölçülemezlik, derinlik, sayılamazlık, içinde akıl sır almaz güzellikler ve nimetler bulundurmak, daima kendini yenilemek, üretmek, kutsal topraklara götürülmesini sağlayan kişiye sevap kazandırmak, geliştirmek, büyütme, artırmak, çoğaltmak, rahmet ve terbiye temsili olmak, uzun zamanı simgelemek, şehirleri medeniyet seviyesine yükseltmek, herkese yetecek kadar çok olmak, eşsizlik, tatlılık, şifa kaynağı olmak, akıcılık, temizlik, saflık, akıp geçtiği yeri cennete çevirmek, âbıhayât özellikli olmak, iyi dilek ve temennileri yansıtmak, uzun ömrü temsil etmek, ilahî ilmi sembolize edip övülen kişilerin mizacına benzetme olmak bunlar arasında sayılabilir. Suyun ayrıca Allah'ın; bilgisinin, sırlarının, kudretinin, yoktan var etme gücünün, hikmetinin, ilhamının delili olduğu ve Sultan Süleyman'ın;

başarılarının yansıması, hükümlerinin göstergesi, iyiliklerinin temsili, düşüncelerinin kaynağı, cenneti hak ettiğinin ispatı olarak gösterildiği tespit edilmiştir.

Tezimizin dinler ve inançlar çerçevesinde suyun ele alındığı ikinci bölümünde de bazı tespitlere ulaşılmıştır. Örneğin dinlerde ortak olacak şekilde suyun şu özelliklerine rastlanır: İlk unsurdur, yaratılışın temelini oluşturur, varlık âlemine başlangıçtır, beslenmenin ve canlılığın devamını teşkil eder, dinlerin esasında hemen hemen mutlaka bulunur, mucizelere vasıta, (dine) tebliğ işlevine sahiptir, kült kabul edilir. Bu ortaklıkların İbrahimî dinler olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te bire bir geçerli olduğu görülmüştür. Mesela Tevrat'ta suyun ağırlıklı olarak; yaratılış, canlılığın devamını sağlama, insanın tabiata hâkimiyeti konularındaki işlevine yer verildiği gözlemlenmiştir. Yaratılış bahsinde sözü edilen ilk öge "karanlık"tır. Yokluğu temsil eden karanlığın mutlaklığına ara verdirecek hareketlilik ise "suyun dalgalanması" ve "Tanrı'nın emriyle ışığın yaratılışı" sayesinde olmuştur. Diğer bir deyişle su, "karanlık ile ışık" arasında yani "yokluk ile varlık" arasındaki sınır kabul edilebilir. Nitekim yine Tevrat'ta canlılığın sulara (denizde) başladığı anlatılmıştır. Yeryüzündeki (karada) yaşamın başlangıcı anlatılırken önce "topraktan yükselen bir buğu"dan ve sonra "yağan yağmurdan" bahsedilmiştir. Ayrıca suya; öncelik, temel olma, bereket, kaynaştırıp bir araya getirme, bolluk, çokluk, zürriyet ve hâkimiyet özellikleri atfedildiği görülmüştür. Yaratılan ilk insanın yaşadığı yerde (Aden) dört kollu bir ırmaktan bahsedilmiştir. Dolayısıyla yaratımdan sonra yaşamın devamı için suyun gerekliliği bu şekilde vurgulanmıştır. Tufan'ın ise bir yıldan on gün eksik olacak şekilde sürmesi (suyun uzun zamana dairliği vurgulanır), ceza işlevi taşıması (son, ölüm), cezanın bitimiyle yeniden dirilişi/ yaratılışı simgelemesi (başlangıç, yaşam) dikkate değerdir. Hz. Musa'nın doğumundan itibaren yaşamı boyunca su ile olan ilişkisi, tevila, netilat yedayim ve mikve uygulamaları, suyun üstüne yemin edilmesi yine Yahudilikte suyun değerini artıran diğer etkenlerdir. Murdar, kirli sayılan her şeyin su ile arındırılmasından hareketle suyun "temizlik, arınma sembolü" olduğu söylenebilir.

Hristiyanlıkta ise suyun bir sembol dil ile işlendiği görülmüştür. Temelde suyun; yaratılışı, doğumu, çözümlenmenin ardından gelen yenilenmeyi, hayatı, üretkenliği simgelediği fark edilmiştir. Ekmek-şarap komünyonunda şaraba su

katılması, suyun cemaati temsil etmesi, Hz. Meryem'in "hayat pınarı" İsa'nın ise bu pınardan doğan "köpük ve ışık/ güneş" kabul edilmesi ve dolayısıyla suyun güneşle ilişkilendirilmesi yine bu simgeler arasındadır. Tıpkı Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlıkta da yaratılan ilk unsur bahsinde su ile karşılaşılmıştır. Yaratılan diğer unsur ise topraktır. Dinlerde izi sürülen böyle benzerliklere "canlılığın ve evrenin oluşumu" bahsinde de rastlanmıştır. Zira hepsi su sayesinde var olmuştur. Sudan yaratılmış olmanın bahsettiği temizlik Hristiyanlığa göre Âdem ile Havva'nın işlediği günah ile lekelenmiştir. Arınmak içinse yine su lazımdır. Vaftiz işte bu görevi üstlenerek; insanın yeniden doğuşunu, ölümün köleliğinden kurtuluşunu ve kişinin İsa Mesih (Tanrı) ile bütünleşmesini sağlamıştır. Zira vaftiz sırasında suya batmak ölüm, sudan çıkmak ise dirilişi temsil etmektedir. Su tesliste Tanrı'nın simgesidir. Yine Yahudilikte olduğu gibi kirli, murdar sayılan şeyler (maddî, manevî) Hristiyanlıkta su ile arındırılmıştır. Dolayısıyla su "temizlik-arınma sembolü"dür. Hz. Musa kadar olmasa da Hz. İsa'nın da hayatında suya dair anekdotlara rastlanmıştır. Hristiyanlığın suyla bağdaştırıldığı diğer yönler gelince; şifa ve zenginlik kaynağı ayazma kültürüyle, yortularda kutsanan sularla ve haç çıkarma töreninde şifa veren denizlerle karşılaşılmıştır.

Su İslamiyet'in abdest, gusül gibi bedensel bağlamda arınmaya dayalı gereklerini yerine getirmenin başlıca unsuru sayılmıştır. Bir insana yapılacak son görev olan cenaze merasiminde (gusül) ve doğumu takiben yapılan ilk işte (bebek yıkama) su vardır. Yani İslamiyet'e göre bir mümin suya doğar ve sudan geçerek ölüm yolculuğuna uğurlanır. Üstelik bu görevler Anadolu halkı tarafından türlü gelenek ve uygulamalarla zenginleştirilerek tam bir kültür havuzu oluşturulmuştur. Yaygın kanaate göre İslam kozmogonisinde su varlığın ilk şartlarından biridir ancak ilk maddesi değildir. Canlılar çeşit çeşit olsa dahi hepsinin özündeki su aynıdır. Canlılığın devamı "ilk yaratılanın (prototipin) tekrarı" ile olmuştur. Nitekim ilk insan (Hz. Âdem) balçıktan, daha sonraki insan nesli ise sudan (sperma) yaratılmıştır. Kur'ân'da suyun temizlikte, gıdalarda ve ulaşımda kullanıldığının bahsi geçmektedir. Yine Kur'ân'da söz konusu su unsurlarının niteliklerine göre; yağmur, pınar, akarsu/ ırmaklar, deniz, yeraltı suları, sel, Tufan ve cehennem ehline sunulan azap suyu olmak üzere başlıca sekiz farklı şekilde anıldığı tespit edilmiştir. Üstelik bunların farklı farklı imgeleri temsil ederek kullanıldığı görülmüştür. Peygamber kıssalarında

suyun yüklendiği işlevler de böyle çeşitlilik arz etmektedir. Kısacası yalın manada kalınmayıp sembol dilinin imkânlarıyla suya pek çok mana atfedildiği anlaşılmıştır.

Suyun harf karşılığının ilk dillerde A olması onun temel ihtiyaç hüviyetiyle ilgilidir. Dilde taşıdığı temel anlamlar arasında; canlılık, bolluk, bereket, saflık, temizlik, hızla geçip gitmek, ucuzluk, güzellik, letafet ve itibar gibi sık rastlanan manaların yanı sıra; dar geçit, köprü, delik, ırz, namus gibi manaları olduğu tespit edilmiştir. Yine anlam bakımından suyun parlaklık, nur, ışıltı, meşale ve rüya ile yoğun alakası söz konusudur.

Su yatağının yahut kavşaklarının Türklerde kutsal kabul edildiği görülmüştür. Bu mekânlar hem saygı duyulan isimlere seslenmek için bir sığara dönüştürülmüş (su ayağı Er-Korkut!) hem de türeyiş mitlerinin gerçekleştiği yerler olarak anlatılarda yer almıştır. Türklerde su kuttur, kutlu olduğu için temiz tutulmuş (yasalarla korunur, tabudur), ona büyük hürmet edilmiştir. Yurdun içtidir, yabancılara verilmez, yabancı sular içilmez. Suyun; şifa verdiği inandır, piri/ ruhları vardır, ebedidir, ölmezlikle ve uzun yaşamla ilişkilendirilir, üzerine ant içilir, kıyısında yemin edilir ve Tanrılara/ ruhlara adak sunulur, kenarında kurban kesilir, günahları yıkayıp insanı saflaştırdığına inandır, rahim ve doğumla özdeşleştirilen su cinsellik ve döllenmeyle ilişkilendirilir, kıyısında nikâh kıyılır, biçimleri çözer, ilga eder ve sonra yeniden hayat verir, yaratılışın gerçekleştiği ‘zaman dışı anı’ yeniden güncelleştirir (bkz. vaftiz), yerleşimler su etrafına kurulur, kutsallığı sebebiyle kıyısında saç yapılırsa veya doğrudan saç malzemesi olur, buluşma mekânıdır, cinlerin mekânıdır dolayısıyla tekinsiz yerlerdir, uğursuzluk getirebildiği gibi insanlara zarar verebilecek güce sahiptir, suyla fal bakılır. Su geleneksel uygulamalara özne olacak şekilde ekmek, yılan ve ay ile sık sık birlikte anılmıştır. Kutsallık ve olağanüstü bir güce sahiplik göstergesi olarak “anlatı kahramanı yahut kahramanın atı sudan doğar/ çıkar”. Dinî merasimlerde cesede veya mezara su dökülür. Kimi geleneklerde ise ölüyü yıkamak tekinsiz addedilir. Ölen kişinin ruhu sulardan uçar (bkz. sudan bir oğul uçurtmak). Suda ölmek itibar göstergesidir, ölüyü suya gömme âdeti bulunur. Suyun dirilik/ hayat/ yaşam manası “helva” kültüründe sürdürülmüştür.

Su dışında ırmakların da Türk kültürünün yapı taşlarından olduğu söylenebilir. Göllere, her boy akarsuya, denize ve okyanusa kadar çeşit çeşit su kütlelerine eski Türklerin ırmak dediği bilinmektedir. Eski Türk inanışında her

ırmağın bir iyisi (kutsal ruhu) bulunur. Üzerinden geçmek veya yıkanmak için ırmaktan (iyeden) izin alınması gelenektir. Irmak geçmek kahramanlık göstergesidir. Irmakta yıkanmanın “iyilik, huzur, şans ve sağlık” getireceğine inanılır. Irmaklar bilinmeyenini bilir zira inanca göre Tanrı'nın yüzünü görmüştür. Türklerde su/ ırmak canlı bir varlıktır ve kişileştirilmiştir. Ruhların gökteki bir süt gölünden geldiğine inanılmıştır. Cennet tasavvurlarında mutlaka bir ırmak bulunur. Su kaynağının adını yaşatmak için geçtiği yeri bu isimle anmak, göç sonrası yerleşilen mekândaki suya yine aynı ismi vermek Türklerde yaygın bir gelenektir.

Gökten geldiği için Türklerde yağmur kutsaldır. Doğurganlıkla bağdaştırılmıştır. Yay ile fala bakılmak suretiyle veya yada taşıyla yağmur yağdırılmıştır. Yağmur duası (istiska) için hala sürdürülen uygulamalar mevcuttur. Çocuk oyunlarında ve tekerlemelerde yağmur yağdırma gelenekleri sürdürülmektedir. Yağışın şiddeti ve tipine göre pek çok adlandırma mevcuttur. Nisan yağmuru inanışları şiirlere kadar nüfuz etmiştir. Şifa taşı geleneği yine nisan yağmuruyla alakalandırılmıştır.

Uğur getirdiğine inanılan gökkuşağı ise Tanrılar, güneş, yıldızlar, cennet, dil ve ruhlar ile ilişkilendirilse de kutsal kabul edilmemiştir. Ayrıca yay, silah, su hortumu, dizgin, yol, köprü ve tilki idrarı olarak anılmıştır.

Haftanın günleri ‘anâsır-ı erba‘a ile ilişkilendirilmiştir. “Ay ve su” ilişkisi hem uğurlu hem de uğursuz olmak üzere iki tipte yansıma bulmuştur. Yine “ayna ile su” özellikle masallarda motifleşmiştir.

Türk kozmogonisinde hemen hemen daima suyun rol aldığı görülmüştür. Fakat dinle gelen yabancı kozmogoniler var olan yaratılış mitlerinin özünü değiştirmiştir. Buna rağmen mitlerin özünden kalan parçalara ulaşmak mümkündür. Örneğin Türk kozmogonisinde yaratılışın yoktan var etmek şeklinde olmadığı, mevcut maddelere şekil verilerek gerçekleştiği görülür. Söz konusu yaratılışta bazen uçsuz bucaksız bir denizden (kaosun ve karmaşık tekdüzeliğin temsili) bahsedilmiş bazen de mağarayı çamurla dolduran bir sudan dem vurulmuştur. Yaratılış bahsinin Türk söylencelerinde Tufanla (bkz. Mangdaşire) ve âbıhayât inanışıyla (bkz. Er-Sogotoh Destanı) bağdaştırıldığı görülmüştür. “Su ve ışık” birlikteliği örneğine (bkz. Alevi-Bektaşî inanışı) yine kozmogonilerde rastlanmıştır.

Tasavvufta yaratılışın Allah'ın tecellilerden oluştuğu ve feyiz kelimesiyle ilişkilendirildiği görülmüştür. Feyiz ise yine su ile bağlantılıdır. Suyun; beyaz atom olarak nitelendirilmesi, asıl cevher addedilmesi, hayatın sırrı olarak görülmesi ve varlıkları teşkil eden her şeyi içinde barındırdığının söylenmesi yine suyun “temel madde” oluşuna misaller olarak görülmelidir.

Felsefede yaratılışın ilk maddesi Batı düşün dünyasında “arkhe”, Doğuda ise “anâsır-ı erba‘a” kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Fakat arkhe düşüncesi tarih bakımından daha evveldir. ‘Anâsır-ı erba‘a telakkisi ondan nemalanarak vücuda gelmiştir. Thales’in “arkhe nedir” sorusuyla açtığı çığır matematikten tıba, tasavvufa, şiirlere, kozmolojiye, danslara, mevsimlere, insan ömrünün bölümlerine, takvim kültürüne, cemrelere kadar pek çok alanda yansımalar bulmuştur.

Tezin kutsal sular başlığı altında ele alınan Kevser, havz, selsebil, şarâben tahûrâ, tesnîm, mâ-i maîn, zezem, feyiz kavramlarının genel anlamda mükâfatın ve kurtuluşun temsilcisi olarak ele alındığı anlaşılmıştır. Bunların; vaat, umut, lütuf ve daimilik ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Ölmezlik veren su (âbihayât) inanının hemen her kültürde örneği bulunan bir kült olduğu gözlenmiştir. Kozmogoni anlatılarındaki suya ait özellikler taşınması, daima arzu nesnesi olması, zifiri karanlıkta bulunması, elde edilmesinin zorluğu, ulaşılmazlığı, uğrunda büyük mücadele verilmesi gerektiği, ölüm tehlikesini beraberinde getirişi, herkese görünmeyişi, tanınamayışi, bilinmezliği (sır niteliği taşınması), şifa ve bilgelik vermesi, hayatı-gücü-sonsuzluğu-marifetullahı (ledün ilmi) temsil etmesi ve sınav niteliğinde olması gibi özellikleriyle anılmıştır. Âbihayât anlatılarının; Hz. Nuh ve Tufan, Utnapiştim (bkz. Gılgamış Destanı), yılan, tilki, kurt, Hızır ve İlyas, Aya Yorgi (St. Georges, Circis, Curcis, Cersis), İlya, Köroğlu, Hz. Ali, Hacı Bektaş, Hacım Sultan, Hz. Hamza, çift başlı kartal motifi, Kaf Dağı, Dede Korkut, Lokman Hekim, İskender, Hz. Musa, Olympos Tanrıları, Dionysos, Ural Han ve Hz. İsa ile bağdaştırıldığı görülmüştür.

Cezanın, yok oluşun (bkz. eskatoloji) ve yeniden doğumun (bkz. vaftiz) temsili Tufan anlatılarında ortak belli başlı noktalar bulunduğu fark edilmiştir. Örneğin Tufan'ın gerçekleşmesindeki amaç asil ve itaatkâr bir nesil oluşturmaktır. Yine bu hadisenin meydana gelmesinde başlıca neden insanların günahkârlığı ve dünyanın çok yaşlanmasıdır. Tufan yeniden yaratılışı, yeniden canlanmayı ifade

ederken başlangıca yani öze dönüşü de simgelemiştir. Yaşam argümanlarının ve sanatın-ilimlerin geçirdiği döngüsel sürece Tufan anlatılarında yer verilmiştir.

Eski Türk edebiyatında suyun şairlerce nasıl ele alındığı konusunu irdeleyen üçüncü bölümde suyun mana çerçevesinin (kavram alanı) belirlenmesine çalışılmıştır. Bunun için on dört örnek (eser) üzerinden hareket edilmiştir. Çalışmada: Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i, Yunus Emre'nin Risâletü'n-nushiyye'si, Seyyid Nesîmî'nin Türkçe Dîvân'ı, Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme), Hoca Mes'ud'un Süheyl ü Nevbahâr'ı, Ahmedî'nin İskender-nâme'si, Erzurumlu Kadı Darîr'in Kıssa-i Yûsuf'u, Ahmed-i Dâî'nin Türkçe Dîvân'ı, Cem Sultan'ın Cemşîd u Hurşîd'i, Ahmed Paşa'nın Dîvân'ı, Avnî'nin (Fatih Sultan Mehmed) Dîvân'ı, Süleyman Çelebi'nin Vesîletü'n-necât'ı (Mevlid), Tâci-zâde Câfer Çelebi'nin Heves-nâme'si, Fuzûlî'nin Türkçe Dîvân'ı incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde eski kültürde suya dair inançların, geleneklerin metinlere nasıl yerleştirildiği bilgisini ortaya çıkarma gayreti güdülmüştür. Elde edilen verilerin hayli çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Yaşamın temel ögesi olması hasebiyle bir kültür unsuru olarak suyun "hayatın aynası şiiir"de kılcal damarlara kadar derinden nüfuz ettiği görülmüştür. Üstelik suyun başlı başına maddi bir öge olarak ele alınmakla kalmadığı manevi yönden ve üstüne yüklenen inançlar açısından da değerlendirildiği anlaşılmıştır. Bu değerlendirmelerin; benzetme, karşılaştırma, tezat ilgisi, tenasüp bağı, cinas-tevriye alakası, sembolleştirme, özellik ve vasıf belirtme yoluyla kurulduğu yahut atasözü-deyimler vasıtasıyla sağlandığı fark edilmiştir. Metinlere yer yer suyla ilgili adet ve inançların serpiştirildiği gözlenmiştir. Suyla alakalı olup da günümüzde unutulmaya yüz tutmuş pek çok uygulamanın metinlerde varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir. Klasik Türk şiiri çerçevesinde incelenen su kavramı aracılığıyla sosyo-kültürel hayatın şiirlere bariz şekilde yansıdığı müşahede edilmiştir.

Her şairin suya şiirinde farklı oranda yer verdiği gözlenmiştir. Müellifin karakterinin ve eserin içeriğinin bu durumu etkileyen iki temel etken olduğu söylenebilir. Klasik Türk şiirinde suya yüklenen mananın birbirini tekrar eder gibi görünse de özünde değişik bakış açıları ve nüans farkları içerdiği görülmüştür. Suyun yalnızca arka fon atmosferi olarak kalmadığı, organik bir etkileşim halinde metinlere yerleştirildiği, hatta kimi zaman konunun öznesi olarak ele alındığı anlaşılmıştır.

Şiirlerde en çok ele alınan su unsurları; su, gözyaşı, deniz, ırmak, âbıhayât, yağmur, ‘ânâsır-ı erbaa şeklinde sıralanabilir. Şairlerin yoğun şekilde işlediği kavramlardan biri olan denizin sıklıkla; ilim, akıl, marifet, dünya malı, kıymetlilik, hazine, mana, söz, şairlik yeteneği, hat yazısı, mürekkep, mucize, korku, tehlike, engel, ceza, ümit/ ümitsizlik, el, hasret, sabır, vahdet, hakikat, fena ve beka, iki yönlülük, cömertlik/ lütuf, çokluk, enginlik, kuşatıcılık, derinlik, heybet, bereket, güzellik, gözyaşı, şarap, can, aşk, karanlık/ gece, gümüşî/ beyaz renk, feyiz, rahmet, düşman, ordu/ asker, kılıç, güvenilmezlik, taklit, kifayetsizlik, dünyevî bağlar/ kesret, ateş, rüzgâr, toprak/ sahil/ yeryüzü, canavar (bilinmeyen canlılar), inci, istiridye/ sedef, damla, yol, arınmak, öze dönmek, birlik, tuz, arzu ve yedi sayısı ile ilişkilendirildiği görülmüştür.

Mecmau’l-bahreyn daha çok tasavvuf terimleriyle birlikte Kur’ân ayetlerine atıf yapılarak anılmıştır. Dalganın; sayılamayacak kadar çokluk, kesret, tehlike, karanlık/ kara renk, kılıç, asker/ ordu, cömertlik/ lütuf, söz, inci, ömür, gelip geçicilik, el/ avuç, kulak, nakış, feyiz ve kesretle alakalandırıldığı tespit edilmiştir. Dalga, çokluğu ve art arda gelmesi dolayısıyla sürekliliği sembolize etmiştir. Damla ise; deniz olma kabiliyeti taşıması, en sonunda denize dönmesi, inciye dönüşmesi bakımından ele alınmış ve tasavvufî içeriklerle bağdaştırılmıştır. Girdap daha çok olumsuz çağrışımlar oluşturacak şekilde ele alınsa da yıkıcı yönü sayesinde olumsuzlukları sonlandırması girdabın işlev manasını olumlu yöne çevirmiş, dolayısıyla da çift kutuplu bir kullanıma ön ayak olmuştur. Bu manada girdap mâsîvâya ait tüm unsurları yok etmek suretiyle arzulanan arınmayı gerçekleştirmiş, kişiyi elest meclisinde dile getirilen bela kavramının amacına ulaştırmış ve dolayısıyla bir nihayete erdirme aracı işlevi üstlenmiştir, denilebilir. Genel olarak şairi temsil eden dalgıç ise şairin beklentilerini ve marifetlerini gösteren, onun poetikasını yansıtan yönüyle ele alınmıştır.

Tarım, hayvancılık ve diğer elzem yaşam öğeleri için vazgeçilmez olan ve insan yaşamını şekillendiren ırmak şairlerin oldukça rağbet ettiği konulardadır. Süreklilik/ daimilik belirtmesi; uzunluk bildirmesi, söz, ilim/ bilgi, bolluk, bereket, enginlik, bakir(e)lik, kesret, arılık/ temizlik, cennet, aşk, eğlence, aydınlık/ beyazlık, mavi renk (Nil rengi), gümüşî renk, zincir, ayna, yas/ ölüm ve zaman ile olan ilişkisi, durmadan akıp her yeri dolaşması/ gezmesi ve kaplaması, gelip geçiciliği, hercailiği,

bir yandan canlandırırken diğer taraftan yıkması dolayısıyla çift uçlu olması, aşılması gereken engel hüviyeti taşıması, terk sembolü olması, dua ve dileklerde anılması, denize (ütopya) ulaşmaya çalışması, yitip gitmesi, ayağa düşmesi, bulunduğu yerin kıymetini ve güzelliğini çoğaltması gibi yönlerden ele alındığı tespit edilmiştir.

Çeşme ve havuzun; delilikle (cinle, periyle), bolluk/ çokluk, gözyaşı, temizlik, aydınlık/ parlaklık ile ilişkilendirildiği, kavuşma/ vuslat mekânı olduğu, cennet ve ütopya söylemlerinde bu unsurlara yer verildiği, arzu nesnesi oldukları, aydınlık/ güneş, ululuk ve Hz. Muhammed ile bağdaştırıldığı fark edilmiştir.

Genellikle olumlu kurgular içinde tasvir edilen pınarın; tehlikeli mekânlar olduğu, tedirginlik yarattığı, güvenilmezliği bahis konusu edilir. Burasının cinlerin yahut perilerin mekânı olduğuna dair inanç pınara dair söylemelerde karşımıza çıkmıştır. Ayrıca pınar; dinlenme, eğlenme, buluşma ve olay mekânı olması; eksilmeyen, tükenmeyen, süreklilik bildiren dinamikler içermesi ve beyaz renk, akıl, temizlik/ duruluk, çokluk/ bolluk, şifa verme ile olan ilişkisi dolayısıyla ele alınmıştır.

Yağmur; yer gök ikiliğini yansıması, damla bakımından sayısızlığı, gürültüsü, saflığı, bereketi/ Allah'ın rahmetini temsil edişi, denize katılarak onda yok olması veya inciye dönüşmesi (fena, beka), yıkayıp temizlemesi, tazelik ve güzellik vermesi, beslemesi, yeşertip filizlendirmesi, hayata başlangıç olması dolayısıyla yaratılışa dairliği, sele dönüşmesi, ceza hükmü taşıması, gelip geçicilik sembolü olması, hoş kokması, saçı geleneğinin yanı sıra ok, feyiz, ayna-küf, sperma ve gözyaşıyla ilişkilendirilmesi gibi çeşitli yönlerden ele alınmıştır.

Sel ilk başta ve çoğunlukla olumsuz çağrışımlar yapsa da (tehlikelidir, şiddetlidir, ölümle alakalıdır, engeller) şairler onu mutlak surette olumsuz yönleriyle ele almamıştır. Hızla yol almak, akıtılan düşman kanının çokluğu vs. sel üzerinden misallerle anlatılarak yapılan eylemin tesiri ortaya konur.

Tufan hem bir yok oluş (ceza) hem de tekrar dirilişin (mükâfat) sembolüdür. Bela, gözyaşı, aşk, dert, savaş hengamesi vb. kavramlar, uyandırdığı tesir sebebiyle Tufan ile temsil edilmiştir. Tufan ve Hz. Nuh bahsinde en çok ele alınan kavramlar; "kurtuluş, ümit, ceza, yardım, yok oluş, mucize" şeklindedir. Tufan'ın enginliği, her yeri kaplaması, ölüm kalım mücadelesi verdirmesi, ondan kaçmanın imkânsızlığı, ansızın insanı yakalaması gibi özellikler üzerinde durulmuştur.

Bitip tükenmezlik ve daimîlik, saflık, temizlik, arınma, çokluk, enginlik, canlılık/ yaşam, yaratılış, tekinsizlik, hız, itibarsızlık sembolü suyun; söz ve ilim/ âlim, ömür ve ölüm, varlık ve yokluk, hastalık ve şifa, hakimiyet ve kanun, hakikat ve öz, ayrılık ve vuslat, dünya malı ve gelip geçicilik, sevap ve cennet, ihya/ imar etme ve zarar verme, yılan ve zincir-zırh, ödül ve ceza, ışık/ güneş ve ay, bakir(e)lik ve cinsellik, güzellik, aşkınlık, haber, hasret/ arzu, dua, yol, helva, feyiz, şarap, lütuf, kılıç/ hançer gibi savaş aletleri, yanak, sakal, saç/ zülûf, bilek, beden, delilik, yıldız, sihir/ mucize, ayak-eşik, ateş, kıskançlık ile ilişkilendirildiği görülmüştür. Suyun çift uçlu yapısı şiirlerde sıklıkla işlenmiştir. Ayrıca su; hercai ve değişken yapısı, güvenilmezliği, aşılması gereken engel olması, ateşle bir arada anılarak barış ve adaleti temsil etmesi, bereketlendirmesi, büyütüp beslemesi, dokunduğunu/ içine kattığını kendine benzetmesi (ötekini ilga ve elimine etmesi), sevgiliye vuslatta bulunması, her varlığın özünde olması ama farklı şekillerde görünmesi, insanı savunmasız kılması, ayna işlevi üstlenmesi, her yere ulaşabilmesi, zamansallığı ve yaratılışa dairliği, benlik (bkz. Narkissos) sevgisini artırması, yaşanılacak en güzel yer tasvirlerinin ayrılmaz parçası olması gibi yönleriyle öne çıkarılmıştır. Şiirlerde suya dair deyim ve atasözlerinin yoğun şekilde kullanıldığı fark edilmiştir. Su ile ırmağın “ışık, ayak, şeker/ tatlılık” ile alakalandırılmasına rağmen denizin “karanlık, el (yardım eli), tuz” ile bağdaştırıldığı ve dolayısıyla aralarında belirgin bir ayırım oluşturulduğu anlaşılmıştır.

Su kabarcığının ele alınışında kabarcığın yuvarlak şeklinin temel alınarak hareket edildiği ve genellikle hapsedmekle ilişkilendirildiği görülmüştür.

Gözyaşı şiirlerde en çok işlenen öğelerdendir. Zira aşk ve âşık kavramları “gözyaşı”yla özdeşleşmiştir. Şairler sadece ağlama sebepleri için bile onlarca hayal geliştirmiştir. Gözyaşının; çokluğu sebebiyle yağmur damlası, kum tanesi, okyanusla; süreklilik yönünden ırmak, zamanla; tükenmezlik açısından Hz. Yakup’la; kıymetlilik bakımından zenzem, inci, para, saçıyla; gelip geçiciliği açısından fanilikle; kanlı oluşu yönünden şarap, nar, lal gibi kırmızı unsurlarla; çıkardığı ses bakımından ney, ötücü kuşlarla; yıkıcılığı sebebiyle Tufan, selle; korkutması yönünden timsah, cehennem, girdapla; can yakması bakımından ateşle; akması yönünden mum eriğiyle; temizlemesi açısından mâsivâyla; âşıklık alameti olması bakımından delilikle; kaplayıcılık yönünden dağ, deniz, yer, gök, dünyayla;

aşk sırrını barındırdığı için ifşa, gammazlıkla; akarken oluşturduğu şekiller bakımından yazı, mürekkeple alakalandırılması gibi pek çok özelliğiyle ele alındığı fark edilmiştir.

Beden temizliğinin insanlar tarafından genel manada dini içerikli bir uygulama olarak algılandığı açık şekilde görülmüştür. Abdest, gusül, vaftiz uygulamalarının “ölüm, cinsellik, öte dünya, rüya, zorluk, ibadet/ din/ inanç, delilik” ile ilişkilendirilerek kullanıldığı anlaşılmıştır.

Hamam bahsinde sosyal yaşamın izlerini şiirler üzerinden takip etmek mümkün olmuştur. Hamam kültürüne ait türlü türlü eşyaların, geleneklerin, inanışların, uygulamaların bilgisine ulaşılmıştır. Ayrıca “cennet, yol/ yolculuk, misafir, güzellik, cin, Şeytan, gök cisimleri” hamamlarla alakalandırılarak kullanılmıştır.

Memba ise zaman zaman mecma‘ kelimesiyle beraber kullanılırken kimi zaman çeşitli telmihlerle Hızır kıssasına temih yapılırken kullanılmış ve bu sırada âbıhayâtla ilgili motiflere yer verilmiştir. Cömertlik, fazilet, ilim, ibadet, şifa, feyiz benzeri kavramlar üzerinden memba mefhumu sıfatlandırılarak memduh övülmüştür. Bir şeyin özü, başlangıcı, kaynağı olmak ve halis olma durumu memba sözcüğü üzerinden anlatılmıştır.

Zemzem olayını hatırlatır şekilde şiirlerde; susamak, ateş, hararet, ağız/ dudak, ferahlamak gibi temel ifadeler çerçevesinden hareket edilmesi yaygındır. Arzu nesnesi zemzemin; “Hızır, İskender, Dârâ, âbıhayât, Kevser, elest sırrı, sabır, vuslat, aşk, Fırat, nazar, feryat figan, yalvarıp yakarmak, gam/ dert, söz, Kâbe, Merve, Safa, sa‘y, fitne, cihan, şarap, bülbül sesi, hac, çaba, can, cemal, dem, cömertlik, kelime-i tevhid, kuyu” ile birlikte anılarak bir anlam çerçevesi oluşturulduğu görülmüştür.

Şairler zülal suyunu; halislik/ saflık temsili olması, teskin edip yatıştırması, arzu nesnesi olması, cennette anılan sular arasında sayılması, tatlılığı, buz kütlesi içinden çıkarılması, kıymetli olması, soğukluğu gibi özellikleriyle ele almıştır. Zülalin yanak ve dudak/ ağız ile sıklıkla anılması gelenektir ve vuslat anında yaşanan hislerle bağdaştırılmıştır. Tıpkı ırmak ve su bahsinde olduğu gibi zülal de “aydınlık, ışık” benzeri öğelerle beraber kullanılmıştır.

Türk-İslam kültürünün yansıması sebiller ise “sevap, âbıhayât, yol” ile alakalandırılmıştır. Müspet manada kullanımına yaygın şekilde rastlanan ma-i mainin hemen hemen daima kutsiyet barındıracak ve ilahi nitelikler çağrışımı yapacak şekilde kullanıldığı, bu sebeple de manasının tam olarak anlaşılmasının güç olduğu belirtilmiştir.

Dâhil olduğu şeyi güzelleştirme, iyi hale getirme işleviyle anıldığı görülen ve gizlilik içeren yapısı dolayısıyla tasavvufta sık sık ele alınan feyzin en çok “tecelli” yönü şiiirlerde vurgulanmıştır. Nevruz, ilkbahar, yeni başlangıç, yaşam, dirilik ile bağdaştırılırken onun ilahi yahut kutsi bir nitelik taşıdığına, kademesel olarak yukarıdan aşağı nüfuz ettiğine dair bir çerçeve çizildiğine şahit olunmuştur. Bu nüfuzun sonunda güzelleşmenin, yücelmenin, var olan durumdan iyi hale gelmenin söz konusu olduğu tespit edilmiştir.

Çiy; yuvarlaklığı, ufaklığı, parlıtısı, insana güzel gelmesi, sudan oluşan narin yapısı, güneşle buharlaşması, tazeliği çağrıştırmaları, besleyip büyütmesi, güzelleştirmesi gibi temel özellikleriyle şairlere malzeme sunmuştur. Tasavvufi terminolojide kulun mâsivâdan sıyrılıp fenaya ulaşmasını temsil eder. Dolayısıyla çiyin geçirdiği dönüşüm (metamorfoz) kurtuluşa, uluhiyete ve yaratılıştaki saf öze dairdir. Çiy hakkındaki tasavvurlar ve çiyin yok olması genel olarak olumlu bir çerçeve dahilinde işlenmiştir. Çiy yine ışık ve güneşe dair oluşuyla aydınlığı temsil eden su unsurları arasındadır.

Serabın; dert, ızdırap, hayal, sanı, beklenti, umut, emel, arzu, vuslat, gelip geçicilik ile ilişkilendirilerek genelde olumsuz çağrışımlar yapacak şekilde ele alındığı tespit edilmiştir.

Yaşlık/ nem ile kuruluğun kalıplaşmış şekilde birlikte kullanıldığı görülmüş ve bu birliktelikten ortaya çıkan zıtlık üzerinden tasvirdeki tesir artırılmıştır. Canlılığın temsili olmasının yanı sıra nemin “maddenin özünü, hepsiliğini” belirtecek şekilde kullanımına yaygın olarak rastlanmıştır.

Arzu nesnesi olarak sıklıkla zikredilen zülal suyunun en çok vurgulanan yönü tatlılığıdır ve zülal muteber bir içimlik kabul edilerek şiiirlerdeki benzetmelerin bunun üzerinden yapıldığı görülmüştür. Küpteki su ise bir avlanma usulüne dair olması bakımından karşımıza çıkmıştır. Dolayısıyla sosyal/ gündelik yaşamdan teknik bir bilginin günümüze aktarılmasına güzel bir örnek teşkil etmiştir. Tehlikenin

timsaline dönüşen göle tasavvufî tesirin etkisiyle “aşılabilirlik” anlamı yüklenirken İslamî çerçevede gölün “mucize mekânı” olarak işlendiği anlaşılmıştır. Havuzun ise aynayla ve bahçe kültürüyle bağdaştırılması sık rastlanan bir kullanımdır.

Genel manada cennet suları; mükâfat hükmü taşıması ve kurtuluşa dair olmasıyla karşımıza çıkmıştır. Özellikleri bakımından cennet suları; yârin dudağından nemalanır, dört tanedir, hakikate susayanları kandırır, gözyaşıyla bağdaştırılır, beyaz renk ve saflıkla alakalıdır. Dünyada tadının güzelliğiyle meşhur zülal suyu dışında bir de cennette aktığı düşünülen zülal vardır. Benzer özellikler taşısalar da cennetteki zülal kutsiyet içermesiyle daha üstün tutulmuştur. Kevser’in bir uzantısı olarak zikredilen havz ise şiirlerde çoğu defa Kevserle aynı işlev üstlenmiştir. Tatlılığı, şerbete benzemesi, şarap olarak anılması, yârin dudağında bulunması, güzelleştirmesi, mükâfat olması, kurtuluşu sembolize etmesi, mirinin Hz. Muhammed sakisinin Hz. Ali olması, aydınlık (ışık, parlaklık) ve beyazlık çağrışımı yapması, güzelleştirmesi, muteberliği temsil etmesi, vahdete götürmesi, âbıhayât özelliği barındırması gibi yönleriyle klasik şiirin içinde olumlu bir unsur olarak yer almıştır. Sıklıkla şaraba ve sevgilinin dudağına benzetildiğini gördüğümüz selsebil; hakikate ulaştıran, vuslata erdiren, verdiği sersemlikle sarhoş ettiği gibi kendisi de mest olabilen yapısıyla anılır ve şiirlere göre hayata kaynaklık ederek insanın özü olur. Tertemiz bir içecek manasına gelen “şarâben tahûra” şarap manasına gelecek şekilde cennette Allah’ın iyi kullarına sunacağı kıymetli armağanlar arasında zikredilen bir şerbet olarak bilinir. Sevgilinin dudağından kaynarak çıkan bu şerbet âşığın arzu nesnesi olup şifayı ve üstün meziyetleri temsil eder. Gönülle olan bağı vurgulanan şerbetin gönüle derman olduğu ve haberinin sadece gönüle geldiği ifadeleri bu bağlamda beyitlerde dile getirilir. Ezelde içilmiş olması yine bu şerbetin aşkla, âşıkla olan bağını ortaya çıkarır. “Tertemiz bir su” demek olan mâen tahûr ise arındırıp güzelleştiren, cennete ulaşmayı yahut Allah’ın faziletlerine ermeyi sağlayan vasıta işlevindedir. Onu âlimlerin, âriflerin ve âşıkların içmesi reva görülür. İçmek için belli aşamalardan geçmek gerektiği belirtilir. Şüpheden arınmak, devrin zehrini içmek, görünüşe aldanmayıp özü görebilmek bunların başında gelir. Mâen tahûr hakkında diğer cennet sularında rastlanacağı üzere “şarap” benzetmesi yapılarak şarabın vasıflarının ona atfedildiği görülür. Sevgilinin dudağında bulunması söylemi yine cennet sularının hepsinde rastlanan bir özelliktir.

Yaratılış; “evrenin ile dünyanın yaratılışı” ve “insanın yaratılışı” olmak üzere iki bakımdan ele alınmıştır. Evren yaratılırken yokluktan varlık meydana getirilmiştir ve yaratılışın ilk aşamalarında suya görev verilmiştir. Allah’ın feyzi yaratılışı mümkün kılan güç olarak kabul edilirken Allah’ın “varlığı görünür kılması”na sebep Hz. Muhammed gösterilmiştir. Zira Allah onun yüzü suyu hürmetine âlemleri yaratmıştır. Dolayısıyla şairlerin temel hareket noktasının İslami ve tasavvufi yönleri içeren bu görüşler olduğu söylenebilir. İnsanın yaratılışı bahsi ise şairlerin okura iletmek istediği mesajı yani insanın değersiz bir çamurdan yaratılıp nasıl değerli kılındığını veya haddini/ özünü iyice bilmesi gerektiğini, bunu da unutmaması gerektiğini bildirir. Evrenin ve dünyanın yaratılışında karanlıktan sıyrılarak aydınlığa ulaşmaya dair bir durum söz konusuysen insanın yaratılışında (bedenin özünün cıvık ve bulanık çamur olması dolayısıyla) karanlığa meyleden bir bulanıklık, bir muallakta kalış söz konusudur.

Âbıhayât klasik Türk şiirinde şairlerin yoğun şekilde ele aldığı konular arasında gelir. Şairler bu hayali suyun özelliklerine (arzu nesnesi olması, sevgilinin dudağında bulunması, ilim ve sözle olan alakası vb.) değinmek suretiyle asıl anlatmak istediği düşüncüyü ortaya koyar. İskender ile Hızır’ın adları üzerinden ölmezlik suyunun hikâyesine telmihte bulunur. Bunu yaparken de Kur’an’ın yanı sıra tasavvufî kültürdeki Hızır ve âbıhayât bahsinden yahut sözlü gelenekte yaşayan Hıdrellez kültüründen faydalanır. Kimi zaman da âbıhayâtın mucizevi hususiyetlerinden yola çıkarak efsanevî bir anlatı ortaya koyar. Dolayısıyla ölmezlik bahsi sadece dini açıdan ele alınmaz. Âbıhayâtın bir kolu varlık felsefesine uzanırken özellikle “bilmek ve idrak” kavramlarıyla olan bağı dolayısıyla yine felsefenin konuları arasında incelenmeye müsaittir. Sevgiliye vuslat anında bulunmasıyla ele alınan âbıhayâtın; sevgilinin ağzında bulunması dolayısıyla kızıl renkli ve ufak boyutlu nesnelere, akli baştan alması sebebiyle şarapla ve aşkla, karanlıkta bulunuşu dolayısıyla dert/ zulüm/ deniz gibi unsurlarla, can vermesi dolayısıyla ölüm/ söz/ şiir/ sormak vb. ile, akıl erdirmesi zor olduğu için idrâk ile, su nevinden bir unsur olması hasebiyle yaratılış/ ırmak/ çeşme vb. ile, verdiği zevk sayesinde zülal/ Kevser/ zemzem/ şeker/ cennetle alakalandırıldığı tespit edilmiştir. Verdiği ölmezlik uhrevî türden olup dünyevî değildir. Dolayısıyla fenâ ve bekâ bağlantısını âbıhayât üzerinden kurgulamak şairlerin çokça yaptığı işlerdendir. Âbıhayât tıpkı sevgilinin

yanığı gibi aydınlığı temsil ederken karanlıklar içinde oluşuyla bir zıtlık meydana getirir. Şairler bu karanlık-aydınlık karşıtlığını; “havf ve reca”, “ölüm-yaşam”, “yokluk-varlık”, “dert-deva”, “sakal/ zülûf-yanak”, “hayvan-insan”, “cehalet-ilim”, “unutulmak-eser bırakmak”, “tehlikeli bir engel-sevgili”, “kaybolmak-kılavuz edinmek/ bulmak”, “ayrılık/ hasret-vuslat”, “sıkıntı-ferahlık”, “haram-helal”, “İskender-Hızır” gibi çift yönlülüğü sergilemek için zemin olarak kullanmıştır. Bu sebeple âbıhayat okuması yapmak aslında bu çift yönlülüğü takip etmeyi gerektirir. Ayrıca âbıhayât en güzel olmanın ve kıymetliliğin sembolüdür. Dolayısıyla da ona dair kurulan tasavvurlarda tam aksi yönde bir niteliklemeyle âbıhayâtın değerlendirilmesi de oldukça yaygındır ve şiirlerde kifayetsizliği yüzünden mahçup durumda kalmış olarak yahut taşıdığı nitelikleri başkasına imrenerek kazanmış olarak tasvir edilmiştir. Âbıhayat utanç, su ise kıskançlık duygusuyla özdeşleştirilmiştir.

Hızır ve İlyas kimi zaman ayrı kişilikler olarak ele alınsa da şairler onları zaman zaman tek bir kişilik olarak algılamıştır. Bazen de Hızır’ın rolü İlyas’a, İlyas’ın rolü Hızır’a yüklenmiştir. Hızır’dan bahsederken şairlerin Kur’ân’da geçen Hz. Musa’ya dair kıssaya çokça telmih yaptığı görülmüştür. Hızır-İlyas karakteri büyük çoğunlukla müspet (olumlu) manalarda şiirlerde geçmektedir. Hızır-ilyas; kişisel özellikleriyle, mucizeleriyle, âbıhayâta ulaşan yegâne kişi olmasıyla, veliliği ve yoldaşlığı-dostluğu dolayısıyla, yardımsever oluşuyla, müşkülleri çözmesiyle, bilirkişi olmasıyla, rehberlik etmesiyle ve arzu nesnesi olmasıyla ele alınmıştır.

Dört unsur bahsinde suyun; rüzgâr, ateş ve toprağa oranla olumlu manalara gelecek şekilde işlendiği fark edilmiştir. Her ne kadar yaratılışın özüne temel olduğu için ulviyet içerse de dört unsur, özündeki olumsuz temsillerden dolayı yergi malzemesi olmuş ve saf olmamakla, kaosla, kesretle, insanı mana âleminden ve Allah’tan uzaklaştırmakla, gelip geçici olmakla, sonlu olmakla, ölümle ve yıkıcılıkla bağdaştırılmıştır. Unsurlar itidal halindeyse yaşam devam eder, unsurlardaki itidal bozulunca ölüm gerçekleşir. Unsurlar arasında mücadele vardır ve birinin galibiyeti dengeyi bozar.

Dört keyfiyet (rükün); bürudet (soğukluk), harâret (sıcaklık), rutûbet (nem) ve yübûsetten (kuruluk) müteşekkildir. İnsan vücudu bu dört keyfiyete mekân olduğunda keyfiyetlere “hılt” denilmektedir. Şairler dört keyfiyetten biri olan yaşlığı

(nem, rutubet) “yaratılıŖta rol alması, insan sıhhatini etkilemesi, dengede olmasının gerekliliği, rüyalara tesir ediŖi, insanın özünde/ kalbinde bulunması, gözyaŖından nemalanması, birliği bütünleyen parçalardan biri olması, varlığı oluŖturması, aŖk yüzünden mahvolması, çoğalarak yaŖlık meydana getirmesi” gibi yönlerden ele almıŖtır.

Ŗairlerin tasavvufi manada ele aldığı feyiz, tasavvuf düşüncesine göre yaratılıŖın durmadan coŖup akan bir ırmak gibi Allah tarafından hâsıl edilmesi hakkında kullanılan bir sözcük olup bir oluŖ ve süreklilik halini bildirir. Feyzi su unsurlarıyla kullanmak oldukça yaygındır. Genel manada Ŗiirlerde feyzin olumlu (müspet) çağrıŖımlar yaptığı ve yaratılıŖla ilişkilendirildiği görölmüŖtür.

İtibar, onur, Ŗeref, haysiyet manalarında kullanılan âb-ı rû (yüz suyu) Hz. Muhammed ile anılması bakımından Ŗiirlere konu olmuŖtur.

Su unsurları değerli varlıklar olarak Ŗairlerin rağbet ettiği, Ŗiirlerinde yer verdiği öğelerdir. İncelenen dîvân ve mesnevilerde bu kavramın edebi ve estetik bir çerçevede işlendiği söylenebilir. Ŗairlerin hedefinin onu didaktik yönde yansıtmak olmadığı, daha çok meram anlatmayı sağlayan bir aracı/ araç olarak ele aldığı anlaŖılmıŖtır.

Klasik Türk Ŗiirinde suyun anlam katmanlarının genel itibarıyla; mitolojinin, dinin, inançların, gelenek ve göreneklerin, mekanik biliminin, tarihin, felsefenin, tıbbın, gündelik yaŖam unsurlarının-uygulamalarının ve insan duygularının yoğun tesirinde kaldığı belirlenmiŖtir.

İncelenen eserlere dayanarak suyun ele alındığı temel baŖlıkların Ŗunları kapsadığı görölmüŖtür: deniz, denizle ilgili kavramlar (dalga, girdap, dalgıçlık, damla), okyanus, mecmaü’l-bahreyn (iki denizin birleŖtiđi yer), boğaz, ırmak (Dicle, Fırat, Ŗatt, Ceyhun, Aras, Nil, Kağıthane Deresi, AŖar), gözyaŖı, çeŖme, pınar, yağmur, Tufan ve Hz. Nuh, sel, zezem, su, ma-i main (akarsu), memba, zülal suyu, sebil suyu, abdest, gusül, vaftiz, hamam, su kabarcığı (köpük), çiy, serap, nem (rutubet), havuz, küpteki su, göl, Kevser ile havz, selsebîl, kâfur, tesnîm, maen/ ma-i tahûr, Ŗarâben tahûra, cennet zülali, cennet ırmakları, cennet yağmuru, feyiz, yaratılıŖ (evrenin-dünyanın-insanın yaratılıŖı, balçık, kil/ gil, ma ü tîn, ahsen-i takvîm üzere yaratılmıŖlık, feyizle yaratılıŖ), ‘anâsır-ı erba‘a, ahlat-ı erba‘a-hılt (dört keyfiyet), âbıhayât, ölmezlik-ebedî yaŖam, yüzsuyu (onur, Ŗeref, haysiyet).

Klasik Türk şiiri çerçevesinde su başlığı oldukça geniş ve kapsamlı bir konuyu teşkil eder. Bu durum konunun önemini ve daha başka çalışmalar yapılması gereğini ortaya koymaktadır. Konuya giriş niteliğindeki bu tezin eksikliklerinin diğer çalışmalarla giderilmesi bir ihtiyaç olarak addedilebilir. Su medeniyeti olmuş ve suyu kültüre dönüştürmüş bir milletin eserlerinde yoğun şekilde işlediği bu unsurun mana alanının her şairle daha da gün ışığına kavuşacağı aşikârdır. Araştırmanın tamamlanabilmesi için diğer yüzyıllardaki eserlerin de incelenmesi gerekmektedir. Ele alınacak eserlerden toplanacak veri sayesinde suya ve ilgili meselelere dair bilgi boşlukları doldurulacaktır. Bilhassa Nuh Tufanı'nın sayısız kültürde ele alınmış bir mevzu olması yönüyle hakkında çalışma yapılması gereken incelikli konulardan olduğu söylenebilir. Çalışmalar arttıkça tıpkı İslamiyet etkisiyle suya bakışa dair yaşanan temel kırılma süreci gibi yine suyla ilgili başka kırılma süreçlerinin de ortaya çıkarılabileceği kanaatindeyiz. Bachelard'ın deyişiyle suyu; “ateş ve toprak arasındaki temel varlık” olarak düşündüğümüzde (Bachelard, 2004: 13) dört unsurun diğer öğeleri olan ateş ve toprak hakkında da klasik şiir çerçevesinde çalışmalar yapılması mühim bir gerekliliktir.

KAYNAKÇA

- Abbasoğulları, Gülcan: **“Divan Edebiyatında Su İmgesi ve Muhtelif Tezahürleri: Yunus Emre, Fuzuli, Nabi ve Şeyh Galip Örneği”**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2017.
- Abdürrezzak Kâşânî: **Tasavvuf Sözlüğü**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Acar, Kerim Han: **Su Medeniyeti Sempozyumu**, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi (KOSKİ) Yayınları, 2013.
- Aça, Mehmet: “Tufan’ın Kuşları ve Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı’ndaki Bazı Kuşlar”, **Milli Folklor**, 6/42, Yaz 1999, s.53-7.
- Aça, Mustafa: “Türk Halk İnanışlarında Tekinsiz Mekân Algısı ve Doğu Karadeniz Memoratlarına Yansımaları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.11, S.15, Şubat 2018, s.5-20.
- Açıkgöz, Cenk: “Klasik Türk Şiirinde Dalgıç”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S.6/2, 2017, s.894-924.
- Açıl, Berat: **“Muhyî’s Hüsn ü Dil: An Allegorical Work”**, İstanbul, Boğaziçi University, 2010.
- Adalı, Selim F.: “The Transmission of Solar Eclipse Omens in Anatolia and the Near East: Textual Agreements between Malhama Texts and Omens from Enuma Anu Enlil”, **Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Colloquium Anatolicum Dergisi**, S.15, 2016, s.14-31.
- Ağaldağ, Sebahattin: “Moğol Devleti”, **Türkler**, C.VIII, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.439.

- Ahmed Paşa: **Ahmed Paşa Divanı**, haz. Ali Nihat Tarlan, İstanbul, MEB Yayınları, 2005.
- Ahmedî: **İskendernâme: İnceleme, Tıpkı Basım**, Ed. İsmail Ünver, Ankara, TDK Yayınları, 1983.
- Ahmedî: “İskendernâme” haz. Yaşar Akdoğan <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0> (E.T. 14.02.2018).
- Ahterî Mustafa Efendi: **Ahterî-i Kebîr**, haz. Ahmet Kırkkılıç, Yusuf Sancak, Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Akar, Ali: “Kazak Edebiyatında Nevruz”, **Türk Kültürü Dergisi**, S.457, Mayıs 2001, s.295-8.
- Akar, Metin: **Su Kasidesi Şerhi**, 6. bsk., Ankara, TDV Yayınları, 2011.
- Akçay, Mustafa: “Sırat”, **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.118-9.
- Akman, Eyüp: “Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, 10/1, 2002, s.1-10.
- Akpınar, Turgut: **Türkler’in Din ve Hukuk Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- Aksan, Doğan: **Türkçenin Gücü**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1998.
- Aksoy, Osman: “Şifa Tasları”, **Türk Etnografya Dergisi**, S.14, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1974, s.35.
- Aksoy, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.1-2, Ankara TTK Yayınları, 1984.

- Aksoy, Ömer Asım: **Bölge Ağzlarında Atasözü ve Deyimler**, Ankara, TDK Yayınları, 1996.
- Akün, Ömer Faruk: “Divan Edebiyatı”, **DİA**, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s.418.
- Albayrak, Bekir Sıdkı: “Suyun Hâmîsi Sarnıçlar”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.246-9.
- Albright, William F.: “The Location of the Garden of Eden.” **The American Journal of Semitic Languages and Literatures**, Vol.39, No.1, 1922, pp. 15–31.
www.jstor.org/stable/528684. (E.T. 11.02.2018).
- Alptekin, Ali Berat: **Fırat Havzası Efsaneleri**, Antakya, Kültür Ofset Basımevi, 1993.
- Alzade, Samed: **Oğuzname (Emsal-i Mehmedalî) XVI. Yüzyılda Yazılmış Türk Atasözleri Kitabı**, haz. Ali Haydar Bayat, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1992.
- And, Metin: **Dionisos ve Anadolu Köylüsü**, İstanbul, Elif Yayınları, 1962.
- Anonim: **Moğolların Gizli Tarihçesi: Moğolların Kırmızı Kitabı**, Çev. Mehmet Levent Kaya, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011.
- Aptullah Battal (TDTC azasından): **İbn-i Mühennâ Lûgati**, 3.bsk., Ankara, TDK Yayınları, 1997.
- Aras, M. Özgü: “Cemre”, **DİA**, C.7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s.340-1.
- Aristoteles: **Gökyüzü Üzerine**, Çev. Saffet Babür, Ankara, BilgeSu

- Yayınları, 2013.
- Aristoteles: **Metafizik**, Çev. Gurur Sev, İstanbul, Pinhan Yayınları, 2015.
- Arsal, Sadri Maksudi: **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1947.
- Artun, Erman: “Türk Kültüründeki Su Kültürünün Çukurova Halk İnançlarındaki İzleri”, **Halk Kültüründe Su Uluslararası Sempozyumu**, Namık Kemal Üniversitesi, 7-8 Kasım 2013, s.12.
- Aslan-Demir, Sema: “Deyimlerimizde Su”, **Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, Ed. Nurettin Demir, Ankara, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s.155-8.
- Aşar, Haluk: “Heidegger ve Sartre Felsefesinde ‘Kaygı’ ve ‘Bulanık’ Kavramlarının Analizi”, **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, S.17, Bahar 2014, s.88.
- Ata, Emir Nur: “**Türk Dünyası Efsanelerinde Su Çıkarma Motifi Üzerine Bir Araştırma**”, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Atabağsoy, Naim: “Klasik Dönem Osmanlı Şiirinde Patronaj ve Şairin Üretim Süreci İlişkisine Bir Bakış”, **Monograf Journal - Edebiyat Eleştiri Dergisi**, 2014/1, s.84-103.
- Atar, Fahrettin: “Af”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.395-6.
- Atay, Hakan: “**Heves-nâme’de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Cafer Çelebi’nin Özgünlük İdeali**”, Ankara, Bilkent Üniversitesi, 2003.

- Ateş, İbrahim: **Kanuni Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Ayan, Hüseyin: **Nesimi: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni**, C.1-2, Ankara, TDK, 2002.
- Aydın, Feyza Betül: "Japon Kültüründe Su", **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.403.
- Aydın, İbrahim Hakkı: "Kenz-i Mahfi", **DİA**, C.25, İstanbul, TDV Yayınları, 2002, s.258.
- Aydın, Mahmut: "Yahya", **DİA**, C.43, İstanbul, TDV Yayınları, 2013, s.232.
- Aydın, Mehmet: "Hıristiyanlık", **DİA**, C.17, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, s.351.
- Aynakulova, Gülnisa: "Türk Kültüründe Yada Taşı", **Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan**, haz. E. Semih Yalçın, Ankara, Berikan Yayınları, 2003, s. 73-84.
- Aynur, Hatice: "İstanbul Çeşmelerine Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatname'si", **Osmanlı Mimarlık Kültürü: Ekrem Hakkı Ayverdi'nin Hatırasına**, Haz. Hatice Aynur, A. Hilal Uğurlu, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 2016, s.117-230.
- Bachelard, Gaston: **Su ve Düşler**, Çev. Olcay Kunal, İstanbul, YKY, 2006.
- Bailey, Lloyd R.: **Noah, the Person and the Story in History and Tradition**, Columbia, University of South Carolina Press, 1989.
- Baktır, Mustafa: "İstiska", **DİA**, C.23, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, 382.

- Banarlı, Nihad Sâmi: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi: I**, İstanbul, MEB Yayınları, 1983.
- Bassano, Luigi: **Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat**, Çev. Selma Cangı, 3. bsk., İstanbul, Yeditepe yayınevi, 2015.
- Basson, Danielle: **“The Goddess Hathor and the Women of Ancient Egypt”**, Stellenbosch University, Faculty of Arts and Social Sciences Department of Ancient Studies, 2012, p.69, 123.
- Baş, Eyüp: “Aşûre Günü, Tarihsel Boyutu ve Osmanlı Dinî Hayatındaki Yeri Üzerine Düşünceler”, **AÜİFD**, XLV, S.1, 2004, s.167.
- Batuk, Cengiz: “Âdem ve Havva’nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva’nın Hayatı” **Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.V, S.10, 2006/2, s.51-96.
- Batur, Atilla: **“Yazıcı Sâlih ve Şemsiye’si”**, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 1996.
- Bayar Bravo, Işıl: “Antik Çağda Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, **flsf Dergisi**, S.4, Güz 2007, s.43-57.
<http://www.flsfdergisi.com/sayi4/43-58.pdf>
(E.T. 09.09.2015).
- Bayat, Ali Haydar: “İslam Öncesi Orta Asya Türk Dünyasında Tababet”, **Türkler**, C.3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.449-59.
- Bayat, Fuzuli: **Mitolojiye Giriş**, 3. bsk., Ankara, Ötüken Yayınları, 2010.

- Bayat, Fuzuli: **Türk Mitolojik Sistemi: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, C.1, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2011.
- Bayat, Fuzuli: **Türk Mitolojik Sistemi: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi**, C.2, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2007.
- Bayrakdar, Mehmet: “Davud-ı Kayseri”, **DİA**, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s.32-5.
- Bayrı, Mehmet Halit: **İstanbul Folkloru**, İstanbul, Eser Yayınları, 1972.
- Benner, Steven A.: “Defining Life”, **Astrobiology**, 2010 December, 10 (10), p.1021–30.
- Berktaş, Halil: “Tûfan”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.46-7.
- Best, Robert M.: **Noah's Ark and the Ziusudra Epic**, Fort Meyers, Enlil Press, 1999.
- Beşevliyev, Veselin İvanov: “Proto-Bulgar Dini”, **Belleten**, Çev. M. Türker Acaroğlu, C.9, S.34, Ankara, TTK Yayınları, Nisan 1945, s.249-53.
- Beydili, Celal: **Türk Mitolojisi: Ansiklopedik Sözlük**, Ankara, Yurt Kitap Yayın, 2005.
- Beyzadeoğlu, Süreyya: “Osmanlı Dönemi Atasözleri ve Deyimlerinden Dîvân Şiirinde Yer Alan 20 Atasözü ve Deyim” **Türk Kültürü**, S.470, 2002, s.350-8.
- Birişik, Abdülhamit: “Rahmet”, **DİA**, C.34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s.419.
- Black, Jeremy, Green, **Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler**

- Anthony: **Semboller**, İstanbul, Aram Yayıncılık, 2003.
- Blake, Stephen P.: “Babüri Hindistan’da ve Safevi İnan’da Hamamlar: İki Erken Modern İslami İmparatorlukta İklim ve Kültür” **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.317-26.
- Boardman, Donald: “Did Noah’s Flood Cover The Entire World”, **The Genesis Debate**, Ed. Ronald Youngblood, Grand Rapids, Baker Book House, 1990.
- Bolay, Süleyman Hayri: “Adem”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.358-63.
- Bolay, Süleyman Hayri: **Osmanlı Düşünce Dünyası**, 2.bsk., Ankara, Akçağ Yayınları, 2011.
- Bolay, Süleyman Hayri: **Osmanlılarda Düşünce Hayatı ve Felsefe**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.
- Bonnefoy, Yves: **Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler Mitolojiler Sözlüğü**, Çev. Levent Yılmaz, İstanbul, Alfa Yayıncılık, 2018.
- Boratav, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1984.
- Botha, J. Eugene: **Jesus and the Samaritan Woman: A Speech Act Reading of John 4:1-42**, Leiden- Netherlands, E.J. Brill, 1991.
- Bottéro, Jean; **Gılgamış Destanı: Ölmek İstemeyen Büyük İnsan**, Çev. Orhan Suda, 5.bsk., İstanbul, YKY, 2013.
- Bottéro, Jean, Ouaknin, **İnancın En Güzel Tarihi**, Çev. İsmet Birkan, 5.bsk.,

- Marc-Alain, Moingt, Joseph: İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2015.
- Boyraz, Şeref: **Fal Kitabı: Melhemeler ve Halk Kültürü**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2006.
- Bozkurt, Nebi: “Hıfzıssıhha”, **DİA**, C.17, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, s.317.
- Braudel, Fernand: **Uygurlıkların Grameri**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Brosh, Na'ama, Milstein, Rachel: **Biblical Stories in Islamic Painting**, Jerusalem, Israel Museum, 1991, p.3.
- Brown, Brian Arthur: **Noah's Other Son: Bridging the Gap Between the Bible and the Qu'ran**, London, Bloomsbury Academic, 2007.
- Bulut, Halil İbrahim: “Mucize”, **DİA**, C.30, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s.350-2.
- Burckhardt, Titus: **Aklın Aynası: Geleneksel Bilim ve Kutsal Sanat Üzerine Denemeler**, Çev. Volkan Ersoy, İstanbul, İnsan Yayınları, 1997.
- Campbell, Joseph: **Batı Mitolojisi: Tanrının Maskeleri**, Çev. Kudret Emiroğlu, 3.bsk., Ankara, İmge Kitabevi, 1992.
- Campbell, Joseph: **Doğu Mitolojisi: Tanrının Maskeleri-II**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Işık Yayınları, 2015.
- Campbell, Joseph: **Kahramanın Sonsuz Yolculuğu**, İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 2010.
- Can, Âdem: “Homeros Destanları ile Dede Korkut Hikâyeleri

- Arasındaki Kurgu, Yapı, Tip ve Tema Benzerlikleri”, **Turkish Studies**, 6/2, İlkbahar 2011, s.273.
- Caymaz, Tayfun: “Tufan Mitosu”, **Bilim ve Ütopya**, S.25, 1996, s.8-19.
- Cebeci, Lütfullah: “Selsebîl”, **DİA**, C.36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.447-8.
- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, e-kitap, ty. <http://tasavvufkitapligi.com/i/uploads/429779tasavvuf-terimleri-ve-deyimleri-sozlugu.pdf>, (E.T. 13.02.2018).
- Cem Sultan: **Cemşîd ü Hurşîd**, haz. Adnan İnce, Ankara, TDK Yayınları, 2000.
- Cevizci, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- Ceyhan, Semih: “Tecellî”, **DİA**, C.40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s.245.
- Cezerî: **Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap**, Tıpkı Basım, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları 1207, Bilim ve Teknoloji Dizisi 2, 1990.
- Cilacı, Osman: “Dua”, **DİA**, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s.529.
- Çağlar, Birsal: **“Türk Mitolojisinde Dört Unsur ve Simgeleri Üzerine Bir İnceleme”**, Kocaeli, Kocaeli Üniversitesi, 2008.
- Çağrı, Mustafa: “Af”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.394-5.
- Çağrı, Mustafa: “Beddua”, **DİA**, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s.297.
- Çalışkan, Durmuş: **Cezerî'nin Olağanüstü Makineleri (Herkes İçin**

- Cezeri**), İstanbul, Babil Yayıncılık, 2019.
- Çalışkan, Durmuş,
Çalışkan, A. Selami,
Çalışkan, M. Ali: **Cezeri'nin Makineleri Tanıtım Bilgileri**, İstanbul, Libronet Bilgi Hizmetleri ve Yazılım, 2015.
<http://medyascope.tv/2017/01/03/13-yyda-bir-makina-muhendisi-cezeri-konuk-mehmet-ali-caliskan/>
(E.T. 16.02.2018).
- Çalışkan, Mehmed Ali: “Dâhî Bir Artuklu Mühendisi Cizreli Ebu'l-iz”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.375-85.
- Çekin, Murat D.: “Suda Doğum”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.99.
- Çelebi, İlyas: “Hızır”, **DİA**, C.17, İstanbul, TDV Yayınları, 1998, s.407-8.
- Çelebi, İlyas: “İslâm Kaynaklarında Fiteni Melâhim ve Herc İnançları”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.12, 1994, s.151-96.
- Çığ, Muazzez İlmiye: **Sumerlilerde Tufan Tufan'da Türkler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2010.
- Çiftçi, Ceyhan: Geçmişten Günümüze Türklerde Su Kültü”, **Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, Ed. Nurettin Demir, Ankara, Aski Yayınları, 2013.
- Çobanoğlu, Özkul: “Türk Kültür Tarihinde Su Kültü”, **Türk Kültürü Dergisi**, C.361, 1993, s.32-42.
- Çoruhlu, Yaşar: **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2006.
- Dalley, Stephanie: “Myths from Mesopotamia: Creation, the Flood, Gilgamesh, and Others”, **Oxford World's Classics**, Oxford University Press, 2008, s.182.

- Daniels, Mark: **Bir Nefeste Dünya Mitolojisi**, Çev. Pınar Üstel, İstanbul, Maya Kitap, 2014.
- Dartman, Bahattin: “Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur’ân Kıssalarının Fiilen Gerçekleşmemiş Hadiseler Olduklarına Dair”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, S.18, Ağustos-Ekim 2003, s. 163-76.
- Dartman, Bahattin: “Yazının Keşfi Konusuna Dinî Metin ve Arkeolojik Bulgular Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım”, **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.16, S.41, Erzurum, 2009, s.8.
- Değer, Mebrure: “İstanbul Ayazmalarında Halk Tedavisi”, **IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C.4, Ankara, 1992, s. 79-89.
- Demirağ, Dilaver: “Su Medeniyeti”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.100-7.
- Demirci, Kürşat: “Haram”, **DİA**, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.97-100.
- Demirci, Mustafa: “Sevâd”, **DİA**, C.36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.576.
- DemirhanErdemir, Ayşegül: “Ahlat-ı Erbaa”, **DİA**, C.2, İstanbul, TDV Yayınları, 1989, s.24.
- Demir, Nurettin (Ed.): **Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, Ankara, Aski Yayınları, 2013.
- Demren, Özlem: “Yağmur Yağdırma Ritüeli Çerçevesinde Ortaköy Yağmur Duası”, **Türkbilig**, 2016/12, 76-92.
- Develi, Hayati: “Türkçede Yağmur Adları Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.57,

S.57, 2017, s.81-106.

Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, haz. Aydın Sami Güneyçal, 19.bsk., Ankara, Aydın Kitabevi, 2002.

Dilçin, Cem: “Fuzûlî’nin Kasideleri Üzerine Kısa Notlar: I”, **Osmanlı Araştırmaları**, C.XXV, İstanbul, 2005, s.125-66.

Dilçin, Cem: “Su Kasidesi’nin Bir Beytindeki ‘Yaygın Yanlış’ Üzerine”, **Fuzulî’nin Şiiri Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Kabalıcı Yayınları, 2010.

Dilçin, Cem (haz.): **Yeni Tarama Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1983.

Dilçin, Dehri: **Edebiyatımızda Atasözleri**, 2.bsk., Ankara, TDK Yayınları, 2000.

Dinarlı-Bolat, Yasemin Duygu: “Bahçe ve Peyzaj Sanat Tarihi”, Trakya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, 2013/4, s.3.

https://www.academia.edu/11176609/Bah%C3%A7e_Ve_Sanat_Tarihi, (E.T. 30.10.2016).

Doggett, D. S., Stevenson, E.: **The Quarterly Review of the Methodist Episcopal Church, South**, Nashville, Southern Methodist Publishing House, 1857, pp.474.

<https://books.google.com.tr/books?id=yzMuaAAAYAAJ&dq=elohim%20etymology&pg=PA474#v=onepage&q=elohim%20etymology&f=false> (E.T. 01.01.2018).

Doğan, Ahmet: “Hüsn ü Aşk’ta Kuyu Sembolü”, **Milli Folklor**, S.68, 2005, s.180-9.

Doğan, Elif Hilal: “İnsân-ı Kâmildeki Ferdîyet Tecellîsi ve Örnek

İncelemeleri”, **1. Uluslararası Tasavvuf Araştırmaları Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, Üsküdar Üniversitesi Yayınları, 9-11 Mart 2018, s.56-8.

Doğan, Muhammet Nur: **Eski Şiirin Bahçesinde**, Genişletilmiş Baskı, İstanbul, Alternatif Yayınları, 2005.

Doğan, Muhammet Nur: “Klasik Türk Şiirinde Su ile İlgili Metaforlar”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.410.

Dundess, Alan (Ed.): **The Flood Myth**, Berkeley, California, University of California Press, 1988.

Durmuş, İsmail: “Sözlük”, **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.398.

Duvarcı, Ayşe: “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar”, **Bilig**, S.32, Kış 2005, s.131-44.

Düzenli, Pehlül: “Yapay Yağış: Yağmur Bombası Hakkında Fıkhî Bir Değerlendirme”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, 6/5, 2017, s.795-821.

Ekici, Armağan: **Lacivert Taşından Tabletler**, İstanbul, Everest Yayınları, 2016.

Elçin, Şükrü: “Türk Dilinde Atalar Sözü”, **Halk Edebiyatı Araştırmaları**, Ankara, 1977, s.137-50.

Eliade, Mircea: **Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi**, Çev. Mustafa Ünal, Konya, Serhat Kitabevi, 2005.

Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2000.

- Eliade, Mircea: **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-1: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2003.
- Eliade, Mircea: **Ebedi Dönüş Mitosu**, Çev. Ümit Altuğ, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
- Eliade, Mircea: **İmgeler ve Simgeler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, DoğuBatı Yayınları, 2017.
- Eliade, Mircea: **İmgeler ve Simgeler**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları, 1992.
- Eliade, Mircea: **Mitlerin Özellikleri**, Çev. Sema Rifat, 2.bsk., İstanbul, Om Yayınevi, 2001.
- Eliade, Mircea: "Su ve Su Simgeleri", **Z Dergisi**, Güz 2017/2 s.40-3.
- Ellis, Arthur J.: **The Divining Rod, A History of Water Witching**, Washington, Government Printing Office, 1917. <https://pubs.usgs.gov/wsp/0416/report.pdf> (E.T. 15.02.2018).
- Emirçupani, Ahad: "Farsça Deyim ve Atasözlerinde Âbıyahât ve Türk Edebiyatında Yansımaları", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.37, 2008, s.203.
- Emiroğlu, Kudret: **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, 5. bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Eraydın, Selçuk: "Feyz", **DİA**, C.12, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, s.513-4.
- Erbaş, Ali: "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", **EKEV Akademi Dergisi**, S.20, Yaz 2004, s.241-58.

- Ercebeci, Şebnem (haz): **Türk Dünyasında Nevruz: Dördüncü Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Sivas, AKM Yayınları, 21-23 Mart 2001.
- Ercilasun, Ahmet Bican: “Zikredilen Şahıslara Dayanılarak Dede Korkut Boylarının Kronolojik Sıralaması”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, C.1, S.41, 2004, s.65.
- Erdem, Sargon: “Amber”, **DİA**, C.3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.7-8.
- Erdoğan, Bayram: **Sorularla Türk Mitolojisi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2007.
- Erdoğan, Ramazan: “17. Yüzyıl Sebki Hindî Şâirlerinden Neşâtî Dîvanı’nda Ateş ve Su”, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2004.
- Erenoğlu, Dilek: Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler” **Turkish Studies**, 2/4, 2007, s. 1150-67.
- Ergin, Nina: “Giriş”, **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.7-15.
- Ergun, Metin: “Türk İnanç Sistemine Göre Dede Korkut Hikâyelerinde Su Kültü”, **Türk Halk Edebiyatı İncelemeleri: Saim Sakaoğlu Armağanı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013, s.314.
- Ergün, Özlem: “Anadolu Uygarlıklarında Pişmiş Toprakta Yapılmış Kybeleler”, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012, s.12.
- Ergüven, Emre (haz.): **Mitoloji**, 6.bsk., İstanbul, NTV Yayınları, 2015.

- Eriş, Eyüp: “Bergama Tarihinde İnanç Coğrafyası”, **Bergama Belleten 12 (Özel Sayı)**, Bergama, Çağdaş Matbaacılık, 2003, s.32-3.
- Erkoç, Hayrettin İhsan: “Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri”, **Belleten**, C.LXXXII, Ankara, TTK Yayınları, Nisan 2018, s.58-9.
- Erhat, Azra: **Mitoloji Sözlüğü**, 14. bsk., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.
- Ertürk, Mustafa: “Havz-ı Kevser”, **DİA**, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, 546-9.
- Erzurumlu Darîr: **Kıssa-i Yûsuf: Yûsuf u Züleyhâ: İnceleme, Metin, Dizin**, haz. Leyla Karahan, Ankara, TDK Yayınları, 1994.
- Esin, Emel: **Türk Kozmolojisine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.
- Estin, Colette, Laporte, Helene: “Kadın ve Tufan”, **Yunan ve Roma Mitolojisi**, Çev. Musa Eran, 28.bsk., Ankara, Tübitak Yayınları, 2002.
- Eyice, Semavi: “Ayazma”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.229.
- Eyüboğlu, E. Kemal: **13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Anadolu İnançları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi: İnanç-Söylence Bağlantısı**, İstanbul, Geçit Kitabevi, 1987.

- Eyüboğlu, İsmet Zeki: **Tanrı Yaratan Toprak Anadolu**, İstanbul, Derin Yayınları, 2007.
- Fink, Eugen: **Bir Dünya Sembolü Olarak Oyun**, Ankara, Dost Kitabevi, 2015.
- Finkelberg, Aryeh: “Anaximander’s Conception of the ‘Aperion’”, **Phronesis**, S.38, No:3, 1993, s.229-56.
<http://www.jstor.org/stable/4182446?origin=JSTOR-pdf> (E.T. 30.06.2018).
- Firdevsî: **Şahnâme**, Çev. Necati Lugal, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Fordham, Frieda: **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, Çev. Aslan Yalçınar, İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Fromm, Erich: **Rüyalar, Masallar, Mitoslar: Sembol Dilinin Çözömlenmesi**, Çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten, 2.bsk., İstanbul, Arıtan Yayınevi, 1992.
- Fuzûlî: **Türkçe Divan**, haz. İsmail Parlatır, Ankara, Akçağ Yayınları, 2012.
- Gaspar, Enrique: **El anacronópete**, Barcelona, Daniel Cortezo y C^a, 1887, p.47.
- Gaster, Theodore H.: **Myth, Legend and Customs in the Old Testament: A Comparative Study With Chapters from Sir James G. Frazer's Folklore in the Old Testament**, New York, Peter Smith Pub Incorporated, 1969.
- Gedük, Serkan: “Suyun İyileştirici Gücü: Şifâ Kapları”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.358-61.
- Gemici, Nurettin: “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin IX. Cildinde Geçen

- Hız. Peygamberin Na'sının Kaçırılması Teşebbüsü Anlatısı”, **Evliya Çelebi Konuşmaları/Yazılar**, Ed. S. Koz, İstanbul, YKY, 2011, s.207.
- Gencer, Mustafa (Ed.): **Suyla Gelen Kültür**, İstanbul, İSKİ Yayınları, 2008.
- Gezgin, Deniz: **Su Mitosları**, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2009.
- Gnuse, Robert: **Misunderstood Stories: Theological Commentary on Genesis 1-11**, Eugene Oregon, Cascade Books, 2014, p.64.
- Gordon, Edmund I.: “The Meaning of the Ideogram d KASKAL.KUR='Underground Water Course' and its Significance for Bronze Age Historical Geography”, **Journal of Cuneiform Studies**, Vol.21, 1967, p.70-88.
- Gök, Mesut: “Su ve Temizlik”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.112.
- Gökalp, Haluk: “İslam Felsefesinin ve Kelamının Divan Şiirine Yansımaları: Tevhid Kasidelerinde İsbat-ı Vacib”, **The Journal Of Ottoman Studies**, C.XXVII, İstanbul, 2006, s.70-1.
- Gökalp, Ziya: **Türk Medeniyeti Tarihi**, haz. Yalçın Toker, İstanbul, Toker Yayınları, 1989.
- Gökeri, A. İpek: “Arketiplere Dayanan Yeni Bir İnceleme Yönteminin Tanıtılarak İngiliz ve Türk Edebiyatında Bazı Romans ve Epik Niteliğinde Yapıtlara Uygulanması”, Ankara, Ankara Üniversitesi, 1979.
- Göktürk, Hakkı: “Ayazmalarla İlgili Maddeler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1960, s. 1561-98.

- Gökyay, Orhan Şaik (haz.): **Dedem Korkud'un Kitabı**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Gölcük, Şerafettin: "Rızık", **DİA**, C.35, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s. 73-4.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: **Yunus Emre: Hayatı ve Bütün Şiirleri**, 8.bsk., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Guénon, Rene: **Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi**, Çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2001.
- Güler, Zülfü: **Divan Şiirinde Âb-ı Hayat**, Elazığ, Özserhat Yayınları, 2007.
- Güler, Zülfü: "Yunus Emre'nin Nur-ı Muhammedî Anlatımının Türk Yaratılış Destanlarıyla Benzerliği", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 16/2, 2006, 65.
- Günay, Gültekin: "Türkiye'nin Yüzey Suları ve Yeraltı Suları Potansiyeli", **Bilim ve Akıl Aydınlığında Eğitim**, S.132, Şubat 2011, s.59-60.
- Günay, Umay, Horata, Osman: **Yunus Emre: Risâletü'n-Nushiyye**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- Gündüz-Alptürker, İmran: "Sudan Geçmeye İzinli Olma/ Olmama Üzerine Bir Araştırma", **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 12/27, 2019, s.672-89.
- Güney, Ünver, Güngör, Harun: **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2007.
- Gür, Nagihan: "Osmanlı Fal Geleneği Bağlamında Yıldızname, Falname ve Tâliname Metinleri", **Milli Folklor**, S.96, 2012, s.202-15.

- Gürkan, Salime Leyla: “Mucize”, **DİA**, C.30, İstanbul, TDV Yayınları, 2005, s.352-6.
- Gürkan, Salime Leyla: “Su: Diğer Dinlerde”, **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.442.
- Gürkan, Salime Leyla: “Vaftiz”, **DİA**, C.42, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, s.424-6.
- Gürsoy-Naskali, Emine, Arçın, Salih Mehmet: **Temizlik Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- Halîmî, Lütfullah b. Ebu Yusuf: **Lügat-i Halîmî**, haz. Âdem Uzun, Ankara TDK Yayınları, 2013.
- Halman, Talat Sait: **İki Denizin Buluştuğu Yer**, İstanbul, Nefes Yayınevi, 2018.
- Hançerlioğlu, Orhan: **İnanç Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.
- Harman, Ömer Faruk: “Havva”, **DİA**, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.543.
- Harman, Ömer Faruk: “İsâ”, **DİA**, C.22, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s.469.
- Harman, Ömer Faruk: “Lokman”, **DİA**, C.27, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s.205-6.
- Harman, Ömer Faruk: “Rûhülkudüs”, **DİA**, C.35, İstanbul, TDV Yayınları, 2008, s.216-7.
- Harman, Ömer Faruk: “Tufan”, **DİA**, C.41, İstanbul, TDV Yayınları, 2012, s.319-21.

- Harva, Uno: **Altay Panteonu: Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar**, Çev. Ömer Suveren, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2015.
- Hesse, Hermann: **Siddhartha**, Çev. Kâmuran Şipal, 28. bsk., İstanbul, Can Yayınları, 2002.
- Hirst, John: **Kısa Avrupa Tarihi**, Çev. Mihriban Doğan, İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Homeros: **İlyada**, çev. Azra Erhat, A. Kadir, 2.bsk., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Hut, Davut: **İstanbul'un 100 Su Yapısı**, İstanbul, İBB Kültür Yayınları, 2010.
- Işık, Neşe: **“Türk Masallarının Sembolik Açıdan Çözümlemesi”**, Elazığ, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- İbrahim Cûdî Efendi: **Lugat-ı Cûdî**, haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan-Aksu, Nicolai Tufar, Ankara, TDK Yayınları, 2006.
- İnalcık, Halil: “Su”, **DİA**, C.37, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.439-40.
- İnalcık, Halil: **Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, 5.bsk., Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2013.
- İnan, Abdülkadir: “Eski Türklerde ve Folklorde Ant”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.6. S.4, TTK Yayınları, 1948, s.281, 289.
- İnan, Abdülkadir: **Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar**, 8. bsk., Ankara, TTK Yayınları, 2015.

- İnan, Abdülkadir: “Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler” **Makaleler ve İncelemeler**, C.1, Ankara, TTK Yayınları, 1998. s. 491-5.
- İnce, Mustafa: “İstanbul Su Külliyyatı”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.2, S.4, 2004, s.670.
- İnce, Ömer: “Necâtî’nin Şiir Dilinde İşlemeyi Başardığı, Türkî-i Basît’in Başaramadığı Dil Malzemesi: Deyimler ve Atasözleri”, **Turkish Studies**, 13/2, İlkbahar 2018, s.239-58.
- İspir, Meheddin: “Fehîm-i Kadîm Divanı’ndaki Temmûziye Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.2/6, Kış 2009, s.345-6.
- İspir, Meheddin: “Fuzûlî’nin Türkçe Dîvânı’nda Edebî Tür Olarak Tevhid ve İşlenişi”, **TAED**, S.32, 2007, s.99-114.
- Jung, Carl Gustav: **Dört Arketip**, Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Metis Yayınları, 2009.
- Kablender, Nesibe: Üç Halvetî Şairin Dîvânlarında Anâsır-ı Erbaa (Ateş, Hava, Su ve Toprak) Unsurlarının Kullanımı Üzerine Bir İnceleme”, **Turkish Studies**, 11/5, Kış 2016, s.351-82.
- Kaçar, Mucahit, İpek, İsmet: “Gubârî’nin Misâhat-nâme’si ve Kanûnî Devrinde Ka’be’de Yapılan Tamiratlara Dair Tanıklıkları”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: Cemal Aksu Armağanı**, İstanbul, 2020, s.719-21.
- Kahraman, Bahattin: “Helâkî Dîvânı’nda Göz ve Gözyaşı”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.7,

- 2000, s.233-64.
- Kahraman, Seyit Ali: “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde Üç Başşehirin Suları, Su Yapıları, Esnafı”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.170-9.
- Kalafat, Yaşar: **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1995.
- Kalafat, Yaşar: **Türk Kültürlü Halklarda Hz. Hızır’dan Sultan Nevruz’a**, Ankara, Berikan Yayınları, 2011.
- Kanar, Mehmet: **Farsça-Türkçe / Türkçe-Farsça Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2011.
- Kanter, Beyhan: “Toprak Ayna Su ve İmgeden Aşka Giden Yol”, **Türk Edebiyatı Dergisi**, S.397, Kasım 2006, s.32.
- Kaplan, Mahmut: **Tevhid-Fuzûlî**, İstanbul, Etkileşim Yayınları, 2010.
- Kaplan, Yunus: “Sabit’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri” **Turkish Studies**, 4/4, 2009, s. 599-635.
- Kara, Mustafa: “Havf”, **DİA**, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.529.
- KaraDüzgün, Ülkü: “Türk Mitolojisinde Ateş Kültü”, **Türk Mitolojisine Giriş**, Ed. Ahsen Turan, Meral Ozan, Ankara, Gazi Kitabevi, 2016, s.147-60.
https://www.academia.edu/27754214/T%C3%9CRK_M%C4%B0TOLOJ%C4%B0S%C4%B0NDE_ATE%C5%9E_K%C3%9CLT%C3%9C_Fire_Cult_In_Turkish_Mythology (E.T. 12.12.2017).
- Karahan, Abdülkadir: “Trabzon’lu Figanî’de Atasözleri ve Deyimler”, **TDED**, S.23, 1981, s. 165-74.

- Karakaya, Enis: “Ayazmalar”, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, NTV Yayınları, 2010, s. 154-8.
- Karaköse, Saadet: “Bir Elif Çekmek: Klasik Edebiyatımızda Elif”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S.2/1, 2013, s.199-228.
- Karakurt, Deniz: **Türk Söylence Sözlüğü: Açıklamalı Ansiklopedik Mitoloji Sözlüğü**, e-Kitap, 2011.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/34/Turk_Soylence_Sozlugu.pdf (E.T. 12.02.2018).
- Karataş, İbrahim Ethem: “Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetnâmesinde Anasır-ı Erbaa (Dört Unsur) Görüşü”, **Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.33, Güz 2014, s.104.
- Kardaş, Mehmet Şirin: **“Türk Halk Şiirinde Pınar Motifi”**, Malatya, İnönü Üniversitesi, 2012.
- Karlığa, Bekir: “Anâsır-ı Erba‘a”, C.3, **DİA**, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.149-51.
- Kartal, Ahmet (haz.): **Tuhfe-i Remzî**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- Kaşgarlı Mahmud (Mahmud el-Kaşgarî): **Divanü Lügati’t-Türk**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007.
- Katanov, Nikolay Födoroviç: **Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri**, Ankara, Türksöy Yayınları, 2000.
- Kaup, Willy Bang, Arat, Reşit Rahmeti: **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1936.
- Kavas, Yakup: **Açıklamalı Örnekli Deyimler ve Atasözleri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1991.

- Kaya, Filiz: “**Türk Kültüründe Eşik**”, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2010.
- Kaya, Bayram Ali: Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.6, 2011, s. 11-54.
- Kaya, Güven: “Türk Edebiyatında Hammamiyeler”, **Uygurlardan Osmanlıya**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 2006, s.229.
- Kaya, Nejla: “**Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Dört Unsur: Ateş-Hava-Su-Toprak**”, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2013.
- Kaya, Önder: “İstanbul’da Ayazma Kültürü ve Balıklı Ayazması”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.86.
- Kayalı, Yalçın: “Hint ve Türk Mitolojilerinde Balık Motifi”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.58, Kasım-Aralık 2016, 252-65.
- Keskin, İsmail: **Gölpazarı: Zaman, Mekân, Anlam**, Bilecik, Gölpazarı Belediye Başkanlığı Kültür Yayını, 2017.
- Keskin, İsmail: “Unutulmaya Yüz Tutmuş Bir Gelenek: Hıdırellez” <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/4933/unutulmaya-yuz-tutmus-bir-gelenek-hidirellez> (E.T. 07.01.2018).
- Kılıç, Cevdet: Pythagorasçı ve Yeni Platoncu Felsefelerin Harran Okuluna Tesirleri”, **I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu**, Şanlıurfa, 28-30 Nisan 2006, s.164-76.
- Kılıç, Filiz: “Âşık Çelebi Dîvânında Atasözü ve Deyimler”, **Bilig**, 1, Bahar 1996, s.24-30.

- Kılıç, Yusuf, Eser, Elvan: “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, **Turkish Studies**, 11/11, 2016, s.92-3.
- Kılıçaslan, Sema: **"Türk Halk İnançlarında Su"**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2011.
- KılıçaslanKırpık, Sevinç: **"Türk Kültüründe Tufan ve Tufan ile İlgili Anlatılar"**, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2009.
- Kılıçlıoğlu, Sefa, Araz, Nezihe, Devrim, Hakkı: “Pınar”, **Meydan Larousse**, C.16, İstanbul, Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, 1992, s.69
- KılınçÇimen, Demet: **"Halk İnanışları Açısından İstanbul'daki Kilise ve Ayazmalar"**, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2010, s.27-8.
- Kırca, Celal: “Bahreyn”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.491.
- Kırca, Celal: “Mecmau'l-Bahreyn”, **DİA**, C.28, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s.256.
- Kırca, Celal: “Semûd”, **DİA**, C.36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.500-1.
- Kitab-ı Mukaddes (Eski Ahit, Yeni Ahit): <http://incil.info/> (E.T. 12.02.2018).
- Kobyay, Elif Şebnem: **"Türkiye'de Yağmur Törenleri ve Yağmurla İlgili İnanışlar"**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, 2014, s.219-26, 379-84, 153-7, 204-353, 384-438.
- Koca, Ferhat: “Haram”, **DİA**, C.16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.100-4.
- Koç Keskin, Neslihan: “Osmanlı Şiirinde İftihar ve İmtiyaz Simgeleri:

- Çelenk, Otaga ve Sorguç”, **Turkish Studies**, 2/7, Sonbahar 2007, s.495-515.
<http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/32.pdf> (E.T. 06.05.2019)
- Kolancı, B. Yılmaz: “Grek ve Roma Dünyasında İris (Süsen) Bitkisi”, **Doğu’dan Batı’ya 70. Yaşında Serap Yaylalı’ya Sunulan Yazılar**, Ankara, 2019, s.139-50.
- Kolektif: **Bilim ve Ütopya**, S.91, İstanbul, 2001.
- Kolektif: **Osmanlı Su Medeniyeti (Uluslararası Sempozyum)**, İstanbul, İski Yayınları, 5-8 Mayıs 2000.
- Kosıbayev, Miras: “Türklerde Zenginlik ve Bereket Algısı ‘Tört Tülük’e Teorik Yaklaşım ve Divanı Lügati’t-Türk’ten Örnekler”, **Turkish Studies**, 8/4, İlkbahar 2013, s.1051-62.
- Koz, M. Sabri: **Yağmur Duası Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2007.
- Köhlmeier, Michael: **Antik Çağ Söylenceleri: Gül Parmaklı Şafak**, Çev. Atilla Dirim, Ankara, Yurt Kitap-Yayın, 1998.
- Köksal, Hasan: “Doğa Olaylarını Gözlemleyerek Yapılan Tahminler: Melhameler”, **Acta Turcica**, S.5, 2013, s.1-19.
- Kramer, Samuel Noah: **Sümer Mitolojisi**, 2.bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2016.
- Kramer, Samuel Noah: **Tarih Sümer’de Başlar**, 2. bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002.
- Kumartaşlıoğlu, Satı: “Mucizeden Keramete: Yerden Su Çıkarma Motifli Efsaneler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat**

- Araştırmaları Dergisi**, S.25, Güz 2016, s.119-39.
- Kur'an: <http://kuran.diyamet.gov.tr/mushaf> (E.T. 16.02.2018).
- Kurnaz, Cemal: "Güneş", **DİA**, C.14, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.294-6.
- Kurnaz, Cemal: "Taşlıcalı Yahya Bey Divanında Atasözleri", **Türk Kültürü Araştırmaları**, XVII-XXI/1-2 (1979-83), s.195-207.
- Kurt, Begüm: "Malatya Yöresi Yağmur Duası Geleneklerinde Eski Türk İnanç İzleri Üzerine Bir Deneme", **Akademik Bakış Dergisi**, S.54, Mart Nisan 2016, s.134-46.
- Kurt, İhsan: **Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kurtoğlu, İbrahim Akın: "İstanbul Çeşmeleri ve İbrahim Hilmi Tanışık", **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.213.
- Kurtoğlu, Orhan: "Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği", **Millî Folklor**, S.81, 2009, s.81-9.
- Kuruçay, Akif (Ed.): **Z Dergisi**, Güz 2017/2.
- Kutay, Tacettin: "Su ile Yaşatılan Din Hristiyanlık", **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.81-3.
- Kutluer, İlhan: "Cevher", **DİA**, C.7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s.450.
- Kutluer, İlhan: "Felek", **DİA**, C.12, İstanbul, TDV Yayınları, 1995, s.303-4.
- Kutluer, İlhan: "İlliyyet", **DİA**, C.22, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s.120-1.

- Kuzubaş, Muhammet: “Nefhatü’l-Ezhâr’da Deyimler”, **Türk Kültürü Dergisi**, Aralık 2005, s. 336-48.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri: “Zemzem”, **DİA**, C.44, İstanbul, TDV Yayınları, 2013, s.242-4.
- Külcü, Recep: “Thales’ten Günümüze Arkhe Arayışı”, **Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi**, 2/1, 2016, s.1-10.
- Levend, Agah Sırrı: **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, 4.bsk., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984.
- Martin, William, Baross, John, Kelley, Deborah, Russell, Michael J.: “Hydrothermal Vents and the Origin of Life”, **Nature Reviews Microbiology**, 6, 2008, p.805–14.
- Mazlum, Özge: “Rengin Kültürel Çağrışımları”, **Dumlupınar Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi**, S.31, Aralık 2011, s.128, 132-3.
- McCants, William F.: **Kültür Mitleri: Tanrıları Yaratmak Ulusları İcat Etmek**, İstanbul, İthaki Yayınları, 2012.
- McGuinness, C. L.: **U.S. Geological Survey Water-Supply Paper 1800 The Role of Ground Water in the National Water Situation**, Washinton D.C., U.S. Geological Survey, 1963.
- Mehmed Bahaeddin: **Yeni Türkçe Lügat**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Meier, Astrid: “Yerelötesi Bir Olgu Olarak Yıkanmak”, **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.211-41.

- Mengi, Mine: “Necatî’nin Şiirlerinde Atasözlerinin Kullanımı”, **Erdem**, C2, S.4, Ocak 1986, s.47-56.
- Mes‘ûd bin Ahmed: **Süheyl ü Nev-Bahâr: İnceleme, Metin, Sözlük**, Çev. Cem Dilçin, Ankara, AKM Yayınları, 1991.
- Morton, John: “Tiddalik’s Travels: The Making and Remaking of an Aboriginal Flood Myth”, **Advances in Ecological Research**, Vol.39, 2006, p. 139-58.
- Muallim Naci: **Lügat-i Nâcî**, haz. Ahmet Kartal, Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Mutlu, Betül: “**Divan Şiirinde Deniz İmgesi ve Şiir Öğretiminde Kullanılması**”, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2012.
- Nazarova, Adile: **Felsefe Terimlerinin İzahlı Lügati**, Bakü, İlim ve Tahsil, 2014.
- Nazîmâ, Ali, Reşad, Faik: **Mükemmel Osmanlı Lügati**, haz. Necat Birinci vd., Ankara, TDK Yayınları, 2009.
- Nazlı, Atiye: “Dîvânu Lügâti’t-Türk’ten Günümüze Süzülen Atasözleri”, **Merhaba/Akademik Sayfalar (Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı)**, 7(38), 2008, s.71-89.
- Nebiyev, Azad: **İlahır Çarşambalar: Nevruz Törenleri**, İstanbul, Doruk Yayınları, 1992.
- Nevâyî, Ali Şîr: **Fevâyidü’l-Kiber**, haz. Önal Kaya, Ankara, TDK Yayınları, 1996.
- Nevâyî, Ali Şîr: **Garâibü’s-Sıgâr**, haz. Günay Kut, Ankara, TDK Yayınları, 2003.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç**

- Motifleri**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar: **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2012.
- Oğuz, Öcal (Ed.): **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara, AKM Yayınları, 2004.
- Oymak, İskender: “Anadolu’da Su Kültünün İzleri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 15/1, 2010, s.35-55.
- Orozobayev, Mayrambek: “Kül Kelimesinin Kökeni ve Külün Kırgız Kültüründeki Önemi Üzerine”, **Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, S.10/8, İlkbahar 2015, s.1752.
- Ortaylı, İlber: “Röportaj”, **Vakıflar Dergisi Özel Sayısı**, Ankara, 2006, s.26-9.
- Ousterhout, Robert G.: “Konstantinopolis’te Su ve Şifa”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.95-7.
- Ögel, Bahaeddin: **Türk Mitolojisi**, C.1-2, Ankara, TTK Yayınları, 2014.
- Ökse, Ayşe Tuğba: “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, **Bilig Dergisi**, S.36, Kış 2006, s.36, 48, 57.
- Öksüz, Gamze: “Rus ve Türk Halk Masallarında Sihirli/ Mucizevi Su Motifi Üzerine”, **Ades: III. International Symposium on Asian Languages and Literatures**, 8-9 Mayıs 2004, s.145.
- Ökten, Kaan H.: **Varlık ve Zaman Kılavuzu**, 2.bsk., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2008.

- Ökten, Saadetdin: “Cezerî, İsmâil b. Rezzâz”, **DİA**, C.7, İstanbul, TDV Yayınları, 1993, s.505.
- Önge, Yılmaz: “Çeşme, Sebil ve Şadırvan”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.196-8.
- Örs, Hayrullah: **Musa ve Yahudilik**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1996.
- Özerol, Nazmi: “Bâkî’de Gözyaşı”, **Turkish Studies**, S.7/3, Yaz 2012, s.2027-39.
- Özdal, Ahmet N.: “Ortaçağ İslam Dünyasında Farklı İşletmecilik Türleri ve Organizasyonel Yapıları -Bir Taslak Çalışması-”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.1, Bahar 2014, s.78, 80.
- Özdemir, Serdar Deniz: “**Anadolu Masallarında Su ve Ateş**”, Elazığ, Fırat Üniversitesi, 2014.
- Özervarlı, M. Sait: “İsbat-ı Vacib”, **DİA**, C.22, İstanbul TDV Yayınları, 2000, s.495.
- Özgül, Can Giray: “**Türkiye’de Kentsel Hizmetler Alanında İmtiyazlı Şirketler ve Beledileştirme (1850-1950)**”, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2011, s.20-4.
- Özgür, Can: “Necâtî ile Hüseyin-i Baykara’nın Kullandığı Atasözleri ve Deyimler Üzerine Bir Karşılaştırma”, **Turkish Studies**, 4/3, Bahar 2009, s.1744-54.
- Özmen, Mehmet: **Ahmed-i Da’î Dîvânı**, C.1-2, Ankara, TDK Yayınları, 2001.
- Özön, Mustafa Nihat: **Atasözleri**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1956.
- Özsoy, Seda: “**Su ve Yaşam: Suyun Toplumsal Önemi**”, Ankara,

- Ankara Üniversitesi, 2009, s.13.
- Öztabak, Murat: “Âb-ı hayat”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.24-31.
- Öztürk, Necdet “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi: I. Mehmed II. Murad”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.408-66.
<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari/> (E.T. 24.08.2018).
- Öztürk, Said: “Osmanlı Şehirlerinin Vakıf Suları”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.126-33.
- Öztürk, Zehra: “Süheylî Dîvânı’nda Atasözleri ve Deyimler”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.66, Mart 2018, s.460-99.
- Pala, İskender: “Mühr-i Süleyman”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s.525-6.
- Parlatır, İsmail: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C.1-2, Ankara, Yargı Yayınları, 2008.
- Parlatır, İsmail: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Gözden Geçirilmiş 5.bsk., Ankara, Yargı Yayınları, 2012.
- Parmenides: **Doğa Hakkında (Şiir)**, Çev. Y. Gurur Sev, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2015.
- Pessani, Dino: **Vaftiz: Hayat Kültürüne Tanrı’nın Armağanı**, İstanbul, Aziz Antuan Yansımaları, 2013.
- Pikkert, Peter: **Hristiyan Batı Efsanesi: Batıda Din Bilim ve Felsefe Tartışmaları**, Çev. Zeynep Ovalıoğlu, İstanbul, GDK Yayınları, 2008.

- Pinch, Geraldine: **Handbook of the Egyptian Mythology**, ABC CLIO, 2002.
- Pirverdioğlu, Ahmet: “Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği”, **Türkler**, C.3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.44-50.
- Pitarakis, Brigitte: “Bizans’ta Şifa Pınarları”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.91-3.
- Polat, Ali: **Bir Damla Su**, C.1, İstanbul, A4 Ofset Matbaacılık, 2009.
- Pollan, Michael: **Arzunun Botaniği**, Çev. Sevin Okyay, İstanbul, Domingo Yayınları, 2001.
- Poyraz, Yakup, Tergip, Ayhan: “18. Yüzyıl Dîvân Şairlerinden Hâkim’in Şiirlerinde Atasözleri, Deyimler ve Halk Söyleyişleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 3/15, 2010, s.188-202.
- Radloff, Wilhelm: **Sibirya’dan**, C.2, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956.
- Radloff, Wilhelm: **Sibirya’dan Seçmeler**, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Radloff, Wilhelm: **Türklük ve Şamanlık**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2009.
- Redhouse, Sir James: **Redhouse Türkçe/ Osmanlıca-İngilizce Sözlük**, 19.bsk., İstanbul, Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 2011.
- Ritter, Hellmut: **Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi**, Ed. Mehmet Kanar, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Rosenberg, Donna: **Dünya Mitolojisi: Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi**, Çev. Koray Akten vd., 3.bsk., İstanbul,

- İmge Kitabevi, 2003.
- Roux, Jean-Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002.
- Ryan, William, Pittman, Walter: **Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History**, New York, Simon and Schuster, 2000.
- Saatçi, Suphi: “Mimar Sinan’ın Su Mühendisliği”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.135.
- Saraçbaşı, Ertuğrul: **Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü**, C.2, İstanbul, YKY, 2010.
- Sarıdikmen, Gül: **İstanbul’un 100 Çeşmesi ve Sebili**, İstanbul, İBB Kültür AŞ Yayınları, 2013.
- Sarıdikmen, Gül: “Mîmârî, Süsleme ve Kitâbelerine Göre İstanbul Çeşmelerinin Dönemsel Özellikleri”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.200-11.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem: **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, İstanbul, Bayrak Yayıncılık, 1983.
- Schimmel, Annemarie: **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kırkambar Yayınları, 1999.
- Schimmel, Annemarie: **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri: İslam’a Görüngübilimsel Yaklaşım**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2004.
- Selçuk, Bahir: “Fuzûlî’de Gözyaşı, **Ekev Akademi Dergisi**, 25/9, Güz 2005, s.233-47.
- Sevimli, Şükran: **“Anadolu Uygarlıklarında Temizlik Kavramı Ve**

- Uygulamalarının Evrimi**”, Adana, Çukurova Üniversitesi, 2005.
- Sezen, Gülşen: “Gılgamesh Destanı’nda Suyun İzdüşümü”, **International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLET)**, C.4, S.2, 2016, s.143-57.
- Sophokles: **Antigone**, Çev. Sabahattin Ali, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Soydan, Ersoy: “İstanbul Ayazmaları ve Bir İnanç Merkezine Dönüşen Meryem Ana Ayazması”, **Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu**, İstanbul, 2014, s. 640-5.
- Sproul, Barbara C.: **Yaratılış Mitleri: İnsanın ve Evrenin Ortaya Çıkışına Dair Tüm Dünyadan Mitler**, Çev. Ali Bucak, İstanbul, Hil Yayınları, 2018.
- Sunar, Cavit: **İslam Felsefesi Dersleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Sungurhan, Aysun: “Hayâlî Bey Divanı’nda Deniz”, **IJLET**, 2015, s.245-55.
- Suver, Hasan (Koordinatör): **Kitabelerin Kitabı: Fatih**, İstanbul, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Sümbüllü, Yusuf Ziya: “Halk Meteorolojisi Ekseninde Bir Melheme”, **Turkish Studies**, 3/7 Sonbahar 2008, s.784.
- Sümer, Necati: “**Kitab-ı Mukaddes’te Cinsel Motifler**”, Adana, Çukurova Üniversitesi, 2007, s.34.
- Sürelli, Bahadır: “**XVIII. Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk-engîz’i**”, Ankara, Bilkent Üniversitesi,

- 2007.
- Sürelli, Bahadır: “Cinselliğin Temsilî Anlatımı Açısından Divân Şiirinde Su”, **Kritik Edebiyat Eleştirisi**, C.4, 2009, s.83-107.
- Şakiroğlu, Mahmut H.: “Haç”, **DİA**, C.14, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.524.
- Şemseddin Sami: **Kâmus-ı Türkî**, Dersaadet, İkdam Matbaası, 1317.
- Şen, Serkan: **Eski Türkçenin Deyim Varlığı**, Ankara, TDK Yayınları, 2017.
- Şener, Abdülkadir: “Abdest”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.68-70.
- Şener, Abdülkadir: “Âbık”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1988, s.306-7.
- Şener, Mehmet: “Gusül”, **DİA**, C.1, İstanbul, TDV Yayınları, 1996, s.213-4.
- Şengör, A.M. Celal: **Bilgiyle Sohbet: Popüler Bilim Yazıları**, 4. Bsk., İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Şenödeyici, Özer: “**Naili Divanı Sözlüğü (Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)**”, Ankara, Gazi Üniversitesi, 2011, s.513-5.
- Şentürk, Ahmet Atilla: **Osmanlı Şiiri Kılavuzu**, C.1, İstanbul, OSEDAM Yayınları, 2016.
- Şimşek, Esma: “Azerbaycan Kültüründe ‘İlahır Çerşenbeler’ ve Eski Türk Dini ile Paralellikleri”, **Türk Kültüründe Nevruz V. Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Diyarbakır, 2002, s.164.
- Şimşek, Esma: “Türk Kültüründe Ölümsüzlük Arayışı ve Âbıhayât”,

Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumu Bildirileri (25-27 Nisan 2007), Erzurum, 2009, s. 949-64.

Şimşek, Osman: **“Kâbe Tarihi: Başlangıçtan Abbasi Devleti’nin Sonuna Kadar”**, Diyarbakır, 2003, s.9-10.

Tâcî-zâde Cafer Çelebi: **Heves-nâme: İnceleme-Tenkitletli Metin**, haz. Necati Sungur, Ankara, TDK Yayınları, 2006.

Tâhirü’l-Mevlevî: **Edebiyat Lügatı**, haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1994.

Tan, Nail: **“Türk Folklorunda Nisan Yağmuru Motifi”**, **II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV: Gelenek, Görenek ve İnançlar**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982, s.470-1.

Taner, Nuri: **“Halk Kültüründe Ay”**, C.1-2, **Türk Folkloru**, S.30-31, 1982, s.11.

Tanman, M. Baha: **“Selsebil”**, **DİA**, C.36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009, s.448.

Tansuğ, Kadriye, İnanlı, Özel: **“Sumerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”**, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.7, S.4, Ankara, Aralık 1949, s.555.

Tanyeri, M. Ali: **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

Tanyu, Hikmet: **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1986.

Tanyu, Hikmet: **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Ankara, LXXXI,

- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1968.
- Tarlan, Ali Nihat: **Fuzûlî Divanı Şerhi**, 3. bsk., Ankara, Akçağ Yayınları, 2001.
- Taşpınar, İsmail: “Halk İnançlarında Su”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.32-9.
- Taşpınar, İsmail: “Su, Dinler ve Ritüeller”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.56-63.
- Tatçı, Mustafa: **Yûnus Emre Divân ve Risâletü’n-nushiyye**, İstanbul, Sahhaflar Kitap Sarayı, 2015.
- Tavernier, Jean Baptiste: **Tavernier Seyahatnamesi**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Kitap Yayınları, 2010.
- Terzi, Mehmet: “**Yazıcı Salih (Selahaddin): Kitabı’ş-Şemsiyye (Melhame-i Şemsiyye, Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizin)**”, Malatya, İnönü Üniversitesi, 1994.
- Tez, Zeki: **Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2009.
- Tez, Zeki: **İlaç ve Parfümün Sihirli Dünyası: Tarihte Eczacılık, Güzel Kokular ve Kozmetik**, İstanbul, Hayy Kitap, 2010.
- Tez, Zeki: **Mitolojinin Kültürel Tarihi: Doğu ve İslam Mitolojisi Mitolojik Söylenceler**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2008.
- Tezcan, Semih: “Etimoloji Önerileri”, **3. Uluslararası Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu**, 2010, s.823-5.

- Thompson, Stith: **Motif - Index of Folk Literature**, Londra, Bloomington, Indiana, 1955.
- Tietze, Andreas: **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı A-E**, C.1, İstanbul-Wien, Simurg Kitapçılık, 2002.
- Tietze, Andreas: **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı F-J**, C.2, İstanbul-Wien, Simurg Kitapçılık, 2009.
- Tohme, Lara: “Balneum ile Hamam Arasında: Emevi Suriyesi’nde Hamam Kompleksleri”, **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.85-98.
- Topcan, Özlem: “Yahudilik ve Hıristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet: Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış”, Ankara, Ankara Üniversitesi, 2010, s.11-25.
- Topçu, Ercan: “Çeşmebaşı Kültürü” **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.228-35.
- Topçu, Ercan: “Erkekler Hamamı ve Gelin Hamamı”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.180-7.
- Tryjarski, Edward: **Türkler ve Ölüm: Geçmişten Bugüne Türklerde Ölüm Kültürü**, Çev. Hafize Er, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2012.
- Tulum, Mehmet Mahur: “Cengiz Aytmatov’un İsmi Üzerine”, **Türkiyat Mecmuası**, C.24, Bahar 2014, s.91-3.
- Turan, Ahmet Sinan: **Türkçenin Deyim Varlığı**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2015.
- Turan, Fikret: “Halk Osmanlıcası I: Melhameler ve Bir 17. Yüzyıl Melhamesi,” **Bir: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**,

S.9-10, 1998, s.681-705.

Turan, Hayrünnisa: “Hz. Yusuf ve Bijen Minyat rlerine ‘Kuyu Metaforu’ Açısından Bir Bakış”, **Vakıflar Dergisi**, S.41, Haziran 2014, s.141-53.

Tülbentçi, Feridun Fazıl: **Atasözleri ve Deyimler**, C.1-2, İstanbul, İnkılap-Aka Kitapevleri, 1977.

T kelYavuz, Aysel: “Anadolu Selçuklu Kervansaraylarında Hamamlar”, **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.99-181.

Tümer, Günay: “Bereket”, **D A**, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s.487-9.

Tümer, Günay, Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, Ocak Yayınları, 1988.
Abdurrahman:

Türer, Osman: “Letaif-i Hamse”, **D A**, C.27, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s.143.

T rk n, Kadriye: “Türk Dünyası Masallarında Su Kültürü”, **Milli Folklor**, S.93, 2012, s.135-48.

Türkmen, Fikret: **Tahir ile Zühre**, Ankara Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.

Türkyılmaz, Atıla: “Anadolu  ncesi Türklerde Su Kültürü ve Günümüzdeki Yansımaları”, **Geleneksel Türk Sanatında ve Edebiyatımızda Su**, Ed. Nurettin Demir, Ankara, Aski Genel Müdürlüğü Yayınları, 2013, s.69-84.

Twelftree, Graham H.: **Jesus: The Miracle Worker: A Historical and Theological Study**, USA, InterVarsity Press, 1999.

- Uçkun, Rabia: “Saltuknâme’de Sarı Saltuk Gazi’ye Atfedilen Kerametler”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, Eskişehir, 26-28 Mayıs 2014, s.131-44.
- Ullendorff, Edward: **Ethiopia and the Bible**, Oxford, University Press for the British Academy, 1968.
- Ulucan, Mehmet: “Muvakkitzade Mehmed Pertev’in Dîvânında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10/2, 2005, s.49-80.
- Uludağ, Süleyman: “Belâ”, **DİA**, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s.380.
- Uludağ, Süleyman: “Recâ”, **DİA**, C.34, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s.502.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 2. bsk., İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2005.
- Ulutürk, Muammer: “Dinlerde Su Tasavvurları”, **Su Medeniyeti Sempozyumu**, Konya, 26-7 Haziran 2009, s.11.
- Unat, Yavuz: “El-Cezerî’nin Makine Yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar Adlı Eseri”, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, **Türkler**, C.7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.569–75.
- Uraz, Murat: **Türk Mitolojisi**, 2.bsk, İstanbul, Düşünen Adam Yayınları, 1994.
- Uraz, Murat: **Türk Mitolojisi**, İstanbul, Hüsniyat Matbaası, 1967.
- Urfalıoğlu, Nur: “Sebil”, **DİA**, C.36, İstanbul, TDV Yayınları, 2009,

- s.249-50.
- Usluer, Fatih: “Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerine Yapılan Yanlışıklar”, **Turkish Studies**, 4/2, Winter 2009, s.1074-5.
- Usluer, Fatih: “Aşk Mesnevilerinde Cinsellik Mazmunları”, **Turkish Studies**, 2/4, Sonbahar 2007, s.795-822.
- Uzun, Mustafa: “Devriyye”, **DİA**, C.9, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, s.251-3.
- Uzun, Mustafa,
Albayrak, Nurettin: “Hamam”, **DİA**, C.15, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s.430.
- Uzunçarşılı, İsmail
Hakkı: **Osmanlı Tarihi**, C.1, Ankara, TTK Yayınları, 1988.
- Ün, Enver: **“Yahudilik - Hıristiyanlık ve İslam’da Su”**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 1994.
- Üstüner, Ahat: “Kutadgu Bilig’de Atasözleri”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 5/1, 1991, s. 391-428.
- Üzgör, Tahir: “Su Redifli Şiirler ve Fuzûlî’nin Su Kasidesi’nin Kompozisyonuna Dair”, **İlmi Araştırmalar**, S.9, 2000, s.239-48.
- Üzüm, İlyas: “Kevser Suresi”, **DİA**, C.25, İstanbul, TDV Yayınları, 2002, s.345-6.
- Vassaf, Hüseyin: **Mevlid: Süleyman Çelebi ve Vesiletü’n-necât’ı**, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.
- Waardenburg, Jacques: “Teslis”, **DİA**, C.40, İstanbul, TDV Yayınları, 2011, s.548.

- Watson, Peter: **Fikirler Tarihi: Ateşten Freud'a**, İstanbul, YKY, 2014.
- Weber, Fatma: “Antik Çağdan Bugüne Hamam Kültürü ve Adetleri”, **Oluşum / Genèse Kültür Edebiyat ve Yorum Dergisi**, S.112, 2008, s.1-60.
- Werner, (Crailsheimli) Adam: **Padişahın Huzurunda (Elçilik Günlüğü, 1616-1618)**, Çev. Türkis Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- Yardımcı, Mehmet: “Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Su”, **Kültür Evreni**, C.2, S.8, 2011, s.75-85.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil: “Mutaffifin Sûresi”, **DİA**, C.31, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s.371-2.
- Yavuz, Kemal: **Gülşehri'nin Mantku't Tayr'ı (Gülşen-nâme): Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, C.1-2, Ankara, Kırşehir Valiliği Yayınları, 2007.
- <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78427/gulsehri---mantikut-tayr.html> (E.T. 14.02.2018).
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Aşura”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.24.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Araz”, **DİA**, C.3, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.337.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Azap”, **DİA**, C.4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s.302-9.
- Yavuz, Yusuf Şevki: “Ba's”, **DİA**, C.5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 98-100.
- Yazar, Sadık: “Anlamın Peşinde: Su Kasidesi'nin 24. Beytindeki

- ‘Yaygın Yanlış’ Üzerine”, **Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi**, Yıl.5, S.11, Güz 2019, s.1-24.
- Yegül, Fikret K.: Anadolu’da Hamam Kültürünün Evrimi”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.162-9.
- Yegül, Fikret K.: “Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin Ilık Parmak” **Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü**, Ed. Nina Ergin, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s.16-66.
- Yegül, Fikret K.: **Antik Çağda Hamamlar ve Yıkanma**, çev. Emel Erten, Homer Kitabevi Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Yeniterzi, Emine: **Divan Şiirinde Na‘t**, Ankara, TDV Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Ali: “Bâkî Dîvânında Deyimlerin Kullanımı”, **Bir Dergisi**, 9/10, 1998, s.631-42.
- Yıldırım, Nimet: **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2008.
- Yılmaz, Ebru Burcu: “Hikâye ve Romanlarda Sembol Dilinin Görüntüleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilig**, S.56, Kış 2011, s.50.
- Yılmaz, Fikret: “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair”, **Toplum ve Bilim**, S.83, 2000, s.92-110.
- Yılmaz, Mehmet: **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1992.
- Yurdakul, İlhami: “İstanbul’a İçme Suyu Temîni: Terkos Suyu”, **Z Dergisi**, Güz 2017/2, s.156.

- Yusuf Has Hacib: **Kutadgu Bilig**, 2.bsk., Çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2008.
- Yüter, Fatma Z.: **“İstanbul’da Su Mimarisi ve Şadırvanlar”**, İstanbul, Haliç Üniversitesi, 2014, s.38.
- Zahidoğlu, Vahit: **“Kitab-ı Dede Korkut’un Metni Üzerine” A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.15, Erzurum, 2000, s.90.
- Zülfe, Ömer: **“Rıza Tevfik’in Fuzûlî Dîvânı Üzerine Notları”**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi, S.18, C.1, 2011, s.101-24.
- Doğan, Muhammet Nur: **“Avnî Divanı”**
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78360/avni-fatih-divani.html>
(E.T. 15.02.2018).
- Kütübü’s-sitte 882: <http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/890.html> (E.T. 12.06.2016).
- Wolff, Andrew: **“Why Does Water Sometimes Feed Fire and Sometimes Turn It Off?”**
https://www.quora.com/Why-does-water-sometimes-feed-fire-and-sometimes-turn-it-off/answer/Andrew-Wolff-2?ref=fb_page (E.T. 10.12.2017).
- Yıldız, Dursun, Özbay, Özdemir: **“Osmanlı’da Su Hizmetleri Yönetimi”**,
<https://www.academia.edu/9814394/Os>

manl%C4%B1da_Su_Hizmetleri_Y%C
3%B6netimi (E.T. 09.01.2018).

<https://twitter.com/KelimeKoken/status/1031119425305489409> (E.T. 19.08.2018).

https://www.youtube.com/watch?v=bKfyoe_sH7I (E.T. 08.07.2018).

<https://kutsalkitap.info/tr-gen1.html> (E.T. 25.04.2018).

<https://incil.info/> (E.T. 01.01.2018).

<http://lugatim.com/s/M%C3%8EKAT> (E.T. 08.01.2018).

<http://arkhedergisi.blogcu.com/thales-ve-arkhe/4426772> (E.T. 09.09.2015).

<https://twitter.com/omerosmanoglu/status/701370144333946880> (E.T. 21.02.2016).

<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/hamam> (E.T. 27.09.2015).

<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/humma>. (E.T. 27.09.2015).

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/derya> (E.T. 13.07.2018).

<https://www.etymonline.com/word/elohim> (E.T. 01.01.2018).

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=ilah> (E.T. 01.01.2018).

<http://www.dictionary.com/browse/elohim?s=t> (E.T. 01.01.2018).

<https://www.britannica.com/topic/Elohim> (E.T. 01.01.2018).

<https://www.britannica.com/topic/biblical-literature/Old-Testament-literature#ref597623>
(E.T. 01.01.2018).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=abdest&mi=0> (E.T. 11.07.2016).

<http://abihayatsergisi.com/?portfolio=sifa-taslari> (E.T. 18.09.2016).

https://www.youtube.com/watch?time_continue=1&v=-Rt2fwO_FZg (E.T. 21.08.2018).

<https://starlab.com/wp-content/uploads/2017/04/D.-2.-Constellations-v616.pdf>
(E.T. 23.08.2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelime=180024 (E.T. 23.01.2016).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=kafur&mi=0> (E.T. 01.09.2016).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=peksimet&mi=0> (E.T. 04.09.2016).

<http://lugatim.com/s/s%C3%BCrme> (E.T. 19.11.2018).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=HO%C5%9EAB&mi=0>
(E.T. 14.08.2016).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=feyiz&mi=0> (E.T. 13.08.2016).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=h%C4%B1lt&mi=0>
(E.T. 13.08.2016).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=havuz&mi=0> (E.T. 05.09.2016).

<http://lugatim.com/s/fahr> (E.T. 26.09.2018).

<http://www.kubbealtiligati.com/sonuclar.aspx?km=hokka&mi=0> (E.T. 20.02.2017).

<https://twitter.com/halilbabilli/status/832239606212878336> (E.T. 20.02.2017).

<http://lugatim.com/s/menevi%C5%9F> (E.T. 01.11.2018).

<http://lugatim.com/s/dem> (E.T. 16.12.2017).

https://www.academia.edu/7287651/The_Ethnicity_of_the_Sea_Peoples_dissertation_
(E.T. 25.12.2017).

<http://lugatim.com/s/araz> (E.T. 28.11.2016).

<http://www.osmanlicaturkce.com/?k=cevher&t=%40> (E.T. 28.11.2016).

<http://lugatim.com/s/illet> (E.T. 28.11.2016).

<http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/367.pdf> (E.T. 28.11.2016).

<http://lugatim.com/s/mastar> (E.T. 13.11.2018).

<http://lugatim.com/s/cetvel> (E.T. 13.11.2018).

<http://lugatim.com/s/feyiz> (E.T. 08.04.2019).

https://www.etymonline.com/word/pantheon#etymonline_v_3087 (E.T. 08.10.2019)

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=nisan> (E.T. 29.10.2019)

<https://sozluk.gov.tr/> (E.T. 6.10.2019)

<http://lugatim.com/s/su> (E.T. 01.11.2019).

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=su> (E.T. 01.11.2019)

<http://lugatim.com/s/feyiz> (E.T. 02.11.2019)

<http://lugatim.com/s/%C3%A7e%C5%9Fme> (E.T. 05.06.2019).

<http://sozluk.gov.tr/?q=%C3%A7e%C5%9Fme&aranan=> (E.T. 05.06.2019).

<http://lugatim.com/s/havuz> (E.T. 05.06.2019)

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cd9890bea9385.76195594 (E.T. 13.05.2019).

<http://lugatim.com/s/kabarc%C4%B1k> (E.T. 11.05.2019)

<http://lugatim.com/s/memba> (E.T. 10.05.2019)

<http://lugatim.com/s/sebil> (E.T. 07.05.2019)

<http://lugatim.com/s/serap> (E.T. 06.06.2019)

<http://lugatim.com/s/%C3%87%C4%B0%C4%9E> (E.T. 06.05.2019).

<http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi6/sayi6pdf/32.pdf> (E.T. 06.05.2019)

<http://lugatim.com/s/hikmet> (E.T. 18.11.2018)

<http://lugatim.com/s/p%C4%B1nar> (E.T. 07.11.2019)

DİZİN

- ‘
‘anâsır-ı erba‘a, 91, 142, 505, 952, 959, 975, 1055, 1083
- A**
- abdest, 9, 14, 17, 24, 25, 48, 49, 50, 67, 68, 87, 180, 181, 293, 477, 547, 548, 553, 609, 610, 611, 751, 849, 850, 852, 853, 854, 855, 856, 1081, 1094, 1144
- abdest suyu, 24, 25, 87
- âb-ı hayât, 2, 120, 144, 998, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1009, 1010, 1015, 1055
- abıhayat
âbıhayât, 863, 917, 977, 979, 981, 982, 983, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 993
- âbıhayât, 5, 243, 303, 386, 420, 494, 508, 539, 559, 611, 855, 862, 878, 917, 927, 928, 934, 982, 983, 984, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1001, 1002, 1003, 1004, 1005, 1006, 1007, 1008, 1009, 1010, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1025, 1026, 1027, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1041, 1042, 1043, 1079, 1094
- âbıhayvân, 93, 983
- abra, 96
- Abra, 96
- Abzu, 34
- acı, 22, 25, 48, 51, 60, 83, 136, 220, 275, 277, 351, 352, 363, 412, 444, 446, 462, 587, 649, 685, 777, 797, 812, 820, 899, 921
- acılık suyu, 51
- acizlik, 47
- açgözlülük, 186, 346, 1049
- ad, 42, 93, 103, 127, 141, 144, 814, 815, 879, 921, 960, 1047
- adacıklar, 104
- Adad, 34
- adak, 45, 95, 443, 818
- adalet
Adalet, 198
- adaletsizlik, 198
- Adem, 969
- Âdem, 41, 42, 43, 60, 69, 307, 350, 436, 659, 757, 892, 923, 937, 963, 964, 966, 968, 969, 972, 973, 1048, 1053, 1074, 1075, 1081
- Aden, 42, 251, 350, 418
- adet, 34, 50, 96, 99, 450, 564, 605, 802, 1085
- Adonis, 34
- af, 77, 79, 84, 87, 418, 659, 866, 1074, 1075
- afet, 45, 170, 434, 450, 618, 828
- Afrodit, 34, 35, 49
- ağaç, 60, 103, 124, 127, 139, 280, 372, 491, 555, 595, 619, 624, 969, 984
- ağaçlar, 40, 83, 594, 618, 624
ağaç, 195
- ahiret, 33, 73, 77, 143, 278, 349, 935
- Ahlat, 137, 138, 1063, 1065, 1107
- ahlat-ı erba‘a, 137, 975, 1094
- Ahmed Paşa, xx, 4, 259, 262, 267, 268, 271, 272, 274, 275, 325, 338, 339, 359, 360, 361, 362, 386, 402, 403, 405, 428, 438, 516, 519, 520, 524, 525, 528, 532, 535, 536, 542, 543, 545, 551, 554, 555, 557, 558, 559, 564, 566, 568, 573, 699, 854, 858, 862, 867, 872, 889, 890, 915, 919, 920, 929, 966, 972, 1017, 1020, 1041, 1043, 1058, 1074, 1085
- Ahmedî, xx, 4, 5, 224, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 323, 328, 355, 357, 385, 396, 436, 481, 482, 483, 486, 487, 495, 497, 498, 665, 666, 667, 669, 865, 871, 884, 904, 907, 926,

950, 958, 998, 999, 1000, 1053,
 1055, 1067, 1085
 Ahmed-i Dâî, xx, 4, 239, 242, 244,
 246, 247, 248, 507, 684, 689, 1085
 akarsu, 22, 50, 51, 70, 79, 101, 344,
 363, 449, 454, 481, 544, 612, 878,
 879, 921, 943, 1065, 1081, 1094
 akış, 169, 428, 476
 akşam, 18, 50, 63, 139, 307, 543, 560,
 561, 628, 831, 894, 897, 899
 alaka, 208, 221, 223, 245, 254, 268,
 325, 473, 481, 495, 510, 562, 567,
 664, 667, 791, 808, 1008, 1012,
 1016, 1021
 âlem, 129, 135, 189, 239, 245, 328,
 538, 593, 814, 815, 885, 949, 957,
 959, 971, 1054
 Ali Şîr Nevâî, 111
 Allah, 20, 21, 23, 29, 31, 39, 40, 58,
 61, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 89, 103, 112, 113, 128,
 129, 130, 132, 135, 142, 143, 145,
 146, 182, 189, 190, 191, 192, 195,
 196, 203, 204, 205, 215, 216, 223,
 224, 225, 229, 233, 234, 236, 237,
 242, 246, 248, 249, 250, 252, 253,
 254, 255, 257, 259, 260, 262, 286,
 288, 290, 291, 293, 294, 313, 320,
 323, 328, 329, 330, 331, 338, 339,
 348, 353, 367, 385, 398, 400, 401,
 417, 418, 422, 434, 439, 454, 456,
 458, 460, 480, 482, 483, 484, 485,
 488, 490, 491, 492, 494, 496, 497,
 499, 500, 502, 505, 510, 511, 518,
 519, 520, 523, 525, 538, 547, 548,
 549, 557, 563, 565, 566, 576, 593,
 594, 600, 601, 609, 610, 615, 619,
 627, 644, 649, 658, 659, 660, 680,
 757, 765, 768, 799, 801, 809, 810,
 859, 862, 866, 870, 871, 872, 878,
 880, 881, 886, 887, 888, 892, 898,
 925, 937, 943, 944, 945, 946, 947,
 948, 951, 952, 953, 954, 956, 957,
 958, 960, 963, 964, 965, 966, 967,
 968, 970, 971, 972, 973, 975, 980,
 982, 984, 1001, 1004, 1011, 1013,
 1015, 1018, 1019, 1029, 1048,
 1049, 1050, 1052, 1053, 1055,
 1058, 1063, 1069, 1074, 1075
 Altay, 2, 91, 105, 107, 108, 109, 123,
 125, 140, 356, 485, 946
 ambrosia, 249, 269
 Amerika, 6, 118, 603
 Amon-Ra, 35
 Anadolu, 3, 8, 12, 13, 14, 16, 29, 34,
 82, 95, 101, 104, 105, 107, 108,
 112, 113, 116, 120, 128, 139, 141,
 230, 261, 308, 321, 356, 358, 386,
 588, 604, 689, 701, 711, 750, 891,
 1078, 1081, 1098, 1103, 1111,
 1112, 1113, 1119, 1125, 1127,
 1128, 1131, 1136, 1137, 1141
 anâsır-ı erba'â, 135, 142, 1048
 anâsır-ı erbaa, 2, 120, 133, 135, 136,
 138, 140, 141, 142, 237, 330, 490,
 1057, 1084, 1094
 anne, 955
 ant, 21, 95, 104
 ant içmek, 104
 ant kasesi, 104
 antlaşma, 45
 Anu, 34
 Arap, 14, 22, 29, 93, 97, 136, 181,
 349, 356, 569, 874, 876, 955, 1079
 Ararat, 45
 arefe, 456
 arınmak, 15, 59, 60, 67, 459, 886
 arkhe, 1, 5, 91, 133, 134, 135, 142,
 594, 1053, 1054, 1084, 1144
 armağan, 62, 100, 108, 250, 451, 466,
 522, 689, 819
 arş, 329, 330, 454, 955, 960
 Aruna, 34
 Asur, 34, 42
 aşk, 23, 121, 129, 141, 193, 198, 200,
 202, 203, 204, 215, 246, 248, 250,
 256, 272, 273, 275, 280, 285, 286,
 304, 305, 325, 330, 333, 349, 350,
 354, 360, 365, 371, 412, 413, 416,
 431, 434, 439, 454, 456, 467, 469,
 472, 474, 476, 485, 507, 513, 518,
 521, 525, 534, 537, 557, 561, 579,
 591, 594, 595, 596, 608, 622, 627,

- 648, 650, 651, 652, 655, 656, 661, 663, 664, 666, 667, 668, 670, 674, 676, 677, 678, 683, 684, 686, 688, 756, 761, 762, 764, 765, 770, 772, 773, 778, 779, 780, 782, 783, 784, 786, 788, 792, 794, 795, 796, 797, 800, 801, 802, 807, 810, 811, 813, 814, 821, 822, 823, 825, 826, 829, 849, 864, 866, 879, 888, 891, 892, 905, 928, 948, 975, 980, 983, 987, 1000, 1001, 1008, 1014, 1024, 1031, 1041, 1049, 1058, 1061, 1066, 1067, 1074
- Aşk, 35, 193, 194, 198, 200, 204, 209, 215, 221, 246, 250, 251, 256, 273, 285, 286, 303, 304, 305, 333, 350, 430, 435, 438, 456, 462, 466, 472, 502, 510, 526, 550, 561, 571, 574, 579, 584, 595, 604, 627, 647, 649, 651, 658, 661, 674, 687, 756, 762, 764, 770, 771, 772, 780, 793, 794, 795, 796, 797, 803, 813, 821, 822, 824, 825, 937, 996, 1001, 1003, 1031, 1058, 1066, 1067, 1071
- atasözleri, 4, 24, 29
- atasözü, 1085
- ateş, 2, 78, 79, 88, 98, 120, 126, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 168, 188, 232, 344, 410, 418, 437, 446, 447, 448, 449, 461, 466, 468, 474, 476, 485, 488, 496, 499, 504, 506, 507, 509, 512, 532, 533, 537, 542, 578, 579, 584, 585, 595, 609, 618, 621, 623, 624, 625, 648, 660, 667, 671, 676, 760, 770, 773, 774, 799, 800, 825, 897, 942, 955, 958, 959, 960, 963, 983, 999, 1047, 1048, 1049, 1050, 1053, 1059, 1060, 1065
- Ateş, 29, 30, 93, 119, 139, 140, 188, 232, 447, 474, 476, 506, 537, 571, 578, 595, 624, 656, 657, 726, 800, 952, 959, 983, 1049, 1050, 1100, 1111, 1119, 1121, 1128
- Atlas, 131, 181, 189, 237, 330, 663, 1057
- atmosfer, 234, 244, 333, 349, 351, 368, 515, 609, 730, 941, 1065
- Avnî, xx, 4, 276, 339, 340, 365, 573, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 763, 764, 854, 934, 951, 1027, 1058, 1085
- Ay, 2, 40, 90, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 127, 135, 136, 184, 185, 285, 343, 360, 416, 431, 473, 535, 536, 574, 580, 643, 644, 715, 770, 771, 774, 788, 797, 816, 831, 859, 887, 897
- Ayasofya, 103, 326
- ayazma, 7, 65, 1081
- ayazmalar, 2, 65
- aydınlanma, 56, 62
- aydınlık, 447, 926, 984
- ayet, 454
- ayin, 58
- ayrılık, 650, 983
- Ayrılık, 188, 198, 199, 350, 351, 434, 439, 440, 458, 515, 560, 598, 650, 651, 662, 673, 687, 712, 728, 754, 774, 775, 777, 778, 779, 798, 799, 807, 895, 938
- azamet, 228, 261
- azap, 70, 73, 78, 79, 89, 409, 780, 904, 1081
- azap suyu, 70, 1081
- Aziz, 58, 59, 60, 65, 99
- Azize, 65
- B**
- baba, 955
- baba-oğul-kutsal ruh, 57
- Babil, 27, 34, 42, 43, 115, 375, 569
- Babilliler, 34
- bağış, 130, 146, 197, 1068
- bağlamlar, 4
- bahçe, 15, 73, 83, 370, 394, 401, 408, 420, 429, 445, 503, 522, 573, 785, 881, 889, 1026
- bahr, 79, 181, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 204, 207, 217, 225, 226, 227, 229, 230, 235, 236, 239, 241, 244, 245, 247, 248, 251, 253, 256, 257, 258, 260,

- 261, 262, 263, 264, 267, 268, 278, 282, 283, 286, 287, 289, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 305, 308, 328, 329, 339, 340, 347, 352, 399, 621, 647, 649, 694, 763, 769, 782, 862
- Bahreyn, 180, 320, 321, 418, 649, 689, 1122
- bakire
bakir, 33, 281, 308, 1012
- bal, 8, 63, 77, 249, 269, 348, 450, 558, 621, 622, 852, 871, 917, 918
- balçık, 69, 481, 954, 963, 964, 966, 968, 969, 1094
- balgam, 1065
- balık, 2, 9, 23, 24, 25, 36, 61, 125, 203, 211, 257, 262, 271, 287, 307, 365, 450, 455, 468, 479, 528, 573, 580, 770, 1025, 1044
- balıklar, 54, 93, 271, 365, 373, 712
- balta, 44, 98
- banyolar, 7
- barış, 61, 301, 443, 467, 1073
- Bartholomeus, 99
- Basra, 169, 301, 418, 689
- Başkurt, 101
- başlangıç, 32, 61, 119, 133, 549, 1080
- Batı, 197
- Batıl, 79
- batmak, 61, 1081
- bayram, 66, 265, 407, 557, 943
- bebek, 9, 53, 62, 101, 104, 106, 147, 483, 570, 617, 673, 1081
- Bebek vaftizi, 62
- beddua, 437, 458, 506, 685
- beden, 19, 32, 58, 212, 295, 497, 498, 521, 538, 571, 586, 794, 808, 822, 828, 849, 906, 922, 953, 963, 964, 1025, 1049, 1050
vücut, 964, 980, 1049
- Bela, 434
- benzer, 181, 183, 186, 195, 202, 351, 352, 444, 451, 453, 455, 457, 649, 650, 926, 969, 976, 985, 988
- benzerlik, 82, 182, 264, 293, 326, 361, 374, 406, 412, 414, 422, 437, 473, 534, 579, 602, 627, 689, 758, 779, 791, 829, 831, 855, 885, 888, 898, 986, 989, 992, 1015, 1023, 1025, 1028
- benzeşme, 4, 614
- benzetme, 5, 31, 141, 222, 223, 231, 242, 253, 270, 426, 432, 437, 481, 500, 537, 613, 688, 773, 1007, 1044, 1079, 1085
- bereket, 34, 41, 46, 48, 70, 73, 83, 84, 92, 93, 95, 112, 116, 117, 120, 130, 146, 185, 197, 271, 284, 354, 359, 405, 511, 623, 972, 1068, 1082
- berraklık, 92, 447, 502, 508, 556
- besmele, 9, 18, 68, 86, 149
- beyaz, 2, 59, 62, 68, 90, 99, 101, 109, 127, 128, 131, 132, 144, 263, 264, 296, 321, 322, 352, 367, 368, 389, 390, 418, 477, 511, 512, 533, 562, 588, 608, 682, 741, 750, 834, 869, 889, 911, 919, 926, 1049, 1059, 1084
- beyaz atom, 2, 132
- bıçak, 23, 28, 98, 224, 375, 486, 595
- bihâr, 79, 181, 240
- bilge, 345
- bilgelik, 61, 182, 444, 1048, 1084
- bilgi, iii, 2, 6, 10, 33, 36, 41, 42, 47, 50, 59, 61, 66, 70, 74, 91, 99, 101, 103, 108, 109, 111, 113, 118, 133, 137, 141, 146, 147, 170, 182, 183, 184, 185, 211, 344, 345, 355, 411, 453, 483, 528, 556, 560, 608, 659, 701, 708, 714, 756, 857, 891, 919, 920, 925, 958, 1021, 1025, 1042, 1044, 1054, 1055, 1060, 1095
- bilim, v, 197
- bilinmezlik, 556, 995
- bina, 27, 47, 511, 795
- birlikte, 4, 19, 32, 43, 49, 57, 60, 61, 62, 65, 66, 68, 70, 73, 74, 78, 80, 82, 88, 90, 97, 98, 111, 117, 123, 133, 136, 149, 169, 170, 184, 191, 193, 198, 199, 202, 206, 216, 225, 228, 240, 258, 262, 264, 292, 296, 302, 303, 341, 349, 350, 368, 370, 374, 375, 377, 393, 394, 408, 414, 415, 417, 420, 422, 427, 431, 434, 435, 440, 446, 453, 474, 477, 482,

487, 493, 494, 496, 503, 507, 519,
523, 534, 537, 549, 552, 573, 579,
580, 581, 594, 613, 618, 619, 643,
645, 651, 654, 662, 666, 673, 674,
679, 685, 715, 758, 759, 765, 771,
773, 778, 781, 783, 785, 787, 789,
790, 791, 797, 811, 814, 816, 820,
822, 864, 879, 896, 907, 911, 921,
922, 927, 930, 937, 938, 942, 952,
959, 978, 979, 980, 982, 983, 986,
989, 991, 992, 994, 999, 1000,
1002, 1017, 1023, 1060, 1061, 1071
bitki
bitkiler, 395, 458, 921
bitkiler, 40, 70, 237, 330, 544, 961,
1054, 1057
Bizans, 352
bolluk, 29, 33, 48, 130, 146, 182, 185,
197, 271, 345, 359, 419, 489, 511,
519, 623, 972, 1068, 1080, 1082
Bolluk, 92, 192, 345, 489
buğu, 40, 41
buhar, 41, 68, 141, 357, 512, 801, 910,
1061
buhûr, 181
bulak
bulaklar, 21
bulanık su, 34
Bulgar, 66
bulut, 90, 107, 114, 141, 196, 299,
308, 396, 397, 398, 401, 403, 404,
406, 408, 409, 410, 412, 415, 416,
417, 418, 420, 473, 570, 648, 790
burun, 10, 67, 786
buz, 24, 169, 368, 399, 414, 465, 580,
582, 871, 1064, 1065
buzul, 82, 109
bûlbûl, 501, 561, 592, 608, 650, 759,
865, 890, 1025
Büyü, 101
büyüklük, 87, 89, 182, 188, 244, 261,
273, 274, 286, 297, 358

C

Ca'fer Çelebi, xx
Cafer Çelebi, 4, 278, 279, 280, 282,
283, 284, 288, 326, 331, 333, 340,

366, 367, 371, 373, 414, 416, 439,
576, 582, 583, 586, 589, 768, 773,
776, 859, 867, 873, 892, 910, 919,
934, 952, 966, 967, 1027, 1028,
1043, 1059, 1060, 1067, 1075
Câfer Çelebi, 1085
can, 14, 41, 50, 62, 80, 107, 125, 127,
138, 142, 184, 212, 224, 232, 238,
267, 271, 282, 304, 339, 349, 368,
373, 386, 387, 409, 415, 419, 420,
453, 454, 456, 459, 467, 497, 498,
510, 511, 512, 517, 532, 545, 565,
569, 570, 571, 574, 588, 599, 621,
627, 647, 828, 865, 873, 874, 880,
888, 906, 925, 930, 932, 964, 977,
982, 988, 990, 1009, 1014, 1017,
1019, 1022, 1023, 1026, 1030,
1031, 1049, 1050, 1058
Can
can, 196, 336, 349, 454, 456, 987, 1049
canavar, 218, 977, 981
canlı, 977
canlılar, 1, 40, 41, 44, 96, 124, 523,
962, 978, 1067
canlı, 39, 40, 42, 65, 93, 96, 102, 109, 134, 135,
170, 247, 296, 341, 497, 1016
canlılık, 69, 72, 91, 98, 293, 507, 509,
511, 523, 1012, 1049, 1082
Cebrâil, 237, 307, 1011
Cehennem ırmağı, 34
Cem Sultan, xx, 4, 248, 249, 251, 254,
255, 256, 324, 329, 338, 359, 386,
401, 427, 510, 511, 690, 866, 871,
877, 888, 928, 975, 1013, 1014,
1074, 1085
cemre, 5, 141
Cemre, 91, 140, 141, 1098
Cemşîd, xx, 248, 257, 258, 324, 329,
338, 359, 386, 401, 427, 510, 516,
690, 866, 871, 872, 877, 888, 928,
975, 1013, 1015, 1041, 1074, 1085
cenaze, 50, 51, 98, 363, 506
Cengiz Han, 94, 595
Cennet, 31, 42, 60, 75, 76, 77, 79, 105,
118, 145, 180, 301, 349, 355, 362,
368, 378, 384, 387, 394, 395, 415,
459, 502, 503, 522, 539, 544, 579,
581, 582, 604, 651, 685, 757, 857,

870, 879, 881, 917, 918, 919, 920,
921, 923, 926, 927, 928, 929, 930,
931, 932, 933, 937, 938, 941, 942,
943, 979, 993, 1025, 1048, 1050,
1094

Cennet ırmağı, 42

cevap

yanıt, 457

cevher, 131, 186, 200, 244, 276, 296,
326, 328, 330, 347, 375, 401, 406,
490, 518, 529, 593, 763, 905, 952,
956, 957, 958, 969, 1054, 1055,
1084, 1145

ceza, 45, 47, 76, 77, 78, 79, 83, 85,
170, 187, 216, 396, 418, 428, 435,
552, 600, 642, 792, 809, 823, 1070

Cezerî, 8, 1078, 1105, 1128, 1138

cin, 10, 99, 141, 231, 621, 925, 1049

cinas, 274, 497, 668, 1085

cinler, 977

Cinler, 104

coşkun, 47, 189, 347, 429, 431, 610,
792, 828, 829

coşma, 189, 551

cömertlik, 192, 239, 240, 244, 245,
249, 260, 262, 263, 264, 265, 266,
297, 322, 324, 363, 399, 401, 405,
409, 459, 511, 551, 552, 621, 862,
863, 872, 873, 914, 933, 965, 1018

Cudi Dağı, 84

cüzzam, 51

Ç

Çakıl, 183

çamur, 7, 69, 126, 429, 444, 482, 770,
773, 963, 968

çekirge, 88

çeşme, 5, 9, 24, 25, 29, 30, 65, 75, 87,
98, 101, 102, 103, 144, 180, 235,
236, 241, 243, 358, 362, 368, 383,
385, 386, 387, 388, 458, 494, 496,
497, 512, 544, 573, 616, 621, 625,
644, 649, 685, 686, 821, 826, 863,
872, 924, 927, 934, 978, 981, 982,
984, 987, 988, 989, 990, 991, 992,
995, 1000, 1005, 1006, 1007, 1008,
1009, 1012, 1013, 1018, 1019,

1020, 1021, 1022, 1023, 1029,
1030, 1032, 1041, 1069, 1094

çeşmebaşı, 7

çeşmeler

çeşem, 2, 100, 103, 384, 385, 388, 576, 821, 934
çeşme, 13

çıkarım, 122

çıplak, 19, 35, 38, 50, 73, 90, 98, 682

çiçek, 344, 393, 445, 448

Çin, 7, 43, 110, 139, 209, 210, 217,
219, 222, 226, 251, 354, 355, 356,
469, 470, 475, 477, 489, 556, 565,
661, 664, 689, 852, 906, 907, 1071,
1072

çiy, 48, 215, 241, 266, 294, 418, 485,
543, 652, 658, 664, 678, 774, 778,
884, 885, 886, 887, 888, 889, 890,
891, 893, 894, 895, 896, 897, 898,
899, 900, 901, 1061, 1094

çoban, 114, 115, 521, 849

çobanlar, 52, 88

çocuk, 42, 43, 49, 60, 105, 107, 113,
124, 126, 237, 451, 483, 802, 1057

çoğalma, 46, 197

çokluk, 47, 48, 72, 74, 81, 142, 182,
183, 185, 195, 196, 199, 201, 216,
226, 231, 238, 261, 264, 266, 275,
282, 289, 293, 298, 344, 357, 358,
365, 375, 403, 412, 434, 450, 451,
553, 577, 578, 644, 664, 667, 673,
693, 704, 707, 736, 744, 769, 770,
816, 933, 937, 1080

Çömçe gelin, 113

çukurluk, 184, 936

D

dağ, 347, 350, 1065

dağlar, 44, 78, 127, 241, 354, 532

dalga, 46, 81, 180, 181, 193, 230, 244,
258, 262, 270, 271, 277, 290, 291,
292, 293, 298, 323, 324, 325, 326,
399, 619, 667, 795, 828, 1002, 1094

dalgalar, 81, 203, 248, 269, 290, 323,
324, 326, 330, 667, 700, 973

dalgıç, 24, 186, 202, 205, 210, 247,
256, 260, 268, 283, 296, 336, 337,
338, 339, 340, 341, 763

- dalgıçlık, 24, 180, 181, 292, 322, 335, 336, 340, 342, 1094
dalış, 336, 587, 689
dalmak, 184, 192, 949
damla, 23, 63, 180, 190, 194, 196, 203, 205, 244, 245, 247, 254, 255, 259, 260, 263, 274, 282, 328, 329, 330, 331, 337, 352, 414, 420, 474, 493, 518, 589, 625, 801, 819, 825, 874, 876, 884, 931, 1029, 1094
Damla, 190, 194, 196, 259, 274, 327, 329, 332, 493, 783, 819, 825, 1130
Darîr, xx, 4, 237, 238, 337, 398, 499, 500, 672, 853, 857, 960, 1003, 1085
Dâvûd-ı Kayserî, 2
Dede Korkut, 92, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 1070
defter, 331, 1010
değersiz, 69, 183, 211, 250, 254, 331, 954, 963, 964, 1059
değirmenler, 98, 526
değişim, 1065
dehşet, 434
delil, 31, 77, 78, 80, 578, 669, 682, 765, 769, 813, 878, 966, 1044, 1055
deniz, 5, 7, 24, 26, 30, 34, 35, 40, 41, 46, 47, 70, 79, 80, 81, 89, 92, 96, 100, 101, 116, 118, 122, 125, 169, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 232, 234, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 250, 251, 253, 254, 256, 257, 258, 260, 261, 263, 264, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 336, 337, 338, 339, 341, 347, 352, 353, 358, 418, 427, 435, 462, 476, 500, 513, 517, 528, 531, 551, 552, 574, 601, 609, 612, 623, 649, 651, 762, 763, 764, 782, 786, 787, 1002, 1081, 1094
Deniz, 181, 184, 186, 193, 201, 202, 206, 336, 347, 351
deniz hamamları, 7
dere, 23, 106, 364, 398, 929
derin, 24, 32, 38, 42, 44, 46, 81, 194, 231, 272, 274, 288, 321, 363, 507, 536, 699, 716, 724, 730, 890
derinlik, 183, 184, 197, 199, 321, 457
dert, 184, 201, 456, 458, 651
derya, 100, 181, 211, 233, 239, 247, 261, 263, 265, 268, 271, 274, 278, 282, 302, 744, 1043, 1144
deniz, 183, 186, 189, 194, 196, 648
destan, 481, 485, 670, 797, 814
destur, 98
deva, 17, 21, 116, 462, 812, 813, 1013, 1017
devler, 120, 231, 323, 977, 981, 1026
devlet, 343, 447, 451, 460, 646
deyim, 197
deyimler
deyim, 24, 239, 1085
Dicle, 42, 169, 349, 350, 352, 353, 376, 462, 623, 1094
dilek, 29, 31, 48, 101, 103, 106, 204, 242, 343, 355, 483, 670, 881, 976, 1079
dinler
din, 345, 448
dipsiz, 183, 184, 232, 321
Dipsiz, 34
dipsizlik, 183, 184
diri, 64, 68, 69, 140, 185, 260, 508, 519, 523, 962
diri su, 64
dirilik suyu, 987, 991, 994
diriliş, 39, 71
dirim, 61
dirlik, 347
Dîvân, iii, xx, 4, 188, 239, 259, 276, 290, 995, 1085
Dîvân-ı Lügatit Türk, 111
doğmak, 57, 59, 61
doğum, 39, 57, 61, 96, 124, 140, 575, 576

Doğum, xxi, 10, 63, 105, 575, 1106
dost, 394, 650
dört tabiat, 237, 330, 1057
dört unsur, 91, 133, 139, 140, 1051,
1056, 1059
drenaj, 7
dua, 21, 33, 49, 77, 93, 102, 112, 117,
260, 483, 485, 521, 550, 558, 584,
589, 591, 610, 866, 928, 1075
dudak, 193, 517, 559, 758, 771, 803,
863, 869, 904, 922, 946, 988, 989,
1005, 1007, 1016, 1017, 1023
duman, 68, 127, 141, 368, 399, 511,
609, 760, 828, 1067
durgun sular, 180
duru, 27, 102, 390, 778
dügün, 17, 96, 101, 120
Dünya, 35, 45, 71, 72, 74, 85, 112,
169, 186, 197, 209, 215, 309, 349,
393, 421, 422, 444, 459, 482, 502,
523, 526, 528, 596, 600, 617, 628,
645, 682, 757, 777, 806, 823, 828,
954, 955, 956, 974, 983, 1012,
1047, 1052, 1057, 1063
dürüst, 344

E

Ea, 34
ebedi, 2, 95, 123, 355, 420, 978, 1019
ebedilik, 2, 95, 293
ebhâr, 181
ebhur, 79, 181
ecel, 38, 95, 409, 469, 472, 574, 744,
807, 1002, 1003
Effata ritüeli, 62
efsane, 121, 125, 485
egemen, 41, 43, 55
ekmek, 24, 45, 48, 51, 55, 121, 403,
481, 551
eksik, 24, 206, 331, 541, 573, 733,
958, 1007, 1080
el yıkama, 48, 67, 477
elbise, 90, 94, 394, 682, 721, 821, 822
elem ekmeği, 52
elem suyu, 52
Elohim, 39, 1011

Emir Süleyman, 242, 244, 245, 324,
400
endişe, 184
enerji, 1049
engel, 78, 185, 187, 207, 210, 217,
219, 226, 241, 251, 257, 279, 281,
284, 351, 353, 355, 376, 377, 431,
437, 462, 561, 585, 649, 700, 767,
791, 811, 821, 823, 827, 887, 1040,
1044
engin, 39, 47, 189, 190, 198, 200, 202,
203, 205, 230, 246, 292, 294, 337
Engin, 40, 190, 439
enginlik, 182, 184, 188, 189, 200, 201,
202, 220, 228, 230, 242, 252, 253,
259, 264, 278, 284, 286, 293, 295,
345, 434, 451, 744, 1079
Enginlik, 181, 200, 201, 208, 253,
264, 292
Enki, 33, 123
Enkidu, 95
Enlil, 33, 34, 123, 170
erkek, 17, 18, 24, 41, 60, 106, 126,
127, 217, 356, 475, 476, 874
Erlik Han, 96
Ermeni, 100
erzak, 52
Eski Ahit, 24, 39, 41, 43, 46, 48, 49,
50, 51, 186, 350, 438
eşya, 955
Evharistiya, 55, 62
evlat, 52, 53, 106, 184, 185, 217
evlilik, 50, 185, 521, 849
evliya, 105, 615
evren, 68, 122, 518, 953, 958
Eyüp, 46, 47, 368, 582
ezel, 206, 976
ezeli, 35, 67, 123, 128

F

fal, 21, 99, 562
Fatih, 1085
felaket, 47, 122, 169, 441
Ferhad, 793, 797, 1061
feryat, 85, 88, 231, 589, 590, 643, 650,
654, 662, 674, 680, 687, 757, 759,
773, 796, 808, 810, 827

- feryat figan*, 654
 feyiz, 130, 146, 181, 234, 263, 294, 375, 388, 405, 505, 518, 538, 863, 880, 881, 965, 971, 972, 973, 975, 1019, 1068, 1069, 1084, 1145, 1146
 Feyiz, 130, 146, 197, 303, 510, 511, 538, 880, 881, 882, 953, 972, 1032, 1068, 1069, 1084
 feyz, 130, 131, 145, 146, 180, 197, 229, 234, 263, 294, 323, 329, 330, 388, 404, 419, 420, 422, 505, 510, 511, 518, 519, 862, 880, 881, 882, 933, 952, 953, 958, 965, 971, 972, 973, 1019, 1031, 1068, 1069, 1094
 Fırat, 7, 42, 95, 169, 206, 244, 348, 349, 350, 352, 353, 357, 375, 462, 642, 686, 749, 750, 864, 1094, 1098, 1111, 1115, 1117, 1127, 1128, 1138, 1139
 fırtına, 23, 34, 63, 84, 108, 110, 393, 1002
 fiskiyeler
 fiskiye, 7
 fidan, 26, 41
 firavun, 186
 Firavun, 76, 77, 79, 85, 87, 89, 216, 396, 520, 592
 Firdevsî, 2
 fizik, 2, 133, 137, 141, 874
 folklor, 7
 Fota Yortusu, 66
 Frig, 8
 Fuzûlî, iii, xx, 3, 4, 5, 290, 294, 295, 296, 321, 326, 331, 334, 340, 341, 374, 388, 391, 417, 418, 428, 431, 440, 591, 593, 594, 595, 596, 603, 613, 617, 618, 620, 621, 623, 624, 641, 780, 781, 786, 788, 789, 794, 795, 799, 801, 805, 810, 815, 818, 819, 822, 823, 824, 828, 829, 830, 855, 859, 874, 880, 896, 898, 905, 936, 953, 1030, 1031, 1044, 1061, 1085
- G**
- gark, 21, 191, 193, 194, 198, 199, 201, 202, 203, 215, 219, 220, 221, 231, 232, 233, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 251, 253, 254, 272, 273, 276, 285, 286, 303, 333, 334, 353, 356, 357, 433, 434, 435, 437, 438, 439, 455, 510, 550, 551, 552, 563, 572, 651, 661, 685, 735, 742, 756, 767, 770, 778, 784, 810, 816, 822, 823, 870, 984, 1043, 1073
 gazap, 47, 188, 410, 466, 885, 886, 887
 gece, 18, 19, 40, 44, 45, 71, 89, 99, 117, 120, 121, 139, 210, 221, 266, 267, 292, 360, 369, 411, 412, 413, 427, 447, 467, 473, 479, 487, 514, 531, 548, 561, 563, 585, 586, 598, 599, 625, 654, 662, 665, 679, 687, 715, 759, 816, 852, 889, 892, 893, 898, 958
 Geçit, 187, 1112
 gelenek, 3, 13, 15, 19, 29, 50, 68, 93, 101, 116, 149, 181, 266, 375, 475, 521, 525, 546, 575, 683, 849, 858, 881, 891, 955, 960, 1094
 gemi, 24, 34, 44, 61, 63, 80, 84, 185, 194, 214, 219, 221, 224, 235, 236, 258, 280, 427, 432, 433, 440, 585, 586, 589
 Gemi, 45, 61, 80, 84, 201, 219, 257, 432, 437, 440, 586, 1039
 genç, 42, 66, 98, 146, 148, 289, 367, 369, 473, 494, 508, 513, 581, 654, 670, 769, 772, 802, 874, 997, 1060, 1065
 gençlik, 325, 537, 904
 Genesis, 39
 genişlik, 47, 52, 184, 225, 228, 259, 261, 345
 gezegenler, 35, 267, 294, 487, 958, 961
 gıda, 44, 70, 149, 394, 405, 459, 480, 494, 512, 514, 584
 Gilgames, 2, 45, 48, 95, 103, 197, 281, 356, 466, 504, 508, 901, 954, 997, 1019
 Gihon, 42, 349
 Glaukos, 1025

- gofer, 44
göçebe, 34
gök, 34, 35, 40, 43, 68, 69, 71, 84, 96,
103, 107, 118, 122, 123, 125, 127,
132, 137, 138, 139, 209, 215, 237,
262, 294, 330, 356, 393, 411, 429,
454, 527, 528, 564, 582, 596, 665,
687, 790, 829, 891, 955, 959, 960,
961, 973, 974, 1052, 1057
gökkuşağı, 117, 119
Göktürk, 65, 91, 123, 1112, 1114
gökyüzü, 35, 68, 369, 528, 658, 831,
859
göl, 23, 24, 25, 49, 50, 82, 92, 98, 105,
120, 181, 212, 351, 536, 914, 1094
gönül, 68, 73, 189, 200, 204, 246, 248,
266, 272, 276, 285, 286, 303, 306,
334, 338, 360, 361, 366, 411, 445,
457, 459, 490, 502, 531, 559, 560,
561, 563, 564, 565, 571, 575, 577,
584, 590, 597, 620, 625, 628, 651,
652, 679, 683, 684, 685, 692, 699,
707, 712, 726, 738, 739, 744, 745,
746, 748, 750, 751, 759, 762, 763,
783, 784, 795, 801, 804, 806, 807,
810, 815, 827, 832, 875, 876, 888,
905, 911, 932, 934, 1014, 1021,
1027, 1058
gösterge, 46, 405, 808
göz, 3, 26, 75, 87, 231, 272, 284, 322,
326, 334, 350, 364, 387, 405, 410,
440, 504, 510, 519, 522, 592, 594,
596, 600, 601, 608, 616, 617, 627,
641, 646, 649, 650, 656, 658, 663,
664, 667, 668, 672, 674, 676, 678,
681, 683, 687, 689, 757, 760, 765,
767, 768, 769, 771, 776, 781, 782,
784, 794, 806, 807, 811, 812, 813,
819, 822, 823, 827, 828, 831, 869,
876, 884, 923, 942, 943, 997, 1018
gözyaşı, 5, 46, 180, 196, 198, 199,
241, 247, 268, 275, 334, 339, 349,
350, 354, 359, 364, 365, 376, 378,
396, 406, 407, 408, 410, 411, 434,
438, 465, 501, 531, 550, 553, 561,
562, 564, 595, 596, 601, 607, 617,
621, 623, 627, 646, 648, 649, 651,
652, 654, 656, 657, 658, 659, 660,
661, 662, 664, 665, 666, 667, 668,
674, 679, 680, 684, 685, 686, 687,
688, 689, 690, 714, 756, 758, 759,
760, 761, 762, 763, 764, 765, 766,
767, 768, 769, 770, 771, 772, 773,
774, 775, 776, 777, 778, 779, 780,
781, 782, 783, 786, 787, 791, 792,
793, 794, 795, 796, 797, 798, 799,
800, 801, 802, 803, 806, 807, 808,
809, 810, 811, 812, 813, 814, 815,
816, 817, 818, 819, 820, 821, 823,
824, 825, 827, 828, 829, 830, 831,
832, 833, 834, 853, 863, 870, 876,
888, 895, 897, 1003, 1043, 1094
Gözyaşı, 647, 648, 652, 654, 864
Grekçe, 65, 181
gusül, 49, 50, 67, 68, 180, 850, 852,
853, 854, 1094
güç, 15, 39, 68, 72, 99, 126, 140, 188,
195, 251, 285, 304, 307, 402, 403,
494, 593, 594, 762, 767, 984, 1012
gül bahçesi, 295, 299, 365, 378, 537,
543, 546, 582, 599, 600
Gülşehrî, xx, 4, 207, 209, 211, 337,
353, 395, 426, 462, 464, 465, 466,
467, 656, 658, 659, 660, 851, 853,
884, 911, 913, 914, 917, 964, 994,
1039, 1052, 1085
gün, 460, 645, 647, 654, 943, 947,
948, 968, 988, 1095
günah, 18, 50, 56, 60, 62, 169, 254,
278, 613, 614, 659, 660
günahkâr, 35, 57, 613, 614, 765
gündüz, 654
güneş
Güneş, 454, 984, 985
Güneş, 35, 40, 55, 95, 110, 119, 121,
123, 126, 127, 267, 362, 388, 406,
467, 487, 489, 490, 513, 525, 526,
530, 535, 542, 560, 574, 623, 625,
628, 788, 816, 831, 859, 884, 887,
897, 900, 910, 912, 930, 935, 954,
984, 1060
güven, 76, 214, 220, 439, 984
güvercin, 45, 59

güzellik, 35, 92, 93, 128, 238, 259,
271, 286, 336, 354, 409, 477, 503,
518, 526, 537, 538, 540, 547, 548,
574, 575, 577, 581, 597, 600, 648,
649, 650, 655, 656, 661, 679, 689,
715, 758, 760, 762, 768, 770, 771,
781, 782, 783, 784, 785, 786, 787,
788, 789, 801, 803, 873, 890, 911,
923, 932, 933, 942, 982, 989, 997,
1010, 1026

H

haber, 34, 84, 88, 101, 102, 169, 170,
202, 228, 258, 290, 299, 307, 412,
457, 541, 560, 591, 657, 668, 683,
757, 798, 834, 899, 900, 942, 946,
1021

haç, 50, 60, 66

hadis, 205, 321, 456, 968

hadsiz, 189, 230, 524

hakikat, 57, 79, 190, 191, 201, 214,
288, 349, 519, 985

hakimiyet, 43, 48, 295, 527

halis, 256, 328, 514, 518, 542, 861,
869, 891, 910

halka, 347, 1063

Ham, Sam, Yafet, 45

hamam, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
19, 22, 50, 56, 180, 307, 579, 821,
857, 858, 859, 860, 1078, 1079,
1094

hamile, 52, 97, 106, 107, 140, 217,
281, 494, 1011

Harun, 49, 50, 88, 89, 437, 1009

hasret, 23, 46, 289, 349, 412, 537, 560,
616, 617, 622, 655, 662, 673, 679,
765, 781, 989

hasta, 946

hastalık, 9, 73, 99, 446, 506, 550, 598, 671, 776,
872, 899, 934, 997, 1015, 1027

hastalık, 446

hava, 2, 46, 98, 108, 123, 132, 134,
135, 136, 137, 138, 141, 168, 237,
305, 306, 350, 368, 472, 503, 505,
507, 509, 553, 619, 641, 760, 811,
910, 952, 955, 958, 959, 960, 1053,
1057, 1061

havariler, 59

Havila, 42

havra, 49

havuz, 1094

havuzlar, 7, 363, 544, 934

Havva, 42, 43, 60, 93, 757, 965

havz, 1094

hayal, 350, 351, 992

hayat, 22, 24, 25, 27, 29, 31, 34, 35,
39, 40, 41, 42, 44, 45, 55, 56, 57,
61, 64, 72, 93, 98, 120, 127, 132,
133, 134, 141, 142, 295, 357, 393,
409, 420, 494, 511, 528, 598, 623,
671, 862, 953, 979, 980, 984, 995,
1000, 1006, 1008, 1009, 1010,
1011, 1012, 1014, 1016, 1018,
1019, 1032, 1040, 1043, 1082

Hayat, 185, 395, 452, 453, 870, 944, 976, 979,
980, 982, 986, 987, 990, 1048, 1050, 1052

hayat pınarı, 56

hayır, 31, 86, 95, 102, 103, 112, 142,
143, 217, 263, 385, 421, 480, 496,
599, 607, 862, 878, 928, 966

hayran, 192, 202, 237, 279, 295, 296,
340, 341, 410, 472, 671, 679, 788

hayret, 192

hayvan, 8, 9, 10, 93, 109, 225, 249,
269, 437, 559, 566, 611, 952, 959,
981, 1054, 1072

hayvanlar, 983

hayvanlar, 41, 237, 307, 330, 437,
506, 611, 961, 977, 1057

hediye, 111, 203, 265, 500, 606, 857,
957

helak, 44, 76, 89, 168, 216, 272, 304,
434, 435, 436, 520, 563, 779, 807,
1019, 1061

helva, 98, 507, 1082

Hera, 119

Hevesnâme, 4, 278, 283

Heves-nâme, xx

Heves-nâme, 283

Heves-nâme, 1085

heybet, 1050

hidrellez, 8, 1078

Hidrellez, 101

hilt, 1094

Hızır, 2, 5, 25, 29, 133, 149, 243, 295,
420, 495, 500, 567, 585, 615, 649,
670, 862, 874, 882, 928, 975, 976,
977, 978, 979, 980, 981, 983, 984,
986, 987, 989, 991, 992, 993, 994,
995, 999, 1000, 1002, 1005, 1006,
1007, 1008, 1009, 1011, 1015,
1016, 1018, 1019, 1020, 1021,
1022, 1024, 1025, 1028, 1030,
1031, 1038, 1039, 1040, 1041,
1042, 1043, 1044, 1054, 1055
Hızır-İlyas, 91, 714, 975, 1038, 1127
Hidrolik medeniyet, 7
hikmet, 47, 87, 143, 195, 223, 377,
413, 579, 978, 984, 1048, 1061,
1147
Hint, 7, 123, 138, 228, 230, 267, 299,
324, 356, 483, 533, 689
Hoca Mes'ud, xx, 216, 322, 353, 384,
391, 395, 426, 427, 436, 468, 661,
853, 857, 906, 912, 926, 996, 1052,
1071, 1085
Homeros, 1, 48, 249, 269
Horasan, 111
Hristiyanlık, 5, 55, 56, 58, 63, 65, 147,
170, 550, 659, 951
hububat, 96, 495
Hürşîd, xx, 248, 258, 324, 386, 513,
516, 872, 1015, 1016, 1085
huzur, 79, 104, 130, 146, 197, 356,
502, 511, 541, 556, 860, 984, 1068,
1083
hüküm
Hüküm, 195, 454, 984
hükümdar, 13, 270, 352, 443, 447,
502, 562
hükümlerlik, 43, 48, 225, 294, 527,
562
hürmet, 30, 525, 540, 564, 657, 831,
954
hüzün, 651
Hz. Âdem, 127, 457, 892, 963, 966,
969, 973, 1074
Hz. Ali, 16, 19, 128, 143, 201, 207,
920, 925, 928, 1084
Hz. Davut, 46
Hz. Hacer, 52, 147, 570, 865, 867

Hz. İsa, 457, 986

Mesih, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 66, 202, 336,
609, 623, 882, 987, 1011, 1016, 1023, 1030,
1068

Hz. İshak, 52

Hz. Meryem, 56, 202, 336

Hz. Muhammed, 14, 76, 86, 87, 116,
143, 191, 192, 193, 194, 196, 221,
229, 233, 236, 252, 253, 276, 277,
278, 291, 292, 293, 294, 313, 320,
323, 338, 362, 409, 418, 419, 439,
457, 486, 520, 522, 575, 576, 600,
609, 610, 611, 616, 617, 657, 765,
766, 767, 781, 862, 878, 898, 912,
915, 920, 921, 922, 925, 927, 928,
933, 934, 935, 936, 937, 938, 952,
963, 966, 968, 969, 973, 974, 1068,
1074, 1075

Hz. Salih, 76

Hz. Sara, 52

Hz. Süleyman, 98, 307

Hz. Yahya, 59

Hz. Yakup, 64, 90, 653, 673, 675, 811

Hz. Yunus, 90, 207

I

ihlamur, 98

ırmak, 5, 25, 46, 49, 77, 79, 82, 92, 95,
98, 101, 102, 103, 127, 180, 263,
302, 343, 344, 345, 347, 348, 349,
350, 351, 352, 353, 354, 356, 358,
359, 361, 362, 363, 364, 366, 367,
368, 369, 370, 371, 372, 373, 374,
375, 376, 377, 378, 385, 415, 456,
506, 534, 536, 541, 552, 564, 615,
661, 687, 689, 761, 770, 776, 824,
830, 875, 928, 931, 972, 992, 1069,
1094

İrmak, 347, 349, 350, 652

ırmaklar, 70, 76, 78, 79, 209, 348, 355,
368, 385, 536, 544, 548, 612, 917,
919, 1081

Isığ Gölü, 105

ışık, 40, 55, 56, 119, 132, 138, 140,
403, 413, 467, 513, 516, 533, 886,
984, 994, 1004, 1012, 1049

ışıklar bayramı, 66

ışığı, 92, 532, 1082
ızdırıp, 644

İ

İbnü'l-Fakih, 111
İbrahim, v, 29, 30, 34, 52, 70, 71, 77,
85, 147, 295, 297, 355, 375, 422,
429, 457, 520, 571, 593, 624, 919,
932, 1044, 1055
İbrani, 43, 50, 53, 54, 60, 93
ibret, 69, 74, 80, 81, 83, 84, 85, 137
içecek, 23, 34, 52, 85, 145, 512, 611,
867, 871, 925, 935, 945, 946, 1005,
1006
içki, 104, 187, 220, 224, 264, 524,
613, 736, 867
içme, 187
içmek, 8, 22, 23, 24, 26, 28, 34, 37,
64, 65, 82, 86, 95, 102, 104, 116,
143, 187, 266, 349, 443, 445, 446,
451, 452, 454, 462, 464, 466, 547,
558, 559, 560, 607, 662, 855, 895,
931, 936, 937, 943, 947, 948, 976,
984, 1006, 1025, 1030
ifritler, 323, 981
ihسان, 130, 146, 223, 239, 260, 265,
297, 298, 405, 418, 420, 511, 551,
621, 1068
ilah, 39, 70, 78, 80, 89, 254, 866, 888
ilahî, 2, 32, 58, 107, 133, 260, 557,
948, 976, 980, 988, 1011
ilim, 87, 129, 130, 143, 146, 182, 195,
207, 211, 229, 236, 263, 274, 275,
282, 296, 320, 341, 344, 377, 394,
444, 466, 500, 511, 614, 646, 725,
863, 965, 975, 976, 987, 994, 998,
999, 1019, 1055, 1060, 1068
ilk insan, 41, 45, 123, 127, 517, 964,
970, 972, 1075
ilk madde, 594
ilkbaharda, 38, 104, 536, 620, 790
ilke, 450
ilkel, 6, 7, 19, 169
İlksel Deniz, 34
İlyas, 5, 149, 295, 975, 1008, 1016,
1025, 1038, 1042, 1044
imam, 112, 670

iman, 47, 58, 60, 62, 64, 67, 73, 76,
78, 89, 216, 434, 455, 522, 528,
593, 598, 949

imge, 3

imtihan, 74, 78, 79, 951

inanç, 922

inançlar

inanç, 116, 118, 1085

inanış, 65, 96, 101, 138, 242

inci, 96, 116, 183, 186, 187, 192, 194,
196, 198, 199, 200, 201, 202, 203,
205, 208, 210, 211, 216, 217, 223,
229, 238, 245, 246, 247, 248, 250,
251, 259, 260, 262, 265, 266, 267,
270, 271, 275, 276, 283, 288, 292,
296, 299, 300, 306, 308, 321, 325,
329, 331, 338, 339, 340, 341, 399,
400, 401, 403, 404, 405, 406, 407,
412, 414, 418, 419, 421, 435, 489,
490, 517, 529, 541, 609, 647, 648,
649, 652, 654, 656, 674, 688, 689,
757, 758, 760, 763, 764, 779, 782,
806, 810, 888, 890, 898, 900, 982

İncil

Matta, 58, 59, 349, 537, 1011, 1012

inciler, 182, 183, 192, 200, 203, 215,
217, 223, 250, 256, 260, 262, 266,
271, 276, 283, 300, 306, 404, 418,
517, 610, 689, 709, 891

insan, 8, 9, 19, 23, 24, 41, 43, 45, 46,
48, 49, 51, 56, 57, 61, 69, 79, 83,
93, 96, 108, 109, 116, 122, 123,
124, 126, 127, 129, 133, 134, 137,
138, 140, 144, 183, 186, 194, 225,
230, 232, 242, 260, 264, 270, 278,
328, 329, 345, 346, 361, 385, 394,
414, 436, 437, 444, 445, 448, 468,
481, 485, 491, 497, 498, 508, 510,
517, 518, 538, 539, 548, 549, 550,
556, 582, 615, 619, 647, 664, 689,
765, 874, 886, 887, 892, 929, 951,
952, 959, 963, 964, 965, 996, 1025,
1050, 1066, 1067, 1081, 1094

İnsan, 447, 921, 922, 925, 941, 943,
945, 963, 970, 976, 1064

insanlar, 182, 921, 923, 1048

inşa, 2, 14, 18, 29, 30, 35, 45, 87, 99,
354, 361, 385, 398, 465, 478, 521,
582, 620, 664, 1040
ip, 98, 101, 117, 118, 270, 273, 709,
745, 771
irfan, 130, 146, 194, 195, 197, 251,
282, 511, 725, 976, 977, 1060, 1068
İris, 119
İrtiş Nehri, 101
İsa, 202, 336, 980, 987
isim verme, 52
İskender, xx, 225, 226, 228, 229, 230,
231, 232, 249, 269, 323, 356, 357,
397, 398, 436, 483, 486, 488, 489,
492, 494, 495, 497, 666, 667, 668,
670, 671, 672, 887, 907, 910, 927,
951, 957, 978, 992, 993, 998, 1000,
1001, 1002, 1003, 1007, 1018,
1019, 1023, 1024, 1040, 1041,
1053, 1054, 1055, 1067, 1085
İskendernâme, 4, 5, 224, 231, 483,
997, 999, 1002, 1055
İskender-nâme, xx
İskender-nâme, 228
İskender-nâme, 323
İskender-nâme, 436
İskender-nâme, 492
İskender-nâme, 497
İskender-nâme, 497
İskender-nâme, 497
İskender-nâme, 998
İskender-nâme, 1085
İslam, xxi, 1, 7, 9, 13, 14, 15, 29, 42,
67, 68, 83, 110, 111, 119, 128, 135,
136, 142, 144, 168, 170, 229, 277,
409, 461, 505, 518, 519, 538, 548,
553, 570, 593, 608, 777, 854, 934,
951, 963, 970, 984, 985, 1025, 1079
İslamiyet, 5, 8, 14, 32, 67, 68, 128,
532, 550, 609, 647, 857, 919, 920,
1079, 1095
israf, 87, 829
İsrail, 49, 52
İsrailoğulları, 79, 89
İstanbul, 1, 2, iii, v, xxi, 14, 16, 19,
57, 66, 117, 181, 278, 280, 281,
352, 577, 589, 616, 768, 1027, 1178
istavroz, 63

istek vaftizi, 62
istiridye, 238, 251, 292, 340, 418, 419,
779
istiska, 112
işaret, 206, 454, 990
iyi, 8, 19, 29, 31, 42, 44, 46, 75, 76,
79, 90, 98, 103, 112, 120, 138, 143,
144, 146, 147, 185, 194, 242, 249,
269, 273, 325, 343, 344, 345, 351,
355, 432, 445, 448, 449, 457, 463,
469, 480, 486, 489, 490, 491, 532,
558, 568, 576, 584, 595, 615, 619,
660, 806, 821, 828, 832, 858, 920,
928, 945, 977, 985, 994, 995, 1018,
1024, 1049, 1050, 1051
İyilik, 47, 480, 489
izin, 1049

J

Jüpiter, 2, 139

K

Kabe, 320, 865
Kâbe, 147, 149, 291, 428, 547, 570,
854, 864, 865, 866, 867, 868, 1051
kaburga, 42, 965
kader, 980
kadın, 17, 18, 25, 41, 60, 63, 64, 72,
109, 113, 120, 126, 238, 279, 287,
288, 333, 356, 367, 373, 414, 476,
493, 494, 502, 769, 772, 855, 874,
1012, 1028
Kaf Dağı, 224, 231, 510
kâinat, 135, 189, 205, 505, 520
Kâmus, 146, 181, 1133
kan, 383, 651, 904, 1065
kan vaftizi, 62
kanal, 620
kaplayıcılık, 203, 664
kaplıca, 7, 12, 13
kaptan, 26, 201
kar, 21, 26, 27, 82, 108, 110, 111, 113,
127, 399, 414, 580, 582, 871, 911,
1061, 1064, 1065, 1067, 1069
kara, 21, 23, 26, 40, 95, 102, 106, 108,
113, 127, 128, 137, 139, 191, 197,

220, 225, 226, 227, 257, 267, 294,
325, 347, 397, 398, 409, 414, 415,
447, 449, 477, 485, 497, 520, 546,
570, 585, 600, 601, 609, 678, 712,
729, 786, 787, 800, 821, 860, 910,
949, 985, 1013, 1059, 1065
Kara ile deniz, 220
Kara Kuş, 112
karanlık, 35, 39, 40, 85, 121, 122, 124,
218, 221, 285, 387, 414, 434, 467,
473, 508, 532, 546, 585, 598, 599,
756, 878, 892, 954, 980, 984, 985,
996, 1021, 1067
kardeş, 646
Karımak, 102
karşılaştırma, 47, 259, 264, 331, 500,
1085
karşıtlık, 46, 466, 474, 477, 549, 550,
645, 654, 932, 1044
Karzit Han
Karzit Han, 93
kasırğa, 168, 345, 905
Kaşgarlı, 75, 99, 111, 118
Katolik, 61, 62
katoptromania, 99
katre, 148, 189, 190, 195, 247, 253,
255, 263, 328, 329, 330, 331, 352,
399, 414, 420, 474, 518, 541, 625,
783, 801, 805, 813, 819, 874, 884,
889, 1007, 1029
kavim, 84, 90
kavimler, 34
kavram, 4, 24, 56, 123, 185, 223, 604,
627, 874, 1012, 1014, 1016, 1049,
1085, 1095
kavram alanı, 1085
kavşak, 40, 92
kaygı, 184, 219, 551, 599, 645, 680
kayın, 98, 104
kaynak, 13, 30, 56, 65, 75, 82, 85, 100,
122, 130, 145, 146, 182, 188, 193,
198, 207, 216, 224, 237, 239, 244,
248, 259, 276, 278, 290, 335, 389,
445, 518, 649, 728, 750, 777, 861,
874, 942, 971, 987, 997
kaynar su, 77
Kayra Han, 2
Kazakistan, 101
keder, 587, 643, 644, 645, 685, 826
kefen, 149
kemer, 307, 370, 518
kerem, 197, 459
kervan, 90, 100, 1003
kervansaray, 14, 100
kervansaraylar, 8
kesret, 347
kevser, 5, 142, 143, 239, 386, 512,
538, 567, 685, 863, 871, 879, 917,
920, 921, 923, 924, 925, 926, 928,
929, 930, 931, 932, 934, 935, 936,
938, 978, 986, 993, 1016, 1094
Kevser, 879, 917, 921, 922, 923, 925,
926, 943, 979, 988, 993
Kıbrıs, 35
kılıç, 107, 224, 267, 268, 302, 305,
322, 375, 403, 486, 512, 528, 529,
530, 532, 555, 574, 597, 599, 626,
684, 762, 783, 831, 874, 905, 1058,
1073
Kılıç, 20, 224, 231, 326, 429, 486,
487, 515, 529, 530, 599, 814, 874,
961, 1121, 1122
kırmızı, 104, 117
Kıpçak, 104
Kırgız, 97, 485, 494
Kırgızlar, 97, 494
kırk, 9, 23, 44, 62, 89, 112, 126, 127,
255, 307, 549, 659, 966, 968
Kırk, 44
kırklama, 9
kıskançlık takdimesi, 51
kısmet, 141, 184, 445
kita, 191, 220
kıtık, 33, 88, 480, 680
kıvam, 963, 1049
kıyafetler
kıyafet, 51
kıymet, 190, 229, 245, 247, 259, 354,
371, 403, 419, 453, 463, 468, 491,
500, 600, 658, 763, 828, 892, 998,
1025
kıymetler, 183, 187, 194, 199, 200, 202, 347,
451, 457, 647, 945, 954
kıymetler, 186, 196, 199, 200, 202,
204, 268, 276, 290, 297, 321, 649

kıymetli, vi, 33, 96, 197, 199, 210, 245, 247, 262, 265, 266, 268, 271, 276, 281, 300, 325, 332, 336, 337, 338, 339, 340, 385, 406, 418, 466, 482, 490, 524, 535, 553, 588, 689, 703, 706, 708, 711, 715, 724, 749, 759, 763, 782, 801, 806, 810, 812, 828, 829, 890, 891, 897, 905, 929, 930, 957, 991, 997, 1010, 1015, 1076
 kız, 26, 38, 53, 88, 127, 184, 185, 281, 472, 473, 494, 670, 707, 724, 997
 kızgınlık, 188, 465
 kızıl, 42, 139, 268, 284, 334, 403, 413, 447, 477, 526, 533, 587, 623, 652, 653, 688, 758, 759, 778, 800, 819, 825, 829, 831, 894, 909, 924, 991, 1065, 1066
 Kızıl Deniz, 61, 80, 89, 186, 216, 228, 231, 287, 521, 786, 1042
 kızlar, 33, 88, 369
 kibir, 1049
 kil, 7, 33, 438, 482, 858, 892, 967, 1094
 kilise, 15, 50, 57, 58, 62, 63, 66
 kirli, 50, 51, 98, 249, 269, 463
 kirlilik, 93
 Kitab-ı Mukaddes, 42, 65, 274
 koku, 146, 249, 269, 521, 540, 554, 569, 627, 689, 898
 kor, 88, 140, 141, 480, 486, 1069
 korku, 8, 10, 33, 38, 54, 63, 74, 75, 78, 79, 81, 98, 117, 192, 218, 225, 231, 237, 288, 296, 299, 341, 418, 439, 512, 530, 532, 555, 556, 597, 599, 657, 809
 Korkut Ata, 95, 97
 korkutucu, 79, 81, 122, 193, 258, 298, 762
 koruyucu, 110, 140, 357, 769
 kozmolojik, 197
 kök, 457
 köpük, 56, 79, 82, 83, 875, 1094
 Köroğlu, 96, 140
 kötü, 9, 36, 37, 46, 47, 52, 66, 73, 81, 90, 96, 98, 99, 110, 116, 120, 124, 210, 218, 222, 249, 269, 337, 345, 363, 369, 419, 451, 471, 484, 497, 518, 595, 608, 710, 769, 789, 808, 855, 874, 927, 1039, 1050, 1075
 kötülük, 43, 62, 210, 373, 609, 874
 köy, 19, 30, 101
 krizma yağı, 62
 kubbe, 40, 103, 307, 596, 859, 891, 954
 kudret, 72, 90, 117, 237, 297, 343, 454, 490, 538, 601, 987, 1057, 1065
 Kudret, 199, 1042, 1104, 1110
 Kudüs, 39, 49, 59, 60, 192, 923
 kulzüm, 181, 287, 762
 kum, 27, 186, 343, 344, 394, 666
 kumsal, 186, 343, 344
 Kur
 Ölümler Diyarı, 348, 921, 945
 Kur'an, 945
 Kur'ân, 1, 70, 136, 145, 592
 kurak, 100, 103, 107, 147, 444, 461, 811
 kuraklık, 7, 52, 76, 77, 87
 Kuran, 190, 649, 984
 kurban, 21, 22, 33, 35, 36, 37, 49, 58, 95, 96, 102, 105, 113, 142, 475, 494, 552, 606, 920, 1082
 kurbanlık, 96
 kurtuluş, 51, 60, 61, 62, 273, 288, 300, 433, 435, 437, 568, 576, 922, 944, 1052
 kuru, 27, 40, 54, 68, 72, 102, 106, 109, 136, 138, 186, 282, 283, 477, 498, 569, 576, 610, 665, 666, 667, 668, 685, 718, 733, 758, 821, 826, 906, 907, 910, 911, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067
 kuruluk, 26, 138, 202, 220, 237, 330, 477, 686, 906, 955, 960, 1057, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067
 kuş, 7, 9, 45, 112, 146, 232, 282, 302, 323, 397, 479, 500, 534, 587, 608, 659, 688, 727, 996
 Kûş, 42
 kuşlar, 127, 463
 Kutadgu Bilig, xx, 4, 140, 182, 194, 450, 1047, 1070, 1085

kutlu, 102, 104, 105, 109, 126, 209, 562, 1082
kutsal, 3, 5, 21, 24, 29, 36, 37, 38, 39, 48, 49, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 93, 95, 99, 105, 106, 107, 108, 117, 118, 130, 141, 142, 147, 149, 217, 356, 357, 372, 524, 547, 570, 595, 612, 616, 702, 734, 737, 741, 866, 901, 916, 1011, 1078, 1079, 1082, 1083, 1084
Kutsal Kitap, 57, 62
Kutsal Ruh, 59, 61, 1011
kutsal su, 63, 65
kutsal sular, 5
kutsallık, 33, 96, 393
kuvvet, 457
kuyu, 52, 65, 82, 90, 98, 103, 147, 238, 351, 496, 497, 499, 569, 603, 673, 936, 1065
kuzgun, 45
Kül Tigin, 210
kült, 32, 65, 1080
kültü
 kült, 5, 33, 104, 530
kültür, 2, 3, 5, 15, 65, 91, 169, 406, 530, 608, 1079, 1085
kürsî, 329, 955, 960

L

lanet, 51
ledün, 976
Lokman, 69, 74, 80, 81, 195
Lut Kavmi, 72
lütuf, 44, 62, 143, 237, 245, 259, 330, 362, 400, 401, 404, 405, 407, 415, 509, 512, 522, 538, 543, 552, 571, 590, 621, 624, 813, 930

M

maddi, 5, 6, 32, 48, 58, 134, 142, 149, 209, 564, 937, 964
 maddî, 869, 963, 1085
maden, 82, 85, 192, 193, 198, 201, 238, 239, 244, 245, 247, 264, 330, 487, 505, 595, 763, 910, 952, 955, 959, 960, 1055
mâen tahûr, 948

mahşer, 456, 921
Mahşer, 455
maksemler
 maksem, 2
mana, 3, 5, 197, 202, 205, 209, 212, 248, 283, 284, 294, 336, 337, 455, 456, 457, 515, 521, 541, 557, 581, 621, 644, 807, 817, 853, 898, 966, 971, 1027, 1085
Mana, 196, 202, 205, 248, 336, 337
Manas Destanı, 105, 123
manastır, 15, 99
manevi, 5, 32, 48, 67, 101, 142, 143, 595, 937, 1075
 manevî, 1085
Mantiku't-tayr, iii, iv, xx, 4, 463, 657, 852, 1085
Mara, 60
marifet, 130, 146, 201, 208, 223, 234, 236, 237, 252, 288, 292, 340, 348, 349, 511, 566, 985, 1068
mârifet, 205
Mars, 2, 139, 487
masal, 121, 485
Mecma'ü-l Bahreyn, 80
mecmau'l-bahreyn, 320, 649
Mecmau'l-bahreyn, 320
mecmaü'l-bahreyn, 1094
Mecnun, 302, 304, 431, 724, 773, 815, 817, 821, 822, 1061
medeniyet, 5, 7, 10, 29
Medine, 8
Medyen, 88
Mekke, 8, 24, 149, 352, 611, 863, 984
melek, 195
Melek
 melek, 988
melekler
 melek, 233, 258, 827, 923, 963, 971, 972, 973
memba, 193, 869
menfi, 34, 73, 122, 344, 428, 439, 621, 1013, 1050
merak, 101, 127, 133, 232, 294, 733, 910
mercan, 199, 203, 238, 284, 296, 341, 656, 741, 749, 758, 941, 979, 1014
merhamet, 196, 459
merhem, 47, 249, 269, 812

Merkür, 92, 139, 533
mermer, 14, 49, 322, 326, 383, 571,
872
Merve, 864
Meryem, 50, 55, 56, 85, 88, 112, 189,
202, 336, 1011
Mesih, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 930,
1011, 1012, 1031, 1068
metafizik, 2, 133, 137
Metamorfoz, 98
Mete Han, 119
mevâlid-i selâse, 330, 952, 959, 1055
Mevlid, 276, 325, 414, 439, 575, 765,
854, 914, 951, 952, 1085, 1139
mevsimler
mevsim, 1065
meyveler
meyve, 33, 69, 124, 209, 522, 525
mezar, 30, 307, 452, 484, 567, 833
Mezopotamya, 7, 33, 34, 169, 170,
197, 356
Mısır, 7, 35, 43, 47, 48, 49, 77, 85, 87,
89, 356, 362, 363, 396, 419, 461,
491, 500, 653, 677, 689, 768, 829,
960, 990, 1003
midye, 493
Mikaya, 52
mikve, 50
minyatür, 9
mitoloji, 7
Moğol, 110, 120, 356
motif, 97, 368
mucize, 60, 76, 77, 187, 210, 277, 291,
302, 439, 538, 539, 550, 569, 576,
610, 611, 625, 786, 864, 871, 915
mucizevi, 60, 75, 76, 79, 81, 111, 274,
506, 610, 864
muhabbet, 26, 193, 205, 206, 250,
320, 330, 557, 699
muhit, 181, 960
mukayese, 188, 192, 201, 239, 241,
244, 254, 258, 259, 282, 286, 297,
330, 419, 584, 679, 763, 782, 867,
924, 929, 986, 997, 1007, 1016,
1023, 1024, 1031, 1032
mum, 649
murdar, 50, 51, 963

Musa, 39, 46, 48, 49, 50, 60, 61, 75,
76, 77, 79, 80, 87, 89, 186, 187,
216, 255, 302, 324, 396, 457, 500,
520, 592, 786, 1019, 1042, 1043
musibet, 121, 396, 436, 439, 665
muska, 768, 833
mutluluk, 34, 369, 447, 466, 863, 871
mübarek, 9, 65, 88, 112, 116, 130,
146, 197, 419, 464, 963, 1068
mücadele, 941
mükafat, 46, 79, 348, 355, 522, 879,
920, 921, 970
mükemmellik, 92
mürekkep, 80, 131, 195, 229, 377,
533, 538, 587, 600, 601, 710, 734,
774, 776, 831, 957, 1021, 1027,
1029, 1030, 1055
mürşit, 985
müspet, 73, 122, 242, 279, 290, 361,
1050
müşköl, 95, 305, 1015, 1044

N

Nahcivan, 99
namaz, 68, 73, 142, 567, 610, 854,
856, 920, 1042
nasihat, 445, 643
nefes, 46, 86, 131, 134, 141, 225, 364,
430, 524, 580, 647, 671, 686, 805,
886, 957, 1006, 1049
Nefiller, 43
nefs, 137, 328, 457, 956, 958, 960,
965
nehir, 7, 26, 34, 37, 50, 79, 97, 130,
142, 143, 146, 197, 343, 345, 349,
350, 353, 367, 462, 518, 606, 694,
829, 920, 971, 1068
nem, 24, 138, 141, 241, 302, 360, 397,
421, 485, 489, 490, 511, 514, 516,
526, 569, 570, 597, 663, 671, 686,
690, 691, 756, 771, 772, 773, 780,
796, 826, 827, 883, 884, 887, 888,
892, 895, 899, 901, 969, 1007,
1011, 1012, 1063, 1065, 1067,
1075, 1094
Neptün, 35

Nesîmî, xx, 4, 144, 188, 189, 190, 191, 199, 200, 201, 202, 203, 205, 206, 207, 321, 333, 336, 337, 348, 352, 383, 390, 394, 433, 435, 436, 454, 456, 460, 461, 647, 649, 652, 655, 850, 863, 864, 869, 878, 904, 917, 918, 921, 922, 923, 925, 926, 943, 945, 949, 955, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 985, 988, 991, 992, 993, 1038, 1051, 1066, 1070, 1085
nesne, 649, 869
Nevbahâr, xx, 4, 216, 218, 219, 221, 222, 223, 354, 391, 436, 470, 471, 472, 473, 474, 476, 478, 479, 662, 664, 906, 912, 926, 996, 997, 1072, 1085
Nîl, 35, 87, 244, 255, 299, 349, 350, 356, 362, 363, 364, 368, 369, 416, 665, 686, 761, 768, 829, 990, 1003, 1094
nimet, 70, 74, 79, 80, 130, 197, 443, 446, 514, 523, 660, 682, 765, 880, 983, 1063
nisan, 8, 26, 29, 91, 106, 107, 115, 116, 117, 138, 194, 224, 270, 300, 399, 414, 419, 422, 529, 757, 758, 779, 806, 1078, 1083, 1146
nisan yağmuru, 26, 91, 138, 419, 529, 758, 779
Nişibu, 110
Nuh, 2, 5, 39, 43, 44, 45, 46, 48, 61, 63, 83, 84, 85, 100, 168, 170, 180, 240, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 600, 792, 814, 1002, 1094, 1095
Nuh kavmi, 84
Nuh Tufanı
Tufan, 2, 5, 39, 61, 63, 83, 170, 814, 1002
nutfe, 43, 46

O

oğul, 22, 52, 56, 57, 59, 97, 102, 184, 450, 451, 500, 1082
Oğuz Destanı, 103, 104
Oğuz Destanı'nda, 103
Oğuz Han, 103

okyanus, 34, 35, 169, 180, 181, 189, 193, 200, 202, 204, 205, 211, 227, 239, 242, 244, 246, 249, 265, 269, 275, 282, 284, 286, 303, 337, 551, 552, 648, 1094
olumsuz, 954
On Uygur, 95
ordu, 78, 93, 210, 224, 259, 324, 492, 792, 1002
Orhun, 36, 210
Orhun Yazıtları, 1085
ortaklık, 4, 61, 1023
Ortodoks, 62, 65, 66
Ortodokslar, 62, 65
Osmanlı, 461
otlar, 40, 366, 505

Ö

öd ağacı, 99
öfke, 188, 324, 465, 495, 510, 533, 1049
öğrenci, 59, 282, 431
ölmezlik, 5, 491, 558, 882, 928, 977, 978, 979, 980, 981, 983, 984, 986, 989, 990, 991, 993, 994, 995, 998, 999, 1001, 1006, 1008, 1012, 1018, 1022, 1024, 1025, 1028, 1031, 1032, 1094
ölmezlik suyu, 977, 979, 980, 984, 989, 991, 994, 999, 1006, 1025, 1031
ölü, 987
ölüm, 34, 46, 49, 51, 61, 62, 122, 147, 183, 185, 186, 212, 245, 246, 409, 428, 435, 439, 455, 499, 528, 536, 555, 598, 599, 605, 606, 611, 643, 644, 659, 660, 663, 672, 679, 757, 767, 850, 887, 979, 991, 1003, 1019, 1071, 1081
Ölüm, xxii, 46, 50, 55, 71, 149, 183, 184, 212, 223, 435, 479, 499, 643, 644, 654, 659, 663, 671, 679, 765, 766, 777, 805, 1003, 1020, 1136
ölümlü, 46, 124, 141, 776
ölümsüzlük, 62, 93, 144, 978, 984, 987, 988, 994, 995, 1020
Öte-dünya, 33

Özbekler, 112
özellikler, 4, 31, 43, 117, 280, 551,
585, 668, 771, 818, 910, 977, 1049,
1050

P

paganizm, 65
papaz, 58, 60, 62
para, 9, 19, 96, 307, 648, 764, 817,
818
parlak, 92, 120, 266, 349, 362, 375,
411, 415, 431, 473, 490, 505, 510,
516, 517, 532, 536, 548, 580, 687,
713, 736, 774, 831, 885, 886, 890,
891, 892, 898, 1058, 1072
parlaklık, 92, 93, 375, 532, 543, 568,
574, 760, 893, 921, 1082
pentekost, 59
peri, 98, 120, 387, 391, 534, 650, 830
periler, 99, 104, 106, 120, 387, 388,
391, 755, 859
peygamber, 14, 48, 49, 52, 64, 76, 83,
85, 133, 237, 253, 292, 294, 307,
388, 418, 550, 600, 609, 610, 611,
613, 615, 616, 618
pınar, 5, 34, 49, 50, 61, 64, 65, 70, 75,
76, 87, 89, 90, 91, 97, 100, 105,
106, 144, 146, 180, 181, 383, 387,
388, 389, 390, 391, 392, 611, 664,
824, 861, 869, 921, 926, 997, 1081,
1094
piramit, 35
Pişon, 42, 350
Poseidon, 35
prens, 104, 476
Prometheus, 35
Pythagoras, 136

R

Rab, 883, 922, 924
rahmet, 21, 80, 84, 196, 234, 252, 262,
293, 320, 323, 338, 418, 420, 484,
506, 511, 551, 765, 788, 926, 963,
1079
Ramazan, 18, 627, 943
rembetiko, 95

Revan, 100
rıza, 192, 288
rızık, 70, 72, 74, 80
Rızık, 75
Rîsâletü'n-nushiyye, xx
ritüel
ritüeller, 50, 168, 170
Roma, 7, 14, 61, 356, 855, 1078
Romalılar, 35, 98
ruh, 17, 32, 34, 49, 51, 57, 58, 59, 61,
99, 138, 139, 141, 208, 295, 307,
330, 362, 418, 457, 490, 539, 565,
593, 608, 627, 730, 736, 740, 741,
753, 802, 820, 835, 890, 962, 968,
970, 979, 1011, 1053
Rum, 13, 66, 69, 72, 73, 81, 228, 251,
258, 321, 324, 437, 514, 588, 711,
750
Rus, 66
rutûbet, 1063, 1067
rüya, 93, 510, 645, 677, 850, 984
rüyalar, 101, 1067
rûzgâr, 45, 46, 99, 110, 111, 112, 119,
123, 126, 209, 279, 289, 294, 299,
301, 303, 305, 334, 369, 375, 411,
440, 449, 486, 490, 495, 523, 540,
553, 565, 572, 586, 589, 590, 591,
618, 659, 959, 1040, 1048, 1057

S

sabah, 18, 27, 35, 48, 66, 139, 413,
437, 479, 540, 543, 689, 790, 797,
802, 831, 883, 884, 889, 891, 894,
895, 897
sabır, 657, 678
sabun, 23, 28, 98, 857, 858
saçı, 51, 127, 200, 220, 221, 265, 365,
400, 403, 404, 406, 421, 516, 536,
554, 578, 624, 648, 700, 763, 787,
793, 891, 899, 900, 982, 984, 1042
sadaka, 112, 496
saf, 348, 350, 447
Safa, 864
saflık, 20, 37, 92, 419, 447, 483, 502,
514, 548, 697, 919, 1079, 1082
Sagan Han, 97, 494
Sağanak, 73, 115

sahil, 66, 198, 220, 279, 291, 299, 301, 307, 689
saka, 106, 552, 553
Salur Kazan, 101
Sam, 45, 100, 670
sanat, 438, 541, 803, 1056, 1061
saray, 30, 354, 491, 502, 522, 619
Saray
 saray, 350
sarnıç, 14, 65, 100, 496
sarnıçlar, 2, 7, 100, 103
Savaş, 107, 222, 230, 231, 323, 397, 402
saygı, 33, 39, 95, 100, 118, 963, 970
Sebe halkı, 83
sebeb, 198, 206, 383, 652, 654
sebil, 8, 30, 86, 87, 102, 103, 180, 181, 496, 726, 727, 752, 877, 878, 1094, 1146
sebiller
 sebil, 2, 385
seccade, 97, 566, 567, 1041, 1042
sedef, 99, 200, 321, 418, 688, 754, 806
sekahüm, 925, 945, 946
sel, 7, 23, 24, 25, 27, 29, 46, 47, 70, 79, 82, 83, 113, 122, 168, 299, 309, 349, 426, 427, 428, 429, 430, 435, 437, 438, 440, 441, 451, 465, 599, 600, 601, 643, 646, 664, 665, 667, 674, 679, 681, 687, 760, 768, 780, 785, 791, 795, 798, 807, 809, 821, 822, 827, 828, 885, 886, 905, 1002, 1081, 1094
Sel, 46, 47, 82, 83, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 591, 643, 646, 811, 822, 828
selsebil, 75, 144, 204, 870, 879, 917, 921, 941, 942, 943, 944, 986, 989, 993, 994, 1052
sema, 40
sembol, 4, 31, 46, 48, 59, 63, 196, 307, 352, 399, 401, 667, 1013, 1073
Semud Kavmi, 76
serap, 27, 81, 817, 905, 1003, 1094
serçe, 188
serin, 110, 295, 360, 624
serinlik, 13, 144, 466
ses, 655
sevgi, 250, 276, 320, 330, 416, 525, 715, 797
sevgili, 195, 196, 199, 201, 202, 204, 205, 383, 458, 459, 460, 461, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 864, 865, 869, 870, 879, 884, 918, 923, 924, 926, 942, 943, 944, 946, 962, 963, 977, 979, 981, 982, 983, 984, 987, 989, 991, 992, 993, 1038, 1052, 1066
sevinç, 351, 645
seyahat, 110, 218, 476
sıcak, 17, 23, 24, 45, 52, 85, 105, 109, 138, 141, 371, 465, 488, 505, 540, 541, 579, 611, 618, 736, 747, 812, 1064, 1065
sıcaklık, 13, 37, 507, 541, 611, 649, 666, 686, 903, 946, 955, 960, 1063, 1064, 1067, 1079
sınav, 492, 598, 1050
sınıflama, 4
sınırsızlık, 3, 182, 189, 201, 206, 233, 252, 259, 264, 278, 286, 403, 469, 707, 744
sıvı, 60, 63, 92, 137, 138, 456, 504, 538, 572, 595
Sibirya, 118, 140, 209
sihir, 88, 110, 410, 539, 592, 621
simge, 680
Sina Çölü, 89
Sinagog, 49
Sirderya, 97
Slav, 17, 66
soğuk, 19, 23, 24, 27, 28, 45, 99, 103, 109, 110, 138, 141, 299, 371, 466, 505, 598, 618, 849, 860, 871, 910, 911, 927, 1060, 1067
soğukluk, 13, 138, 237, 240, 330, 356, 850, 910, 955, 960, 1057, 1061, 1063, 1064, 1066, 1067
soğuksu, 66
sonsuz yaşam, 61, 64
sonsuzluk, 61, 181, 356
sosyal, 383, 461
Söylence, 111, 126, 181
söz, 3, 4, 18, 19, 21, 27, 28, 39, 43, 45, 55, 56, 67, 74, 77, 83, 92, 98, 101,

108, 109, 111, 120, 127, 134, 145,
 169, 185, 186, 192, 203, 206, 223,
 228, 229, 238, 246, 247, 256, 264,
 266, 270, 274, 275, 276, 277, 279,
 284, 288, 292, 294, 302, 320, 321,
 325, 328, 337, 338, 340, 343, 344,
 348, 351, 357, 358, 361, 373, 386,
 387, 390, 393, 396, 403, 405, 412,
 413, 419, 432, 443, 445, 447, 478,
 483, 487, 489, 501, 508, 511, 513,
 517, 521, 522, 531, 532, 533, 542,
 546, 549, 550, 555, 564, 571, 584,
 597, 604, 606, 609, 613, 616, 649,
 657, 680, 684, 685, 692, 693, 696,
 702, 706, 710, 712, 715, 724, 732,
 734, 737, 743, 746, 752, 785, 787,
 791, 801, 803, 863, 880, 952, 955,
 956, 962, 970, 977, 978, 989, 996,
 999, 1012, 1022, 1025, 1030, 1048,
 1067, 1071, 1077, 1081, 1082
 sözlük, 181, 194, 593, 614
 sperma, 43, 48, 69, 1081
 su, iii, v, vi, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10,
 13, 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25,
 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34,
 35, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58,
 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79,
 82, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95,
 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103,
 104, 106, 107, 109, 112, 113, 116,
 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125,
 126, 131, 132, 133, 134, 135, 136,
 137, 138, 140, 141, 142, 143, 144,
 145, 146, 147, 149, 168, 169, 180,
 185, 188, 193, 196, 197, 200, 204,
 206, 214, 216, 217, 220, 224, 226,
 231, 233, 237, 241, 243, 244, 245,
 250, 255, 257, 260, 262, 263, 265,
 270, 275, 276, 281, 284, 291, 292,
 293, 294, 298, 302, 303, 304, 306,
 322, 330, 331, 344, 346, 348, 349,
 350, 351, 352, 354, 355, 356, 358,
 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367,
 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377,
 378, 384, 385, 388, 391, 394, 399,
 402, 403, 404, 405, 408, 409, 412,
 413, 415, 416, 418, 421, 427, 432,
 439, 440, 443, 444, 445, 446, 447,
 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454,
 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461,
 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468,
 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475,
 476, 477, 479, 480, 481, 482, 483,
 484, 486, 487, 488, 489, 490, 491,
 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498,
 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505,
 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512,
 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519,
 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527,
 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534,
 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541,
 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548,
 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555,
 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562,
 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569,
 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576,
 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583,
 584, 585, 586, 587, 589, 590, 591,
 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598,
 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605,
 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612,
 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619,
 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626,
 627, 628, 641, 649, 651, 656, 657,
 662, 664, 676, 677, 683, 684, 685,
 686, 760, 762, 768, 769, 770, 773,
 776, 779, 780, 781, 783, 785, 792,
 801, 803, 804, 811, 814, 817, 820,
 821, 824, 830, 831, 832, 833, 850,
 851, 852, 855, 857, 860, 863, 864,
 865, 867, 869, 870, 871, 872, 873,
 874, 875, 876, 878, 879, 880, 889,
 892, 893, 896, 897, 899, 901, 904,
 905, 908, 910, 911, 913, 914, 917,
 921, 926, 927, 928, 929, 930, 931,
 933, 934, 935, 936, 937, 941, 942,
 943, 947, 948, 949, 951, 952, 955,
 956, 958, 959, 960, 962, 963, 966,
 967, 968, 969, 972, 973, 976, 982,
 983, 985, 990, 997, 1000, 1005,
 1006, 1012, 1018, 1025, 1026,
 1027, 1029, 1039, 1042, 1047,

- 1048, 1050, 1052, 1053, 1055, 1057,
1058, 1060, 1065, 1073, 1075,
1079, 1081, 1085, 1094, 1095
- Su, iii, 2, 5, 7, 10, 12, 20, 21, 24, 27,
29, 30, 33, 39, 40, 44, 45, 46, 48,
49, 51, 55, 61, 63, 64, 66, 67, 69,
70, 76, 78, 85, 91, 92, 93, 95, 96,
102, 106, 116, 119, 122, 123, 126,
132, 134, 139, 140, 144, 147, 170,
214, 231, 241, 293, 295, 296, 298,
306, 341, 346, 350, 354, 355, 359,
361, 364, 366, 367, 368, 370, 378,
385, 391, 395, 409, 410, 427, 443,
446, 447, 448, 450, 451, 452, 454,
455, 457, 458, 460, 463, 464, 465,
467, 468, 469, 470, 471, 473, 475,
476, 478, 479, 480, 481, 482, 483,
487, 488, 489, 490, 493, 497, 498,
499, 503, 504, 508, 511, 514, 515,
516, 519, 521, 523, 524, 526, 528,
529, 531, 532, 534, 535, 538, 539,
542, 543, 544, 545, 546, 547, 548,
549, 550, 551, 553, 554, 555, 556,
559, 562, 563, 566, 567, 568, 569,
571, 572, 574, 576, 578, 580, 581,
582, 583, 584, 585, 586, 587, 589,
590, 591, 592, 594, 596, 597, 599,
600, 602, 603, 604, 605, 606, 607,
608, 612, 613, 614, 615, 616, 618,
619, 622, 626, 627, 628, 641, 659,
664, 765, 780, 791, 801, 815, 821,
830, 831, 852, 853, 855, 860, 872,
892, 913, 914, 919, 927, 931, 935,
951, 954, 959, 960, 963, 964, 969,
1040, 1048, 1049, 1060, 1094, 1095
- su duaları, 5
su falı, 8, 141, 556, 1078
su hayratı, 86
su içirmek, 46, 47, 64
su kaynakları, 14, 65, 99, 101
su kültürü, iii, 3, 7, 30
su mefhumu, 4, 581
su saatleri, 5, 8, 1078
su teknolojisi, 7
su vakfı, 5
su vakfiyesi, 5, 31, 1079
su yolu, 985
- suçlar
suç, 43
sudan hamile kalmak, 97
sulak, 92, 357, 391, 444, 523, 563,
583, 589, 604, 785
sulama, 6, 7, 360, 363, 506, 599, 627
sular, 458, 922
Sular, 45, 52, 180, 181, 462, 578
Sultan Süleyman
Kânunî, 5, 17, 29, 30, 31, 296, 297, 298, 375,
620, 642, 880, 1061, 1079
sulu, 982
sunak, 45, 50
Surp Stepanos, 99
Surp Tateus, 99
susamak, 23, 24, 25, 26, 46, 262, 459,
460, 475, 575, 590
susamış
susama, 489, 568, 617, 864, 875, 905, 989, 999
susuz, 22, 27, 28, 30, 52, 85, 95, 103,
144, 455, 456, 458, 475, 508, 603,
604, 611, 616, 617, 620, 851, 852,
869, 873, 905, 912, 982
susuzluk, 26, 85, 87, 100, 358, 456,
458, 561, 570, 585, 611, 617, 873,
904, 917, 927, 993, 1005
suya dalmak, 49
suyu bol, 92, 514
Süheyl, iii, iv, xx, 4, 216, 217, 220,
221, 223, 322, 353, 354, 384, 391,
395, 426, 427, 436, 468, 469, 470,
471, 472, 473, 474, 475, 476, 661,
662, 663, 664, 853, 857, 906, 912,
926, 996, 998, 1052, 1071, 1072,
1085
Süleyman, xx, 4, 9, 47, 49, 92, 98,
239, 242, 244, 245, 276, 278, 307,
324, 325, 329, 398, 400, 414, 437,
439, 509, 575, 765, 854, 914, 951,
1006, 1007, 1055, 1085
Süleyman Çelebi, xx, 4, 276, 278, 325,
414, 439, 575, 765, 854, 914, 951,
1085
Sümer, 7, 33, 34, 43, 115, 122, 137,
140, 438, 472, 521
sünnet, 50, 101
süreklilik, 390, 446

süt, 27, 29, 49, 77, 87, 105, 348, 362,
367, 368, 408, 917, 918, 919, 1083
Süt-Ak-Göl, 105
Süveyş, 80

Ş

Şahnâme, 2
şaman, 37, 101, 591
Şamaş, 95, 466
şarap, 55, 77, 106, 142, 208, 240, 243,
245, 256, 266, 279, 286, 348, 350,
353, 358, 359, 368, 416, 432, 441,
454, 461, 469, 488, 504, 507, 509,
516, 529, 542, 543, 554, 557, 559,
567, 583, 584, 600, 625, 626, 656,
759, 777, 798, 855, 865, 867, 876,
917, 918, 923, 926, 927, 929, 931,
936, 937, 943, 944, 948, 976, 979,
987, 988, 1007, 1008, 1009, 1025,
1028, 1041, 1080
şehir
kent, 990
şeker, 28, 96, 274, 331, 458, 459, 465,
481, 507, 513, 573, 577, 580, 648,
782, 872, 918, 920, 922, 982, 986,
1005, 1012, 1017, 1024
şerbet, 30, 99, 143, 362, 540, 576, 580,
945, 946, 947, 1005, 1024, 1031
şeref, 1050, 1070, 1094
şeytan, 455, 850
Şeytan, 28, 124, 141, 302, 329, 353,
520, 598, 963, 971
şifa, 8, 9, 10, 31, 35, 56, 58, 65, 93,
99, 116, 117, 138, 144, 149, 263,
462, 493, 550, 558, 862, 872, 946,
1024
şifa taşları, 8, 10, 117
Şifa taşları, 117
şifalı, 7, 65, 105, 116, 871, 1078
şiir, iii, 9, 15, 41, 116, 194, 203, 247,
266, 283, 325, 338, 358, 373, 376,
377, 403, 476, 485, 522, 524, 525,
532, 552, 558, 564, 568, 604, 613,
623, 624, 662, 677, 688, 762, 774,
791, 859, 895, 948, 1010, 1085
Şiir, xxii, 403, 522, 524, 895, 1004
şimşek, 74, 99, 107

şişe, 203, 531, 567, 684
Şuayb, 88
Şuppilulia, 34
şükür, 45, 48, 81, 322, 565, 649

T

Tâci-zâde, 1085
takdime, 46, 51
takdis, 48, 58, 60, 62, 63, 66
takvim, 91, 963, 1084
talih, 34, 466, 480, 626, 793
taluy, 100
Tanrı, 2, 14, 30, 33, 34, 35, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50,
55, 56, 57, 60, 61, 62, 64, 84, 108,
111, 123, 125, 128, 168, 345, 350,
356, 396, 438, 528, 614, 615, 644,
677, 891, 968, 1011
Tanrı El, 34
Tanrı Oziris, 35
tanzim, 910
tarım, 6, 7, 49, 82, 102, 112, 612
tarih, 3, 33, 83, 475
Tasavvuf, 2, 137, 192, 320, 548, 953,
955, 959, 972, 1020
tasavvur, 132, 142, 209, 212, 295, 296,
303, 336, 341, 518, 776, 972, 1012,
1023, 1031
taş, 655, 956
taşkın, 44, 169, 376, 431, 435
tatlı, 6, 29, 30, 69, 80, 82, 126, 142,
144, 169, 220, 274, 348, 357, 396,
456, 458, 489, 507, 512, 513, 517,
532, 553, 554, 567, 573, 577, 580,
626, 649, 776, 870, 872, 873, 920,
927, 931, 941, 978, 981, 982, 999,
1005, 1021, 1022, 1024, 1031
tatlı su, 6, 169, 532, 931
Tavernier, 99, 100
taze, 198
tazelenme
tazeleme, 66, 197
tebliğ, 32, 59, 64, 1080
Tebliğ, 32
Tebriz, 100, 104
tedavi, 8, 87, 117, 138, 556, 689, 811

tehlike, 16, 80, 81, 98, 184, 187, 196,
219, 220, 271, 321, 325, 333, 344,
364, 376, 432, 528, 535, 551, 555,
580, 587, 598, 599, 642, 700, 701,
702, 746, 749, 795, 914
tehlikeli, 16, 37, 63, 98, 104, 187, 193,
215, 219, 220, 251, 256, 273, 285,
287, 298, 302, 304, 333, 336, 390,
411, 439, 499, 528, 551, 595, 651,
700, 714, 795, 831, 1079
tekneler
tekne, 63
tekrar, 5, 35, 45, 49, 50, 52, 58, 61, 69,
109, 119, 122, 126, 128, 133, 141,
198, 225, 227, 236, 266, 288, 307,
409, 440, 448, 467, 480, 553, 573,
604, 610, 620, 658, 664, 853, 910,
996, 1014, 1055, 1065, 1085
telmih, 80, 190, 195, 216, 250, 300,
301, 307, 348, 350, 352, 368, 396,
404, 409, 437, 500, 508, 511, 534,
536, 538, 556, 567, 570, 592, 610,
663, 896, 900, 919, 935, 956, 965,
1020, 1042, 1043
temel madde, 69
temiz
Temiz, 345, 446, 447, 1070
temiz su, 34, 49, 466
temizlik, 14, 67, 68, 70, 92, 93, 345,
356, 412, 447, 515, 521, 548, 549,
553, 608, 609, 857, 969, 1082
temsil, 31, 42, 47, 50, 52, 55, 57, 58,
59, 61, 122, 132, 135, 137, 141,
183, 190, 192, 194, 209, 211, 225,
242, 245, 264, 269, 275, 286, 290,
291, 295, 307, 356, 364, 367, 368,
393, 435, 444, 453, 457, 468, 476,
485, 499, 510, 527, 528, 530, 531,
544, 547, 548, 564, 567, 568, 597,
653, 667, 778, 860, 876, 882, 889,
937, 942, 963, 964, 978, 983, 987,
989, 1007, 1013, 1049, 1051, 1055,
1081
tengiz, 100, 181
Tengiz, 96
tesir, 197, 199, 1065
teslis, 57
tesnîm, 1094

tespih, 74, 249, 269, 322, 323
testi, 27, 567, 606
teşbih, 47, 72, 188, 191, 192, 193, 198,
199, 201, 203, 205, 221, 222, 223,
228, 230, 232, 233, 234, 236, 242,
243, 244, 246, 251, 253, 254, 255,
256, 258, 259, 260, 261, 262, 264,
265, 266, 267, 271, 273, 275, 276,
277, 278, 283, 284, 285, 286, 287,
288, 289, 292, 293, 294, 296, 297,
298, 300, 301, 302, 303, 304, 305,
306, 323, 325, 326, 328, 333, 334,
335, 339, 340, 341, 345, 347, 349,
350, 352, 354, 360, 362, 363, 366,
368, 373, 375, 377, 378, 383, 386,
388, 391, 397, 401, 403, 404, 406,
407, 410, 413, 415, 416, 420, 422,
429, 430, 432, 434, 435, 439, 440,
444, 446, 453, 456, 465, 473, 495,
499, 501, 511, 512, 520, 522, 525,
531, 534, 550, 551, 552, 553, 560,
561, 562, 565, 568, 574, 577, 583,
587, 589, 597, 609, 615, 621, 624,
625, 626, 627, 628, 642, 646, 648,
658, 664, 669, 679, 681, 686, 687,
715, 756, 757, 759, 760, 761, 762,
764, 768, 769, 771, 772, 774, 776,
778, 779, 782, 785, 790, 791, 792,
793, 798, 799, 801, 802, 804, 806,
810, 811, 812, 814, 815, 816, 817,
818, 821, 822, 824, 825, 834, 835,
857, 862, 864, 868, 869, 873, 875,
881, 882, 884, 885, 886, 890, 895,
898, 905, 923, 926, 928, 930, 932,
933, 935, 937, 938, 942, 943, 944,
946, 947, 948, 955, 976, 978, 979,
981, 987, 990, 992, 997, 998, 1000,
1002, 1003, 1004, 1007, 1008,
1011, 1012, 1017, 1018, 1023,
1028, 1029, 1030, 1031, 1032,
1040, 1043, 1052, 1059
Teşup, 34
tevazu, 257, 329, 347, 564, 829, 883,
885, 886
tevekkül, 192, 288, 968, 1049
tevila, 49, 50, 51
Tevrat, 39, 40, 43, 44, 45, 48, 55, 89

tevriye, 4, 217, 245, 247, 308, 362,
371, 560, 563, 607, 620, 627, 664,
776, 802, 864, 867, 927, 942, 966,
993, 1004, 1031
tezat, 4, 75, 117, 410, 432, 468, 585,
595, 598, 600, 611, 614, 655, 762,
774, 775, 790, 886, 1065, 1075,
1085
tezyif, 4, 188, 201, 239, 245, 250, 254,
265, 278, 293, 294, 297, 298, 302,
331, 375, 404, 405, 455, 465, 474,
482, 518, 519, 533, 553, 567, 572,
577, 590, 774, 854, 865, 872, 886,
890, 912, 929, 931, 932, 934, 936,
937, 951, 955, 986, 990, 994, 997,
1002, 1004, 1008, 1017, 1032
Thales, 134
Tih Vadisi, 75, 89
timsah, 35, 209, 321, 364, 623
Timurlular, 112
toplum, 23, 43, 71, 74, 563, 830
toprak, 2, 7, 27, 29, 40, 41, 42, 43, 45,
56, 69, 73, 82, 93, 100, 106, 117,
120, 123, 125, 126, 132, 133, 134,
135, 136, 137, 138, 139, 140, 141,
168, 186, 191, 214, 220, 237, 264,
266, 291, 328, 355, 397, 420, 443,
448, 449, 474, 479, 480, 481, 482,
486, 490, 520, 523, 533, 536, 545,
553, 558, 570, 605, 606, 626, 671,
760, 770, 786, 815, 824, 892, 905,
951, 952, 954, 955, 958, 960, 963,
964, 966, 969, 970, 1004, 1018,
1019, 1025, 1032, 1047, 1048,
1049, 1050, 1053, 1054, 1057,
1058, 1060, 1061, 1081
toz, 25, 51, 68, 301, 330, 397, 412,
506, 520, 601, 608, 713, 748, 760,
806, 807, 811
tören, 48, 66, 521, 849
törenler
tören, 33, 521, 849
tövbe, 59, 72, 465, 757
Tufan, 33, 42, 43, 44, 45, 49, 70, 83,
84, 85, 88, 122, 125, 168, 169, 170,
198, 199, 430, 432, 433, 434, 435,
436, 437, 438, 439, 440, 441, 478,

479, 483, 510, 528, 650, 651, 792,
814, 1081, 1094

Tur, 88, 89

tuz, 63, 274, 275, 278, 403, 595

tuzlu, 80, 82, 97, 169, 274, 306, 350,
352, 649, 782

Türk, 195, 196, 987, 989, 1049, 1085,
1094, 1095

Türk edebiyatı, iii, v, 972, 1095

Türk kültürü, iii

Türkistan, 110, 112

U

ucu bucağı, 188, 204

uçsuz, 47, 126, 169, 183, 184, 199,
205, 208, 214, 223, 226, 227, 232,
244, 245, 252, 253, 254, 263, 292,
528, 1017, 1083

uçsuz bucaksız, 126, 169, 183, 199,
214, 227, 244, 245, 254, 292, 528

uğur, 116, 118, 119, 1040

uğurlu, 197

uğursuz, 42, 104, 120, 1083

Uğursuz, 28, 120

ulak, 119, 291, 412

Umay Ana, 118

umman, 181, 223, 648

umut, 188, 356, 413, 690, 904, 1084

unsur, 2, 5, 14, 27, 32, 56, 62, 132,
134, 135, 136, 137, 140, 168, 209,
223, 237, 260, 264, 293, 294, 330,
351, 359, 384, 409, 420, 434, 473,
488, 504, 522, 524, 546, 566, 567,
600, 605, 610, 615, 626, 646, 664,
767, 774, 777, 780, 803, 834, 892,
925, 933, 952, 954, 955, 959, 960,
961, 971, 996, 998, 1021, 1025,
1048, 1050, 1051, 1052, 1053,
1055, 1057, 1059, 1060, 1061, 1080

Urmiye Gölü, 100

Utanapıştim

Utnapıştim, 34

utanç, 884

Utnapıştim, 45

uyarı, 72, 295, 621

uygar, 6

uygarlık, 5, 6, 1078

uygulama, 27, 32, 49, 50, 51, 52, 62,
96, 101, 137, 489, 506, 525, 597,
599, 891
Uygur, 92, 108
uzak, 1070

Ü

Ülgen, 93, 123, 125, 126, 528
ülke, 29, 620
ümit, 74, 78, 79, 196, 300, 340, 418,
429, 469, 617, 657, 758, 763
ümitsizlik, 196, 429
Ürdün, 59, 61, 97, 349
üreme, 46, 48
Üreme, 43
Üzeyir, 48

V

vaat, 984
vaftiz, 35, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59,
60, 61, 62, 66, 138, 180, 853, 1094
vaftiz ismi, 60
vaftiz suyu, 60
vahdet, 133, 189, 199, 206, 253, 328,
348, 786, 801, 829, 882, 921, 984,
1050, 1051
vahiy, 44, 89, 1011
vakit, 650, 922
Vâmık, 1061
varlık, 2, 29, 32, 40, 51, 72, 95, 102,
122, 129, 130, 131, 132, 134, 135,
142, 225, 237, 243, 290, 296, 497,
507, 549, 553, 561, 591, 593, 619,
869, 952, 955, 957, 958, 959, 961,
972, 977, 982, 995, 1004, 1011,
1050, 1053, 1080, 1094
Varlık, 127, 128, 130, 168, 237, 328,
460, 496, 507, 508, 549, 953, 972,
976, 1055, 1057, 1101, 1127
vasıf, 935, 1048, 1085
vasıta, 32, 129, 938, 1080
Vefat, 50, 506
veli, 1019, 1039, 1042
veri, v, 4, 5, 1095
verimli, 41, 43, 45, 46, 48, 349, 418,
599

verimlilik, 197
verimsizlik, 186
Vesîletü'n-necât, iii, iv, 4, 1085
vücut, 16, 68, 128, 129, 137, 138, 191,
198, 292, 328, 340, 391, 432, 434,
482, 506, 795, 822, 828, 966, 971,
973, 1049

Y

yağmur, 7, 9, 20, 23, 24, 26, 27, 28,
29, 30, 33, 34, 39, 41, 44, 46, 48,
49, 50, 69, 70, 72, 73, 74, 82, 83,
86, 91, 92, 93, 96, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 114, 115, 116,
117, 119, 148, 180, 181, 196, 215,
266, 299, 331, 392, 393, 394, 395,
396, 397, 398, 399, 400, 401, 402,
403, 404, 405, 406, 407, 408, 409,
410, 411, 412, 413, 414, 415, 416,
417, 418, 419, 420, 421, 422, 432,
483, 490, 498, 526, 539, 544, 552,
604, 608, 618, 621, 658, 666, 691,
695, 699, 700, 708, 714, 715, 716,
722, 741, 742, 757, 773, 790, 791,
806, 831, 886, 929, 948, 1002,
1060, 1067, 1081, 1083, 1094
Yağmur, 393, 395
yağmur duası, 112, 483
Yahudi, 49, 50, 56, 64, 123, 218, 219,
395, 476, 663, 912, 1072
Yahudiler, 48, 356
Yahudilik, 5, 39, 46, 48, 55, 147, 169,
170, 550, 659, 951
Yahya, 55, 59, 456
yakıcı, 132, 224, 277, 458, 488, 621,
648, 657, 660, 726, 776, 1066
yakmak, 391, 983
Yakup, 653
yakut, 186, 243, 244, 247, 284, 406,
490, 526, 529, 741, 930, 1007,
1014, 1015
Yakut, 111, 123, 125, 127, 209, 991
yararsız, 183
yaratıcı, 2, 69, 70, 120, 123, 125, 126,
132, 169, 290, 403, 956, 960, 967,
1058

yaratıklar, 104, 230, 231, 234, 236, 1026
yaratılış, 33, 41, 55, 61, 92, 122, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 180, 236, 248, 250, 290, 359, 474, 495, 505, 518, 528, 659, 892, 951, 953, 957, 958, 962, 964, 969, 970, 971, 972, 973, 1025, 1094
Yaratılış, 5, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 52, 56, 69, 122, 123, 290, 330, 349, 460, 528, 659, 951, 952, 1048
yaratma, 16, 31, 41, 49, 57, 135, 182, 329, 482, 973
yaratmak, 1048
yardım, 47, 88, 95, 112, 117, 124, 220, 273, 295, 300, 438, 558, 626, 793, 949, 984, 1001, 1024, 1029, 1043
yaş, 25, 26, 27, 199, 200, 219, 222, 248, 268, 272, 274, 334, 350, 353, 358, 360, 363, 364, 393, 395, 408, 411, 474, 504, 525, 547, 580, 617, 620, 643, 646, 648, 651, 652, 653, 654, 656, 658, 659, 661, 662, 663, 664, 666, 667, 668, 670, 673, 675, 676, 679, 681, 684, 686, 687, 715, 758, 759, 760, 762, 763, 765, 766, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 778, 779, 780, 783, 786, 787, 788, 789, 791, 792, 795, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 806, 807, 808, 810, 813, 814, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 834, 835, 853, 870, 888, 895, 906, 907, 911, 989, 1049, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067
yaşam, iii, 2, 33, 35, 41, 42, 46, 61, 64, 71, 74, 93, 98, 246, 275, 519, 558, 569, 605, 606, 611, 662, 663, 1053, 1073, 1074, 1075, 1082
hayat, 186, 394, 646, 647, 1049, 1066, 1085, 1094
yaşam ağacı, 42
yaşam suyu, 64
yaşlı, 61, 72, 88, 148, 279, 353, 364, 421, 483, 654, 660, 666, 690, 699, 702, 710, 716, 729, 734, 766, 797, 1028, 1060, 1065
yaşlık, 202, 220, 237, 330, 477, 883, 906, 955, 960, 1057, 1063, 1064, 1065, 1066, 1067
yatak, 92, 613
yay, 108, 118, 222, 229, 320, 715, 771, 862, 874, 893, 946
yayıksu, 100
yazı, 6, 8, 9, 28, 92, 182, 216, 291, 427, 431, 432, 464, 519, 533, 538, 566, 587, 601, 602, 628, 681, 718, 734, 735, 804, 1030, 1050
yedi, 23, 29, 51, 58, 60, 68, 125, 127, 147, 189, 192, 195, 197, 210, 215, 228, 237, 239, 250, 263, 278, 324, 330, 348, 403, 415, 485, 570, 610, 653, 680, 863, 910, 955, 956, 960, 963, 970, 1051, 1057, 1066
Yehova, 39, 1011
yemek, 349, 446, 943, 1064
yemin, 51, 95, 104, 137, 527
yemn, 181
yengeç, 2, 126, 580
Yeni Ahit, 24, 56, 59, 64
Yeni doğan, 9, 103, 106, 1078
yeniden doğuş, 58
yenilenme, 66, 112, 518, 971
Yenisey Irmağı, 97, 494
yer, 182, 185, 193, 196, 199, 204, 320, 384, 444, 445, 450, 451, 457, 460, 649, 651, 955, 962, 968, 982, 989, 992, 1052, 1064, 1085, 1094
yeraltı suları, 13, 70, 82, 1081
yeraltı suyu, 52, 82
yerküre, 40, 41
Yeruşalem, 59, 60
yeryüzü, 33, 40, 42, 43, 55, 68, 71, 84, 96, 118, 123, 131, 279, 362, 416, 449, 528, 533, 623, 658, 881, 956, 960
yeşil, 145, 349, 356, 408, 447, 448, 511, 529, 889, 890, 891, 925, 945, 956, 989, 992, 1040, 1043, 1049
yetersiz, 6, 14, 201, 264, 404, 577, 651, 739, 901, 983, 987, 1023
yetişkin vaftizi, 62

yıkamak, 21, 48, 67, 93, 94, 98, 106,
116, 220, 371, 458, 477, 502, 521,
740, 744, 858, 1082
yıkılmak, 14, 18, 29, 49, 50, 63, 65,
68, 104, 120, 391, 459, 849, 857
yıkıcı, 47, 70, 193, 302
yılan, 27, 29, 42, 93, 96, 99, 124, 139,
187, 211, 218, 369, 544, 555, 568,
592, 611, 705, 1040, 1067, 1082,
1084
yıldızlar, 40, 121, 135, 143, 267, 329,
374, 625, 687, 772, 892
yiyecek, 34, 78, 249, 269, 920, 996
yok etme, 22, 333, 440, 551, 614, 696,
832
yokluk, 90, 126, 129, 237, 304, 309,
428, 497, 566, 663, 785, 810, 811,
931, 952, 995
yol, 23, 25, 35, 64, 72, 99, 100, 102,
103, 118, 168, 169, 185, 215, 216,
217, 218, 219, 236, 238, 251, 255,
278, 281, 290, 338, 374, 386, 427,
431, 440, 467, 479, 483, 490, 494,
496, 498, 514, 541, 585, 601, 663,
762, 770, 775, 785, 808, 816, 821,
823, 878, 885, 914, 965, 985, 1000,
1018, 1043, 1073
yortu, 65, 66
yorum, 4, 68, 774, 786
yön, 955
yudum, 9, 29, 95, 143, 208, 353, 814,
858
yumak, 93, 384, 502, 516
Yunan, 7, 14, 35, 43, 133, 135, 136,
534, 855, 958
Yunanlar, 99
Yunus, 188, 207, 346, 347, 390, 453,
454, 646, 1047, 1048, 1049, 1050,
1085
Yunus Emre, xx, 4, 141, 188, 346,
390, 453, 646, 1047, 1048, 1049,
1050, 1085
Yusuf, 182, 451, 643, 646, 653, 954,
976, 1047, 1063, 1070, 1085
Hz. Yusuf, xx, 4, 33, 64, 90, 182, 238, 399, 499,
500, 501, 502, 570, 673, 674, 675, 676, 678,
679, 680, 681, 682, 683, 811, 854, 857, 858,
960, 1003, 1004

Yûsuf, xx, 4, 237, 337, 398, 500, 501,
675, 676, 680, 681, 683, 857, 1085
Yusuf Has Hacib, 4, 182, 451, 643,
954, 976, 1047, 1063, 1070, 1085
Yusuf Has Hâcib, xx
yüceltme, 4, 329, 997
yüz, 182, 347, 393, 394, 884, 1070,
1085

Z

zafer, 110, 377, 527, 529
zahmet, 7, 73, 75, 127, 185, 576, 599,
644, 812
zarar, 38, 66, 84, 95, 109, 185, 194,
214, 215, 249, 269, 344, 373, 383,
399, 428, 488, 552, 597, 600, 618,
641, 642, 714, 715, 716, 732, 780,
795, 828, 831, 832, 901, 955, 1064,
1082
zehir, 116, 463, 512, 515, 532, 611,
852, 947, 997, 1002, 1004, 1032
zemin, 40, 107, 264, 356, 539, 558,
867, 881
zembem, 29, 52, 147, 149, 650, 863,
864, 865, 866, 867, 868, 978, 986,
1094
zengin, v, 7, 16, 19, 23, 33, 46, 65, 93,
113, 115, 187, 216, 219, 239, 349,
463, 603, 764, 832, 942, 1085
zenginlik, 34, 142, 187, 284, 419,
1081
Zeus, 119
zevkler
zevk, 46
zeytin, 45
zıt, 6, 188, 224, 393, 418, 434, 505,
578, 584, 645, 947, 983, 985, 994,
1063, 1073
zincir, 85, 269, 589, 590, 593, 594,
624, 873
Ziusudra, 34, 43
zor, 651, 850, 991
zorbalık, 447
zorluk, 351
zulüm, 52, 398, 436, 447, 763, 790,
817, 991, 1040
Züleyhâ, xx, 502, 678, 680, 683, 857

Zülkarneyn, 672, 1027

zürriyet, 48, 1080

ÖZGEÇMİŞ

1984 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2001-2005 yıllarında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okudu. 2005-2006 yılları arasında yine aynı üniversitede Orta Öğretim Alan Öğretmenliği (Türk Dili ve Edebiyatı) alanında tezsiz yüksek lisans eğitimi aldı. 2007 yılında İstanbul Üniversitesi Eski Türk Edebiyatı anabilim dalında yüksek lisans programına girdi. 2010 yılında "Mustafa Sıdkî Efendi Dîvânı: Transkripsiyonlu Metin-Edebî İnceleme" başlıklı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlayarak 2011 yılında aynı anabilim dalında doktora programına başladı.